

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-5/4
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o'rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo'latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

<i>Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.</i> <i>Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.</i> <i>Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.</i> <i>Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.</i> <i>Ametov Yakub Idrisovich, d.b.n., prof.</i> <i>Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.</i> <i>Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.</i> <i>Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.</i> <i>Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.</i> <i>Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.</i> <i>Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.</i> <i>Ibragimov Baxtiyor To'laganovich, k.f.d., akad.</i> <i>Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.</i> <i>Ismailov Is'haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumanov Murat Arepbayevich, d.b.n., prof.</i> <i>Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.</i> <i>Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.</i> <i>Karimov Ulug'bek Temirbayevich, DSc</i> <i>Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.</i> <i>Qutlijev Uchqun Otaboyevich, f-m.f.d.</i> <i>Lamers Jon, q/x.f.d., prof.</i> <i>Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.</i> <i>Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.</i> <i>Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.</i>	<i>Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.</i> <i>Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.</i> <i>Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.</i> <i>Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.</i> <i>Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.</i> <i>Raximova Go'zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.</i> <i>Ro'zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.</i> <i>Ro'zmetov Dilshod Ro'zimboyevich, g.f.n., k.i.x.</i> <i>Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.</i> <i>Salayev San'atbek Komilovich, i.f.d., prof.</i> <i>Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.</i> <i>Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.</i> <i>Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.</i> <i>Sobitov O'lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.</i> <i>Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.</i> <i>Xollijev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.</i> <i>Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.</i> <i>Cho'ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.</i> <i>Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.</i> <i>Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.</i> <i>Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>O'razboyev G'ayrat O'razaliyevich, f-m.f.d.</i> <i>O'rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.</i> <i>Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.</i> <i>Hasanov Shodlik Bekpo'latovich, k.f.n., k.i.x.</i> <i>Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.</i> <i>Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.</i>

Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/4 (114), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2024 y. – 571 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo'limi – Xorazm Ma'mun akademiyasi

МУНДARIЖА

FILOLOGIYA FANLARI

Abbasova M. “Boburnoma”da joy nomlarining inglizcha tarjimalari muqoyasasi	7
Abduganiyeva J.R. Psycholinguistic peculiarities of translating diplomatic discourse	11
Abdujalilova F.Sh. Oziq-ovqat iboralarining qo‘llanilishi	13
Abdullayeva G.E. “Es” olmoshining nemis va o‘zbek tillarida kontrastli ifodalanilishi	15
Abdullazoda M.R. Sociolinguistic factors of politeness	18
Abdumalikova D.A. Badiiy matnda diskursiv markerlarning ifodalanishi	20
Abdurakhmanova Z.Yu. The similarities and contrasts between legal words in uzbek and chinese languages	22
Abdurakhmonova A.A. Exploring the grammatical features of punctuation	25
Abduraxmanova M.T. O‘zbek va turk tillarida leksik omonimlarning yuzaga kelish omillari	27
Abdurazzakova M. Paralingvistikaning asosiy tushunchalari	30
Abdurazzaqov Yu.U. Turli tizimli tillarda “ijtimoiy jins”ga xos belgilarning ifodalanishi	32
Abdurazzakov Yu. Tilshunoslikda frazeologik birliklarning o‘rganilishi va ularning sotsiolingvistik tadqiqi	34
Abdusattorova B.P. “Kayfiyat” konsepti verbalizatorlarining struktural-semantik va lingvopragmatik jihatlar	36
Abduvaliyeva Z.N. Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida hozirgi zamon fe‘lining matnda qo‘llanilishi	40
Achilov O.R. Tilshunoslikda ilgari surish hodisasi	42
Ahmadaliyeva M.Sh. Ijodiy jarayonning mangukka yo‘g‘rilishi	45
Akbarova Sh.M. Tog‘ay Murod asarlarining lingvopragmatik tadqiqi	47
Akhmadullina A.I. Navigating the polysemy of philosophical terms	49
Akhmedova N.A. Types of units expressing the mental state of a person in the uzbek language according to their semantics	51
Alimova K.T. Allomorphic and isomorphic features of english and uzbek guide-interpreter speech	53
Aliqulova D. A. Qodiriy va F.Dyushen ijodida badiiy psixologizm	55
Allayev Z.M. Interpretation of symbols in uzbek written dream interpretation books	58
Amanlikova N.R. Badiiy ta‘rif yozuvchining o‘ziga xos uslubi doirasida mantiqiy va obrazli fikrlar uyg‘unligi	60
Aripova I.I., Toshpulatova M.Q. Inson xususiyatlarini ko‘rsatuvchi hayvon obrazlari qatnashgan ingliz va o‘zbek maqollarining tahlili	63
Ashirova M.T. Comparative typological studies at the present stage of linguistics development	66
Axmedova A.K. Sinkler Lyuis nasrida antifashizm go‘yalarining badiiy tasviri	68
Bafoyev F., Orifova L. Abdulla Oripov she‘riyatida oddiy folklorizmlar	70
Baisov A. Poetik konstruksiya takomilida o‘zbek va ingliz hikoyalari sintezi	73
Bahodirova F.B. Ingliz tilida korporativ aloqada emotiv leksika. lingvo-pragmatik aspekt	76
Bakhramova Z.R. Lexical-semantic features of the terminology in english and uzbek languages	78
Begizova M. Typology of tasks for acquisition of reading materials	81
Bekniyozova F.O. Lingvoaksiologiya antroposentrik tilshunoslik asosida shakllangan yangi lisoniy fan sifatida	84
Berdimuratova M. Alpomish dostonida yuz ifodasiga oid noverbal vositalarning qo‘llanilishi	86
Bobomurotova S.R. Ogahiy devonida maishiy leksikaga oid so‘zlar	89
Botirova Sh.I. Janrning shakllanish bosqichlari va an‘anaviylik	92
Botirova Sh.I. Erkin Vohidovning she‘rlarining metaforik xususiyatlari	94
Botirova M.B. Reklamalarda olmoshlarning uslubiy xususiyatlari	96
Boymanov E. Turizm terminologiyasi va sohaning tarixiy taraqqiyoti	99
Bo‘tayeva N. Komil Xorazmiy g‘azallarining shakl usuliyatlari va bayt poetikasi xususida	102
Buronov I.Q. Alisher Navoiy shaxsini o‘rganish metodologiyasi	104
Buronova X.T. O‘zbek tili tibbiy terminlarining miqdoriy leksikografik qiyosi	107
Chariyeva S.T. Professor To‘Ra Nafasov tadqiqotlarida fitotoponimlar	110
Davlatova A.A. 5-6 yoshli bolalar nutqida uchraydigan metonimiyalarning milliy-madaniy xususiyatlari	114
Davletova L.,Maxmudov R. O‘zbek toponimikasining shakllanish tamoyillari	116
Do‘smatov S. Abu Muhammad Haririy va uning maqomolari	119
Egamberganova M., Bahodirova F. Siyosiy diskurs	121
Elmirzayeva M.D. Ijtimoiy himoya terminlarini tartibga solish masalasining lingvistik asoslari	124
Ergashev A.H. Rus va o‘zbek adabiy tanqidida esse janrining kelib chiqishi	129
Ergasheva U.X. Odil Yoqubov asarlarida sifat ma‘no turlarining talqini va tavsifi	131
Ergasheva Sh.E. O‘zbek va ingliz tillaridagi xulq-atvor fe‘llarining leksik tahlili	133
Ergasheva X. Qishloq xo‘jaligiga oid atamalarining leksik-semantik xususiyatlari	137
Eshmurodov M. Xorazm turkiy tarixnavisligida davlat boshlig‘i tushunchasining ifodalanishi	139
Esonov R.R. Xalq og‘zaki ijodi matnini lingvokulturologik tahlil qilish	143
Fazilova N.I. The importance of considering cultural context in film translation	145
Fazilov O.Yu. O‘zbek va ingliz tillarida xosila nominalining motivatsion asoslari	148

Gulomova R. Do canadians curse? Sociolinguistic analysis	150
Hamrayeva Ch.N. Lingvomadaniyatshunoslikda "Konsept" terminining o'rni va ahamiyati	154
Ibadullayev B. Fransuz tarixiy antroponimlari qo'yilishidagi motivlar	156
Ibragimova G.M. Ingliz badiiy asarlari matnida parentetik vositalarning ekspressiv vazifasi	159
Ibragimova Sh.B. Actual problems of typological linguistics	162
Ibraximova I.B. Lisoniy identiklik tadqiqot obyekti sifatida	164
Ikramova A.A. Neologizmlarni chet tillini o'qitishda qo'llash nazariyasi	167
Ikromova G. Individual neologizmlar badiiy asarda tasviriy vosita sifatida	169
Imamova G.T. O'zbek tilidagi modal so'zlarning ma'no xususiyatlari va uslubiy xoslanishi	171
Ilkhomova Sh., Khodjiyeva U. Adequacy and equivalency issues in translation	174
Inog'omjonova R.R. Ilmiy va texnik tarjima xususiyatlari	177
Ismatullayeva N.R., Kayumova M.M. Falsafiy matnlar: interpretatsiya va tarjima	180
Ismoilova O.I. Plesionimiya kategoriyasi zamonaviy tilshunoslikda	183
Jamolatdinova L.R., Razzokova N.B. Cognitive significance of phrasemes in the uzbek language	185
Jo'rayeva G.X. Antroposentrik metaforalarning lingvomadaniy tahlili	188
Jo'rayeva M., Igamuratova D. Topishmoqli ertaklarda sinov motivi	190
Jumanyazova M.X. Xorazm vohasi maqollari umumturkiy tafakkur in'ikosi sifatida	194
Jumaqulova Sh.Q. Ingliz tili misolida frazeologik birliklar turlari	196
Juraeva N.K., Uralova O.P. Comparative analysis of hydronym terms in english and uzbek languages	198
Jurayeva Z.Q., Tadjibayeva A.E. Relevance of studying the main characteristics of synonyms and antonyms	200
Kamalova D.A. The phenomenon of homonymy in english phonetic terminology	202
Karibayeva M.D., Bazarbayeva A. The influence of the local dialects on the development of american english	205
Kasimova A.N. Tarjimada uslubga oid transformatsiyalar qo'llanilishi va tahliliy mulohazalar tafsiloti	207
Kattaboyeva D.K. Types of the predicate in uzbek and english languages	210
Kaxorova N.N. Corpus-based study of modality	213
Khamroev U.S. The influence of lexicographic means on the formation of modern diplomatic terminology in english and russian languages	214
Khudaybergenova G.Sh. Linguistic study of paremias in english and uzbek languages	218
Komilova N.Kh. Linguistic study of the category of adjectives in english and uzbek artistic texts	221
Kuchkarova M., Rasulmuxamedova D.Z. The peculiarities of juvenile literature	223
Kurbanova N. R., Xamdanova M.A. Jean Rhys as a pioneer in english postmodernism	225
Kurbanova Sh.A. Turli tizimli tillarda "Til/tongue" konsepti nominativ kognitiv maydoni birliklarining lingvikognitiv, lingvomadaniy va sotsiopragmatik jihatlari	227
Mamajonov M.Yu. Ishtirokchilar xususiyatlariga ko'ra muloqotning psixolingvistik tasnifi	230
Mamarizaeva F.Z. Sinekdoxa asosidagi ma'no ko'chishlarining badiiy matnda aks ettirilishi va tarjimada ifodalanishi	231
Mamatova N.A. Emerging patterns in the development of medical terms in english	234
Maqsudova Sh. Ingliz va o'zbek tillarida xarakterni ifodalovchi frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili	236
Masharipova R., Maxmudov R. O'zbek va fransuz tillarida "hayvon" tushunchasini paremiologik verbalizatsiya qilish xususiyatlari	239
Matkarimova Sh.H. Semantik munosabatlar	241
Matmurotova U. Badiiy adabiyot tarjimada stilistik tahlil elementlari	244
Matrizayeva S.A. "Hibat-ul haqoyiq" da oyat va hadislarining she'riy bayoni	246
Matyoqubova T.R. Vatan taqdiri va istiqbolini kuylagan shoir	248
Maxmudov R., Ahmedova B. Ogahiyning "Gulshani davlat" asari leksikasidagi rus tili orqali kirib kelgan ayrim o'zlashma so'zlar tahlili	251
Maxmudova Z.M. "Yig'i" umumiy semali holat fe'llarining o'zbek tili izohli lug'atida berilishi	254
Mengniyozova Z.A., Yoqubov J. Inson intellektual qobiliyatini lingvistik baholashning tuzilishi	257
Mirzayeva M.U. Denov tumanidagi ayrim etnotoponimlar tadqiqi	259
Muminova N. Temuriyzoada antroponimlarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari	261
Muxammadiyeva M. "Rohati dil"da chumchuq obrazining badiiy talqini	264
Narxodjayeva X.Sh., Ismatova J. O'zbek rasmiy muloqotning o'rganilishi	267
Nazarov Q. Maqollar orqali yashirin axborotning ifodalanishi	269
Niyazova M.X., Kushaeva F.A. Interpretation of educational and social problems in the novel Oliver Twist by Charles Dickens	271
Nizomova T.J. Functional-stylistic features of legal texts in English	273
Noraboyeva M.T. Isajon Sulton hikoyalarida yetimlik motivining postmodernistik talqini	276
Norboyeva M.B., Uralova O.P. Ingliz taom nomlarining etimologiyasi	278
Normamatova D.T. Interrogatives in speech acts and their pragmatic meaning	280
Normurodova Z. O'zbek tilida epitetlar va ularda baho munosabati	282
Normurodova O.B. Badiiy tarjimada metaforalarni tarjima qilish bo'yicha turli xil yondashuvlar	285
Nuraliyeva G., Ubaydullayeva S.S., Xolmurotova G. False friends of the translator	287
Nuritdinova Sh.X. Nemis tilida leksikaga yo'naltirilgan mashqlar va ularning tipologiyasi	290
Ochilova M.R. Musiqa va raqs sohasida qo'llaniladigan	294

Otaboyeva F.I. Reflection of the “Political goal” of G.Orwell’s journalism in translation	297
Otaboyev A.J. Ingliz va o'zbek tillarida payt-to'siqsiz ergash gaplarning struktur-semantik xususiyatlari	299
Pirnazarova N.Ch., Haydarova K.D. Semantic analysis of some jewelry lexemes done by researchers	301
Polvannazirova S.X., Maxmudov R.B. Ingliz tilidan o'zbek tili leksikasiga kirib kelgan neo'zlashmalarning muhtasar tahlili	304
Qaxxorova H.Z. Koreys va o'zbek tilida gap bo'laklarining ifodalanishi	307
Qodirova X.M., Ilhomboyeva M.U. Tohir Malikning “Shaytanat” asaridagi ayrim laqablar tahlili	311
Qodirova X.M., Bardiyeva G.U. “Ajdarining tovbası” hikoyasidagi ayrim mavhum otlarining lingvokulturologik xususiyatlari	312
Qosimova N.F. Konseptual va lingvistik asimmetriyaning tarjimaga ta'siri	314
Qosimova N.F. Tarjimada asliyatni qabul qilishning kognitiv jarayonlari xususida	316
Qurbanova K.R. XX asr boshlari Xiva adabiy muhitining o'ziga xos xususiyatlari	318
Qurbonova G.S. Adabiyot olamida insoniyat olami tasviri	320
Qurbonova M.A., Shodiyeva A.A. Jahon tilshunosligida okkazionalizm masalasi	324
Qurbonova N.R., Anvarova U.J. Uilyam Uordsvortning “I wandered lonely as a cloud” she'rida tabiat tasvirining namoyon bo'lishi	326
Rahimova M.Q. Ekolingvistika tilshunoslikning tarmog'i sifatida paydo bo'lishi va evolyutsiyasi	328
Rahmatov Y. O'zbek xalq maqollarining qadimiy ildizlari	330
Raimov L.A. Some linguistic and psycholinguistic features of advertising texts	333
Raimova N.B. Sociolinguistic features of literary translation	336
Rajabova N.H. O'roz Haydarning leksik birliklardan foydalanish mahorati	338
Rakhimova Sh. Questions-in-the-narrative as the fragmentary storytelling technique in “Transatlantic” by Colum Mccann	342
Rakhmatova M.M. Scalar implicature in non-fiction travel writings about Central Asia	344
Rasulmuhamedova D.Z., Kuchkarova M. Creative way of the great adib Alp Jamal	346
Raxmatova X.N. Bugungi kunda zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzishning lingvistik asoslari	348
Roziqova G.Z., Toshmatova M.M. Ingliz va o'zbek tillarida maza-ta'm semasini ifodalovchi leksemalar	350
Ro'zmetova S. Ertaklarda mevdan tug'ilish motivi ko'rinishlari	352
Ro'zmetov H.Q., Vapayeva Sh.U. Fransuz tilida atoqli otlarning stilistik ro'li	356
Sadikova S.M. Reflections on the semantic correspondence of idiomatic expressions in translation: a comparative analysis across different languages	360
Safarmaxmatova Z.N. Bosma media olamida tilning ekspressivlik tendensiyalari	362
Safarova I. Yuridik matn va terminlarni tarjima qilishda madaniy omillarning ta'siri xususida	365
Salayeva Q., Bahodirova F. Ingliz va o'zbek tillari internet diskursi	368
Saidnazarov T.N. Challenges and Opportunities of Machine Translation in Cross-Cultural Communication: A Critical Analysis	370
Saidniyozova Sh., Sobirova N. Qahramonlik va mardlikni ulug'lovchi ingliz va o'zbek maqollarining o'zaro o'xshash va farqli jihatları	373
Sayidov Sh.X. Social group's language in sociolinguistics	376
Saparboyeva G., Sattibayeva S.J. So'zlar semantik sathida ko'p ma'nolik hodisasi	378
Sarbarova D.N. She'riy matnlarda qo'llanilgan deytik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari	380
Sarvarova G.I., Khatamova V.Sh. Communicative-pragmatic features of speech etiquette in different linguocultures: based on the material of russian and english languages	383
Sharipova N. The comparative analyses of semantic and linguoculturological aspects in english, german, russian and uzbek proverbs	385
Sherqulova M.X. Reklama diskursi xususiyatlari va undagi manipulyatsiya texnikalari	387
Shimanskaya D.B. Multiculturalism in modern english literature	391
Shukurova N.Sh. Linguoculturological classification of information - analytical terms of journalism genres in the english and uzbek languages	394
Siddiqova N.A. Aforizmlarning lingvistik mohiyati	397
Sobirova Sh.F. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” asarida aks etgan makon tushunchasini ifodalovchi so'zlar	399
Soybnazarov N.M. Dreiser's "An american tragedy": a critical study	403
Sulaymonova O'.U. Nutqdagi manipulyatsiyaning pragmatik tabiati	405
Sultanova M.R. Types of information in the semiotic order	408
Suvvanov H.N. Yosh o'zbek nasrida milliy kolorit an'ana bo'lib kelmoqda	409
Toirova U.S. It zoosemizmi “Bahouddinning iti” hikoyasida	412
Toshboyev B.E. Tilning millat hayotidagi o'rni	414
Toshpo'latova M.I., Sayidov Sh. The fascinating world of sociolinguistics	416
Toirova U.S. Bo'ri talqini “ena bo'ri” hikoyasida	418
Turdaliyeva D.A. Linguistic study of godonyms in english and uzbek	420
Umrzaqov I.I. Uilyam Folkner asarlarida badiiy zamon va makon poetikasi	422
Umurova G.Kh. Contemporary women's prose and psychological issues in russian literature	425
Uralova N.A. “Sut” gastronomik frazeologizmining tasnifi	428
Uralova O.P. Ingliz va o'zbek tillarida zooleksemali maqollarning ekvivalentlik xususiyatlari	430
Vositov V.A. Ingliz tilining yangi rivojlanish davrida so'z o'zlashishi jarayoni	432

Xakimova M.D. She'riyatda obraz va obrazlilik	435
Xalikova D.Ya. Nominativ birliklarda predikativ munosabatning aktuallashishi haqida	437
Xalilova M.I. "Ayol" konsepti bilan bog'liq lingvokulturologik yondashuvlar	439
Xamidova S.N. Grammatik modallik kategoriya sifatida	441
Xamrakulova F.A. Matnlarning tizimli semantik tahlili	443
Xoldorova Sh.A. Ijtimoiy tarmoq muloqotida verbal va nonverbal vositalarning ifodalanishi	446
Xudoyberganova D.I. O'zbek qalamkashlari asarlarining ingliz tilidagi tarjimai va tarjima maktablari	448
Yarashova N.J. "Devonu lug'otit turk" asarida qo'llangan maqollarning milliy-madaniy xususiyatlari	452
Yusupov A. So'zlarning lingvomadaniy va leksikografik tahlili	454
Zaynobidinova I.M. O'zbek va ingliz olam lisoniy manzarasida o'tgan zamonning ifodalanishi	457
Ziyayeva D.A. The role of speech verbs in effective communication	461
Аблаева Н.К. Использование тропов в романах Абдуллы Кадири	463
Алимжанова М.Ю. Сказка, инструмент на службе преподавания	466
Аскарова Ж. Сеҳрли эртақларда ғайритабиий туғилиш мотивига доир	468
Базарбаева А. Исследование когнитивного аспекта формирования значения посредством английских фразеологических единиц	470
Бойсариев Н. Учебный роман –новый тип романа	472
Газиева Д.М. О проблеме классификации и типологии текстов	475
Гаппарова Ш.М. Общность структурных компонентов романов В.А. Пьецуха «Новая московская философия» и Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание»	477
Дехконова М. 80-йиллар ўзбек адабий танқидчилигида таҳлил ва талқин муаммолари	480
Джуманиязова З.Н. Аксиологический подход в изучении женского образа в пословичной картине мира	482
Ескараева Г.Б. Языковые особенности русской народной сказки и виды информации, транслируемые языковыми единицами народной сказки	486
Жабборова Д.Д., Ирисбоева У. Роль пейзажных деталей в раскрытии внутренних нравственных качеств героев повести «Олеся» А.И.Куприна	489
Жабборова Д.Д., Юсуфбоева М. Тема любви к родному краю и проблема экологии в повести Распутина «Прощание с Матёрой»	491
Зияева М. Интерпретация концепта времени в русской лингвистике	493
Исаева З.Т. Взаимосвязь языка и мышления, как социальное явление с возможным приоритетом одного над другим	496
Исламова З.Н. Эрон-Америка адабиёти ва унда аёл ижодкорларнинг ўрни	498
Касимова М.Б. Языковые особенности официально - делового стиля	505
Кудайбергенова Г.П. Особенности использования художественного повтора в дастане «Алпамыс»	507
Курбанова Г.А. Источники формирования и развития терминологии животноводства в русском языке	511
Мавланова Д.С. Лингвокультурные особенности пословиц в русском и английском языках	513
Маматов А.Э., Каримбоева Н.Ю. Фразеологик бирликлар трансформациясининг компонентларни алмаштириш усули	516
Матязова Н.С. Достон воқеалари тасвирида мифологик образларнинг кўриниши	518
Мурадова Х.Б. Древнерусская литература	520
Норбоева Д.Ж. Бошқарув психология соҳасига оид терминологиясининг замонавий лингвистик тадқиқотлари	523
Обидова Д.А. Сатира 20-30х годов XX века: Н.Тэффи	526
Палванова Н.О. Буюк жангчи Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги асарлардаги ҳарбий атамаларнинг мазмун ва моҳияти	529
Рахмонов Б.Г. Ўзбек халқи ижодиётида дostonчилик маданияти	533
Рахматова С.А. Ўзбек тилида тил бирликларининг коннотацияни ифодалашдаги ўрни	536
Соатова Д.А. Маърифий романда хужжат ҳақиқати ва муаллиф гипотезаси	539
Суванкулов Б. Понимание понятия жанра в русском литературоведении: комплексный обзор	541
Турдыева М.Р. Творчество В.Токаревой в контексте русской литературы XX-XXI века	543
Турсунова Н.Х. Альбер Камю ижодида мифопоэтика	546
Хамдамова Х. Халқ дostonларида ҳаракат ва ҳолатни билдирувчи сўзлардаги кўпмаънолилиқ ҳодисаси ҳақида	549
Хошимов М.Г. Коммуникативные особенности сложных предложений с парентезным вставным компонентом как лингвопрагмем в речи	551
Хужакулова Р. Роль узбекского языка в развитии общества	555
Шавилова Н.С. Сопоставительное исследование лексико-семантических особенностей паронимов в русском и узбекском языках	557
Шадиева Д.К. Влияние русских фразеологизмов в СМИ Узбекистана	561
Шамамедова З.Х. Наследие Нуара и его влияние на современную литературу	564
Шарипов Ф. Анализ практической значимости категории «желания» связанной с лексическими и грамматическими категориями	566
Юсуфжонова Ш.М. Фраземалардан бадий, публицистик ва оғзаки сўзлашув нуткида ижодий фойдаланиш масалалари	568

UO'K: 81-13

“BOBURNOMA”DA JOY NOMLARINING INGLIZCHA TARJIMALARI MUQOYASASI**M.Abbasova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari olamshul ahamiyatga ega bo'lgan nodir asarlar sirasiga kiradi. Ushbu maqola asardagi joy nomlari va ularning uch xil inglizcha tarjimalariga bagishlangan. “Boburnoma”dagi joy nomlarining semantikasi, tarjima masalalariga qaratilgan bo'lib, har bir tarjimonning asliyat maytniga yondashuvlarini ochib berilgan. Tadqiqotchi joy nomlarining tarjimasi orqali jadvallar tuzgan va ularni qiyosiy o'rgangan.

Kalit sozlar: Joy nomlari, Lamgon, Obi rahmat, Kora kotali, Gulkina, Xoja ro'shnoi, tarjima muammolari.

Аннотация. “Бабурнама”, летопись великого полководца и поэта Захериддина Мухаммада Бабур, является энциклопедическим произведением, представляющий огромный интерес для изучения географии, этнографии, быт и культуру Центральной и Южной Азии. В данной статье подвергается анализу переводы некоторых топонимов на английский язык, их соответствие, адекватность и эквивалентность.

Ключевые слова: Топоним, Ламган, Оби Рахмат, Кора кутали, Гулкина, Ходжа Рушнайи, проблемы перевода.

Abstract. Zahiriddin Muhammad Babur's work "Baburnoma" is one of the rare works of worldwide importance. This article is devoted to the places' names in the work "Baburnoma" and its' three different English translations. The semantic meanings of the places' names in "Boburnoma" focused on translation issues and revealed the translation approaches to the original text. Researcher made tables by translated versions of places' names and studied their comparison.

Key words: places' names, Lamgon, Obi rahmat, Kora pass, Gulkina, Xoja roshnoi, translation problems.

Mashhur sarkarda va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari ensiklopedik asar o'laroq 10dan ortiq fan sohalari uchun oid ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab olgan. Unda Markaziy Osiyo, Hindiston o'lkalari geografiyasi, bu o'lkalarda yashayotgan xalqlarning urf-odatlarini, turmush tarzi haqida qiziqarli ma'lumotlarni topish mumkin. Ushbu maqolada asardagi toponimlar va ularning tarjimalari bilan bog'liq ayrim mulohazalarimizni bildirib o'tishga harakat qilamiz.

Toponimiya–yunoncha topos– joy, onima-nom bo'lib, leksikologiyaning joy nomlarini o'rganuvchi bo'limidir. Toponimiya onomastika sohasining **joy nomlarini** o'rganish bilan shug'ullanadi. O'zbekistonda toponimiya masalalari XX asrda boshlangan. Dastlab o'tgan asrning boshlarida rus olimlari tomonidan Chor Rossiyasi imperatori buyrug'i bilan boshlangan ishlar sovet davrida ham davom ettirildi. Chor Rossiyasi istilosi davrida bu ishlar yurtimizning yerosti va yerusti boyliklarini olib ketish maqsadida o'rganilgan bo'lsa sovet davrida toponimiya bilan xolis ilmiy maqsadlarda shug'ullanganlar. Misol sifatida T.Rahmatov, J.Latipov, H.Xolmo'minov, O.Oripov, A.Aslanov, S.Bo'riev kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarini keltirish mumkin [9; 8-9]. A.Turobov Samarqand viloyati materiallari misolida etnonimlar va etnografik joy nomining lingvistik tahlilini jiddiy o'rgangan. O.Begimov esa “Toponimlarda assimiylatsiya qatlamini lingvistik tadqiq qilish” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

“Boburnoma”da yuzlab toponimlar uchraydi. Ularni o'rganish asarda tilga olingan mamlakatlarning Bobur davridagi holati bilan hozirgi davrdagi vaziyatni solishtirishda muhim manba vazifasini o'taydi. Shuning uchun ham “Boburnoma” asariga bo'lgan qiziqish G'arbda juda kuchli. Chunki Hindiston XIX asrda ingliz kolonizatorlarining mulki bo'lgan. “Boburnoma” ingliz kolonizatorlari buyurtmasi bilan tarjima qilingan. Ularning ichida eng mashhurlari J.Leyden va V.Erskin (1826), A.S.Beverij (1921) tarjimalaridir. U davrlarda Hindiston tarkibiga hozirgi Afg'oniston va Pokiston ham kirgan. Bobur o'zi zabt etgan va yashagan geografik mintaqalarning joylashishini berganda erinmasdan joy nomlariga to'xtalgan. Bobur hududlarning joylashuvi, iqlimi, o'simliklar dunyosi ajoyibotlarini ta'kidlash bilan birga o'sha yerning tarixi, etnografiyasi, tili, adabiyoti va madaniyati haqida ham muhim axborot berib o'tadi. Shu jihatdan “Boburnoma” tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalari uchun ham muhim manba hisoblanadi. XX asrning oxirgi choragida “Boburnoma” chet ellarda sof ilmiy maqsadlarda o'rganila boshladi. V.Tekston (1996) tomonidan ilgari mavjud bo'lgan inglizcha “Boburnoma” qayta tahrir qilinib chop etildi. Ushbu tarjima oldingilariga nisbatan mukammal deyilgan bo'lsa-da, ularni qiyosan o'rganish ishlari bu tarjimalarda katta kamchiliklar borligini ko'rsatdi.

Masalan, asarda berilgan Afg'onistonga oid toponimlar tarjimasini ko'rib chiqsak. Umuman "Boburnoma"dagi toponimlarni lisoniy jihatlaridan bir necha turga bo'lish mumkin. Shulardan biri oykonimlardir. Oykonimlarga misol qilib *Kobul*, *Lamg'onot*, *Purshovar*, *Gulkina*, *Sunan*, *Parandiy*, *Parbon* kabi aholi yashash joylarini ko'rsatish mumkin.

"Boburnoma"da aytiladi: "*Dushanba kuni **Lamg'on** sayri azimatig'a o'tlanildi. Xayolda bu edikim, bu sayrda Humoyun ham bizning bila bo'lg'ay. Turmoqqa mayl qildi **Ko'ra ko'talidin** ruxsat berildi* [5; 181].

J.Leyden va V.Erskin (1826) tarjimasida asliyat matni quyidagicha beriladi:

*On Monday, set out again on my tour in **Lemghan**. I had intended to have carried Humaiun along with me on this journey, but he preferred staying, and I took leave of him at the **Pass of Kora**; after which I went on, and halted at **Bedraw*** [10; 282]. – Dushanba kuni yana **Lemgan** safariga yo'l oldim. Bu gal Humoyunni ham o'zim bilan birga olib ketmoqchi bo'ldim, lekin u qolishni ma'qul ko'rди va men uni **Ko'ra Dovonida** qoldirdirib, undan so'ng yo'lda davom etdim va **Bedravda** to'xtadik.

Yuqoridagi matn tarjimasiga e'tibor qaratilsa, asliyatdagi joy nomi **Lamg'on Lemghan** tarzida kalka tarjima va **Ko'ra ko'tali** esa **Pass of Kora** da **ko'tal** leksik birligi "pass" orqali berilib, u leksik transformatsiga uchramoqda. Lekin bu tarjimada garchi asliyat matnida berilmagan bo'lsa-da, "Berdav" joy nomi ham ishtirok etmoqda.

Ayni matn A.S.Beverij (1921) tarjimasida shunday beriladi:

*On Monday (10th) we rode on intending to visit **Lamghan**. I had expected Humayun to go with us, but as he inclined to stay behind, leave was given him from **Kura-pass**. We went on and dismounted in **Badr-au*** (Tag-au) [2; 421]. – Dushanba kuni (10) biz **Lamg'anga** borish niyatida edik. Men Humoyun biz bilan ketishini kutgandim lekin u ortda qolishga moyil bo'lgani uchun unga **Kura dovonidan** ruxsat berildi. Biz davom etib, **Badr-auda** otdan tushdik.

Asliyatdagi **Lamg'on– Lamghanga**, **Ko'ra ko'tali** esa **Kura-pass ya'ni Kura dovoni**, deya tarjima qilingan lekin **Badr-au** joy nomining talaffuziga e'tibor qaratilib, yozilishida o'zgarish sodir bo'lgan.

V.Tekston (1996)ning tarjimasida quyidagicha:

*On Monday we mounted intending to make an excursion to **Laghman**. It was planned that Humayun too should be with us on this excursion, but he was inclined to stay and was given leave to depart at the **Kura Pass**.* [14; 304]. – Dushanba kuni biz **Lag'monga** ekskursiya qilish niyatida otga chiqdik. Bu safar Humoyun ham biz bilan birga bo'rishi kerak edi lekin u qolishga moyil bo'lib, **Kura dovonida** unga jo'nab ketishga ruxsat berildi.

Ushbu uchinchi bor qilingan tarjimada **Lamg'on** joy nomi **Lag'monga** aylanib qoladi, **Ko'ra ko'tali** esa **Kura Pass** ya'ni, Tekston tarjimasida ham leksik transformatsiya amalga oshirilganini koramiz.

Yuqorida, asliyat matnida keltirilgan **Lamg'on** joy nomi uch turdagi Leyden-Erskin, S.Beverij, V.Tekstonda **Lemghan– Lamghan– Laghman** tarzida beriladi. Bu tarjimalarda toponim **Lamg'onni** S.Beverijning "**Lamghan**" tarzidagi variantida mos kelishi, keyingi tarjimalar baxs va munozaraga sabab bo'ladigan tarjimalarni ko'rish mumkin.

Toponimlarning ikkinchi turi - oronimlardir. Oronimlarga Shohi Qobul tog'i, Qipchoq tog'i, Xost tog'i kabi misollarni keltirish mumkin.

Boburnomada aytiladi: "*Qal'aning janubida **Shohi Kobulning** sharqida bir ulug' ko'l tushubtur. Girdo-girdi bir shar'iy yovushur. **Shohi Kobul** tog'idin **Kobul** sari boqa uch kichikrak chashma chiqar, ikkisi **Gulkina** navohisidadur. Bir chashma boshida **Xoja Shamu** otliq mazordur; yana bir chashma **Xoja Abdussamad** to'g'risidadur, **Xo'ja Ro'shnoyi** derlar.* [5; 107]. Ushbu matn J.Leyden-V.Erskinda quyidagicha tarjima qilinadi:

– *East of **Shah-of-Kabul** and south of the walled-town lies a large pool about a 2 miles [shar'i] round. From the town side of the mountain three smallish springs issue, two near **Kulkina**; **Khwaja Shamu's** tomb is at the head of one; **Khwaja Khizr's Qadam-gah** -at the head of another and the third is at a place known as **Khwaja Raushanai**, over against Khwaja 'Abdu's-samad.* [10; 201]. – **Shoh-Kobulning** sharqida va devor bilan o'ralgan shaharning janubida taxminan 2 mil [sha'riy] aylanada katta hovuz bor. Tog'ning shahar tomondan uchta kichik buloq chiqadi, ikkitasi **Kulkina** yaqinida; **Xoja Shamu** qabri birining boshida; **Xoja Xizrning Qadamgohi** boshqasining boshida, uchinchisi esa **Xoja Abdusamad** qarshisida **Xoja Raushanai** deb nomlanuvchi joyda joylashgan.

Tahlil tushunarli bo'lishi uchun asliyat va tarjima matnlarini jadval ko'rinishida ko'rsatish maqsadga muvofiq deb bildik.

Asliyat matni S. Beverijda quyidagicha beriladi:

– *To the south of the fortress, to the east of **Shah Kabul**, is a large lake nearly a league in circumference. Headed toward the city of **Kabul** from **Shah Kabul** Mountain are three small springs. Of*

the two in the **Gulkana** area, one is next to the **Khwaja Shamu** shrine and the other is at **Khwaja Khizr's** footprint. These two places are promenades for the inhabitants of **Kabul**. The third spring is opposite **Khwaja Abdul-Samad** and called **Khwaja Rawshanai**. [2; 169]. – Qal'aning janubida, **Shoh Kobul**ning sharqida, aylanasi qariyb bir liga bo'lgan katta ko'l bor. **Shoh Kobul** tog'idan **Kobul** shahriga qarab uchta kichik buloq bor. **Gulkana** hududidagi ikkitasidan biri **Xoja Shamu** ziyoratgohi yonida, ikkinchisi esa **Xoja Xizr** izida. Bu ikki joy **Kobul** aholisi uchun sayrgohdir. Uchinchi buloq **Xoja Abdul-Samad** ro'parasida joylashgan bo'lib, u **Xoja Ravshanay** deb ataladi.

Asliyat matni uchinchi tarjimon V.Tekstonda quyidagicha tarjima qilinadi:

–Southward from the town and to the east of **Shah-Kabul**, there is lake nearly a farsang in circumference. Three springs of water issue from **Shah-Kabul**, and flow towards the city; two of them are in the vicinity of **Kelkeneh**. One of these runs by the tomb of **Khwajeh Shems**, and the other by the **Kedemgah** (place of the footsteps) of **Khwajeh Khezer**. These two places are the favourite resorts of the people of **Kabul**. The third fountain is opposite to **Khwajeh Abd-al-Simd**, and bears the name of **Khwajeh Roushenai**. [14; 137]. – Shahardan janubda va **Shoh-Kobul**dan sharqda aylanasi bir farsangga yaqin ko'l bor. **Shoh-Kobul**dan uchta buloq suv chiqadi va shahar tomon oqib chiqadi; ulardan ikkitasi **Kelkeneh** yaqinida joylashgan. Ulardan biri **Xoja Shams** qabri yonidan, ikkinchisi esa **Xoja Xizirning Qadamgohi** (oyoq izlari joyi) yonidan o'tadi. Bu ikki joy **Kobul** ahlining sevimli kurortlari hisoblanadi. Uchinchi favvora **Xoja Abd-al-Simd**ning ro'parasida joylashgan bo'lib, **Xoja Roushenai** nomi bilan atalgan.

Demak, uchala inglizcha tarjimalarni ham jadvalga solib tahlilga tortsak, ular quyidagicha aks etadi:

Jadval 1

Oronimlar inglizcha tarjimalari qiyosi

“Boburnoma”ning asliyat matni (2002)	J.Leyden-V.Erskin (1826)	Susanna Beverij (1921)	V.Tekston (1996)
Shohi Kobul	Shah-of-Kabul	Shah Kabul	Shah-Kabul
Shohi Kobul	Shah-Kabul,	Shah Kabul	Shah-Kabul
Kobul	Kabul	Kabul	Kabul
Gulkina	Kulkina	Gulkana	Kelkeneh
Xoja Shamu	Khwaja Shamu	Khwaja Shamu	Khwajeh Shems
Xoja Xizr	Khwaja Khizr's	Khwaja Khizr's	Khwajeh Khezer
Xo'ja Ro'shnoyi	Khwajeh Roushenai	Khwaja Rawshanai	Khwajeh Roushenai

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, joy nomlarini transliteratsiya, transformatsiya qilish va tarjimada aks ettirishda bir qancha xatoliklar sodir etilgan. Buni *Gulkina*, *Xo'ja Ro'shnoi* kabi joy nomlarining transliteratsiyasida aniq ko'ramiz. Ingliz tarjimonlari tomonidan joy nomlarining noto'g'ri talqin etilishi, asliyat mazmunining ham o'zgarishiga olib kelganin ko'rish mumkin. Demak, joy nomlarining tarjimasi ham alohida va jiddiy o'rganishga muhtoj ekan.

Shu yerda asarda qo'llangan gidronimlar haqida ham to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Gidronimlarga *Qizil suv*, *Nilob*, *Quruqsoy*, *Obirahmat* kabi atamalar kiradi.

Boburnomada keltiriladi: “*Ya'qubga ijozat bergandin so'ng Qizilsuv quyi ko'chub, Andarob suyining qotilishig'a yovuq tushuldi*. [5; 104].

Ushbu matn J.Leyden va V.Erskin tarjimasida quyidagicha beriladi:

–After Yakub had taken leave, we marched down the **Kezel-su**, and encamped near its conflux with the **river of Anderab**. [10; 131]. Bu joyda **Qizilsuv** inglizchada **Kezel-su** –Kezel-su deb berilsa, *Andarob suyi* - **river of Anderab** – *Andarob daryosiga* o'zgaradi. Asliyat matni S.Beverijda quyidagicha beriladi:

–After giving Ya'qub leave to go, we marched down the **Qizil-su** and dismounted near to where it joins the **water of Andar-ab**. [2; 193]. A.Beverij tarjimasida *Andarob suyi*- **water of Andar-ab**-*Andar-ab suvi* tarzida tarjima qilinadi. Asliyatdagi **Qizilsuv** inglizchada **Qizil-su** ya'ni ushbu tarjimada imlo xatolar ko'zga tashlanadi. Uning tarjimasida **Qizil-su** berilsa, *Andarob suyi* - **water of Andar-ab** – *Andarob suvi* deb tarjima qilingan.

Asliyat matni uchinchi tarjimon V.Tekstonda quyidagicha tarjima qilinadi:

– After Ya'qub was permitted to leave, we moved down the **Red River** and camped near the confluence with the **Andarab** [14; 164]. Bu joyda *Andarob suyi*- **Andarab**- *Andarab tarzida* beriladi. Joy nomiga yana bir misolni olaylikda, undan so'ng fikr uyg'unligini ta'min etsak:

–Yana **Pushtai Ko'hakning** domanasida **Konigilning qora suyining** ustidakim, bu suvni **Obi Rahmat** ham derlar, bir bog' solibtur. **Naqshi jahong'a mavsum** [5; 59]. – There is another garden, on the **skirts** of the hill of **Kohik**, on the banks of the **Ab-Siah** (black-water) of **Kanegul**, which they call **Ab-e-Rahmet**, (or Water of Mercy), and this is denominated **Naksh-e-Jehan** (the Miniature of the World) [10; 50].

Beverij tarjimasi: He made another garden, known as the **Naqsh-i-jahan** (World's Picture), on the skirt of **Kohik**, above the **Qara-sii** or, as people also call it, the **Ab-i-rahmat** (Water-of-mercy) of **Kan-i-gil**. It had gone to ruin when I saw it, nothing remaining of it except its name. [2; 78].

V.Tekston tarjimasi: At the foot of **Kohak Hill**, above the still **river at Kan-i-Gil**, which is known as the **Ab-i-Rahmat River**, a garden called Naqsh-i-Jahan was constructed. [14; 84].

Qizilsuv, Andarob suyi, Pushtai Ko'hak, Konigil qora suy, Obi Rahmat gidronimlarning inglizcha tarjimalarini ham solishtirish uchun yanada mufassalroq anglashda jadvalga solib va unda qiyoslash ancha osonroq kechadi.

Jadval 2

Gidronimlar inglizcha tarjimalari qiyosi

“Boburnoma”ning asliyat matni (2002)	J.Leyden-V.Erskin (1826)	Susanna Beverij (1921)	V.Tekston (1996)
Qizilsuv [104].	Kezel-su [131].	Qlzl-su [193].	Red River [164].
Andarob suyi [104].	river of Anderab [131].	water of Andar-ab [193].	Andarab [164].
Pushtai Ko'hak [59].	skirts of the hill of Kohik [50].	on the skirt of Kohik[78].	At the foot of Kohak Hill [84].
Konigil qora suyi	Ab-Siah (black-water) of Kanegul [50].	Qara-sii or Ab-i-rahmat (Water-of-mercy) of Kan-i-gil [78].	river at Kan-i-Gil [P.84].
Obi Rahmat	Ab-e-Rahmet, (or Water of Mercy) [50].	Ab-i-rahmat (Water-of-mercy) [78].	Ab-i-Rahmat River [P.84].
Naqshi jahon	Naksh-e-Jehan (the Miniature of the World) [50].	Naqsh-i-jahan (World's Picture) [78].	Naqsh-i-Jahan [P.84].

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinadiki, uch tarjimon asliyatga uch xil yondashgan. Biri **Qizilsuvni Kezel-su** yoki **Qlzl-su** deb bersa, Tekston **Red River-Qizil daryo**, deb leksik transformatsiya orqali aks ettirgan. **Andarob suyi**ni birinchi tarjimada **river of Anderab**-Andarob daryosi kabi berilsa Susanna Beverij **water of Andarab- Andarob suvi** va Tekston **Andarab- Andarob** tarzida beradi. Shuningdek, “Pushtai Ko'hak”dagi “i” izofasi inglizcha “of”ni aks ettiradi. Naqshi jahon dagi “i” izofasi Naksh-e-Jehan, Naqsh-i-jahan kabi ozgarishsiz toponimik kalkani vujudga keltirgan.

Xulosa sifatida shuni qayd etish kerakki, joy nomlarini guruhlariga ajratib o'rganish “Boburnoma” toponimiyasining tarjimalarini batafsil tadqiq etishda katta ahamiyatga egadir. Shuningdek, asliyatdagi joy nomlari lingvistik xususiyatlarini mukammal bilmasdan turib tarjima tahlillarini amalga oshirish ham juda qiyin. Joy nomlari turkiy, arabiy, forsiy izofalar bilan birikib keladi. Bobur davri eski o'zbek tilida mavjud grammatik qurilmalar, atamalar va terminlarning bugungi davrda iste'moldan chiqib unutilib ketgani tarjimondan keng bilimlarni talab qilgani kabi tadqiqotchining oldiga ham qator vazifalar qo'yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amonov Muxtorjon Umarovich. “Boburnoma”dagi izofiy birikmalarning lisoniy tadqiqi” filol.fan.falsafa dok-ri. PhD. Farg'ona davlat universiteti. – 2020.
2. Beveridge, Anette Susannah. The Babur-nama in English. Emperor of Hindustan Babur.–London, 1921.–880 r.
3. Jo'raeva G. “Boburnoma” asarida personajlar xarakteristikasi // Ilm sarchashmalari. Urganch – 2018, №8. – B. 34-36.
4. Zahiriddin Muhammad Bobir. Boburnoma. Shamsiev P, Mirzaev S.– T.: O'z SSR Fan nashriyoti., 1960.–514 b.
5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – T.: Sharq, 2002. – 335 b.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – T.: O'qituvchi, 2008. – 287 b.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi – T.: Sharq, 2017. – 688 b.
8. Eugene A. Nida. Toward a science of translating. Leiden. E. J. Brill. – 1964. 170 pp.
9. Ibrohimov A. Bobur yaratgan bog'lar // Boburiylar merosi.- Toshkent: Mehnat,1993.-B.7-12.
10. Leyden John. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan. – London., 1826.–432 r.
11. Nida Ye. “Towards a Science of Translating” 1964, R.170.
12. Pajabov Feruz Umarqulovich. “Zahiriddin Muhammad Bobur asarlaridagi onomastik birliklarning leksik-semantik va lingvopoetik xususiyatlari” filol.fan.falsafa dok-ri. PhD. Qarshi Davlat universiteti.. –2022.
13. Teshaboeva Ziyodaxon Qodirovna. «Boburnoma»ning inglizcha tarjimalaridagi frazeologik birliklarning kognitiv va leksikografik tadqiqi. Filol.fan. dok-ri. O'zDJTU. – 2021.
14. Thackston Wh.M. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor.–New York,1996.–554 r.
15. Qilichev B. Onomastika. Buxoro davlat universiteti. Buxoro. – 2023.
16. Xudoyberganov R.Y., Ulug'ov N. Mirkarimov ...va boshqalar. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 624 b.

PSYCHOLINGUISTIC PECULIARITIES OF TRANSLATING DIPLOMATIC DISCOURSE

J.R.Abduganiyeva, PhD, associate professor, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada diplomatik muloqotni tarjima qilishning psixolingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Diplomatik nutq rasmiy ishbilarmonlik xarakteridagi matn sifatida qaraladi, uning mazmuni ziddiyatli masalalarni tinch yo'l bilan hal qilishga va davlatlar va hukumatlar o'rtasida xalqaro ishonchni shakllantirishga qaratilgan institutsional yo'nalishga ega.

Kalit so'zlar: aloqa, diplomatik nutq, lingvistik xususiyatlar, tarjima o'zgarishlari, siyosiy nutq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психолингвистические особенности перевода дипломатического дискурса. Дипломатический дискурс рассматривается как текст официально-делового характера, имеющей институциональную направленность, содержание которого направлено на урегулирование спорных вопросов мирным путем, создание международного доверия между странами и правительствами.

Ключевые слова: коммуникация, дипломатический дискурс, лингвистические характеристики, переводческие трансформации, политическая речь.

Abstract. This article examines psycholinguistic peculiarities of translating diplomatic discourse. Diplomatic discourse is considered as a text of an official business nature, with an institutional orientation, the content of which is aimed at resolving controversial issues peacefully and creating international trust between countries and governments.

Key words: communication, diplomatic discourse, linguistic characteristics, translation transformations, political speech.

Issues of relationships between states, concern for internal and external security, acts of regulation of their joint activities are fundamental to the diplomatic activities of any state and government.

Diplomacy is one of the ancient arts of negotiating and reaching agreements with each other. The scientific and reference literature presents various formulations of the concept, characterizing it as: the science of mutual relations between sovereigns and states in general; activities of states and governments in the implementation of foreign and international policy concerning issues of protecting national and international interests, maintaining peace, strengthening and developing the economic and spiritual interests of international communication; the fundamental activities of heads of state, government and special bodies of external relations to implement the goals and objectives of the state's foreign policy, as well as to protect the rights and interests of the state abroad [2].

The similarity of these definitions is that their content is the representation of the internal and external interests of the state, which is possible thanks to correct communication based on the laws of the country. In this regard, it seems relevant to study the use and functioning of linguistic means and methods of their translation in this area of communication. A communicative phenomenon, when the speaker's goal is to influence the recipient, is called "discourse," negotiation, or argumentation. They include the sociocultural context, participants in communication, communicative intention, are of a political, legal, military, economic nature, and are similar in content to the media. Negotiations in general and political ones in particular are interpreted as the interaction of political subjects or their representatives in the form of direct or indirect dialogue, providing for the coordination of interests, and aimed at neutralizing a potential or resolving a real conflict.

Political argumentation is the presentation of logical arguments in order to prove the truth or refute any position of a thesis put forward by someone through proof of the antithesis in order to create in the recipient of information the vision of the problem that is proposed to them, to convince him of its primary importance [1].

We consider political communication in a broad sense, as a text in oral and written form, represented by monologues, dialogues, including polylogues, therefore we will operate with the concept of "diplomatic discourse". The peculiarity of diplomatic discourse is that it includes all the types of communication mentioned above, and, being an instrument of persuasion, information, and influence, it is used in public institutions. Diplomatic discourse refers to the official business style of speech, represented by various forms of oral and written communication, such as: negotiations, notes, memos, memoranda, declarations, resolutions, statements, communiqués, etc. At the linguistic level, it is distinguished by the presence of its own terminology, a set of standard etiquette phrases, clichés and lexical and grammatical units used as a means of influencing the recipient of information.

The above allows us to consider diplomatic discourse as a text of an official business nature, with an institutional orientation, the content of which is aimed at resolving controversial issues peacefully, creating international trust between countries and governments.

Diplomatic discourse performs a number of functions, the most significant of which are: appellative: maintaining the internal and external security of the state, resolving disputes; communicative: informing representatives of the diplomatic corps, citizens of one's own country and other countries about the adoption of any decisions; representative: representing the interests of one's state; manipulative: influencing public opinion on important political issues, events and problems in order to change perceptions or behavior, as well as on opponents, justifying one's own actions; regulatory: organization and control of joint activities of states and governments to resolve any issues; propaganda: communicating to public opinion the position of states and governments on any issues, explaining the reasonableness of political actions from the point of view of their rationality [3].

The linguistic features of texts of this kind are the use of linguistic means aimed at achieving designated tasks, the use of certain methods of translation from one language to another. The adequacy of the translation is achieved through the skillful use of translation transformations (TT), which convey information from the original text while observing the relevant norms of the translating language. The essence of transformation is to change the formal or semantic components of the source text while maintaining the information intended for transmission. I. Retzker defines transformations as methods of logical thinking, with the help of which we reveal the meaning of a foreign word in the context and find its Russian correspondence, which does not coincide with the dictionary one [5].

The translation literature presents various classifications of translation transformations. The authors highlight lexical, grammatical, stylistic, and mixed transformations. Based on the research material, we focused on the analysis of methods for translating lexical units, respectively, considering lexical translation transformations. They are used if the original text contains non-standard words, such as terms, clichés, proper names, concepts characterizing the original culture, etc.

During the analysis of the inaugural speech, the most common methods of translating lexical units were identified: the method of regular correspondence (35%), omission (25%), generalization (17%). The frequency of use of modulation and tracing methods was 7% each, transliteration, specification and implication - 3% each. Let us consider the use of these translation methods using specific examples presented in the research material.

1. «These are the indicators of crisis, subject to data and statistics. Less measurable, but no less profound, is a sapping of confidence across our land; a nagging fear that America's decline is inevitable, that the next generation must lower its sights» [4]. An example of translation is the phrase *“is a sapping”*, which has a negative connotation. It is formed from the verb *“to sap”* (to undermine, deplete, suck out, dig up). In this context, the translator, by logical replacement of the word, chose the verb *“to weaken”*, using the method of regular correspondences, probably in order to emphasize the consistent development of the speaker's thoughts, his intention, to convey to the audience the full scale of the political and economic instability of the state, which the new president inherited from his predecessor. The lexical unit *“sight”*, which has the meaning *“sight of someone/something, field of view, appearance, spectacle, point of view, examination”*, has a neutral connotation and is translated by implication as *“expectation”*.

2. «The words have been spoken during rising tides of prosperity and the still waters of peace» [4]. The phrase *rising tides* (rise in level, tide, increase, rising wave) in combination with the noun prosperity (prosperity, rise in the level of well-being) if translated literally would lead to a speech error - a tautology, so the translator resorted to the method of omission and did not translate those that were not necessary for understanding the word to avoid tautology.

3. «Our nation is at war against a far-reaching network of violence and hatred» [4]. The studied lexical unit *“far-reaching”* has a negative connotation and is translated as *“widespread, fraught with serious consequences, large-scale”*. When translated into Russian, the meaning of the word is narrowed, the specific concept is replaced by a generic one, the translation is carried out using the method of generalization as *“sowing”* in order to *“smooth out”* the negative connotation.

4. «The words have been spoken during rising tides of prosperity and the still waters of peace» [4]. This phrase is pronounced at the beginning of the inauguration speech, probably with the aim of showing the typical leadership of the state by the predecessors of the 44th president. The lexical unit still waters is a phraseological phrase, translated as *“stagnation, stagnant body of water, standing water”*. In this example, it has a positive connotation and is translated using the modulation method.

5. «These are the indicators of crisis, subject to data and statistics» [4]. The lexical unit *“crisis”* was conveyed by means of the correspondence *“a time of intense difficulty or danger”*, which is the only correct one for the given context. This lexical unit carries with it a negative connotation. The translation was performed using the transliteration method.

Based on the definition of diplomatic discourse as a text of an official business nature, having an institutional orientation, the content of which is aimed at resolving controversial issues peacefully, its

extralinguistic and linguistic features were specified, and methods of translating lexical units were determined. During the analysis, the frequency of use of translation transformations was established. A frequently used translation method was the regular correspondence method (35%), which confirms the presence of several correspondences in the source and target languages, when the translator can make a choice. Less commonly used methods are transliteration, concretization and implication (3% each), used in the absence of regular relationships between the units of the original text and the target text. To neutralize lexical units with negative connotations, the generalization method is used.

REFERENCES:

1. Anikina Yu. V., Vladimirova S. V. The essence of political negotiations. Interaction of science and society: collection of articles of Int. sci. prak. conference VESTNIK OF THE MARI STATE UNIVERSITY. 2017, vol. 11, no. 4 (28) 125 (March 1, 2016); in 4 parts, part 4, Ufa: AEHTERNA, 2016, pp. 164–166 (In Russ)
2. Volkova T. A. Diplomatic discourse in the aspect of strategic translation and communication: on the material of English and Russian languages: dis. ...cand. Phil. Sci. Chelyabinsk, 2007 (In Russ).
3. Komilov T. N. Scientific diplomacy and challenges of the modern world// Bulletin of Maykop State Technological University. 2022. – No. 1. – P. 1–6
4. President Barack Obama's 2009 Inauguration Speech. URL: [http:// heavy. com/news/2017/01/watch-president-barack-obama-2009-inauguration-speech-video-text-quotes-first-trump-address/](http://heavy.com/news/2017/01/watch-president-barack-obama-2009-inauguration-speech-video-text-quotes-first-trump-address/)
5. Retzker I. Translation theory and translation practice. Moscow: R-Valent, 2007, 244 p. (In Russ).

UO'K 81'38

OZIQ-OVQAT IBORALARINING QO'LLANILISHI

F.Sh.Abdujalilova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada iboralar hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish, turmush tajribalarini umumlashtirish asosida xalq chiqargan xulosalarning o'ziga xos obrazli ifodasi ekanligi to'g'risida fikr yuritilgan. Frazеologik ma'noning hajmi leksik ma'noning hajmiga nisbatan keng va murakkabligi bilan ajralib turishi, so'z ma'nosida bo'lmagan, uchramagan komponentlar frazeologizmlar ma'nosida mavjud bo'lishi, hamda frazeologizmlar tilni, uning mazmunini yanada boyituvchi ma'naviy xazina bo'lib, ular xalqning oziq-ovqat komponentli iboralarida o'z aksini topgan. Shuningdek, oziq-ovqat iborolari – boshqa frazalarga qaraganda ko'proq milliy qarashlarni o'zida saqlab qolishi, millatning eng asosiy taomlarini qoplaydigan va milliy ehtiyojini ko'rsatishga xizmat qilgani asoslangan.

Kalit so'zlar: iboralar, lingvistik birikmalar, oziq-ovqat komponenti, milliy frazeologizmlar.

Аннотация. В данной статье высказывается мысль о том, что выражения являются своеобразным образным выражением выводов, сделанных народом на основе наблюдений за жизненными событиями, обобщения жизненного опыта. Объем фразеологизма отличается широтой и сложностью по сравнению с объемом лексического значения, наличием в значении фразеологизмов компонентов, не встречающихся в значении слова, а также тем, что фразеологизмы являются духовным сокровищем, обогащающим язык, его содержание, что отражено в словосочетаниях пищевого компонента народа. Кроме того, фразы о еде-больше, чем любая другая фраза – основаны на том факте, что они сохраняют национальные взгляды, покрывают самые основные блюда нации и служат для обозначения национальных потребностей.

Ключевые слова: словосочетания, языковые сочетания, пищевая составляющая, национальные фразеологизмы.

Abstract. this article reflects on the fact that phrases are a kind of figurative expression of the conclusions made by the people based on the observation of events in life, the generalization of their marital experiences. The volume of phraseological meaning is characterized by its wide and complexity in relation to the volume of the lexical meaning, the non-occurring, non-occurring components in the meaning of the word exist in the sense of phraseologisms, and phraseologisms are a spiritual treasure that further enriches the language, its content, which are reflected in the food-component phrases of the people. It is also based on the fact that food phrases-which retain more national views than other phrases – cover the nation's most basic dishes and serve to show its national need.

Keywords: phrases, linguistic compounds, food component, national phraseologisms.

Kirish. Har bir til koinotni o'ziga xos tarzda ifodalaganligi sababli, tillarning har biri o'ziga xos tarzda "koinotning lingvistik rasmini" hosil qiladi. Madaniyat, millat, qadriyat va an'analar tillarning "Olamning lingvistik manzarasi"ni aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Biz dunyoni boshqacha ko'ramiz va uni boshqacha qabul qilamiz, lekin tashqi dunyoni ko'rish va his qilish usulini faqat til belgilaydi. B. Varf shunday dedi: "Biz koinotni ona tilimiz ko'rsatgan yo'nalishda qabul qilamiz. Biz dunyodagi u yoki

bu toifani yoki prinsipni aniq ifodalanganligi sababli ajratmaymiz, aksincha, dunyo bizning ongimiz tomonidan shakllangan holatda ko'z o'ngimizda paydo bo'ladi. Demak, davlat bizning ongimizda saqlanadigan til tizimi orqali namoyon bo'ladi. Biz dunyoni tushunchalarda shakllantiramiz va mohiyatni boshqacha emas, balki aynan shu tarzda belgilaymiz." Nutq aloqasi-bu tarkibiy qism sifatida sof lingvistik omillarning murakkab tizimi, shu jumladan Milliy, etnografik, ijtimoiy, tarixiy, axloqiy-estetik, falsafiy-madaniy. Inson faoliyatining boshqa turlari mavjud, jumladan, kiyinish, ovqatlanish, ishlash, o'qish, o'rganish, yaratish va boshqalar qatori bunday ko'p tarkibli tizimlar.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Borliqdagi narsalar va hodisalar bir tilda so'zlashuvchilar uchun bir xil bo'lgan umumiy tushunchalar bilan ifodalanadi. Ushbu tushunchalarni iboralar yordamida ifodalash orqali har bir til o'z imkoniyatlari darajasida koinotning lingvistik rasmini shakllantiradi.

N.S.Marushkina ishonadi: "Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bu kollektiv ongning birligi bo'lgan tushuncha, ya'ni haqiqiy yoki ideal dunyo predmetini ifodalovchi va til egalarining milliy xotirasida og'zaki namoyon bo'lishida aks etadigan hodisa." Kontseptsyani o'rganishdan maqsad koinotning lingvistik landshafti – lingvokulturologiya ob'ekti tushunchasini anglashdir. Bu o'rganilayotgan tilning madaniy tushunchalarini – lingvistik rasm beradigan koinotni tushunish bilan bog'liq. Arutunovning fikricha, oziq-ovqat madaniyatning shunday moddiy elementi bo'lib, unda boshqalarga qaraganda ko'proq milliy qarashlar saqlanib qoladi va odamlarning milliy xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi farazlari shakllanadi va oson tushuniladi. O'zbek tili leksikasi tarkibida pazandachilik leksemalari alohida o'rin tutadi. Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, pishirish bilan bog'liq turli xil lingvistik birlashmalar ushbu kasb egalarining ish jarayonidir, bundan tashqari, ular tomonidan tayyorlangan idishlarning u yoki bu xususiyatlari ma'lum tasvirlarni shakllantirish uchun asos bo'lgan. Bu tasvir bilan bog'liq holda qancha frazeologizmlar shakllangan. Masalan, "qovoq pishirilgan" frazeologizmi xamir qorish bilan bog'liq voqelikning majoziy ifodasi asosida shakllanadi. Xamir qancha ko'p ezilsa, qayta ishlansa, u shunchalik sifatli bo'ladi va xamirdan puflar tiniq bo'ladi. Xuddi shu haqiqat "jismonan baquvvat, yoshi baquvvat, qattiq odam" bo'lganlarga nisbatan qo'llaniladi [O'TILL.II. kabi ko'chma ma'no sodir bo'ladi. Bunda frazeologik ma'no konkretlikdan mavhumlikka o'tish asosida shakllanadi, bu ma'no erkin havolaga xosdir: garchi Eshonovning Tengkuligining hammasi ham pishmagan bo'lsa-da, garchi u hali tibbiyot olamida juda ko'p amaliy ishlarni qilmagan bo'lsa ham, u tezda o'rnidan turib, gulxanga etib bordi, uning obro'si bo'rttirilgan joyda, go'yo sepilgan.

Natijalar va muhokama. Oziq-ovqat atamaları ishtirok etadigan frazeologik birliklarni tahlil qilish koinot landshaftini tushunishga yordam beradigan tushunchalar bilan bog'liq tushunchalar haqidagi xulosani kengaytiradi. Lingvokulturologiya nuqtai nazaridan frazeologik birikmaning mazmunini ochishda komponentning ramziy belgisini bilish zarur. Masalan, "ne laptem tshi xlebayu" boshqa millat vakili tomonidan rus frazeologizmini tushunishi uchun avvalo "tshi" suyuq rus milliy taomi, karamdan tayyorlangan sho'rva turi ekanligini tushunish kerak. "Kislie tshi" (iz kvashennoy kapusti) - maxsus tuzlangan nordon tshi. "Zelyonie tshi" (iz tshavelya) - ko'katlardan tayyorlangan tshi. "Lapot" - lipa (jo'ka) daraxtining shoxlaridan to'qilgan, faqat tovonini qoplaydigan rus milliy poyabzali. Shunday qilib, bu ibora "ovqatlanish uchun lapot bilan tshi" shaklida tarjima qilingan bo'lsa-da, aslida sho'rvani chorakka quyish va ichish iborasining analogi hisoblanadi va "madaniyatdan orqada qolmaslik" tarkibida ishlatiladi: - tvoy Aleksey, ya slisal, toje nima laptem tshi khlebaet, bir zhivyot (vpolne obespechenno). - Eshitishimcha, Sizning Alekseyingiz ham yomon yashamaydi. (M. Rybakov. Lixalete). Frazeologizmning sanab o'tilgan ramziy belgilari ikkitadir: tshi va Lapot – ular nasroniylikning ramziy belgisi sifatida ishlatiladi. Turli madaniyatlarda iste'mol qilinadigan oziq – ovqat turlari haqida gap ketganda, birinchi navbatda oziq-ovqatning halolligi yoki haromligi-yu tayyorlanadigan mahsulotga e'tibor qaratiladi. Shuning uchun ma'lum lingvokultural birliklarning qiyofasi kiritilgan taqiq asosida yaratiladi. Masalan, musulmonlardada cho'chqa go'shtidan tayyorlangan yoki alkogolga moyil bo'lgan xalqning maqollari va so'zlari yo'q. Milliy-madaniy xarakterdagi iboralarni shakllantirishda oziq-ovqat va oziq-ovqat nomlari alohida ahamiyatga ega. Aksariyat xalqlar madaniyatida yashash vositasi bo'lgan oziq-ovqat har doim buyuk ne'mat, rizq sifatida qabul qilingan. Xalqimizning kundalik hayotida non muhim ozuqa hisoblanadi. Nonni hurmat bilan davolash bolalarga yoshligidan o'rgatiladi, ularga nonni ushug'ishni yerdan yig'ish, uni hurmat qilish va oyoq osti qilmaslik kerakligi o'rgatiladi. Biror kishi yo'lga chiqqanda, albatta o'zi bilan non olib ketadi. Non hamrohga aylanadi, unga ovqat bo'ladi. *Shunga ko'ra, non yeyildi, non butun edi, non yarmi edi*, frazeologizmlar tarkibidagi non komponenti, non urishi kabi, hayot, tirikchilik, rizq, to'liqlik ramzi sifatida keladi. Binobarin, peshona teri bilan nonni kashf etish, uni halol iste'mol qilish muqaddas kitoblardan boshlangan va o'zbek xalq dostonlari va afsonalarida amalda bo'lgan. Frazeologik birliklarning ramziy mazmunini tahlil qilib, avvalo, "non" leksemasi tarkibiy qism sifatida ishtirok etgan iboralarni tahlil qilamiz. "Non" komponenti rus frazeologizmlarida ham mavjud. Ular quyidagi ramziy ma'nolarni ifodalashi mumkin:

Mehmondo'stlik ramzi hisoblanadi: " подносит хлеб-чапати "(vstrechat khleb-solyu) – bir non-tuz lift bilan mehmon uchun chiqish," zabivat (zabit) khleb-chap "– yaxshi haqida unutib ma'noda, ibora teng "tuz tupurib" o'zbek so'zlashuv nutqida. Freozologizmda "xleb-sol" mehmon haqida g'amxo'rlik va oziq – ovqat bilan uni davolash ma'noda keladi, - *"Приятного аппетита". Устраивались они в столовой, где-то толкая об этом неожиданном посещении, для мужчин, опасаясь немного нескромными, в том числе и из-за одина:* bu mazmun mehmonga hurmat ma'noda non va tuz olib yurish odati, ya'ni, qadimiy marosim uchun metonymic migratsiya orqali paydo bo'lgan. *поблагодарив хозяйина за его хлеб-чапати.* (Pushkin. Arap Petra Velikogo). Oshxonada qolgan mehmonlar bu kutilmagan tashrifni pichirlab muhokama qilishdi va birozdan keyin xijolat bo'lib, mehmondo'stlik uchun minnatdorchilik bildirmasdan birin-ketin ajralishdi. Non Mehribonlik ramzi, tuz esa mehr ramzi hisoblangan. Bu odat o'zbek mentalitetiga ham xosdir. Frazologizmlarning milliy xususiyatlari millat tarixi haqida taassurot qoldirishga xizmat qiladi. O'rta Osiyo xalqlarining Milliy ichimliklaridan birining nomi ayron bo'lib, u yozda keng iste'mol qilinadi. Hamma biladiki, qiyinchilik va yo'qchilik paytlarida odamlar ayron ichib, hayotini saqlab qolishgan. "Ayron" leksemasining semantikasini o'rganar ekanmiz, kuvida yog'i qazib olingandan keyin qolgan ayron – yogurtning qorong'u qismi ham yogurt yoki suzmaga suv qo'shib tayyorlangan ichimlik ekanligini bilishimiz mumkin: "ayron sho'rva bo'lmaydi", "shirin so'z-qaymoqli ayron", "u ayronga borgan chelagini yashirmaydi", "Ayron bilan to'lgan odam odamlarda yo'q ichimlik turiga ishora qilmaydi. Ya'ni, ularda taqqoslashning ma'nosi bo'rttirilgan. Keltirilgan misollarda o'zbek tilining o'ziga xos qatlamini anglatuvchi ayron so'zi milliy va madaniy ma'nolarni anglatuvchi ichimliklardan biri sifatida ishlatilgan bo'lib, ularning har biri takrorlanmas ma'noda ifodalanadi.

Xulosa. Demak, oziq-ovqat komponentli frazeologik birliklar boshqa iboralarga qaraganda faolroq hisoblanadi va millatning eng asosiy taomlarini qoplaydigan va milliy ehtiyojini ko'rsatishga, o'sha millatning didini belgilashga xizmat qiladigan bebaho omillardan biridir. Shunday qilib, frazeologik birliklarni tadqiq qilish bizga o'rganilayotgan millatning lingvistik rasmini ochib berishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yangi tadqiqotlar bizning milliy qadriyatlarimizni o'z ichiga olgan, tayyorlash texnologiyalari biz unutadigan taomlarimiz va ulardagi oziq-ovqat mahsulotlari frazeologik birliklarda komponent sifatida ishlatilishiga turtki bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Uorf B. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. Вип.1. –Москва, 1960. –С. 87.
- 2.Марушкина Н.С. "Гострономические" фразеологические единицы как средство формирования концепта еда. Преподаватель XXIвека, 2012/2. –С.361.
3. Арутонов С.А. Основные пищевые модели и их локальные варианты у народов России//Традиционная пища как выражение этнического самосознания. –Москва: Наука, 2001. –С.10-15.
- 4.Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси. –Тошкент: Наврўз, 2019. –Б.74.
5. Sodiqova.M.Ruscha-o'zbekcha frazeologik lug'at. –Toshkent: Fan, 1972. –B.116.
- 6.Usmonova Sh.Lingvokulturologiya. Darslik. –Toshkent, 2019. –B.94.
- 7.www.ziyo.com

UO'K 811.512.133

“ES” OLMOSHINING NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA KONTRASTLI IFODALANILISHI

G.E.Abdullayeva, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilidagi “es” olmoshining eng muhim qo'llanilish usullari va imkoniyatlari nemis va o'zbek tillarida taqqoslangan holda ko'rib chiqiladi. Chunki bu ikkala til har xil til oilalariga mansub bo'lganligi hamda o'zbek tilida so'zma-so'z ekvivalentlari yo'qligi sababli funktsional nuqtai-nazardan ko'rib chiqilib, bu erda tavsif “es” olmoshining nemis tilidagi tasnifiga asoslangan.

Kalit so'zlar: olmosh, funktsional, kontrastiv, ekvivalent, tasnif, korrelat, konstruktiv, obyekt.

Аннотация. В данной статье рассматриваются наиболее важные варианты использования немецкого “es” и его эквивалентов в узбекском языке, контрастная точка зрения. Поскольку эти языки принадлежат к разным языковым семьям, а в узбекском языке нет ни одного слова, соответствующего немецкому “es”, изучение “es” должно было осуществляться с функциональной точки зрения. Описание основана на немецкой классификации “es”.

Ключевые слова: местоимение, функциональный, контрастный, эквивалент, классификация, коррелат, конструктивный, объект.

Abstract. The present article examines the most important uses of German “es” and its equivalents in Uzbek language from a contrastive point of view. Since these languages belong to different language families and Uzbek language does not have a single word which corresponds to German “es”, the study of “es” had to be from a functional perspective. The presentation is based on the German classification of “es”.

Keywords: *pronoun, functional, contrastive, equivalent, classification, correlate, constructive, object.*

Darhaqiqat, hozirgi kunda chet tilini o'rganish asosiy masalalardan biriga aylangan. Shu bois til o'rganishda o'rganayotgan tilning grammatikasi, ya'ni uning morfologiyasi va sintaksis masalalarini o'rganish ham maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu borada biz nemis tiliga murojaat qildik. Nemis tilidagi es olmoshining eng muhim qo'llanilishi va uning o'zbek tilida berilish usullari taqqoslangan holda (qarama qarshi ravishda) ko'rib chiqiladi. Ikkala til ham turli oilalarga mansub bo'lganligi va nemis tilidagi es ning o'zbek tilida so'zma-so'z ekvivalenti yo'qligi sababli, uni funksional nuqtayi nazardan o'rganish kerak bo'ladi. Bu yerda ifoda es ning nemis tilidagi tasnifiga asoslangan. Nemis tilidagi es olmoshining ko'p qirrali sintaktik qo'llanilishi nemis tilini o'zbek o'rganuvchilar uchun alohida qiyinchiliklar tug'diradi, ayniqsa ularning ona tilida bu funksiyalarda faqat qisman yoki umuman ekvivalenti mavjud emas.

Shu sababli, nemis tilini chet tili sifatidagi fanida unga e'tibor qaratish lozim. Olmosh ehtiyotkorlik va amaliyotni talab qiladi. Bu ayniqsa ona tilisi o'zbek tili bo'lgan o'rganuvchilar uchun tegishli, qaysiki ularga es olmoshining o'zbek tilida so'zma-so'z ekvivalenti yo'qligi muayyan muammo keltiradigan. Ehtimol, es olmoshining qo'llanilishini alohida o'rganish bosqichlarida batafsil ko'rib chiqish juda o'rinli bo'ladi. (Graefen 1995, 91-bet).

Es olmoshining keng qo'llanilish doirasi uning tarixiy rivojlanishi bilan izohlanadi. O'rta asrlar nemis tilisida es olmoshi *sredniy rodni* uchunchi shaxs birlik uchun ifodalagan. Vaqt o'tishi bilan qadimgi *ez* (dastlab faqat *Nom.* va *Akk.*) va eski es (dastlab faqat *Gen.* uchun) yozuvda bir biri bilan moslashadi, ya'ni o'rta asrlar nemis tilisida "z- s" ga aylanadi. "Es ist Zeit. Vaqt bo'ldi", "Ich bin's zufrieden. Men mamnunman" kabilarda genetivning qo'llanilishi endi bunday talqin qilinmasdan, *Nominativ* yoki *Akkusativ*da ifodalanilmoqda. (Kluge 1975, S. 174; Paul 2002, S. 302)

Nemis tili uchun es olmoshidan foydalanish bo'yicha ko'plab va keng qamrovli tadqiqotlar mavjud. Jumladan, Heringer, Stötzel, Helbig/Buscha Admoni kabi tilshunos olimlarning ishlari shular jumlasidandir va Putz ilgari surgan g'oya, ya'ni ilgarigi generativ-transformatsion grammatika asosida taqsimlash va funksional tahlilni batafsil yoritib berilgani yaqqol misoldir.

Aksariyat grammatikalar dastlab unga olmosh sifatida qaraydi. Duden (2005) ishlatilgan sub'ekt, ob'ekt yoki "NP (Nullpunkt)" ifodasiga murojat qilgan holda qaysi ega, to'ldiruvchi yoki kesim sifatida tura olishini "expletiv es" dan farqlaydi. Shuning uchun "expletiv es" ni Duden grammatikasi psevdoktant sifatida, korrelyatsiya sifatida va to'ldiruvchi tarzida izohlagan. Haqiqatdan ham expletiv es ni qo'llamasdan, uni rasmiy ega va rasmiy to'ldiruvchi sifatida ajratadi.

Umuman olganda, grammatikada joy o'zgartiruvchi (expletive es) turlicha munosabatda bo'lishini ta'kidlash mumkin. Masalan, Pittner/Berman uni quyidagicha ajratib ko'rsatgan: kishilik olmoshlari, expletive es, bosh gapdagi feldan oldingi joydagi es, o'zaro bog'lovchi sifatida, Hoffman va boshqalar o'rnini o'zgartiruvchi es, bog'lovchi es o'zgarma- als nicht-phorisches es sifatida kuzatishmaydi. Eisenberg phorisches es, expletives es, Vorfeld-es (fe'ldan oldin keluvchi es) va Korrelat-es (ikkala gapni o'zaro bog'lovchi es) tushunchalarni farqlaydi. Wöllstein Leisten va boshqalar es ni olmosh sifatida, tuslanuvchi fe'ldan oldin keluvchi bo'lak sifatida bog'lovchi (korrelyatsiya) va shaxsiz gaplarda rasmiy ega/ to'ldiruvchi formales Subjekt/ Objekt kabi turlarga ajratadilar.

Turli xil tillar bilan solishtirilgan (kontrastiv) tekshiruvlar mavzuni boyitadi va qarashlar o'zgarishiga olib keladi. Nemis tilidagi es Golland (Leys 1979; Jordens 1974), Serbo-xorvat 1980 Y., Finlandiya (Doehring 1980 Y.), Daniya (Falster-Yakobsen/Olsen 1980 Y.;1987), Ruminiya (Vancea 1978), Polsha (Schatte 1982, 1985; Buscha/Viese 1987; Mecner 2008), Venger (Czicza 2003) va Chexiya (Pelou R. A. 2008a, 2008b, 2010) tillari bilan qiyosiy tadqiqotda kontrastiv aks ettirilgan. Es olmoshini yana turk olimlari tomonidan chog'ishtiruv (kontrastiv) tarzda olib borilgan ilmiy ishlarda ham kuzatish mumkin, jumladan, tilshunos olim Alev Tekinayni (1982) aytilish mumkin. Nemis tilidagi es olmoshining turk tilidagi muqobillari bilan taqqoslash juda qiziq, chunki u turk tilida aniq ifodalanilmagan. Es olmoshining nimani ifodalashi ko'proq kontekstdan kelib chiqib aniqlanishi zarur. Shuning uchun es olmoshining nemis tilidagi kategoriyasiga asoslanganini ko'rish mumkin. Tilshunos olimlar tomonidan nemis tilidagi es olmoshining tillarda ifodalash imkoniyatlarini aniqlash va tegishli shakillarini ishlab chiqishga harakat qilingan. Bundan tashqari, es olmoshi nemis tilida qo'llanilishi va uning qo'llanilmasligi bilan bog'liq bo'lgan tipologik xususiyatlarni o'z tillariga asoslangan holda ishlab chiqishga harakat qilingan.

Shuningdek, o'zbek va nemis tillari o'rtasidagi tipologik farqlarga ham to'xtalish maqsadga muvofiq. Es nemis tilida 3-shaxs birlikda, masalan *er, sie* es rodiga qarab belgilanadi va *nominativ* va *akkusativ* kelishiklarida *srendiy rod* uchun *proform* sifatida ishlatiladi:

Kasus	Maskulinum	Femininum	Neutrum
Nominativ	er	sie	es
Genitiv	seiner	ihrer	seiner
Dativ	ihm	ihr	ihm
Akkusativ	ihn	sie	es

Morfologik mezonlarga ko'ra bizning tilimiz agglutinatil til bo'lib, qo'shimchalardan foydalanadi. Sintaktik jihatdan bu asosiy so'z tuzilishi ya'ni, ega, kesim va to'ldiruvchini talab qiluvchi tildir. O'zbek tilida aniq artikl va grammatik rod tafovuti yo'q. Barcha otlar shuningdek, tabiiy jinsga ega bo'lgan shaxs nomlari (erkak, ayol, ... kabilar) ham jinsga qarab farqlanmaydi. 3-shaxs birlikdagi (er, sie, es) kishilik olmoshlari, shuningdek, og'zaki fleksion, egalik qo'shimchalari va boshqalar uchun 3-shaxsning barcha shakllari rodiga qarab ishlatilmaydi. U referent va ko'rsatuvchi sifatida ishlatilishi mumkin. Nemis tiliga o'xshash tarzda noaniq artikl "eins" ya'ni *bir* o'zbek tilida ham sonlardan rivojlangan. "eins", ya'ni *bir* so'zi rodga bog'liq bo'lmagan ma'noda ham qo'llaniladi: *bir* kitob (ein interessantes Buch). Noaniq artikl odatda ishlatilmaydi. Aniqllovchi sifatlar bevosita (ein literarisches Buch) otdan oldin keladi. Aniqllovchi sifatida foydalanilganda, *bir* so'zi sifat va ism o'rtasida turadi (ein literarisches Buch-badiiy kitob). Faqat *bir qiziqarli kitob* shakli ishlatiladi, qachonki *bir* raqam so'zi sifatida tushunilishi kerak bolganda: *bir* nechta emas, balki aynan bitta kitob.

Tilshunos olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nemis tilidagi noaniq artikl bilan o'zbek tiliga ma'lum bir miqdorda *bir* so'zi orqali tarjima qilinadi, chunki noaniq artiklni ifodalashning boshqa imkoniyatlari ham mavjud, masalan akkuzativni tushirib qoldirish orqali. Tilimizda noaniq artikl ishlatilmaydigan holatlar ham mavjud. Agar kontekstda qaysi shaxs ekanligi tushunarli bo'lsa, 3-shaxs birlikda fe'lni tushilgan shaxsi bilan ifodalanganligi sababli o'zbek tilida olmosh kelishi shart emas. Fe'ning shaxs son qo'shimchalari egani tavsiflab kelganligi sababli, bunday vaziyatlarda ega o'zbek tilida qo'llanilmasligi mumkin. Shu sababdan es ham „Pro-Drop-Sprache“ ya'ni „Null-Subjekt-Sprache“ (egasi tushirilgan holatda) sifatida qoraladi. (Zifonun, 2001, S. 83).

Yuqoridagi fikrlarga quyidagi misollarni keltirib o'tishimiz mumkin. Masalan:

1) Gaplashayapman. (Ich spreche.) (Präsens, 1.Sg)

2) Gaplashayapti. (Er/sie/es spricht.) (Präsens, 3.Sg = dafür ist keine Endung im Verbparadigma vorgesehen)

3-shaxs birlik olmoshi faqat aniq ishlatiladi, agar u "olmoshlardan kuchli foydalanish" tarzida (Zifonun 2001, 99-bet) ta'kidlashga xizmat qilsa va maxsus pragmatik funktsiyalariga ega bolsa. Ushbu cheklangan funktsiyaga qo'shimcha ravishda, o'zbek tilda pronominal murojaat nuqtai nazaridan anafora yo'q.

3) Kim gaplashayapti? – U gaplashayapti. (wer spricht? -Präs – er/sie/es spricht-Präs)

U olmoshining ta'kidi narsa-predmet gapiruvchi va tinglovchiga ma'lum bo'lgan yoki ularga ishora qila oladigan juda aniq yoki muhim shaxs nazarda tutilganligini ko'rsatadi. O'zbek tilida muhim gap bo'laklari bevosita kesimdan oldin turadi. Kesimga yaqinlik fokus pozitsiya uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shunday qilib, *u* olmoshi ega (3-o'rinni) shuningdek to'ldiruvchi sifatida (4-o'rinni) asosiy o'rinlarni egallaydi va bunga misol tariqasida quyidagi gaplarni keltirib o'tish mumkin.

4) Oynisa bolasini ko'rdi. (Oynisa sieht das Kind.)

Bolasini ko'rdi. (Sie sieht das Kind.) (das Kind-Akk/ sieht-Prädikat)

Bolasini *u* ko'rdi. (Er/Sie/Es sieht das Kind.) (das Kind-Akk 3.Sg sieht-Prädikat) (starke Pronomenverwendung!)

U uni ko'rdi. (Sie sieht es.) (sie, es-Akk/ sieht-Prädikat)

Bu yerda ifodalangan *u* olmoshining deytik, ya'ni ko'rsatish sifatida qo'llanilishiga o'tishni ko'rishimiz mumkin, qaysiki *u* olmoshidagi ta'kidlash nutqiy tilda eshtiladigan. *U* olmoshining ta'kidlanishi (urg'usi) pragmatikaga sabab bo'ladi. "O'zbek tilidagi "u" [...] ko'rsatish olmoshi bir vaqtning o'zida shaxs olmoshi sifatida ham xizmat qiladi (3-chi shaxs birlik)". Yuqorida keltirilgan gaplar odamlarga ishora qilishganda foydalanilishi mumkin. Erkakdan, ayolning nutqi va ikkalasi ham mavjud emasligi jumlada aniq ifodalanishi kerak bo'ladi: *bolani kim ko'rdi?*

Sie sieht das Kind nicht er. Bolani ayol ko'rdi erkak kishi emas. (Kind-Akk Frau nicht Mann sieht-Prädikat).

Es olmoshining ba'zi vazifalari o'zbek tilda deytik, ya'ni ko'rsatish ifodalarning qo'llanishi orqali o'zlashtiriladi, referenzial es nemis tilida ega, to'ldiruvchi yoki kesim vazifasida uchraydi.

Gaplar tarkibida bosh bo'laklar muhim ahamiyat kasb etadi. Nemis tilida ham gapning bosh bo'laklari o'ziga xos xarakterga ega va ularni gapda ishlatmasdan iloji yo'q. Ularni o'zbek tilidagi ekvivalentlari ham bundan yiroq emas.

Nemis tilidan farqli o'laroq o'zbek tili 3 shaxs birlik va ko'plikdagi eganing aniq ta'rifi yo'q, chunki kesim muhim kerakli ma'lumotlarni eganing belgisi uchun zarurligini bildiradi. O'zbek tilida 3 shaxs

birlik va ko'plik uchun olmosh mavjud bo'lib, lekin semantik-pragmatik sabablarga ko'ra faqat aniq hollarda eganing va qolaversa to'ldiruvchining alohida qo'llanilishi e'tiborga molikdir.

To'ldiruvchi vazifasida kelgan „es“ ko'rsatish olmoshi + (kelishik) fomasidagi konstruksiya orqali yoki aniq to'ldiruvchi orqali almashtiriladi. Nemis tilida kesim vazifasining ekvivalenti sifatida 3- shaxs birlik va ko'plik uchun olmoshning yo'qligi hisoblanadi, shuningdek, fe'lda mos keladigan qo'shimchaning yo'qligi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ba'zi hollarda o'zbek tilida ko'satish olmoshi sifatida bular, shular, bul- shul kabilar ishlatilishini kuzatish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, nemis tilida olmoshlar va su qatorda „es“ olmoshi ham har qanday boshqa narsada bo'lgani kabi obyekt (to'ldiruvchi), attribut (aniqllovchi), shaxsni ko'rsatadigan va ularning nomini aytmadan almashtira oladigan nutqning bir qismidir. U asosan neytral otlar, harakat yoki butun gap uchun olmosh sifatida ishlatiladi. Ammo bir nechta sobit burulishlar ham mavjud. Eng muhimi shundaki, fe'l har doim egaga muhtoj va har doim harakat qiluvchi shaxs bo'lmasa yoki ular noma'lum bo'lsa „es“ ega sifatida ishlatilishi kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Admoni, W.G. Zur gegenwaertigen Lage in der Grammatiktheorie. 1976, S. 219-226
2. Askedal, J.O. Zur syntaktischen und referentiell-semantischen Typisierung der deutschen Pronominalform es. Deutsch als Fremdsprache. 1990, 213-225
3. Buscha, Joachim: Zur Darstellung des Pronomens es in einer deutschen Grammatik fuer Auslaender. 1972, 99-103
4. Duden, Die Grammatik Bd. 4. Mannheim, 2005
5. Graefen, Gabriele. Ein Wort, das es in sich hat. In: Zielsprache Deutsch, 1995, 82-89
6. Kluge, Ewald. Etymologisches Woerterbuch der deutschen Sprache. 21. Auflage, Berlin. 1975
7. Paul Herrmann. Deutsches Woerterbuch. 10. Auflage, Tuebingen, 2002
8. Woellstein-Leisten, Angelika et al. Deutsche Satzstruktur. Tuebingen, 1997
9. Zifonum, Gisela. Grammatik des Deutschen im europaeischen Vergleich: Das Pronomen. Teil 1: Ueberblick und Personalpronomen. Mannheim,
10. Wahrig, Deutsches Woerterbuch. 8.Auflag. Muenchen, 8.Auflage, 2008

UDC 81

SOCIOLINGUISTIC FACTORS OF POLITENESS

M.R.Abdullazoda, PhD researcher, The World Languages University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola xushmuomalalik va sotsiolingvistika o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Turli madaniyatlar va tillarda xushmuomalalikni shakllantirishda ijtimoiy lingvistik omillar muhim rol o'ynaydi. Xushmuomalalikka ta'sir qiluvchi sotsiolingvistik omillarni tushunish turli xil madaniy kontekstlarda samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir. Ushbu maqola turli jamiyatlarda xushmuomalalikka hissa qo'shadigan ijtimoiy lingvistik omillarni, masalan, ijtimoiy maqom va madaniy me'yorlarni o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tilshunoslik, xushmuomalalik, ijtimoiy mavqe, madaniyat me'yorlari

Аннотация. В данной статье исследуется взаимосвязь вежливости и социолингвистики. Социолингвистические факторы играют значительную роль в формировании вежливости в различных культурах и языках. Понимание социолингвистических факторов, влияющих на вежливость, имеет решающее значение для эффективного общения в различных культурных контекстах. Целью этой статьи является изучение социолингвистических факторов, которые способствуют вежливости в разных обществах, таких как социальный статус и культурные нормы.

Ключевые слова: Социолингвистика, Вежливость, Социальный статус, Культурные нормы

Abstract. This article explores the relationship of politeness and sociolinguistics. Sociolinguistic factors play a significant role in shaping politeness in various cultures and languages. Understanding the sociolinguistic factors that influence politeness is crucial for effective communication in diverse cultural contexts. This article aims to explore the sociolinguistic factors that contribute to politeness in different societies, such as social status and cultural norms.

Key words: Sociolinguistics, Politeness, Social status, Cultural norms

Around the world people live and communicate, they struggle to live forward. Without the doubt, they use their languages to achieve the target. People and Language, they are interconnected, dependent on each other. One branch of linguistics researches their connection and peculiarities. This branch is called Sociolinguistics. Sociolinguistic factors play a significant role in shaping politeness in various cultures and languages. Politeness is a complex social phenomenon that encompasses the use of language and behavior to maintain harmonious social interactions. Understanding the sociolinguistic factors that

influence politeness is crucial for effective communication in diverse cultural contexts. This article aims to explore the sociolinguistic factors that contribute to politeness in different societies, such as social status and cultural norms. By examining the influence of these factors on politeness strategies, it becomes possible to gain a deeper understanding of the intricate relationship between language and social behavior.

Definition of sociolinguistic factors of politeness

Sociolinguistic factors of politeness refer to the ways in which language use is influenced by social and cultural norms surrounding politeness. These factors include but are not limited to the choice of words, speech acts, nonverbal cues, and the use of address terms. According to Brown and Levinson (1987), politeness is a universal concept that varies across cultures and societies. They propose the politeness theory, which explains how individuals manage their face wants and interact with others while maintaining positive face. The theory suggests that individuals engage in politeness strategies to fulfill certain face wants, such as positive face (the desire to be liked and approved by others) and negative face (the desire to be autonomous and not imposed upon). These sociolinguistic factors of politeness play a crucial role in interpersonal communication as they help individuals navigate social situations and maintain harmonious relationships [1].

Importance of studying sociolinguistic factors of politeness

Understanding the sociolinguistic factors of politeness is of great importance as it provides insights into the intricacies of human interaction and communication. Politeness plays a vital role in maintaining social harmony and fostering positive relationships within a community. By studying sociolinguistic factors of politeness, researchers are able to uncover the underlying social norms, cultural values, and power dynamics that influence the use of polite language in different contexts. This knowledge can further contribute to the development of effective communication strategies and enhance intercultural understanding. Moreover, analyzing politeness strategies can shed light on societal changes and language evolution over time, allowing us to better comprehend the dynamic nature of language use in various social settings (Brown, P. and Levinson, S.), (Brown, P., & Levinson, S. C. p. 197-215). Overall, the study of sociolinguistic factors of politeness offers valuable insights into human behavior and communication patterns, making it a crucial area of research in linguistics and sociology.

Cultural norms and politeness

Cultural norms play a significant role in shaping politeness in a society. The definition of politeness may vary across different cultures, and what is considered polite in one culture may be seen as rude or offensive in another. For instance, in some Eastern cultures, it is customary to remove one's shoes before entering someone's home as a sign of respect and cleanliness. However, in Western cultures, it may be more common to wear shoes indoors, and removing them might be seen as unnecessary or even strange. These cultural differences in norms and behavior can lead to misunderstandings and misinterpretations of politeness cues. Therefore, it is crucial to consider cultural factors when discussing politeness (Brown, P. and Levinson, S.C.).

Influence of cultural norms on politeness

Influence of cultural norms on politeness can greatly vary across different societies. Politeness is a sociolinguistic factor that is heavily influenced by cultural values and norms. Different cultures have different expectations and rules of behavior when it comes to politeness. For example, in some cultures, being indirect and avoiding confrontation is seen as polite, while in others, directness and assertiveness are valued. This can lead to misunderstandings and miscommunication between people from different cultural backgrounds. According to Brown and Levinson (1987), cultural norms play a significant role in shaping politeness strategies. They argue that politeness is a social phenomenon that is influenced by factors such as power relations, social distance, and the degree of imposition of the speech act. These factors can vary across cultures, leading to different expectations and practices of politeness. Understanding and respecting cultural norms of politeness is crucial for effective communication in multicultural settings.

Examples of how different cultures perceive politeness differently

Different cultures have their own unique ways of perceiving politeness. For example, in Japanese culture, politeness is highly valued and expressed through various linguistic and non-linguistic cues. Japanese language has different levels of politeness known as keigo, which consists of honorific and humble speech forms. Honorifics are used to show respect to someone of higher social status, while humble speech is used to show humility and lower oneself in front of others. In contrast, Western cultures such as the United States tend to place less emphasis on formal politeness and more importance on directness and assertiveness in communication. In American culture, it is considered polite to be straightforward and express one's opinions openly, even if they may be contrary to others' views. These examples illustrate how different cultures have distinct norms and conventions when it comes to

politeness, highlighting the importance of understanding sociolinguistic factors in cross-cultural communication.

Impact of cultural norms on language choices and politeness strategies

The impact of cultural norms on language choices and politeness strategies is a crucial aspect of sociolinguistics. Cultural norms, which refer to the shared expectations and behaviors within a particular culture, play a significant role in shaping language choices and politeness strategies. Different cultures have distinct values and beliefs regarding politeness, thus influencing how individuals use language to convey politeness in social interactions. For example, certain cultures prioritize indirectness and face-saving strategies as expressions of politeness, while others value directness and assertiveness. These cultural differences can affect the choice of linguistic expressions, such as the use of honorifics, politeness markers, or strategies for positive or negative politeness. Additionally, cultural norms can also determine the appropriateness or acceptability of certain speech acts in specific contexts. Understanding the impact of cultural norms on language choices and politeness strategies is vital for effective cross-cultural communication and avoiding miscommunication or offense. (Brown, P. and Levinson, S.C.)

REFERENCES:

1. Brown, P. and Levinson, S., Politeness: Some Universals in Language Usage, book, Cambridge University Press, 1987
2. Brown, P., & Levinson, S. C., Politeness: Some universals in language usage, article, Cambridge University Press, 1987
3. Bousfield, D., Impoliteness in Interaction, book, Mouton de Gruyter, 2008
4. Brown, P. and Levinson, S.C., Politeness: Some Universals in Language Usage, book, Cambridge University Press, 1987
5. Kasper, G., & Rose, K. R., Pragmatics in Language Teaching, book, Cambridge University Press, 2002
6. Brown, P., & Levinson, S. C., Politeness: Some Universals in Language Usage, article, Walter de Gruyter, 1987

UO'K 811.161.1'373 + 81'42

BADIIY MATNDA DISKURSIV MARKERLARNING IFODALANISHI

D.A.Abdumalikova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Diskursiv markerlar (nutqiy belgilar) keyingi yillarda jahon va o'zbek tilshunosligida keng o'rganilayotgan pragmatik birliklardan sanaladi. Diskurs uchun ahamiyatsizdek tuyulgan, ammo o'zining ma'no mundarijasiga va pozitsiyasiga ega bu birliklarning badiiy matnlardagi ifodasi mazkur maqolada tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: diskursiv markerlar, modallik, kirish so'zlar, kommunikantlar, nutqiy tuzilma.

Аннотация. Дискурсивные маркеры (речевые знаки) относятся к числу прагматических единиц, широко изучаемых в мировой и узбекской лингвистике в последние годы. В статье анализируется выражение этих единиц в художественных текстах, которые вроде бы не важны для дискурса, но имеют свое смысловое содержание и позицию.

Ключевые слова: дискурсивные маркеры, модальность, вводные слова, коммуниканты, структура дискурса.

Abstract. Discourse markers (speech signs) are among the pragmatic units that have been widely studied in world and Uzbek linguistics in recent years. The article analyzes the expression of these units in literary texts, which seem to be unimportant for discourse, but have their own semantic content and position.

Key words: discourse markers, modality, introductory words, communicants, discourse structure

Sinxron va diaxron tilshunoslikda “pragmatik marker”, “diskursiv marker”, “diskurs belgilari”, “diskurs bog'lovchilari” kabi atamalar bilan nomlanib kelinayotgan va dastlab matniy tahlil natijasiga muvofiq o'rganilgan diskursiv markerlar keyinchalik tillararo aloqa, lingvokulturologiya hamda tarjimashunoslikda ham tadqiq qilina boshladi. Bu jarayonga asosan, pragmatik nuqtai nazar orqali yondashish maqbul yo'l sifatida tanlab olindi. Shu o'rinda ikki pragmatik atamadan tashkil topgan diskursiv markerning ma'nosini alohida izohlab o'tsak: ilk marta 1952-yilda amerikalik tilshunos Z.Xarris tomonidan ishlatilgan “diskurs bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni hisoblanadi” [1]. “Marker”- fransuz tilidagi “marqueur ; marquer” — “belgilamoq, belgi qo'ymoq” semasini anglatuvchi so'zdan olingan. Demak, diskursiv markerlar – kommunikantlarning nutqda vaziyat va holatga bog'liq holda lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari uchun ma'qul birliklardan foydalanishidir.

Ayrim manbalarda esa diskursiv markerga “funktional vazifa bajarishi bilan bir qatorda bayon qilinayotgan fikrga hech qanday information mazmun bermaydi [2],- deya ta'rif beriladi. Bu fikrga

qo'shimcha ravishda diskursiv marker qatnashgan gapda ular olib tashlansa matn mazmunida hech qanday o'zgarish bo'lmayligi haqida fikr bildiriladi. Lekin bu kabi fikrga qo'shilish qiyin, sababi diskursiv markerlarning roli faqatgina sintaktik jihatdan bilinmasligi mumkin, ammo pragmatik va funksional jihatdan qiymatga egadir.

Tilshunos B.Frazer diskursiv markerlarni pragmatik markerning alohida ko'rinishi sifatida izohlaydi va nutqiy jarayonda bir-biri bilan bog'langan birliklar ekanligini ta'kidlaydi hamda quyidagicha tasnif qiladi:

- a) mavzuni o'zgartirish belgilari;
- b) qarama-qarshilik belgilari;
- v) tafsilot, aniqlik belgilari;
- d) chiqish belgilari [3].

Tilshunos Y.S.Res esa morfologik xulq-atvorning o'xshashligi asosida nutq belgilarining 5 ta guruhini ta'kidlab o'tadi: 1) so'zlarning sintaktik maqomiga ega bo'lgan so'zlar (shu jumladan kirish so'zlari); 2) modal birliklar; 3) so'z birikmalari; 4) bog'lovchilar; 5) frazeologik birliklar [4]. Yuqoridagi guruhlanish diskursiv markerga to'la-to'kis mos keladi, chunki nutqiy birlik sifatidagi bu pragmatik atama nutqda va matnda o'zini namoyon etadi. O'zbek tilidagi nutqiy aloqadorlikning aniq va mazmundor bo'lishiga yordam beruvchi modallik kategoriyasi ham diskursiv marker vazifasini bajaradi, chunki bu sintaktik birlik qatnashgan matnlarda muallifning borliqqa va o'z fikriga munosabati aks etgan bo'ladi:

– ... *Tushunmadim, Po'lat ota, – qo'lini ko'ksiga qo'yib jilmaydi Avazbek.*

– *Ismingni aytaman, uniyam ota-bobolarimiz xo'jako'rsinga qo'yishganmi, deb! Hammamizning otimizda bek, boy, jon, xo'ja bor-u, o'zimiz qul bo'lib yurganimizni qara!*

Avazbek gap nima haqida ketayotganini chamalab ko'rarkan, peshonasini tirishtirdi. Keyin topa olmadi, shekilli, yana beg'ubor iljaydi. (U.Hamdami. Ota).

Berilgan matniy parchada asar bosh qahramonining murojaati personajga qaratilgan bo'lsa-da, asosiy pragmatik mazmun-mundariyasi inson qadr-qiymatiga aylangan ism va uning qayholda “jaranglanishi”ni aks ettiradi. Bu esa diskursiv markerning aksiologik xususiyatga egaligidan dalolat beradi. Har bir millat va elatning aksiologik mundariyasi uning qadr-qiymatlarini aks ettiradi. Bu aks ettirishda frazeologik iboralar ham asosiy vosita hisoblanadi, zero ular to'lig'icha xalqning “javohirlar sandig'i”dir. Bu javohirlardan foydalanish badiiy matn hamda kommunikantlar nutqining ta'sirchanligini oshiradi, matnga bezak beradi: *Ana azayimxonu mana azayimxon! Hind xalqining “Maxabxorat” idagi ma'budlardan biri Chilonzorga ko'chib kelib yashayaptimi, devoradi salgina kitob ko'rgan odam bo'lsa! Kelbatmisan kelbat, viqormisan viqor, soqolmisan soqol... hammasi shu kishida jam edi. Yuzidan yog'ilgan nurni aytmaysizmi, nurni! Kunduzi quyosh, kechasi oy uyaladi-ya!.. (U.Hamdami. Ota).* Mazkur matniy parchadagi frazeologik iborada (yuzidan nur yog'ilmoq) birinchi bor ko'rgan shaxsga nisbatan berilayotgan ijobiy baho berilmoqda, bu obyektning aynan shu holati boshqa holatlaridan ustunligi bilan ajralib turganini bildiradi. D.Boymatova ta'kidlaganidek, “subyekt obyektga baho berayotganda uning hech kimga o'xshamagan va ajralib turgan jihatlariga e'tibor qaratishi uning bilim zahiralari tayanishi bilan bog'liqdir. Til orqali yuzaga chiqadigan bilim zaxirasi oliy qadriyat egasi bo'lgan inson uchun zarurdir” [5].

Diskursiv markerning yana bir vazifasi empatik vazifa bo'lib, muallif- so'zlovchi nutqning ma'lum qismiga yoki butun bir nutqiy tuzilmaga urg'u beradi: *Otaning lablari pichirlab savollar berardi-yu, yuragi uning javoblari ehtiyoj tuymas edi. Zero, u yerda tamomila o'zga hislar jo'sh urardi: otalik hissi, otalik burchi, otalik...otalik!.. Kecha shuni his qilolmagandi. Axir, yuragi boshqa narsalar bilan: odamlaru ularning u haqdagi o'ylari bilan, kin bilan, alamzadalik bilan, isyon bilan to'la edi (U.Hamdami. Ota).* Keltirilgan nutqiy tuzilmada to'lig'icha nutqiy belgi (zero) empatik, ya'ni urg'u orqali ta'kidlab aytish vazifasini bajarmoqda, shuningdek, nafaqat birinchi va ikkinchi gaplarning, balki butun matnning aloqadorligini ta'minlamoqda. B.Frezer ta'kidicha, diskursiv markerlar nutqda nafaqat boshlang'ich va oxirgi pozitsiyani, balki o'rta pozitsiyani ham egallashi mumkin [6].

Tilshunoslikning sintaktik sath birligi hisoblangan kirish so'zlar o'rniga qarab diskursiv marker sifatida ham qo'llanishi mumkin. Bunda kirish so'zlar nafaqat til elementi sifatida, balki nutqiy muloqotda faol qo'llanuvchi birlik tarzida maydonga chiqadi: – *Ota...-lablaridan uchdi shu so'z. Qiz bola uchun dunyodagi eng qutlug', eng baland, eng aziz so'z bo'lsa, ajabmas!.. Va shu so'z uning so'nggi so'zi bo'ldi. Ehtimol, go'dakligida – endi tili chiqayotganda aytgan ilk so'zi ham shu edi: ota!.. (U.Hamdami. Ota).* Mazkur badiiy matndagi kirish so'z (ehtimol) qo'llanmasa ham matn ma'no mundarijasiga putur yetmaydi, mazmun o'zgarmaydi, ammo subyektning munosabati noaniq bo'lib qoladi. Zero, “eng muhim jihatlari bilan voqelikka nisbatan ma'lum baho va munosabatni aks ettiradigan kirish so'zlar muloqot jarayonida lisoniy vosita sifatida o'z aksini topar ekan, muallif bu vositadan shunchaki foydalanmaydi, balki matnda bayon qilinayotgan axborotni o'z nuqtai nazar bilan solishtiradi va unga o'z bahosini

beradi” [7]. Bu kabi solishtirish va qiyoslash “sintaktik jihatdan ixtirok etmaslik” bilan xarakterlanadigan diskursiv marker orqali ham pragmatik nuqtai nazaridan aks etadi.

Diskursiv markerlar o'rganish uchun eng murakkab va ayni paytda qiziqarli nutq birliklaridan sanaladi. Ko'pgina tadqiqotchilar diqqatini nutq belgilarining funksiyalari, ularning gapdagi o'rni, foydalanish chastotasi, nutqdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Badiiy matnda esa diskursiv markerlar muallif ixtiyori va maqsadi bilan ifodalanadigan kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ablakulova O. Diskurs tushunchasi va uning tadqiqi // Academic Research in Educational Sciences. VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021.- B.1167-1172.
2. Бойматова Д. Мураккаблашган содда гапларда аксиологик модалликнинг семантик-прагматик тадқиқи. Филол.фан.фалсафа докт. (PhD) дисс.– Жиззах, 2022. – 124 б.
3. Бойматова Д. Кириш сўзларда аксиологик модаллик // Таълим ва инновацион тадқиқотлар, 2022. № 11.- Б.89-93.
4. Fraser B. “What are discourse markers?” // Journal of Pragmatics. 1999. №31. – P. 938.
5. Мурашковская Е.М. Подходы к исследованию дискурсивных маркеров // Вестник МГО: Серия лингвистика. 2014. № 5. – С.55-61.
6. Рец Ю.С. Дискурсивные маркеры: семантика и прагматика (на материале языка идиш). Выпускная квалификационная работа студента магистратуры «Теория и история языка и языки народов Европы», профиль «Теория языка. История языкознания. Сравнительная поэтика»
7. Safoyeva S. Diskursiv markerlar bo'yicha turli qarashlar // “Ilm-fan va innovatsiya” ilmiy-amaliy konferensiyasi. – B.162-163.

UDC 811

THE SIMILARITIES AND CONTRASTS BETWEEN LEGAL WORDS IN UZBEK AND CHINESE LANGUAGES

Z.Yu.Abdurakhmanova, doctoral student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola yuridik terminologiyaning qiziqarli olamini o'rganadi, o'zbek va xitoy tillaridagi yuridik so'zlar o'rtasidagi o'xshashlik va qarama-qarshiliklarni o'rganadi. Til huquqiy sohada hal qiluvchi rol o'ynaydi va turli tillar huquqiy tushunchalarni qanday ifodalashini tushunish madaniyatlararo huquqiy mulqot va xalqaro hamkorlik uchun juda muhimdir. O'zbek va xitoy tillari boy va o'ziga xos tillarda huquqiy g'oyalarni yetkazish yo'llari haqida o'ziga xos tushunchalar beradi. Ushbu maqolada huquqiy lug'atdagi umumiylik va farqlar tahlil qilinadi, vaqt o'tishi bilan ushbu tillarni shakllantirgan lingvistik, madaniy va tarixiy omillar ko'rib chiqiladi. O'zbek va xitoy tillaridagi huquqiy leksikalar o'rtasidagi kesishmalar va nomutanosibliklarga oydinlik kiritib, biz global huquqiy maydonda o'zaro tushunish va hamkorlikni kuchaytirishga ko'maklashishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlari: Huquqiy terminologiya, o'zbek tili, xitoy tili, yuridik so'zlar, lingvistik taqqoslash, madaniyatlararo huquqiy mulqot, til va huquq, madaniy ta'sir, huquqiy tushunchalar, qiyosiy o'rganish, global huquqiy maydon.

Аннотация. Эта статья исследует интригующий мир юридической терминологии, углубляясь в сходства и контрасты между юридическими словами в узбекском и китайском языках. Язык играет ключевую роль в правовом поле, и понимание того, как разные языки выражают правовые концепции, имеет важное значение для межкультурного юридического общения и международного сотрудничества. Узбекский и китайский языки, богатые и самобытные, предлагают уникальное понимание способов передачи правовых идей. В этой статье будут проанализированы общие черты и различия в юридической лексике, рассмотрены лингвистические, культурные и исторические факторы, которые с течением времени сформировали эти языки. Пролывая свет на пересечения и различия между юридическими лексиконами узбекского и китайского языков, мы стремимся способствовать улучшению понимания и сотрудничества на глобальной правовой арене.

Ключевые слова: Юридическая терминология, узбекский язык, китайский язык, юридические слова, лингвистическое сравнение, межкультурная правовая коммуникация, язык и право, культурное влияние, правовые концепции, сравнительное исследование, глобальная правовая арена.

Abstract. This article explores the intriguing world of legal terminology, delving into the similarities and contrasts between legal words in the Uzbek and Chinese languages. Language plays a pivotal role in the legal field, and understanding how different languages express legal concepts is essential for cross-cultural legal communication and international cooperation. Uzbek and Chinese, both rich and distinct languages, offer unique insights into how legal ideas are conveyed. This article will analyze commonalities and differences in legal vocabulary, examining linguistic, cultural, and historical factors that have shaped these languages over time. By shedding light on the intersections and disparities

between the legal lexicons of Uzbek and Chinese, we aim to facilitate enhanced understanding and collaboration in the global legal arena.

Keywords: Legal terminology, Uzbek language, Chinese language, legal words, linguistic comparison, cross-cultural legal communication, language and law, cultural influence, legal concepts, comparative study, global legal arena.

Introduction. Language is the bedrock upon which societies construct and communicate their laws, rules, and regulations. In the ever-expanding global landscape, legal professionals, scholars, and policymakers encounter the challenge of bridging linguistic divides to facilitate international cooperation and understanding. This challenge is particularly pronounced when comparing legal terminology across languages as diverse as Uzbek and Chinese. The intricate web of legal vocabulary in these languages not only reflects their linguistic uniqueness but also reveals fascinating insights into their respective legal systems, histories, and cultures. In this article, we embark on a linguistic journey to explore the similarities and contrasts between legal words in Uzbek and Chinese, shedding light on the rich tapestry of language in the field of law. Uzbek, a Turkic language, serves as the official language of Uzbekistan, while Chinese, with its numerous dialects, is the official language of the People's Republic of China. [1] These languages have distinct origins and have evolved in vastly different cultural and historical contexts. However, despite their differences, they share a common thread in their legal lexicons. Understanding this commonality, as well as the disparities, can serve as a powerful tool for building bridges between the two cultures and enhancing legal cooperation in an increasingly interconnected world. [2]

On the other hand, the second section will delve into the contrasts between the two languages. These differences can be attributed to linguistic structures, historical developments, and the unique cultural perspectives embedded within each language. By analyzing these distinctions, we aim to deepen our understanding of the profound influence that language exerts on legal thought and practice. [3] In the final section, we will consider the implications of these linguistic similarities and contrasts for cross-cultural legal communication and international cooperation.

Literature review. The exploration of legal terminology across languages is a compelling field of study, and it has garnered attention from linguists, legal scholars, and sociocultural researchers. When it comes to the juxtaposition of legal words in Uzbek and Chinese, the literature is relatively sparse, but it does provide a foundation for our investigation. One of the prominent themes in this area of study is the impact of linguistic and cultural factors on legal terminology. Researchers have consistently highlighted the crucial role of language in shaping legal concepts and expressions. In his work, "Language, Culture, and Legal Discourse" linguist Christopher Goddard emphasizes the influence of cultural and historical contexts on legal vocabulary. He argues that the choice of legal words is a reflection of societal norms, values, and power structures. [4,5] This notion is especially pertinent when considering two culturally distinct languages Uzbek and Chinese. Our study will build upon this concept, focusing on the linguistic and cultural underpinnings that have given rise to similarities and contrasts in their legal lexicons.

Another significant dimension of our literature review pertains to the role of legal translation and interpretation in cross-cultural legal communication. Legal translation is a specialized field that demands precision and accuracy. Scholars like Susan Sarcevic, in her work "New Approach to Legal Translation," emphasize the challenges and complexities of translating legal texts across languages. The intricacies of legal terminology in Uzbek and Chinese pose unique challenges for legal professionals who must ensure that legal agreements are clear and enforceable in both linguistic contexts. By studying the similarities and contrasts between the legal words in these languages, we aim to provide insights that can assist in overcoming these challenges. [6]

Research methodology. To unravel the similarities and contrasts between legal words in Uzbek and Chinese, a multifaceted research approach is necessary. This methodology combines linguistic analysis, corpus study, and cultural examination, aiming to provide a comprehensive understanding of the intricate interplay between these two languages in the legal domain. Central to our research methodology is a linguistic analysis of legal terminology in Uzbek and Chinese. This analysis will involve identifying common legal terms in both languages and exploring their phonological, morphological, and syntactic characteristics. Researchers will compare word structures, grammatical constructions, and the etymology of legal terms in both languages. This component will provide valuable insights into the linguistic similarities and differences within the legal lexicons of Uzbek and Chinese. [7,8]

To highlight the practical implications of our research, we will conduct comparative case studies. [9] These studies will involve examining specific legal concepts or cases where the use of legal terminology in Uzbek and Chinese has had significant implications. By dissecting these cases, we aim to showcase the real-world consequences of linguistic choices in the legal domain.

Analysis and results. Our research on the similarities and contrasts between legal words in Uzbek and Chinese has yielded valuable insights into the linguistic, cultural, and practical dimensions of these languages within the legal domain.

Linguistic Analysis. In our linguistic analysis, we discovered that both Uzbek and Chinese exhibit a remarkable blend of legal terminology influenced by historical interactions and linguistic borrowings. While Uzbek is predominantly a Turkic language and Chinese is a Sino-Tibetan language, the cross-cultural exchanges that have taken place over centuries have left their mark on legal vocabulary. We observed that certain legal terms in both languages share common linguistic features, such as suffixes or prefixes denoting legal concepts. For instance, terms related to "contract" in both languages demonstrate similar morphological structures. This linguistic convergence highlights the potential for shared legal concepts between the two cultures.

Cultural Examination. The cultural examination component of our research highlighted the profound influence of history, tradition, and societal values on legal vocabulary. The legal terminology in Uzbek is intertwined with the country's rich history, including its periods of Persian and Russian influence. In contrast, the Chinese legal language reflects the intricate fusion of traditional Confucian principles and modern legal constructs. This cultural examination provided context for understanding the deeper layers of meaning within legal terminology in both languages.

Case Studies. The comparative case studies highlighted the practical implications of our research. For example, we examined a case involving a contract dispute between Uzbek and Chinese businesses. Our analysis revealed how the choice of legal terminology in the contract had different legal consequences and implications in each culture. This demonstrated the need for precision in cross-cultural legal communication and the importance of understanding linguistic distinctions. [10, 11]

Conclusion/Recommendations. In this comprehensive exploration of the similarities and contrasts between legal words in Uzbek and Chinese, we have unveiled the intricate interplay between language, culture, and law. Our research has highlighted the importance of linguistic analysis, corpus study, cultural examination, expert insights, and comparative case studies in understanding the complexities of cross-cultural legal communication.

Our comparative case studies demonstrated that even seemingly similar legal concepts can have different legal consequences in each culture due to linguistic and cultural distinctions. In conclusion, our research underscores the importance of linguistic and cultural competence in the legal field, where precision in language and understanding of cultural nuances is paramount. By implementing these recommendations, legal professionals can navigate the intricate world of cross-cultural legal communication more effectively, fostering enhanced collaboration in the global legal arena.

REFERENCES:

1. Goddard, Christopher. "Language, Culture, and Legal Discourse." Bloomsbury Publishing, 2018. 23 p.
2. Sarcevic, Susan. "New Approach to Legal Translation." The Hague: Kluwer Law International, 2000. 33-39 pp.
3. Born, Gary. "International Commercial Arbitration." Wolters Kluwer, 2014.
4. Green, Catherine. "Legal Linguistics." Routledge, 2017. 55 p.
5. He, Qiong, and Yuancheng Zeng. "Language, Law, and Culture: A Comparative Legal Analysis of Tonal Languages in Asia." Springer, 2021. Pp 12-22.
6. Cheng, Le, and Ding. "The Lexical Study of Legal Terms in Chinese." International Journal of Humanities and Social Science, 2011. 65-66 pp.
7. Aminov, Rashid. "Legal Language and Translation: An Analysis of Legal Terms in Uzbek and English." Journal of Language and Translation, 2019. 144-156 p.
8. Ding, Shuyu and Pan, Zhaoyong. "Comparative Study on Legal Terminology Between China and Uzbekistan." Journal of Xinjiang University, 2018. 89-100 p.
9. Mamatova, Shakhlo and Ji, Jinshan. "Cultural Aspects of Legal Translation: A Case Study of Uzbek and Chinese." Cross-Cultural Communication, 2017. 45-63 pp.
10. Wen, Zhaomin. "Translation of Legal Texts: A Comparative Study of Uzbek and Chinese Legal Terminology." Translation Journal, 2015. 6-7 p.
11. Silova, Natalya and Liu, Yun. "Cross-Cultural Legal Communication: Challenges and Strategies for Lawyers and Translators." International Journal for the Semiotics of Law, 2016. 233-235 p.
12. Zheng, Y. "Linguistic Variation in Legal Language: A Case Study of Chinese and American Contracts." International Journal for the Semiotics of Law, 2013. 100-111 pp.
13. Li, L. "Legal English in China: Language, Lawyers and the State." Springer, 2017. 45-56 p.
14. Law and Culture: Proceedings of the Conference on Legal Translation and Legal Culture (2009). Chinese University Press. 147-159 p.
15. Qi, Lu. "A Comparative Study of Legal Terminology in Chinese and Uzbek." Central Asia Law Journal, 2015. 78-85 p.

EXPLORING THE GRAMMATICAL FEATURES OF PUNCTUATION

A.A.Abdurakhmonova, master degree student, Karshi state university, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozma tilning muhim elementlari bo'lgan tinish belgilarining turli grammatik xususiyatlari muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, tinish belgilaridan foydalanish bilan bog'liq qoidalar va konvensiyalar, shuningdek, oldini olish kerak bo'lgan keng tarqalgan xatolar o'rganiladi. To'g'ri tinish belgilari haqida tushuncha berish orqali ushbu maqola o'quvchilarga yozish ko'nikmalarini yaxshilash va matnlarining tushunarli va uyg'unligini oshirishga yordam berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tinish belgilari, grammatika, xususiyatlar, gap qurilishi, yozish, muloqot.

Аннотация. В данной статье рассматриваются различные грамматические особенности знаков препинания, которые являются важными элементами письменной речи. В статье также рассматриваются правила и условности, связанные с пунктуацией, а также распространенные ошибки, которых следует избегать. Предоставляя понимание правильной пунктуации, эта статья призвана помочь учащимся улучшить свои навыки письма и улучшить ясность и связность своих текстов.

Ключевые слова: пунктуация, грамматика, особенности, построение предложений, письмо, общение.

Abstract. This article discusses the various grammatical features of punctuation, which are essential elements of written language. The article also explores the rules and conventions associated with punctuation usage, as well as common errors to avoid. By providing insights into the proper punctuation techniques, this article aims to help readers improve their writing skills and enhance the clarity and coherence of their texts.

Keywords: punctuation, grammar, features, sentence structure, writing, communication

Punctuation is an important feature of writing that helps convey both meaning and clarity in communication. A comprehensive English grammar, a work often referred to in punctuation, states that punctuation serves two purposes, separation and specification, and considers the features of punctuation as the formation of a kind of hierarchy. A number of reasons for which punctuation works are listed: the punctuation mark defines a grammatical, semantic and pragmatic functions.

Considering the grammatical aspects of punctuation is critical for ensuring that a written item is properly structured and successful. In this article, we will look at the different types of punctuation that contribute to the broader structure of a sentence. We will look at the functions and uses of punctuation marks like commas, periods, question marks, exclamation points, colons, semicolons, and more. Understanding when and how to utilize these punctuation marks properly can significantly improve the effectiveness of written communication. By learning the laws of punctuation, writers may ensure that their messages are clear, concise, and simple to understand. Let's go into the world of punctuation and see how it influences our communication.

Definition and use of Punctuation. Punctuation signs like commas, periods, question marks, and exclamation points have special uses in writing. Commas, for example, are used to divide items in a list or clauses within a sentence. Periods signify the conclusion of a sentence, and question marks indicate a question. Understanding the purpose of each punctuation mark is essential for creating grammatically acceptable sentences.

Exclamation points are used to express strong feelings or exclamations. Other punctuation marks, like colons and semicolons, perform specialized functions in connecting related concepts inside a sentence. Punctuation also clarifies the intended meaning of a text and improves readability for the reader. Mastering the proper placement and use of punctuation marks is essential for efficient communication and clear messaging in writing.

Sentence structure and punctuation. Punctuation is essential in determining the structure of a sentence. For example, a comma before a coordinating conjunction (such as "and," "but," or "or") is required to connect two independent clauses. Without adequate punctuation, a sentence loses cohesion and clarity, making it harder for the reader to understand the intended meaning.

In addition, good sentence structure is essential for efficiently expressing scientific information. Clarity and precision are essential in scientific writing for effectively communicating complicated concepts and conclusions. Poor sentence construction might cause data misunderstanding and misinterpretation, compromising the research's credibility. As a result, scientists must pay special

attention to sentence structure and punctuation guidelines in order to ensure their writing is accurate and coherent.

Emphasis and Tone. Punctuation can also be used to indicate emphasis and tone in writing. For example, an exclamation point at the conclusion of a sentence might represent enthusiasm or urgency, whereas ellipses (three dots) can signify a stop or a break in thought. By using punctuation correctly, writers can improve the overall impact and emotional resonance of their text.

Furthermore, studies have demonstrated that specific punctuation marks can alter how readers interpret and perceive information. For example, studies have revealed that using exclamation points can increase the perceived enthusiasm and intensity of a message, whilst ellipses can generate a sense of suspense or mystery. Furthermore, the judicious use of commas and colons can serve to clarify relationships between ideas and improve the flow of writing. Overall, punctuation influences the tone and effectiveness of written communication.

Punctuation Guidelines and Rules. While punctuation can be a useful tool in writing, there are several standards and rules that regulate its use. For example, commas are placed in sentences according to precise standards based on their purpose. Furthermore, the usage of quote marks, colons, and semicolons is subject to precise norms that writers must follow for clarity and correctness, as well as proper communication with readers.

Commas are widely used to separate things in a list, create a pause in a sentence, or indicate non-essential information. For example, in the sentence "I went to the store, the park, and the library," commas separate the list items. In the sentence, "She was, however, not interested in the topic," a comma is used to set off the word "however," which is non-essential to the meaning of the sentence.

In English, only the comma distinguishes syntactic relationships in complex constructions. First, assess the peculiarities of the remote location of the predicate portions. Compound predicates have remote elements and may include multiple verbs. A comma should be put after each copula verb. The objective is to demonstrate that this verb relates to a remote nominal portion rather than a connected word in syntax. Mathematics plays a crucial role in clarifying economic theories.

The most prevalent situation is prepositional control. regulate prepositions can be used independently or after verbs, adjectives, and nouns to regulate the complement. Liquids were placed in cells near the focal point of a lens. Saussure views the study of a dead language as distinct from or independent of speech.

Quotation marks are used to signify direct speech, the titles of small works like poems or articles, and to emphasize individual words or phrases. For example, in the sentence "John said, 'I am going to the store,'" the quotation marks show that John spoke the words explicitly. In the line "I read the article 'How to Improve Your Writing Skills' last night," the quotation marks denote the title of the article.

Colons are used to begin a list, emphasize a point, or separate clauses within a sentence. For example, in the sentence, "Please bring the following items: pen, paper, and calculator," the colon is used to introduce the list of items. In the sentence, "She had one goal: to finish her novel by the end of the month," the colon is used to provide emphasis on the goal.

Semicolons are used to join closely related independent clauses or to separate items in a list that contain commas. For example, in the sentence "She studied all night; however, she still did not pass the exam," a semicolon connects the two independent clauses. In the sentence, "The items on the grocery list included apples, oranges, and bananas; eggs, milk, and bread; and chicken, beef, and fish," semicolons are used to divide items on the list that include commas. Overall, understanding and adhering to punctuation principles and rules is vital for efficient written communication. By following these rules, writers can ensure that their writing is clear, coherent, and correct.

Common Punctuation Errors. Despite its importance, punctuation is often misused or overlooked in writing. Common errors include the misuse of apostrophes in contractions and possessives, the incorrect placement of commas in compound sentences, and the overuse of exclamation points for emphasis. By becoming familiar with common punctuation errors, writers can improve the grammatical accuracy and clarity of their writing. Misusing semicolons and colons can also cause difficulties in writing. Semicolons are frequently used in place of commas or periods, which disrupts the flow of a sentence. Colons, on the other hand, are frequently misapplied to introduce lists or explanations when they should only appear after an independent clause. Furthermore, the misuse of quotation marks might lead to misconceptions in writing. Quotation marks should only be used to signify direct speech or to surround the titles of brief works, such as articles or poetry. Using quote marks for emphasis or to highlight a word as slang or jargon is inappropriate and may alter the intended meaning of a statement. Numerous research suggest that punctuation marks' roles and tasks vary depending on the text's style and kind. Scientific and

technical literature refers to a wide range of written writings developed based on the findings of human investigation and theoretical generalizations established using the scientific method. As a result, these literary works should be identified as scientific literature based on their style. Punctuation marks in scientific and technical literature are largely used to identify syntactic divisions of the text. A study of punctuation marks in English scientific and technical publications found that commas are the most important punctuation symbol. It is required to divide sentences and establish syntactic relationships between distantly separated sentences.

To summarize, understanding and avoiding frequent punctuation problems can significantly improve the effectiveness of written communication. Clear, concise writing that adheres to standard punctuation rules not only effectively communicates the intended content, but also reflects the writer's professionalism and attention to detail. By paying close attention to punctuation, writers can guarantee that their work is polished, coherent, and understandable to readers. To summarize, punctuation is an important part of grammar that influences the structure, clarity, and effectiveness of writing. Understanding the grammatical aspects of punctuation can help authors communicate more effectively and express the intended idea. By adhering to punctuation principles and rules, writers can ensure that their writing is grammatically correct and appealing to readers.

REFERENCES:

1. "The Elements of Style" by William Strunk Jr. and E.B. White
2. "Eats, Shoots & Leaves: The Zero Tolerance Approach to Punctuation" by Lynne Truss
3. "Grammar Girl's Quick and Dirty Tips for Better Writing" by Mignon Fogarty
4. "Punctuation Power: Punctuation and How to Use It" by David Crystal
5. "The Penguin Guide to Punctuation" by R.L. Trask
6. "The Best Punctuation Book, Period: A Comprehensive Guide for Every Writer, Editor, Student, and Businessperson" by June Casagrande
7. "Comma Sense: A Fun-damental Guide to Punctuation" by Richard Lederer and John Shore
8. "The Glamour of Grammar: A Guide to the Magic and Mystery of Practical English" by Roy Peter Clark
9. "Punctuation for Now" by G. David Gordon
10. "Punctuation Takes a Vacation" by Robin Pulver (A children's book that creatively teaches punctuation rules)

UO'K 81'22

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA LEKSIK OMONIMLARNING YUZAGA KELISH OMILLARI

M.T.Abduraxmanova, dots., f.f.n., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va turk tillaridagi leksik omonimlarning yuzaga kelishi omillari tahlillar asosida ochib berildi. Omonimlar yuzaga kelishida ko'p ma'noli so'zlar semantik tarkibidagi aloqadorlikning yo'qolishi natijasida sodir bo'lishi, tadqiqotlarda bu omilning ma'lum bir tarixiy taraqqiyot jarayoniga bog'liqligi qayd etildi.

Kalit so'zlar: omoleksema, semantik usul, ko'p ma'nolilik, fonetik o'zgarish, o'zlashma leksema, etimologiya, toponimika.

Аннотация. В статье на основе анализа выявлены факторы возникновения лексических омонимов в узбекском и турецком языках. Возникновение омонимов из многозначных слов происходит в результате утраты связи в семантической структуре, и в исследованиях было отмечено, что этот фактор зависит от определенного исторического процесса развития.

Ключевые слова: омолексема, семантический метод, многозначность, фонетические изменения, заимствованная лексема, этимология, топонимы.

Abstract. Based on the analysis, the article identifies the factors of the emergence of lexical homonyms in the Uzbek and Turkish languages. The emergence of homonyms from polysemantic words occurs as a result of the loss of connection in the semantic structure, and studies have noted that this factor depends on a certain historical development process.

Key words: omolexeme, semantic method, polysemy, phonetic changes, borrowed lexeme, etymology, toponyms

O'zbek va turk tillarida omonimlarning yuzaga kelishi tashqi va ichki omillarga asoslanadi. Sh. Rahmatullayev o'zbek tilida omoleksemalarning yuzaga kelish omillari sifatida quyidagilarni keltirgan:

1. Qadimgi turkiy tildagi turkum sinkretizmining yo'qolishi oqibatida yuzaga kelgan: yuq- birligi harakat ma'nosini ham (qoldiq sifatida yopish-), predmet ma'nosini ham (yopishib qolgan qoldiq) anglatish uchun ishlatilgan.

2. Leksemalarning ifoda jihatida voqe bo'lgan tovush o'zgarishlari natijasida teng kelib qolishi bilan yuzaga kelgan: oq- I sifat leksemasi asli a:q- ifoda jihatiga, oq- II fe'l leksemasi esa aq- ifoda jihatiga

ega bo'lgan, sifat leksema tarkibidagi *a*: tovushiga xos cho'ziqlik belgisi yo'qolishi oqibatida bu ikki leksema omoleksemalar holatiga o'tgan va shunday holatda *a* tovushi *â* tovushiga almashib, hozirgi o'zbek tiliga yetib kelgan.

Ifoda jihatining teng kelib qolishi natijasida: o'zbekcha leksemalar, o'zbekcha leksema bilan o'zlashma leksema orasida (o'zbekcha-tojikcha; o'zbekcha- arabcha; tojikcha leksemalar, arabcha leksemalar orasida; arabcha-tojikcha leksema orasida) omonimiya sodir bo'lishi ko'rsatilgan.

3. Omonimiya leksik ma'no taraqqiyoti natijasida voqe bo'ladi: *o'rtal I* (ot) – *o'rtal II* (sifat); *kun I* yerga issiqlik va nur taratib turuvchi planeta, *kun II* quyosh chiqqandan botgungacha bo'lgan vaqt.

4. Omoleksemalar leksema yasalihi natijasida ham yuzaga kelgan. Buning asosiy ko'rinishlari tub leksema bilan yasama leksema orasida voqe bo'lgan: *kuya- I* (yungli matoga tushadigan zararkunanda hasharot) – *kuya- II* (*kuy- kuyib ko'mir bo'l- + a* ot yasovchisi: kuyish natijasida hosil bo'ladigan qora zarralar) kabi.

5. Alohida hodisa sifatida *ideal I* – *ideal II* kabi omoleksemalarni ko'rsatish lozim. Bular ruscha sifatni o'ziga xos usul bilan olish natijasida voqe bo'lgan: *general* (ot) – *general* (sifat: *general plan*)[1].

S.Rahimov, B.Umurqulovlar omonimlar yuzaga kelishining to'rt xil usulini keltirilgan: 1. Fonetik taraqqiyot natijasida har xil talaffuz qilinuvchi so'zlarning bir xil fonetik qobiqqa ega bo'lishi natijasida (*o'r* – kesmoq, *o'r* – qir). 2. Ko'p ma'noli so'zlarning semantik tuzilishida ma'no munosabatining kuchsizlanishi

(*ko'k* “osmon” – *ko'k* “rang”, *ko'k* “maysa”, *ko'k* “ko'kat”, *ko'k* “motam libosi”). 3. Ma'lum so'z asoslaridan yangi so'z yasalihi natijasida (*oylik* “maosh” – ot turkumi, *oylik* “o'lchov”, “muddat” – sifat turkumi). 4. Boshqa tildan o'zlashgan so'zning tildagi so'z bilan talaffuz jihatidan mos kelib qolishi natijasida: *to'n* (kiyim), *ton* (ohang), *tom* (kitob jildi), *tom* (uy usti) va boshqalar[2].

E. Qilichev omonimlarning olti usul bilan yuzaga kelishini ko'rsatgan: 1.Ma'lum bir tildagi turli so'z turkumlariga tegishli bo'lgan ayrim so'zlarning shaklan bir xilda bo'lishi, bir xil talaffuz qilinishi natijasida: *qil-qil*, *qo'y-qo'y*. 2.Ba'zi ko'p ma'noli so'zlarning ma'nolari orasidagi bog'lanishning uzoqlashishi natijasida: *kun*: *kun* chiqdi (quyosh) – *kun* ko'rish (tirikchilik); *oy*: yangi oy chiqdi (planeta), o'ttiz kun – bir oy (vaqt), 3. Bir tildan ikkinchi tilga so'z olish natijasida: *tur* (sport), *tur* (xil). 4. Ayrim sheva so'zlarining adabiy tilga o'tib qolishi natijasida: *salla*– narsa, gazmol, *salla*– o'rama (ovqat). 5. Ba'zi so'zlarning o'zak-negizlariga qo'shimchalar qo'shish orqali yangi so'zlar yasalihi natijasida omonimlar vujudga keladi: *oylik* – maosh yoki ish reja. 6. Ayrim tovushlar diereyasi natijasida leksik omonimlar vujudga keladi: *yiroq* so'zidagi “y” tushirilib, *iroq*– uzoq va shashmaqom turi hosil bo'lgan[3].

Omonimlarning yuzaga kelishida tadqiqotlarda quyidagi usullar ko'rsatilgan:

1.So'z tarkibidagi tovush o'zgarishi – tovush almashinishi, tushishi, ortishi natijasida leksik omonimlar yuzaga kelgan: *bit I ot*, *bit II fe'l*, “tuga”, “tamom bo'l”, *bit III fe'l*, “o'sib-un”, “hosil ber-”; *tuz I ot*, unlisi qattiq; *tuz II ot*, unlisi yumshoq, “tekis yer”, “tekislik”; *tuz III fe'l*, unlisi yumshoq, “qismlarni tartibga sol, yarat”.

2.O'zbekcha leksema bilan o'zlashgan leksemaning omonim bo'lishi: *chang I ot*, unlisi qattiq, “mayda zarra kukun holiday tuproq yoki boshqa moddalar”; *chang II* (forscha-tojikcha) ot, unlisi yumshoq “simli, urib chalinadigan cholg'u asbabi”; *chang III* (forscha-tojikcha) ot, unlisi yumshoq, “panja, changal”[4].

O'zbek tilidagi leksik omonimlarning yuzaga kelishida fonetik o'zgarishlar, o'zlashma so'zlar bilan teng kelib qolish, so'z yasalihi asosiy omil sifatida qayd etilgan. Omonimlar yuzaga kelishidagi yana bir omil semantik usuldan iborat bo'lib, ko'p ma'noli so'zlar semantik tarkibidagi aloqadorlikning yo'qolishi natijasida yuzaga keladi.

Ayul Uchar omonim va ko'p ma'noli so'zlarni farqlash uchun etimologik tahlillar lozimligini aytib o'tgan[5]. “Devonu lug'otit turk”dagi ayrim omonimlarning hozirgu turk tilida qo'llanishini qayd etib, omonimik birliklarning ma'nolarini qiyosalagan, semantik jarayonlarga e'tibor qaratgan. Ko'p ma'nolilik asosida omonim so'zlar yuzaga kelishini hozirgi turk tilida qo'llanayotgan omonim birliklar misolida tahlil qilib bergan. Tarixiy ma'no o'zgarishlari omonimlarni shakllantirishga asos bo'lishini ta'kidlagan. Shuningdek, so'z turkumlari, morfologik shakllarning birikishi ham ko'p ma'nolilik hamda omonomiyani farqlashga xizmat qilishini ko'rsatib bergan[5].

Hadra Kubra, Erkinay Tamtamishlar omonimlik va ko'p ma'nolilikning aksariyat hollarda farqlanmasligini qayd etganlar. Semantik usulda omonim yuzaga kelishini *a'g'iz(I) (II)*; *dil (I) (II) (IV)* omonimlari tahlillari misolida izohlaganlar.

Turk olimlari *a'g'iz I a'g'iz II* omonimlarining turk tili lug'atida alohida so'z sifatida keltirilgani, *a'g'iz II* leksemasining “yangi tuqqan hayvonlarning ilk suti” ma'nosida izohlangani, o'rta turkchada *a'g'uz* shaklida qo'llanganini qayd etib, “Devonu lug'otit turk”ga qiyoslagan. Mahmud Koshg'ariyning *a'g'uz*

so'zi yonida *ağuj biçimi* birikmasini qayd etgani, bu birikmaning eski qipchoqchada ham shu ma'noda qo'llangani haqida ma'lumot bergan. Izohda *ağiz*ning insonlarga nisbatan ham qo'llanishi, shunday nomlanuvchi sutning rangi, mazasiga ko'ra oddiy sutdan farq qilishiga e'tibor qaratishgan, turk adabiy tilida *ağiz sütüni* shaklida qo'llanishini qayd etishgan. *Ağiz* so'zida "boshlang'ich" semasi mavjudligi, shu sema asosida *yolun ağzi* "yo'lning og'zi", *tünelin ağzi* "tunelning og'zi", *urmağın ağzi* "irmoqning og'zi" birkmalari tarkibidagi *ağiz* so'zi bilan aloqadorligi, *ağiz sütüni* birikuvida "tug'ruqdan keyingi ilk (boshlang'ich) sut" ma'nosini anglatishi haqida fikr bildirganlar"[6]. Tahlillardan shu ma'lum bo'ladiki, inson tana a'zosini bildirgan *ağiz* so'zi bilan sigir sutining ilk uch kunlik davridagi ko'rinishini bildirgan *ag'iz* aslida bir so'zdan shakllangan leksik omonimlardir. Omonimning bu usulda hosil bo'lishi metaforik ma'noga ega.

Og'iz I "tana a'zosi" – *og'iz II* "taom" omonimlari o'zbek tilida ham mavjud. Shavkat Rahmatullayev *og'iz I* leksemasini "ikki lab oralig'idagi teshik, "jag'lar" oralig'idagi bo'shliq ma'nosida izohlagan. Bu ot qadimgi turkiy tildagi "teshik" ma'nosini anglatgan *ağ* otidan kichraytirish ma'nosini ifodalovchi *-iz* qo'shimchasi bilan hosil qilingan; o'zbek tilida a unlisi â unlisiga almashgan, i unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: *ağ + ız > âğiz* O'zbek tilining izohli lug'atida *og'iz I* "tana a'zosi" ma'nosidagi so'zining 8ta ma'nosi keltirilgan: *og'iz I* 1. Ikki jag' o'rtasidagi, ovqatlanish, so'zlash yoki ovoz chiqarish uchun xizmat qiladigan bo'shliq. 2. Ikki lab va ularning bir-biriga tegib turgan joyi va atrofi. 3 *ko'chma*. So'zlovchi kishi, odam. 4. *ko'chma*. Birovning qaramog'ida bo'lgan odam; xo'randa, nonxo'r. 5. Miltiq, to'pponcha, minomyot, zambarak kabi otish qurollarining o'q otilib chiqadigan teshigi, stvoli. 6. Ichki bo'shlig'i, ichi bo'lgan narsalarning kirish-chiqish uchun xizmat qiladigan joyi, teshigi. *O'raning og'zi*. *G'orning og'zi*. 7. Idishlarning narsa olish-qo'yish uchun xizmat qiladigan teshigi. 8. Ko'chaning, yo'lning boshlanish, kiraverish joyi. *Ko'cha og'zi*. *Og'iz* leksemasida "teshik", "boshlanish", "so'zlash" semalari mavjud. Yuqoridagi izohlarning aksariyatida, asosan, "teshik" semasi mavjud.

6,-8- bandlarda, shuningdek, *quduq og'zi*, *o'choq og'zi* birkmalarida "teshik", "boshlanish" semalari aks etgan.

Og'iz II "yangi tuqqan sigirning uch-to'rt kunli sutini yig'ib pishirilgan pishloqsimon taom. *Og'iz suti* Yangi tuqqan sigirning xom suti.

Bu ot qadimgi turkiy tilda "uvib tush-, "quyuqlash- ma'nosini anglatgan *ağ* - fe'lidan -(u)z qo'shimchasi bilan yasalgan; o'zbek tilida a unlisi â unlisiga, u unlisi i unlisiga almashgan, natijala *ağiz I* so'zi bilan teng kelib qolgan: *ağ + uz > ağiz* 2. Sh.Rahmatullayev izohiga ko'rpa *ağiz I* "tana a'zosi" – *âğiz II* "taom" ortasida bog'lik yoq, ya'ni bu leksemalar semantik usulda omonimiya yuzaga kelishiga misol bo'la olmaydi: *âğiz I* "teshik", *âğiz II* "uvib tush-", "quyuqlash-" semalarini ifoda etadi va bu semalar o'rtasida aloqadorlik yo'q. Bunday yondashuvga ko'ra mazkur leksemalar bir til doirasida shakliy bir xillik, teng kelib qolish asosida yuzaga kelgan.

Bizningcha, mazkur omonimlar etimologiyasi borasida turk olimlarining fikrida asos bor. *Og'iz I* "tana a'zosi" – *og'iz II* "taom" (turk tilida: *âğ'iz I* "tana a'zosi" – *âğ'iz II* "ağiz sütüni") o'rtasida "boshlang'ich" semasi asosidagi aloqadorlik mavjud va bu sema tilning tarixiy taraqqiyoti natijasida sezilmay qolgan. Ko'p ma'noli so'zdan ma'no bog'lanishining yo'qolishi natijasida omonim yuzaga kelgan. Bu omonimlar qatori semantik usulda hosil bo'lgan.

Fors-tojik tilida "boshlamoq" ma'nosidagi *og'oz* leksemasi ishlatiladi. Fonetik tuzilishi va semantikasiga ko'ra bevosita turkiy *og'iz* so'ziga aloqador. Fors-tojik tiliga bir qator turkiy so'zlar o'tgani "Muhokamat ul-lug'atayn"da qayd etilgan. *Og'oz* leksemasi turkiy tillardagi *og'iz* so'zidan shakllangan, deyish mumkin.

Turkum sinkretizmi ot va fe'l o'rtasida faol kuzatilsa-da boshqa so'z turkumlarida ham uchraydi: Masalan, o'zbek tilida *yupqa I* (sifat) –*yupqa II* (ot); *yosh I*(sifat) – *yosh* (ot). Turk tilida bunday usulda yuzaga kelgan omonimlar ko'p uchraydi: *Temel I* (ot) –asos, *temel* (sifat)II – asosiy; *takim I*– to'plam, *takim I*– *kostyum-yubka*. Turk tilidagi omonimlarning shakllanishida quyidagi omillar ham qayd etilgan:

1) mutlaq va to'liq omonimlar–yozilishi va talaffuzi bir xil, ma'nolari turlicha bo'lgan omonimlardir: *ocak I* o'choq– *ocak II* yanvar;

2) hech qanday ma'noga ega bo'lmagan, grammatik qo'shimchalar bilan tovushdosh bo'lgan omonimlar: *basma I* mato – *basma II* (bosma) buyruq mayli, bo'lishsiz shakli;

3) tilning tovush tizimini shakllantirish jarayonida yuzaga kelgan tovush o'zgarishlaridan kelib chiqqan omonimlar: *dahi I* ham, bilan bog'lovchi o'rinda keladi. *dahi II* daho–*Bu adamun tam bir dahi oldugunu herkes bilir*;

4) so'zlarning birikuvi yoki ularning hosilalaridan kelib chiqadigan omonim so'zlar: *onar/o'ntadan*. *Onarmak / ta'mirlamoq* (fiil. Tekil shahis emir kipi çekimi).

5) bir o'zakdan turlicha yasalgan omonim so'zlar: *batmak I* tiqilmoq, *batmak II* ifloslanmoq.

6) tildagi sheva va dialekt tufayli yuzaga keladigan omonimlar. Ushbu guruhdagi soʻzlar bir xil fonetik talaffuzga ega, ammo ularning maʼnolari ular qoʻllanilgan mintaqaga qarab farq qiladi: *Mala I suvoq asbobi*– *Mala II Trakya shevasida* “mahalla” maʼnosida;

7) atoqli otlardan paydo boʻlgan omonimlar: *Ordu I* armiya – *Ordu II* Turkiyeʼnin Karadeniz bōlgesinde bulunan bir il/Tuman nomi;

8) Chet tilidan oʻzlashtirilgan omonimlar. Bu guruhdagi soʻzlar odatda chet tilidan olingan, ammo vaqt oʻtishi bilan maʼnosini oʻzgartirgan omonimlardir.

Oʻzbek tilidagi omonimlarning semantik usulda shakllanishi tarixiy davrlar mahsuli sifatida namoyon boʻladi. Turk tilida esa semantik usulda omonimalarning shakllanishi sinxron xarakterga ega. Turk tilida soʻz yasaliishi omonimlarni yuzaga keltirishning faol usullaridan biri boʻlib, omonimlardan ham soʻz yasash natijasida omonim shakllanishi kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy oʻzbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006.–B. 37-44
2. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi oʻzbek adabiy tili (darslik). –Toshkent: Oʻqituvchi, 2003.–B.24
3. Қиличев Э.Хозирги ўзбек адабий тили.–Бухоро: Бухоро университети нашриёти, 1999.
4. Суюнов Б. Ўзбек тилида омонимларнинг юзага келиш омили. Филол. фан. номз. ...дисс. –Тошкент, 2009. –Б.28.
5. Aygöl Uçar. Anlambilimsel Bağlantılılık: Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık ve Eşadlılık Ayırımı [Semantic Relatedness: The Distinction Between Polysemy and Homonymy in Turkish Verbs] 2009, In S. Ay, Ö. Aydın, İ. Ergenç, S. Gökmen, S. İşsever and D. Peçenek (Eds.), Essays on Turkish Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, 6-8 August 2008, (207 – 216).
6. Hadra Kübra, Erkinay Tamtamış. Çok Anlamlılıktan Eş Adlılığa Doğru Tarihsel Bir Yolculuk /A Historical Travel from Polysemy to Homonym_folk/ed. Derg, 2022; 28(1)-109.

UOʻK 811.581.11.

PARALINGVISTIKANING ASOSIY TUSHUNCHALARI

M.Abdurazzakova, magistrant, Fargʻona davlat universiteti, Fargʻona

Annotatsiya. Mazkur maqolada paralingvistikaning asosiy tushunchalari, nutq jarayonida noverbal vositalardan foydalanish, imo-ishoralarning mazmun-mohiyati va kelib chiqishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: muloqot, muloqot jarayoni, verbal vositalar, noverbal vositalar, imo-ishora, paralingvistika, artikulyar nutq, ekspressiv vositalar

Аннотация. В статье рассматриваются основные понятия паралингвистики, использование невербальных средств в речи, сущность и происхождение жестов.

Ключевые слова: общение, процесс общения, вербальные средства, невербальные средства, жест, паралингвистика, членораздельная речь, выразительные средства.

Abstract. This article discusses the main concepts of paralinguistics, the use of non-verbal means in speech, the essence and origin of gestures.

Key words: communication, communication process, verbal means, non-verbal means, gesture, paralinguistics, articulate speech, expressive means

Paralingvistika ilmiy yoʻnalish sifatida XX asrning 50-yillarida paydo boʻlgan. Ammo shuni taʼkidlash kerakki, imo-ishoralar va tana harakatlarining har xil turlari (yaʼni ogʻzaki boʻlmagan aloqa vositalari) millionlab yillar oldin, odamlar paydo boʻlgan davrga borib taqaladi. Insonlar soʻzlar orqali muloqot qila olmaganida, fikrlarini bayon qilish uchun imo-ishoralar, tana harakatlari, mimika kabi ogʻzaki boʻlmagan vositalardan foydalanganlar. Artikulyar nutq paydo boʻlgandan soʻng esa, odamlar ogʻzaki muloqot bilan bir qatorda ogʻzaki boʻlmagan aloqa vositalarini yondosh ekspressiv vositalar sifatida ishlatishni boshlaganlar. Noverbal aloqa usullari ikkita kelib chiqish manbasiga ega ekanligi ilmiy jihatdan aniqlangan boʻlib, ular biologik evolyutsiya va madaniyat hisoblanadi. "Paralingvistika" atamasining oʻzi 1940-yillarning oxirida amerikalik tilshunos A. Xill tomonidan fanga kiritilgan va kuzatilgan paralingvistik hodisalarni til bilan bogʻlashga qaratilgan. Shu bilan birga, ushbu hodisa sovet tilshunosi Nikolay Vladimirovich Yushmanning 1930-yillarda "Gʻayritabiiy fonetika" asarida eʼtiborini tortdi [5]. "Paralingvistika" atamasi yunoncha "para" soʻzidan kelib chiqqan va "yondosh" deb tarjima qilingan, yaʼni "tilga yondosh". Paralingvistika- bu muloqot jarayonida ogʻzaki vositalar bilan birgalikda semantik maʼlumotlarni uzatadigan ogʻzaki boʻlmagan (lisoniy boʻlmagan) vositalarni oʻrganadigan tilshunoslik boʻlimi. Paralingvistik vositalar- bu yozma tilda ishlatiladigan vositalarni (undov belgilari, koʻp nuqtalar, undov va savol belgilarining kombinatsiyasi, chizmalar, grafikalar, shrift va rang-barang tasvir, gʻayrioddiy imlo) ham oʻz ichiga oladi. Paralingvistika doirasida universal, etnolingvistik va idiolektik komponentlar farqlanadi. Shuning uchun paralingvistik vositalar nafaqat ogʻzaki xabarning

ma'nosini to'ldiradi, balki ma'ruzachi (yozuvchi)ning ijtimoiy va yosh xususiyatlari, jinsi, xarakter xususiyatlari va boshqalar haqida ham ma'lumot manbai hisoblanadi. Paralingvistikaning obyekti tilga yondosh tildir, chunki u aloqa aralashuvida til bilan hamohang ishtirok etadigan vositalar to'plami hisoblanadi. Paralingvistik vositalarni biologik va semiotiklarga bo'lish mumkin. Biologik vositalar yuz ifodalari va ba'zi tana harakatlari va imo-ishoralari o'z ichiga oladi. Ular tug'ma hisoblanib, aksariyati odamlar va hayvonlarda keng tarqalgan. Milliy madaniyatlarining tili va rivojlanishi bilan birga paydo bo'ladigan semiotik (ramziy) vositalarga umumiy qabul qilingan (an'anaviy) imo-ishoralar, yo'l belgilari, yo'l harakati nazorati signallari, reklama belgilari va boshqalar kiradi [6]. Muloqot jarajonida noverbal vositalar 3 xil funksiyani bajarishi mumkin:

1. Qo'shimcha ma'lumotlarni kiritish (ba'zan og'zaki ma'noga zid): masalan, ijobiy og'zaki matn salbiy munosabat qiymati bilan fonatsiya xususiyatlari bilan birga bo'lishi mumkin va hokazo.;

2. O'tkazib yuborilgan verbal komponentni almashtirish ("biz bilan borishni xohlaysizmi?"- salbiy imo-ishora);

3. Xuddi shu ma'noni anglatuvchi lisoniy vositalar bilan uyg'unlashtirish ("men bu qizil to'pni xohlayman" + ishora).

Paralingvistik vositalar, shuningdek, ma'ruzachi yoki yozuvchi haqida ma'lumot manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki ular ko'pincha uning yoshi, ijtimoiy xususiyatlari, xarakter xususiyatlarini aks ettiradi, bundan tashqari etnolingvistik tarkibiy qismni ham o'z ichiga oladi. Misol uchun, erkaklarda ham, ayollar orasida ham qo'l siqish paralingvistik vositasi qo'llaniladi. Ayollarning erkaklar bilan qo'l siqish huquqi, uning jamiyatdagi nisbatan yuqori mavqeining dalillaridan biri bo'lgan deb aytish mumkin. Ba'zi xalqlar, masalan, chechenlar, tojiklarda qarama-qarshi jinsdagi odamlar o'rtasida qo'l berib ko'rishish taqiqlangan, qisman hozir ham qo'llanilmoqda. Bu esa yuqorida ta'kidlanganidek, o'sha xalqlarning milliy urf- odatlari, dini to'g'risida ma'lumot beradi. Shuni ham aytib o'tish lozimki, Yevropa xalqlari orasida avval ayol so'ng erkak kishi bilan qo'l berib salomlashilsa, Osiyo xalqlarida aksincha, birinchi erkak bilan undan so'ng ayol kishi bilan qo'l berib salomlashiladi. Bu vaziyatda yosh tafovutlari ham muhim ro'l o'ynaydi, ya'ni bir xil jins vakillari orasida yoshi kichik tomon birinchi bo'lib qo'l uzatishi Osiyoda odat tusiga kirgan.

Salomlashishning qisqartirilgan shakli (qo'l siqmasdan), yuqorida aytib o'tilgan vaziyatdan tashqari, notanish yoki yaxshi tanish bo'lmagan insonlar uchrashganda, shuningdek, mehnat jamoasi a'zolari, oilasi va boshqalarga xos bo'lgan kundalik aloqa holatlarida qo'llaniladi. Ammo bu barcha bunday vaziyatlarda salomlashishning paraverbal komponenti yo'q degani emas. Masalan, kekxa avlod vakillari bir-birlarini masofada kutib olishganda, boshlarini salomlashilayotgan shaxs tomonga qaratib, iyaklarini ko'tarishadi. Chavandozlarda salomlashish marosimi ham o'ziga xos: egarda ko'tarilib, ko'zlarini bir-biriga qaratib, o'ng mushtlarini ko'krak darajasida, undan 10-15 sm masofada joylashtiradilar. Ushbu xatboshida biz tadqiqot mavzusi bo'yicha keyingi ishlar uchun zarur bo'lgan paralingvistika tushunchalarini keltirdik. O'rganish jarayonida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Ushbu fan nisbatan yaqinda, 20-asrning o'rtalarida paydo bo'ldi, garchi uning alohida qismlari odam bilan birga paydo bo'lgan bo'lsa ham;

2. Paralingvistik vositalarni ikki turga bo'lish mumkin – tug'ma va til bilan birga paydo bo'lgan va rivojlangan;

3. Og'zaki bo'lmagan muloqot vositalari nutqning lisoniy tomoni bilan birga keladi. Ular qo'shimcha ma'lumot qo'shadi yoki verbal vositalar bilan uyg'unlashtiriladi.

Bugungi kunga qadar jahon tilshunosligida paralingvistika yo'nalishi bo'yicha qilingan ishlar ancha salmoqli, xususan, G.V.Kolshanskiy birinchilardan bo'lib paralingvistik vositalar va ularni o'rganish obyekti hamda tasnifi xususida o'z qarashlarini bildirgan. Muloqotning noverbal vositalari, ularning vazifalari, ular haqidagi eksperimental ma'lumotlar I.N.Gorelovning "Невербальные компоненты коммуникации" asarida uchraydi. G.E.Kreydlin og'zaki muloqotda odamlarning xatti-harakatlari, turli xil imo-ishoralari muhim rol o'ynashini, ular noverbal semiotikaning bir qismi ekanligini ta'kidlab, rus xalqiga xos noverbal vositalarni tasniflaydi. S.A.Garkavets o'zining "Тактильно-кинестическая система человека и ее роль в межличностной коммуникации" kitobida insonning taktil-kinetik tizimi faoliyati va uning shaxsla- raro muloqotdagi o'zmi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-psixologik muammolari haqida fikr yuritib, shaxs namoyon bo'lishining turli amaliy jihatlari, ularning muloqot jara- yoni samaradorligiga ta'siri, axborot uzatishning taktik va kinematik shakllarini tahlil qilgan. M.L.Butovskaya "Язык тело: природа и культура" nomli asarida inson noverbal muloqotining evolutsion asoslari haqida umumiy ma'lumotlar beradi.

Yuqorida nomi tilga olingan olimlarning ishlariga hamohang tarzda o'zbek tils- hunosligida ham paralingvistik vositalar va ularning turli aspektlari tadqiqiga bag'ishlangan talaygina ishlar amalga oshirildi. Xususan, o'zbek tilshunosligida ilk bor A.Nurmonov tomonidan bu sohaning muhim

xususiyatlari, paralingvistik vosi- talar, ularning turlari, ushbu vositalarning kommunikatsiya jarayonida tutgan o'zni va ahamiyati kabi masalalar tadqiq etildi. M.Saidxonovning "Noverbal vositalar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi" nomli nomzodlik ishi o'zbek paralingvistik vositalari tadqiq etilgan birinchi monografik ish bo'lib, unda o'zbeklar aloqa-aralashuvida ishlatiluvchi noverbal vositalar tasnifi va ularning ishlatilish o'rinlari keng yoritildi [3]. S. Mo'minovning "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" nomli doktorlik ishida paralingvistik vositalarning erkak va ayollarga xos xususiyatlari xususida fikr yuritilgan bo'lib, o'zbek erkak va ayollar foydalanmaydigan paralingvistik vositalari haqida qisqacha ma'lumotlar beriladi. Sh.Iskandarova "O'zbek nutq odatining muloqot shakllari" nomli nomzodlik ishida nutqiy odat vaziyatlarining yuzaga chiqishida paralingvistik vositalarning roli, nutqiy odat vaziyatlarida qo'llanuvchi paralingvistik vositalar polisemantik hamda sinonimik xususiyatlarga ham egaligi xususidagi fikrlarini bayon qildi [2]. A.Aripova "Notiqlik nutqining lisoniy-uslubiy vositalari" nomli nomzodlik ishida notiqlik nutqining jonli va ta'sirchan bo'lishida noverbal vositalarning muhim ahamiyatga ega ekanligi va bu- lardan me'yorda foydalanish orqali notiqlik nutqiy muloqotda ko'zlangan maqsadiga erishishi mumkinligini alohida ta'kidlab o'tadi. Z.Akbarova "O'zbek tilida murojaat shakllari va uning lisoniy tadqiqi" nomli nomzodlik ishida murojaatni ifodalashning ekstralingvistik hamda psixolingvistik vositalari haqida so'z yuritib, ushbu jarayon- da ishora va harakatning o'zni hamda ulardan unumli foydalanish hamda fonatsion vositalar bilan bog'liq masalalarga to'xtalib o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aripova A. Notiqlik nutqining lisoniy-uslubiy vositalari: Filol. fan. nomz. diss. Toshkent, 2002.
2. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Самарканд, 1993. – Б.105.
3. Saidxonov, M. (1993). Noverbal vositalar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi: filol. fan. nomz. diss. avtoref.
4. Nurmonov.A. Tanlangan asarlar III jildlik .Ijild . T.2012.- S.154
5. Yushman N. V. Экстранормальная фонетика [Текст] / N. V. Yushman. – AN SSSR, f. 77, OP. 5, № 251, 1946. – 165
6. Kamenskaya O. L. Lingvistika na poroge 21 veka [Текст] / O. L.Kamenskaya // Lingvisticheskiye marginalii: sb. nauch. trudov. – M.: MGLU, 1996. – Vip. 432. – S. 13 – 21.

UO'K 81

TURLI TIZIMLI TILLARDA "IJTIMOIY JINS"GA XOS BELGILARNING IFODALANISHI Yu.U.Abdurazzoqov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ma'lumki, "ijtimoiy jins" jamiyat tuzilmasi bo'lib, bolalikdan jamiyat tomonidan insonga yuklanadi. "Ijtimoiy jins" konsepti jamiyat tomonidan belgilangan "ijtimoiy jins" obrazidir va o'z navbatida tavsiflovchi yoki retseptiv ham bo'lishi mumkin. Mazkur maqolada "Ijtimoiy jins" roli jamiyat tomonidan belgilangan "jins" stereotiplari majmuyi bilan belgilanishi, ular stereotipning alohida holati bo'lib, uning barcha xususiyatlarini ochib berishi, bunday stereotiplarni va ularning tilga ta'sirini o'rganish lingvistik tahlil yordamida amalga oshirilishi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: til, "ijtimoiy jins", ichki lingvistik tuzilmalar, tildan tashqaridagi omillar, leksik birlik, frazeologik birlik, erkaklar nutqi, ayollar nutqi

Аннотация. Известно, что «социальный пол» — это социальная структура, навязываемая человеку обществом с детства. Понятие «гендер» представляет собой образ «гендера», определяемый обществом и может быть описательным или предписывающим. В данной статье говорится, что роль «гендера» определяется совокупностью определенных обществом «гендерных» стереотипов, они являются частным случаем стереотипа и раскрывают все его особенности, проводится исследование таких стереотипов и их влияния на язык. используя лингвистический анализ.

Ключевые слова: язык, «гендер», внутренние языковые конструкции, экстралингвистические факторы, лексическая единица, фразеологизм, мужская речь, женская речь.

Abstract. It is known that "social gender" is a social structure imposed on a person by society from childhood. The concept of "gender" is an image of "gender" defined by society and can be descriptive or prescriptive. This article states that the role of "gender" is determined by a set of "gender" stereotypes defined by society, they are a special case of a stereotype and reveal all its features, the study of such stereotypes and their impact on language is carried out using linguistic analysis.

Key words: language, "gender", internal linguistic structures, extralinguistic factors, lexical unit, phraseological unit, men's speech, women's speech

Kirish. Insoniyatga yaratgan tomonidan in'om etilgan lison ikki muhim vazifani bajaradi: u olamni tushunishimizga yordam beradi va ongimizda olamning lisoniy manzarasini yaratadi. Biz tildan bilimlarni saqlash va tartibga solish uchun foydalanamiz, bu esa bizga ma'lumotlarni tushunish va qayta ishlashga yordam beradi. Olam haqidagi tasavvurlar inson tafakkurida konsept shaklida jamlanib, tilning kognitiv funksiyasi tufayli nutq aktiga ko'chadi.

Tilshunos olim Sh. Safarovning fikricha: "So'z, xuddi boshqa til birliklaridek, alohida bir predmetni yoki voqeani atovchi oddiy bir yorliq bo'lmasdan, balki voqelikni bilish vositasidir. Lisoniy birliklar vositasida axborot yig'iladi, saqlanadi va avloddan-avlodga o'tadi. Bir so'z bilan aytganda, til birliklarining kognitiv jarayon kechishidagi o'rni alohida e'tiborga loyiqdir" [4].

Tilni belgilar tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida talqin etuvchi ilmiy asoslar rivojida turli yo'nalishlarda sotsiolingvistik tadqiqotlar soni va sifati ortib bormoqda. Umuman olganda, til va jins o'rtasidagi munosabatlar muammosini hamda hozirgi vaqtda erkak va ayolning lisoniy xatti-harakatlaridagi ma'lum xususiyatlarning mavjudligini o'rganish bilan birga, "erkaklik" va "ayollik" sifatini ifodalovchi leksik va frazeologik birliklar tahlili, ularning ikki yoki undan ortiq tillarda qiyosiy tadqiqi masalalari o'rganilib kelinmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Turli sotsiolingvistik hodisalarni tadqiq qilish ko'rib chiqilayotgan masalaga qarab keng ijtimoiy qamrovni o'z ichiga oladi. Birinchi marta gender tadqiqotlari Yevropa tillari materiallari asosida Mautner va Jespersen tomonidan olib borilgan [5]. Mautner tarixiy sabablarga ko'ra erkaklar va ayollarning nutq xatti-harakatlaridagi farqlarni tushuntiradi. Mautnerning ta'kidlashicha, qadimgi Yunoniston va Rimda teatrlarda barcha rollarni erkaklar o'ynagan va ularning nutqi til xatti-harakatlariga ta'sir qilgan va erkaklar nutqi me'yor hisoblangan. Jespersenning so'zlariga ko'ra, ayollar nutqi ko'proq an'anaviy va konservativ bo'lib, ular tilda o'rnatilgan chiziqlarga amal qilishadi. Erkaklar esa, aksincha, tilda yangi yo'llarni qidirib, yangi lingvistik xususiyatlarni yaratishga moyildirlar.

O'zbek tilshunosligida gender masalasini alohida muammo sifatida o'rganishga oid tadqiqotlar endi paydo bo'lmoqda. Xususan, Sh.Iskandarova ayollar nutqida uchraydigan xos lisoniy birliklarni, F.Musayeva o'zbek tilida jins tushunchasining ifodalanishi, Y.A. Mirzaahmedova tilda genderni farqlovchi muloqot shakllari kabilarni tadqiq qilgan. M.Rasulovning tadqiqotlari o'zbek va boshqa tillarda jins kategoriyasiga oid qarashlar tavsifiy va qiyosiy xarakterda ochib berilgan ishlar qatorida alohida o'rin tutadi. E'tiborga molik ayrim ishlarga qaramay, "erkaklik" va "ayollik" sifatlarining o'zbek muloqot vaziyatlari frazeologik birliklarida namoyon bo'lishi, ularning boshqa madaniyatlarda ifoda plani bilan qiyosiy masalalari to'liq o'rganilmagan.

Natijalar va muhokama. Jinsga oid stereotiplar va g'oyalar keltirilgan manbalarda uchta asosiy fikrlarni kuzatish mumkin:

1. Essentialistik yondashuvga ko'ra, jins biologik jihatdan belgilanadi. Bu yondashuv erkaklik va ayollikni erkak va ayol o'rtasidagi biologik farqlar, ya'ni tabiiy kategoriyalar sifatida ko'rib chiqadi. Unda ta'kidlanishicha, erkaklik va ayollik tug'ilishdan boshlab mos ravishda erkaklar va ayollarga xos bo'lgan jismoniy fazilatlar, axloqiy me'yorlar va xulq-atvor xususiyatlari yig'indisi sifatida belgilanadi. Bu yondashuvga ko'ra, erkaklik - bu erkak va uning tabiiy mohiyatini, ayollik esa ayolning tabiiy mohiyatini tashkil qiladi.

2. "Gender" atamasi psixanalitik yondashuv bilan bog'liq bo'lgan beixtiyorlikdan kelib chiqadi. Inson ongidagi beixtiyor tafakkur nafaqat unda kodlangan shaxsiy istaklarni, balki butun insoniyatning umumiy tajribalarini ham o'z ichiga oladi. Kollektiv beixtiyor o'zlashtirilgan tafakkur barcha odamlar uchun umumiy bo'lib, u meros bo'lib, individual psixikaning shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Shuning uchun jins bilan bog'liq bo'lgan konstruksiyalar uzoq o'tmishda shakllangan va genetik jihatdan meros bo'lib qolgan kollektiv anglamasdan o'zlashtirilgan arxetiplarga asoslanadi.

3. Ijtimoiy jins sxemasining shakllanishi ma'um bir madaniyat doirasida sotsializatsiya jarayonida yuzaga keladi, bu ijtimoiy konstruktivizmga mos keladi. Tadqiqotlar sotsializatsiya jarayonida ijtimoiy jins belgisini shakllantirish jarayonini tavsiflovchi turli modellarni taklif etadi. Ushbu tushunchalar orasida zamonaviy tadqiqotchi Sandra Bem bo'lib, u "ijtimoiy jins sxemasi" tushunchasini kiritdi. Uning ta'kidlashicha, bolalar ushbu sxemaning kognitiv imkoniyatlaridan rivojlanishning dastlabki bosqichlarida yangi ma'lumotlarni, shu jumladan o'zlari haqidagi ma'lumotlarni sxema bo'yicha tuzib, sharhlash uchun foydalanishni boshlaydilar. Atrof-muhitni idrok etishning boshqa usullari mavjudligiga qaramay, dunyoga munosabat va g'oyalar o'z-o'zidan "erkak" va "ayol" ga bo'linadi.

"Jinsga tiplashish" so'zi jamiyatda hukmronlik qiluvchi erkaklar va ayollar uchun tipik obrazlar (tiplar) yaratish jarayonini bildiradi. Bunday tasvirlar har bir jinsga qanday shaxsiy xususiyatlar,

qiziqishlar va rollar mos kelishi haqidagi stereotiplarni o'z ichiga olishi mumkin. O'z-o'zini anglash "jinsga tiplashgan" bo'lsa, bola o'zini va uning shaxsini ushbu tiplarga ko'ra baholay boshlaydi, bu uning o'zini o'zi qadrlashi va kelajakdagi qarorlariga, jumladan, kasb tanlashiga, kiyim uslubi va jamiyatdagi roliga ta'sir qiladi. Bola o'z xatti-harakatlarini jamiyatda ayollik va erkaklik haqidagi hukmron g'oyalarga qarab tartibga soladi. Ijtimoiy jins shaxsiyati ham, roli ham ijtimoiylashuv jarayoni orqali shakllanadi va aniqlanadi. Ijtimoiy jins shakllanishiga ta'sir etuvchi xatti-harakatlarning asosiy va eng ta'sirli manbalari oila, adabiyot, o'yinchoqlar, televizor va shu kabilardir. Hayotimizda biz ko'pincha o'z tajribamizga emas, balki boshqalardan olgan ma'lumotlarga tayanamiz.

Din, til, ta'lim va madaniyat jamiyatda erkak va ayol to'g'risidagi ma'lum tizimli tasavvurning shakllanishiga ta'sir qiladi va bu ta'sir doimiy kuchayib boradi. Natijada, jinslar o'rtasidagi farqlar asosida ma'lum axloqiy me'yorlar paydo bo'ladi. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirish uchun shuni aytishimiz mumkinki, "ijtimoiy jins" tushunchasi – biologik farqlar bilan belgilanadigan va kollektiv anglanmagan holda o'rnatilgan meyorlarga xos bo'lgan arxetiplarga asoslangan ijtimoiy-madaniy qurilmadir [6].

Xulosa. Bizning fikrimizcha, "ijtimoiy jins" jamiyat tuzilmasi bo'lib, bolalikdan jamiyat tomonidan insonga yuklanadi. Keyinchalik jamiyatdan qo'rquv tufayli yoki sezilmaydi yoki o'zgarmaydi. "Ijtimoiy jins" roli avvaldan belgilangan bo'ladi va aksincha tavsiflovchi yoki o'zlashtirilgan bo'lmaydi. "Ijtimoiy jins" konsepti jamiyat tomonidan belgilangan "ijtimoiy jins" obrazidir va o'z navbatida tavsiflovchi yoki retseptiv ham bo'lishi mumkin. "Ijtimoiy jins" roli jamiyat tomonidan belgilangan "jins" stereotiplari majmui bilan belgilanadi, ular stereotipning alohida holati bo'lib, uning barcha xususiyatlarini ochib beradi. "Ijtimoiy jins" stereotiplari xulq-atvor namunalari va hayot me'yorlarini shakllantiradi, shuningdek, dixotomiyali baholashlarni tarqatadi.

Bunday stereotiplarni va ularning tilga ta'sirini o'rganish lingvistik tahlil yordamida amalga oshiriladi. "Ijtimoiy jins" aspektlari tilshunoslikning turli sohalarida, jumladan, sotsiolingvistika, pragmatika, leksikologiya, fonetika, lingvodidaktika, lingvokulturologiya, psixolingvistika va etnolingvistikada, shuningdek, lingvistik genderologiya doirasida tilning gender tadqiqotlari natijalarini umumlashtiradigan va umumlashtiruvchi tilshunoslik doirasida o'rganilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burger H. (Hrsg.). Phraseologie / Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology. Bd. 2, Berlin – New York : de Gruyter Verlag, 2007.
2. Umarxo'jayev M. Olmon tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. Andijon, 2010.
3. Ashurov Sh., Shukurova F. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar etimologiyasiga oid ayrim mulohazalar. Международный журнал искусство слова 3.2 2020.
4. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. "Сангзор" нашриёти. 92-бет. 2006
5. Юланова, Н. Д. Возникновение и становление гендерной лингвистики / Н. Д. Юланова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 1 (105). — С. 907-910. — URL: <https://moluch.ru/archive/105/23750/> (дата обращения: 24.06.2023).
6. Lorber J., Using Gender to Undo Gender: A Feminist Degendering Movement. 2000, 88-бет

UO'K 808.3

TILSHUNOSLIKDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHI VA ULARNING SOTSIOLINGVISTIK TADQIQI

Yu. Abdurazzakov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola frazeologik birliklarning tilshunoslikda o'rganilishi haqida bo'lib, unda frazeologiya tilshunoslikning bir qator bo'limlari bilan, jumladan, leksikologiya, stilistika, semantika, etimologiya morfologiya, grammatika bilan bevosita bog'liqligi to'g'risida yoritiladi.

Kalit so'zlar: semantika, leksik ma'no, frazeologik birliklar, ekspressiv hususiyat, frazeologik nuqta.

Аннотация. В данной статье изучаются фразеологические единицы в языкознании, в которых фразеология напрямую связана с рядом разделов языкознания, в том числе с лексикологией, стилистикой, семантикой, этимологией, морфологией, грамматикой.

Ключевые слова: семантика, лексическое значение, фразеологизмы, экспрессивный признак, фразеологический смысл.

Abstract. This article studies phraseological units in linguistics, in which phraseology is directly related to a number of departments of linguistics, including lexicology, stylistics, semantics, etymology, morphology, grammar.

Key words: semantics, lexical meaning, phraseological units, expressive feature, phraseological point.

Ma'lum bir lisoniy hamjamiyatda erkin so'z birikmalaridan farqli ravishda qisman yoki to'liq turg'un holatdagi so'z birikmalari frazeologik birliklar deb ataladi. Ushbu iboralar o'ziga xos semantik va sintaktik xususiyatlarga ega bo'lib, boshqa til vakillari, tarjimonlar uchun murakkab sotsiolingvistik masala hisoblanadi, chunki ular ko'pincha tom ma'noda tarjima qilinmaydi va madaniy kontekstlarga bog'liq holda muloqotda ishtirok etadi.

Frazeologik birliklar til va muloqotda muhim o'rin tutadi. Ular ma'lum g'oyalar, tushunchalarni aniqroq va samaraliroq ifoda etish imkonini beradi. Bundan tashqari, frazeologizmlar tilning lingvistik ifodasi va boyishiga hissa qo'shadi, nutqqa tasviriylik va ifodalilik qo'shadi. Sotsiolingvistik tadqiqotlar frazeologik birliklarning ham semantik, ham sintaktik tomonlarini o'rganadi. Semantik jihatlar frazeologik birliklarning ma'nosi va qo'llanishi tahlili kiradi, sintaktik jihatlar esa frazeologik iboralarining tuzilishi va grammatik xususiyatlarini o'rganadi. Tarjima va til o'rgatish sohasida frazeologizmlar masalasi katta ahamiyatga ega. Bir tilni boshqa tilga o'girishda yoki chet tili sifatida o'qitishda ma'no va nuanslarni to'g'ri yetkazish uchun frazeologik iboralarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishlari lozim.

Frazeologizmlarning zamonaviy sotsiolingvistik tadqiqi turli tillar va madaniy kontekstlardagi frazeologik birliklar haqidagi bilimlarimizni kengaytirishga qaratilgan. Matnni tahlil qilish va korpus lingvistikasi uchun kompyuter usullaridan foydalanish tufayli bu soha ham faol rivojlanmoqda.

Frazeologizmlarning paydo bo'lishi inson tafakkuri bilan tilning leksik imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Nemis frazeologiyasi boy va uzoq tarixga ega. Bunda sof nemis tilidagi frazeologizmlar qatorida chet tilida qabul qilingan, ya'ni international frazeologizmlar ham mavjud. Frazeologik birliklar kelib chiqishi jihatdan juda qadimiy bo'lsada, ularni ilmiy va amaliy tadqiq etish nisbatan yosh hisoblanadi.

Til ilmidagi frazeologizm, frazeologik birlik, fraza, ibora, idioma kabi atamalar o'rganilib kelingan. Frazeologik birliklarni o'rganish va tadqiq etish tilshunos olimlarni qadimdan qiziqitirib kelgan. XIX asrgacha iboralar lug'atshunoslik tarkibida o'rganilib, bunda ularning faqat ma'nolari va etimologiyasi bayon etilgan. Frazeologiya sohasini o'rganishning bir muncha qiyin tomonlari bo'lib avvalambor tilshunoslikning bir qator fanlari leksikologiya, stilistika, fonetika, grammatika, mantiq, mamlakatshunoslik va tarix kabi fanlar ma'lumotiga suyanagan holda o'rganishni taqqazo etadi.

XX asrning ikkinchi yarmidan frazeologiya fani leksikalologiyadan ajralib chiqib boshladi. Shuning uchun u boshqa tilshunoslikning sohalariga nisbatan biroz yosh soha hisoblanadi. Mustaqil soha sifatida bir qancha olimlarning beqiyos hissasi bor. Bu masalasida rus akademiki V. V. Vinogradovning xizmatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Xalq donishmand mahsuli bo'lgan frazeologizmlar tilni bir qadar jozibador qilishga va shu bilan bir qatorda jahlni, piching, kinoyalarni ta'sirli qilib ifodallashga yordam beradi. Frazeologizmlar faqatgina tilning bezagi sifatida qarab bo'lmaydi. Dunyoda iboralarsiz tilning o'zi yo'q, xususan nemis tili frazeologiyasi ham juda boy va o'zining ko'p asrlik tarixiga ega. Ko'plab tillarda bo'lgani kabi nemis tilshunosligida ham bu sohada izlanishlar olib borgan tilshunos olimlar talaygina. Frazeologiya sohasi rivoji hissa qo'shgan nemis tilshunoslari jumladan, U. Fiks, X. Burger T. Shippan, D. Stepanova, I.I. Cherneshova, A. Rotkegel va boshqalar. Frazeologizmlarning jahon sotsiololingvistik tadqiqotlarida ta'rifi va uning mazmuni tilshunos olimlar o'rtasida bahs-munozara mavzusi bo'lib kelgan. Frazeologizmlarni aniqlashda ikkita asosiy yondashuv mavjud: tor va keng tushuncha:

1. Tor tushuncha vakillari, masalan, V.P. Jukov, M.I. Sidorenko, V.N. Telia va boshqalar frazeologiyani faqat idiomalar (yoki frazeologik birliklar) – so'zlarning turg'un leksik birikmalari bilan cheklaydilar, ularning ma'nolari alohida so'zlarning ma'nolaridan kelib chiqmaydi va gapning alohida a'zolari vazifasini bajaradi. Tilning lug'at tarkibida so'zlardan tashqari *somon tiqmoq, sirkasi suv ko'tarmaydigan, arpasini xom o'rmoq, boshi osmonga yetdi, mum tishlamoq, misi chiqdi, gap otmoq, og'zi qulog'ida, temirni qizig'ida bosmoq, terisiga ko'z qirini tashlamoq* kabi iboralar shular jumlasidan. tor manoda frazeologiya tarafdorlari esa frazeologik birliklarni ko'chma manoli tufg'un birliklarni o'rganish bilan cheklanadilar.

2. Larin, Shanskiy, Ivanov va boshqalar kabi keng tushuncha vakillari frazeologiya tushunchasini kengaytiradilar. Ular frazeologik birliklar turli xil iboralar bilan birga maqol va matallarni ham o'z ichiga oladi, deb hisoblashadi. Jumladan:

Frazeologiyani keng tushunishga ko'ra, frazeologik iboralar har doim ham alohida tarkibiy qismlarda ma'nodan mahrum bo'lmagan, ammo baribir frazeologik bo'lgan turli xil so'z va iboralarni o'z ichiga olishi mumkin, chunki ularni har doim ham so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi va kontekstda alohida ma'noga ega. Uning tarkibida, shuningdek, maqollar, matallar va aforizmlarni kiritadilar. Frazeologik material murakkab va ko'p aspektli bo'lgani uchun keyingi yillarda u turli xil metodlar, usullar yordamida o'rganilmoqda.

Frazeologik birliklarni tadqiqning quyidagi metod va usullarini alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi: Identifikatsiya metodi. Uning yirik vakillari sifatida yetuk tilshunos olimlar Sharl Balli va A.V. Kuninlarni aytib o'tish joiz. Kontekstologik metod. Uning vakili N.N. Amosova bo'lib, asosan matnlar tarkibida keladigan frazeologik birliklarni o'rganagan. Shuningdek, variatsion metod (V.L.Arxaevskiy), frazeologik applekatsiya metodi (V.P.Jukov), structural-tipologik metod (L.I.Rayzenzon, Y.K.Avaliani, Y.P.Solodub), komparativ metod (S.G.Gavrin), iboralarni semantik doiralarda asosida o'rganish metodi (M.G.Tashev), leksema va frazemalarni denotativ va konnotativ semalarga ajratib o'rganish metodi (M.M.Kopilenko) kabilar. Yuqorida sanab o'tilgan metodlar bir-birini to'ldiradi va frazeologik birliklarning xilma-xil turlari, paradigmatic va syntagmatic xususiyatlarini, valentlik imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Frazeologik birliklar mazmun planiga ko'ra leksik birliklarga yaqin turadi, ifoda planiga ko'ra ular sintaktik birlik (so'z birikmasi, gap)larga yaqindir. Ammo frazeologik birliklar so'zga ham, so'z birikmasiga ham, gapga ham to'la ma'noda teng emas.

Frazeologiya masalalarini o'rganish, bu sohani tadqiq etish, uning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishiga sabab bo'ldi. Tilshunoslik fanini nazariy va amaliy jihatdan boyitdi. Lekin bundan frazeologiya sohasiga doir o'rganilmagan muammolar qolmadi degan xulosa kelib chiqarmaslik lozim. S.K. Kensboyev frazeologiyani tor ma'noda tushunish uchun bevosita asos bo'ladigan guruhlarini alohida ajratib ko'rsatgan. Tilshunoslikda "frazeologiyani obyekt alohida ajratilgan til birligi sifatida qo'llanuvchi turg'un so'z birikmalaridir" degan fikr mavjud. Bu fikr olg'a surilgach, tilda "turg'un birikma" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi ilmiy ishlar yuzaga keldi.

Nemis va o'zbek tillari o'rtasidagi qiyosiy tadqiqotlar kabi frazeologiyani qiyosiy jihatlarini o'rganish frazeologik iboralarda turli madaniyatlar, turmush sharoitlari qanday aks etishini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Shuningdek, turli tillardagi frazeologiyalarning tuzilishidagi o'xshashlik va farqlarni, ularning bir-biriga ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Masalan nemis tilidagi "Man empängt den Mann nach dem Gewand und entlasst ihn nach dem Verstand" frazeologizmi o'zbek tilidagi "Kiyimiga qarab kutib olinadi va aqliga qarab kuzatib qo'yiladi" frazeologizmi bilan qiyoslashimiz mumkin. Shuni alohida qayd etib o'tish kerakki, frazeologizmlarni qo'llashda, iboralarning grammatik va leksik negizida qandaydir o'zgarishlar ro'y beradi: masalan, pashshadan fil yasama! U doim pashshadan fil yasaydi! Aus einer Mücke einen Elefanten machen! Er macht immer aus seiner Mücke einen Elefanten! Wasser ins Meer tragen, Wasser ins Haus tragen, Wasser in den Garten tragen (bekorchilik qilmoq).

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, frazeologizmlarning asosiy tomoni shundaki, frazeologik birikmalarning bir tildan ikkinchi tilga so'zma-so'z tarjima qilinmasligidadir, chunki frazeologizmlarning ma'nosi birikma orasida ishtirok etuvchi so'zlarning birlamchi ma'nosiga bog'liq emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.М.Холбеков.Германистика ва романистиканинг тарақиёти ва келажаги Ўз.дав.нашр, Бухоро, 2008, 72-бет
- 2.Умархо'jayev, M.Olmon tili leksikologiyasi va frazeologiyasi.Andijon 2010.
3. К.Жураев.Таржима саънати.Тошкент\ «Фан»нашрети,1982 йил,6-бет
4. Ф.Саломов Таржима назариясига кириш.Т,1978 йил,179-бет
- 5.“ Мастерство перевода –1966 “,М.,1968,471– 472 бетлар
- 6.Mirsoatov,T.Deutsche Grammatik,Verlag (“O'qituvchi”),Taschkent 1980
7. Sattorov,M., Mirsodiqova,D., Safarov,O. Otning grammatik xossalari va old ko'makchilarning qo'llanishi,Toshkent“O'zbekiston“2003
8. Otto Kade. Zufall und Gest*****keiten in der Übersetzung.Beiheft zur Zeitschrift Fremdsprachen”. I.Leipzig. Verlag Enzyklopedie.Қаранг;М.Э.Умарходжаев.Ўша ерда,494 бет

UO'K 802/809.1

“KAYFIYAT” KONSEPTI VERBALIZATORLARINING STRUKTURAL-SEMANTIK VA LINGVOPRAGMATIK JIHATLARI

B.P.Abdusattorova, tayanch doktoranti, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola "kayfiyat" konsepti va uning universal tabiatiga bag'ishlangan bo'lib, ingliz va o'zbek tillarida "kayfiyat" tushunchasining sathlararo verbalizatorlarining struktur-semantik turlarini tahlil qilinadi hamda kayfiyat g'oyasini turli lingvistik satxlarda o'rganiladi.

Kalit so'zlar: konsept,kayfiyat, salbiy his-tuyg'ular, lingvokulturologiya, lingvomadaniy birlik, leksik daraja, sintaktik daraja, nonverbal belgilar, metafora, o'xshatish.

Аннотация. Данная статья посвящена понятию «настроение» и его универсальной природе, анализирует структурно-семантические типы межуровневых вербализаторов понятия «настроение» в английском и узбекском языках, изучает представление о настроении на разных лингвистических уровнях.

Ключевые слова: концепт, настроение, отрицательные эмоции, лингвокультурализм, лингвокультурное единство, лексический уровень, синтаксический уровень, невербальные знаки, метафора, сравнение.

Abstract. This article is devoted to the concept of “mood” and its universal nature, analyzes the structural and semantic types of cross-level verbalizers of the concept of “mood” in English and Uzbek languages, and studies the idea of mood at different linguistic levels.

Key words: concept, mood, negative emotions, linguoculturalism, linguocultural unity, lexical level, syntactic level, non-verbal signs, metaphor, comparison.

Kirish: Xozirgi kunda barcha fan sohalari qatori tilshunoslik ham tobora rivojlanib kelmoqda. Dunyo tilshunosligida matnga avallari sintaktik struktur jihatdan yondashilgan bo'lsa, XXI asr boshlaridan boshlab lingvokognitologik, sotsiolingvistik va psixolingvistik tamoyillar yordamida taxlil qilish kuchaydi. Insonning bilish faoliyati bilan shug'ullanuvchi lingvokognitologiyaning paydo bo'lish sanasini 1956-yildan deb e'tirof etadilar. Kognitiv tilshunoslikda kognitiv atamasining izohi inglizcha cognitive-bilishga oid so'zi bilan bog'liq. Konsept, ssenariy, kognitsiya, freym atamalari kognitiv lingvistikaning markaziy tushunchalaridir. Konsept rus tilshunosligida XX asrning 80- yillariga qadar tilshunoslikda tushuncha so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan bo'lsa, xozirda uning ma'nosi ancha kengaygan. Konsept lingvokulturologiyada eng faol qo'llanuvchi birlik hisoblanadi. Konsept lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalqning madaniyatini o'ziga xos jihatlarini ifodalaydi. Konsept ikki tomonli xususiyatga ega.

Asosiy qism: Konsept zamonaviy tilshunoslikning har ikki yo'nalishi uchun xam, ya'ni lingvokulturologiya va lingvokognitologiyada faol qo'llaniladi. Bevosita matn konsept ifodachisi bo'la oladi chunki unda individual- muallifiy yondashuv hamda milliy mentallik belgilari ham o'z aksini topadi. Konsept ikki tomonli xususiyatga ega. Avvalo madaniyat konsept ko'rinishida insonning mental dunyosiga kirsa, so'ngra inson konsept orqali madaniyatga kiradi. Lingvokulturologiyada madaniyat konseptlari alohida tadqiq etiladi va jamoaviy til ongida muhim ahamiyat kasb etadi. Turli manbalarga ko'ra, kayfiyat nisbatan uzoq davom etadigan shu bilan birga ijobiy va salbiy bo'yodqorlikka ega hisoblanadi.

Ingliz va o'zbek tillarida “kayfiyat” tushunchasining sathlararo verbalizatorlarining struktur-semantik turlarini tahlil qilish kayfiyat g'oyasining turli lingvistik darajalarda qanday ifodalanishini o'rganishni nazarda tutadi. Til darajalariga leksik, morfologik, sintaktik va semantik tuzilmalar kiradi. Bu yerda “kayfiyat” tushunchasini ikkala tilda qanday og'zaki ifodalash mumkinligi haqida qisqacha ma'lumot berib o'tamiz:

Ingliz tilida

1. Leksik satx:

• Kayfiyat tushunchasini so'z bilan ifodalash uchun “feeling”, “emotion”, “spirit”, “vibe”, “temperament” kabi turli leksik birikmalar qo'llaniladi. Har bir atama turli xil farqlarni o'z ichiga oladi.

2. Morfologik satx:

• Prefiks va qo'shimchalardan foydalanish kayfiyatga aloqador so'zlarni o'zgartirishi mumkin. Masalan, “cheerful”, “melancholic”, “elated”, “disheartened” so'zlar morfologik o'zgarishlar orqali o'ziga xos kayfiyatni bildiradi.

3. Sintaktik satx:

• Gap tuzilishi kayfiyatni bildiradi. Masalan, buyruq gap umumiy kayfiyatga ta'sir qiluvchi buyruqni ifodalashi mumkin. So'roq va undov gaplar ham kayfiyatni ifodalashga yordam beradi.

"Don't bother me!"

"Leave me alone!"

"Never do that again!"

Bu imperativ jumlar bezovtalik, umidsizlik yoki g'azab kabi his-tuyg'ularni ifodalaydi. Gaplarning buyrug'li tuzilishi so'zlovchining kuchli his-tuyg'ularini va harakatga intilishini aks ettiradi

"Why did you lie to me?"

"Are you really going to leave?"

"How could you do such a thing?"

Bu yerda so'roq gaplar chalkashlik, ishonchsizlik yoki xiyonat kabi his-tuyg'ularni ifodalaydi. So'roq tuzilishi ma'ruzachining hissiy holatini aks ettiradi, tushuntirish yoki tushunishga intiladi.

"I'm so thrilled to see you!"

"Wow, what an incredible surprise!"

Undov gaplar hayajon, quvonch yoki hayrat kabi his-tuyg'ularni bildiradi. Undov belgilariga ega ekspressiv tuzilma so'zlovchining his-tuyg'ularining intensivligini ta'kidlaydi, ularning ishtiyoqini yoki minnatdorligini aks ettiradi.

4. Semantik daraja:

• Turli kayfiyatlarni ifodalash uchun baxt, qayg'u, hayajon va xotirjamlik kabi turli semantik sohalar qo'llaniladi. Ko'pincha metafora va o'xshatishlar kayfiyatni bilvosita yetkazish uchun ishlatiladi.

Happiness:

Semantic Field: sunshine, laughter, warmth, joy

"Her laughter filled the room like sunshine on a cloudy day."

"He felt as light as a feather, his heart dancing with joy."

Sadness:

Semantic Field: tears, darkness, heaviness, despair

"Her tears fell like raindrops, heavy with sorrow."

"The darkness enveloped him like a thick fog, suffocating and cold."

Excitement:

Semantic Field: adrenaline, anticipation, energy, thrill

"His heart raced like a cheetah, fueled by adrenaline and anticipation."

"She felt like a firework, bursting with energy and excitement."

Calmness:

Semantic Field: serenity, tranquility, stillness, peace

"The lake was as calm as glass, reflecting the tranquility of the surrounding forest."

"Her mind was a clear sky, free from clouds of worry or stress."

Kayfiyat tabiatan dinamik bo'lib, odamlarning doimiy o'zgarib turadigan hissiy holatlarini aks ettiradi. U quvonchdan umidsizlikka qadar bo'lgan his-tuyg'ular spektrini o'z ichiga oladi va ichki va tashqi ogohlantirishlar asosida tez rivojlanishi mumkin. Ingliz tilida kayfiyatning o'zgarishini bildirish uchun ko'plab fe'llar qo'llaniladi. Masalan, "to brighten up", "to darken" yoki "to lighten" hissiy holatdagi o'zgarishlarni yorqin ifodalovchi fe'llardir. Shuningdek, dinamik qo'shimchalar va sifatlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. "suddenly cheerful", "gradually somber" yoki "unexpectedly elated" kabi iboralar kayfiyat o'zgarishining dinamik jihatini aks ettiradi. Vaqtni bildiruvchi so'zlar, masalan, "now", "soon" yoki "later" ma'lum bir kayfiyatning darhol yoki kechiktirilgan boshlanishini bildirish uchun ishlatiladi.

Immediate Onset:

"I feel happy now that I've accomplished my goal."

"Seeing her friend unexpectedly made her excited right away."

Delayed Onset:

"Even though he failed the exam, he knows he will feel disappointed later."

"She's nervous about the presentation, but she expects to feel relieved once it's over."

"He's anxious about the trip, but he's sure he'll feel excited once he arrives at the destination."

O'zbek tilida esa kayfiyat o'zgarishini bildirish uchun o'ziga xos fe'l shakllari qo'llaniladi. Masalan, har xil zamon va aspekt belgilaridan foydalanish kayfiyatning davom etayotganligini, tugallanganligini yoki kutilayotganligini aniqlashga yordam beradi. O'zbek tilida ham ravish kayfiyat o'tishlarining dinamik xususiyatini ifodalashda qo'llanadi. tuvchi "birdan" yoki "tez-tez" kabi iboralar kayfiyat ta'rifiga tus beradi.

Kuzatishlarimiz natijalari asosida shunday narsa aniqlandiki, mazkur konsept nutqda quyidagi invariant universal vositalar bilan voqealantiriladi;

1. Fonologik vositalar: a) **fonemalar** (yoki xis-hayajonni ifodalovchi xayqiriqlarni yumshoq, ravon yoki dag'al talaffuz qilish) orqali masalan, **o'zb.:** Xe, eshiting, kimdir chaqiryapti; **ing.:** Oo, listen, somebody is calling; b) **intonemalar** orqali, masalan, **o'zb.:** Ey, singlimni, quloq solinglar, maqtashyapti; **ing.:** Hey, our brother, listen, is being spoken highly of!;

2. Morfologik vositalar: **morfemalar** orqali masalan, **ing.:** ful(joyful, stressful), ness, ment(joyfulness, enjoyment),; **o'zb.:** dar-(darg'azab), xush- (xushfe'l), nok-(g'azabnok), no(noumid), lik/chilik (xursandlik/xursandchilik, g'amginlik) va boshqalar,;

3. Leksik turi: leksemalar orqali: **1) otlar orqali;** Sodda otlar bilan ; g'araz (world-gripping-ambition), azob (torture), ishrat (joy), xorlik va zorlik (poverty and humiliation), qo'rqinch (dread), betoqatlik (helplessness), masxaralik

4. (buffoonery).

5. Qo'shma so'zlar bilan; Guzaro kayfiyat [remarkable intoxication] joy-ride, happy-going

6. Sifatlar orqali; Ma'yus [in despair], g'arib [miserable], g'amli, bexad va beqiyos; **3) Fe'llar orqali:** a) **infinitive orqali:** Mutoyaba qilmoq, o'ksik bo'lmoq, pushaymon qilmoq, to make mercy, to

have fun, to enjoy oneself; 4) **Ravishdosh orqali**; Ma'yus bo'lub, iztiroblar qilib, pushaymon bo'lub; 5) sifatdosh orqali; o'ksikkan, tirjaygan, xafa bo'lgan: 6) **Xis-xayajon so'zlari orqali**; a) "wow, ouch, ay, oy, oox, vox, ux, o'o", kabi taajublanish, xursandchilik, xafagarchilik kabilarni ifodalovchi so'zlar; b) Aw, afsus yoki ranjishni bildiruvchi so'zlar.

I. Paralingvistik turi: **paralingvemalar** orqali, masalan, bosh silkish, bosh irg'ash, bosh barmog'ini tik ko'rsatish, tabassum qilish, aftini burishtirish va x.k.

II. **Sintaktik vositalar** (sintaksemalar); a) **frazemalar** orqali ifodalanishi; kayfiyati ko'tarilmoq, iztirob chekmoq, xursand qilmoq, xursand qilish, kayfiyati chog', noumid bo'lish; **ingl**; o be glad, to like happily, to grow merry, to give pleasure, a gladness of life; **b) sentensemalar(soda va qo'shma gaplar) orqali**: Royi va tadbiri bisyor yaxshi edi. Xeyli mutoyaba qilur edi, U o'zini juda yaxshi tutdi. Bularning barchasidan jangchilarning ko'ngli ancha ko'tarildi, ular quvondi. Odamlarda o'zgacha quvonch paydo bo'ldi; **ingl**; he used to make entertaining jokes, I told my boss I could handle the workload with my eyes closed, and now I'm buried in paperwork up to my neck! Looks like my eyes weren't closed tight enough!;

III. **Frazeologik vositalar orqali (frazoemalar)**: a) **nominativ**, o'zb.: kayfiyati xush bo'lmoq, boshi ko'kka yetmoq, yetinchi osmonda uchmoq, qovog'idan qor yog'moq a x.k; **b) kommunikativ**; Oh tortmasang, soch oqarmas, Qayg'u — umr egovi, jahl bilan qartayasan, kulgi bilan yasharasan, Dard ustiga chipqon, va x.k; **ingl**; a) **nominative**: to be in pink, to be in the seventh heaven;

b) communicative: On cloud nine, under the weather, chilled out, head over the heels.

Yuqorida keltirib o'tilgan til birliklari kayfiyat konseptini voqealantirish uchun maxsuslashgan hisoblanadi.

Ingliz tilida kayfiyatni og'zaki ifodalash muayyan xushmuomalalik qoidalari va rasmiyatchiliklarni o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, odamlar salbiy his-tuyg'ularni ijtimoiy jihatdan maqbulroq tarzda etkazish uchun bilvosita til yoki engillashtiruvchi iboralardan foydalanishi mumkin. O'zbekistondagi madaniy me'yorlar va an'analar hissiyotlarni ifodalashda rasmiyatchilik yoki xushmuomalalik darajasiga ta'sir qilishi mumkin. Verbalizatorlar shaxslararo uyg'unlikni saqlash va hurmat ko'rsatish uchun maxsus lingvistik strategiyalardan foydalanishlari mumkin.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, shunday hulosalarga kelish mumkin:

1. "Kayfiyat" semantikasi universal, konseptual ifodalangan hamda leksik-semantik sohaning asosini tashkil etuvchi ruhiy holat kategoriyasi "kayfiyat" hisoblanadi;

2. Kognitiv tilshunoslik - dunyoning lisoniy tasvirida muayyan konseptning mohiyati va dunyo voqeliklari bilan bog'liqligini o'rganuvchi fan bo'lsa, konsept kognitiv tilshunoslik fanining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi;

3. Kayfiyat bir universal konsept sifatida tillarda quyidagi til birliklari orqali voqealantiriladi: 1) fonologik vositalar-fonemalar, intonemalar; 2) morfemalar; 3) leksemalar; 4) sintaksemalar; 5) frazemalar;

4. "Ijobiy kayfiyat" mikromaydoni quyidagilarni o'z ichiga oladi: hissiy holat yoki ruhiy holat: quvonch, baxt, xursandchilik;

5. "Salbiy kayfiyat" mikromaydoni quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi: qayg'u, achchiqlik, umidsizlik, nafrat, qayg'u, g'azab, qayg'uga to'la, g'azab - g'azablangan, nafrat - kuchli adovat, dushmanlik hissi;

6. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning vujudga kelishi amerikalik olimlar J. Lakoff, R. Langaker, R. Jakendoff va boshqalarning ilmiy ishlari bilan bog'langanligi to'g'risida birinchi bobda ma'lumot olishimiz mumkin. Yurtimizda esa bu yunalish namoyandalari sifatida Sh. S. Safarov, D. U. Ashurova, A. E. Mamatov, G'. M. Xoshimov kabi olimlarimizni e'tirof etib o'tishimiz darkor;

7. Ingliz tilida kayfiyatning o'zgarishini bildirish uchun ko'plab fe'llar qo'llaniladi. Masalan, "to brighten up", "to darken" yoki "to lighten" hissiy holatdagi o'zgarishlarni yorqin ifodalovchi fe'llardir. Shuningdek, dinamik qo'shimchalar va sifatlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. "suddenly cheerful", "gradually somber" yoki "unexpectedly elated" kabi iboralar kayfiyat o'zgarishining dinamik jihatini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Sodiqov, A.Abdurazizov, M.Irisqulov "Tilshunoslikka kirish" Toshkent «O'qituvchi», 1981
2. A.E.Mamatov, "Zamonaviy lingvistika" Toshkent, "Noshir" 2019.
3. A.Primov, X.Qodirova "Tilshunoslikning dolzarb muammolari" Urganch 2019
4. A.Primov, H.Qodirova. "Tilshunoslikning dolzarb muammolari" o'quv-uslubiy qo'llanma. Urganch-2019
5. Zaxiriddin Muxammad Bobur. Boburnoma. "IJOD PRESS" 2019
6. R.Rasulov. "Umumiy Tilshunoslik". Toshkent-2010.
7. Annette Susannah Beveridge. Baburnama a memoir. Rupa publications India Pvt. Ltd 2017.- 491 p.
8. Annette Susannah Beveridge. Baburnama a memoir. Rupa publications India Pvt. Ltd 2017.- 491 p.

**ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING “BOBURNOMA” ASARIDA
HOZIRGI ZAMON FE'LINING MATNDA QO'LLANISHI**
Z.N.Abdualiyeva, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida hozirgi zamon fe'lining turkiy tillardan tashqari forscha va arabcha so'zlardan foydalanganligini bilamiz. Shuning uchun asarda juda ko'p forscha fe'l turkumiga doir so'zlardan o'rinli foydalangan. Bunday so'zlar so'z boshida, so'z o'rtasida kelishidan tashqari, o'zbekcha fe'llar bilan ham qo'shma fe'llar tarkibida qatnashgan. Jumladan tarosh so'zi, tarosh qilg'aylar, tarosh qilibturlar qolipida forscha+o'zbekcha, qolipida, tekislashtirish, yo'nibtilar ma'nolarida qo'llangan.

Kalit so'zlar: so'ngi tarosh, hujra, muazzam tosh, but, imorat, andoz, uloqtir, tashla, baxshi, qolip, mumtoz adbiyot, nasriy asar.

Аннотация. Мы знаем, что в произведении Захриддина Мухаммада Бабура «Баburnoma» помимо турецких языков использовались персидские и арабские слова для глагола настоящего времени. Поэтому в произведении он использовал много слов, относящихся к персидской глагольной семье. Помимо появления в начале слова, в середине слова, такие слова также принимают участие в составных глаголах с узбекскими глаголами. Среди предложений слово «тарош сузи, тарош қилгайлар, тарош қилибтурлар» употребляется на персидском+узбекском языке в форме сглаживания, выпрямления.

Ключевые слова: последний бритва, келья, огромный камень, идол, здание, узор, бросок, бросок, бакиши, плесень, классическая литература, прозаическое произведение.

Abstract. We know that Zahriddin Muhammad Babur's work "Baburnoma" used Persian and Arabic words for the present tense verb in addition to Turkish languages. Therefore, in the work, he used a lot of words related to the Persian verb family. In addition to appearing at the beginning of a word, in the middle of a word, such words also take part in compound verbs with Uzbek verbs. Among the sentences, the word “tarosh so'zi, tarosh qilg'aylar, tarosh qilibturlar” is used in Persian + Uzbek, in the form of smoothing, straightening.

Key words: last shaver, cell, huge stone, idol, building, pattern, throw, throw, bakshi, mold, classic literature, prose work.

O'zbek tili o'tmishda qardosh bo'lmagan boshqalarga tegishli tillar bilan ham har tomonlama aloqada bo'lgan. Bunday tillar fors-tojik va arab tillari hisoblanadi, ayniqsa Somoniylar hukmronligi davrida (IX-X-asrlar) fors-tojik mumtoz adabiy tili keng tarqala boshladi. Somoniylar arab tilini biroz bo'lsada adabiy til sifatida siqib chiqarishga harakat qildilar. XIV-XV-asrlarda o'zbek shoirlarining aksariyati o'zbek va fors tilini o'z tilidek bilgan va ikki tilda ham ko'p asarlar va ash'orlar yozgan. Ularning nasriy asarlarda ham forscha so'zlardan foydalanib yozganlar. Bu yozuvlar Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburlarning asarlarida ham uchraydi. Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarlarida turkiy tillardan tashqari forscha va arabcha so'zlardan foydalangan. Asarda juda ko'p forscha fe'l turkumiga doir so'zlar ishlatilgan. Bu kabi so'zlar, so'z boshida, so'z o'rtasida kelganidan tashqari, o'zbekcha fe'llar bilan qo'shma fe'llar tarkibida qatnashgan. Bu kabi so'zlarning aksariyati sermahsul, ba'zilar kammahsul sifatida ishtirok etgan. Masalan: taroshidan – tozalamoq, yo'nmoq, tekislamoq kabi ma'nolarda, ham sodda so'z va ayrim holatlarda qo'shma so'zlar va qo'shma fe'llar tarkibida qatnashib, fe'l, ot, sifat, ayrim holatlarda sifatdash manolarini anglatib kelgan. Tarosh so'zini ham o'zbekcha, ham forscha so'zlar tarkibidan qo'llanganini ko'rish mumkin.

- Yakpora toshdin sufanamo tarosh qilg'aylar (31-b).
- Bu imoratlar tamom sangi taroshidandir (310-b).
- Quyidagi hujralarda muazzam toshdin, butlar tarosh qilibturlar (316-b).

Yuqoridagi jumladan tarosh so'zi, tarosh qilg'aylar, tarosh qilibturlar qolipida forscha+o'zbekcha, qolipida, tekislatishdilar, yo'nibtilar ma'nolarida qo'llangan. Asardagi ayrim jumladan tarosh so'zi ham o'zbekcha, ham forscha so'zlar bilan qo'llanib, bir xil ma'nolarda qo'shma fe'llar tarkibida qo'llangan, masalan; - yakpora toshdin imorat tarashlasa bo'lgay, xub imorat tarosh qilg'aylar (312-b). Bu gapda tarosh, o'zbek tiliga xos bo'lgan tarash, so'zi bilan almashgan, ya'ni tarashlasa bo'lg'ay, o'zbekcha varyanti O'+O' qolipida, imorattarosh qilg'aylar forscha tarosh qilg'aylar so'zi yordamida A+F+O' shaklida qo'shma fe'l tarkibida ishlatilgan. “Boburnoma”da “tarosh” forscha so'zlarni arabcha so'zlar bilan kelganini ko'ramiz, masalan “sangtaroshga byurildi” (312-b). Butlar tarosh qildilar (312-b). Yoki odamlarning kasbini bildiruvchi, Miri sangtarosh (325-b), Sangtaroshlik (344-b) kabi so'zlar ishlatilgan. Tarosh so'zi unlilarning o'zgarishi bilan, sof o'zbekcha so'z sifatida qo'llangan,

imorat tarashlasi (312-b) butlar tarash qildilar kabi soʻzlarda koʻrishimiz mumkin. Ayrim hollarda ot kesimli gaplarda ham kelishi mumkin.

- Bu imoratlar tamom sangi taroshindandur (313-b)

“Boburnoma”da forscha andoxtan –otmoq, tashlamoq, uloqtirmoq, solmoq kabi maʼnolarda qoʻllanuvchi sinonim maʼnoli soʻzlarning hozirgi zamon asosi “andoz” – sol, ot, tashla, uloqtir maʼnolarida qoʻshma feʼllar tarkibida qoʻllangan.

- Sulton Muhammad baxshining uyiga bordim, poyandoz solib... (322-b).

- Arzga yettikim, cherik eli Bahra eliga besarliq va dastandozliqlar qildilar (206-b)

- Shayboq piyoda bila darvish Ali piyodakim, holo tufarandozdir. (209-b)

- Ando tirandozlik qildilar (146-bet).

- Xisravshoh bu voqeani oldin yashirib xazinagʻa dastandozlik qildi. (206-b).

Andoz soʻzi orqali yasalgan ayrim soʻzlar oʻzbekcha lugʻatlarda koʻrsatilgan. Forscha lugʻatlarda asarda qoʻllangan maʼnoda berilgan. Masalan, dastandoz soʻzi forscha lugʻatlarda oʻgʻirlamoq va talamoq (Farhang Z.T.I-tom 346-bet) maʼnosida.

Ushbu jummalarda poyandoz solib (322-b), dastandozlik qildilar, tufakandozdir (209-b), tiyrandozlik qildilar (146-b) kabi soʻzlardan forscha + forscha, forscha+oʻzbekcha variantlarida qoʻllanib poyandoz – oyoqning tagiga sol, tafahandoz, tiyr + andoz kabi soʻzlarda andoz – ot, dastandozlik soʻzida ham sol, hazinaga qoʻl solish, ogʻirlik qilish maʼnolarida ishlatilgan. Shuning uchun ham fors tilida “andoz” soʻzi omonim maʼnolarda qoʻllangan boʻlsa, oʻzbek tilida yuqoridagi sinonim maʼnolarda qoʻllanganligini koʻramiz.

Asarda bir necha oʻzbek tilida sinonim maʼnolarda ishlatilgan “oʻtirmoq” feʼlining, forscha “nishastan” variyanti hozirgi zamon asosi ham, qoʻshma feʼllar tarkibida ishtirok etgan. Masalan, - Samarqandda atrok va aymoq sahnroshindur (228-b).

- Har ikki poytaxt bir podshoh nishin boʻldi. (248-b).

- Rajab oyining oltisigʻa Alvorkim, Mevot hokimnashindur, borildi. (352-b)

- Bir uydirkim hujraning mobayni toʻrt shahnishin yosunluq boʻlibtur (170-b).

Yuqoridagi jummalarda qoʻllangan “nishin” soʻzi asosan qoʻshma soʻzlar tarkibida, oʻzbekcha toʻliqsiz feʼllar va qoʻshma feʼllar tarkibida kelib oʻtirmoq soʻzining hozirgi zamon asosi maʼnosini yuqotmagan, oʻtir, oʻtirish, oʻtiradigan maʼnolarda qoʻllaniladi. Ayrim jummalarda yordamchi “nishin” soʻzini gapning oʻrtasida ishlatgan holatlarini ham koʻrishimiz mumkin.

- Yor yayloqning dorugʻa nishin ul qoʻrgʻondur, keldim (52-b).

- Shovdor tumaning dorugʻa nishini uldur, oiligʻay (56-b).

Yuqoridagi jummalarda “nishin” – oʻtir soʻzi qoʻshma fellar tarkibida qoʻllangan boʻlsa, ayrim gaplarda “nishin” soʻzi joy maʼnosini anglatuvchi soʻz sifatida alohida holda qoʻllangan.

- Oʻzi Nishin olangida oʻlturib edi. (54-b)

Oʻzbekcha lugʻatlarda “nishin” soʻzining qisqa berilgan varianti “shin” soʻzi ham qoʻllangan. Bu soʻz “Boburnoma”da qoʻllanmagan va forscha lugʻatlarda ham ishlatilmagan. Masalan: shinam – kishining bahridili ochiladigan, koʻrkam, shinam xona – oʻtiradigan xona, maʼnolarida ayrim lugʻatlarda (OʻT.I.L) ham berilgan.

- Oxirgi bekatda shinamgina choyxona ham bor ekan. (oʻzbek tili izohli lugʻat 2-tom).

Shunday qilib shuni takidlash lozimki forscha nishin – oʻtir soʻzi oʻzbek tilidagi qoʻshma soʻzlar tarkibida kelib, oʻzbekcha toʻliq feʼlning maʼnosini anglatib kelishi mumkin. Bu hollarni ikki tillilik fors –tojik va eski oʻzbek adabiy tillarning oʻzaro taʼsiri va hamkorligida ham namoyon boʻladi. “shinam” “shinak” soʻzi oʻzbek tili soʻzlashuv nutqida ishlatilgan. Forscha lugʻatlarda bu soʻzlar koʻrsatilmagan, chunki bu soʻzlar fors-tojik tilining soʻzlashuv nutqida “nishin” emas balki “shin” soʻzi oʻtir maʼnosida qoʻllangan.

Zahiriddin Muhammad Boburning asarida “guzashtan” oʻtmoq feʼlining hozirgi zamon negizi guzar – ot maʼnosida qoʻshma feʼllar tarkibida qoʻllangan.

- Qolgʻan el guzar bilan oʻtdilar (206-b).

- Oʻng qoʻl tarafidin Qosimbek oʻpchini bu suv bila guzar toptilar (144-b)

- Bu jummalarda guzar “oʻt” soʻzi, oʻzbekcha feʼllarga qoʻshilib oʻtib boʻladi, oʻtgan edi, oʻtsa boʻladi degan maʼnolarda qoʻllangan. Asardagi forscha jummalarda ham qoʻllanib “guzar” oʻt maʼnosida ishlatilgan.

- Agar ba xayru salomat goʻzar zi sind kunam (255-b)

- Tarjima: agar sind tomonda sogʻ-salomat oʻtsam.

- Teran hukum boʻldi, quyiyoq koʻrilgan guzar bila oʻtgay (310-b)

- Dushanba kuni oyning yigirma sakkizida Kanor guzarida tushildi (305-b)

Bu jummalarda guzar toptilar (266-b). Otadigan joy toptilar, guzar zi Sind kunam – Sindga o'tsam, guzar bila otgay (310-b) o'tadigan yo'lakda o'tay, Kanor guzarida tushildi (305-b) kabi birikmalarda o'zbekcha fe'llardan oldin o'zining hozirgi zamon mazmunini bir oz o'zgartirgan sifatida qo'llangan.

Asarda guzar – o't, yani guzashtan "o'tmoq" fe'li ma'nosida, guzar – guzarband (309-b). Guzargoh (330-b), guzar ko'rarga, ohar guzariga (275-b), rahguzar (255-b), quyiroq guzar (274-b) guzar topdi, el guzar bilan kabi so'z birikmalari bilan ham joy nomi, mahalla, suvdan o'tadigan joy, yo'lovchi o't, o'tib, o'tgan ma'nolarda ham ishlatilgan. Asarda guzar so'zining hozirgi zamon negizida + O unlisi qo'shilib guzaro – o'tadigan, o'tuvchi ma'nolarini anglatib juda ko'p jumalalarda qo'llangan.

- Majlis ahli guzaro mastlar bo'lib o'tdilar (225-b),
- Aybi bu edikim guzaro bosiq mug'lim edi. (173-b)
- Xulqi bir nima guzaroroq voqe bo'lib edi (147-b)

Bu jumalalarda ahli guzaro (225-b) – o'tadigan el guzaro bosiq (173-b), guzaro nozuk (164-b), guzaroroq voqe bo'lib (147-b) kabi birikmalar ham ishlatilgan. Bu birikmalarda forscha hozirgi zamon sifatdoshi ma'nosida qo'shma fe'l yoki alohida so'z sifatida qo'llanganligini ko'ramiz. Bunday so'zlarni har tamonlama forscha va o'zbekcha ma'nolarda mustaqil so'z, yoki qo'shma fe'llar tarkibida qo'llangan. Yuqoridagi hozirgi zamon forscha fe'l negizlarida boshqa juda ko'p forscha fe'llar, qo'shma fe'llar tarkibida qo'llangan. Ma'lumki o'zbek + fors – tojik tillari bilan o'zaro aloqasidan ba'zi o'ziga xos tomonlari mavjud, lekin ayrim xususitlari jihatidan farq qiladi. Shunga qaramasdan har ikki tilda qo'llangan forscha va o'zbekcha so'zlarning ma'nolarini har tamonlama harakat qilishimiz kerak. Zahiriddin Muhammad Bobur o'z davrining buyuk yozuvchisi hisoblangan. U o'z asarida turkiy so'zlar bilan bir qatorda forscha so'zlarni ham sinonim, omonim ma'nolarda qo'llagan. Shuning uchun ham asardagi forscha so'zlar ma'nolarini ham to'liq tushunishga harakat qilishga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shamsiyev P "Boburnoma" Toshkent. "Yulduzcha" 1989-yil
2. R.Jumaniyozov "Eski o'zbek yozuvi" Toshkent 2013-yil.
3. E.Begmatov hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari "O'zbekiston "Fan" nashriyoti Toshkent 1985-yil"
4. Abdusamatov M. "Fors tili", Toshkent. "O'qituvchi" 2007-yil
5. Xalilov I "Fors tili", Toshkent. "O'qituvchi" 2007-yil
6. Kollektiv Farhangi zaboni tojiki I –tom Moshva, Iskustvo, 1969-yil.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati Toshkent 2013-yil

UO'K 80

TILSHUNOSLIKDA ILGARI SURISH HODISASI

O.R.Achilov, dots., Toshkent davlat Transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Hozirgi zamon tilshunosligida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va izlanishlar natijasida ilgari surish hodisasi lisoniy mezon sifatida o'rganilgan. ISV(Ilgari surish vositalari)ning o'ziga xos xususiyatlari, turlari tasniflangan. Antroposentrik omillarning til va mental jarayondagi integratsiyasi mahsuli sifatida ilgari surish mezoni o'rganilgan. Uning tildagi vazifalari yoritilib, til qatlamlari doirasida tahlil va misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: semantik xususiyatlar, ilgari surish vositalari, kognitiv tilshunoslik, deviatsiya turlari, leksik og'ish, grammatik og'ish, fonologik og'ish, grafik og'ish, semantik og'ish, dialektal og'ish, registrning og'ishi.

Аннотация. В результате исследований, проводимых в современном языкознании, изучен феномен выдвигения как лингвистический критерий. Классифицированы конкретные характеристики и типы. Критерий выдвигения изучался как продукт интеграции антропоцентрических факторов в языке и психическом процессе. Выделены его задачи в языке, дан анализ и примеры внутри слоев языка.

Ключевые слова: семантические особенности, средства выдвигения, когнитивная лингвистика, типы девиаций, лексическое отклонение, грамматическое отклонение, фонологическое отклонение, графологическое отклонение, семантическое отклонение, диалектное отклонение, отклонение регистра.

Abstract. As a result of researches carried out in modern linguistics, the phenomenon of foregrounding has been studied as a linguistic criterion. Specific characteristics and types of Foregrounding (Pushing Forward) are classified. The promotion criterion was studied as a product of the integration of anthropocentric factors in the language and mental process. Its tasks in the language are highlighted, analysis and examples are given within the layers of the language.

Key words: *semantic features , means of foregrounding, cognitive linguistics, types of deviation, lexical deviation, grammatical deviation, phonological deviation, graphological deviation, semantic deviation, dialectal deviation, deviation of register*

Kirish. Ilgari surish hodisasi qadimgi davrdan hozirgi zamonaviy tilshunoslik rivojlanish bosqichiga qadar yirik davrda o'zgarish va shakllanishga uchragan. Ilk qo'llanishiga ko'ra Aristotel davridagi ritorika va nutq madaniyati sohalarida shakllangan hodisa keyinchalik lingvistik mezonga aylanib, kognitiv tilshunoslar tomonidan turlicha o'rganilgan. Ayniqsa Praga maktabi vakillari Mukarjovskiy, Shlkovskiy va Gavraneklarning ulkan hissasi evaziga ilgari surish lisoniy mezon sifatida tadqiq etiladigan bo'ldi.

Bu atama ingliz tiliga 1930-yillardagi Praga maktabi xodimi Yan Mukařovskiydan olingan atamalarni chexiyalik aktualisace (so'zma-so'z "aktualizatsiya") dan Pol Garvin tarjimasini orqali paydo bo'lgan.[7] Praga strukturalistlarining ishi rus formalistlari tomonidan yaratilgan g'oyalarning, xususan, defamiliarizatsiya ("ostranenie") tushunchalarining davomi edi. Ayniqsa, 1917 yilda Viktor Shklovskiyning "San'at -texnika sifatida" (Iskusstvo kak priem) essesi adabiyotning antropologik nazariyasiga asos solishda katta ta'sir ko'rsatdi. Uning inshosidan iqtibos keltirish uchun: "San'at esa hayot tuyg'usini tiklash uchun mavjud; u narsalarni his qilish, toshni toshbo'ron qilish uchun mavjud. San'atning maqsadi narsalarning his-tuyg'ularini ular idrok etilganidek emas, balki his qilishlari kabi berishdir. Ma'lumki, san'at texnikasi ob'yektlarni "notanish" qilish, shakllarni qiyinlashtirish, idrok etishning qiyinligi va uzunligini oshirishdan iborat, chunki idrok etish jarayoni o'z-o'zidan estetik maqsad bo'lib, u uzaytirilishi kerak". G'arbda rus formalistlarining ishi kashf etilishiga bir necha o'n yillar kerak bo'ldi, ammo 1960 yilda ba'zi ingliz stilistlari, xususan, Jefri Lik va Rojer Fauler adabiyotni lingvistik yo'naltirilgan tahlil qilishda "oldindan turish" tushunchasini yaratdilar. Ko'p o'tmay, ko'plab tadqiqotlar ko'plab matnlardagi oldingi xususiyatlarni o'rganib chiqdi va uning turli xil adabiy an'analarda keng tarqalganligini ko'rsatdi. Bu tahlillar maxsus adabiy registr mavjudligiga dalil sifatida qaraldi, uni rus rasmiyatchilari nomi bilan ham «adabiyot» (literaturnost) deb atashgan. O'zbekistonda mahlliy tilshunos olimlardan D.U.Ashurova, N.M.Djusupov, N.Z.Normurodovlarning tadqiqotlarida ilgari surish mezoniga alohida to'xtalib, turlicha o'rganilgan.

Ilgari surish hodisasi adabiyotshunoslikdagi tushuncha bo'lib, lingvistik talaffuzni (so'z, gap, ibora, fonema va bos asrning boshlang'ich davrida hqalar) atrofdagi lingvistik kontekstdan, berilgan adabiy an'analardan yoki umumiy dunyo bilimlaridan ajratib ko'rsatishga oid tushunchadir[1]. Bu "oddiy til me'yorlari fonida lisoniy belgining "og'ishi"dir." [2] Ilgari surishning ikki asosiy turi mavjud bo'lib : parallellik va og'ish turlari ushbu guruhga qo'shish mumkin. Parallellikni kutilmagan muntazamlilik, og'ish esa kutilmagan tartibsizlik deb ta'riflash mumkin.[3] G.Lich talqinida Lingvistik og'ish ISV sifatida quyidagi turlarga ajratilgan: leksik og'ish, grammatik og'ish, fonologik og'ish, grafik og'ish, semantik og'ish, dialektal og'ish, registrning og'ishi va tarixiy davr og'ishi. Oldingi tushunchaning ta'rifi shuni ko'rsatadiki, bu nisbiy tushunchalardir. Biror narsa faqat ma'lum bir kontekstda kutilmagan tarzda muntazam yoki tartibsiz bo'lishi mumkin. Bu kontekst nisbatan tor ma'noda bo'lishi mumkin, masalan, bevosita matn muhiti ("ikkinchi darajali me'yor"[4] deb yuritiladi) yoki butun janr ("asosiy me'yor"[5] deb ataladi) kabi kengroq bo'lishi mumkin. Oldindan joylashish tilning barcha darajalarida[6] (fonologiya, grafologiya, morfologiya, leksika, sintaksis, semantika va pragmatika) yuz berishi mumkin. Odatda matnning muhim qismlarini ajratib ko'rsatish, esda qolishga yordam berish va/yoki talqin qilishni taklif qilish uchun ishlatiladi.

Muhokama va natijalar. Haqiqiy o'quvchilarning javoblariga asoslangan ilgari surish nazariyasini qo'llab-quvvatlashga urinish 1986 yilda Villi Van Peerdan boshlangan [13] va o'shandan beri ko'plab tadqiqotlar ilgari surish nazariyasining ta'riflarini tasdiqladi. 1994 yilda Miall va Kuiken[14] ishtirokchilarga uchta qisqa hikoyani birin-ketin o'qib berishdi va har bir jumlaning diqqatga sazovorlik va ta'sirga qarab tartiblashdi. Ko'proq asosiy vositalarga ega bo'lgan jumlar o'quvchilar tomonidan ko'proq hayratlanarli, ko'proq hissiyotli deb baholangan va ular o'qish vaqtini sekinlashtiradi. Ushbu topilmalar o'quvchining adabiyotni o'qish tajribasidan mustaqil edi, ammo boshqa tajribalar tajriba bilan bog'liq bo'lgan oldingi ta'sirlarni topdi. Ba'zi dalillar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi o'qishda tajribali va tajribasiz o'quvchilar o'rtasida asosiy vositalarga boy bo'lgan adabiy matnni ikkinchi o'qishda farq bor: Tajribali o'quvchilar uchun birinchi va ikkinchi o'qishlar o'rtasida baholash yaxshilanadi. Bu effekt dastlab Dikson, Bortolussi, Tvilli va Leung[15] tomonidan 1993 yilda Xorxe Luis Borxesning Emma Zunz hikoyasi uchun topilgan va keyinchalik Hakemulder va uning hamkasblari tomonidan boshqa matnlar uchun ham topilgan.[16, 17] Biroq, Kuijpers va Hakemulder [18] tomonidan so'nggi takrorlash urinishlari bir xil natijalarni bermadi. Ular o'qishlar orasidagi baholashni yaxshilashning asosiy sababi hikoyani yaxshiroq tushunish ekanligini aniqladilar. Tadqiqotlarning yana bir yo'nalishi shuni

ko'rsatdiki, tajriba o'quvchining birinchi o'rinni egallashga moyilligiga ta'sir qiladi. Ko'zni kuzatish va retrospektiv ovoz chiqarib o'ylash intervyularini birlashtirgan eksperimentda Xarash[19] tajribasiz o'quvchilar qiyin stilistik qurilmaga duch kelganlarida, ular sayoz ishlov berishdan foydalanishga moyil bo'lishini va oldingi jarayonni boshlamasliklarini va tajribali o'quvchilarning yuqori tendentsiyaga ega ekanligini aniqladi. ham oldingi jarayonni boshlash, ham uni muvaffaqiyatli yakunlash uchun. Oldindan o'ylash, shuningdek, o'qigan hikoya qahramonlari kabi o'xshash vaziyatlarda odamlar uchun empatik tushunishni oshirishda ham qandaydir rol o'ynaydi. Koopman [20] sub'ektlarga bolaning yo'qolishi haqidagi adabiy romandan parchaning 3 ta variantidan 1 tasini, asl nusxasini, "tasvirsiz" manipulyatsiya qilingan versiyasini va "oldindan ko'rsatilmagan" versiyasini o'qishni berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, "original" versiyani o'qigan o'quvchilar, "oldindan ko'rsatmasdan" o'qiganlarga qaraganda, qayg'u chekayotgan odamlarga nisbatan ko'proq hammadlik bildirishgan.

Grammatikada parallellik, parallel tuzilish yoki parallel qurilish deb ham ataladi, bir xil grammatik tuzilishga ega bo'lgan o'xshash iboralar yoki bo'laklarning bir yoki bir nechta jumalari ichidagi muvozanatdir.[9] Parallellizmni qo'llash o'qishga ta'sir qiladi va matnlarni qayta ishlashni osonlashtirishi mumkin.[10]

Parallellizm antiteza, anafora, asindeton, kulminatsiya, epistrofiya va simploza kabi boshqa nutq shakllari bilan hamroh bo'lishi mumkin.[11]

Quyidagi jadvalda parallel va parallel bo'lmagan misollarni solishtirib ko'rish mumkin:

Jadval-1.

Parallel va parallel bo'lmagan misollar tahlili[12]

Lacking parallelism	Parallel
"She likes cooking, jogging, and to read."	"She likes cooking, jogging, and reading." "She likes to cook, jog, and read."
"He likes to play baseball and running."	"He likes playing baseball and running." "He likes to play baseball and to run."
"The dog ran across the yard, jumped over the fence, and sprinted away."	"The dog ran across the yard, jumped over the fence, and sprinted down the alley."

Yuqoridagi barcha misollarda parallellizm bo'lmasa ham grammatik jihatdan to'g'ri: "pishirish", "yugurish" va "o'qish" kabilar, masalan, "U yoqtiradi" grammatik jihatdan to'g'ri xulosalardir. Birinchi parallel bo'lmagan misolda gerundlar va infinitivlar aralashmasi mavjud. Uni parallel qilish uchun gapni barcha gerundlar yoki barcha infinitivlar bilan qayta yozish mumkin. Ikkinchi misol gerundni oddiy ot bilan birlashtiradi. Parallellizmga ikkala atamani gerundlarga yoki infinitivlarga aylantirish orqali erishish mumkin. Uchinchi misolning yakuniy iborasi aniq joyni o'z ichiga olmaydi, masalan, "hovli bo'ylab" yoki "panjara ustida"; qo'shish uchun qayta yozish gapning parallelligini tugatadi.

Parallellizm ko'pincha ritorik vosita sifatida ishlatiladi. Misol:

"**The inherent vice** of capitalism is the unequal sharing of blessings. **The inherent virtue** of Socialism is the equal sharing of miseries." — Winston Churchill, House of Commons, 22 October 1945. [11]

Xulosa. Yuqorida ko'rib chiqilgan misollar tahlidan shuni aytish mumkinki, ilgar surish vositalarining asosiy vazifasi matnda oldindan kogitiv tahlil yordamida umumiy mazmunga yo'naltirish va asosiy tushunchalarni ilg'ashdir. Ilgari surishning stilistikada asosiy tushuncha sanalib, tilshunoslikning aktual tadqiq sohasi. Bu matndagi ba'zi elementlarni ta'kidlash, ularni ajratib ko'rsatish yoki "oldingi" qo'yich uchun lingvistik vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Oldinga qo'yish yoki ilgar surish ajablanish, diqqatni jamlash yoki ta'kidlash kabi effektlarni yaratishi mumkin, ko'pincha, she'riyat va adabiyotda ma'no, uslub va estetik jozibadorlikni oshirish uchun ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Leech, G. and Short, M. (2007) *Style in Fiction* (2nd ed.) Pearson Education Ltd.
2. Wales, K. (2001) *Dictionary of Stylistics* (2nd ed.) Pearson Education Ltd. p157
3. Leech, G. (1969) *A Linguistic Guide to English Poetry*. Longman
4. Leech, G. and Short, M. (2007) *Style in Fiction* (2nd ed.) Pearson Education Ltd.
5. Simpson, p (2004) "Stylistics, A Resource Book". London: Routledge
6. Martin Procházka (2010). *The Prague School and Theories of Structure* p.196 footnote 4.
7. Van Peer, Willie (1986). *Stylistics and psychology: Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm.
8. Gary Blake and Robert W. Bly, *The Elements of Technical Writing*, pg. 71. New York: Macmillan Publishers, 1993. ISBN 0020130856.
9. For the point about processing, see Carlson, Katy. *Parallelism and Prosody in the Processing of Ellipsis Sentences*. Routledge, 2002, pp. 4–6.
10. Rhetorical Figures in Sound: Parallelism". *American Rhetoric*. Archived from the original on 15 January 2018.
11. Vice of Capitalism". *International Churchill Society*. Retrieved 15 January 2018.

12. [https://en.wikipedia.org/wiki/Parallelism_\(grammar\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Parallelism_(grammar))
13. Van Peer, Willie (1986). *Stylistics and psychology: Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm.
14. Miall, David S.; Kuiken, Don (1994). "Foregrounding, defamiliarization, and affect: Response to literary stories". *Poetics*. 22 (5): 389–407. CiteSeerX 10.1.1.595.8502. doi:10.1016/0304-422x(94)00011-5. ISSN 0304-422X.
15. Dixon, Peter; Bortolussi, Marisa; Twilley, Leslie C.; Leung, Alice (1993). "Literary processing and interpretation: Towards empirical foundations". *Poetics*. 22 (1–2): 5–33. doi:10.1016/0304-422x(93)90018-c. ISSN 0304-422X.
16. Hakemulder, Jemeljan F. (2004). "Foregrounding and Its Effect on Readers' Perception". *Discourse Processes*. 38 (2): 193–218. doi:10.1207/s15326950dp3802_3. ISSN 0163-853X. S2CID 143273260.
17. Zyngier, S.; van Peer, W.; Hakemulder, J. (2007-12-01). "Complexity and Foregrounding: In the Eye of the Beholder?". *Poetics Today*. 28 (4): 653–682. doi:10.1215/03335372-2007-011. ISSN 0333-5372.
18. Kuijpers, Moniek M.; Hakemulder, Frank (2017-12-28). "Understanding and Appreciating Literary Texts Through Rereading". *Discourse Processes*. 55 (7): 619–641. doi:10.1080/0163853x.2017.1390352. hdl:21.11116/0000-0002-1C1F-E. ISSN 0163-853X.
19. Harash, A. (2020). "Attention, Aesthetic Appraisal and Semantic Noise while Reading a Literary Text (Doctoral dissertation, TEL AVIV UNIVERSITY)".
20. 12Koopman, Eva Maria (Emy) (2016). "Effects of "literariness" on emotions and on empathy and reflection after reading". *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 10 (1): 82–98. doi:10.1037/aca0000041. hdl:1765/89355. ISSN 1931-390X.

UO'K 821.161.1 – 1 "19/20"

IJODIY JARAYONNING MANGULIKKA YO'G'RILISHI

M.Sh.Ahmadaliev, tadqiqotchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Maqolada badiiyatda ijodiy jarayonning mangulikka yo'g'rilishi haqida so'z boradi. Misol sifatida o'zbek shoriysi Zulfiya ijodidan namunalar keltirilgan. Shoiraning mashxur ijod namunalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijodiy jarayon, Zulfiya, shoira, zamon farzandi, tahlillar

Аннотация. В статье говорится о направлении творческого процесса в искусстве. В качестве примера приведены примеры из творчества узбекской поэтессы Зулфиьи. Анализируются известные произведения поэта.

Ключевые слова: творческий процесс, Зулфия, поэтесса, дитя времени, анализ

Abstract. The article talks about the direction of the creative process in art. As an example, examples from the work of the Uzbek poet Zulfia are given. Famous works of the poet are analyzed.

Keywords: creative process, Zulfia, poetess, child of the times, analysis

Buyuk shoirlarning buyukligiga o'zi yashab turgan davrning iste'dodli vakillari ham kashf qilishda o'z ulushini qo'shadi. Chunki zamon har qanday mafkurani adabiyotga tiqishtirmasin, buni anglab yetgan ijodkorki bor, masalaning mohiyatida aks etayotgan fikrlarni tezda tahlillaydi. Shoira Zulfiya ham har bir she'rda faqat zamon farzandi ekanligini emas, o'zbek adabiyotining, ustozlari izidan ergashib, yangi yo'l topganligini isbotlashga harakat qiladi. "Sensiz" turkumiga kiruvchi she'riy asarlarida shoira yolg'izlik va tanholik insonga xos emasligini, lekin qismat bitigidan qochib bo'lmaganidek, hayotning bir tragik sahnasi sifatida talqin qiladi. Bu o'rinda yurakning tengsiz hissiy idroki ilhom chashmasidan limmo-lim oqadi. Tog' bag'ridan sizib chiqayotgan buloqlar mayda-mayda irmoqlardan hosil bo'lib, daryoni hosil qilganidek, shoira tuyg'ulari ham ana shu iromoqlarning birlashuvini yodimizga soladi. Ushbu birbutunlik shoira kechinmalarining hayotbaxsh sururini namoyon qila olgan. Undagi lirik kechinma, poetik obraz, hissiy-shuuriy hayajon tuhfasini mazmunan og'ir dardga chalingan bemor volasi emasikin degan o'y ham o'tadi boshingizdan. Negaki, "sensiz"lik bag'rida bir inson umrining butun murakkabligi, shu qismat bilan "siylanish", vaqti kelib barchasi iziga tushishiga umid borligi yaqqol ko'z o'ngimizda zohir bo'ladi.

Shoira Zulfiyaning "Tong bilan shom aro" nomli saylanma asarida "Hijron kunlarida" deya atalgan mo'jaz fasli bor. Bu faslda jami o'n yettita she'r mavjud. Tabiiy savol tug'iladi: nega aynan "Hijron kunlarida" deb nomlaydi? Bu turmush o'rtog'i H.Olimjonning vafotidan keyingi turli yillarda yozilgan she'rlari shular jumlasidandir. Chunki aynan ushbu faslda – xayol va hayot orasidagi tinimsiz kursh, intim-psixologik, tragik tafsilotlar o'z yechimini topgan. Mazkur fasldagi she'rlari yuqorida tavsiflanb o'tgan tamoyil "Muhabbat mavzusidagi she'rlar jamlanmasi" deyishimizga muayyan asos beradi. Jumladan, "Baxtiyor sevgini kulardi sozim", "Bahor keldi seni so'roqlab", "Ne baloga etding muhtalo", "Ko'rganmiding ko'zlarimda yosh?", "Sen qaydasan. yuragim", "Hayot jilosi", "O'rik gullaganda", "Sensiz", "Izlayman" kabi jozib va dilbar, poetik qiymati juda baland she'rlarni alohida ta'kidlash va tahlil qilish mumkin. Bular o'z-o'zidan yaratilgani yo'q, albatta! Mazkur sanalgan she'rlarning har birida bir epik asarning mazmuni mujassam. Boshqacha aytganda, yirik manzumaning mazmuni inkishof qilingan. Shoira Zulfiya ularni o'n yoki oshib borsa o'n besh banddan oshirmagan. Shu bandlar tizmasida butun ijod va hayot, muhabbat va o'lim, yolg'izlik va tushunlik tushunchalari ta'sirdor bo'yoqlarda ifoda qilinadi.

Buyuk rus munaqqidi V.G.Belinskiy shunday yozadi: “Poeziyadan maqsad nima? Tabiat estetik tuyg‘u ato qilgan kishilar uchun bu masala juda muhim va ayni paytda juda mushkul tuyuladi. Poeziya o‘zidan tashqari bo‘lgan hech bir maqsadni ko‘zlamaydi. Bilimdagi haqiqatdek, harakatdagi ezgulik uning o‘zi maqsaddir”. Haqiqatdan ham, “harakatdagi estetika” nazmning taqdirini belgilaydi. Unda jamiki fazilatlar, ba‘zan kamchiliklar botiniy suvratni, ijodkor tiynatini, hayot haqidagi eng maqbul qirralarni yaxlitlashtiradi.

Odatda san‘at mag‘zida estetik tanlov turadi. Bu tanlov idrok nuqtai nazaridan ranginlasha boradi. Vaqt o‘tgani sayin inson o‘zligini yanada yaxshiroq anglaydi. Ruhning bepayon parvozlari davomli bo‘lishini istaydi. Ushbu jarayonda yaratilgan asar mazmunan pishiq, shaklan jozibdor bo‘lishi tayin. Turfa ziddiyatlarni bir satr bag‘riga zargar kabi joylash mahoratning yuksala borayotganidan dalolat beradi. Shuning barobarida istak, xohish, imkon va iroda yo‘nalishlari lirikaning tabiiy suvratini yanada go‘zallashtiradi. She‘riyat aslida – ichki tashnalik! Ehtiyoj zamirida millat orzusi mushohada tanlovini tartibga soladi. Ya‘ni asl tuyg‘ular realizmi voqelikni ong oqimi, iroda yo‘nalishi negizida tahlil qiladi. Shular jamlanmasi estetik tanlov hissiy kechinmalari poetik mutanosiblikni yuzaga keltiradi. Tabiatga taqlidan yaratilgan lirik “men” tushuncha mohiyatida aks ettirilgan falsafaga fusunkor mazmun tortiq qiladi. Shoira Zulfiyaning “Hijron kunlarida” turkumiga kiritilgan juda ko‘pchilik she‘rlarda ijodkor qalbidagi xilma-xil ziddiyatlarni, keskin to‘qnashuvlarni, ba‘zan o‘z-o‘zi bilan olishgan monolgik nutqlarni kuzatish mumkin. Sub‘ektiv kechinma umumestetik ruhdan oziqlanganini, badiiy tafakkur hayotiy tajribadan o‘tib chiqqanligini, aql bilan his qilinib, ko‘ngil bilan inkishof etilgan jihatlar ham borki, bular hech birimizning e‘tiborimizdan benazar qolmaydi. Darvoqe, “akademik I. K. Konrad Alisher Navoiyning “Layli va Majnun“ dostonini o‘qib chiqib, ajoyib simfonik musiqa tinglaganday bo‘lgan edim degan edi”. Shoira Zulfiya ijodiga mazkur ibratomuz mushohadani muqoyasa qilsak, masala mohiyati yanada oydinlasha boradi. Ya‘ni “ajoyib simfonik musiqa”ga o‘xshash “Sensiz” she‘rida qalbning hijrondan o‘rtangan, itim tashnalik, visol yog‘dularining ko‘z o‘ngida faqat xayoliy suvrat hosil qilishi poetik yaxlitlikda maromiga yetkazilib ifodalanadi:

Mana bir umrni yashadim sensiz,
Qaytmas shodliklarning qaytishin kutib.
Tobuting boshida cho‘kkanimda tiz,
Farzandlar ko‘tardi qo‘limdan tutib.

Yolg‘izlik va mahzunlik kafiyati butun she‘r haroratida aks ettirilgan. Unda lirik qahramonning sohir orzulari armonga evirilib qolganligi, badiiy voqelikning real manzarasi teran mushohada tanlovida estetik qadriyatlarni mujjasam qilgan. Ijodkor fitratidan o‘tib chiqayotgan hayotiy mushohada zalvori mudomi ezgulikning qoshida. Doimiy kuzatishlar poetik matn tabiatini yanada mukammalroq aks etishiga zamin hozirlagan. Aslida, lirikada kechinma uch o‘lchamli matn tarkibidan iborat: kuzatish, tahlillash, baholash. Hissiy idrok ongli ravishda talqin rang-barangligini yuzaga keltiradi. Negaki, teran mushohadaga boy lirik kechinmalar oqibatda bitta nuqtada o‘z tajassumini topadi. Bular poetik axborotning ijodkor shaxsiyatiga nechog‘li daxldorligi, shu voqelikning tadrijiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan “tuyg‘lar realizmi” haqqoniy manzarasining inkishof qilinishida qabarib ko‘rinadi. Ijodkor mushohada markaziga – qalbning orzu-umidlarini qo‘yadi. Bir qarashda estetik qadriyat negizida shaxsiy-intim kechinmalar aks etayotgandek taassurot uyg‘otadi, lekin mohiyatiga zimdan nazar tashlansa, insoniyat qismatiga daxldor, hamma uchun qadrlil va ibratli voqelik o‘ziga xos tarzda dunyoga kelishini teranroq anglay boshlaydi. Shoira Zulfiyaning juda ko‘plab she‘rlarida bu masalaning real ifodasini kuzatish mumkin.

“Sensiz” deb nomlangan she‘ri o‘z vaqtida haqqoniy bahosin olgan edi. Bu hqda vaqtli matbuotda ham, shoira Zulfiya ijodi xususidagi esse, ijodiy portretlarda ham e‘tirof qilinadi. Akademik L. Qayumov mazkur she‘rni Zulfiya lirikasining eng kulminatsion nuqtasi deya ta‘riflaydi: “Lirik qahramon sevgining butun tarixini ko‘z oldidan o‘tkazadi. Visol damlarini, farzand baxtini, hayot lazzatini, muhabbat sharbatini, rashk, raqiba vahimasini... Mana shu tuyg‘ular kaleydoskopidan hatto eng yoqimsizini ham bugun qabul qilishga rozi u. Chunki ulkan muhabbatga mayda hislar yot. Ammo shoira realizmi shundaki, bu xil ayriliqning zaharli ta‘mini ham yaxshi biladi, to‘g‘ri tasvirlaydi, ammo yorining hayot bo‘lishi uchun u eng og‘ir og‘uni yutishga rozi...”. Darhaqiqat, lirik yechinma zalvori L. Qayumov to‘g‘ri ta‘kidlaganidek, Zulfiya taqdirining ayanchli manzarasini, qalbidagi dolg‘ali to‘lqinlar kabi mudomi harakatda bo‘lgan ayriliq va hijron nafasini “ochiq-oydin” kuzatish mumkin. Agar taqdir uning peshanasiga iztirobli qismatni ravo ko‘rmaganida edi, bunday qumsash, yolg‘izlik azoblarini totmagan bo‘lard.

Ayonki shoira Zulfiyaning “biror-bir she‘ri yo‘qki, unda tabiat so‘zlamasa, harakat qilmasa, iztirob chekmasa, kuylamasa... Bu she‘rlarni o‘qirkansan, hatto ba‘zan tevarak-atrof, tabiat odamdan ko‘ra odamroqday, odamdan ko‘ra jonliroqday, odamdan ko‘ra qalbi borroq, hassosroqday tuyuladi”. Shoira

Zulfiya estetik olamini poetik yo'sinda yanada o'zgacha va betakror yuzaga chiqishida tabiat tasviri – peyzaj badiiy vazifadoshligi, o'rni beqiyos. Chunki intim lirikaning markazida tabiat hodisalari bilan ruhiyatning erkin parvozi ifodasi birinchi planda tasvirlanadi. Bir-biriga antiteza ba'zan mushtarak tushunchalar zahirida qalb va yurak harorati ziddiyatlari, tabiiy jarayonning ajralmas halqasini tashkil etishi ayonlashadi. Bahor – motivi bir-biridan keskin ziddiyatli mulohazalarni poetik butunlikda vobastalaydi. Bahor – taqdir kuzatuvchisi bo'lsa, qish uning mavhum idrok fasli. Xuddi tun va kun birikmasidek yaxlit manzarani, biri-ikkinchisining yuzaga chiqish sababiyati tarzida namoyon bo'ladi:

Qirlarga ilk chiqqan qo'ychivonlardek,

Qayda shoir, deya ayladi so'roq.

Barida sukunat ma'yuslik ko'rib,

Horib-charchab keldi, toqatlari toq...

“Bahor keldi seni so'roqlab” deb nomlangan mazkur xotira she'rida yuqorida ta'kidlanganidek, bahor falsining fusunkor qiyofasi lirik qahramonning ko'nglida kechayotgan hislarga madad bo'lish bilan barobarida, jamiki mavjud hodisa, predmetlardan “mash'uq” haqida sirlarni ochishga kalid vazifasini o'tamoqda. Bahor – poetik obraz bo'lib, jonlantirish usuli bilan yaxlit kechinmani idrok qilishga erishgan. Nazmning sirli tabiati ham aslida, jonsiz narsalarga jon ato etishdir. Navoiy ham tabiat hodisalarini, hol tili bilan ochib berishga juda jiddiy e'tibor qaratgan. Hol tili faqat o'zligida yangi sifatlar topgan zotlargagina nasib qilishini Mavlono Rumiy ham yuksak qadrlaydi. Shoir Zulfiya o'zligida “hol tili bilan tillashgandek”. Bunda til tashqi faoliyat munosabati bilan emas, botinan his, sezgi, kechinma, ruhning fazoviy parvozi bilan munozaraga kirishadi:

“Qani o'sha kuychi, xayolchan yigit?

Nechun ko'zingda yosh, turib qolding lol.

Nechun qora libos, sochlaringda oq,

Nechun bu ko'klamda sen parishonhol?”

Umuman olganda, bahorning mushohadakor ritorik savol-javoblari mohiyatan lirik qahramon tabiatidagi ongli shuuriy o'y-xayollarga taskin bo'layotgandek. Shoir atrofidagi odamlardan emas, tabiatning bir bo'lagi fasllar nazokati bahorga yukinadi. Bahorning batartib savollari, sifatu tavsiflaridan o'zini bir dam bo'lsa ham baxtiyordek his qiladi. Bahor ikki oshiqning xayolan visolga yaqinlashtirish maskani. Unda “tole va baxt” simfoniyasi o'z ovozi bilan yangray boshlaydi. Javobsiz so'roqlardan bahor ham toliqish sezmaydi. Aksincha shoir qalbining tanholigini his qilgandek, uning nazdida goh mung aralash kuy, goh sevinch jolalarini to'kayotgan gullardek atrofida parvona bo'ladi. Ya'nikim, lirik matn poetikasiga daxldor – shakliy unsurlar voqelik sarzanishlaridan ma'lum qoliplarda tajassum topadi. Poetik qiymati o'ziga xos yaxlitlik kasb etgan mazkur she'rni shoir Zulfiya ijodining mo'jaz javohiri deya ta'kidlash o'rinni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Белинский В.Г. Адабий орзулар. –Т.: “Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1977.
2. Акрамов Б. Шеърят гавҳари. –Т.: “Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1979.
3. Каюмов Л. Зулфия. –Т.: “Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1975.
4. Ғаниев И ва бошқ. Шавкат Раҳмон олами. –Т.: “Академнашр”. 2013.
5. Зулфия. Тонг билан шом аро. –Т.: “ШАРҚ”. 2005.

UO'K 81-13

TOG'AY MUROD ASARLARINING LINGVOPRAGMATIK TADQIQI

Sh.M.Akbarova, tayanch doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. *Tog'ay Murod asarlarini lingvo-pragmatik tadqiq qilish uning adabiy ijodidagi til, pragmatika va madaniy elementlarning murakkab o'zaro ta'sirini o'rganadi. Ushbu maqola Tog'ay Murod hikoyalarida mavjud bo'lgan lingvistik tanlovlar, nutq dinamikasi va pragmatik funktsiyalarni ajratib ko'rsatish, uning hikoya dunyosini tavsiflovchi ma'no qatlamlarini, muloqot strategiyalari va madaniy rezonanslarni ochishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Tog'ay Murod, lingvistika, lingvo-pragmatik tadqiq, idiomatik iboralar, shevalar, tahlil, pragmatik o'lchovlar, hikoyalar.*

Аннотация. *Лингвистико-прагматическое исследование творчества Тогая Мурада исследует сложное взаимодействие языка, прагматики и культурных элементов в его литературном творчестве. Целью этой статьи является освещение лингвистического выбора, речевой динамики и прагматических функций, присутствующих в рассказах Тогая Мурада, раскрытие смысловых слоев, коммуникативных стратегий и культурных резонансов, которые характеризуют его повествовательный мир.*

Ключевые слова: дядя Мурад, лингвистика, лингвопрагматическое исследование, идиоматические выражения, диалекты, анализ, прагматическое измерение, рассказы.

Abstract. Linguistic-pragmatic study of Togay Murad's works explores the complex interaction of language, pragmatics and cultural elements in his literary work. This article aims to highlight the linguistic choices, speech dynamics and pragmatic functions present in Togay Murad's stories, to reveal the layers of meaning, communication strategies and cultural resonances that characterize his narrative world.

Key words: Togay Murad, linguistics, linguistic-pragmatic research, idiomatic expressions, dialects, analysis, pragmatic dimensions, stories.

Kirish. Tog'ay Murod o'zbek adabiyotining ko'zga ko'ringan namoyandasi bo'lib, o'zining adabiy ijodi orqali inson tuyg'ulari, jamiyat murakkabliklari va madaniy o'ziga xosliklarini chuqur o'rganishi bilan mashhur. Ushbu maqola Tog'ay Murod asarlariga lingvo-pragmatik tadqiq qiladi va uning hikoyalarini ta'kidlaydigan til dinamikasi, ma'no qurilishi va pragmatik o'lchovlarning murakkab to'rini ochishdir. Tog'ay Murodning adabiy asarlari o'zbek adabiyoti doirasidagi til, pragmatika va madaniy nuanslar o'rtasidagi chuqur o'zaro bog'liqlikdan dalolat beradi. Uning hikoyalaridagi til tanlovlari, nutq dinamikasi va pragmatik funktsiyalarni sinchkovlik bilan o'rganish orqali ushbu tadqiqot Tog'ay Murodning adabiy olamini belgilaydigan ma'no qurilishi, aloqa strategiyalari va madaniy rezonanslarning murakkab to'rini ochish uchun sayohatga kirishadi.[1,28b]

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Tog'ay Murodning tilni mohirlik bilan bilishi nafaqat hikoyalarni yetkazish, balki inson tuyg'ulari, jamiyat murakkabliklari va madaniy o'ziga xosliklari chuqurligiga chuqur kirib borishda ham kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Tog'ay Murod tomonidan to'qilgan lingvistik gobelenga sho'ng'ish orqali inson yashirin ma'no qatlamlarini ochish, muloqot dinamikasining pragmatik o'lchovlarini o'rganish, uning adabiy ijodiga asos bo'lgan madaniy rezonanslarni ochish mumkin.[5,176b]

Ushbu lingvistik-pragmatik izlanish tilning Tog'ay Murod hikoyalaridagi xarakter o'zaro ta'sirini, kuch dinamikasini va ijtimoiy tuzilmalarni qanday shakllantirishini yoritishga intiladi. Dialoglar, monologlar va hikoya ovozi nozik tahlil qilish orqali Tog'ay Murod hikoyachiligining murakkab gobelenida tilning muzokaralar, ishonitirish va ijtimoiy navigatsiya vositasi sifatida foydalanishning murakkab usullarini ochish mumkin. Bundan tashqari, Tog'ay Murodning lingvistik tanloviga kiritilgan madaniy nuanslarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot tilning madaniy xotirani saqlash, jamiyat qadriyatlarini etkazish va kitobxonlar o'rtasida jamoaviy o'ziga xoslik tuyg'usini tarbiyalash uchun vosita bo'lib xizmat qilishini ochib berishga qaratilgan. Mintaqaviy shevalar, idiomatik iboralar va madaniy murojaatlarni birlashtirish orqali Tog'ay Murod nafaqat O'zbekistonning til xilma-xilligini qamrab oladi, balki o'z hikoyalarini o'quvchilar bilan chuqur rezonanslashadigan chinakam madaniy axloq bilan singdiradi. Aslini olganda, ushbu lingvistik-pragmatik tadqiqot Tog'ay Murod adabiy olamini belgilab beruvchi til dinamikasi, pragmatik funktsiyalari va madaniy rezonanslarining nozik tomonlarini ochishga, uning tilshunosligining boy gobelen va badiiy ijodi orqali o'quvchilarni izlanish va kashfiyot safariga chorlashga intiladi. hikoya yorqinligi.[2,76b]

Tahlil va natijalar. Tog'ay Murodning tildan mohirona foydalanishi nafaqat muloqot vositasi, balki hikoyani rivojlantirish uchun mustahkam vosita bo'lib ham xizmat qiladi. Allegoriyalar, metaforalar va yorqin tasvirlar kabi til vositalarini sinchkovlik bilan qo'llash orqali Tog'ay Murod inson psixologiyasi va hissiyotlari sohasiga chuqur kirib boradigan yuzaki talqinlardan yuqori bo'lgan ko'p qatlamli hikoyani yaratadi. Uning qasddan tilshunoslik tanlashlari uning qahramonlari, mavzulari va umumiy xabarlariga chuqurlik va murakkablik qo'shib, o'quvchilarni hikoyasining nozik tomonlari bo'ylab sayohatga chiqishga taklif qiladi. Tog'ay Murodning adabiy faoliyatidagi til o'zining kommunikativ chegaralaridan oshib, uning hikoyalarida shaxslararo munosabatlarni, kuch dinamikasini va ijtimoiy tuzilmalarni shakllantiruvchi pragmatik funktsiyalarni qamrab oladi. Dialoglar, yakkaxon nutqlar va personajlarning ichki mulohazalarini ajratib ko'rsatish orqali Tog'ay Murod til qanday qilib xushmuomalalik, hukmronlikni ta'minlash, jamiyat ierarxiyasini o'rnatish va insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning nozik tomonlarini boshqarish vositasi sifatida foydalanilishini chuqur o'rganadi. Lingvo-pragmatik ob'ektiv Tog'ay Murodning adabiy tuvalidagi qahramonlar o'zlarining xohish-istaklariga erishish, ijtimoiy tartibni saqlash va mustahkamlangan me'yorlarga qarshi kurashishda qo'llagan murakkab muloqot strategiyalarini ochib beradi.[4,318b]

Tog'ay Murod ijodi til va madaniyat o'rtasidagi chuqur o'zaro bog'liqlikdan dalolat beradi, uning til tanlashlari o'zbek merosining boy gobeleniga singib ketgan. Mintaqaviy shevalar, idiomatik iboralar va madaniy tashbehlarining uyg'unligi orqali Tog'ay Murod o'z hikoyalarini o'quvchilarda aks-sado beradigan haqiqiy madaniy axloq bilan singdiradi. Bu lingvistik belgilar nafaqat O'zbekistonning til

xilma-xilligini aks ettiradi, balki madaniy xotirani saqlash, jamiyat qadriyatlarini yetkazish va kitobxonlar o'rtasida o'ziga xoslik tuyg'usini tarbiyalash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. [3,208b]

Tog'ay Murod asarlarini lingvo-pragmatik o'rganish uning asarlarida til va kontekstning mazmun, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy tushunchalarni etkazish uchun qanday o'zaro ta'sirini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Adabiyotning taniqli namoyandasi Tog'ay Murod o'z asarlarida muayyan kommunikativ maqsadlarga erishish uchun turli lingvistik va pragmatik strategiyalardan foydalanadi. Tog'ay Murod o'z hikoyalariga chuqurlik va madaniy boylik qo'shish maqsadida o'z asarlarida an'anaviy maqol va matallarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ushbu maqollarning qanday ishlatilishini, ularning to'g'ridan-to'g'ri va metaforik ma'nolarini va matnning umumiy xabariga ta'sirini o'rganishi mumkin. Tog'ay Murod asarlarida uchraydigan nutqiy harakatlarni tahlil qilish personajlarning harakatni amalga oshirishda, niyatlarini ifodalashda va bir-birlari bilan muloqot qilishda tildan qanday foydalanishi haqida tushuncha beradi. Nutq harakatlarining pragmatikasini tushunish uning asarlarida shaxslararo muloqot dinamikasini yoritishi mumkin. Tog'ay Murod qahramonlari o'zaro munosabatlarida ijtimoiy me'yorlar, kuch dinamikasi va munosabatlar jihatlarini aks ettiruvchi turli xil xushmuomalalik strategiyalaridan foydalanishi mumkin. Tadqiqot muloyimlik nazariyasi uning asarlaridagi dialoglar va o'zaro ta'sirlarda qanday namoyon bo'lishini o'rganishi mumkin. Metafora va obrazli til yozuvchilar tomonidan tasvir, his-tuyg'ular va mavhum tushunchalarni uyg'otish uchun foydalanadigan kuchli vositadir. Tog'ay Murod asarlarida metafora qo'llanilishini o'rganish uning asarida yotgan mavzular, ramziy ma'nolar va madaniy yo'nalishlarni aniqlash imkonini beradi. Tog'ay Murod matnlaridagi yashirin ma'nolar, niyatlar va imo-ishoralarni sharhlash uchun o'quvchilar qanday qilib pragmatik xulosalar chiqarishini o'rganish adabiyotdagi muloqot jarayonlarining murakkabligini yoritishi mumkin. Tushunishda xulosaning rolini tushunish uning asarlarini baholash va tahlil qilishni kuchaytirishi mumkin. Tog'ay Murod asarlari joylashgan madaniy kontekstni hisobga olish keng qamrovli lingvo-pragmatik tadqiqot uchun juda muhimdir. Til va nutqda o'rnatilgan madaniy ma'lumotlar, me'yorlar, qadriyatlar va e'tiqodlar uning yozuvlarini talqin qilish va qabul qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tog'ay Murod asarlarining lingvo-pragmatik tadqiqini o'tkazishda tadqiqotchilar til, madaniyat va yozuvchi tomonidan ma'noni etkazish va o'quvchilarni jalb qilish uchun qo'llagan muloqot strategiyalari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni chuqur o'rganadilar. Olimlar pragmatika, nutq tahlili va sotsiolingvistikaning nazariy asoslarini qo'llash orqali Tog'ay Murod adabiy merosining lingvistik nozikliklari va pragmatik jihatlarini ochib, adabiyotda tildan foydalanish san'ati haqida qimmatli fikrlarni taqdim etishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Tog'ay Murod adabiy sohasini lingvo-pragmatik tadqiq qilish uning asarlariga singib ketgan til tuslari, pragmatik asoslari va madaniy aks sadolarining murakkab gobelenini ochib beradi. Tilni hikoya vositasi sifatida mohirona egallaganligi tufayli Tog'ay Murod o'quvchilarni so'zlar o'zining yuzaki ma'nolaridan oshib ketadigan, chuqurroq his-tuyg'ular va madaniy aks sadolar uyg'otadigan dunyoga chorlaydi. Uning hikoyalarida o'zaro bog'langan til murakkabliklarini ochib berish orqali Tog'ay Murod adabiy merosining o'zbek adabiyotidagi badiiyligi, teranligi va madaniy ahamiyatini yanada boyroq tushunish va qadrlash mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aznaurova E.S. Badiiy so'z pragmatikasi - Toshkent: Mavzu, 1988. 28-bet.[1,28b]
2. Hakimov M. Study of the Pragmatics of Uzbek Language - Farg'ona, 2011.76-bet[2,76b]
3. F. Абдурахмонов, А. Сулаймонов, X. Холиёров, Ж.Омонтурдиев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент, “Ўқитувчи” - 1979, -208б.[3,208б]
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008, -318 б[4,318б]
5. Хакимов, Муҳаммад. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013. -176 б.[5,176б]

UDC 81.374

NAVIGATING THE POLYSEMY OF PHILOSOPHICAL TERMS

A.I. Akhmadullina, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola falsafiy atamalarning polisemiyasini o'rganadi, u falsafiy nutqqa kiritadigan murakkabliklarni o'rganadi va ushbu lingvistik landshaftda harakat qilish strategiyalarini taklif qiladi. U ko'pma'nolilikning noaniqlik va tushunmovchilik kabi oqibatlarini muhokama qiladi va kontekstual tahlil, ta'rif orqali aniqlashtirish, qiyosiy tahlil va tanqidiy fikrlash orqali ko'p ma'noli atamalar bilan samarali bog'lanish haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Ko'pma'nolilik, falsafiyatamalar, noaniqlik, tushunmovchilik, kontekstualtahlil, oydinlashtirish, ta'rif, qiyosiytahlil, tanqidiy fikrlash, falsafiy nutq.

Аннотация. В этой статье исследуется многозначность философских терминов, рассматриваются сложности, которые она вносит в философский дискурс, и предлагаются стратегии навигации по этому лингвистическому ландшафту. В ней обсуждаются последствия

полисемии, такие как двусмысленность и недопонимание, и предлагается понимание того, как эффективно работать с многозначными терминами посредством контекстуального анализа, разъяснения через определение, сравнительного анализа и критического размышления.

Ключевые слова: Многозначность, философские термины, двусмысленность, непонимание, контекстуальный анализ, уточнение, определение, сравнительный анализ, критическая рефлексия, философский дискурс.

Abstract. This article explores the polysemy of philosophical terms, examining the complexities it introduces into philosophical discourse and proposing strategies for navigating this linguistic landscape. It discusses the implications of polysemy, such as ambiguity and misunderstanding, and offers insights into how to effectively engage with polysemous terms through contextual analysis, clarification through definition, comparative analysis, and critical reflection.

Keywords: Polysemy, philosophical terms, ambiguity, misunderstanding, contextual analysis, clarification, definition, comparative analysis, critical reflection, philosophical discourse.

Philosophy, as a discipline, is renowned for its rich and intricate terminology, often filled with concepts that carry multiple meanings. In this article, we delve into the complexity of polysemy within philosophical discourse, exploring its implications and providing insights on how to navigate this linguistic landscape. Daliyeva explained that "... there are several synonymous terms for naming this phenomenon: polysemy, semantic derivation, ambiguity. The broadest term is polysemy." (2022) Theorists worried about polysemy have labeled several questions regarding the nature of polysemy "the polysemy paradox." Taylor (2003) writes: "The paradox is that, whereas polysemy raises all kinds of theoretical and methodological issues for semanticists, and practical issues for lexicographers and for workers in natural language processing and automatic translation, speakers of a language rarely experience polysemy to be a problem at all."

Different philosophical traditions may interpret polysemic terms in distinct ways. For example, the term "consciousness" is polysemic, encompassing various interpretations across philosophical, psychological, metaphysical, ethical, social, and neuroscientific domains. Phenomenologically, consciousness refers to subjective awareness, perception, and intentionality. Psychologically, it includes states of awareness such as waking consciousness, dreams, and unconscious processes. Metaphysical interpretations ponder its ontological status, while ethical discussions delve into moral awareness and conscience. Socially, consciousness may denote collective awareness or shared values, while neuroscientifically, it's studied through brain activity and neural correlates.

Philosophical terms evolve with history, influenced by events, movements, and culture. Originating from ancient civilizations like Mesopotamia and Greece, terms like "metaphysics" and "ethics" emerged. In the medieval era, they merged with Christian theology, debating concepts like God's existence. The Renaissance and Enlightenment revived philosophical discourse, introducing terms like "rationalism" and "empiricism." Modern science birthed terms such as "hypothesis" and "experimentation." The 19th and 20th centuries saw specialized terms like "existentialism" and "analytic philosophy." Social and political terms like "liberty" gained prominence. Contemporary philosophy intersects with technology, birthing terms like "cybernetics" and "bioethics." The philosophical framework of terms encompasses key components such as ontology, epistemology, ethics, metaphysics, logic, aesthetics, and political philosophy. Ontology deals with the nature of being and existence, while epistemology concerns knowledge and belief. Ethics focuses on moral principles and actions, while metaphysics explores questions beyond the physical world. Logic provides tools for reasoning and argumentation, aesthetics delves into beauty and art, and political philosophy addresses governance and justice. "The notion of polysemy is essentially extended and is applied to both lexical and grammatical language levels. It is argued that polysemy regulates and systematizes both lexis and grammar and may be considered as a factor which is organizing the language system," stated Daliyeva (2023). The literature shows that distinguishing polysemy from monosemy is far from a trivial matter. A famous case in point is the debate between Jackendoff (1992) and Fodor (1998) concerning the English verb *keep*. Jackendoff argues that *keep* must be polysemous, given that it has different meaning constructions such as *keep the money*, *keep the car in the garage*, and *keep the crowd happy*. Fodor, on his side, argues in favour of a monosemy account of *keep* in which it means *KEEP* in all cases, and the apparent difference in meanings is simply an artifact of the different contexts in which the verb appears.

While the polysemy of philosophical terms can lead to ambiguity and misunderstanding, it also invites nuanced exploration and critical reflection. By employing contextual analysis, clarification through definition, comparative analysis, and critical reflection, philosophers can navigate the intricate web of meanings inherent in philosophical discourse, ultimately enriching their understanding of the

fundamental questions that lie at the heart of philosophical inquiry.

REFERENCES:

1. Daliyeva, M.Kh. (2022). "Theoretical features of polysemy in linguistic texts" *Международный журнал искусство слова*
2. Daliyeva, M.Kh. (2023) "Polysemy in cognitive linguistics" *American Journal of Pedagogical and Educational*
3. Fodor, J. A. (1998). *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Oxford University Press.
4. Jackendoff, R. (1992). What is a concept, that a person may grasp it? *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation* (pp. 21-52). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
5. Jackendoff, R. (1992). Mme. Tussaud meets the binding theory. *Natural Language and Linguistic Theory*, 10, 1-31.
6. Taylor, J. R. (2003). "Polysemy's Paradoxes." *Language Sciences* 25(6), 637–655.

UDC 811.112.2 '37

TYPES OF UNITS EXPRESSING THE MENTAL STATE OF A PERSON IN THE UZBEK LANGUAGE ACCORDING TO THEIR SEMANTICS

N.A.Akhmedova, assistant-teacher, Renaissance University of Education, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilidagi ruhiy holatni ifodalovchi birliklar haqida so'z boradi. Ushbu maqolada ruhiy holat va emotsional holatlarning turlari qisqacha misollar bilan tushuntiriladi. Hissiy so'zlarning semantikasi ham turli misollar yordamida turli ma'nolarda tushuntiriladi. O'zbek tilida ruhiy holat tushunchasi, asosan, tuyg'u, his-tuyg'u, kayfiyat, ta'sir, taranglikni bildiruvchi turli so'z turkumlari orqali ifodalanadi.

Kalit so'zlar: Ruhiy holat, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular, semantika, qayg'u, g'azab, befarqlik.

Аннотация. В статье рассматриваются единицы, выражающие психическое состояние в узбекском языке. В этой статье виды психических состояний и эмоциональных состояний объясняются на кратких примерах. Семантика эмоциональных слов также объясняется в разных значениях на различных примерах. В узбекском языке понятие психического состояния в основном выражается через различные группы слов, обозначающие чувства, эмоции, настроение, аффект, напряжение.

Ключевые слова: Психическое состояние, чувства, эмоции, семантика, печаль, гнев, безразличие.

Abstract. The article deals with units expressing mental state in Uzbek language. In this article types of mental states and emotional states are explained with brief examples. Semantics of emotional words is also explained with different meanings by using various examples. In the Uzbek language, the concept of mental state is mainly expressed through different word groups that mean feelings, emotions, mood, affect, stress.

Key words: Mental state, feelings, emotions, semantics, sadness, anger, indifference

A person's psychology is diverse and varied, and it embodies various emotional states such as joy, trust, sadness, indifference, anger, shame, anxiety. Uzbek scientists such as Saodat Muhammedova [1], Abdulkhay Sobirov [2], and Ravshankhoja Rasulov [3] have conducted research on mental state units. Mood units are generally happiness units, sadness units, anger units, and various other mental units. In the Uzbek language, the concept of mental state is mainly expressed through different word groups that mean feelings, emotions, mood, affect, stress.

Emotion is a special way of communicating our feelings in our mental state; This is how we connect the relationships and inner experiences that arise when we think about things and situations.

Emotions are good or bad experiences based on how one perceives one's desires and interests in relation to one's relationship to reality.

Strong and mainly temporary emotional states, called affective, are accompanied by visceral (internal organic) manifestations, and they are transmitted viscerally and arise in response to sudden and unexpected changes in the subject's life conditions.

A stable feeling of one or another emotion is called a mood. Mood is a long-lasting emotional state that disturbs a person.

Stress is a process that causes tension in the body as a result of overexertion [4].

A person is not completely indifferent to what is happening in the outside world, because he can see them. Human thinking is a continuous process. Among the stages of the thinking process:

- a) that the person is able to satisfy the demand;
- b) dealing as a subject with things that facilitate or hinder its implementation;
- b) relationships that encourage him to learn, etc [5].

Because a person's perception and reflection of surrounding objects forms his attitude towards it. For example, if something makes us happy or uplifts our mood, we will not tolerate other things that make us depressed or dull.

Some people like certain foods very much and others don't care for them at all, or some people like certain foods and others don't. A person usually responds to everything around him, and this includes the relationships in his life.

O. According to M. Wolkowitz: "People have feelings and opinions about what they see, hear, do, think and dream. Some things, people, stories, and situations make us happy, while others make us depressed or provoke our anger and hatred. When we are in danger, we experience fear; When we beat an opponent or succeed, we experience joy."

Emotion is a special mechanism that allows us to reflect our feelings, and reflects the connections and inner experiences that arise when we reflect objects and events. Therefore, emotions do not exist independently, but arise in connection with the influence of things and events in the external world [6].

An emotion is a good or bad experience based on how one perceives one's desires and interests in relation to one's relationship to reality. The definitions provided make it clear that the term "emotion" is more general than "feeling" and encompasses all aspects of a person's daily life and lifestyle.

In terms of frequency, emotion is related to human needs, interests, and goals. For example, the feelings associated with satisfying a person's basic needs can make a person feel happy and satisfied. Inability to satisfy the natural feelings of a person depresses the spirit, spoils his mood, causes impatience and unhappiness.

Emotions are a system of signals that allow us to know what is important to us as individuals and what events and things are happening in our lives. In this case, it is clearly distinguished from the many impulses affecting the sense organs, some of which combine to form the sensation experienced. Therefore, it leaves traces and is stored as memories expressed by sentimental names. Physiologically, this has the following meaning: for living beings, certain impulses become signs of calmness. A person's personal experience involves strengthening their response system as a result of emotional encounters. In psychology, this expressive role of emotion is called the "affective aspect of emotion." [7]

Like all other mental functions, emotions are related to the activity of the cerebral hemisphere. The stability and intensity of emotions is regulated by the brain. Emotions, unlike other cognitive processes, are associated with the movement of the internal organs of the body, in other words, with the activity of the autonomic nervous system. For example, when a person feels really shy, he blushes, when he is extremely frightened, he changes his color, trembles, and even his voice changes. In such an emotional state, a person's breathing and heart rate increase [8].

Therefore, a person's respiratory system, endocrine glands, speech apparatus and circulatory system are affected when experiencing a certain emotional state. For example, a student who is unfamiliar with the subject may sweat during the exam, have difficulty speaking, or get something stuck in his throat. In cases of extreme terror, the use of phrases such as "Cold sweat broke out" and "Heart pulled back" indicate that the person's internal organs are affected.

Lexical semantics is a branch of linguistics focused on the analysis of lexical meaning. The lexical and structural meanings of the term do not necessarily correspond to each other. For example, if we consider the term "stress", we can see that both its lexical and structural meanings refer to the same thing. However, the lexical and structural meanings of the word often work in opposite, or even completely opposite, meanings. For example, although the word "emotion" has a lexical meaning related to a feeling, it has a structural meaning related to a mental state. On the other hand, the word "cry" has a lexical meaning related to a state, but a structural meaning related to a process. [Richard Nordquist, 'Lexical meaning (words)', July 3, 2019] It can be seen from this that each set of words expressing a mental state has its own lexical and semantic, that is, structural meanings. Semantics is a branch of linguistics that specializes in the analysis of meaning. The aim of semantics is to understand meaning as a component of language, and how language produces meaning and how it is perceived, concealed and negotiated by speakers and listeners [9].

REFERENCE:

1. Muhamedova S, Saparniyozova M. Text Linguistics. Study guide, Tashkent-2011. 117 pages
2. Sobirov A.Sh. "Research of the lexical level of the Uzbek language as a system". Autoref. dis. Dr. Philol. Tashkent-2005.
3. Rasulov R. " Case verbs in the Uzbek language and their obligatory valences " . 3 B.25.
4. Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies,5(7), 40-45
5. Safarova R. Types of lexical-semantic relationship. - T.: Teacher, 1996 .
6. Wolkowitz O. M, Epel ES, Reus VI, Mellon SH. Depression gets old fast: do stress and depression accelerate cell aging ? Depression Anxiety. 2010;27(4):327-38. doi:10.1002/da.20686

7. Cowen, AS & Keltner, D. Self-report captures 27 distinct categories of emotion bridged by continuous gradients. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2017. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1702247114>.
8. MG Yaroshevsky, "Historical Psychology", Moscow. Izd. "Nauka"-1979, pp. 78-79
9. Geoffrey Leech, Author of Semantics (1974), University of Sheffield

UDC 80/81

ALLOMORPHIC AND ISOMORPHIC FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK GUIDE-INTERPRETER SPEECH

K.T.Alimova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek gid-tarjimon nutqining allomorfik va izomorfik xususiyatlari ko'rib chiqiladi, shuningdek, turli tillar tizimida qo'llanilishini tahlil qilib, qo'shma gap turlari ko'rib chiqiladi va ularni ingliz va o'zbek tillariga tarjima qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: allomorf va izomorf, guide-translator, tahlil, ingliz va o'zbek tillari, ibora va ma'no

Аннотация. В данной статье рассмотрено алломорфные и изоморфные особенности речи английского и узбекского гида-переводчика, также исследуются виды коллокаций с помощью анализа их употребления в разносистемных языках и просматриваются способы их перевода на английский и узбекский.

Ключевые слова: алломорфные и изоморфные, гида-переводчик, анализ, английский и узбекский язык, фраза и смысл

Abstract. This article examines allomorphic and isomorphic features of English and Uzbek guide-interpreter speech, also examines the types of collocations by analyzing their use in different systems of languages and looks at ways of translating them into English and Uzbek.

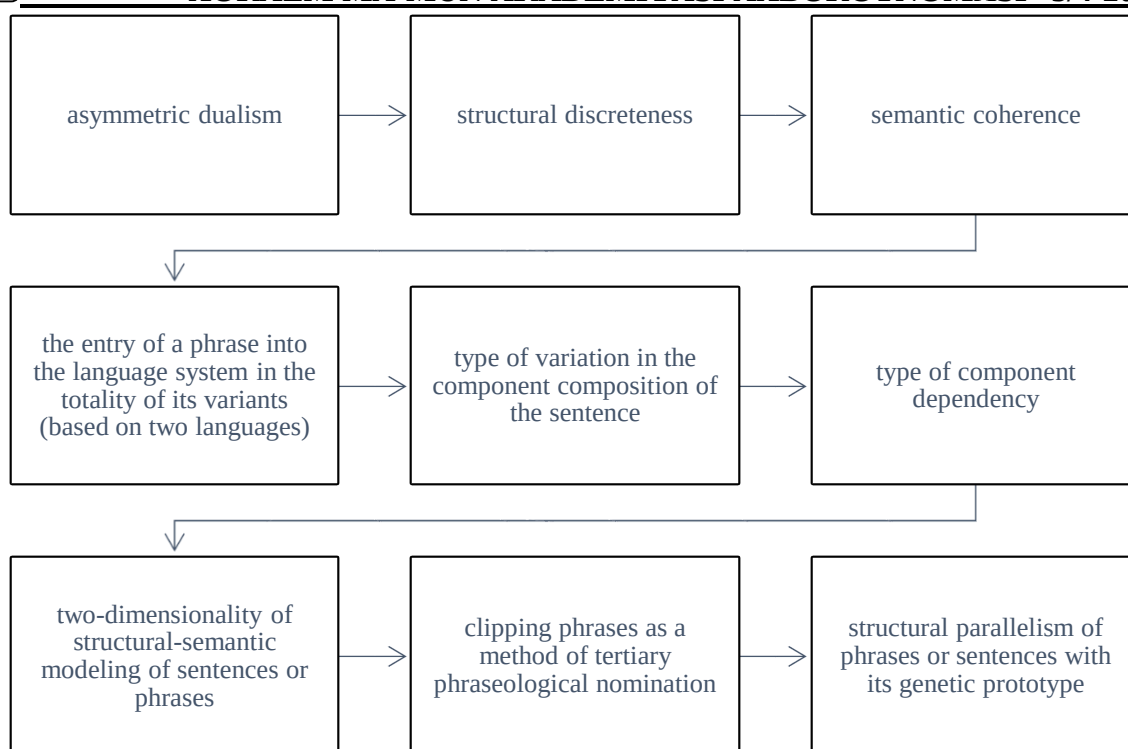
Keywords: allomorphic and isomorphic, guide-translator, analysis, English and Uzbek language, phrase and meaning

Let us note in passing that the history of comparing these languages begins in the first half of the XIX century. Attempts by scientists to systematize languages most often had low results, which can be explained, in particular, by the involvement of random features in comparison [2]. The research material was not representative [3]. Linguistic science lacked rigor in the use of quantitative methods [4]. The works of linguists also suffered from the fact that they were confined to the consideration of any one type of linguistic characteristics, for example, lexical and lexical-semantic features, morphosyntactic properties of verbs, phonetic and phonological criteria. Moreover, the more characteristics of different language levels were taken into account, the more the taxonomy of Romance languages was called into question [1]. Only a comprehensive study of linguistic characteristics in various aspects (phonological, lexical-semantic, morphological, syntactic, suprasyntactic, or communicative) with the use of modern linguostatistical techniques contributes to the correct compilation of speech of the English and Uzbek guide-translator in the aspect of allomorphic and isomorphic features.

The following methods were used in the work: a comparative typological method that reveals isomorphism and allomorphism in models of term formation in the aspect of two languages in the speech of a guide-translator; quantitative analysis; method of actual division; analysis of sources and information - specialists in the subject areas under study in order to control the correctness of the translation of phrases from the source language to the target language, in particular, from English to Uzbek.

Isomorphism is opposed to "allomorphism," which indicates the heterogeneity of the structure of the linguistic units that make up a given level. In English phrases or sentences, one of the first attempts to create a structural classification of English idiomatic expressions belongs to L. Smith, who collected an extensive collection of phrases often used by translator guides that goes beyond all existing collections of idioms at that time. In his classification, L. Smith, taking into account the peculiarities of the English language, singles out the oral speech of translators in the aspect of an adverbial nature, which are combinations of prepositions with nouns and adjectives, for example, for good 'forever; as well as combinations of verbs with postpositions, which he calls phraseological verbs, for example, keep down 'to suppress, to keep in subjection.

Exploring the speech of the guide-translator from the point of view of isomorphism T.N. Fedulenkova [5] identifies the following features of phraseological units as universals:

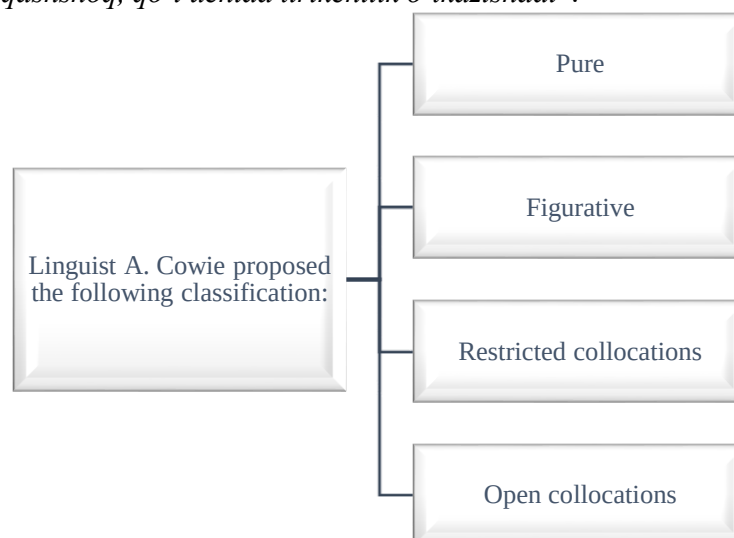

The linguistic interpretation of M. Benson's collocations [3] lies in understanding them as idioms in the speech of guides and translators, which follows from the classification he proposes:

1. Non-composite - the meaning of a collocation does not follow from the meanings of its parts. Or the meaning is completely different from a free combination, as in the case of idioms such as kick the bucket (*to play in the box - olamdan o'tmoq*).

2. Irreplaceable - members of a collocation cannot be replaced by other words, even if in the context they have the same meaning). For example, white wine (*white wine – oq vino*) cannot be replaced by other words denoting shades of white (yellowish-white wine – *sarg'imtir vino*).

3. Immutable - collocations that cannot be freely changed with the help of additional lexical material or with the help of grammatical transition rules). This is especially true for set expressions such as idioms. Changing the singular to the plural can create an incorrectly constructed inconsistent idiom in English, for example in the phrase "*people as poor as church mice*". To adequately convey the meaning of this collocation in the Uzbek language, you need to pay attention to the ethnolinguistic features of the idiom. From this point of view, it is advisable to convey the meaning of this expression using phrases such as "*o'ta darajada qashshoq, qo'l uchida tirikchilik o'tkazishadi*".

A. Cowie drew attention to the fact that the meaning of a collocation consists of the meanings of the words included in it. The collocation a broken window (broken window) is classified as an open collocation due to the fact that the meaning of this phrase consists of the meanings of two independent

words included in it. On the contrary, closed collocations are distinguished by the fact that one of the words is not used in its usual meaning, as, for example, in the phrase to jog one's memory to remind, to force to remember - *esga solish*, *eslashga majbur qilish*, the verb to jog means to push - *turtib qo'yish*.

Analysis of scientific literature shows that:

a) adjective + noun adjective + noun), for example: a huge profit; high earnings; a heavy rain; lasting happiness; a strong sun (*nojo'ya ta'sir*; *yumshoq non*; *istisnoli hodisa*);

b) noun + noun noun + noun), for example: a pocket calculator; a personal safety; email bounces; a key factor (*kompyuter monitori*; *shahsiy muhofaza*; *electron pochta bonusi*; *asosiy omil*);

c) noun + verb noun + verb), for example: the economy boomed; prices rise; time passes; time goes by (*iqtisodiyot gullab-yashnaydi*; *narx-navo ko'tarilmoqda*);

d) verb + adverb verb + adverb), for example: smile proudly (*bepisandlik bilan yurish*);

e) adverb + adjective adverb + adjective), for example: absolutely wrong (*mutlaqo hato*); highly unlikely; absolutely ridiculous; blissfully happy (*Baxtdan masrurlik*; *haqiqatdan uzoq*; *mutlaqo be'manilik*).

The opinions expressed above largely relate to translation activities. The translation of classical works, in scientific terms, can be called the interpretation of the text of a work of art, often associated with the rethinking of phraseological units, as well as the activities of the translator's guide.

We can say that the only isomorphic type in the speech of translators in Uzbek borrowed stable combinations and their English prototypes is the nominative type with adjacency and postposition of the main component ($N+N^{\wedge} N(nom)+N(nom)$). However, it is necessary to take into account the instability and non-standard nature of this type in the Uzbek language. In the remaining types: nominative with adjacency and postposition of the main component and verbal with adjacency and preposition of the main component - there is only partial similarity in their constructions ($Adj+N^{\wedge} Adj(nom)+N(nom)$; $V+N^{\wedge} V+N(acc)$), while different types of syntactic connections are used.

Thus, the presence of isomorphism between the studied phrases and sentences in the oral speech of English translators and their Uzbek prototypes is explained primarily by their borrowed nature and the method of reproduction in the Uzbek language according to the English model. Calquing and transliteration contribute to the preservation of most of the structural features of the sample in the borrowing language. In addition, some designs are morphologically similar. Isomorphic features are also found in semantics, the basis of reproduction and the degree of lexicalization. Nevertheless, the influence of the English prototype stable combination is limited, and the Uzbek language reproduces borrowings based on its typological characteristics, using the means inherent in it.

REFERENCES:

1. Abdullaeva N.A. Title: Comparative typology of English and Uzbek languages. Tutorial. — 4th ed. — Nukus-Kazan: FILLIT, 2021.
2. Benson, Morton. The structure of the collocational dictionary. International Journal of Lexicography 2. 2019. pp. 1-14.
3. Bahns, J. Lexical collocations: A contrastive view. English Language Teaching Journal, 47(1), 2021, pp. 56–63.
4. Lewis, M. Teaching Collocation: Further Development in the Lexical Approach, Hove: Language Teaching Publications, 2000.
5. Fedulenkova T. N. Isomorphism and allomorphy in Germanic phraseology: based on the material of English, German and Swedish: author's abstract. dis. Doctor of Philology – M, 2016.

UDK:809.1(045)

A.QODIRIY VA F.DYUSHEN IJODIDA BADIY PSIXOLOGIZM

D.Aliqulova, Tashkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi adabiyotshunoslikda dolzarb bo'lgan masalalardan biri-badiiy psixologizm tushunchasi haqida fikr yuritilgan. Badiiy psixologizmning adabiyotga kirib kelishi va shu sohada amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil etilgan hamda A.Qodiriy va F.Dyushen ijodida badiiy psixologizmning ochib berilishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy psixologizm, ruhiyat, badiiy obraz, psixologik tahlil, psixoanaliz.

Аннотация. В данной статье обсуждается один из наиболее актуальных вопросов в современном литературоведении – понятие художественного психологизма. Анализируются проникновение художественного психологизма в литературу и научные исследования, проводимые в этой области, анализируется раскрытие художественного психологизма в творчестве А. Кадирия и Ф. Дюшена.

Ключевые слова: Основные слова; художественная психология, психика, художественный образ, психологический анализ, психоанализ

Abstract. *In this article, one of the most relevant issues in today's literary studies is discussed - the concept of artistic psychologism. The entry of artistic psychologism into literature and the scientific research carried out in this field are analyzed, and the revelation of artistic psychologism in the works of A. Qodiriy and F. Duchene is analyzed.*

Key words: *artistic psychology, psyche, artistic image, psychological analysis, psychoanalysis.*

XX asr boshlarida o'z faoliyati va asarlari bilan ko'zga ko'ringan adib Ferdinand Dyushen va adib bilan zamon nuqtai nazaridan bir vaqtda yashagan, yozish uslubi yaqin bo'lgan o'zbek romanchiligining asoschisi, yozuvchi Abdulla Qodiriy ijodida badiiy psixologizmni tutgan o'rni haqida fikr yuritamiz.

Badiiy asarda to'laonli inson obrazini yaratishdagi muhim unsurlardan biri bu-badiiy psixologizm sanaladi. Badiiy psixologizm deyilganda, personaj ruhiyatining ochib berilishi, uning xatti-harakatlari, gap so'zlarining psixologik jihatdan asoslanishi tushuniladi va u mazkur vaziflarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi qator usul, vositalarni o'z ichiga oladi. Yozuvchi personaj ruhiyatini bevosita yoki bilvosita tasvirlab berishi mumkin. Personaj o'y-kechinmalari, his tuyg'ularining "ichki monolog", "ong oqimi" tarzida yoki muallif tilidan (o'ziniki bo'lmagan avtor gapi) bayon qilinishi psixologik tasvirning bevosita shakli hisoblanadi. Asarda personaj ruhiyatining uning xatti-harakatlari, gap-so'zlari, yuz-ko'z ifodalari (mimikasi), undagi fiziologik o'zgarishlarni ko'rsatish orqali ochib berilishi bilvosita psixologik tasvirdir. Ruhiy tasvirning bu ikki ko'rinishi bir-birini to'ldiradi, shu bois ham muayyan personaj ruhiyatini tasvirlashda yozuvchi bularning har ikkisidan ham o'rni bilan unumli foydalanadi. Shuningdek, personaj ruhiyatini ochishda tabiat tasviridan yoki boshqa biror narsa obrazidan foydalanishi mumkin. Shuningdek, badiiy asarlarda odamning g'am-qayg'usi, shodligi, ichikishi, o'kinishi, o'pkalashi, ichki bezovtaligi yu xotirjamlikni umuman ruhiy holatlatni tasviriga ishtiyoqmanda ijodkorlarda ruhiy tahlili va tasviriga murojaat davom etaveradi. Dunyo adabiyotshunosligida psixoanalitik metod asosida badiiy asarlar mohiyatini tushuntirishga urinish mavjud hodisa.

Adabiyotshunoslikdagi psixologizm bir tomondan badiiy asarlardagi qahramonlar ruhiyatini tadqiq qilsa, ikkinchi tomondan badiiy asar ijodkorining ruhiy olamiga, badiiy asarni o'qiyotgan kitobxonning ma'naviy-ruhiy dunyosiga e'tibor beradi. Shu bois psixologik tahlillar biografik metod tajribalariga ham tayanadi deya takidlaydi adabiyotshunos olim B.Karim. [3,184]

O'zbek adabiyotshunos olimlari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalasiga bag'ishlangan izlanishlar olib boradilar. Jumladan, X.Umarovning "O'zbek romanlarida ruhiy tahlil muammosi" doktorlik dissertatsiyasi, Yu Eshmatovanning "Istiqlol davri o'zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini", U.Qodirovning "Badiiy ijodiyatda ijtimoiy psixologik va etnopsixologik muammolar talqini", A.Abdurahmonovanning "Abdulla Qodiriy ijodida psixologik tasvir" Phd, Y.Bekmurodovning "Hozirgi o'zbek romanlarida psixologizm problemi" filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori [Phd] ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalalarini turli aspektlarini tadqiq etgan bo'lsalar, N.Qobilovanning "Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm", N.Muhammedova "Margaret Drebl asarlarida ayol obrazi va uning ishtimoiy estetik talqini" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori [Phd] ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va ruhiyat mavzularida qiyosiy tadqiqot olib borganlar.

XX asrda boshlangan o'zbek adabiyoti "Yangi o'zbek adabiyoti" deb nomlangan. Chunki ham nasrda, ham nazmda tubdan o'zgarishlar yuz bergan, ilk dramatik asarlar vujudga kelgan va bu chinakamiga yangi hodisa, yangi adabiyot bo'lgan edi. Adabiy shakllar asosan tashqaridan o'zga xalqlar adabiyotlaridan qabul qilingani ham haqiqat: roman, drama va yangicha she'r shakllari shular jumlasidan. Lekin bu ular bir biridan ko'chirib olishgan degan ma'noni anglatmaydi. Ijodiy ta'sirlanishning yonida o'sha millatlar o'tmishidagi siyosiy, ijtimoiy, ma'daniy va psixologik muhit o'xshashligi omilini aslo yoddan chiqarmaslik kerak. Zero o'xshash muhitlar o'xshash adabiy qahramonlar-u ularning bir-biriga monand kayfiyatlarini dunyoga keltiradi. Demak, "Yevropaning modernistik adabiyoti Yevropanikidir va bu adabiyot o'z davrida o'z vazifasini o'tab, asosan o'sha yerda qoldi. O'zbek adabiyotidagi yangi (modernnoma) adabiyoti kayfiyatida Yevropa modern adabiyotining oz-moz ijodiy ta'siri (ko'proq shakliy ma'noda) bor, albatta, lekin u muhit etibori bilan Sharq, xususan, o'zbek insoni dunyoqarashidagi ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar nigizida tug'ildi. Shunga ko'ra, yangi o'zbek adabiyoti milliy zaminda ildiz otgan bo'lib, u Yevropa modern adabiyotidan ko'chirilgan nusxa yoki unga taqlid emas" deya fikr yuritadi adabiyotshunos olim Ulug'bek Hamdam.[4,39]

Professor Uzoq Jo'raqulov takidicha "Yevropa nosirlari yozgan romanlar ichida o'zining syujeti va qahramonlari jihatidan Qodiriyga birmuncha yaqinroq, o'zbek o'quvchisiga "Tamilla", "Qamar" singari asarlari bilan tanish Ferdinand Dyushendir. Ushbu adib ijodida esa tor maishiy talqin yetakchilik qiladi. Qolaversa, mazkur asar "O'tkan kunlar"dan birmuncha keyin yozilgan" degan fikrni olg'a suradilar.

Albatta, bu ikki adib bir-biridan nusxa olmagan. Biroq ikkala adibning asarlarida ham o'sha davrdagi insonlarning ichki kechinmalari, psixologik holatlarni tasviri bir biriga monandligi bilan yaqin hisoblanadi. [2,10]

Adabiyotshunos olim U.Jo'raqulovning yana bir fikrlari bor-ki, ya'ni "Yevropa romani syujeti qolipida qahramonlar hech bir ishoratsiz, ilohiy, ijtimoiy, maishiy asoslarsiz faqat "tasodif" deyilguvchi mantiqsiz voqealik vositasida uchrashib qoladilar".[2,12] Albatta ustozning bu fikrlari asosli. Misol tariqasida F.Dyushenning Qamar romanidan parcha olsak: "Amri maxol" bobidan "Qorong'u tunlarning birida ko'chada shovqin-suron va hayot bitgandan keyin u cho'ntagiga so'rg'ich solib Muhammadning "uning orqali hech kim kira olmaydi deb" hayol qilgan qulfga so'rg'ich solish uchun ketdi. Ikki kun o'tgandan keyin u yana qorong'ulikdan foydalanib soxta kalit bilan shu qulf oldiga keldi. Kalet hech bir qiynalishsiz qulfga tushdi. Ochildi tayyor... Tamomi bilan u o'g'ri... Bu hammasi muhabbat orqasida. Endi fursat kutish masalasigina qolgan edi bu ham ko'p osonlik bilan amalga oshdi. Safar bir kundan ortiq bo'lar ekan. Qanday qilib bo'lsa ham Muhammad bilan birga bormaslik yo'lini ko'zlash kerak. Kasal esa o'z navbatida o'tib ketadi. Tasodif payti bilan ko'p yaxshi narsa. Shu sababli kichkinagina bir tasodifni o'ylab chiqarish lozim edi. U ham xarbiy hiyladan bo'ldi. Hiyla ham muvaffaqiyatli chiqdi". Bundan ko'rinib turibdi-ki, F.Dyushenning asarlarida tasodifiy uchrashuvlar bisyor. A.Qodiriyning romanlarida esa undan emas. O'tkan kunlardan misol olsak. Hattoki Otabekning ilk uchrashuvi ham oldindan shama qilingan va bekning pinxona ochiqligi, uning psixologik holatidan o'quvchiga ayon bo'lgan. Bundan ko'rinib turibdiki insonning ruhiy holati, ichki kechimalari obrazlarni ochib beradi.

Xarakter va uning psixologiyasi tahlili adabiyotning kamolati, yozuvchining mahorati darajasini belgilovchi bosh omildir. Darvoqia, Adabiyot- xarakterlar yaratish san'ati va ayni chog'da ana shu xarakterlar "dilini bilish, uning sirlarini bizga ochib ko'rsatish asarlarini biz maroq bilan qayta-qayta o'qiydigan yozuvchilarning har biriga beriladigan ta'rifdagi birinchi so'zlar shular-ku axir" (N.G.Chernishevskiy)[5,238]

Psixologik talqinda qahramon ruhiyatini asoslashda, voqealikka ishonitirishda eng kichik detallar ham muhim sanaladi. Masalan, "O'tkan kunlar"ni yozish chog'ida Marg'ilonga borganimda, bir ko'chadan o'ta turib, nomozshom mahalida, dog' qilinayotgan zig'ir yog'ining hidi burnimga urildi, men buni esda tutib qolishga tirishdim. O'tkan kunlarning bir joyiga shu kichkina detalni kirgizilganida berilayotgan tasvirning yana ham ishonarli bo'lib chiqqani esimda deya takidlaydi yozguvchi.[1] Albatta, man shu elementar detal ham romanni o'qiganimizda tasovvur obyektimizni yanada jonlantirganini guvoh bo'lamiz.

Adabiyotshunos olim Xotam Umarov ta'kidicha "Abdulla Qodiriy yirik prozasida qahramonlar tuyg'ularini bevosita tahlil etmaydi, balki tashqi qiyofa ko'rinishlarida ruhiy holatlarning aksini beradi".[8,38]

Bunga birgina asardan misol: Otabek oshiq, ya'ni Kumushga bo'lgan sevgisi sir bo'lgan paytida uning ma'naviy otasi bu sirli muhabbatini payqab Otabekni sinab sirni ochmoqchi bo'ladi.

Xasanali ginalik qiyofada qoshlarini chimirdi va- Mendan yashirib yurgan bir siringiz bor, - dedi. Sizdan yashirgan bir sirim bor? – Bor o'g'lim bor,- dedi Xasanali, -agar da'vongiz to'g'ri bo'lsa, menga chindan o'z kishim deb qarasangiz, o'sha sirni yashirmangiz.

Otabek to'satdan o'zgarib, boyagi asabiylik holatini yo'qotdi, shundog' bo'lsa ham o'zini yig'ib, kulgan bo'ldi:

Hali shunaqa sizdan yashirin sirim bormi?

- Bor

- Bo'lsa, marxamat qilib kashfingizni so'zlangiz. Hasanali piyolani og'ziga ko'tarib, choyni xo'pladi, kaftini ochdi:

- Marg'ilondan kelgan kunlardan boshlab sizda qiziq bir holat bor edi. Siz bu holatni "Marg'ilon havosi yoqmadi" deb ta'bir qilsangiz ham, men mundan boshqa narsalar payqayman...

Otabek o'ziga qat'iy tikilib turgan Xasanalidan yuzini chetga burishga majbur bo'ldi. Go'yo bu sehrGAR chol hamma sirni betdan o'qib olardi. Xasanalini hamon o'ziga tikilib turganini bilib manglayini qashigan bo'ldi:

Xo'sh, davom etingiz...

Bu siringizni mendan yashirmoqchi bo'lasiz,- dedi tamom qanoat bilan Hasanali. Xayr, yashirmoqqa ham balki haqingiz border. Ammo shu ko'yi sir saqlash bilan biror natijaga yetish mumkinmi?...

Otabek qip-qizil qizarib, gunohkorlardek yerga qaragan edi. Xasanalining yuziga padarona tarahhum tusi kirib keksalarga hos ohangdor bir tovush bilan bekning ustidagi og'ir yukni ola boshladi:

Aybi yo'q o'g'lim dedi, - muhabbat juda oz yigitlarga muyassar bo'ladigan yurak javharidir. Shuning uchun kuch sarf qilib bo'lsa ham unitish ko'p o'ylamaslik kerakdir.

Bu keying gap bilan Otabek ko'tarilib Hasanliga qaradi va uzoq tin olib yana yerga boqdi. Go'yo buning ila "unitish mumkin emas" degan qat'iy so'zni aytgan edi. Orag'a so'zsizlik kirdi. Ikkisi ham fikrga to'lg'on edi. Hasanalining ortiqcha berilib o'ylag'an kezda soqolini yamlash bilan mashg'ul edi. Uzoq o'ylag'andan so'ng ishning ochilmay qolg'an qismini eshitishni boshqa vaqtg'a qoldirmoqchi bo'ldi. Chunki Otabek shuning o'ziiga ham yaxshigina qizarinib, bo'rtingan edi.[6,27]

Keltirilgan ushbu parchadan ko'rinadiki, Oshiq Otabekning ichki kechinmalari va tashqi xatti-xarakati, ko'z qarashlari yuz ifodasi (mimika) orqali ochib beriladi ya'ni sir fosh bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda bu ikkala adib ham davr nuqtai nazaridan, ya'ni o'sha yillarda bo'lgan voqealar, insonlarning ruhiy holatlaridan va jamiyatda bo'lgan xunrizliklardan tasirlanib ijod etgan adiblardir. Yuqoridagi misollar orqali shuni ayta olamizki ikkala adib asarlarida ham badiiy psixologizmni ya'ni insonlarni ruhiy holatini yuqori saviyada ochib bera olgan adibdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ф.Дюшен. 1997 "Қамар" "Тамилла" романлари. Тошкент Маънавият.
2. Жўрақулов У. 2020. Қодирий ва роман тафаккури; монография - Тошкент: Нурафшон бусинесс.
3. Карим Б. 2018. Рухият алифбоси. – Тошкент. Гофур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
4. Ulug'bek Hamdamov. 2020. Jahon adabiyoti: Modernizm va postmodernizm. O'quv qo'llanma. Akademnashr.
5. Ўзбек адабий танқиди; 2011. Антология – Тошкент: Турон-Иқбол нашриёти.
6. Qodiriy A 2019. O'tkan kunlar / roman / Adabiyot barkhayot asarlari turkumi / Nashrga tayyorlovchi: Khondamir Qodiriy-T :<Navruz>.
7. Қодирий А. Ёзувчи ўз иши тўғрисида, \ Кизил Ўзбекистон 1935 йил 14 март.
8. Хотам Умаров. 2002. Адабиёт назарияси. Шарқ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти. Тошкент.

UDC 82-193.1

INTERPRETATION OF SYMBOLS IN UZBEK WRITTEN DREAM INTERPRETATION BOOKS

Z. M. Allayev, teacher, Termez University of Economics and Servis, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalqining islomgacha bo'lgan davri va islom dini va madaniyati kirib kelganidan keyingi tush ta'biri kitoblaridagi timsollar muhokama qilinadi va o'sha katta davrlar orasidagi farq va o'xshashliklar solishtiriladi. Bundan tashqari, u odamlarning tush talqiniga zamonaviy munosabatini tushuntiradi.

Kalit so'zlar: tush ramzlari, ta'biri, "Irq bitigi", oneirosfera, tush talqini kitoblari.

Аннотация. В этой статье рассматриваются символы в сонниках узбекского народа доисламского периода и после прихода исламской религии и культуры, а также сравниваются различия и сходства между этими большими периодами. Более того, это объясняет современное отношение людей к толкованию сновидений.

Ключевые слова: символы снов, толкование, «Ирк битиги», онейросфера, сонники.

Abstract. This article discusses symbols in dream interpretation books of Uzbek nation pre-Islamic period and after the arrival of Islamic religion and culture, and compare the differences and similarities between those big periods. Moreover, it explains the modern attitude towards dream interpretation by people.

Key words: dream symbols, interpretation, "Irq bitigi", oneirosphere, dream interpretation books.

There are conventional beliefs associated with symbols in dreams that explain the situations of items in dreams from every nation on the planet. These ideas are passed down orally from generation to generation by broadening and updating the scope of nations' horizons, living situations, and levels of intelligence. Written dream interpretation books are also based on such traditions. Oral interpretations among the audience are blended with their daily lives as their outlook and way of thinking in examples of folklore in live performances. Although they have evolved in a sequential manner, some of them have already taken the form of a written book. Those who wrote dream interpretation books based on the traditions described above. We may see this by looking at the compositions of common people's proverbs, riddles, and phrases, which have taken oral form and evolved over thousands of years. For example, "if you see it in your dream, kill it" refers to a snake. The "horse" in the dream represents a "ambition".

The explanations of dream reasons in popular fairytales and poems might be viewed as examples of the public's distinctive dream interpretation. Because here, dream interpretation and exposition come together. In the example of varied interpretations of one occurrence in numerous cultures, we can see the connection between symbols in dreams and fate, history, beliefs, and national life. Nowadays, in Uzbek dream interpretation, "dog" means "enemy," "evil," and "slander." However, in the past, notably in Sufism literature, "dog" has also represented "friend" and "partnership" in certain European nations.

At the same time, religious changes in people's lives can cause a particular image to regain its original symbolic meaning. Such changes occurred mostly as a result of the introduction of Islam to Central Asia. The image of the "dog" depicted above serves as a vivid representation of this predicament. A number of ancient ones have been kept as part of folklore samples, motifs, representations of the "dog" of our people's beliefs, confirming that it is considered as a good image in certain levels. Let us look at the fairy tale "Odamtoy," and the interpretation of the horse as a blood relative, "Ermana Mergan," and in some other fairy tales, the dog is a companion and comrade of the hero, which confirms that it will happen. We can detect traces of this optimistic mentality in the picture of a dog at birth and shamanic ceremonies in our nation's flawless system. It is well known that symbols in dreams evolve over time in relation to people's beliefs and lifestyles. From this perspective, two major stages can be recognized in the interpretation of symbols in the Uzbek dream system:

1. Pre-Islamic Interpretation of Dream Symbols.

2. Interpretations of symbols in dreams after the spread of Islamic culture.

When the history of detailed symbolic meaning items with distinct conventional interpretations is explored independently and their meaning capacity is discovered, it is clear which outlook the image is a result of. We shall go deeply into this topic when we examine the images that arise in the interpretation of dreams in epics and fairy tales. However, there are several examples of written interpretations that we can use to reach early judgments. "The Book of Race," acknowledged by all experts to be a product of pre-Islamic thinking, is one such example. Before delving into the meaning of "Irq bitigi," which holds a specific place in the transfer of dream interpretations from generation to generation, and their application, it is necessary to consider the textual interpretations. It is extremely difficult to tell when the first Uzbek and Turkic dream interpretations were made, but "Irq bitigi" is a vivid example of pre-Islamic interpretation known to scientists to this day. When we compare "Irq bitigi" with post-Islamic interpretations, we can easily see differences since they differ in terms of explanation, explanation, and expression methods. In this location, Russian researchers translated "Irq bitigi" into Russian as "Kniga Gadaniy," which means "Fortunetelling book," and it appears to be more accurate than the translation in Uzbek translations. However, the symbols in "Irq bitigi" share numerous similarities, and we have several reasons to believe this.

Russian academic I. B. Stebleva's perspective on the formation of "Irq Bitigi" units supports our ideas. "Dream interpretation books have the same structure, regardless of whether the beginnings are in one line or expanded.

- The condition in a dream;
- The exposition which informs about the positive and negative sides of dreams;
- Conclusion. [3]

At this time, the most significant component of the issue for us is that "Irq Bitigi" symbols and their breadth of meaning are clear enough to be sensed and conveyed in a meaningful way. That is, it allows us to see what significance each image in "Irq bitigi" had in ancient times and how it relates to the interpretations found in today's idioms and folklore works. Instead of discussing every image in "Irq Bitigi," we now focus on those that are consistent with contemporary interpretations and examples of folklore. For example;

Having place on the throne,
I am, the son of universe,
Being in rejoice,
Never forget, this is good. [2]

In this sentence, we read the son of Universe sitting on the throne in joy as a "sun," because the sun is characterized as such in most nations of the world in "Irq Bitigi." Furthermore, the timing of day and night is closely tied to the position of the sun. The sun is "joyful" while sitting on his throne, which is considered as a good sign. Folklore examples include fairy tales in which the hero's glimpse of the moon and sun is considered as an omen of good fortune. According to the nineteenth-century interpretation attributed to prophet Josef, "Whoever sees the sun in a dream will be among the prophets on the Day of Judgment." As you can see, the heavenly lights' symbolic connotations remain unchanged.

I am a snake with a golden head,
My golden belly running with a sword
My body by the wayside
They say they put my head in the way of my house.
Know: this is bad, [2]

If we interpret this verse literally, it portrays a situation in which a snake with a golden head is slain, its body is left on the road, and its head is taken home, with the remark that this is evil. The original

meaning is obvious from other elements of the painting, which show that it is figurative. The major emphasis is in the form of a snake with a golden head. Killing and shaming a snake is said to bring bad luck. It is known that the picture of the snake and the finder appears not only in dreams, but also in Uzbek folklore and traditions [1]. In Uzbek folklore studies, it should be noted that the scope of meaning of the image of the snake in "Irq bitigi" corresponds to today's Uzbek folklore materials and dream interpretations. In this scenario, we can see another image in the monument, which is a possible dwelling example. For instance:

A big house burned down.
There is nothing left to the bottom of it.
They said that it did not reach the walls.
Know: - this is bad [2].

Images of houses, structures, and roofs (hearths) are common in Uzbek culture, particularly folk ballads. Study of poetic symbolism in Uzbek traditional lyrical lyrics. Sh.Turdimov's "roof" in lyrical poems is symbolic; while researching his image individually, he writes: "The people in his imagination, a building, a house - the destiny of a family, a roof - the head of a family, er (husband), interpreted as destiny" [4]. Shakhdar Khan appeared in the epic "Birth of Goroglu" according to the researcher. The verse "my building is all flat" in the dream and the image of the "house" in Solor Kazan's dream in the song "The Robbery of Solor Kazan's House" in "The Book of Dada Korqut" and taking the image of the building in "Irq Bitigi" as a whole while studying, the general image of the "house" in these sources noted that it has symbolic content [4]. In his article "On the ancient foundations of dream interpretation," folklorist T. Haydarov also commented on these facts: "Everything is level" (The fallen building is your body), - to be interpreted as a coincidence or a simple simile without being, passing from mouth to mouth in oral creation for centuries "There should be a diffused artistic expression of the coming primitive imaginations," he argues in his book. In the current interpretation based on people's traditional interpretations, the "home" symbol is defined as: "To view one's own house - news about happenings in the family, work, depending on the situation, clean; to see a clean house and yard - momentary fear and far away prolonged bad luck. If a guest is expected, clean and sweep the house [5]. If he finds a house in need of repair, it is a sign of good fortune, a blessing, or a large gathering. A decaying home is a terrible ailment. A haunted house is a symbol of great melancholy.

REFERENCES:

1. Файзиева Д.О. Ўзбек фольклорида илон образи (генезиси ва бадийи): Филол. фанлари номзоди дисс... автореф. - Тошкент, 2004.
2. Ирқ битиги II Қадимги ҳикматлар. - Б.70.
3. Стеблева И.В. Древнетюркская книга гаданий как произведение поэзии // История, культура, языки народов Востока. - М.: Наука, 1970. - С.150 – 177.
4. Турдимов Ш. Том устига том солдим // Ёшлик. - Тошкент, 1988. №7. - Б.75 - 76.
5. Ҳайдаров Т. Туш таъбирининг қадимий асослари ҳақида / I Адабий мерос. - Тошкент, 1986. №2. - Б.55 – 60.

UDK. 82.01

BADIIY TA'RIF YOZUVCHINING O'ZIGA XOS USLUBI DOIRASIDA MANTIQUIY VA OBRAZLI FIKRLAR UYG'UNLIGI

N.R.Amanlikova, dots., Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola fantastika muallifligining o'ziga xos stilistik sohasi doirasida ratsional va xayoliy bilish o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni o'rganadi. Shuningdek, yozuvchilarning hikoyalari tarkibidagi ratsionallik va ijodkorlik o'rtasida qanday muzokara olib borishini o'rganiladi. Mavjud adabiyotlarni sinchkovlik bilan o'rganish bilan bir qatorda, tadqiqot badiiy adabiyotning hunarmandchiligiga xos bo'lgan ijodiy mexanizmlarni ochib beradi. Ushbu dinamik munosabatlarning ifodalarini o'rganish orqali, tadqiqot mualliflar o'quvchilar bilan rezonanslashadigan hikoyalarni yaratish uchun mantiqiy uyg'unlikni xayoliy qobiliyat bilan qanday uyg'unlashtirganini chuqurroq tushunishga intiladi. Asosiy kognitiv jarayonlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot badiiy adabiyotning san'ati va ilm-faniga qimmatli fikrlarni qo'shish, hikoya qilishning ijodiy harakatlariga xos bo'lgan murakkabliklarni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy asar, deduksiya ijodkorlik, mantiqiy fikrlash, xayoliy fikrlash, hikoya qurish, stilistik afzallik, sintez, leksik, frazeologik, grammatik, fonetik, kognitiv jarayonlar.

Аннотация. В этой статье исследуется сложное взаимодействие между рациональным и образным познанием в рамках своеобразной стилистической области авторства художественной литературы. В нем тщательно исследуется, как писатели балансируют между рациональностью и креативностью при составлении захватывающих сюжетных линий.

Используя тщательный обзор существующей литературы наряду с качественным анализом, исследование раскрывает творческие механизмы, присущие писательскому ремеслу художественной литературы. Углубляясь в нюансы этих динамичных отношений, исследование стремится обеспечить более глубокое понимание того, как авторы сочетают логическую последовательность с творческим талантом, создавая повествования, которые находят отклик у читателей. Посредством изучения основополагающих когнитивных процессов это исследование призвано внести ценный вклад в искусство и науку написания художественной литературы, проливая свет на сложности, присущие творческой деятельности по рассказыванию историй.

Ключевые слова: Художественное произведение, дедуктивное творчество, логическое мышление, образное мышление, построение рассказа, стилистическое предпочтение, синтез, лексический, фразеологический, грамматический, фонетический, когнитивный процессы.

Abstract. This paper explores the intricate interplay between rational and imaginative cognition within the distinctive stylistic domain of fiction authorship. It scrutinizes how writers negotiate between rationality and creativity in the composition of captivating storylines. Employing a thorough review of existing literature alongside qualitative scrutiny, the research elucidates the creative mechanisms intrinsic to the craft of fiction writing. By delving into the nuances of this dynamic relationship, the study seeks to provide a deeper understanding of how authors blend logical coherence with imaginative flair to craft narratives that resonate with readers. Through an examination of the underlying cognitive processes, this investigation aims to contribute valuable insights into the art and science of fiction writing, shedding light on the complexities inherent in the creative endeavor of storytelling.

Key words: Artwork, deductive creativity, logical thinking, imaginative thinking, story building, stylistic preference, synthesis, lexical, phraseological, grammatical, phonetic, cognitive processes.

Kirish. Badiiy adabiyot sohasi jozibali makonni taqdim etadi, unda mantiqiy deduksiya va xayoliy izlanishning dinamik o'zaro ta'siri adabiy asarlarni yaratish uchun asosiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu sohada mualliflar potentsiallarni chuqur o'rganish bilan shug'ullanadilar, o'z tomoshabinlarining tasavvurini o'ziga tortadigan murakkab hikoyalarni yaratadilar. Ushbu maqolaning maqsadi fantastika mualliflarining mantiqiy fikrlash va xayoliy g'oyalar sohaslarini o'zlarining individual stilistik afzalliklari kontekstida qanday qilib uyg'unlashtirishini o'rganish hamda shu bilan rivoyatlarni qurishda ishtirok etadigan suyuqlik jarayonini yoritishdir.

Badiiy adabiyot mualliflari o'zlarining hikoyalarini shakllantirish uchun mantiqiy tuzilmalarni xayoliy elementlar bilan uyg'unlashtirgan ijodiy landshaftda harakat qilishadi. Ushbu tadqiqot yozuvchilar tomonidan ratsionallik va ijodkorlikni uzluksiz integratsiya qilish uchun qo'llagan usullar haqida tushuncha berib, ushbu sintez asosidagi murakkab mexanizmlarni ochib berishga qaratilgan. Badiiy adabiyotda turli stilistik yondashuvlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot hikoya qurilishiga xos bo'lgan murakkabliklarni ochishga intiladi. Badiiy adabiyotda mantiqiy va xayoliy sohalar o'rtasidagi dinamik munosabatlarni nozik tadqiq qilish orqali ushbu maqola ijodiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga hissa qo'shishga qaratilgan. Yozuvchilarning aql va tasavvur sohalari o'rtasida qanday muzokara olib borishga oydinlik kiritib, ushbu tadqiqot hikoya qurilishining badiiyligi haqida qimmatli tushunchalarni berishga harakat qiladi. Pirovardida, bu so'rov badiiy adabiyot haqidagi ilmiy nutqni uning ijodiy mohiyatining murakkab tomonlarini ochib berish orqali boyitishga intiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'tgan tadqiqotlar badiiy adabiyotga xos bo'lgan murakkab va qatlamli xususiyatlarni ta'kidlab, ijodiy ishda mantiqiy va tasavvurli fikrlashning ikki tomonlama funksiyasini ta'kidladi. Biz misol qilib keltirgan olimlar, badiiy kompozitsiya mahorati uslubiy mantiq va tasavvurni erkin o'rganish o'rtasidagi nozik muvozanatni talab qiladi. Bundan tashqari, jahon tlshunosligida Smit va Jons tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar hikoya qiluvchi shaxslarni shakllantirishda individualistik stilistik ifodalarning ahamiyatini ta'kidladi, bunda mualliflar o'zlarining adabiy asarlarini mantiqiy izchillik va xayoliy ixtirolikning o'ziga xos uyg'unligi bilan singdiradilar.

“Uslub - tilning inson faoliyatining muayyan sohasi bilan bog'liq vazifalariga ko'ra ajratilishi. Kishilar faoliyatning barcha sohaslarida aloqa qilish jarayonida tildagi leksik, frazeologik, grammatik va fonetik vositalarni tanlash hamda ishlatishda bir-birlaridan ma'lum darajada farq qiladilar. Umumxalq tili doirasida til vositalarining bunday tanlab olinishi nutqning xilma-xil ko'rinishlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Nutq uslubi tilning vazifasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham ular vazifaviy (funktional) uslub deb yuritiladi. Vazifaviy uslub deganda, tildan farq qiladigan qandaydir alohida narsa tushunilmaydi, balki aniq bir adabiy til tarkibi ichida qaraladigan, o'ziga xos xususiyatlari, xizmat qilish doirasi bilan o'zaro farq qilib turadigan yordamchi tizim tushuniladi”[1].

Z.Tohirov o'zining "Adabiy tahrir" nomli darsligida quyidagi fikrni berib o'tadi "Matn muallifining nuqtai nazarini ifoda topgan ma'lumotni aniqlash, hodisalararo bog'liqlikni idroklash, ular mohiyati va sababini belgilash, muallifning narsa, voqea, hodisani baholash usuli hamda mazmuniy bog'liqlik tahlil etilishini talab etadi. Bunday ma'lumot butun matndan olinadi. Ochiq berilmaydigan, mulohaza yuritib ilg'ab olinadigan ma'lumotlarni payqay olish ancha murakkab. Bunday usulda ma'lumot berish badiiy adabiyotlar uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday ma'lumotlar verbal ifoda topmaydi ular fakt (dalil)lar haqidagi xabarlar mavjud bo'ladi va qo'shimcha, ko'pincha, ilg'ab olish qiyin ma'nolarni beradi"[2].

Demak ifodalangan ma'lumotni aniqlash, hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni idrok etish, ularning mohiyati va sabablarini aniqlash, obyektlar yoki hodisalarni muallif uslubiga ko'ra baholash, matn ichidagi mazmunli bog'lanishlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda aniq aytilmagan, ammo nazarda tutilgan ma'lumotlarni talqin qilish juda muhim hisoblanadi.

O'zbek tilshunolaridan professor Sh.S.Safarov badiiy matn haqida o'zining Pragmalingvistika nomli monografiyasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi "Matnning tuzilishiga bu xildagi qat'iy talablarning qo'yilishi va uning namunalashtirilgan qolipga solinishi bejiz emas. Badiiy asarlar va rasmiy hujjatlar matnlari bekamu ko'st bo'lishi va uslubiy jihatdan bejirim shaklga ega bo'lishi stilistikaning talabidir. Yuqorida eslatilgan olimlar o'z paytida stilistika bilan mukammal shugullangan va stilistikaga oid asarlarning mualliflari bo'lganlari sababli, matn lingvistikasiga oid tadqiqotlarida ham stilistik qarashlarning izi saqlangan"[3]. Professorning ta'kidlashicha matn tuzilishiga qat'iy talablar bir sababga ko'ra, ayniqsa stilistikada qo'yiladi. San'at asarlari ham, rasmiy hujjatlar ham silliq va o'ziga xos stilistik shaklga ega bo'lishi kutiladi. Stilistika fanidan ma'lumotga ega bo'lgan, shu mavzuda asarlar muallifi bo'lgan olimlar matn lingvistikasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlariga stilistik qarashlarni birlashtiradi.

"Birgina konseptning shakllanish sharoitini olaylik: bu sharoitda ko'rish, his etish, tasavvur qilishdan boshlangan faoliyat obraz yaratilishi, tushuncha hosil bo'lishi kabi kontseptual harakatlar majmuasi bilan boyib boradi. Bundan tashqari, bu majmua idrok etuvchi shaxsga xos bo'lgan individual belgilar hamda milliy-etnik ko'rsatkichlarni ham qamrab olishi aniq"[3].

Har qanday yozma nutqqa o'xshash adabiy kompozitsiya murakkab lingvistik konstruksiyani ifodalaydi, unda fonemalardan jumalargacha bo'lgan lingvistik elementlar namoyon bo'ladi. Uning asosiy maqsadi muallifning bilimini moddiylashtirish, uning ijodiy niyatini mujassamlashtirish, insoniyat va koinot haqidagi tushuncha hamda tushunchalarni tarqatish, muallif ongidan oshib, boshqalarga ham tushunarli qilishdir. Har bir muallif o'zining adabiy ijodida o'ziga xos olamni tasvirlaydi, o'zining noyob rejasi va borliq va voqelikni individual tasavvur bilan idrok etishi bilan uyg'unlashadi. Muallif tasavvur qilgan bu o'zgargan dunyo o'quvchi ko'z o'ngida badiiy tasvirlar orqali jonlanadi. Adabiy asar o'quvchiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi, aql va his-tuyg'ularni jalb qiladi. Bu ikki tomonlama ta'sir matnga nafaqat semantik, balki badiiy yoki estetik ma'lumotlarning ham kiritilishidan kelib chiqadi. Badiiy ma'lumot faqat o'ziga xos adabiy kompozitsiyaning alohida badiiy doirasida amalga oshiriladi. Matn ichidagi turli elementlar ushbu badiiy ma'lumotning tashuvchisi bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot badiiy adabiyot sohasida mantiqiy fikrlash va tasavvur ijodkorligi o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni o'rganish uchun sifatli tadqiqot metodologiyasini qabul qiladi. Tadqiqot jarayoniga turli janrlarda nashr etilgan adabiy asarlarining kengligi va uslubiy afzalliklari asosida tanlangan turli xil badiiy adabiyot mualliflari jalb qilinadi. Badiiy asarlar yaratishda ratsional kognitiv jarayonlarni xayoliy impuls bilan uyg'unlashtirish uchun qo'llaniladigan strategiyalarni tushuntirishga alohida e'tibor beriladi.

Ushbu tadqiqot uchun tanlangan yondashuv badiiy adabiyotga xos bo'lgan mantiqiy va xayoliy elementlar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni boy va chuqur o'rganishni taklif qiladi. Badiiy adabiyot mualliflari bilan bevosita muloqot qilish orqali tadqiqot ularning ijodiy amaliyotlari va qaror qabul qilish jarayonlari haqida bevosita hisobotlarni olishga qaratilgan. Ushbu yondashuv tadqiqotchilarga yozuvchilarning hikoya konstruksiyalarida mantiqiy uyg'unlik va xayoliy ifoda o'rtasida qanday harakat qilishlarini o'rganishga imkon beradi.

Badiiy adabiyot mualliflarining xilma-xil namunalarini tanlash tadqiqot doirasidagi istiqbollar va tajribalarning keng doirasini qamrab olishni ta'minlaydi. Turli xil stilistik moyillik va janr imtiyozlariga ega bo'lgan mualliflarni qamrab olgan holda, tadqiqot badiiy adabiyotda mantiqiy va xayoliy elementlarni aralashtirishda qo'llaniladigan yondashuvlar kengligini qamrab olishga qaratilgan. Bundan tashqari, nashr etilgan mualliflarga e'tibor qaratish orqali tadqiqot ishtirokchilarning badiiy adabiyotni yozish bo'yicha tajriba va tajriba darajasiga ega bo'lishini ta'minlaydi va shu bilan intervyular orqali to'plangan tushunchalarning chuqurligini boyitadi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot mualliflarning ratsionallik va tasavvur o'rtasidagi nozik muvozanatni qanday boshqarishini o'rganish orqali badiiy adabiyotni yozishda ishtirok etadigan ijodiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga hissa qo'shishga intiladi.

Badiiy matnlar tuzilmaviy murakkabligi bilan mantiqiy matnlardan ajralib turadi. Mantiqiy matnlar odatda ma'lumotni chiziqli va ketma-ket tarzda taqdim etsa-da, adabiy asarlarda ko'pincha turli xil strukturaviy elementlar mavjud. Badiiy asarda turli hikoyalar epizodlari o'zaro to'qnashib ketishi, turli xronologik va mantiqiy doiralar kesishishi yoki hatto qorishishi, retrospektiv segmentlar paydo bo'lishi mumkin. Ilgari duch kelgan ma'lumotlar yangi vahiylar asosida qayta talqin qilinishi mumkin. Muallif tomonidan ma'lumotni qasddan tashlab yuborish noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin, bu o'quvchida o'ziga xos kayfiyat yoki taassurotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu hikoya usullari o'quvchida muayyan javoblarni uyg'otish va ularni keyingi voqealarga, kutilgan yoki kutilmagan hodisalarga tayyorlash uchun qo'llaniladi.

Tahlil va natijalar. Maqola ma'lumotlarini tekshirish fantastika yozuvchilari o'zlarining adabiy asarlarida mantiqiy va xayoliy tomonlarni uyg'unlashtirish uchun qo'llagan taktikalarni ochib beradi. Mualliflarning katta qismi syujet tuzilmalari va personajlar ketma-ketligini sinchkovlik bilan tasvirlash muhimligini badiiy asarning izchilligi va izchilligini ta'minlash vositasi sifatida ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ular xayoliy sakrashlar va noan'anaviy hikoya usullarini o'z ichiga olishga tayyorligini namoyish etadi va shu bilan o'z hikoyalarini yangilik va zukkolik hissi bilan to'ldiradi. Ushbu topilmalar yozuvchilar tomonidan ratsionallik va ijodkorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yo'lga qo'yishda qabul qilingan murakkab strategiyalarni ta'kidlaydi va shu bilan o'quvchining tasavvurini o'ziga tortadigan immersiv fantastik manzaralarni yaratishga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot badiiy adabiyotga xos bo'lgan murakkab dinamikani yoritib beradi va mualliflarning o'ziga xos stilistik yondashuvlarida ham mantiqiy, ham xayoliy elementlardan qanday qilib mohirona foydalanishini ko'rsatadi. Mantiqiy fikrlash va ijodiy ilhom o'rtasidagi nozik muvozanatni saqlash orqali fantastika mualliflari o'quvchilarni chuqur o'ziga jalb qiladigan va ularni cheksiz imkoniyatlar ochiladigan immersiv olamlarga chorlaydigan hikoyalar yaratadilar. Adabiy sohaning davom etayotgan evolyutsiyasini hisobga olgan holda, mantiq va tasavvur o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni tushunish badiiy asarning jumboqli mohiyatini ochishda muhim bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Uslub>
2. Z.T.To'hirov "Adabiy tahrir" darslik Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti -Toshkent. 2012-75 b.
3. Сафаров Ш. Когнитив тишшунослик. - Жиззах, 2006. – Б 239-261.

UO'K 81

INSON XUSUSIYATLARINI KO'RSATUVCHI HAYVON OBRAZLARI QATNASHGAN INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING TAHLILI

I.I.Aripova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

M.Q.Toshpulatova, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqollar barcha millat va xalqlarga asrlar osha, ajdoddan avlodga pand-nasihat, o'gitlar berish bilan bir qatorda, ta'lim-tarbiya va tarixni o'rgatish usuli sifatida tasniflanib kelinadi. Deyarli ko'plab xalq maqollarida hayvonlar ishtiroki yetakchi o'rinni egallaydi. Shuningdek boshqa xalq maqollari singari o'zbek va ingliz xalq maqollarida ham hayvonlar bilan bog'liq maqollar talaygina. Ushbu maqolada esa ingliz va o'zbek tillarida inson xususiyatlarini ko'rsatuvchi hayvon obrazlari qatnashgan bir nechta ingliz va o'zbek maqollarini tahlilini ko'ramiz.

Kalit so'zlar: Paremiologiya, maqol, ibratli hikoya, matal, sinxron tarjima, hayvon obrazi.

Аннотация. Пословицы веками относились ко всем народам и нации как способ обучения, воспитания и истории, а также наставления, поучения от предков к потомкам. Практически во многих народных пословицах участие животных занимает ведущее место. Как и в других народных пословицах, в узбекских и английских народных пословицах есть пословицы, связанные с животными. В этой статье мы увидим анализ нескольких английских и узбекских пословиц на английском и узбекском языках с изображениями животных, демонстрирующих человеческие черты.

Ключевые слова: Паремология, пословица, присловье, синхронный перевод, образ животного.

Abstract. Proverbs are classified as a way of teaching education and history, in addition to giving centuries-old, ancestor-to-generation notations to all nations and peoples. Almost in many folk Proverbs, animal participation occupies a leading place. Also, like other folk Proverbs, Uzbek and English folk

Proverbs contain Proverbs related to animals. And in this article we will see an analysis of several English and Uzbek proverbs, in which animal characters are present, indicating human characteristics in English and Uzbek.

Key words: *Paremiology, proverbs, adages, dictums, maxims, saying, synchronous translation, animal characters.*

So'nggi yillarda yurtboshimiz tomonlaridan ta'lim va tarbiya sohasiga alohida e'tibor qaratilganligi, shu jumladan xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan talab ayniqsa dolzarblashib bormoqda. Bu esa katta-yu kichik o'rtasida turli muhokamalarga sabab bo'lishi bilan bir qatorda, uni hayotga amaliyotga tatbiq etish jadal rivojlanmoqda. Ta'lim sohasida chiqarilgan qaror, qonun va farmoyishlar yoshlar uchun keng imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Ushbu maqolada ham ilmiy izlanishlar tufayli olib borilgan o'rganishlar natijasida aniq tahlil va xulosalarga tayangan holda maqollar mavzusiga oid semantik tahlillar keltirildi.

Avvalo maqol nima ekanligi va uni o'rganilish tarixi va etimologiyasiga qisqacha to'xtalib o'tsak. Tilshunoslikda **paremiologiya** deb ataluvchi soha mavjud bo'lib bu so'z yunon tilidan kirib kelgan bo'lib: "**paranomia**-hikmat" va "**logos**-ta'limot" degan ma'noni anglatib, ma'lum bir tildagi maqol, matal, ibratli so'z, ibora, frazalarni o'rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi.[1] Paremiologiyaning aynan ko'p uchraydigan janridan biri esa maqoldir. Maqol ilmiy til bilan aytganda kichik bir parema hisoblanadi. Maqol arabchadan "**qavlun**-gapirmoq, aytmoq" kabi ma'nolarni anlatadi.[4;91]

Hozirgi paytda maqollar tarjimasi xususan, ingliz va o'zbek maqollarining leksik va grammatik xususiyatlarini o'rganishda, tahlil qilishda alohida e'tibor qaratilmoqda. Turli millat maqollarini tarjima qilish ularning sinxron va muqobil variantlarini taqqoslash nafaqat o'sha millatlar tarixi, madaniyati va urf-odatlarini balki tili, dini, xalqlarning ichki dunyosini keng o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki maqollar insonlarnig ruhiy va jismoniy holatini, ichki kechinmalarini ma'lum bir qolipda jozibali tarzda yetkazib berish vositasi hisoblanadi. Shu sababli maqollarni o'rganish, ularni tarjima qilish va tahlil etish borasida ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Xalq maqollari foydalanishi va xususiyatiga ko'ra xalqaro janr ham bo'lib hisoblanadi. Biror-bir xalq yoki millat yo'qki o'z maqoli, ibratli so'z va hikmatlariga ega bo'lmagan. Har millatning o'z boshidan kechirgan turmush kechinmalari, o'tmishi va ijtimoiy hayoti davomida paydo bo'lgan hikmatlar durdonasi mavjud. Ingliz folklorshunosligi ham shu qatorda o'z maqollariga ega bo'lgan millat sanaladi. Ingliz tilida maqol atamasi asosan "**proverb**" so'zi orqali ifodalanadi. Ba'zan ko'plab adabiyotlarda: **adages, dictums, maxims, mottoes, precepts, saws, truisms** so'zlari orqali ham maqol tushunchasini berishimiz mumkin. Ko'pincha tuzilishi, folklorida o'rganilishi va yana boshqa jihatlari bilan o'zbek maqollariga o'xshash holda umumiy jihatlarni ko'rsatadi.

O'zbek xalq maqollari ko'pincha **maqol, masal, matal, zarbulmasal, naql, hikmat, foyda, hikmatli so'z, tanbeh, mashoyixlar so'zi, donolar yoki donishmandlar so'zi, oqinlar so'zi va otalar so'zi** atamaları bilan el orasida mashhur. Ko'pincha ilmiy taomilda maqol atamasi iste'moldadir. Maqollar tuzilish jihatdan bir va bir nechta sintaktik butunlikka ega maqollarga bo'linadi. Bir sintaktik butunlikka ega maqollar darak gap shaklida bo'ladi va ko'pincha shunday bir sintaktik shaklga ega maqollar ingliz va o'zbek maqollarining bir-biriga o'xshash ekanligini tavsiflaydi. Maqollarni tahlil qilar ekanmiz ingliz va o'zbek maqollarida ijtimoiy hayotning turli jabhalarini ko'rsatib beruvchi maqollar mavjud ekanligiga guvoh bo'lamiz. Ular quyidagilar: mehnatsevarlik, umuminsoniy qadriyatlar, diniy, kiyinish madaniyati, o'simliklar bilan bog'liq, hayvonlar ishtirok etgan, ob-havo, yil fasllari va shu kabi jamiyatning barcha jabhalariga oid mavzularda. Shulardan biri inson xususiyatlarini ko'rsatuvchi hayvon obrazlari qatnashgan maqollar sanaladi.

Barcha xalqlar maqollarida hayvonot olami yetakchi o'rinni egallaydi. Chunki maqollarning sirliligi va ma'no yashirinligi ham aynan shunda. Maqollarda hayvonlar obrazi orqali insonlarning xarakteri, fe'l atvorlari, ichki kechinmalari ko'rsatilib beriladi. Maqollarda hayvon obrazlarining keltirilishi nafaqat ma'no kuchaytirilishi balki ta'sirchanlikni ham oshiradi. Ingliz va o'zbek maqollarida aynan hayvon obrazlari qatnashgan maqollar ko'pchilikni tashkil etishi tadqiqotlar natijasida aniqlangan. Maqollarda *dog-it, goose-g'oz, fish-baliq, fox-tulki, lion-sheer, hen-tovuq, fly-pashsha, cat-mushuk, asheshak, ape-maymun, bear-ayiq, horse-ot, bird-qush, wolf-bo'ri, sheep-qo'y, cow-sigir, duck-o'rdak* kabi hayvon obrazlari ko'plab keltirilgan. Ular orqali insonlardagi mehnatsevarlik, dangasalik, beparvolik, mehribonlik, xushfe'llik, ayyorlik kabi fel' atvor va xususiyatlari tanqid va kinoya ostiga olinadi yoki aksincha ijobiy ta'riflanadi. Maqollarda to'gridan to'g'ri hayvon haqida emas balki u orqali insonlarga qarata ibratomuz so'z aytiladi. Biror bir kishiga haqida ta'rif aytmoqchi bo'lsak ko'pincha maqol orqali gapirishni joiz topamiz.

Misol uchun o'zbek tilida loqayd, beparvo kishilarga nisbatan “Dunyoni suv bossa, o'rdakka ne g'am” maqoli ishlatiladi. Bu maqolga mos inglizcha variant “Like water off a **duck's** back” ni olishimiz mumkin. Bu maqolning sinxron tarjima varianti “Suv o'rdakning patidan sirg'alib tushgani-dek” tarzida. Lekin ikkala tilda ham ma'no bitta insonlarga nisbatan **beparvolik** hisoblanadi. Quyida bir nechta shunga o'xshash maqollarni ko'rib chiqishimiz mumkin. Tahlil qilinayotgan barcha maqollar K.M.Karomatova va H.S.Karomatovlarning “Proverbs. Maqollar. Пословицы.” kitobidan olindi.

All is fish that comes to his net. (Nimaiki ilinsa to'riga — baliq bo'lib ko'rinar ko'ziga.) Tovuqning tushiga don kirar.	Olg'ir odam
An ass in a lion's skin. (Sher terisidagi eshak.) Kalla boshqa, salla boshqa.	Maqtanchoqlik
Barking dogs seldom bite. (Huradigan itlar kamdan-kam qopadi.) Qopag'on it tishini ko'rsatmas.	Jim yurib kek saqlovchi qo'rqoq kishilarga nisbatan
Almost never killed a fly. (Hatto pashshani ham o'ldirmagan.) Mushugiga ham pisht demaydi	Yuvvosh (hech kimga zarar yetkazmaydigan)
Bear before you sell his skin, Catch the (Ayiqlarning terisini sotishdan oldin, o'zini tutgin.) Ot kimniki — minganniki, To'n kimniki — kiyganniki.	Sabr-toqat
An ass between two bundles of hay. (Ikki bog' pichan orasida arosatda qolgan eshak.) Ikki quyon ketidan quvgan,	Ochko'zlik
When the fox preaches, then beware your geese (Tulki nasihat qila boshlaganda, g'ozlaringizni qo'riqlang.) Tulkin ing hiylasi ko'p,	Makkorlik

Keltirilgan maqollar tahliliga ko'ra ingliz va o'zbek maqollarida hayvon obrazlari ishtiroki insonlarning asosan ijobiy va salbiy xislatlarini tavsiflaydi. Bundan tashqari har ikkala tildagi maqollar tarjimasida har doim ham bir xil hayvon bo'lavermaydi. Lekin ma'no aynan va yaqinroq o'xshashlikka ega bo'ladi. Ayrim ingliz maqollarida ishlatilgan hayvonlar obrazi o'zbek tilidagi tarjimada va uning muqobil variantida bo'lmasligiga duch kelishimiz mumkin, lekin bu ma'noga ta'sir ko'rsatmaydi.

Xulosa qilib aytganda, har bir tilning o'ziga xos boyitish manbai bo'lgani kabi, o'zbek va ingliz tillarida ham maqollar tilni ichki boyitish omillaridan biridir. Biz yuqorida tahlil qilgan hayvonlar qiyofasini o'zida mujassam etgan maqollar fanning asosiy qismlaridir. Shuningdek, unda ishtirok etgan har bir salbiy, ijobiy va neytral tasvir maqollarning ma'naviy qiyofasini oshirishga xizmat qiladi. Ingliz tilidagi maqolalarni o'zbek tiliga yoki o'zbek tilidagi maqollarni ingliz tiliga tarjima qilinganda maqollarning muqobil versiyalarini yaratish va keltirish jarayonida ma'nosini saqlab qolish juda muhim,

shuning uchun ularning har biri, birinchi navbatda, semantik xususiyatlari, maqollar bilan ishlash maqolning asl ma'nosini chuqur o'rganishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ro'ziqulova G.G'. Paremiologiya –xalqning milliy madaniyat asosi sifatida (ingliz va o'zbek tili qiyosida)- Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar jurnali-2022.
2. Karamatova K.M, Karamatov.H.S. Proverbs, Maqollar, Пословицы.-Toshkent;-Mehnat, 2015.
3. Razzoqov H, Mirzayev T, Sobirov O, Ikromov K. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi.- Toshkent, "O'qituvchi", 2016-107-115b
4. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. -T.: O'qituvchi, 1990. - 303b.
5. Axmedova U.K. Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantic xususiyatlari –MD ishi –Urganch-2014

UDC 800. (075.8)

COMPARATIVE TYPOLOGICAL STUDIES AT THE PRESENT STAGE OF LINGUISTICS DEVELOPMENT

M.T.Ashirova, trainee teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada qiyosiy tipologiya tarixi va qiyosiy tipologik tadqiqotlarning hozirgi holati tavsifi bo'yicha materiallar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qiyosiy tipologiya, chet tili, kognitiv tilshunoslik, o'qitish metodikasi.

Аннотация. Данная статья содержит материалы по истории сравнительной типологии и описание современного состояния сравнительно-типологических исследований.

Ключевые слова: сравнительная типология, иностранный язык, когнитивная лингвистика, методика обучения.

Abstract. This article contains materials on the history of comparative typology and a description of the current state of comparative typological research.

Keywords: comparative typology, foreign language, cognitive linguistics, teaching methods.

Comparison as a method of scientific cognition has proved itself in many sciences. Linguistics is no exception. The history of comparing languages begins, according to legend, with the "Babylonian confusion". However, at each stage of the development of linguistics, the method of comparative language learning has its own characteristics. It is based on the theoretical foundations of linguistics of a separate period under consideration.

At this stage, modern linguistic research is based on the achievements of cognitive linguistics. This fact naturally influences modern methods of comparative language learning. The task set by the author in this article is to highlight and analyze the relationship between the most significant general theoretical positions of contrastive and cognitive linguistics. The obtained data can be effectively used for applied linguodidactic purposes, namely in the practice of teaching the English language in modern conditions.

The changes taking place in modern education require additions to some provisions of the foreign language teaching methodology, which are associated with an increase in the multiethnic population of the country. One of the ways in this direction is the development of a new integrative special course for students of philological faculties, future teachers. Such a course, on the one hand, will help to take a fresh look at comparative typological studies conducted earlier, on the other hand, it will equip students with the necessary knowledge for successful language teaching in new conditions. Next, we will focus on some theoretical positions that were the basis for the developed integrative course.

At the current stage of the development of linguistics, cognitive research has become an integral part of modern linguistic science. Unlike traditional linguistics, to which we refer contrastive linguistics, and which mainly observes, describes, states and classifies, cognitive linguistics performs an explanatory function.

Contrastive linguistics combines comparative and typological analysis of languages. It is a synchronous comparative method of parallel linguistic description and analysis of two or more language systems and subsystems with the task of identifying the most significant discrepancies, differentiating features against the background of established basic similarities.

It is necessary to clarify the terminology used in this study, since there is still no terminological unity in theoretical works of a comparative nature.

Typological research presupposes the identification of what is common in all languages. In the study, the term "typology" will be defined as the doctrine of the types of languages that are studied by comparing both individual levels, sublevels and microsystems, as well as systems of individual languages as a whole and groups of languages. The principle of comparison in linguistics is represented by methods of intra-linguistic and interlanguage comparison. The researchers working in this direction were interested

in the facts of language, which have a universal linguistic character, reflecting certain patterns of the linguistic structure peculiar to all languages. Various types of comparison of language systems have been conducted for a long time. Any grammars of the studied second language, like many of the first grammars of the native language, were written against the background of a comparison, conscious or unconscious, with another language.

Comparative typological research at the present stage of the development of linguistics "comparative typology", as it is more understandable to students for whom a special course was developed. The issue of the difference between comparative (contrastive) linguistics and linguistic typology or their relationship was discussed among linguists. The subject of comparative analysis may be a separate phenomenon, and not necessarily in two, it may be in several languages. Typological analysis can cover large sections of a language and even the structure of the language as a whole. The task of linguistic typology is to establish a linguistic type (both the types of existence of an element in various languages, and language types in general), for subsequent classification of languages and identification of how a human language can be arranged in general. The purpose of typology as a scientific method is to identify the features characterizing the object of study, and to classify these features, as well as the object itself, according to the totality of the selected features. The term "typology" itself is ambiguous. For example, he identifies four meanings of the term "typology" that exist in modern linguistics:

- 1) the branch of linguistics in which the typological (comparative) method is used;
- 2) the method of typological (comparative) language learning;
- 3) classification of languages;
- 4) classification of the studied language units.

The purpose of typology as a scientific method is to identify the features characterizing the object of study, and to classify these features, as well as the object itself, according to the totality of the selected features. The totality of the features characteristic of a group of objects identified by the totality of some features is called a type. Like typology, the concept of "type" is universal and is applied in all sciences, including linguistic typology. A type is usually understood here as a set of certain linguistic properties or a set of languages possessing them. Type in the narrow meaning of the term, or type of linguistic expression (type of linguistic element), a form of a universal or general linguistic phenomenon. In this sense, they talk about types of articulation of sounds, types of phrases and sentences, types of syntactic connection and morphological expression, etc. Each function in a language can be performed in different ways, and these ways of expressing the same "task" form types. A type in the broad meaning of the term, or a language type (type of language), is a set of generalized features of a language as a whole. In modern typology, the classification of languages recedes into the background, giving way to the classification of types as a more general goal of linguistic typology, consisting in the characterization of languages.

From the point of view of typology and contrastive linguistics, each language has two types of properties - allomorphic (individual) and isomorphic (general). The former lead to the typological classification of languages due to the existence of individual traits in languages, the latter to the identification of universal traits (universals).

In order to identify isomorphic or allomorphic features in several languages, it is necessary to compare these languages with each other or compare one language with another. The scientific description of a language and the definition of its typology will not be universal unless a standard is used with which any language known to science can be measured or compared. In the scientific literature, the reference language is understood in its most general form as a language for describing systems or phenomena of compared natural languages; At the same time, it is usually indicated that the reference language can be both natural and artificial, representing in the latter case a system of parameters or rules of description.

It seems advisable to distinguish between the concept of a reference language and a metalanguage, since this makes it possible to differentiate the deductive principle of the scientific apparatus of description and the inductive principle of highlighting factual material.

The tasks of comparative linguistics are to compare the facts of two or more languages in order to detect similarities and discrepancies. These are two interrelated approaches to the study of language material. They can be considered the initial stages of a hierarchical system of studying the linguistic features of individual languages or their groups. This approach to linguistic facts is more descriptive, considering languages in a synchronous cross-section of similarities and differences between them, i.e. it is the study of linguistic structures.

The next stage of theoretical language learning is based on the achievements of cognitive linguistics, on new methods of working with linguistic material - the identification of general principles governing mental processes. The task of cognitive linguistics is to penetrate into the forms of these structures through comprehension of language and describe the dependencies existing between them and language.

Currently, in linguistics, there is an increasing role of language in the processes of cognition of the world. The processes of storing and transmitting information from person to person are being studied. The categorization process is being conceptualized in a new way. Cognitive semantics is currently dealing with categorization issues, which has put forward a new understanding of the category as a function of cognition.

All of the above leads us to the statement of the fact that linguistic research is interdisciplinary today. A hierarchical system is being built, based on comparative typology, and the next tier is cognitive linguistics. Both tiers represent a symbiosis and have direct access to the teaching methodology, reducing a certain gap that exists between the teaching methodology and new theoretical developments.

REFERENCES:

1. Haspelmath M. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies //Language. – 2010. – T. 86. – №. 3. – C. 663-687.
2. Ashirova M.T. Borrowings in english as the reflection of particular worldview //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – C. 871-878.
3. Abdugafurovna J.N. Comparative typological analysis of uzbek and english literature //Research Focus. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 229-231.

UO'K 82.091

SINKLER LYUIS NASRIDA ANTIFASHIZM GO'YALARINING BADIY TASVIRI

A.K.Axmedova, PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada XX asr amerika adabiyotining yirik namoyondasi Sinkler Lyuisning *"It can't happen here"* romanida antifashizm g'oyalarining, demagogiyaning tasvirini badiiy obraz vositasida aks ettirganligi tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: badiiy obraz, antifashizm, demagog, roman, badiiy priyom, realizm.

Аннотация. В статье проанализировано, что Синклер Льюис, крупный представитель американской литературы XX века, в романе *«Это у нас невозможно»* через художественные образы отразил идеи антифашизма и демагогии.

Ключевые слова: художественный образ, антифашизм, демаagog, роман, художественный прием, реализм.

Abstract. In the article, it was analyzed that Sinclair Lewis, a great representative of American literature of the 20th century, in the novel *"It can't happen here"*, depicted the ideas of anti-fascism and demagog through literary characters.

Keywords: literary character, anti-fascism, demagogue, novel, artistic technique, realism.

Kirish. Antifashistik tema amerika adabiyotida kurtaklay boshlaganida, Evropa adabiyotida mazkur mavzuda qator badiiy asarlar birin-ketin paydo bo'layotgan edi. Bu esa 1930 yillardagi jahon siyosiy maydonidagi voqealar bilan bo'liq bo'lib, Italiya, Germaniya, Sovet Ittifoqi davlatlaridagi hukmron totalitar tuzumlar ijodkorlar asarlarida badiiy ifodasini topib ulgurgan. Demokratik tamoyillarga intilgan AQSh uchun fashistik, totalitar tuzum "bo'lishi mumkin emasdek" tuyilgan amerikaliklarga. Biroq 1934-35-yillarda, prezident saylovlaridan oldin prezidentlikka nomzodlar orasida senator Xyui Longga o'xshagan xatarli shaxslarning borligi, *"Amerika Ozodlik Liga"* (American Liberty League, ALL, 1934) siga o'xshagan profashistik tashkilotlarning faolligi, og'ir iqtisodiy inqiroz fonida yuzaga kelgan ijtimoiy tanglik sharoitida fashistik tuzumga yo'l ochilishi ehtimoli yuqori bo'lishini S.Lyuis anglab etadi. Biograflarning ma'lumotlariga ko'ra, *"It can't happen here"* ("Bizda bunday bo'lmaydi") romani uch-to'rt oyda yozib bitirilgan. Demak, asar antifashistik ruhda, ulkan ijtimoiy ehtiyoj, ijodiy zaruriyat sifatida bunyod bo'lgan.

Mavzuning dolzarbligi. *"It Can't Happen Here"* (1935) romani haqida I.Mazirkaning qayd etishicha, bu asar bilan S.Lyuis amerika adabiyotida antifashistik temani ochib berdi [1.]. Mazkur asar yaratilgan yillarda "amerikadek demokratik jamiyatda fashizm hech qachon paydo bo'lmaydi", deya ishonch bilan gapiradiganlarga kinoya qilib bu romanni S.Lyuis *"It Can't Happen Here"* ya'ni "Bizda bu mumkin emas" deb nomlaydi. Aslida esa, bu roman voqealari totalitar rejim, fashizm g'oyalari har qanday jamiyatda tez fursatda urchib ketish ehtimoli borligini badiiy manzaralashtiradi.

Tadqiqotni amalga oshirish. S.Lyuis ijodiy ishga kirishar ekan, odatdagidek, mavzu bo'yicha materiallar bilan tanishishdan boshlaydi. "Bizda unday bo'lmaydi" romanini yozishda muallifga ko'mak bergan badiiy va publisistik manbalar haqida I.O.Mazirkaning tadqiqotida batafsil ma'lumot uchraydi [1.]. Aksariyat tadqiqotchilarning fikrlari quyidagi asarlar qahramonlari Uindrip Berzeliusga prototip bo'lib xizmat qilganligini takrorlaydi:

- Gerbert Uelsning Parem obrazi (*"The Autocracy of Mister Parham"* 1930 y.) romani;

- Lion Feyxtvanger, Gitler obrazi (“Oppermanlar Sulolasi”)

B.A.Gilensonning asosli fikricha, S.Lyuis fashizmning mohiyatini Uels va Feyxtvangerga o'xshagan zamondoshlaridan ancha teranroq anglab, badiiy manzaralashtira olgan [2,121]. “Bizda bunday bo'lmaydi” romani 1935 yilda yozilganligi hisobga olinsa, darhaqiqat, dunyo “kulrang vabo” kulfati bo'sag'asida turganligini muallif mantiqan idrok etib, badiiy obrazlar vositasida bashorat qila olgan. Hamda Sinkler Lyuis ushbu bashoratni fikr ahllariga etkazish uchun go'zal badiiy shakl va eng asosiysi, JASORAT topa olgan. Axir asar chop etilgan qaltis davrda AQShning fashizmni qo'llab quvvatlayotgan katta biznes vakillari yoxud Evropa dohiylari bir ijodkorning isyonini “bostirishlarining” ehtimoli katta edi. Aynan shuning uchun Gollivud rejissiyorlari asarni ekranlashtirishdan qo'rqib, bosh tortgan edi. Biroq S.Lyuis nafaqat chekinmadi, balki asarni ssenariysini yozib teatrlarda namoyish etilishiga jonbozlik ko'rsatdi. Hatto Dormes Djessep rolini o'zi ijro etdi.

Olingan natijalar tahlili. “Bizda unday bo'lmaydi” romanida yozuvchi realist sifatida ancha yetuk bosqichga yetganligi badiiy obrazlarda namoyon bo'ladi. Mazkur romanda muallif zamonga xos realiyadan asar uchun tanlangan hayot materiali va mavzudan kelib chiqib maksimum darajada foydalanadi. Natijada, roman davr haqida ijtimoiy hujjat sifatida keng ma'lumot beradigan manbaga aylangan. Obrazlar borasida ham Sinkler Lyuis avvalgi asarlariga nisbatan hayotiyroq siymolar yaratishga uringan. Asarda zamondoshlar obrazini suratlashda, o'z davriga xos siyosiy elitani badiiy jonlantirishda S.Lyuis bir qator yangi, samarali badiiy texnikalarni, shu bilan birgalikda ijodkorning inson ruhiyati haqida inja kuzatuvlari, chuqur tahlillarini istifoda etadi. Sinkler Lyuis fashist diktator obrazini gavdalandirishda qator original badiiy priyomlarni qo'llaydi. Mazkur maqolada yozuvchining obraz yaratishdagi yangi badiiy priyomlardan biri, demagogiyaning satirik tasviriga to'xtalamiz. “Bizda bunday bo'lmaydi” romanida Bez Uindripning hokimiyatga kelishi misolida demagogiya badiiy jonlantirilgan. “Demagogiya bu — ommaga qaratilgan soxta, yolg'on so'z” [3]. Xususan, Bez Uindrip nutqlarida demagogiyaning mubolag'ali, satirik tasviri uchraydi. Uning so'zlari ishlari va hayot tarziga teskari, biroq tinglovchilar, oddiy xalq vakillari Uindripni hayrat bilan kuzatadilar. Asarda Bez Uindripga boshqa bir qahramon tomonidan quyidagicha ta'rif beriladi:

“Senator Uindripni o'zining kamtarona qishlog'idan turib kuzatib yurgan Dormes Djessep, u odamlarni nima bilan maftun qilayotganini hech tushuntira olmas edi. Senator ochiqchasiga qo'pol, deyarli savodsiz odam. Uning yolg'onlarini payqash oson, ilgari surayotgan “g'oyalari” axmoqlikka asoslangan, uning taqvosi cherkov uchun jihoz sotadigan savdogarning taqvosiga, uning siyqasi chiqqan hazillari esa, qishloq do'kondorining ayyor ta'magirligiga monand. Albatta, uning nutqlari ruhlandiruvchi jozibadan va falsafasi esa, biror tayinli asosdan yiroq. Senatarning siyosiy platformasi shamol tegirmonlarining qanotiga o'xshaydi” [4, 65].

Demagog qadimgi Yunonistonda ijobiy ma'noda “omma rahnamosi” ma'nosida qo'llanilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan quruq va'dalar, amalga oshmaydigan loyihalar, umuman havvoyi gaplar bilan bog'liq so'zbozlik ma'nosida qo'llaniladigan bo'ldi. Anglashiladiki, demagogika asosan ommaga so'z orqali ta'sir qilish, ularning ishonchini ro'yo, sarob g'oyalar, tasavvurlar bilan egallashdan iborat. Uindrip obrazida demagogika saylov kampaniyasi bilan bo'g'liq epizodlarda kuchli satirik ohangda tasvirlanadi. Muallif Uindripning demagogik jozibazisining har bir elementiga to'xtaladi. Bez Uindripning ommani transga qanday tushirishini tasvirlar ekan, muallif uning har bir ta'sir vositasiga alohida ta'rif beradi:

Uindripning ovozi: *“Ajoyib aktyor Bez Uindrip shavq bilan so'zlaydi, biroq kulgili tutoqishga berilib ketmaydi,...uning goh guldirosli, goh sokin iltijoli ovozi esa, tinchlantiradi”.*

Ko'zlari: *“Uning telba ko'zlari, yirik, termilgan, fojeali ko'zlari hayajonga soladi, cho'chitadi..”*

Jestlari: *“Uning jestlarida ortiqchalik yo'q edi; u xuddi Djin Debsga o'xshab ozg'in ko'rsatgich barmog'ini oldinga cho'zib, har bir tinglovchini qalbiga kirib borar hamda o'ziga ergashtirar edi... Uindrip auditoriyaga tikilib qarar ekan, eng tepadagi, chetki o'rindan eng yaqinidagi o'ringa nigohini sekin yuritar ediki, bunday qarashida har bir kishini aytilayotgan gaplar aynan unga, faqat unga tegishli ekanligiga ishonitiradigan kuch bor edi; go'yo Uindrip chin haqiqatnigina gapirayotgandek, go'yo ulardan qattiq yashirilgan, shubhasiz va dahshatli faktlarni oshkor qilayotgandek gapirar edi....[4,87]. Uning halol va mehrli rahnamo, azob va qayg'u korgan inson ekanligiga shubha yo'q edi”[4, 8].*

Uindrip saylov oldi nutqlaridan birida saylovda go'lib chiqsa, kelajakda qanday demokratik jannat qurmoqchi ekanligi haqida gapiradi. Unda eng oddiy ishchi ham *“qirol va hukmdor”* bo'ladi, hukumat a'zolari ham ishchilardan bo'lsa, albatta ular qalbsiz amaldorlarga aylanmaydilar. Samimiydek tuyulgan so'zlardan hatto Dormes Djessep ta'sirlanmay qolmaydi. *“Eh, yaqindan ko'rsang u hech ham yomon odam emas. Hatto do'stona”.* Dormes go'yo yaqin tanishini ko'rgandek hisni tuyadi. O'zining Uindrip haqidagi shubhalari asossiz ekanligiga ishonch paydo bo'ladi. Dormes minitmenlarni ham oqlay boshlaydi, ularning ko'pchiligi yaxshi yigitlarga o'xshayapti, deb o'ylaydi. Balki Bez Uindrip haqdir,

aynan u mulkdorlarni tartibga solar? Shu kabi savollar Dormes ongida bir soat aylanadida, keyin u Uindrip nima haqida so'zlaganini eslay olmaydi. Chunki demagogik trans ta'siri bir soatga yetdi xolos. Bez Uindrip demagogiyasining yana bir ta'sirli mexanizmi omma instiktlarini qo'zg'ash bo'lib, uning raqobatchilari ratsional dasturlari bilan xalqni ishontirish uchun jon-jahdi bilan urinib yotgan bir paytda, Uindrip ommaning eng primitiv instiktlarini qo'zg'ash orqali ularga ta'sir qiladi. Omma ishonchiga kirib bo'lgan “demokratiya”, “amerikanizm” so'zlarini komuflyaj qilib ommani o'z g'oyalariga ergashtiradi. Omma “fashizm”, “natsizm” so'zlaridan qo'rqishini, nafratlanishini fahm etib, ularni o'z nutqida chetlab o'tadi.

Bez Uindrip har bir ijtimoiy qatlamga alohida yondashib, ularning qalbiga yo'l topadi. Gerzog Yorkskiyini tushlikka kelishni rad etganligi uchun haqoratlab Uindrip o'zini demokratik qatlamlarga yaqin ko'rsatgan bo'lsa, badavlat kishilarga “... *ishora qilib, tabassum qilib, ko'z qisib, qo'l silkitib*”, ishonchlarini qozonar, – “*va daromadga sherikchilik evaziga yuz minglab pullar daryo kabi oqardi*”. [4, 57]. “Biznes – hamma narsadan muhim” deya o'z tomoniga katta biznes vakillarini tortadi. Bu kabi epizodlar bilan muallif fashizmning katta biznes bilan zimdan hamkorlik qilganligiga sezgirlik bilan aniq ishora qilgan. Asarda shunday epizodlar borki, ularda kitobxon tasavvurida demagog Bez Uindrip obrazi yorqin ranglarda aniq-tiniq gavdalanadi va komik kayfiyat paydo qiladi:

• “*U butun shtat bo'ylab safar qilar ekan, otashin va quvnoq nutq so'zlar, shavq bilan yana qanday siyosiy doktrinalar ommaga ma'qul bo'lishini taxmin qilar edi. U astoydil qo'l siqishni qoyillatar, bajonudil qarzg pul berar edi. Metodistlar bilan – koka-kolani, Lyuteranlar bilan – pivo, yaxudiy bo'lgan qishloq do'kondorlari bilan – oq kaliforniya vinosi, hech bir begona bo'lmaganda esa, shularning hammasi bilan viski ichar edi*” [4, 29].

• “*...zalning qoq o'rtasida, stulda tik turganicha, o'z shtati deligatsiyasining kamtar bir a'zosi sifatida Bez Uindrip ta'zim bilan egildi, egildi, egildi va tabassum qilishga harakat qildi, biroq ko'zlaridan shashqator yoshlar oqdi. O'zini yig'idan to'xtatib tura olmadi, butun zal ham u bilan birga yig'ladi*”. [4, 50].

Xulosa. Bez Uindrip ma'ruzalarida pro-fashistik mazmun bo'y ko'rsatgan o'rinlarda muallif Uindrip obrasini tasvirlaganda satirik ohang sarkazmga aylanib ketadi. Xususan, “Xujumga” asaridan keltirilgan parchalarda Uindrip obrazi karikatura, o'tkir mubolag'a va grotesk elementlariga boy. Mazkur original badiiy yondashuvlar asarning yuqori badiiy saviyasidan darak berishi bilan birgalikda yozuvchining realist sifatida yetuklashganligidan dalolat beradi. Qolaversa, asarni talqin qilishda S.Lyuis ijtimoiy qaltis vaziyatda ijtimoiy zaruriyat bo'lgan “Bizda unday bo'lmaydi” romanini nashr ettirishi bilan o'z fuqarolik burchini ado etgan jasoratli ijodkor ekanligini inobatga olinish darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Мазирка И. О. Романы Синклера Льюиса 30-40-х гг. XX века (Эволюция проблематики, своеобразие жанра и стиля): Дисс. ...канд. филол. наук. – М., 2000.
2. Гиленсон А.Б. Америка Синклера Льюиса. С.121.
3. <https://nicbar.ru/home/stati/421-populizm-i-demagogiya>
4. Lewis S. It Can't Happen Here. Doubleday, Doran & Company, INC. Country Life Press, Garden City, New York. 1935. 458 p.

UO'K 81-13

ABDULLA ORIPOV SHE'RIYATIDA ODDIY FOLKLORIZMLAR

(xalq maqollari misolida)

F.Bafoyev, doktorant, O'zRA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

L.Orifova, magistrant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning oddiy folklorizmlardan foydalanish mahorati, oddiy folklorizmlarning shoir she'riyatidagi ahamiyati yoritilgan. Abdulla Oripov she'rlaridagi asl va qayta ishlangan folklorizmlar misollar yordamida ochib berilgan. O'rni bilan boshqa manbalarga ham murojaat qilingan.

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov, oddiy folklorizmlar, she'riyat, lirika, xalq maqollari, poetika, obraz.

Аннотация. В данной статье описывается мастерство использования простых фольклоризмов и значение простых фольклоризмов в поэзии поэта народного поэта Узбекистана Абдуллы Орипова. На примерах раскрываются оригинальные и переработанные фольклоризмы в стихах Абдуллы Орипова. Вместо этого были использованы другие источники.

Ключевые слова: Абдулла Орипов, простые фольклоризмы, поэзия, лирика, народные пословицы, поэтика, образ.

Abstract. *This article describes the skill of using simple folklorisms and the importance of simple folklorisms in the poet's poetry of the national poet of Uzbekistan Abdulla Oripov. Original and reworked folklorisms in Abdulla Oripov's poems are revealed with the help of examples. Instead, other sources were consulted.*

Key words: *Abdulla Oripov, simple folklorisms, poetry, lyrics, folk proverbs, poetics, image.*

Yozma adabiyotni xalq og'zaki ijodidan ayro tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki har qanday ijodkorning bitiklari bevosita shu buloqdan suv ichgan. Har bir yozuvchi va shoir ijodiga sinchiklab qaralsa, u yoki bu shaklda xalq donishmandligi namunalari uchratish mumkin. Badiiy asarlar tarkibidagi folklor namunalari, elementlari - folklorizmlarni bunga misol qilib keltirish mumkin. Mazkur maqolada biz O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning xalq maqollaridan foydalanish mahoratiga e'tibor qaratamiz.

XX asr o'zbek she'riyatining yirik vakili Abdulla Oripov she'riyati o'zining chuqur falsafasi, betakror poetikasi bilan ajralib turadi. Shoir lirikasining poetik ko'lamida folklorizmlarning o'rni alohida ahamiyatga molik. Bu holatni shoirning bolalikdan xalq og'zaki ijodi namunlarini eshitib, ko'rib ulg'ayganligi bilan izohlash mumkin, bizningcha. Chunki shoir o'z xotiralarining birida bolaligi haqida shunday yozadi: "Negadir bolaligimda xotiram nihoyatda kuchli edi. Bir o'qiganim esimda qolaverar edi. Radio, televideniye yoxud boshqa tomoshalar bo'lmaganidan keyin ermagim kitob edi-da. Duch kelgan narsani o'qib, duch kelgan narsani yodlab olardim. Bu kitoblar orasida xalq dostonlari ham, Navoiy bobomiz-u Pushkindan tarjimalar ham, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon she'riyati va yana boshqa ko'p ro'mon-u qissalar bo'lardi. Darvoqe, qish kunlarida to'ylarga qo'shni tumanlardan nomdor baxshilar kelib, tong otguncha doston aytishardi. Biz bolalar baxshini tinglay-tinglay bir-birimizga biqinishib uxlab ham qolar edik. Yanglishmasam, o'shanda Umur shoir degan baxshining dostonlarini ko'p eshitganman". Aynan ana shu ertak-u dostonlar, maqol-u topishmoqlar keyinchalik folklorizm sifatida u yoki bu shaklda shoir lirikasida o'z ifodasini topdi.

Shoir o'zining "Ozodlik" nomli she'rda ozodlikni suiste'mol qilayotgan, erkinligidan foydalanib qing'ir yo'llarda yurgan, nopok ishlarni o'ziga ep ko'rayotgan, musulmon bo'la turib o'g'rilikdan ham tap tortmayotgan olomonga qarata berkitib ish qilmaslikni, agar qilayotgan ishi to'g'ri bo'lsa, oshkoralik yo'lini tutishini ajoyib xalq maqoli orqali ifodalaydi:

Ozodlik degani — egrilik emas,
Qilgan qilmishlaring to'g'rilik emas.
Oshing halol bo'lsa, ko'chada ichgin,
Musulmonning ishi o'g'rilik emas.

"Mehr ortiq erur..." sarlavhali she'rda esa ota qahri-yu ona mehri haqida so'z yuritir ekan, xalq orasida yuradigan bir maqolni she'r mazmuniga singdiradi:

Otaning qarg'ishi bamisoli o'q,
Tegadi, bir fursat kutmaydi derlar.
Garchi padar kabi bo'lsa-da ulug',
Onaning qarg'ishi o'tmaydi derlar.

Folklorshunos olim B.Sarimsoqov o'z tadqiqotida folklorizmlar haqida shunday yozadi: "Biror ijodkor asariga biror maqsad bilan kiritilgan folklorga xos barcha materialni folklor deb emas, balki folklorizm atamasi bilan yuritish lozim. Chunki unga ijodkor tomonidan muayyan bir "ishlov" berilgan bo'ladi. O'zbek adabiyotida mavjud folklorizmlarni badiiy asar to'qimasida bajargan funksiyasi jihatidan ikki tipga ajratish mumkin: 1. Oddiy folklorizmlar. 2. Murakkab folklorizmlar. B.Sarimsoqov tasnifiga ko'ra, xalq maqollari, matallari, topishmoq va boshqa janrlarni oddiy folklorizm namunasi sifatida ko'rsatish mumkin. O'z o'rinda oddiy folklorizmlar ham ikki turga ajratiladi: 1. Asl oddiy folklorizmlar; 2. Qayta ishlangan oddiy folklorizmlar. Asl oddiy folklorizmlar deb individual ijodkor tomonidan ongli tarzda ma'lum bir g'oyaviy-badiiy maqsadda hech qanday o'zgarishsiz aynan qo'llangan folklorizmlarga aytiladi.

Ushbu qoidadan kelib chiqib, yuqorida keltirganimiz shoir Abdulla Oripov qalamiga mansub she'rlarning birinchisida "Oshing halol bo'lsa, ko'chada ich" maqolini keltirish orqali asl oddiy folklorizmga, ikkinchi she'rda esa "Ota qarg'ishi – o'q, Ona qarg'ishi – do'q" maqolini qayta ishlangan folklorizmlar sirasiga kiritish mumkin. Demak, ikkinchi she'rda shoir xalq maqolini qayta ishlash orqali hayotning o'zgarish qonuniyatlarini she'rxonga uqtirmoqchi bo'ladi. Qayta ishlangan oddiy folklorizmlar so'z san'atining hali to'liq adabiyotlashmagan shakli, individual ijodkor tomonidan xalq yaratgan maqol, matal va boshqa ifoda usullarining muayyan g'oyaviy-badiiy maqsadda qisman o'zgartirilgan, qayta ishlangan ko'rinishidir. Abdulla Oripov she'rlarida xalq maqollari faqatgina she'rlar mazmuniga singdirilmay, ularga epigraflar sifatida qo'llangan o'rnlarni ham kuzatishimiz mumkin.

Masalan, shoir o'zining "Tarbiya" she'rida "Kengga keng dunyo, torga tor dunyo" xalq maqolini epigrafi sifatida qo'llab, she'r mazmunini ochishga xizmat qildiradi. Ikki qismdan iborat ushbu she'rda lirik qahramon dunyoni faqat o'zidan iborat deb biladigan, atrofqa qarab fikr yuritishni unutgan, o'z ichki dunyosiga biqinib olgan, tajang, kibirli bir domlaga hayotdan ta'lim beradi. She'rdan keladigan xulosa - "Kengga keng dunyo, torga tor dunyo" falsafasi - epigrafi orqaliyoq aytib qo'ya qolinadi. Shoirning yana bir she'rida falsafiy mazmundagi xalq maqoli lirika namunasidagi fikriy mundarija uchun asos bo'lib xizmat qiladi:

Deydilar, it hurar,
O'tadi karvon,
Ranj-u balolardan,
Yonmasin joning,
Lekin alam qilar,
Bir umr giryon,
Itlar orasidan,
O'tsa karvoning.

She'rda muallif "It hurar, karvon o'tar" maqoli yordamida inson hayotida kuzatiladigan, go'yo hayot qonunidek tabiiy qabul qilish kerak bo'lgan holatlar ba'zan insonga og'irlik qilishi, malol kelishi mumkinligini tushkin kayfiyatdagi lirik qahramon tilidan ifoda etadi.

Shoirning "Do'stlar va raqiblar" she'rida "Xudo urganni payg'ambar ham hassasi bilan turtar" maqoli o'ziga xos tarzda ifodalanadi:

Xudoyim urganu, payg'ambar turtgan
Raqibning ustoz - iblisdir beshak.

She'rda xalq maqoli qayta ishlanib, sifatlash san'atini yuzaga keltirib, hayotdagi qarama-qarshilik-do'stlik va dushmanlik ko'rsatilib raqiblarning qanchalik manfur kimsa ekanligini anglatgan bo'lsa: "Yaxshidan ot qoladi, yomondan- dod" maqolining mazmuni nazmga olib kirilib:

Yaxshilardan ot qolur,
Yomonlardan qolur dod,
aqd san'atini hosil qilib, insondan faqat yaxshilik qolishini ifodalaydi.
Tingla bu abadiy sado bo'ladi,
Gadoning dushmani gado bo'ladi.

Yoki:

Mana bu kun, ey yurtim, g'oz turibman qarshingda
Ot aylanib joyini topar, deganlar doim.

Yuqoridagi satrlarida shoir "Gadoning dushmani- gado, shohning dushmani - shoh, "Ot aylanib qozig'ini topar, Er aylanib -yo'zig'ini" maqollarining birinchi komponenti, yoki bir komponentli varinatini qo'llaydi.

Birovga yaxshilik qilmaslar aslo,
Yomonlik qilmasa shu o'zi basdir.

She'r mazmuniga e'tibor bersak, "Yaxshilik qilmasang yomonlik ham qilma" maqoli: qalbsiz, alamzada insonlarning ruhiy holatini yoritgan bo'lsa, xuddi shu maqol "Yaxshilik yo'llari" she'rida "Yaxshilik qilishning yo'li ko'p, ukam, Yomonlik qilmasang yaxshilik bu ham" tarzida qo'llanib, kishini yaxshilik qilishga, odamlarga yordam berishga da'vat etadi. "Bir yaxshiga bir yomon har yerda bor" maqoli esa shoir she'rida quyidagicha ifodalanadi:

Yaxshilar bor joyda yomon ham mavjud,
Bu-qadim bobolar qoldirgan o'git.

Ushbu lirika namunasida hayotda bir-biriga qarama-qarshi narsa-hodisalar hamisha yonma-yon ekani go'zal ifoda orqali beriladi. Maqollarni she'riyatda qo'llab, ularga turli vazifalar yuklay olish ham ijodkor mahoratining bir belgisidir. Yana shoir ijodida she'r g'oyasini anglatishga xizmat qilgan quyidagi misralarda ham oddiy folklorizm namunalari uchramiz:

Boylar boyni taniydi darhol,
Suv, albatta, oqadi soyga.

Yoki:

Demishlar, yolg'izning yori xudodir,
Do'stdan muhabbat kut, dushmanidan shavqat.

Birinchi namunada "Boy boyga boqar, suv soyga oqar", boshqasida "Yakkaning yori xudo" kabi xalq maqollarini qayta ishlangan oddiy folklorizm sifatida kuzatamiz.

Bundan tashqari maqollar shoir she'rlaridagi hajvni anglashga ham yordam beradi:

Masalan, it - vafo, demishlar, hayhot,

It egalari buni to'qiganlar zab.
 Birovlar itidan bo'lgil ehtiyot,
 O'zingniki bo'lsa boshqa gap.

“It – vafo, xotin – jafo” maqolining birinchi komponenti qo'llangan bu she'rni o'qib, undagi chuqur ma'noni ilg'ash bilan birga, kishi yuzida beixtiyor kulgu paydo bo'ladi. Achchiq kulgu ifodalangan “Hangoma”she'rida esa “Sulaymon o'ldi, devlar qutuldi” maqoli boshqacha bir shaklda, qayta ishlangan holda, ya'ni “qutulmoq” leksimasi o'rnida she'r mazmuniga muvofiq “shod bo'lmoq” so'zini “Sulaymon o'ldi-yu, devlar demak shod, Abdulla Orifga yaqin yurmagin” tarzida ifodalanib, shoir fikrini dalillashga xizmat qildirilgan.

Xulosa qilib aytganda, XX asr o'zbek she'riyatining atoqli vakili Abdulla Oripovning samimiy tuyg'ularga burkangan, falsafiy she'riyatini “inson hayot yo'llarini yorituvchi nur”, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shoir she'rlarini mutolaa qilish jarayonida o'zini buyuk donishmand bilan suhbatlashayotgandek, undan hayotiy savollarga xalq maqollari orqali javob olayotgandek his qiladi kitobxon. She'rlardagi oddiy folklorizmlarning aksariyati, qayta ishlangan holda taqdim qilinadi, vazn va ohang talabi bilan she'r mazmuniga singdirib yuborilganiga guvoh bo'lamiz. Shoir lirikasida qo'llangan xalq donishmandligining mahsuli bo'lgan maqollar ijodkor fikrini dalillashga, she'r mazmunini, g'oyasini teran anglatishga va lirik qahramon kayfiyatini ochib berishga xizmat qilganini kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саримсоков Б. Фольклоризмлар типологияси masalasira доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980. – №4
2. Yormatov I. Folklorizmlarning tipologik xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti. –T., 1982. –№ 2
3. Oripov. A. Everest va Ummon. –T.: O'zbekiston, 2015.
4. O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T.Mirzayev, A.Musaqulov, B.Sarimsoqov. – Toshkent: Sharq, 2005.
5. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги.–T.:ZARQALAM, 2006.
6. A. Oripov. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 1-jild –T.: Adabiyot va san'at, 2000.
7. A. Oripov. Talosh pallasi. T.: Ma'naviyat, 2007.

UO'K 881.111.1

POETIK KONSTRUKSIYA TAKOMILIDA O'ZBEK VA INGLIZ HIKOYALARI SINTEZI

A.Baisov, tadqiqotchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Maqolada poetik konstruksiya takomilida o'zbek va ingliz hikoyalari sintezi haqida so'z boradi. Maqola mazmunini ochib borish maqsadida badiiy asarlarning tahlili haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ingliz tili, poetik konstruksiya, fenomen, sintezlovchi poetik qonuniyat

Аннотация. В статье говорится о синтезе узбекских и английских рассказов в развитии поэтического построения. С целью раскрытия содержания статьи рассматривается анализ художественных произведений.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, поэтическая конструкция, феномен, синтезирующий поэтический закон.

Abstract. The article talks about the synthesis of Uzbek and English stories in the development of poetic construction. In order to reveal the content of the article, the analysis of artistic works is discussed.

Key words: Uzbek language, English language, poetic construction, phenomenon, synthesizing poetic law

Dunyo adabiyotining ulkan xazinasida hayot haqiqatini qisqa, aniq va ixcham tarzda ifodalab beradigan janrlardan biri hikoyadir. Uning ilk ildizlari, taraqqiyot tamoyillari azim folklor an'alariga borib tutashuvini hisobga olsak, masala mohiyati yanada oydinlashadi. Har qanday janr o'zidan oldingi va keyingi an'analarni birlashtiruvchi, rivojlantiruvchi, sintezlovchi poetik qonuniyatga tayanadi. Insonning bilish darajasi qanchalik yuqori bo'lgani sayin, tafakkur sarhadlari ham muntazam yangilanib, taraqqiy etib boradi. Shuningdek, davrlar almashinuvi, xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy aloqlar, adabiy ta'sir va ijodiy o'ziga xoslik singari hodisalarda ham adabiy turlar ma'lum ma'noda o'z qiyofasini o'zgartiradi. Hikoya – endilikda katta bir jamiyat hayotini emas, kichkina bir hudud, oila, shaxs timsolida jamiyat, millat tarixini ko'rsatib, idroklab berishga qarab evrilmoqda. Bunday deyishimizga sabab, global dunyoda inson fenomeni, iste'molchilik kayfiyati, taraqqiyot tendensiyalari kabilar o'zigarishga keng imkon yaratmoqda.

Hikoya janrining genezisi haqida to'xtaladigan bo'lsak, “Adabiyotshunoslik lug'ati”da shunday ta'rif beriladi: “**Hikoya** – epik turning kichik shakli. H., odatda, qahramon hayotidan bitta (ba'zan bir-biriga uzviy bog'liq, qisqa muddat davomida kechgan bir necha) voqeani qalamga oladi. Tasvirlanayotgan voqealarning qisqa vaqt davomida kechishi H.ning hajman kichik, syujeti sodda, ishtirok etuvchi personajlar soni kam bo'lishini taqozo etadi. Har qanday voqea ham hikoyabop emas.

H.asosida yotgan voqeaning yaxlit, tugal bo'lishi talab etiladi, buning uchun u o'zining boshlanishi va yakuniga ega bo'lishi (masal, latifadagi kabi) lozim. Yaxlit voqeani tasvirlash asnosida hikoyanavis yo shu voqeaning, yo uning vositasida xarakterning mohiyatini ochib beradi. H.ning ikki tipi bo'lib, birinchisida ocherkliklik (tavsifiy-rivoyaviy), ikkinchisida novellistik (konfliktli-rivoyaviy) xususiyati ustundir. Adabiyotshunoslikda bularning birinchisini H., ikkinchisini **novella** deb farqlash amalyoti ham mavjud". Darhaqiqat, hikoya haqidagi bu kabi qarashlar Aristotel davridan buyon baholanib, sayqallanib, uning jamiyat tutumi va mafkuraviy yo'sinda o'zgarib kelayotgani ham sir emas. Biroq mazkur jarayon hikoyachilikda yangi-yangi moduslarning yuzaga kelishi uchun katta zamin tayyorlab berayotgani ham e'tiborga loyiqdir. Dunyo adabiyotida hikoyachilikning mavzu-mundariyasi mustaqil janr sifatida yozma adabiyot paydo bo'lgandan keyingina yangi bosqichga ko'tarildi. Yevropa adabiyotida hikoya janrining taraqqiyoti italiyalik yozuvchi Bokachchoning "Dekameron" asari bilan boshlangani haqida ma'lumotlar mavjud. "Muallif-roviy-qahramon" uchligi hayotiy materialni har bir yozuvchi yangilashga xizmat qiladi. "Birgina hikoyachilikni oladigan bo'lsak, uning ilk bor yuzaga kelishidagi manbalar – latifa, ertak va hikoyatlardan ajralib chiqishini, mustaqil janr sifatida vujudga kelishida namoyon etgan o'ziga xos xususiyatlarni, o'zbek adabiyotining nasriy janrlari sistemasida tutgan o'rni va ahamiyatini, milliy realistik hikoyachilik maktabining tug'ilishi, qaror topishi va taraqqiyot tendensiyalarini, yetakchi adiblar ijodiyotining novatorlik alomatlarini, badiiy shakl va uslubiy izlanishlarini, san'atkorlar dunyoqarashi va ijodiy metodlar ta'sirida" yuzaga kelishini aniqlab olish zarur. Negaki, janr adabiy silsilalar jarayonida o'zgaruvchanlik kasb etadi. O'zbek adabiyotida ilk yozma adabiy yodgorliklar Kultegin, To'nyuquq bitiktoshlaridagi ifoda qilingan voqeliklarda hikoyalar asardagi qahramonlar tilidan bayon qilingani sir emas. Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy", Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" asarlaridagi ba'zi hikoyatlar – hikoya janrining bugungi o'zbek adabiyotidagi joriy shaklu shamoyilini aniqlashda muhim omil bo'la oladi. Yevropada hikoyachilikning yuksak namunasi ingliz, fransuz, italiya xalqlari hayotiga taalluqli katta-kichik voqelikni o'zida namoyon qilgan asarlarda ko'rinadi.

Yangi davr hikoyachiligi: uslub va shakl birligi. XX asr boshlarida Turkistonda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy evrilishlar negizida hikoyaning yangi shakli A.Qodiriyning "Uloqda" hikoyasi bilan boshlanadi. Keyinchalik Cho'lpon, A.Qahhor, G'.G'ulom, Oybek kabi yozuvchilar janrning shakliiy-uslubiy jihatlarini mustahkamlashga hissa qo'shdilar. Demak, inson ruhiyatining nozik bilimdoni yozuvchi poetik olamida tasavvur va tafakkur birligi uyg'un bo'lsagina asar yashovchanlik kasb etadi. Bu haqda f.f.n., dos. G.Sattarova qayd etadi: "XX asr ikkinchi yarmidan boshlab o'zbek hikoyanavislari davr kishisi xarakterini yaratishda turli usul va metodlardan, adabiy uslublarning turli ko'rinish va shakllaridan foydalanganligini kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari ijodkorlarimiz davrning ijtimoiy muammolarini tasvirlashda asotirlar, ertak va afsonalar, diniy-falsafiy talqinlardan asarlariga keng miqyosda olib kirganliklarini kuzatish mumkin. O'zbek hikoyachiligi jahon tajribalarini ijodiy o'zlashtirgan holda tobora o'z milliy qiyofasiga ega bo'lib bordi. Bu o'zgarishlarning asosiy sababi 40 yillardagi siyosiy-madaniy hodisalar, yozuvchilarning birinchi Kongressida ular oldiga qo'yilgan ustuvor vazifalar bo'lsa, XX asrning 50-yillaridan iqtisodiy sohalarida g'arbning ta'siridan xoli bo'lish, milliy lashtirish siyosatining kuchaygani, adabiyotda esa, aksincha, G'arbiy yevropa, Lotin Amerikasi va rus nasri tajribalarini o'zlashtirish tamoyili kuchayganligi bilan izohlanadi". Darhaqiqat, ingliz nasridagi poetik konstruktsiya haqida ham shuni alohida ta'kidlash lozimki, asarlardagi sahnaviylik (novellistik ruh), ijtimoiy tabaqalanish, yo'qsilik, tragik kayfiyat va mifopoetik o'lcham kengayishi bilan ham belgilanadi. XX asr boshlariga kelib o'zbek va ingliz yozuvchilari izlanishlarida folklordan boshlangan adabiy o'sish, mumtoz badiiyat durdonalaridagi tasvir ekzitsensiyasi ham ma'lum ma'noda ta'sir ko'rsatdi. Bu adabiy ta'sir doirasi bugungi kunda ikki tipga ajratish mumkin: **1. Realistik. 2. Norealistik.**

Realistik proza hayot haqiqatini boricha, mavjudligicha inkishof qilsa, norealistik talqin ramziy-majoziy yo'sinda, metaforik talqin qiladi. Bu neomifologizm tomon siljishni anglatadi. Shuningdek, har bir yozuvchi badiiy olami o'zining chuqur izlanishlari, hayotni teran o'rganishi bilan yuksala boradi. Masalan, ingliz yozuvchi ayoli Agata Kristini detektiv adabiyotini yuksak cho'qqiga olib chiqqan yozuvchi sifatida eslashadi. Uning har bir qahramoni ingliz xalqning bir qiyofasini namoyon qilishga yo'naltirilgan. O'zi alohida ta'kidlaganidek: *"Detektiv — axloq hikoyasi. Bunday kitoblarni yozgan va o'qigan barcha insonlar kabi, men ham jinoyatchi va aybsiz aybdorlikka qarshi edim. Detektiv asarlar o'qiy boshlanganida ularda yozilgan lavhalar tufayli shafqatsizlik uchun shafqatsizlikdan sadistlar rohatlanish mumkinligi hech kimning xayoliga kelmasdi, bunga yo'l qo'yib bo'lmaydi"*, – deb yozadi o'z tarjimai holida. Agata Kristining qahramonlari – davrning ilg'or kishilari bo'lishi bilan bir qatorda, o'zida ma'lum bir tarbiyaviy jihatni namoyon qilgan obrazlardir. U o'zining barcha qahramonlarini hayotdan, qarindoshlaridan, ajdodlaridan, yaqinlaridagi salbiy-ijobiy xarakterlardan jamlab yaratgan. Uning ko'pchilik hikoyalari shaxsiy hayoti, baxtsiz bolaligi va turmush o'rtog'ining xiyonati sabab yuzaga

kelgan, butunlay hayotini o'zgartirib yuborgan unutilmas voqealarning parchalari desak, mubolag'a bo'lmaydi. Shafqatsizlik, oiladagi notinchlik yozuvchini detektiv janrda shuhrat qozonish sari yetakladi.

XX asrning 30-40 yillariga qadar hikoya janrining poetik sarhadlari aralash (sinkretik) yo'sinda yuzaga chiqishda davom etdi. Bir tomondan jadid mutafakkirlari, ikkinchi tomondan esa sho'ro mafkurasining adabiyotda bir xillikni targ'ib qilishga safarbar qilinishi sabab bo'ldi. Yevropa xalqlaridan kirib kelayotgan badiiy asar (hikoya)larda turmushning achchiq va shafqatsiz manzarasi aks etgan – qotillik, detektiv, shafqatsizlik, o'g'rilik va shunga o'xshagan ijtimoiy mavzular inkishof qilingan asarlar ko'payib bormoqda edi. Sobiq ittifoq adabiyoti vakillari va shu bayroqni ko'taruvchilar buni juda yaxshi tushunishardi. A.Qahhorning "O'g'ri", G'.G'ulomning "Mening o'g'rigina bolam" hikoyalari o'sha urush va urushdan keyingi xalq hayotining asl manzaralarini aks ettirishi bilan ajralib turardi. Ingliz nasridagi poetik konstruksiya esa yozuvchilarning ijtimoiy muhit suvratini: insonning erki, haq va huquqlari birlamchiligini, har qanday inson baxtli yashashga haqli ekanligini ko'rsatib beruvchi asarlar bilan takomillashib borardi.

"Hikoyaning belgilari bizga janrning algoritmik modelini tuzish imkonini beradi. Ammo badiiy adabiyat tarixidagi har bir davr bu algoritimga o'z tuzatishlarini kiritib boradi. Bu, bizning fikrimizcha, davrning ijtimoiy-madaniy o'ziga xosligi va adabiyot rivojining ichki qonuniyatlari bilan belgilanadi", – deya yozadi tadqiqotchi S.Kamilova. Binobarin, hikoyaning ichki rivojlanish qonuniyati o'zbek adabiyotida, balki ingliz nasrida ma'rifatparvarlik davri adabiyotining gullab-yashnagan davridan keyin yangi bosqichga ko'tarilgani ma'lum. Chunki o'sha davr oralig'ida "eski va yangi" tamoyilga ko'proq urg'u berilgan.

Shu ma'noda o'zbek va ingliz nasrida poetik konstruksiyani quyidagi qirralarda o'rganishni maqsad qildik:

- 1) *O'zbek hikoyachiligida obrazlarni milliy nasrda mavjud an'analar negizida qayta ishlash;*
- 2) *Hikoyaning mustaqil janr sifatidagi rolini aniqlash borasida an'ana va novatorlik prinsiplari yordamida tipiklashtirish;*
- 3) *Ingliz yozuvchilari badiiy izlanishlarida g'oya markazida uyushgan voqelikni novellistik ruhda yuzaga chiqish sabab va oqibatlarini talqin qilish;*
- 4) *Ijtimoiy munosabatlar silsilasida inson erki va ozodligi yo'lida kurash olib borishi, o'zligini anglash va davr ruhiyatini tashuvchi qahramonlar tabiatini kashf qilish;*
- 5) *Tarixiy, fantastik va detektiv voqelikning har ikkala xalq adabiyotida – folklordan o'tib kelayotgan kolliziyalar, situatsiyalar, kayfiyatlar mahsuli ekanligini qiyosiy-tipologik aspektida dalolatlashdan iborat.*

Agata Kristining qalamiga mansub mazkur hikoya "Shohida" deb nomlanadi. Hikoyada er-xotinning bir-biriga insoniy muhabbati tasvirlanadi. Unda o'z jufti halolidan shubhalangan ayolning murakkab va serg'alva qiyofasi aks etadi. Biz hikoyada boshqa bir jihatga e'tibor qaratishni lozim topdik. Yozuvchi E.Xemingvay singari – telegraf, dialog usulidan unumli foydalangan. Bu usul orqali advokat va qotil (jabrlanuvchi) orasidagi kolliziyalar negizida butun jamiyat hayoti, haq va haqsizlik ochib tashlanadi. Aybdor o'z aybiga iqror bo'lishi, yolg'on uydirma bilan ayoli uni qamoqqa jo'natishi kabi masalalar asarning syujetin tashkil qiladi. Voqelik shu qadar chigallashib ketadiki, birovga yordam beraman deb, boshi balolar orasida qolib ketgan Voul ismli qahramon haqida qiziqarli sargo'zasht hikoyada katta bir umumlasmaga keng yo'l ochadi. Qayd etish joiz, nafaqat ingliz, balki Yevropa xalqlari hikoyalarida – **sarguzasht** voqelik o'quvchilar diqqatini o'ziga tortmay qo'ymaydi. Ayniqsa, asar qahramonlari bilan birga hayotning universal modelini kashf qilish mumkin. Hikoyada uchta muhim syujet liniyalari mavjud. Birinchisi, advokat bilan qotilning uchrashuvi, ikkinchisi shubha-gumonlar orasida o'ylab topilgan uydirma xat, uchinchisi, aybdorning o'z fazilatlarini to'g'ri anglab olishi uchun berilgan imkonning yozuvchi tomonidan bo'rttirilishi. Yozuvchi shu uch tasvir chiziqlarini syujet va kompozisiyaga muvofiq ravishda tartiblashtiradi. Ayniqsa, bosh qahramon Voulning ruhiyatidagi o'zgarishlarni dialoglarga sohib yubradi. Bu usul adibning ijodiy niyati va konseptual qarashlari benihoya murakkab va xilma-xilligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Разговор о новелле//Знамя. 1935. №1.
2. Adabiy tur va janrlar. 1-jild. –T.: "Fan". 1991.
3. Adabiy turlar va janrlar. 3-jild. –T.: Fan. 1992.
4. Quronov D., Mamajnov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. –T.: "Akademnashr". 2013.
5. Kamilova S. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida rus va o'zbek adabiyotida hikoya janri poetikasining rivoji. Filol.fan.dok.avtoreferati. –Toshkent. 2016.

INGLIZ TILIDA KORPORATIV ALOQADA EMOTIV LEKSIKA. LINGVO-PRAGMATIK ASPEKT

F.B.Bahodirova, PhD, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi korporativ muloqotda ro'yxatga olingan emotsional leksika turlari taxlil qilingan va undan foydalanishning lingvistik-pragmatik jihatiga alohida e'tibor qaratilgan. Ingliz tilidagi korporativ muloqotda hissiy leksikaning o'rnini aniqlash va unga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan o'ziga xos lingvistik va pragmatik xususiyatlarni aniqlash muhimligi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Korporativ muloqot, emotsional leksika, kuchaytiruvchi qo'shimchalar, frazemalar va metaforalar, ekspressiv va baholovchi ma'nolar.

Аннотация. В статье анализируются виды эмоциональной лексики, встречающиеся в корпоративном общении на английском языке, и особое внимание уделяется лингвопрагматическому аспекту ее использования. Констатируется важность определения места эмоциональной лексики в корпоративном общении на английском языке и конкретных лингвистических и прагматических особенностей, которые могут быть с ней связаны.

Ключевые слова: Корпоративное общение, эмоциональная лексика, интенсификаторы, идиомы и метафоры, экспрессивные и оценочные смыслы.

Abstract. The article analyzes the types of emotional vocabulary found in corporate communication in English, and pays special attention to the linguopragmatic aspect of its use. The importance of determining the place of emotional vocabulary in corporate communication in English and the specific linguistic and pragmatic features that may be associated with it are stated.

Key words: Corporate communication, emotional vocabulary, intensifiers, idioms and metaphors, expressive and evaluative meanings.

Korporativ muloqotning lingvistik va madaniy namoyishi masalalari hozirda turli gumanitar fanlar, shu jumladan tilshunoslik doirasida sinchkovlik bilan tadqiqot mavzusi sifatida paydo bo'lmoqda. Bu yerda asosiy muammolardan biri korporativ muloqot samaradorligini ta'minlashning mumkin bo'lgan usullaridir. Korporativ muloqotda qayd etilgan emotsional leksika ilmiy adabiyotlarda yetarlicha keng yoritilgan bo'lsa-da, uning og'zaki va yozma registrlardagi lingvistik-pragmatik xususiyatlari masalasi hali ham o'rganilmagan.

Hissiyotlar turli tadqiqot sohalarining muhim qismidir. Tilshunoslik sohasida his-tuyg'ular bilan bog'liq tadqiqotlar asosan turli xil faoliyat sohalarida namoyon bo'lishning og'zaki va og'zaki bo'lmagan til vositalari va registrarlari atrofida to'planadi.

Emotiv leksika hamma narsani qamrab oldi va korporativ muloqotda ham o'zining munosib o'rnini egalladi.

Ilmiy adabiyotlarning hozirgi ko'lamida ingliz tilidagi korporativ muloqotda qo'llaniladigan emotsional leksikaning lingvistik-pragmatik jihatlari bilan bog'liq tadqiqotlar mavjud emas. Ushbu muammo keng ko'lamli tadqiqot vazifalarini ochib beradi, shu jumladan muzokaralar va ish uchrashuvlari paytida hissiy baholashni ifodalashning asosiy lingvistik vositalari va usullarini aniqlash, korporativ muloqotda axborot maydonining paydo bo'lishi va rivojlanishiga turtki bo'lgan ichki va ekstralingvistik shartlarni o'rnatish hisoblanadi. Shunday qilib, ushbu tadqiqotning dolzarbligi korporativ muloqotda hissiy leksikaning lingvistik-madaniy xususiyatlarining ahamiyati bilan bog'liq, chunki uning nutq va yozma matnlarda joylashishini belgilaydigan madaniy omillarni tushunish muhimdir. Bundan tashqari, korporativ muloqotda baholash potentsialiga ega bo'lgan emotsional leksikaning lingvistik va madaniy jihatlarini tahlil qilish turli lingvistik va madaniy muhitlarda ishlaydigan biznes sheriklar uchun qimmatli materialdir.

Korporativ muloqot deganda kompaniya ichidagi reklama, dizayn, jamoatchilik bilan aloqalar va marketingning an'anaviy muammolarini hal qilishda zamonaviy, tizimli yondashuv tushuniladi.

Umuman olganda, zamonaviy aloqa yangi qadriyatlarni yaratadigan, texnologiyani, mahsulot konfiguratsiyasini va mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimini o'zgartiradigan yangi hodisani taqdim etadi. Kompaniyalar har doim o'zlarining strategik va doimiy maqsadlariga erishishda yordam berish uchun ishlab chiqilgan o'z atrofida va o'zaro munosabatlar tizimini yaratish bilan shug'ullangan.

O'z biznes faoliyatida kompaniyalar oltita yirik maqsadli auditoriya bilan o'zaro aloqani o'rnatadilar:

- (1) o'z mahsulotining iste'molchilari (mijozlari), kompaniyalar yoki tashkilotlar;
- (2) ularning bevosita biznes hamkorlari, yetkazib beruvchilar, pudratchilar;

(3)hokimiyat tuzilmalari-tartibga solish yoki nazorat funksiyalarini bajaradigan davlat va jamoat tashkilotlari, xalqaro tashkilotlar, ba'zan qonun chiqaruvchi organlar–o'zlarining korporativ yoki sanoat bilan bog'liq manfaatlarini lobbi qilish uchun;

(4) aksiyadorlar va investorlar - kompaniyaning to'liq yoki qisman egalari bo'lgan va kompaniya faoliyatidan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita daromad oladigan shaxslar yoki tashkilotlar;

(5) kompaniya ichidagi rasmiy va norasmiy, vertikal va gorizontol, shaxslararo va guruh, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita o'zaro munosabatlarni o'z ichiga olgan ichki doira;

(6) keng jamoatchilik, asosan ommaviy axborot vositalari yoki yirik tadbirlar orqali.

Ushbu auditoriyalarning har biri mustaqil, o'z qiziqishlari va ma'lumot so'rovlariga ega, ba'zi jihatlar hammaga ma'qul kelishi mumkin. Garchi emotsional leksika korporativ muloqotda qo'llaniladigan lug'atning eng vakillik turi bo'lmasa-da, u kompaniya ichidagi o'zaro ta'sir amaliyotida o'z o'rni va roliga ega.

Muayyan sharoitlarda har qanday so'z emotsional, ekspressiv va baholovchi ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, har bir so'z potentsial ravishda qandaydir emotsional-ekspressiv ma'noga ega. Tizimli ekspressiv vositalar va usullardan foydalanish umumiy ekspressiv ohangni oshiradi, chunki har qanday uslub kommunikativ maqsaddan kelib chiqadigan ma'nolarning faol va jiddiy "o'yinidir".

Ekspressivlikka matnda qo'llaniladigan til vositalari va uslublari tizimi orqali erishiladi, bu adresatning denotatsiyasi va pragmatik niyatini eng ifodali taqdim etishga imkon beradi, buning natijasida u adresatning ongi, xatti-harakati va faoliyatiga ta'sir qiladi. Shubhasiz, "tayanch so'zlar" ma'nolari bilan denotat nomi o'rtasida ma'lum semantik bog'lanishlar mavjud bo'lib, ularni muallif matnda belgilaydi. Binobarin, lingvistik vositalar adresat uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'ladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, korporativ muloqotda ro'yxatga olingan eng ko'p ishlatiladigan emotsional leksika sifatlar (umumiy emotsional kuchlanishni ijobiy, neytral yoki salbiy deb belgilaydi) va frazeologik fe'llar (qat'iy ravishda ijobiy va salbiy zaryadlanganlarga bo'linadi) bilan ifodalanadi:

*We need to evaluate this presentation with **cold-eyed practicality**.*

*Biz ushbu taqdimotni **ajoyib amaliylik** bilan baholashimiz kerak.*

*We don't want this project delayed and turned into a recipe for a **frantic** do-over in a couple of weeks' time.*

*Biz ushbu loyihani to'xtatishini va bir necha hafta ichida **aqldan ozgan** qayta qurish retseptiga aylanishini xohlamaymiz.*

*If we have stakeholders **lashing out on us** because we had missed the deadline, this isn't going to work.*

*Agar bizda manfaatdor tomonlar belgilangan muddatni o'tkazib yuborganimiz uchun **bizni qoralashsa**, bu ishlaymaydi.*

Korporativ muloqotda ijobiy va salbiy zaryadlangan leksikadan foydalanish tendentsiyasi asosan kompaniya ichidagi ishlarning hozirgi holatiga bog'liq, ijobiy leksikadan foydalanish chastotasi farovon davrda ortadi va inqirozlar kabi baxtsiz hodisalar paytida mos ravishda kamayadi. Siyosiy muhit korporativ muloqotda lingvistik tanlovlarni ham boshqarishi mumkin:

*I believe you will agree that the new **tax frenzy** is something we'll have to deal with **to keep the company afloat** till the next election.*

*O'ylaymanki, siz yangi **soliq jinniligi kompaniyani** keyingi saylovlargacha **barqaror ushlab turishimiz** kerak bo'lgan narsa ekanligiga rozi bo'lasiz.*

*If they fail to pass this legislation in the near future, it's going to be **hectic** around here, and we don't need the investors **obsessing** over this just now.*

*Agar ular yaqin kelajakda ushbu qonunni qabul qila olmasalar, bu erda vaziyat **notinch** bo'ladi va bizga hozir bu haqda **o'ylaydigan** investorlar kerak emas.*

Korporativ muloqotda emotsional-baholovchi tushunchalar ham nazariyalar, kundalik narsalar bilan o'xshashlik va o'zgarishlar paytida yuzaga keladigan iqtisodiy tendensiyalarga asoslangan metaforalar orqali ham ifodalanadi. Resessiyani tavsiflovchi metaforalar inqiroz davrida korporativ aloqada tez-tez ishlatiladi va ko'pincha tabiiy xavf yoki sog'liq bilan bog'liq iboralar bilan ifodalanadi:

*Markets are being **run over by a sunami**, so we'll have to **buckle up** right now.*

*Bozorlarda sunami **bo'ldi**, shuning uchun biz hozir **bog'lanishimiz** kerak.*

*If this tendency happens to keep up, they'll have **traders paralysed**.*

*Agar bu tendentsiya davom etsa, savdogarlar **falaj** bo'ladi.*

Ingliz tilidagi korporativ muloqotdagi tendentsiyalardan biri zoomorfik metaforalardan foydalanishning ortib borishi bilan bog'liq bo'lib, ular his-tuyg'ularni ifodalashda foydalidir. Ushbu turdagi metaforalarning hayvonlarning xatti-harakati bilan o'zaro bog'liqligi odatiy holdir, xuddi birja operatsiyalarini tasvirlash uchun ishlatiladigan eng mashhur "bulls and bears" metaforalarida bo'lgani kabi. Ushbu metafora ortidagi ma'no ushbu hayvonlarga tegishli xulq-atvorni, xususan, buqalar va ayiqlarning odatda hujum qilish usullarini "oziqlantiradi" (raqibni shoxlar bilan yuqoriga ko'tarish va panjalari bilan urish orqali). Tegishli ravishda, buqa bozoriga murojaat qilgan holda, suhbatni optimistik prognozlar va narxlarning ko'tarilishi bilan bog'lash mumkin, ayiq bozori esa mutlaqo qarama-qarshi assosiasiyalarni keltirib chiqaradi - pessimistik taxminlar va narxlarning pasayishini ifodalaydi:

*Let's leave it to the Wall Street's **bulls and bears** to battle it out.*

*Keling, bu kurashni Uoll-stritning **buqalari va ayiqlariga** qoldiraylik.*

Korporativ muloqotda qo'llaniladigan zoomorfik metaforalarning yana bir misoli tovuqlarga nisbatan qo'rquvga o'xshatishga asoslangan:

*Let's just hope they won't **chicken out** on this deal.*

*Umid qilamizki, ular bu kelishuvdan **qaytmaydilar**.*

Murakkab ikki tomonlama jarayon bo'lgan korporativ aloqa turli xil vaziyat omillari bilan belgilanadi va ularning ko'rib chiqilishi yoki e'tiborga olinmasligi o'zaro ta'sirning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Korporativ muloqot tilining muhim tarkibiy qismi jumlaning taklif ma'nosiga hech qanday o'zgarishlar kiritmasdan so'zlarni aniqlaydigan lingvistik ma'no kuchaytirgichlardan (asosan, qos'himchalar) foydalanishni nazarda tutadi. Ma'no kuchaytirgichlar grammatik "to'ldiruvchilar" bo'lib, so'zlovchiga gapga ifodalilik qo'shish imkonini beradi. Demak, ma'no kuchaytirgichlar gapning haqiqiy ma'nosini bosh harf bilan ifodalagan holda uning emotsional komponentiga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi korporativ muloqotda eng ko'p uchraydigan qo'shimchalar chindan ham, mutlaqo, haddan tashqari, sodda va dahshatli so'zlari bilan ham kuchaytiriladi:

*This is an **immensely flattering proposition** we have received here.*

*Bu bizni bu yerda olgan **juda yoqimli taklifdir**.*

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, ingliz tilidagi korporativ muloqot turli sabablarga ko'ra kompaniya ichidagi o'zaro munosabatlar amaliyotida paydo bo'ladigan hissiy leksikadan xoli emas. Emotiv leksika birinchi navbatda sifatlar, kuchaytiruvchi qo'shimchalar, frazeologik fe'llar va metaforalar (shu jumladan tabiiy xavf, sog'liq va zoomorfik metaforalar) bilan ifodalanadi, ularning ijobiy yoki salbiy ma'noda ishlatilishi iqtisodiy, siyosiy va korxona ichidagi ishlarning hozirgi holati bilan belgilanadi. Tilda his-tuyg'ularning aks etishi tahlil qilish uchun juda qiziqarli soha: bitta so'z yordamida turli xil hissiy holatlarni ifodalash mumkin va shu bilan birga, bir xil his-tuyg'ular boshqacha namoyon bo'ladi. Muayyan suhbat sharoitida hatto neytral lug'at ham hissiy rangga ega bo'lishi mumkin. Tadqiqotning ushbu yo'nalishi korporativ muloqot sohasida ko'rib chiqilsa, yanada qiyinroq va istiqbolli bo'ladi, bu hissiy jihatdan to'ldirilgan so'z boyligi bilan unchalik to'liq emas, lekin u yoki bu shaklda his-tuyg'ularni qoldiradi. Bundan tashqari, korporativ muloqotning emotsional leksikasini o'rganish tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishiga juda mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alba-Juez, L. (2018). Emotion and appraisal processes in language. *The Construction of Discourse as Verbal Interaction* (pp. 227-250).
2. Andreeva, M. I., Makarova, O. Y., Gorbunova, D. V., & Lukina, M. V. (2019). Emotive metaphors in professional jargons. *Going Global through Social Sciences and Humanities*.
3. Frandsen, F., & Johansen, W. (2018). Corporate communication. In R. L. Heath (Ed.), *The International Encyclopedia of Strategic Communication* (pp. 1-10).
4. Lerbinger, O. (2018). *Corporate communication: An international and management perspective*. John Wiley & Sons.
5. Malyuga, E. N., & Orlova, S. N. (2018). *Linguistic pragmatics of intercultural professional and business communication*. Springer International Publishing AG.
6. Palmieri, R., & Mazzali-Lurati, S. (2017). Practical reasoning in corporate communication with multiple audiences. *Journal of Argumentation in Context*, 6(2), 167-192.

UDC 80/81

LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF THE TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Z.R.Bakhramova, teacher, Bukhara Engineering Technological Institute, Bukhara

Аннотация. Ушбу мақоланинг мақсади ўзбек ва инглиз тилларида фойдаланиладиган терминларнинг лингвистик хусусиятлари (ўхшаш ва фарқли жиҳатлари)ни очиб бериш ҳамда терминларнинг ясалиши (ҳосил бўлиши) йўллари ва инглиз тилига таржима қилиш усуллари аниқлашдан иборат.

Калит сўзлар: инглиз тили, ўзбек тили, терминология, лексика, семантика, сўзлар.

Аннотация. Целью данной статьи является выявление языковых особенностей (сходных и различных аспектов) терминов, используемых в узбекском и английском языках, а также определение способов образования (образования) терминов и способов перевода на английский язык.

Ключевые слова: английский язык, фзбекский язык, терминология, лексика, семантика, слова.

Abstract. The purpose of this article is to reveal the linguistic features (similar and different aspects) of terms used in the Uzbek and English languages, and to determine the ways of formation (formation) of the terms and methods of translation into English.

Key words: English language, Uzbek language, terminology, lexicon, semantics, words.

Introduction. The Republic of Uzbekistan has entered a new qualitative stage of its socio-economic development, and the prestige and position of our country in the world community has increased. In this regard, the First President I.A. Karimov expressed the following thoughts in this regard: "It should be noted that within the framework of the implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan on Education and the National Program of Personnel Training, a comprehensive system of teaching foreign languages, i.e., a harmoniously developed, A system aimed at forming an educated, modern-thinking young generation and further integration of the republic into the world community has been created.... The organization of continuous learning of foreign languages at all stages of the education system, as well as the improvement of teachers' qualifications and the provision of modern educational and methodological materials require further improvement*1 . In Europe, research on the issues of comparative linguistics began at the beginning of the 19th century, but in the East, especially in the field of Fzbek linguistics, it began much earlier, in the 11th century. For example, we can clearly see this in the work "Mutsokamat ul lug'atayn". A. Navoi further developed and perfected the science of linguistics in this work*.

Analysis. The study of word meanings is known as lexical semantics, or lexico semantics, as a branch of linguistic semantics. It covers the study of how words function in grammar and compositionality, how they organize meaning, and the connections between a word's various meanings and applications.

Lexical units, which comprise not just words but also sub-words or sub-units like affixes and even compound words and phrases, are the units of study in lexical semantics. The lexicon, or list of words in a language, is one example of a lexical unit. Lexical semantics examines the relationship between lexical unit meaning and language structure, or syntax. We call this the syntax-semantics interface. The fundamental building block of language structure, vocabulary is essential to language performance. Vocabulary is seen as lawless in conventional linguistic studies. Vocabulary has progressively taken center stage in linguistic studies in recent years. Sinclair thought that Halliday's research techniques and the advancement of computers were primarily responsible for the growth of vocabulary research. Halliday emphasized the role of the corpus and suggested the significance of vocabulary in the study of grammar. The development of computers has allowed for more analysis of large-scale corpora's vocabulary and sentences. A corpus is a collection of linguistic data that has been produced as written texts or as a transcription of recorded voice. Corpus linguistics, one of the areas of computational linguistics, "deals with the principles and practice of using corpora in language study". Grammatical relations at the lexical level based on a huge number of real texts can now be investigated thanks to the advent of corpus linguistics. Semantics is the study of meanings in language. It can be applied to entire texts or to single words. Example: The simple word "on" can have many meanings, such as: on call, on the roof, on cloud nine, on edge, on fire, on purpose, on demand, on top, or on the phone. **Example:** The word Dad and father may have same sense or same meaning.

Making that a program's declarations and statements are semantically correct—that is, that their meaning is understandable and consistent with how control structures and data types are meant to be used—is the responsibility of semantic analysis.

Semantic Analyzer: This tool can identify semantic flaws resulting from the following mistakes:

- Non-declared names;
- Incorrect operands for the operator they are used with.

Compositional Semantics: George Cooks, Dan Eats, and Dan Is Sick are examples of how the meaning of the whole is composed of the meaning of its components. George Cook If Dan eats and George cooks, then Eat (Dan) Sick (Dan).

- As a result, our CFG now has a role similar to semantic attachments. NON- Compositional Language • What we do with language whose meaning is not derive from the meaning of its parts -

Metaphor: You are the cream in my Coffee - She's the cream in George's coffee - The break-in was just the tip of the iceberg - This was only the tip of Shirley's iceberg - Idioms: The old man Finally kicked the bucket. -The old man finally kicked the proverbial bucket • Solution? - Mix lexical item with special grammar rules?

Relationships with Meaning: The attachments can be viewed as instructions on how to calculate a construction's meaning representation based on the meanings of its component elements. Semantic attachment notation indicates that a construction has a meaning representation given to it.

Phrases: The additional sentence forms are covered in this part to broaden our understanding. To begin, let's think about the following instances: Lunch is served on Flight 487; Lunch is served; Do they offer lunch on flight 207? ; Which planes have lunch service?.

The study of lexical semantics concerns:

- the classification and decomposition of lexical items
- the differences and similarities in lexical semantic structure cross-linguistically
- the relationship of lexical meaning to sentence meaning and syntax.

Lexical units, also referred to as syntactic atoms, can be independent such as in the case of root words or parts of compound words or they require association with other units, as prefixes and suffixes do. The former are termed free morphemes and the latter bound morphemes. They fall into a narrow range of meanings (semantic fields) and can combine with each other to generate new denotations.

Cognitive semantics is the linguistic paradigm/framework that since the 1980s has generated the most studies in lexical semantics, introducing innovations like prototype theory, conceptual metaphors, and frame semantics.

Lexical Semantics: Lexical Semantics deconstruct words and phrases within a line of text to understand the meaning in terms of context. Lexicon is mental dictionary which stores lexemes or senses or both. Example: The word Bank can mean the side of river or can mean at money vaults. One word bank has multiple senses. Since the 1980s, the linguistic paradigm/framework known as cognitive semantics has produced the majority of lexical semantics studies and introduced novel concepts including prototype theory, conceptual metaphors, and frame semantics. Lexical elements provide form, meaning, and category (lexical and syntactic) information. Each lexical item in the lexicon is then connected to the semantics associated with these categories.[6] Lexical items can also be categorized semantically according to whether the meanings they convey originate from individual lexical components or from their context. Lexical items engage in consistent patterns of mutual association. In addition to homonymy, some relationships between lexical terms are synonymy, antonymy, hypernymy, and hyponymy.

Hyponymy and hypernymy. Hyponymy and hypernymy refers to a relationship between a general term and the more specific terms that fall under the category of the general term. For example, the colors *red*, *green*, *blue* and *yellow* are hyponyms. They fall under the general term of *color*, which is the hypernym. Taxonomy showing the hypernym "color"

Color (hypernym) – red, green, yellow, blue (hyponyms) Hyponyms and hypernyms can be described by using a taxonomy, as seen in the example.

Synonym Synonym refers to words that are pronounced and spelled differently but contain the same meaning. Happy, joyful, glad. **Antonym** Antonym refers to words that are related by having the opposite meanings to each other. There are three types of antonyms: graded antonyms, complementary antonyms, and relational antonyms. Sleep-awake, long-short, dry-wet. **Homonymy** Homonymy refers to the relationship between words that are spelled or pronounced the same way but hold different meanings. Bank (of the river) Bank (financial institution) **Polysemy** Polysemy refers to a word having two or more related meanings. Bright (shining) - Bright (intelligent) **Semantic networks**

Lexical semantics investigates if a lexical unit's meaning is predetermined locally in the lexical unit or if it is determined by examining words that it appears with in natural sentences, or its neighborhood in the semantic net.

WordNet is an example of a semantic network in English. It has English vocabulary arranged into synsets. These synsets have meronymy, hyponymy, synonymy, and antonymy as some semantic links.

Conclusion: The area of linguistics known as "lexical semantics" is dedicated to the methodical analysis of word meanings. The two most basic issues that lexical semanticists likely tackle are: (a) how to characterize word meanings, and (b) how to explain the heterogeneity of meaning across contexts.

REFERENCES:

1. Navoiy A. Muhokamat ul-luratayn / A. Navoiy; muharrir M.Ismoilov. – Toshkent : Akademnashr, 2017. – B.128.
2. Akhmedova M.B., "Problems in translating the concept of "spirituality" ", IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 6, no. TITFL, pp. 290-295, Apr. 2021.
3. Mekhrinigor Akhmedova, Bakhtiyor Mengliev. Spirituality in the soul of the language: about linguoma'naviyatshunoslik and its perspectives. American Journal of Research, USA, Michigan,(23) 187, 2018

4. Collins, Philip, ed. Dickens: The Critical Heritage. Routledge & Kegan Paul, 1971.
5. Rakhimovna, B. Z. (2023). The characteristic features of the main characters in "Nicholas Nickelby" by Charles Dickens. So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi, 6(6), 338-342.
6. Bakhramova Z.R. Depiction of human tragedy in "Nicholas Nickelby" by Charles Dickens //Science time journal. – 2023. – T. 1. – №. 4. – C. 62-67.

UDC 81'243

TYOLOGY OF TASKS FOR ACQUISITION OF READING MATERIALS**M.Begizova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent**

Annotatsiya. Maqolaning boshlang'ich nuqtasi - bu matn faqat alohida mavjudlik emas, balki fonetikadan stilistikagacha bo'lgan turli lingvistik jihatlarni qamrab oluvchi fragmentdir. Badiiy asar sifatida matn ustida samarali ishlash har bir til sathga mos keladigan lingvistik hodisalarning dastlabki tahlilini talab qiladi. Bu tahlil qanchalik ko'p qirrali bo'lsa va tilning har bir sathga xos bo'lgan lingvistik hodisalar qanchalik keng qamrovli bo'lsa, o'qish materialli ustida ishlash shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi.

Kalit so'zlar: ma'lumotlarni chiqarib olish; fonetik sath; morfologik sath; leksikologik sath; sintaksis sath; stilistik sath;

Аннотация. В статье исходным положением является тезис о том, что текст - это не просто отдельная сущность, а скорее фрагмент, охватывающий разнообразные языковые аспекты, начиная от фонетики и заканчивая стилистикой. Эффективная работа над текстом как над художественным произведением требует предварительного анализа языковых явлений, релевантных для каждого языкового уровня. Чем более многогранным будет этот анализ и чем шире будет охват языковых явлений, характерных для каждого уровня языка, тем успешнее будет работа над материалом для чтения.

Ключевые слова: извлекать информацию; фонетический уровень; морфологический уровень; лексикологический уровень; синтаксический уровень; стилистический уровень

Abstract. The starting point in the article is the thesis that a text is not just a separate entity, but rather a fragment that covers various linguistic aspects, from phonetics to stylistics. Effective work on a text as a work of art requires a preliminary analysis of linguistic phenomena relevant for each language level. The more multifaceted this analysis is and the wider the coverage of linguistic phenomena characteristic of each level of language, the more successful the work on reading material will be.

Key words: extract information; phonetic level; morphological level; lexicological level; syntax level;; stylistic level

The purpose of this article is to establish a system of tasks aimed at extracting as much useful information from the text as possible. We proceed from the fact that when dealing with reading as a subject study at language university, teachers need to occupy learners with various elements of analysis in the process of teaching the given subject. So, before starting to discuss and debate on the main ideas presented in the targeted text, preliminary efforts should be directed at analysis of relevant data at all language levels. Their consideration contribute much to such components as comprehension, memorization and reproduction which are the basic components of the learning process distinguished in psychology. [1] Work on extracting information at the level of phonetics must precede extracting information at the morphological level. As for the latter, it should be followed by withdrawing information at the lexical, syntactic and other levels. Below are the tasks that can be recommended for the work on reading materials proceeding from different levels of language hierarchy.

Let us begin with the level of phonetics: In the process of learning a foreign language, students often make errors most of which are associated with the interfering influence of the native language. And this can be observed on different language levels including phonetics. The phonetic difference between Uzbek and English languages includes differences in sound, pronunciation, and intonation. For example, in the English language there is a series of sounds and a unique intonation, which can lead to difficulties in pronunciation for Uzbek students and requires constant attention and training. To eliminate errors in pronunciation, the teacher must use a series of appropriate exercises, comparing the sound systems of the native and the targeted foreign language not only while dealing with the given text but do it throughout the entire period of study constantly monitoring the clarity of pronunciation of English words, especially those of compound structure. The usage of computer technologies can provide great assistance here, which can be used in the process of both classroom and home studies. The following exercises may be recommended: a) repetition of individual sounds or syllables after the speaker (after listening to it once or twice); b) repetition after the speaker of separate difficult words used in the text (after listening to it once

or twice); c) repetition of a fragment of the text after listening to it once or twice; d) reproduction of sounds by perception through the visual channel and subsequent control using an audio key, etc. It is also possible to work in pairs with mutual supervision. As our experience has shown, students can also achieve relevant pronunciation through the application of a set of activities based on shadowing.[2] Shadowing is a language learning technique where learners listen to a speaker and repeat what she/he says immediately after. There are many activities based on the shadowing technique. Here are two of them: Dialogue Shadowing, in which the learners are provided with recorded dialogues or conversations related to the targeted text; the teacher has learners listen to a segment of the dialogue and then asks them to repeat it back, trying to imitate the speaker's pronunciation, intonation, and rhythm as closely as possible. The above approach can also be extrapolated to other material, not obligatorily related to the given text. The teacher, for example, can conduct News Shadowing; in which case a news report or podcast is chosen, then, the students are played its short segment to listen to, and, after a pause, they repeat what they heard. Application of shadowing techniques can be adapted to different proficiency levels and language learning goals, providing students with opportunities to practice different language skills including pronunciation.

At the morphological level, analysis can include such tasks as isolating morphemes and their identification as free or bound; defining the meaning of the derivational element; identifying the parts of speech of the stems and the parts of speech of the whole words so as to see how addition of the derivational element to the existing stem affects lexico-grammatical character of the resulting unit. Teaching word formation rules through morphological activities can be engaging. Here are some tasks that teachers might consider appropriate: a) Word Trees: students create word trees by starting with a base word and branching it out to show its derivatives using prefixes, suffixes, and root words; b) Word Building Games: create games where students form new words by adding prefixes or suffixes to given root words, such as adding "un-" or "-able" to change the meaning; c) Word Sorts: students are provided with a list of words and have them categorized based on common morphological patterns, such as words with the same suffix or prefix; d) Morpheme Manipulation: words are broken into their morphemes and students rearrange them to form new words, demonstrating how changing affixes can alter meaning; e) Affix Identification: students are given sentences with words containing affixes, which are to be identified taking into account their meanings; f) Word Families Creation: students create word families by starting with a base word and generating related words with different affixes (e.g., happy, happiness, unhappy), etc. Through suchlike activities students are taught the laws of modeled word formation, thus, developing their word-creation skills. The ability to divide vocabulary units into morphemes, identify derivational affixes, and determine their derivational models, comparing them with already known words contributes much to understanding lexical units, in general, and entirely unfamiliar ones, in particular. Such an approach makes it possible to group lexical units by their common derivational element, by their structural type, and, this, in its turn, provides conditions not only for better understanding the meaning of the given unit but also promotes its memorization within corresponding group, which certainly is more beneficial for the effectiveness of learning than learning lexemes individually.

At the lexicology level recommendable tasks can be focused on: revealing different groupings of language units used in the text that are characterized by their paradigmatic relationship and disclosing their types; identifying the compatibility of words; transforming of compound words into phrases and vice versa; filling in gaps; choosing a suitable word from those given in brackets; matching the vocabulary units with their definitions; identifying topical oriented vocabulary from the text and characterizing them from the point of view of the way they participate in disclosing the author's main idea, in characterizing the hero, etc. In our opinion, useful are also the exercises focused on revealing meanings of words, and comparing them with one another etc. The aim of such activities is to achieve awareness and consolidation of the targeted lexical material and, thus, diversify means of expressing thoughts in the language under study.

At the syntax level the activities can be of the following types: construct own sentences on the given pattern; suggest transformations of the given sentences or their elements, for example, moving outside the verb frame into a normative structure; reveal syntactic function of individual elements that carry a significant communicative load; pick out sentences from the text in which the following word combinations are used and apply them in own sentences of your own; paraphrase the given sentences using word combinations from the text, etc. In most cases, it is necessary to use not only a different word combination or expression, but also a completely different grammatical structure. Apart from this, we can suggest some other tasks to consider before analyzing the text as a literary piece: 1. Sentence Structure Analysis: Break down the sentences to identify their types (simple, compound, complex) and understand how they contribute to the overall flow and rhythm of the text. 2. Word Order Examination: Pay attention to the arrangement of words within sentences to uncover patterns or deviations that may convey specific

meanings or create emphasis. 3. Punctuation Review: Analyze the use of punctuation marks (commas, semicolons, dashes, etc.) to determine their impact on pacing, tone, and clarity. 4. Syntax Variation Assessment: Look for variations in sentence length, complexity, and structure to evaluate how the author achieves rhetorical effects and maintains reader engagement. 5. Stylistic Devices Identification: Identify stylistic devices such as parallelism, repetition, inversion, and ellipsis to understand how they shape the text's style and enhance its literary qualities. The above exercises teach students to work carefully on the text, to navigate it well, help to consolidate different sentence structures, and, eventually, promote the development of oral speech skills, as well as enhance greater flexibility in expressing thoughts in English.

The work at the level of phraseology requires specific activities to be carried out with idioms. Among them: determining the meaning of phraseological units; finding appropriate equivalents in the native language; conveying the meaning of a phraseological unit in own words; determining the origin of phraseological units; classifying the idiomatic expressions according to the sphere of life they reflect; guessing the meaning of idiom from its contextual use, etc. Creation and implementation of different tasks with idioms is sure to help students to impart idiomaticity to their speech. Suggestions for activities at the stylistic level can include the following ones: find in the text words with figurative meaning and explain the purpose of their usage by the author; comment on the use of foreign words in the text and state their origin as well as their stylistic purpose; pick out slang and colloquial words and expressions and suggest their neutral equivalents; comment on the use of professional and social jargonisms and identify the sphere of their usage; pick out archaic, poetic and historical words, state the difference between them as well as their stylistic function in the given context, etc. All these types of exercises are aimed at developing the ability to stylistically correctly formulate a statement in English.

After deriving linguistic information pertaining to different language levels, it is necessary to proceed to reveal detailed facts and data pertaining to the main idea of the text. Working on a text as an artistic work can involve various creative activities to explore its themes, characters, and style. Here are some recommendations: a) character portraits: students create visual representations or sketches of the characters in the text, capturing their personalities, emotions, and relationships; b) storyboarding: students are encouraged to storyboard key scenes from the text, illustrating the sequence of events and exploring visual storytelling techniques; c) found poetry: students extract words or phrases from the text to create found poetry, rearranging and remixing the language to convey new meanings or themes; d) textual analysis: students are guided in analyzing the text's language, symbolism, and themes, encouraging them to explore deeper meanings and interpretations.; e) dramatic readings: passages are selected from the text, allowing students to embody the characters and bring the dialogue to life through performance; f) creative response: students are encouraged to respond to the text through their own alternate creative writing, such as writing endings, character monologues, or prequels/sequels, etc. These activities can deepen students' engagement with the text and foster their creativity while encouraging exploration and interpretation.

Instructions for implementing exercises should be given very clearly and supported with examples. As for the format of the work, it is recommended to implement it in pairs because 'such form of work makes it possible to involve the simultaneous participation in the oral-speech training of students of the whole class' [3] which, in its turn, helps the teacher to convert the class from mere observers into active participants. Pair work is rather beneficial activity as it gives tangible results contributing to the development of automaticity, which is a necessary basis for transition to spontaneous speech.

Thus, implementing various assignments on the given reading material having to do with different language levels that precede analyzing the text as an artistic work, provides deeper understanding and effective assimilation of information, and also assists in the development of all language skills. In addition, working with linguistic phenomena at different language levels contributes to the conscious establishment of connections between them, which ultimately promotes not only a better understanding of the given text, but eventually provides a deep understanding of the language and its structure, in their entirety. Finally, the whole system of tasks for extracting information at different language levels contributes to a deeper penetration into the fabric of the reading material and, together with this expands students' knowledge in different directions including their world outlook. So, a text should be considered to be a complex entity consisting of various elements and units: letters, words, idioms, sentences, paragraphs, etc. These elements represent different layers of language, including phonetics, morphology, lexicology, phraseology, syntax and semantics. This fact explains the reason why the approach to studying a text should be multi-level and include completion of tasks that presuppose working with various aspects of language from phonetics to stylistics. This approach is sure to help teachers tailor reading materials to students' level of language skills and provide deeper immersion in texts, promoting the development of both comprehension skills and language competence.

REFERENCES:

1. David Ausubel. Educational Psychology: A Cognitive View Holt, Rinehart and Winston, New York, 1978
2. Adrian Underhill. The Sound Foundations: Learning and Teaching pronunciation Oxford Macmillan Education 1994
3. Begizova Madina Implementing pair work in EFL classroom 2023-3/4. Bulletin of the Khorezm Academy Mamun 2023-3/4 p.12 Khiva-2023
4. H. Douglas Brown Teaching by principles An Interactive approach to Education Company Language Pedagogy. A Pearson Education Company 1994
5. Marianne Celce- Murcia Teaching English as a Second Foreign Language Heinle&Heinle Publishers

UO'K 81.1; 008:361

LINGVOAKSIOLOGIYA ANTROPOSENTRIK TILSHUNOSLIK ASOSIDA SHAKLLANGAN YANGI LISONIY FAN SIFATIDA

F.O'.Bekniyozova, o'qituvchi, Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola zamonaviy tilshunoslikda muhim o'rin egallagan antroposentrizm paradigmasi, antroposentrik lingvistikaning o'ziga xos xarakteristikasi, tarixi, asosiy tamoyillari tahlili, uning paradigmalari asosida shakllangan lingvoaksiologiyaning obyekti, predmeti, maqsadi, asosiy tushunchalari tahliliga bag'ishlangan. Shuningdek, maqola lingvoaksiologiyaning nutq tahlilidagi o'rni, jamiyat qadriyatlarini, qadr-qiyamatlariga baho berishdagi vazifasi masalalari muhokamasini ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: antroposentrizm, lingvistik-falsafiy, millat ruhi, etnolingvistika, aksiologik dominant, aksiosfera, qadriyatlarni ifodalovchi konseptlar.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу парадигмы антропоцентризма, занимающей важное место в современном языкознании, особенностей, истории и основных принципов антропоцентрической лингвистики, объекта, предмета, цели и основных понятий лингвоаксиологии, сформировавшихся на основе этих парадигм. Также в статье рассматривается роль лингвоаксиологии в анализе речи, ее роль в оценке ценностей и ценностей общества.

Ключевые слова: антропоцентризм, лингво-философский, национальный дух, этнолингвистика, аксиологическая доминанта, аксиосфера, концепты выражающие ценности.

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the anthropocentrism paradigm, which occupies an important place in modern linguistics, anthropocentric linguistics specific characteristics, history, and main principles are analyzed, besides, object, subject, purpose, and basic concepts of linguo-axiology are discussed as it is formed on the basis of these paradigms. The article also includes a discussion of the role of linguo-axiology in speech analysis, its role in assessing the values and values of society.

Key words: anthropocentrism, linguistic-philosophical, national spirit, ethnolinguistics, axiological dominant, axiosphere, concepts expressing values.

Antroposentrizm (yunoncha «antropos» - «inson» so'zidan olingan, lot. «sentrum» - «markaz») - bu ilmiy yo'nalishda uning asosiy muammosi olam markazi bo'lgan insondir. Antroposentrik ilmiy tadqiqotlarda inson va unga tegishli bo'lgan barcha narsalar (jamiyat, tabiat, madaniyat, bilish va boshqalar) bir-biri bilan chambarchas bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Hozirgi kunda turli xil fanlar (falsafa, ekologiya, tilshunoslik, mantiq va boshqalar) insonni o'zlarining tadqiqot obyekti bilan bog'liq ravishda tadqiq qilmoqda. Shunga qaramay, inson faoliyatining barcha xilma-xilligi va mohiyatini, ularning bilish mexanizmlarini inson faoliyatining asosiy vositasi bo'lgan tilsiz tushunish mumkin emas. Shuning uchun ham «til inson ruhlarining asosiy faoliyatidir, u boshqa barcha turdagi inson faoliyatining asosidir».

Tilshunoslikdagi antroposentrik yo'nalish inson mohiyatini til bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqadi. Ma'lumki, til va inson tabiatining o'zaro bog'liqligi til falsafasining asoschisi bo'lgan buyuk nemis olimi, faylasufi, tilshunos Vilgelm Gumboldt g'oyalaridan boshlangan. Olimning so'zlariga ko'ra, til insoniyatning olamga bo'lgan ma'naviy munosabatini belgilaydigan, ruhiy ijodiy ishlarning uzluksiz jarayoni deb hisoblanadi. Tilning insoniyatni bilishidagi roliga alohida e'tibor berib, u tilni insonning ma'naviy va ijodiy individualligini, ularning o'z taqdirini o'zi belgilashi va ichki o'zini o'zi rivojlantirishini belgilaydigan omillardan biri deb ataydi. Gumboldt o'zining lingvistik-falsafiy asarlarida tilning rivojlanishini inson tabiatining ichki dunyosi bilan bog'liq deb hisoblaydi va u tezisini ilgari suradi, til va xalq ruhi ajralmas, bir xil va bir-biriga yaqin o'zaro bog'liqlikda, bir xillikda vaqt birligi: «Til millatlar ruhining tashqi namoyonidir: millatning tili - uning ruhi, millatning ruhi - uning tili va shunga o'xshash narsani tasavvur qilish qiyin». Olimning fikriga ko'ra, bu birlikda xalq ruhi yetakchi mavqega ega va aynan tilni shakllantirish tamoyili xalq ruhiga bog'liq. «Biz xalq ruhida tillarning farqlarini

aniqlaydigan aniq belgilovchi tamoyil va asosni ko'rishimiz kerak, chunki millatning ma'naviy kuchi faqat eng muhim va mustaqil asos bo'lib, til unga bog'liqdir». Shu bilan birga u xalq ruhi faqat til yordamida namoyon bo'ladi degan fikrni quyidagicha ifodalaydi: «Millat ruhi va fe'l-atvori yuzaga chiqadigan barcha ko'rinishlar orasida faqat til o'ziga xos va nafis ifoda eta oladi. Millat ruhi va fe'l-atvorining xususiyatlari va ularning ichki sirlariga singib boradi». Olim tomonidan ilgari surilgan taxminlar insonning mohiyati, uning ruhi tilga asoslanganligi, unda dunyoning inson tomonidan talqin qilinishi amalga oshirilayotganligi, shuning uchun ham til odamlarning fikrlash uslubi ekanligi bilan bog'liq. Ushbu postulatlar antropotsentrik paradigmaning nazariy asosini tashkil etadi va ko'plab ilmiy tadqiqotlar uchun metodologik asosdir.

Antroposentrik usullar (kognitiv tahlil, etnolingvistik tahlil va boshqalar) yordamida millatning o'ziga xos uslubi va turmush tarzi, shuningdek, millat qadriyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan madaniy tegishli leksikaning mohiyati ochib berilishi mumkin. Hozirgi vaqtda tilshunoslik fanida antropotsentrik yo'nalish yaratilgan bo'lib, uning obyekti ma'lum bir millatning madaniy-kognitiv dunyoqarashining asosiy ko'rsatkichi bo'lgan tildir[1]. Ushbu yo'nalishning asoschisi, buyuk tilshunos-faylasuf Gumboldtning millat va til birligi haqidagi g'oyalari chet el va rus olimlari Boduen de Kurtene, A. Potebnya, I. Gerder, G. Shtayntal ta'limotlarida, shuningdek, Xaydiger, D. Uitni, D.U. Pauell, L. Vaysgerber, F. Boas, E. Sepir, B.L. Vorf, U. Stepanov, Teliya, E. Kubryakova, U. Apresjan, U. Karaulov, D. Lixatchev, V. Demjankov, M. Minski, N. Jinkin, I. Galperin, V. Maslova kabi zamondoshlarimiz ishlarida davom ettirildi[2].

Aynan mana shunday antroposentrik tilshunoslikning asosiy maqsad va vazifalariga asoslangan holda zamonaviy tilshunoslikning bir nechta yangi oqimlari paydo bo'ldi. Inson bor ekan u hamisha o'zining tarixi, kelib chiqishi, madaniyati, odob-axloqi, qadriyatlari, an'analari va hokazolar bilan birga bo'ladi, yashaydi. Shu nuqtai-nazardan etnolingvistika, psixolingvistika, lingvoo'lkashunoslik, lingvoaksiologiya kabi tilshunoslikning yangi fanlari yuzaga keldi. Ularning har biri o'zining o'rganish obyekti va predmetiga, maqsad va vazifalariga ega, albatta. Lingvoaksiologiya zamonaviy tilshunoslikda paydo bo'lgan nisbatan yangi fan hisoblanadi. Tilshunoslikning aksiologik yo'nalishi shakllanish bosqichida turipti. Bu aksiologik tilshunoslikning maqomi, uning obyekti, predmeti, usullari va kontseptual-terminologik apparati kabi masalalarga yagona yondashuvning yo'qligi bilan izohlanadi. Aksiologiyani kelib chiqishi falsafa faniga bog'liqdir. Aksiologiya – falsafaning qadriyatlarini o'rganuvchi alohida bo'limi (yunoncha: axlos “qadriyatlar”, logos “bilim”: qadriyatlar haqidagi fan). Qadriyatlar ulkan ahamiyatga ega. Qadriyatlar tushunchasi insonning dunyoga bo'lgan munosabatining alohida jihatini namoyon etadi. Ular inson faoliyati, jamiyat va madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini yanada teranroq anglab yetish imkonini beradi. Qadriyatlar inson va jamiyat hayotida muhim o'rin egallaydi, chunki insonning hayot tarzini, uning hayvonot dunyosidan ajralish darajasini ham aynan qadriyat tavsiflaydi[3]. Qadriyatlar shaxsning hayot faolitatida fundamental ahamiyat kasb etadi. Qadriyatlar odamlarni jipslashtirib, ularni hamjamiyatga birlashtirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Umumiy qoidalarining mavjudligi fuqarolar, ijtimoiy birliklar hamda guruhlarining tinch-totuvligini ta'minlaydi.

Qadriyatlar - madaniyatning tizim yaratuvchi muhim omili. Qadriyatlar mazmuniga qarab butun jamiyat haqida fikr yaratish mumkin. Shu sababli, qadriyatlar nima, qadriyat va bahoning o'zaro munosabati qanday, qaysi qadriyatlar inson uchun eng muhim va qaysi qadriyatlar esa ikkinchi darajali, degan savollar bugungi kunda olamshumul ahamiyat kasb etadi. Aksiologiyani predmeti barcha turdagi qadriyatlar, ularning tabiati, turli qadriyatlarning bir-biri, ijtimoiy va madaniy omillar hamda shaxs strukturasi bilan aloqani tashkil etadi. Aksiologiya ta'limotiga ko'ra, qadriyatlar muayyan normativ kategoriya bo'lib ular maqsad, ideal, mayl, intilish, qiziqish predmeti sanalgan hamma narsani qamrab oladi. Quyidagilar bu nazariyaning asosiy tushunchalari va kategoriyalari hisoblanadi: yaxshilik, qadr-qimmat, foyda, ahamiyat, baho, g'alaba, hayotning mazmuni, baxt, hurmat va h.k.

Zamonaviy tilshunoslikning yangi rivojlanayotgan predmeti sifatida lingvoaksiologiya tadqiqotlari soni o'sib borayapti. Tildagi aksiologiya (yoki lingvoaksiologiya) fanning yangi yo'nalishi bo'lib, uning predmeti til va nutqda qadriyatlar va qadr-qiymatlarni ifodalash usullari bilan shakllanadi. Aksiologiya sohasidagi har qanday tushuncha insonning nutqidan tashqarida bo'lganida hech qanday ma'no va ahamiyat kasb eta olmasdi, shu nuqtai-nazardan lingvoaksiologiyani zamonaviy fandagi o'rni beqiyosdir[4]. Qadriyatlar va til o'rtasidagi chambarchas, uzviy bog'liqlik va aloqadorlik lingvoaksiologiyani rivojlanish bosqichlarini belgilab beradi - bu lingvistik fan bo'lib, ular umumiy nutqda, xususan, nutqning turli diskurslarida qadriyatlarni verballashtirish usullarini va ularni tarjima qilish yo'llarini o'rganadi. Olimlarning fikricha, lingvoaksiologiyani obyekti “ajralmas tushunchalar kompleksi”ni hosil qilgan: til - ong -jamiyat – madaniyat – inson”. Lingvoaksiologiya qadriyatlarining mavjudligi va ularning jamiyatdagi roli haqidagi savollarga javob berishga urinmaydi lekin inson nutqini

tahlil qilish orqali unga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan jamiyatdagi ma'lum bir qadriyat va qadr-qiymatlarni til tashuvchisiga bog'lashi mumkin. Shuningdek, inson nutqidagi kognitiv mexanizmlar, turli kommunikativ strategiyalardan foydalanishiga qarab uning jamiyatdagi qaysi aksiologik qatlamlardagi unsurlarga aloqadorligi haqida ma'lum bir fikrlarni ta'kidlashi mumkin bo'ladi. Aynan insonlarning nutqini lingvoaksiologik jihatdan tahlil qilish jamiyatdagi axloqiy normalar, madaniy, ma'naviy hamda tarbiyaviy holatlarga ham baho berish mumkin. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, aksiologiya tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq va usiz qadriyat, qadr-qiymat masalalarini o'rgana olmaydi. Lingvoaksiologik tahlilni amalga oshirish jarayonida quyidagi bir qator tushunchalar dominant hisoblanadi: birinchi navbatda, qadriyatlarni ifodalovchi konseptlar ushbu fandagi asosiy tushuncha sifatida qabul qilingan. Ular, shuningdek, ma'lum bir madaniyat yoki bir individning ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi va butun jamiyat qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqda qadriyatlarni ifodalovchi konseptlar konsept yoki aksiologik dominant (go'zallik, erkinlik, solihlik, haqiqat, oila va h.k.) nomi bilan yuritiladi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatayaptiki, qadriyatlarni ifodalovchi konseptlar nafaqat konseptlar sifatida turli diskurs va nutqlarda tahlil qilinadi, balki, ular tilning frazeologik hamda paremiologik fondida, turli so'z birikmalari, maqollarda va boshqa leksik birliklarda mavjud bo'lishi mumkin. Qadriyatlarni ifodalovchi konseptlar to'plami qadriyatlar konseptosferasini yoki ba'zi bir tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, shaxs, bir guruh odamlarning, ijtimoiy guruh, millatning aksiosferasini hosil qiladi.

Bir so'z bilan aytganda, lingvoaksiologiya jamiyat, bir ijtimoiy guruh, individning nutqini tahlil qilib, undagi qadriyat, qadr-qiymatga tegishli bo'lgan tushuncha, fikr-mulohazalarni lingvoaksiologik konseptlarga bog'lab, umumiy jamiyatning lingvoaksiologik konseptosferasini hosil qilish va uni baholashga yordamlashadi. Bu bilan jamiyatda hosil bo'layotgan "nutqlar" jamiyatdagi umumiy holatga baho beriladi va sotsial hamda lingvosotsial prizma ijobiy yoki salbiy tamoyillarga asoslangan yoki asoslanmaganligi aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гуревич П.С. Культурология: учебник. М.: Проект, 2003. 336 с.
2. www.wikipedia.com
3. Аракелова А.Р. Лингвоаксиологические характеристики современного англо-язычного дискурса моды: дис. ... канд. филол. наук. Пятигорск, 2017. 222 с.
4. Валицкая А.П. Аксиосфера: содержание понятия и его инструментальный статус //Аксиосфера современности: философско-эстетический анализ и нравственное обоснование социокультурных практик. Коллективная монография. СПб.: Астерион, 2013.С. 5-14.
5. Rasulov, Z., & Hikmatova, S. (2024). Non-equivalent words expressing national characteristics in the translation of the novel "Days gone by" by Abdulla Qadiri. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 46(46).
6. Tursunov Mirzo Makhmudovich, & Akhmedova Gulmira Okhunjonovna. (2022). Analysis of Conceptual Metaphors Used in British Politicians' Speeches. *Eurasian Research Bulletin*, 7, 43–48.
7. Makhmudovich, T. M. ., & O'rinbekovna, U. M. . (2022). Comparative analysis of somatic phraseology in english and uzbek languages. *Ижтимоий фанларда инновация онлайн илмий журналы*, 46–49.
8. Erkinovna, Y. F., Djurabaevna, D. N., & Madina, S. (2020). The Expression of Politeness Category in The Uzbek And English Languages. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
9. Erkinovna, Y. F. (2022, January). Politeness strategies. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 80-82).
10. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2023). Cross-Cultural Variation and Distribution of Politeness Strategies . *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(8), 31–34.
11. Erkinovna, Y. F. . (2023). Four Current Approaches to Politeness. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(6), 250–255.
12. Yuldasheva, F. E., & Gulomov, S. (2022, January). Politeness language patterns in request. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 2, No. 1).

UO'K 81'221.22

ALPOMISH DOSTONIDA YUZ IFODASIGA OID NOVERBAL VOSITALARNING QO'LLANILISHI

M.Berdimuratova, tayanch doktorant, Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada noverbal vositalarning yuz ifodasiga oid turlari izohlanadi va ularning muloqot jarayonidagi ahamiyati bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Noverbal vosita, vizual idrok, yuz holati, mimika, pantomimika, poza (holat), kulgu, teri reaksiyasi, qizarish, oqarish.

Аннотация. В этой статье объясняются виды невербальных средств, связанных с мимикой, и их значение в процессе общения.

Ключевые слова: невербальная средства, визуальное восприятие, состояние лица, мим, пантомима, поза (состояние), смех, реакция кожи, покраснение, бледнеет.

Abstract. *This article explain the types of non-verbal means related to facial expression and their importance in the communication process.*

Key words: *nonverbal means, visual perception, facial condition, mime, pantomime, pose (condition), laugh, skin reaction, redness, turning pale.*

Muloqot insoniyat yaralganidan buyon tabiiy extiyoj sifatida kishilar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib kelmoqda. Muloqot kamida ikki kishining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashinadi, munosabat o'rnatiladi, rivojlantiriladi. Shuning uchun muloqot tushunchasiga turlicha ta'riflar beriladi. Ya'ni muloqotning qaysidir tomoniga urg'u beriladi. Muloqot murakkab jarayon. Shu sababli muloqotning inson hayotidagi o'rni beqiyosdir.

Inson bolasi aynan boshqalar bilan muloqot qilish jarayonida shaxs sifatida rivojlanib boradi, jamiyatga moslashadi. Muloqot tufayli inson ijtimoiy tajriba va muloqot madaniyatini egallab boradi. Muloqot jarayonini bevosita ikki turga bo'lib o'rganamiz.

1. Verbal muloqot.

2. Noverbal muloqot.

Verbal muloqot inson nutqining belgilar tizimi sifatida qo'llaniladigan turi bo'lib, u inson tomonidan qo'llaniladigan tovush signallari va yozma harflardan iborat. Noverbal muloqot esa nutq bilan bog'liq bo'lmaydigan nutqsiz kommunikatsiyadir. Noverbal muloqot haqida taniqli ruhshunos olim Allan Piz o'zining "Tana tili" kitobida quyidagicha fikr bildiradi; Badan harakatlari vositasida muloqot qilish million yildan ortiq vaqtdan beri amalga oshirilayotgan bo'lsada, bu hodisani ilmiy o'rganish o'tgan asrning o'rtalaridan boshlandi va bu narsaga 70-yillarda e'tibor berilib, alohida fan sifatida qaralib qiziqish ortdi. XX asr oxiriga kelib butun dunyo odamlari bu haqda bilib olishdi va men bashorat qilamanki, kelajakda badan harakatlari tiliga odamlarni o'quv yurtlarida maxsus o'qitishni boshlashadi [1].

Haqiqatdan ham noverbal muloqot XIX asrning 60-yillaridan tadqiq etila boshlangan. O'sha davrdagi tana tili ya'ni noverbal vositalar sohasidagi yangi tadqiqotlarga qiziqishga sabab bo'lgan asar bu Charlz Darvinning "Emotsiyalarning insonlarda va hayvonlarda ifodalanishi" asari edi. Ushbu asar noverbal vositalar haqida zamonaviy va yangi tadqiqotlar paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Noverbal vositalar asar tilini boyitib, nutqni to'ldirib, asar qahramonlarining emotsional holatini aks ettirishga va so'zlarning hissiy bo'yoqdorligini oshirishga xizmat qiladi. Noverbal vositalarni ayrim tilshunoslar 5 turga bo'lib o'rganishsa, ba'zilar 11 turga bo'lib o'rganadilar. Ushbu maqolada noverbal vositalarning vizual turiga oid yuz holatiga misollar ko'rib chiqamiz va ularni qanday ma'noda qo'llanayotganini izohlaymiz. Vizual Vositalar: kinesika-qo'l, bosh, oyoq, tana harakatlari, qadam tashlash; yuz ifodasi, ko'z ifodasi; qomat, boshni tutish; qarash yo'nalishi, visual aloqalar; teri reaksiyalari- qizarish, oqarish, terlash; proksemika (muomalani tashkil etish zamoni va makoni) –suhbatdosh bilan oraliq masofa, masofa oralig'i burchagi, shaxsiy kengliklar; qo'shimcha muloqot vositalari- qaddi-qomat xususiyatlarini bo'rttirish yoki yashirish (jinsni, yoshni, irqni); tabiiy tana tuzilishini o'zgartirish (kiyim, soch turmagi, kosmetika vositalari, ko'zoynak, taqinchoqlar, tatirovkalar, mo'ylov va soqol, qo'ldagi kichik ashyolar) [2] Yuz ifodalari noverbal muloqotning juda katta hissasiga to'g'ri keladi. Birgina tabassum yoki qovoq solish bilan qanchadan qancha ma'lumot yetkazib beriladi. Insonlarning yuzidagi emotsiyani biz ular bilan suhbat qilishdan ancha oldin ilg'aymiz va bu bizga o'sha insonning dastlabki holati, emotsiyasi haqida fikrlashimizga yordam beradi. Quyida xalq og'zaki ijodiga mansub "Alpomish" dostonidan parcha keltiriladi;

Eshit, ena, mening aytgan so'zimni,

Za'faronday so'ldirmagin yuzimni,

Qalmoq borib qo'ldan berma qizingni,

Boy otamman biy boboma ne bo'ldi? [3]

Ushbu parchada "za'faronday" va "so'ldirmagin" so'zlari noverbal vosita bo'lib, asar qahramonlaridan biri Barchinoyning yuz holatini ifodalab kelmoqda. Za'faron arabcha ziravor, o'simlik. 1) Ot. Ingichka uzun bargli, to'q sariq gulli, piyozsimon ildizli o'simlik va uning gulidan tayyorlanadigan, ovqatni xushta'm qiladigan ziravor.

2) Sifat. Sap-sariq, somonrang [4]. Demak, za'faron so'zi sariq rangni bildirib, kishining rangi sariqqa qiyoslanmoqda. Sariq rang esa mumtoz adabiyotimizda kasallikni, be'morlikni ifodalovchi rang hisoblanadi. Kishining tanasidan mador ketib, holsizlanganida, vujudini va ruhini biror dard-u sitam ezganida insonlarning ko'rinishi za'faron rangiga kiradi ya'ni sariq rangga. Sariq rang nafaqat kasallikni, ba'zi hollarda judolikni ifodalovchi rang hamdir. Alpomish dostonida ham sodir bo'ladigan ayriliqni ifodalashda shu sababdan ham sariq ya'ni zafaron rangidan foydalanilgan. Ushbu parchadagi za'faron so'zi salbiy emotsiyani ifodalovchi noverbal vosita vazifasini bajarmoqda. So'ldirmoq so'zi esa so'lmoq. O'smani uzib qo'ydim, so'lisa qo'yaman deb [5].

So'limoq so'zi salbiy ma'nodagi emotsiyani ifodalab, insonlarning tushkun kayfiyatini, dilxiralik yoki xafalikni kishi yuzida aks etishi hamdir. Aynan shunday yomon kayfiyatda, xafa bo'lgan holatda yuruvchi insonlarga nisbatan jamiyatimizda "so'lib qolipti" iborasi ham ishlatilishi parchadagi so'limoq so'zi bilan bevosita bog'liq. Demak, za'faronday so'ldirmagin yuzimni misrasi Barchinoyning tug'ilib o'gan vatanini tark etib, o'zga yurtlarda boshiga tushadigan musibatlarni oldindan yuragi his qilib, kelajagi haqidagi xavotirli o'ylari bilan onasiga murojaat qilgan holatini ham yorqin ifodalab bermoqda. Asardagi yana bir misolni ko'rib chiqaylik.

Xol bo'lsin deb oq yuzingni tildiray,
Har ne desam aytganimga ko'ndiray,
Kelgin, bolam, bul yo'rg'aga mindiray,
Bolam, seni shodu xurram kuldiray [6].

Keltirilgan parcha Barchinoyni onasi tomonidan safarga chiqishga ko'ndirishga urinayotgan holatini aks ettirib, Barchinoyning oq yuzli, qaddi basti kelishgan va go'zal qizligini ham ifodalab bermoqda. Parchadagi "oq yuz" yuz holatiga misol bo'lib, noverbal vositalar sirasiga kiradi. Oq yuz birikmasidan Sharq adabiyotida musaffolikni, beg'uborlikni va yoshlikni bildirib, yosh va aslzoda xonadonga mansub insonlarga nisbatan ijobiy sifatarni hosil qilishda keng qo'llaniladi. Ushbu misralarda xol bo'lsin deb oq yuzini tildirmoq o'zga yurtda o'rnini toppish uchun yo'lga o'tlanishi kerakligi haqida onasi tomonidan Barchinga shu tarzda yetkazib berilgan. Yuz ifodalari ma'noli qarash, iztehzoli tabassum, ochiq chehra kabi bir qancha holatlarni o'z ichiga oladi. So'zlashuv jarayonida yoki matn tarkibida ushbu yuz ifodalaridan to'g'ri va o'rinli foydalanilsa, ular so'zlardan ko'ra ko'proq ma'no ifodalashga xizmat qiladi. Tabassum, ko'z, lab va yuz muskullarining holati har qanday aytilishi kerak bo'lgan so'zning ma'nosini kuchaytirib, ta'kidlab so'zlovchining fikrini to'raligicha yetkazib berishga yordam beradi. Masalan quyidagi misolda yuz ifodasiga oid "qo'limsib" va "qosh qoqmoq" shakllari uchraydi.

Qo'limsib har zamon menga qarali,
Bildirmayin qosh qoqqanday bo'ladi,
Buning ko'nglidagin qizlar biladi,
Nima bo'lsa bizga ko'ngil qiladi [7].

Adabiy tilda kulgu xursandchilik, vaqtichog'lik va zavqlanishni ifodalovchi holat yoki ovozni bildiradi. Qo'limsib so'zi kulgu so'zidan yasalgan kulimsirab so'zining shevadagi variant. Yuz ifodasining so'zlashuvdagi eng samarali usuli tabassum ya'ni kulimsirab so'zlashdir. Shuning uchun ham parchada qizning moyilligi borligini ifodalash uchun ushbu so'zdan unumli foydalanilgan. Qosh ko'z qovog'i tepasidagi tuklar majmuasi [8]. Qosh qoqmoq so'zlovchi tomonidan tinglovchiga belgi yoki ishora berganda qo'llaniladigan holat. Qosh qoqmoq iborasi birinchi misradagi "qo'limsib" so'ziga hamohang ravishda qizning befarq emasligini, unga nisbatan moyilli borligini asoslash uchun qo'llanilgan.

Yuqoridagi misollarning barchasida yuz ifodalari so'zlovchining niyatini chuqurroq anglatishga yordam berayotgani ko'rinib turibdi. Demak, noverbal vositalarning asl kuchi so'zlar, tuvush kuchi yordamida ifodalab bo'lmaydigan ma'no nozikliklarini tinglovchilarga yetkazib berishdan iborat ekan. Ushbu yo'nalishda olib borilyotgan ilmiy tadqiqotlar insonlar turmush tarzini yaxshilash, muloqot jarayonida noverbal vositalarni to'g'ri qo'llashga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. anglaymiz. Ularning so'zlar yordamida bildirilgan fikrdanda kuchliroq ahamiyat kasb etishini tushunamiz. Zamonamiz olimlaridan biri tilshunos Gulrux Xasanova noverbal vositalarga ta'rif berib shunday deydi: "Noverbal vositalar verbal vositalarning o'rnini bosishi mumkin, chunonchi, xabarni tasdiqlash uchun boshini qimirlatish yoki maqtash uchun bosh barmoqni yuqoriga ko'targan holda qolgan barmoqlarni kaft ichiga yig'ib ko'rsatish mumkin". Demak, noverbal vositalar insonlarning tana orqali so'zlashuvini ifodalab, ularning so'zlar orqali yetkazib berolmaydigan emotsiyalarini, ichki kechinmalarini mimika, imo-ishora va xatti-harakatlar vositasida ifodalash jarayonidir.

Jamiyat o'zaro rivojlanishda davom etar ekan, til ham rivojlanib, sayqallanib boraveradi. Yangilanayotgan til hodisasi esa doim insonlarning diqqat markazida bo'ladi. Nafaqat verbal balki, noverbal vositalarning ham ahamiyati kundan kunga oshib boraveradi. Bu esa tilshunos olimlar oldiga ushbu vositalarni to'liq va chuqur tahlil qilish, izohlash, yangi ma'no imkoniyatlarini ochib berish vazifasini yuklaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan Piz. Tana tili. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot uyi, 2015.
2. G. Xasanova. Dialogik nutqda noverbal vositalarning o'rnini va pragmatik xususiyatlari. Avtoreferat. Farg'ona, 2023.
3. Alpomish. F. Yo'ldosh. 27-bet.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-tom, 141-bet. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat nashriyoti, Toshkent.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-tom. 613-bet. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat nashriyoti, Toshkent.

6. Alpomish. Fozil yo'ldosh. 29-bet.

7. Alpomish. Fozil Yo'ldosh. 258-bet.

8. O'zbek tilining etimologik lug'ati. 1-jild.

UO'K 81'374.24

OGAHIIY DEVONIDA MAISHIY LEKSIKAGA OID SO'ZLAR

S.R.Bobomurotova, tadqiqotchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahiyning “Taviz ul-oshiqin” devonida maishiy leksikaga oid so'zlarning berilishi haqida ma'lumotlar beriladi va xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, leksika, tilshunoslik, lug'at, meros, sulton, shoh.

Аннотация. В данной статье представлена информация и сделаны выводы об использовании слов, относящихся к бытовой лексике, в диване Огахи «Тавиз ул-ашикин».

Ключевые слова: литература, лексика, языкознание, словарь, наследие, султан, царь.

Abstract. In this article, information is provided and conclusions are drawn about the use of words related to the household lexicon in Ogahi's "Taviz ul-ashiqin" divan.

Key words: literature, lexicon, linguistics, dictionary, heritage, sultan, king.

Feruz davri adabiy muhitining yirik adiblaridan biri Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy “zamonasining peshqadam shoiri va tarjimoni sifatida g'oyat katta adabiy meros qoldirgan. Uning adabiy merosini tadqiq qilish va keng kitobxonlarga yatkazish ilmiy jamoatchilik oldida turgan kechiktirilmas vazifalardan biridir”. Bu sohada ancha-muncha ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda.

Til – ijtimoiy hodisa. Shuning uchun ham u doimo o'sishda, o'zgarishda va rivojlanishda bo'ladi. Tildagi o'zgarishlar, avvalo, uning leksikasida, ya'ni lug'at boyligida aks etadi. Ana shu leksikaning ma'lum tarmoqlaridan biri bu – maishiy leksikadir. Avvalo, maishiy so'ziga izoh beramiz.

Maishiy – bu arabcha so'z ma'ishiy(un) shakliga ega (APC ,553); o'zbek tiliga cho'ziq kasrali ayn tovushini i tovushiga almashtirib, so'z oxiridagi yy tovushlaridan birini tashlab qabul qilingan: ma'ishiy – maishiy; bu so'z “yashadi”, “turmush kechirdi” ma'nosini anglatuvchi ʻasha fe'lining I bob masdari ma'ishat (un) so'zi (APC ,552) oxiridagi –at (un) qismi o'rniga iyy (un) qo'shimchasini qo'shib yasalgan nisbiy sifat bo'lib (ATF,48), “kundalik turmush uchun zarur” ma'nosini anglatadi (ЎТЇЛ, I,441). Demak, maishiy leksikaga kundalik turmushda qo'llaniladigan narsalar kiradi.

Ogahiy devonidagi maishiy leksikaga oid so'zlarni oshxona, yotoqxona, mehmonxonaga oid uy-ro'zg'or buyumlari leksikasi, kiyim-kechak leksikasi va bezak buyumlari leksikasi kabi guruhlariga ajratib o'rganish mumkin.

Quyida kiyim-kechak leksikasining bosh kiyimlariga oidlarini ko'rib chiqamiz:

Zabuni zol jahonsan ko'ngulki boshingda

Lachakmu, yo'q esa dastormu ekan oyo.

Ogahiyning “Ko'zimga jilvagar ul yor” nomli g'azalida bosh kiyimiga oid lachak va dastor so'zlari keltirilgan. Bunda lachak ayollar bosh kiyimi, dastor erkaklar bosh kiyimi bo'lib, ritorik so'roq gapdan foydalanib, piching ifodalanyapti. Ya'ni, ayolmi yo erkak ekanligiga shubha qilgan holda go'zal o'xshatish tarzida ifodalayapti. Nochor ahvolda ham hamma narsaga aqli yetadigan jahonsanki, ko'nglimda, “boshingda lachakmi yo sallami”, deb ikkilanaman ma'nosi ifodalangan. Ko'rinish turibdiki, shoir baytdagi yorning uddaburonligini, asosan, erkakka xos xususiyat bo'lganligi uchun ayolmi yo erkakmi demoqchi bo'lib, uni chiroyli qilib qog'ozga o'rab ifodalayapti. Dastor va salla so'zlarining “O'zbek tilining izohli lug'ati”dagi ta'rifini keltiramiz:

Dastor – [f.salla, sochiq] esk.ayn. salla.

Lachak – shv. Xotinlar (ko'pincha kekxa ayollar) boshga o'raydigan oq doka yoki surp: lakana.

Bundan tashqari yana ko'plab g'azallarda dastor so'zini uchratamiz. “Zuhd asbobig'a taklif etma” g'azlida ham ushbu so'z uchraydi.

Zuhd asbobig'a taklif etma, ey zohid, meni

Kim, og'ir yuk bosh uza dastor ila fashdur mango.

“Bulbul fig'on etgay guliston ustida” nomli g'azalida to'nning har turi keltirilgan.

Ey xusho, faqr ahlikim teng tutmas eski to'nig'a

Atlas-u zarbaft xil'at ko'rsa sulton ustida.

Bemuruvvatlig' jahong'a yuz qo'yubdur o'ylakim,

O'lturur o'g'lin ato bir parchaye non ustida.

Ushbu baytda shoir tinglovchiga “ey xusho” deb murojaat qilgan. Faqir ahli shunday qatlamki, o'zining eski to'nini sultonning egnidagi atlas-u zarbaft to'nga teng tutmaydi. O'sha egnidagi eski to'n u

uchun juda qadrli. O'ylab ko'rgin, agar insonlar orasida muruvvatsizlik yoyilsa, ota va o'g'il bir parcha non ustida o'tiradi. Shunday ekan, sulton doimo muruvvatli bo'lishi darkor.

Baytda keltirilgan kiyim-kechak leksikasiga oid to'n, atlas, xil'at so'zlari "O'zbek tilining izohli lug'at" da quyidagicha izohlangan:

To'n 1. oldi ochiq, paxtali yoki paxtasiz uzun ustki milliy kiyim; chopon. 2. ko'chma Po'st, qobiq. 3. ko'chma Libos.

Atlas I [yun. Atlas – mifologiyada Liviya podshosining nomidan; go'yo u birinchi bo'lib osmon globusini yaratgan emish].

1. Muayyan maqsadlarda va muayyan tizim asosida tanlab olingan kartalardan iborat bo'lgan va tushuntirish matnlari bilan albom shaklida nashr etilgan to'plam. 2. Inson a'zolari, hayvonlar, o'simliklar, turli mexanizmlarning qismlari tasviri tushirilgan va albom shaklida nashr etilgan to'plam.

Atlas II [a.- tekis, silliq; ipakdan to'qilgan mayin mato]. Bir tomoni yaltiroq, guldor, kudunglangan mahalliy ipak gazlama.

Xil'at [a.- tuhfa, in'om qilingan ust kiyim]. 1.esk. km. Odatda in'om, hadya qilinadigan qimmatbaho to'n.

Baytda uy-ro'zg'or buyumlariga aloqador non so'zi ham bor. Non lug'atlarda quyidagicha izohlangan:

Non [f. – non; oziq-ovqat]. Xamirdan tayyorlanib, o'choq, tova va sh.k.da pishiriladigan yegulik.

Non – bu tojikcha ot "xamirda yasab, tandirda yoki pechda pishiriladigan yemak ma'nosini anglatadi".

Devonda uy-ro'zg'or buyumlariga aloqador so'zlarni ham uchramiz. Ko'plab baytlarda qadah so'zi berilgan.

To man qadahni olib ta'zim ila qo'lungdin,

Lojur'a no'sh aylab olingda bemaduro.

Soqiyo, qish mavsumidur, tut to'lo rangin qadah,

Kim, sovuqg'a otashin maydin berur taskin qadah.

Bu g'azalda boshdan oyoq qadah hamda may so'zlari qo'llanilib, qadah radif badiiy san'atining go'zal namunasini yuzaga keltirgan. Baytda majoziy ma'no kuchli ifodalangan. Bunda shoir yorga murojaat qilib, "To ta'zim qilib, qo'lingdan qadahni olib ichmagunimcha oldingda bemadorman", ya'ni holsizman deb aytgan. Boshqa baytda esa may suzuvchiga murojaat qilgan. Ey soqiy, qish mavsumida qadahni to'ldirib tutki, sovuqdan muzlagan qalb otashdan taskin olsin.

Qadah va may leksemalari "O'zbek tilining izohli lug'ati" da quyidagicha ta'riflanadi:

Qadah – [a. piyola, jom, may idishi] May ichiladigan idish; jom.

May – [f. Boda, sharob] uzumdan tayyorlangan ichkilik; musallas, vino.

"O'zbek tilining etimologik lug'ati" da quyidagicha ta'riflangan:

Qadah – bu arabcha so'z qadah (un) shakliga ega (APC, 623); o'zbek tiliga hoyi hutti undoshini h undoshiga almashtirib qabul qilingan: qadah – قَادَح; asli qadaha fe'lining "o'ydi" ma'nosi asosida hosil qilingan I bob masdari bo'lib (YAY, 568), o'zbek tiliga "may ichiladigan idish (oyoq)" ma'nosi bilan qabul qilingan (ЎТЎЛ, II, 533). Qadah dastlab yog'ochdan o'yib yasalgan.

May – bu ot tojik tilida "spirtli ichimlik" ma'nosini anglatadi.

Devonda qadah so'zining eskirgan shakli sog'ar so'zini uchramiz.

Goh piri dayrning o'pgil muborak ilgini,

Goh soqiyning qo'lida sog'ari sarshorin o'p.

Ushbu baytda "goh" ayiruv bog'lovchisi ishtirokida ajoyib mazmun ifodalangan. Ushbu bog'lovchi yordamida galma-gal bajarilishi lozim bo'lgan ish-harakat ifodalanadi. Ya'ni bu yerda "goh diniy tariqat asoschisining muborak qo'lini, goh soqiyning qo'lidagi qadahning peshonasini o'p" mazmuni ifodalangan. Bundan anglashiladiki, inson ota-onasini va ustozini ulug'lab, qo'lini o'pishi qadimadan ruhimizga singgan odat ekan.

Sog'ar leksemasi "O'zbek tilining izohli lug'ati" da quyidagicha ta'riflanadi:

Sog'ar- [f.- may ichiladigan piyola, qadah] esk. Sharob quyib ichiladigan idish.

Yuzing avji sabohatda mahi anvarg'a o'xshoydur,

So'zing xoni malohatda tuz-u shakkarga o'xshoydur.

Jamoling bog'i ruzvon, onda la'ling ichra shirin so'z,

To'lo yoqut sog'ar sharbat kavsarg'a o'xshoydur.

"O'xshoydur" radifli g'azalida uy-ro'zg'or leksikasiga oid sog'ar, sharbat hamda tuz va shakar so'zlari ham keltirilgan.

Ushbu baytda ham o'xshatishning ajoyib namunasi ifodalangan. Bunda yorning yuzi tongdagi yorug' nurga, yorning so'zi esa tuz va shakarga o'xshatilgan. Baytdagi ushbu o'xshatishning zamirida

yashirin ma'no ham ifodalangan. Me'yoridan ortiq yorug'lik ko'zni qamashtiradi. Tuz va shakar ham me'yorida bo'lsa, yoqimli, lekin me'yoridan ortiq bo'ladigan bo'lsa, insonni behuzur qiladi. Shunday ekan, har qanday vaziyatda me'yorni saqlash o'ta muhim ekanligi ushbu baytda aniq dalillar yordamida ko'rsatilgan.

Keyingi baytda esa, yorning jamoli jannat bog'iga, uning shirin so'zi esa yoqut qadah to'la jannatning kavsar suviga o'xshatiladi. Bizga ma'lumki, kavsar suvi chanqoqni qondiruvchi shifobaxsh suv hisoblanadi. Jannatning esa tengsiz darajada go'zal ekanligi muqaddas kitobimizda keltiriladi.

Sharbat, tuz va shakar leksemalari "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'riflanadi:

Sharbat [a. – bir qultum; shirin ichimlik]

1. Pishib yetilgan ho'l mevalardagi qand moddasi, shirinlik, shira.

2. Mevalardan tayyorlangan shirin ichimliklar.

Shakar [f. < qad. Sakkhara – shag'al, qum; qand uni]

1. Lavlagi yoki shakarqamish o'simligidan sanoat yo'li bilan olinadigan oq-sarg'ish rangli qumsimon shirinlik.

2. ko'chma Shirin, mazali, totli.

3. ko'chma Kishiga yoqadigan, yoqimli.

4. Shakat (xotin-qizlar ismi).

Tuz I 1. Kim. Molekulalari tarkibiga kislota qoldig'i bilan bog'lanadigan metall atomlari kirgan murakkab moddalar.

2 Shu birikmaning ovqat uchun ishlatiladigan bir turi (natriy xlorid).

3 Umuman, ovqat, egulik-ichgulik narsa.

4 ko'chma. Kimsaning boshqa odamga bergan, yedirgan-ichirgan ovqati.

5 ko'chma. Mantiq, ma'no, mazmun.

Tuz II 1 Tekis yer, keng tekislik.

2 Foydalanilmay yotgan yer, bo'z yer, qo'riq.

Tuz III [p] kart. 1 O'yin turiga qarab eng katta yoki bir ochko qiymatga ega bo'ladigan karta.

2 (egalik affiksi bilan) ko'chma. Biror narsaning eng sarasi, eng yuqori darajalisi, oliy maqomlisi.

Ushbu so'zlar "O'zbek tilining etimologik lug'at"ida quyidagicha keltirilgan:

Sharbat – bu arabcha so'z šarbāt(un) shakliga ega; o'zbek tiliga cho'ziq ā unlisini a unlisiga almashtirib qabul qilingan: šarbāt → sharbat; ko'p ma'noli šarbā fe'lining "ichdi" ma'nosi bilan hosil qilingan I bob masdari bo'lib, arab tilida "shirin ichimlik", "sirop" ma'nosini anglatadi; o'zbek tilida "tar mevalardan siqib olingan shirador suyuqlik" ma'nosini anglatadi.

Shakar – bu ot asli hindcha bo'lib, tojik tiliga, bu tildan o'zbek tiliga olingan "lavlagi, shakarqamishdan sanoat yo'li bilan olinadigan oq-sarg'ish rangli qumsimon shirinlik" ma'nosini anglatadi.

Tuz I "ovqatga namagini rostlash uchun solinadigan oq kristall modda, natriy xlorid". Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot dastlab tu:z tarzida talaffuz qilingan, o'sha davrlardayoq u: unlisining cho'ziqlik belgisi yo'qolgan tu:z > tuz.

Tuz II "tekis yer", "tekislik". Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot to'z tarzida talaffuz qilingan; o'zbek tilida o' unlisining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: to'z > tuz.

Tuz – "qismlarni ma'lum tartibga solib yarat". Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu fe'l asli to'z tarzida talaffuz qilingan; o'zbek tilida o' unlisining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: to'z > tuz.

Devonda uy-ro'zg'or leksikasiga oid kul so'zi ham keltirilgan.

Chun Ogahiy kul bo'ldi yona ishqing o'tig'a,

Yondurma tamug' o'tig'a, yo rab, oni yono.

Baytda Ogahiyning Allohning ishqida yona-yona kul bo'lganligi ifodalangan. Bunda shoir Allohga murojaat qilib, ishqing o'tiga yonib kul bo'ldim, yana do'zax o'tiga ham yondirmagin degan.

Kul so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'riflangan:

Kul – biror narsaning yonib-kuyishidan hosil bo'ladigan oqish-qora yoki ko'kish changsimon mineral qoldiq.

Ushbu so'z etimologik lug'atda quyidagicha keltirilgan:

Kul – biror narsaning yonib-kuyishi oqibatida hosil bo'ladigan changsimon mineral qoldiq. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot asli ko'l tarzida talaffuz qilingan (JC, 325), o'zbek tilida o' unlisining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: ko'l > kul.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Ogahiyning "Ta'viz ul-oshiqin" asaridagi maishiy leksikaga oid so'zlarni o'rganish o'sha davr tilining milliyligini, o'ziga xosligini, boshqa tillar bilan aloqasini hamda urf-odatlarini va qadriyatlarini aniqlash uchun xizmat qiladi. Chunki, maishiy leksikaga kunlik ehtiyojimiz

uchun kerak bo'ladigan barcha vositalar kiradi. Demak, bunday so'zlar har bir shaxsning, millatning, xalqning o'ziga xosligini, urf-odatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Bu borada Ogahiy ijodining o'ziga xosligi shunda ko'rinadiki, bir leksemaning turli sinonimlarini o'z o'rnida qo'llay olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Огахий. Танланган асарлар. Нашрга тайёрловчи Субутой Долимов. – Тошкент: Ўзбекистон Давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1959. – 306 б.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II том. – Тошкент: Университет, 2003. – Б. 227
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. – Тошкент: ЎзбМЭ, 2006. – Б. 573
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II том. – Тошкент: Университет, 2003. – Б. 520

UO'K 82

JANRNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI VA AN'ANAVIYLIK Sh.I.Botirova, p.f.d., prof., Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Maqolada janr shakllanish bosqichlari va ananaviylik haqida so'z boradi. Maqola mazmunini ochib berishda ijodkorlarning ijod namunalari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: janr, ananaviylik, olam, odam, ijodkorlik.

Аннотация. В статье говорится об этапах формирования жанра и традиционализма. При раскрытии содержания статьи были проанализированы творческие примеры творцов.

Ключевые слова: жанр, традиционализм, мироздание, человек, творчество.

Abstract. The article talks about the stages of genre formation and traditionalism. In revealing the content of the article, creative examples of creators were analyzed.

Key words: genre, traditionalism, universe, man, creativity.

Tamaddun ilgarilagani sayin inson ma'naviy olamini, moddiy va nomoddiy yashash tarzini, maqsadi, maslagi va orzu-umidlarini idroklash, talqin qilish strukturasi ham yangilana boradi. Negaki, bu jarayonda jahonning ilg'or iste'dodlari texnogen olamning o'ziga xos manerasini o'zlashtirib ulgurishi tayin. Bu o'zlashtirish esa osonlikcha kechmaydi: bir mulohaza qilib, mushohada tarozusida fikrlovchi bani bashariyat o'zining nima uchun yashayotganligini, dunyoga kelishning maqsadi nima ekanligini bilish asnosida botinidagi savollarga javob topishi mumkin. Ammo, kuni kecha urf, moda sifatida qaralgan adabiy-badiiy janrlar bugun uchun hech bir kitobxonda qiziqish uyg'otmaganidan xavotirga tushishning hech bir achinarli joyi yo'q. XX asrning ibtidosidan – intihosiga qadar yashagan an'anaviylik modusi boshqa bir olamga o'tgan dunyoning universal modeli – noan'anaga tomon siljiy boshladi. Misli ko'rilmagan darajada yashash uchun berilgan birgina yer yuzida qanchadan-qancha taraqqiyot bosqichlari qisqa va tez suratlarda ilgarilab ketdi. Buni hazm qiladigan adabiyotshunoslik ham yaratilayotgan asarlarni talqin qilishning izidan yetolganicha, munosib o'z bahosini berolganicha yo'q, albatta! Mana shu ilmiy muammo sarhadlarini aniqlash, talqin qilish, qiyoslash va struktur-semantikasini chamalash, kerak bo'lsa muayyan "chiziq"larda belgilabyu olish joriy o'zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalaridan biri sanaladi. XX asr boshlarida "urf" bo'lgan janriy-kompozitsion izlanishlar sintezi bugungi kunda o'zining umrini ba'zi o'rinlarda yashab bo'ldi desak, haq gapni aytgan bo'lamiz. Chunonchi avtobiografik yo'sinda bo'ladimi, tanqidiy realistik proza shakllaridami, an'anaviy realizm metodi sarchashmalaridan oziqlanadimi, barchasida – inson ruhiy-falsafiy-ijtimoiy-estetik olamini "kashf qilish" vazifasi turadi. Bugun esa bu vazifaning nechog'li ahamiyatga ega ekanligini dalolatlash mobaynida oldimizga qo'ygan muammoli vaziyatning o'z yechimi sari borishimizni taqozo etmoqda. Jumladan, an'anaviylikdan xoli – noan'anaviylik (modernizm, postmodernizm) tamoyili yetakchi atribut, talqin qilish manerasi sifatida qaralayotgani, bu jarayonga rosmi naq yigirma yillardan oshiq vaqt sinovlarining bo'lib o'tgani ijodkor quvvai hofizasining namoyon bo'lish bosqichlarida ko'rinishi tabiiy bir holdir.

Janrning ilk ildizlari va taraqqiy etish omillari. Ma'lumki, qissa janrining nazariy qirralarini o'rgangan rus adabiyotshunosligida V.G.Belinskiy, S.Lixachev, N.Nadejdin, L.Golovenchenko, V.Golovko, V.Kojinov, M.Baxtin izlanishlarida janrning ichki tabiati, tuzilishi, janr qoidalarining roman va hikoya oralig'ida poetik funksiyasi, personajlar kechinmalari, roviy nutqi, hikoya qilinishi nazariy asoslangan. O'zbek adabiyotshunosligida qissa janrida I.Sulton, M.Qo'shjonov, O.Sharafiddinov, A.Abrorov, U.Normatov, B.Nazarov, S.Mirvaliev, H.Umurov, Q.Yo'ldoshev, B.Sarimsoqov, A.Rasulov, A.Ulug'ov, D.Quronov, B.Karim kabi olimlar, A.Qozixo'jaev, M.Boboxonov, D.Xoldrova, Z.Suvonov singari tadqiqotchilar tomonidan u yoki bu jihatlarini o'rganishgan, ularning izlanishlarida qisa poetik strukturasi turli xil adiblar misolida ochib berilgan. Biroq bularning hech biri – noan'anaviy qissalar poetikasiga alohida to'xtalgan emas.

Bugun yozuvchilar xuddi she'riyat (modernizm singari) ramziy-majoziy ifoda usullarini o'zlashtirdi, va bu borada muayyan katta hayotiy va badiiy tajriba to'plab ulgurgani ham sir emas. Chunki zamona zayli bilan talqin qilishga botiniy ehtiyoj zarurati ana shu prinsiplarda yondashuvni taqozo qilmoqda. Bugungi inson va uning ahvol ruhiyasini aniqlash, kuchli depressiya va texnogen olamda "siqiq bir muhit"da voyaga yetayotgan avlodning istaklariga monand yozuvchilar ham shu asosda izlanish, intilish va tajribalarini qiyoslash yo'sinida anchayin ko'lamli ishlarni bajarishga ulgurayotgani yuqoridagi fikrlarimizni to'laligicha quvvatlaydi. Demak, yozuvchi-inson-o'quvchi o'rtasidagi aloqalanitirilgan badiiy kommunikatsiya to'laqonli ramziy-majoziy ifoda mustaqilligini ham yuzaga chiqishiga zamin hozirladi. An'ana biz ko'nikkan, moslashgan, muayyan tajribalarni o'zida jo qilgan yo'nalish (konsepsiya) sifatida o'tgan asrning 90-yillariga qadar amalda bo'ldi. Ayni istiqloq sharofati bilan noan'ana (modernizm)ning o'lkamiz emas, butun dunyo bo'ylab keng quloqchilik natijasida vujudga kelgan tasvir usulidir. San'at, madaniyatlar orasidagi birlashuv, uyg'unlashuv, endilikda olam yagona bir oqim ichida taraqqiy etishi, qoloq, fikrlashdan to'xtagan, izlanishdan bosh tortgan xalqlar, elatlarni ham o'zining yo'rg'iga solib yuborishi mumkinligini yana bir bor amalda ko'rsatib berdi. Insoniyat tamaddunining ilk bosqichidan to bugungi kuniga qadar iste'molchi sifatida, hayot kechiruvchi fuqaro tarzining o'zgarib ketishi o'sha texnogen olamning ta'siri deb qarash maqsadga muvofiqdir. Global dunyo esa ilmiy va badiiy bilishning aniq chegarasini qizil chiziqli bilan chizib berdi. Bu chiziqlarda o'tmish ham, yaqin o'tmish ham, hatto kelajak ham o'z imzosini, muhrini qoldirajagi shubhasiz. Ayni shu tamoyil – qissa janri poetik strukturasi alohida bir konseptual yo'nalish ekanligini, uning nazariy-ilmiy qirralari hali ko'pligini bildiradi. O'sish-o'zgarishlar, kechagi muhim sanalagan qadriyat bugun oyoq ostida yanchilib, yo'q bo'lib ketsa, bugungi zamonaviy insonning orzulari-yu, umidlari chilparchin bo'lsa, ertangi kunning shubha-yu, gumon ostida qolishini ko'rsatib tursa bundan og'ir savdoning o'zi bo'lmasa kerak. Badiiyat qiymati ana shu mezonlarning barchasini o'zida uyg'unlashtirib, yagona estetik markazda namoyon qilish tajribasini namoyon qilib berdi. Bu esa biz tadqiq qilmoqchi bo'lgan janr – qissaning arixtetonikasini butunligicha idroklash manerasini namoyon etdi. Ana shu ehtiyoj zamirida – uslub, shakl, janr va xronotop masalasi turibdi. Buning dolzarbligi shundaki, vaqtida yozilgan asarning talqiniy bahosi vaqtida bo'lishi va bo'lmasligi ham mumkin. Bir tomondan o'zgarayotgan dunyoda so'z ayotish, uni tushunish va tushuntirish uchun yozuvchi-jamiyat-o'quvchi orasidagi masofalarning qisqarishi (vaqt) tabiiy bir hol ekanligi ma'lum. Shu ma'noda, har qanday janrning kelib chiqish omillari, taraqqiyot tendensiyalari va o'zgarishga, inqirizoga yuz tutish jarayoni bo'ladi. Bularni jiddiy tekshirish hamda ilmiy isbot va bahosini berish bizning oldimizdagi eng muhim masalalardan biri ekanligini alohida ta'kidlash zarur. Har qanday janr o'zining ilk yuzaga kelishi, taraqqiy etishi, yuksalishi, xalqning muayyan ehtiyojiga aylanishi, tafakkur va didning rivojiga hissa bo'lib qo'shilish bosqichlarini bosib o'tadi. Ilk qissa Qur'oni karimning "Niso" surasidagi payg'ambarlar haqidagi qissalar bilan boshlanishini e'tiborga olsak, juda ko'plab masalalar ayonlashadi. Birgina Odam ato bilan Momo havoning ta'qiqlangan mevani yeb Iblis qutqusiga uchrashi, hamda yer yuziga quvilishi haqida keltirilgan ma'lumotlar (oyatlar, suralar)da uchratamiz. Buyuklik faqat Allohga xosligi, **muqaddas farishta, ojiz va gunohkor inson, hiylagar va makkor shayton** – bu uchliklarning mohiyat-o'zagi, chuqur mantiqiy mulohaza, hayotiy qonuniyat sifatida talqin qilinib, keng miqyosda ochib beriladi. Bu haqda juda ko'plab diniy-ma'rifiy kitoblar avliyolar, din peshvolari tomonidan bot-bot yozilgan va ularning sharhlari bugungi avlod, insoniyat uchun uqtirib kelinmoqda.

"Oli Imron", "Niso", "A'rof" suralaridagi anbiyolar haqidagi qissalarda ham ana shu masalalar, payg'ambarlarning tug'ilishi, ularga yuklatilgan vazifalar, xatolar va adashishlarning asl manzaralari talqin qilinadi. "A'rof" surasining 176-oyatida ham turli xil toifadagi odamlarning siru sinota eslatilib shunday deyiladi: "Bu o'sha oxirgi oyatlarimizni yolg'onga chiqargan qavm kishilarining misolidur. Bu qissalarni ularga aytib bering, shoyad tafakkur qilsalar". Haqiqatdan ham, gunoh qilgan bandai ojiz o'zining gunohlarini yuvish maqsadida Allohga tavba qilishi, istig'forni ko'paytirishi, ibodat bilan mashg'ul bo'lishi, sura va oyatlarning mag'zini teran chaqishi, miskinlarni to'yintirishi, yetimlarning haqlariga qo'l uzatmaslikka odatlanishi, ota-onaning xizmatini qilishi, jufti halolini hurmatini bajarishi, farzandlariga yaxshi tarbiya berishi, ustozlarining muborak nafaslaridan duolarini o'tinishi muhimligi alohida-alohida aniq va tiniq qilib tushuntirib beriladi. Alloh taoloning marhamati va rahmatiga musharraf bo'lish uchun o'sha ezgu va latif, olijanob ishlarni bajarishi – jannat kafforatini berishi tayinligi eslatiladi. Yevropa tipidagi janrlar o'zbek adabiyotida, asosan, XIX asrning ikkinchi yarmidagi demokratik adabiyotda paydo bo'ldi. epik janrlar sistemasi inqilob arafasidagi ma'rifatparvar adabiyotda yaratila boshlandi. Ammo bu davrda ham ba'zi bir harakatlarga qaramay o'zbek romanlari yozilmadi. "Do'xtur Muhammadiyor" qissasini Cho'lpon "xayoliy hikoya" deb ataydi. Umuman, bunda chuqur ma'no va mantiq bor. Lekin bu ta'rif ko'proq asarning janriga emas, mazmuniga taalluqlidir. Yozuvchi bu atama orqali asarda hikoya etilyotgan voqealarning aksariyati real hayotda emas, ko'proq xayolda bo'lib

o'tyapti". To'g'ri, asr boshida yozuvchilarimizdagi ijodiy tajribaning hali haminqadarligi, yangi ijtimoiy-siyosiy tuzumning kirib kelishi natijasida, oradan o'tgan o'n yillik vaqtda ular jahon adabiyotidagi o'sish-o'zgarishlar bilan yaqindan tanshdilar. Bu tanishuv ularning estetik did va tafakkurini rivojlantirdi. Shuningdek, xorijiy davlatlarga safarlar, turk va Yevropa adabiyoti durdonalari bilan yaqindan tanishuvi ham ma'lum ma'noda ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Rus adabiyoti orqali o'zlashtirgan janriy aqidalar jadid va undan keyingi maydonga kelgan adiblarga anchayin boy ijodiy-ilmiy-madaniy-ma'rifiy tajriba vazifasini o'tagani rost. Ma'lum ma'noda, o'zlashtirilgan badiiy shakl hamda tasvir usullarini vaqt o'tishi bilan to'g'rilashga harakat qildilar. Hikoyani – qissa, qissani – roman tarzida bilib-bilmay ifoda qilinishning sababi ham shu yerda qabarib ko'rinadi. “Shunga ko'ra, 20-yillardan boshlab sotsializm g'oyalarining minglab ziyolilarimiz ongiga kirib kelgani, ularning hayoti mazmuniga aylangani, xolis yondashsak, tabiiy hol edi. Shuni ham borki, muayyan mafkura shakllanayotgan payt jamiyatning aksar a'zolari uni formal qabul qiladilar. Uning qabul qilinishi ayrim kishilar, xususan, ilgariroq boshqa mafkura asosida shakllanib ulgurgan kishilar uchungina qiyin kechishi mumkin: ular yo yangi mafkurani umuman qabul qilmaydilar, yoki boshdanoq unga tanqidiy munosabatda bo'ladilar. Shu ma'noda Fitrat, A.Qodiriy, Cho'lponlarning yangi mafkuraga munosabati bilan Oybek, G.G'ulom, H.Olimjon, A.Qahhor kabi yangicha ijtimoiy sharoitda shakllangan kishilar munosabatining bir xil bo'lishini talab qilolmaymiz. Ya'ni psixologik jihatdan avvalgilari yangi mafkuraga qiyosiy-tanqidiy mavqeda turish imkoniga ega bo'lganlari holda, keyingilari bunga hali tayyor emaslar”. Bugun esa janrning tavri yanada o'zgardi. “Har bir qissa markazida aniq bir shaxs hayot yo'li (syujeti) turishi, barcha voqealar, (syujet liniyalari) shu shaxs atrofida kechishi va bevosita unga kelib bog'lanishi; bugun “qissa” yagona bir mazmun, jumla-konsepsiyaga qurilishi” mumkin degan aqidani ilgari suradi. Ko'rinadiki, norealistik qissalarning ham bir jumla-konsepsiyada maromiga yetishi haqida so'z bormoqda. Chunki asarda ishtirok etuvchi qahramonlar soni bilan emas, matnning tashkillantirish sifati va yozuvchining – nima demoqchi ekanligini namoyon qilishi lozim. Ana shu “nimadir”ning o'zi maqsadni ham, mazmunni ham, shaklni ham, janrning konsepsiyasini, badiiy tafakkurning kengayish miqyoslarini ham belgilashga xizmat qilishi tayin ekanligi ayonlashadi. XX asrning adabiyotshunosligida qotib qolgan bir an'ana mavjud edi. U ham bo'lsa ijodiy metod taqozasiga ko'ra deb boshlanuvchi mafkuraviy, sun'iy, senzuraviy to'siqlar badiiy matnning qiymatini, asl iste'dodning yashovchanligini aniqlashtirishda juda katta keskinlikni yuzaga keltirardi. Bu haqda prof.Q.Yo'ldoshev shunday deydi: “Badiiy asarlarga ijodiy metodning darajasidan emas, balki matnning badiiy ta'sirchanligi nuqtai-nazaridan baho bera olishga odatlanish zarur. Chinakam ijodkor hech qachon o'zining qaysi metodda asar yaratgani bilan qiziqmagan, hozir ham shunday. hatto faqat shakliy originallikka intilgan ijodkor ham yozayotganda biron bir metodning qandaydir talablarini emas, ifoda tarzining o'ziga xosligini, birovlarinikiga o'xshamasligini o'ylaydi”. Qissaning oraliqdagi janr ekanligi bois, unda ishtirok etayotgan personajlar ham, yozuvchi ijodiy konsepsiyasi ham, uning taraqqiy etish yo'sinlaridagi o'zgarishlar ham ko'p qirrali va zahmattalab jarayonligi namoyon bo'ladi. Mavjud nazariy qarashlarda qissaning poetik qurilmasida matn hissiy idrokida yozuvchi nuqtai nazarida qabarib ko'ringan qator masalalarga keyinchalik to'xtalib o'tamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курьони Карим маъноларининг таржима ва тафсири –Т.:Sano standart, 2019 – Б.173
2. Адабий тур ва жанрлар. –Т.: “Фан”. 1991. –Б.112.
3. Курунов Д. Муталаа ва идрок машқлари. –Т: “Академнашр”. 2013. –Б.159.
4. Қозихўжаев. А.Қисса жанри хусусида. XX аср ўзбек адабиёти масалалари –Т.:Фан , 2012 –Б.206
5. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. –Т: “Янги аср авлоди”. 2006. –Б.59.

UO'K 808.5

ERKIN VOHIDOVNING SHE'RLARINING METAFORIK XUSUSIYATLARI

Sh.I.Botirova, talaba, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada shoir Erkin Vohidovning she'rlarida qo'llangan badiiy san'atlar – mubolag'a, tashbeh, husni ta'lil, tazod kabilarga izoh berildi. Metaforik xususiyalar tahlil qilindi. Shoirning so'z qo'llash mahorati alohida tilga olindi.

Kalit so'zlar: metafora, badiiy so'z, tashbeh, originallik, konsepsiya, sevgi, she'r, san'at.

Аннотация. В данной статье рассматриваются художественные приемы, использованные поэтом Эркином Вахидовым в его стихах, такие как преувеличение, таибе, хусни талил и тазад. Он также исследует метафорические элементы, присутствующие в его творчестве, и подчеркивает умение поэта манипулировать языком.

Ключевые слова: метафора, художественное слово, аллюзия, оригинальность, концепция, любовь, поэзия, искусство.

Abstract. *This article delves into the artistic techniques employed by poet Erkin Vahidov in his poems, such as exaggeration, tashbeh, husni talil, and tazad. It also examines the metaphorical elements present in his work and highlights the poet's adeptness in manipulating language.*

Key words: *metaphor, artistic word, allusion, originality, concept, love, poetry, art*

Kirish. She'r – aqliy emas, ruhiy holat mahsuli. Shuning uchun ham tanish ruhlar bir she'r ritmiga tutasha oladi. Chunki shoir ko'ngilning eng tubiga quloq tutib, bor dard-u hasratlarini, baxt-u shodliklarini tinglab yozadi, rost yozadi. Erkin Vohidovning she'rlari “tesha tegmagan” mubolag'alar, takririlar, husni ta'lil, o'xshatish – metaforalar va yana bir qancha, qo'l bilan sanasa, barmoq yetmaydigan san'atlar bilan boyitilgan. O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning ijodiy mahsuli shundayki, har bir kitobxonning ruhi bu she'rlar mutolaasida aslo begonalik his qilmaydi. Anvar Obidjon ta'kidlaganidek, “Ularni o'qigan o'zbek, agar ichida ozgina yalini bo'lsa, o'shanda tobora kamsitilib, o'z uyining burchagiga tiqib qo'yilgan ona tilini o'zgacha bir iftixor ila sevib qolmasligi mumkin emas...”[1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Adabiyotshunos olim No'mon Rahimjonov “Shoirning poetik obrazlar tizimida tushuncha va holatlarni, kayfiyat va kechinmalarni, voqea-hodisalar mag'zi-mohiyatini quyuq obrazlar vositasida ifodalash – metaforalilik yetakchilik qiladi. Zero, bu jihat shoir lirik qahramonining ko'p qirrali tuyg'ulari va kechinmalar dunyosini, shoir she'riyatidagi hissiyotga boy falsafiy mushohadakorlikni, teran fikrlarning hissiy tiniqligini, bo'yoqdorligini asoslaydi”, [2] deya o'rinli ta'kidlagan. Shoirning “Bahor mustahzodi” nomli she'rida metaforaning yorqin namunalari uchramiz.

Zumrad dalalar bag'riga o't qo'ydi shafaqqun raqs etguvchi lola,

Yondirganidek bizni pari mohi liqolar, o't nasli – jonona[3].

Zumrad – yashil dalalar bag'riga o't qo'yayotgan raqqosaga qiyoslangan lolalar tasviridan tortib, jonlantirishning go'zal namunasi – bosh egib jilmayayotgan gul va uning baxtli kelinchakka mengzalayotgani she'rning “qiymati”ni oshirishda muhim o'rin tutgan. “Majnuntol” she'rining ilk misralaridayoq she'riy san'at mohirona tarzda keltirilganligiga guvoh bo'lamiz:

– Qubbon sohilida qomating bu kib, Oltin barglaringni ko'l uzra to'kib,

Nimalar haqida surasan xayol, So'yla, majnuntol?[4]

Majnuntolning suvga egilib turgandagi holatini jonli subyekt – odamda ro'y beruvchi kechinma – xayol surish jarayoniga o'xshatadi. Majnuntolni so'roqqa tutadi. “So'yla”, – deydi. Shoir she'rlaridagi tirik o'xshatishlar, jonlantirish, mubolag'alar uning neqadar so'z ustasi ekanligini, zamonasining qalbi uyg'oq, chin ishqni, odamiylilikni, zulmga qarshi ma'rifatni kuylagan so'z zargari bo'lganligini isbotlaydi. Shoir ijodi, shaxsiyati, umr yo'li haqida O'zbekiston Qahramoni, adabiyotshunos olim, tarjimon Ibrohim G'afurov shunday yozadi: “Erkin Vohidov asarlari zahirida yotgan tiniq samimiyat, insoniylik, mehr-oqibatni eng yuksak darajada tushunish va shunday talqin etish, she'rdagina emas, hayotda ham, hayotning har qanday holatlarida o'z olijanob prinsiplariga rioya etish, og'ishmay amal etish, Vatanga xuddi otaga suyanganday suyanish, xalqqa xuddi onaga talpinganday talpinish, yurt, el kamoli, ravnaqini o'ylash, orzu qilish va bundan o'ta manfaatdor ijodkor kabi doim zavqlarga to'lib yurish, komillikka sajda qilish, komillikni ko'rgan, unga duch kelganda darhol buning ilhomiga jo'r, jo'ra bo'lish – Erkin Vohidovning inson sifatida, shaxs sifatida, katta san'atkor shoir sifatida o'z davri, o'z avlodining juda yorqin vakili ekanligini ko'rsatib turadi.” [4]

Chindan ham shoirning qandayligi o'z she'rlarida mujassam. She'r – shoirning tom ma'nodagi farzandi, farzandda otaning, onaning yuzi aks etadi.

Uning “Ko'zing” nomli she'rida original metaforalarga yuzlanamiz:

Hislarimning yelkanida

Bir adashgan yo'lchiman,

Sevgi bo'ronin yuborgan

Cheksiz ummondir ko'zing.

Ko'zlaring yulduzmi, yo'q,

Yulduz erur har uchquni,

Qorachiq kuygan quyosh-u

Moviy osmondir ko'zing[5].

Hislar yelkani, sevgi bo'roni, ummon ko'zlar, yulduz ko'zlar, kuygan quyosh deya ta'riflanayotgan qorachiq-u moviy osmondek ko'zlar izohi faqat haqiqiy shoir ijodida uchraydi. Shoir she'riyatining o'zgachaligi ham aynan uning mana shunday noodatiy she'riy san'atlarni topa bilishidadir. Ijodkor go'zallikni qadrlaydi, sevadi. Shoir ijodida sevgi alohida o'rin tutadi. Axir, sevgi tilsizga til ato etadi – izhori dil qilmasa, ma'shuqaning boshqa oshiq-lari uning azaliy raqibiga aylanadi. Xuddi shuningdek, Erkin Vohidovning ko'plab g'azallarida muhabbat kuylanadi. Jumladan, “Yo'q emish orzuda ayb...” g'azalida ishqning oshiq boshiga solgan sitamlari tarannum etilar ekan, shoir o'z ko'ngliga tasalli beradi:

Jodu ko'zlar bandi yolg'iz –
 Sen emas, tutqun yurak,
 Avval oxir ko'hna meros
 Ishq degan tuyg'uda ayb.
 Ey ko'ngil, o'z mayling ila
 Bo'lding ishq domiga band.
 Izlama endi bahona,
 Demagin u-buda ayb.[6]

Professor Qozoqboy Yo'ldosh Erkin Vohidovning oshiqona ruhdagi g'azallariga quyidagicha baho beradi: “Erkin Vohidov g'azallarida oshiqning dil rozlari, ma'shuqaning ta'rif-tavsifi mumtoz adabiyotdagi yanglig' har qancha mubolag'ador, serbo'yoq bo'lmasin, undagi timsollar bugunning odami ekani anglashilib turadi. Ular – zamon zaylini hisobga oladigan, o'y-fikri, tuyg'ulari bugungi odamlarga tushunarli bo'lgan kishilardir. Ma'lumki, mumtoz she'riyatda vaqt tushunchasi ancha nisbiy bo'lgan. Chunki mumtoz shoirlar o'tkinchi, bugunning tashvishlari aks etgan mavzularga qo'l urmaganlar. Shuning uchun ham ularning ijodida o'z davrining belgilari ko'zga tashlanib turmaydi. E.Vohidovning g'azallarida esa bugunning nuqsi aks etadi.”[7] Darhaqiqat, shoir g'azallari ayricha ma'no kasb etadi, oshiq ko'ngilga mayinlik bag'ishlaydi.

Natijalar. Erkin Vohidov she'rlari bosh konsepsiyasi asosida chin tuyg'ular qadri, tinchlikni ulug'lash, go'zallikka ta'zim, yaxshilikning, muhabbatning, mehrning inson hayotidagi rolini oshirish yotadi. Bularning barchasi she'riy san'atlar bilan shoir falsafasidan kelib chiqqan holda ifodalanadi. Professor Yo'ldosh Solijonov ta'biri bilan aytganda, “U hammamiz ko'ra oladigan, his qila oladigan tabiatning betakror hodisalarini barcha ham ilg'ay olmaydigan jihatlarigacha tasvirlab beradi.”[8]

Muhokama. Erkin Vohidovning barcha she'riy to'plamlari, dostonlari va hatto dramatik asarlarida ham badiiy san'atlardan mohirona foydalanilgan. Jumladan, “Tong nafasi” (1961), “Nido” (1965), “Lirika” (1965), “Palatkada yozilgan doston” (1967), “Yoshlik devoni” (1969), “Charog'bon” (1970), “Quyosh maskani” (1972), “Dostonlar” (1973), “Muhabbat” (1976), “Tirik sayyoralar” (1978), “Ruhlar isyoni” (1980), “Sharqiy qirg'oq” (1980), “Kelajakka maktub” (1983) to'plamlarida muhabbat, do'st-u yor, oshiqlik-u ishq, vafo, tinchlik, osoyishtalik, yoshlik, tabiat haqida go'zal tasvirlar keltiradi. Shoir “Yoshlik” she'rida shunday yozadi:

Yoshlik – gul-u gulg'uncha ekan,
 Bu gul olam turguncha ekan,
 Yoshlik – behad tushuncha ekan,
 Poyoni yo'q garduncha ekan.
 Bitmoq bo'ldim men unga doston,
 O'ylarimga topmadim poyon.

Erkin Vohidov yoshlikni gul-u g'unchaga, cheksiz tushunchaga, dunyo ichidagi poyoni yo'q kichik bir dunyoga o'xshatadi. Shoir yoshlikka doston bitmoqchi bo'ladi-yu, o'y-xayollariga chegara belgilay olmaydi. Erkin Vohidovning bu kabi o'xshatishga boy she'rlari talaygina.

Xulosa. Erkin Vohidov yaratgan she'riy turkumlarda voqelik yaxlit holatda aks ettilgan. Inson va borliqning yaxlitligi she'rlardagi lirik qahramonlarning o'zi harakatlanayotgan muhitga munosabatlarida o'z ifodasini topgan. Bu jihatlarining amaliy ifodasi Erkin Vohidov she'rlarida o'z ifodasini topgan deya to'la ishonch bildirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anvar Obidjon. Xalqqa kerak bo'lish baxti // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2006-yil 8-dekabr
2. Rahimjonov N. Badiiy takomil yo'li // Yoshlik, .2017-yil,10-son.
3. Vohidov E. Saylanma / Umrin daryosi. – T.: Sharq, 2001.
4. G'afurov I. Yurak mulkidagi kashfiyotlar. Saylanma. Birinchi jild / Ishq savdosi. – T.: Sharq NMKB, 2000.
5. Vohidov E. Kuy avjida uzilmasin tor. She'rlar va doston. –T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 1991. –336 b.
6. Vohidov E.Yoshlik devoni. –T.: G'afur G'ulom nashriyoti. 1969.
7. Yo'ldoshev Q. Yurak hurriyatiga intilgan shoir./ Erkin Vohidovning so'z qo'llash mahorati. /Respublika online ilmiy-amaliy anjumani. Guliston, 2020-yil, 21-may.
8. Ruhياتni yoritgan she'riyat //Sharq yulduzi, 2013-yil, 2-son

UO'K 811.161.1'42

REKLAMALARDA OLMOSHLARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

M.B.Botirova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada reklama matnlarida olmoshlarning qo'llanishi va uslubiy vazifalari haqida so'z yuritiladi. Reklamada oz miqdorda olmosh so'z turkumi ham qo'llanadi. Olmosh turkumiga mansub

so'zlar obyektlarni, ularning belgilarini, miqdorini yoki sanash tartibini bildirmaydi, ularga faqat ishora qiladi, xolos.

Kalit so'zlar: reklama matnlari, olmoshlarning uslubiy vazifalari, deyktik vositalar, olmoshlarning ma'no turlari.

Аннотация. В статье рассматриваются употребление и методические функции местоимений в рекламных текстах. В рекламе также используется небольшое количество местоимений. Слова, относящиеся к группе местоимений, не обозначают предметы, их признаки, количество или порядок счета, они лишь обозначают их.

Ключевые слова: рекламные тексты, стилистические функции местоимений, дейктические средства, смысловые типы местоимений.

Abstract. The article discusses the use and methodological functions of pronouns in advertising texts. The advertisement also uses a small number of pronouns. Words belonging to the pronoun group do not indicate objects, their signs, quantity or counting order, they only refer to them.

Key words: advertising texts, stylistic functions of pronouns, deictic tools, meaning types of pronouns.

Olmoshlarning bir qismi predmet, belgi yoki miqdor tushunchasini bildirsa, ko'pchiligi o'sha predmetga nisbatan ishora qiladi. Belgi yoki miqdorda ishora tushunchasi nisbatan kam ishlatiladi. Masalan: Shuncha daftarni nima qilasan, gapidagi "shuncha" olmoshi miqdor /son/ o'rnida emas, balki miqdorga ishoradir.

Predmet, belgi yoki miqdor o'rnida almashinib, qo'llanuvchi olmoshlar yozma va og'zaki nutqda ortiqcha takrorlarga, nutqiy noqulaylikka, g'alizlikka chek qo'yadi. Demak, nutqiy ifodalilik va ravonlik, ixchamlikka xizmat qiladi. So'zlovchi nutq jarayonida fikr subyektiv yoki obyektiv bo'lish, shaxsni aniq ko'rsatish, tinglovchida teran tushuncha hosil qilish maqsadida kishilik olmoshlaridan foydalanadi. U so'zlovchi sifatida "men", "biz"; nutq qaratilgan shaxsga nisbatan sen, siz; nutq yo'naltirilgan, nutq adresati nazarda tutilgan shaxsga nisbatan "u", "ular" olmoshlarini qo'llaydi.

Reklamada oz miqdorda olmosh so'z turkumi ham qo'llanadi. Olmosh turkumiga mansub so'zlar obyektlarni, ularning belgilarini, miqdorini yoki sanash tartibini bildirmaydi, ularga faqat ishora qiladi, xolos. Reklamalarda qoida tariqasida "siz" adresatidan foydalaniladi. Reklamalarda "biz" deganda mahsulotni ishlab chiqaruvchi, sotuvchi, bank mutaxassisi yoki reklama muallifi nazarda tutiladi. "Siz" deyilganda bevosita iste'molchilarga murojaat qilinadi. Olmoshlardan reklama matnlaridan foydalanish xususiyatlarini quyidagi misol orqali ko'rib o'tishimiz mumkin: *Bugungi kunda "GURMAN" ishlab chiqarish kompaniyasi Rossiya va MDHning 150 dan ortiq shaharlarida 2500 dan ortiq mijozlarga ega. Biz import qiluvchi tashkilotdan ishlab chiqaruvchi tashkilotga aylandik va bu kompaniyaning tashkil topganiga atigi 12 yil bo'ldi. Ishlab chiqarish korxonalari mahsulotlari ko'rgazmalarda bir necha bor sovrinlarni qo'lga kiritdik va sovrinli o'rinlarni egalladik. Bu biz uchun muhim, lekin asosiysi siz - bizning mijozlarimiz. Siz bizning farovonligimiz va muvaffaqiyatli taraqqiyotimiz kaliti ekanligingizni hech qachon unutmaganmiz. Hozir ham, kelajakda ham savdo tarmog'ini rivojlantirish va chuqurlashtirish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va yangilarini ochish, mahsulot turlarini kengaytirish ishlari davom ettiriladi. Ishonamizki, siz tomondan bizni uzoq muddatli hamkorlik va ishonchli sheriklik kutmoqda. Faqat birgalikdagi sa'y-harakatlar orqali biz va siz uchun ajoyib natijalarga erishishimiz mumkin.*

Yuqoridagi misolda Gurman kompaniyasi reklama matni mualliflari shaxs olmoshlaridan o'ta sinchkovlik va saralab foydalanganlar, ular matnni "biz" olmoshi bilan ortiqcha yuklamaslikka va iste'molchiga hurmat munosabatida bo'lishga harakat qilishgan. Reklama matnlarida biz olmoshidan ta'kid sifatida me'yordan ko'p foydalanish, uni xarid qiluvchilarda mahsulotga bo'lgan qiziqishni susaytirishga olib keladi, sababi iste'molchilar uchun kompaniya xodimlari yoki rahbarlarining qanday ishlashi yoki salohiyat darajasi qiziq emas, ular uchun mahsulotning foyda keltiruvchi xususiyatlari muhim.

Reklamalarda olmoshlar deyktik vazifani ham bajaradi. "Deyksis" so'zining asl yunoncha ma'nosi "ko'rsatish", "ishora" o'lib, ilmiy adabiyotlarda lison vositasida "voqelikka ishora, ko'rsatish" mazmunida qo'llanilgan. Ko'rsatish, ishora vazifasini ado etuvchi birliklarni *deyktik ibora* deb atashadi [1]. Yanada aniqroq tushuntirish uchun quyidagi ta'rifni ham keltirish lozim: "Deyktik iboralar kommunikativ hodisa – uzatilayotgan axborotning ma'lum qismlarini alohida ta'kidlash, aniqlashtirish uchun xizmat qiladi" [1]. Deyksisni o'rganishdagi asosiy tushuncha ko'rsatish tushunchasidir. Til tizimi markazida deyksis voqelikni ekstralingvistik (pragmatik aspektida) va lingvistik (ifodaning aniq lisoniy vositasi) omillar asosida ko'rsatuvchi hodisa sifatida turadi [2]. Shunga ko'ra deyksisni yuzaga chiqaruvchi vositalarni lingvistik va ekstralingvistik vositalarga bo'lish mumkin.

Deyksis hodisasi haqida maxsus monografik tadqiqot olib borgan N.A.Srebryanskaya, deyksis nimaga ishora qiladi, degan savolga Ch.Filmorning “deyksis – bu so‘zlovchi shaxsi va adresatga, fikr aytilayotgan makon va zamonga ishora” degan fikrini javob tariqasida keltiradi [2]. Masalan, biror marta foydalanib ko‘rilmagan mahsulotga nisbatan “Bu nima?” savoli bilan adresantga murojaat qilinganda, deyktik ibora (“bu”) vositasida shu muhitda mavjud bo‘lgan narsa - predmetga ishora demakdir. “Matn tarkibiy qismlariga ishora qiluvchi deyktik birliklar nutq parchalarining yoki tuzilma tarkibining uzviy bog‘liqligini, uning mazmunan yaxlitligini ta’minlovchi zanjir vazifasini bajaradi” [3].

Olmoshning ma’no turlaridan kishilik olmoshlari reklama matnlarida keng qo‘llaniladi. Kishilik olmoshlari shaxs bildiradi (siz, biz, ular, siz); o‘zlik olmoshi belgi bilan shaxsning aloqasini bildiradi va shaxsga tegishli bo‘lgan so‘zlar o‘rnida almashinib keladi (meniki, seniki, bizniki); ko‘rsatish olmoshlari obyektlarni, ularning sifatini yoki miqdorini ko‘rsatadi (bu, shuncha, bunday, shunday); so‘roq olmoshlari shaxs, predmet, belgi (kim, nima, qanday) haqidagi savollarni o‘z ichiga oladi; jamlovchi olmoshlar umumlashtirilgan xususiyatini bildiradi (barchasi, har biri, har xil); gumon olmoshlari noma’lum, noaniq shaxslarni, obyektlarni, ularning belgilarini (biror narsani, kimnidir, nimanidir) bildiradi; bo‘lishsizlik olmoshlari shaxsning, narsaning mavjud emasligini yoki ularning belgisini bildiradi (hech narsa, hech kim, hech qanday). Reklamalarda olmoshlarning quyidagi ma’no turlarini ko‘rishimiz mumkin:

Ko‘rsatish olmoshi: *Uni qanchalik muhim va ahamiyatli ekanini his qilishingizni istaymiz. Onalik kaliti qo‘lingizda* (Plan baby); Mazkur misolda qo‘llanilgan ko‘rsatish olmoshiga grammatik qo‘shimcha noto‘g‘ri qo‘shilgan, egalik qo‘shimchasi talab qiladigan -ning affiksi o‘rniga -ni affiksi qo‘llanilgan.

Kishilik olmoshi: *Sizning yuragingiz nafaqat siz uchun uradi* (Trombopol), *Muza bilan siz betakror pazandasiz* (Muza);

O‘zlik olmoshi: *O‘z ritmingni yoq* (Coca cola);

Bo‘lishsizlik olmoshi: *Hech narsani yashirma* (Clear shampuni);

Belgilash olmoshi: *Har tomchida quyosh* (Lipton);

Birgalik olmoshi: *Hammasi yaxshilikka* (Nescafe), *Butun sayyora sizning ixtiyoringizda* (“Planet Earth” sayyohlik agentligi).

Reklama matnida olmoshlarni tanlab qo‘llash bir qator omillarga, shu jumladan, mahsulot toifasiga va maqsadli auditoriyaga tegishli bo‘lishiga bog‘liq. Masalan, “siz” olmoshi ishlab chiqaruvchi va xaridor o‘rtasidagi rasmiy munosabatni belgilaydi, muloqot natijasida hurmat va ikkinchisiga xizmat qilishga tayyorligi namoyon bo‘ladi: *Siz ma’lum darajaga yetganingizda, ko‘zdan yashirilgan narsalarni qadrlay boshlaysiz. Yangi Cadillac SRX sizga yo‘lda butunlay yangi tajriba beradi (mashina reklamasi)*. Bundan tashqari, “siz” olmoshi mahsulot yaratuvchisini xaridorga yaqinlashtiradi: *BUKVA UZ reklama agentligi - biz har doim sizning biznesingiz rivojlanishi va gullab-yashnashi uchun, sizga keng reklama xizmatlarini taklif qilishdan xursandmiz!*

Reklamalarda kishilik olmoshining birinchi shaxs birlikda qo‘llanilishi reklama belgilarining aniq tajriba asosida tavsiya qilinayotganligini belgilaydi: *Men shunchaki pushti rang (lab bo‘yog‘i)ni sevib qoldim; Loreal. Axir men bunga loyiqman! Mening lablarim - bu ajoyib san‘at asari!*

Mazkur matndagi birinchi shaxs mahsulotni muvaffaqiyatli ishlatgan odam borligini anglatadi, bu ko‘rinish taniqli kishilarning so‘zlari bilan asoslanadi. Reklama obyektini olmosh so‘z turkumi yordamida mijozga yetkazishning pragmatik ma’nosi shu tarzda amalga oshiriladi. Bir tomondan, *biz* so‘zini qo‘llash orqali adresat o‘zini ma’lum bir ijtimoiy guruh vakili deb ko‘rsatsa (*Biz dunyoni yanada yaxshi joyga aylantiramiz*), boshqa tomondan ishlab chiqaruvchi o‘zini ko‘proq anglatadi va o‘zi haqida gapiradi (*Biz bu g‘oyani amalga oshirdik. G‘oya bir kishiga tegishli*). “Reklama beruvchilar olmoshlarda nutqni ifodalashning o‘ziga xos manbalarini qidirmoqdalar, ularga murojaat qilish ko‘pincha o‘ziga xos uslubiy qiziqish uyg‘otadigan estetik motivlar bilan belgilanadi” [4]. Ekspressiv ranglarning boyligi jihatidan birinchi o‘rinda kishilik olmoshlari turadi. Kishilik olmoshlarining ishlatilishi matn mazmunini subyektivlashtirishga olib keladi. Ushbu uslubiy qurilma yozuvchilar va publitsistlar tomonidan kamtarlik ma’nosida ham keng qo‘llaniladi: *Biz bu tahlildan shu xulosaga keldik (aslida bir kishi)*.

Kishilik olmoshlari tasvirlangan vaziyatda o‘quvchining (iste’molchining) mavjudlik belgisini bildiradi: “... *bu sizga qulay, obro‘li va foydalidir!*” (“Rymzhan” firmasi); “*Sizning rasmingiz! Sizning xarakteringiz! Sizning erkinligingiz!*” (“Style” erkaklar va ayollar kiyimlari do‘koni); “*Mening bankim, mening shahrimda!*” (Bank reklamasi).

Bundan tashqari, tashqi reklama tilida ham kishilik olmoshlaridan unumli foydalanish mumkin, bu reklama matniga samimiylilik bag‘ishlaydi, iste’molchini reklama qilingan mahsulotni sotib olishga ehtiyoj hisini uyg‘otadi, odamning unga ishonishini, ushbu mahsulotni (yoki xizmatni) sotib olishga intilishini kuchaytiradi. Tasvirlar esa so‘zlarning mohiyatiga singdirilgan, chunki ular harakatlar, holatlar, xususiyatlarning sifat belgilarini aniqlaydi. Matnlar tarkibida kelgan *qulay, obro‘li va foydali, tez va sodd*a kabi so‘zlar miqdor jihatidan boshqalardan ustun turadi va uslub nuqtai nazardan yetakchi rol o‘ynaydi,

nutqda yorqin ifoda manbai bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, kishilik olmoshlari tashqi reklama matnlarida tasvirlangan vaziyatda o'quvchining (iste'molchining) mavjudlik belgisini anglatadi, xaridorni reklama qilinayotgan mahsulot haqiqatan ham unga tegishli bo'lishini belgilaydi. Biroq, mahsulotni reklama matnlarini yaratishda shaxsiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik kerak (kimga murojaat qilayotgani aniq bo'lishi lozim). Masalan: "Ushbu mahsulot ayol tanasining holatini qo'llab-quvvatlash uchun ishlab chiqarilgan..." degan jumla o'rniga, birinchi shaxsda iste'molchiga murojaat qilgan ma'qulroq: "Biz bu mahsulotni ayollar uchun maxsus yaratdik..." kabi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафаров, Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎзМЭ, 2008. –Б.154.
2. Каранг: Сребрянская Н.А. Дейксис и его проекции в художественном тексте. – Воронеж, 2005. – С.55.
3. Давлатова Р.Х. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари. Филол. фан. д-ри (DSc) дис. автореф. –Тошкент, 2020. –14 б.
4. <https://articlekz.com/article/13381/>. Филиппова Д.Н., Антонова П.Н. Лексикология. Реклама. Художественный текст. Вестник Инновационного Евразийского университета. –Павлодар, 2012.

UO'K 811.161.11

TURIZM TERMINOLOGIYASI VA SOHANING TARIXIY TARAQQIYOTI

E.Boymanov, katta o'qituvchi, Navoiy Davlat Pedagogika Instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm terminologiyasi va uning tarixiy bosqichlariga doir ma'lumotlar, shuningdek, jahon tilshunoslarining sohaga doir ilmiy hamda nazariy fikrlari keltirilgan. Sohada turizm terminining faol qo'llanishi lug'atlar va manbalardan olingan faktik materiallarga tayanib asoslangan.

Kalit so'zlar: turizm, termin, lug'at, so'z/termin, turist, sayr, aylanma harakat.

Abstract: This article presents information on tourism terminology and its historical stages, as well as scientific and theoretical opinions of world linguists on the field. Active use of the term tourism in the field is based on factual materials from dictionaries and sources.

Key words: tourism, term, dictionary, word/term, tourist, excursion, circular movement.

Аннотация. В статье представлены сведения о туристической терминологии и ее исторических этапах, а также научно-теоретические мнения мировых лингвистов в этой области. Активное использование термина туризм в данной сфере основано на фактических материалах словарей и источников.

Ключевые слова: туризм, термин, словарь, слово/термин, турист, экскурсия, круговое движение.

Tilshunoslikda zamonaviy terminologik tizimlarni o'rganish, soha terminlarini to'plash, saralash, tartibga solish va shu asosida lug'atlar tuzib nashr etish ishlari, asosan, XIX asrning uchinchi choragi XX asrning birinchi choragida yuzaga kela boshladi. Turli sohalar terminologiyasida faol qo'llanuvchi so'z/terminlar izohiga aniqlik kiritish maqsadida ilmiy izlanishlar olib borildi.

Terminologiyada leksemalarning o'zgarib borishi, yangilarining yuzaga kelishi fanning rivojlanishi va boshqa fanlar integratsiyasi bilan bog'liq hodisadir. Bu o'rinda tilshunos olim L.I.Bojnoning quyidagi fikrlarini keltirish o'rinni: "Texnika taraqqiyoti ta'sirida terminologiya o'zaro aloqador ikki qonuniyat asosida, birinchidan, ilmiy-texnika jarayoni qonuniyatlari, ikkinchidan, til rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq ravishda o'zgarib boradi" [1, 103]. Jahon mamlakatlari o'rtasidagi madaniy-ma'rifiy, iqtisodiy-siyosiy, ilmiy aloqalarning rivojlanishi terminologiyaga ham ta'sir etmasdan qolmaydi, albatta.

Turizmning rivojlanish tarixi juda qadimiy bo'lib, bu jarayon sivilizatsiyalashgan jamiyat paydo bo'lishidan ancha ilgari bor edi va har bir tarixiy davrda inson turizm toifasiga kiradigan faoliyatining shunday turistik elementlari mavjudligi ko'zga tashlanadi. Turizmning paydo bo'lishi, shakllanishi va yanada rivojlanish tarixini qadimgi zamonlardan hozirgi kungacha insoniyat jamiyati shakllanishining asosiy tarixiy davrlariga mos ravishda o'rganib chiqadi. "Turizm" atamasi nisbatan keyinroq qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, bu tushuncha ancha qadimiy bo'lib, o'tmishda sayohat, safar, ziyorat kabi turlicha nomlar bilan yuritilgan. Turizm sayohatning bir shakli bo'lib, ushbu sohadagi har bir faoliyat inson uchun xizmat qiladi.

Turizmda sayohatlar ba'zi shaxslar tomonidan alohida tashkil etilsa, ayrim hollarda muayyan shaxs o'zi turli maqsadlardagi ekspeditsiyalarni amalga oshiradi. Masalan, harbiy ekspeditsiyalar tarkibini keltirish mumkin. Unda ko'plab harbiy soha vakillari ishtirok etadi. Ekspeditsiyalarni amalga oshirishda dengiz, havo va boshqa transport vositalari xizmat qiladi, o'z navbatida, sayohatchilar uchun safarlar turmush tarzi, kundalik ish faoliyati sanaladi.

Tarixiy manbalardan ma'lum bo'ladiki, kishilar savdo-sotiqni rivojlantirish, yangi yerlarni aniqlash va o'zlashtirish, yerosti boyliklarini izlab topish, yangidan yangi transport yo'llarini aniqlash maqsadida dunyo bo'ylab sayohatga chiqishgan. Bugungi kun sayyohligining yuzaga kelish tarixi besh ming yilga yaqin davr bilan belgilanadi, ammo bizning davrimizgacha ming yillik davrdagi sayohatlar haqidagi ma'lumotlar yetib kelgan. Tarixdan ma'lumki, buyuk sayohatchilar yangi qit'a va yerlarni ochgan, ular haqida muhim ma'lumotlarni yozib qoldirgan, o'ziga xos geografik ma'lumotlarni aniqlashga erishgan. Demak, eng qadimgi sayohatchilar sifatida, avvalo, boshqa o'lkalarga sayohatni tashkil qilgan savdogarlar va ziyoratchilarni keltirish maqsadga muvofiq.

Qadimda insonlar o'zi yashaydigan hududdan boshqa hududlarda mavjud bo'lgan yer, boyliklarga erishish hamda savdo-sotiq bilan shug'ullanish maqsadida ko'pgina mamlakatlar, shaharlar va hatto qit'alarga safar uyushtirishgan. Tarixdan ma'lumki, Gerodot o'zining "Tarix" kitobida eramizdan avvalgi V asrga tegishli ko'pgina sayohatlar, ixtirolar xususida ma'lumotlar qoldirgan. Bu esa, o'z navbatida, turizm sohasining uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tganligidan dalolat beradi.

Tarixiy manbalarga tayanib aytish mumkinki, "Buyuk Ipak yo'li" ham sayohatlarning uzoq tarix yo'lini bosib o'tganligidan xabar beradi. Turistik sayohatlarni tashkil etishda savdo maqsadlari muhim masala ekanligini alohida ta'kidlash joiz. Chunki bir mamlakat savdogarlari boshqa mamlakatga savdo-sotiq qilish uchun borib, mazkur davlatning tarixi, urf-odatlar, xalqlarning yashash tarzi kabilar haqida ham ma'lumotga ega bo'lishadi.

Jahon adabiyotida qadimgi shumerlar davrida yaratilgan "Gilgamish haqida afsona" dostoni, Homerning "Iliada", "Odisseya", Dantening "Ilohiy komediya", Jonatan Sviftning "Gulliverning sarguzashtlari", Mark Tvenning "Geklberri Finning sarguzashtlari" singari asarlar sayohat taassurotlariga tayanib yozilgan. Ushbu asarlarda turizmning dastlabki ko'rinishlariga doir so'z/terminlar muayyan darajada qo'llangan deyish mumkin.

Turizm sohasining jadal rivojlanishi barobarida sohaga doir terminlar ko'lami ham kengayib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, turizm terminlariga tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham yondashish zaruratini yuzaga keltiradi. Jumladan, rus tilshunosligida turizm terminologiyasiga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. E.T.Belan, V.L.Vinogradova, N.Ivanova, O.Maslennikova, O.V.Danilenko singari tilshunos olimlar turizm terminologiyasi bo'yicha ilmiy kuzatishlar olib borishgan. E.T.Belan tomonidan ("Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологии международного туризма" [2]) rus tili va ingliz tili turizm terminlari qiyoslab tahlil qilingan hamda sohada muhim ilmiy tadqiqot amalga oshirilgan.

V.L.Vinogradovanning "Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах" [3] mavzusidagi nomzodlik tadqiqotida ham turizm terminologiyasining nazariy masalalari o'rganilgan. Ushbu nomzodlik dissertatsiyasida turizm terminlari zamonaviy va tarixiy jihatdan qiyoslab tadqiq qilingan hamda ushbu tadqiqotda soha terminlarining yuzaga kelish muhim omillari, terminlarning xususiyatlari, ularning nutq jarayonida qo'llanish doiralari bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratilgan.

Tilshunos O.V.Danilenko "Становление и развитие английской туристской терминологии и их экстралингвистической обусловленности" [4] mavzudagi tadqiqot ishida ingliz tili turizm terminologiyasining paydo bo'lish va rivojlanish bosqichlari hamda terminlarning ekstralingvistik shartlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan, turizm sohasida faol qo'llanadigan terminlarning leksik-semantik xususiyatlarini aniq ochib bergan.

Turizmning dastlabki ildizlari insoniyat ibtidoiy jamoa tuzumining ilk davrlariga borib taqaladi. Tilshunos A.Y.Aleksandrovaning fikriga ko'ra, "Sayohatning ilk ko'rinishlari dastlab sof amaliy rol o'ynagan: qo'shnilarining kayfiyatini aniqlash, tajriba almashish, sotish, bozorlarni qidirish va tovarlarni sotib olish bo'lgan". Turizm sohasining tarixiy rivojlanishi va shakllanishi davomida terminning ta'rifi hamda maqsadli yuklamasi doimiy ravishda o'zgarib borganligini manbalar ham tasdiqlaydi.

Lug'atlarda terminologiyaning asosi bo'lgan "termin" so'ziga quyidagicha ta'rif keltiriladi: "Termin – lot. *terminus* – chek, chegara, chegara belgisi. Fan, texnika va boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatish doirasi shu sohalar bilan chegaralangan so'z yoki so'z birikmasi; atama. Terminlar bir ma'noli bo'lishi, ekspressivlik va emotsionallikka ega bo'lmasligi kabi belgilari bilan ham umumiste'moldagi so'zlardan farqlanadi..." [6, 104]

Terminologiyada muhim sohalardan biri bo'lgan turizmda faol qo'llanuvchi "turizm" terminining ko'plab lug'aviy ma'nolari bor. Jumladan, "*charchoqdan qutulmoq*", "*dam olmoq*", "*fiziologik jihatdan toliqqan muskullarni bo'shashtirmoq*". Inglizcha "tour" leksemasining "*biror joyga sayohatga borish*" ma'nosi jahon tillari terminosistemasida "turizm" terminining kirib kelishiga asos bo'ldi". [7]

Ingliz tilida qo'llanadigan so'z va birikmalar jamlangan "Oksford ingliz etimologik lug'ati"da berilishicha, "turizm" atamasi XIX asrda fransuz tilidan o'zlashtirilgan. Fransuzcha "*tourism*" atamasi

etimologiyasining keyingi tahlili ba'zi manbalarda XVII asrga to'g'ri keladi, o'shanda "tur" atamasi qo'llanilgan deb hisoblangan va hatto undan oldin lotin tilidagi "tornus" so'zidan kelib chiqqan degan fikrlar ham bor. Shu nuqtayi nazardan ikkita til talqini mavjudligini alohida ta'kidlash kerak, xususan:

a) "birinchidan, fransuzcha *tur* atamasi lotin tilidan fransuz tiliga o'zlashgan, buni D.N.Ushakovning izohli lug'ati [8] ham, M.Fasmerning etimologik lug'ati ham tasdiqlaydi [9];

b) ikkinchidan, D.N.Ushakov lug'atida *tur* atamasi lotincha *torno* so'zidan kelib chiqqanligi aytiladi, M. Fasmer lug'atida esa etimologik jihatdan *tur* atamasi lotincha *tornus* – *aylanma* so'zi bilan bog'langanligi haqida ma'lumotlar bor. Demak, yuqoridagi fikrlar "Oksford ingliz tili etimologik lug'ati" talqiniga to'la mos keladi. "Oksford ingliz tili etimologik lug'ati" tuzuvchilari lotincha *tornus* atamasining ko'lamini aniqlash uchun zamonaviy inglizcha *torno* – tokar va "aylanma harakat" atamasidan foydalanadilar" [10].

Dastavval, yuqoridagi talqinlar bo'yicha *tokar* "aylanma harakat" va *tur* atamasining zamonaviy ma'nosi o'rtasidagi mos muvozanatliklarni o'rnatish qiyin bo'ladi. Ammo yuqoridagi talqinlarni qo'shib, mantiqiy uyg'unlashtirib, antik davrda qo'llangan "tornus" atamasini quyidagicha qisqartirish mumkin edi, deb taxmin qilinadi, ya'ni *tur* sayohat demakdir.

Terminologiya sohasidagi adabiyotlarda ham "turizm" terminiga turlicha ta'riflar beriladi: "Ma'lum marshrut bo'yicha ham tomosha qilish va dam olish, ham sport, ham umumiy ma'lumotni oshirish maqsadida uyushtirilgan sayohat va shunday sayohatlar bilan shug'ullanish. Fransuzcha *tourisme* *tour* sayr demakdir".

[11]

"Turizm" fransuzcha *tourisme*, ya'ni *tour* – aylanish, sayr qilish". Masalan, Turizmning tobora rivojlanayotganini e'tiborga olib, turistik poyezdlar marshruti yanada ko'paytirildi. [12, 195]

Faktik materiallar shuni ko'rsatadiki, "turist va turizm atamalari dastlab XIX asr o'rtalarida London bo'ylab birinchi ommaviy turistik sayohat tashkil etilgan paytda Angliyada zamonaviy turizmning asoschisi Tomas Kuk tomonidan kiritilgan" [13].

Turizm sohasiga texnikalar bilan bog'liq yangi so'z/terminlar kirib kela boshladi. Ayniqsa, zamonaviy turizm sohasida samolyotlar alohida o'rin tutadi. XX asrning II yarmiga kelib sayohatchilarni dunyoning istalgan nuqtasiga tez va qulay yetkazishda, turistik sayohatlarni tashkil etishda samolyotlarning xizmatidan foydalanish samarali bo'ldi. Umuman olganda, fan-texnika sohasidagi kashfiyotlar turizm sohasi hamda soha doirasidagi tushunchalarning yuzaga kelishida jiddiy turtki bo'ldi. Soha rivojlanishi barobarida turizm terminologiyasi lug'at tarkibi boyib boraverdi. Jahon tilshunosligi lug'at tarkibi, jumladan, turizm terminologiyasi yangi so'z/terminlar bilan to'ldirildi. Buni *samolyot*, *poyezd*, *vagon*, *reys*, *vokzal*, *aeroport*, *vaucher*, *otel*, kabi so'z/termin qo'llanishi faollasha boshlaganidan ham aniqlash mumkin. Boshqa tillarda soha doirasida qo'llanuvchi terminlar o'zbek terminologik tizimi uchun ham ahamiyatli. Chunki dunyo tillari doim bir-biri bilan aloqada bo'ladi, ya'ni bir til boshqa tildan so'z/termin o'zlashtirish evaziga o'z lug'at boyligini yanada boyitadi. Demak, jahon xalqlari o'rtasidagi siyosiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy aloqalar bois soha terminologiyasining lug'at tarkibidagi so'z/terminlar soni ortib boraveradi va og'zaki va yozma matnlarni yaratish uchun imkoniyatlar yanada kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

- 1.Божно Л.И. Научно-техническая терминология как один из объектов изучения закономерностей развития языка // филологические науки. – Москва, 1971. – №5. – С.103.
2. Белан Э. Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологий международного туризма): Автореф.дисс. ... канд.филол.наук. – Москва, 2009. – 28 с.
3. Виноградова Л. В. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах: Автореф. дисс. ...канд.филол.наук. – Великий Новгород, 2011. – 44 с.
4. Даниленко О.В. Становление и развитие английской туристской терминологии и их экстралингвистической обусловленности. Дисс. ... канд.филол.наук. – Омск., 2011.
5. Александрова Ю.А. Международный туризм. / Александрова Ю.А. – Москва: Аспект Пресс, 2004. – 57 с.
6. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2002. –Б. 104.
7. Мусина Г., Сатарова Л. Терминология международного туризма и способы ее перевода с английского на русский язык. Научная статья. Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика. DOI: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2022.122.48>.
8. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т. 4 // Ушаков Д.Н. – Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2007.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 4 // Фасмер М, пер. с нем. О.Н.Трубачева. – Москва: ТЕРРА – Книжный клуб, 2008.

10. Hoad T.F. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology // Hoad T. F. – Great Britain: Oxford University Press, 2003.
11. Усмонов О., Дониёров Р. Русча-интернатционал сўзлар изоҳли луғати. – Тошкент, 1965. – Б. 465.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006-2008. 4-том, – Б.195.
13. Биржаков М. Б. и др. История туризма: Томас Кук и его роль в становлении туризма // Туристские фирмы. – Вып. 22. – СПб: – Нева, 2000.

UO'K 81-13

KOMIL XORAZMIY G'AZALLARINING SHAKL USUSIYATLARI VA BAYT POETIKASI XUSUSIDA

N.Bo'tayeva, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr Xiva adabiy muhitining yorqin vakillaridan biri Komil Xorazmiy badiiy ijodiga mansub g'azallarning shakl xususiyatlari, bayt poetikasi va shoirning so'zga san'atkorona yondashuvi masalasi yoritiladi. Bu boradagi tadqiqotlarda e'tiborga olingan jihatlar xususida ham to'xtalib o'tildi.

Kalit so'zlar: Lirik qahramon, mumtoz adabiyot, bayt, janr, radif, ilohiy ishq, hasbi-hol, maqta, ichki qofiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности формы газелей, стихотворная поэтика и художественный подход поэта к слову, принадлежащие творчеству Камилы Хорезми, одного из ярких представителей литературной среды Хивы XIX века. Также были обсуждены аспекты, которые были учтены в исследовании в этом вопросе.

Ключевые слова: Лирический герой, классическая литература, стих, жанр, рафиф, божественная любовь, хасби-хал, восхваление, внутренняя рифма.

Abstract. This article covers the form features of ghazals, verse poetics and the poet's artistic approach to words, belonging to the artistic work of Kamil Khorezmi, one of the bright representatives of the literary environment of Khiva of the 19th century. The aspects that were taken into account in the research in this regard were also discussed.

Key words: Lyrical hero, classic literature, verse, genre, radif, divine love, praise, internal rhyme

Kirish. Lirika lirik qahramon (asosan shoir)ning real hayotda ko'rgan voqea-hodisalarini tafakkur tarozisida tortib, ko'ngil tili bilan sartlarga muhrlamish asaridir. Ijodkor umri davomida o'zi ko'rgan, eshitgan va his etgan narsalari haqida mulohaza yuritar ekan, tabiiyki, holat, muhit, sharoitga ko'ra turli mavzu, turli janr va turli ma'nodagi asarlar yaratiladi.

G'azal janri arab adabiyotida paydo bo'lib, fors adabiyotida rivojlanib, turkiy adabiyotda taraqqiy topgunga qadar bir necha asrlar yo'lni bosib o'tdi. G'azal janrining mavzuviy ko'lami, tuzilishi, baytlar soniga qarab olimlar turlicha fikrlar bildiradilar. Ba'zi olimlar g'azal janri 12 baytdan oshmasligi kerak va g'azalda faqat ishq-muhabbat mavzusi kuylanadi, deyishsa, yana bir guruh olimlar g'azal 21 baytgacha bo'lishi mumkin, deb hisoblashgan. Ammo, g'azalning faqat ishq-muhabbat mavzusida bo'lishi kerak, degan fikr Hofiz, Navoiy va Navoiyga ergashgan turkiy ijodkorlarning ijodida o'zini oqlamaydi. Ularning ijodida g'azal mavzu va ma'noviy jihatdan turlicha kasb etadi. Bu esa g'azal janrining taraqqiy etishi va ijodkor fikrini ifoda etishi uchun qo'l keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. “A.Mirzoevning atroflicha olib borgan jiddiy tekshirishlari natijalaridan biri shuki, g'azal lirikaning alohida turi sifatida X asrlarda, ya'ni fors-tojik adabiyotining otasi Rudakiy yashab ijod qilgan davrlarda emas, balki kechroq, Xuroson va Movarounnahrda shaharlarda xo'jalik hamda madaniy hayotning o'sishi, bu mamlakatlarda antifeodal ijtimoiy kuchlar ideologiyasining zo'rayishi munosabati bilan XII asrlardan boshlab rivojlanib, shakllana boshlagan. XIII-XIV asrlarda Sa'diy, Hofiz ijodida o'z takomiliga erishgan. Garchi X-XI asrlarda “g'azal” nomi bilan ishqiy mazmunda lirik she'rlar yozilgan bo'lsa ham, g'azalning ba'zi belgilari Rudakiydan avval tojik xalq poeziyasida mavjud bo'lsa ham, g'azal takomilida Rudakiyning xizmatlari har tomonlama juda katta bo'lsa ham, ammo ular bizning tushunchamizdagi haqiqiy g'azal darajasiga ko'tarila olmagan”. [1:84]

Hazrat Navoiy esa “Muhokamat ul-lug'atayn”da g'azal janri haqida so'z yuritib, Sa'diyi “Muxtarai vaqt”, Hofiz Sheroziyini esa, “Yagonai asr” deb ulug'laydi. Ma'lumki, fors-tojik tilida bitilgan g'azallar o'zining jimjimadorligi bilan ajralib turadi. Ularda keltirilgan tasvirlar va tashbihlar ohorli va bu shundoq ham shirali bo'lgan fors-tojik tilida g'azalning go'zalligini yana ham oshirib ko'rsatadi. Shu sabab, Alisher Navoiy ijod qilgan davr-Movarounnahr adabiy muhitida “fors tili saroy tili, adabiyot tili, turkiy tilda esa g'azal yozib bo'lmaydi. Chunki, u qora xalq tilidir”-degan qarashlar mavjud edi. Alisher

Navoiy esa “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy tilning naqadar boy va jozibador til ekanligini minglab misollar orqali isbotlab berdi va “Xamsa” dostoni orqali turkiy til sharafini ko‘klarga ko‘tardi. Turkiy ijodkorlar ham g‘azal janrida katta shuhrat qozondilar. Ammo, ular fors-tojik ijodkorlaridek jimjimador usullardan, tasvirlardan qochdilar. G‘azal mazmunini sodda, ravon, xalqqa yaqin va xalq og‘zaki ijodi uslublariga hamohang tarzda ijod qildilar. Shu sabab, g‘azal janri shakliy va ma‘naviy jihatdan ancha ommalashdi. Jadid ma‘rifatparvarlarining ijodida esa, g‘azal janrining o‘rnini barmoq vazni egallay boshladi. Sababi, bu davrga kelib adabiyot faqat ko‘ngilga taskin berish uchun emas, balki, ma‘rifatparvar shoirlarning ma‘naviy quroliga aylangan edi. Ularga xalqni g‘aflat uyqusidan uyg‘otish uchun sodda, ravon va oson yo‘l kerak edi. Fikrimiz isboti sifatida ma‘rifatparvar shoir, pedagog, noshir, mohir tarjimon Abdulla Avloniyning quyidagi satrlarini yodga olmog‘imizning o‘zi kifoyadir:

Ortiq kuylamasman ishq-muhabbatni,
 Ilohiy she‘rlarga bormaydi qo‘lim.
 Vatanda erk va baxt bo‘lmagunicha,
 Ashuvlamiz bitta: Ozodlik yo o‘lim! [2:291]

Tadqiqot metodologiyasi. Mumtoz adabiyot ummonidan ildizlari sug‘orilib, jadidchilik harakatining uyg‘onish pallalarida kamolotga yetgan Komil Xorazmiy lirikasining asosini ilohiy ishqga hamohang tarzda ma‘rifatparvarlik g‘oyalari tashkil etadi. Shoir murakkab siyosiy-ijtimoiy vaziyatda yashaganligini inobatga oladigan bo‘lsak, atrofidagi turli xil voqea-hodisalarning ruhiy va jismoniy ta‘siri sabab shoir lirikasi shakliy va ma‘naviy jihatdan xilma-xillikni kasb etadi. Komil Xorazmiy lirikasini tahlil qilishda uni janriy, shakliy, ma‘naviy va badiiy san‘atlarni qo‘llanilishi jihatidan bir qancha turlarga ajratib o‘rgansak, o‘ylaymizki, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Tahlil va natijalar. Komil Xorazmiy ijodining katta qismini g‘azal janrida bitilgan ijod na‘munalari tashkil qiladi. Bundan tashqari, shoir ijodida mustazod, murabba‘, muxammas, musaddas, musabba‘, qasida, ruboiy, muammo va bahri tavil vaznida ba‘dia ham uchraydi.

Komil Xorazmiyning devoni o‘zi hayotlik chog‘larida tuzildi. Olimlarning ta‘kidlashicha, Komil Xorazmiyning devonga kirmagan va muxlislariga yetib bormagan g‘azallari ko‘p. Yuqorida aytganimizdek va shoir lirikasini tahlil qilishda asosiy e‘tiborimizni qaratishimiz lozim bo‘lgan jihat-bu o‘sha vaqtdagi siyosiy va ijtimoiy vaziyatning qaltis ekanligidir.

“G‘azalning yana bir xarakterli o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, yuqorida aytib o‘tilganidek, unda shoir taxallusining bo‘lishidir. G‘azalga taxallus qo‘yish fors-tojik adabiyotida XII asrgacha shart hisoblangan. XII asrning ikkinchi yarmidan boshlab g‘azalda taxallus bo‘lishi keng odat tusiga kira boshlagan. Lekin g‘azalda taxallus birdan o‘zining tayinli joyini topa olmagan. Ba‘zan uni g‘azalning maqtaiga kiritsalar, ba‘zan oxiridan ikkinchi baytga, ba‘zan undan ham yuqoridagi baytlarga joylashtirib kelishgan.

... O‘zbek g‘azalchiligida esa, g‘azal taraqqiy qila boshlaganidanoq taxallus g‘azalning maqtaiga joylashtirila boshlagan”. [3:92]

Sharq xalqlari adabiyotida g‘azalga taxallus qo‘yish masalasida turli qarashlar mavjud ekan, bizningcha, g‘azalning taxallusi maqtaida bo‘lsa, g‘azalning tuzilishi ravon, baytlarining ma‘nosi bir-biriga mutanosib bo‘ladi.

Komil Xorazmiy ham g‘azallariga taxallus qo‘yishda o‘zidan avval yashab o‘tgan ijodkorlarning yo‘lidan boradi. Shoir g‘azallarining deyarli hammasiga “Komil”-deb taxallus qo‘yadi. Ba‘zi g‘azallarida-29 ta g‘azalda taxallusni oxirgi misrada keltirsa, 23 ta g‘azalda umuman taxallus ishlatmaydi. Taxallusi qo‘llanilmagan g‘azallari asosan hasbi-hol va ma‘rifatparvarlik ruhida yozilgan ijtimoiy mavzudagi g‘azallardir. Masalan,

Malul o‘lma mazallat tiyra chohi ichra qoldim deb,
 Aziz o‘lmoqg‘a Yusuf, Misr aro zindon erur bois.

Shoir ushbu “bois” radifli g‘azalida taxallus qo‘llamaydi. G‘azal ma‘nosining yetukligi, baytlarning puxtaligi g‘azalda taxallusning o‘rnini berkitib ketadi.

Shoir bu baytlar orqali nasihat qiladiki, men tubsiz, qorong‘u chohda qoldim, deb xafa bo‘lma, Yusuf (a.s) ham zindonda yotganligi sabab Misrga Aziz bo‘ldi, deydi. Ya‘ni, Alloh insonga qanday tashvish yoki, dard bermasin, albatta uning ortidan bir yengillik, bir quvonch, bir baraka beradi. Banda Robbisiga muhtoj holdami, quvonsin, zero Alloh u bilan birgadir. Hamma tomoni to‘kis hayot bo‘lmaydi. Agar bo‘lsa ham u banda Allohning g‘azabiga duchor bo‘lganki, tavba qilmoqlikning o‘rnidir, demoqchi bo‘ladi.

Yoki:

Har yilda ikki iyd ko‘rar dahr eli, vale-
 Bu nav ko‘rmamishdurur ahli zamona iyd.

Shoir “iyd” radifli g‘azalida ham o‘z taxallusini qo‘llamaslikni lozim ko‘radi. Hayit ayyomi musulmonlar uchun qadrlay bayramdir. Ushbu g‘azalda shoirning hayit bayramidan olgan taassurotlari jonlanadi. Hayit bayramini madh etadi. Har bir misrada xalqning o‘yin-kulgulari, quvonchlari badiiy ifoda etiladi.

Yoki, yana bir g‘azalida:

Husni ko‘zgusi bordur mazhari jamolilloh,
Man‘i ishqim etmonglar, ey guruhi nodonlar...

Ushbu g‘azal radifda o‘zaro qofiyalanib keladi. Shoir yorini ta‘riflaydi, unga oshiq ekanligini aytadi. Va g‘azalni go‘zal yakunlaydi. Yorning husnida Alloh tajalli qiladi. Mani ishqimni man qilganlar nodonlardir, deydi. Komil shu o‘rinda yana mumtoz adabiyotdan, tasavvufdan ulgu oladi. Yorning yuzida Alloh jamolining zuhr qilishi-bu Layli va Majnunlikdan dalolatdir. Ammo, shoir ifoda va fikrlarni soddaroq qilib tuzishga intiladi.

Komil Xorazmiy g‘azallariga taxallus qo‘yish masalasida turli yo‘llardan boradi. Yuqoridagi baytlar taxallussiz g‘azallardan ma‘munalar bo‘lsa, yana bir turkum g‘azallari borki, unda shoir taxallusini g‘azalning oxirgi misrasida qo‘llaydi. Masalan, shoir “kelur” radifli g‘azalida:

Xushnud bo‘lgil, ey ko‘ngul, gul yuzli jononing kelur,
Shirin labu pista dahan, gulbargi xandoning kelur.
Bayzo jabinu gul uzor, xurshid ruh, mehr iqtidor,
Qotilvashu shirin shior, oshubi davroning kelur.[4:]

Shoir yorning jamolini har misrada yangi tashbihlar orqali madh etar ekan, yorning yuzini gulga qiyoslaydi. Shirin lab va pista dahan deydi. Ya‘ni yorning iyaklarini nozik ekanligiga ishora qiladi. Peshonasi quyoshdek nur sochadi, gul yuzli, quyosh ruhli(qaynoq, issiq), quyosh iqtidorli(iqtidor so‘zi Navoiy asarlari lug‘atida-qodir bo‘lish, biror ishni bajara olarlik bo‘lish, qudrat ma‘nolarini anglatadi) deb ta‘riflaydi. Komil Xorazmiy bir misraning o‘zida quyosh so‘zining 3 sinonimidan foydalanadi. Bayzo, xurshid, mehr kabi. Shoir g‘azalni shunday mohirlik bilan qofiyalaydiki, natijada g‘azalning ritmi nihoyatda go‘zal bo‘ladi. Masalan, radifdan avvalgi so‘zlar “jononing”, “xandoning”, “davroning”, “xiromoning”, “shabistonning” tarzida qofiyalansa, g‘azalning ichki qofiyalari ham bir butunlikni tashkil etib, ohangni ko‘ngilga xush yoquvchi bo‘lishi uchun hissa qo‘shadi.

Burji malohat axtari, durji latofat gavhari,
Mahbublarning sarvari Komil falon joning kelur.

G‘azal tamomila yorning ta‘rifu-tasnifi bilan yakunlanadi. Komil Xorazmiy o‘z g‘azallarining qofiyasiga va radiflariga ham talabchanlik bilan yondashadi. Chuqur ijtimoiybmazmunni yuksak badiiy formada, chiroyli qofiyalar bilan bezalgan jozibador so‘zlarda berishga harakat qiladi.[5;95]

G‘azalning so‘nggi misrasida shoir taxallusini qo‘llaydi. Bu esa shoirning taxallussiz she‘rlariga qaraganda o‘ziga nisbatan ta‘kidni oshirishga xizmat qiladi. Taxallusning o‘z an‘anaviy o‘rni-g‘azalning so‘nggi misrasidan bitta oldingi misrada emas, g‘azalning so‘nggi misrasida qo‘llanilishi nazarimizda, g‘azalga yuklangan ma‘no va mazmunga zarracha ta‘sir qilmaydi.

Xulosa va takliflar. Komil Xorazmiy davr bilan hamnafas, ma‘rifatparvarlik lirikasining kuychisi bo‘lishi bilan birga mumtoz adabiyot, jumladan, Navoiy an‘analariga ergashgan holda o‘z so‘zini ayta olgan, mukammal ijod yo‘lini yaratgan ijodkordir. Komil Xorazmiy murakkab janrlarda ham puxta ijod qila olgan o‘z zamonasining zakiy ijodkorlaridandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Хайитметов А. Навоий лирикаси. Т.: “O‘zbekiston”, 2015. 84-b
2. Қосимов Б, Юсупов Ш, Долимов У, Ризаев Ш, Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т.: “Маънавият”, 2004, 291-бет.
3. Хайитметов А. Навоий лирикаси. Т.: “O‘zbekiston”, 2015. 92-b
4. Komil Devon. T.:1975
5. М.Юнусов. Комил Хоразмий. Т.: “УзССР давлат бадийи нашриёти”, 1960. 95-б

UO‘K 81-13

ALISHER NAVOIY SHAXSINI O‘RGANISH METODOLOGIYASI

I.Q.Buronov, o‘qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada filologik tadqiqotlarda adabiy, ijodiy manbalar, badiiy asarlarning jamiyat hayotida tutgan o‘rini tahlil qilish bilan birga, ushbu materiallar asosida ijodkor shaxsi, uning o‘z zamon ruhiyati va ijtimoiy g‘oyalarini yoritish mahorati ham o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Tarixiy tahlil metodi, biografik manbalar, ijod tahlili, kontekst va zamon, qiyosiy tahlil, ta‘sir va meros, odob va axloq.

Аннотация. В статье наряду с анализом места литературных, творческих источников, художественных произведений в жизни общества в филологических исследованиях исследуется личность творца, его способность освещать дух и социальные идеи своего времени. основе этих материалов.

Ключевые слова: метод исторического анализа, биографические источники, творческий анализ, контекст и время, сравнительный анализ, влияние и наследие, манеры и этика.

Abstract. In the article, along with the analysis of the place of literary, creative sources, artistic works in the life of the society in philological studies, the personality of the creator, his ability to illuminate the spirit and social ideas of his time is studied on the basis of these materials.

Key words: historical analysis method, biographical sources, creative analysis, context and time, comparative analysis, influence and heritage, manners and ethics.

Filologik tadqiqotlarda adabiy, ijodiy manbalar, badiiy asarlarning jamiyat hayotida tutgan o'rini tahlil qilish bilan birga, ushbu materiallar asosida ijodkor shaxsi, uning o'z zamoni ruhiyati va ijtimoiy g'oyalarini yoritish mahorati ham o'rganiladi. Ijod mahsulining sifat darajasini o'lchash badiiy mahoratni baholash bilan bir qatorda o'zi yashab ijod qilgan zamon va makonning hayoti, faoliyati, mazmunini aks ettirish olishini tahlil qilish bilan bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Shu tufayli mumtoz adiblar hayoti va ijodi odatda tarixiylik metodologiyasiga suyanan holda amalga oshiriladi. Tadqiqotlar filologik aspektda bo'lishi tufayli tatbiq etiladigan tarixiylik metodida bir qator jihatlarning muhim ahamiyat kasb etadi. Alisher Navoiy shaxsi va hayotini o'rganish tarixi, adabiyot, sotsiologiya, psixologiya va boshqa qator fanlarning nuqtai nazari va yondashuvlaridan foydalangan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Negaki, ulug' mutafakkirning ko'pgirali hayoti, faoliyati va ijodi, unga bir qolipda qarashdan yuqori turadi. Shunga ko'ra, Alisher Navoiy shaxsini o'rganishda bir qancha usullardan foydalanish unga munosibroq baho berishga imkoniyat yaratadi. Quyida adib va arbob hayotini o'rganishning ba'zi metodlarini ko'zdan kechiramiz. Tarixiy tahlil metodi asosida Navoiyning tarjimai holi va hayot yo'lini qayta tiklash uchun arxiv materiallari, tarixiy hujjatlar, yozma manbalar va arxeologik ma'lumotlardan foydalangan holda tarixiy tadqiqotlar olib borish muhim tarmoqlardan biridir. Aslida uning tug'ilishi, oilasi va ma'lumoti, martaba yutuqlari, ijtimoiy aloqalari va boshqalarni tahlil qilishni mavzuni yaxlit tushuntirishi mumkin. Ammo bugungi Afg'onistondagi nizoli hayot tarzi bunday yondashuvlar doirasini toraytiradi. Bu o'rinda biz uchun eng muhim material uning o'z asarlari, zamondoshlari xotiralari va davrimiz olimlarining qarashlari bo'lib qoladi.

Adabiy tahlil uslubida yondashilganda Navoiy ijodiy merosini, jumladan, uning she'riyati, nasriy, falsafiy va ijtimoiy asarlarini chuqurroq o'rganish yetakchi ahamiyat kasb etadi. Asarlarining tuzilishi, uslubi, mavzusi va tilini tahlil qilish uning tafakkuri, qadriyatlarini, e'tiqodlari va madaniy ta'sirlarini tushunishga yordam beradi.

Navoiy yashagan ijtimoiy muhit, jumladan, ijtimoiy institutlar, sinfiy tuzilma, madaniy an'analar, ta'lim va diniy e'tiqodlarni o'rganish sotsiologik tahlilni talab etadi. Bu uning jamiyatdagi o'rnini, boshqalarga ta'sirini va boshqa odamlar bilan munosabatlarini tushunishga imkon beradi.

Navoiy hayoti va ijodini psixologik tahlil qilishga hozirgacha deyarli ahamiyat berilmay qilinmoqda. Psixologik usul va nazariyalardan foydalanib, Navoiy shaxsiyati, hayoti va ijodi motivlari, hissiyotlari va amaliy xususiyatlarini o'rganish hozirgi tadqiqotlar tizimidan ortda qolmoqda. Bu uning borlig'ini to'liq anglash, tadqiq etish, ijtimoiy, boshqaruv va shaxsiy munosabatlari va xatti-harakatlarini tushunishda albatta kamchiliklarni yuzaga keltiradi.

Madaniy-tarixiy yondashuv Navoiyning mintaqaning madaniy-tarixiy taraqqiyoti kontekstidagi o'rnini yorqinroq tasavvur qilishga imkoniyat yaratadi. Bu uning tafakkuri, ijodi va atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabatiga madaniy va tarixiy omillarning ta'sirini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Shu kabi, Navoiyning o'z davrining yoki boshqa tarixiy davrlarning buyuk shaxslari bilan qiyoslash, uning shaxsiyati, g'oya va ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash ham uning arbob va adib sifatidagi qiyofasini aniqroq anglashga yordam beradi.

Bu usul va yondashuvlarning har biri Alisher Navoiy shaxsi va hayotiga o'ziga xos nuqtai nazarni beradi va ularning uyg'unlashuvi uning madaniy, adabiy va ma'rifiy merosiga qo'shgan hissasi haqidagi tushunchamizni boyitishi mumkin. Quyida Navoiy shaxsiga ana shu yondashuvlarni umumlashtirgan holda qarab ko'ramiz.

Bu o'rinda Alisher Navoiy hayotini adabiy tadqiq qilish bilan bog'liq bir qancha jihatlarni keltirish mumkin.

1. Biografik manbalar: Navoiy haqidagi biografik ma'lumotlarni turli manbalardan, jumladan, uning o'z asarlari, tarjimai hollari, yilnomalar va boshqa tarixiy hujjatlar, eng muhimi boshqa adib yoki

olimlarning o'z asarlarida Navoiy haqida keltirgan ma'lumotlari yoki munosabatlari asosiy material sifatida qoraladi.

2.Ijod tahlili: tadqiqotchilar Navoiy asarlarini, jumladan, uning lirik, epik, nasriy asarlari, ilmiy risolalari va boshqa matnlarini tahlil qilib, uning hayoti, shaxsi, xarakteri, g'oyalari, maqsadlari va tafakkuriga xos motivlar va boshqa xususiyatlarni aniqlaydilar.

3.Kontekst va zamon: Navoiy hayotining adabiy tadqiqi albatta u yashab ijod qilgan davrning tarixiy, ijtimoiy-madaniy va siyosiy sharoitlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu uning ijodi va fikrlariga atrofda g'ilarning ta'sirini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Shunga ko'ra Navoiy hayoti va shaxsini badiiy matnlardan o'rganish jarayonlarida tarixiy manbalar aralash tarzda foydalaniladi.

4.Qiyosiy tahlil: Navoiy hayoti va shaxsi xususiyatlarini yoritishda ba'zi tadqiqotchilar Navoiyning o'ziga xos xususiyatlari va adabiy merosiga qo'shgan hissalarini aniqlash maqsadida uning ijodi bilan o'z davrining Navoiy yaqin bo'lgan boshqa adib va shoirlari yoki o'zidan oldingi va davomchilari hayoti va ijodini yo umumlashtirib yoki qiyosiy tahlil qilish yo'lidano boradilar.

5.Ta'sir va meros: Navoiy hayotini adabiy tadqiq etishda uning nafaqat o'z davri, balki o'zidan oldingilardan olgan ta'siri hamda o'zidan keyingi davrlar adabiyoti va madaniyatiga ta'siri tahlili ham o'rin olgan. Bu uning asarlari, uslubiyati, badiiy janrlar, ularni qo'llash qobiliyati, shuningdek, uning hayoti va xarakteri bilan bog'liq g'oya va dunyoqarashining boshqa yozuvchi va mutafakkirlarga ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Alisher Navoiy hayoti va ijodini adabiy tadqiq etish nafaqat bu atoqli shoir va mutafakkir shaxsini, balki uning davrida va undan keyingi davrda O'rta Osiyo madaniyatining boyligi va rang-barangligini ham yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Alisher Navoiy hayotining lingvistik tadqiqi uning tilshunoslik bilimi, adabiy an'analar rivojiga qo'shgan hissasi va til shakllanishiga ta'siri tahlilini ham o'z ichiga oladi. XX asrdan boshlab o'zbek tilshunosligining rivojlanishi jarayonlarida uning hayotini asarlarini lingvistik o'rganish orqali qisman bo'lsada yoritish yondashuvlari shakllangan. Amalga oshirilgan lingvistik tadqiqotlarda bir qator jihatlar yorqinroq ko'zga tashlanadi. Ular qatorida quyidagilarni sanash mumkin:

Navoiy ijodi ko'p tillilik nuqtai nazaridan keng tahlil etilgan. Alisher Navoiy bir qancha tillarni, jumladan turkiy, fors va arab tillarini yaxshi bilgan. Uning ijodini lingvistik tahlil qilish mutafakkir salohiyati, hayotiy maqsadlari, g'oyalari va faoliyatining xususiyatlari, demakki adib hayotini yanada chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, Navoiy asarlarida tarixiy turkiy til, ushbu til dealektlari va shevalari, undagi o'ziga xos elementlarning aks etishi masalalarida ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Alisher Navoiyning zamonaviy o'zbek tiliga ta'sirini metodologik o'rganish tilshunoslikda ayniqsa keng rivojlangan. Navoiy hayotini lingvistik tadqiq etishda uning O'rta Osiyoda til me'yorlari va adabiy uslublar rivojiga ta'siri tahlili, uning ijodining hozirgi o'zbek, turkman tojik tillarining shakllanishiga ta'sirini o'rganish shular jumlasidandir. Alisher Navoiy hayotini lingvistik tadqiq etish uning til qobiliyatini, adabiy an'analar rivojiga qo'shgan hissasini, o'z davri va undan keyingi davrdagi til muhitiga ta'sirini yaxshiroq tushunish va u yashagan davr til masalalari tarixini tadqiq etishda shu sababli ham muhim ahamiyat kasb etib keladi. Alisher Navoiy hayotining tarixiy tadqiqida uning tarjimai holi, yashagan davri, o'z davri jamiyatining madaniy-ijtimoiy jabhalariga ta'siri tahlili metodiga keng e'tibor qaratiladi. Uning hayotini tarixiy o'rganishga doir bir nechta jihatlarni ushbu yondashuvda o'ziga xos yo'nalishlar sifatida ajratib ko'rsatish mumkin:

Avvalo tarixiy tadqiq usulida amalga oshirilgan tadqiqotlarning deyarli 90 foizi filologlar tomonidan amalga oshirilgan. Tadqiqotlarda xronologik yondashuv bilan bir qatorda analiz va sintez metodlariga katta ahamiyat qaratiladi. Bugungi kunda ularning barchasini umumlashtirgan holda biografik yondashuv deb atash mumkin. Bu tadqiqotlarda Navoiyning hayotini o'rganish, jumladan, uning kelib chiqishi, ma'lumoti, oilasi va uning shaxs va mutafakkir sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan boshqa voqealar muhim o'rin tutadi. Shuningdek, Navoiy hayoti, shaxsiyatini ilmiy o'rganishda ijtimoiy-madaniy qadriyatlar kontekstida yondashuv ham salmoqli o'rin tutadi. Navoiy yashagan ijtimoiy-madaniy muhit, jumladan, o'z davrining siyosiy, diniy, ma'rifiy va badiiy yo'nalishlari tahlili, bularning uning fikrlashi hamda qanday g'oyalar va qadriyatlarga tayangani yoxud ularni shakllantirganini tushunishga yordam beradi.

Alisher Navoiy shaxsi siyosiy, sotsiologik yoki psixologik fanlar va yondashuvlar asosida yetarli tadqiq etilmagan. Bu borada katta hajmlardagi tadqiqotlar juda kam va bevosita emas. Bilvosita qarashlar esa asosan yana filologlar tomonidan qisman bildirilgan xulosalar bilan chegaralanadi. Ushbu fanlar bilan bog'liq munosabatlar ular amalga oshirgan tahlillar doirasida ko'pincha uning adabiy merosi, madaniy taraqqiyotga qo'shgan hissasi doirasida ko'rib chiqiladi. Bu fanlar doirasida nazarimizda quyidagi masalalarga kengroq e'tibor berish zaruriyati mavjud:

Navoiy hayoti, shaxsi va ijodi keng siyosiy tahlil qilinishi lozim, chunki Navoiy O'rta Osiyoda muhim siyosiy o'zgarishlar ro'y bergan o'rta asrlarda yashagan. U turli davlat idoralarida xizmat qilgan, bu uning siyosiy sohadagi ta'siri va tan olinishidan dalolat beradi. Uning asarlarida siyosiy g'oyalar va davlat boshqaruvi modellari ham aks etgan bo'lib, buni uning adolat, qonuniylik va jamiyat farovonligi haqidagi g'oyalari kontekstida ko'rish mumkin. Navoiyni sotsiologik o'rganish navoiyshunoslikka yangi yondashuvlarni kiritishi mumkin. Navoiy nafaqat shoir, balki ijodida turli ijtimoiy masalalarni o'z ichiga olgan mutafakkir ham bo'lgan. Uning asarlarida ijtimoiy tabaqalanish, axloqiy va axloqiy tamoyillar, shuningdek, o'z davrining ijtimoiy dinamikasi misollarini topish mumkin. Uning ijodini tahlil qilish O'rta asrlardagi O'rta Osiyoning turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarini tushunishga yordam beradi.

Xullas, Alisher Navoiy hayoti va ijodini, ayniqsa uning shaxsini ilmiy tadqiq etish borasida aytish mumkinki ko'p ishlar amalga oshirilgan. Biroq bu tadqiqotlarni yaxlit tizimga umimlashtirib bo'lmaydi. Ular o'z xususiyatlariga ko'ra Navoiyni ko'proq adib sifatida talqin etadilar. Lekin Navoiy asarlari bir vaqtning o'zida uni boshqaruv arbobi rahbar shaxs sifatida yorqin namoyon etadi. Sovet davri adabiyotshunosligida Navoiy asosan shoir sifatida filologik keng o'rganildi. Nazarimizda hozirgi davrda uning ijodini boshqaruv g'oyalari va yana bir qator boshqa fanlar va metodlar nuqtai nazaridan o'rganishga ham katta ehtiyoj bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Якубовский А. Ю. Черты общественной и культурной жизни эпохи Алишера Навои. - В кн.: Алишер Навои. М.; Л., 1946.
2. Шамсиев П. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий. -Т.: Фан, 1966. 150 б.
3. Ражабов Н. Навоий—олим ва мураббий (филология факультетининг студентлари учун қўлланма). -С.: 1971. 95 б.
4. Маллаев Н. Алишер Навоийнинг форс-тожик тилидаги шеърятига доир // Адабий мерос. 1-сон. Тошкент, 1968.
5. Мухиддинов М. Комил инсон - адабиёт идеали. -Маънавият, 2005.
6. Иброхим Хаккул. Навоийга кайтиш. - Фан, 2007. - 345 б.

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILI TIBBIY TERMINLARINING MIQDORIY LEKSIKOGRAFIK QIYOSI

X.T.Buronova, o'qituvchi, O'zMU Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya: Tibbiyot insoniyat hayoti uchun birlamchi muhim sohalardan biri sifatida doim taraqqiy etib boradi. Unga oid tushunchalar, jarayonlar yangilanib borgan kabi uni aks ettiruvchi lug'atlar ham zamon bilan hamqadam bo'lishi zarurat hisoblanadi. Lug'atchilikka oid ishlarning amaliy natijalari auditoriyasi kim bo'lishidan qat'i nazar jamiyat va, qolaversa, fan taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etishi shubhasiz. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tibbiy terminlarning qo'llanilish ko'lam, lug'atchilikdagi ahamiyati hamda o'zbek tilining izohli lug'atidagi tibbiy terminlarning miqdoriy qiyosi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: termin, leksika, lug'at, lug'atchilik, leksikografiya, sohaviy termin, izohli lug'at, bir ma'noli, ko'chma ma'noli, o'z qatlam, o'zlashgan qatlam, umumiste'mol qatlam.

Аннотация: Медицина постоянно развивается как одна из первостепенных важных областей жизни человека. Необходимо, чтобы понятия и процессы, связанные с ним, шли в ногу со временем, как и словари, отражающие его. Независимо от того, кто является аудиторией, практические результаты работы по лексикографии имеют большое значение для общества и, тем более, для развития науки. В данной статье изучаются сфера использования медицинских терминов в узбекском языке, их значение в лексикографии, а также количественное сравнение медицинских терминов в толковом словаре узбекского языка.

Ключевые слова: термин, лексика, словарь, лексикография, лексикография, полевой термин, толковый словарь, единичное значение, переносное значение, собственный слой, приобретенный слой, общий слой.

Abstract: Medicine is always progressing as one of the primary important areas for human life. As the concepts and processes related to it are updated, it is necessary for the dictionaries reflecting it to keep up with the times. The practical results of lexicographic works, regardless of who the audience is, will undoubtedly be of great importance for society and, moreover, for the development of science. In this article, the scope of use of medical terms in the Uzbek language, their importance in lexicography, and a quantitative comparison of the medical terms in the explanatory dictionary of the Uzbek language are studied.

Key words: term, lexicon, dictionary, lexicography, field term, explanatory dictionary, univocal, figurative, own layer, acquired layer, consumer layer.

Lug'atlarning amaliy ahamiyati jamiyat hayotida o'ziga xosdir. Amaliy leksikografiyaning ijtimoiy muhim vazifalari sifatida shuni keltirish mumkinki, lug'atlar o'z va o'zga tillarni o'rganish, ona tilining xarakteristikasini keltirish, uni izohli, imlo va shu kabi lug'atlar yordamida meyorlashtirish, ikki yoki ko'p tilli lug'atlar yordamida o'zga tillar bilan munosabatini yo'lga qo'yish, etimologik va tarixiy lug'atlar orqali muayyan til lug'at bo'yligini ilmiy o'rganish kabilar aynan leksikografik tadqiqot natijalari yordamida amalga oshadi.

Tilshunoslikning lug'atchilik nazariyasi esa lug'at turlari va ularni tuzishning nazariy asoslarini ishlab chiqadi. Shuningdek, lug'atlarning umumiy tipologiyasi va lug'atning yangi turlarini ishlab chiqish, lug'at makrostrukturasini ishlab chiqish: so'zlarni tanlab olish, so'z va lug'at maqolalarini joylashtirish tartibi, shakldoshlarni belgilash, havola materiallarni lug'at tarkibiga kiritish; lug'at mikrostrukturasini, ya'ni har bir lug'at maqolasini ishlab chiqish, so'zga grammatik va fonetik izoh berish, so'z ma'nolarini ajratish va tasniflash, so'zni dalillovchi illyustratsiyalar turlari, ta'riflash turlari, belgilar tizimi, so'z etimologiyasi haqidagi ma'lumotlarni keltirish kabi masalalar nazariy leksikografiyaning muammolari sanaladi [1].

Tibbiyot sohasi leksikografiyasi tarixida bugungi kungacha sohaviy terminlarning bir qancha izohli lug'atlari yaratilgan. Tibbiyot sohasiga oid o'zbek tilidagi ilk yirik lug'at bo'lgan – “Ruscha-o'zbekcha meditsina lug'ati” [2], “Ruscha-latince-o'zbekcha meditsina lug'ati”[3], “Shifokorga ko'makdosh: ruscha-o'zbekcha tibbiy atamalar so'zligi” [4], “Shifokorga yordamchi: ish yuritish va iqtisodiyot atamalar va so'z birikmalari (ruscha-o'zbekcha) lug'ati” [5], “Mo'jaz tibbiy lug'at: tibbiy atamalar ruscha-o'zbekcha lug'ati” [6], “Mo'jaz tibbiy lug'at”, “Ruscha-lotince-o'zbekcha tibbiy terminlar izohli lug'ati”, “Ruscha-o'zbekcha meditsina lug'ati”, “Tibbiyot qomusiy lug'ati” hamda “Ruscha-lotince-o'zbekcha tibbiy terminlar izohli lug'ati” kabilar shular jumlasidandir.

Ta'kidlash joizki, o'zbek tilining izohli lug'ati o'zbek tilining joriy holati bo'yicha asosiy deb hisoblangan birliklarni o'z ichiga oladi. Unda keltirilgan terminlar esa tegishli sohaning eng faol, asosiy, soha bo'yicha zaruriy deb hisoblangan tushunchalarini nomlovchi ekanligi sababli ham soha uchun ahamiyatli hisoblanadi. Xususan, tibbiyot sohasiga oid terminlarning izohli lug'at uchun tanlanishi, termin leksik pometasi bilan berilgan birliklarning izohi soha taraqqiyotining ma'lum davrining o'ziga xosliklari haqida muayyan fikrlar shakllantira oladi. Ikki jildli “O'zbek tilining izohli lug'ati”ni tuzuvchilar uchun chiqarilgan qo'llanmada bu haqda shunday deyilgan: “Terminlardan lug'atga keng qo'llaniladigan, o'rta va qisman oliy maktab darsliklarida, ilmiy-ommabop asarlarda, vaqtli matbuot va so'zlashuvda ko'p uchraydiganlari kiritiladi” [7]. Akademik A.Hojiyev tomonidan ko'p jildli izohli lug'at tuzuvchilar uchun yozilgan yo'qriqnomada bu ifoda yanada aniq va qisqa qilib berilgan: (izohli lug'atga) “ko'pchilik qo'llaydigan va tushunadigan, darslik, ilmiy-ommabop asar va davriy matbuotda ko'p qo'llanadigan terminlar... kiritiladi” [8].

Sohaga oid maxsus lug'atlarda terminologik birliklarning 10 foiz atrofida qismi o'zbekcha terminlar xolos. O'zbekcha deyilayotgan terminlar ichiga aslida arabcha, forsha, hindcha asosga ega bo'lib, keyinchalik o'zbekchalashgan so'zlar ham kiradi. Shunga qaramay mualliflar jamoasi yutuqlaridan biri sifatida ta'kidlash lozimki, lug'atga kiritilgan jami tibbiy terminlarning 32,6 foizi o'zbekcha terminlardir. Ya'ni 843ta tibbiy terminlardan 340tasi sohaga oid tushunchalarning o'zbekcha nomlaridan iborat. Bu terminlar xalq tabobatida, xalq tilida ishlatiladigan kasalliklar, dorivor o'simlik va moddalar nomlari hisobiga shu miqdorni tashkil etgan.

Lug'atga *anesteziya, anemiya, asfiksiya, balneoterapiya, gaymorit, gelioterapiya, gerontologiya, diatez, displaziya, immunologiya, katarakta, klimaks, leykoz, limfodenit, astit, meteorizm, mikroinsult, mikroxirurgiya, morfinizm, narkomaniya, narkotiklar, neyroxirurgiya, palpatsiya, perkussiya, poliartrit, radioterapiya, reanimatsiya, revmokardit, rinit, reproduktiv salomatlik, skolioz, solyariy, stomatit, fimoiz, fitoterapiya, fototerapiya, xoletsistit, sirroz, sistit, evtanaziya, eksqumatsiya, elektroterapiya* kabi yangi tibbiy terminlar ham kiritilgan, bu birliklarning o'sha davrda qo'llanishi faollashganligi hamda matbuot sahifalari va badiiy adabiyot namunalari ishlatilayotganligi lug'at tuzuvchilar tomonidan inobatga olingan.

Tibbiy terminlardagi o'ziga xoslikning batafsil va tizimli tavsifi o'zbek tilining umumfilologik va ta'kidlash joiz – eng katta izohli lug'atida berilishi holatining statistik tahlili orqali yaxshiroq namoyon bo'ladi. Chunki, har qanday tilning lug'at bo'yligini, taraqqiyot darajasini, meyorlarini ko'rsatib beruvchi manba izohli lug'atlar hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, izohli lug'atning ikki turli sana (1981 va 2008) nashrida tibbiy terminlarning muayyan ko'rsatkich va belgilarga ko'ra statistik tahlilini keltiramiz.

Aytib o'tish joizki, biz obyekt sifatida tanlagan O'zbek tilining izohli lug'atida berilgan tibbiy terminlarga muayyan uslubiy belgilar qo'llanilgan. Ushbu belgilar ichida obyektning tadqiq qilish uchun muhim uslubiy belgi – terminlikni ko'rsatuvchi tib./med. leksik pometasidir. Ushbu faslda tahlil qilingan birliklar izohli lug'atdagi mazkur pometaga ega tibbiy terminlarni qamrab oladi.

2 tomli va 5 jildli O'TILda mavjud tibbiy terminlarning mazmuniy, tuzilish va morfologik xususiyatlariga ko'ra quyidagicha statistik ma'lumotlari keltiriladi:

Tibbiy terminlarning umumiy miqdori; so'z turkumlari bo'yicha miqdori; 2 va 5 jildlida umumiy berilgan terminlar miqdori; 2 va 5 jildli lug'atning bir-birida takrorlanmagan terminlar; ko'p ma'noli bo'lsa, barcha ma'nosi tibbiy bo'lgan terminlar miqdori; ko'p ma'noli so'z bo'lsa, bir ma'nosi tibbiy bo'lgan terminlar; bosh ma'nosi tibbiy bo'lgan terminlar; bir ma'noli tibbiy terminlar (ma'nosi faqat tibbiy); hosila (ko'chma) ma'nosi tibbiy bo'lgan terminlar; o'z qatlam terminlar; o'zlashgan qatlam terminlar; umumiste'mol terminlar miqdori; eskirgan terminlar miqdori;

Ta'kidlash o'rinliki, ikki tomli "O'zbek tilining izohli lug'ati" va besh jildli "O'zbek tilining izohli lug'ati" o'rtasidagi dastlabki farq tibbiyotga oid terminlarning leksik pometa sifatida belgilanishida ko'rinadi: tibbiy terminlar dastlabki lug'atda med. shaklida berilgan bo'lsa, besh jildli O'TILda tib. qilib belgilangan.

5 jildli O'TILda tib. pometali terminlarning umumiy soni 279 ta.

2 tomli O'TILda med. pometali terminlarning umumiy soni 92 ta.

So'z turkumlari bo'yicha (5 jildli va 2 tomlida mos ravishda):

Ot so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: 257 ta; 81 ta; Sifat so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: 10 ta; 9ta; Son so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: mavjud emas; Olmosh so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: mavjud emas; Ravish so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: mavjud emas; Fe'l so'z turkumiga oid tibbiy terminlar: 12 ta, shundan harakat nomi: 10ta. 2 tomli O'TILda 2 ta, shundan harakat nomi: 1 ta.

2 va 5 jildlida umumiy berilgan tibbiy terminlar soni 65 ta.

2 va 5 jildli lug'atning bir-birida takrorlanmagan terminlar soni:

5 jildlida 204 ta; 2 tomlida 24 ta.

O'z qatlam terminlar soni

– 5 jildlida: 33 ta. Shundan sof turkiy so'zlar: *xirillash, qoqshol, qusish, qaltirama, o'sma, o'zgaruvchanlik, yara, qonsizlik, liqildoq, manqalanish, manqalik, suzak, ko'kyo'tal, ko'richak, karash, murtak, soqovlik, suvchechak, terlama, terlash, titrash, tutqanoq, tepki, yara, oraliq, oqma, bosqich, bichilish, buyurmoq, gul, yelikish, jonsizlantirmoq, issiqlik.*

– 2 tomlida: 15 ta. Shundan sof turkiy so'zlar: *bo'qoq, bo'g'ma, yopishish, karash, ko'kyo'tal, murtak, suzak, tepki, tosh, tutqanoq, shilpiq, o'sma, qaltirama, qonsizlik, qoqshol.*

O'zlashgan qatlam terminlar soni

5 jildlida: 246 ta; 2 tomlida: 77 ta.

Umumiste'mol qatlamga oid so'zlarning termin sifatida ishlatilishiga oid o'rinlar:

5 jildlida: 35 ta; 2 tomlida: 16 ta.

Eskirgan terminlar soni

5 jildlida: 1 ta (savdo); 2 tomlida: 2 ta (hilt, huqna).

Omonim so'zlarning tibbiy termin sifatida berilishi:

5 jildlida: 17 ta (*asorat, yorg'oq, zaxm, boks, zangila, murtak, paysa, pilla, suzak, tepki, tik, tuxmak, shirincha, o'sma, qoqshol, depressiya, bodomcha, boylash, bo'g'ma*); 2 tomlida: 11 ta.

Inson hayotining ajralmas qismi sifatida tibbiyotga oid tushunchalarning asosiy qismi berishga harakat qilingan umumfilologik lug'atlardan eng yirigi – "O'zbek tilining izohli lug'ati"da sohaga doir terminlar izohi lug'at foydalanuvchisining bilimini oshirishga, asosiy tushunchalar bilan tushunarli tilda tanishishga imkon yaratadi. Ammo izohlar zamonaviy tibbiyot yo'nalishlari va davo usullaridan kelib chiqib to'ldirilishi zarur bo'lgan holatlar mavjud, shuningdek, lug'at uchun doimiy talablardan biri – sohaga doir yangi tushunchalar ham lug'at maqolalari yaratilgan holda izohli lug'atga kiritilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гак В. Г. Лексикография // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва, 1990.- С . 258-259.
2. Русча-ўзбекча медицина луғати. 1-жилд (Абазия - Мята). - Тошкент, 1962. - 366 бет; 2-жилд (Наблюдение - Ящур). - Тошкент, 1970. - 456 бет.
3. Якубова С. И., Тўлаганов Ф. Ж. Русча-латинча-ўзбекча медицина луғати. - Русско-латинско-узбекский медицинский словарь. - Тошкент, 1978. - 188 бет.
4. Муаллифлар жамоаси. Шифокорга кўмакдош: русча-ўзбекча тиббий атамалар сўзлиги. - Тошкент, 1990.
5. Муродова М. Шифокорга ёрдамчи: иш юритиш ва иқтисодиёт атамалари ва сўз бирикмалари (русча-ўзбекча) луғати. - Тошкент, 1990.
6. Усмонхўжаев А., Нажмиддинов О. М., Муродова М. Мўъжаз тиббий луғат: тиббий атамалар русча-ўзбекча луғати. - Тошкент, 1992.
7. Усмонхўжаев А., Махмуд М., Тўрахонова М., Ҳамроев М. Ўзбек халқ табobati атамаларининг изоҳли луғати. - Тошкент, 2005. - 308 бет
8. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. Т.5. Сборник статей по языковедению. М., 1939. С.3-54.

9. Малаховский Л.В. Специальные термины в общем словаре: принципы отбора и толкования // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Л., 1976. С.226.

10. Щерба. Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. 1974. С.280.

11. Щерба. Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. 1974. С.281.

12. Малаховский Л.В. Специальные термины в общем словаре: принципы отбора и толкования // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Л., 1976. С.226.

UO'K 413.13 (045)

PROFESSOR TO'RA NAFASOV TADQIQOTLARIDA FITOTOPONIMLAR

S.T.Chariyeva, tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'simlik nomlari asosida yasalgan joy nomlariga e'tibor qaratiladi. Ularni ilmiy tilda fitotoponimlar deb ataymiz. Maqolada fitonimlar va ular asosida nomlangan fitotoponimlar haqida ma'lumotlar berilib, onomastika sohasida fitotoponimlarning o'rni xususida fikr-mulohazalar bildirilgan. Fitonimlar bo'yicha jahon va o'zbek tilshunosligida amalga oshirilgan tadqiqotlar tahlilga tortilgan. Fitonimlar bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar olib borilgan bo'lsa-da, fitotoponimlar tadqiq obyekti bo'lmagan. Maqolada nomshunos olim, professor To'ra Nafasovning "Qashqadaryo qishloqnomasi" kitobidan joy olgan fitotoponimlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: appelyativ leksika, onomastik leksika, fitonim, toponim, bionimlar, fitotoponim, flora, indikator, ekologik toponimlar, zootoponim.

Аннотация. В данной статье говорится о географических названиях, основанных на названиях растений. В научном языке их называют фитотопонимами. В статье даны сведения о фитонимах, которые названы на основе фитотопонимов, даны отзывы о роли фитотопонимов в области ономастики. К анализу были привлечены исследования по фитонимам, проводимые в мировой и узбекской лингвистике. Хотя было проведено много научных работ по фитонимам, фитотопонимы не были объектом изучения. Также в статье были проанализированы фитотопонимы из книги ученого-ономаста профессора Туры Нафасова "Қашқадарё қишлоқномаси".

Ключевые слова: апеллятивная лексика, ономастическая лексика, фитоним, топоним, бионимы, фитотопоним, флора, индикатор, экологические топонимы, зоотопоним.

Abstract. This article talks about geographical names based on the names of plants. In scientific language, they are called phytotoponyms. The article provides information about phytonyms, which are named based on phytotoponyms, and reviews the role of phytotoponyms in the field of onomastics. The analysis involved studies on phytonyms conducted in world and Uzbek linguistics. Although many scientific papers have been conducted on phytonyms, phytotoponyms have not been the object of study. The article also analyzed phytotoponyms from the book of the onomastic scientist Professor Tura Nafasov "Kashkadare kishloknomasi".

Keywords: appellative vocabulary, onomastic vocabulary, phytonym, toponym, bionyms, phytotoponym, flora, indicator, ecological toponyms, zootonym.

Onomastika (yunoncha *ovonamaotixn* – *onomastikos* bo'lib, "nom berish san'ati" degan ma'noni anglatadi) – tilshunoslik fanining tildagi har qanday atoqli otlarni o'rganuvchi sohasi nomshunoslikdir [3].

Bugungi kunda onomatika (nomshunoslik)ning tarmoqlari kengayib, barcha sohalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, toponimika sohasi keng yo'nalishda tadqiq etilmoqda: oronimiya (yer yuza shakllari nomlari), fitotoponimiya (o'simlik nomi bilan atalgan joy nomlari), etnotoponimiya (qabila, urug'-aymoq nomiga qo'yilgan joy nomlari), gidronimiya (suv havzalari nomlari), oykonimiya (aholi yashaydigan hudud nomlari) kabi.

Toponimlar boshqa tur atoqli otlar sirasida salmoqli o'rinni egallaydi. Toponim (yunoncha, *topos* – joy, o'rin + *onoma* – atoqli ot so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "joy nomi" degan ma'noni bildiradi) – Yer yuzasining quruqlik qismida joylashgan tabiiy-jug'rofiy va sun'iy obyektlarning atoqli otidir [3: 76].

Toponimlar orasida o'simlik nomlari bilan bog'liq joy nomlari ham uchraydi. Bunday nomlar yurtimizning barcha hududlarida mavjud. Bu tur toponimlarni fitotoponimlar deb atash mumkin.

Fitonim, *fitotoponim* leksemalari struktur tuzilishiga ko'ra ikki qismdan iborat. Lug'atda shunday izohlangan: *Fito* – [yun. *phyton* – o'simlik] Baynalmilal o'zlashma qo'shma so'zlarning tarkibiy qismi bo'lib, o'simliklarga yoki o'simliklar haqidagi fanga aloqadorlikni bildiradi, mas., *fitobar*, *fitopatologiya* [24]. *Fitonimlar* – o'simliklar bilan bog'liq nomlardir. "O'simliklar – tirik organizmlar dunyosi;

fotosintez qilish xususiyatiga ega bo'lgan avtotrof organizmlar; hujayra po'sti, odatda, qalin sellulyozadan, zaxira oziq moddasi kraxmaldan iborat",- deb ta'rif beriladi [28].

Hozirda "o'simlik nomlariga nisbatan tilshunoslikda ko'proq *o'simlik nomi*, *fitonim* terminlari qo'llanadi" [17]. "O'simlik deganda tilda keng ma'noda daraxtlar, butalar, chala butalar va o'tlar tushiniladi. Botanik tasnifga ko'ra, daraxtlar, butalar, chala butalar va o'tlarni yoki qizil suvo'tlar, yashil suvo'tlar va yuksak o'simliklar nomi bilan yuritilayotgan organizm tushunchalarini ifodalovchi lug'aviy birliklar o'simliklar nomlari hisoblanadi. O'simlik nomlarini ifodalovchi lug'aviy birliklarga nisbatan lingvistik tadqiqotlarda *o'simlik nomlari*, *o'simliklarni ifodalovchi leksemalar*, *o'simlik otlari*, *o'simliklarni atovchi otlar*, *botanik terminlar*, *fitonim*, *fitonimik leksika*, *floristik leksika* kabi terminlar qo'llanadi. Bu birliklarning har biri o'zining ma'no-mundariyasi bilan farqlanadi" [15]. Q. Hakimov va M. Mirakmalov "Toponimika" kitobida dunyo toponimiyasida ham o'simlik turlariga nisbat berilib atalgan joy nomlari ko'pligini ta'kidlaydi: "Qarag'anda – "qora akatsiya", Bangkok – "yovvoyi olcha", Dakar – "yulg'un", Yava – "javdar", Liyepaya – "lipa". Almati – "olmali" va hokazo" [8]. Bunday toponimlarni Yevropada ham uchratish mumkin. "O'simliklar bilan bog'liq paydo bo'lgan nomlarga Yevropadagi *Shvarsvald* (Qora o'rmon), Afrikadagi *Drakon* tog'lari (Drakon daraxt nomi), Amerikadagi *Florida* (o'simlik, ko'kalamzor), Osiyodagi *Kokos orollari* nomlarini misol qilib ko'rsatish mumkin" [21]. Fitotoponimlarning paydo bo'lishi xalq turmushida bog'dorchilik va dehqonchilik sohalari rivojlanganini ko'rsatadi. Respublikamiz hududida fitotoponimlar ko'p uchraydi. Masalan: *Olmazor* (Toshkent sh. tuman) *Jiydali* (Surxonaryo v. shaharcha), *Bodomzor* (Toshkent sh. metro bekati) kabi.

O'simlik nomlari birlamchi va ikkilamchi nomlarga ega. Birlamchi nomlar appelyativ leksika bo'lib, turdosh otlar sanaladi. O'simliklarning dastlabki nomlaridir. Masalan, uzum birlamchi nom, unga "*Husayni*" deb nom berilishi ikkilamchi nom fitonimni hosil qiladi. Aslida atoqli ot sifatida qo'yilgan birliklar fitonim bo'lsa-da, turdosh appelyativ leksikaga ham nisbatan o'simlik nomi terminidan tashqari fitonimlar ham deb qo'llash kuzatiladi. Fitotoponimlar yordamida o'simliklar formatsiyalarining tarqalish areallari, ma'lum hududdagi o'simliklar dunyosining muhim xususiyatlari, ularning turlari haqida ham ma'lumot to'plash mumkin.

Fitonim (o'simlik nomi) + toponim = fitotoponim.

Dunyo va turkiy, o'zbek tilshunosligida fitonimlar bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. Amerikalik olim Volter Geygering "Roman tillarida fitonimik derivatsion tizimlar: kelib chiqishi va rivojlanishi yuzasidan tadqiqotlar" nomli monografiyasida apellyativ leksika bilan fitonimlarning farqli jihatlari, o'simlik bilan bog'liq turdosh otlarning yasalishi tahlil qilingan [7]. T.V. Soyning rus tilidagi o'simlik nomlari tadqiqiga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyasida fitonimlarning ma'naviy xususiyatlari, lug'atlarda berilishi izohlangan [20].

Turkiy tilshunoslikda o'simlik nomlari bilan bog'liq G.G.Saberovaning tatar adabiy tilidagi o'simlik nomlari [19], T.X.Xayrutdinovning tatar tilidagi o'simliklarning xalqona nomlari [26] izohlangan tadqiqotlar mavjud. Sh.Baratovning "Uyg'ur tilining kasb-hunar leksikasi" nomli ishida uyg'ur tilidagi bog'dorchilik, sabzavotchilik va polizchilikka oid terminlar izohlanadi [2].

Bundan tashqari E. R. Axmetova, [1]. N.B. Burganova, [4], Y. Dmitriyeva, [5]. B.K.Kaliyev [11], G.I.Uyakbayeva [22], E. S. Kuliyeu [13], V.V. Nikitin va B.B.Kerabayev [16], B.Sh.Zagulyayeva [23] kabi olimlarning tadqiqotlarini ham keltirish mumkin.

O'zbek tilshunosligida X.Jabborovning "O'zbek tilining dehqonchilik leksikasi" (Janubiy O'zbekiston hududi materiallari asosida) nomli dissertatsiyasida dehqonchilik terminlari qatorida bug'doy turlari (*oq bug'doy*, *qizil bug'doy*, *qora qiltiq bug'doy*), donli va dukkakli ekinlar (*mosh*, *kunjut*, *uch oylik oq jo'xori*, *tariq*, *arpa*, *no'xat*, *zig'ir*, *kunjut*, *kungaboqar*) sabzavot va poliz ekinlari nomlari ham keltirilgan. Bundan tashqari sabzavotchilik, gulchilik, polizchilik, ko'chatchilik leksikasi tadqiqiga ham urg'u berilgan. Ishda *Yong'oqli*, *Tolli* kabi fitotoponimlarni ham uchratish mumkin. Olimning fikricha, "dehqonchilikning tarkibiy guruhlari bilan bog'liq so'z va terminlar o'zbek tili leksikasida katta semantik maydonni tashkil qiladi. Yer sharidagi o'simliklarning 500000 ga yaqin turi mavjud bo'lib, shundan O'zbekistonda 4148 turdagi o'simlik mavjud [10:33;39]. Ushbu dissertatsiya dehqonchilik bilan bog'liq fitonimlarni o'rganishda ham muhim qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

N.Pazlitdinovning "O'zbek tili fitonimlarining leksik-semantik xususiyatlari" mavzusidagi dissertatsiyasida o'zbek tilidagi fitonimlar leksik-semantik tahlil qilinib, ularning tarixi va yangi paydo bo'lgan fitonimlar nomlari ham izohlangan. Ish so'nggida fitonimlar bo'yicha lug'atlar ilova qilingan.

Tadqiqotchi O. Xo'jamurodovning maqolalarida o'zbek tili gulchilik leksikasida chechek, gul sinonimlarining ma'nolari va lisoniy nutqiy qo'llanishi, affiksatsiya, kompozitsiya usuli bilan so'z yasalishi, antroponimlar tarkibida gul leksemasi qo'llanilish hamda gul leksemasining lisoniy va nolisoniy xususiyatlari, lingvopoetik jihatdan tahlilga tortilgan [27].

Yurtimizda fitonimlar sohasida olib borilgan ishlar salmoqli bo'lsa-da, fitotoponimlar alohida tadqiq qilinmagan. Fitotoponimlar haqida nazariy ma'lumotlar S. Qorayev [25], Q. Hakimov va M.Mirkamolov [8: 84] asarlarida uchraydi. Fitotoponimlarni to'plash va tadqiq qilish botanika, geografiya va lingvistikaga doir bilimlar mushtarakligini talab qiladi. Fitotoponimlarni toponimlar sirasida to'plab o'rgangan olimlardan biri professor To'ra Nafasovdir. Olim ilmiy faoliyatining asosiy qismini toponimlarni yig'ish, izohlash, o'rganish va tahlil qilishga bag'ishladi. Natijada boy ilmiy meros yaratdi. Toponimist olim "Qahqadaryo qishloqnomasi" kitobida fitotoponimlarning qaysi hududda joylashganligi, tuzilishi, etimologiyasi, izohini keltirib o'tadi.

T. Nafasovning "Qashqadaryo qishloqnomasi" kitobida 60 dan ortiq fitotoponimlar berilgan: Anorbuloq (44), Arpapoya, Arpaqori (47), Beshtarak, Beshtut (61), Bodomzor (64), Boyterak (66), Bog'ichinor (70), Gujumli (82), Gulbog' (82), Guldara, Guliston, Gulmachit (83), Yong'oqli (101), Jiyda, Jiydabuloq (107), Karrakli (136), Kuyukchinor (148), Ko'kdala (149), Ko'lqamish (151), Lolabuloq (156), Lolazor (156), Mevazor (164), Olma, Olmazor (192), Oqjangal (196), Paxtazor, Paxtalisoy, Paxtaobod, Paxtachi (208), Pillakash (209), Pistakent, Pistali, Pistaxon (210), Saktapiyoz (217), Sargujum (222), Sarg'amish (229), Terak, Terakli (244), Tol, Tolzor, Tolibolo (246), Tolli (249), Tutbuloq, Tutzor, Tutli (251), Uchtut (264), Sho'rarpa (327), Yakkatut (338), O'rikzor (347), Qayrag'och (352), Qizilolma (371), Qoradaraxt (382), Qoratikan (385), Qoratut (386), Qorayantoq (387), Qo'shtol, Qo'shchinor (403), G'allachi, G'allakor (404).

Olim har bir toponimni sinchiklab o'rgangan holda nomning dastlab qay turdagi atoqli ot sifatida yuzaga kelganligi, qishloq, mahalla yoki guzar nomi ekanligi, xalqona izohlarga xam e'tibor qaratgan. Fitotoponim bilan bog'liq tarixiy ma'lumotlar ham olim nazaridan chetda qolmagan. Masalan: **"Bog'ichinor – Qarshi sh. Xudoyzot mah. guzar. Tarkibi: Bog'+i+ chinor. Bog' – tevaragi devor yoki to'siq , g'ovlar bilan o'ralib, mevali daraxtlar, tok ekilgan, gul o'stirilgan joy. Chinor – oqish tanali, yapaloq bargli, soya beradigan, ko'p umr ko'radigan daraxt. Bog' va chinor so'zlari i bog'lamsi bilan birikkan. Bog'ichinor – chinor daraxti o'sgan joy"** [14: 70].

Asardagi toponimlarni bir necha bosqichda tasniflash o'rinlidir:

1. Fitotoponimlar tarkibiga ko'ra;
2. O'simlik turining ko'p yoki kam tarqalganligiga ko'ra;
3. O'simliklar turiga ko'ra;
4. So'z turkumlariga ko'ra.

1. Fitotoponimlar tarkibiga ko'ra. Fitotoponimlar tarkiban sodda tub, sodda yasama va qo'shma so'z shaklida bo'lib, bu jihatdan yuqoridagi joy nomlarini quyidagicha tasnif qilish mumkin:

Sodda fitotoponimlar: Jiyda, Olma, Terak, Tol, Qayrag'och;

Birinchi qismi o'simlik nomi bo'lgan qo'shma fitotoponimlar: Anorbuloq Arpapoya, Arpaqori, Gulbog', Guldara, Anorbuloq Arpapoya, Arpaqori, Gulbog', Guldara, Gulmachi, Jiydabuloq, Lolabuloq, Paxtalisoy, Paxtaobod, Tutbuloq.

Ikkinchi qismi o'simlik nomi bo'lgan qo'shma fitotoponimlar: Beshtarak, Beshtut, Boyterak, Bog'ichinor, Kuyukchinor Ko'lqamish Oqjangal, Saktapiyoz, Sargujum, Sarg'amish, Uchtut, Sho'rarpa, Yakkatut, Qizilolma, Qoradaraxt, Qoratikan, Qoratut, Qorayantoq, Qo'shtol, Qo'shchinor;

So'z yasovchi qo'shimchalar yordamida yasalgan fitotoponimlar: Bodomzor, Gujumli, Guliston, Yong'oqli, Karrakli, Lolazor, Mevazor, Olmazor, Paxtazor, Paxtachi, Pillakash, Pistakent, Pistali, Pistaxon, Terakli, Tolzor, Tolli, Tutzor, Tutli, O'rikzor, G'allachi, G'allakor.

O'simliklar bilan bog'liq joy nomlari qadimiy bo'lib, bunday floristik toponimlarning paydo bo'lishida insonlarning o'tmishdagi hayoti o'simliklar bilan bog'liqligidan kelib chiqqan. Ya'ni aholi kundalik hayotida biror o'simlikni yetishtirilishi yoki ularning miqdori bilan bog'liq holatlarda joylar shunday atalgan. Masalan, olma, tut, tol kabi daraxtlar ko'p ekilgan joy Olmazor, Tutzor, Tutchi, Tolzor deb nomlangan.

2. O'simlik turining ko'p yoki kam tarqalganligiga ko'ra. Fitotoponimlar o'simlik turlarini ma'lum hududda ko'p yoki kamligidan ham darak beradi.

O'simlik kamligini bildiruvchi fitotoponimlarga qo'shiladigan komponentlar	O'simlik ko'pligini bildiruvchi fitotoponimlarga qo'shiladigan komponentlar
"yakka"	"to'p"
"cho'p"	"qator"
"chor"	"ming"
"uch"	-li
	-zor
	"boy"

3. O'simliklar turiga ko'ra. Fitotoponim uni ifoda etgan o'simlik turidan ko'ra uzoqroq yashashi mumkin. Natijada, o'simlik turi yo'q bo'lib ketgan taqdirda ham, joy nomi uni bir vaqtlar ushbu hududda

ko'p tarqalganligidan darak berib turadi. Fitotoponimlar tarkibida **yovvoyi** (*ajriq, bodom, do'landa, lola, shilvi, betaga, jing'il, qamish va hokazo*) va **madaniy** (*paxta, anjir, beda, arpa, olma, uzum, terak, tol, tut, pista va hokazo*) o'simliklar nomlari ko'proq uchraydi.

Meva nomlari bilan bog'liq fitotoponimlar	O't-o'lan, gul, donli o'simliklar nomlari bilan bog'liq fitotoponimlar	Manzarali daraxt nomlari bilan bog'liq fitotoponimlar
Anorbuloq, Beshtut, Bodomzor, Yong'oqli, Jiyda, Jiydabuloq, Olma, Olmazor, Tutzor, Tutli, Uchtut, Sho'rarpa, Yakkatut, O'rikzor Qizilolma	Arpapoya, Arpaqori, Gulbog', Guldara, Guliston, Gulmachit, Karrakli, Ko'lqamish, Lolazor, Lolabuloq, Oqjangal, Paxtazor, Paxtalisoy, Paxtaobod, Paxtachi, Pillakash, Pistakent, Pistali, Pistaxon, Saktapiyoz, Sargujum, Sarg'amish, Sho'rarpa, Qoradaraxt, Qoratikan, Qorayantoq, G'allachi, G'allakor	Beshtarak, Boyterak, Bog'ichinor, Gujumli, Kuyukchinor, Sargujum, Terak, Terakli, Tol, Tolzor, Tolibolo, Tolli, Qayrag'och, Qo'shtol, Qo'shchinor

Toponimlar tarkibida qo'llanadigan *jiyda, tol, tut, qayrag'och olma, chinor, terak, o'rik, bodom* so'zlari fitonimlar tarkibida ko'p qo'llaniladigan topoterminalarga aylangan.

4. So'z turkumlariga ko'ra. So'z turkumlari bo'yicha qo'shma so'z ko'rinishidagi fitotoponimlarni quyidagi tarkibga ajratish mumkin:

1) **Ot+ot:** *Anorbuloq Arpapoya, Arpaqori, Gulbog', Guldaram, Gulmachit, Jiydabuloq, Lolabuloq, Tutbuloq, Bog'ichinor, Ko'lqamish, Saktapiyoz, Sargujum, Sarg'amish;*

2) **Ot+ sifat:** *Paxtaobod;*

3) **Sifat+ot:** *Paxtalisoy, Sho'rarpa, Yakkatut, Qizilolma, Qoradaraxt, Qoratikan. Qoratut, Qorayantoq, Qo'shtol, Qo'shchinor, Boyterak, Oqjangal, Kuyukchinor;*

4) **Son+ot:** *Uchtut, Beshtarak, Beshtut.*

Joy nomlari har bir xalqning tarixiy o'tmishini, o'ziga xos xususiyatlarini jonlantirishga, joylashish chegaralarini aniqlashga, tillarning o'tmishdagi tarqalish hududlarini, madaniy va iqtisodiy markazlarini tavsiflashga yordam beradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, toponimlar orasida fitotoponimlarning ham o'rni bordir. Bunday nomlar xalqning o'tmishida bog'dorchilik va dehqonchilik faoliyati bilan bog'liq holda yuzaga kelgandir. Yurtimizning barcha hududlarida fitotoponimlar uchraydi. Hattoki, mahalla, ko'cha nomlari ham shunday toponimlar bilan atalmoqda. T. Nafasovning boy onomastik merosi yurtimiz o'lkashunosligini o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахметова Э. Р. Названия овощей и фруктов в татарском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Казань, 2012. – 29 с.
2. Баратов Ш. Профессиональная лексика уйгурского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1971.
3. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – Б. 60.
4. Бурганова Н.Б. О татарских народных названиях растений // Вопросы лексикологии и лексикографии. – Казань, 1976. – С. 125-141.
5. Дмитриева Ю. Названия деревьев в чувашском языке // Проблемы исторической лексикологии чувашского языка. – Чебоксары, 1980. – С. 28-36.
6. Ефремов А.С. Названия растений марийского языка: (травянисто-ягодная флора): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тарту, 1986. – 16 с.
7. Гейгер В.Э. Роман тилларида фитонимик деривацион тизимлар: келиб чиқиши ва ривожланиши юзасидан тадқиқотлар. – Шимолий Королина: Шимолий Каролина университети, 1978. – 228 б.
8. Hakimov Q., Mirakmalov M. Toponimika. – T.: Tafakkur avlodi, 2020. – 343 b.
9. Hakimov Q. Mirakmalov M. Toponimika. – T.: "Mumtoz so'z", 2016.
10. Жабборов Х. Ўзбек тилининг деҳқончилик лексикаси (Жанубий Ўзбекистон ҳудуди материаллари асосида): фил.фандок. дисс. – Тошкент, 2021. – 255 б.
11. Калиев Б.К. Названия растений в казахском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Алма-Ата, 1991. – 47 с;
12. Каримов С.А., Бўриев С.Н. Ўзбек топонимикаси тараққиёт босқичида. Монография. – Тошкент: Фан, 2006. – 131 б.
13. Кулиев Э.С. Фитонимы в азербайджанском языке (опыт историко-типологического анализа): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Баку, 1987. – 24 с.
14. Нафасов Т. Қашқадарё кишлоқномаси. – Т.: Муҳаррир, 2009. – Б.425.
15. Нейматова Г.Х. Ўзбек тилида ўсимлик номлари лексемалари: тизими ва бадий қўлланиши: Филол. фан. номзоди ... диссер. автореф. – Тошкент, 1998. – Б. 9-11.
16. Никитин В.В., Кербабаев Б.Б. Народные и научные туркменские названия растений. – Ашхабад, 1962.
17. Пазлитдинова Н. Ўзбек тили фитонимларининг лексик-семаантик хусусиятлари: ф.ф.ф.д дисс.– 193 б.
18. Рахманов Ф. Ш. Обычаи и обряды Кашкадарьинского оазиса, связанные с земледелием (конец XIX – начало XX вв): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Т.: 2002. – 22 с.
19. Саборова Г.Г. Названия растений в татарском литературном языке. – Казань, 1996. – 130 с; Татарча-русча-латинча усемлек атамалары сузлеге. Казан: Фикер, 2002. – 96 б.
20. Цой Т.В. Лексико-семантическая и словообразовательная структура фитонимов в современном русском языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1995.
21. Toponimika va geografik atamashunoslik fanidan ma'ruzalar matni. – Namangan, 2010.

22. Уюкбаева Г.И. Народные наименования растений в казахском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1983.
23. Загуляева Б.И. Названия растений в удмуртских диалектах // Вопросы диалектологии и лексикологии удмуртского языка. – Ижевск, 1990. – С. 39-52.
24. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 2020. 4 жилд. – Б.350.
25. Qorayev S. Toponimika. T, O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006.
26. Хайрутдинова Т. Х. «Народные названия растений в татарском языке» 2004.
27. Хо'jamurodova O. O'zbek tili gulchilik leksikasida chechek, gul sinonimlarining ma'nolari va lisoniy nutqiy qo'llanishi. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2020. Namangan 275-281;
28. uz.m.wikipedia.org.

UO'K 81'1

5-6 YOSHLI BOLALAR NUTQIDA UCHRAYDIGAN METONIMIYALARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

(Ingliz bolalar nutqi misolida)

A.A.Davlatova, *tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz bolalarining nutqida uchraydigan metonimiyalarning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Ingliz bolalar nutqining 5 va 6 yoshlarida rivojlanish xususiyatlari va muloqotning farqli jihatlarini tadqiq etgan xorijiy izlanuvchilar tadqiqotlari va ularning fikrlari ushbu maqolada tahlil etilgan. Metanimiyaning ta'rifi uning tillararo bolalar nutqida foydalanilishi hamda uning bolalar tomonidan tushunilishi va muloqotda qo'llanishi aniq misollarda ko'rib chiqilgan. Bolalar nutqining 5-6 yoshdagi pragmatik, lingvomadaniy jihatlarini ijtimoiylashuv hamda ularning olam to'g'risida ega bo'lgan bilimlari bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi tadqiqotning o'ziga xosligini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: metonimiya, bolalar nutqi, pragmatik ko'nikmalar, tilning pragmatik jihatini semantik birlashmalar, metonimik birliklar, leksik assotsiatsiya, yangi so'zlar va ma'no.

Аннотация. В этой статье исследуются особенности метонимии, встречающиеся в речи английских детей. В данной статье проанализированы исследования зарубежных исследователей, изучавших особенности развития английской детской речи в 5 и 6 лет и различные аспекты общения, и их мнения. Определение метонимии рассматривается на конкретных примерах ее использования в межкультурной детской речи, а также ее понимания детьми и использования в общении. Прагматические, лингвокультурные аспекты речи детей 5-6 лет социализация и взаимосвязь полученных ими знаний о Вселенной определяют специфику исследования.

Ключевые слова: метонимия, детская речь, прагматические навыки, прагматический аспект языка семантические ассоциации, метонимические единицы, лексические ассоциации, новые слова и значение.

Abstract. This article examines the features of metonymy found in the speech of English children. This article analyzes the research of foreign researchers who studied the peculiarities of the development of English children's speech at 5 and 6 years old and various aspects of communication, and their opinions. The definition of metonymy is considered on specific examples of its use in interlanguage children's speech, as well as its understanding by children and use in communication. Pragmatic, linguistic and cultural aspects of the speech of children aged 5-6 years, socialization and the relationship of their knowledge about the Universe determine the specifics of the study.

Keywords: metonymy, children's speech, pragmatic skills, pragmatic aspect of language, semantic associations, metonymic units, lexical associations, new words and meaning.

Bolalar nutqi tarkibidagi metonimiyalar eng ko'p uchraydigan majoziy til birliklaridan biri hisoblanadi. Chunki bolalar metonimiyalarni o'zlarining sevimli buyumlari yoki insonlarini ifodalashda faqatgina ularning nomini bir so'z yordamida aytish orqaligina ifodalaydilar. Masalan Poohni ko'rishni xohlayman – I want to watch Pooh – bu yerda Vinni Pooh multfilmi qahramonining nomi bilan Multfilmni nazarda tutib uni qayta nomlayapti.

2021-yilda ingliz tilida o'zlashuvchi amerikalik maktabgacha [5] yoshdagi bolalar hamda kattalar nutqi ustida o'tqizilgan tajribalarda nutqda uchraydigan metonimiyalar tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotda 2, 5 va 6 yoshli bolalar nutqi o'rganilib metonimiyalar ya'ni obektning nomi kengaytirilishi darajasi tahlil etilgan. Tajriba natijasi shuni ko'rsatganki, ingliz tilida so'zlashadigan bolalar o'z nutqlarida semantik umumlashmalarga ega bo'lib, ulardan nutqda foydalana olishlari mumkin. Bolalar semantik umumlashmani bir turdagi obekt yoki narsa, hayvonlarga nisbatan ishlatadilar. Bu esa bir so'zni ham ot, ham fe'l sifatida ifodalash imkonini beradi. Chunki bolalar nutqida kattalardek murakkab qo'shimcha va

grammatik tuzilishlar yo'qligini hisobga oladigan bo'lsak, bolalar kattalardan farqli ravishda muloqotda eshitgan so'zlarini yangicha shakl va mazmunda qayta yaratib, nutqda qo'llashda oson shaklga kiritadilar. Bu semantik umumlasmalar bolaning uni o'rab turgan atrof muhit haqidagi olgan oldingi bilimlari va ko'nikmalari, ular bilgan so'zlar asosida shakllanadi. Bolalar bir so'zni ot mazmunida ham, fe'l mazmunida ham ular bir so'zni ishlatadilar.

Semantik umumlashtirishlar nafaqat mavjud so'zlarning ko'p ma'nolarini tushuntiribgina qolmay, balki leksikada yangi so'z ma'nolarini yaratishga yordam beradi. Misol uchun, ingliz tilida so'zlashuvchilar vosita-faoliyatni umumlashtirishdan so'ng otlardan yangi fe'llar yaratadilar (masalan, "Google - qidiruv tizimi"; "Men javobni googledan qidirdim") [5]. Bu bolada muloqot qilayotganda ayniqsa fikrni ifodalashda qulaylik yaratadi.

Rundblad va Annaz, Van Herwegen tomonidan olib borilgan tadqiqotlar (2013) 5-6 yoshdan to voyaga yetgunga qadar metonimiyani tushunishning rivojlanish trayektoriyasini ko'rib chiqib, uni metaforalarni tushunish bilan taqqoslashdi. Ular leksiklashtirilgan (Rundblad va Annaz, 2010) va yangi metonimiyalarni (Van Herwegen 2013) erta yoshdanoq tushunishni va xronologik yosh bilan umumiy ulardan foydalanish yaxshilanganligini aniqladilar [4]. Tadqiqotchi Falkum, Recasens hamda Klarklar olib borgan tadqiqotlarga ko'ra 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar butun metonimlarni tushunish va ishlab chiqarish qobiliyatiga egadir (masalan, zebalar ishtirokidagi o'yinga ishora qilish uchun "Men zebalarni o'ynashni xohlayman"- "I want to play zebras"; Falkum, Recasens, & Clark, 2017) [4]. Keyingi misollarda ham yuqoridagi fikr isbotini ko'rimiz mumkin - I want Zapapa – Men Zapapa o'yinchoq'ini xoxlayman – ushbu misolda o'yinchoq nomi butun boshli o'yinni ifodalashda birgina so'z orqali ifolangan metonimiyani hosil qilgan.

Bolalar erta paydo bo'ladigan kontseptual bilimlarga ega bular - hayvonlar, ob'ektlar va narsalar, odamlar haqidagi boy, nazariy asosli tushunchalar - bu sohaga xos tug'ma lingvistik mexanizmlar, erta hayot tajribasi yoki ikkalasidan kelib chiqishi mumkinligi haqida esa tadqiqotchilar Carey, Gelman, Gopnik va Metzofflar o'z izlanishlarida bayon etganlar (Carey, 2009; Gelman, 2003; Gopnik & Meltzoff, 1997). Ushbu kontseptual bilim ularning tildagi semantik umumlasmalarni egallashiga yordam berishi mumkin [1].

Ingliz tilida so'zlashuvchi bolalar ikki yoshdan boshlab leksik assotsiativ bog'lanishda bir yoki ikki so'z orqali buyum yoki harakatni ifodalashda foydalanadilar (Hat-man – shlyapa odam - for Hat wearing man –shlyapa kiyib olgan kishini ifodalash uchun ishlatilmoqda, nap for cripp blanket – uyqu – beshikka nisbatan...) bunday leksik birliklar bolada yangi so'zlar va ma'no yaratishga asos bo'ladi, aynan yangi so'z yaratish jarayonida yuzaga keladigan metonimik mazmun metonimiya bilan yaqinligini Bonnett va Tamine-Gardes, Gibbs, Konieczna va Kleparski, kabi tilshunos izlanuvchilar kuzatishgan [4] (Bonnett va Tamine-Gardes, 1982, Gibbs, 1994, Konieczna va Kleparski, 2006). Yana bir tadqiqotchi J. Littlemore fikriga ko'ra tilning universal kommunikativ xususiyatlaridan biri bo'lgan metonimiya turli tillarda bir xil trayektoriya ya'ni yo'nalishda rivojlanishini zarurligi qayd etgan. Agar metonimiyani ishlatilish turlari va foydalanish holatlari bo'yicha ta'riflaganimizda ham uning ta'rifi va ishlatilishini turli tillarda bir xilligini ko'rishimiz mumkin. Bunga metonimiyaning ta'rifini misol keltirishimiz mumkin. Metonimiya – bu qayta nomlash bo'lib, biror narsa yoki voqea-hodisaning nomi boshqasiga o'zaro aloqadorlik asosida ko'chiriladi, bu nomlash narsalar hamda shaxslar o'rtasidagi o'xshashlikka emas, balki ular o'rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi. Xususan, ingliz va o'zbek tillari misolida oladigan bo'lsak metonimik birliklar va ularning ifolash hatto bir xillikni mazmunan takrorlaydi. Bu esa yuqoridagi fikrlarimizni isbotini ko'rsatadi.

Bolalar metonimik tushuncha va so'zlarni o'tkazilgan tadqiqot va tajribalarga ko'ra 6 yosh atrofida yaxshi tushunishni boshlaydilar. Falkum olib borgan tajribalarga ko'ra 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar metonimiyani tushunishda hamda uni nutqda qo'llashda bolalarga kichik hikoya aytib beriladi va bunda bolalardan hikoyadagi qahramonlarni rasmlar va stikerlardan foydalanib ifodalash vazifasi topshiriladi. Bolalarga esa ushbu qahramonlarni metonimik so'zlar yordamida mutloqo o'ziga xos kreativlik bilan qayta nom bilan ifodalaydilar. O'tkazilgan tajriba natijasi shuni ko'rsatadiki, bolalar o'zlari o'ziga xos belgi qismlar orqali insonlarni ularning tana a'zolari yordamida ifodalay olishi mumkinligini isbotlashdi. Tajribada helmet – bosh kiyim, beard - soqol, long hair – uzun soch so'zlaridan foydalanib bolalar insonlarni ifodalashdi. Bolalar nutqida ishlatadigan metonimik birliklar asosan madaniyat, hayot tarzi, ular yashagan madaniy muhit, tarbiya, ularning lingvopsixologik va ijtimoiylashuv jarayoni asosida shakllanadi.

6 yoshli bolalarda esa mantiqiy fikrlash, taqqoslash hamda nutqning murakkab ko'rinishi bo'lgan hikoya qilib berish nisbatan mukammallashtirilgan darajada bo'ladi. Bola muloqot jarayonida endilikda kenroq majoziy til birliklaridan ko'proq foydalana boshlaydi. Gap tuzilishi ancha kengayib 3 yoshdagi kabi bir yoki ikki so'z orqali muloqotga kirishish o'rniga bola nisbatan kengaygan gap tuzilmalaridan

shuningdek, sifatlardan foydalana boshlaydi. Gaplarning grammatik shakli ham kattalar va o'smirlarnikidek to'g'ri shaklga kira boshlaydi. Bolalar metonimiyalarni to'la tushunishni boshlab, ularni o'z nutqlarida avtomatik qo'llay boshlaydilar. Endilikda ular kattalardan eshitgan metonimiyalarni tushunmasdan takrorlamasdan, o'z nutqida fikran mustaqil qo'llaydilar (Beard come - *Mo'ylov* keldi, I play with long hair - *Uzun soch* bilan o'ynayman, I watch Shakespeare - *Shekspir*ni ko'rdim, I ate chicken at diner - Kechgi ovqatga *tovuq* yedim, I want Macdonald - *Makdonald* xohlayman, Give me your hand - *Qo'ling*ni ber, Big hat come - *Shlyapa* keldi – insonning tana a'zosi bilan uning o'zini ifolaydi. Yozish va o'qish ko'nikmalari ham bolalarda aynan 5 va 6 yoshdan ba'zan bolaning individual qobiliyatlariga ko'ra 4 yoshdan rivojlanadi. O'ziga xarakter xususiyati shundaki, bu yoshda bolalar o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'zganadilar, madaniy va milliy qadriyatlar haqida dastlabgi bilim, ko'nikmalarga ega bo'ladilar va rioya qiladilar.

Xulosa qilib aytganda ingliz bolalar nutqi tarkibidagi metonimiya va metonimik birliklar 5 va 6 yoshlarda ancha yaxshi rivojlanib, ularda muloqotni tushunish darajasi va muloqot qilish darajasi sezilarli darajada yaxshilanadi. Bolalarning 5 va 6 yoshdagi nutq kompetensiyalari va pragmatik, psixolingvistik, ijtimoiy, madaniy xususiyatlari madaniyat bilan birgalikda rivojlanib muloqotda namoyon bo'ladi. Ingliz bolalar va o'zbek bolalar nutqi tarkibidagi metonimiyalarni tadqiq etganimizda ushbu ikki millat bolalar metonimiyadan o'zaro o'xshashlikda foydalanadilar. Bu o'xshashlikning asosi bo'lib metonimiyadan nutqda foydalanish bolalarga muloqotni oson va fikrni qiziqarli yetqizib berishdir. Shuningdek, metonimik birliklarning o'zaro ikki tilda ham bir xilda ifodalanishi hamda bitta qidaga bo'ysunishi bilan bog'lashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Carey, Susan, *The Origin of Concepts* (New York, 2009; online edn, Oxford Academic, 1 Sept. 2009), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195367638.001.0001>, accessed 3 May 2024.
2. Falkum I. L., Recasens M., Clark EV. "The moustache sits down first": on the acquisition of metonymy. *Journal of Child Language*. 2017;44(1):87-119. doi:10.1017/S0305000915000720
3. Falkum I. L. Pragmatic development: Learning to use language to communicate October 2018 DOI:10.13140/RG.2.2.27698.86721
4. I. L. Falkum Children's metonymy comprehension: Evidence from eye-tracking and picture selection. *Journal of Pragmatics* Volume 156, January 2020, Pages 191-205
5. <https://srcd.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/cdev.13999>. 18 August 2023
<https://doi.org/10.1111/cdev.13999>

UO'K 81'373.613:821

O'ZBEK TOPONIMIKASINING SHAKLLANISH TAMOYILLARI

L.Davletova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch
R.Maxmudov, f.f.d., kat.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Ushbu maqolada o'zbek tili toponimlarining shakllanish tamoyillari o'rganilgan. Toponimlar paydo bo'lishida bir necha tillardagi o'xshash holatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: toponim, etimologik tahlil, nomlash tamoyili, semantik taraqqiyot, tarixiy qatlam.

Аннотация. В данной статье изучаются принципы образования топонимов узбекского языка. Проанализированы аналогичные ситуации возникновения топонимов в нескольких языках.

Ключевые слова: топоним, этимологический анализ, принцип именования, семантическое развитие, исторический пласт.

Abstract. This article studies the principles of formation of toponyms in the Uzbek language. Similar situations of the emergence of toponyms in several languages are analyzed.

Key words: toponym, etymological analysis, naming principle, semantic development, historical layer.

Toponimika fan sifatida rivojlanishida mukammal o'rganilgan va ilmiy asoslangan geografik terminlarning ahamiyati benihoyat katta. Geografik terminlar ancha katta axborot (informatsion) salohiyatga ega. Shuning uchun, tilshunoslar ham, geograflar va tarixchilar ham, ular bilan qiziqishadi. Ilmiy adabiyotlarda termin (lotincha, terminus – chegara, had) – so'ziga bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doir tushunchani aniq va barqaror ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi deb ta'rif berilgan. Hozirgi kunda termin so'zi bilan bir qatorda "atama". "istiloh" so'zlari ham ayni ma'noda qo'llanmoqda. Aslida atama so'zining ma'nosi kengroq, u termin bilan birga geografik nomni ham o'z ichiga oladi. Tarixiy matnlarda termin o'miga ko'pincha istiloh so'zi qo'llanmoqda. Terminlarning aniqligi, mukammalligi fanning rivojlanishini ma'lum jihatdan belgilab beradi.

Toponimik terminlar barcha tillarda takrorlanadi. Bu haqda H.Hasanov shunday yozgan: «Bordiyu o'ntacha asosiy tilni biladigan kishi kartadagi nomlarni shu tillarga tarjima qilib o'qisa, aksari shahar,

togʻ, daryo va koʻllarning nomlari deyarli bir maʼnoda ekanini koʻrib hafsalasi pir boʻlgan edi». Masalan, daryo, suv – jayhun, ob, ganga, reka, missi, rioxe, yoki ... Togʻ - jabal, koʻh, slian, montana, serra. monte, vald ... va hokazo. Toponimik terminlarni oʻzi ifodalayotgan obyektlarga qarab quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

1. Geomorfologik topoterminlar (agʻba, bel, doʻng, yozi, jar, koʻtal, ort, qir, oshuv, dara, tangi, baraz va boshqalar).
2. Litologik topoterminlar (tosh, qum, shagʻal, oltin, kumush, neft, gaz, koʻmir va boshqalar).
3. Hidrologik topoterminlar (arna, ariq, buloq, daryo, yop, kom, quduq, hovuz va boshqalar).
4. Floristik va faunistik topoterminlar (bodom, tol, terak, tut, jiyda, qayragʻoch, olma, oʻrik, laylak. kaptar, tuya, boʻri, gʻazol, jayra va boshqalar).
5. Oykonomik topoterminlar (kat, ovul, qishloq, deha, mahalla, guzar, koʻcha va boshqalar).
6. Etnonomik topoterminlar (qipchoq, nayman, qoʻngʻirot, qirq, yuz, ming, qangli, arab, tojik, qirgʻiz, qozoq va boshqalar).
7. Turli topoterminlar (obyektning xususiyatlarini ifodalovchi terminlar: tomoni, oʻrni, joyi, hajmi, rangi va boshqalar).

Xalq tabiiy geografik terminlarining muhim tarkibiy qismi hisoblangan mahalliy geografik terminlarni ilmiy va oʻquv adabiyotiga kiritish uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish lozim:

1. **Tatbiq etilayotgan terminning ilmiy va oʻquv adabiyotida qoʻllanilishini tekshirish tamoyili.** Tekshirish uchun asosan oliy va oʻrta maktab darsliklari, qoʻllanmalar, turli geografik lugʻatlar, toponimik lugʻatlar, ilmiy ishlar atroflicha koʻrib chiqiladi.

2. **Tatbiq etilajak terminni eʼlon qilish va izohlash.** Tadqiqotchi tatbiq etilayotgan terminni, avvalo maxsus seminarlarda, ilmiy konferensiyalarda, niatbuotda va turli anjumanlarda maʼruza qilish va ilmiy maqola eʼlon qilishi mumkin. Buning uchun terminning izohini, mohiyatini toʻla asoslab berishi lozim.

3. **Tatbiq etilayotgan termin ilmiy jihatdan toʻgʻri, qisqa, ixcham, hamma uchun tushunarli, oʻzbek tili qoidalariga mos boʻlishi** hamda terminlarni tanlash tamoyillariga toʻla javob berishi kerak.

4. **Tatbiq etilayotgan terminni ommaviylashtirish, mahalliy terminlari lugʻatlarini nashr etish.** Buning uchun mahalliy terminlarni oliy va oʻrta maktab darsliklarida, ilmiy tadqiqot ishlarida, mahalliy ommaviy axborot vositalarida keng qoʻllanilishiga erishish lozim.

Umuman olganda, geografik terminlar koʻpchilik dunyo mamlakatlari toponimiyasining asosini tashkil etadi. Ular real obyektlarning xususiyatini belgilaydi va geografik nomlarning etimologiyasini aniqlashda kalit vazifasini bajaradi. Mahalliy terminlarning ilmiy geografik adabiyotlarga oʻtishi doimiy jarayon boʻlib, ular geografik terminlarning asosiy manbai hisoblanadi. Har qanday klassifikatsiya koʻpincha ancha murakkab va bahstlab masala. Toponimlar klassifikatsiyasi ham bundan mustasno emas, chunki geografik nomlar turli-tuman, ajoyib va gʻaroyib, ularni turlarga ajratish, har bir nomni til qoidalariga nuqtayi nazardan, tarixiy shakllanishi va semantikasiga qarab tahlil qilish ancha murakkab masala hisoblanadi.

Geografik nomlarning ilmiy hammabop klassifikatsiyasini yaratishning murakkabligini toponimikani integral fan ekanligi, lingvistika, tarix va geografika fanlarining manfaatlari tutashgan joyda paydo boʻlganligi bilan ham izohlash mumkin. Hozirgacha har bir tadqiqotchi oʻz oldiga qoʻygan maqsadi va tadqiqot yoʻnalishidan kelib chiqib bu masalaga yondoshganligi bois, mavjud klassifikatsiyalar baʼzan, tilshunos toponomistlarni qanoatlantirsa, tarixchi va geografiklari uni maʼqullashmagan yoki aksincha, geograf toponomistlarga maʼqul boʻlsa ham tilshunos va tarixchilarni qanoatlantirmagan va hokazo.

P.N.Gʻulomov toponimlar klassifikatsiyasining ikki bosqichli tizimini taklif qildi. Taniqli olim dastlab toponimlarni uchta yirik guruhga (joyning tabiiy xususiyatlariga bogʻliq holda paydo boʻlgan nomlar; ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy holatlar bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan nomlar; afsonaviy va gʻaroyib nomlar) boʻlib, keyin ularning har birini alohida turlarga ajratgan.

1. Joyning tabiiy xususiyatlariga bogʻliq holda paydo boʻlgan nomlar guruhini sakkizta (joyning geografik oʻrni bilan bogʻliq nomlar; joyning oʻziga xos xususiyatiga bogʻliq nomlar; joyning reliefiga bogʻliq nomlar; joyning iqlimi, meteorologik elementlariga bogʻliq nomlar; suv bilan bogʻliq nomlar; oʻsimliklar, ularning turlari bilan bogʻliq nomlar; hayvonlarga bogʻliq joy nomlari: foydali qazilmalarga bogʻliq hosil boʻlgan nomlar) alohida turga ajratgan;

2. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy holatlar bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan toponimlar. Ular turli xalqlar, elatlar, urugʻlar, ularning rivojlanishi, bosib oʻtgan yoʻllari, siyosiy tuzumi, tarixi, shugʻullangan kasb-hunarlar bilan bogʻliq holda paydo boʻladi va oʻzida shunday voqea-hodisalarni aks etadi. P.N.Gʻulomov ularni oltita (kasb-hunar va maʼmuriyatdan olingan nomlar; tarixiy nomlar yoki mamlakat tarixida roʻy bergan voqea-hodisalar bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan nomlar; xalq, qabila, urugʻlarlar

bilan bog'liq holda paydo bo'lgan nomlar; kishilarning ism-familiyasi, taxallusi bilan bog'liq nomlar; diniy nomlar; zamonaviy nomlar) alohida turga ajratib ko'rsatgan.

3. Afsonaviy va g'aroyib nomlar. Ularni kelib chiqishiga qarab ikkita (at'sonaviy nomlar; g'aroyib nomlar) alohida turga ajratgan. Ayrim mutaxassislar fikricha, P.G'ulomov tomonidan taklif qilgan geografik nomlar klassifikatsiyasi ancha murakkab va sohaga oid barcha muammolar o'z yechimini topmagan. Geograf olimlar (H.M.Murzayev, H.H.Hasanov, S.Qorayev) tomonidan taklif qilingan klassifikatsiyalar toponimika uchun ancha qulayligi va mukammalligi bilan e'tiborga molik. O'tgan asrning oltmishinchi yillaridan boshlab O'zbekistonda nomlarni lingvistik aspektida o'rganish boshlandi. ularni til xususiyatlariga qarab, klassifikatsiyalashga alohida e'tibor qaratildi. Masalan. Sh.Qodirova «Toshkent mikrotoponimiyasining nomlanish prinsiplariga doir» (1966), Z.Do'simov «Toponimlar tasnifi masalasiga doir» (1978). N.Oxunov «O'zbekiston toponimiyasi» (2005), T.Enazarov «O'zbek nomshunosligi» (2015) kabi asarlarida bu masala qisman o'rganilgan. Xususan, Z.Do'simov «Toponimlar tasnifi masalasiga doir» nomli maqolasida toponimlarni asosan ikki yo'nalishda. leksik-semantik va grammatik tuzilishiga ko'ra klassifikatsiyalashni eng qulay va maqsadga muvofiq deb yozgan. Joy nomlari morfologik xususiyatlari, qaysi tilga mansubligi. etimologiyasi, semantikasiga qarab ham klassifikatsiyalangan. Masalan, semantik klassifikatsiya quvidagicha ko'rinishga ega: tabiiy-geografik omillar asosida shakllangan toponimlar, antropotoponimlar, etnotoponimlar, moddiy ishlab chiqarish bilan bog'liq toponimlar. savdo-transport va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq toponimlar. So'nggi yillarda tadqiqotchilar klassifikatsiyaning shu turiga ko'proq e'tibor berishyapti.

Tabiiy-geografik obyektlar ko'pincha, o'zlarining qadimiy nomlarini saqlab qolganlar. Shunday qilib, aytish mumkinki. ko'chma nomlar dunyoning ko'pchilik mamlakatlari toponimiyasi tarkibida uchraydi. Geografik nomlarning ko'chishiga kishilarning vatanidan xotira saqlashi. o'xshash tabiiy sharoitlarni mavjudligi. obyektning geografik o'rni, insonlarni xo'jalik faoliyati asosiy sabab bo'lgan.

Atoqli otning turdosh otga aylanishi (detoponimizatsiya). Ma'lumki, har qanday tilning so'z zaxirasi bir qancha manbalar hisobiga boyib boradi. Ana shunday manbalar qatoriga geografik obyektlarning nomlarini ham kiritish mumkin. Agar, «ular bilan til, topib muomala qilinsa». Qanchadan-qancha qadimiy so'zlarni tiklash mumkin. Turdosh otlarni geografik nomga aylanishi – toponimikaning umumiy qonuniyati sanaladi. Shu bilan birga ba'zan toponimlarini aksincha, turdosh otga aylanish hodisasi ham uchraydi. E.M.Murzayev bu jarayonni geografik nomlarning «ikkinchi hayoti» deb atagan. Shuni ham qayd qilish kerakki, toponimlar turdosh otga aylanib, ma'lum ma'noda o'zining toponimik asosidan uzoqlashadi. Geografik nomlari asosida yaralgan yangi so'zlar E.M.Murzayev, H.Hasanov, S.Qorayev, T.Nafasov kabi olimlar tomonidan ilmiy jihatdan tadqiq qilingan. Turdosh otlarga aylangan so'zlarga asos bo'lib xizmat qilgan geografik nomlar epotoponimlar (yunoncha, crabvuiog – «nom beruvchi») deb ataladi. Epotoponimlar barcha tillarda bor, shu jumladan o'zbek tilida ham bu hodisa keng tarqalgan. Ko'pincha ular bir tildan ikkinchi tilga ko'chib. internatsionallashib ketgan. Masalan, H.Hasanovning yozishicha, bolonya, jersi, boston, krepdeshin, paplindan tikilgan kiyimlarni kiygan kishi «geografiya»ni kiyganligini xayoliga ham keltirmaydi. Holbuki, Balonya va Paplin – Italiyadagi shaharlar, Jersi – Fransiya shimolidagi orol, Boston – AQSh dagi shahar, krepdeshin – «Xitoy matosi» (krep – «mato», shin – Chin, Xitoy)ni anglatadi. Toponimlardan nom olgan vulkan (Tirren dengizidagi Vulkan o'roli nomidan), kofe (Afrikadagi Kaffa o'lkasi nomidan). Olimpiada (Gretsiyadagi eng baland Olimp tog'i nomidan). Roman (Rim shahri nomidan), tamaki (ruscha tabak Kubadagi Tabaga vodiysi nomidan kelib chiqqan), panama (bosh kiyim – Panama davlati nomidan), kabi so'zlarning yaralishida ham aslida toponimlar asos bo'lgan. G'arbiy Yevropadagi Alp tog'lari nomidan alpinizm. alpinist, alp o'tloqlari, alp burmalanishi, alpid kabi so'zlar olingan. Bir qator mamlakatlarning pul birligi ham shu qonuniyat mahsulidir. Chunonchi, Afg'oniston pul birligi – afg'oni (Afg'oniston davlati nomidan). Tojikiston pul birligi – somoniv (Somoniyalar davlati nomidan). Eng so'ngi misol Yevropa Ittifoqi pul birligi – yevro. O'zbek tilida joy nomlariga bog'liq ravishda vujudga kelgan so'zlar juda ko'p. Chunonchi, makkajo'xori. qo'qon jo'xori, hisori qo'y, angori echki, qorako'l qo'yi, shibirg'oni uzumi (Afg'onistondagi Shibirg'on viloyati), qurama guruchi. shotut (shorn tuti, Suriyaning qadimgi nomi Shorn), balx tuti, jiIon jiyda (Erondagi G'ilon viloyati). kishmish (Eronga qarashli Keshm oroli nomidan), chust do'ppi, banoras to'ni. doka (Dakka shahri nomidan), tivit (Tibet so'zidan), iroqi do'ppi. iroqi sovun (Iroq nomidan) va hokazo.

Umuman olganda, epotoponimlar va ular asosida paydo bo'lgan so'zlar tilning lug'aviy boyligiga aylanib, yangicha ko'rinishda jamiyatning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Xalqning mahalliy shevalarida joy nomlaridan hosil bo'lgan juda ko'p so'zlar bor. ularni to'plash. izohlash. ilmiy jihatdan tadqiq etish muhim vazifa sanaladi.

Ko'chma ma'noli (metaforik) nomlar. Xalq geografik obyektlarning eng nozik va aniq belgilarini ilg'ab olib undan majoziy nom berishda foydalanadi. Shu sababdan, majoziy nomlar toponimiyada ko'p

uchraydi va bu semantik so'z yasash usullaridan biri hisoblanadi. Majoziy nomlarni ilmiy toponimik adabiyotlarda metaforik (metafora, grekcha metaphora - «siljish, o'xshatish»), toponimlar deb atashadi. Metafora so'zi o'xshatishni nazarda tutadi va u bir obyekt boshqa bir geografik obyekt bilan haqiqatan yoki zohiran hamda shakli va tashqi ko'rinishini o'xshashligiga qarab geografik obyektlarga nom berishda qo'llaniladigan usuldir. Masalan: Odamtosh, Arratosh, Qo'ytosh va hokazo. Adabiyotda metafora usuli so'z yoki iborani o'xshatishga asoslab ko'chma ma'noda ishlatiladi. Aytish joizki, ilmiy adabiyotlarda isliora so'zi ham shu ma'noda qo'llanilgan. Istiora – arabcha, "qarz olish" ma'nosidagi so'z. Bu usul jonli lil va badiiy adabiyotlarda keng qo'llaniladigan tasvir vositasi sanaladi. Chunonchi, tosh yurak, metin iroda, xum kalla va hokazo. Nomlovchi obyekt atalishiga asosiy turtki bo'lgan belgini (shakli, tashqi ko'rinishi) tasavvurida boshqa narsalar taqqoslab, o'xshash bo'lgan jihatlarini inobatga olib unga o'xshatma nom tanlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek toponimiyasi o'zining rang-barangligi va nomlash tamoyillarining xilma-xilligi bilan alohida ajralib turadi. Toponimlarning shakllanish tamoyillarini o'rganish, alohida guruhlariga ajratgan holda sinflarga ajratgan holda etimologik hamda tarixiylik nuqtayi nazardan tadqiq qilish o'zbek tilshunosligidagi dolzarb masalalardan biridir.

UO'K 808.5

ABU MUHAMMAD HARIRIY VA UNING MAQOMALARI

S.Do'smatov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta asrlarda arab adabiyotida vujudga kelgan maqoma janrining tarixi, rivojlanishi, bu janrda ijod qilgan va bu janrning asoschisi hisoblanadigan Badi' az-Zamon al-Hamadoniylar ishining davomchisi bo'lgan Abu Muhammad al-Haririylarning qalamiga mansub maqomalarining tahlili amalga oshirilgan. Hamadoniylar va Haririylar maqomalarining o'ziga xosligi qiyosiy tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Hariri, Hamadoni, maqoma, badiiy nasr, qisqa hikoya, roviy, tilanchi

Аннотация. В данной статье рассмотрены история и развитие жанра макама, появившегося в арабской литературе в средние века, Абу Мухаммада аль-Харири, являющегося продолжателем основоположника этого жанра Бади аз-Замона аль-Хамадани. Проведен анализ макама, принадлежащих перу Харири. Сравнительно описана уникальность произведений Хамадани и Харири.

Ключевые слова: Харири, Хамадани, макама, художественная проза, короткий рассказ, рассказчик, нищий.

Abstract. This article examines the history and development of the maqam genre, which appeared in Arabic literature in the Middle Ages, and Abu Muhammad al-Hariri, who is the successor of the founder of this genre, Badi al-Zamon al-Hamadani. An analysis of maqams owned by Hariri was carried out. The uniqueness of the works of Hamadani and Hariri is comparatively described.

Key words: Hariri, Hamadani, maqama, fiction, short story, narrator, beggar.

Kirish. Qadim zamonlardan buyon arablar yuksak so'z san'ati bilan faxrlanib keldilar. VIII-XII asarlarda o'rta asr arab madaniyatining gullab-yashnagan davrida, ellinistik falsafa ta'siri ostida so'z san'ati alohida ahamiyat kasb eta boshlaydi. O'rta asr arab faylasuflari fikricha, insoniyat jamiyatining oqilona asosda shakllanishida nutq muhim o'rin tutgan. Shu boisdan arab adabiyotida so'z san'atiga katta e'tibor beriladi, badiiy ifoda uslubi esa asrlar davomida sayqallanib, jumlar mutavozin shaklida tuzilib, turli xil xat va tovush bezaklari bilan boyitib borildi.

Arablarning notiqlik san'ati, so'zga bo'lgan alohida munosabati boshqacha aytganda, sig'inishi haqida bir necha bor yozilgan ham, gapirilgan ham. Notiqlik va hikoya etish san'ati juda yuqori baholangan. So'zni moxirlik bilan muomalada qo'llash turi ofat-balolardan saqlashi mumkin, degan fikrlar ham mavjud bo'lgan. Shuning uchun «maqoma»-«turish joyi», «odamlarning yiqilishi, to'planish joyi» o'z-o'zidan hikoyachilar va tinglovchilarning mavjudligini nazarda tutadi.

X asrdan boshlab «maqoma» istilohi uslub jihatidan nafis bo'lgan firibgarlik hikoyalarini ifodalay boshladi. «Maqoma» so'zining evolyusiyasi shuni ko'rsatadiki, bu janr nafis suhbatlar shaydolari suhbatlarida paydo bo'lib, faqat og'zaki tarzda bo'lgan. O'zining adabiy shaklini u faqatgina Hamadoniylar ijodi orqali oldi. Yangi janr ziyoli shaharliklar va feodallar o'rtasida keng tarqaldi [1, 212].

O'rganilganlik darajasi. Arab nasrini, xususan, maqoma janrini o'rganish o'rta asrlardan boshlab, to hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. Bu borada, akademik I. Yu. Krachkovskiyning xizmatlari katta. U o'zining bir qancha asarlarida arab nasri haqida qimmatli fikrlar bergan. Bundan tashqari, A. Ye. Krimskiy, I. M. Filshtinskiy, B. Ya. Shidfar, A. A. Dolinina, V. M. Borisov, A. Kasumovalar ham arab

adabiyotida, jumladan, arab nasrida maqoma janri va mualliflari bo'yicha ilmiy izlanishlar o'tkazganlar. O'zbek sharqshunolaridan professor Sh. Shamusarov, S. Saydumarovlar ham maqoma janriga oid tadqiqotlar olib borganlar.

Tahlil va natijalar. Maqomalar-o'rta asr arab nasri haqida ma'lum va ma'ruf bo'lganidan bir muncha farq qiluvchi o'ziga xos janr. Ular nasr va nazmning, nafis bezatilgan badiiy va jonli nutqning xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Nasr va nazmning yagona hikoya etish tizimida almashib kelish islomgacha bo'lgan davrga borib taqaladi [2, 3]. Arab adabiyotida shakllangan maqoma janrida tengi yo'q va mohir so'z ustasi deb ikki muallif-Badi uz-Zamon al-Hamadoni (969-1007) va Abu Muhammad Hariri (1054-1122) tan olinadi. Maqoma janri mashhur arab adibi al-Hariri ijodida rivoj topdi. Hariri filologik bilimlari uni maqoma yozish kabi og'ir masalani uddasidan chiqishiga imkon berdi. Bu unga arablar o'rtasida buyuk adib deb tanilishiga olib keldi. Arab tanqidchilari Hariri maqomalarini arab stilistikasining gultoji deb hisoblaydilar. Ular qofiyali nasrda yozilgan bo'lib, juda ko'p badiiy san'atlar qo'llanilganki, hatto uni sharhsiz o'qimishli arablar ham tushunmasligi mumkin. Hariri maqomalari Hamadoni maqomalaridan kompozitsiyasining murakkabligi, shaklining nafisligi bilan ajralib turadi. Hariri maqomalarining syujeti va kompozitsiyasi shunday tuzilganki, muallif o'zining nazmiy mahoratini bema'lol namoyon qila oladi.

XIX asrda al-Hariri maqomalari yevropa tillari-fransuz tiliga Silvester de Sasi (Parij 1922 y), ingliz tiliga Teodor Preston (London, 1850), Cheneri va Shteynchass (London, 1896) hamda nemis tiliga Fridrix Ryukkert (Shtutgart, 1844) tomonidan tarjima qilingan edi. Maqomalarni shuningdek Muxammad Shamsuddin fors tiliga tarjima qilgan. Al-Hariri maqomalariga juda ko'plab sharhlar yozilgan. Bular ichida eng mashhurlari va ommaviylari al-Matraziy, al-Ukbariy, at-Taroifiy, at-Talabiy, an-Nasiriy, al-Balxiy sharhlaridir. Ash-Shurayshiy tomonidan yozilib, Bombayda chop etilgan sharh xar tomonlama mukammal, keng va batafsil asardir.

Al-Hariri maqomalar so'z boshida bu asarni bir oliy mansabdor shaxs amriga binoan yozganligini, u o'ziga xos adabiy janrning haqli ravishda asoschisi hisoblangan Badi uz-Zamonga ergashishini ta'kidlaydi [3]. Al-Hariri maqomalarida ham al-Hamadoniya bo'lgani kabi ikkita asosiy doimo ishtirok etuvchi qahramon-bu turli shaharlar bo'ylab kezib yuruvchi savdogar obrazidagi roviy va bosh qaxramon-ma'lumotli, qashshoq, daydi.

Al-Hariri to'plamini 50 maqoma tashkil etadi, al-Hamadoniya esa 52 ta maqoma. Garchi ularning 8 tasi bir xil nomlangan bo'lsa-da (bular-Hulvon, Dinor haqida, Kufa, Bag'dod, She'riyat, Sheroz, Sasan va Basra maqomalari), biroq ularning mavzulari bir-biridan farq qiladi [2, 19].

Agar al-Hamadoniya Sheroz maqomasi pand-nasihat mavzuiga oid bo'lsa, al-Hariri shu nomli maqomasi aldamchilik mavzuidagi asardir. Bir xil nomlangan maqomalaridan 4 tasi (Dinor, She'riyat, Sasan, Kufa) aldamchilik va bitta maqoma (she'riyat) ritorik maqoma sifatida mavzui bo'yicha bir-biriga yaqin keladi. Al-Hariri al-Hamadoniydan g'oya va mavzularni olib, ko'p jihatdan unga taqlid etadi.

Hariri sheroz maqomasida daydilar va tilamchilarning jargoni bayon etilgan bo'lsa, al-Hamadoniya «G'usofiya» maqomasida qaroqchilar va kissavurlar foydalanadigan uslub va iboralar sanab o'tilgan.

To'plamdagi barcha maqomalar kompozitsiyasi deyarli yagonadir: savdogar obrazidagi roviy bir shahardan ikkinchi shaharga borib, u yerda har safar yangi qiyofada paydo bo'lgan Abu Zaydni uchratadi. Roviya asta-sekin qaxramonni uning nutqi, qilmishiga qarab taniydi va aldamchilik qilgani uchun uni ayblaydi. Biroq maqoma nihoyasida Abu Zayd yangi maqomada, yangi shaharda va yangi qiyofada paydo bo'lishi uchun o'z do'sti roviyni tark etadi. Maqoma bayon etilgan har bir voqea faqat til va syujet jihatlaridan yorqin bo'lib qolmay, balki muayyan axloqni ham ifodalaydi.

Maqoma kompozitsiyasi tadqiqoti ulardagi syujet tuzilishi muayyan tizimga bo'ysundirilganligini, syujetning soddalashtirilish yoki murakkablashtirilishidan qat'iy nazar qahramon nutqi maqomalar uchun birinchi darajali ahamiyat kasb etib qolishini ko'rsatadi. Ritorik maqomalar oddiy turdagi, murakkablashmagan kompozitsiyalar xos. Ulardagi fikrning nafis so'z bilan ifodalanishi, uslubning bezatilganligi bu oddiylik o'rni to'ldiradi. Aldamchilik maqomalarining ko'pchiligi uchun tilning emas, balki syujet va kompozitsiya tizimining murakkabligi xarakterlidir [2, 33].

Hariri maqomalarini mazmuniga ko'ra shartli ravishda ikki katta guruh-aldamchilik va ritorik maqomalar guruhiga bo'lish mumkin. Bu shartlilikni istisnosiz barcha maqomalarda ritorik element mavjudligi bilan tushuntirish mumkin. Maqomalar mavzu doirasi xilma-xil bo'lib, ularda ijtimoiy ziddiyat, faqirlik va tilamchilik, ayyorlik va aldamchilik keng o'rin olishi bilan bir qatorda ko'plab foydali va axloqiy ta'limotlar: foni dunyoning o'tkinchiligi, inson farovonligining doimiy emasligi, do'stlikka sadoqat, oila va nikohning foydasi, yaqin kishilarga yordam, xayrli ishlar qilish va boshqalar yoritiladi.

Haririy maqomalari muallif yashab, ijod qilgan davrni aks ettirar ekan, ularning mavzu doirasi ham ana shu davr ruhi asosida, ya'ni xalifalikning X-XII asrlardagi hayotining tarixiy jarayonidan kelib chiqib belgilanadi. Maqomalarda eng asosiy o'rinni egallagan mavzu-tilamchilik bo'lib, u turli yo'llar bilan amalga oshiriladi. Maqomalar qahramoni o'z maqsadiga erishishi uchun turli qiyofalarda paydo bo'ladi.

Krimskiyning fikricha, al-Haririy arab adabiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Uning maqomalarini o'rganib, arablar badiiylik mukammalligini so'z o'yini va jimjimadorligida deb ko'rishga o'rganib qolishdi [1, 223].

Xulosa. Shunday qilib, Haririy maqomalarini o'z davrining adabiy ne'matlari va qonunlari doirasida ijro etgan o'rta asr muallifining asari sifatida qarash mumkin. Biroq Haririy klassik arab adabiyotida deyarli birinchi bo'lib mana shu hududlar chegarasidan chiqadi: uning maqomalariga eng avvalo bosh qahramon obrazida sezilarli voqelik elementlari xosdir. Haririy maqomalari arab nazmi va arab nasri o'z taraqqiyotining eng oliy pog'onasiga ko'tarilganda arab badiiy so'z san'atining muhim janrlaridan biri va o'ziga xos sintezning qonuniy mahsuli sifatida paydo bo'ldi. Haririy maqomalarida arab tilining boy so'z zahirasi har tomonlama o'z ifodasini topdi. Xaririy maqomalari yuksak badiiy uslub va nafis bezatilgan tilga ega bo'lib, muallif ijod etgan davr jamiyatiga mansub bo'lgan quyi tabaqalarning turmush tarzini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фильштинский И. М. Арабская классическая литература. Москва, «Наука».1965.
2. Saydumarov M. Haririy maqomalari. T., 1992.
3. Макамы ал-Харирий. Пер с арабс. Борисова В. М., Долилиной А. А. и Кирпиченко В. Н. с предисл. Борисова В. М., Долилиной А. А. М., Наука, 1987.
4. Долинина А.А. Реализация канона в сюжетах и композиции макама ал-Харири. –Проблемы арабской культуры. М., 1987
5. Do'smatov S.T. Badi az-Zamon al-Hamadoniyy va uning maqomalari. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 2024, 1/4.

UO'K 8; 81

SIYOSIY DISKURS

M.Egamberganova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

F.Bahodirova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Siyosiy diskurs, siyosiy jarayonlarning o'ziga xos ko'rinishini, o'zaro ta'sirini, jamiyatning fikr-mulohazalarini va siyosiy qarorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega to'g'risida fikrlar keng bayon qilingan.

Kalit so'zlar: diskurs, siyosiy diskurs, Siyosiy lingvistika, ritorika, siyosatchilar, partiyalar.

Аннотация. В данной статье широко выражены взгляды на политический дискурс, специфику возникновения политических процессов, их взаимодействие, важное значение в формировании общественного мнения и политических решений.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, политическая лингвистика, риторика, политики, партии.

Abstract. In this article, the views on the political discourse, the specific appearance of political processes, their interaction, the important importance in the formation of public opinions and political decisions are widely expressed.

Key words: discourse, political discourse, political linguistics, rhetoric, politicians, parties.

Hozirda "diskurs" atamasi ko'p qo'llanilayotgan atamalardan bo'lib, bu faqatgina tilshunoslikning obyekti bo'libgina qolmasdan sotsiologiya, kulturologiya, pedagogika, yurisprudensiya sohalarining ham tadqiq obyekti bo'lib xizmat qiladi. Ko'pgina fan sohalarida keng ishlatilib kelinayotgan bo'lsa-da, yagona, ko'pchilik e'tirof etadigan talqini yo'q. Dastlab, "diskurs" va "matn" terminlari ayni bir tushuncha ifodalagan bo'lsa, hozir "matn" yozma nutq, "diskurs" og'zaki nutqqa nisbatan qo'llaniladi.

A.I.Gorshkov alohida ko'rsatib o'tganidek, lingvistik adabiyotlarda "diskurs" terminining qat'iy ma'nosi yo'q, u ifodalaydigan hodisalar diapazoni juda keng, ya'ni "matnning qismidan yaxlit nutq" qacha bo'lgan hodisalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu so'zning ma'nosi fransuzcha "discours" – "nutq, so'zlash" demakdir [1]. Bu so'z lingvistik termin sifatida birinchi marta 1952-yilda amerikalik olim Z.Harrisning "Discourse analysis" kitobida keltirilgan.

Zamonaviy diskurs nazariyasi mustaqil fan sifatida asosan XX asrning 60-yillari o'rtalariga to'g'ri keladi. XX asrning 90-yillari o'rtalariga kelib, bu yo'nalishda bir qancha ishlar yaratildi.

Diskurs turli xil doirada qo'llanilishi mumkin. Jumladan, siyosiy, ilmiy, iqtisodiy diskurs hozirda keng o'rganilayotgan sohalaridan biridir. Shulardan tilshunoslarning diqqatini jalb qilayotgani siyosiy diskurs bo'lib, prezidentlik munozaralari, saylovoldi tashviquqlari, siyosiy bilimlarni egallash,

saylovchilarni saylashda yetakchi rol o'ynaydi. Dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida prezidentlik ritorikasini o'rganish uchun ilmiy izlanishlar ko'p olib boriladi. 2003-yili bu fan bo'yicha rus tilidagi ilk qo'llanma A.P.Chudinovning "Siyosiy lingvistika" kitobi yozilgan. Siyosiy lingvistika bo'yicha yana bir muhim manba E.I.Sheygalning "Siyosiy diskurs semiotikasi" ilmiy ishi bo'lib, unga ko'ra siyosiy diskurs ikki o'lchamga ega: real va virtual. Real o'lchov ma'lum makonda sodir bo'luvchi, lingvistik, paralingvistik omillar natijasida paydo bo'lgan nutqni nazarda tutadi. Virtual o'lchov esa semiotik makon hisoblanib, u verbal va noverbal belgilarni qamrab oladi [2].

Siyosiy nutqning kuchi uning jamoatchilikning siyosiy voqelik haqidagi tasavvurini shakllantirish qobiliyatidan kelib chiqadi. Siyosatchilar va ommaviy axborot vositalari ma'lum bir siyosiy kun tartibini ilgari surish va muayyan masalalarni yoritish orqali jamoatchilik e'tiborini tortadi va ularni ma'lum bir yo'nalishda fikrlashga undaydi. Shu tariqa siyosiy nutq jamiyatdagi siyosiy munozaralarga ta'sir qiladi va siyosiy qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Biroq, siyosiy nutq ham munozarali masala. Ba'zi tanqidchilarning ta'kidlashicha, siyosiy ishtirokchilar yoki ommaviy axborot vositalari ma'lumotni manipulyatsiya yoki chalg'ituvchi tarzda taqdim etish yoki muayyan siyosiy qarashni targ'ib qilish orqali jamoatchilikning siyosiy fikriga ta'sir qilishi mumkin. Shu bois siyosiy nutqning mohiyati va ta'sirini o'rganish demokratik jarayonlarning sog'lom bo'lishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Siyosatni tilsiz olib borib bo'lmaydi, tilni siyosiy hodisa sifatida ko'rish va siyosatni diskursiv hodisa sifatida tahlil qilish lozimdir [3]. Siyosiy tilshunoslik bilan shug'ullangan ayrim olimlar siyosiy lingvistikaga bog'liq bo'lgan to'rtta tarkibiy yo'nalishni ko'rsatib o'tadi [4].

Ular:

- siyosiy diskursni tanqidiy tahlil qilish;
- siyosiy diskursning tarkibini tahlil qilish;
- siyosiy diskursning ritorik tahlili;
- siyosiy diskursning kognitiv tadqiqotlari.

Siyosiy harakatda siyosiy nutq asosiy usul hisoblanadi. Darhaqiqat, aksariyat siyosiy harakatlar, jumladan, qonunlar qabul qilish, saylovoldi tashviqotlar, qarorlar qabul qilish, yig'ilish va boshqalar asosan diskursivdir. Lekin saylovoldi tashviqot bilan qonunlar qabul qilishdagi siyosiy nutq o'zining tuzilishi va strategiyasiga ko'ra farqlidir. Ya'ni tashviqotlar da'vat etish maqsadida so'zlanadi, shuning uchun ham ko'pincha buyruq-istak maylidan, baland-past intonatsiyalardan foydalanish mumkin, qonunlar qabul qilishda esa bir xil intonatsiyadan, majhul nisbatdan ko'proq foydalaniladi.

Umuman olganda, asosan siyosiy nutqda namoyon bo'ladigan, aynan siyosiy mohiyatni ko'rsatib beruvchi nutq tuzilmalari bormi degan savol mavjud. Buning uchun dastlab, siyosiy nutq va siyosiy kontekstni farqlab olish kerak. Lug'aviy jihatdan ayrim siyosiy jargonlardan tashqari aniq siyosiy janrlar va kontekstlar uchun mo'ljallangan tuzilmalarni topish qiyin hisoblanadi. Siyosiy kontekstda siyosat haqida so'z borayotganligini biz siyosatga oid lug'aviy birliklar yordamida sezsak, siyosiy nutqda nafaqat siyosiy leksika, balki nutq harakatlari, uslub, ritorika, so'zlashuv strategiyasi, mimika va tana harakatlari ham ishtirok etadi.

Siyosiy nutq deyarli har qanday mavzuda bo'lishi mumkin: siyosiy uchrashuvlar, muhokamalar, debatlar, ta'lim, sog'liq, iqtisodiyot, ish bilan bandlik, tashqi siyosat va hokazo. Siyosiy mavzular siyosat arboblarning o'tmish, hozir, asosan, kelajakdagi ishlari haqida bo'ladi. Bundan tashqari, siyosiy nutqda "qutblanish" tushunchasi mavjud bo'lib, BIZ va BIZNING harakatlarimizga ijobiy nuqtayi nazardan, ULAR va ULARNING xatti-harakatlariga salbiy nuqtayi nazardan qaralish ehtimoli ko'p hisoblanadi [5]. Bu degani siyosatda har qaysi taraf o'zining xatti-harakatini ijobiy tarzda, ikkinchi tarafga esa ko'pincha salbiy tarzda baho beradi.

Diskurs janrlarida har bir janrning semantik mazmunining umumiy tuzilishini belgilovchi kategoriyalardan tashkil topgan sxematik shakllar tushunchasi mavjud. Masalan, munozaralar, yangiliklar, siyosiy debatlar bunga misol bo'la oladi. Siyosiy kontekstda matn va nutq uchun bunday matn sxemalari qanday vazifani bajarishi mumkin?

Bunday sxematik tuzilmalarning birinchi umumiy xususiyati jumlalarning sintaktik joylashuvidir. Sarlavhada yoki xulosada ba'zi ma'lumotlarning ta'kidlanganligi nutqda ma'nolarning qanday taqsimlanishiga bog'liq. Unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan ma'lumotlarni muhim sxematik qismlarga qo'yish orqali urg'u berish yoki muhim ma'lumotlarni yashirish uchun uni ko'rinmas matn toifalariga qo'yib, darajasini pasaytirish mumkin.

Siyosiy tilda raqiblar va dushmanlar ko'proq salbiy leksik birliklarda ifodalanadi. Masalan, Ronald Reyganning Nikaragua haqidagi nutqida terroristlar, kommunistik tahdid kabi so'zlar dushman taraf uchun salbiy ma'noda, ozodlik jangchilari, demokratik qo'shnilar kabi so'zlar ijobiy ma'noda qo'llanilgan.

Siyosiy diskursda leksik uslubga qaraganda biroz ravshanroq va nozikroq narsa sintaktik uslubning siyosiy manipulyatsiyasi, masalan, olmoshlardan foydalanish, so'z tartibini o'zgartirish, o'ziga xos sintaktik kategoriyalardan foydalanish, faol va passiv konstruksiyalar, nominalizatsiya, gaplarni joylashtirish, jumlarlar murakkabligi va boshqalar gap tuzilmalarida yotgan ma'nolarni ifodalash usullari hisoblanadi. Siyosiy nutqda, asosan, ko'plik olmoshlaridan foydalaniladi. So'zlar va iboralarning joylashuvi ham qaysi so'zga urg'u berishda katta ahamiyatga ega. Masalan, "Politsiya namoyishchilarni o'ldirdi" va "Namoyishchilar politsiya tomonidan o'ldirildi" gaplarida urg'u berilayotgan so'z gap boshida berilgan.

Siyosiy nutqda ritorika bo'yicha ko'p ish olib borilyapti. Ritorika sud zalida qo'llanilishidan tashqari, siyosiy yig'ilishlarda odamlarni ishontirish uchun "san'at" sifatida ishlab chiqilgan. Siyosiy nutq giperbolik, ba'zan axloq doirasidan tashqarida bo'lishi mumkin va ular " ritorika" so'zi bilan umumlashtiriladi. Siyosiy ritorikada alliteratsiya, parallelizm va ritmdan [6], eng nozik va keng tarqalgan mubolag'a, metafora va metonimiyalardan [7] foydalanilishi mumkin. Bu tasviriy vositalar shu xalqning, xatti-harakatlarning konseptual sohalaridan kelib chiqib tanlanadi. Dushman yoki raqib taraf ayyorlik yoki tartibsizlik belgisi tulki, kalamush, xo'roz sifatida do'stlar esa sher, yo'lbars, ayiq sifatida qo'llanilishi mumkin.

Sintaktik tuzilmalardan tashqari, tovush va grafiklarning tuzilmalari ham ma'nolarni ta'kidlashda bilvosita funksiyani bajaradi. Ovoz balandligi(shivirlash,baqirish), intonatsiya diqqatga ta'sir qilihi mumkin. Grafik ko'rsatkichlar, jumladan, harflar, ranglar, fotosuratlar ham siyosiy nutqda katta ahamiyatga ega.

Siyosiy matn va nutqning qaysi janrida qanday nutq harakatlari qo'llanilishini pragmatik analiz ko'rib chiqadi [8]. Hukumat bayonotlari asosan da'volardan iborat bo'lib, parlament muhokamalari, odatda, tasdiqlashlar, savollar, ayblovlar va kechirimlardan iborat bo'ladi.

Siyosiy diskursning emotsionalligi va psixologik ta'sirga ega bo'lishiga xizmat qiluvchi bir qancha vositalar mavjud:

Fonetik vositalar:

a) intonatsiya

Masalan, Biden: Will you shut up, man?

Trump: Listen, who is on your list, Joe? (In 2020 presidential campaign)

b) punktuatsion belgilar: He came and asked for a tax cut – we wanted a tax cut to kick the economy into gear. (by Varner in the Commission on Presidential Debates, 2004)

d) pauzalar: We are in a bubble right now... (By Trump in the Commission on Presidential Debates)

e) talaffuz: Hooray! Russia! Russia! Russia! (V.V. Putin)

f) bo'g'inlar: We do not violate anything. Do not. (V.V.Putin)

Leksik va frazeologik vositalar:

a) metafora:

Obama: Now, John mentioned the fact that business taxes on paper are high in this country. (The Commission on Presidential Debates,2008)

b) metonimiya:

Obama: I mean, we've had years in which the reigning economic ideology has been what's good for Wall Street, but not what's good for Main Street.

d) frazeologik birliklar:

McCain: That kind of thing is not the way to rein in runaway spending in Washington D.C.

Grammatik vositalar:

a) stilistik figuralar: ritorik so'roq: Is this not a national disgrace?(G.A.Zyuganov)

b) takror: We live in an unreal world with an unreal policy and an unreal economy.(M. Prokhorov)

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki, siyosiy nutq jamiyatdagi siyosiy jarayonlarni shakllantiruvchi va siyosiy kuch dinamikasini aks ettiruvchi nutq va muloqot shaklidir. Siyosiy nutqda siyosatni shakllantirish va amalga oshirish kabi jarayonlarda siyosiy ishtirokchilar, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik o'rtasidagi aloqa muhim rol o'ynaydi. Siyosiy nutq siyosatchilar, partiyalar yoki siyosiy guruhlarining muayyan masala yoki mafkura atrofida yaratadigan nutqidir. Bu nutqlar ko'pincha muayyan ijtimoiy voqelikni talqin qilish va siyosiy maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi.

Siyosiy nutq til va ramziy muloqotni inklyuziv tarzda qo'llashni o'z ichiga oladi. Siyosatchilar, ommaviy axborot vositalari va boshqa aktyorlar o'zlarining siyosiy maqsadlarini yetkazish uchun ritorik strategiyalar, belgilar, metaforalar va boshqa lingvistik vositalardan foydalanadilar. Ushbu vositalar muayyan siyosiy xabarlar maqsadli auditoriya tomonidan qanday qabul qilinishi va ularga ta'sir qilishini aniqlashda katta ahamiyatga ega.

1. Миловидов В.А. Текст, контекст, интертекст: Введение в проблематику сравнительного литературоведения.- Тверь: Твгу, 1998
2. Po'latov Sh.N. Robindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan hissasi.// "Scienca and education" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020,136-144p.
3. Chilton and Schaffner 1997
4. Po'latov Sh.N. Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari.// Science and education" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020, 21-27 p
5. Teun A. van Dijk. What is Political Discourse Analysis? 28 p.
6. Allen 1991; Cacioppo & Petty 1979; Frédéric 1985; Johnstone 1994).
7. Akiyo 1994, Blommaert 1994; Chilton 1985, 1987, 1995; Chilton & Ilyin 1993; Howe 1988;
8. Mumby & Spitzack 1983; Read et al. 1990; Zashin & Chapman 1974; Blommaert & Verschueren 1991; Eelen 1993; Holly 1990; Trognon & Larrue 1994; Verschueren 1994; Volmert 1989; Wilson 1991

UO'K 81-13

IJTIMOYIY HIMOYA TERMINLARINI TARTIBGA SOLISH MASALASINING LINGVISTIK ASOSLARI

M.D.Elmirzayeva, o'qituvchi, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ijtimoiy himoya terminlarini tartibga solishning lingvistik asosi tilning ijtimoiy farovonlik va himoya bilan bog'liq siyosatni shakllantirish, belgilash va amalga oshirishdagi rolini anglatadi. Ushbu mavzu bo'yicha ba'zi asosiy fikrlar, ijtimoiy himoya dasturlarini tartibga soluvchi qonunlar va qoidalar ko'pincha muvofiqlik mezonlari, imtiyozlar va huquqlarni aniqlash uchun maxsus lingvistik atamalar va ta'riflarga tayanadi. Ijtimoiy himoya siyosatini boshqarishda ravshanlik va izchillikni ta'minlashda huquqiy matnlarning aniq ifodalanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chalkashmaslik va imtiyozlardan adolatli foydalanishni ta'minlash uchun ijtimoiy himoya shartlarini belgilashda aniq va bir ma'noli tildan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Terminologiyadagi noaniqliklar yoki nomuvofiqliklar noto'g'ri talqin va huquqiy nizolarga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: Terminologiya, Ijtimoiy himoya atamalari, siyosatini boshqarish, imtiyozlardan adolatli foydalanishni ta'minlash, tarijii ijtimoiy himoya terminlari.

Аннотация. Лингвистическая основа регулирования условий социальной защиты относится к роли языка в формулировании, определении и реализации политики, связанной с социальным обеспечением и защитой. Некоторые ключевые моменты по этой теме заключаются в том, что законы и положения, регулирующие программы социального обеспечения, часто опираются на конкретные лингвистические термины и определения для определения критериев, льгот и пособий. Точные формулировки юридических текстов имеют решающее значение для обеспечения ясности и последовательности в осуществлении политики социальной защиты. Чтобы избежать путаницы и обеспечить справедливый доступ к пособиям, важно использовать ясные и недвусмысленные формулировки при определении терминов социального обеспечения. Неясности или несоответствия в терминологии могут привести к неправильному толкованию и юридическим спорам.

Ключевые слова: Терминология, условия социальной защиты, политика управления, обеспечение справедливого использования льгот, традиционные условия социальной защиты.

Abstract. The linguistic basis of the regulation of social protection terms refers to the role of language in the formulation, definition and implementation of policies related to social welfare and protection. Some key points on this topic are that laws and regulations governing welfare programs often rely on specific linguistic terms and definitions to define eligibility criteria, benefits, and entitlements. The precise wording of legal texts is crucial in ensuring clarity and consistency in the administration of social protection policy. To avoid confusion and ensure fair access to benefits, it is important to use clear and unambiguous language when defining social security terms. Ambiguities or inconsistencies in terminology can lead to misinterpretation and legal disputes.

Key words: Terminology, Social protection terms, policy management, ensuring fair use of benefits, traditional social protection terms.

Ijtimoiy himoya atamalari turli til hamjamiyatlari va madaniy kontekstlarda ma'no va talqinda farq qilishi mumkin. Siyosatchilar inklyuzivlik va samaradorlikni ta'minlash uchun qoidalarni ishlab chiqishda til xilma-xilligi va madaniy nuanslarni hisobga olishlari kerak. Ijtimoiy himoya qoidalari barcha manfaatdor tomonlar, jumladan, benefitsiarlar, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar va siyosatchilar uchun ochiq va tushunarli tildan foydalangan holda ishlab chiqilishi kerak. Oddiy til tamoyillari tartibga soluvchi matnlarda tushunish va shaffoflikni yaxshilashga yordam beradi. Ijtimoiy himoya qoidalarini talqin qilish

va amalga oshirish ko'pincha sintaksis, semantika va pragmatika kabi lingvistik omillarga bog'liq. Huquqiy va ma'muriy mutaxassislar tartibga soluvchi tilni talqin qilish va uni amalda qo'llashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ijtimoiy himoya shartlariga xalqaro konventsiyalar, standartlar va ilg'or tajribalar ham ta'sir qilishi mumkin. Turli mamlakatlarda ijtimoiy himoyani tartibga solishning lingvistik yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish samarali strategiyalar va asoslar haqida tushuncha berishi mumkin. Til ijtimoiy himoya siyosati haqidagi jamoatchilik nutqi va tasavvurlarini shakllantirishda kuchli vositadir. Siyosatchilar va himoyachilar siyosat maqsadlarini etkazish, aralashuvlarni oqlash va ijtimoiy farovonlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashni safarbar qilish uchun tildan strategik tarzda foydalanadilar. Tilning evolyutsiyasi va moslashuvi: Ijtimoiy himoya atamaları o'zgaruvchan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy kontekstlarga javoban vaqt o'tishi bilan rivojlanadi. Normativ til yangi muammolarga, paydo bo'ladigan ehtiyojlarga va ijtimoiy farovonlik tushunchalari bo'yicha rivojlanayotgan tushunchalarga moslashishi kerak.

Bilamizki, bugun O'zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlari bilan o'zaro manfaatli hamkorligini siyosiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish chet tillarga ehtiyojni tobora oshirmoqda. Ijtimoiy himoya terminlari bilan bog'liq muammoni turli tushunchalar orqali lingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqish mumkin:

Semantik tahlil jihatdan qaraydigan bo'lsak: "social security," "welfare" "benefits" , "Ijtimoiy ta'minot", "farovonlik", "foydalar" kabi ijtimoiy himoyaga oid terminlarning ma'nolari madaniy, siyosiy va tarixiy sharoitlarga qarab farq qilishi mumkin. Semantik tahlil ushbu terminlarning turli til jamoalarida qanday ta'riflanishi va tushunilishini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Nutqni tahlil qilish: Ijtimoiy himoyaga oid munozaralarda ishlatiladigan tilni o'rganish asosiy kuch dinamikasini, mafkuralarni va ijtimoiy farovonlikka munosabatni ochib berishi mumkin. Bunga siyosiy munozaralarda, ommaviy axborot vositalarida, akademik nutqda va hokazolarda terminlar qanday qo'llanilishini tahlil qilish kiradi.

Pragmatik tahlil kommunikativ maqsadlarga erishish uchun muayyan kontekstlarda ijtimoiy himoya terminlaridan qanday foydalanilishini ko'rib chiqadi. Bu ijtimoiy o'zaro munosabatlarda muayyan atamalarni qo'llashning mo'ljallangan ma'nolari, oqibatlar va ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Tillararo tadqiqotlar: Ijtimoiy himoya terminologiyasini turli tillar va madaniyatlarda taqqoslash ijtimoiy farovonlik bilan bog'liq tushunchalarning lingvistik jihatdan qanday kontseptuallashtirilgani va ifodalanishini yoritishi mumkin. Bu universal tamoyillarni, shuningdek, tilga xos nuanslarni aniqlashga yordam beradi.

Ijtimoiy himoyaga oid rasmiy hujjatlar, qonunlar va siyosatlarda qo'llaniladigan tilni tahlil qilish til tanlash qonuniy huquqlar, huquqlar va ijtimoiy ta'minot xizmatlaridan foydalanishni qanday shakllantirishini aniqlashi mumkin.

Ijtimoiy lingvistika: Sotsiolingvistik tahlil sinf, etnik kelib chiqishi, jinsi va boshqalar kabi ijtimoiy omillarning tildan foydalanishga va ijtimoiy himoya terminlarining talqiniga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Bunga ijtimoiy o'ziga xoslik va guruh a'zoligiga asoslangan terminologiyadagi o'zgarishlarni o'rganish kiradi.

Tarixiy tilshunoslikda esa: ijtimoiy himoya terminologiyasining tarixiy rivojlanishini tadqiq qilish ijtimoiy farovonlik tizimlarining evolyutsiyasi, siyosat asoslari va ijtimoiy farovonlikka nisbatan jamiyat munosabatlari haqida tushuncha berishi mumkin.

Ijtimoiy himoya terminlari bilan bog'liq muammoning lingvistik asoslarini shu nuqtai nazardan o'rganish orqali tadqiqotchilar tilning ijtimoiy munosabatlar, siyosat va ijtimoiy farovonlik bilan bog'liq amaliyotlarni qanday shakllantirishi va aks ettirishi haqida har tomonlama tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ayniqsa aholi yashash sohada borasidagi talablar tubdan o'zgardi. Endi, ijtimoiy soha tizimida faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassislar chet tillarini mukammal bilishlari juda dolzarb masalaga aylandi. Chunki, ijtimoiy sohasida juda ko'p xorijiy tildagi terminlar ishlatiladi. Ijtimoiy sohasidagi terminlarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda ikkala tilda ham ularning semantik, morfologik, struktural, kontekstual va boshqa lingvistik xususiyatlarni anglab yetish kerak. Shu bois ham O'zbekiston Respublikasi xorijiy mamlakatlar o'rtasida ijtimoiy sohasidagi ishlarni keng miqyosda yuritish uchun mutaxassislar, birinchi navbatda, ingliz va o'zbek tillarida soha leksikasini mukammal bilishlari kerak. Bu o'z navbatida, tarjimonlar va bu sohadagi mutaxassislarning kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirish uchun zamin yaratadi. Har bir til leksikasi terminlar tizimini o'z ichiga oladi. Terminlar har xil bo'ladi: umumiy, ilmiy, maxsus, regional va hokazo. Ijtimoiy sohada eng ko'p mazkur terminlari ishlatiladi. Ma'lumki, zamonaviy tilshunoslik fani dunyoning mislsiz taraqqiyoti tufayli juda ko'p o'zgarishlarni qabul qildi. Tilshunoslarning e'tibori ko'proq maxsus: informatsion, iqtisodiy, yuridik, siyosiy, reklama va ilmiy-texnik matnlar tahliliga qaratilmoqda. Ilmiy-texnik matnlar va ularning tarjimasi ilm, fan va texnika rivojini aks ettiradi. Shu bilan birga, ularning e'tibori tez-tez filologik va lingvistik tadqiqotlarga

qaratilganligi, muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki maxsus matnlarni tarjima qilish til o'rganishning maxsus aspektlarning shakllanishiga sabab bo'ladi. Natijada, tibbiy, yuridik, tarixiy, matematik va boshqa fan sohalariga oid maxsus leksika tizimi paydo bo'ladi. Umumiy leksikadan ajralgan maxsus so'zlar o'ziga xos ijtimoiy qatlamni shakllanishiga ehtiyoj tug'diradi va shu yo'sinda maxsus g'oyalar, fikrlarni ifodalash uchun maxsus leksika tizimi qayd bo'ladi. Bunday maxsus leksik tizimni ko'pincha ikkita mikrotizimdan iborat bo'ladi:

- 1) maxsus belgilar, so'zlar, so'z birikmalar, iboralar, gaplar tizimi;
- 2) aniq sohaga oid maxsus matnlar tizimi.

Bunday maxsus leksika tizimi asta-sekin umumiy tilshunoslik faniga kirib boradi va lingvistikaning chegarasini kengaytiradi. Ilmiy va kasbiy bilimlarni ifodalash uchun yangi so'zlar va so'z birikmalari yaratiladi. Bu birikmalar o'z navbatida, til tizimining mexanizmlariga bo'ysunadi. Maxsus bilimlar tizimi o'z aksini terminda topib, u yoki bu tilning semantik tizimiga kiradi, shu bilan birga, umumiy til tizimining bir bo'lagiga aylanib qoladi. M.V. Marchuk ta'kidlaganidek, "til leksikasida paydo bo'ladigan yangi so'zlar ko'pincha ilm-fan, texnika, siyosat, iqtisodiyot sohalariga oid bo'ladigan terminlardir". Haqiqatdan ham, lug'atlarga kirayotgan yangi leksik birliklarning to'qson foizini terminlar tashkil qiladi. Bugungi kunda fanning turli sohalarida foydalaniladigan terminlar soni oddiy, umumleksik birliklar sonidan ortiqdir. Shu sababli ham, terminlar bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar dolzarbligi kundankunga oshmoqda. Terminologiyani tartibga solishning asosiy yo'li – maxsus lug'atlar yaratishdir. Mazkur lug'atlar bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda keng ko'lamda foydalaniladi va ular talabalarga maxsus tilning kasbga yo'naltirilgan leksikasini o'rgatadi. Bu esa, xalqaro miqyosda biznes, moliyaviy, iqtisodiy, bank, birja, tijorat ishlarini amalga oshirish uchun zamin yaratadi. Tilshunoslik fanida bu sohalarining leksikasi semantik, tarkibiy, funksional aspektlari tadqiqotchilarning e'tiborini tortadi. Bundan tashqari, bank terminlari nafaqat til tizimida, balki diskurs va adabiy matnlarda ham foydalanilishi juda qiziqarli va dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Ingliz tilida ijtimoiy himoya terminlarning tarixiy jihatdan o'rganadigan bo'lsak: Bu davrda ijtimoiy himoya, birinchi navbatda, oilalar va cherkovlar kabi norasmiy jamoat yordam tarmoqlari orqali ta'minlandi.

The Poor Laws- kambag'al qonunlar, which required parishes to assist the poor and needy, began to emerge in the late medieval period. The earliest recorded Poor Law dates back to 1349 during the Black Death pandemic. (Tarjimasi: Kambag'al va kambag'allarga yordam berishni talab qiladigan kambag'al qonunlar o'rta asrlarning oxirlarida paydo bo'la boshladi. Qashshoqlik to'g'risidagi eng qadimgi qonun 1349 yilda Qora o'lim pandemiyasi davrida qayd etilgan).

Tudor Poor Laws (16th century): Tudorning kambag'al qonunlari (16-asr)

The Tudor Poor Laws formalized the system of poor relief by placing responsibility on local parishes to support the poor through a system of compulsory local taxation. (Tarjimasi: Tudor kambag'al qonunlari kambag'allarni majburiy mahalliy soliqqa tortish tizimi orqali qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy cherkovlarga mas'uliyat yuklash orqali kambag'al yordam tizimini rasmiylashtirdi).

The laws established the concept of "deserving" and "undeserving" poor, with assistance provided primarily to the elderly, sick, disabled, and orphaned, while vagrants and able-bodied individuals were often subjected to punitive measures. (Tarjima: Qonunlarda "loyiq" va "noloyiq" kambag'allar tushunchalari o'rnatildi, bunda yordam birinchi navbatda keksalar, kasallar, nogironlar va etimlarga ko'rsatildi, sarson va mehnatga layoqatli shaxslar esa ko'pincha jazo choralarga tortildi).

Elizabethan Poor Laws (17th century)- Yelizaveta qashshoq qonunlari (17-asr):

The Elizabethan Poor Laws of 1601 codified and expanded the Tudor Poor Laws. They established the Overseers of the Poor, local officials responsible for administering poor relief, and introduced the workhouse system for providing assistance to the poor. (Tarjima: 1601 yilgi Elizabeth davridagi kambag'al qonunlar Tudor kambag'al qonunlarini kodlash va kengaytirdi. Ular kambag'allarga yordam berish uchun mas'ul bo'lgan kambag'allar nozirlarini, mahalliy amaldorlarni tuzdilar va kambag'allarga yordam ko'rsatish uchun ishxona tizimini joriy qildilar).

Under the workhouse system, able-bodied poor individuals and families were required to work in exchange for assistance, marking a shift towards a more punitive approach to poverty relief. (Tarjima: Ishxona tizimiga ko'ra, mehnatga layoqatli kambag'al shaxslar va oilalar yordam evaziga ishlashlari kerak edi, bu esa qashshoqlikdan xalos bo'lishga yanada jazolovchi yondashuvga o'tishni anglatadi).

Industrial Revolution (18th-19th centuries)- Sanoat inqilobi (18-19-asrlar)

The Industrial Revolution brought about significant social and economic changes, leading to widespread poverty, urbanization, and poor working conditions.

Social reform movements emerged, advocating for improved living and working conditions, as well as increased government intervention in social welfare provision. (Tarjima: Sanoat inqilobi jiddiy ijtimoiy

va iqtisodiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi, bu esa keng qashshoqlik, urbanizatsiya va yomon mehnat sharoitlariga olib keldi.

Ijtimoiy islohot harakatlari vujudga keldi, ular yashash va mehnat sharoitlarini yaxshilash, shuningdek, ijtimoiy ta'minotni ta'minlashga davlat aralashuvini kuchaytirish tarafdori bo'ldi)

Victorian Era (19th century)- Viktoriya davri (19-asr):

The Poor Law Amendment Act of 1834 centralized poor relief administration and introduced the principle of less eligibility, which aimed to make the workhouse conditions less desirable than the lowest-paid labor outside.

Charitable organizations and voluntary societies also played a significant role in providing social protection during this period, addressing various social issues such as housing, education, and healthcare. (Tarjima: 1834 yildagi "Kambag'al qonunga o'zgartirishlar to'g'risida"gi qonun kambag'al yordam boshqaruvini markazlashtirdi va ish sharoitlarini tashqaridagi eng kam haq to'lanadigan mehnatga qaraganda kamroq maqbul qilish tamoyilini joriy qildi. Bu davrda ijtimoiy himoyani ta'minlash, uy-joy, ta'lim, sog'liqni saqlash kabi turli ijtimoiy muammolarni hal etishda xayriya tashkilotlari va ko'ngillilar jamiyatlari ham katta rol o'ynadi).

Welfare State (20th century)- Farovonlik davlati (XX asr):

The early 20th century saw the emergence of the modern welfare state in England, with the introduction of various social welfare programs and reforms.

Key milestones include the establishment of the National Insurance system in 1911, the introduction of social insurance programs, and the expansion of social assistance programs during and after World War II. (Tarjimasi: 20-asr boshlarida Angliyada turli ijtimoiy ta'minot dasturlari va islohotlarni joriy etish bilan zamonaviy ijtimoiy davlat paydo bo'ldi.

1911-yilda Milliy sug'urta tizimini tashkil etish, ijtimoiy sug'urta dasturlarini joriy etish, Ikkinchi jahon urushi davrida va undan keyin ijtimoiy yordam dasturlarini kengaytirish asosiy bosqichlardan iborat).

The Beveridge Report of 1942 laid the foundation for the welfare state by proposing a comprehensive system of social insurance and assistance to combat the "Five Giants" of want, disease, ignorance, squalor, and idleness. (Tarjimasi: 1942 yilgi Beverij hisobotida ijtimoiy sug'urtaning keng qamrovli tizimini taklif qilish va qashshoqlik, kasallik, johillik, qashshoqlik va bekorchilik kabi "besh gigant" bilan kurashish uchun yordam berish orqali farovonlik davlati uchun asos yaratildi).

Post-War Period and Beyond- Urushdan keyingi davr va undan keyingi davr:

The post-war period saw the expansion of the welfare state with the creation of the National Health Service (NHS) in 1948 and the implementation of various social welfare reforms aimed at providing cradle-to-grave social protection. (Tarjimasi: Urushdan keyingi davr 1948 yilda Milliy sog'liqni saqlash xizmati (MSS) tashkil etilishi va beshikdan qabrgacha ijtimoiy himoyani ta'minlashga qaratilgan turli xil ijtimoiy ta'minot islohotlarining amalga oshirilishi bilan ijtimoiy davlatning kengayishini ko'rsatdi).

Subsequent decades witnessed changes in social welfare policies, including privatization, welfare-to-work initiatives, and austerity measures, influenced by economic considerations and political ideologies. (Tarjimasi: Keyingi o'n yilliklar ijtimoiy farovonlik siyosatidagi o'zgarishlarga guvoh bo'ldi, jumladan, xususiylashtirish, farovonlik tashabbuslari va tejamkorlik choralari iqtisodiy mulohazalar va siyosiy mafkuralar ta'sirida).

O'zbek tilida esa quyudagi ijtimoiy himoya terminlari tarixiy davrda ham umumistemolda bo'lganligiga guvohi bo'ldik:

Sovet davri:

Sovet davrida O'zbekistonda ijtimoiy himoya asosan *Sovet Ittifoqining* markazlashgan ijtimoiy ta'minot tizimi orqali ta'minlangan.

Sovet hukumati turli xil ijtimoiy ta'minot dasturlarini amalga oshirdi, jumladan, umumiy sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy va ish bilan ta'minlash kafolatlari.

Mustaqillik va o'tish davri (1991 yildan hozirgi kungacha):

Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng O'zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishdi va markazlashgan rejali iqtisodiyotdan bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyotga o'tishga kirishdi.

O'tish davri iqtisodiy muammolar, jumladan, inflyatsiya, ishsizlik va ijtimoiy beqarorlik bilan tavsiflanadi, bu esa ijtimoiy himoya tizimiga ta'sir ko'rsatdi.

Ijtimoiy himoya sohasidagi islohotlar:

Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va takomillashtirish borasida islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ijtimoiy himoya tarmoqlarini mustahkamlash, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari uchun ijtimoiy yordam dasturlarini takomillashtirish, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish samaradorligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Ijtimoiy yordam dasturlari:

O'zbekistonda aholining *ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga* qaratilgan turli ijtimoiy yordam dasturlari mavjud, jumladan:

Kam ta'minlangan oilalar va jismoniy shaxslar uchun manzilli ijtimoiy yordam.

Muntazam pensiya olish huquqiga ega bo'lmagan keksalar va nogironlar uchun ijtimoiy pensiyalar.

Bolali oilalar uchun bolalar nafaqalari.

Uy-joy subsidiyalari va zaif oilalarga yordam.

Pensiya tizimi: O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimi mavjud bo'lib, u mehnatga layoqatli shaxslarga ishlagan yillari davomida to'lagan badallariga qarab pensiya ta'minotini taqdim etadi.

Pensiya tizimi ijtimoiy sug'urta badallari hisobidan moliyalashtiriladigan davlat pensiyalarini, shuningdek, ayrim toifadagi shaxslar uchun ijtimoiy pensiyalarni o'z ichiga oladi.

Sog'liqni saqlash va ta'lim: O'zbekiston o'zining ijtimoiy himoya tizimining bir qismi sifatida sog'liqni saqlash va ta'limdan hamma foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi. Hukumat butun mamlakat bo'ylab barcha fuqarolarga xizmat ko'rsatadigan sog'liqni saqlash muassasalari va ta'lim muassasalarini boshqaradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va takomillashtirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar ijtimoiy yordam dasturlarini takomillashtirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga beriladigan nafaqalarning manzilliligini takomillashtirish va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni kuchaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Qiyinchiliklar va kelajakdagi yo'nalishlar: Ijtimoiy himoya sohasidagi islohotlarda erishilgan yutuqlarga qaramay, O'zbekiston ijtimoiy xizmatlar va imtiyozlardan, ayniqsa, chekka va kam ta'minlangan aholi uchun teng huquqli foydalanishni ta'minlashda muammolarga duch kelmoqda. O'zbekistonda ijtimoiy himoyaning kelgusidagi yo'nalishlari ijtimoiy yordam dasturlari samaradorligi va barqarorligini oshirish, qamrovini kengaytirish va yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha keyingi islohotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ta'kidlash joizki, taqdim etilgan ma'lumotlar 2022-yil yanvar oyidagi holatga asoslanadi va o'sha paytdan boshlab O'zbekistonning ijtimoiy himoya tizimida keyingi o'zgarishlar yoki o'zgarishlar bo'lgan bo'lishi mumkin. Shunday ekan, ingliz va o'zbek tillaridagi ijtimoiy himoya terminlari hozirgacha yetarli darajada o'rganilmagan. Shuning uchun ham ularning qiyosiy-chog'ishtirma tahlili yordamida tipologik jihatlarini aniqlash, ikkita mamlakatning o'ziga xos bank-moliya terminlarining mavjudligi va bank-moliya jarayonlarining xususiyatlarini belgilab beradi. Bundan tashqari, ijtimoiy himoya terminlarning nafaqat nazariy tadqiqi, balki amaliyotda, ya'ni og'zaki nutqda (ijtimoiy diskursida) qo'llanilishi tadqiqotimizning yana bir yutuqqa ega tomonidir. Buni amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, ingliz va o'zbek tillarning umumiy leksikasidan ijtimoiy himoya terminlarini ajratdik. Zero, ijtimoiy himoya terminologiyasiga ijtimoiy xalqning yashash jarayonlarida tez-tez foydalaniladigan kalit so'zlar va so'z birikmalari kiradi. Terminologiyaning nazariy va amaliy tomonlari bilan nafaqat tilshunoslar, balki aniq fanlar bo'yicha mutaxassislar ham shug'ullangan. Bunga qaramasdan, bugungi kunda termin tushunchasi tilshunoslik yoki biron fan sohasiga tegishli ekanligi haqida aniq ma'lumotlar mavjud emas. Shuning uchun, termin va tushuncha o'rtasida aniq farqli chegara yo'q.

Xulosa. Ma'lumki, hatto bir lingvistik termin bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin. Buning sababi shundaki, har bir termin bir nechta lingvistik maktab va yo'nalishlar tomonidan turlicha tavsiflangan. Ba'zan bir terminga turli xil talqinlarni berishgan. Shuning uchun bir lingvistik hodisaga munosabat bildirishimizdan oldin, uning dastlabki talqiniga tayanamiz. Bundan kelib chiqadiki, terminlarni tartibga solish uchun, birinchi navbatda, tushunchalarning aniq chegaralarini belgilash zarur.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy himoya terminlarni tartibga solishning lingvistik asosi ijtimoiy farovonlik va himoyani rag'batlantirishga qaratilgan siyosatni ishlab chiqish, izohlash va amalga oshirishda tildan foydalanishni o'z ichiga oladi. Aniq, aniq va inklyuziv til samarali tartibga solish va ijtimoiy himoya dasturlariga adolatli kirish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаева Ч.С. Русско-узбекские параллели в современной экономической терминологии: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2000. – 200 с. 55. Абдуллаева Ш.Н. Фазначилик соҳасида қўлланиладиган молиявий-иқтисодий терминларнинг чоғиштира тадқиқи (инглиз, ўзбек ва рус тиллари мисолида): Филол.фан. б. фал.д-ри (PhD). ... дисс. автореф. – Т., 2018. – 200 б.
2. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз. 1954. – 140 с.
3. Akhmanova O., Agarova G. Terminology. Theory and Method. – M., 1974. – 200 p. 71. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ ва божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол.фан.д-ри. ... дисс. автореф. – Т., 2017. – 25 б. 72.
4. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол.фан.д-ри. ... дисс. – Тошкент, 2017. – 254 б.

5. Nizomova M. B. // Classification of pedagogical terms in international relation <https://doi.org/10.5281/zenodo.59477343>, USA, International scientific online conference Academic research in modern science. Issue3, part 1. March 05, 2022. 252-256 pages.

6. Nizomova M. B. Dictionaries of pedagogical terms in English and Uzbek and their functions. // Pedagogical sciences and teaching methods volume 1, issue 9 March, 2022, Collection of scientific works, Berlin, March, 2022. 114-120-pages.

UO'K 821.512.145

RUS VA O'ZBEK ADABIY TANQIDIDA ESSE JANRINING KELIB CHIQISHI

A.H.Ergashev, o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek adabiy tanqidida esse janrining kelib chiqishi haqida so'z boradi. Rus adabiyotida essegga nisbatan ilmiy jihatdan qabul qilingan nuqtai nazar ma'rifatparvar ijodida boshlangan. Agar biz esse janrining asosiy xususiyatlarini boshlang'ich nuqtasi sifatida oladigan bo'lsak, unda uning paydo bo'lishining boshlanishini uzoqroq kelajakda ko'rish mumkin.

Kalit so'zlar: esse, rus tili, o'zbek tili, janr.

Аннотация. В статье говорится о зарождении жанра очерка в русском и узбекском литературоведении. В русской литературе научно принятый подход к очерку зародился в творчестве Просвещения. Если принять за отправную точку основные черты жанра эссе, то начало его становления можно увидеть в далеком будущем.

Ключевые слова: эссе, русский язык, узбекский язык, жанр.

Abstract. The article talks about the origin of the essay genre in Russian and Uzbek literary criticism. The scientific control of the essay in Russian is an accepted point of view in the work of the Enlightenment. If we are in the situation of the essay genre for a long time, it can appear.

Keywords: essay, Russian language, Uzbek language, genre.

Essegga eng yaqini, bizning fikrimizcha, «slovo» (so'z) - bu qadimgi rus adabiyotining original janri. Tashqi yaqinlik - rus mualliflarining falsafa, din, borliq muammolari ustida mulohaza yuritish uslubi. Ichki yaqinlik - o'y-fikrlarning spontan rivojlanishi kompozision-nutq modelida, uning semantik markazi «О слове ...» sarlavhasi bo'lgan.

Ta'kidlash joizki, o'zbek adabiyotshunosligida ocherklarning kelib chiqishini o'rganish ham ayrim adabiy asarlarni muhokama qilishdan iborat badiiy ijod janrlaridan boshlanadi. Adabiyotshunos olim B.Valixojayev «Tankid» so'zining etimologiyasini o'rganar ekan, quyidagi xulosaga keladi: «Tankid» arabcha «nakada» suzidan tashkil topgan bulib, muxokama kilmok, tekshirmok, urganmok, nimaningdir xakkoniyligi va tugriligini isbotlamok, yutuk; va kamchiliklarini belgilamok va nixoyat, badiiy asarni taxlil kilish, izoxlash kabi ma'nolarni ifodalaydi», — deb yozadi. Agar biz tankid suzini shu ma'nolarda tushunsak, u xolda tankid adabiyotning uzi singari juda kadimiy xodisa ekanligini tasavvur qila olamiz. Shunday qilib, san'at asari yaratilganidan keyin darhol tahlilga olinishi aniq bo'ladi, bu oddiy yoki murakkab ish bo'lsin (bu folklorga ham taalluqli), jamiyatning ma'daniy hayotida estetik vosita sifatida adabiy tanqidning rivojlanishini rag'batlantiradi. Ushbu hodisa xalqaro darajada adabiyotning tanqidiy qabul qilinishi paydo bo'lishining umumiy qoidasidir. Shuning uchun, birinchi adabiy tanqid namunalari xalq ijodi ijodkorlari va tinglovchilari orasida paydo bo'lganini aytish mumkin. Bu bizning xalq shoirларimiz, masalan baxshilar va ularning tinglovchilar tomonidan tushunish va baholash uchun yaratilgan asarlari uchun xos edi. Shubhasiz, adabiy tanqidning chuqur ildizlarini tasdiqlaydi. Xususan, odamlar Fozil Yuldashevning «Sanobar» va «Farhod va Shirin» kabi asarlarini tinglagandan keyin ularning fazilatlar haqida o'z taassurotlarini bo'lishishlari bizning fikrimizni qo'llab-quvvatlaydi. Adabiyotshunos R.Tojiboyev bu xakda tuxtalib, uzbek xalq ogzaki ijodida «suz san'ati, ijodkor mas'uliyati tugrisida aytilgan fikrlar kup uchrashini», «Uzbek adabiy tankidchiligining bir ildizi xalkimizning boy ogzaki ijodi chashmasidan suv ichishi»ni ta'kidlaydi». Shaxsiy voqealarni qabul qilish, o'z qabul qilishlarini aqliy tekshirish ancha keyinroq esse sifatida janrga yo'l ochish orqali shakllangan. Fikr yuritish uslubi va ifoda shakli bo'yicha, birinchi rus ritoriklari ham esseistikaning boshlanishlari hisoblanadi Odatda, episkop Makariy va M. M. Usachyov ritorikalari ilmda birinchi muhim nutq namunalari sifatida zikr etiladi. Ammo ularda muallifning aniq inshoiy «men»i ham bor, keyinchalik «xususiy kishi» kategoriyasiga aylangan (D. S. Lixachyov). Protopop Avvakum «O dusha moya», Feofan Prokopovich «Duxovnyy reglament». M. V. Lomonosovning insholardagi rolini rus ilmi, madaniyati, adabiyotidagi rolidan ajratib bo'lmaydi. Esseistik falsafiy-adabiy maqolalarida Lomonosov rus tilining taqdiri va fanning rivojlanish yo'llari, adabiy mehnat haqida o'ylanadi. Shoirning fazilatlar haqida suhbat «bu o'z tajribasini tushunish, shoir sifatida — inson va olim sifatida qanday sifatlarga ega bo'lishi kerakligi haqidagi savolga javob izlashdir. Bu eng chuqur erudisiya namunasi, so'z san'atini egallash va fikrlash ishi... Javob topish uchun berilgan savolga esseistik texnologiyaning butun arsenalini ishga

solingan. Ularda shubhasiz adabiy mahorat bor, fikrlar harakati va mavzular xilma-xilligi bor, shakllangan fikrlarga qarshi qaratilgan polemik o'tkir mulohazalar bor. Pushkinning xotiralari va kundaliklari uslubi, unda original fikrlar, yorqin adabiy shaklga kiydirilgan, kinoyali va aforistik, shuningdek ularning esseistikaga mansubligi haqida gapirishga imkon beradi. Pushkinning esseistikasi yengil, «uchuvchi». Unga «Proza haqida» essesi, «Adabiyotdagi xalqchilik haqida» esseistik replikasi kiradi... Pushkinning «Xatlardan parchalar», «Fikrlar», «Eslatmalar» kabi asarlari hujjatli esseistikaga moyil. Fikrlarni ifoda etishning eng xilma-xil shakllari va ularni isbotlash tizimi hujjatli matnning kompozitsiyali-nutqiy tizimiga mos keladi, garchi tasviriy, jo'shib turgan pushkin fikri bu yerda ham mavjud. Lekin boshqa tomonidan.

A. Elyashevich davom etadi, Radimiyev va Pushkin o'zlarining mashhur sayohat qaydlarini nashr etgandan beri, rus adabiyotida noyob inshoiy an'ana shakllana boshlagan (Elyashevich, 1990: 193). Bu an'ana, adabiy asarlar shaxsiy mulohazalar oynasi orqali o'rganiladigan, yuz yildan ortiq vaqtdan beri ildiz otgan. Masalan, V. Rozanovning «Опавшие листья» va «Уединенное» xotiralari, K. Balmontning «Далекие и близкие» va «Горные вершины» insholari, N. Gumilevning «Rus she'riyati haqidagi xatlar», M. Voloshinning «Ijodkorlik yuzlari», B. Sadovskiyning «Rus kamenasi» va Yu. Ayxenvaldning «Rus yozuvchilarining siluyetlari» adabiy portretlari – bularning barchasi ushbu yo'nalishning yorqin namunalaridir. A. Belyy ham «Gogol», «Chexov», «Merejkovskiy», «F. Sologub», «Bryusov» va «Balmont» kabi asarlari bilan o'z hissasini qo'shgan.

Esse janri rus adabiyotida keyingi davrlarda ham yo'qolib ketmaydi. Aksincha, u jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatga mos, kamroq mustahkamlangan shakllarni qabul qiladi: o'zgarishlar hissiyoti, adabiy oqimlarning, maktablarning, guruhlarining ishonchsiz rang-barangligi, ularning ishtirokchilari yangi muammolarni hal qilishga urinishadi: men va inqilob, san'at va inqilob, san'at va hayot. She'riy manifestlar paydo bo'ladi, ularda lirik va falsafiy muallifning «men»i goyalar va fikrlar kurashi bilan shaxsiy-aniiq mazmunga to'yintiriladi.

XX asrda, 20-chilardan 60-chilargacha bo'lgan davrda esseistik usul I. Erenburg, L. Reysner, Yu. Olesh, M. Kolsov, M. Prishvin, V. Nekrasov, K. Paustovskiy, V. Katayev, Yu. Nagibin, A. Adamovich, D. Granin, V. Solouxin va boshqa ko'plab mualliflarning ishlarida o'z aksini topgan. Va shuningdek, V. Shklovskiyning «Proza haqida hikoyalar» asari ba'zan aynan esseistik asar deb ataladi (Xalizev, 1999: 276). XX asrning yetmishinchi va to'qsoninchi yillarida esse janri yozuvchilarning individual dunyoqarashini ifoda etish uchun kalit vositalardan biriga aylanadi. Vladimir Nabokov, Iosif Brodskiy, Aleksandr Ters-Sinyavskiy, Pavel Vayl va Andrey Genis kabi buyuk yozuvchilarning esseistik ishlari bu adabiy janrni tiklash va yangilashga, ayniqsa tanqidiy tahlil sohasida katta ta'sir ko'rsatdi. Bu asarlar yangi esse to'plamlari uchun yo'l ochib berdi, jumladan Vladimir Yerofeyevning «Labirintda la'natlangan savollar» va Leonid Anninskiyning «Kumush va qora» asarlari kiritilgan, ular yigirmanchi asr boshlaridagi tanqidiy nasr an'alarini tiklashga qaratilgan. Esse toifasiga shubhasiz Vyach. Ivanovning («Simvolizm sifatida dunyoqarash»), K. D. Balmontning («Simvolik she'riyat haqida elementar so'zlar»), A. A. Blokning («Lirika haqida»), V. Ya. Bryusovning («Sirlar kaliti»), I. A. Buninning («Zamonaviy she'riyatning kamchiliklari»), D. S. Merejkovskiyning («Zamonaviy rus adabiyotidagi tanazzul sabablari va yangi oqimlar haqida») keng taniqli tanqidiy izohlarini kiritish mumkin. Har bir bu poetik manifestlar, o'zida chuqur individual va uslubiy nafislikka ega bo'lgan holda, o'ziga xos intonatsiyasi bilan, esse janrining umumiy xususiyatlariga ega.

Bizning tadqiqotimiz nuqtai nazaridan alohida qiziqishni K. D. Balmontning badiiy emas prozasi tashkil etadi, u esse janrining barcha mezonlariga javob beradi. Uning esselarining nomlari badiiy matnlar to'plamlari uchun ko'proq mos keladi: «Tog' cho'qqilari», «Qadimgi chaqiriqlar. Gimnlar, qo'shiqlar va qadimgi zamonlar rejalari», «Ilon gullari», «Dengiz jilosi», «Tong otashlari», «Osiris chegarasi», «She'riyat sifatida sehr», «Tabiatda yorug'lik tovush va Skryabinning yorug'lik simfoniyasi».

1900 yilda Balmont «Ramziy she'riyat haqida oddiy so'zlar» deb nomlangan dasturiy matnni yozadi, u dastlab 1904 yilda «Tog' cho'qqilari» to'plamidagi maqolalar to'plamida chop etilgan. Bu shoirning ilk prozaik to'plami bo'lib, shunga qadar Balmont allaqachon besh jild she'rlar to'plamini chop etgan edi. O'zining sarlavhasi formasi bilan uning esseistik mazmuni, klassik esse poetikasi bilan bog'liqligi haqida gapiradi. «Ramziy she'riyat haqida oddiy so'zlar», maqola sifatida e'lon qilingan bo'lsa-da, aslida adabiyot hodisasi sifatida o'zidan ancha muhimroq narsani ifoda etadi, u haqida mulohaza yuritadi. Butun esse shunday lirik chekinishlar bilan to'ldirilgan, matnni ilmiy paradigmadan uzoqlashtirib, ma'no va uslub jihatdan badiiy asarga yaqinlashtiradi. Balmont matni davomida adabiy, lingvistik va madaniyatshunoslik jihatlarini ko'tarib chiqadi, jahon adabiy jarayoniga va turli davrlar va mamlakatlardan bo'lgan yozuvchilarning tarjimai hollariga murojaat qiladi. Matnda dialogiklikning ko'plab misollari uchraydi, o'quvchiga «Siz» shaklida murojaat qilish uchraydi. Bu matn bilan o'zaro ta'sirlashishga bevosita chaqiriqdir, Balmont o'quvchini esse yaratish jarayonida ishtirok etishga oshkora taklif qiladi, unga va uning fikrlariga joy qoldiradi. Ushbu maqola esse va publisistika janrlarida

ishlatiladigan usullar qanchalik o'xshash ekanini ko'rsatadi. Ana shunday adabiy uslublarning aralashuvi esseistikaning aniq klassifikatsiyasini yaratish murakkabligini belgilaydi.

Bryusovning matnlaridagi aforistiklik ravshan jumlarlar-aforizmlar bilan ifodalanadi, ular o'quvchining xotirasiga o'yilib qoladi va ma'lum bir fikrni ifodalash uchun kontekstdan tashqarida ham ishlatilishi mumkin. Maqolada so'zlashuv nutqiga va paradoksalliklarga yo'nalgan, masalan, turli xil terminlarga murojaatlar matnning to'rt qismida uchraydi, ayniqsa, qiziqarli fakt shuki, Bryusov esseizmning bir xususiyatini ajoyib oqlaydi, turlicha so'zlarga terminologik ma'no berib, ularni oddiy nutqda tushunchasiz kontekstsiz qo'llaydi. Nikolay Stepanovich Gumilyov yuqorida nomlangan ikki fikrlashuvchi yozuvchilardan o'zining boshqa adabiy yo'nalishga mansubligi bilan farq qiladi, biroq ushbu uch yozuvchi o'rtasida ko'plab umumiy jihatlari ham bor. 1910 yilda Gumilyov tomonidan «She'r hayoti» essesi yozilgan, u «Rus she'riyati haqida xatlar» sikliga kiradi, bu estetika va shoirning poetikasining barcha asoslarini ifodalaydi, bu yerda yozuvchi Uayldning So'zning umumiy mohiyati haqidagi g'oyasini namuna sifatida tanlagan. Bu muallifning dialogikligi shuningdek, esse matniga o'quvchiga yo'llangan savollarni kiritish bilan ham namoyon bo'ladi, bu savollar uni doim Gumilyov bilan bir ma'noli maydonda qolishga chaqiradi. Bryusov kabi, Gumilyov ham o'z muxotabi bilan juda ma'lumotli suhbatdosh, «tajribali o'quvchi» bilan ishlashini taxmin qiladi, u essedagi barcha nozikliklar va ishoralarni tushunadi. Bu ham dialog, bu ham suhbat, va bu bir matnning to'qimasida turli darajalardagi birliklarning birlashuvi – turli davrlardan, madaniyatlardan, san'atlardan. «She'r hayoti»ning muallifi inson ruhi yangi narsa yaratish uchun «yetilgan» deb hisoblaydi – va bu yangi narsa san'atning yangi davri bo'ladi, unga nafaqat o'zini sevish, balki chuqur va zarur bo'lgan o'z-o'zini tahlil qilish ham xos bo'ladi. Bu esseizmning bir ko'rinishidir. Biz ko'rib turibmizki, Gumilyovning «She'r hayoti» matni haqiqatan ham esse bo'lib, uning nazariy asoslanishida ajratib ko'rsatilgan barcha belgilarga mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARI RO'YXATI:

1. Балмонт, К. Д. Источник Горные вершины. — М.: Книгоиздательство «Гриф», 1904.
2. Николай Степанович Гумилёв Писма о русской поэзии Изд. Современник Москва 1990.
3. Брюсов В. Лекция Москва, 1993.
4. Тожибоев Р. XX аср бошлари узбек адабий танкиди тарихидан 1993.
5. Валихужаев Б.-Узбек адабиётшунослиги тарихи.-Т.: 1993.

UO'K 81-13

ODIL YOQUBOV ASARLARIDA SIFAT MA'NO TURLARINING TALQINI VA TAVSIFI U.X.Ergasheva, mustaqil tadqiqotchi, Navoiy Davlat Pedagogika Instituti, Navoiy

Annotatsiya. Sifat, asosan, predmetning, qisman harakatning belgisini bildiradi. Belgi tushunchasi o'z ichiga xarakter-xususiyat, rang-tus, maza-ta'm, shakl, vazn-o'lchov kabilarni qamrab oladi. Bular sifatning ma'noviy guruhlarini hisoblanib, ular ham ma'lum bir semantik va grammatik xususiyatlarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Sifat, belgi, ma'no, uslubiyat, xarakter-xususiyat, holat, shakl-ko'rinish, hajm-o'lchov-masofa, maza-ta'm, vazn-og'irlik.

Аннотация. Прилагательное в основном обозначает признак предмета, частично действия. Понятие знака включает в себя такие вещи, как характер-черта, цвет-оттенок, вкус-вкус, форма, вес-мера. Это духовные группы прилагательных, которые также основаны на определенных семантических и грамматических признаках.

Ключевые слова: Качество, характер, значение, методичность, характер-черта, состояние, форма-внешний вид, объем-мера-расстояние, вкус-вкус, вес-вес.

Abstract. The adjective basically denotes a feature of an object, a partial action. The concept of a sign includes such things as character-trait, color-shade, taste-taste, shape, weight-measure. These are spiritual groups of adjectives, which are also based on certain semantic and grammatical features.

Keywords: Quality, character, meaning, methodicality, character-trait, condition, shape-appearance, volume-measure-distance, taste-taste, weight-weight.

Sifat ma'no turlarining guruhlanishi borasida hozirgi kunga qadar turlicha qarashlar mavjud. Xususan, M.Sodiqova sifatlarni to'qqizta semantik guruhga ajratgan [1].

Tilshunos olim Z.N.Pardayev esa o'zbek tilidagi sifatning semantik-uslubiy xususiyatlarini tadqiq etgan, holat sifatlarini semantikasini yoritgan. U ruhiy holat sifatlarini to'rt leksik-semantik guruhga ajratadi [2].

M.Mamadaliyeva sifat so'z turkumida konnotativ ma'noning ifodalanishi xususida fikr yuritib, sifatning ma'no turlarida konnotatsiya ifodalanishini qayd etadi [3].

Xarakter-xususiyatni ifodalovchi sifatlar, asosan, shaxs tabiatini, xarakterini, axloqiy, intellektual, ijtimoiy belgilarini ochib berishda, o'zini tuta bilishi, xatti-harakatlarini izohlashda, narsa va mavjudotning xarakter-xususiyatini ifodalashda ishlatiladi. Bunday sifatlar ijobiy va salbiy yoki neytral holatda bo'lishi mumkin:

a) insonning xarakter-xususiyatiga xos ijobiy sifatlar: muloyim, mehribon, yuvosh, xushfe'l, xushchaqchaq, xushmuomala, odobli, vijdonli, rostgo'y, insofli, nozikta'b, oqko'ngil, g'ayratli, chapdast, chaqqon, uddaburon, mohir, abjir, qo'rqmas, qat'iy, jasur, mard, botir, sheryurak, dovyurak, mag'rur, ziyrak, mo'min, sipo, o'ktam, sodiq, pok, asl, ozoda, sof, yaxshi, saxiy, dadil va boshqalar: – *Shu payt domlaniq “Salom, Muqaddasxon!” degan muloyim ovozi, so'ngra qizning sekingina: “Salom!” deb javob berganini eshitib, burilib qaradim. (“Muqaddas”, 3-b.)*

b) kishilarga xos salbiy xarakter xususiyatni bildiruvchi sifatlar ko'pincha ijobiy xususiyatni bildiruvchi sifatlariga antonim bo'ladi: zolim, nokas, toshbag'ir, shafqatsiz, quv, ayyor, muttaham, g'ayir, tannoq, takabbur, o'jar, xudbin va boshqalar: – *Yo, tavba! Nahot, boya tong chog'i qilgan pok niyati, ko'nglidagi xudbin istaklarni jilovlab, sho'rlik qizni kelin qilish orzulari ko'kka borib yetmadi? (“Ko'hna dunyo”, 462-b.).*

Kishilarga xos salbiy va ijobiy xususiyatlar uning gap-so'zini, o'y-niyatini yoki ta'na a'zolarini sifatlash orqali ham bildiriladi: – *U ko'k qashqa bedovining boshini qo'yib, qizni quvib yetgisi, uning ochiq yuziga, serkiprik bo'ta ko'zlariga tikilib, yonma-yon ketgisi keladi. (“Ko'hna dunyo”, 228-b.).*

Xarakter-xususiyat sifatlarining yana shundaylari borki, ularda ijobiy va salbiylik yaqqol ko'rinish turmaydi. Matndan ularning ma'nosini anglab olish mumkin. Masalan: dovdur, loqayd, sho'x, mahmadona, sinchkov, mag'rur, indamas, o'jar, shaddod, to'pori va boshqalar: – *Ularining yum-yumaloq, kulcha yuzlari ochiq, quralay ko'zlari sho'x chaqnab turar, yurganda sochlaridagi kumush ziynatlari ajib ovoz chiqarib jaranglar, bunga muloyim kulgulari qo'shib, Abu Shilqimning yuragiga jaz-jaz tegardi. (“Ko'hna dunyo”, 96-b.).*

Sho'x odam birikmasida sho'x sifati ijobiy semasini namoyon qilgan.

Predmet (narsa, hayvon, jonivor) holati, hodisa va shu kabilarning xarakter-xususiyatini ifodalash uchun qo'llanuvchi sifatlar: xonaki, dolzarb, muhim, dabdabali, tashvishli, asov, sun'iy, tabiiy, qimmat, arzon va boshqalar: – *Biroq Piri Bukriy degan bu kekxa ayg'oqchi doim muhim xabarlar keltirar, Malik ul-sharob atalmish anov shakkok shoir mayxonasida bo'ladigan nojo'ya yumushlar, saltanatga qarshi qaratilgan ig'vo gaplarni oqizmay-tomizmay yetkazib turishda bebaho edi! (“Ko'hna dunyo”, 84-b.).*

Kishi va predmet xususiyatlari uchun birdek qo'llanaveradigan sifatlar: ajoyib, yaxshi, yomon, zo'r, chidamli va hokazolar: – *Allohga shukur! – deb kulimsiradi u. – Rang-ro'yingiz yaxshi, amiri buzrukvor! (“Ko'hna dunyo”, 338-b.). // Nechun? – dedi Abu Tohir, kinoyali kulimsirab. – Harqalay, yaxshi niyat uchun emasdur, amirim! (“Ko'hna dunyo”, 341-b.).*

Holat bildiruvchi sifatlar. Holat bildiruvchi sifat narsa-mavjudotning holat yoki vaziyatini turg'un belgi sifatida ifodalaydi. Holat bildiruvchi sifatlar tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma, juft va takror sifatlar bo'linadi. Holatni bildiruvchi tub sifatlar: abgor, alag'da, baxtiyor, bo'liq, vayron, voqif, gavjum, giryon, dabdala, yopiq, issiq, iliq, kir, ko'hna, luchchak, mal'un, marhum, mast, mashhur, mosuvo, muallaq, mulzam, muntazir, mushtoq, muhtoj, obod, ozod, osoyishta, osuda, pajmurda, palag'da, paxmoq, pachoq, pinhon, pokiza, semiz, sovuq, sokin, so'lg'in, tayyor, shay, toza, tarang, tashna, to'q, farovon, xom, xarob, xasta, xafa, xijil, xomush, xor, xursand, shalabbo, eski, qaram, qizg'in, ho'l: – *Malik ul-sharob, boshida kulohsimon eski qalpoq, egnida eski bo'lsa ham gard yuqmagan toza bo'z yaktak, shoirona to'zg'igan soqol-mo'ylovlarini tutamlab, mayxona ahlining betartib bahs-munozaralariga jimgina quloq solib o'tirarkan, ko'z oldida lop etib ustod Abulqosim Firdavsiy keldi. (“Ko'hna dunyo”, 8-b.).*

Ko'rinish sifatlarini tuzilishiga ko'ra quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

1) sodda ko'rinish sifatleri; 2) qo'shma ko'rinish sifatleri. Ayrim darsliklarda, o'zbek tilining grammatikasiga oid adabiyotlarda, sifatning juft birikmali va takroriy shakllari tavsiflanadi. Biroq bizningcha, sifatning takrorlanishi, juftlashishi yoxud ko'p komponentli birikmaning belgi tushunchasini tashishi matnda reallashadi.

O'zbek tilida shakl-ko'rinish sifatlarining sodda shakli tarkibiga ko'ra ikki xil bo'ladi: tub va yasama ko'rinish sifatleri.

Shakl bildiruvchi narsa-predmetning tashqi ko'rinishini ifodalaydi. Masalan: novcha, yassi, uzunchoq, cho'zinchoq, qiyshiq, do'ng, tekis, do'ndiq, qabariq, botiq, jingalak, jikkak, lo'nda, lo'ppi, miqti, silliq, g'adir-budir, egri, dumaloq, yapaloq, aylana va b. – *Azaldan novcha, bo'ydor odam, u xuddi ichini qurt yeb, qurib qolgan ulkan terakni eslatardi. (“Ko'hna dunyo”, 40-b.).* Shakl bildiruvchi sifatlar Z.Mamarajabovanning maqolasida ko'rinish sifatleri deb ham yuritilgan.

Shakl-ko'rinish sifatlarining tub shakli tom ma'nosi bilan predmetning turli shakl-ko'rinishlari, ichki va tashqi belgilarini ifodalaydi: yassi, dumaloq, do'ng, tekis, dumboq, do'ndiq, baland, past, to'garak, jingalak, jikkak, lo'nda, lo'ppi, miqti, egri, adil (qomat): – *Malik ul-sharob, tekis yo'lakda qoqinib-surinib borarkan, uni kutayotgan qiynoqlar to'g'risida emas, hamon Bobo Xurmoning so'zlari to'g'risida o'ylardi.* (“Ko'hna dunyo”, 291-b.)

Shakl-ko'rinish bildiruvchi sifatning yasama turi o'zakka asosan so'z yasovchi affikslarni qo'shish orqali hosil bo'ladi: jimjimador panjara, ignali barg, yig'iq soch. Ko'rinish ifodalovchi leksemalarni yasovchi mahsulдор affikslar quyidagilardan iborat:

- li affiksi: jilvali ko'z, gajimli ro'mol.
- doraffiksi: go'shtdor odam, jimjimador kuylak.
- iq affiksi: yig'iq barglar.
- day, - dek affikslari: zig'irday bola, niholdek qiz, lo'mbozdek qulf.
- ma affiksi: ag'darma etik, ulama soch.
- qoq affiksi: burishqoq olma, qurushqoq behi.

– *So'zimni qulog'ingga quyib ol, betavfiq! – dedi past, tahdidli tovushda.* (“Ko'hna dunyo”, 290-b.)

Ikki so'zning teng bog'lanishidan hosil bo'ladigan predmet, hodisa yoki holatning bir umumiy belgisini ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlarga juft sifatlar deyiladi. Juft sifatlar narsa-buyum, hodisalarni to'liqroq sifatlash imkonini berganligi sababli nutqda faolroq qo'llaniladi. Manbalardan to'plangan misollar ayni shakldagi ko'rinish sifatleri nutqda ko'p qo'llanishini ko'rsatadi: past-baland binolar, kalta-kulta paxtalar, yirtiq-yamoq to'n, kattakichik tugunlar, yum-yumaloq tosh, yakkam-dukkam soqolli. Ikkita bir-xil shaklli so'zni takrorlanishidan takroriy sifatlar yasaladi. Bunday sifatlar ma'noni kuchaytirish, birdan ortiqlikni bildirish, ta'kid, modal, munosabat kabi ifodalar uchun qo'llaniladi. Hodisa, narsalarning tashqi ko'rinishini bildiruvchi sifatlar ham takroriy shaklda ishlatilishi mumkin: lo'ppi-lo'ppi paxtalar, balandbaland binolar, mayda-mayda tosh. Bulardan tashqari, predmetning shakl-ko'rinish ma'nolari ikki va undan ortiq turli birikmalar orqali ifodalanishi ham mumkin. Bunday belgi ifodalarga birikmali sifatlar deyiladi.

Shaklni bildiruvchi sifat leksemalar orasida predmetning enini bildirishga xizmat qiluvchi keng sifati inson tasvirini uning portretini berishda keng qo'llanadi: – *Azaldan juda bo'ydor, qora, qotmadan kelgan sulton, go'yo burungidan ham cho'zilgan, go'yo yana sal cho'zilsa, tojdor boshi shiftga tegardi, keng yuzi xuddi sariq charmdan yasalgan niqobga o'xshar, faqat ko'zlari...* (“Ko'hna dunyo”, 70-b.) Bu misolda keng leksemasi vositasida tasvirlanayotgan kishining yuz qiyofasi, portreti chizib berilgan. Tilimizda tor leksemasining peshonaga nisbatan qo'llanilib, ko'chma ma'no kasb etib, ibora sifatida qo'llanilishi ma'lum. Poetik matnda sho'rlik, baxtsiz semalarini ifodalashda ana shu frazemadan foydalanish hollari uchraydi: – *Uning tor peshonasi tirishib, yuzida ko'pdan beri yuragini kemirayotgan chuqur bir iztirob aks etdi.* (“Ko'hna dunyo”, 341-b.)

Xullas, o'zbek tilida sifat turkumi juda keng. Maqolada nazardan chetda qolgan sifatga oid materiallar hali ko'p bo'lishi shubhasiz. Bundan tashqari, sifatning har qaysi ma'no turi yoki semantik guruhining o'zi bir katta ilmiy ish mavzusi bo'la oladi. Ushbu maqolada xarakter-xususiyat, holat, shakl-ko'rinishni ifoda etuvchi sifatlar sifatning ma'no jihatdan katta qismini tashkil etganligi Odil Yoqubov asarlari misolida tahlilga tortildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Содиқова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. – Тошкент: ЎзФАН, 1974. – Б. 27
2. Пардаев З.Н. Руҳий ҳолат ифодаловчи сифатлар семантикасига доир. – Тошкент, 2002. – Б. 65.
3. Мамадалиева М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти. – Тошкент, 1999. – Б. 96.

UO'K 379.8

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI XULQ-ATVOR FE'LLARINING LEKSIK TAHLILI

Sh.E.Ergasheva, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Chog'ishtirilayotgan tillardagi xulq-atvor fe'llari analiz, sintez, tavsifiy, qiyosiy-tipologik, komponent tahlil, chog'ishtirma metodlar kabi tadqiqot va tahlil usullari yordamida o'rganilib turli xil tuzilishdagi ingliz va o'zbek tillarida xulq-atvor fe'llarining tarkibiy va semantik xususiyatlarini o'rganish, shuningdek, ularning tillararo muvofiqligini aniqlashdan iborat.*

Kalit so'zlar: *xulq-atvor fe'llari, tarkibiy va semantik xususiyatlari, tillararo muvofiqlik, leksik qatlam, ingli va o'zbek tillari.*

Аннотация. *Поведенческие глаголы в смешанных языках изучаются с помощью таких методов исследования и анализа, как анализ, синтез, описательный, сравнительно-типологический, компонентный анализ, перекрестные методы, для изучения структурных и*

семантических особенностей поведенческих глаголов в английском и узбекском языках. различных структур, а также их межъязыковая совместимость.

Ключевые слова: поведенческие глаголы, структурно-семантические особенности, межъязыковая совместимость, лексический слой, английский и узбекский языки.

Abstract. Behavioral verbs in mixed languages are studied with the help of research and analysis methods such as analysis, synthesis, descriptive, comparative-typological, component analysis, cross-sectional methods, to study the structural and semantic features of behavioral verbs in English and Uzbek languages of different structures, as well as their interlinguistic compatibility.

Key words: behavioral verbs, structural and semantic features, interlinguistic compatibility, lexical layer, English and Uzbek languages.

Kirish. Tilshunoslikda bu soʻzning milliy maʼnosiga “inson xulq-atvori” atamasi eng yaqin. Ingliz va oʻzbek tillarining izohli lugʻatlarida “xulq-atvor” tushunchasi koʻpincha atrof-muhitga, turmush tarziga nisbatan harakat va harakatlar majmui sifatida talqin qilinadi. “Поведение – образ жизни, совокупность поступков и действий кого-либо”; “Поведение – образ жизни и действий”. [2]

«Behaviour – the way that someone behaves» / “xulq-atvor – bu birovning oʻzini qanday tutishi”; “oʻzini tutish - ishlarni muayyan tarzda qilish”; «Behave – to do things in a particular way» [3] / “Xulq-atvor uslubi - bu harakat va nutq uslubi, shuningdek, kimdir tomonidan qilingan va aytilgan narsadir”; «Behave – the way that you behave is the way you do and say things, and the things that you do and say» [4]

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Turkiy tillar feʼllarining leksik-semantik guruhlarini birinchilardan boʻlib oʻrganganlardan biri N.K.Dmitrievdir. U feʼllarning quyidagi semantik guruhlarini ajratib koʻrsatdi: nutq, fikrlash, faol harakat va harakat feʼllari. [5] Semantik nuqtai nazardan oʻzbek tilidagi feʼllarni F.A.Gʻaniyev tahlil qilib, tasniflagan. F. Gʻaniyev feʼllarning oʻn bir leksiko-semantik guruhini ajratib koʻrsatdi: 1) harakat feʼllari; 2) harakat feʼllari; 3) jarayonli feʼllar; 4) holat feʼllari; 5) munosabat feʼllari; 6) xatti-harakat feʼllari; 7) tovushli feʼllar; 8) nutq feʼllari; 9) fikrlash feʼllari; 10) hissiy idrok feʼllari; 11) tasvir feʼllari. [6]

Oʻzbek tilidagi xulq-atvor feʼllarining semantik xususiyatlari haqida F.A. Gʻaniyev boshlagan ish R. K. Ishtanovanning monografik tadqiqotida davom ettirildi. Uning ishida birlashtiruvchi sema asosida feʼllarning semantik guruhlarida ichida kichikroq kichik guruhlarini ketma-ket ajratib olishga harakat qilingan. Bu yerda ogʻzaki leksik birliklar nafaqat nominativ, balki tilning kommunikativ birliklari sifatida ham tavsiflanadi. Har bir kichik guruhdagi feʼllarning batafsil tasnifi keltirilmagan, shu bilan birga qiyosiy oʻrganish uchun batafsil semantik tahlil qilish kerak. [9]

Ingliz tillaridagi feʼllarning semantikasiga qiziqish tilshunoslar orasida ancha uzoq vaqtdan beri boshlangan. Biroq, bugungi kunda umumiy qabul qilingan tasnif haqida gapirishning iloji yoʻq. Cheyning asarlarida feʼlga gapda markaziy oʻrin berilgan va feʼlning ikkita maʼno turi ajratilgan: holat feʼllari (*broken* “singan”, *dry* “quritilgan”) va holatga oid boʻlmagan feʼllar (*non-state verbs*). Ikkinchisi, oʻz navbatida, jarayon feʼllarga (*break* “sindirmoq”, *dry* “qurimoq”), harakat feʼllari (*laugh* “kulmoq”, *play* “oʻynamoq”, *sing* “qoʻshiq aytmoq”) va aralash tipdagi feʼllarga, yaʼni harakat-harakat holatlari (*break* “buzmoq”, *dry* “quritmoq”, *tighten* “siqmoq”, *kill* “oʻldirmoq”) boʻlingan. [10] Boshqa yondashuvga koʻra feʼllarning yettita semantik sinfi mavjud: harakat feʼllari, aloqa feʼllari, aqliy faoliyat feʼllari (*mental verbs*), sabab feʼllari, holat oʻzgarishi feʼllari (*verbs of occurrence*) mavjudlik va munosabat feʼllari, nuqtai nazar feʼllari. [11]

Ingliz feʼllarining LSG subyektning xatti-harakatini bildiradi va 734 leksik birliklarni oʻz ichiga oladi, ularning sifat va sifat-baho belgilarining boshqa ogʻzaki leksemalari bilan birga tasvirlangan. [13] Muallif soʻz yasash modellari va ushbu LSG tarkibiga kiruvchi feʼllarning leksik-semantik tuzilishi, shuningdek, ularning kontekstual muhitda ishlashining stilistik xususiyatlarini tahlil qilishni tasvirlab bergan. Bundan tashqari, ingliz tilining materialida xulq-atvor feʼllari boshqa baholovchi feʼllar qatorida tanqidni amalga oshirishning leksik vositalaridan biri sifatida koʻrib chiqilgan. [14]

Natijalar va muhokama. Xulq-atvor feʼllarini tarkibiy tahlil qilish natijalarini sxematik ravishda jadvalda koʻrsatdik, unga koʻra ekvivalent va ekvivalentsiz semalarni koʻrish mumkin:

Oʻzbek, ingliz tillarida xulq-atvor feʼllarining semantik tasnifi natijalari

Semalar	Oʻzbek tili	Ingliz tili
I. Gʻayritabiyy xulq-atvor feʼllari guruhi		
I. Asl (original), gʻalati, odobni ifodalovchi xulq-atvor feʼllari		
‘oʻziga xos, gʻayrioddiy, gʻalati harakat qilish‘	+	+
‘keraksiz tana harakatlarini qilish orqali yoqimli harakat qilish‘	+	+
II. Muhimlikni, namoyon qilishni, oʻzini koʻrsatishni anglatadigan xulq-atvor feʼllari		
‘oʻziga eʼtiborni jalb qilish uchun oʻzining foydali tomonlarini koʻrsatishga harakat qilish‘	+	+
‘nutq va xulq-atvorda oʻz xizmatlari va fazilatlarini taʼkidlab, odobsiz harakat qilish‘	+	+

‘takabburlik va xotirjamlikni namoyon etib, biror narsani o‘zingizning ustunligingiz sifatida ko‘rsatish‘	–	+
‘o‘zining xulq-atvori va tashqi ko‘rinishi bilan boshqalardan ustunlik qilishini ko‘rsatish‘	+	–
‘o‘zini boshqalardan yaxshiroq deb hisoblash, boshqalarga e‘tiborsizligini bildirish‘	–	–
‘jasorat, xavf-xatarga befarqlik bilan maqtanish‘	+	–
‘haddan tashqari mag‘rurlik bilan maqtanish‘	–	+
2. Ruxsat berilmaydigan xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Injiqlik, tezkor xulq-atvor, o‘jarlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘o‘jarlik bilan rozi bo‘lmaslik‘	+	+
‘o‘z injiqliklariga erkinlik berish, boshqalar bilan hisoblashmaslik‘	+	+
‘o‘zini yolvorishga, ishonitirishga majbur qilish‘	+	–
‘qat‘iylik, murosasizlikni ko‘rsatish‘	+	–
‘jahl bilan davom etmoq‘	+	–
‘o‘jarlik bilan biror narsa qilishni davom ettirmoq‘	–	+
II. Iroda bilan bog‘liq xulq-atvorni bildiruvchi fe‘llar.		
‘juda erkin harakat qilishni boshlamoq‘	+	–
‘taqiqlar bilan hisoblaslik, istaklar va injiqliklarga amal qilish‘	+	–
‘yuqori darajada boshqalarning fikri bilan hisoblashmaslik‘	+	–
3. Nosamimiy xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Ikkiyuzlamachilik, da‘vo, maxfiylikni bildiruvchi xulq-atvor fe‘llari		
‘aldash maqsadida o‘zini boshqacha tutish‘	+	+
‘hiyla-nayrang, ikkiyuzlamachilik qilmoq‘	+	+
‘boshqalardan nimanidir yashirish‘	+	+
‘ayyorlik, epchillik yordamida qiyin vaziyatdan chiqish‘	–	+
‘kimnidir aldashga harakat qilish., kimdandir o‘zini aqlli ko‘rsatish orqali nimanidir yashirish‘	+	+
‘o‘zini ahmoq, tushunarsiz, baxtsiz qilib ko‘rsatish‘	+	–
‘hissiy yoki jismoniy jihatdan taqlid qilish‘	–	+
II. Ko‘ngilchanlik, hiyla-nayrang, moslashishni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘yonida bo‘lish, mamnun bo‘lish, egilish‘	–	–
‘kimgadir yoqishga harakat qilish uchun xizmatlar ko‘rsatish‘	+	+
‘xushomadgo‘ylik qilmoq‘	+	+
‘itoatkorligini ifoda etish, o‘z qadr-qimmatini unutish‘	+	–
‘biror kishiga to‘liq itoatkorligini ifoda etib qul sifatida kamsitilish‘	–	–
‘xushomadgo‘ylik bilan kimnidir biror narsaga undash‘	–	+
4. Jiddiy bo‘lmagan xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Aqlsizlik, beparvolikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘o‘zining ahmoqligi yoki beparvoligi bilan asossiz harakatlar qilish‘	+	+
‘hech narsani qadrlamaslik, biror narsani mensimaslik‘	+	+
‘o‘z harakatlari oqibatlarini haqida o‘ylamaslik‘	+	–
‘bolalarga o‘xshab harakat qilmoq‘	+	+
II. Erkalash, buzg‘unchilikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘biror kishini xursand qilish uchun beparvolik bilan harakat qilish‘	+	+
‘biror narsa qilish orqali tartibni buzish‘	+	+
‘qiziqarli hiyla-nayranglar bilan zavqlanish, shovqin-suron qilish‘	+	+
5. Mas‘uliyatsiz xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Bekorchilikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘hashamatli yashash, bekorchilikda bo‘lish, zavqlanib yashash‘	+	+
‘hech narsa qilmasdan o‘zini erkin tutish‘	+	–
‘birovning hisobiga yashash‘	+	+
‘ishlashni xohlamaslik, bekorchilikda vaqt o‘tkazish‘	+	+
‘vaqtni behuda o‘tkazib kimnidir bezovta qilish‘	–	+
‘o‘zini biror narsa bilan band qilib ko‘rsatish‘	+	–
‘ishlash o‘rniga vaqtni behuda sarflash‘	–	+
II. Sekinlikni, ishdagi gimpni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘sekin-asta biron bir ish bilan shug‘ullanish‘	+	+
‘qasddan tortish, ishni keyinga qoldirish‘	+	+
III. Ishdan qochishni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘ishlardan qochish, vazifalardan qochish‘	+	+
6. Axloqsiz xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Yoqtirmaslik, g‘azablanish ma‘nosi bilan ishlatiladigan xulq-atvor fe‘llari		
‘biror kishiga nisbatan o‘zini yomon, axloqsiz tutish‘	–	+
‘biror kishiga kichik yomonliklar, muammolar qilish‘	+	+
II. Qoralangan xulq-atvorni belgilovchi fe‘llar		
‘biror kishiga, biror narsaga nisbatan haqoratli munosabatda bo‘lish‘	+	+
‘gunoh qilish‘	+	+
III. Sharmandali, kamsituvchi xulq-atvorni bildiruvchi xulq-atvor fe‘llari		

‘o‘zini noloqiy, sharmandali tutish‘	+	+
IV. Ichkilikbozlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘ichkilikka berilib yashash‘	+	+
‘mast bo‘lguncha ichish‘	+	–
‘ko‘p miqdorda ichish‘	–	+
‘bitta urinishda ko‘tarib ichish‘	–	+
V. Yovvoyi hayot tarzini ifodalovchi xulq-atvor fe‘llari		
‘ko‘ngil ochish‘	+	+
VI. Buzuq turmush tarzini ifodalovchi xulq-atvor fe‘llari		
‘buzuq turmush tarzini olib borish‘	+	–
‘sevgi munosabatlarida o‘zini erkin tutish‘	+	+
7. Istak - xohishsiz bo‘lgan xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Obsessyonni, bezovtalikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘zerikarli harakat qilish‘	+	+
II. Tanishlik, erkinlikni bildiruvchi xulq-atvor fe‘llari		
‘odob chegaralaridan chiqib, juda erkin harakat qilish‘	+	–
III. Despotizmni, eskirishni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘o‘zini biror kishiga axloqiy azob-uqubatlarni keltirib chiqaradigan darajada yomon tutish‘	+	+
‘birovga shafqatsizlik bilan azob berish‘	+	+
IV. G‘alayonni, janjallarni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘shovqinli, zo‘ravon, janjalli harakat qilish‘	+	+
V. Qo‘pollik, takabburlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘o‘zini noo‘rin, beqadrlar tutish‘	+	+
‘kimnidir kamsitib, hurmatsizlik qilish, qo‘pol so‘zlar yoki harakatlar bilan qadr-qimmatini yerga urish‘	–	+
VI. Aralashuvni bildiradigan xulq-atvor fe‘llari		
‘biror narsada taklifsiz ishtirok etishga intilish‘	+	+
8. Muvozanatsiz xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. O‘zini tuta olmaslik, qizg‘inlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘o‘zini tutolmaslik, g‘azablanish‘	+	+
‘o‘zini takabburlik bilan, g‘ayrat bilan tutish‘	–	–
II. Qo‘rqoqlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘zaiflikni ko‘rsatish, qiyinchiliklarga qarshi tura olmaslik‘	+	+
‘qarorsizlik, chalkashlikda qolish‘	+	+
III. Muammolarni, tashvishlarni, shov-shuvni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘qiyinchilikda bo‘lish‘	+	+
‘haddan tashqari shoshqaloqlik bilan harakat qilish‘	+	+
9. Insofsizlikni ifodalovchi xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Firibgarlikni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘xudbin maqsadlar uchun firibgarlik bilan harakat qilish‘	+	+
‘noqonuniy nusxalarni yaratish‘	–	+
‘birovning pulini nohaq yo‘l bilan tortib olish‘	–	+
II. Yolg‘onni, hiyla-nayrangni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘qasddan va mohirlik bilan aldash‘	+	+
‘biror narsadan mohirlik bilan aldash qochish‘	–	+
‘kimningdir ustidan yolg‘on bilan ustunlik qilish‘	–	+
III. Xiyonatni anglatadigan xulq-atvor fe‘llari		
‘xiyonat qilish‘	+	+
10. Moddiy boyliklarga nisbatan inson munosabatini ifodalovchi xulq-atvor fe‘llari guruhi		
I. Ochko‘zlikni ifodalovchi xulq-atvor fe‘llari		
‘haddan tashqari ehtiyotkorlik bilan harakat qilish‘	+	+
II. Ehtiyojlarning haddan tashqari ko‘pligi, isrofgarchilikni bildiruvchi xulq-atvor fe‘llari		
‘ehtiyotkorlik bilan sarflash, ko‘p‘	+	+
‘ko‘p isrof qilish‘	–	+

Ikki tilda tahlil qilingan LSB ning umumiy soni 778 tani tashkil etdi: o‘zbek tilida 358 (26%), ingliz tilida 420 (30%). Ko‘rsatkichlardan ko‘rinib turibdiki, rus tilidagi xulq-atvor fe‘llari soni o‘zbek tilidagi xulq-atvor fe‘llari sonidan deyarli 1,7 baravar va ingliz tilidagi xulq-atvor fe‘llari sonidan deyarli 1,4 baravar ko‘p. Guruhlarga bo‘linish yakuniy va mutlaq emas, chunki guruhlar o‘rtasida murakkab semantik munosabatlar mavjud: LSB alohida semalar bo‘yicha kesishishi mumkin, turli LSBlardagi bir xil fe‘llar turli guruhlariga, shuningdek guruh ichida turli guruhlariga kirishi mumkin.

Xulosa. Har xil tuzilishdagi uchta tilda LSG xulq-atvor fe‘llarining tarixi va o‘rganish darajasini tahlil qilgandan so‘ng, biz ularning semantikasi, tuzilishi va faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlariga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy ishlarga yaratilganiga qaramay, leksik qatlamini to‘liq o‘rganilgan deb

hisoblash mumkin emas degan xulosaga keldik. Turli mualliflar fe'llarning bu guruhini turli darajadagi to'liqlik bilan tavsiflagan. O'rganilayotgan uchta tilda universal va noyoblikni aniqlash uchun qiyosiy ma'noda ushbu LSG ning semantik xususiyatlarini batafsilroq o'rganishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Садохин, А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А.П. Садохин. – М.: Высш. шк., 2005. – 310 с.
2. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. Екатеринбург: Урал-Советы, 1994. – 800с.
3. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (2007-03-19)
4. The Collins English Dictionary, 2009
5. Дмитриев, Н. К. Строй тюркских языков / Н.К. Дмитриев. – М., 1962. –607 с.
6. Ганиев, Ф.А. Образование сложных слов в татарском языке / Ф.А. Ганиев. – М., 1982.
7. Кульмагамбетова, Б.Б. Аффиксальное образование глаголов в современном казахском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Б.Б. Кульмагамбетова. – Алма-Ата, 1955. – 16 с.
8. Салчак, А. Я. Лексико-семантическая группа глаголов поведения в тувинском языке (в сопоставительном аспекте): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Салчак Аэлиита Яковлевна. – Новосибирск, 2005. – 241 с.
9. Ishtanova R.K., Verbs of the Tatar language in the semantic aspect, Doct. Diss., Kazan, 2002, p. 284
10. Чейф, У. Значение и структура языка / У. Чейф. – 2-е изд. стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 424с.
11. Leech, G. N. Meaning and the English Verb / G. N. Leech. – London: Longmann, 1975. – 131 p.
12. Dixon, R. M. W. (2005). A Semantic Approach to English Grammar (2nd ed.). Oxford Oxford University Press.
13. Фадеева, Л.В. Глагольные лексемы со значением качественнооценочного признака: на материале современного немецкого языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Фадеева Лариса Викторовна. – Омск, 2007. – 282 с.
14. Трофимова, Н.А. Оценочные глаголы в порицании / Н.А. Трофимова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. Гуманитарные и общественные науки. – №12 (84). – СПб.: РГПУ, 2008. – С. 175-181.

UO'K 581.8(081)

QISHLOQ XO'JALIGIGA OID ATAMALARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI *X.Ergasheva, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Qishloq xo'jaligi mamlakatimizning asosiy iqtisodiy dastaklaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohaning terminlarining tadqiq etish, takomillashtirish muhimdir. Ushbu maqolada shu turdagi atamalarining leksik-semantik, tarixiy xususiyatlari muhokama etiladi. Maqolada asosan suv xo'jaligi, irrigatsiya-melioratsiyaga aloqador atamalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, termin, irrigatsiya, melioratsiya, metod, tarjima.

Аннотация. Сельское хозяйство является одной из основных опор экономики нашей страны. Важно исследовать и совершенствовать условия в этой области. В данной статье рассматриваются лексико-семантические, исторические особенности этих терминов. В статье рассматриваются в основном термины, связанные с водным хозяйством, ирригацией-мелиорацией.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, термин, ирригация, мелиорация, метод, перевод.

Abstract. Agriculture is one of the main economic pillars of our country. It is important to research and improve the terms of this field. This article discusses the lexical-semantic, historical features of these terms. The article deals mainly with terms related to water management, irrigation-melioration.

Key words: Agriculture, term, irrigation, reclamation, method, translation.

Kirish. So'ngi yillarda bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda har bir sohada bo'lgani kabi ilmfanda ham rivojlanishlar, katta o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Buning oqibatida deyarli barcha tarmoqlarda, jumladan irrigatsiya va melioratsiya sohalarida ham yangi so'zlar, tushunchalar, terminlar paydo bo'ldi. Bunda, yozma va og'zaki nutqda milliylashtirish jarayoni boshlanib, nom, atama va terminlarni sof o'zbek tilida atash ehtiyoji vujudga keldi. Har bir Oliy ta'lim muassasining ilmiy salohiyati aynan qilina-yotgan ilmiy izlanishlar bilan belgilanishi bu kabi qarorlarning nechog'lik muhim ekanligidan dalolat beradi. Bizning olib borayotgan ilmiy izlarimiz ham irrigatsiya va melioratsiya terminlarining qiyosiy-tipologik tadqiqi natijalari o'laroq o'rganilayotgan terminlarning diaxron tadqiq qilish ishlariga bag'ishlanadi. Har bir terminologik tizimning shakllanishi, rivojlanishi ayni shu sohaning tarkib topib, taraqqiy etib borishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, sohaviy jihatdan o'ziga xoslik kasb etadi. Shu ma'noda, o'zbek tili irrigatsiya va melioratsiya terminologiyasining tarkib topishi, shakllanib-rivojlanishi o'z taraqqiyot yo'li, genetik asoslariga ega.

Adabiyotlar sharhi. Irrigatsiya va melioratsiya terminologik tizimining vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishi bevosita ilk va o'rta asrlar tarixi bilan uzviy bog'liqdir. S.P.Tolstov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Qadimgi davrlarda O'rta Osiyo sharoitida jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning takomillashishi, ilk yerga egalik, mulkchilik shakllari, ilk dehqon-chilikning va ishlab chiqarish tuzilmalarining tarkib topishi hamda ularning tarkibiy tuzilmalariga oid ma'lumotlarni

umumlashgan holda tadqiq etishda, shubhasiz, arxeologik, etnografik, paleoantropologik, shuningdek, lingvistik ma'lumotlarning o'rni beqiyosdir" [2].

Nosiriddin Burhonuddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" ("Yozuvchi" nashriyoti, 1990 yil, birinchi kitob) kitobida quyidagi bir qancha suv xo'jaligi terminlarining ishlatilganini uchratish mumkin: *Yog'in-yomg'ir; bodiya-cho'l, dasht, biyobon, sahro; bus-tuman; bo'rloq-tokzor, uzumzor; yobon-cho'l, biyobon; yul-jilg'a, ariq, buloq; yig'och-taxminan 9 km keladigan masofa birligi; misqol-og'irlik o'lchovi (taxminan 4,68 gr); navodan-tarnov, nov; sabon-qo'sh bilan yer haydash, omoch; tarig'chilik-dehqonchilik; tikmoq-ekmoq, qadamoq; haroj(hiroj)-yer solig'i, biror kimsaning tassarufigidagi yirik yer; shar-mil ga teng keluvchi uzunlik o'lchovi; qarim-o'ra, chuqurlik; qubosh-ekinzorlarda o'rnatiladigan qo'riqchi; qo'l-daryoning qurigan o'zani*; [9]

Bundan tashqari Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"sida *suyi-suvi, daryo; yig'och-o'lchov birligi*; [7] yoki Temurnoma, Amir Temur Ko'ragon jangnomasi kitobida *yobon-cho'l, dasht, dala; yig'och-daraxt, yog'och, uzunlik o'lchovi; gaz-uzunlik o'lchovi, rub'i maskun-yerning quruqlik qismi; saqo-suv beruvchi, suv sepuvchi, meshkob; shikof-yoriq, daryo, teshik; qantara-ko'priq; qovg'a-quduqdan suv olishda ishlatiladigan charm idish; g'abro-zamin, yer, tufroq; g'ob-o'rmonlik; o'r-balandlik, qiya joy; o'lang-o't, o'lan, giyoh; hannot-g'allafurush, dehqon; hubobot-donlar, g'allalar; hirosat-ziroat, dehqonchilik, horis-ekinchi, posbon kabi ko'plab terminlarni ko'rish mumkin va tariximizning har bir davrida dehqonchilik insoniyatning ajralmas hayotiy ehtiyoji bo'lib kelinganligi ma'lum bo'ladi. Yerga ishlov berish, sug'orish kabi amallar eramizdan oldingi asrlardan boshlab odamlar hayotining asosini tashkil qilgan ekan bu irrigatsiya terminlarning tarixi o'sha davrlarga borib taqalishidan darak beradi* [5].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ma'lumki, terminologiyada terminlar struktur jihatidan sodda va murakkab terminlarga ajratiladi. Sodda terminlar tarkibida so'z yasovchi va so'z o'zgartiruvchi affikslarning bor-yo'qligiga qaramay, yolg'iz bir o'zakdan yoki negizdan paydo bo'lgan, birgina lug'aviy ma'noli qism bo'lgan so'z hisoblanadi. Masalan: baliqchilik, sath, pushta, parma, nasos, nishab, to'g'on, bug'lanish, tirkama.

Sodda terminlar ham o'z o'rnida ikki guruhga bo'linadi:

Tub terminlar – yolg'iz o'zakdan hosil bo'lgan terminlar: *zax, do'l, gil, dovon, ariq, bo'g'oz, tamba, yer.*

Yasama terminlar – tub terminlarga biror yasovchi affiksning qo'shilishi bilan hosil bo'lgan terminlar: *tirkama, filtratsiya, suvchi, baliqchilik, bug'lanish, bug'latish, bug'lanuvchanlik.*

Qo'shma termin - ikki va undan ortiq sodda terminlarning birikuvidan tuzilgan terminlar bo'lib, o'zbek tilida, umuman terminologik sathda bunday terminlar salmoqli tarzda ko'p.

Qo'shma terminlar ham qo'shma so'zlar kabi o'z qatlam so'zlaridan, boshqa til materiallaridan hamda har ikkala manbaning o'zaro qo'shilishidan yasaladi. O'zbek tili materiallari asosida yuzaga kelgan qo'shma terminlar asosan umumiste'moldagi tayyor qo'shma so'zlarning ilmiy termin yoki nomen sifatida terminologik tizimlarga qabul qilinishi mahsulidir. Bunday ikki planda qo'llanuvchi leksik birliklar ko'proq xalq tili bilan bog'liq holda rivojlangan terminologik sistemalarda tez-tez uchraydi. Shuningdek, o'z tilimiz materiallaridan tuzilgan qo'shma terminlar ayni ruscha terminlarni to'liq kalkalash jarayonida ham yuzaga keladi Ma'lumki, o'zbek xalqi qadimdan boshqa xalqlar bilan hamkorlikda, qo'shnichilikda yashab kelgan. Shunga ko'ra, tilimizda ayrim komponentlari arabcha, forsha yoki ruscha-baynalmilal bo'lgan, hatto har ikkala qismi ham muayyan (o'zbek tilidan boshqa) til materialidan yasalgan qo'shma terminlar uchraydi.

Natijalar. Demak, qo'shma terminlarning komponentlari genetik materialiga ko'ra turlicha. Bu jihatdan qo'shma terminlarni ularni tashkil etgan komponentlarining kelib chiqish materialiga ko'ra ikki guruhga ajratish mumkin: 1) bir tildagi qatlamga mansub so'z birliklaridan hosil etilgan qo'shma terminlar; 2) turli tillarga mansub so'z birliklaridan hosil etilgan qo'shma terminlar.

1. Komponentlari bir leksik qatlamga mansub so'z birliklaridan hosil etilgan qo'shma terminlar. Bunday qo'shma terminlar ham, o'z navbatida, ikkiga bo'linadi:

a) o'zbek tilida avvaldan qo'llanib kelingan o'zbekcha, arabcha, forsha so'zlarning o'zaro qo'shilishidan yuzaga kelgan qo'shma terminlar. Bunday terminlar quyidagi ko'rinishlarga ega:

Ot+ot modelida yasalgan qo'shma terminlar: *suv xo'jaligi, qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati, ariq darvozasi.*

Sifat+ot modelida yasalgan qo'shma terminlar qo'proq tabiiy fanlar, texnika terminotizimida uchraydi: *to'g'ri burchak, bosimli suv, bosimsiz suv, bosh quvur, bosh hovuz, bug'latish hovuzi, taxir suv, mineral suv, arksimon to'g'on issiqbardoshlik, sovuqbardoshlik, kabi.*

Keyingi vaqtlarda ikkinchi komponentga –gich (-kich, - qich, -g'ich) affiksi qo'shish orqali terminlar yasaliishi faol yasaliish hisoblanadi: havo qizdirgich, havo haydagich, go'ng sepkich, urug' o'tkazgich, oqim keskich, suv o'tkazgich, baliq tushirgich, ariqqazgich, suv ayirgich kabi.

Ravish + ot yoki harakat nomi modelida yasalgan qo'shma terminlar: o'ta tuyinish, o'takuchlanish, o'taqizitish, o'tauyg'onish, o'ta struktura, chala o'tkazgich, qisqa tutashuv, ertapishar, kamhosil kabi.

Harakat nomi+ot: sug'orish kanali, bug'lanish maydonchasi, bug'lanish jadalligi, sayozlanish darajasi

b) komponentlari ruscha-baynalmilal termin yoki termin-yelementlardan iborat, rus tilidan tayyor holda o'zlashtirilgan qo'shma terminlar: gidroenergetika, gidromodul, gidravlik turbina, gidravlik shlang, barometr, biofiltr, vakuum apparat

2. Turli qatlamga oid so'zlarning o'zaro birikuvidan hosil bo'lgan gibrid terminlar. Bu shaklda gibridlarning har ikkalasi ham ruscha-baynalmilal, ham o'zbekcha komponenti mustaqil ma'no va qo'llanishga ega bo'lgan so'z-terminlardan iborat bo'ladi: karbonsuvlar, xlorsirka, limitko'rsatkich, elektrabob, yodmoy, gidravlik nishablik, gidroqulf, gidroquvurchi, sug'orish gidromoduli, daryoni shlyuzlash, daryo trassasi, arksimon gravatsion to'g'on, kapilyar nam sig'imi, keltirilgan gidromodul va boshqalar.

Xulosa va munozara. Shunisi xarakterliki, irrigatsiya va melioratsiya terminlari bevosita shu soha tizimiga xos bo'lishi ham, boshqa tizimdan o'zlashgan bo'lishi ham mumkin. Masalan, quyidagi terminlar faqat irrigatsiya va melioratsiya tizimida ishlatiladi: pushta, bosimli suv o'tkazgich, suv berish gidromoduli, sug'orish gidromoduli, silos, seyalka, paykal, plantaj, gidravlik sakrash, rezervuar.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigan, asosan, nominativ funksiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi. Hozirgi vaqtda terminologiya masalasining o'sib borishi, bir tomondan ilm-fan, qishloq xo'jaligi, iqtisodiyotning dinamik rivojlanishi tufayli yangi tushunchalarning ko'payib borilishi deb qaralsa, ikkinchi tomondan, terminlarning shakllanish jarayoni rivojlanishi va funksiyasi kabi masalalarni chuqurroq o'rganilishi zarurligi bilan izohlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ko'chimov Sh. Diplomatik til asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 76 b.
2. Narxodjaeva X. Jarayon anglatuvchi terminlarning o'zbek tilida tutgan o'rni. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 11.
3. Jamolxonov H. A. O'zbek botanika terminologiyasining tarkib topishi va rivojlanish tarixidan: 4. 4. 4. Filol. fan. nomz. ... diss. – Toshkent: O'zFA, 2009. – 247 b.;
5. Doniyorov R. O'zbek tili texnik terminologiyasining ayrim masalalari. – Toshkent: Fan, 2017. – 159 b.;
6. Usmonov O. O'zbek tili terminologiyasida leksik variantlar. – Toshkent: Fan, 2006;
7. Hojiev A. Termin tanlash mezonlari. – Toshkent: Fan, 2016. – 46 b;
8. Bobur Z.M "Boburnoma" Yulduzcha nashriyoti., Toshkent-1990 yil.
9. Yuldashev I. O'zbek kitobatchilik terminologiyasi: Filol. fan. d-ri ... diss. – Toshkent: Fan, 2014;
- Rabg'uziy N.B "Qissasi Rabg'uziy" Yozuvchi nashriyoti., Toshkent-1990 yil, 1- kitob.

UDK: 811.512.133.043

XORAZM TURKIY TARIXNAVISLIGIDA DAVLAT BOSHLIG'I TUSHUNCHASINING IFODALANISHI

M.Eshmurodov, f.f.n., Urganch innovatsion university, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid bo'lgan manbalardagi davlat boshlig'i tushunchasi bilan bog'liq atamalar tahlil qilingan. Ularning o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: turkiy tarixnavislik, tarixiy leksika, etimologiya, davlatchilik terminologiyasi, tarixiy manba, davlat rahbari.

Аннотация. В данной статье анализируются термины, связанные с понятием глава государства, в источниках, относящихся к тюркской историографии Хорезма. Определены их специфические характеристики.

Ключевые слова: турецкая историография, историческая лексика, этимология, государственная терминология, исторический источник, глава государства.

Abstract. This article analyzes the terms associated with the concept of head of state in sources related to the Turkic historiography of Khorezm. Their specific characteristics are determined.

Key words: Turkish historiography, historical vocabulary, etymology, state terminology, historical source, head of state.

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalardagi davlatchilik terminologiyasi mavzuiy-semantik guruhlariga haqida fikr yuritganda, albatta, davlat rahbari – hukmdor tushunchasi bilan bog'liq atamalar

borasida ham alohida to'xtalish zarur. Avvalgi faslda davlat tushunchasi bilan bog'liq istilohlarning naqadar boy va rang-barang ekanligini kuzatdik. Xuddi shu kabi hukmdor (davlat boshlig'i) tushunchasi bilan bog'liq atamalar ham shunchalik sermazmun va rang-barang ekanligi shubhasiz. Chunki ta'kidlangani kabi, davlat va hukmdor tushunchasi, odatda yonma-yon yuruvchi, bir-birini talab qiluvchi, ayni damda, ko'p hollarda bir o'zakdan hosil qilingan (o'zakdosh) so'zlar bo'ladi. Bu kabi o'zakdosh so'zlar esa mumtoz adabiyotimizda, shuningdek, solnomalarda ham ma'lum maqsadlarga bo'ysundirilgan holda keng qo'llangan. Chunonchi, ishtiqoq san'atini yuzaga keltirish, tanosubni yuzaga keltirish, tavzi' yoki tadrijni yuzaga keltirish, fikrning (ifodaning) estetik ta'sirchanligini oshirish, subyektiv munosabatlarni ifodalash va boshqa shu kabi maqsadlar shular jumlasidan.

Ta'kidlash zarurki, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda davlat boshlig'i tushunchasi bilan bog'liq atamalarni tarixiy nuqtayi nazardan ikki guruhga bo'lib o'rganish mumkin: 1) davlat boshlig'i (hukmdor) tushunchasi ifodalovchi sof turkiy atamalar; 2) davlat boshlig'i (hukmdor) tushunchasi ifodalovchi o'zlashma atamalar. Aytish lozimki, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda davlat rahbari (hukmdor) tushunchasi bilan bog'liq sof turkiy so'zlar nisbatan oz. Bu holat faqatgina bir davr yoki bir guruh solnoma asarlar bilan bog'liq holat emasligi barchamizga ma'lum. Ya'ni fors tilining e'tibori bu davrlarda ham katta bo'lgan, qolaversa, tarixiy asar yozish an'anasi ham o'zlashma so'zlarning keng qo'llanishiga asosiy sabablardan birisi sifatida qayd qilinishi ushbu o'rinda juda to'g'ri bo'ladi.

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda davlat boshlig'i tushunchasini ifodalovchi bir necha atamalar qo'llangan bo'lib, ular tarixiy asar bayon uslubi, muallifning xos (individual) uslubi, voqea bayon qilinayotgan davr va boshqa omillarni hisobga olgan holda o'zaro sinonim yoki farqlangan tarzda qo'llangan. Ushbu mavzuga oid sof turkiy hamda o'zlashma atamalarning eski o'zbek adabiy tilida, xususan, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda ko'p uchrashiga quyidagi bir qancha omillar sabab bo'lganligini alohida ta'kidlash joiz: 1) qadimdan o'zbek yurtidagi xonlar, podshohlar arab va fors mamlakatlari xalifa, xon va sultonlari bilan kuchli ijtimoiy-siyosiy aloqalar o'rnatganligi; 2) arab, fors tillari bilan turkiy, xususan, o'zbek tilining chuqur aloqasi; 3) arab va fors tarixnavisligining ta'siri; 4) tarixiy asarga shohona salobat va shukuh berish uchun arabiy va forsiy so'zlarning ko'p qo'llanishi; 5) musajja' usulida bitish an'anasi; 6) so'nggi davrlarda rus imperiyasi bilan aloqalar va rus tilining ta'siri kabi omillar shular jumlasidan.

Eski o'zbek adabiy tili davriga oid manbalardagi hukmdor ma'nosini anglatuvchi so'zlar tilshunos olimlar [7, 63-71], etnograf va tarixchi olimlar [8, 16] tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, Xorazm turkiy tarixnavisligiga mansub manbalardagi davlatchilik terminologiyasi maxsus o'rganilmagan va ayni damda, davlat boshlig'i (hukmdor) tushunchasini ifodalovchi sof turkiy va o'zlashma istilohlar qatlami, ularning etimologiyasi, komponent tahlili alohida tadqiq qilinmagan. Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalardagi davlat boshlig'i (hukmdor) tushunchasini ifodalovchi atamalar qatorida *shoh*, *shahanshoh*, *shahriyor*, *sulton*, *podshoh*, *amir*, *voliy*, *hukmdor*, *imperatur*, *kadxudo*, *hokim*, *xusrav*, *qaysar*, *tojdor*, *valoyat*, *molik* kabi so'zlar; *sohibi toj*, *sohibi taxt*, *sohibqiron*, *xalifayi zamon* kabi forsiy izofalar yoki bir qancha qo'shma so'zlarni sanashimiz mumkin. Quyida ushbu mazmuniy guruhga oid atamalarni tahlil qilamiz.

Xon. Turkiy va mo'g'ul xalqlari hukmdorlari unvoni. Shuningdek, xonlik qiluvchi shaxs ismiga qo'shilib unvon ma'nosini anglatadi [14, 417]. Podshoh, xon ma'nosidagi ushbu davlatchilik terminini Alisher Navoiy asarlarida ham qo'llanishini kuzatamiz:

Xonlar yzra yetib atosi aning,

Xon bin **xon** ato atosi aning [5, 60].

Xon qadimgi turkiy tilda *qag'an* shaklida qo'llangan bo'lib, eski o'zbek tilida *xon* shaklini olgan ushbu so'zning qo'llanish doirasi hamda ma'nolari ko'lami ancha kengaygan. Jumladan, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda uning quyidagi ma'nolarini uchratamiz:

1. Davlat boshqaruvi xonlik bo'lgan mamlakat hukmdori [15, 103]. Xiva xonlari unvoni rasman va xalq orasida *xon* so'zi bilan atalganligi tarixiy, badiiy asarlar, shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalaridan ma'lum. Lekin orazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarining o'ziga xos uslubga ko'ra, bu so'zning monarx tushunchasini ifodalovchi boshqa so'zlarga nisbatan kam qo'llanganini kuzatamiz. Shuningdek, asarda Xiva xonlariga nisbatan *xoqon* so'zi ham qo'llanilgan: "Chingiziya dudmonining sultoni, O'zbekiya xonadonining **xoni**, **xoqoni** a'zam, Doroi mukarram, xon ibn xon Abu-l-muzaffar va-l-mansur Abulg'oziy Muhammad Bahodirxon navvara marqadihi va ba'zi muvarrixin rivoyat qilurlarkim" [1, 98].

2. *Xon* so'zi orazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda, asosan, ulus (viloyat) boshliqlari ma'nosini ham ifodalaganini e'tiborga olishimiz kerak [15, 103]: Masalan, "Va Ko'shkda jamshidiya

tavoyifining **xoni** hukumatnishi Mirahmadxon^{ga} yamutiya saromadidin xizmatshior Durdi Qilich sardorni navozishnoma bila irsol etdi” [10, 397].

3. Chingizxon avlodidan bo'lgan, ko'chmanchi qabilalar hukmdori [15, 104]: “...Dashti Qipchoq mamolikiyining **xoni** azim ush-shoni, chingiziya xonadonining podshohi rafe'ul-makoni shavkatu izzatnishon sulton Temurxon^{ga} akim, o'z xirojguzorlaridin erdi, yibordi” [11, 255].

4. Buxoro davlati hukmdorlari muarrix tarixiy asarlari voqealari bayon qilingan davrda rasman *amir* deb atalsa-da, solnomalarining ayrim o'rinlarda *xon* so'zi *amir* bilan sinonim sifatida ishlatilgan hollar ham kuzatiladi: “**Xon** dag'i alarg'a navozish va istimolat qilib, Buxoro taxtig'a o'lturdi va manobir ustida xatiblar alqobi humoyunig'a til ochdilar” [1, 142].

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda ushbu davlatchilik termini ancha faol qo'llangan: “Emdi mundin so'ng Chingiz avlodidin Urganchi Arab Muhammad**xon**ning o'g'li Abulg'oziy**xon** aytaturur kim ko'p emgaklar ko'rgandin so'ng yoshimiz o'ttuz to'qquzg'a yetganda tarix ming taqi ellik birda yilon yilinda Xorazm mamlakatinda otamiz taxtinda o'lturub, yurt ishiga mashg'ul bo'lduq” [2, 3].

Shuningdek, ushbu davlatchilik atamasi Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid boshqa manbalarda ham faol qo'llanganini kuzatishimiz mumkin: “Mubolag'a va burxon izdihomi oromidin so'ng Sayyid Muhammad to'rani **xon** ko'tarmakchi bo'ldi” [9, 136].

Xoqon. Qadimgi turkiy xalqlar hamda mo'g'ullar hukumatida yirik davlat boshliqlarining eng oliy unvoni va shu unvonni olgan shaxs [14, 410], mamlakat podshohi, xonlar xoni, shoh [3, 422-423]. Alisher Navoiy asarlarida ham biz ushbu so'zni ayni ma'noda qo'llanganini kuzatamiz:

Olam elida xusravu **xoqon** laqabing,

Odang'a degincha xon bin xon nasabing [6, 177].

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda ushbu davlatchilik termini faol qo'llangan: “Va ushbu tariqa bila Hazrat sultoni jannatjoygoh va **xoqoni** mag'firatdastgoh va xusravi fardavsmakon Sayyid Muhammad Bahodirxon...” [13, 3]

Qolaversa, ushbu davlatchilik termini ko'plab forsiy izofalar hosil qilinishida ham istifoda etilgan:

Xoqoni garduntavon – osmonga bas kela oluvchi kuch-qudratga ega xoqon (Yaratgan ta'rifida) ma'nosini ifodalovchi forsiy izofa: “salotini oliymakong'a qullug'i nisbatidin faxomat-u iftixor, **xoqoni garduntavong'a** yorlig'i sharofatidin izzat-u e'tibor; siyosatining shamshiri obdori xunxorlig'idin rub'i maskun sokinlari hodisoti lashkar g'oratgustarligidin masun-u beg'am” [11, 248].

Xoqoni kishvarsiton – mamlakat, kishvar xoqoni: “Yana ulkim, hazrati a'lo **xoqoni kishvarsiton** zulqa'da oyining yigirma beshida, panjshanba kuni Buxoro elchisi Abdulaziz to'qsobag'akim, sadoqatnoma bila kelib, bir necha muddatdin beri izzati tamom bila elchixonayi firdavsnishonada oromguzin erdi” [12, 111].

Xoqoni mag'firatdastgoh – kechirimlilikni o'ziga odat qilgan, aybdorlarni avf qilishni sevuvchi, ayni damda, vafot etgan xon yo'qlangan vaziyatda ushbu forsiy izofa “mag'firat qilishni o'ziga odat qilgan (Yaratgan)ning dargohiga qaytgan xoqon” ma'nosida ham qo'llanishi mumkin: “Va ushbu tariqa bila Hazrat sultoni jannatjoygoh va **xoqoni mag'firatdastgoh** va xusravi firdavsmakon Sayyid Muhammad Bahodirxon...” [13, 3]

Xoqoni mukarram – ulug' xoqon; karamli, rahmdil, mehribon xoqon: “chun oliyhazrat, falakrif'at, surayyo martabat, xurshid manzalot, azamat kuloh, makramatdastgoh, sultoni muazzam, **xoqoni mukarram**, xidevi anjumhasham, xusravi bayzoalam...” [10, 387]

Qooni shahid – shahid bo'lgan xoqon: “Chahorshanba kunikim, sultoni zarrinquboyi xurshid falak hisorining tasxiri uchun rukub qildi, hazrat **xoqoni said** va **qooni shahid** kavakabai volo va dabdabai loyahso bila qo'rg'on javonibin ihota qilib...” [1, 353] Ushbu o'rinda Munis xoqon so'zining qadimgi turkiy tildagi shakllaridan birini (qadimgi turkiy tilda xoqon so'zining qoon, qag'an kabi shakllari istifoda etilgan, eski o'zbek adabiy tili davriga kelibgina “x” undoshi o'zlashgach, ushbu davlatchilik termini “xoqon” shaklini olgan) qo'llab, xoqon va qoon so'zlarini garchi bir so'zning turli variantlari bo'lsa-da, ohangdoshlik asosida musajja' usuluni yuzaga keltirishga xizmat qildirmoqda.

Yuqoridagilardan tashqari, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda ushbu turkiy so'z ishtirok qilgan *xoqoni getiysiton*, *xoqoni mabrur*, *xoqoni dinpanoh*, *xoqoni skandardastgoh*, *xoqoni oliyshon*, *xoqoni mag'fur*, *xoqoni karamnishon*, *xoqoni gardunhasham*, *xoqoni mamolikiston*, *satvati xoqoniy*, *xoqoni a'lo*, *xoqoni havroposbon*, *xoqoni mag'firatasar*, *marhamati xoqoniy*, *xoqoni jahonpanoh*, *xoqoni iskandarnishon*, *xoqoni a'zam*, *xoqoni nomvar*, *xoqoni tavono*, *xoqoni rafe'joygoh*, *xoqoni g'ufropanoh*, *xoqoni rahmatjoygoh*, *inoiyati xoqoniy*, *xoqoni said*, *xoqoni iskandarhashmat* kabi o'nlab forsiy izofalarning yuzaga kelishida; *xoqon ul-xavoqin*, *xoqon ul-mukarram*, *xoqoni ibn ul-xoqon* kabi arabiy izofalarning yuzaga kelishida; *xoqoniy*, *xoqonli*, *xoqonlik* kabi soda yasama so'zlarning yasallishida; *olixxoqoni*, *a'loxoqoniy* kabi qo'shma yasama so'zlarning hosil bo'lishida ham ushbu turkiy davlatchilik termini faol ishtirok etadi va asos vazifasini o'taydi.

Shahanshoh – shohlar shohi. Fors tilidan o'zlashgan mazkur davlatchilik termini eski o'zbek adabiy tili davrida birmuncha keng qo'llangan. Jumladan, Alisher Navoiy asarlarida ham biz ushbu terminning ayni ma'noda qo'llanishini kuzatamiz:

Dedi gardung'a tortib oh jonkoh,

Ki: "Ko'p yillar tirik bo'lsun **shahahshoh** [4, 124].

Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda mazur davlatchilik atamasi shohlarning shohi ma'nosida Munis va Ogahiy tarixiy asarlarida birmuncha keng qo'llanadi: "Tonglasi chahorshanba kunim, xurshidi jahontobning xatibi zarrin amomasi mashriq minbari uzra hangomaoro bo'ldi, hazrati **shahanshohi** mag'firatkuloh Xatib qoqidin ko'chub, Eshakanqirg'an otlig' marhalaning diydaiy intizorin mavokibi humoyun marokibining to'tiyogun g'uboridin munavvar qildi" [11, 279].

Shahanshoh termini asosida *-lig'* turkiy so'z yasovchi qo'shimchasi vositasida yangi so'z yasalishi Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda ko'p uchraydi:

Boshingda **shahanshohlig'** tojidur,

Vale xotiring faqr me'rojdur [1, 376].

Qolaversa, mazkur davlatchilik termini vositasida ko'plab forsiy izofalar hosil qilinganki, ular turli ma'no-mazmun ifodalashga xoslangan. Chunonchi, *shahanshohi anjumsipoh* – yulduzlardek ko'p lashkarga ega bo'lgan shohlarning shohi, *shahanshohi sohibqiron* – qiron vaqtida dunyoga kelgan shahanshoh, *shahanshohi jahon* – jahon hukmdori bo'lgan shahanshoh, *shahanshohi din* – islom dinini qo'llab-quvvatlovchi shahanshoh, *shahanshohi mabrur* – xalq sevgan, xalq uchun ardoqli, yaxshi bo'lgan shahanshoh, *shahanshohi adolatshior* – adolatli bo'lishni o'ziga shior qilib olgan shahanshoh, *shahanshohi rahmatjoygoh* – joyi jannatda bo'lgan, Alloh rahmatiga olgan shahanshoh, *shahanshohi muborazatdastgoh* – jang qilishni va zafar quchishni o'ziga odat qilib olgan shahanshoh, *shahanshohi gardundargoh* – dargohi osmon kabi keng bo'lgan shahanshoh, *shahanshohi irfondastgoh* – ilm-u irfon kasb etishni o'ziga odat qilgan shahanshoh, *shahanshohi falakjoh* – falakdek baland martabali shahanshoh, *shahanshohi muazzam* – Buyuklarning buyugi bo'lgan shahanshoh, *shahanshohi islompanoh* – islomni qo'llab-quvvatlovchi, asrovchi, amal qiluvchi va amal qilishga chorlovchi shahanshoh, *shahanshohi rahmatdastgoh* – rahmli bo'lishni o'ziga kasb qilib olgan shahanshoh, *shahanshohi osmondargoh* – dargohi osmon kabi keng bo'lgan shahanshoh, shahanshohi gardundastgohning sinonimi sifatida so'z takrorini oldini olishga xizmat qiluvchi tasvir, ifodani kuchaytiruvchi forsiy izofalardan biri. Bu kabi forsiy izofalarga Munis va Ogahiy asarlaridan yana o'nlab misollar keltirish mumkin: *shahanshohi jannatjoygoh*, *shahanshohi g'ufropanoh*, *shahanshohi daryoato*, *shahanshohi jannatjoyshoh*, *shahanshohi ma'rifatdastgoh*, *shahanshohi mag'firatkuloh*, *shahanshohi gardunehtishom*, *shahanshohi olijanob*, *shahanshohi donopisand*, *shahanshohi oliymakon*, *shahanshohi rufroondastgoh* kabi ko'plab forsiy izofalar shular jumlasidan. Ko'rinib turganidek, shohlarning shohi, yurt, mamlakat podshohi ma'nosini ifodalovchi shahanshoh davlatchilik termini Munis va Ogahiy asarlarida turli forsiy izofalarda turli ma'nolarni ifodalashga xoslanib, tarixiy asarning badiiyligini oshirishga alohida xizmat qildirilgan terminlardan biri hisoblanadi.

Abulg'azi Bahodrixon, Bayoniy, Komyob kabi muarrixlarning tarixiy asarlarida esa mazkur davlatchilik terminining nafaol tarzda qo'llanganini va asosan, hamd va na't qismlarida, shuningdek, she'riy parchalarda tasviriylikni kuchaytirish, ifoda ta'sirchanligini oshirish va turli badiiy tasviriy vositalarni yuzaga keltirish uchun qo'llanishini kuzatishimiz mumkin:

Nechuk **shahanshodur** ul, jahon barpo tufaylidin,

Malak ham arsh ham xushnud oning me'roj maylidin.

Sharif ismini Haq yozmish risolat xotami uzra,

Muhammad Mustafo andoq nubuvvat uzra mehru ma(h) [9, 4].

Xulosa qilib aytganda, Xorazm turkiy tarixnavisligiga oid manbalarda davlat boshlig'i tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan ko'plab davlatchilik atamaları mavjud. Ularning ayrimlari sof turkiy qatlamga oid bo'lsa, ayrimlari o'zlashma qatlamga mansubdir. Har bir atamaning tarixiy asarda ma'lum badiiy maqsadga bo'ysundirilishi: badiiy-tasviriy vositalarning yuzaga chiqishiga, so'z takrorining oldini olishga, ifoda ta'sirchanligini oshirishga va boshqa shu kabi funksiyalarni bajarishga xoslanishi muarrixlarning so'z qo'llash bilan bog'liq mahoratlarini yaqqol aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shir Muhammad Mirab Munis va Muhammad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden–New York–Kobenhavn–Koln, 1988. –P. 98.
2. Абулғози Баҳодирхон. Шажараи тарокима. Нашрга тайёрловчи Қ.Йўлдошев. Т.: Фан. 1995. –Б. 3.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Фан. Том III. Т.: 1984. –Б. 422-423.
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. VIII Том. Т. Фан. 1991. –Б. 124.
5. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Том X. – Тошкент. Фан. 1992. –Б. 60.
6. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Том XIV. – Тошкент. Фан. 1998. –Б. 177.

7. Баскаков Н.А. Титулы и звания в социальной структуре бывшего Хивинского ханства// Советская тюркология. – 1989. – №1. – С.63-71.
8. Иванов П.П. Архив Хивинских ханов XIX в. Исследование документов с введением, с предисловием. И.Ю. Крачковского. – Л., 1940.
9. Комёб. Таворих ал-хавонин. 136^a вар.
10. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огахий. Асарлар. 3-жилд. Зубдату-т-таворих (Тарихлар сараси). Нашрга тайёрловчи Нурбой Жабборов. – Тошкент: “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, 2019. – Б. 397^a.
11. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огахий. Асарлар. IV жилд. Риёзу-д-давлат. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. – Тошкент. Шарқ. 2020. – Б. 255^a.
12. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огахий. Асарлар. VI жилд. Гулшани давлат. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 111^a.
13. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огахий. Асарлар. VII жилд. Шохиду-л-икбол. Нашрга тайёрловчи Н.Шодмонов. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 3^a.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Том IV. –Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2008. –Б. 417.
15. Чориев З. Тарих атамаларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 103.

UO'K 881

XALQ OG'ZAKI IJODI MATNINI LINGVOKULTUROLOGIK TAHLIL QILISH

R.R.Esonov, doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Matnni tahlil qilishning lingvomadaniy yo'nalishi madaniyatlararo muloqot doirasida (ya'ni ona tili bo'lmagan matnni o'rganish yoki chet el adabiyotini tarjima qilishda) muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Lingvokulturologiya, madaniyat, ertak, lingvistik, xalq, matn, voqelik

Аннотация. Лингвокультурологическое направление анализа текста играет важную роль в рамках межкультурной коммуникации (то есть при изучении неродного текста или при переводе иностранной литературы).

Ключевые слова: Лингвокультурология, культура, сказка, языковая, народная, текст, реальность

Abstract. The linguistic and cultural direction of text analysis plays an important role in the framework of intercultural communication (that is, in the study of a non-native text or in the translation of foreign literature).

Keywords: Cultural linguistics, culture, fairy tale, linguistic, people, text, reality

Ma'lumki, matnni lingvistik tahlil qilishning zamonaviy talqini ko'p o'lchovli hodisa bo'lib, u lingvistik matnni ko'p o'lchovli hodisa sifatida o'rganishni nazarda tutadi, unda ifodalangan barcha tashqi lingvistik faktlar to'liq tahlil qilinishi kerak. Ularning semantikasini hisobga olmasa, asar to'liq tushunilmaydi. Boshqacha qilib aytganda, tilning nominativ birliklari, jumladan, so'zlar, frazeologik birliklar va erkin birikmalar, u yoki bu madaniy-tarixiy lingvistik nomlar sifatida ularga xos bo'lgan barcha fon va konnotativ ma'nolar nuqtai nazaridan tekshirilishi kerak.

Shu ma'noda “lingvistik tahlil” tushunchasidan foydalanish “lingvomadaniy tahlil” tushunchasini qo'llash bilan tengdir, chunki lingvistik faktlar lingvistik vaziyatdan ajratilmasdan, birgalikda, kompleks holda o'rganiladi. Ona tilida so'zlashuvchilarning lingvistik kompetensiyasi.

Bosh ma'lumotlarga kelsak, u o'quvchi uchun hech qanday qiyinchilik tug'dira olmaydi va uning lug'atlardan amiqqlangan bilimlariga asoslanadi. Konnotativ ma'lumotlar turlicha o'qiladi assotsiativ aloqalar va uni idrok etish qabul qiluvchining ma'lum bir etnik guruhning madaniy kodini bilishini nazarda tutadi.

Binobarin, lingvistik tahlil va uni lingvokulturologiya nuqtai nazaridan talqin qilish o'quvchi tomonidan noma'lum mintaqaviy va madaniyatlararo faktlarni aks ettiruvchi lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarni to'g'ri idrok etishga olib kelishi kerak.

Folklorga kelsak, bunday matnlar yuqori lingvokulturologik salohiyati bilan ajralib turadi va bu, birinchi navbatda, xalq og'zaki ijodining an'anaga sodiqlik, jamoaviylik kabi asosiy xususiyatlariga bog'liq. Lingvokulturologik tahlil folklor namunasini shunday tavsiflash imkonini berishi ma'lum bo'ldi. uni yaratgan etnik guruh milliy madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari yetarlicha mavjud bo'lgan madaniy va lingvistik hodisa. Milliy madaniyatning o'zagi dunyoning

shunday manzarasi bo'lib, alohida etnik guruhning tarixiy taraqqiyoti jarayonida lingvokulturologik rejada uning yaxlitligini ko'rsatish imkonini beradi.

Ertak matniga xalq og'zaki ijodining variantlaridan biri sifatida kelsak, ertak matnining lingvomadaniy tahlilini o'tkazishdan avval uning asosiy belgilarini aniqlab olish zarur. Shunday qilib, biz ertak matnini barcha tarkibiy qismlari va darajalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va muallifning o'ziga xos estetik va kognitiv ma'lumotlarni uzatish g'oyasini ko'rsatishga qaratilgan murakkab mexanizmga ega yopiq xususiyatlar to'plami sifatida qaraymiz.

Ertak matni barcha umumiy matn ta'riflariga javob berishi kerak: uni tashkil etuvchi birliklarning tartibli ketma-ketligi, tarkibiy va semantik birligi, shuningdek, to'liqligi va kommunikativ maqsadga muvofiqligi. Ertak matni vazifasining ertakga xos bo'lmagan o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Lingvistik va madaniy tadqiqotlarning asosiy maqsadi matnning asosiy g'oyasini yoki g'oyasini izlashdir. Ya'ni, matn asosida yotgan hissiy ma'no, bu holda muallifning tasvirlangan voqelikka bo'lgan nuqtai nazar ustunlik qiladi.

Bunday o'rganish jarayonida matnning turli darajalari tahlil qilinadi:

- leksik (lug'atni so'zlarning tematik sohalariga va alohida so'zning xususiyatlariga guruhlash).
- sintaktik (so'zlar va jumalarning moslashuv usullari va shartlari).
- kompozitsion sintaktik (bayon qilish turi va usulini aniqlash, nutq tuzilmalarining o'zaro ta'sirini tahlil qilish, matnning fazoviy-vaqtinchalik yoki sub'ektiv tashkil etilishini o'rganish).

Bundan tashqari, matnning ichki "komponentlarini" aniqlashga katta e'tibor qaratilgan. Bu darajalarning barchasi erkin tarzda o'rganilishi va ma'lum bir matnning xususiyatlariga ko'ra belgilanishi mumkin, ammo shuni unutmaslik kerakki, bizning tahlilimiz ob'ekti adabiy emas, balki ertak matnidir. "Matn - bu san'at asarining elementlaridan biri, ammo juda muhim element bo'lib, ularsiz san'at asari bo'lishi mumkin emas".

Matnni lingvistik va madaniy tahlil qilish muhim rol o'ynaydi, chunki O'quvchiga ushbu matnni diqqat bilan o'qish va iloji boricha ko'proq ma'lumot olish uchun aniq maqsad qo'yilgan.

Umuman olganda, ertak matni murakkab va serqirradir. Uni talqin qilishda vazifa unga kiritilgan ma'nolarning maksimal qismini ajratib olishdir. Shunday qilib, matnni talqin qilish - bu muallifning voqelik haqidagi tasavvurlari va bilimlarini qurish orqali olingan badiiy matnning semantik, g'oyaviy, estetik va hissiy ma'lumotlarini tushunish va qayta ishlashdir.

Tilning asosiy namunasi sifatida matnni tahlil qilish an'anaviy ravishda boshqa asosiy tushuncha "uslub" bilan bog'liq. Matn ham, uslub ham, eng avvalo, nutq faoliyatiga xos xususiyatdir.

Ma'lumki, matnni lingvistik-stilistik tahlil qilish tilning turli darajalarida amalga oshirilishi mumkin. Tilda, o'z navbatida, muayyan tovush effektlarini yaratishga olib keladigan tovush oqimini qurishning o'ziga xos naqshlari mavjud. Boshqacha aytganda, fonetik darajada muayyan stilistik vositalarni ularning sintagmatik ketma-ketligida qo'llash mumkin, ular birgalikda turli xil stilistik effektlarni yaratadilar.

Ovoz oqimini yaratishni ikki guruhga bo'lish mumkin: versifikatsiya (ma'lum bir til qonunlari asosida ishlaydigan versifikatsiyaning o'ziga xos qoidalari) va asbobsozlik (aytishga m'lum bir tovush tuzilishini beradigan tovushlar birikmasi va, binobarin, hissiy ekspressiv rang).

So'zning grammatik shaklining semantikasiga kelsak, kontekstdan tashqari u paradigmada faqat denotativ ma'noga ega. Nutq yoki kontekstdan tashqarida grammatik shaklni emotsional, stilistik yoki ekspressiv deb hisoblash mumkin emas, morfologik darajada lingvistik (paradigmatik) sinonimlar juda kam, lekin ularning faqat ba'zilar belgisi va belgilanmagan a'zolar bilan stilistik qarama-qarshiliklarning bir qismidir.

Stilistik vositalardan turli xil foydalanish imkoniyati morfologik darajadagi ekspressiv vositalarning qashshoqligini qoplaydi, bunda nutq birliklarining, bu holda morfemalar va so'z shakllarining mavjud taqsimotidagi siljish tushuniladi

Tovushlar, so'zlar, ularning grammatik shakllari va eng muhimi, nutqning sintaktik tashkil etilishi tilda nutq ifodasining xilma-xil shakllariga ega. Biroq, tilshunoslikning turli sohalarida turlicha ta'riflarga ega bo'lgan gap modeli, bundan qat'i nazar, tilning sintaktik darajasining asosiy birligi sifatida qaralishi kerak. Binobarin, sintaktik-stilistik paradigmalar gap modellaridan iborat

bo'lib, ular boshqa darajadagi til elementlari kabi asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga olishi hamda bir-biri bilan sinonimik munosabatlarga kirishishi mumkin. Predikatsiyaning yagona sintaktik ma'no bilan birga umumiy o'zgarish ma'nosining mavjudligi bildiruvchi, so'roq va inkor gaplar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy modelning (hikoyaning) so'roq yoki inkor gaplarga o'tishi ham uning sintaktik ma'nosining o'zgarishiga olib keladi, lekin odatda stilistik o'zgarishlarga olib kelmaydi. Asosiy modelning boshqa turdagi hikoyaviy jummalarga o'tishi ikkinchisining stilistik jihatdan o'zgarishiga olib keladi.

Tildagi har bir funktsiyasiz so'z ma'lum ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Uni denotativ yoki asosiy va konnotativ yoki qo'shimchaga bo'lish mumkin.

- "Shunday qilib, so'z badiiy nutqda til birligi sifatida uzoqda joylashgan leksemlar bilan semantik aloqada bo'lish va bir vaqtning o'zida sintaktik tuzilish va bevosita leksik muhitdan bir nechta ma'nolarni namoyon qilish qobiliyati kabi yangi, ilgari unga xos bo'lmagan fazilatlariga ega bo'ladi".

Matn mazmunining qurilishi nutqning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik kabi jihatlari bilan bir qatorda ertak matni mazmuni hech qanday hayotiy faktlarning ko'r-ko'rona aks etishi emas, balki murakkab, tarixiy jihatdan o'zgaruvchan va hali to'liq o'rganilmagan qurilish qonuniyatlariga ega ekanligi bilan bog'liq holda tadqiqot jarayonida tahlil qilinadi. Badiiy zamon hodisasini ham mazmun qurilishiga kiritamiz. Albatta, tasvirlangan barcha voqealar aks ettirilgan badiiy vaqt ham real vaqtni aks ettiradi, lekin uning barcha xususiyatlarini ko'rsatmaydi, u erkinroq, tezlashishi yoki sekinlashishi yoki hatto to'xtashi mumkin, voqealar ketma-ketligi boshqacha bo'ling.

Xulsa o'rnida aytish mumkinki, umuman olganda, ertak matni murakkab va serqirradir. Uni talqin qilishda vazifa unga kiritilgan ma'nolarning maksimal qismini ajratib olishdir. Shunday qilib, matnni talqin qilish - bu muallifning voqelik haqidagi tasavvurlari va bilimlarini qurish orqali olingan adabiy matnning semantik, g'oyaviy, estetik va hissiy ma'lumotlarini tushunish va qayta ishlashdir.

Badiiy makon tushunchasini adabiy asardagi fantastik harakat sahnasining tasviri sifatida ham aniqlash mumkin. Matnning badiiy maydoni, ma'lumki, butun dunyoni qamrab olishi mumkin, ammo boshqa tomondan, u xonaning o'lchami bilan cheklanishi mumkin,

Biroq badiiy zamon va makon o'rtasida ularning mazmunini tavsiflash nuqtai nazaridan aniq bog'liqlik mavjudligini tan olmaslik mumkin emas. Bu munosabat, birinchidan, kosmosdagi harakatlarning vaqtning o'tishi muammosi bilan bog'liqligida, ikkinchidan, vaqt doiralari o'zgarishi ko'pincha fazoviy yo'nalishlarning o'zgarishiga olib kelishida yaxshi ko'rinadi.

Bir qator zamonaviy tadqiqotlar xronotop sohasiga "sub'ekt" tushunchasini kiritish muammosini ham ko'taradi, masalan: Xronotop uch komponentli tizimdir (Sub'ekt + vaqt + makon).

"Sub'ektning harakati" atamasi ko'pincha "makon" va "vaqt" koordinatalari bilan birgalikda talqin qilinadi va "qayerda", "qachon" – "kim bilan", "harakat sodir bo'ladi" rivoyat vektori ikki komponentli "qayerda", "qachon" xronotopiga joylashtiriladi, bu harakatning o'zi va uning atrofida sodir bo'layotgan mavzuni ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдулмутаблибов Н.Ш. К характеристике развития лезгинского именослова // Проблемы региональной ономастики: Материалы 3-ей межвузовской научной конференции. Майкоп, 2002. С. 11-14.
2. Гореликова М.И. Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. М., 1989.
3. Мореховский А.Н. и др. Стилистика английского языка. М., 1984
4. Гасанова Диана Султангусеновна. Лингвокультурологические и структурно-семантические особенности языка сказки (на материале лезгинского, русского и английского языков) 2013
5. Енукидзе Р.И. Художественный хронотоп и его лингвистическая организация. 1987

UDC 81'255

THE IMPORTANCE OF CONSIDERING CULTURAL CONTEXT IN FILM TRANSLATION

N.I.Fazilova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada kino tarjima qilishning murakkab jarayoni haqida gap boradi va madaniy kontekstni hisobga olishning muhimligi ta'kidlanadi. Unda tarjimonlar nafaqat dialogning so'zma-so'z ma'nosini, balki uning madaniy nuanslari va konnotatsiyalarini ham etkazishda duch keladigan qiyinchiliklarga oydinlik kiritiladi. Maqolada ma'lum tahlillar va misollar yordamida, madaniy

elementlar, masalan, idiomatik ifodalari, imo-ishoralar va ijtimoiy normalar tarjima jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini ta'kidlab o'tilgan. Bundan tashqari, tarjimonlar manba materiallariga sodiqlik va filmning maqsadli auditoriya bilan uyg'unligini ta'minlash o'rtasida nozik muvozanatni saqlab qolishlari kerakligini ta'kidlaydi. Film tarjimasida madaniy sezgirlikning rolini ko'rib chiqib, ushbu maqola amaliyotchilar va olimlar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Film tarjimasida, madaniy kontekst, tilga oid aniqlik, madaniy sezgirlik, idiomatik iboralar, maqsadli auditoriya, madaniy nuanslar.

Аннотация. В этой статье рассматривается сложный процесс перевода фильмов, подчеркивается первостепенная важность учета культурного контекста. Она проливает свет на проблемы, с которыми сталкиваются переводчики, передавая не только буквальный смысл диалога, но и его культурные нюансы и коннотации. Благодаря глубокому анализу и примерам в статье подчеркивается, как культурные элементы, такие как идиоматические выражения, жесты и социальные нормы, существенно влияют на процесс перевода. Более того, это подчеркивает тонкий баланс, который переводчики должны соблюдать между верностью исходному материалу и тем, чтобы фильм нашел отклик у целевой аудитории. Исследуя роль учета культурных особенностей при переводе фильмов, эта статья предлагает ценную информацию как для практиков, так и для ученых, отстаивая тонкий подход.

Ключевые слова: перевод фильма, культурный контекст, лингвистическая точность, культурная восприимчивость, идиоматические выражения, целевая аудитория, культурные нюансы.

Abstract. This article delves into the intricate process of film translation, emphasizing the paramount importance of considering cultural contexts. It sheds light on the challenges translators face in conveying not just the literal meaning of dialogue but also its cultural nuances and connotations. Through insightful analysis and examples, the article underscores how cultural elements, such as idiomatic expressions, gestures, and societal norms, significantly impact the translation process. Moreover, it highlights the delicate balance translators must strike between fidelity to the source material and ensuring the film resonates with the target audience. By examining the role of cultural sensitivity in film translation, this article offers valuable insights for practitioners and scholars.

Key words: Film translation, Cultural context, Linguistic accuracy, Cultural sensitivity, idiomatic expressions, Target audience, Cultural nuances.

In the globalized landscape of cinema, where movies transcend borders and languages, the art of film translation emerges as a pivotal bridge between cultures. However, beneath the surface of linguistic conversion lies a complex interplay of cultural nuances, demanding meticulous attention to context. In this exploration, we delve into the critical significance of considering cultural context in film translation, illuminating the challenges, strategies, and implications inherent in this multifaceted process. At the heart of film translation lies the quest for linguistic accuracy, but mere word-for-word rendering often falls short of capturing the essence of dialogue. Cultural intricacies permeate every aspect of communication, from idiomatic expressions to subtle gestures, imbuing dialogue with layers of meaning deeply rooted in societal norms and values. Thus, translators face the daunting task of not only conveying the literal meaning of words but also preserving the cultural nuances that enrich the narrative tapestry.

Considering the cultural context in film translation is of utmost importance due to the following reasons:

1. **Preserving Cultural Specificity:** Films are cultural products that reflect the values, traditions, and beliefs of a particular society. When translating a film into a different language, it is crucial to maintain the cultural specificity of the source material. By considering the cultural context, translators can ensure that the translated version captures the essence and cultural nuances of the original film, allowing the audience in the target language to experience the same cultural elements.

2. **Enhancing Authenticity and Immersion:** Films often rely on cultural references, humor, and wordplay that may not have direct equivalents in other languages. By considering the cultural context, translators can adapt these elements in a way that resonates with the target audience while staying true to the original intent. This enhances the authenticity of the film and immerses viewers in the intended cultural experience, making the translated version more engaging and relatable.

3. **Avoiding Misinterpretation and Miscommunication:** Cultural differences can significantly impact the meaning and interpretation of dialogue, gestures, symbols, and visual cues in films. Neglecting the cultural context in translation may lead to misinterpretation or miscommunication, altering the intended message or distorting cultural references. By considering the cultural context, translators can

accurately convey the intended meaning and prevent any potential confusion or misunderstanding for the target audience.

4. Respecting Cultural Sensitivities: Different cultures have varying norms, values, and sensitivities. Translating films without considering the cultural context may inadvertently offend or alienate the target audience. Cultural awareness allows translators to navigate cultural sensitivities and adapt the content appropriately, ensuring that the translated film respects the cultural norms and values of the target audience.

5. Preserving Artistic and Aesthetic Values: Films often possess artistic and aesthetic qualities that contribute to their overall impact. Translating film titles, dialogues, or subtitles while considering the cultural context helps maintain the artistic and aesthetic values of the original work. It allows translators to find suitable linguistic equivalents.

Cultural aspects in film translation refer to the challenges, considerations, and strategies involved in conveying cultural elements from the source film to the target audience while maintaining authenticity and ensuring effective communication. These cultural aspects can include:

1. Language and Linguistic Challenges: When translating films, language-specific elements like idiomatic expressions, slang, or dialects pose significant challenges. Translators must carefully navigate these linguistic complexities to find suitable equivalents that capture the cultural nuances and maintain the intended impact of the original dialogue. This is particularly true when incorporating slang, dialects, accents, and multiple languages within a single film. One common issue in literary translation is the translation of slang phrases. Translating slang presents challenges because not every slang phrase in the source language has an exact equivalent in the target language. Translators may need to choose between terms with slightly different implications if there are multiple equivalent expressions in the source language.

2. Cultural References and Contextual Adaptation: Films often include cultural references such as historical events, famous personalities, or specific cultural symbols. Translators must adapt these references to the target culture, ensuring that the audience can understand and relate to them without losing the essence of the original cultural context. The translation of linguistic and extra-linguistic references associated with the source culture that may not exist in the target language is a significant challenge in the translation process. Researchers in Translation Studies have long focused on addressing this challenge.

It is important to note that in film translation, cultural context plays a crucial role in conveying the intended message and preserving the authenticity of the original work. Translators need to be not only proficient in the languages involved but also possess a deep understanding of both the source and target cultures. They must be sensitive to cultural nuances, historical backgrounds, and social contexts to ensure accurate and effective translations. By carefully considering these factors, translators can bridge the gap between cultures and enable audiences to fully appreciate the artistic and cultural richness of films from different parts of the world. "Due to significant differences in history, geography, customs, language, and religion between China and Western countries, their cultures and value systems exhibit substantial variations". To gain a deeper understanding of these cultural value differences, it is important to approach values in a comprehensive manner. "Values are not limited to individuals but also extend to the collective entity" [1]. "Anderson and Taylor emphasize that values serve as guiding principles for behavior within a society and shape the social norms of a particular culture. In essence, values form the foundation for the essential qualities and actions that individuals deem necessary to uphold their culture, establishing the benchmarks for cultural preservation. People and cultures are highly intricate, but to simplify this complexity, the term "cultural pattern" can be employed to encompass culturally rooted beliefs, values, attitudes, and behaviors shared by members of a specific culture.

Central to the discussion is the delicate balance between fidelity to the source material and resonance with the target audience. While faithfulness to the original script is paramount, rigid adherence risks alienating viewers unfamiliar with its cultural context. Therefore, translators must navigate a fine line, employing creative strategies to ensure cultural authenticity without sacrificing accessibility. This may involve adapting idioms, contextualizing references, or even substituting cultural-specific elements with equivalents that resonate with the target audience.

To illustrate this dynamic interplay, consider the translation of a dialogue laden with cultural references. A straightforward conversion may convey the literal meaning but overlooks the underlying cultural significance, diluting the impact of the scene. By contrast, a culturally sensitive approach contextualizes these references, enriching the viewer's understanding and emotional connection to the narrative.

Moreover, the importance of cultural sensitivity extends beyond dialogue to encompass visual and contextual elements inherent in filmmaking. From costume design to setting, each aspect contributes to

the cultural tapestry of a film, presenting additional challenges for translators. Adapting these elements requires a nuanced understanding of both source and target cultures, ensuring seamless integration without compromising authenticity.

Ultimately, the success of film translation hinges on the translator's ability to transcend linguistic barriers and bridge the cultural divide. By embracing cultural context as a guiding principle, translators imbue films with universality while honoring their unique cultural origins. In doing so, they enrich the cinematic experience, fostering cross-cultural understanding and appreciation.

In conclusion, the art of film translation is a nuanced dance between languages and cultures, where each step shapes the viewer's perception and interpretation of the narrative. By considering cultural context as a cornerstone of translation, practitioners illuminate the intricate threads that bind us all, fostering a cinematic tapestry that celebrates diversity while transcending borders.

REFERENCES:

1. Gile Daniel. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training [M]. Amsterdam Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company. 2009.

2. "Lost In Translation: The Influence Of Culture On Film Translation" International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publisher <https://doi.org/10.5281/zenodo.7946614>. 2023.

UO'K 81'25

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA XOSILA NOMINALINING MOTIVATSION ASOSLARI (PERIFRAZALAR MISOLIDA)

O.Yu.Fazilov, katta o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida otlarning motivatsion asoslari o'rganilib, so'z yasashidagi perifraza hodisasiga e'tibor qaratiladi. Perifrasiya - bu ikki yoki undan ortiq so'zlardan bitta leksik elementni ifodalash uchun foydalanishni o'z ichiga olgan lingvistik vosita bo'lib, ko'pincha nozik ma'nolarni yaratadi va o'ziga xos konnotatsiyalarni beradi. O'zbek va ingliz tillaridan misollarni o'rganib, biz ushbu tillarda perifrasiya orqali otlarning shakllanishi va talqinini shakllantirishda motivatsiyaning rolini yoritishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: perifraza, ingliz tili, o'zbek tili, motivatsion asoslar, metaforik motivatsiya, so'z, ma'no.

Аннотация. В данной статье исследуется мотивационная основа существительных в узбекском и английском языках, уделяется внимание феномену перифразы в словообразовании. Перифраз — это лингвистический прием, который предполагает использование двух или более слов для выражения одного лексического элемента, часто создавая тонкие значения и придавая определенные коннотации. Изучая примеры из узбекского и английского языков, мы стремимся пролить свет на роль мотивации в образовании и интерпретации имен существительных через перифразы в этих языках.

Ключевые слова: перифраз, английский язык, узбекский язык, мотивационные основы, метафорическая мотивация, слово, значение.

Abstract. In this article, the motivational basis of nouns in Uzbek and English languages is studied, attention is paid to the phenomenon of periphrasis in word formation. A periphrasis is a linguistic device that involves the use of two or more words to express a single lexical item, often creating subtle meanings and giving specific connotations. Studying examples from the Uzbek and English languages, we aim to shed light on the role of motivation in the formation and interpretation of nouns through periphrasis in these languages.

Key words: periphrasis, English language, Uzbek language, motivational bases, metaphorical motivation, word, meaning.

Kirish. O'zbek va ingliz kabi tillarda otlarning motivatsion asoslarini o'rganish shakl, ma'no va madaniy kontekst o'rtasidagi murakkab munosabatlar haqida chuqur ma'lumot beradi. Perifraza kabi jarayonlar orqali otlarning qanday hosil bo'lishini va shakllanishini tushunish ushbu tillarning leksikasini boshqaradigan asosiy mexanizmlarni yoritishi mumkin. Lingvistik sohada perifraza bir so'z bilan etkazilishi mumkin bo'lgan bir tushuncha yoki fikrni ifodalash uchun bir nechta so'zlardan foydalanishni anglatadi. Bu lisoniy hodisa o'zbek va ingliz tillarida keng tarqalgan bo'lsa-da, har xil shakl va qo'llanishlarda namoyon bo'ladi. Perifraza prizmasi orqali otlarning motivatsion asoslarini o'rganish ushbu tillarda so'zlashuvchilarning ma'noni qanday qurishi va etkazishini nozik tekshirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. O'zbek va ingliz tillarida otlarning motivatsion asoslari har ikki tilning lingvistik va madaniy jihatlar bilan chambarchas bog'langan. O'zbek va ingliz

tillarida otlarning qanday yasashini va hosil bo'lishini tushunish ushbu tillarning leksikasini harakatga keltiruvchi asosiy tamoyillar haqida tushuncha beradi. Tilshunoslikda “motivatsiya” tushunchasi so'zlarning shakli va ma'nosi o'rtasidagi munosabatni bildiradi. Ot yasashi kontekstida tilning lug'at tarkibini shakllantirishda otlarning turtki beruvchi asoslari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Keling, bu tushunchaning o'zbek va ingliz tillarida qanday namoyon bo'lishini ko'rib chiqaylik. O'zbekiston va O'rta Osiyoning boshqa hududlarida, asosan, turkiy tillarda so'zlashuvchi o'zbek tili ot yasashining boy tizimini namoyish etadi. O'zbek tilidagi otlar turli xil manbalardan fe'l, sifat va boshqa otlardan affiksatsiya, birikma va konvertatsiya yo'li bilan yasashi mumkin. O'zbek tilidagi otlarning turtki asoslari ko'pincha so'zlar orasidagi semantik munosabatlarni aks ettiradi. Masalan, “kitob” (kitob) otlari “kitob o'q-” (kitob o'qimoq) fe'lidan yasaliib, o'qish ish-harakati bilan predmetning o'zi o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi. Xuddi shunday, ingliz tilida ham otlar affiksatsiya, konversiya va birikma kabi turli jarayonlar orqali shakllanadi. Inglizcha otlar ko'pincha motivatsiyaning yuqori darajasini ko'rsatadi, bu erda otning shakli uning ma'nosi bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, "baxt" ot "baxtli" sifatidoshidan olingan bo'lib, sifatdosh tomonidan tasvirlangan holat yoki sifatni ifodalash uchun ot hosil qilish tushunchasini tasvirlaydi. O'zbek va ingliz tillarida otlarning motivatsion asoslariga madaniy va tarixiy omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida an'anaviy madaniy urf-odatlar, taomlar va ijtimoiy tuzilmalarga oid otlar mintaqaning o'ziga xos madaniy merosini aks ettirishi mumkin. Ingliz tilida boshqa tillardan olingan yoki tarixiy voqealar natijasida shakllangan otlar tilga global ta'sir ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, o'zbek va ingliz tillarida otlarning motivatsion asoslarini o'rganish ushbu tillar leksikasi doirasida so'zlarning qanday yasashi va bir-biri bilan bog'lanishini chuqur tushunish imkonini beradi. Tilshunoslar shakl va ma'no o'rtasidagi murakkab munosabatni o'rganib, o'zbek va ingliz tillarining lug'at tarkibini shakllantiruvchi jozibali dinamikani ochib, bu tillarning boy lingvistik va madaniy gobelenlarini yoritishi mumkin.

Muhokama va natijalar. Til dinamik tizim bo'lib, ma'ruzachilar ma'noni yetkazish uchun so'zlar va tuzilmalarni ijodiy manipulyatsiya qilganda doimiy ravishda rivojlanadi. Tilning hayratlanarli jihatlaridan biri aloqaning qurilish bloklari bo'lib xizmat qiladigan otlarning shakllanishidir. Otlarning shakllanishiga turli omillar, jumladan, madaniy me'yorlar, tarixiy rivojlanish va til tuzilmalari ta'sir qilishi mumkin. Ushbu maqolada biz o'zbek va ingliz tillarida ot yasash mexanizmi sifatida perifraza tushunchasini chuqurroq o'rganamiz, bu jarayon asosida yotgan motivatsion asoslarga alohida e'tibor qaratamiz. Perifrasiya bitta kontsepsiyani ifodalash uchun bir nechta so'zlardan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu ma'ruzachilarga lingvistik elementlarni innovatsion usullarda birlashtirishga imkon beradi. Bu lingvistik strategiya, ayniqsa, ot yasashda keng tarqalgan bo'lib, so'zlarning birikmasi murakkab va nozik ma'nolarni yaratishga olib kelishi mumkin. O'zbek va ingliz tillarida perifrastik ot yasashi misollarini tahlil qilib, biz ushbu so'z yasash jarayonlarini harakatga keltiruvchi turtki beruvchi kuchlarni ochib, uning asosiy mexanizmlarini yoritishimiz mumkin.

O'zbek va ingliz tillarida otlarning motivatsion asoslari:

1. Metaforik motivatsiya:

O'zbek va ingliz tillarida ham perifrastik otlar ko'pincha metaforik assotsiatsiyalarga bog'lanib, o'ziga xos tasvirni uyg'otadi yoki mavhum tushunchalarni bildiradi. Masalan, ingliz tilida “heartbreak” so'zi “heart” va “break” so'zlarini birlashtirib, majoziy ma'noda emotsional og'riq va iztirobni ifodalaydi. Xuddi shunday, o'zbek tilida “qadam qo'yish” (so'zma-so'z “oyoq qo'yish”) perifrastik ot ham majoziy ma'noda muhim qadam tashlash yoki qaror qabul qilish ma'nosini bildirishi mumkin.

2. Analog motivatsiya:

Perifrastik ot yasashning yana bir motivatsion asosi analogiya bo'lib, so'zlovchilar yangi leksik elementlarni yaratish uchun turli tushunchalar o'rtasida parallellik olib boradilar. O'zbek tilida kasb yoki mashg'ulotni bildiruvchi ot yasashda perifraza qo'llanilishi analogik turtkilikning keng tarqalgan namunasidir. Masalan, “kitob xudo” (so'zma-so'z “kitob ustasi”) so'zi kutubxonachiga yoki kitoblar haqida ma'lumotga ega bo'lgan kishiga ishora qilishi mumkin.

3. Pragmatik motivatsiya:

O'zbek va ingliz tillaridagi perifrastik otlar murakkab yoki ko'p qirrali ma'nolarni ixcham tarzda ifodalash zarurati kabi pragmatik mulohazalar bilan ham turtki bo'lishi mumkin. Ingliz tilida "bo'yin og'rig'i" perifrastik ot bezovtalanish yoki umidsizlikni bildirish uchun so'zlashuv iborasi bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tilida “yurak doktori” (so'zma-so'z “yurak doktori”) so'zi pragmatik ma'noda kardiolog yoki yurak mutaxassisiga ishora qilishi mumkin.

Perifraza yoki bir nechta so'zlarning bir tushunchani ifodalashda qo'llanishi o'zbek va ingliz tillarida, ayniqsa motivatsion yoki evfemistik otlarning shakllanishida katta rol o'ynaydi. Ikkala tilda ham perifrastik otlar ko'pincha ma'noning nozik nuanslarini etkazish, xushmuomalalik qo'shish, ba'zi

so'zlarning ta'sirini yumshatish yoki kontseptsyani yanada tavsiflovchi yoki she'riy tasvirlash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilida turtki yoki evfemistik ot yasashda perifrastiklardan foydalanish keng tarqalgan lingvistik strategiya hisoblanadi. Masalan, "o'lim" kabi to'g'ridan-to'g'ri atamani ishlatish o'rniga "yaxshi tugash" (yaxshi ketish) kabi perifrastik o'rniga qo'llash orqali fikrni bilvosita yoki madaniyroq ma'noda ifodalash mumkin. Bu perifrazdan foydalanish potentsial nozik mavzularga xushmuomalalik va sezgirlik qatlamini qo'shadi.

Xuddi shunday, ingliz tilida perifrastik otlar ko'pincha motivatsion yoki evfemistik maqsadlarda qo'llaniladi. Misol uchun, "muvaffaqiyatsizlik" deyish o'rniga, tajribani ijobiy nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqish uchun "o'rganish imkoniyati" kabi iborani ishlatish mumkin. Perifrastikdan foydalanish nafaqat so'zning ta'sirini yumshatibgina qolmay, balki odamlarni muammolarni o'sish va rivojlanish imkoniyatlari sifatida ko'rishga undaydi va rag'batlantiradi.

Umuman olganda, o'zbek va ingliz tillarida motivatsion yoki evfemistik otlar yaratish uchun perifrazdan foydalanish insonning qattiq voqelikni yumshatishga, murakkab his-tuyg'ularni etkazishga va ijobiy fikrlashga ilhomlantirishga moyilligini aks ettiradi. Shu tarzda perifrazdan foydalangan holda, ma'ruzachilar nozik yoki qiyin mavzularni xushmuomalalik, nafislik va ijodkorlik bilan boshqarishi mumkin, natijada muloqot jarayonida tushunish, hamdardlik va motivatsiyani rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'zbek va ingliz tillarida perifrastik otlarning motivatsion asoslari ko'p qirrali va harakatchan bo'lib, til, madaniyat va idrok o'rtasidagi boy o'zaro ta'sirni aks ettiradi. Otlar shakllanishidagi perifraza mexanizmlarini o'rganib chiqib, biz ma'ruzachilarning ma'noni qanday kodlashi va lingvistik ijodkorlik orqali nuanslarni etkazishi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lamiz. Ushbu qiyosiy tahlil turli til tizimlarida otlarning shakllanishi va talqinini shakllantirishda motivatsiyaning muhimligini ta'kidlaydi va so'zlovchilarning samarali muloqot qilish uchun tildan foydalanishning murakkab usullarini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rakhmatov, F. (2020). Tillarda zamon kategoriyasini umumiy-qiyosiy o'rganish. Academic research in educational sciences, (3)
2. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. Пособие. - М.: Академия, 2001-11
3. Mahmudov N. - Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti.-Toshkent, 2012.-№5.-B. 3-16.
4. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1196- С.222.
5. Воробьев В.В. Лингвокультурология. Теория и методы. -М., 1997.

UDC 81'27

DO CANADIANS CURSE? SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

R.Gulomova, senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola Kanada madaniyatiga qarg'ish so'zlarining lingvistik va ijtimoiy jihatlarini o'rganadi. Turli manbalardan, jumladan, intervyular, so'rovlar va onlayn platformalardan to'plangan ma'lumotlarning keng qamrovli tahliliga e'tibor qaratgan holda, tadqiqot Kanadadagi o'ziga xos so'zlar, mavzular va tabiiy tildan foydalanishdagi unsurlarni ko'rib chiqadi. Maqolada Kanadaning qarg'ish va so'kish amaliyotlaridagi mintaqaviy va demografik o'zgarishlar ko'rib chiqilib, ma'lum til xususiyatlari, tarixiy ta'sirlar va madaniy me'yorlar mamlakatning turli qismlarida so'kish manzarasini qanday shakllantirganiga oydinlik kiritadi. Bundan tashqari, u qarg'ish so'zlaridan foydalanish bilan bog'liq sotsiolingvistik dinamikani tahlil qiladi, ularning ijtimoiy funksiyalarini, hissiy ifodasini va Kanada jamiyatidagi o'ziga xosliklarini o'rganadi. Izchil tahlil qilish orqali ushbu maqola Kanada qarg'ish va so'kish jarayonidagi o'ziga xosliklarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi va Kanadadagi til, madaniyat kesishishi haqida kerakli tushunchalarni beradi.

Kalit so'zlar: Qarg'ish so'zlar, so'kish so'zlari, sotsiolingvistika, Kanada madaniyatiga xos so'zlar

Аннотация. В данной научной статье исследуются лингвистические и культурные аспекты канадского проклинания. Сосредоточив внимание на всестороннем анализе данных, собранных из различных источников, включая интервью, опросы и онлайн-платформы, исследование исследует уникальные закономерности, темы и использование ненормативной лексики в Канаде. В статье рассматриваются региональные и демографические различия в канадской практике ненормативной лексики, проливая свет на то, как определенные лингвистические особенности, исторические влияния и культурные нормы сформировали ландшафт ненормативной лексики в разных частях страны. Кроме того, он углубляется в социолингвистическую динамику, связанную с использованием ругательств, исследуя их социальные функции, эмоциональное выражение и идентичность, которую они передают в канадском обществе. Благодаря тщательному анализу эта статья способствует лучшему

пониманию канадских ругательств, предоставляя ценную информацию о пересечении языка, культуры и идентичности в Канаде.

Ключевые слова: слова проклинаний, ругательства, социолингвистика, слова, характерные для канадской культуры.

Abstract. This scientific article explores the linguistic and cultural aspects of Canadian cursing. Focusing on a comprehensive analysis of data collected from various sources, including interviews, surveys, and online platforms, the study investigates the unique patterns, themes, and usage of explicit language in Canada. The article examines the regional and demographic variations in Canadian cursing practices, shedding light on how certain linguistic features, historical influences, and cultural norms have shaped the profanity landscape in different parts of the country. Furthermore, it delves into the sociolinguistic dynamics surrounding the use of curse words, exploring their social functions, emotional expression, and identities they convey within Canadian society. Through its rigorous analysis, this article contributes to a better understanding of Canadian cursing, providing valuable insights into the intersection of language, culture, and identity in Canada.

Keywords: Curse words, imprecations, sociolinguistics, words specific to Canadian culture

Introduction. A curse can be compared to a verbal blow to the nose. They exist in almost every language and culture, yet they are also officially frowned upon in almost every language and society. However, that doesn't stop people from using them extensively, loudly, and sensually.

An imprecation word's potency comes from both its sound and connotation, which usually refers disparagingly to physical parts and functions. Studies on English, for instance, have revealed that swear words have a larger ratio of "plosive sounds," such as P, T, and K. Particularly in professional English, monosyllables are more likely to end in a plosive than to start with one. Profanity in German is mostly composed of short vowel sounds and plosives. (Kluger, 2022)

Cursing is prevalent in any culture. It is commonly used in informal situations, such as among friends or when expressing strong emotions. However, the acceptability of cursing can vary depending on the setting and the people involved. In casual life cursing is often used as a way to add emphasis or for comedic effect. It is not uncommon to hear mild swear words, such as "damn," "hell," or "crap," in everyday speech. These words are generally considered socially acceptable and do not carry strong negative connotations.

Stronger and more offensive swear words, such as the death wishing or derogatory terms, are generally considered more taboo and offensive. While some people may use these words more freely in relaxed or intimate settings, they are generally avoided in more polite or formal situations.

As one of the English speaking country, Canada can be researched on the basis of sociolinguistics. As we know, Canadian culture of communication is known for being polite, cooperative, and inclusive. Canadians value open and respectful dialogue, where individuals are encouraged to express their opinions while taking into account the perspectives of others. Canadians tend to communicate in a straightforward and direct manner, but they also emphasize the importance of being polite and avoiding confrontation or confrontation. Non-verbal communication is also important in Canadian culture, and individuals are expected to maintain good eye contact, smile, and use appropriate body language to show respect and interest in the conversation. Additionally, Canadians often use humor and self-deprecation as a way to build rapport and create a positive atmosphere in communication.

However, as we have discussed there is a curse in any culture. Of course, there is also a difference in the acceptability of cursing depending on the region within the Canada. In some areas, particularly in working-class or more urban communities, curse may be more prevalent and accepted as part of the local dialect. However, it is important to note that cursing excessively or inappropriately in public or professional settings can still be seen as rude or offensive.

Research and method. There is limited research available specifically on Canadian communication features. However, several studies have explored various aspects of communication in Canada. Some key research areas include: language use and bilingualism, multiculturalism, media and

Language use and bilingualism: Canada is officially a bilingual country, with English and French as its two official languages. Research examines language use patterns, bilingualism rates, and language policies in different provinces and regions. For instance, a study by Sutcliffe and Livingston (2018) explored how bilingualism is related to income and education in Canada.

Multiculturalism and intercultural communication: Canada is known for its multiculturalism policy, which promotes diversity and intercultural understanding. Research investigates intercultural communication challenges and opportunities in diverse Canadian contexts. For example, a study by

Nakayama et al. (2016) explored intercultural communication issues faced by international students in Canadian universities.

Media and communication technologies: Research in this area examines media consumption habits, digital media use, social media trends, and the impact of communication technologies on Canadian society. For instance, a study by Schubart et al. (2020) explored how older adults in Canada use social media for communication and social interaction.

Indigenous communication: Studies also explore communication practices and challenges faced by Indigenous communities in Canada. Research in this area focuses on issues such as language preservation, self-representation in media, and cultural identity. For example, Friesen et al. (2019) examined communication strategies used by Indigenous communities in Northern Canada to address environmental challenges.

Political communication: Research investigates how political communication occurs in Canada, including political campaigns, media coverage of political events, and public opinion formation. For example, a study by Coombs and Hollman (2020) examined the role of media in shaping public opinion during the 2019 Canadian federal election.

Although research specifically on Canadian communication features is limited, these broader research areas offer insights into the communication landscape in Canada. Canadian English includes some unique curse words and peculiarities compared to American English. Here are a few points to consider about Canadian curse words:

Use of "eh": Canadians are known for their frequent use of "eh" at the end of sentences. While not a curse word itself, it can sometimes be used to add emphasis to profanity, intensifying the emotion behind it. For example, "That's a load of bullshit, eh?"

Religious profanity: Canadians tend to use religious profanity less than Americans. Instead, they often use more culturally-specific curse words or phrases related to Canadian icons, such as hockey.

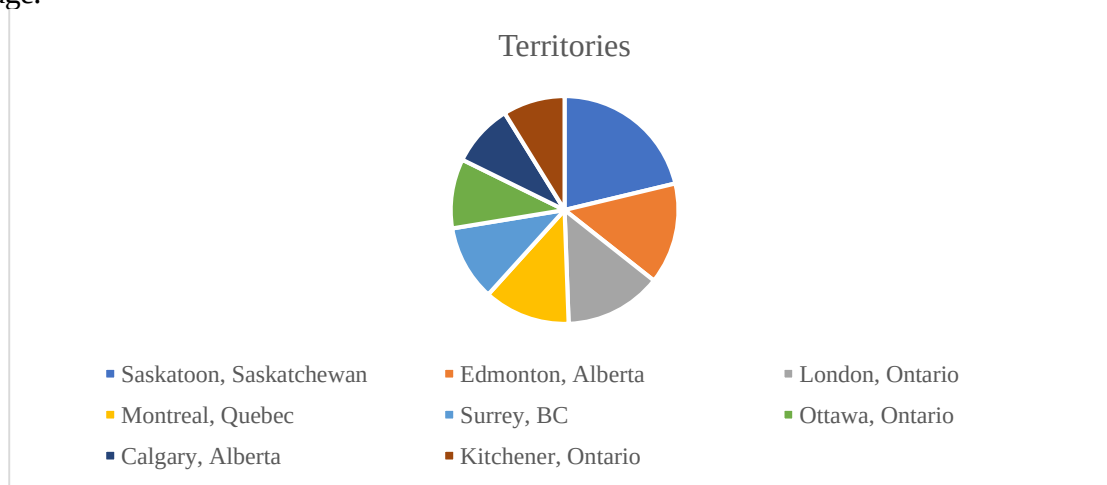
Regional variations: Canada is a diverse country, and there are regional variations in curse words and their usage. For instance, in Quebec, where French is widely spoken, profanity in French plays a significant role. Swear words, known as "sacres" or "sacred names," derived from religious terms, are used frequently.

Polite replacements: Due to the Canadian reputation for politeness, some people may opt for less offensive alternatives to curse words. These replacements can include expressions like "shoot" or "darn" instead of stronger profanity.

Insults related to hockey: Given hockey's popularity in Canada, insults related to the sport are common. For example, "hoser" is a mildly offensive term referring to someone who is clumsy or foolish.

Use of French profanity: In areas with a large French-speaking population, people may resort to using French profanity. Common French curse words like "tabarnak" or "calisse" are known to be used in Quebec and other regions.

It's important to note that curse words and offensive language may vary from person to person and are generally discouraged in polite conversation. This information is merely intended to provide an overview of Canadian curse word peculiarities and is not an endorsement or encouragement to use such language.

Results. According to 1500 Canadians survey (2023) about curse using, there given following results.

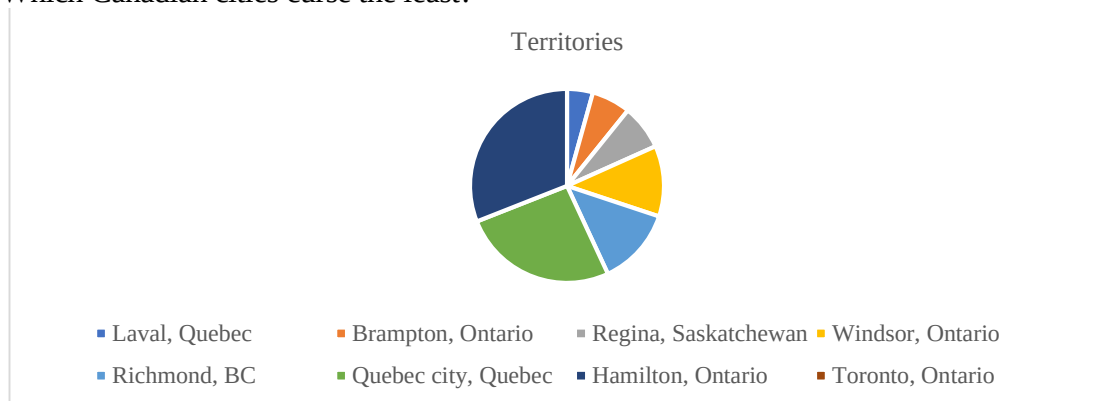
Key takeaways:

- The average Canadian curses 12 times per day
- Residents of Saskatoon are the winners by cursing 33+ times per day
- 1 in 4 Canadians use family-friendly swear words as polite substitutes
- Residents in Laval, Quebec, swear the least: around once per day
- Canadians swear the most at themselves or inanimate objects

When it comes to using foul language, Saskatoon residents win hands down—on average, they swear 33 times a day! The other territorial results are given below.

Interestingly, Saskatoon, Saskatchewan, is the only city in the province to place in the top 15, while being the top-ranked city in Canada for excessive curse words used in speech. It makes sense that people in Ontario occasionally need to let out steam given the state's soaring housing costs, overcrowding, and contemporary world stresses. The typical Canadian curses twelve times a day, when all provinces and large cities are taken into consideration. (*Revealing Canada's Most Potty-Mouthed Cities, n.d.*)

Which Canadian cities curse the least?

43% of Canadians say they curse most often at home. Perhaps this "covert cursing" is what allows them to keep their reputation for gentleness. Expletives are used less frequently by Canadians (33%), especially among friends. Swearing is mostly used by 2% of people on social media and 3% of people at athletic events.

Considering every province and big city in our survey, the typical Canadian curses twelve times a day. In this survey participated 1500 people from all over the Canada. According to the author, the average age of participants was 35 years old, 54% females, 44% males and 2% non-binary or others. (*Revealing Canada's Most Potty-Mouthed Cities, n.d.*)

Discussion. Canadian cursing is a unique aspect of Canadian culture that involves the use of explicit or derogatory language in various social contexts. While swearing is generally considered offensive and inappropriate in many cultures, Canadians have developed a more tolerant attitude towards profanity, often incorporating it as an element of their everyday conversations.

One popular stereotype is that Canadians tend to use more mild or "polite" swear words compared to their American counterparts. For example, instead of using strong profanities like the death wishing word, Canadians may opt for milder alternatives such as "eh" or "heck." This reflects the Canadian reputation for being polite and non-confrontational. (Dunn, 2022)

It is important to note, however, that not all Canadians adhere to this stereotype, and there are individuals who freely use stronger curse words in their language. The use of such language can vary based on factors like age, region, social setting, and personal preference.

Canada's multiculturalism also plays a role in swearing practices. As a diverse country with various linguistic backgrounds, Canadians may borrow curse words from different languages, reflecting their cultural origins. For example, certain communities may incorporate swear words in French, Indigenous languages, or other common languages spoken throughout the country.

While Canadians generally have a more relaxed attitude towards cursing, it is important to exercise caution in certain situations. Swearing in formal or professional settings, or in the presence of children or individuals who may find it offensive, is generally discouraged.

Overall, Canadian cursing reflects the unique cultural fabric of the country. It showcases a blend of politeness, tolerance, and multicultural influences. However, it is essential to be aware of appropriate contexts and respect the preferences of others when engaging in cursing.

REFERENCES:

1. Kluger, J. (2022, December 6). *Here's Why Curse Words Sound the Way They Do*. Time. <https://time.com/6238824/curse-words-across-languages/>
2. *Revealing Canada's Most Potty-Mouthed Cities*. (n.d.). OnlineCasino.ca. <https://www.onlinecasino.ca/canadian-cities-that-swear-most/>

3. Coomb, W. T. C. (2020). Role of media in shaping public opinion during the 2019 Canadian federal election. <https://www.youtube.com/watch?v=aMUPaDBXqlk>. Retrieved December 17, 2023, from <https://www.youtube.com/watch?v=aMUPaDBXqlk>

UO'K 008(100)(075.8)

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKDA "KONSEPT" TERMINING O'RNI VA AHAMIYATI

Ch.N.Hamrayeva, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Bu maqolada, lingvomadaniyatshunoslikda "konsept" terminining o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Konsept tushunchasi, uning lingvistik va madaniy-analitik tahlili, adabiyotlar tahlili va so'nggi yangiliklar qismlari ko'rsatilgan. Maqolada konseptning asosiy xususiyatlari, uning lingvistik boyligi, metodologik yondashuvlar, adabiyotlar va so'nggi yangiliklar keltirilgan. Konseptning insoniy madaniyatdagi muhim ahamiyati va uning tushuncha, til va madaniy ifodasidagi roli tahlil qilinadi. Metodologik yondashuvlar va ilgari adabiyotlar ustida tahlil amalga oshirilgan, yangi yo'nalishlar va rivojlanayotgan xarakteristikalar ko'rsatilgan. Lingvomadaniyatshunoslik sohasidagi konsept terminining o'rni va ahamiyati mavzusiga oid tadqiqotlar va ko'proq tahlil bilan maqola muvaffaqiyatli o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Lingvomadaniyatshunoslik, konsept, til, madaniyat, tushuncha, metodologiya, analiz, adabiyotlar tahlili, yangiliklar, xulosa, takliflar.

Аннотация. В этой статье будет рассмотрена роль и значение термина "концепция" в лингвокультурологии. Показаны фрагменты концепции понятия, его лингвистический и культурно-аналитический анализ, анализ литературы и последние новости. В статье представлены основные характеристики понятия, его лингвистические богатства, методологические подходы, литература и последние новости. Анализируется важное значение концепции в человеческой культуре и ее роль в понимании, языке и культурном выражении. Проведен анализ методологических подходов и более ранней литературы, указаны новые направления и развивающиеся характеристики. Статья была успешно изучена с исследованиями и дополнительным анализом по теме места и значения концептуального термина в области лингвокультурологии.

Ключевые слова: Лингвокультурология, понятие, язык, культура, понятие, методология, анализ, анализ литературы, новости, заключение, предложения.

Abstract. This article will consider the role and meaning of the term "concept" in linguoculturology. Fragments of the concept of the concept, its linguistic and cultural-analytical analysis, literature analysis and the latest news are shown. The article presents the main characteristics of the concept, its linguistic riches, methodological approaches, literature and the latest news. The importance of the concept in human culture and its role in understanding, language and cultural expression is analyzed. The analysis of methodological approaches and earlier literature is carried out, new directions and developing characteristics are indicated. The article has been successfully studied with research and additional analysis on the topic of the place and meaning of the conceptual term in the field of linguoculturology.

Keywords: Linguoculturology, concept, language, culture, concept, methodology, analysis, literature analysis, news, conclusion, proposals.

Kirish. Lingvomadaniyatshunoslik o'z navbatida tilning madaniyati, o'zaro shaxslar o'rtasidagi so'zlashuv madaniyati tushuniladi, shuningdek, o'rganish, o'rgatish bilan shug'ullanadigan ilmiy sohalaridan biridir. Bu soha, turli tillarning, ularning tarixi, odatlari, so'zlar tarkibi, insonlar o'rtasidagi taassurotlar va kommunikatsiya qoidalari kabi mamlakatlararo o'zgaruvchanliklarga bo'lgan ko'nikmalarini o'rganadi. Lingvomadaniyatshunoslik, odatda antropologiya, psixologiya, istoriya, sosiolingvistika, va boshqa ilmlar bilan bog'liqdir.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikning va lingvomadaniyatning asosiy atamalaridan biri bu - konseptdir. U insonning tafakkur xususiyatlari va qurilishiga bog'liq bo'lgan muammolar bilan qiziquvchilarning diqqatini o'ziga tortib kelmoqda. Kognitiv tilshunoslik – dunyoning lisoniy tasvirida muayyan konseptning mohiyati va dunyo voqealari bilan bog'liqligini o'rganuvchi fandir [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu sohada ko'plab olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan bo'lib, jumladan, o'zbek tilshunosligida til konsepti bilan bog'liq ishlarni va ularning matn tarkibida funksional-semantik yo'nalishida Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, xususiyatlari sohasida esa B.Yo'ldoshev, o'rganish turida esa A.Mamatov, Ya.Pinxasov, A.Isayev, Sh.Abdullayev, Sh.Usmonova kabi mutaxassislar tomonidan amalga oshirilgan ishlar mavjud [2].

Konsept va konseptuallashtirish tushunchasi voqelikni kategoriyalashtirishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, kognitologiya va kognitiv lingvistikaning tayanch tushunchalaridan biri hisoblanadi. Konseptlar voqelikni mantiqiy-tushunchaviy asosda o'rganadi. Konsept olamni bilishning muayyan voqelik olami haqidagi madaniy bog'langan tasavvurlarni aks ettiruvchi obyekt sifatida talqin qilinadi. Konseptlar borliqdagi hodisa va obyektlarning qanday tuzilganligi haqidagi tafakkur asosida yaratilgan tushunchani ifodalovchi fenomendir [3].

Tadqiqot metodologiyasi. O'z navbatida ushbu sohaning quyidagi asosiy aspektlari mavjud:

1. Tilning tarixi va uning kelib chiqishi
2. Tilning Tarixi va Tug'ilishi: Tilning kelib chiqishi, rivojlanishi, va o'zgarishi tarixiy jarayonlarni o'rganish.
3. Lingvistik Aloqalar: Insonlar o'rtasidagi kommunikatsiya va aloqalarni o'rganish.
4. So'zlar Tarkibi va Ma'nosi: So'zlar, ularning ma'nosi, so'z tarkibidagi o'zgaruvchanliklar va ularning ijtimoiy mazmuni.
5. Til va Identitet: Tilning insonlarning identitetiga, jamiyatga va o'zlarining o'zlarini ifodalash usullariga ta'siri.
6. Tarjima va Tolqinlash: Turli tillar orasidagi tarjima va tolqinlash jarayonlari va ularning o'zgaruvchanligi.
7. Dialektlar va Turli Varietetlar: Turli hududda yashovchi insonlar o'rtasidagi tilni va dialektlarini o'rganish.

8. Til va Tekhnologiyalar: Tekhnologik rivojlanishlar bilan tilning o'zgarishi va ularning aloqasi.

Bu soha, globalizatsiya va hozirgi zamonning kommunikatsiya texnologiyalari bilan muammolar yuzaga kelganida ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy sohalaridan biridir.

Tahlil va natijalar. Lingvomadaniyatshunoslik, insoniy til va madaniyatlarini o'rganish, uni tahlil qilish, tarixiy, ijtimoiy va madaniy muhitda o'zgarishlarni tushuntirishga bag'ishlangan multidisiplinor ilmiy soha hisoblanadi. Ushbu sohada konsept terminining o'rni va ahamiyati bu holatda muhimdir, chunki konseptlar insoniy madaniyatning o'zining ifodasidir va bu asosiy tushunchalar asosida insonlar o'z fikrlarini tushunish bilan birgalikda uni ta'riflashadi.

Lingvomadaniyatshunoslik kompleksli ilmiy yo'nalish bo'lib, til va madaniyat o'zaro aloqasi va o'zaro ta'sirini bevosita faoliyatda o'rganadi, bu jarayonni lisoniy va nolisoiniy (madaniy) mazmun yaxlitligidagi birliklar majmuyi sifatida talqin etadi va bunda sistem yondashuvlarni qo'llab, hozirgi kundagi ustuvor jihatlar va madaniyat me'yorlari (qoida va umuminsoniy qadriyatlar tizimi)ga e'tibor qaratadi [4].

Bu maqolada lingvistik va madaniy-analitik adabiyotlar tahlil qilindi. Asosiy manba sifatida lingvistik teoriyalar, madaniy antropologiya, va insoniy psixologiya asarlaridan foydalanildi. Bu asarlar konseptning tushuncha, til, va madaniy ifodasiga oid muhim kontseptual tahlillar taqdim etdi. Philip Rileyning "Conceptualizing Cultural Complexity: An Approach to Linguistic and Cultural Analysis" asarida "konsept" tushunchasining madaniy komplekslik va tilshunoslikda o'z muhim o'rni va ahamiyati yoritilib, madaniy til va soha bo'yicha muloqotlar orqali, konseptning insoniy munosabatlardagi roli va uning tushunchasi, shuningdek, tilshunoslikdagi o'ziga xosligi tahlil qilinadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki kognitiv tilshunoslik til hodisalarini tafakkur jarayonlari bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq qiladi, shuningdek, inson tomonidan tilning o'rganilish mexanizmlari va konseptuallashtirish hamda kategoriyalashtirish jarayonlari orqali bizni o'rab turgan obyektiv borliq haqidagi bilimlarimizning tarkib topish tamoyillarini ochib berilishi, tushuntirilishi va yoritilishiga keng imkon beradi.

Xulosa va takliflar. Maqola, lingvistik, madaniy-analitik, va adabiyotlar tahlilining kombinatsiyasini qo'llaydi. Konsept tushunchasini aniq va qavolga olish uchun, ilmiy adabiyotlar ustida tahlil amalga oshirilgan va metodologik yondashuvlar belgilangan. Konsept masalasi bugungi zamonaviy adabiyotshunoslikda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Konsept termini tilshunoslik va lingvokulturologiyasiga ta'luqli bo'lgan kategoriyalar ro'yxatiga kiradi. Tilshunoslikda izlanish olib borayotgan olimlarimizning ta'kidlashicha kognitiv tilshunoslik hamda lingvokulturologiya ushbu yo'nalishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Lingvomadaniyatshunoslik sohasida yangi tadqiqotlar, konseptning lingvistik va madaniy-analitik qiyofalariga oid yangi anglanishlar va metodologik yondashuvlar mavjud. Bu yangiliklar maqolada taqdim etilgan va ularning so'nggi rivojlanishlarga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan.

Maqola lingvomadaniyatshunoslikda konsept terminining o'rni va ahamiyatini keng ko'rib chiqadi. Konsept tushunchasi va uning lingvistik va madaniy-analitik o'rnini tushunish, insoniy madaniyatning tahliliga va tushunchalarini ifodalashda muhimdir. Lingvomadaniyatshunoslik sohasidagi dastlabki tadqiqotlar va yangi yo'nalishlar bu mavzuga oid ko'proq tahlil va o'rganishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamarajabova I. F. Konsept tushunchasining lingvistik tadqiqotlarda o'rganilishi. «O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari»: xalqaro ilmiy amaliy anjuman materiallari / Mas'ul muharrir – Sh. Sirojiddinov. -T.: “Nodirabegim” nashriyoti, 2021.
2. Pinxasov Y.A. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida modal so'zlar. O'zbek tili va adabiyoti masalalari. №1, O'zFA nashriyoti, T., 1961.
3. Hojiyev A. Til qurilishining asosiy birliklari yuzasidan mulohazalar // O'TA, 2004. 3-son. 30-36-betlar; 4-son. 47–48-betlar;
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, Universitet, 2006.
5. Mamatov A. E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tishunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A.Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Andijon, 2012.
6. Yo'ldoshev B. Frazeologik uslubiyat asoslari. – Samarqand, 1999. – B. 88-96.
7. Jabbarova A. Frazeologik birliklar sinonimiyasi va antonimiyasi. O'zbekiston Milliy Universiteti xabarlari, 2023, [1/4]. 232-bet
8. Воробьев В.В. Лингвокультурология. – М., 2006. – С. 36-37
9. Philip Riley. Conceptualizing Cultural Complexity: An Approach to Linguistic and Cultural Analysis / Multilingual Matters. 2015.

UO'K: 81'373.613:821.

FRANSUZ TARIXIY ANTROPONIMLARI QO'YILISHIDAGI MOTIVLAR

B.Ibadullayev, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Ushbu maqolada fransuz tili lug'at qatlamidagi antroponimlarning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Shaxs nomlari qo'yilishidagi motivlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: antroponim, tarixiy nom, etimologik tahlil, leksika, komponent tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности антропонимов во французском словаре. Анализируются мотивы в личных именах.

Ключевые слова: антропоним, историческое название, этимологический анализ, лексика, компонентный анализ.

Abstract. This article examines the features of anthroponyms in the French dictionary. The motives in personal names are analyzed.

Key words: anthroponym, historical name, etymological analysis, vocabulary, component analysis.

Atoqli otlar har qanday til tizimining ajralmas qismini tashkil qiladi. Bu lingvistik birliklar atrofida dunyoning alohida obyektlarini belgilash uchun xizmat qiladi. Atoqli otlarning tasnifi juda batafsil bo'lishi mumkin: an'anaviy atoqli otlar, masalan, toponimlar, zoonimlar va antroponimlar bilan bir qatorda, kosmonimlar, fitonimlar, etnonimlar va boshqalar ham mavjud.

Atoqli otlar har doim tilshunoslarni qiziqtirgan va rus, nemis, ingliz, portugal va boshqa tillarga asoslangan ko'plab tadqiqotlar obyekti bo'lgan. Fransuz tilining grammatikasiga oid nazariy va amaliy ishlarda fransuzcha xos nomlar – antroponimlar haqida umumiy ma'lumotlar mavjud (Vasilev, Pitskova 1991; Referovskaya, Vasilyeva 1982; Gak 2000; Ilia 1970; Skrelina 1997; Damourette et Pichon; 1974 va boshqalar).

Fransuz antroponimlarining paydo bo'lish va o'zlashtirish davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratib ko'rsatish mumkin: 1) tilda mahalliy keltlarning *Marobodos*, *Lambert*, *Beatrice*, *Madeleine* nomlari mavjud bo'lgan qadimgi gal (keltlar) davri (miloddan avvalgi V asr – milodiy I asr); 2) Miloddan avvalgi III-I asrlar davri. Bu bu davrda antroponimlar fransuz tiliga asosan lotin tilidan kirib kelgan (*Avgust*, *Camillus*, *Ciranius*, *Felix*, *Geranius* va boshqalar); 3) milodiy IV asrdan VIII asrgacha. Germaniyalik qabilalar bo'lajak Fransiya hududidan bosib o'tish yurishlarida, fransuz antroponimlari tizimi german nomlari bilan to'ldirildi (*Gyugo*, *Ermeline*, *Mahaut*, *Robert* va boshqalar); 4) milodiy VII asrdan boshlangan davr. Yunon nomlari (*Aleksandre*, *Léon*, *Philippe* va boshqalar), Injil nomlari (*Anne*, *Yeva*, *Abraham*, *David*, *Gabriel*, *Jozepf* va boshqalar), Yangi Ahd ismlari (*Andreas*), xristian dini azizlarining ismlari (*Antoine*, *Jacques*, *Jean*, *Martin*, *Catherine*, *Domitille* va boshqalar), kelib chiqishi yunon tiliga taqaluvchi nasroniylik dini nomlari: *Eugène*, *Philippe*; ibroniycha ismlar: *David*, *Simeon*, *Mosé*, *Isaac*, *fils d'Abraham*, *David*, *fils d'Isai*; yahudiy nasroniy ismlari: *Benjamin* (*benyamîn* – sevimli o'g'il ma'nosini anglatuvchi Yusuf (a.s.)ning ukasi Bunyomin yoki Ibn Yamin), *Daniel* (*daniy El* – Xudo mening hakamim ma'nosini anglatuvchi antroponim); 5) zamonaviy davr. 1993-yilgacha fransuz fuqarolari cherkov va respublika kalendarlaridan nom tanlashgan. Zamonaviy fransuz nomlari esa antroponimik tizimda o'n to'rtinchi o'n olti minggacha nomlarni o'z ichiga oladi. Fransuz onomastik tizimi bugungi kunda boshqa tillardan (rus, arab, hind) nomlarini faol ravishda o'zlashtirmoqda.

Shunday qilib, fransuz nomlarining shakllanishi bir necha bosqichda sodir bo'ldi. Asl slavyan nomlari kabi ko'plab kelt (qadimgi frantsuz) nomlari kabi hech qanday tashqi ta'sirsiz paydo bo'lgan. Xristianlikni qabul qilishdan oldin fransuz nomlari noyob edi.

Xristianlik diniy jihatga e'tibor qaratgan holda ismning etnik kelib chiqishini e'tiborsiz holatda qoldirib tillarga kirib borishini ta'minladi.

Ko'pgina yunoncha nomlar fransuz tilidagi zamonaviy shaxs ismlari tizimida hamon saqlanib qolmoqda: Aleksandr, Andre, Basile, Eugene, Georges, Leon, Philippe. Fransuz nomlari kitobida deyarli barcha ismlar jinsi bo'yicha aniqlanadi, bu kontekstdan aniqlanadi. Biroq, *Dominique*, *Claude* (an'anaviy ravishda erkak) va *Camille* (an'anaviy ravishda ayol) kabi ba'zi ismlar erkak va ayol sifatida ishlaydi. O'rta asrlarda *Filippa* ayol ismi Fransiyada keng tarqalgan edi, ammo hozirgi bosqichda u faqat erkak – *Philippe*.

Ayrim antroponimik xususiyatlari bilan fransuz tilini rus tili bilan qiyoslash mumkin. Chunonchi, antroponim o'zlashtirish jarayonida ingliz tilining ta'siri, xristian dinining ta'siri, yunon tili, lotin tili, nemis tillaridan shaxs nomlarining o'zlashtirilishi har ikki tilde ham kuzatiladi. Tillararo aloqalarni va rus va fransuz shaxsiy nomlarining madaniyati kontekstida ishlash xususiyatlarini aniqlash uchun biz (binar namuna olish usulidan foydalangan holda) rus-fransuz nominal parallellari korpusini tuzdik, ya'ni bunga ko'ra tarixning muayyan bosqichlarida rus va fransuz antroponimik tizimiga birday o'zlashgan shaxs nomlari yuzlab parallellar aniqlanganini ta'kidlash zarur:

1) muzakkar jinsdagi shaxs nomlari:

Abram, Abramiy, rus. (qadimgi ibroniycha 'ab-rāham – ko'p xalqlarning otasi) – fransuz. **Abraham** (Ibrohim); **Avgust**, rus (lotincha Augustus – muqaddas) – fransuz. **Auguste** (Avgust); **Vavila**, rus. (yunoncha Babyla – Antioxiya hukmdorining nomi) – fransuz. **Babylas, Babel** (Babilás, Babel); **Valentin**, rus (lotincha valentis – sog'lom) – fransuz. **Valentin** (Valenten); **Gavrila**, rus. (qadimgi ibroniycha gabriel er + xudo ma'nosidagi so'z asoslardan) – fransuz. **Gabriel** (Jabroil); **Georgiy**, rus (yunoncha Geōrgos – dehqon) – fransuz. **George(s)**; **Demyan**, rus (lotincha Damianus – ma'buda Damiyaga bag'ishlangan, ma'buda nomi asosida paydo bo'lgan shaxs nomi) – fransuz. **Damien** (Damien); **Denis**, rus (yunoncha Dionysios – sharob, may ilohasi Dionisga bag'ishlangan) – fransuz. **Denis, Deny(s)** (Deni); **Yevgeniy**, rus (yunoncha eugenēs – olijanob) – fransuz. **Eugene** (Eugene) va boshqalar;

2) muannas jinsdagi shaxs nomlari:

Avghusta, rus (lotincha Augusta – muqaddas) – fransuz. **Augusta** (Avgusta); **Agnesa**, rus (lotincha Agnes, yunoncha Hagnē – sof, beg'ubor) – fransuz. **Agnes** (Anyés); **Valentina**, rus. Valentin shaxs nomining ayollarga qo'yiladigan muannas jinsdagi shakli (lotincha valere – sog'lom bo'lmoq) – fransuz. **Valentine** (Valentin); **Valeriya**, rus. Valeriy shaxs nomining ayollarga qo'yiladigan muannas jinsdagi shakli (lotincha valere – sog'lom bo'lmoq) – fransuz. **Valérie** (Valerie); **Dorofeya**, rus (yunoncha Dōrothea; dōron – hadya, hadya + theos – xudo) – fransuz. **Dorotheé** (Doroti); **Eva**, rus (ibroniycha hawwa – hayot) – fransuz. **Eve** (Momo Havo); **Yevgeniya**, rus. Yevgeniy shaxs nomining ayollarga qo'yiladigan muannas jinsdagi shakli (yunoncha eugēnēs – olijanob) – fransuz. **Eugénie** (Eugenie); **Zinoviya**, rus. Zinoviy shaxs nomining ayollarga qo'yiladigan muannas jinsdagi shakli (yunoncha Zēnos – Zevs + bios – hayot) – fransuz. **Zénobie** (Zenobi); **Zoya**, rus (yunoncha Zōe – hayot) – fransuz. **Zoé** (Zoe); **Ida**, rus. so'nggi davrlarda urfga kirgan ushbu antroponimning asosi haqida ikki xil fikrimiz mavjud: ushbu nom nemis tilidagi qadimiy nom "Idaberga"ning qisqargan shakli Ida bo'lishi yoki yunoncha Ida – tog'ning nomi bo'lishi ham mumkin) – fransuz. **Ida** (Ayda); **Ilariya**, rus (lotincha Hilarius = yunoncha hilaros – quvnoq, xushchaqchaq) – fransuz. **Hilaire** (Ilér); **Klaudiya**, rus. Klavdiy shaxs nomining ayollarga qo'yiladigan muannas jinsdagi shakli (lotincha Claudia) – fransuz. **Claude** (Klod); **Magdalina**, rus (yunoncha Magdalēnē – Falastindagi qishloq nomi, dastlab Magdalalik Maryam shaklida joyga nisbat berilgan holda qo'llangan shaxs nomi va joy nisbasi) – fransuz. **Madeleine** (Madlen) va boshqalar.

Rus va fransuz antroponimik tizimida Injil va yunon-lotin ismlarining yetarlicha ko'p miqdordagi parallelligi madaniy va diniy ta'sirga bog'liq: 1) rus antroponimik tizimida juda ko'p sonli yunon ismlarining mavjud bo'lishini qadimgi slavyanlarning yunonlar bilan yaqin aloqalari, yunon xalqining rivojlangan madaniyati va slavyanlar bilan madaniy hamda xristian dini bilan bog'liq aloqalari, jarayoni bilan izohlash mumkin. Shuningdek, yunon tili va nasroniy dini madaniyati bilan tanishgan slavyanlar yunon nomlarini o'zlashtirganlar. Ulardan ba'zilar hozirgi kungacha rus antroponimik tizimida yashab kelmoqda: *Andrey, Anatoliy, Aleksey, Aleksandr, Anton, Valentin, Yevgeniy* va boshqalar; 2) nasroniylik dinining onomastikasi g'arbiy xristian Rim atrofida to'plangan xalqlar orasida va sharqiy xristian yunonlar va boshqa xalqlar yashagan Vizantiya atrofida birlashgan xalqlar orasida xilma-xil edi. Vizantiya nomlari G'arbiy Yevropaga lotin tili orqali o'zlashtirilgan, bu fransuz tili antroponimik tizimida

kelib chiqishi lotin tiliga borib taqaladigan shaxs nomlarining ko'p sonli ekanligini ma'lum darajada izohlaydi.

Rus va fransuz antroponimik tizimida ismning muzakkar jins shakli muannas jins shaklini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qilgan va bugungi junda ham shu holat davom etib kelmoqda (rus tilida 37 juft ism – *Aleksandr / Aleksandra, Vseslav / Vseslava, Yevgeniy / Yevgeniya, Kir / Kira, Ruslan / Ruslana* va hokazo va fransuz tilida 30 – *Antoine/ Antoinette, Benit/Benite, Clement/Clementina, Fabian/Fabiana, George/Georgette, Joséph/Joséphine, Loui/Louise, Paul/Paulette* va boshqalar), ya'ni ismlarning erkak paradigmasi ikkala tilda ham asosiy hisoblanadi.

Hozirda antroponim sifatida quyidagi nomlar keng foydalanilmoqda:

1) *Aleksandr-Aleksandra, Valentin-Valentina, Valeriy-Valeriya, Viktor-Viktoriya, Evgeniy-Evgeniya, Oleg-Olga* kabi ismlarning ikkala varianti;

2) ismning muzakkar jins shakli versiyasi: *Aleksey, Andrey, Anton, Vitaliy, Stanislav*;

3) ismning muannas jins shakli versiyasi: *Anastasiya, Marina, Nataliya, Polina, Yuliya*.

Hozirda antroponim sifatida foydalanilmoqda:

1) ismlarning ikkala varianti: *Louis / Louise*;

2) ismning muzakkar jins shakli versiyasi: *Alexandre, Valentin, Paul, Maximilien, Antoin, Julien, Simone*;

3) ismning muannas jins shakli versiyasi: *Charlotte*.

Ta'kidlanganidek, fransuzlarda oddiy (bir tarkibli) yoki ikki, uch tarkibli murakkab ism berish odati bor. Bundan kelib chiqadiki, fransuzcha nomlar tarkibiy jihatdan ikki turga bo'linadi va ular quyidagicha ifodalanadi: 1) oddiy nomlar; 2) murakkab otlar, ular o'z navbatida: a) qo'sh: *Jean Michel, Antoine François*; b) binomli: tire orqali bog'langan ikkita oddiy ism: *Anne-Sophie, Jean-Luc, Jean-Paul, Jean-Michel*; c) uch a'zoli: *Charles Marie René, Hubert Joseph Walther* va boshqalar.

Ulardan biri, odatda birinchisi, kundalik hayotda qo'llaniladi; boshqalar faqat rasmiy hujjatlarda. Masalan, rasmiy ravishda *François Gérard Georges Nicolas Hollande*, kundalik hayotda *François Hollande*.

Fransuz ayol va erkak juft ismlari ro'yxati tuzilgan. Ikki komponentli ayol ismlari orasida Fransiya rasmiy maqomga ega, birinchi komponent bilan: *Anne* – 15, *Carla* – 2, *Eva* (Havo) – 2, *Jeanne* – 1, *Laurie* – 1, *Lea* – 1, *Laure* – 1, *Lou* – 3, *Louise* – 2, *Marie* – 48. Ikki qismli ismning eng mashhur komponenti *Mari* – ibroniycha *Mariam* – *Iso* (a.s.)ning onasi, *Bokira Maryam*, *Madonna* antroponimining qisqartirilgan ko'rinishidir.

Erkak juft ismlari ham fransuz antroponimik tizimida juda faol qo'llanadi, ulardan birinchi komponenti bilan *Ange* – 1, *Charles* – 6, *François* – 1, *Henri* – 1, *Jaques* – 1, *Jean* – 30, *Louis* – 3, *Marc* – 4, *Paul* – 8, *Pierre* – 13, *Victor* – 1, *Yves* – 1. Fransuz antroponimik tizimida erkaklarning eng mashhur ismi *Jean* (*Jan*) hisoblanadi.

Fransuz familiya to'g'risida ham qisqacha to'xtalib o'tish joiz. Fransuz familiyalari qadimda, qolaversa, bugungi kunda ham odatda quyidagi xususiyatlarga ko'ra shakllantirilmoqda:

1) ajdodlarning ismi asosida: (*Jean, fils Jaquot – Jean Jaquot*);

2) yashash joyi nomi asosida: (*Dupont, Dubois*);

3) shaxs kelgan hududning nomlari asosida: (*Lorrainus* – ya'ni Lotaringiyadan, *Auvergnus* – *Auvergne* dan);

4) shaxs shug'ullanuvchi kasbning nomi asosida: (*Charbonier, Forestier, Gatellier, Mercier*);

5) taxalluslar asosida: (*Charbonier, Forestier, Gatellier, Mercier*);

6) xarakter xususiyatlari va shaxsning boshqa xususiyatlari asosida: (*Jeanpierre, Jeanrenaud, Malpropre*) va boshqalar shular jumlasidan.

Ba'zi fransuzcha familiyalarining kelib chiqishi ehtimolini quyidagicha qayd etish zarur: *An* (fransuzcha *ane* – eshak), *Ash* (fransuzcha *hache* – bolta), *Ge* (fransuzcha *gai* – quvnoq), *Le* (fransuzcha *laid* – xunuk), *Li* (fransuzcha *lit* – karavot), *El* (fransuzcha *aile* – qanot), *Shu* (fransuzcha *chou* – karam, allegorik – sevgilim), *Jandr* (fransuzcha *gendre* – kuyov), *Petipa* (fransuzcha *petit* – kichik, *pas* – qadam) va boshqalar.

Fransuz tilida oila boshlig'i bo'lgan beva ona nomidan familiyalar noyob hodisa deb hisoblanishi mumkin: *Brune, Bellemere, le fils Rose*, yoki *le fils a la Rose*, yoki *Rose*, yoki *a la Rose*, hattoki *Larose*.

O'zbek xalqida esa odatda, ayollar erlarining familiyalariga o'tadilar. Vafot etgan erga va yoki boshqa holatlarda ajdodlarga hurmat va odob, uyat, andisha kabi noyob tuyg'ular yuzasidan ayollar o'z avlodiga ismini familiya qilib bermaydilar.

Fransuz tilining antroponimik tizimida ism va familiya o'rtasida qarama-qarshilik mavjud va natijada ularning morfologik tuzilishida ham ma'lum darajada farqlar yuzaga kelishi tabiiy hol: chunonchi, fransuz ismlari tizimi jins bo'yicha qarama-qarshilikka ega, familiyalar tizimi esa yo'q.

Bunday qarama-qarshilik natijasida, fransuz familiyasining umumiy atributining tabiati haqida turli savollar tug'ilishi mumkin.

O'zbek tilida esa bunday holat kuzatilmaydi. Ya'ni o'zbek tilida ismlar jins nuqtayi nazaridan farqlanadi: Aziz – Aziza, Solih – Soliha kabi. Qolaversa, familiyalar ham jins nuqtayi nazaridan farq qiladi: Yoqubov – Yoqubova, Ahmedov – Ahmedova kabi.

Qadimgi fransuz tilida familiyani jinsi bo'yicha shaxsiy ism bilan muvofiqlashtirish mavjud edi, ammo zamonaviy fransuz tilida bu kuzatilmaydi.

Yuqoridagi keltirilgan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, ism va familiyalardan to'liq foydalanish bilan, ikkinchisi funksional jihatdan sifatga yaqinlashadi. Alohida foydalanilganda, familiya chaqirilgan shaxsning jinsiga oid analitik ko'rsatkichlarni talab qiladi (kontekstning leksik elementlari, *monsieur, mademoiselle, madame* so'zlari). Familiya alohida qo'llanilganda, nutq transpozitsiyasi sodir bo'ladi: familiya shaxsiy ismga aylanadi.

UO'K 808.3

INGLIZ BADIY ASARLARI MATNIDA PARENTETIK VOSITALARNING EKSPRESSIV VAZIFASI

G.M.Ibragimova, dots., PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilida parentetik birliklarning badiiy asar matnida bir personajning nutqida umuman qo'llanilmay, ikkinchisida kerakli miqdordan ham ko'p darajada qo'llanilishidagi ekspressiv vazifasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ekspressiv vazifa, parenteza, personaj, badiiy matn, muallif, satira, kinoya, abzats, bob, kulminatsiya, undov gap, yuklama.

Аннотация. В статье анализируется экспрессивная функция парентетических единиц английского языка в тексте литературного произведения, в котором речь одного персонажа вообще не используется, а другого используется больше, чем необходимо.

Ключевые слова: экспрессивная функция, parenteza, персонаж, художественный текст, автор, сатира, ирония, абзац, глава, кульминация, восклицательное предложение, нагрузка.

Abstract. The article analyzes the expressive function of parentetical units of the English language in the text of a literary work, in which the speech of one character is not used at all, and another is used more than necessary.

Key words: expressive function, parenthesis, author, literary text, author, satire, irony, paragraph, chapter, climax, exclamatory sentence, load.

Badiiy asarlarda parentetik kiritmalar vazifa va qo'llanilish sohalariining xilma-xilligi bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Kirish va kiritmalar nutqning barcha uslublarida qo'llanadi. Ingliz badiiy asarlarida ayrim paytlarda ularning qo'llanish darajasi ko'p yoki kam yohud ba'zilar neytral holda bo'ladi.

Tilshunoslikda parentezaning funksional, sintaktik-stilistik, semantik-struktur jihatlari, ekspressiv vazifasi va qiyosiy tadqiqi masalalari yuzasidan jahon hamda yurtimiz tilshunoslari tomonidan ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan va muhim ilmiy-nazariy qarashlar ilgari surilgan. Maqolada ingliz badiiy matnlarida ifoda va mazmun plani, funksional va kategorial jihatlari hamda qo'llanilish doirasini ochib berish orqali ularning ekspressiv xususiyatlari muhokama qilinadi. Nutqda parentetik vositalar ma'lum ekspressiv vazifa bajaradi. Ayrim paytlarda kiritmalarning ma'lum ekspressiv vazifani bajarishi faqat ular mazmunining prosodik vositalar ifodasi orqali emas, balki badiiy asarning kontekstli-variativ bo'linishi va matnni bayon qilishning quyidagi turlariga bog'liq [8, 52]: 1. Muallif nutqi (hikoya, tasvirlash, muhokama). 2. "O'zga shaxs nutqi" (ko'chirma nutq - monolog va dialog, iqtibos keltirish, o'zlashtirma nutq). 3. Ichki monolog [8, 52].

Bizningcha, badiiy matnda muallif parentezalardan bir xil foydalanmaydi. Muallif nutqida kirish vositalari personajlarning ichki va ko'chirma nutqini etkazishda tez-tez qo'llanilmaydi. Biroq, bu umumiy xulosaning to'g'riligiga qaramasdan, muallif hikoyasining konkret aniq bir maqsadga qaratilganligi bilan belgilanishiga aniqlik kiritish zarur. Parentetik kiritmalarning yuqori yoki, aksincha, haddan tashqari ko'p darajada qo'llanilishi ma'lum ekspressiv vosita hisoblanib, u muallif tomonidan abzats, bob yoki butun badiiy asarni tuzishda qo'llanilishi mumkin. Haqiqatan, agar muallifning maqsadi, masalan, o'z-o'zini, personajning ruhiy holatini, uning o'ziga munosabatini tahlil qilishdan iborat bo'lsa, kiritmalar gapning ajralmas qismi hisoblanadi. Boshqa tomondan, muallifning maqsadi qo'shimcha muhokamalarga, izohlarga va boshqalarga yo'l qo'ymaslik bo'lsa, bunday holatlarda kiritmalarning qo'llanilishi minimallashtiriladi. Hikoya qilishning ikkala tipini misollar bilan izohlaymiz.

Masalan, O.Xakslining “Sariq Krom” romanining boshida hikoya bosh qahramoni Denisning o‘zicha tushunish idroki orqali olib boriladi, bunda hikoyada turli parentetik vositalar har zamonda ishlatiladi va ular hikoyaga ma’lum emotsional-ekspressiv ma’no beradi:

Along this particular stretch of line no express had ever passed. All the trains — the few that there were — stopped at all the stations. Denis knew the names of those stations by heart. Bole, Tritton, Spavin Delawarr, Knipswich for Timpany, West Bowlby, and, finally, Camlet-on-the-Water. Camlet was where he always got out, leaving the train to creep indolently onward, goodness only knew whither, into the green heart of England.

They were snorting out of West Bowlby now. It was the next station, thank Heaven. Denis took his chattels off the rack and piled them neatly in the corner opposite his own. A futile proceeding. But one must have something to do. When he had finished, he sank back into his seat and closed his eyes. It was extremely hot.

Oh, this journey! It was two hours cut clean out of his life; two hours in which he might have done so much, so much—written the perfect poem, for example, or read the one illuminating book. Instead of which—his gorge rose at the smell of the dusty cushions against which he was leaning.

Two hours. One hundred and twenty minutes. Anything might be done in that time. Anything. Nothing. Oh, he had had hundreds of hours, and what had he done with them? Wasted them, spilt the precious minutes as though his reservoir were inexhaustible. Denis groaned in the spirit, condemned himself utterly with all his works. What right had he to sit in the sunshine, to occupy corner seats in third-class carriages, to be alive? None, none, none.

Misery and a nameless nostalgic distress possessed him. He was twenty-three, and oh! so agonizingly conscious of the fact. (A.Huxley, 1-2)

“**The few that there were**” kiritmasi, bir tomondan, aniqlashtirish vazifasini bajarayapti, ikkinchi tomondan esa Denisning poezdda nihoyatda kam yurishidan, buning ustiga har stansiyada to‘xtashidan o‘kinchini sezishimizga imkon beradi. Emotsional-tus berilgan “**goodness only knew whither**”, “**thank Heaven**” kiritmalari hamda (ushbu kontekstda qo‘shimcha sifatida kelayotgan) undov gap Denisning kallasiidan o‘tayotgan aytilgan fikrlarning parchalari ekanligini ko‘rsatadi. Aytilishi jihatdan neytral “**for example**” hech qanday emotsional-ekspressiv yuklamaga ega emas va faqat bog‘lovchi element, aniqlashtiruvchi parenteza “**written the perfect poem, for example, or read the one illuminating book**”ning bir qismi sifatida qo‘llanilgan.

“**Nis gorge rose at the smell of the dusty cushions**” kiritmasi yo‘ldan charchagan Denisning cheksiz qahr-g‘azabini ko‘rsatuvchi abzatsning kulminatsion qismi hisoblanadi. Undov xarakterdagi kiritmalar “**oh**” va “**and oh!**” Denisni qamrab olgan ruhiy tushkunlik holati umumiy manzarasi poyoniga etganligiga ishora qiladi. Nihoyat, charchatadigan sayohat tugadi, Denis esa, jonlanib, butunlay harakatga tushib, o‘z maqsadi tomon intiladi. Bu gal birorta kiritma ham muallif tomonidan olib borilayotgan bayonni uzmaydi:

The train came bumpingly to a halt. Here was Camlet at last. Denis jumped up, crammed his hat over his eyes, deranged his pile of baggage, leaned out of the window and shouted for a porter, seized a bag in either hand, and had to put them down again in order to open the door. When at last he had safely bundled himself and his baggage on to the platform, he ran up the train towards the van.

“A bicycle, a bicycle!” he said breathlessly to the guard. He felt himself a man of action. The guard paid no attention, but continued methodically to hand out, one by one, the packages labelled to Camlet. “A bicycle!” Denis repeated. “A green machine, cross-framed, name of Stone. S-T-O-N-E.” (A.Huxley, 3)

“Sariq Krom” romani personajlarining barcha obrazlari satira va kinoya bilan sug‘orilgan. Karikaturaviy-satirik samarani hosil qilishda parentetik kiritmalarga ma’lum rol tegishlidir. Misol uchun, quyida keltirilgan parchada parentetik kiritmalar Denisning o‘ziga o‘zi bergan karikaturaviy-kinoyali shaxsiy tavsifi bilan birgalashib jaranglaydi:

Denis was his own severest critic; so, at least, he had always believed. He liked to think of himself as a merciless vivisector probing into the palpitating entrails of his own soul; he was Brown Dog to himself. His weaknesses, his absurdities — no one knew them better than he did. (A.Huxley, 210)

Parentetik kiritmalar ayrim matnlarda bir personajning nutqida umuman qo‘llanilmasa, ikkinchisida kerakli miqdordan ham ko‘p darajada qo‘llanilishi mumkin. Bu nuqtai nazardan “Piroglar va pivo” romanining ikkita personaji – Rozi Drifild va Eshendonlarning nutqiy tavsiflarini chog‘ishtirish qiziqarlidir:

After I had waited for about five minutes a door was opened and Rosie came briskly in. She gave me both her hands.

Well, this is a surprise,’ she said. ‘I hate to think how many years it is since we met.

I had always found her easy to talk to. Soon we were chatting away as though it were only a few weeks since we had last seen one another.

'Were you surprised to get my letter? I put Driffild so as you should know who it was from. We took the name of Iggulden when we came to America. George had a little unpleasantness when he left Blackstable, perhaps you heard about it, and he thought in a new country he'd better start with anew name, if you understand what I mean.'

I nodded vaguely.

'Poor George, he died ten years ago, you know.'

'I'm sorry to hear that.'

'Oh, well, he was getting on in years. He was past seventy, though you'd never have guessed it to look at him. It was a great blow to me. No woman could want a better husband than what he made me. Never a cross word from the day we married till the day he died. And I'm pleased to say he left me very well provided for.'

'I'm glad to know that.'

'Yes, he did very well over here. He went into the building trade, he always had a fancy for it, and he got in with Tammany. He always said the greatest mistake he ever made was not coming over here twenty years before. He liked the country from the first day he set foot in it. He had plenty of go and that's what you want here. He was just the sort to get on.'

"Have you never been back to England?"

"No, I've never wanted to. George used to talk about it sometimes, just for a trip, you know, but we never got down to it, and now he's gone I haven't got the inclination. I expect London would seem very dead and alive to me after New York. We used to live in New York, you know. I only came here after his death."

"What made you choose Yonkers?"

"Well, I always fancied it. I used to say to George, when we retire we'll go and live at Yonkers. It's like a little bit of England to me; you know, Maidstone or Guildford or some place like that."

I smiled, but I understood what she meant. Notwithstanding its trams and its tootling cars, its cinemas and electric signs, Yonkers, with its winding main street, has a faint air of an English market town gone jazz.

"Of course I sometimes wonder what's happened to all the folks at Blackstable. I suppose they're most of them dead by now and I expect they think I am too."

"I haven't been there for thirty years." (W.S. Maugham, 210-212)

Matning keltirilgan parchasida ikkita bir-biriga zid nutqiy tavsiflar ifodalangan: ko'p so'zli, emotsional Rozining ko'p sonli tafsilotli nutqi va Eshendonning qisqa va aniq nutqi. Agar Eshendonning nutqi parentetik kiritmalardan butunlay holi bo'lsa, Rozining nutqi ular bilan to'lib-toshib yotibdi.

Rozi Driffild o'zining erkinligi, bamaylixotirligi va ochiq hissiyotliligi bilan haqiqiy hayotni mujassamlantiradi. Oddiy ayol, sobiq ofitsiantka, taqdir taqozosi bilan mashhur yozuvchining xotiniga aylangan Rozi har doim o'ziga suhbatdoshini moyil qilishni biladi. Hatto ko'p yillar o'tganiga qaramasdan Eshendonga u bilan suhbatlashishga erishadi, go'yo ular bor-yo'g'i ikki hafta ko'rishmagandek. Rozi nutqidagi juda oson, modallikka ta'sir qiluvchi "of course", "perhaps", "perhaps you heard about it", "I expect", "I suppose", "if you understand what I mean" kiritmalari uning nutqiga yumshoqlikni, qat'iy emaslikni, xira emaslikni bag'ishlaydi. "You know" kiritmasining ko'p qo'llanilishi suhbat ob'ektining ikkala suhbatdoshga yaxshi ma'lumligini ko'rsatib, ularni muhokama qilayotgan voqelikni baholashda bir-biriga yaqinlashtiradi. Ko'p sonli undov xarakteridagi "oh, well", "well" parentezalar qahramon ayol emotsional holatining xilma-xil xususiyatlarini ifodalaydi. Parentetik kiritmalar "he always had a fancy for it", "just for a trip" qo'shimcha aniqlashtirish xususiyatiga egadir. Ushbu vaziyatda Eshendonning kam so'zliligi (nutqida parentetik kiritmalarning mutlaqo qo'llanilishsizligi) o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Albatta, mana shunda Eshendonning – olamga mashhur yozuvchining yuqori madaniyati o'z aksini topadi – bu madaniyat, uning suhbatdoshi "yorilib gapirishni" istaganini ko'rgan paytda, unga o'zi haqida gapirishga imkon bermaydi. Ayni paytda, ehtimol, mana shunda uning emotsional holati o'z aksini topadi: uning qarshisida qartaygan bir vaqtlardagi go'zal ayol, bir vaqtlar uni jo'shqin sevgan va qandaydir sarosimalik, noqulaylik his qilmasligi mumkin bo'lmagan timsol gavdalanadi. U ko'p gapirmaydi, faqat tikiladi va o'ylaydi.

Yuqorida aytib o'tilgan fikrimizni quyidagi misollarda ko'rib o'tamiz:

The waning fortune of the Lapiths began once more to wax, and that in despite of the hard times (for Sir Pernando married in 1809 in the height of the Napoleonic Wars). (A.Huxley, 159)

Shunday qilib, olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadi-ki, undov xarakterdagi parentezalarning gaplar tarzida qo'llanishi juda kam uchraydi. Ularning ko'pchiligi darak, xabar intonatsiyali kiritmalardai iborat bo'ladi. Ingliz tilida, ayniqsa, buyruq gap formasidagi kiritmalar nihoyatda kam qo'llanar ekan.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, kirishlar aytilayotgan fikrga tinglovchining diqqatini ko'proq jalb etish uchun ishlatiladi. Ular gapning boshqa bo'laklaridan bir oz to'xtalish orqali ajratilib, ma'lum ohangda aytiladi. Badiiy asarlarda biror fikrning shubhali yoki noto'g'ri ekanligini ko'rsatish uchun qavs ichida so'roq belgisi ishlatiladi. Ayrim kirishlar aytilayotgan fikrga tinglovchining diqqatini ko'proq jalb etish uchun ishlatiladi. Ular gapning boshqa bo'laklaridan bir oz to'xtalish orqali ajratilib, ma'lum ohangda aytiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Corum C. (1975). A Pragmatic Analysis of Parenthetic Adjuncts. In: Chicago Linguistic Society, 133-141.
2. Emonds J. (1974): Parenthetical Clause. In: Rohrer C. & Ruwet N. (eds.): Actes du Colloque Franco-Allemand de Grammaire Transformationnelle. I. Etudes de Syntaxe. Tubingen: Niemeyer (=Linguistische Arbeiten 13), 192205.
3. Greenbaum S. (1996). The Oxford English Grammar. Oxford University Press.
4. Huot H. (1974): Les Relatives Parenthetique. In: Rohrer C. & Ruwet N. (eds.): Actes du Colloque Franco-Allemand de Grammaire Transformationnelle. I. Etudes de Syntaxe. Tubingen: Niemeyer (=Linguistische Arbeiten 13), 31-62.
5. Абдурахмонов Ғ. Ажратилган иккинчи даражали бўлақлар. – Т.: ЎзФА, 1995. – Б. 21.
6. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. –М.: 1984. – С. 43.
7. Баранова Л.Л. Единство и взаимодействие устной и письменной форм научного изложения (на материале английского языка): Автореф.дисс... канд.филол.наук. – М., 1983. – 18 с.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 52.
9. Долгова О.В. (Александрова О.В.) Формы и функции "парентетических внесений" в английской научной прозе: Автореф. дисс.... канд.филол.наук.–М., 1976. –19 с

UDK 808.3

ACTUAL PROBLEMS OF TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Sh.B.Ibragimova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada tipologik tilshunoslikning maqsadi va vazifalari boshqa lingvistik fanlarning vazifalari, tipologik tadqiqot usullari bilan solishtirganda, shuningdek, tillar tipologiyasining ayrim faol muhokama qilingan muammolari bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: tipologiya, tipologik tilshunoslik, tipologik tadqiqotlar, taqqoslash, muhokama qilish, samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются цель и задачи типологической лингвистики в сравнении с задачами других лингвистических дисциплин, методы типологического исследования, а также некоторые активно обсуждаемые проблемы типологии языков.

Ключевые слова: типология, типологическая лингвистика, типологическое исследование, сравнение, обсуждение, эффективность.

Abstract. The article discusses the purpose and objectives of typological linguistics in comparison with the tasks of other linguistic disciplines, methods of typological research, as well as some actively discussed problems of typology of languages.

Key words: typology, typological linguistics, typological research, comparison, discuss, effectiveness.

Typological linguistics, on the one hand, is close to general linguistics with a tendency to cover the maximum number of languages and an attempt to explain the structure of the language of speech in general, and, on the other hand, to private linguistics - taking into account the specifics of individual languages, attention to the details of the structure of a particular language. Typological linguistics aims to study the various languages of the world in such a way that it would be possible to identify the structural types of languages and the patterns of their structure and functioning in all their diversity.

Typological linguistics is closely related to all other branches of linguistics:

- with general linguistics - in establishing general principles of language and in developing methods of language research, in studying the problem of the relationship between language and thinking;
- with comparative historical linguistics - in the field of studying the typology of families and groups of languages, comparing related languages, in establishing diachronic typological patterns;
- with theoretical phonetics, grammar and lexicology - in the study of language categories;
- with the theory of translation - in the study of types of interlanguage differences and correspondences (lacunae, equivalence, international vocabulary, interlanguage homonymy).

Moving towards this goal will allow linguistic typology, together with other branches of linguistics, to develop and deepen the scientific picture of language, to more clearly understand its essence, functions

and system structure, to understand the nature and ways of language existence more clearly and concretely.

This main goal defines the following theoretical tasks of typology:

- the study of the phonological and grammatical structure of languages, i.e. the elements forming the system of a particular language and linking their structural relationships;
- comparison of phonological, grammatical and semantic systems of languages;
- characterization of the typological features of a particular language;
- identification of universal, typological and specific properties of languages;
- establishment of compatibility of structural characteristics;
- building a typological classification.

At the same time, the comparison of the number and grouping by classes of elements included in the compared systems is also carried out - groups of phonemes and types of oppositions, systems of morphological categories and forms, syntactic categories and constructions, semantic fields and semantic oppositions are compared. The characterization of individual languages is of interest not only for private linguistics, but also for typology, since it identifies possible sets of features compatible in the system of one language, and also allows you to fix specific complexes of structural features of the language.

The identification of universals and typological patterns requires a wide coverage of languages, and the study of the specifics of individual languages requires attention to facts, reliable descriptions and knowledge of the national cultural environment. Establishing the compatibility of structural properties, their dependence on each other, and subordination is necessary not only for typological purposes, but also for general linguistic ones, since it will help to penetrate deeper into the very nature of language.

The construction of a classification and the distribution of languages under its headings is one of the main tasks of typological linguistics and a means of verifying the typological method itself. The typological classification allows us to present the diverse languages of the world as a kind of studied set with its own patterns.

Among the applied tasks of typological linguistics, the following are the most important:

- participation in solving problems of teaching methods of foreign languages and native language as a foreign language;
- development of translation theory and practice issues;
- establishment of rules for transcription and transliteration;
- creation of new writing systems for non-written languages.

Contrastive comparison is the establishment of similarities and differences between two languages at all levels, both in order to characterize one of the languages against the background of the other, and to establish possible typologically significant differences between the languages. The contrastive method, together with the typological one, forms a single section of linguistics, but at the same time it is characterized by some differences in the tasks and methods of research.

Linguistic typology is the study of the internal organization of a language; at the same time, there is a formal typology focused on the plan of expression (its development began earlier), and a content typology focused on the plan of the content of the language, its semantic categories.

Formal typology studies linguistic signs (morphemes and words), components of signs (phonemes) and combinations of signs (syntagmas), is interested in linguistic means and methods. The content typology studies similarities and differences in the field of meanings (proportionality of meanings, common semantic features, breadth of use of a given meaning, realization of a common meaning in specific variants, lexical significance). It should be noted that the provisions of general linguistics that are significant for all languages can be established only by the results of a comparative analysis of individual linguistic structures. Typological linguistics, in search of a more successful theory, followed various paths:

- attracting new levels to comparative research;
- construction of a typological standard external to specific languages;
- the establishment of a system of overlapping coordinates, on the basis of which it is possible to give a multilateral typological characterization of languages;
- identification of types in the language (classification of individual linguistic phenomena);
- creation of stepwise classification schemes based on quantitative methods.

Similar grammatical, phonological, and lexico-semantic phenomena are possible in languages both related and unrelated to each other. Related languages will necessarily have some similar typological features, although the structural type of related languages (initially common) may change significantly over time.

The main method of typology is the method of system analysis. The central procedure of this method is the construction of a generalized model (or models) that displays all the factors and relationships in the language system. The method of system analysis is applicable to both the language type and the individual language.

Systematology is the establishment of a system of language types and the distribution of all languages into classes corresponding to these types. The division of the entire set of languages into types should be precisely a system based on a single principle and explaining the existence of these types. Not only structural, but functional and fundamental differences (in the principle of the organization of the language system) should be established between the types.

Characterology (V. Mathesius's term) is a method of linguistic typology that arose within the framework of the Prague Linguistic Circle. Characterology proceeds from the fact that of all the potentially possible structural and typological features (characteristics) each language implements mainly those that can be considered mutually conditional or mutually beneficial; a combination of some structural properties of the language can be neutral.

The methods of presenting the results of typological research are the criterion for distinguishing qualitative, serial and quantitative typology. Qualitative typology characterizes some properties of languages as present or absent, without considering the degree of brightness and specificity of the marked property for the language. Serial typology sets a certain gradation for the degree of manifestation of a typological feature, characterizing it with the help of some non-quantitative scale. Quantitative typology is a mathematical measurement of a certain feature.

An urgent practical problem is the use of the results of typological research to predict and explain the difficulties of intercultural communication.

Semantic and cognitive typology of languages (for example, typology of semantic fields, typology of linguistic worldviews), sociolinguistic typology of linguistic and speech situations, psycholinguistic typology of an individual's linguistic ability, typology of stylistic structures of languages, typology of ethnospecific rhetorical strategies can become new areas of research in typology.

Today, it can be confidently argued that the comparison of different languages and their typological classification allow linguistics to establish both properties characteristic of a language in general and features of specific languages, which become more clearly visible against the background of comparison with other languages.

REFERENCES:

1. Ibragimova S. Interactive education is a guarantee of education quality //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 6. – C. 52-56.
2. Bahodirovna I. S. Extrovert strategies to reinforce Vocabulary strategies within training //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 3-2 (81). – C. 44-46.

UO'K: 81'33

LISONIY IDENTIKLIK TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

I.B.Ibraximova, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada lisoniy identiklik mavzusidagi bir qator tadqiqotlar sharxi keltirilib, til va identiklik munosabatini mufassal yorituvchi ilmiy adabiyotlar va jurnallar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: identiklik, til, lisoniy identiklik, ko'p tillilik, til ta'limi.

Аннотация. В этой статье представлен обзор нескольких исследований по теме языковой идентичности, а также рассказывается о научной литературе и журналах, в которых подробно рассматриваются отношения между языком и идентичностью.

Ключевые слова: идентичность, язык, языковая идентичность, полиязычие, языковое образование.

Abstract. This article reviews several studies on the topic of language identity and highlights the academic literature and journals that have explored the relationship between language and identity in detail.

Key words: identity, language, linguistic identity, multilingualism, language education.

Til shunchaki muloqot vositasi bo'libgina qolmay u inson identikligining asosiy aspekti hamdir. Til va identiklik o'rtasidagi munosabat uzoq yillardan beri olimlar e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Sotsiolingvistika, psixologiya, antropologiya, metodika singari turfa soha mutaxasislari til va identiklikning shakllanishi, namoyon bo'lishi va o'zgarishi o'rtasidagi nozik munosabatlarni o'rganib kelishmoqda. Ushbu maqola lisoniy identiklikni tadqiqot obyekti sifatida o'rgangan akademik

tadqiqotlarni tahlil etish asnosida yozilgan bo'lib, u orqali lisoniy identiklikning ko'p qirrali tabiatini va uning turli kontekstlardagi ahamiyatini yoritishni maqsad qilingan.

Lisoniy identiklikni o'rganishda faol qo'llaniladigan usul va vositalar sharhi borasida gap ketganda, Saeed Rezaeining qator maqola va qo'llanmalari har bir tahlil usulining tashkil etish jarayonlari, afzalliklari va kamchiliklarini tushuntirib berishi bilan ahamiyatlidir. Muallif identiklik tadqiqotining kelajakdagi yo'nalishlari haqida aytib o'tganidek, bugungi kunda onlayn resurslardan foydalanish imkoniyati tadqiqotchiga ishonchli material to'plash uchun katta imkoniyat yaratdi.

Madina Djuraevaning *Multilingualism, Language, and Ideology across Time and Space: Education, Migration, and Belonging of Post-Soviet Central Eurasians* dissertatsiyada muallif ko'p tillilikni o'rganishga yaxlit yondashuv asosida yondashgan va til, ta'lim, siyosat va identiklikning tilda namoyon bo'lishi masalalarini multilingual o'quvchilar misolida o'rgangan. Dissertatsiya odamlarning ko'p tilli bo'lishi va va multilingualga aylanishi chog'ida qanday qarorlar qabul qilishi tahliliga qaratilgan bo'lib, bu qarorlar nafaqat til, balki ijtimoiy-siyosiy, tarixiy va iqtisodiy omillar ta'sirida shakllanadigan axloqiy, fuqarolik va transmilliy identikliklarni ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydi. U ko'p tilli odamlar o'zlarining tillarga bo'lgan munosabatini ma'lum vaqt, makon, joylar va duch kelgan odamlarga qarab qanday moslashtirganini ko'rsatadi.

Muallifning ta'kidlashicha, nomuvofiqliklar yuzaga kelishi ehtimoli bo'lganidan ko'p tillilik xususidagi hikoyalarni har tomonlama tushunish uchun hikoyaning turli jihatlariga e'tibor berish kerak. Ushbu jihatlarini ko'rib chiqish orqali ko'p tillilikning murakkabliklari va identiklik bilan aloqasi haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'lishimiz mumkin [1].

Lawrence P. Markowitz tomonidan yozilgan *State, Society and Identity in Uzbekistan: Differentiation among Ferghana Valley Uzbeks* nomli magistrlik dissertatsiyasi Farg'ona vodiysi aholisi identikligini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning 5 bob C 1-qismi tildan foydalanish masalasiga bag'ishlangan. Unda keltirilgan kuzatishlar natijasida muallif Farg'ona vodiysi aholisi o'zbek tilining eng sof shaklidan foydalanishlari, boshqa hududlarga qiyoslaganda ular o'zbek tilida eng adabiy darajada so'zlashishlarini ta'kidlashlari va bundan faxrlanishlarini keltirib o'tadi. Fikrni tadqiqotchi quyidagicha asoslaydi: 'Toshkentda qozoq tili, Buxoro va Samarqandda tojik tili, Xivada Turkman tili o'zbek tili qo'llanilishiga morfologik va fonetik ta'sir o'tkazgan. Faqatgina Farg'ona vodiysida boshqa xalqlar ta'siridan holi o'zbek tili mavjuddir.' [2]

Frances M. Junnier *Language, Identity, and Voice: European Perspectives on English as the International Language of Science* nomli PhD dissertatsiyasida amaliy tilshunoslik tadqiqoti nazariyalariga tayangan holda, ingliz tilini xalqaro fan tili (EILS) sifatida tadqiq etishda til, identiklik va ovoz bo'yicha Yevropa nuqtayi nazarini umumlashtirgan. Muallif yevropalik tadqiqotchi olimlar intervyularda suhbat gallari orqali lingvistik va sohaviy identiklikni qanday namoyish etishlarini o'rganish uchun Suhbat Tahlili (Conversational Analysis) metodi vositasida bir nechta yarim struktural intervyularni o'rganib chiqqan. Natijada tadqiqot uchun olinadigan intervyularning o'zaro ta'sir xususiyatlari ahamiyatini ta'kidlab, akademik maqsadga yo'naltirilgan ingliz tili tadqiqotlarida ushbu jihatlar e'tibordan chet qolayotganini xulosalaydi [3].

Siân Preece tahririda nashrdan chiqqan *The Routledge Handbook of Language and Identity* kitobida til va identiklikni o'rganishdagi asosiy mavzular haqida keng qamrovli ma'lumot berilgan. Kitob 7 bo'limdan iborat kitob, 5 asosiy yo'nalishni qamrab olgan: til va identiklik tadqiqotlari xususidagi nazariy yondashuvlar, identiklik turlari, til va identiklik tadqiqotlaridagi asosiy masalalar, amaliy tilshunoslik doirasidagi dolzarb amaliy tadqiqotlar, amaliy tilshunoslikda til va identiklik tadqiqotlarining istiqbolli yo'nalishlari. Mualliflar identiklikni tushunish uchun ijtimoiy konstruksionist yoki poststrukturalist yondashuvni qabul qilishadi [4].

Patricia Ronan va Evelyn Ziegler tahririda nashrdan chiqqan *Language and Identity in Migration Contexts* kitobida dunyoning turli qismlarida til, migratsiya va identiklik o'rtasidagi munosabat tahlil qilinadi. Kitobda Migratsiya kontekstida til va identiklik munosabatini tushunishda ko'p tillilik, ijtimoiy omillar va ta'lim faktorlari hamda majburiy migratsiya masalalarining ahamiyati ochib berilgan.

Kitob til identiklikni shakllantirishda muhim rol o'ynasa-da, muhojirlar yoki meros til so'zlashuvchilari (heritage speaker) uchun har doim ham eng muhim omil emasligini ta'kidlaydi. Ijtimoiy kontekst va mafkuralar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari ham migratsiya diskursida identiklik shakllanishiga ta'sir qiladi [5].

Til va identiklik munosabati xususidagi ilmiy nashrlardan yana biri *Journal of Language, Identity, and Education* jurnali bo'lib, u til, identiklik va ta'limning kesishmasidagi original tadqiqotlar uchun xalqaro forum hisoblanadi. Jurnal tilning identiklik bilan bog'liq turli mavzularda, jumladan, xalqaro til sifatida ingliz tili (EIL) o'qituvchisining professional identikligi, meros tili (HL) va ikkinchi til (L2) talabalarining til mafkuralari va identikligi va til ta'limi sohasida til, nutq va identiklik bo'yicha ishlarni

nashr etib keladi. Jurnal 2018 yildan 2022 yilgacha Ta'lim va tilshunoslik va til toifalarida Q1 darajadagi nashr sifatida tan olingan [6].

Liang Zhaoning *Uzbek for My Heart: Language Choice and Identity Negotiation in Multilingual Uzbekistan* maqolasida muallif O'zbekistondagi Konfutsiy instituti Xitoy tili guruhida tahsil oladigan 16 dan 20 yoshgacha bo'lgan 32 nafar 2-bosqich o'zbek o'quvchilari bilan muloqot qilib, olib borgan tadqiqoti natijalarini bayon qilgan. Tadqiqot davomida olingan so'rovnomalar uch aspektni qamrab olgan bo'lib, bular til qobiliyati, til tanlash va undan foydalanish hamda tilga munosabat masalalaridir. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar tillarni vaziyatlar, kontekstlar, suhbatdosh, mavzular va boshqa omillarga ko'ra tanlaydilar. Uyda yoki ko'chada bo'lganlarida o'zbek yoki rus tilida gaplashadilar; do'stlar bilan suhbatda asosan rus tili ma'qul ko'rilarkan. Maktabda va ko'chada ular ingliz va xitoy tillarida ham gapirishadi.

Ularning globallashtirish shaxs bo'lish umidi ko'p tillilikni ijobiy kuch sifatida qo'llab-quvvatlaydi. Biroq ko'p tillilik qobiliyati ularning o'zbekligiga umuman ta'sir qilmagan. Muallif xulosasiga ko'ra, tadqiqot ishtirokchilarining barchasi ko'p tilda so'zlashuvchi yoshlar bo'lsa ham, ular o'zlarini qalban o'zbek deb his qilishadi [7].

Suzan Sabri va Minwas Jamal Rasheed hammuallifligidagi *A Review on Identity from A Linguistic and Sociological Perspective* maqolasida identiklik tushunchasi lingvistik va sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Maqolada til va identiklik o'rtasidagi munosabatlar muhokama qilinadi. Unga ko'ra, odamlar ijtimoiy identiklikni saqlab qolishni va o'zlarining jamoa yoki hududga tegishli ekanligini ko'rsatishni xohlashadi. Til maqom, etnos, jins va millat kabi identifikatsiya belgilarining rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Guruh yorlig'i, nomlash, murojaat shakllari va olmoshlardan foydalanish ijtimoiy identiklikni ko'rsatish uchun ishlatiladigan vositalar sifatida izohlangan. Uslub, dialekt va til - bu odamlar ular orqali o'zlarini namoyon etuvchi til tanlovlaridir. Nutq uslubi deganda ma'lum bir ijtimoiy maqsad(lar)ni amalga oshirishda bir xil narsani bir necha usulda aytish qobiliyati tushunilsa, dialekt tilning ma'lum bir mintaqaga yoki ijtimoiy guruh bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos shaklini anglatadi [8].

Saeed Rezaeining *“Researching Identity in Applied Linguistics”* (2012) nomli ilmiy maqolasi identiklikni amaliy lingvistik doirasida o'rganish asoslariga bag'ishlangan. Olim lisoniy identiklik xususidagi tadqiqotlar dizayni, vositalari va metodlari xususida tajriba va mulohazalarini bayon etar ekan, identiklik tadqiqotlarida tanqid ostiga olingan jihatlari (masalan qatnashchilar sonining kamligi, inson xarakterining murakkabligi), ma'lumotlar yig'ish va tahlil qilish jarayonlaridagi subyektivlik xususida ham to'xtalib o'tadi [9]. Muallifning *“Researching Identity in Language and Education”* nomli boshqa bir maqolasida esa identiklik xususida tadqiqot olib borish yo'li yanada chuqurroq tahlil etilgan bo'lib, maqola identiklikka oid tadqiqotlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari, mavzuning yoritilishiga asosiy hissa qo'shgan ishlar izohi, bugun olib borilayotgan izlanishlar va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari borasidagi ma'lumotlar bilan boyitilgan [10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Djuraeva, M. (2020). Multilingualism, language, and ideology across time and space: Education, migration, and belonging of post-soviet central Eurasians. Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/multilingualism-language-ideology-across-time/docview/2768824323/se-2>
2. Markowitz, L. P. (1998). State, society and identity in uzbekistan: Differentiation among ferghana valley uzbeks. Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/state-society-identity-uzbekistan-differentiation/docview/304422706/se-2>
3. Junnier, F. M. (2022). Language, identity, and voice: European perspectives on english as the international language of science. Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/language-identity-voice-european-perspectives-on/docview/2770723468/se-2>
4. Preece, S.. The Routledge Handbook of Language and Identity. Routledge, 2016, <https://doi.org/10.4324/9781315669816>
5. Ronan, P., Ziegler, E. (2022). Language and Identity in Migration Contexts. Oxford, United Kingdom: Peter Lang Verlag. Retrieved Jan 8, 2024, from <https://doi.org/10.3726/b17256>
<https://www.scimagojr.com/journalsearch.php?clean=0&q=12100155706&tip=sid>
6. Zhao, L. (2022). Uzbek for my heart: Language choice and identity negotiation in multilingual uzbekistan. Security and Communication Networks, 2022 <https://doi.org/10.1155/2022/8220998>
7. Sabri, S., & Minwas, J. R. (2022). A review on identity from A linguistic and sociological perspective. International Journal of Social Sciences & Educational Studies, 9(4), 225-236. <https://doi.org/10.23918/ijsses.v9i4p225>
8. Rezaei, Saeed. (2012). Researching identity in applied linguistics. Journal of Language, Culture and Society. 35. 45-51.
9. Rezaei, Saeed. (2017). Researching Identity in Language and Education. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02249-9_12

NEOLOGIZMLARNI CHET TILLINI O'QITISHDA QO'LLASH NAZARIYASI
A.A.Ikramova, Xorijiy tillar kafedrası dotsenti, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada neologizmlar va ularning nazariyasi haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari maqolada neologizmlarning afzalliklari keltirib o'tilgan. Neologizmlarning zamonaviy ta'limdagi o'rni haqida ham fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: neologizm, lexicografiya, etimologiya, strukturaviy, denotatsiya, stilistik, leksik – semantik guruh, arxaik, integrallashuv.

Аннотация. В данной статье представлена информация о неологизмах и их теории. Кроме того, в статье упоминаются преимущества неологизмов. Также приводятся мнения о роли неологизмов в современном образовании.

Ключевые слова: неологизм, лексикография, этимология, структурный, денотат, стилистический, лексико-семантическая группа, архаик, интеграция.

Abstract. This article provides information about neologisms and their theory. In addition, the article mentions the advantages of neologisms too. There are also given about the role of neologisms in modern education.

Key words: neologism, lexicographic, etymology, structural, denotation, stylistic, lexical-semantic group, archaic, integration.

Zamonaviy ta'limda ingliz tili o'qituvchilari ingliz tilida paydo bo'lgan yangi so'zlar va neologizmlarning ko'payishiga alohida e'tibor qaratishmoqda. Xorijiy tillarda yangi so'zlarni hamda neologizmlarni o'rganish orqali uning madaniyatni, bundan tashqari, ingliz tilini o'rganuvchi o'quvchilarga taqdim etilgan so'z materiallariga integratsiyalashuvi kerakligi va undan oqilona foydalanish kerakligini tushunishi lozim. Neologizm tushunchasi bo'yicha bugungi nazariyalar haqida umumiy ma'lumotlar beradigan bo'lsak, ingliz tilini o'rganuvchilarning ushbu leksik guruhga qanchalik yaxshi tanish ekanligini va sinf amaliyotiga integratsiyalashuvi haqidagi ularning fikr-mulohazalarini tahlil qilish maqsadida so'rov natijalarini e'lon qilish mumkin, va shu asnoda ularni sinfda dars berishning to'rtta strategiyasini ta'kidlab o'tish alohida ahamiyatga ega. Ushbu strategiyalar eksperimental va ingliz tilini o'rganuvchilarning kommunikativ va madaniy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish uchun asos bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida butun dunyo tillari yangi so'zlar sonining keskin ortganiga guvoh bo'lib kelyapti. Bu jarayon texnologiya va ilm-fan, iqtisod va kommunikatsiya kabi tez o'zgarishlarga, shuningdek, madaniyatlararo hamkorlikni kengaytirishga bog'liq.

Ingliz tili boshqa tillarga qaraganda barcha jabhalarda o'z ta'sirini ko'rsata oldi. XX asrda ingliz tili global til bo'lib, ijtimoiy sohada 170.000 dan ortiq so'zlarni o'z ichiga olgan holda, butun dunyo bo'ylab yangi so'zlarni o'zlashtira olishga va qo'shimchalar bilan yangi so'zlarni yaratishda davom etmoqda. "Oxford English Dictionary" tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz til har 98 daqiqada yangi so'zlarni qabul qiladi.

Neologizmlar - bu kundalik hayotda keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan, ammo asosiy til sifatida hali rasman qabul qilinmagan yangi atamalar, so'zlar yoki iboralardan tashkil topgan. Neologizmlar ingliz tilining rivojlanish xususiyatini ifodalaydi. Vaqt o'tishi bilan odamlar ilgari boshqa so'zlar yordamida ifodalagan tushuncha va g'oyalarini, umuman mavjud bo'lmagan so'zlar bilan ya'ni yangi so'zlar orqali bayon etishadi. Neologizmlar mutlaqo yangi so'zlar bo'lib, mavjud so'zlarning yangi ma'nolari yoki mavjud so'zlardagi yangi semalardan tashkil qilinishi mumkin. Masalan: Spam-Internetda bir xil turdagi xabarni ko'plab nusxalarini yaratish va ularni qabul qilishni istamaydigan odamlarga majburlashga urinish.

Neologizmlar kundalik hayotda ishlatilmaydigan yoki unutilgan arxaik iboralarga qarama-qarshidir. Arxaizmlar har kunlik muloqotda qo'llanilmasada, ammo lug'atlarda arxaik so'zlar juda ko'p uchraydi. Neologizmlar lug'atlarda kamdan-kam uchramaydi. Leksikograflarning fikriga ko'ra agar neologizmlar lug'atlarda uchramasa bunday so'z va iboralarni faqat yangi deb hisoblash mumkinligini ta'kidlaydilar. Umuman olganda, lug'at mualliflari lug'atga yangi neologizm so'zlarni kiritganda birinchi marta paydo bo'lgan sanasi va qanday qilib ushbu so'z yaratilganligini tushuntirib o'tishadi. Lug'atlarda yangi so'zni kiritish yoki kiritmaslik haqida mualliflar aniq vaqt oralig'ida neologizmnining chastotasini hisobga olishadi. Lug'atlarga neologizmlarning kiritilishi ma'ruzachilarning yangi so'zlarning mavjudligidan xabardor bo'lish imkonini beradi, chunki yangi so'zlar ya'ni neologizmlar ko'plab ma'ruzachilarning kundalik ma'ruzalarining bir qismiga aylangan.

Neologizmlar – ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy yoki madaniy o'zgarishlar tufayli kishilik jamiyatiga yangi ma'noga ega bo'lgan o'zgarishlar hisoblanadi. Neologizmlar rasmiy va norasmiy leksik qatlamga

ega bo'lishi mumkin. Boshqa tillardan ingliz tilida o'zlashtirilgan neologizmlarning ko'plab leksik – semantik guruhlari mavjud bo'lib, ular inson hayotining turli sohalariga tegishli bo'ladi.

Masalan:

- Kompyuter va informatika texnologiyalari sohasi: (to computerize, telebanking, videobank)
- Lingvistik soha (artspeak, sportspeak, machine translation)
- Siyosat va ijtimoiy hayot sohasi (survivor, welfare mother, multiculturalism)
- Atrof muhitni himoya qilish sohasi (acid fog, energy belt,)

Ba'zi ekspertlar neologizmlarni tilning normal evolyutsiyasi belgisi deb hisoblashadi. Boshqa olimlar esa, ular yangi avlodlar tilni yo'q qilishiga ishonishadi. Bu ikki xil fikrlash til haqida qarama-qarshi tushunchalarni aks etadi. Bu ikki qarashlar retseptivizm va deskriptivizm deb ataladi. Retseptivizm tillar qanday ishlashi va ishlatilishini tasvirlab beradi. Retseptivizm tarafdorlari til qoidalariga qat'iy rioya qilishga va bu pozitsiyaga sodiq qolishadi. Bundan tashqari, neologizmlarga nisbatan reseptiv lug'atlar ma'lum bir so'zlarni butunlay e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Masalan jargon bo'lgan “nomaqbul”, “keraksiz neologizm” larni o'rniga turli xildagi so'zlarni taklif qiladilar va bunday harakatni to'g'riroq deb hisoblashadi. Deskriptivizm tarafdorlari esa, sizga qanday gapirish kerakligini o'rgatmaydi, aksincha u sizning asosiy tilshunosligingizdagi bilimlaringizni tavsiflaydi. Bu yo'nalishdagi neologizmlar so'zlovchining tovushlar, so'zlar, iboralar va gaplarni qanday qilib gapirish va tushunish mumkinligini tushuntiradi.

Xozirgi kunda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rganishda bo'lgan e'tibor kun sayin ortib bormoqda. Shu sababli ingliz tilining lug'at tarkibini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ingliz tili lug'atidagi o'zlashmalarning etimologiyasi va ichki xususiyatlarini bilish ingliz tilini chet tili sifatida o'rganishga yordam beradi. Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, neologizm tushuncha seb qarashdan farqli o'laroq, ko'p hollada qabul qilingan nazariyaga va yondashuvlarga bog'liq bo'ladi. Neologizmni ochib beruvchi 5 asosiy nazariya mavjud:

Stilistik nazariya neologizmni stilistik jihatdan ishlatilish yangiliklari bilan belgilanadigan so'zlar sifatida: masalan har kuni ingliz tilida tezlashtiriladigan meta tili yoki jargon misol bo'lishi mumkin. (Fisher, 2020; Rets, 2021)

Denotatsiya nazariyasi neologizmlarni yangi narsalar va g'oyalarni qo'llab-quvvatlaydigan va nutqdagi yangi bo'lgan so'zlar sifatida belgilanadi.

(masalan, smartfon, selfie, elektron kitob) (Ulanova, 2014)

Strukturaviy nazariya neologizmlarni to'liq yangi shakl va tuzilish yoki noyob akustik so'zlar sifatida belgilaydi: mualliflikning yoki yozuvchilar tomonidan yaratilgan yangi so'zlar. Misol tariqasida Tolkiennig xobbit asarlarda strukturaviy neologizmlarni uchratishimiz mumkin. (Sari, 2023)

Etimologiya nazariyasi neologizmlarni tilda mavjud bo'lgan so'zlar sifatida belgilanadi, ammo keyingi yillarda tilda mavjud bo'lgan so'zlar yangi ma'no ya'ni ikkinchi ma'no berishini belgilaydi: masalan. soyabon 1) yomg'irdan himoya qilish uchun ishlatiladigan qurilma; 2) «himoya qiluvchi kuch yoki ta'sir».

Lexikografik nazariya neologizmni lug'atlarda hali ro'yxatga olinmagan so'zlar bilan belgilaydi. Misol uchun, kinematografiyaga tegishli bo'lgan “film terapevtik vositalaridan foydalanish” ushbu mavzu Google qidiruv tizimida deyarli 70000 ta sarlavhaga ega, biroq ushbu neologizm so'zlar standart lug'atlarda ro'yxatga hali hanuz olinmagan. (Sanders, 2010).

Tadqiqotlar natijasida neologizmga oid ko'plab tadqiqot ishlari tilshunoslik sohasiga tegishli ekanligini ko'rsatdi. Tilni rivojlantirish qonunlariga ko'proq qiziqish ko'rsatgan ingliz tilini o'rganayotgan talabalar bilan ishlashda neologizmni shakllanishiga turtki bo'lgan intralinguistic omillarga muvofiq o'rgatish mumkin. Shunday qilib, biz neologizmlarni quyidagi guruhlarga bo'lishimiz mumkin:

Til iqtisodiyoti prinsipi asosida hosil qilingan neologizmlar;

Lingvistik vositalarni ma'no jihatdan yanada ko'proq ifodalashga intiladigan neologizmlar;

Lug'at tizimini tartibga soluvchi neologizmlar;

Ro'yxatga olish va konvertatsiya qilish;

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, neologizmlar ona tili va ommaviy axborot vositalarining kundalik nutqining muhim qismini tashkil etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi boshqa leksik birliklar bilan bir qatorda yangi so'zlarni o'qitish xorijiy tillar sinfining bir nechta afzalliklari bor:

Birinchidan, bu o'quvchilarga ingliz tilida so'zlashuv nutqini “hozir va shu yerda” qo'llashni imkoniyatini beradi.

Ikkinchisan, o'quvchilar ingliz tilida so'zlashadigan jamiyatning yangi madaniy tajribasi va uning bugungi tendensiyalari haqida fikr yuritishga va rivojlanishiga yordam beradi.

Uchunchidan, til o'rganuvchilarning darslarda muhokama qilinadigan narsalar bilan bog'lanishlarini osonlashtiradi.

To'rtinchidan, sinf xonasida ishlatiladigan materiallarning haqiqiy hayotdan olinganligi va ularni qo'llay olishlari muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, neologizmlar so'z o'yiniga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning til tasavvurlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license. Published by Elsevier Ltd. © 2016 The Authors.
2. Peer-review under responsibility of the organizing committee of GlobELT 2016 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
3. (www.languagejournal.com saytida mavjud).
4. Aziza, Ikramova. "Syncretic phenomena in the system of parts of speech in some works of russian writers." *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 2.11 (2021): 277-283.
5. Aminovna, Aziza Ikramova. "An Artistic Analysis of the Works of the English Writer Thomas Eliot." *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT* 10 (2021): 47-50.
6. Ikramova, Aziza Aminovna. "The genesis of drama in western and uzbek literature." *E-Conference Globe*. 2021.
7. Икрамова, Азиза Аминовна. "Использование терминов драмы и драматургии в английской литературе." *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*. 2022.
8. Aminovna I. A. The Main Tendencies in the Development of Russian Dramaturgy of the 20th Century // *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 54-56.
9. Ikramova A. Ingliz adabiyoti va dramaning teatirdagi o'rni // *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*. – 2021. – Т. 3. – №. 3.
10. Aminovna I. A., Qizi R. P. I. Radio language and methodological features in mass media // *Journal of education, ethics and value*. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 235-239.

UO'K 82

INDIVIDUAL NEOLOGIZMLAR BADIY ASARDA TASVIRIY VOSITA SIFATIDA (SHAROF BOSHBEKOV DRAMALARI MISOLIDA)

G.Ikramova, katta o'qituvchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada individual nutq neologizmlari va ularning tilshunoslikdagi tadqiqi hamda Sharof Boshbekov dramalaridagi individual nutq neologizmlarning dramatik asar ekspressivligini ta'minlashdagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: yangi leksika, okkozionalizm, faollashgan leksema, lug'aviy individual neologizmlar, grammatik individual neologizmlar, frazeologik individual neologizmlar, neologizm-semema.

Abstract. This article talks about neologisms of individual speech and their research in linguistics, as well as the role of neologisms of individual speech in the dramas of Sharof Bashbekov in ensuring the expressiveness of the dramatic work.

Key words: new lexicon, occasionalism, activated lexeme, lexical individual neologisms, rammatic individual neologisms, phraseological individual neologisms, neologism-sememe.

Аннотация. В данной статье говорится о неологизмах индивидуальной речи и их исследованиях в языкознании, а также о роли неологизмов индивидуальной речи в драмах Шарофа Башбекова в обеспечении выразительности драматического произведения.

Ключевые слова: новая лексика, окказионализм, активированная лексема, лексические единичные неологизмы, рамматические единичные неологизмы, фразеологические единичные неологизмы, неологизм-семема.

Kirish. Har bir yozuvchi va shoirning o'ziga xos tili, uslubi, o'ziga xos poetizm va individualizmi bo'lgani kabi, ana shu xususiyatlar zamirida yaratilgan yangi so'zlar, ya'ni kontekstual okkozionalizmlar badiiy asar tilida muhim o'rin egallaydi. Okkozionalizmlar ijodkorning adabiy til rivojiga qo'shgan hissasi bo'libgina qolmay, har qanday badiiy asar tiliga emotsional-ekspressivlik baxsh etuvchi lisoniy vositalar ham hisoblanadi. Xalq yaratgan so'zlar tilshunoslikda og'zaki nutq okkozionalizmlari, ma'lum bir ijodkor yaratgan so'zlar esa individual – yakka nutqqa xos, ya'ni badiiy okkozionalizmlar deb yuritiladi. O'zbek tilshunosligida badiiy nutqda individuallik va uning ko'rinishlari borasida ayrim ijodkorlar misolida muayyan tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Individual nutq neologizmlari neologizmlarning bir ko'rinishi bo'lib, o'zbek tilshunosligida mazkur hodisa tarkibida "yangi leksika", "sof yangi leksika", "faollashgan leksema", "umumtil neologizmi", "individual nutq neologizmlari", "okkozionalizm", "individual-stilistik neologizm" (N.Mahmudov) hamda "maromsiz yasamalar" (S.Toshaliyeva) [1, 104] kabi qo'llanishlar ham kuzatiladi.

O'zbek tilshunosligida badiiy nutqda individuallik va uning ko'rinishlari borasida ayrim ijodkorlar misolida ma'lum darajadagi tadqiqotlar amalga oshirilgan [2].

Individual nutq neologizmlari alohida adiblar tomonidan favqulodda yaratilgan birliklar bo'lib, tilshunoslikda okkozionalizm termini bilan yuritiladi. Mazkur terminga Yevropa tilshunosligida turlicha ta'rif berilgan bo'lib, xususan, V.N.Xoxlavchyova "tilning lug'at tarkibidan o'rin olmagan, jonli modellar tufayli yuzaga kelgan yoki "noqonuniy", individual so'z okkozional bo'lishi mumkin" ligini qayd etgan bo'lsa, A.G.Likov esa bunday birliklarga "okkozional so'zlar o'zida tasodifiylik, nutqqa tegishlilik, sinxron-diffuzlilik, ijodiylik, me'yorlashmaganlik, nutq stili yoki muloqotning ayni shu holatda yuz beradigan, funksional jihatdan bir marta qo'llanishlik, so'z yasashlik xususiyatlarini mujassam etgan nutqiy ekspressiv birliklardir", deb ta'rif beradi.

Ma'lumki, badiiy asarda kashf etilgan so'zlar ijodkorning yuksak mahoratidan dalolat berib, mazkur hodisa yozuvchidan so'zning yangi ma'no qirralarini ochish, uning ta'sirchanlik va bo'yoqdorlik ko'lamini kengaytirishda katta mahorat, bilim va iqtidor talab qiladi. Okkozionalizmlarning stilistik bo'yoqdorlikka ega ekanligi ular imkoniyatining naqadar kengligidan dalolat beradi. Badiiy matn uchun ijodkorning o'zi tomonidan badiiy niyatini ifodalash maqsadi bilan yasalgan, yaratilgan individual neologizmlar estetik qimmatga molikdir [3, 25].

Natijalar va muhokama. Sharof Boshbekov dramalarida ko'p o'rinlarda ma'lum asosga unumli so'z yasovchi affiks qo'shish usuli bilan hosil qilingan lug'aviy individual neologizmlarni uchratishiz mumkin:

Sh o i r. Shu uyda birpas o'tirib ishlab bo'lmaydi: qiy-chuv, to'polon. Bolalar-da... Nima demoqchi edim? Ha. Rahmatilla akam kelgan bo'lsalar, bir-ikki soat bolalarni aylantirib kelarmidilar, deb... Keyin kallani bir joyga qo'yi-i-ib...

O l i m. E, sho'rvachchalaringizni qo'ya turing, shoir bola. Bugun Rahmatilla olmishga kirib o'tiribdi-yu, siz qayoqdagi gaplarni gapirasiz!

(Sh. Boshbekov. «Eshik qoqqan kim bo'ldi?» 132-bet)

Parchada -vachcha shaxs oti yasovchi qo'shimchasini shoir leksemasiga qo'shish orqali muallif sho'rvachcha individual neologizmini hosil qilgan. Mazkur leksema muallifning kutilmagan va g'ayrioddiy obraz yaratish ehtiyoji, nutq vaziyatidagi yumoristik pafos hosil qilish zarurati tufayli personaj nutqiga olib kirilgan. Affiksatsiya usuli bilan yasalgan mazkur individual neologizm ijodkor istak-xohishi, badiiy niyati mahsuli bo'lib, o'zbek tilidagi so'z yasash me'yorlari ham shaklan, ham mazmunan mos keladi.

Nutqimizda mavjud bo'lgan qo'shma so'zlar til birliklari sanalib, tilning lug'at tarkibidan o'rin egallaydi. Shunga qaramay, badiiy asarlarda, ya'ni adiblar ijodida tilning lug'at tarkibida uchramaydigan individual neologizm ko'rinishidagi qo'shma so'zlar uchrab turadi. Sharof Boshbekov dramalarida ham muallif ijodiy tafakkurining mahsuli bo'lgan qo'shma so'zlar mavjud bo'lib, ular dramatik matn ekspressivligini oshirishga, qahramon nutqini individuallashtirishga xizmat qilgan.

Sh o i r. Kechirasiz, kennoyi, men uncha tushunmadim... Nima demoqchi edim? Ha. Fidoiylkda me'yor bo'lmaydi, kennoyi. Chalafidoyi bo'lish mumkin emas, kennoyi, yo fidoiy bo'lish kerak, yo hech narsa. Qisqasi, men bu fikringizga qo'shilmayman.

(Sh. Boshbekov. «Eshik qoqqan kim bo'ldi?» 147-bet)

Parchada sifat + sifat qolipi orqali yasalgan chalafidoyi nutqiy yasama qo'shma so'z qo'llangan. Muallif mazkur individual neologizmini personaj replikasida fidoiy leksemasi bilan antonimik munosabatda qo'llash orqali poetik nutq ta'sirchanligining ortishiga erishgan.

P i r m a t. Ha, ishonaver, imon topgur. (Eslab.) Shu, birinchi marta shahar tushganimda qiz-u juvonlar to'piqdan ko'ylak kiyishardi. Baraka topishsin. Shahar deganlariyam o'zimizning Gulbuloqday gap ekan, deb keluvdim. Ikinchi gal prontdan keyin shahar tushdim. Mundoq razm solum, xotin-qizlar tizzadan ko'ylak kiyadigan bo'lishibdi. Shu, qishloqqa ko'nglim g'ash bo'lib qaytdim. Uchinchi marta... O'n besh yil bo'ldi-yov, Qulmat?

(Sh. Boshbekov. «Eshik qoqqan kim bo'ldi?» 144-bet)

O'zbeklar nutqida murojaat shakllarining turli xil ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular yosh xususiyatlariga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Katta yoshli kishilar nutqida o'zidan kichik yoshlilarga nisbatan baraka topgur shaklidagi murojaat ko'p uchrab turadi. Mazkur murojaat shakli "Eshik qoqqan kim bo'ldi?" dramasi personaji Pirmat nutqida imon topgur shaklida qo'llangan. Dramada Pirmat "sakson yoshli, hayotning achchiq-chuchugini ko'rgan, avliyosifat" obraz sifatida tasvirlanadi. Muallif ushbu personaj nutqini individuallashtirish, personajni tomoshabin yoki kitobxonga "alohida" tanishtirish maqsadida personaj nutqida mazkur individual neologizmdan foydalanadi.

Iboralarning yangicha ko'rinishlari (qayta ishlangan, tarkibiga yangi birliklar kiritilgan, tarkibi qisqartirilgan va b. Masalan: *Yana uch kun jim turib bersangiz, mulla mingan velosipeddek yuvosh bo'lib*

qolasiz. S.Ahmad) badiiy adabiyotda keng kuzatiladi [4, 48]. Badiiy matnlarda uchraydigan bunday frazeologizmlar tilshunoslikda frazeologik individual neologizmlar termini bilan yuritiladi.

No z i k. Voy, nega titrab-qaqshayapsiz o'zingizdan-o'zingiz? Men nima dedim?

Sh o i r. Tilimni qitiqlamang, sayrab yuboradi-ya!

No z i k. Sayramoq tugul, bo'kirib yubormaydimi? Qo'rqadigan joyim yo'q.

(Sh. Boshbekov. «Eshik qoqqan kim bo'ldi?» 158-bet)

Yuqoridagi parchada Shoir nutqida “tilini qichitmoq” frazeologizmi qo'llangan bo'lib, mazkur ibora ma'nosi quyidagicha izohlanadi: “Til (i) qichidi kimning – til (i) ni qichitmoq kim kimning. Gapirgisi keldi. Variant: til (i) qichishdi – til (i) ni qichishtirmoq (bular oz ishlatiladi) [5, 231]. Personajlar xususiyatidan kelib chiqqan holda, muallif ushbu frazeologizmni tilini qitiqlamoq tarzida qo'llaydi. Dramaturg Shoir nutqi qaratilgan personaj – Nozikning ayol kishi ekanligini hisobga olgani holda, mazkur frazeologizm tarkibidagi salbiy bo'yoqdorlikka ega bo'lgan “qichitmoq” leksemasi ijobiy bo'yoqdorlikka ega bo'lgan “qitiqlamoq” leksemasi bilan almashtirib qo'llash orqali dramatik matn ekspressivligini ta'minlashga erishgan. “Til ijtimoiy hodisa sanalib, undagi so'zlar davr bilan bog'liq holatda ma'no imkoniyatini oshirishi yoki aksincha holga tushishi mumkin [6, 284]”. So'zning ana shunday qo'shimcha ma'no kasb etishi tilshunoslikda neologizm-semema atamasi ostida o'rganiladi. Muallif parchada sayramoq so'zini bo'kirmoq so'zi bilan birgalikda qo'llash orqali yangi neologizm-semema hosil qilgan bo'lib, bo'kirmoq leksemasi “insonni chidab bo'lmas darajada gapirishga majbur qilish” ma'nosini ifodalagan. Mazkur ma'no “O'zbek tilining izohli lug'ati”da o'z ifodasiga ega emas [7]. Shu holatning o'ziyoq mazkur so'zning neologizm-semema ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa. Sharof Boshbekov dramalarida ma'lum asosga unumli so'z yasovchi affiks qo'shish hamda ikki asosni bir-biriga qo'shish usuli bilan hosil qilingan *shoirvachcha*, *kallashunos*, *chalafidoyi* hamda *azakayfiyat* kabi lug'aviy-individual neologizmlar muallifning kutilmagan va g'ayrioddiy obraz yaratish ehtiyoji, nutq vaziyatidagi yumoristik pafos hosil qilish hamda dramatik matn ekspressivligini oshirish, qahramon nutqini individuallashtirish zarurati tufayli personaj nutqiga olib kirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Mardonova S. O'zbek she'riyatida muallif nutqi neologizmlari. // Journal of Advanced Research and Stability. Volume: 02 Issue 02/2022.

2. Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (У.Азим шеърляти мисолида). Филол. фан. номз. ...дис. автореф. – Самарқанд, 2019; Шодиева Д.Ш. Муҳаммад Юсуф шеърляти лингвопоэтикаси: Филол.фан.номз. автореф. – Тошкент, 2007; Қосимова М. Бадий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари. (Тоғай Мурод асарлари асосида). Филол.фан.номз. автореф. – Тошкент, 2007.

3. Шодиева Д. Муҳаммад Юсуф шеърляти лингвопоэтикаси: Фил. фан. номз... дис. афтореф. – Тошкент, 2007.

4. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. Фил. фан. док. ...дис. афтореф. – Тошкент, 2009.

5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1978.

6. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010.

https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20B.pdf

UO'K 398.91:811.512'36/37'42

O'ZBEK TILIDAGI MODAL SO'ZLARNING MA'NO XUSUSIYATLARI VA USLUBIY XOSLANISHI

G.T.Imamova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi modal so'zlarning ma'no xususiyatlari va uslubiy xoslanishi masalasini o'rganishga qaratilgan. O'zbek tilidagi modal so'zlarning ma'no xususiyatlari va uslubiy xoslanishining nazariy masalalari, ahamiyati to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: leksema, sema, modal so'zlar, nutq, lison, modal ma'no, ma'no attenkalari, uslubiy ma'no

Аннотация. Данная статья направлена на изучение вопроса семантических особенностей и стилистических характеристик модальных слов в узбекском языке. Обсуждаются теоретические вопросы и значение семантических особенностей и методических характеристик модальных слов в узбекском языке.

Ключевые слова: лексема, сема, модальные слова, речь, язык, модальное значение, значения, стилистическое значение.

Abstract. This article aims to study the issue of semantic features and stylistic characteristics of modal words in the Uzbek language. The theoretical issues and significance of the semantic features and methodological characteristics of modal words in the Uzbek language are discussed.

Key words: lexeme, sema, modal words, speech, language, modal meaning, meanings, stylistic meaning

So'zlovchining o'z fikriga munosabatini ifodalaydigan so'zlar modal so'zlar deyiladi. Modal so'zlar gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko'rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. O'zbek tilida modal ma'nolar bir qancha yo'llar bilan - ot, fe'l va ravishlarning ayrim shakllari, shuningdek, yuklama va modal so'zlar bilan ifodalanadi. O'zbek tilida fikrning voqelikka munosabatini ifodalash uchun xizmat qiluvchi alohida so'zlar borki, ular modal so'zlar nomi bilan yuritiladi. Modal so'zlar (lotincha modus – «usul», «o'lchov») so'zlovchining gapda anglatilgan fikriga, voqea-hodisalarga munosabatini ifodalaydi. Modal so'zlar gapda anglatilgan fikrning so'zlovchi uchun qanchalik aniqligini, bu xabarni so'zlovchi qanday baholashini bildiradi. Modal so'zlar, odatda, umuman gapga tegishli bo'lib, gap bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydi. Shuning uchun ular gap bo'lagi ham bo'lib kelmaydi. Masalan: Mehnat hamda turmush tajribasi, hunari bo'lmagan odam ishdagi kishining o'yini, tuyg'usini anglamaydi gapiga albatta, shubhasiz, ehtimol kabi so'zlar kiritilsa, ya'ni Ehtimol, mehnat hamda turmush tajribasi, shubhasiz, hunari bo'lmagan odam ishdagi kishining o'yini, tuyg'usini anglamaydi bu gapning mazmuni o'zgarib qolmaydi; bu so'zlar fikr so'zlovchi tomonidan qanday baholanishini bildiradi, xolos. Modal so'zlar (lotincha modus – «usul», «o'lchov») so'zlovchining gapda anglatilgan fikriga, voqeahodisalarga munosabatini ifodalaydi. Unga [xullas], [demak], [chamasi], [tabiiy], [ehtimol], [shubhasiz], [shekilli] kabi so'zlar misol bo'ladi. Gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko'rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. So'zlovchining munosabatini ifodalaydigan so'zlar modal so'zlar sanaladi. So'zlashuv jarayonida albatta, darhaqiqat, ehtimol singari so'zlarni ko'p eshitasiz, lekin bunday so'zlar borliqdagi narsa-hodisalar, belgi xususiyatlarini nomlamaydi. Shu bilan birgalikda yordamchi so'zlarga o'xshab sof grammatik ma'no ham ifodalamaydi. Bunday so'zlar bildirilayotgan axborotga so'zlovchining tasdiq, ishonch, gumon kabi munosabatlarini bildiradi. Modal so'z ishtirok etgan gap tarkibidan modal so'zini tushirib qoldirsak ham gapning umumiy mazmuniga putur yetmaydi. Lekin, ishonch, tasdiq ma'nosi bo'rtib turmaydi. Masalan, Shalola kelgan, Shalola kelgandir, Shalola keldi, Shalola, albatta, keldi gaplarining birinchisida so'zlovchining fikrga betaraf munosabati, ikkinchisida gumonsirash, uchinchisida aniqlik, to'rtinchi gapda fikrning qat'iyli namoyon bo'lgan. Bunday biror gapdan anglashilgan so'zlovchining munosabati ikkinchi bir gapga ko'chirilsa ham, gaplarning sintaktik holati o'zgarmasdan qolaveradi. Ma'lum bo'ladiki, [Pm] tarkibida tasdiq-inkor va modallik ma'nolari ham mavjud. Shuning uchun [Pm] da ya'ni predikativ ma'noda mujassamlashgan va turli vositalar bilan ifodalangan tasdiq-inkor, taxmin, gumon, shubha, ishonch, aniqlik, qat'iylik, shart, istak, tilak, buyruq, imkoniyat, zarurat, majburiylik va shu kabi bir qancha ma'nolar gap tarkibida turlicha – kirish bo'lak, kiritma bo'lak kabi gapning boshqa bo'laklari bilan tobehokimlik munosabatiga kirishmaydigan va shu boisdan so'z birikmalarini ham tashkil eta olmaydigan modal va tasdiq-inkor so'zlar vositasida kengaytiriladi. Masalan: 1. Nigora, ehtimol keladi. 2. Biz, shubhasiz, yutib chiqamiz. Gaplardagi ehtimol, shubhasiz so'z-gaplari sodda gap tarkibiga kirar ekan, gap bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmasa-da, mazmunan (Pm) ning tegishli ma'nolarini muayyanlashtiradi. Modal kengaytiruvchilar bu bilan lisoniy gap mazmunini nutqda to'laroq ochishga yordam beradi. Modal so'zlar va modallik masalalarida ko'plab tilshunos olimlarimiz o'z tadqiqotlarini amalga oshirganlar. Jumladan, quyida Sh. Rahmatullayev tasnifi bilan tanishamiz. Modallar gap shakliga bir butun holda qo'shib, so'zlovchining o'zi anglatayotgan fikrning aniqligiga, chinligiga ishonch darajasini, voqelikdan taajjublanishini, afsuslanishini ifodalaydi.

So'zlovchining anglatilayotgan fikrga munosabatini (modal ma'noni) ifodalovchi so'zlar modal so'zlar deyiladi. Bunday munosabat fikrning aniqligi yoki noaniqligi nuqtai nazaridan bo'ladi. Shunga ko'ra modal so'zlar ikki guruhga bo'linadi:

- 1) fikrning aniqligini ifodalovchi modal so'zlar;
- 2) fikrning noaniqligini ifodalovchi modal so'zlar.

Birinchi guruhdagi modal so'zlar fikrning rostligi, chinligini ifoda etadi: albatta, haqiqatan, tabiiy kabilar: Ayolsiz hovli, **tabiiy**, supurib-sidirilmagan bo'ladi. (V.G'ofurov.) Bu kelayotganlarning ichida, **darhaqiqat**, Safarov bilan Samandarov ham bor ekan. (A.Q.) Fotima dunyoga kelib o'zi bilan shu qadar mehribon, xushmuomala gaplashadigan odamlar ham borligini, bular, **haqiqatan**, uni qo'llashga kelishganini angladi. (P.T.) Bu, **shubhasiz**, haqiqat. (O.)

Ikkinchi guruhdagi modal so'zlar fikrning gumonli, tasmolli, taxminiyligini ifodalaydi: balki, chamasi, ehtimol kabilar: Ahmadjon ko'chaga chiqdi. Shu payt uning ko'zlari hech qachon muloyim boqmagan, uning qo'llari hech qachon bironni erkalab silamagan, uning yuzi hech qachon yumshoq tabassumni bilmaganday ko'rinar, agar hozir uni xotini Xosiyatxon ko'rsa, **balki** qo'rqib ketar edi. (A.Q.) Bu, **ehtimol**, uning butun borlig'ini zaharlaydi. (O.) Hali yaxshilab surshitirganimizcha yo'q. **Ajabmas**, biron kishi topilib qolsa. (R.F.)

Modal soʻzlar mustaqil soʻzlar kabi predmet, belgi, harakat va shu kabilarni atamaydi va gap boʻlagi boʻlib kela olmaydi, Modal soʻzlar, aslida, mustaqil soʻzlardan kelib chiqqan, Masalan, *aftidan*, *haqiqatan* modal soʻzlari otdan kelib chiqqan; *shubhasiz*, *tabiiy*, *yaxshi* modal soʻzlari sifatdan oʻsib chiqqan va b. Demak, modal soʻzlar asl (oʻz) maʼnosini yoʻqotib, soʻzlovchining anglatilayotgan fikrga munosabatini ifodalovchi vositaga aylangan soʻzlardir. Bunday soʻzlar koʻp emas.

Modal soʻzlar gap boʻlaklari bilan sintaktik jihatdan bogʻlanmaydi. Ular gapda kirish boʻlak vazifasida keladi: Mayda-chuyda kamchiliklar topibdi, **mazmuni.** (O.) **Demak**, ishlash mumkin. **Ehtimol**, ketmon bilan yer agʻdarishga ham toʻgʻri kelar. (A. Q.) Bu xatni bir vaqtlar, **haqiqatan**, Gulnor yozdirgan edi. (O.)

Hozirgi oʻzbek tilida modal soʻzlarning yuzaga kelishi uchun asos boʻlgan soʻzlar ham saqlangan boʻlishi mumkin. Bunday hollarda modal soʻz bilan mustaqil soʻzni farqlashda quyidagilarni hisobga olish kerak:

1. Modal soʻz biror mustaqil yasama soʻzdan oʻsib chiqqan boʻlishi mumkin. Lekin bunday modal soʻz yasovchi qismlarga ajralmaydi. Aynan shu koʻrinishdagi mustaqil soʻz esa yasovchi qismlarga ajraladi: *Yuvinib yengil tortgan jangchilar soʻzsizgina ovqatlanishar, serjantning soʻzlarini eʼtibor bilan tinglashar edi.* (H.G.) — *Axir biz qotil emasmiz-ku. — Soʻzsiz! Bu maʼnoda aytayotganim yoʻq.* (E.SH.) Birinchi misoldagi *soʻzsizgina* leksik birligida *soʻz* va *-siz* komponentlari oʻz maʼno va vazifasiga ega: *soʻz* — oʻzak, *-siz* — yasovchi affiks. Ikkinchi misoldagi *soʻzsiz* esa qismlarga ajralmaydi, bir butun holda soʻzlovchining anglatilayotgan fikrga munosabati (modal maʼnoni) bildiradi.

2. *Modal soʻz mustaqil soʻzning biror grammatik formasidan kelib chiqqan boʻlishi mumkin. Lekin u morfemalarga ajralmaydi. Xuddi shu modal soʻz koʻrinishidagi mustaqil soʻz esa morfemalarga ajraladi:* Har bir ishning chamasi bor, har daryoning kemasi bor (Maqol). Yoʻlchi, chamasi, ikki yildan beri temirchi bilan yaqin doʻst boʻlib, uning butun sifatlarini, fazilat va kamchiliklarini yaxshi sinagan edi. (O.) Mazmuni, tuman rahbarlari oʻzlari chiqqan qarorni boshlariga bolish qilishib, bimalol uxlayotganga oʻxshaydilar. («Mushtum».) Salimboyvachcha hatto labini qimirlatmasdan ichida oʻqidi. Xatning mazmuni shunday edi... (O.)

3. *Nihoyat, modal soʻzlar gap boʻlaklari bilan sintaktik bogʻlanmaydi, kirish boʻlak vazifasida keladi. Xuddi shu koʻrinishdagi mustaqil soʻz esa gap boʻlagi boʻlib kela oladi: Tabiiy,* Xushroʻyning feʼlini yaxshi bilgan ota-ona uning raʼyini olmasdan turib bir ish qilmoqdan qoʻrqadirlar. (A.Q.) Kun boʻyi qoʻy boqqan choʻponlar oqshomlari chayla oldida oʻt yoqishlari tabiiy. (Sh R.)

Ayrim modal soʻzlar dialoglarda yakka holda qoʻllanganda mustaqil gap sifatida amal qiladi. Bunday hollarda ham modal soʻz soʻzlovchining anglatilayotgan fikrga munosabatini ifodalaydi:

— Axir, biz qotil emasmiz-ku.

— **Soʻzsiz.** Soʻzsiz. (Y. Sh.) Keltirilgan misolda *Soʻzsiz* modal soʻzi soʻz gap shaklida sintaktik holatni ifodalagan. Modal soʻzlar sintaksisda kirish soʻz vazifasida keladi. Modal soʻlar sheʼriy nutqlarda ham ifodalanib u ham misralar tarkibida modal maʼno hosil qiladi. Masalan.

Ehtimolki, bu qiz bir

Savdogorning qizidir.

Ehtimolki, bir suqsur,

Bir parining oʻzidir. (H.Olimjon)

Ushbu misralarda qoʻllangan **ehtimol** modal soʻzi soʻzlovchining fikriga gumon- taxmin kabi modal maʼnolarni ifodalab kelmoqda.

-chindan-chindan: munda soʻng Toshkent bormayman,-degan javobni berar edi.(A.Qodiriy)Ushbu gapda chindan-chindan birligi modal soʻz boʻlib, fikrning aniqligini ifodalovchi modal soʻz sanaladi.Gap tarkibida fikrning rostligi taʼkidlanayapti.Yasama modal soʻz boʻlib chin sifat turkumining takroridan yasalgan.Gapda kirish soʻz vazifasida kelgan.

Modal soʻzlar soʻzlovchining fikriga turli modal maʼnolarni ifodalab fikrning aniqliligini, ishonch, gumon, taxmin,fikrning tartibi kabi modal maʼnolarni anglatib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

- 1.Mahmudov N. Nurmonov A. Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi – Toshkent, 1995. 20.
- 2.Mahmudov N. Nurmonov A. Sobirov A. Nabiye D. Mirzaahmedov D. Ona tili umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 7-sinfi uchun Ona tili darsligi toʻldirilgan va qayta ishlangan 4-nashr. –Toshkent: Maʼnaviyat, 2017.
- 3.Oxunjonova.A. Davlat tili darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. –Toshkent. Til va adabiyot taʼlimi, 2002.
4. Quliyeva Sh. Taʼlim jarayonida elektron darslikdan foydalanish. – Toshkent, 2008.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy oʻzbek tili. –Toshkent: Universitet, 2006.
6. Saydullayeva A. Darslarni samarali tashkil etishda foydalanadigan oʻyinlar. –Til va adabiyot taʼlimi jurnali, 2016.
7. Sapayev.Q. Hozirgi oʻzbek tili. –Toshkent, 2007.
8. Sayfullaeva R. va b. Hozirgi oʻzbek tili. Oʻquv qoʻllanma. –Toshkent, 2007

ADEQUACY AND EQUIVALENCY ISSUES IN TRANSLATION

*Sh.Ilkhomova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand**U.Khodjiyeva, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand*

Annotatsiya. Maqolada madaniy nuanslar va lingvistik farqlarni hisobga olgan holda maqsadli tilda manba matnning ma'nosi va maqsadini to'g'ri yetkazish muhimligi muhokama qilinadi. Tarjimonlar tarjima qilingan matnning asl nusxaga ham adekvat, ham ekvivalentligini ta'minlash uchun foydalanishi mumkin bo'lgan turli strategiya va uslublar o'rganiladi. Noadekvat yoki ekvivalent bo'lmagan tarjimalarning muloqot va tushunishga ta'siri ham ta'kidlangan. Umuman olganda, ushbu maqola tarjimaning murakkabliklari haqida qimmatli fikrlarni beradi va tarjima jarayonida adekvatlik va ekvivalentlikka erishishning ahamiyatini ta'kidlaydi va ekvivalentlik tarjima nazariyasidagi muhim tushunchadir.

Kalit so'zlar: Ma'no, tarjimadagi muammo, murakkab ekvivalentlar, ibora, til, tasavvur, tushunchalar, ko'rsatkich.

Аннотация. В статье обсуждается важность точной передачи смысла и замысла исходного текста на целевом языке с учетом культурных нюансов и языковых различий. Исследуются различные стратегии и методы, которые переводчики могут использовать, чтобы гарантировать, что переведенный текст является адекватным и эквивалентным оригиналу. Также подчеркивается влияние неадекватных или неэквивалентных переводов на общение и понимание. В целом, эта статья дает ценную информацию о сложностях перевода и подчеркивает важность достижения адекватности и эквивалентности в процессе перевода, а эквивалентность является важным понятием в теории перевода.

Ключевые слова: Значение, проблема перевода, сложные эквиваленты, словосочетание, язык, образ, понятия, показатель.

Abstract. The article discusses the importance of accurately conveying the meaning and intent of the source text in the target language, taking into account cultural nuances and linguistic differences. Various strategies and techniques that translators can use to ensure that the translated text is both adequate and equivalent to the original are explored. The impact of inadequate or non-equivalent translations on communication and understanding is also highlighted. Overall, this article provides valuable insights into the complexities of translation and emphasizes the significance of achieving adequacy and equivalence in the translation process and equivalence is an important notion in translation theory.

Keywords: Meaning, problem in translation, complex equivalents, phrase, language, imagine, concepts, indicator.

Introduction. Everybody knows that a translator is responsible for an adequate fiction translation. Proper fiction translation is the indicator of the translator's talent, which shows the accumulation of all the background information about the writer and expresses all the beauty of the source language into the target one. A translator should be a good psychologist of the writer, understand his attitude to the novel and know the peculiarities of the target language. Adequate translation is not about word-to-word translation or some translator's thoughts on the subject of the novel. Fiction translation shows the balance between understanding and the language structure. If no one assesses fiction adaptation for its adequacy, the readers will never learn if they read a good translation or a bad one. Certain lexical and grammar elements of the source text can be translated with the various variants if these variants are suitable for the text creation. Separate phrases, sentences and paragraphs should be rendered with the knowledge of the whole source text context. Not only some phrases determine the target text translation, but also complete text comprehension defines some separate phrases. Adequate translation creates specific difficulties for a translator. [1, 205-215 p]

A translator should correlate the target language and his text comprehension. If we believe that mentality thinking of all the people is the same, independently on the language, the translation will be performed in one way. If we stick to the point, that there are significant changes between the languages, the translation will be performed differently. Translation shows the mentality of the source language with the comprehensible methods of the target language. If a single word in the language of translation is partially true to the original word, then we must think in part about the equivalents. In translation theory, three types of partial equivalents are also distinguished. This may be due to the fact that in one language there are several other word meanings in addition to the equivalent, corresponding to another language. One of these polysemous words is equivalent, and the rest appear as additional meanings. For example, if we take the English word "cover", it means "to cover", "to cover", "to cover", "to cover", "to cover".

moq", "to hide" and "to cover" (in the press, in an article)". The second variant of the semantic relationship is the phenomenon of the intersection of meanings, which corresponds in part to the equivalent word. This means that a particular word in two languages may have the same meaning or meanings, and yet they may also have inconsistent meanings. These differences in the meanings of the word are due to the fact that the languages of origin and translation belong to different families, the acquired words are derived from other languages, and a number of other linguistic and extralinguistic factors. For example, if we take the homonymous words "ball" 1 and "ball" 2 in English, we can see the following differences: "ball" 1 ball, ball "and score" 2 "ball (dance night)". In Uzbek, the word "ball" only means dance, so the context is important in finding an alternative to these words. The third variant of the relationship belongs to the most complex type of equivalents. The point is that different peoples perceive objective reality differently and reflect it differently in language, in their own way. [3, 15 - 18p]

As you know, there are several ways to express the concept of "hand" in English. In Uzbek, the concept of "hand" is expressed in one word. In addition to the word "hand" in English, the word "arm" is also used in addition to the word mentioned above to express this concept in the language. The word "hand" is also used in a figurative sense, and although they also correspond to most of the figurative meanings in the Uzbek language, there are many differences. The opposite is true of the Uzbek language.

The Uzbek words "ama", "aunt", "aunt", "uncle", "uncle", "cherry" and "cherry" are the same. settings are coming. The translation of words belonging to the third group is of particular interest because these and similar words cause problems in the translation process. For example, if we translate the phrase "They both married their cousins," a problem arises. The problem in translation is the verb "to marry," which has two meanings. The first meaning is "marry (tir) moq", the second problematic word for translation is "cousin". It means "nephew" in Uzbek. A natural question arises here, we need to find out what kind of nephew we are talking about. In English, the word "cousin" is used for a boy's nephew and a girl's nephew: a boy's nephew (cousin), a girl's nephew (nephew). It is very difficult to translate the above sentence. To do this, you need to know the context. It is impossible to translate this sentence into Uzbek without context. Choosing the most correct from the words that are partially equivalent is one of the current problems that need to be addressed in the focus of translation. This is directly related to the translation of words that have no equivalent (alternative) in translation. These words include names, geographical and place names, and specific words that are not used in other countries. Specific words are used as realities in the literature of translation theory. These include, on the one hand, the English lobby, muffin, drugstore, and, on the other hand, the Uzbek tandoor, somsa, girl signal, kid, and the like.

Material and methods. Name translation always creates specific difficulty. Names characterise the country, where the events take place, the epoch, the time the book was written. Besides, the particular feature of the fiction translation is a characterisation of the cultural and temporal differences. The fiction translation reflects the culture, the time, the language and style of the author, his conditions of life. The writer uses particular phenomena, which create a unique atmosphere and characterise the time in the book. These realia describe only the source language culture and may have another meaning in the target language. When a translator does a universal translation with the understandable realia in both languages, and a reader may come to think the events in the book can happen in any other country. On the one hand, the translation may lose authenticity, though, on the other hand, the reader of the target language will understand some notions without particular reference to historical facts. However, even knowledge of the source text history will add more benefits to the translation. [4, 27-28 p]

Bilingual dictionaries are of some importance in solving lexical problems of translation. However, dictionaries usually give only alternatives to the meaning of the word. No matter how perfect a translation dictionary is, it is not possible to cover all the meanings or subtleties of meaning of words, because the dictionary deals with elements of a bilingual system. For translation, it is not the language systems but the speech, or more precisely, the text that is the product of the speech, that is more important. In the process of translation, the translator must determine for himself on the basis of context which meaning of the polysemous word is used. In translation, lexical transformations are used to avoid the use of various literal, obscure combinations, and instead to translate literary, universally understood, vivid words. Lexical transformations are also referred to in translation theory as the replacement of words in context. There are five types of such transformations.

Result and discussion. The translator may pay attention to each detail in the process of translation, though sometimes the translation may sound too verbal. There should be more expressive and implicit meanings. Sometimes translators use transliteration, transcription, semantic modification, description, comments, and mixed translation to escape problems with the non-standard lexical units. When a lexical unit meaning in the target language does not coincide with the meaning in the source text, a translator should be very careful with the definition in the target text. Some confusion may cause different

associations of the source language. Grammar transformations can be used in the structure of the source language when the original text contains differences in comparison with the possible construction of the target language. Translators use such transformations in case of the verb forms and grammar units change. Such conversions are necessary to produce the required effect in the target text. A translator may substitute the structure of the sentence, may use antonymic translation, zero translation (omittance of the translation in the target language text in order to keep the context) to preserve the author's intentions.

Stylistic techniques of the translation help to mark individual units in the source text. Some stylistic groups can not be translated, as they reflect a unique author's style. Some of them can be converted partially, only a small part of the stylistic units can be rendered without translation. [5, 80-85 p]

Conclusion. Therefore, the translator should solve this problem himself, how to escape such miscomprehensions. Similar mistakes lower the translation quality. It is possible to single out some general issues of text misunderstanding, caused by the following reasons:

1. Language's structure differences;
2. Meaning differences;
3. Linguistics means;
4. Background history differences.

Each language has its structure, different metaphoric expressions, idiomaticity. Sometimes these mistakes are connected with the translator's purposes. Some translators believe that they should strictly follow the rules of the source text and express it in the target text. They keep the word order, and they choose the most similar in the phrases. However, the words are used in a figurative sense, or even in a satirical meaning. A translator should know the context of the book, how it is related to the writer's circumstances and conditions of life.

Preparing for a translation is a big creative process. Before starting the translation of Leo Tolstoy's novel "War and Peace", Abdullah Kahhor visited Russia and studied the places where the events described in the play took place, the circumstances reminiscent of the environment in which the heroes lived. He took a deep look at the life that inspired Tolstoy, the source of which was the translator- writer. How did he write Leo Tolstoy's "War and Peace" in twentieth-century Uzbek? he asked. Therefore, the Russian life described by Tolstoy, all the subtleties, subtleties and beauties of the inner and outer world of the Russian people were deeply embodied in art through the means and riches of the Uzbek language. When the author of these lines dares to translate Dostoevsky's novels into Uzbek, he realizes at every step how important and great creative it is to study the work in depth, to enter into the secrets of Dostoevsky's image, to sharpen imagination and concepts. forgave How to create the XIX century Dostoevsky language environment, its spirit? After all, the spirit and flow of the language environment of that time is very different from the spirit of our language today (from the Uzbek language environment and spirit of the 60s)? - How to get it out? When Cholpon translated Shakespeare's "Hamleff" in the 1930s, did he not ar While translating into Uzbek the Colombian writer, Nobel Laureate Gabriel Garcia Marquez's modernist fascinating novel The Autumn of Buzruk, I visited Colombia, LatinAmerica, and witnessed the events and atmosphere of the novel. I've been reading a lot since I couldn't keep up with it, and I've had a hard time extracting color in many places. At the same time, I realized that the only way to get rid of problems is to approach the text with a natural (intuition) approach. I dared to do this great work only in the shadow of human and cultural needs, such as conveying to the Uzbek reader one of the most beautiful examples of fascinating realist literature. chaicize the language of the work in vain?

While translating into Uzbek the Colombian writer, Nobel Laureate Gabriel Garcia Marquez's modernist fascinating novel The Autumn of Buzruk, I visited Colombia, Latin America, and witnessed the events and atmosphere of the novel. I've been reading a lot since I couldn't keep up with it, and I've had a hard time extracting color in many places. At the sametime, I realized that the only way to get rid of problems is to approach the text with a natural (intuition) approach. I dared to do this great work only in the shadow of human and cultural needs, such as conveying to the Uzbek reader one of the most beautiful examples of fascinating realist literature.

REFERENCES:

1. Salomov G '. Introduction to translation theory. T.1990.
2. Salomov G. "Fundamentals of translation theory" Tashkent "Teacher", 1983.
3. Abdurahmanov "Practical grammar of the Uzbek language" Tashkent, 1992.
4. Sharipov J. Literary translations and skilled translators. Tashkent. 1977.
5. FyodorovA. Translation theory. M. 1976.
6. Andre Lefevere. Translation / History / Culture.Australia.2001.
7. EsenboevR. The art of translation. Tashkent. 1986.
8. ChernovG.V. Synchronous transfer.M. 1989.
9. K.Musaev. Fundamentals of translation theory. Tashkent 2005

UO'K 8; 81-25

ILMIY VA TEXNIK TARJIMA XUSUSIYATLARI

R.R.Inog'omjonova, talaba, Toshkent Davlat Transport Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda ilmiy va texnik matnlarning xususiyatlariga alohida to'xtalib o'tilingan. Ushbu ikki tarjima o'zbek, rus va ingliz tillarida qaysi olimlar tomonidan o'rganilganligi va qanday ta'rif berilganligi, o'xshashlik va farqli jihatlari haqida ham to'xtalgan. Maqolada keltirilgan ba'zi namunalar ushbu ikki tarjima asosini, lingvistikadagi xususiyatlarini tadqiq etish va chuqur o'rganish zarur ekanligini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: texnik tarjima, ilmiy tarjima, tarjima yo'llari, tarjima muammolari.

Аннотация. В данном исследовании были рассмотрены особенности научно-технического перевода. Особое внимание уделено изучению, какие ученые занимались изучением этих двух видов перевода на узбекском, русском и английском языках, а также как они были определены их определения, сходства и отличия. Приведенные примеры иллюстрируют основу этих двух видов перевода, а также указывают на необходимость их глубокого изучения и анализа лингвистических особенностей.

Ключевые слова: Технический перевод, научный перевод, методы перевода, проблемы перевода.

Abstract. This research focuses on the specific characteristics of scientific and technical translations. It highlights the differences and similarities in how these two types of translations are learned and defined by scholars in Uzbek, Russian, and English languages. The article also provides examples to illustrate the basis of these two translations, investigates their linguistic features, and emphasizes the importance of studying them deeply for better understanding.

Key words: Technical translation, scientific translation, translation methods, translation issues.

Kirish. Tarjimashunoslik bizning o'lkamizda anchadan beri ilg'or rivojlanib kelayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Birgina, Ma'mun akademiyasi Dor ul-Hikmatda Sharq tarjimonlik maktabi faoliyat ko'rsatgan. Unda markaziy osiyolik olimlar bilan arab, fors, hind, yahudiy, turk, yunon olimlari birgalikda faoliyat ko'rsatib, shu jumladan, tarjimonlik ishlariga ham rahbarlik qilganlar. Mazkur tarjimonlik maktabi sa'y-harakatlari tufayli antik madaniyat namunalari arab tiliga o'girilib, butun Sharqda keng yoyilgan. Xususan, Aristotel va Aflotun asarlari Ibn Sino, Farg'oniy tarjimolari orqali bizgacha yetib kelgan. Bundan ming yillar ilgari Ibn Rushd, Ahmad Farg'oniy, Marvoziy, Abu Rayhon Beruniy va shu kabi ulug' olimlarimiz dunyoga mashhur asarlarini yaratish bilan birga, tarjima ishlari bilan ham shug'ullanishgan. Beqiyos poliglot bo'lgan vatandoshimiz Beruniy bir qancha kitoblarni hind tilidan arab tiliga tarjima qilgan. Uning maqsadi o'z xalqini ilmga, madaniyatga, ma'rifatga chorlash, boshqa xalqlar durdona asarlari bilan tanishtirish edi. Beruniy asl nusxani buzib tarjima qilganlarni tanqid qiladi va uni o'zining «Hindiston» nomli kitobida bir necha bor uqtirib o'tadi. [7] Tarjimashunoslik ilmi keng sohalarni qamragani bilan, har bir sohaning o'ziga xos tarjima xususiyatlari va farqliklari bor.

O'rganilayotgan matn ilmiy hamda texnik turdagi matnga bo'linadi. Ilmiy matn tarjima xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, Ilmiy tarjima, ilm-fan sohasidagi maqolalar, kitoblar, tadqiqotlar va boshqa materiallarni boshqa tillarga tarjima qilishni ifodalaydi. Bu qismlarga meditsina, fizika, kimyo, biologiya, psixologiya kabi muhokama qilingan sohalar kiradi. Ilmiy tarjima uslubi ilmiy matnning maqsadiga, o'ziga xos so'zlar va terminlarga e'tibor beradi. Ushbu tarjima uslubi ilmiy matnni o'rganuvchiga to'g'ri va to'liq yetkazishni ta'minlaydi. Ilmiy tarjimada avvalo, matnning tushuniladigan tuzilishi va maqsadi tushuniladi. So'zlar, terminlar va kontekstning tushunishiga e'tibor qaratiladi. Keyin, matnning muqova va maqsadi o'zaro bog'liqlikda tushuniladi. Tarjima jarayoni davomida, muallifning fikrlarini to'g'ri ifoda etish, matnning ilmiy tuzilishi va uslubi saqlanishi muhimdir. Tarjima natijasida matn o'ziga xos uslub va maqsadini saqlashi zarurdir. Ilmiy tarjima bilan shug'ullanish uzoq muddatni talab qiladi va ilmiy materiallarni chuqur tushunish, tahlil qilish va to'g'ri ifoda etishga ega bo'lishni talab qiladi.

Texnik tarjima esa, hodisalar, masofaviy ta'lim, yangiliklar, innovatsion ishlab chiqarish va boshqalar kabi sohalarda yaratilgan materiallarni boshqa tillarga o'tkazish uchun foydalaniladi. Texnik tarjima, materiallarni o'ziga xos terminologiyasi, jargon va yangi so'zlar kelgan joylarda ko'p uchratishimiz mumkin. Texnik tarjima, texnik terminologiya va maxsus til matnlarini tarjima qilish bilan shug'ullanadigan tarjima turi. Bu tarjima shakli, texnik sohalarda ishlayotgan maxsus tarjimachilar tomonidan amalga oshiriladi va texnik matnlarni asosiy maqsad tiliga o'girish va ularga oid bo'lgan

terminologiyani to'g'ri va aniq tarzda ifodalashni talab etadi. Texnik tarjimachilar, yuqorida aytib o'tilgan texnik fanlar bilan bog'liq sohalarida malakali bo'lib, matnlarni aniq va to'g'ri tarzda tarjima qilish uchun kerak bo'lgan ma'lumot va tajribaga ega bo'ladi. Bu tarzda tarjima, sifatli va aniq natijalar olish uchun texnik sohalarida muhimdir. Maqolalarni ilmiy va texnik tarjima qilishda, tillarning tuzilishi, uslubiy xususiyatlari, matnning muvofiqligi, shartnomalar va boshqa ko'rsatkichlar asosida amalga oshiriladi. Shuningdek, ilmiy va texnik tarjimada terminologiya islohoti, muhim hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjima va tarjimonlik uzoq asrlardan buyon dunyo xalqlari tarixi va madaniyatida shakllanib kelayotgan ko'hna ijodiy faoliyat sohalaridan biridir. Yer yuzining turli qit'alari va mintaqalarida bir necha ming yildan buyon umrguzaronlik qilib kelayotgan odamzod nasllari o'z ijodkorlik havaslari, qiziqishlari, imkoniyatlari, manfaatlarini tarjima vositasida ham namoyon qildi. Uni xalqlararo aloqa vositasiga aylantirdi, undan doim samarali tarzda foydalandi. Tarjima va tarjimonlar orqali insoniyat qavmlari bir-birlaridan xabardor bo'ldi, o'zaro borish-kelish qildi. Shu bilan birga savdo, hunarmandchilik, uy-joy, yo'l qurilishi, dehqonchilik, aslaha-anjomsozlik kabi sohalarini asrma-asr tadrijiy rivojlantirib, yo'lga qo'yib bordi. Odam qavmlari qulay va xatarsiz hayot kechirishni bir-biridan o'rgandi, bir-biriga yo'l ko'rsatdi va rang-barang madaniyatlarning jozibali qirralarini bir-biriga namoyon qildi. Tarjimoni o'qitish bo'yicha maxsus tadqiqotlar va tajriba shuni ko'rsatadiki, buning uchun 2500-3000 ta so'z lug'ati yetarli. Minimal lug'atga birinchi navbatda qanday so'zlar kiritilishi kerak? Odatda, ilmiy-texnik matnning asosiy xususiyati undagi maxsus atamalarining ko'pligidir. Ehtimol, birinchi navbatda, bu atamalarni o'rganish kerakdir? Ko'pchilik shunday deb o'ylaydi. Bu savolga javob berish uchun atamalar nimani anglatishini aniqlab olishimiz kerak. Mutaxassis nuqtai nazaridan atama - bu maxsus tushunchani belgilash uchun xizmat qiluvchi so'z. [9] Ilmiy-texnikaviy materiallarni tarjima qilishning o'ziga xosligi asl nusxadagi ma'lumotlarni to'g'ri uzatish, shu jumladan maxsus atamalarni to'g'ri uzatish uchun talablarning ortishidan iborat. Shu o'rinda, yaqin kelajakda kutilayotgan tadqiqot va izlanishlar sari intilish davrida, ilmiy hamda texnik tarjimoni o'zbek va ingliz tillaridagi, hamda boshqa tillarda dunyoda yetakchi tilshunos olimlari o'z izlanishlarini olib borishgan. Ularning qiyosiy tadqiqotlar interpretatsiyasiga e'tibor berilsa, ingliz tilidagi tadqiqotlarda Pinchuk to'g'ri ta'kidlaydiki, bu toifalar o'rtasida har doim sezilarli darajada o'xshashlik mavjud va bugungi olimlarning ishi, ya'ni nazariy ilmiy ma'lumotlar ertangi texnologiyaga aylanishi mumkin.

Shunday qilib, texnik matn ma'lumotni iloji boricha aniq va samarali yetkazish uchun yaratilgan bo'lsa-da, ilmiy matn g'oyalarni tushuntirish, yangi nazariyalarni taklif qilish yoki baholash usullarini muhokama qilish, tahlil qilish va ma'lumotlarni sintez qilish uchun mo'ljallangan. Ushbu turli xil maqsadlar tufayli har bir matn turida ishlatiladigan til va shuning uchun ularni tarjima qilish uchun zarur bo'lgan strategiyalar sezilarli darajada farq qilishi mumkin.[1] Tarjima sohasi bo'yicha "Tarjimadagi asosiy izohlar" va uning mohiyati ko'p jihatdan belgilangan me'yorlar va shartlarning mavjudligi va ularning kontekst bilan bog'liqligi bilan belgilanadi [2].

Tadqiqot metodologiyasi : Ilmiy hamda texnik matn tarjimasida biz matnni quyidagi yo'llar bilan sifatli tarjima qilishimiz mumkin.

IV. Terminologiyani tadqiq qilish va tushunish: Ilmiy terminni tarjima qilishdan oldin, uni to'liq tadqiq qilish va uning asosiy konseptini tushunish juda muhimdir. Bu, terminning qaysi ilmiy sohaga tegishli ekanligini va ushbu kontekstdagi ma'nosini tushunishni o'z ichiga oladi.

V. Maxsus lug'atlar va manbalardan foydalanish: Ilmiy terminologiyaga asoslangan maxsus lug'atlar, glossarialar va onlayn manbalardan foydalanish. Ular ilmiy terminlarni to'g'ri tarjima qilish va izohlashda yordam beradi.

VI. Transliteratsiya yoki qarz so'zlaridan foydalanish: Ba'zi hollarda, ilmiy terminlarni o'z maqsadli tilida to'g'ri tarjima qilish mumkin bo'lmaydi. Bu holatda, ilmiy terminlarni o'ziga xos ekvivalentlarga ega bo'lmagan til uchun transliteratsiya yoki qarz so'zlaridan foydalanish maqsadga muvofiqroq bo'ladi.

VII. Yangi terminlar yaratish: Agar to'g'ri tarjima amalga oshirilmasa yoki ma'noni to'g'ri chiqarib bermasa, ilmiy terminlarni maqsadli tillarga moslashtirish usulini ko'rish kerak. Bu jarayon, yangi terminlarni maqsadli tillarga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

VIII. Aniqlik: Texnik matnlarda aniqlik va to'g'ri ifoda juda muhimdir. Tarjima qilingan matnning maqsadi va muqovasi aniq bo'lishi kerak.

IX. Format: Texnik matnlar odatda xususiy formatda yoziladi va tarjima qilish jarayonida formatni saqlab qolish muhimdir. Bu formatga shuningdek, grafikalar, jadval va diagrammalar kiritilishi mumkin.

Ilmiy va Texnik tarjima muammolari organik aloqadorlikda bo'lib, ularning asosiy farqlari shundaki:

1. Ilmiy tarjima muammolarida ma'lumotlarni mustahkam va davlatlararo o'zgartirish kerak. Bundan terminologiya, ma'lumotlarning muhofazasi va adabiy yordam bir necha ko'rinishlarda muhim amalga oshiriladi.

2. Texnik tarjima muammolarida esa, masofaviy kommunikatsiya va texnologiyalar rivojlanishi ko'rsatiladi. Ushbu tarjimalarda kompyuter dasturlari, onlayn resurslar va avtomatik tarjima sistemalaridan foydalanish mumkin. Ilmiy tarjima muammolarida davlatlararo o'zgartirish, adabiy yordam va mustahkam terminologiyani saqlash kerak. Bizga ma'lumki, texnik tarjima oddiy til tarjimasidan o'ziga xos terminologiyada farq qiladi, bu tarjimondan tarjima mavzusi bo'yicha bilimga ega bo'lishni va atamalar bo'yicha erkin yo'naltirishni talab qiladi [6]. Chunki fan va texnikaning turli sohalarida bir xil atamalar ma'no jihatidan farq qilishi mumkin. Maxsus terminologiya bilan erkin faoliyat yuritish uchun siz tarjima qilinadigan matn tegishli bo'lgan sohada tegishli ma'lumotga yoki sohangizda ma'lum ish tajribasiga ega mutaxassis bo'lishingiz kerak. Tarjimon nafaqat matnni mukammal tushunishi, balki uni to'g'ri bayon qilishi ham kerak, chunki bu hujjat me'yorlarida talab qilinadi, shuning uchun ham asl matn tilini ham, tarjima tilini ham mukammal bilish talab etiladi. Texnik tarjima muammolari esa, texnologiyalar rivojlanishini ko'rsatadi va kompyuter dasturlaridan foydalanishni talab qiladi. Bir necha so'z bilan, ilmiy tarjima muammolarida ma'lumotlarni saqlash va uni mustahkam terminologiya bilan tarjima qilish kerak. Texnik tarjima muammolarida esa, texnologiyalardan foydalanish va onlayn resurslardan istifoda qilish kerak. Ilmiy va texnik (IT) ro'yxati, odatda, LSP kommunikatsiyasining maxsus xususiyatlaridan biri sifatida qaralgan (Sager, Dungworth 1980). Biroq, IT ro'yxati haqida ta'riflar odatda leksik-terminologik va sintaktik darajalarda cheklanib qolgan va odatda gap darajasidan tashqari kengaytirilmagan. Hozirgi LSP munozaralarida IT muloqot fenomenlarining mavzusi ko'proq muhim aks etgan bo'lsa-da, mamlakatlararo farq faqat qiyosiy ro'yxat tahlillarida (Ulijn 1989) qisqacha ko'rsatilgan. Ammo, muloqot fenomenlarining IT ro'yxatida qiyosiy ta'riflari, tarjima muammolari masalasini hal qilish zarur, chunki texnik va ilmiy ro'yxatni oson va foydali qilish zarur.

Tahlil va natijalar. Chet tilidagi matnni tarjima qilish har doim tarjimonning yo'lida yuzaga keladigan ko'plab qiyinchiliklar bilan bog'liq. Tarjima qilishda chet tilining barcha nozik tomonlarini hisobga olish kerak. Tarjimonning vazifasi maqola uslubini his qilish, tarjima qilingan materialning barcha nozik tomonlarini asl manbani buzmasdan yetkazishdir. Tarjimaning eng murakkab turlaridan biri ilmiy-texnikaviy tarjimadir, chunki boshqa tildagi materialni adekvat talqin qilish uchun nafaqat lingvistik, balki texnik bilim ham talab qilinadi. Shunday qilib, tarjima yuzlashadigan eng qiyin muammolardan biri buyumlar yoki voqea-hodisalarning leksik ekvivalentini topishdir. Tarjimon faqatgina ikki tilni emas, balki ikki madaniyatni taqqoslaydi. Madaniyatlamining farqi tufayli tarjima qilinadigan tildagi tushunchalarda tarjima qilinayotgan tilda leksik ekvivalent bo'lmasligi mumkin. Bu geografiya, urf-odatlar, e'tiqodlar, dunyoqarashlar va boshqalarning turlichaligi tufayli bo'lishi mumkin. Tarjimon tushunchalarni ifodalash uchun tarjima tilida yangi yo'l va usullarni topishi zarur.[5]

Texnik sohalar soni cheksiz ko'p va terminologiya har kuni kengayib, o'zgarib bormoqda. (G'azzol, 1995). Ilmiy tarjima eng muhim masalalardan biri sifatida qaraladi, chunki dunyo rivojlanib, yangi texnologiyalar paydo bo'ladi va ular bilan birga ekvivalentini topish muammo tug'diradigan yangi atamalar paydo bo'ladi. Nida (1964) bu nuqtada aytganidek; g'arbiy rivojlangan mamlakatlar tillarida paydo bo'lgan ilmiy atamalarni hali ham moliyaviy va ijtimoiy muammolarga duch kelayotgan uchinchi dunyo mamlakatlari tiliga tarjima qilish umuman oson emas. Kengroq ma'noda texnik tarjima maxsus tarjimaning sinonimi hisoblanadi. Tor ma'noda texnik tarjima ixtisoslashtirilgan tarjimaning bir qismidir (Newmark, 1988,).[3]. Shuning uchun ham Olohan(2015) ilmiy va texnik iborasini tarjimaning bir xil turiga ishora sifatida emas, balki ular ba'zi xususiyatlar, qiyinchiliklar yoki yondashuvlar bilan bo'lishish (7-bet) va har qanday muhokamaga ishora sifatida ishlatadi. Texnik tarjima ham ilmiy tarjima uchun ham amal qilishi mumkin deydi. [4].

Xulosa va takliflar. Ingliz tilining ilmiy uslubi izchillik, ixchamlik, xolislik, uslub kabi asosiy talablarga muvofiq faqat o'ziga xos universal uslub xususiyatlarini namoyon etadi. Tarjima nusxa ko'chirish kabi bir ish bo'lmay, ijodiy jarayon ekanini, tarjimon esa asl matnni tarjima matnga o'zgartirish jarayonidagi mohir yozuvchi bo'lishi kerakligini barcha tarjimonlarga oydindir. Turli davrlarda muayyan hududdagi adabiy muhit, ayniqsa, maxsus tarjima maktablarining yuzaga kelganligining o'ziyoq uning shakllangan tamoyillari, an'analari bo'lganligini ko'rsatadi. Bugungi kunda har bir taraqqiy etgan xalq jahondagi yuzlab millat vakillari tilidan o'z ona tiliga ilm-fan va madaniyatning o'nlab sohalariga oid materiallarni (lirik she'rlar, xabarlar, texnologiya adabiyoti va b.) tarjimalari amalga oshib kelmoqda. Tarjimonning estetik ehtiyoji uning ixtiyoridan tashqari, asl matnda hayot voqealaridan olgan mushohadalarini tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asliyat matnini yangi til vositasida qayta gavdalantiradi.[8] Tarjima qilingan matnlardan foydalanadigan mutaxassislar ma'lumotni qiyinchiliksiz tushinishlari va uni taqdim etish shakliga tortilmasligi kerak. Tarjima qilingan ilmiy-texnikaviy matnlar

asl nusxaning ma'nosini to'g'ri yetkazishi, asl shaklga imkon qadar yaqin bo'lishi kerak. Ilmiy va texnik matnlarni tarjima qilish lingvistik va texnik ma'lumotlar manbalaridan foydalanmasligi mumkin emas, bunda tarjimon yaxshi yo'naltirilgan bo'lishi va undan foydalanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Scientific and Technical translation explained. Jody Byrne
2. Tarjima Nazariyasi I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov 2012
3. The Routledge Companion to Translation Studies. Jeremy Munday
4. Translation and Practice Theory. Maeve Olohan.
5. Tarjima Nazariyasi Asoslari. Toshkent tumani Kelles sh. K. Ro'furov kuchasi MCHJ "No'pir" Qudrat Musayev.
6. Scientific and Technical translation. John Benjamins pub, company Amsterdam/Philadelphia
7. Faniyusher Ra'ximov. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. –Toshkent: 2016, 23, bet
8. https://www.oriens.uz/media/conferencearticles/1.Gulnoza_SAYDALIYEVA_7-12.pdf
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/ilmiy-texnik-matnni-tarjima-qilish-jarayonidagi-asosiy-qiyinchiliklar/viewer>

UO'K: 81'25+81'42:(101)

FALSAFIY MATNLAR: INTERPRETATSIYA VA TARJIMA

N.R.Ismatullayeva, PhD, dots., Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

M.M.Kayumova, PhD, dots., Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola falsafiy matnlarni interpretatsiya qilish va uni chet tillariga tarjima qilish masalalariga bag'ishlangan. Falsafiy matnning murakkabliklaridan biri bitta falsafiy atama turli ta'limotlarda va falsafiy tafakkur taraqqiyotining turli davrlarida turli tushuncha mazmuni bilan to'la bo'lishi va uni to'g'ri talqin qilishdan iborat bo'lib, tarjimada adekvat tarzda berish muhimdir. Maqolada falsafiy matnlar bilan ishlashda tarjima strategiyalari vaziyatdan kelib chiqib falsafiy matn turiga qarab ishlab chiqilishi kerakligiga muvofiq, analitik hamda ifodali matn turlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: falsafiy matn, analitik falsafiy matn, ifodali matn, interpretatsiya, tarjima, pragmatik ma'no, sharh.

Аннотация. Данная статья посвящена интерпретации философских текстов и их переводу на иностранные языки. Одна из сложностей философского текста состоит в том, что один философский термин насыщен разными понятиями в разных учениях и в разные периоды развития философского мышления, и важно правильно его истолковать, адекватно подать в переводе. Аналитический и экспрессивный типы текста анализируются в соответствии с тем, что стратегии перевода должны разрабатываться в зависимости от ситуации при работе с философскими текстами, в зависимости от типа философского текста.

Ключевые слова: философский текст, аналитический философский текст, экспрессивный текст, интерпретация, перевод, прагматический смысл, комментарий.

Abstract. This article is devoted to the interpretation of philosophical texts and their translation into foreign languages. One of the complications of a philosophical text is that one philosophical term is full of different concepts in different teachings and in different periods of the development of philosophical thinking, and it is important to interpret it correctly, and give it adequately in the translation. Analytical and expressive text types are analyzed in accordance with the fact that translation strategies should be developed depending on the situation when working with philosophical texts, depending on the type of philosophical text.

Key words: philosophical text, analytical philosophical text, expressive text, interpretation, translation, pragmatic meaning, commentary.

Kirish. Falsafiy matnlarni ilmiy matnlar yohud umumgumanitar matnlar turkumiga kiritish mumkin. Modomiki falsafiy matnlarni ilmiy yoki gumanitar matnlar bilan tenglashtirish kerak ekan, ularga avtomatik ravishda tarjimaning mos metodikasi va metodologiyasi tatbiq qilinadi. Falsafiy matnlar yetarlicha tavsifsiz boshqa matn manbalari orasida "singib ketadi". Bu holda agar falsafiy matnlar tanqidiy yondoshilmagan holda badiiy yoki ilmiy matn xususiyatiga tatbiq qilinsa, falsafiy matnlar mukammal bo'lmagan badiiy yoki mukammal bo'lmagan ilmiy matn bo'lib qoladi.

Falsafiy matnlar tarjimasida masalasi o'ziga xos pragmatik ma'noni implikasiya qiluvchi va maxsus interpretatsion, germeneytik usullar va tarjima texnikasini talab qiluvchi matn sifatida alohida qiziqish uyg'otadi. Falsafiy matnlar tarjimasining zaruriy sharti sifatida namoyon bo'luvchi interpretatsiya matnning ma'noviy birligini anglashga qayta qurilishiga qaratilgan analitik faoliyat ko'rinishidir. "Muayyan bir madaniyatning tafakkur tarzi bilan bog'langan ma'no va mazmunga to'la falsafiy matn, ya'ni til tizimi tarjimasida doim qabul qilinayotgan madaniyatga moslashish, interpretatsiya qilish hisoblanadi" [1].

"Falsafiy bilim bu umuman olganda interpretatsiya bilimi demakdir. Interpretatsiya bu falsafiy bilimlarni harakatga keltiruvchi bartaraf qilib bo'lmaydigan on, shakl va usuldir" [2]. Shuning uchun falsafiy matn interpretatsiyaviy diskursiv faoliyat sifatida tarjimondan nafaqat tarjimonlik kompetensiyalar, falsafiy terminologik lug'atlarga ega bo'lishni, balki keng ko'lamdagi g'ayrilisyoniy bilimlar, dunyoning falsafiy suratini anglash va to'g'ri interpretatsiya qilishni talab qiladi.

Asosiy qism. Tarjimaning lingvistik nazariyasida falsafiy matnlar xususiyatiga nisbatan aniq mulohazalar mavjud emas. Bu holda tarjimonning vazifasini yengillashtirish uchun analogiya metodi qo'llaniladi. Asli falsafiy matnlar tipologiyasi falsafa adabiyotlarida yuqorida ko'rsatilgan tendensiya bilan mos tushadi. Demak, ikki turdagi falsafiy matnlar farqlanadi: oddiy (to'g'ridan-to'g'ri) tushunishni talab etuvchi analitik hamda izoh, sharhni talab etuvchi ifodali (she'riy) matnlar.

Analitik falsafiy matnlar [3] shunisi bilan farqlanadiki, ularda matn va obyekt umumiydir. Ifodali matnlar esa badiiy matnlarga o'xshaydi.

Ifodali matnlarda ishonitirish hayotiy tajriba sharofati bilan inson xotirasida o'rnatilgan muayyan bir qator kechinmalardan o'zida jo etgan madaniy ramzlarni qo'llash bilan amalga oshiriladi. Bu tajribani boshdan kechirmaganlar uchun mazkur ramziy qator tushunarli bo'lmaydi. Bu holda faylasuf falsafiy matnga mos holda madaniy-kontekstual tahlil metodidan foydalanadi. U o'zining fikr-mulohazalariga falsafiy germeneytika, ong falsafasi, til falsafasi sohasidagi bilimlarini kiritadi.

Analitik falsafiy matnlar tasvirlash obyektining aniqligida o'zining tushuncha apparati bilan murakkab bo'lishi mumkin. Analitik falsafiy matnlar xususiyati falsafiy matn yasallishining matn timsoli predmetiga muvofiq kelishida o'z aksini topadi. Falsafiy matnda tafakkur predmeti matn strategiyasini o'ziga bo'ysundiradi va shunda matnning o'zi tafakkur predmetiga aylanadi.

Ifodali matnlarda til ifodaviyligi omili katta ahamiyat kasb etadi. Falsafiy matnning o'ziga bir murakkabligi bitta falsafiy atama turli ta'limotlarda va falsafiy tafakkur taraqqiyotining turli davrlarida turli tushuncha mazmuni bilan to'la bo'lishidan iborat.

Falsafiy matnlar bilan ishlashda tarjima strategiyalari vaziyatdan kelib chiqib falsafiy matn turiga qarab ishlab chiqiladi. Masalan, agar tarjimon analitik falsafiy matn bilan ishlasa, u holda ilmiy matnlar tarjimasiga nisbatan tavsiyalarga tayanadi. Agar ifodali falsafiy matnni tarjima qilishga to'g'ri kelsa, shartli model sifatida badiiy matn tarjima modeli qabul qilinadi. Lekin ko'rsatilgan modellardan hech biri to'liq qo'llanila olmaydi. Tarjimaning bunday strategiyasi uning asosida asli falsafiy tarjima shakllanuvchi boshlang'ich punkt sifatida qo'llanilishi mumkin.

Badiiy matn tarjimasida butun bir asarga ohang beruvchi badiiy o'ziga xoslik hisoblanuvchi birinchi jumlagacha e'tibor qaratiladi. Ko'plab falsafiy matnlar ham metafora, hikmatli so'zlar bilan ochiladi yoki epigrafi mavjud bo'ladi. Ko'pma'nolilik tufayli bunday iboralarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Ammo bunda ular jamlangan holda falsafiy asarning asosiy g'oyasini yetkazib beradi. Shuning bilan birga yana bunday turdagi matnlar o'rtasida ahamiyatli tafovutlar mavjud. Badiiy tarjimada (va faqat badiiy tarjimada, balki also ilmiy yoki texnik, ayniqsa falsafiy tarjimada emas) atoqli ot yoki geografik nomlarni umuman keltirmaslik mumkin, balki o'quvchiga ma'no jihatdan tushunarli bo'lgan umumlashtirish bilan almashtirish mumkin. Falsafiy matn uchun aksincha, havola tizimi an'ana yoki mualliflik matni bilan bevosita yoki bilvosita aloqani o'rnatadi va uni falsafiy diskurs madaniyatiga kiritadi. Falsafiy matnda havolalarni nazarga ilmaslik tarjimada mualliflik tekstining madaniy darajasini ancha tushirgan bo'lardi va bu qo'pol xato hisoblanardi. Badiiy asarda qahramonlar nutqining tarjimasida tarjimonlik emas, balki aktyorlik vazifasini bajarish, ya'ni personajlarning prototiplarini topish va ularning so'zlashishi sulukatini yetkazib berishga harakat qilishi kerak. Falsafiy matnda bunday "qahramon" falsafiy muhokamaning predmeti

hisoblanadi, ular uchun adekvat til tanlanishi lozim. Badiiy asar qahramoni insoniy prototiplar analogi bo'yicha yaratiladi. Falsafiy predmet esa "prototip" etib o'zini-o'zi tarixiy-falsafiy retrospektivda "dastlabki" abstraksiya sifatida qo'yadi. Badiiy matnning ham, falsafiy matnning tarjimasida bunday timsollar ko'pincha qadimgi Yunoniston falsafasi va madaniyatida uchraydi.

Falsafiy matn tarjimoni intellektual intuisiyaga tayanishi kerak, uni yuzaga keltirish uchun esa matnning o'zi aytadigan mavhumlikning kerakli darajasiga ko'tarilish lozim bo'ladi. Badiiy tarjima uchun o'ziga xos qiyinchilikni dialoglar tarjimasida tashkil qiladi. Shu bilan birga falsafiy tarjima uchun esa bir tomonda falsafiy muhokama matn, boshqa tomondan falsafiy an'ana dialoglari.

Bunda shuni tilga olib o'tish lozimki, bu turdagi matn dialog tushunchasi kengdir (badiiy matnda personajlar dialogi, matniy tsitata shaklidagi faylasuflar dialogi va an'analar dialogi, madaniyatlar dialogi). Badiiy asar personajlari dialogining tarjimasida quyidagi sxemaga ko'ra amalga oshiriladi: personajlar luqmalarining so'zma-so'z tarjimasida – so'zlanganning umumlashgan mazmuni – personajlarning nutq xususiyati va dialog holatini hisobga olgan holda yakuniy tarjima (interpretatsiya). Badiiy tarjima uchun predmet obrazi, predmet haqidagi tushunchani aniqlab olish zarur. Badiiy matn tarjimasida chet el koloriti (uslub) va adabiy ona tili me'yorlari o'rtasidagi doimiy balansni ushlab turish kerak.

Bunday uslubiy me'yorlar falsafiy tarjima matnlariga nisbatan ham qo'llanilishi kerak. Masalan, agar matnda metafora yoki aforizmlar mavjud bo'lsa, ifodali joyini oqilona tashkil etish emas, balki ona tilida ularga mos shakllar topish lozim. Mazkur masalani batafsil ko'rib chiqishda tarjima matnining oqilona tashkil etilishi muammosi ko'p darajali munosabat sifatida ko'riladi. Ratsionalizatsiya tarjimonning muallif g'oyasini anglab olish uchun hamda murakkab matn parchalarini tushunish uchun muallif matni bilan ilk tanishishida ham zarur bo'ladi. Badiiy matnda tarjimon "obrazlarni o'qiydi", falsafiy matnda esa muallifning "g'oyasini o'qiydi".

Falsafiy matnlarni izohlarsiz tarjima qilishda tarjima matnini tushunish ancha murakkab bo'ladi. Analitik falsafiy matnlarga (ular tushunish murakkablaridan biri hisoblanadi) nisbatan tarjimonning anchayin oz izohini uchratish mumkin, garchi aynan shunday matnlar katta miqdorda izoh va sharhlarni talab qilsada. Falsafiy matnda chet tilidagi tushunchaga havola qilish ko'pmanolilik va tarjima jarayonida ma'noni tanlashning murakkabligiga urg'u berishi mumkin. Ilmiy yoki texnik sohadagi matn doirasida atama faqat bevosita, yagona ma'noga ega bo'lishi mumkin. Terminni ixtiyoriy yoki ifodali tarjima qilib bo'lmaydi. U bitta standart ekvivalentiga ega bo'lishi kerak. Umuman olganda falsafiy matn tarjimasida ma'lumotning bir oz yo'qolishi muqarrar. Modomiki madaniy va til an'analarida tafovutlar mavjud ekan, muallif matni va tarjimon tizimidagi obrazlar va tushunchalar o'rtasidagi tafovut yo'qotish yoki almashtirishlarga olib keladi. Texnik tarjimada esa ma'lumot yo'qotishlarga umuman yo'l qo'yilmaydi.

Agar tarjima qilingan falsafiy matn o'quvchi uchun xaddan ziyod "qorong'u" bo'lsa, uni taajjubda qoldirib, tutuqsizligi bilan g'azabga solsa, bunda muallif faylasufni ayblash kerak emas, balki tarjimon o'zining hayotini yengillashtirish uchun texnik so'zma-so'z tarjima qilgan bo'ladi.

Quyida Qadimgi Xitoyning buyuk faylasufi Konfutsiyning "Lun yuy" asari tarjimalaridagi shakl va mazmun birligiga qanchalik darajada erishilganligini aniqlash maqsadida turli tarjima asarlarida falsafiy fikrning berilishini tahlil qildik.

子夏曰：“贤贤易色.....”

Zi xia yue: "Xianxian yi se..."

Tarjima variantlari:

(1) Zisya [4] dedi: "Agar biror kimsa ayol go'zalligini pisand qilmay fozillikni afzal bilsa...." [5].

(2) Tolibi Zi-sya dedi: "Rafiqanggizning husni jamolin emas, husni xulqin qadrlang..." [6].

(3) Konfutsiyning shogirdi Bu Shan, aytgan edi: "Hissiyotdan ezgulikni a'lo ko'radigan..." [7].

(4) Цзы-ся сказал: «Если кто из уважения к людям достойным отказывается от похоти...» [8].

(5) Цзы-ся сказал: «Если кто-либо вместо любви к прекрасному избирает уважение к мудрости...» [9].

“Lun yuy”da keltirilgan hikmatli gapning bosh qismi tarjima variantlarini ko‘rib turganimizdek, ular mazmun jihatdan yaqin bo‘lsada leksik birliklarning tanlanishi jihatidan butkul farqlanadi. Bu yerda asosiy e’tiborni 色 se falsafiy atamasiga qaratsak. Zamonaviy xitoy tili lug‘atida mazkur so‘zning shu o‘ringa mos oltinchi ma’nosi “ayollar go‘zalligi”, yettinchi ma’nosi “ehtiros, hirs” [10] ma’nolarini uchratdik. 贤 xian atamasi esa Konfutsiy ta’limotida “yuqori axloqlilik, fazilatlilik”ni bildiradi. Shu jihatdan birinchi tarjima variantida shakl va mazmun mutanosibligini kuzatishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, falsafiy matn tarjimasi tarjimondan imkon qadar juda keng aql-zakovat talab qiladi. Falsafiy matn o‘zining turi (analitik yoki ifodali turlar)ga qarab matn bilan ishlashda bilim va amaliy ko‘nikmalarni ko‘zda tutadi. Falsafiy matnlarning xususiyati shundan iboratki, tarjimada tarjimoning kommunikativ tafakkurini faollashtirishni talab qiladi. Chunki uning o‘zi ichidan boshqa turdagi tarjima matnlari bilan faol aloqaga kirishadi. Shu tariqa tarjimoning aql-zakovati “begona” material (aytaylik, falsafa tarixi) bilimi hamda tarjima nazariyasi va amaliyoti bilimidan iborat bo‘lishi kerak. Bu esa o‘z o‘rnida bajarilishi mushkul bo‘lgan vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ismatullayeva N. Konfutsiy asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy atamalar semantikasi va ularning tarjimada berilishi: monografiya. – Toshkent: Nodirabegim, 2020.
2. Filosofiya lug‘ati. – T.: O‘zbekiston, 1976.
3. Кузнецов В.Г. Философия (учебник). – М., 1999.
4. Кузнецов В.Г. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления // Герменевтика в России. Вып. 1. – Воронеж, 2002.
5. Конфуций. Сухбат ва мулохазалар. / Махмутходжаев М., Исматуллаева Н. таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014.
6. Конфуций. Муҳокама ва баён. Хитой тилидан И.Қосимов таржимаси ва изоҳи. – Т.: Янги аср авлоди, 2013.
7. Конфуций. Ҳикматлар. Русчадан О.Жўраев, К.Жўраевлар таржимаси. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010.
8. <http://www.synologia.ru/Popov>
9. Переломов Л.С. Луньюй. – М.: Восточная литература, 2001.
10. 现代汉语词典. – 北京: 商务印书馆, 2005 年.

UO‘K 811.11-112

PLESIONIMIYA KATEGORIYASI ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA

O.I.Ismoilova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslar orasida dolzarb munozaralarga sabab bo‘layotgan, o‘zbek tili uchun yangi hisoblangan “Plesionimiya” hodisasi xususida so‘z boradi. Shu bilan birga, mazkur mavzu doirasida tadqiqot ishlarini olib borgan bir necha tilshunoslarning nazaryalari tahlil qilinib, ingliz va o‘zbek adabiyoti namunalaridan misollar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: yaqin sinonimlar, quasi-synonyms, giponimiya, plesionimiya, thrash, beat, o‘lka, voħa.

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен «пlesiономия» - новая тема для узбекского языка, которая является причиной актуальных дискуссий среди современных лингвистов. При этом анализируются теории ряда лингвистов, проводивших исследования по данной теме, и поясняется тема на примерах английской и узбекской литературы.

Ключевые слова: близкие синонимы, квазисинонимы, гипонимия, пlesiономия, бить, родина, оазис

Abstract. This article discusses the phenomenon of “Plesionomy” - a new topic for the Uzbek language, which is the cause of current discussions among modern linguists. At the same time, the theories of several linguists who conducted research on this topic are analyzed and the topic is clarified with the examples of English and Uzbek literature.

Key words: near synonyms, quasi-synonyms, hyponymous, plesionymy, thrash, beat, motherland, oasis.

Zamonaviy tilshunoslik fani shu qadar keng va chuqurki, uni o'rganib tahlil qilgan sari yangiliklar oqimi tilshunoslarni yanada ko'proq izlanishlar ustida ish olib borishga undaydi. Bir qator ingliz tilshunoslari tomonidan tadqiq qilingan plesionimiya hodisasi o'zbek tilshunosligida yangi hodisa hisoblanadi. Bir qarashdan bu turdagi so'zlar o'zaro sinonim bo'lib ko'rinsa-da, ularning vazifalaridan kelib chiqib, plesionimiya hodisasini yuzaga keltirayotganiga guvoh bo'lamiz. Sinonimiya va plesionimiyaning o'zaro farqi shundaki, sinonim so'zlarning o'xshash jihatlari ko'proq bo'lsa, plesionimik so'zlarning o'zaro ma'noviy jihatdan farqlari ko'proq ekanini ko'rishimiz mumkin. Mazkur lingvistik hodisa borasida izlanish olib borgan bir qator olimlar ushbu hodisani "yaqin sinonimlar", "near synonyms", "quasi-synonyms" deb ham nomlashgan [1]. Bu so'zlarni sinonimyaga yoki plesionimiyaga oid ekanini o'rganilayotgan tilning izohli lug'atiga murojaat qilish orqali farqlab olishimiz mumkin. Plesionimiya kategoriyasi borasida jahon tilshunoslarning bir qator vakillari o'z ilmiy ishlari natijasi sifatida ilmiy maqolalarida ko'rsatib o'tganlar.

Shu bilan birga bunday yaqin sinonimlar kompyuter lingvistikasi borasida olib borilgan bir qator tadqiqot ishlarida bir necha yangiliklar yaratishda juda qo'l kelgan. Jumladan, P.Edmonds, G.Hirst va boshqa olimlar ushbu yaqin sinonimlarning WordNet, Synset yaratishda alohida muhim ahamiyatga ega ekanligi xususida o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlari va maqolalarida ko'rsatib o'tishgan. Mazkur olimlar tomonidan kompyuter lingvistikasi sohasida leksemalarning nafaqat lug'aviy ma'nosi balki ularning til korpuslarida namoyon bo'lishishiga asosan ajratgan eng muqobil yondashuv ekanligi isbotlab berilgan. Buning asosiy sababi shuki, bunday leksemalar lug'aviy ma'nosiga ko'ra hamisha ham sinonimiyani tashkil qilmasligi mumkin. Keltirilgan ta'riflar ichida eng mukammal va tushunarli izoh A. Kruzning: "Plesionyms are distinguished from cognitive synonyms by the fact that they yield sentences with different truth-conditions: two sentences which differ only in respect of plesionyms in parallel syntactic positions are not mutually entailing although if the lexical items are in a hyponymous relation there may well be unilateral entailment. There is always one member of a plesionymous pair, which it is possible to assert, without paradox, while simultaneously denying the other member:

He was not murdered, he was legally executed" [2].

Mazkur keltirilgan misolda qatnashgan not inkor yuklamasi va shunga o'xshash not exactly, more exactly, extremely, not just kabi birliklarning gap tarkibida keltirilishidan maqsad shuki, so'zlarning o'zaro plesionimiyani tashkil qilishini ifodalash va ma'nosini tushunarli tarzda talqin qilishdir.

O'zbek tilshunosligida plesionimiya yangi hodisa hisoblanib, bu mavzu doirasida J.Jumaboyeva o'zining ilmiy izlanishlari natijalari hisoblanmish ilmiy maqolalarida ingliz tili misollari yordamida ushbu kategorianing o'zbek tiliga ham xos hodisa ekanini isbotlab bergan. Masalan:

*Bu mening **qarindoshim**, **akamning qizi**, **jiyanim** bo'ladi, tanishing!* [3]

Mazkur gapdagi "qarindoshim, akamning qizi, jiyanim" birliklari o'zaro plesionimiyani hosil qilayotganini ko'rish mumkin. Lekin, o'zbek tilshunosligida bu kabi birliklar ketma-ket kelib vergul bilan ajratilsa uyushiq bo'laklar deb hisoblanar edi. Endi mazkur bo'laklar ham o'zaro ma'noviy farqlanishidan kelib chiqib, ularni plesionimya deb atamishimiz maqsadga muvofiq.

Tadqiqotimiz mobaynida plesionimiya kategoriyasiga oid so'zlar tarixiy asarlarda ham ko'plab uchrashiga guvoh bo'lganimizni alohida ta'kidlashni joiz topdik. Masalan, Ozod Masharipovning Xorazm tarixiga, asosan Jaloliddin Manguberdi davridagi Xorazm tasviriga bag'ishlangan "Xorazmnoma" asarida ko'plab plesionimiya hodisasini uchratdik:

*Yarim orolning g'arbiy qismida Qizil dengiz sohillari bo'ylab cho'zilgan va Hijoz deb nom olgan **o'lka** bu davrda iqtisodiy jihatdan bir muncha rivojlangan bo'lib, bu qisman suvli **vohalardagi** dehqonchilik bilan asosan janubdan shimol tomon o'tgan qadimiy karvon yo'li bilan bog'liq edi* [5].

Mazkur jumladagi o'lka va voha so'zlari bir qarashdan sinonim ko'rinsa-da, ular plesionimiya kategoriyasiga oiddir. Buning asosiy sababi, o'lka so'zi vatan, diyor, ona yurt, ona zamin so'zlarining o'rnida bemalol almashinib qo'llanishi mumkin. Lekin voha so'zi yuqoridagi sinonim so'zlar o'rnida har doim ham qo'llana olmaydi. Tog'li hudud aholisi voha so'zini bizning vohamiz deyishi mantiqqa

to'g'ri kelmasligi barchamiz uchun tushunarli holat. O'zbek tilining izohli lug'atida o'lka va voha birliklariga quyidagicha izoh berilgan:

o'lka – mamlakatning ma'muriy-hududiy birlikka ega bo'lgan biror qismi [7]

voha – cho'l va chalacho'llarda obod qilingan yer [8]

Izohli lug'at natijalari shuni ko'rsatadiki, o'lka so'zi bimalol boshqa sinonimlari bilan o'rin almashinib ishlatilishi tilshunoslik sohasida oddiy holat tuyulsa, voha so'zidan faqatgina cho'llikdan obod qilingan joyda istiqomat qiluvchi aholigina foydalanishi maqsadga muvofiq.

Lekin, yuqorida ta'kidlaganimizdek plesionimiya ingliz tilida yangilik emas, bu mavzu doirasida bir qator tilshunoslar izlanishlar olib borganini guvohi bo'lishimiz mumkin [4]. D.A.Kruz, G.Hirst, K.Di-Marko, M.Shtede, P.Storyoxon kabi tilshunoslar ingliz tili gaplarida uchrovchi plesionimiya kategoriyasi haqida o'z fikrlarini bildirib o'tishgan. Masalan:

You didn't thrash us at badminton – but I admit you beat us [2].

Ushbu gapdagi "thrash" va "beat" so'zlari tashqaridan bir xildek, sinonim ko'rinsa-da, o'zaro ma'naviy farqlanishiga ko'ra plesionimiyani tashkil qilayapti deb hisoblashimiz mumkin. So'zlarning izohli lug'atiga murojaat qilsak quyidagicha natijani ko'rishimiz mumkin:

Thrash - to defeat someone thoroughly in a game or sports competition;

Beat - to defeat or do better than [6]

Mazkur ingliz tilidagi birliklarni o'zbek tilidagi tarjimai bilan solishtirganda plesionimiya hodisasi sodir bo'lganiga yanada ishonch hosil qilishimiz mumkin.

Thrash – musobaqada raqib tarafni mutloq g'alaba qozonish;

Beat – yaxshiroq harakat qilib musobaqada qatnashish.

Yuqoridagi izohli lug'atdan shuni anglashimiz mumkinki, "thrash" va "beat" so'zlari ma'no jihatdan o'zaro farqlanish xususiyatiga ega ekanini inobatga olib, ular plesionimik birliklardir.

Tadqiqotlarimiz mobaynida tarixiy asarlar misolida, ayniqsa, o'zbek xalqining fahrli sarkardasi hisoblanmish Jaloliddin Manguberdi hukmronlik qilgan va u boshidan kechirgan qahramonliklari tasviriga bag'ishlangan "Xorazmnoma" asari misolida plesionimiya hodisasini tashkil qilgan birliklarni tahlil qildik. Izlanishlarimiz natijasida shunday xulosaga keldikki, mazkur hodisa o'zbek tilshunosligi uchun yangilik hisoblansa-da, o'zbek adabiyoti namunalaridan unga ko'plab misollarni ko'rsatishimiz mumkin ekan. Shuni ham ta'kidlashimiz kerakki, ma'lum bir tilda plesionimik qatorni tashkil qilgan so'zlar boshqa tillarda ham doimo aynan shunday qatorni tashkil qilmasligi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. DiMarco Ch., Hirst G., Stede M. The semantic and stylistic differentiation of synonyms and near-synonyms. In AAAI Spring Symposium on Building Lexicons for Machine Translation. –Stanford, CA: March. Dorr, Bonn, 1993. – P. 114-121.
2. Cruse D. A. Lexical semantics. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 1986. – 310 p. – P. 285.
3. J.Djumabaeva. Plesionymy and graduonymy in English and Uzbek. European Journal of Literature and Linguistics. 2015.
4. Джумабаева Ж. Ш. Турли тизимли тилларда лексик ва стилистик градуонимия. Монография. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2017. – Б. 121-127.
5. О.Машарипов. Хоразмнома. Иккинчи китоб. Хоразм, Юксалиш ва инқироз. Хоразм нашриёти. 2007.
6. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge University Press. 2008.
7. <https://izoh.uz/word/o%E2%80%98lka>
8. <https://izoh.uz/word/voha>

UDC 8.1751

COGNITIVE SIGNIFICANCE OF PHRASEMES IN THE UZBEK LANGUAGE

L.R.Jamolatdinova, PhD Student, Urgench State University, Urgench

N.B.Razzokova, student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Frazema, analitik, ammo semantik jihatdan ajralmas lingvistik birlik, u sintaktik genotipi doirasida leksik va grammatik ma'nolarning kombinatsiyaviy o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladi. Ushbu maqolada frazemalarning o'zbek tilining konseptual sohasini shakllantiruvchi derivativ komponentlar sifatidagi o'rni ko'rib chiqilgan. Frazemalar o'zbek til madaniyatini turkumlashtirish va kontseptuallashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, etnik-madaniy birliklarni umuminsoniy va idioetnik ma'lumotlar bilan bog'laydi. Ushbu maqolada frazeologik semantikaning etnik-madaniy o'ziga xosligi yoritilgan, uning kognitiv jarayonlar va lingvistik tasvir uchun substrat sifatidagi roli isbotlangan.

Kalit so'zlar: *frazema, o'zbek tili, konseptual soha, etnikmadaniy o'ziga xoslik, kognitiv jarayonlar, lingvistik tasvir.*

Аннотация. *Фразема, аналитическая, но семантически неразрывная языковая единица, образующаяся в результате совокупного взаимодействия лексических и грамматических значений в пределах синтаксического генотипа. В данной статье рассматривается роль идиом как производных компонентов, образующих понятийное поле узбекского языка. Фразема играют решающую роль в категоризации и концептуализации узбекской языковой культуры, связывая этнокультурные единицы с универсальной и идиоэтнической информацией. В данной статье подчеркивается этнокультурная специфика фразеологической семантики, доказываемая ее роль как субстрата познавательных процессов и языковой репрезентации.*

Ключевые слова: *Фразема, узбекский язык, концептуальное поле, этнокультурная идентичность, когнитивные процессы, языковой образ.*

Abstract. *A phraseme, an analytical yet semantically integral linguistic entity, emerges from the combinatorial interaction of lexical and grammatical meanings within its syntactic genotype. This paper delves into the role of phrasemes as derivative components shaping the conceptual sphere of the Uzbek language. Phrasemes play a crucial role in the categorization and conceptualization of the Uzbek linguistic culture, bridging ethnocultural constants with universal and idioethnic information. This paper highlights the ethnocultural specificity of phraseological semantics, emphasizing its role as a substrate for cognitive processes and linguistic representation.*

Key words: *phraseme, Uzbek language, conceptual sphere, ethnocultural specificity, cognitive processes, linguistic representation.*

A phraseme is analytical in form, but semantically integral and syntactically indivisible linguistic sign, which owes its emergence and functioning to the combinatorial interaction of the lexical and grammatical meanings of the components of its free syntactic genotype. The study of phrasemes as an indirectly derived means of forming the conceptual sphere of the Uzbek language makes it possible to establish real correlations between the structures of knowledge, their categorization and phraseological representation. Phrasemes associated with a certain discursive space are, on the one hand, both a model and reality of both the most ancient picture of the world and culture - with its stable, complete, true meanings [1]. And on the other hand, such phrasemes are ready to realize a new meaning, which is explained by the multidimensionality of the linguistic model of the world, which determines the identification of many interrelations in it.

Phrasemes as indirectly derivative means of forming the conceptual sphere of the Uzbek language are in a relationship of hidden correlation with structures of knowledge, their categorization and phraseological representation. The study of the role of phrasemes in the processes of categorization and conceptualization of the world made it possible to identify the specifics of phraseological meaning in its relationship with the main cognitive categories

1) in relation to the conceptual sphere of the Uzbek language, phraseological meaning represents the basic concepts of Uzbek linguistic culture associated with the ethnocultural constants of Uzbek mentality;

2) in relation to the picture of the world, phraseological meaning is a generator and integrated carrier of universal and idioethnic information, the semantic core of which is genetically connected with archetype representations,

3) phraseological semantics in the epidegmatics of linguistic consciousness preserves the image of the world formed in the socio-cultural annals of historical memory of the people.

The ethnocultural specificity of phraseological semantics is determined by the special cultural significance of phrasemes, the nature of their cognitive categories, combining a universal and idioethnic reflection of the real world and possible worlds, serving as the cognitive substrate of phraseological semantics, which represents in the linguistic consciousness a subjective interpretation of the conceptual picture of the world in the form of an amalgam of phraseological semantics, concept and discourse [2].

In this case, it is advisable to distinguish between (a) the discursive space of a phraseme, characterized by length and volume, an international category representing is a speech-thinking area of existence of signs of an indirectly derived nomination and (b) the discursive field of a phraseme - a spatial idioethnic category within which the interaction of idiomatics, consciousness and culture is manifested.

Cognitive-semantic modeling of phraseological meaning involves identifying the relationship and interaction of the semantics of phrasemes and the underlying knowledge, formatted in the form of representations, images, concepts and frame structures [3]. The system of phraseological meanings as a subjective component of the Uzbek mentality interpreted in the value-semantic paradigm determines the

linguocultural competence of a person, which is determined fundamentally by the subconscious actualization in the linguistic consciousness of (a) stereotypical expressions, (b) signs -symbols and (c) figurative structures of an indirectly derived nature, significantly expanding the creative capabilities of the Uzbek language in understanding reality and representing culture.

The specificity of the speech-thinking nature of phraseological semantics is determined by the characteristics of human cognitive-discursive activity [4]. The cognitive substrate of phraseological semantics is a concept - a unit of linguistic consciousness, which projects its ethnocultural specificity into the internal form of the phraseme, which determines phraseological connotations, socially significant evaluation, figurative background and cultural-pragmatic potential of the phraseme. Concepts serve as a constructive meaning-forming center of the discursive field within which it is formed phraseological semantics. The discursive space of stable denotative situations is a natural source of generation of units of indirectly derived nomination, capable of simultaneously representing social, worldview and proper linguistic information in the unity of semiological, situational and socio-cultural factors. Knowledge verbalized by a phraseme turns into a semiotic element of linguistic consciousness. At the same time, all forms of knowledge, brought into line with the socio-cultural structuring of the world, simultaneously become the object of an indirectly derivative interpretation of the reflected world, previously objectified by the signs of the primary nomination. The cognitive-discursive activity of phrasemes in speech thinking is determined by vivid expressive-figurative associations generated by the interaction of primary and secondary denotations, which serves as a cognitive-pragmatic stimulus for the emergence and functioning of phrasemes, the main cognitive mechanisms of which are cognitive metaphor and metonymy. The cognitive-discursive essence of phrasemes predetermines the nature of their phraseographic representations. In the process of semantic realization of phraseological meaning in texts of various genres and styles, the adaptation of phrasemes to the author's idiosyncrasy is manifested. Once in the author's semantic-stylistic system, the phraseme becomes an element of the corresponding discursive field, where the initial incentives for the conceptual organization of the phraseme are not so much the primary denotations and signifiers of its lexical components, but rather the products of linguistic creative thinking - the result of the interaction of linguistic, cognitive and cultural meanings. Genre vectors of phraseme-forming discourse, communicative-pragmatic attitudes of communicants create various semantic variants of phrasemes and modifications of their semantic implementations in accordance with the denotative situations of the utterance. In phrasemics, both the physical picture of the world, and the socio-psychic states of a person in this world, and the person himself with his emotions are reflected in a form transformed by linguo-creative processes, feelings, inner world. In this sense, phraseological semantics is thoroughly anthropocentric: a person is a bearer of culture, a certain system of knowledge, ideas, opinions about objective reality. This system in different sciences is nominated by various terms - "picture of the world", "conceptual system of the world", "model of the world", "image of the world" - and, accordingly, is considered from different points of view. The introduction into linguistic practice of such a kaleidoscopic term designation is due to research devoted to the problem of "man in language and human language" in all its multidimensionality and complexity, which is directly related to the secondary mapping of the world. Each of these systems is a relatively complete and integral fragment of the global image of the world, which is the basis of a subjective worldview, the result of a person's spiritual activity in mastering all of his subject-practical activities, one way or another reflected in phraseological semantics. As a result, the global image of the world through the efforts of collective linguo-creative the activities of an ethnocultural community turns into an ethnolinguistic picture of the world; firstly, ethnic groups use different means (including phraseological) of interiorization and semiotization of the open (known) world; secondly, each of them already had a previously established system of worldview, which determined specificity of the conceptual sphere of national idioms. The model of the world is a reflection of the entire sum of ideas about the world within different ethnic groups. At the same time, it should be noted the structural nature of the model of the world, which in phrasemics is manifested in every culture in the form of interrelated universal concepts, equally accessible to general perception by all humanity and emanating from a common cultural and historical message.

Among them there are many phrases associated with historical or mythological figures. The phraseological image of the world as a systematized set of images through which both the world itself and the nature of values, features of the worldview, assessment of events, objects of reflected reality are realized, forms the core of the picture of the world expands as a result of changes in the phraseological image of the world, fragments of which constantly interact, stimulate new guesses and unexpected associations, are enriched with new modern knowledge, which leads to a change and expansion of the general "framework" of the world picture - the world model. The perception of reality has ethnic constants, values, principles, traditions, ideas about life, about the universe and is a reflection of the

holistic perception of the world that has developed in the long process of historical development of the people and can be represented by phraseological images.

In conclusion, expanding upon the exploration of phrasemes in the Uzbek language, it is imperative to consider their broader implications and applications. Firstly, future research could investigate the diachronic evolution of phrasemes, tracing their historical trajectories and identifying patterns of semantic change over time. This historical perspective would provide valuable insights into the cultural dynamics and linguistic innovations shaping Uzbek discourse. Furthermore, the study of phrasemes could be extended to examine their pragmatic functions in communication. Investigating how phrasemes are used in various communicative contexts, such as literature, media, and everyday conversation, would shed light on their role in constructing social identities and conveying nuanced meanings. Additionally, the cognitive processes involved in the comprehension and production of phrasemes warrant further investigation. By employing experimental methods from cognitive linguistics and psycholinguistics, researchers could explore the cognitive mechanisms underlying phraseme processing, including metaphorical reasoning and conceptual blending.

REFERENCES:

1. Mel'čuk I. Morphemic and syntactic phrasemes //Yearbook of phraseology. – 2021.–T. 12. – №. 1. – С. 33-74.
2. Мирзаакбаров С. Б. The analysis of relations of hyponymy in Uzbek graduonymic phrasemes //Сопоставительно-типологический ракурс в исследовании разнотипных языков. – 2018. – С. 223-228.
3. Beck D. Morphological phrasemes in Totonacan inflection. – na, 2007.
4. Kovalevskaitė J. Phraseme-type and phraseme-token: A corpus-driven evidence for morphological flexibility of phrasemes //Res Humanitariae. – 2014. – T. 16. – №. 1.

UO'K 82

ANTROPOSENTRIK METAFORALARNING LINGVOMADANIY TAHLILI (TOG'AY MUROD QISSALARIDAGI METAFORALAR ASOSIDA)

G.X.Jo'rayeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek yozuvchisi Tog'ay Murod qissalaridagi antroposentrik metaforalar lingvomadaniy jihatdan tahlil qilingan. Antropomorfik va zoomorfik metaforalar "inson" konseptiga birlashishiga ko'ra ma'lum millatga xos belgilarni ifodalashi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturema, metafora, antroposentrizm, antropomorfizm, zoomorfizm, obraz, konsept.

Аннотация. В данной статье с лингвокультурологической точки зрения анализируются антропоцентрические метафоры в рассказах узбекского писателя Тогая Мурада. Поясняется, что антропоморфные и зооморфные метафоры отражают характеристики определенного народа по понятию «человек».

Ключевые слова: лингвокультурема, метафора, антропоцентризм, антропоморфизм, зооморфизм, образ, концепт.

Abstract. In this article, the anthropocentric metaphors in the short stories of the Uzbek writer Togay Murad are analyzed from a linguacultural point of view. It is explained that anthropomorphic and zoomorphic metaphors represent the characteristics of a certain nation according to the concept of "man".

Keywords: linguokulturema, metaphor, anthropocentrism, anthropomorphism, zoomorphism, image, concept.

Antik davrda metafora so'z san'atining tayanch istilohi bo'lgan. Metafora tusunchasining ilk nazariy talqini(garchi boshqa nom bilan atalgan bo'lsa-da) yunon faylasufi va olimi Aristotel asarlarida uchraydi. Aristotelning fikricha, metafora ham o'xshatishdir, chunki ular o'rtasida arzimagan farqlar mavjud, xolos. Masalan, *u sherday tashlandi* ifodasida o'xshatish bor, agar ifoda *sher tashlandi* tarzida o'zgartirilsa, metafora yuzaga keladi [1].

Metafora milliy tafakkur mahsulidir. J.Vikoga ko'ra, "har bir metafora kichik bir mifdir" [2]. Mif esa etnik xoslanganligi bilan ahamiyatga ega. Milliy dunyoqarash xaqning metaforik tushunchalari bilan uyg'un hisoblanadi.

Individual-muallif metaforalariga Tog'ay Murodning gap – iring, boyo'g'li- tun jarchisi kabi metaforalari kiradi.

Til va madaniyat chambarchasligi inson faoliyati bilan ham uzviy bog'liq. Dehqonchilik, chorvachilik madaniyati antroposentrik metaforalar yuzaga kelishining asosiy omilidir. Inson uchun chorva azaldan unga hamroh, to'kin, farovon hayot vositasi bo'lgani sababidan, chorvaga munosabat ijobiy bo'lib, inson hatto uni o'ziga tenglashtirgan, alqovlar bilan maqtagan. "Natijada insoniy

xususiyatlarni unda ko'rishga harakat qilgan, insoniy sifat, xatti-harakat, atamalarni ularga nisbatan qo'llagan, antroposentrik metaforik modellar bilan ular haqidagi bilimlarni shaklga solgan. ...Bu "xushomadlar" verballashib, hayvon xususiyatlari insonni atovchi so'zlar va birikmalar bilan berilish holatlari ko'p uchraydi. Ular antroposentrik metaforaning yorqin ko'rinishlaridan biridir" [3]:

Esli molim, oqilim, churiya-chur-ey,

Yelkamdagi kokilim, churiya-chur-ey,

Shuncha molning ichida, churiya-chur-ey,

Bog'da ochilgan gulim, churiya-chur-ey. (TA, 345)

Matndagi antroposentrik metaforaga asos bo'lgan tushunchalar zamiridagi real va irreal o'xshashlik mavjud. Masalan, *esli molim, yelkamdagi kokilim* birikmasi insonga xos tana a'zosi semasiga ega bo'lib, echkinning yollariga qiyosan real o'xshashlikka asoslangan. *Bog'da ochilgan gulim* birikmasi esa irreal o'xshashlikka asoslangan metafora sanaladi.

Tarixda inson sifatlarining qaysidir yo'sinda hayvonga ko'chirish orqali chorva bilan go'yoki "yumshoq" muomala qilinadi. Buning zamirida hayvonlarda g'ayritabiiy kuch, ruh bor degan fetishistik tasavvurlar yotadi. "Hayotga tilsimiy (magiyaviy) munosabat ma'lum predmetlarni fetishga aylantirib, ularga sig'inishga, u yoki bu jonivorni (yoki o'simlikni) totem hayvon (urug'ning asoschisi) deb e'lon qilishga va unga sig'inishga olib keladi. Tilsimiy munosabat tabu (taqiq)qa aylanadi. Magiyada tabu sakral (muaqaddas) ahamiyat kasb etadi va turmush me'yoriga, qoidasiga aylanadi" [4].

Hayvon va parrandalarga sig'inish elementlari o'zbek madaniyati tarixida ham mavjud bo'lgan. Hayvonlarni totemlashtirish davridan qolgan mifologik qarashlar natijasida insonlarga hayvonlar nomining ism qilib berilishi hodisasi bugungi kunda ham saqlanib qolgan. Tog'ay Murod qahramonlari orasida ham *Qoplonbek, Bo'ri* ismli shaxslar uchrashi fikrimizni isbotlaydi. Bunday nomlarda irreal o'xshashlik vositasida orzu-niyat ham metaforik mazmunni ifodalashga xizmat qiladi: 1. "Bo'ri (o'z.) – qadimiy odatga ko'ra sog' bo'lsin, mahkam bo'lsin deb bo'ring jag'idan (terisidan) o'tkazib olingan bola yoki tish bilan tug'ilgan farzand. Shakllari: Bo'rijon, Bo'riboy, Bo'ribek, Bo'ritoy, Bo'riqul" [5]. 2. "Qoplon (o'z.) – qoplondek dovyurak, jasur bo'lib o'ssin yoki asad(iyul) oyida tug'ilgan bola" [6].

Kishilarga nisbatan ularning sifatlarini baholash uchun ham hayvon nomlari etnik dunyoqarash bilan bog'liq holda qo'llanadi. Bunda ayrim hayvonlarga xos xususiyatlar insonga ko'chiriladi.

Darhaqiqat, zoonim, fitonim, ornitonimlar, hatto abionimlar ham ko'p hollarda insonga nisbatan metaforik ma'noda qo'llanadi. Masalan, Tog'ay Murod qo'llagan quyidagi misolda zoomorfik metafora antroposentrik metafora vazifani bajarganini ko'rish mumkin. Asarda it metaforasi o'zbek lingvomadaniyatiga xos haqorat ma'nosi bilan birgalikda insonni ifodalaydi: **"Men sega biror yomon gap gapirdimmi, it!! – deya shang'illadi. – Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!!." [7]**

Bir so'z turli madaniyatlarda turlicha ma'no tashishi mumkin. Ruslarda it ham salbiy hodisalarni, ham sodiqlik, vafodorlik, oddiylilikni assotsiatsiyalaydi. Jumladan, *sobachya vernost, sobachya predannost, sobachya jizn* kabi frazeologik birliklarda mazkur xususiyatlar o'z aksini topgan; beloruslarda it salbiy xususiyatlarni ifodalaydi: *ushissa u sabachuyu skuru* ("layoqatsiz, dangasa odamga aylanish"), *sobakam padshit* ("yomon odam"); o'zbeklarda, qirg'izlarda va qator boshqa turkiy xalqlarda it haqoratni bildiradi.

Zoomorfik metaforalarning antroposentrikligi nihoyatdagi ko'pligi bilan ajralib turadi. Antropozoomorfizmlar aynan insonni tavsiflashga qaratilgan metaforalar ekanligi bilan ajralib turadi. Tilshunoslikka doir tadqiqotlarda hayvon nomlarining inson, predmet, mavhum tushuncha va h.k.lar tushunchalarining barcha **"Hushim birdan boshimdan uchdi"** (Murod T. Tanlangan asarlar. Romanlar, qissalar.–T.: "Sharq", 2019., 424-bet. Keyingi o'rinlarda qisqartma ko'rinishida ifodalanadi) gapida hushning uchadigan narsa, qush metaforasini ifodalagan. Demak, hush- bu qush. Yoki oqshom ham qushga o'xshatilgan. Oqshom qo'ndi. (TA, 491) Oqshom – qush.

Quyidagi misollarda antroposentrik zoomorfizmlarga guvoh bo'lamiz:

- Odam – hayvon. *Uh hayvon, uh bandit! Sen hali rahbarlarga qo'l ko'taradigan bo'ldingmi? – dedi.* (TA, 442)

- Odam – chayon. *Meni siz chaqdingizmi, aka?* (TA, 469)

- Odam – it. *Tanqidchi – it. Bir nimani bilsa-bilmasa akillayveradi! Akillama, desa, battar akillaydi!* (TA, 630)

- Odam – sher. *Ulug' shoir muharrir huzuriga sher bo'lib yo'l oldi* (TA, 634)

- Odam – sichqon. *Bir sichqon misol kimsani ulug' shoir qilib yaratding...* (TA, 640)

- Odam – nortuya. ...*Meni nortuya misol qilib yaratding.* (TA, 640)

- Odam – shimpanze. *Shimpanzeni ko'zimdanda yo'qoting.* (TA, 627)

- Odam – chittak. Bilag'onlar ichida kuldi. Dahoga chittak ijodkor, deya qaradi. (TA, 628)

- Ayol – chayon yo ilon. *Aka, chaqish ayolning ishi.* (TA, 469)

- Inson ko'zi – ohu ko'zi. *Ay, ohu ko'zlarindan.* (TA, 613)

- Xalq – poda. - *Xalq deganingiz poda-ku! – Nega endi, ichida ziyolilari ham bor. – Qat'i nazar! Xalq - poda!* (TA, 638)

- Xalq – qo'y. *Uh, qo'ylar! – deya ijirg'andi Daho. – O'tlab yurgan qo'ylar! Qarab tur, hali hammangni ketimdan qo'yday ergashirmasam ko'rasan.* (TA,640); *Bular o'tlab yurgan qo'ylar! Qo'ylar Pahlavon Dahoni tushunmaydi! Bu asrda hech kim Pahlavon Dahoni tushunmaydi!* (TA, 628)

- Odam – ajdarho. *Ana shu el-yurtini deb ajdarho og'ziga qo'l tiqib keldingiz! Gitler ajdarho edida, to'g'rimi gapim?* (TA, 663)

Binobarin, metaforik munosabat ma'lum sharoitda, ma'lum voqea-hodisani tasvir etishda ikki predmet yoki hodisa o'rtasidagi umumiylikka asoslangan holda belgilanadi. Ular o'rtasidagi umumiy ko'rinishlar, xislatlar biridan ikkinchisiga ko'chiriladi. Bunda asosan obrazli tushunchalar yuzaga keladi.

Yovvoyi qushlar, uy parrandalari nomlarini anglatuvchi ko'pgina leksemalar ham metaforik ma'noni ifodalash uchun xizmat qiladi. Ko'pgina holatlarda qushlarga xos ba'zi bir salbiy xatti-harakatlardagi ma'no ifodalashda metaforik munosabat yuzaga keladi. Bunday holatda ma'noda ekspressiv-emotsionalik yanada kuchayadi hamda badiiy ta'sirchanlik oshib boradi. Bunday qo'llashlar ham yozuvchi ijodi uchun xarakterli bo'lib, buni quyida berilgan matn orqali ham anglab yetish mumkin: "...Otlar pishqirdi, otlar kishnadi. Otlar tarsillab-tarsillab yer tepindi. Tun jarchisi boyo'g'li uzib-uzib ovoz berdi" [8].

Keltirilgan matnda *tun jarchisi* so'zi semantikasida salbiy ma'no ifodasi mavjud bo'lib, yomon insonlarning fitna-yu nayranglari tunda tug'ilishiga ishora qilingan. Demak, bu o'rinda qahramonning tinglovchiga munosabatining salbiyligi ushbu metafora orqali ochilgan. Ayni paytda, so'zlovchining bu holatdan achinayotganligini ta'kidlash ishorasi bor.

Ayrim tadqiqotchilar *ot, eshak, qo'y, it, bo'ri, tulki, yo'lbars, boyo'g'li, musicha, burgut, lochin, qaldirg'och, bulbul* kabi so'zlar ko'chma ma'nolarda keng qo'llanishini aytib, shunday mulohaza bildiradilar: "Otning baquvvatligi, eshakning aqlsizligi, qo'yning yuvoshligi, itning vafodorligi, mushukning epchilligi, tulkining ayyorligi, burgutning changallashdagi kuchliligi, lochinning ko'zi o'tkirliги kabi tipik xususiyatlari boshqa predmetlarga nisbatan metaforik usulda ko'chiriladi, natijada konnotativ ma'no yuzaga keladi hamda matnning ta'sirchanligi oshadi" [9]. To'g'ri, bunday metaforalar asosidagi ko'chma ma'nolar, albatta, konnotativ ma'noga ega, shuning uchun matnning ta'sirchanligiga yordam beradi.

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, "inson" va "hayvon" konseptlarida antroposentrik metaforalarning o'zni salmoqli. "Inson" konsepti insonning murakkab tabiati va milliy-mental muhit egasi bo'lgani uchun ham o'ta murakkabligi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аристотель. Риторика / Античные риторика. –М.: МГУ, 1978.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора дискурс / Теория метафоры. –М.: Прогресс, 1990.
3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем (перевод Н.В. Перцова) // Теория метафоры. –М., 1990
4. Мамадалиев М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти: Филол.фан. номз. дисс... – Тошкент: 1998.
5. Mahmudov N. Termin, obrazli so'z va metafora.//O'zbek tili va adabiyoti jurnali. 2013-yil 4-son.
6. Qobuljonova G. Metaforaning sistemaviy-lingvistik talqini: Filol.fan.nomz...diss. –T.,2000.
7. Tohirov Z. Metafora leksema-sememasining pragmatic semasi/O'zbek tili va adabiyoti. -1983. №1.
8. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Л.,1940.
9. Худойберганаева Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. –Тошкент: Фан, 2013.

UO'K 821.161.1

TOPISHMOQLI ERTAKLARDA SINOV MOTIVI

M. Jo'rayeva, kat.i.x., PhD, O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent
D.Igamuratova, kat.i.x., PhD, O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

Annotatsiya. *Mazkur maqola o'zbek va rus ertaklarida epik shart sifatida aytilgan topishmoqlarning javobini topishiga qarab talabgorlarni sinovdan o'tkazish hamda shu orqali bo'lajak kuyovni tanlash motivlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *ertak, shart, topishmoq, malika, kal, ahmoq, initsiatsiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются мотивы отбора претендентов на отгадку загадок, а также выбора будущего жениха, как этическое состояние в узбекских и русских сказках.*

Ключевые слова: сказка, условие, загадка, принцесса, лысый, дурак, инициация.

Abstract. this article analyzes the motives for selecting applicants for solving riddles, as well as choosing a future groom, as an epic state in Uzbek and Russian fairy tales.

Keywords: fairy tale, condition, riddle, princess, bald, fool, initiation.

Yosh avlodni ajdodlarimiz tarafidan yaratilgan ezgu an'analar ruhida kamol toptirishning asosiy tayanchlaridan biri hisoblangan nomoddiy madaniy meros durdonalari orasida o'zining ta'lim-tarbiya tizimiga juda yaqinligi va xalqning didaktik qarashlarini ixcham badiiy shaklda ifoda etgan topishmoq janri alohida o'rin tutadi. Badiiy so'z san'atining o'ziga xos hosilasi tarzida taraqqiy etib, takomillashib yaxlit poetik tizimga aylangan o'zbek xalq topishmoqlari xalq og'zaki ijodining eng qadimiy, eng ommaviy janrlaridan biri bo'lib, xalqning badiiy tafakkur durdonasi sifatida uzoq yillardan buyon avlodlardan avlodga o'tib, o'zining ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Ma'lumki, dunyo xalqlari folklori singari o'zbek folklorida ham barcha janrlarning tarixiy asoslari o'zaro bog'liq. Biror bir janr namunasining boshqa bir janr tarkibida uchrashi, ma'lum bir qonuniyatlar asosida boshqa bir janrlarga ko'chishi tarixiy-folkloriy jarayon hosilasidir. Folklorida janrlarning o'zaro munosabati, kichik janr namunalari katta janr namunalari tarkibiga singib ketishini tipologik hodisa, deyish mumkin. Ana shu xususiyat o'zbek xalq topishmoqlariga ham tegishlidir. Topishmoq janri ko'plab boshqa folklor janrlari bilan bog'liqligi, munosabatlari, bir-birini boyitishi, o'zaro ta'siri, uyg'unlashuvi, umumiylik va farqlilik jihatlariga ega. Quyida topishmoq janriga nisbatan yaqin janr sanalgan ertak janri tarkibidagi topishmoqlar ya'ni ertakli topishmoqlar, undagi motiv, obrazlar va ularning genezisi kabi masalalarga to'xtalmoqchimiz.

Ertaklar tarkibida keluvchi, ularning syujetida muhim rol o'ynovchi, ba'zan butun ertak syujetini shakllantiruvchi namunalarni topishmoqlarning bir ko'rinishi deyish mumkin. Folklorshunos olim G'.Jalolov bu turdagi ertaklarni «topishmoq ertak» [1] deb atashni taklif etsa, topishmoqshunos olim Z.Husainova esa topishmoq va ertak munosabatlarini ikki ko'rinishga ajratib, ularning birinchi tipida – ertakning butun syujeti topishmoqqa asoslanadi va undan topishmoqni ajratib bo'lmaydi, ikkinchi tipida – ertakning asosiy syujetiga topishmoqli epizod va motivlar kiritilib, ular olib tashlansa ertakka putur etmaydi, faqat qisqaradi, kambag'allashdi, degan xulosaga keladi [2].

Har qanday holatda xam aytish mumkinki, topishmoq va ertaklar mustaqil ijro etilgandan ko'ra kengroq ma'no-mazmunga ega. Qolaversa, topishmoq ertaklarning tarixiy asoslari nisbatan qadimiyligi undagi jumboqlarda o'z aksini topadi. Rus olimi V.Mitrafanova ertaklarda qiyin topishmoqlar ko'p uchrashini yozib, ertaklardagi topishmoqlar qadimiy tipga mansub bo'lishi kerak, degan mulohazalarni bildiradi [3].

Ertaklarda epik shart sifatida aytilgan topishmoqlarning javobini topishiga qarab talabgorlarni sinovdan o'tkazish hamda shu orqali bo'lajak kuyovni tanlash motivi ko'p uchraydi. Binobarin, rus olimi S.F.Baranovning yozishicha, «qadimda topishmoq aytishish kishining aql-idrokini sinab ko'rish vositasi sanalgan. Qadimgi odamlar bo'lajak ov baroridan kelishi, jangu jadallarda qo'li baland kelishi, nikohi baxt keltirishidan manfaatdor bo'lgan. Shuning uchun ham turmush qurayotgan yigitlar to'ydan avval maxsus koshinlar tomonidan muayyan «sinov» shartlarini bajarishi talab qilingan. Yoshlarning bir yosh mansubiyatidan boshqasiga o'tishi bilan bog'liq bunday sinov-initsiatsiya marosimining izlari rus folklorida saqlanib qolgan. Ruslarning nikoh to'yi marosimida kelin taraf ayollari bilan kuyovning jo'rasi o'rtasida bo'lib o'tadigan jumboqli aytishuvda u yoki bu predmetlarni o'z nomi bilan emas, balki o'sha narsaning muayyan belgi-xususiyati asosida tilga olish asosida o'ziga xos «oldi-sotdi» qilish an'anasi mavjud bo'lgan» [4].

P.G. Bogatirev tahriri ostida chop ettirilgan «Rus xalq og'zaki poetik ijodi» darsligida ham topishmoq janrining qadimiy shaklini aniqlashda uning ertak va to'y marosimi tarkibida saqlanib kelayotgan nisbatan sodda ko'rinishlarini qiyosiy tahlilga tortish lozimligi qayd etilgan. «Ertak va nikoh to'yi marosimi fikrni «o'zgacha» ifodalash, ya'ni «jumboqli, sirli» nutqning hozirgi kungacha etib kelgan topishmoqlarga nisbatan ancha soddaroq shaklini saqlab qolgan bo'lib, bu hali muayyan badiiy struktura, qofiya va boshqa poetik belgilarga ega bo'lgan janr emas, balki shunchaki «sirli» nutq namunasi edi, xolos. Epik asarlar hamda marosim tarkibida saqlanib qolgan bunday jumboq namunalari «metaforik nutq»ning qadimiy shakli bo'lganligi bois, funksional jihatdan ham hozirgi topishmoqlardan farqlanib turadi: odatda, ertak yoki marosimda uylanayotgan yigit yoki uning yaqin do'stiga topishmoq aytiladi. Topishmoq javobini topish yoki topa olmasligiga qarab uning topqirligi, hayotga tayyorligi, aql-farosati, donoligi sinab ko'riladi. Shunga ko'ra, qadimda topishmoq javobini topa olmagan yigit kuyovlikka munosib ko'rilmagan, deb taxmin qilish mumkin» [5].

Topishmoq janrining qadimgi to'y marosimlarida «ramziy sinov» usullaridan biri sifatida qo'llanilganligini tasdiqlovchi dalillar o'zbek xalq ertaklarida ham uchraydi. O'zbek xalq ertaklarining

syujet to'qimasiga singib ketgan topishmoqlarning genezisi qadimgi nikoh marosimlariga bog'liqligini e'tirof etgan folklorshunos olimi Z.Husainova «topishmoqli ertaklarning muhim xususiyatlaridan biri yana shundaki, ularning aksariyatida oila qurish uchun intilish, chin muhabbatga erishish yoxud o'z sevgilisiga vafodorlik qilish kabi yuksak insoniy g'oyalar ifodalangan. Bunday mavzularning keng o'rin tutishi bevosita o'zining hayotiy-tarixiy asoslariga ega... Qadimda yosh yigit-qizlarning muhabbati, oila qurishga intilishlari bevosita ularning aqliy darajasi, topqirligi, fahm-farosati, tadbirkorligiga qarab belgilangan», – deb yozgan edi [6].

O'zbek xalq ertagi «Oyjamol va kal»da mamlakatning bir chetida yashaydigan bir podachi kal yigit malikaning shartlarini eshitib qolib, baxtini sinab ko'rish maqsadida shaharga keladi. Uni ko'rganlar «shu kal malikaning shartlarini bajara olarmidi?» deb mazax qilib kulishadi.

Malika Oyjamol o'zining besh topishmoqdan iborat shartini ayta boshlabdi.

– Uzun-uzun hamyon, undan uzun hamyon, uni toping dilbarim? – debdi.

Kal: – Uzun-uzun hamyon – tutun alanga emasmi, undan uzun hamyon – bulut emasmi? Topdimmi, dilbarim, topmadimmi, dilbarim? – deb javob beribdi.

Oyjamol: – Topdingiz! Ikkinchi shartim bu turur: Qamish uchi qaltiroq, igna uchi yaltiroq, buni toping, dilbarim? – debdi.

Kal: – Qamish uchi qaltiroq – shamol aning emasmi, Igna uchi yaltiroq – chiroq aning emasmi? Topdimmi, dilbarim, topmadimmi, dilbarim? – debdi. Oyjamol:

– Topdingiz! Uchinchi shartim bu turur: Takur-tukur takrabo, ichi to'la mehribo, uni toping dilbarim? – debdi. Kal:

– Takur-tukur takrabo – beshik aning emasmi, Ichi to'la mehribo – bola aning emasmi? Topdimmi, dilbarim, topmadimmi, dilbarim? – debdi.

Oyjamol: – Topdingiz! To'rtinchi shartim bu turur: Sassiq ko'lda it hurar, uni toping dilbarim? – debdi. Kal:

– Sassiq ko'lda it hurar – baqa akang emasmi? Topdimmi, dilbarim, topmadimmi, dilbarim? – debdi. Oyjamol:

– Topdingiz! Beshinchi shartim bu turur: Tog'ning uchi to'qirchoq, buni toping dilbarim? – debdi. Kal:

– Tog'ning uchi to'qirchoq – kal akang emasmi? Topdimmi, dilbarim, topmadimmi, dilbarim? – debdi. Oyjamol:

– Topdingiz! Shartlarimni to'la bajardingiz. Endi men sizniki, qaerga desangiz o'sha erga ketaveramai, – debdi. [7]

«Axlantoz» ertagida ham podshoning qizi malika Sohibjamol talabgorlar oldiga «Kimki mening topishmog'imning javobini topsa, o'sha yigitga turmushga chiqaman» deb shart qo'yadi. Hech bir talabgor malikaning topishmoqlariga javob berolmaydi va faqat bir kambag'al yigitgina buning uddasidan chiqadi. Sohibjamol yigitga quyidagicha topishmoq bilan murojaat qiladi:

Uzoq erda o't kuyur-o,
Ani toping, Axlantoz.
Sassiq soyda it hurar-o,
Ani toping, Axlantoz.
Chorbog'imda juft chinor-o,
Ani toping, Axlantoz.
Eshigimda qo'sh munguz-o,
Ani toping, Axlantoz.
Qora tolim butoqsiz-o,
Ani toping, Axlantoz.
Oqqina qo'zim suyaksiz-o,
Ani toping, Axlantoz.

Malikaning bu topishmog'iga kal ko'rinishida kelgan ertak qahramoni shunday javob beradi:

Uzoqda o't kuyur-o,
Bo'ri ko'zi, oyimqiz.
Sassiq soyda it hurar-o,
Qurbaqalar, oyimqiz.
Chorbog'ingda juft chinor-o,
Ota-onang, oyimqiz.
Eshigingda qo'sh munguz-o,
Ini-og'ang, oyimqiz.
Qora toling butoqsiz,

*Qora soching, oyimqiz.
Oqqina qo'zing suyaksiz-o,
Qo'sh anoring, oyimqiz. [8]*

Keltirilgan ertaklarning ikkalasida ham malikalar bergan topishmoqlar javobi kal obrazi tomonidan topiladi. «O'zbek xalq sehrli ertaklarida kal obrazi ikki xil talqin qilinadi. Birinchisi, tilla kokillarini yashirish maqsadida boshiga teri kiygan soxta kal bo'lsa, keyingisi omad qushi boshiga qo'nib, dangasaligi fonida aqligi yashiringan haqiqiy kal obrazidir. Birinchi tur kal o'zining kuchi va kimligini niqoblash maqsadida atayin kal tusiga kirs, ikkinchisining aqliligiga sabab aynan boshida tuki yo'qligidir» [9]. Sehrli ertaklardagi kal obrazi haqida bildirilgan yuqoridagi fikrga biz ob'ekt sifatida olgan ikkala maishiy («Oyjamol va kal», «Axlantoz») ertakdagi kal obrazi uyg'unlashgan. Umuman, har qanday turdagi ertaklarda kal zukko, aql egasi sifatida gavlalanadi. «Xalq og'zaki ijodi asarlaridagi kal obrazi aslida niqob bo'lib, o'zini atay kalga yoki yolg'onchiga chiqargan ob'ekt aslida – aql va haqiqat timsolidir. Ular mavjud vaziyatga oqilona echim topishi, aqli va zukkoligi bilan boshqa personajlardan ajralib turadi» [9].

«Царевна разгадывающая загадки» [10] («Topishmoq topuvchi malika») rus ertagida o'zbek ertagidan farqli o'laroq malika aksincha kuyovlikka nomzodlar tomonidan aytilgan topishmoqlarga javob beradi. Topishmoqlarga malika kitobi erdamida javob beradi, shu bilan ularni o'limga mahkum qiladi. Ertakda bir cholni uch o'g'li bo'lib uchinchi o'g'li Ivan-durak. Bu Ivan-durak ya'ni «ahmoq» obrazida keladi.

Otasidan fотиha olib Ivan yo'lga chiqadi. Yo'lida erda etgan nonni ot tepkilab etganini ko'rib, cho'pni qo'lga olib uni haydab yuboradi. Bu birinchi topishmog'im deydi. Yo'l-yo'lakay ilonni nayza bilan o'ldiradi. Bu ikkinchi topishmoq deb podshox saroyiga etib keladi. U tomonidan: «Ехал я к вам, вижу на дороге добро, в добре-то добро же, я взял добро-то да добром из добра и выгнал; добро от добра и из добра убежало» (men sizning oldingizga kelayotgan edim, yo'lda yaxshilikni ko'rdim, yaxshilik doim yaxshi-da, yaxshilikdan yaxshini oldim va yaxshilikni haydab chiqardim; yaxshilik yaxshilikdan chiqib qochdi), degan topishmog'iga malika o'z kitobida javob topolmaydi. Bahona qilib topishmoqni javobini keyingi kunga berishini aytib, o'zining xizmatkor qizini Ivan eniga yuboradi. Oltinlarni va'da qilgan xizmatkorga Ivan «malika xonamda tuni bilan tik tursa javobini aytaman» deb javob beradi. «Ahmoqqa» erga tegishni xohlamagan qiz tuni bilan tik turib uxlamasdan chiqadi. Ertasi Ivandan topishmoqni javobi «ot» ekanligini bilib javobini beradi. Ivan ikkinchi topishmog'i: «Ехал я к вам, на дороге вижу зло, взял его да злом и ударил, зло от зла и умерло» (men sizning oldingizga kelayotgan edim, yo'lda yomonlikni ko'rdim, uni oldim va yomonlik bilan urdim, yomonlik yomonligi uchun o'ldi) [11]. Bu topishmoqni ham javobini bilmagan malika yana xizmatkor qizni yuboradi va Ivandan oldingi shartni eshitadi. Birinchi tunda bo'lgan holat ikkinchi tunda ham qaytariladi. «Ilon» degan javobni olgan malika o'z maqsadiga etadi. Uchinchi topishmoqqa kelganida Ivan ayyorona yo'l tutadi.

«Третью загадку Иван-дурак так не стал загадывать, а велел брат всех сенаторов и загадал, как царевна не умела отгадывать те загадки и посылала к нему горничную подкупать на денги. Царевна не могла догадаться и этой загадки; опять к нему спрашивают – сулила серебра и золота сколько угодно и хотела отправить домой на прогоне. Не тут-то было!

Опять простояла ночь не спавши; он как сказал ей, о чем загадка, – ей разгадывать-то нельзя; о ней, значит, узнают, как и те загадки она выпытывала у Ивана-дурака. И ответила царевна: «Не знаю» [11]. («Ivan-ahmoq uchinchi topishmoqni, barcha senatorlarni yig'ilganidan so'ng beradi. Bunda: Malika topishmoqlarni javobini bilish uchun, uni oldiga pul va'da qilib o'z joriyasini yuborganini topishmoq tarzida ba'en etadi. Malika bu topishmoqni ham javobini topolmadi; yana oldingi kabi – Ivanga xohlaganicha kumush va oltin va'da qiladi. Lekin unday bo'lmadi! Malika Ivanni shartiga ko'ra tunni uxlamasdan tik oyoqda o'tkazadi. Ertalab yigit unga topishmoq nima haqida ekanligini aytib berganida, Malika Ivan-ahmoqdan topishmoqlarni javobini so'rab olgani va uning siridan hamma voqif olishidan qo'rqib «bilmayman» deb javob beradi»).

Ivan o'zining aql-idroki, zakovati tufayli malikaga erishadi.

Ko'pgina rus ertaklarida «durak» ya'ni «ahmoq» obrazlari ko'p uchraydi, masalan: «Сивка-бурка», «Конек-горбунок», «Иванушка-дурачок», «Хрустальная гора» va h.k. Ertaklardagi bu obrazlar oila uchinchi o'g'il bo'lib, o'zlarini soddaligi, ba'zan ish eqmasligi uchun «durak» laqabini oladi. Shuni ta'kidlash kerakki «Rossiya xristianlikka o'tishdan oldin birinchi farzandga «Pervak», ikkinchisiga «Vtorak», uchinchisiga «Drugak» deb laqablar berilgan. Bu esh bolaga ins-jinslar tomonidan zarar etkazmaslik uchun berilgan. Bola 12-13 o'spirin eshga o'tgandan so'ng odatiy ismlar berilgan. Vaqt o'tishi bilan «Drugak» qisqartirilib «durak» shakliga kelib qoladi» [11]. Ertakdagi Ivan iniqatsiya tufayli Ivan-durakka aylanadi.

Rus ertaklarida «taxtga da'vogarlarining topishmoqlar topish musobaqasini ham o'ziga xos imtihon sifatida ko'rish mumkin. Boshqa bir urug'ga kirmoqchi bo'lgan eki turmushga chiqmoqchi bo'lgan kishi topishmoqlarni ham topishi kerak edi» [12]. Ertakdagi Ivanni asl maqsadi taxta da'vogarlik emas, malikaga erishish edi. Natijada esa taxt vorisiga aylanib, Ivan-durakdan Ivan-царевич maqomiga ko'tariladi.

Mazkur topishmoqli ertaklarda nikoh to'yi marosimining qadimiy shakllaridan biri – to'ydan avval ku'evni sinab ko'rish udumi o'z ifodasini topgan. An'anaga ko'ra, qiz taraf yigit tomonga (kuyov, uning yaqin do'sti va boshqa qarindoshlariga) muayyan jumboqli savollar bergan va ana shu topishmoqlarga berilgan javoblarga qarab bo'lajak ku'evning aqlu farosati, topag'onligi, oilaviy ha'etga tayergarligi sinab ko'rilgan. Topishmoq aytish odati qadimda nikoh to'yiga tayergarlik ko'rish bosqichiga mansub udumlardan biri sifatida ommalashganligi Yu.I. Levin tomonidan ham e'tirof etilgan. To'y oldi udumi eki bevosita to'yning o'tish jara'ida aytilgan topishmoqlar ku'ev va kelin tarafdan qay birining ijtimoiy mavqei baland ekanligini aniqlashning «o'ziga xos nutq» vositasi vazifasini o'tagan [13].

Nikoh to'yi marosimi tarkibida bugungi kunga qadar saqlanib kelayotgan «kuyov sinov», «o'tin yorar», «o'choq kovlatdi», «shavla edi» kabi bir qator udumlar mavjudki, ularning barchasida bo'lajak kuyovning kuch-qudrati, abjirligi, topqirligini sinab ko'rish maqsadi ustuvorlik qiladi. Bu udumlar bo'lajak kuyovni jismoniy jihatdan sinab ko'rishga qaratilgan bo'lib, qadimda ana shu marosimiy amallar sirasida uylanguvchi yigitning aqlu idroki yuksakligini aniqlash maqsadida topishmoq-jumboq aytish odati ham mavjud bo'lgan. Urf-odat va marosimlar taraqqi'atining muayyan bosqichiga kelib esa topishmoqning to'y oldi sinov udumi sifatidagi ritual-magik funktsiyasi o'z kuchini yo'qotgach, bu qadimiy an'ana alohida motiv sifatida epik syujetlar tarkibiga singib ketgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жалолов Ф. Эртак ва топишмоқ//Ўзбек фолклорида жанрлараро муносабат. – Т. ФАН, 1979. – Б. 127-133.
2. Хусаинова З. Топишмоқли эртаклар//Ўзбек фолклори очерклари. Т.2. –Б. 102-129.
3. Митрофанова В.В. Русские народные загадки. – Л.: Наука, 1978. – С.
4. Баранов С.Ф. Русское народное поэтическое творчество. – М.: 1962. – С.131.
5. Русское народное поэтическое творчество. – М., 1954. – С.215.
6. Хусаинова З. Топишмоқли эртаклар // Ўзбек фольклори очерклари. 2-том. – Тошкент: Фан, 1989. – 104-бет.
7. «Ойжамол» (хаётий эртаклар, 2-китеб) 12-жилд, 1969 йил; Фафур Гулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти.
- Нашрга тайёрловчи: М.Афзалов, З.Хусаинова, Н. Собуров.
8. Гулпар / Ўзбек халқ ижоди. Наманган эртаклари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1967. – 215-217-бетлар.
9. J.Asqarova, Z.Rasulova. Sehrli ertaklarda kal obrazi va soch magiyasi bilan bog'liq qarashlar. // Til va adabiyot. uz. 2023, №11. – 6.42.
10. Русские сказки. Москва: Художественная литература, 1987. – 383 с.
11. Синявский А.Д. Иван-дурак: Очерк русской народной веры. – М.: Аграф, 2001. – С.204.
12. Колесникова И.М. Загадка в сказке. Ученые записки Ленинградского государственного университета. 1941. Вып. 12., – с. 99. Аникин В.П. Русские народные пословицы. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. М., 1957. – с. 66.
13. Левин Ю.И. Семантическая структура загадки // Паремнологический сборник. – М.: Наука, 1978. – С.252.

UO'K 81-13

XORAZM VOHASI MAQOLLARI UMUMTURKIY TAFAKKUR IN'IKOSI SIFATIDA

M.X.Jumanyazova, dots., f.f.n., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolda Xorazm vohasi maqollarining til xususiyatlari o'rganilar ekan, ularning umumturkiy xalqlardagi shakl va mazmun plani ham tadqiq qilinadi. Maqolada bir qator maqollarning tarqalish hududi hamda ularning lug'aviy xususiyatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi, maqol, umumiylik, qadimiylik, mushtaraklik, o'g'uz va qipchoq lahjasi, semantik taraqqiyot.

Аннотация. В данной статье наряду с изучением языковых особенностей пословиц Хорезмского оазиса изучается также их форма и содержательный план у тюркских народов. В статье показан ареал распространения ряда пословиц и их лексические особенности.

Ключевые слова: Хорезмский оазис, пословица, древность, общность, огузский и кыпчакский диалекты, семантическое развитие.

Abstract. In this article, while the language features of Khorezm oasis proverbs are studied, their form and content plan in the Turkic peoples is also studied. The article shows the area of distribution of a number of proverbs and their lexical features.

Key words: Khorezm oasis, proverb, antiquity, commonality, Oghuz and Kipchak dialects, semantic development.

Xorazm vohasi maqollarining ilk to'plami H.Vamberi [1] tomonidan jamlangan bo'lsa, 1923-yilda Bekjon Rahmonov tomonidan "O'talar so'zi" nomi bilan nashr qilingan. Xorazm vohasida tarqalgan maqollar umumo'zbek, hatto umumturkiy doiradan tashqari chiqmasligi tabiiydir. Albatta, bunda "umumiyluk" tushunchasi maqollardagi mazmun va ifoda planini nazarda tutadi. Maqollar aslida inson tafakkuri umumiyligi, ya'ni zoti va sifati bilan insoniyat bir mansha' va manbaga oidligini, "bir javhardan yaratilgani" (Shayx Sa'diy)ni ko'rsatuvchi ilmiy faktlar majmuyidir. Shuning uchun vohada tarqalgan maqollarning bir-biridan lisoniy hamda madaniy jihatdan bir qadar yiroqlashgan turkiy xalqlardagi maqollar bilan mazmun va ifoda jihatidan mushtarakligini ajablanarli emas. Masalan, vohadagi "Suvni go'rmin adik yechma", "Yemin birin patya o'qima" (adab. orf. "Suvni ko'rmay etik yechma") maqollari tuvalarda "Dag korbeyn edeeñ aзыmma" (ruscha "He увидев горы, не втыкай подол за пояс") va "Sug korbeyn idiñ ujulba!" (ruscha "He увидев воду не снимай заранее сапоги") [2] tarzida qo'llaniladi.

Bu maqollar mazmun va shakli jihatidan naqadar qadimiy ekanini Mahmud Koshg'ariy tomonidan "Suf ko'rماغuncha etuk tartma" [3] maqolining keltirilishi hamda "Bu maqol ishlarda mulohazali bo'lishga undalgan kishilarga nisbatan qo'llanadi" tarzida izohlanishi bilan ko'rishimiz mumkin. Ta'kidlash joizki, "Hikmatnoma" mualliflari ham ushbu manbaga murojaat qilishgan [4].

O'rganishlar orqali bu maqolning tarqalish hududi ancha kengligining guvohi bo'lamiz. Jumladan, forslarda "ob nadiyde muzero nakashid", afg'onlarda "ob nodiyda muzaro az po kashidan xatost" shakllari keng tarqalgan. Maqolning "Yemin birin patya o'qima" ("Yemasdan oldin fotiha o'qima") shakli esa vohada keng tarqalgan shaqol va uning saydi (ovdagi o'ljasi) quyon haqidagi mashhur masal xulosasiga asoslangan. Maqolning "shag'al-diyn patya o'qima" shaklida ishlatilishi ham bejiz emas.

"Tosh bilan urganni osh bilan ur" maqoli ham ko'plab turkiy xalqlarda shu mazmun va ifodada ishlatiladi. Masalan, qorachoylarda "Tashbla urganny ashbla ur" (ruscha muqobili "Накорми врага своего").

Xuddi shuningdek, o'zbeklarda, jumladan, "Ilon olasi sirtida, odam olasi" ichida maqoli Xorazmda "mol alasi ichida..." hamda "sig'ir alasi ichida..." shakllarida ham tarqalgan. Xuddi shu maqol tuvalarda "Blnax eriene tasýgar, kisi eriene isiger" hamda "Chýlanny shokary dashtynda, kijiniñ shokary ishtinde" shakllarida tarqalganki, unda ham qiyos obykti sifatida *ynax* (sigir) va *chýlan* (ilon) tanlangan. O'zbek tilida *ilon/yilon* so'zining etimologiya xususida Sh.Rahmatullayev qadimgi turkiy tildagi "qimirla-", "jil-" ma'nosidagi *yul-* fe'liga *-an* qo'shimchasi qo'shib yasalganini yozadi [5]. Ko'rinadiki, bunda zoonim motivatsiyasi jonivorning tashqi belgisiga asoslanadi [6].

Xorazmda *ilon* o'g'uz va qipchoq lahjasi vakillarida farqli ravishda *ilan* va *yilan* shakllari ishlatiladi. Aslida bu so'zning *ilan/yilan/djilan/chilan* kabi shakllarida ishlatilishi boshqa turkiy tillarga ham xos. Yuqorida ko'rganimizdek, tuva tilida *chýlan* shakliga ega. Alisher Navoiy asarlari tilida *yilon* shaklida keladi:

Tifl yilon naqshig'a moyil durur,

Zahrini bilmaski halohil durur [7].

Boshqa tillarda, jumladan, eski o'zbek tiliga ham o'zlashgan forsiy *mor* so'zining kelib chiqishi esa uning xarakterli belgisiga asoslangan. *Mor* so'zi pahlaviy tilida *mār* shaklida bo'lib, sanskritcha "o'ldiruvchi, qotil" ma'nosidagi *māra* so'zi bilan o'zakdoshdir. "Avesto"da *mairya* so'zi esa "ziyonkor", "zararkunanda" ma'nosini anglatadi. Bularning barchasi *o'lmoq* ma'nosidagi *mar* fe'liga bog'lanadi [8].

Forsiyzabonlar orasida ham Sa'diyning "Yomon do'st yomon ilondan ham yomon" mazmunli misrasi zarbulmasalga aylangan. Shayx Sa'diy qalamiga mansub quyidagi baytlarda mazkur maqollarning umumiy mazmunii o'zida aks ettiradi:

تا توانی بگریز از یار بد
یار بد بدتر بود از مار بد
مار بد تنها تو را بر جان زند
یار بد بر جان بر ایمان زند

Tarjimasi: "Imkoni boricha yomon do'stdan qoch, yomon do'st yomon zaharli ilondan yomon. Yomon ilon faqat joningga xavf solsa, yomon do'st iymoningga rahna soladi".

Xalqimiz orasida nochorlik insonni turli holatga solishi ifodasi bir-biridan farqlanuvchi maqollarda aks etgan. Bularning ko'lami ancha katta bo'lib, shulardan biri "Er boshina ish tushsa, etik minan suv kechar, ot boshina ish tushsa, su:liq minan suv ichar" (ad. orf. "Ot boshiga ish tushsa, suvliq bilan suv ichar") maqoli bilan ifodalanadi. Bu maqol mazmuni tuvalardagi "Yadaraanda xamnaar" (ma'nosi: "Человек от бедности начнет шаманством заниматься") va "Aaraanda chýraalaar" (ma'nosi: "Конь от боли начнет иноходью бегать") da ham mavjud.

Ayrim maqollarni qardosh xalqlar otaso'zilar bilan solishtirish esa maqolning asl ma'nosini anglash, uning tarkibidagi lug'aviy birliklar semantik taraqqiyotini to'g'ri belgilashga xizmat qiladi. Masalan, bizdagi "Sen solar-dam men solar..." maqolidagi *solor* so'zini ko'plik "sol-" fe'li shakllaridan

biri sifatida tushunadi, ya'ni "men senga solaman, sen esa menga solasan..." kabi. Aslida bu tarixiy *solor* so'zidir. "Hikmatnoma" mualliflari to'g'ri ta'kidlaganlaridek, maqolning to'liq shakli "San – solor, man – solor, otga cho'pni kim solar?!" bo'lib, *solor* – tarixiy sipohsolor, ya'ni lashkarboshidir [9]. Bu misol A.O'razboyev tomonidan ham ta'kidlangan [10]. *Solor* سالر fors tilida 1) boshliq, xo'jayin 2) yoshi ulug'; 3) eski, yoshi bor kabi ma'nolarni anglatadi [11]. Tarkiban *sol* – yil va *-or* so'z yasovchisidan iborat. Maqolning yuqoridagi talqini to'g'ri ekanini qrim-tatarlardagi "Sen han, men han, atqa piçen bermek adam yoq" (ruscha: Ты хан, я хан, а коня накормить некому) (крымская пословица) maqoli ham tasdiqlaydi.

Xorazm shevalarida endi oyoq ochayotgan bolalarning ehtiyotkorlik bilan oyoqlari ochib yurishi *taltanglamoq* fe'li bilan ifodalanadi. Shuning uchun ilgari keksalar oyoq ochayotgan bolalarni o'ynatib "Taltangla", ya'ni bir band matnli aytim aytishgan. Shu aytimning bir qismi dialektologlar tomonidan qayd etilgan. A.Ishayev shu aytimdan birgina "taltangla, aqchan barma qaltangda?" [12] satrini keltiradi. Aslida bu aytimlar bir qancha bo'lib, shundaylardan yana biri – "Avarak" aytimi ham borligi aniqladik. Lekin bu aytimni to'liq biladigan kishilar qolmagan hisob. Ushbu fe'l ma'no ko'chishi natijasida kattalarning oyoqlarini kerib kibr bilan yurishni anglatadi. Qozoqlarning "Akshan bolsa qaltanda, taltandasan taltanda" (русча: если есть в кармане бабки понтуйся) maqolida ushbu fe'l boshqa turkiy tillarda ham bir xil ma'noda mavjudligi ko'rsatadi.

Yoki o'zbeklarda "Og'zi qiyshiq bo'lsa ham boyning bolasi gapirsin" mazmunidagi maqol qozoqlarda "Ауызы кысык bolsa da bayдын баласы сойлейди" shaklida mavjud.

Xalq og'zaki ijodi namunalari o'zida millat tarixi va tilini jamlashi tabiiy, albatta. Binobarin, Xorazm vohasi folklor materiallari tili tadqiqi turkiy xalqlarning tili va tafakkuri umumiyliklari biz tasavvur qilganimizdan ham ko'ra ko'lamdor ekanligidan dalolat beradi hamda ularni chuqur o'rganish zarurligini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Çagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der çagatischen Sprache von Hermann Vambery, Leipzig: F.A.Brockhaus, 1867.
2. Qardosh turkiy tillarga oid materiallar quyidagi manbalar olindi va asliga muvofiq ruscha tarjimai bilan birga berildi: https://vk.com/topic-2118939_22460265
3. Махмуд Кошғарий. Девони луғотит турк. –Учинчи жилд. – Тошкент: "Фан", 1963. – Б. 431.
4. Шомаксудов Ш., Шорахмаев Ш. Ҳикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси Бош редакцияси. 1990. – Б. 378.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. Биринчи жилд. – Тошкент: Университет, 2000. – Б. 116.
6. Sapayeva R. Qarindosh bo'lmagan tillar frazemalarining antropotsentrik qiyosi (o'zbek va nemis tillari misolida) Filol... fanlari bo'yicha fals.dokt...(PhD) diss... – Urganch, 2022. – B. 97.
7. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. 7-том. – Тошкент: «Фан», 1991. – Б. 170.
8. Шамсиддин Мухаммад бин Халаф Табризий. Бурҳони қотей. – Техрон, Амири кабир. 1997. – С. 1933.
9. Шомаксудов Ш., Шорахмаев Ш. Ҳикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси Бош редакцияси. 1990. – Б. 362.
10. Ўразбоев А.Д. Огаҳийнинг тарихий асарлари лексикаси. Филол. фанлари д-ри дисс... – Тошкент, 2018. – Б. 124.
11. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.farhang.loghat.bismuth>
12. Ишаев А. Қорақалпоғистондаги ўзбек шевалари. – Тошкент: "Фан", 1977. – Б.125.

UO'K 808.5

INGLIZ TILI MISOLIDA FRAZEOLGIK BIRLIKLAR TURLARI

Sh.Q.Jumaqulova, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada frazeologik birliklar va ular haqida olimlarning qarashlari keltirilgan bo'lib, ingliz tilida frazeologik birliklarning turlari aniqlangan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, idiomatika, frazeomatika, idio-frazeomatika.

Аннотация. В данной статье представлены фразеологизмы и мнения ученых о них, а также выявлены и проанализированы виды фразеологизмов в английском языке.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизм, идиоматика, фразеоматика, идиофразеоматика.

Abstract. In this article, phraseological units and the scientist's opinions about them are presented, and the types of phraseological units in English are identified and analyzed.

Key words: phraseology, phraseological unit, idiomatics, phraseomatics, idio-phraseomatics.

Tilshunoslikda har bir so'zning ma'nosi o'rganilar ekan, ular so'z birikmalari va frazeologik birliklar tarkibida ham tahlil qilinadi. Jahon tilshunos olimlarining diqqatida insonlar doimiy ravishda muloqot qilishlari jarayonida qo'llab kelayotgan frazeologizmlar hamda ularning ma'nolari bo'lib,

qiziqish bilan qaralib kelinmoqda. Dunyo bo'yicha tillar o'rganilishi davomida ingliz tilida qo'llaniluvchi frazeologizmlarning ma'nosi va qurilishi ahamiyatli hisoblanib, ularni tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

A.V.Kuninning qayd etishicha: “Sharl Balli *phraseologie* atamasini “o'zaro bog'liq iboralarni o'rganuvchi stilistikaning bo'limi” ma'nosida kiritgan” [9; C.6]. A.V.Kunin frazeologiya masalasini lingvistik fan sifatida birinchi marta taniqli sovet tilshunosi professor E.D.Polivanov ko'targanligini va bu masalaga bir necha bor qaytganligini qayd etadi [9; C.7]. B.A.Larin E.D.Polivanovdan keyingi birinchi olim bo'lib, frazeologiya masalasini tilshunoslik fani sifatida yana ko'targanligini A.V.Kunin ta'kidlab, B.A.Larinning quyidagi fikrlarini keltiradi: “Fazeologiya tilshunoslik fani sifatida hali ham “yashirin rivojlanish” bosqichida... lekin u hali tayyorgarlik ishlarining yetuk mevasi sifatida shakllanmagan” [9; C.7]. Ushbu ma'lumotlardan ma'lum bo'ladi, frazeologiya tadqiqot sohasi sifatida uzoq tarixga ega, lekin uning haqiqatan ham o'rganilmagan va yashirin tomonlari mavjud. Bu jihatlarni o'rganish frazeologiya haqidagi tushunchamizni yanada rivojlantirish va chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

N.N.Amosova ham akademik V.V.Vinogradovning frazeologiyaga oid nazariyasini quyidagicha keltiradi: “Fazeologik birlikning tashkiliy xususiyati uning tarkibiga kiruvchi so'zlarning o'zaro semantik bog'lanish orqali yoki bir komponentning boshqasiga bir tomonlama bog'liqligi vazifasini bajaruvchi semantik birdamligi yoki ajralmasligidir. Ushbu holatlarning har qandayida frazeologik birliklarning ichki semantik uyg'unligining natijasi yoki namoyon bo'lish shakli butun birlik yoki uning tarkibiy qismining ma'lum bir leksik (grammatik emas) ma'nosidir” [7; C.4].

A.V.Kuninning qayd etishicha: “V.V.Vinogradov frazeologik birliklarning uch turini ajratdi, bularni u rus tilida shunday ataydi: 1) фразеологические сращения, или идиомы; 2) фразеологические единства; 3) фразеологические сочетания” [9; C.12]. O'zbek tilshunos olimi A.E.Mamatov V.V.Vinogradovning frazemalarni uch turda tasniflaganligini ya'ni frazeologik chatishma (фразеологическое сращение) yoki idioma, frazeologik butunlik (фразеологическое единство), frazeologik qo'shilmalarni (фразеологическое сочетание) [3; B.26] tarzida o'zbek tilida tarjima qilib, izohlaydi.

L.P.Smit esa quyidagicha ta'kidlaydi: “Akademik V.V.Vinogradov tomonidan taklif qilingan tasnif frazeologiya bo'yicha bir qator ishlarda, shu jumladan, ingliz tilining frazeologik birliklariga bag'ishlangan” [6; C.5]. Bu tasnifga A.V.Kunin qo'shimcha qilib ingliz frazeologiyasini quyidagicha tasniflaydi: “Fazeologiya uch qismdan iborat: idiomatika, idio-fazeomatika (yarim idiomalar) va frazeomatika” [9; C.14]. Shuningdek, A.V.Kuninning “Англо-русский фразеологический словарь” lug'atida quyidagicha qayd etilgan: “Idiomatika to'liq yoki qisman ko'chma ma'noga ega bo'lgan tarkibiy jihatdan ajratiladigan til birliklari. Idio-fazeomatika (yarim idiomalar) ham to'g'ridan-to'g'ri, ham ko'chma ma'noga ega bo'lib, birinchi ma'no odatda terminologik yoki sohaga oid, ikkinchisi esa ko'chma ma'noda bo'ladi. Fazeomatik birliklar to'g'ridan-to'g'ri yoki frazeomatik jihatdan bog'langan ma'nolarga ega” [8; C.14]. Yuqorida keltirilgan tadqiqotchilarning berilgan nazariy qarashlari asosida ushbu tadqiqot olib boriladi va mazkur ilmiy mulohazalar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Sh.Rahmatullayevning qayd etishicha: “Lisoniy birlik sifatida frazema ikki jihatning – ifoda jihatining va mazmun jihatining bir butunligidan iborat” [5; B.420]. H.Jamolxonov frazema haqida shunday deydi: “Frazemaning ifoda plani deganda uning tovush tomoni, leksik tarkibi, birikmaga yoki gapga teng konstruksiyasi nazarda tutiladi. Frazemaning mazmun plani uning nimanidir nomlashi, ifodalashi, anglatishidir. Fazeologik ma'no leksik ma'nodan murakkabroqdir, chunki u frazema tarkibidagi so'zlar bog'lanishidan kelib chiqadi va umumlashgan bo'ladi. Frazemaning semantik tarkibida frazeologik ma'nodan tashqari, uslubiy bo'yoq ham mavjud bo'ladi” [2; B.216-217]. Shu sababli ham frazeologiyaning mazmuni frazeologik birliklarning tuzilishiga nisbatan ancha murakkab va ko'p qirrali bo'lishi mumkin. So'zlar ifoda nuqtai nazaridan oddiydek ko'rinishi mumkin, ammo ular o'ziga xos va chuqur ma'noga ega, bu esa frazeologiyani o'rganish va tahlil qilishda alohida ahamiyatga ega.

Ingliz tilida mavjud bo'lgan bir qator frazeologizmlar turlari tahlili mazkur nazariy qarashlarga asoslanib amalga oshirildi.

Be glad to see the back of someone frazeologik birligiga “if you say that you are glad to see the back of someone or something, you mean that you are glad that they have gone because you do not like them” [1; P.11] shaklida ta'rif berilib, u *biror kishi kimningdir yoqtirmasligi sabab ketganidan xursand bo'lmoq* ma'nosini anglatadi va bu ma'no ibora tarkibida qo'llanilgan so'zlarning umumlashgan ma'nosi bilan bog'liqligi tufayli frazeologik butunlik va idiomatika sanaladi.

A bundle of fun yoki *a bundle of laughs* frazeologik birliklari “something extremely amusing or pleasant” [4; P.41] ya'ni *juda kulgili yoki yoqimli narsa* ma'nosini ifodalaydi, mazkur iboralar tarkibida qo'llanilgan *bundle* leksemasining tarjimasi “bog'lam” hisoblanib, bu leksema orqali kulgining ko'p

miqdorda ekanligi ifodalanadi va bu ma'nolar frazeologik birliklarning majoziy ma'nosini anglatganligi bois frazeologik butunlik va idiomatika hisoblanadi.

See the funny side of something iborasi "appreciate the humorous aspect of a situation or experience" [4; P.118] ma'nosini anglatib, *vaziyat yoki tajribaning kulgili tomonini anglab yetmoq* tarzida tarjima qilinadi. Ushbu ibora ham frazeologik butunlik va frazeomatika sanaladi, chunki unda qo'llanilgan so'zlarning umumlashgan ma'nosi majoziy ma'noda ifodalanadi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni aytish mumkinki, ingliz frazeologiyasi o'zining turfa xilligi tilshunoslar tomonidan qo'llanilishi bilan tilshunoslikdagi o'rni ahamiyatli hisoblanadi. Frazeologik birliklarning shakl va ma'nosini chuqur o'rganish ancha murakkab bo'lib, ularni tizimli ravishda o'rganish lug'atshunoslar, tilshunoslar, so'zlovchi, kitobxon hamda tarjimonlar uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Collins Cobuild dictionary of Idioms. – Great Britain: Harper Collins Publishers, 1997. – 493 p.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Talqin, 2005. – 272 b.
3. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologiyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 260 b.
4. Oxford dictionary of Idioms. – New York: Oxford University Press, 2004. – 340 p.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili: darslik. – Toshkent: Universitet, 2006. – 464 b.
6. Smith L.P. Фразеология английского языка. Перевод А.С.Игнатъева. – Москва: Государственное Учебно-Педагогическое Издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1959. – 208 с.
7. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Ленинградского университет, 1963. – 208 с.
8. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – Москва: Русский язык, 1984. – С.14.
9. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – Москва: Высш. шк., Дубна: Изд. Центр «Феникс», 1996. – 200 с.

UDC: 81.3

COMPARATIVE ANALYSIS OF HYDRONYM TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

(HYDRONYM TERMS IN ENGLAND AND UZBEKISTAN)

N.K.Juraeva, master, Termez State Pedagogical Institute, Termez

O.P.Uralova, PhD, Termez State Pedagogical Institute, Termez

Abstract. This article deals with the comparative analysis of hydronym terms in English and Uzbek languages. Nowadays, the study of hydronyms is becoming one of the major fields in the development of country. Moreover, English has already taken the first place in the line of world languages and also England is rich of hydronyms, respectively. Hydronym terms and their use in both languages in England and Uzbekistan will be analyzed with examples in this work.

Key words: Avon, Bann Cylde, Dee, Eden, Ouse, Ribble.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi gidronim terminlarining qiyosiy tahlili haqida so'z boradi. Hozirgi kunda gidronimlarni o'rganish mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, ingliz tili allaqachon jahon tillari qatorida birinchi o'rinni egallagan va Angliya ham mos ravishda gidronimlarga boy. Bu ishda gidronim terminlari va ularning ikkala tilda Angliya va O'zbekistonda qo'llanilishi misollar bilan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Avon, Bann Cylde, Di, Eden, Ouse, Ribble.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ терминов-гидронимов в английском и узбекском языках. В настоящее время изучение гидронимов становится одним из важнейших направлений развития страны. Тем более, что английский уже занял первое место в ряду мировых языков и соответственно тоже Англия богата гидронимами. Термины-гидронимы и их использование в обоих языках в Англии и Узбекистане будут проанализированы на примерах в этой работе.

Ключевые слова: Эйвон, Банн Силд, Ди, Иден, Уз, Риббл.

The main problem in studying the comparative analysis and the etymology of hydronyms was the lack of a word-formation model that researchers could offer. However, the experience of considering hydronyms in England and Uzbekistan showed that most of them can be explained from the ancient language environment.

At the same time, the hydronym of Western Europe has certain differences, although the phonetic similarity of hydronyms localized in different linguistic areas of Europe and Uzbekistan makes one think about the question of their linguistic attribution of this European block of hydronyms. Most researchers turn to the Celtic language as the etymology of ancient European hydronyms. It is in this group that we drawing parallels with the Baltic hydronyms, we can look at the Welsh language, in which it has

historically developed that verbs of the 3rd person singular were characterized by the absence of an ending when combined with vowel change or radical umlaut of apophony.

First of all, There is given the etymology and comparative analysis of hydronyms in England.

The Aire (ancient Yr) is the largest river in Yorkshire, England. Etymology title is unclear. At the same time, the origin can be associated with the verb from Indo-European root *ar(ə)-* (Celtic **aryeti*; Old Irish *air(id)*; *ar*, *erw*, *eru*, etc.) "plow, furrow, dissect".

Avon River - a river in the UK, a tributary of the Severn, flows through five English counties; there are several other rivers of the same name in England and Scotland. A tautology is proposed as an etymology: Welsh *afon* "river", i.e. river River. However, the origin from the verb *gwanu* (with the *wanu* mutation, which gave the considered Avon vowel), **gwana* - "pierce, break through, hit".

BannRiver (old. Bann; Irish. An Bhanna) - the largest river in the North Ireland. According to researchers, the etymology of the hydronym is associated with the Irish An Bhanna "goddess". It is clear that this is a vowel of an older river names. The origin of the river's name may be traced back to the Celtic verb *binat*, which appears in Welsh as *kymynu* from *kom-bina-* and Old Irish/ Irish *benaidd/bain*. The verb probably has the Indo-European root *bhei(ə)-* "to hit, hit, whip" (*schlagen*; *hit*), although a connotation with Indo-European *bhen-* "to beat, whip, thread" (to hit, wound; *schlagen*, *verwunden*), which is associated with Cornish *bony* "axe" with the semantics "to chop, cut through". Perhaps deserves attention and the Welsh verb *poenaf*: *poeni* "to hurt" and *ponnaf*: *ponno* "to smash, knead" (with the *boeni/bonno* mutation).

Clyde (Gaelic: Cluaidh) is the eighth largest river in Great Britain and the third in Scotland, located in the south of Scotland. The origin of the hydro-neem remains unclear. At the same time, you can offer the verb *claddu* /'kla:ði/, *cladd* (Celtic **kladeti*) - "to hide, dig, prick".

DeeRiver (Gaelic: Dè) is a river in the Scottish county of Aberdeenshire. The etymology of the hydronym is associated with the concept of "goddess" through the name of this river mentioned by Ptolemy, as *Δηοῦα* (=Deva). However, in this case it seems derived from the verb *deifio* /'dai_vjə/, *daif/deifia* (Celtic *dawyeti*, Old Irish *dóid*, Cornish *dewi*, Old Breton *deuu/devo*) "destroy, burn", based on the Indo-European root *dāu-*, *dāu-*, *dū* with the value "1. burn, 2. destroy".

Eden is a river in Great Britain. It flows through the northwest of England. On the basis of the name Itouna mentioned by Ptolemy, researchers reconstruct the Celtic word **ituna* with the meaning of either "water", or "hurried", or "erupt". Meanwhile, the etymology of the hydronym may be related to verb (a)denu/ (a)dynu (mutation *ddenu*) "suck, draw in, absorb, pull".

The Great Ouse is the fourth longest river in the UK, flowing in east England. The etymology of the hydronym is traced back to the Celtic *Udso-s* "water" or "slow flow". However, in our case we are based on the verb *ysu* /'əsi/, *ysa* - "to absorb, corrode, itch".

Ribble River is a river in the UK. The etymology of the hydronym is determined as a construct: the prefix *rō-* (Welsh *rhy-*, Cornish *re-*), 190 meaning "great", and the noun *pol* (Welsh *pwll*) "puddle, pond, Mountain Creek". However, one can suggest the verb *r(h)ybela/r(h)wbela* /rə'belə/rə'be:la/ with the connotation "to sharpen".

Severn (wall. Hafren, lat. Sabrina) is the longest river in Great Britain. The origin of the hydronym is associated with the Celtic **sabrinn-ā*, which is not has explanations, possibly from an older form **samarosina*, which means "land of summer steam", clearly unrelated to a geographical feature a river. However, the hydronym may be based on a construct from the Celtic prefix **su-* (Old Welsh: *hi-*, *hu-*; Old Irish: *so-*) and the verb *braenu* /'brei ni/, *braena* "decompose, rot, spoil".

Spey (Gaelic: Uisge Spè) is a river in northeastern Scotland, the second longest and fastest river in Scotland. The origin of the hydronym is unclear, although they try to connect it with the Celtic word **skwej-* "thorn, thorn". A hint can be found in the name of the river given on Ptolemy's map *Tuesis*. Then the construct becomes obvious: the Celtic reinforcing prefix *to-* (Welsh *di-/dy-* with the mutation *ddi-/ddy-*) and the already known the verb *ysu* /'əsi/, *ysa* - "to absorb, corrode, itch". In the future, phonetic transformations led to the modern look.

Thames (Latin *Tamesis*, within Oxford English *Isis*) is a river in the south of Great Britain. According to researchers, the name of the river is interpreted as "dark-naya" (from the Indo-European *tamasa*). However, the etymology of the hydronym can go back to the verb *ysu* /'əsi/, *ysa* - "to absorb, corrode, itch" with prefix *dam-/dym-* (mutation *ddam-/ddym-/ðam/ðəm/*). Thus, explains the first digraph *Th* and the use of a separate lexeme *ysu*, denoting part of the river as *Isis*.

Comparative analysis of hydronyms in Uzbekistan is also provided with examples below:

Amudarya - it is the longest river in Middle Asia. Greeks called Amudarya as *Oks*. Moreover, it was popular with the name of *Jaykhun* among the local people. It is the most watery and largest river in Turkistan. Romans named it *Okosos* because of their pronunciation.

Syrdarya – it is called by different names. Yahartes (Yaksart) is a name found in the writings of ancient Greek historians and in medieval Western European sources. According to Pliny, the river was called Laksat (Yaksart) by the Bactrians, and Silis by the Scythians. According to Claudius Ptolemy (2nd century AD) in his "Handbook of Geography", a large tribe called the Yaxarts lived near the banks of the Yaxart river.

Zarafshan – (Tajik: Зарафшон; Persian: زرافشان - zar - gold, afshon - scatterer; Mastchoh) is a river in Tajikistan and Uzbekistan. In the Avesta monuments, it is mentioned as "Daitya" - "Good water"; during the rule of the Greeks, the word "Daitya" was exactly translated into Greek and was called Polythème - "Many good water"; the names of the river in the form of Sugd, Jirt, John, Somjan are also known; in Pahlavi (Old Persian) language "Nomiq" ("Famous", "Ezgu"), in Persian sources it is called Rudi Mosaf, Rudi Sharg; in Arabic sources, names such as Haramkom - "Holy River", Wadi us Sughd, Nahr ul Bukhara are mentioned; In "Boburnoma" he is mentioned as Obi Kohak; later, the river was called Kohak.

The Aral Sea – is the largest closed lake in Central Asia. Administratively, more than half of the southwestern part of the Aral Sea is located in the territory of Uzbekistan, and the northeastern part is located in Kazakhstan. Until the 60s of the last century, the area of the Aral Sea with its islands was on average 68,000 km². In terms of size, it was the fourth largest in the world (after the Caspian Sea, Lake Superior in America and Lake Victoria in Africa), and the second largest on the Eurasian continent (after the Caspian). The sea stretches from the north-east to the south-west. 428 km, the widest part was 235 km (45° latitude).

In conclusion, while dealing with this article I have been aware of how rich hydronym terms in Uzbek and English languages are. In the translation of each hydronym term, its composition and its elements, the style of the text also play an important role. Although some terms do not demand change in translation, other parts require special use of comparative analysis.

REFERENCES:

1. Belyaev A.N. On the issue of ancient European hydronyms // Bulletin of the Chelyabinsk State University. 2012. No. 28(282). Ser.: Philology. Art history. Issue. 70, pp. 30–35.
2. 8. Mills A. D. A Dictionary of British Place Names. Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. 533 p.
3. Rhys G. Approaching the Pictish language: historiography, early evidence and the question of Pritenic. Glasgow: University of Glasgow, 2015. 392 p.
4. 12. Ross D. Scottish Place-names. Birlinn Ltd, Edinburgh, 2001. 256 p.
5. National Encyclopedia of Uzbekistan.

UDC 81-25

RELEVANCE OF STUDYING THE MAIN CHARACTERISTICS OF SYNONYMS AND ANTONYMS

Z.Q.Jurayeva, teacher, Fergana Branch of Tashkent University of Information Technologies, Fergana

A.E.Tadjibayeva, senior teacher, Fergana Branch of Tashkent University of Information Technologies, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola leksikologiyaning ajralmas elementlaridan biri bo'lgan sinonimlar va antonimlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada sinonimik va antonimik qatorlarga misollar keltirish orqali bu ikki hodisaning xususiyatlari va turkumlanishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: so'z, sinonimiya, antonimiya, sinonimik qator, antonimik juftlik, o'xshash ma'no, qarama-qarshi ma'no, kategoriyalar.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению специфических особенностей синонимов и антонимов, которые являются одними из неотъемлемых элементов лексикологии. В данной статье анализируются характеристики и категоризация этих двух явлений на примере синонимических и антонимических рядов.

Ключевые слова: слово, синонимия, антонимия, синонимический ряд, антонимическая пара, сходное значение, противоположное значение, категории.

Abstract. This article is devoted to the study of the specific features of synonyms and antonyms, which are one of the integral elements of lexicology. This article analyzes the characteristics and categorization of these two phenomena by giving examples of synonymous and antonymic series.

Key words: word, synonymy, antonymy, synonymic series, antonymic pair, similar meaning, opposite meaning, categories.

Introduction. At the beginning of the lessons, teachers spend a lot of time working on grammar. Within grammar lessons, there is a big focus on vocabulary-building activities. Some of the terms focused on specifically are synonyms and antonyms.

It is good for students to understand what synonyms and antonyms are. However, applying this knowledge and using synonyms in their independent writing can be a challenge. It is a great idea to encourage students to develop their own word bank of synonyms and antonyms they can use for particular words in their writing.

Synonyms provide options for tailoring language to suit different audiences, contexts, and purposes. Choosing the right synonym enables speakers and writers to convey subtle shades of meaning or evoke specific emotions more effectively. Skillful use of synonyms enhances the richness and eloquence of language, elevating communication to a higher level of sophistication. By appreciating the importance of synonyms, individuals can unlock their full potential in language expression.

The interpretation and application of antonyms in everyday communication situations determine their legitimate meaning. Even while semantic clarification is crucial and fundamental, it leads to various controls observing favorable conditions and situations when antonyms are used.

Main body. Synonyms refer to words that have the same or similar meanings. For example, "happy and glad". Antonyms refer to words that have opposite meanings such as "night and day".

An Antonym is such a word, which defines other opposite meaning of another word. Like, the antonym of "good" is "bad". If we expand the word "**antonym**", the complete meaning lies in it.

Teaching these word types can be tricky at first, but with some fun, hands-on learning activities, your learners will understand quickly. These vocabulary-building activities are actually some students' favorites since it is a bit of a challenge to figure out to which category the words belong. Introductions of these terms always begin with definition posters that include examples. These can easily be stored at their desks or glued into their grammar notebooks for later reference.

The recording sheets have a couple of options, to allow for some differentiation or simply to use this activity more than once. The first one asks students to write the word and draw a picture. The second option asks students to list out the words.

Speaking of practice vocabulary-building activities with no-prep, printable worksheets as well. This helps to keep students on task as we work on the same concept repeatedly.

Some of the worksheets for focusing on synonyms and antonyms include highlighting the word activities, cut-and-paste worksheets, word matching, and fill in the sentence pages. This helps students spot the differences between the word types and maintain what they have learned.

Literature analysis. Mr. Manik Joshi "Dictionary of English Synonyms" was written in 2021. Academicians and scholars of great significance and value to literature have considered this book. This forms a part of the knowledge base for future generations. So that the book is never forgotten we have represented this book in a print format as the same form as it was originally first published.

James C Fernald "English Synonyms and Antonyms" was written in 2020. Practical and invaluable guide to clear and precise diction for writers, speakers, students, business and professional men - connectives of English speech. Synonyms are generally understood terms that match or closely match in various parts of their implication.

Daniel B. Smith "English Synonyms and Antonyms Workbooks" was written in 2020. The main purpose of these book series (two volumes) is to provide you an impressive and invaluable collection of English synonyms and antonyms multiple-choice exercises. Either it can be a word with a close, similar meaning (depending on the context) or a word related to the one, which you should find a synonym for.

There are several types of synonyms, including:

- Absolute synonyms: These words have the same meaning in all contexts. For example, "begin" and "commence" are absolute synonyms.
- Contextual synonyms: These words that have similar meanings, but their usage depends on the context. For example, "cheap" and "inexpensive" are contextual synonyms because they both mean "not expensive," but "inexpensive" is more formal and is often used in writing.
- Partial synonyms: These words that have similar meanings, but they also have some differences. For example, "mad" and "angry" are partial synonyms because they both describe a strong negative emotion, but "mad" is often used to describe irrational or crazy behavior, while "angry" is used to describe a feeling of displeasure or annoyance.

Using synonyms successfully, each student must first understand their various sorts and how to employ them in diverse settings. Speakers and writers can improve their language and communicate their intended meaning more effectively by utilizing appropriate synonyms.

The most common types of antonyms include:

1. **Gradable Antonyms:** These are antonyms that exist on a scale or continuum. They are often used to describe degrees of intensity or quality. Examples include hot and cold, big and small, and fast and slow.
2. **Complementary Antonyms:** These are antonyms that represent the two opposite ends of a spectrum. They are often used to describe binary concepts or states. Examples include alive and dead, on and off, and male and female.
3. **Relational Antonyms:** These are antonyms that describe a relationship between two things. They are often used to describe opposites in terms of direction or position. Examples include above and below, inside and outside, and parent and child.
4. **Converses:** These are antonyms that describe a relationship between two actions or states. They are often used to describe opposites in terms of cause and effect. Examples include buy and sell, lend and borrow, and give and receive.

Synonyms and antonyms are two types of words used in language to express the same or opposite meanings of a word. They are both essential in conveying information and ideas in a clear and concise manner. Both synonyms and antonyms can be found in a thesaurus, which is a reference book that lists words and their synonyms and antonyms. A thesaurus can be a helpful tool to expand your vocabulary and avoid using the same word repeatedly.

The main difference between synonyms and antonyms is that synonyms are words that have the same or nearly the same meaning as another word, while antonyms are words that have the opposite meaning of another word. For instance, the synonyms of "happy" are "joyful," "elated," and "pleased," while the antonyms of "happy" are "sad," "unhappy," and "miserable."

Conclusion. Synonyms and antonyms can also be incredibly useful in everyday communication. By using words with similar or opposite meanings, we can add nuance and precision to our speech, as well as avoid repetition and monotony.

Understanding the different types of synonyms and antonyms is essential for effective communication. By utilizing the richness and nuances of language, speakers and writers can elevate their expression and ensure clarity of meaning. Employing appropriate synonyms allows for greater precision and avoids repetitive language, while skillfully choosing antonyms helps to create contrast, emphasize points, and build stronger arguments. Ultimately, a strong grasp of both synonyms and antonyms empowers individuals to communicate with greater impact and finesse, enriching both their written and spoken language.

REFERENCES:

1. Jurayeva Z.Q. "Specific features of language in the development of culture". Volume2/Specific issue 27.ISSN 2181-1784. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7353385> 192-196 pages. Tashkent. 25.11.2022.
2. Jurayeva Z.Q. "Improving listening skills at preschools and primary schools". Maktabgacha va boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Fergana, 2022. 230-232 pages.
3. Z.Q.Jurayeva. "Til o'rganish aspektlari". Scientific journal of the Fergana State University, 2023
4. Z.Q.Jurayeva, B Turganbayev. "Enhancing information technology education in children through e-books". Академические исследования в современной науке, 2023
5. Z.Q.Jurayeva. "Harnessing technology in education: innovative teaching tools and strategies". Conference on Digital Innovation:" Modern Problems ..., 2023
6. Z.Q.Jurayeva. "Improving listening skills at preschools and primary schools". Fergana. International conference. The actual issues of ..., 2022
7. Z.Q.Jurayeva. "The power of student-centered teaching: fostering active learning and autonomy". Conference on Digital Innovation:" Modern Problems ..., 2023

UDC 811

THE PHENOMENON OF HOMONYMY IN ENGLISH PHONETIC TERMINOLOGY

D.A.Kamalova, senior teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ingliz tilidagi funktsional so'zlarning omonimiya hodisasi ko'rib chiqiladi. Ishning dolzarbligi shundan iboratki, omonimiya masalalari, xususan, funktsional so'zlar hali ham munozarali bo'lib qolmoqda va to'liq o'rganilmagan. Ushbu ishda, funktsional so'zlarni yopiq qatorlarga ajratishga yordam beradigan va ushbu so'zlarni ushbu yopiq tizimlar sifatida tasniflash mumkin bo'lgan munosabatlarni aniqlashga yordam beradigan ba'zi asosiy qoidalarni aniqlashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: omonimiya hodisasi, funktsional so'zlar, leksik-semantik jarayon, fonetik terminologiya, ingliz tilining fonetik tizimi.

Аннотация. В данной статье рассматривается явление омонимии служебных слов в современном английском языке. Актуальность работы заключается в том, что вопросы омонимии, в частности служебных слов, до сих пор остаются дискуссионными и до конца не

изученными. В данной работе предпринята попытка выявить некоторые основные правила, помогающие классифицировать функциональные слова в закрытые множества, а также определить отношения, по которым можно отнести эти слова к закрытым системам.

Ключевые слова: явление омонимии, функциональные слова, лексико-семантический процесс, фонетическая терминология, фонетическая система английского языка.

Abstract. This article considers the phenomenon of homonymy of functional words in modern English. The relevance of the work lies in the fact that the issues of homonymy, in particular, functional words, are still controversial and not fully studied. In this work, an attempt has been made to identify some basic rules that help classify functional words into closed sets and to determine the relationships that can be used to classify these words as closed systems.

Key words: homonymy phenomenon, functional words, lexical-semantic process, phonetic terminology, phonetic system of the English language.

In modern linguistics, it is generally accepted that homonymy is a lexical-semantic process in which the manifestation and functioning of two or more similar-sounding linguistic signs that are semantically unrelated to each other is possible. The interest of linguists in the phenomenon of homonymy is associated with the desire to find out the features of this linguistic process, identify the reasons for the appearance of homonyms, and establish clear criteria for distinguishing between polysemy and homonymy.

The emergence of homonyms in the language is due to a number of reasons: 1) homonyms appear as a result of the fact that the borrowed word, adapting to the phonetic system of the English language, coincides in sound with the true English word; 2) sometimes not only native and borrowed words sound the same, but due to certain phonetic laws in the language, several words borrowed from different languages acquire the same sound; 3) homonyms often arise as a result of the fact that initially different meanings of the same word become so distant that in modern language they are already perceived as belonging to different words, and only a special etymological analysis helps to establish the commonality of these words.

Undoubtedly, homonyms formed by breaking the single semantics of a polysemantic word are the most difficult to study and describe. Such homonyms arise due to the loss of common semantic elements connecting different meanings of a polysemantic word, and the collapse of its semantic structure. In this case, the meanings of one polysemantic word diverge so far that they begin to exist as different words, and specialize in different areas of human knowledge. Thus, homonymy can be considered as the limit of lexical-semantic variation of a word. The so-called homoforms, homophones and homographs, which are similar to lexical homonymy, but characterize in the broad sense of the word the phenomenon of so-called stylistic homonymy, should not be confused with lexical homonyms: 1) the coincidence of the sound and spelling of one or more forms of words - homoforms; 2) the same pronunciation, but different spellings of words and phrases - homophones (in the English vocabulary, within the terminology under study, we identified 1 pair of homophones: benzene - benzine).

The first term is used to designate the substance "benzene", and the second - for the substance "gasoline"); 3) the same spelling, but different pronunciation of words - homographs. As Academician V.V. Vinogradov rightly notes, one cannot confuse or even bring together lexical homonymy itself with various kinds of consonances and similar consonances found in speech.

According to modern authors, interdisciplinary terminological homonymy is the most common in terminology. The same term can be included in different terminologies of a given language, which represents interdisciplinary terminological homonymy (see: [1–3]). For example, the term from the field of oil refining actor has the meaning of an actor (a reagent participating simultaneously in the induced and inducing conjugate reactions). Along with this, the term actor in other areas is a means of expressing completely different denotations: 1) in theater and cinema - this is an actor, performer, character; 2) in military affairs it is a driving force, a subject; 3) in computing – an actor (an elementary process in parallel AI, an operator node in the data flow graph); 4) in the field of law - this is the perpetrator of the crime, the plaintiff; 5) in the world science of international relations - this is an actor, a subject of international law. It is obvious that there are no semantic derivative relations between the meanings of the term actor, such as, for example, reagent and actor. Undoubtedly, these two words are based on the same root act- - "to act," but they formed their meanings in various areas of human activity in independent ways. There is a point of view that within the framework of terminology it is appropriate to talk only about interdisciplinary or intersectoral homonymy, since identical sounding terms are practically never found within one industry. We can talk about homonyms on the scale of a national language, but within one industry the problem of homonymy loses all meaning [3, p. 139]

In English, as in other languages, there are a large number of functional words, that is, units expressing various relationships. Thus, Charles Freeze determined their number as equal to 154, but the number is clearly underestimated, since many words that Charles Freeze considered as positional words that occupy a special position in the structure of a sentence can also express relationships and at the same time lose their independent position. Charles Fries divided functional words into 15 closed rows [Fries, 1961, p. 104].

However, these series do not include predeterminatives, postdeterminatives, determinatives expressing relations such as compatibility / separateness, identity / similarity, identity / non-identity, etc. Determining which closed series any functional word belongs to raises a number of difficulties, and this is due not only to the fact that the category of relativity has not been fully studied and its boundaries have not been defined, so that subjective judgments can be made regarding the distribution of functional or function words on a semantic basis, but also to the fact that some words are not included in the same row, but in several closed rows. In our article we will try to identify some basic provisions that will contribute to the distribution of function words into closed rows (groups).

The word “homonym” itself comes from the merger of two Greek words: “homos” (same) and “onyma” (name). Today, according to linguists, homonyms make up about 19.5% of all words in the English language. What is this connected with? Firstly, this is due to the borrowing of words from French and Latin. As a result of phonetic changes, foreign words became similar in pronunciation to pre-existing English words, for example:

- rite (Latin): to write, right (English);
- bank (shore - English), bank (bank - Italian);
- fair (honest - English), fair (market - French).

Secondly, there is a historical version. Thus, some words, as a result of the development of language, lost their original phonetic form and began to sound, but not in meaning, become similar to others. For example, night and knight were not homonyms (homophones) in Old English, because in the word knight the initial letter k was pronounced. However, as a result of changes in pronunciation, the letter k was lost. Well, the third version is a craving for all kinds of abbreviations. Moreover, the share of such abbreviations is quite large: 7% of all English homonyms, for example:

- fan (fan - English), fan (fan - Lat.);
- rep (reps), rep (reputation). Homonyms in English are usually divided into 5 groups:

Absolute homonyms or pairs of words with identical sound and spelling. The only difference is in meaning; transcription and spelling are completely the same. Example: band [bænd] – bandage and band [bænd] – group.

Homophones (heteronyms) or words with the same sound but different spellings. Example: be [bi:] - to be and bee [bi:] - bee.

Homographs. Here everything is the other way around. The words are written the same, but read differently. Example: bow [bau] - bow and bow [bəu] - bow.

Paronyms. Neither here nor there, are i.e. these words with similar pronunciation and spelling. Example: lose [lu:z] - lose, loose [lu:s] - weaken.

Capitonyms. The differences lie in the writing of the first letter (uppercase or lowercase). Example: Mercury ['mɜ:kjəri] - Mercury (planet) and mercury ['mɜ:kjəri] - mercury (chemical element). Let's move on from theory to practice. To do this, I will give several examples of English sentences with homonyms:

- My mom must accept that my brother likes all vegetables except for turnips.
- While baking a cake with flour, I received a flower from my boyfriend.
- The mailman delivered two packages to me, too.
- Ben left through the left door.
- Your house is big enough to house your entire library of books.
- I scream. You scream. We all scream for ice-scream. - I'm screaming. You're yelling. We're all screaming for ice cream.

Based on the analysis of the processes of semantic derivation in the English language in the context of the appearance of full-meaning and incomplete-meaning (functional, auxiliary) words, we can draw the following conclusions: homonymy of full-meaning words in the English language is the result of the conversion process (with the exception of borrowings and phonetic modifications); among incomplete (functional) words there are also homonym words; their appearance in language is the result not of conversion, but of another process - the splitting of multifunctional words expressing different relationships.

The following processes should be considered signs of splitting a functional word into two (or more) homonyms: a change in semantics, a change in the relative position they occupy within their group

(determinative, intensifying); transition to “technical” means of syntax; entry into various functional-synonymous series; some functional words are generated by splitting off from full-valued words; an adverb as a word expressing a relationship is the main source of the generation of functional words homonymous to it. Thus, a number of problems related to homonymy still remain unresolved and require special clarification in relation to specific research objectives, so the search for answers to the questions posed should continue.

REFERENCES:

1. Cruse D.A. Prototype Theory and Lexical Semantics / D. A. Cruse // Meaning and Prototypes: Studies in Linguistic Categorization // ed. by Savas L. Tsobatzidis. - Routledge —1990. — Pr. 382-402.
2. Fries Ch. The Structure of English / Ch. Fries. - London: Longmans, 1961. - 304 p.
3. Grinev S.V. Introduction to terminology / S.V. Grinev. – M., 1993. – 309 p.
4. Kachalova K.A. Homonyms in Russian, English and German / K.A. Kachalova L.V. Semenchuk E.V. Konyukhova. — Text: direct // Young scientist. - 2019. - No. 5 (25). — P. 1-4.

UDC 81'342

THE INFLUENCE OF THE LOCAL DIALECTS ON THE DEVELOPMENT OF AMERICAN ENGLISH

M.D.Karibayeva, master's student, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

A. Bazarbayeva, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Аннотация. Мақола Америка инглиз тилининг ҳудудий диалектларини кўриб чиқишига бағишланган. Унда тил ўзгарувчанлигининг пайдо бўлишининг ҳозирги сабаблари ва уларнинг АҚШнинг замонавий лингвистик вазиятида мавжудлиги батафсил ёритилган. Мақолада маҳаллий диалектларнинг Америка инглиз тилининг ривожланишига таъсири таҳлил қилинади. Шунингдек, Америка инглиз тилининг талаффуз нормасига минтақавий вариантларнинг таъсири ҳам кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: ҳудудий вариантлар, ўзгарувчанликнинг пайдо бўлиши, маҳаллий диалектлар, Америка варианты, диалектларнинг таъсири, талаффуз меъёрлари, инглиз тили вариантлари.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению территориальных вариантов американского английского языка. В работе подробно описаны актуальные причины появления вариативности языка и существования их в современной языковой ситуации Соединенных Штатов. В статье анализируется влияние местных диалектов на развитие американского английского языка. Также влияние региональных вариантов на произносительную норму американского варианта английского языка рассматривается.

Ключевые слова: территориальные варианты, появления вариативности, местные диалекты, американский вариант, влияние диалектов, произносительные нормы, варианты английского языка.

Abstract. The article is devoted to the consideration of territorial varieties of American English. The work describes in detail the current reasons for the emergence of language variability and their existence in the modern linguistic situation of the United States. The article analyzes the influence of local dialects on the development of American English. The influence of regional variants on the pronunciation norm of American English is also considered.

Key words: territorial variants, emergence of variability, local dialects, American variant, influence of dialects, pronunciation norms, variants of the English language.

Language is the expression, preservation and reflection of social consciousness. It dynamically adapts to changes in social life, absorbs the experience of different generations and cultures and helps maintain communication and interaction between people. Social society strives for development, the merging of various sectors and the exchange of experience between different peoples, countries and continents. This process inevitably leads to the blurring of clear boundaries, such as were observed in recent times, between nationalities, cultures and languages. But no matter how much a person's desire to unite and homogenize human existence increases, the originality of culture and national specificity is still preserved, and moreover, it reaches a new level of self-identification. In the modern world, one can observe mutually exclusive processes occurring in the cultures and languages of many countries. On the one hand, society strives for global results of its activities, international relations are increasingly strengthened at all levels of life - social, economic, political, etc. On the other hand, no matter how paradoxical it may be, in the context of globalization, new national states are emerging, new traditions and national boundaries. True, this synthesized education erases previously established rules, introducing

new adjustments, settings and goals. In the current global situation, the cultural and national characteristics of almost every state are affected by surrounding changes.

More than a billion people on earth now speak and strive to speak English. English is the most studied language in the world, whose influence is so enormous that it can influence not only the vocabulary, but also the grammatical structure of other languages. There are eight varieties of English: British proper, American, Canadian, Australian, New Zealand, South African, Indian and Irish.

Language and culture as a whole adapt to modern realities, changing and succinctly integrating into social life. At the same time, regardless of the desire of society to mix peoples and territories, territorial and social dialects play a special protected position. In the presented article, the subject of the study is the American version of the English language and its dialect variations depending on the territory and social status in society. The topic of this work is relevant for our time due to the need to understand the territorial and social variability of language. In recent decades, more and more researchers have paid attention to this topic, since the problem of the survival of dialects is quite acute and, as the results of many experimental works show, do not obey the scientific forecasts that experts expect.

The growth of migration in the United States and, of course, the constant increase in immigrants, make certain adjustments to the country's language: dialects are mixed, the boundaries between territorial differences in the language are smoothed out, plus there is some simplification of language units due to a large number of so-called "non-native speakers" of the language. In contrast to the above factors, another phenomenon is occurring - the development of local dialects and dialects in developed areas of the country. Another important point is the emergence and consolidation of various phonetic accents, which are determined by social status, occupation, ethnicity, and even gender [4, p. 261]. As the results of sociological, cultural and psycholinguistic research show, a person's accent, especially in American society, plays an important role in the presentation of a person. Surveys and experiments prove that Americans are easily able to assess the social status, moral qualities, education and culture of their interlocutor based on their accent alone. The phonetic feature of pronunciation paints a social portrait of a person, and, accordingly, forms a stereotypical attitude already during a conversation. The above-mentioned globalization tends to homogenize the pronunciation norm of the English language.

Now this is happening through the media. It is through this channel of social influence that the "correct pronunciation" is promoted. To achieve the goal, special training of announcers is used, selection of personnel taking into account their territorial affiliation with certain regions of the country and proclamation of the value of the standard pronunciation option.

Today, the United States of America remains a multinational country, and this is obvious. After all, America is a country of migration that has never had a single language norm and one nationality. Therefore, society has a large number of adverbs, dialects and accents. This phenomenon of language does not lend itself to any adjustment or averaging, although one can often find predictions in the works of famous linguists about the emergence in the near future of a single American language, which will be formed under the influence of general globalization.

The clearest dialect differences, comparable to the dialect situation in Great Britain, are observed only in the areas of the Atlantic coast, where the earliest processes of the formation of the American variant took place. According to many researchers, this is due to historical reasons. The initial settlement of immigrants was concentrated around a few large colonial centers. G. Kurat noted that 150 years passed before the colonies of Massachusetts and Connecticut expanded and formed common borders. During this period, dialect differences managed to become fixed in the regional Koine, and to this day Eastern and Western New England speak markedly different dialects [2].

The contrast between northern and southern dialects has the same character. Historically, the American South was separated from the North not only politically, but also territorially - these two zones were separated by Dutch colonies. All of the above dialect zones have certain characteristic features that distinguish the dialects from one another. Residents of the North call the icing on the cake 'frosting', while southerners call it 'icing'. Northerners say 'greesy', in other dialect areas they say 'greezy'. In the eastern states, groceries are placed in a 'bag', in the south - in a 'poke', and in other places - in a 'sack'. In some cases, speech preferences may indicate speakers from very specific areas. For example, South Carolinians say 'vegetubbles' and North Carolinians say 'vegetibbles'. North Carolinians can give themselves away by saying 'She's still in the bed' and 'Let's do this one at the time'. In Philadelphia they don't say "attitude", but they say "attytude", instead of "downtown" there is "center city", which is divided not by blocks, but by squares. If a speaker calls a soft drink 'tonic', then he is from Boston [1].

It should also be noted that the main boundaries of dialects extend from east to west in America, dividing the country into a kind of layers, where individual speech differences, on the contrary, move in the opposite direction. People on the East Coast, for example, tend to pronounce words like 'foreign' and

'horrible' as 'fahrun' and 'harruble', while further west, whether north or south, there is a tendency to pronounce 'forun' (or 'forn').) and 'horrible'. People living along the entire East Coast can easily recognize words that are strictly homonyms elsewhere in America - "horse" and "hoarse", "morning" and "mourning", "for" and "four" (Bryson, 1991). Many researchers have a question: how can one explain such a variety of dialects in the United States? Why is coffee with milk called 'regular' in Boston, but coffee without milk in other places? Why do people in Texas say 'arn' to mean 'iron'? Why do so many people in New York say 'doo-awg' to mean 'dog', 'kee-ab' to mean 'cab', 'erster' to mean 'oyster'? There are many theories that provide, to some extent, answers to the questions posed above.

In some cases, dialect lexical units, on the contrary, are examples of new formations, while the national vocabulary retains an older meaning. Previously dialectal, some words are then included in the national vocabulary and begin to be used interchangeably with each other. Regional vocabulary may be subject to linguistic laws of narrowing or expanding meaning.

Thus, the meaning of the word 'the City' has narrowed in various regions of the United States. Although for most Americans, it primarily refers to New York City, in Illinois and the areas around Lake Michigan the word 'the City' will be used to refer to Chicago. Residents of the suburbs of Washington, in turn, will call their city this way; for residents of California, "the City" is, of course, Los Angeles, and natives of Connecticut and New England call the city of Boston this way [3]. Diachronic studies show a steady tendency towards the displacement of dialectal and regional vocabulary by the general American one. At the same time, it would be a mistake to believe that dialect words will disappear from the language completely. The process of formation of new lexical indicators and markers occurs constantly.

In conclusion, it is important to note that social processes determine any linguistic processes and changes. Linguistic variability is a consequence of the existing confrontation in society.

Language variations exist, have been, and will continue to exist in American society for a long time. This is due to a person's desire to preserve and pass on cultural heritage to his followers. This is especially important for migrants who were brought up in cultural realities that differ from the present. Wherever a person is born, his native traditions and culture are always closer to the one in which he may find himself in life, even by his own decision. This gives rise to the need to preserve one's traditions. Language as a sociocultural phenomenon helps in this and serves as a repository of folk heritage.

REFERENCES:

1. Bochegova N.N. Ethnos. Culture. Language. – Kurgan, 2005. – 159 p.
2. Kulikov V.G. National-territorial variability of the English language: (English in the USA). – Tambov, 2005. – 170 p.
3. Mungalova T.I. On the role of dialects in the formation of literary norms of the English language in the USA // Language as structure and social practice. – Khabarovsk, 2000. – Issue. 1. – pp. 41–43.
4. Stetsenko Y.S. Ecological consciousness in modern American literature. – M., 2002. – 320 p.

UO'K 81'25

TARJIMADA USLUBGA OID TRANSFORMATSIYALAR QO'LLANILISHI VA TAHLILIY MULOHAZALAR TAFSILOTI

A.N.Kasimova, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqola uslub haqidagi masalalar, tarjima tushunchasi, tarjima jarayonida leksik birliklarni AT dan TT ga transformatsiya holatlari haqida tafsilotlar bayon qilingan, tadqiqot ishida qo'llaniladigan semantic parafrazalar, leksik va grammatik transformatsiyalar misollar asosida tadqiq qilinib tahliliy xulosalar bilan yoritilgan. Tarjimada ierarxiya darajalari ham joy olgan, shuningdek mashhur Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarini Mark Reeze, K. Ermakova, I.M. Tuhtasinov tarjima qilgan asar parchasidan misollar taqdim qilinib qiyosiy tahliliy metod orqali voqealarni transformatsiyalar vositasida voqelikni tushunish masalasi ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: tarjima, tushuncha, leksik birlik, grammatik qurilma, transformatsiya, ekvivalentlik, voqelik, vosita, daraja, tarjimada ma'no.

Аннотация. В данной статье рассматриваются аспекты стиля, понятия перевода, ситуативные трансформации лексических единиц из ИТ на ПТ в процессе перевода. Также, приведены примеры для исследования смысловых перафраз, лексико-грамматические трансформации, используемые в научных исследованиях с аналитическими выводами. В переводе учитываются иерархические уровни, а также представлена проблема понимания реальности событий посредством трансформации событий методом сравнительного анализа из отрывка произведения Абдуллы Кадыри "Минувшие дни", переведенного И. Тухтасиновым, Марка Риза, К. Ермаковой.

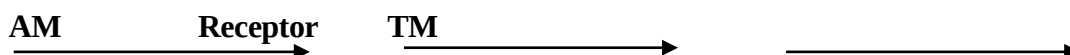
Ключевые слова: перевод, понятие, лексическая единица, грамматический аппарат, трансформация, эквивалентность, реальность, средство, уровень, смысл в переводе.

Abstract. This article describes the issues of style, the concept of translation, the cases of transformation of lexical units from ST to TT in the translation process, the semantic paraphrases, lexical and grammatical transformations used in the research work, on the basis of examples the article illuminates analytical conclusions. Hierarchical levels are included in the translation, as well as the issue of understanding the reality through transformations of events through the comparative analytical method of translated excerpts by Mark Reeze, K. Ermakova, I.M.Tuhtasinov were presented from the famous novel Abdulla Kadiri "Bygone Days".

Keywords: translation, concept, lexical unit, grammatical device, transformation, equivalence, reality, tool, level, meaning in translation.

Kirish. Tarjima jarayonida ingliz va o'zbek tillari misolida turli matnlarda ishlatiladigan so'zlar, tarjimada so'z tanlash kommunikativ yondashuv orqali vaziyatni ko'chirish, tarjima usullaridan foydalanish, ularni tarjima jarayonida turli matnlar, g'oya va til, madaniyat va nutq o'rtasidagi munosabatlarni belgilash haqida tushunchalarni aniqlash. Realialarning (ularning turlari) ekstralingvistik, leksik, stilistik sabablarini o'rganish; antroponim, toponim so'zlarni asliyat tildan tarjima tilga ko'chirishda pragmatik, vaziyatli, leksik (semantik), grammatik, struktural darajalar yordamida o'rganib chiqish va tarjimasini misollarda tahlil qilish.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Biz ma'lumotni bir odamdan boshqasiga yetkazish uchun aloqa qilamiz. Agar ular turli tillarda gaplashsa tarjima odamlarga muloqot qilish uchun yordam beradi. Shunday qilib, tarjima ikki qirrali hodisadir: bir tomondan, bu ma'lumotni uzatish jarayoni va boshqa tomondan, ushbu jarayonning natijasidir. Natijada tarjima yordamida yangi matn yaratiladi. Kommunikativ vaziyat quyidagi elementlardan iborat: asliyatdagi ma'lumot (AM)- matn -qabul qiluvchi shaxs (Receptor). Ushbu elementlar quyidagi rasm orqali ifodalash kommunikativ yondashuv orqali vaziyatni tasvirlash imkonini beradi.

So'zlovchi (muallif) tarjima turi xususiyatidan kelib chiqib, mazmunli mantiqan bog'langan ma'lumotli matnni tinglovchiga aytadi, ma'lumotni qabul qiladigan shaxs matn mazmunini tushunadi va unga munosabat bildiradi.

Tarjima holati muloqot elementlarini ikki barobarga oshiradi. O'z navbatida asliyat matnning retseptori tarjimonga aylanadi, tarjima matnini yaratuvchisi va tarjima qilingan matnni boshqa tilda gaplashuvchi tinglovchiga yetkazib beradi:

Tarjima tilida qilingan matn yakuniy mahsulot hisoblanadi. Tarjima adekvat va aniq bo'lishi uchun tarjima tildagi matn asliyat matn manbasiga ekvivalent bo'lishi kerak. Darhaqiqat, tarjima qilingan matnni AM boshqa TM o'qiyotganda, retseptor tushinishi muhim masala hisoblanadi. Tarjima tilida tarjimon matn shaklini tamoman yangi beradi, lekin mazmuni asl nusxaga juda yaqin bo'lishi shart. Demak, tarjimonning ishi qanchalik yaxshi bo'lsa, uning ishi shunchalik kam kuzatiladi. Tarjima qilingan matn tegishli muallif tilida yetkaziladi va bu matn hamma joyda xuddi asl nusxa kabi ishlatiladi. Shunday qilib, tarjima ikki xil tildagi nutqiy harakatni bir kommunikativ vaziyatda birlashtiradi. Bu holat muloqotning maxsus turi bo'lib, ikki tilda so'zlovchi shaxslar o'rtasida ma'lumotlarni yetkazish maqsadida amalga oshiriladi. E. Nida va C. Taber "tarjima AT gaplashuvchi ma'lumotli matn va TT qabul qiluvchi mantiqiy ma'lumotlardan iborat bo'lgan tayyor mahsulot-matnni yetkazishdan iborat jarayon" deb ta'rif beradi.

Ma'lumot beruvchi tarjimalar uchun bir qator bo'linmalarni ham taklif qilish mumkin, ammo bu yerda tasniflash tamoyillari biroz boshqacha. Bu yerda ilmiy-texnikaviy matnlar, gazeta materiallari, rasmiy xabarlar va ommaviy nutqlar, siyosiy va tashviqot materiallari, reklama va boshqalar kabi matnlarning boshqa turlarini, ta'bir joiz bo'lsa, oraliq tarjimalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin. ekspressiv va murojaat funktsiyalari, fikrlash va hissiy joziba o'rtasida ma'lum bir muvozanat mavjudligi.

Tarjima jarayonining aspektlariga vaziyatli va semantik-transformatsiya modellaridan iborat. Tarjima jarayoni quyidagi ikkita aqliy jarayonni o'z ichiga oladi: tushunish va og'zaki. Tarjimon birinchi navbatda asliyat matn (AM) mazmunini tushunadi, undagi ma'lumotlarni o'zining aqliy dasturiga kiritadi, so'ngra bu dasturni tarjima matni (TM)ga aylantiradi.

Tarjima modeli - aqliy faoliyatlarni tavsiflovchi tarjima jarayonining an'anaviy tasviri bo'lib, bu faoliyatlar tarjimon tomonidan amalga oshirilganligidan qat'iy nazar, AM yoki uning ba'zi qismlarini tarjima qilish mumkin.

Asliyat va tarjima matnlar bir xil holatni turli so'z va qurilmalar bilan turli vositalar yordamida tasvirlashi mumkin: *Uzur, tasodifan! (avtobusda holat) - I meant no harm! Kim so'ryapti deb aytay? (telefonda holat) - Who shall I say is*

calling? Ehtiyot bo'ling, bo'yalgan. (parkdagi holat) – Wet paint!

Bu ikki tillarda parallel ravishda leksik yoki tarkibiy birliklar mavjud emas. Shuning uchun ularning mazmuni har xil, so'z semasi har xil, gap komponentlari o'rtasidagi grammatik munosabatlar har xil. Shunga qaramay, gaplar kommunikativ funktsiyalarida va tasvirlangan vaziyatning o'xshashligida bir-biriga mos keladi. Aynan shu kabi o'ziga xoslik vaziyatni V. Komissarov ekvivalentlikning «**vaziyatni aniqlash**» turi deb ataydi.

Ko'pincha bir xil vaziyat turli tillarda tilga olinadi. Bu, ayniqsa, qotib qolgan iboralar uchun to'g'ri keladi: *Fragile. – Ehtiyot bo'ling, sinishi mumkin/nozik buyum! Beware of the dog! – Itdan ehtiyot bo'ling! – Ostorajno, zlaya sobaka! Push/Pull – Itaring/Torting.*

Ba'zi vaziyatlarni tarjima qilib bo'lmaydi: *Yoqimli ishtaha!* ingliz tiliga tegishli ibora mavjud bo'lmaganligi sababli, ushbu bo'shliq o'rniga inglizlar fransuzlar nutqida ishlatilib kelayotgan *Bon appetit!* idiomasiidan foydalanadilar. Shuningdek, ruscha *С легким паром!* birikmasining ingliz tiliga ekvivalenti yo'q, o'zbek tilida esa *Qushdek yengil bo'ling!* ekvivalentini tanlash mumkin.

TRANSFORMATSIYADA EKVIVALENTLIK

Ushbu darajada asliyat va tarjima tilidagi gaplar grammatik o'zgarishlarni namoyon qiladi: majhul nisbatdagi predikat aniq nisbat orqali tarjima qilinishi mumkin: *The port can be entered by big ships only in tide. Bandargohga katta kemalar faqat suv oqimida kirishi mumkin.* Tarjimada gap bo'lagi o'zgarishi mumkin: *We had a long walk. Biz uzoq yurdik.* Jumlaning tuzilishi o'zgartirilishi mumkin: *Jane was heard playing the piano. Jeyn pianinoda chalayotgani eshitilardi.* Gap ichida grammatik ma'noning har qanday o'zgarishi transformatsiya darajadagi ekvivalentlikdan dalolat berishi haqida V. Komissarov sintaktik tuzilmaning o'zgarish ma'no darajasi deb atagan.

Ekvivalentlikning bu darajasi gap vazifasining saqlanishini, bir xil vaziyatni tavsifini, asliyat va tarjima tillardagi gaplarning bir xil tushuncha, juda yaqin grammatik ma'nolarga ega ekanligini ifodalaydi.

LEKSIK VA GRAMMATIK EKVIVALENTLIK

Asliyat va tarjima til jumalari o'rtasidagi eng yaqin bo'lgan semantik o'xshashlik topiladi: *Har bir ona o'z farzandlarini yaxshi ko'radi. - Every mother loves her children. Men sizga har hafta yozaman. - I will write you every week.* Darhaqiqat, bu so'zma-so'z tarjima bo'lib, unda har bir so'z va butun tuzilma o'zining leksik va grammatik ma'nosini saqlab qoladi, jumalar bilan belgilangan vaziyat bir xil, gaplarning kommunikativ funktsiyasi bir xil. Asliyat til bilan tarjima til gapning har bir shakli hech qanday o'zgarishsiz mos keladi. Shuning uchun bu darajani formal (rasmiiy) ekvivalentlik darajasi deb atash mumkin.

Ekvivalentlik darajalari orasidagi munosabat tasodifiy emas. Har bir keyingi daraja oldingi darajalari bilan uzviy bog'liq. Shunday qilib, leksik va grammatik ekvivalentlik darajasi iboralarining bir xil grammatik va leksik ma'nolarga ega ekanligini bildiradi (transformatsiya va semantik ekvivalentlik), bir xil holatga ishora qiladi va bir xil vazifani bajaradi. Semantik darajadagi ekvivalent iboralar o'xshash semantikaga ega bo'lib, bir xil holatni tasvirlaydi va bir xil vazifani bajaradi; ammo ular yaqin grammatik ma'noga ega emas, chunki bu ekvivalentlik darajasi transformatsiya darajasidan ustunroqdir. Shunday qilib, ekvivalentlik darajasi o'rtasida kuzatilgan iyerarxiya bir tomonlama bo'lib, quyi darajalar yuqoriroqlarni o'z ichiga oladi (ammo aksincha emas).

Darajalar iyerarxiyasi baholash darajasini bildirmaydi. Ekvivalentlikning past darajasi yomonroq yuqori darajadagi ekvivalentlik yaxshiroq ham deb bo'lmaydi. Tarjima har qanday darajada ijobiy bo'lishi mumkin. Bu muallifning maqsadi, matn talablari, retseptor tomonidan idrok etilishi kabi bir qator omillarga bog'liq. Mashhur Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asaridagi **saroylarga** iborasini uchta tarjimon ishida keltirgan misollarida so'z tanlash borasida har xil yondashuvlarni va tarjima usullaridan foydalanganligini ko'rish mumkin. Tarjima qilishda Mark Reeze **the serai** so'zini leksik va semantik ma'nosini transliteratsiya orqali ifodasini yetkazgan, Ilhomjon To'xtasinov **around the city, and caravansera** so'z qo'shish usulidan foydalangan, K. Ermakova **the caravansera** iborasi bilan ifodalab ketgan. Har bir tarjimonning bu borada muqobil darajada ma'nosini ifodalashda tarjimaning leksik va semantik parafrasasini taqdim qilishi, tanlangan so'zi ularning mazkur asar voqeligini tushunishidan, idrok qilishidan kelib chiqqan.

Matni: *Бу иккисининг сўзларига қўлоқ солиб четда ўлтирган Ҳасанали ҳам ганга аралашиди.*

Амакинғиз бизнинг ҳовлига келиб турадиган вақтларида сиз ёш бола эдингиз, бек, – деди. – Амакинғиз сизни *саройларга* ҳам олиб тушар эдилар

M.Reeze tarjimasi: Hasan Ali put in a few words: "His Honor came to our house many times to visit. You were very young, Bek," he said. "Your uncle would occasionally take you with him **to the serai**."

I.To'xtasinov tarjimasi: Hasanali intervened: – "At that time when that gentleman visited our house, you, Bek, were still a child. He used **to take you around the city, and caravanserai**."

K. Ermakova tarjimasi: Now he joined in: "In the days when this gentleman visited our house, you, my bek, were still a small child. He would even take you with him **to the caravanserai** on occasion."

Transformatsiyalar ham leksik (semantik) va grammatik darajaga tegishli bo'lib, tuzilishi va ma'nosi bo'yicha quyidagi usullarni o'z ichiga oladi.

1. *Izohlovchi (eksplikatsiya) tarjima*, ya'ni retseptor iborani yaxshiroq tushunishi uchun ma'noni boshqa tuzilishga aylantirish. Ba'zan bu o'zgartirish manba matnda yashirin bo'lgan ma'lumotni asliyat matnda aniq ko'rsatish usuli sifatida tavsiflangan *eksplikatsiya* deb nomlanadi. Bu transformatsiya ko'pincha qurilmaning kengayishi, yangi elementlarning qo'shilishi bilan birga keladi: *I have a nine-to-five job. Men 9 dan 5 gacha ishlayman.*

2. *Tushirib qoldirish (implikatsiya, tushirish)* ortiqcha va kommunikativ jihatdan ahamiyatsiz so'zlardan voz kechishdir: *Elvis Presley denied being lewd and obscene. Elvis Presli behayo va odobsizligini rad etdi.* Agar asliyat til tushunchani gap bilan ifodalasa, tarjima til tushirib qoldirish usulini qo'llab mazkur tushunchani bir so'z bilan ifodalaydi: tabiatni muhofaza qiluvchilar - *conservationists*. Ingliz tilining o'zbek tiliga nisbatan qisqa va lo'nda iboralariga nisbatan umumiy yo'ndashuvi mavjud: *byudjetdan tashqari manbalar - nonbudget sources; Loyiha nazorati - the Project control.*

3. *Integral transformatsiya* – frazemani, o'rnashib qolgan birikmalarni bir xil nutq funksiyasiga ega bo'lgan boshqa klisho bilan almashtirish: *How do you do! – Assalomu alaykum! Help yourself. – Marhamat, oling.*

4. *Antonimik tarjima* - bu til tomonidan vaziyatni qarama-qarshi tomondan tasvirlash. Bu transformatsiya gapning inkor modalligini o'zgartirganda ham sodir bo'lishi mumkin: *She is not unworthy of your attention. – U sizning e'tiboringizga loyiqdir.* Inkorni o'zgartirish antonim tarjimaning yana bir ko'rinishi: *I don't think I can do it. – Menimcha buni qilolmayman*, bu u yoki boshqa tilga xos lingvistik an'analari natijasidir.

5. *Metonomik tarjima* — asliyat va tarjima tillarning shakl va ma'nolarining uzviyligi asosida ma'no va qurilmaning ko'chirilishi: *The last twenty years has seen many advances in our linguistic knowledge. Oxirgi yigirma yil ichida tilshunoslik olamida (fanida) ko'plab yutuqlar kuzatildi.* Ingliz tilida gap, vaqt gapning predmeti bilan ifodalangan bo'lsa, o'zbek tilida uni qo'shimcha so'z birikmasi bilan ifodalash odatiy holdir. Bu gapning grammatik qayta tuzilishiga olib keladi.

6. Murakkab kompensatsiya so'z yoki qurilmani boshqasi bilan o'zgartirishdir, asliyat tildagi so'z yoki iboraning aniq ekvivalenti retseptorga asliyat tildagi so'z yoki ibora kabi ta'sir ko'rsata olmaydi. Masalan, o'zbek tilidagi matn tarjimasidagi Past Perfect ning ma'nosini ko'pincha leksik darajada qoplashga majbur bo'lamiz, chunki o'zbek tilida o'xshash zamon turkumi yo'q: *Their food, clothing and wages were less bad than they had been. Endi ularning oziq-ovqatlari, kiyim-kechaklari va ish haqi oldingi vaqtga qaraqanda yomon emas edi.* Ko'pincha pan (so'z o'yinlari), topishmoqlar, tez aytishlar kompensatsiya qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Акопова, М.А. Теория и методология реализации личностно-ориентированного подхода в условиях выбора дополнительных образовательных программ: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Акопова Мария Алексеевна. СПб, 2003. 368 с.
2. Алексеева, И.С. Текст и перевод. Вопросы теории / И.С. Алексеева. М.: Междунар. отношения, 2008. 184 с.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода. М.: Высшая школа, 1990. 253 с.
4. <https://atelim.com/n-turniyozov-a-rahimov-uzbek-tili.html?part=6>
5. [http://language.psu.ru/bin/view.cgi?m=002\(=rus\)](http://language.psu.ru/bin/view.cgi?m=002(=rus))
6. <https://lingva.susu.ru/wp-content/uploads/2016/02/Balandina1.pdf>

UDC 81-26

TYPES OF THE PREDICATE IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

D.K.Kattaboyeva, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi predikatlarni o'rganishga bag'ishlangan. Predikat gapning asosiy qismi bo'lib, uning bir necha turlari mavjud. Predikat argumentning muayyan vaziyatdagi rolini aniqlash funksiyasiga ega. Predikat predlog, ob'ekt yoki ob'ekt iborasi, sifat yoki sifat iborasi va ot iborasi bo'lishi mumkin. Predikatsiyada to'rt daraja mavjud, ya'ni nol-joy predikati, bir-joy

predikati, ikki-joy predikati va uchta predikat. Predikat darajalari argumentni raqamlashni aniqlash funksiyasiga ega.

Kalit so'zlar: predikat, og'zaki predikat, nominal predikat, oddiy og'zaki predikat, qo'shma fe'l predikati.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию сказуемого в узбекском и английском языках. Сказуемое является основной частью предложения и имеет несколько типов. Функция сказуемого заключается в определении роли, которую играет аргумент в конкретной ситуации предложения. Сказуемое может быть предлогом, объектом или словосочетанием с объектом, прилагательным или словосочетанием с прилагательными и словосочетанием с существительным. В предикации есть четыре степени, а именно сказуемое с нулевым значением, одноместное сказуемое, двузначное сказуемое и трехместное сказуемое. Степени предиката имеют функцию определения нумерации аргумента.

Ключевые слова: сказуемое, глагольное сказуемое, именное сказуемое, простое глагольное сказуемое, составное глагольное сказуемое.

Abstract. This article deals with exploration of predicate in Uzbek and English language. Predicate is a main part of the sentence and it has several types. Predicate has the function to identify a role that argument has in particular situation of the sentence. Predicate can be preposition, object or object phrase, adjective or adjective phrase, and noun phrase. There are four degrees in predication, namely zero-place predicate, one-place predicate, two-place predicate and three predicate. The degrees of predicate have a function to identify numbering of argument.

Key words: predicate, verbal predicate, nominal predicate, simple verbal predicate, compound verb predicate.

Predicate is an important part in a sentence. In syntax, it is clear that predicate is generally understood to be realized as a verb. Predicate is needed as grammatical structure in language. As Fillmore says in "The Case For Case" that the basic structure of sentences, which is called proposition, is a tenseless set of relationship involving verbs and nouns. Here, a verb takes a role as indication in forming a sentence.

In grammatical rule, predicate has a function to define the position of an object or some relation between two or more objects. The objects concerning which a predicate assert something are the arguments of that predicate. Concerning to the position of predicate in structure and semantics, he also states:

Verbs are subclassified according to the case environments which accept them, and the semantic characterizations of verbs relate them either to specific case elements in the environment or to elements containing features (such as animateness) introduced as obligatory accompaniments of particular cases.

It means that syntax and semantic can not be separated in a sentence because the two are interrelated. The meaning of a sentence, which is semantics, has the account of different form of the 'same' word (cat-cats, connect-connecting-connected, etc) which is ruled in syntax. In this case, while semantics deals with meaning, syntax deals with structure of meaning.

Claire (2000) states that there is the basic type of sentence, namely predicate and referring expression. Argument is a reflection of referring expression. The use of predicate itself is to make the specific relation with the arguments.

Predicate is any words or any phrases that have any function of predicator. In semantics, predicator can be: preposition, object or object phrase, adjective or adjective phrase, and noun phrase.

In both Uzbek and English languages, predicates play a crucial role in forming sentences and conveying meaning. Predicates are essential components of sentences that provide information about the subject. They can come in various forms and serve different functions in both languages.

Predicates may be classified in two ways, one of which is based on their structure (simple and compound), and the other on their morphological characteristics (verbal and nominal). If we take the structural classification as the basic one we obtain the following types:

A Simple predicate (1) Verbal (2) Nominal

B Compound predicate (1) Verbal (2) Nominal

If we were to take the morphological classification as the basic one the result would be the following:

A Verbal predicate (1) Simple (2) Compound

B Nominal predicate (1) Simple (2) Compound

In Uzbek language, there are three main types of predicates: nominal, verbal, and adjectival. Nominal predicates consist of a noun or pronoun that serves as the main element of the predicate. For

example, in the sentence "*Ulug'bek o'qiyapti*" (Ulugbek is studying), the word "o'qiyapti" serves as a nominal predicate.

Verbal predicates, on the other hand, consist of a verb that describes an action or state of being. For example, in the sentence "Qizlar yurishadi" (The girls are walking), the word "*yurishadi*" serves as a verbal predicate.

Adjectival predicates consist of an adjective that describes a quality or characteristic of the subject. For example, in the sentence "*Mehmonlar ko'ngli toza*" (The guests are neat), the phrase "ko'ngli toza" serves as an adjectival predicate.

In English language, predicates can also be classified into different types based on their functions. The two main types of predicates in English are simple predicates and complete predicates.

A simple predicate consists of just the main verb in a sentence. For example, in the sentence "*She sings beautifully*," the word "*sings*" is the simple predicate.

A complete predicate, on the other hand, consists of the main verb along with all its modifiers and complements. For example, in the sentence "*He is playing football with his friends*," the phrase "is playing football with his friends" is the complete predicate.

The predicate is the second, principal part of the sentence. It serves to assert something about the subject and has a definite grammatical structure.

It is characteristic of the English and Uzbek language that the predicate, even a nominal one, always comprises a verb in the finite form, denoting the categories of person, mood and tense by means of which predication is expressed: the forms of person connect the predicate with the subject; the mood-forms show in what relation to reality the speaker places the action or state expressed by the predicate; the tense-forms refer it to a definite period of time.

With regard to its meaning the predicate expresses either processes developing in time or a qualitative characteristic of the subject. Accordingly there are two main types of the predicate: a) verbal and b) nominal.

a) A cheerful fire was blazing on the hearth (Dickens).

b) It was a warm, still night (Hitchens).

With regard to its structure the predicate may be simple or compound.

2. A simple predicate is such a predicate in which both the primary lexical meaning and the additional grammatical meanings (person, mood, tense, etc.) are expressed in one word: I saw her stop (Galsworthy).

3. A compound predicate is such a predicate in which the primary lexical meaning is expressed in one word — a notional word, and the additional grammatical meanings (person, mood, tense, etc) are expressed in another word — a semi-auxiliary (служебное слово): «...My father was a fisherman... (Dickens).

4. The meaning of the predicate is closely connected with its form. The verbal predicate is primarily simple, but it may also be compound: ...I cried myself to sleep (Dickens).

A nominal predicate is always compound: The Dodsons were certainly a handsome family... (Eliot).

Predicate is often found in utterance either in speaking or writing. Predicate is one of basic part in semantics that associates with referring expression or argument.

REFERENCES:

1. Bower, Claire (2004a). Historical change in complex predication: Bardi verb morphology in historical perspective. PhD dissertation, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
2. Bower, Claire (2004b). (Some notes on) complex predicates in Turkic. In Heejeong Ko and Maryanne Walter (eds.), Proceedings of the First Workshop on Altaic Formal Linguistics, Cambridge, Mass: MIT Working Papers in Linguistics.
3. Bower, Claire (2006). Inter-theoretical Approaches to Complex Verb Constructions, Eleventh Biennial Rice University Linguistics Symposium
4. Butt, Miriam (1995). The structure of complex predicates in Urdu. Stanford, Calif.: CSLI Publications.
5. Butt, Miriam (1997). Complex predicates in Urdu. In Alsina et al. (eds.), Complex Predicates. Stanford: CSLI Publications.
6. Butt, Miriam and Wilhelm Geuder (2001). On the (semi)lexical status of light verbs. In Norbert Corver and Henk van Riemsdijk (eds.), Semi-lexical categories: the function of content words and the content of function words, Mouton, pp. 323–369.
7. Chomsky, N. (1995). The Minimalist Program, MIT Press, Cambridge, MA.

CORPUS-BASED STUDY OF MODALITY
N.N.Kaxorova, assistant, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Oliy ta'lim muassasalariga mahalliy tillarni o'qitish, o'rganish va tadqiqot qilish uchun rivojlantirish va intellektualizatsiya qilish majburiyati yuklangan. Shunga muvofiq, ushbu maqola ko'p tilli korpus - o'qish va tadqiqot uchun manba sifatida ko'p tilli lug'atlarni qanday tuzish mumkinligini ko'rsatish orqali ilmiy yoki texnik atamalarning mavjud emasligi muammosini hal qilishga qaratilgan. ParaConc, parallel matnlarni so'rash uchun mos bo'lgan dastur, korpusdan atamalarni tekislash va ajratib olish uchun ishlatilgan. Tadqiqot parallel matnlar ilmiy va texnik atamalarni ishlab chiqishda qanchalik foydali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: korpus; korpus kompilyatsiyasi; terminologiyani ishlab chiqish; ko'p tilli parallel korpus; mahalliy tillar.

Аннотация. Развитие сослагательного наклонения в английском языке представляет большой интерес для языка. историки не только в английской лингвистике, но и с междисциплинарной точки зрения, поскольку это настроение развивалось в германских языках разными путями. Исследование Месснера, основанное на корпусе книг, в котором рассматривается настоящее сослагательное наклонение в Старый, средний и ранний современный английский (далее OE, ME и EModE, соответственно), таким образом, является очень желанным вкладом в исследования. В книге шесть основных главы и эпилог; Сначала я представлю краткие и выборочные изложения эти основные разделы монографии, прежде чем приступить к оценке Выводы Месснера.

Ключевые слова: корпус; составление корпуса; разработка терминологии; многоязычный параллельный корпус; языки коренных народов

Abstract. The development of the subjunctive mood in English is of great interest to language historians not only in English linguistics but also from a cross-linguistic perspective, since this mood has evolved along different paths in the Germanic languages. Moessner's corpus-based book-length study, which treats the present subjunctive in Old, Middle, and Early Modern English (henceforth OE, ME, and EModE, respectively), is thus a very welcome contribution to research. The book contains six main chapters and an epilogue; I will first provide brief and selective summaries of these main sections of the monograph before proceeding to the evaluation of Moessner's findings.

Keywords: Corpus; Corpus compilation; terminology development; multilingual parallel Corpus; vernacular languages.

Introduction. A milestone in the commitment to language development and promotion of multilingualism in institutions of Higher Learning was the Language Policy for Higher Education (LPHE; Department of Education 2002), which was revised in Department of Education (2020). The revised version of the policy framework declares that since the propagation of the LPHE in 2002, little progress has been made in exploring and exploiting the potential role of indigenous African languages in facilitating access and success—as well as in the intellectualisation of these languages—in Higher Education. LPHE requires HEIs to develop language policies together with implementation plans.

As defined by Finegan (2008), “[c]orpus linguistics is the term used for compiling collections of texts and using them to probe language use” (p.24). Even though this definition explains one side of corpus linguistics, it lacks how language samples are collected and used in linguistic studies. For this reason, the definition given by Adolphs and Lin (2011) highlights the importance of the process of assembling language samples in a pre-determined and principled way. Also, the importance of collecting texts in a principled way is highlighted by many scholars. Thus, from the definitions, we can conclude that corpus linguistics deals with collecting language samples in a principled way and using the data to explore whether we can validate a linguistic theory or hypothesis or not. Corpus linguistics might also be the source of the hypotheses about language. McEnery and Hardie (2012) highlighted that the way the corpus linguist approaches the corpora determines whether the study will be corpus-based or corpus-driven. According to McEnery et al., corpus-based studies aim to determine whether a theory or hypothesis - already in the current literature - could be validated or rejected. Hence, the defenders of corpus-based linguistics highlight that corpus is a methodology used while accepting or rejecting a language theory or hypothesis rather than a separate paradigm within linguistics. To support corpus-based linguistics, Gries (2006) states that “[o]ver the past few decades, corpus linguistics has become a major methodological paradigm in applied and theoretical linguistics” (p. 191). Nevertheless, corpus-driven studies aim to reveal

that the corpus itself contains language theories and hypotheses. Thus, the supporters of corpus-driven linguistics reject the assumption that corpus linguistics is a method.

Originally, the term 'corpus' (plural 'corpora') meant any collection of writings in a processed or unprocessed form by a specific author. According to Baker (1995: 225), with the advancement of corpus linguistics, this definition changed in three important ways:

1. Nowadays, a corpus is primarily a collection of texts held in machine-readable form, which can be analysed (semi)-automatically in a variety of ways.
2. A corpus is no longer restricted to written texts but can also include spoken texts.
3. A corpus may include a number of texts from a variety of sources by many writers and speakers on a multitude of topics.

What is important is that a corpus is assembled for a particular purpose (emphasis added) and according to explicit design criteria to ensure that it is representative (emphasis added) of the given area or sample of language for which it aims to account for. In his classification, Sinclair (1995) distinguishes various types of corpora such as reference, monitor, parallel and comparable corpora. A parallel corpus is a "collection of texts, each of which is translated into one or more other languages than the original" (Sinclair 1995: 32). A parallel corpus can be bilingual when it comprises original texts and their translated versions of the same source language. For example, in the South African context it can be English Source Text (original) [ST] – IsiZulu Target Text (translated) [TT]; English [ST] – Tshivenda [TT], or vice versa. The parallel corpus is multilingual, as it contains translations into several target languages. For example, tutorial letters in various disciplines are translated from English into other official South African languages to make the texts accessible to all.

Conclusion. Parallel texts present terms in authentic contexts allowing terminologists and translators to acquire specialised conceptual and linguistic knowledge. The extraction of terminology from parallel corpora (considering the different language pairs) is not only feasible but also extremely useful in developing scientific and technical vocabulary for large-scale use in Unisa. In addition, it is worth noting that the researcher, that is, the linguist, verifies the list of terms. History shows that the indigenous African languages are capable of drawing on their own resources and can create the necessary terms from their own vocabulary. To reinforce language transformation within Unisa, corpus compilation and the use of software tools should be part of the agenda of language development for teaching, learning, and research. This is in line with the language policy framework that encourages institutions of Higher Learning in South Africa to develop language plans and strategies that will enhance the development and promotion of indigenous African languages as centres of research and scholarship. By constructing corpora as resources for linguistic research, Unisa will also be acknowledging the authors of the texts, as well as the language practitioners who translate, edit, and proofread the texts that are public. Unisa is the only university in South Africa that, in its transformation agenda, has committed to build capacity for all official South African languages. Furthermore, it is the only university in South Africa that teaches all official South African languages. Electronic written corpora should serve as a tool for the development of South African languages, given that a corpus provides the researcher with a wealth of linguistic data instantly. Corpus-based linguistic research within the University of South Africa will transcend terminology development because the corpus-based approach can be applied to empirical investigations in almost any discipline with its attendant linguistic challenges.

REFERENCES:

1. Anderson, N. (1999). Exploring second language reading. Boston: Heinle & Heinle.
2. Bransford, J. D., & Johnson, M. K. (1973). Considerations of some problems of comprehension. In W. G. Chase (Ed.), Visual information processing (pp. 383–438).
3. New York: Academic Press. Day, R. (Ed.). (1993). New ways in teaching reading.
4. Alexandria, VA: TESOL. Day, R., & Bamford, J. (1998). Extensive reading in the second language classroom. New York: Cambridge University Press.
5. Smith, F. (1971). Understanding reading. New York: Holt, Rinehart & Winston.
6. Smith, F. (1975). Comprehension and learning. New York: Holt, Rinehart & Winston.
7. Smith, F. (1988). Joining the literacy club. Portsmouth, NH: Heinemann

UDC 811.161.1'374:340.11

THE INFLUENCE OF LEXICOGRAPHIC MEANS ON THE FORMATION OF MODERN DIPLOMATIC TERMINOLOGY IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

U.S. Khamroev, Tashkent State Technical University, Tashkent

Annotatsiya. *Diplomatik terminologiya murakkab va uyushgan tizim bo'lib, uning lug'aviy tarkibi diplomatik, tarixiy, madaniy, lingvistik, huquqiy va boshqa ko'plab turfa xil atamalarni o'z ichiga oladi.*

Ushbu maqolada ushbu sohadagi terminologik lug'atlar (tarjima va sharh) tahlil qilinadi, shuningdek, ularning diplomatik matnlar va rasmiy og'zaki nutqda foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: diplomatik lug'at, diplomatik matnlar, terminologik lug'atlar, leksikografiya, izohli lug'at, tarjima lug'ati.

Аннотация. *Дипломатическая терминология - сложная и организованная система, лексический состав которой включает дипломатические, исторические, культурные, лингвистические, юридические и многие другие разнородные термины. В данной статье анализируются терминологические словари (переводные и комментаторские) в этой области, а также квалифицируется их потенциал для использования в дипломатических текстах и устной официально речи.*

Ключевые слова: дипломатическая лексика, дипломатические тексты, терминологические словари, лексикография, толковый словарь, переводной словарь.

Abstract. *Diplomatic terminology is a complex and organized system, the lexical composition of which includes diplomatic, historical, cultural, linguistic, legal and many other heterogeneous terms. This article analyzes terminological dictionaries (translation and commentary) in this area, and also qualifies their potential for use in diplomatic texts and official oral speech.*

Key words: diplomatic vocabulary, diplomatic texts, terminological dictionaries, lexicography, explanatory dictionary, translation dictionary.

The recognition of any field of activity or scientific discipline depends on its having an established terminology. The existence of terminology dictionaries defining these technical terms is of great importance. According to the World Center for the Translation of Scientific and Technical Literature, which has conducted a special survey on terminology dictionaries, terminology dictionaries are published every day [1, p. 132].

However, despite the fact that the discipline itself and its terminology have existed for centuries, it is surprising that in some cases there are no full-fledged dictionaries containing fixed terms specific to a particular discipline. This is also the case in the field of diplomacy. Diplomacy is one of the diplomatic instruments of the state. It emerged in ancient times with the development of the state as a social institution. In ancient times, international disputes were often settled by force, and the ancient Eastern states developed an active diplomatic activity.

Although diplomacy at that time solved a relatively limited number of problems, various types of treaties nevertheless emerged, the tradition of sending missions to solve various problems of international life was formed, and military and political intelligence was born [2, p. 236].

The diplomatic activity of the ancient polis manifested itself in the form of active negotiations, exchange of envoys, organization of interstate meetings and signing of agreements on defensive and offensive alliances. Thus, the organization, methods and tools of diplomacy gradually took shape, one of which is the diplomatic language.

Diplomatic protocols and minutes were gradually developed and rules and forms of pronunciation for diplomatic speeches were also established.

The old speech and diplomatic manuals contained not only outlines of speeches, but also detailed stylistic examples and speech scales. As stated in one of these manuals, an average diplomatic speech should not exceed 150 lines, but at most 200. This is because of the concepts of 'negotiation', 'ceasefire' and 'peace agreement'. This is explained by the fact that concepts such as 'peace agreement' should be understood equally by the parties.

Despite this long history, diplomatic terminology has remained largely unrecorded. As a rule, diplomatic terms are not recorded in specialized dictionaries, but in general descriptive or translation dictionaries.

According to the dictionary definition, a dictionary is a reference book containing words (or smaller units (morphemes) and larger units (combinations of different types of words, e.g. phrases) in a certain order (depending on the type of dictionary). Dictionaries explain the meaning of the defined units. They also provide a range of information about these units and their translations into other languages, provide information about the objects and phenomena to which these units relate, and fulfill social functions such as information, communication and norm-building.

There is no single type of dictionary. Dictionaries can be divided into different types according to their basic classification features.

In most cases, dictionaries can be divided into linguistic and non-linguistic (encyclopedias). Examples of linguistic dictionaries are ordinary descriptive and translation dictionaries, which cover the entire vocabulary available in a language at a given time. However, Russian diplomatic terms are (only

partially) defined by one encyclopedia (Dictionary of Diplomatic Terms, 1993) and two translation printed dictionaries (Russian-English Dictionary of Diplomatic Terms (2002) [3, p. 352] and English-Russian Dictionary of Diplomatic Terms (2007)).

It is well known that one of the most popular areas of lexicographic theory and practice today is terminological lexicography. Although there are various specialized dictionaries of lexicography (dictionaries of economics, medicine, architecture, business, marketing, banking, information technology, etc.), there is still no dictionary of diplomatic terms.

Until recently, it was impossible to find a separate 'diplomatic dictionary' in any language in the internet media environment.

At the same time, the compilers of such 'dictionaries' are the site visitors themselves, and it is not surprising that the definitions they provide are very close to 'unsophisticated' definitions.

Coercive diplomacy: Diplomacy that uses political, military or other pressure to force an opponent to accept a particular course of action.

Commercial diplomacy: diplomacy that focuses primarily on commercial issues. Concordat diplomacy: Diplomacy that relies heavily on foreign travel.

Conference diplomacy: diplomatic activity usually conducted at multilateral meetings.

Conflict resolution diplomacy: diplomacy aimed at resolving conflicts. The electronic dictionaries in the Polyglossum series have appeared relatively recently.

According to the developers, these dictionaries contain a wide range of vocabulary in the above topics, which can be called sublanguages (subtopics): British-Russian-British Foreign Trade Dictionary; British-Russian-British Foreign Policy Dictionary; Dictionary of British-Russian-British Foreign Facts and Organization Names; English-Russian-English Dictionary of Foreign Media Language; English-Russian-Russian-English dictionary of historical facts of international life; English-Russian-Russian-English dictionary of treaties and treaty documents relevant to the specified subdivisions; names of international treaties, conventions and agreements in English and Russian. This English-Russian-English dictionary of foreign policy and foreign trade contains not only classical foreign policy terms and foreign policy facts at the highest level, but also a practically oriented English-Russian and Russian-English dictionary used in foreign trade and relations with foreign partners.

According to the author, the dictionary is intended for translators, foreign trade specialists, officials of foreign ministries and trade missions, businessmen, students and teachers at universities and faculties of economics, law, foreign trade and international relations.

However, the dictionary has a very simple structure and does not contain, for example, the necessary features of a dictionary (e.g. grammatical and stylistic notes, illustrations of the text, sample sentences, comments, etc.). It does not contain the necessary features of a dictionary (e.g. grammatical and stylistic notes, illustrations of the text, example sentences, comments, etc.), but only provides translations of the requested words, e.g: approximately, above, abracadabra abracadabra abracadabra, overseas, High Commission official, successor treaty-breaker, treaty-breaker, sudden, sudden sharpness, absence of control, absence of crime in action, absence of corpse in action absence of personal responsibility, absence of rights absence of political rights, absenteeism, abstention from participation in elections, absolute unconditional, definite and absolute refusal, absolutsiya, abstain from war to abstain from war, abstain from force to abstain from using force, abstain from voting, abstain from voting on a decision, abstain from voting on a decision, sobriety, abstract abstract, abstract abstract abstract, abstract abstract abstract, deceptive abstract, abstraction abstraction abstraction, nonsense nonsense, complete - absolute nonsense [4, p. 158].

Based on the quotations from the dictionary given as examples, it is clear that the selection of words for the dictionary by the lexicographer was done in an unsystematic way. The dictionary includes functional terms (about, above), inexplicable terms (forgiveness, absenteeism), obvious nonwords (abracadabra, nonsense) and terms whose definitions are difficult to understand (sudden - cold, absence of personal responsibility - impersonal). Both are included. No rules for selecting the meaning of polyvalent terms (abstract) are explained.

Therefore, such a glossary cannot be defined as a full-fledged dictionary of translation terminology for a specific field of activity.

A terminological dictionary is a glossary of terms in one or more specialized fields of knowledge or activities, and most terminological dictionaries are known to be descriptive. Its purpose is to describe the status of a term in the terminological system at a given time. A regulatory (specialized) glossary establishes norms or standards for the use of terms in a given terminological system. Terminological standards not only provide a glossary of terms, but also specify in detail the fields to which these standards apply. A term is a word or expression intended to indicate precisely the relationship between one concept

and another in a given field. A term can also be defined as a nominal specialized lexical unit of a specialized sublanguage, created (adopted, borrowed) to accurately express a specialized concept.

One of the main characteristics of a term is the precision of content, usually understood as the clarity and delimitation of the meaning of the term.

Clarity of meaning derives from the fact that specialized concepts have clear boundaries in principle, and these boundaries are usually determined by scientific definitions (definitions). Thus, definitions are a necessary addition to a dictionary and play an important role in distinguishing a terminological dictionary from a lexicon of a language.

A translated terminological dictionary should combine the features of both lexicons. Otherwise, it becomes an index translated into a foreign language.

Although a translation dictionary provides translations of meanings into another language rather than interpretations of meanings in the same language, the structure of a dictionary depends on what the dictionary is intended for, e.g. for reading texts in a foreign language or for translating from one mother tongue into another.

A good translation dictionary should contain grammatical and stylistic explanations and highlight cases where the translated equivalent is stylistically incorrect. Translating terms and combinations of terms is always a big challenge. Ideally, the meaning of a term is monosyllabic, but many modern terms (including diplomatic terms) contain polysemy or synonymy, as they originated at the intersection of several disciplines and relate to several scientific and practical fields at once, and dealing with such terms requires a specialized approach [5, p. 249].

The difference between synonymy and polysemy is a separate issue. With regard to polysemy, two tendencies can be distinguished. One is when all the meanings of a polysemous word are contained in a single element, the other is when such a word is divided into several elements. Values within an element are either organized hierarchically to better reflect their meaning, or they are created without regard to hierarchy.

One of three principles is used to determine the order of values: functional (use follows use), diachronic (original meaning comes first) or logical (dominant or most common meaning comes first).

An example of a terminological translation dictionary of diplomatic terms in Russian dictionaries is the 2003 translation by H.J.Travnitskaya, B.C.Kudravchenko and U.L. Melechay, created in 2002 by a group of linguists including S.O.Zalivanov, B.P.Burchenko and U.L. Melechay. Melechay. [6] and the English-Russian diplomatic dictionary prepared in 2005 under the leadership of V.K.Zhuravchenko.

The given dictionaries contain about 50,000 words and phrases related to the diplomatic sphere, as well as to the main economic, legal, political and military aspects of contemporary foreign policy and international relations. For translators, journalists, diplomats, students and teachers.

The dictionary includes words related to diplomatic service and protocol, consular services, international relations (historical and current), foreign and domestic policy, military policy and strategy, arms race and disarmament, UN and international organizations, international law, diplomatic and consular law, international space law, maritime law, aviation law, international economic relations and current international relations. Examples include the same terms as in the Polyglossum dictionary: absenteeism n 1. avoidance 2. absence (e.g. not attending a meeting); absolute complete, perfect, unconditional, absolute ~ contract unconditional contract ~ contract unconditional obligation ~ majority absolute majority ~ trust complete/absolute trust ~ veto absolute veto; absolution absolution n jury; justification; abstention v 1. to abstain from voting, to abstain from voting ~ to abstain from voting / to abstain from voting 2. to abstain from action; to abstain from using force in order to abstain from using force.

In general, linguistic examples (pictures) confirm the existence of words and meanings in the language, explain the meaning of words in context, show the transition of words from language to speech, the acquisition of additional shades of meaning, provide information about the extra-linguistic features of the depicted object and increase the cognitive value of the lexicon. The choice of pictures most clearly reflects the ideological and practical aspects of the dictionary. Dictionaries do not have such pictures, but there are references where dictionary entries and terms are explained in detail, for example: NLST, vol. 96, pp. 46-77.

To sum up, I would like to add that from a cognitive perspective, a dictionary can be considered on the one hand as a tool for recording and storing knowledge, and on the other hand as a tool for ontologizing knowledge, i.e. to be able to understand and put into words the knowledge behind a term.

Thus, it can be said that in the family of descriptive dictionaries of terms related to a particular field, a full-fledged dictionary of diplomatic terms does not yet exist. However, such a dictionary is definitely needed. Both in a linguistic sense (the term needs to be defined in detail) and in a practical sense (the

ongoing process of globalization requires it to be understood as precisely as possible by professionals working in the field of foreign policy).

In my conducted research, I have established a clear connection between lexicographic dictionaries, in particular terminological, explanatory and simply translation dictionaries, with the formation, change and development of diplomatic lexicon at the present stage of development of diplomacy and international relations.

REFERENCES:

1. Nightingale, O.T. Terminology (methods, structure and subject) / – 4th edition / 8th volume. Moscow: Raduzhnoe, 2009. – p. 132.
2. Zaluzhnaya, D.E. "Linguistics" Encyclopedic Dictionary / D.E. Zaluzhnaya. - 3rd (republished) - Moscow: Great Russian Encyclopedia. 1998. – p. 236.
3. Prokopenko, G.S. Russian terminological school: experience of linguistic discourse / G.S. Prokopenko; edited by R.M. Feigina – Rostov-on-Don: Nauka, 2002. – p. 352.
4. Reformatsky, A.A. Introduction to linguistics / A.A. Reformed; edited by N.F. Vinogradov - Moscow time. : Aspect Press, 1999. – p. 158.
5. Protasevich, Zh.Ch. Protocol and etiquette of international communication / Ch.Zh. Protasevich. - Revised and expanded 2nd edition: DASHV, 2011. – p. 249.

UDC 81'373

LINGUISTIC STUDY OF PAREMIAS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

G.Sh.Khudaybergenova, PhD student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. *Paremiyalar tilshunoslikning maxsus bo'limi bo'lib, uni o'rganishda alohida yondashish talab etiladi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi ba'zi maqollar, iboralar, paremiyologik birliklarning do'stlik ma'nosida kommunikativ tahlili berilgan.*

Kalit so'zlar: *Paremiyologik birliklar, inglizcha, o'zbekcha, do'stlik, dushmanlik, maqol.*

Аннотация. *Паремии представляют собой особую отрасль языкознания, требующую особого подхода к ее изучению. В статье представлен коммуникативный анализ некоторых пословиц, словосочетаний, паремиологических единиц английского и узбекского языков в смысле дружбы и вражды.*

Ключевые слова: *паремиологические единицы, английский, узбекский язык, дружба, вражда, пословица.*

Abstract. *Paremiology is a special branch of linguistics, which requires a special approach to its study. This article provides a communicative analysis of some proverbs, phrases, paremiological units in the English and Uzbek languages in the sense of friendship and enmity.*

Keywords: *Paremiological units, English, Uzbek, friendship, enmity, proverb.*

Introduction. Translation is an important process that has a key role in exchanging information, news, culture, literature and sciences among people all over the world. As we know, there are many linguistic problems that a translator faces while translating like mistakes in usage resulting from the translator's lack of competence in writing properly, wrong use of dictionaries, using literal translation or the lack of translator's common sense. Proverbs are fixed expressions that are important in any language. Proverbs could carry themes related to women, professions and occupations, money, love, marriage, divorce, friendship, education and learning, children and parents, taxes, religion, telephones, cars and computers.

Literature review. N. Schmitt notes that written discourse absorbs a huge amount of lexical material, which expands the vocabulary [5]. Researchers N. Schmitt, J. Cody, H. Douglas, M. Hyde, M. Lewis considered the issues of mastering vocabulary, ways to solve issues that are associated with identifying the meanings of vocabulary, issues of selecting vocabulary for the development of vocabulary and its enrichment, - issues related to the structure of lexical competence, issues of developing lexical exercises for the effective formation of types of speech activity [3–8]. According to S. Thornberry, both in oral and written situations (connected text) there are many opportunities to identify a lexical unit in a context with other vocabulary and on the basis of lexical fields. Word usage is easy to learn based on a thematic text, where there is a large number of words that are united by one concept - lexical-semantic fields or lexical-semantic groups [9].

Main part. Thus, by using translators' methods mentioned above, translation problems about friendship are taken to study in this article. We tried to translate "friendship" proverbs from English and give their possible variants into Uzbek language.

A dog is man's best friend — "It vafo, xotin jafu"

Dogs are loyal friends to have in your life. They do everything to protect and please their owner. They are faithful companions that make themselves of value to their owner.

A friend in need is a friend indeed — “Do’st boshga kulfat tushganda bilinadi” “Jonga kuygan jondav do’st, janaa kuymas qandav do’st”

A friend that sticks with you and helps you when you’re in trouble is a true friend.

A friend to all is a friend to none — “Hammaga yordam beradigan do’st haqiqiy do’stmas”, “Ko’pni sevgan birni sevmas”.

A friendship with a person who is friends with everyone is not unique or truly valuable.

A friend’s eye is a good mirror — “Do’st do’stning oynasi”.

A good friend will truthfully tell you whether you do something good or bad which is valuable to have.

A man is known by his friends — “Sen menga do’stingni ayt men senga kimligingni aytaman”

People judge you by the company you keep. Others will look at your friends and make assumptions about you based on the friends you choose to have in your life.

False friends are worse than open enemies — “Bostirmadan ayvon yaxshi, yomon do’stdan hayvon yaxshi”

It’s better to at least know who your enemy is, instead of believing someone is your friend only to find out that they aren’t.

Friends are thieves of time — “Do’stingni saqlama, yo’ldan qolar, Dushmanni saqlama, siring olar”

We can say that some English proverbs have their equivalents in Uzbek languages and we can easily understand the meanings of these proverbs. However, some others totally differ from English variants while we translate them into Uzbek. In this situation, we tried to use some other possible proverbs in order to keep their meanings. In the book of Uzbek linguist U.K. Yusupov “Contrastive linguistics of the English and Uzbek languages” it is clearly mentioned that linguocultureme is a linguistic or speech unit defining one part of a culture; consequently linguoculturology is a branch of linguistics, which studies interrelation between language and culture, and conveying culture in a language. Still it is clarified that linguoculturology focuses attention onto the reflection of spiritual state in the language of a human in the society. In general, this branch analyses cultural colours of linguistic units as well as it studies language through culture. Besides, linguoculturology possesses a number of following specific features:

- 1) it is a subject of synthetic type, occupying bordering position between science and, learners of culture and philology;
- 2) the main object of culturology is interrelation of language and culture and interpretation of this interaction;
- 3) as the subject of investigation of linguoculturology serves spiritual and material culture, verbalized artefacts, forming “the language picture of the world”;
- 4) linguoculturology is oriented to the new system of cultural values, put forth by the modern life in the society, to the objective information on the cultural life of the country.

Each subject or a branch of subject owns its studying object. The term “cultureme” (or “linguocultureme”) is admitted to be used in scientific researches for naming the object of linguoculturology. The difference between cultureme and lexeme is recognized in its definition: cultureme is a word, phrase or even a full sentence in a language, which embraces national, social or mental peculiarities that are specific to the culture of the language. Some scholars successfully distinguish subtypes of one language according to the types of culture layers:

- 1) literary language – elite culture;
- 2) popular language – “the third culture”;
- 3) dialects and sayings – popular culture;
- 4) argot (words and expressions which are used by small groups of people and which are not easily understood by other people) – traditional-professional culture.

In this paper, the attention is focused to the contrastive study of proverbs that stay in the third component of this classification. It is obvious that appearing and forming of proverbs, besides, admitting them into live conversations by the nation takes sometimes considerably long period of time. The English and Uzbek languages are believed to have long history. English has background that comes from the Latin language, therefore a huge number of English paremiologic stock have Latin bases; some of them are identical to the historical forms, some of them faced to changes in comparison with the old ones. Through many years, other languages have been affecting to the English language, too. As a result, some proverbs are often borrowed from them in the way of translating proverbs into English as well. The Uzbek language

possesses also long background. It is true that this language was given the name of “Uzbek language” recently, but this language has existed since approximately X-XI century. A huge number of proverbs, sayings and aphorisms are considered as a great wealth of the Uzbek culture. English and Uzbek proverbs connecting with the concept of “friendship” reflects the mentality, culture and traditions of a nation and take important place in the language of this nation. In both languages, proverbs about friends are various, besides synonymous or antonymous proverbs can be found among them. But their synonymic and antonymic relations are not considered to be absolute, because they are chosen according to a context, as a result their meanings may be also slightly changed. Therefore, applying a proverb in an appropriate place makes a speech clear and fluent. Because as it was mentioned above, proverbs are often used in a speech and they are chosen according to time, place, case and other pragmatic factors. Besides, a society and social processes effect directly to the usage, semantic expressiveness and other features of proverbs. Lexical competence is the most important component of the cognitive base of students, which presupposes the presence of knowledge that is the same for subjects of a linguistic and cultural society. The cognitive base has its own functions. Firstly, it allows you to safely and successfully master lexical units. Secondly, it helps to create personal expressions in the language. Thirdly, it helps to correctly reproduce the assessment of lexical expressions of other participants in intercultural communication. In addition, knowledge of vocabulary allows you to thoroughly study all types of speech activity. Lexical knowledge is a complex of linguistic data about a foreign word and an understanding of the correct use of the word and actions with it [3]. In our study, we adhere to the following definition of lexical competence: “Lexical competence is the ability of students to recognize and understand the meanings of words/phrases and phrases in context, compare vocabulary in other languages, focus on the cultural features of words and apply them in speech situations.” Lexical competence is a type of communicative competence, which is considered basic when teaching a foreign language. All types of speech activity are important components when learning vocabulary. However, many researchers argue that texts, especially written ones, act as the main component in this process. Firstly, the advantage of texts is manifested in the contextualization of new lexical units. Secondly, the texts contain useful information that makes it easier to memorize vocabulary [4]. The translation process of proverbs from one language into another requires more than componential or structural approach, it is necessary to give exactly main idea of a target proverb in a translation. As the main result of the paper it is proved that the semantic, structural or stylistic similarities are found between English and Uzbek proverbs about friendship as well as they have many differences. But resemblance between linguocultural peculiarities of these proverbs do not occur in these languages. Because they are not relative languages according to the genetic classification of world languages. Furthermore, every nation has its culture, tradition and, of course, culturemes reflecting the parts of the culture in this nation’s language. These culturemes serve to provide original semantic and linguocultural features of proverbs.

Conclusion. In the view of the observations made above, it is important to point out that proverbs contain social practices that can be visualized in a real or possible world. Furthermore, a language always changes itself day by day, for that, the quantity of proverbs in it also changes; some proverbs may disappear, people may begin to use some other new proverbs in their conversations.

REFERENCES:

1. Karamatova K. M., Karamatov X.S. Proverbs, maqollar, posloviцы. -Toshkent: Mehnat, 2001.
2. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary (3rd edition). — Cambridge: The Cambridge University. 2007.
3. Yusupov U.K. Contrastive Linguistics of the English and Uzbek languages. Tashkent: Akademyashr, 2013. P. 27-262.
4. Eckert P. Linguistic variation as social practice. Malden/ MA: Blackwell, 2000.
5. Gotthardt H.H., Varga M.A. (eds.) Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. Berlin: De Gruyter, 2014. P. 2-10.
6. Davlatovna, T. K. (2022). Media text as a component of mass communication. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(4), 218-224.
7. Shamov A. N. Principles of teaching the lexical side of foreign language speech // Foreign languages at school. 2019. No. 2. pp. 2–8.
8. Murashova N.V. Formation of paremiological competence of foreign students in the humanities: abstract. dis. ...cand. ped. Sci. K., 2020. 23 p.
9. Kulkova M. A. Development of lexical competence of foreign students in RFL classes using corpus technologies // Traditions and innovations in teaching a foreign language: materials of the X All-Russian scientific-practical conference. Kazan: Kazan State Medical University, 2020. pp. 113–118.
10. Koptuyg N. M. Internet lessons as auxiliary material for English teachers // Foreign languages at school. 2018. T. 2. P. 29.

LINGUISTIC STUDY OF THE CATEGORY OF ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK ARTISTIC TEXTS

N.Kh. Komilova, trainee teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida tarjimaning o'ziga xos tomonlari, shuningdek sifatlash kategoriyasining lingvomadaniy tadqiqi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *badiiy matn, badiiy adabiyot, tarjima, sifatlash kategoriyasi, lingvomadaniy tadqiqot.*

Аннотация. *В данной статье освещаются специфические аспекты перевода английских и узбекских художественных текстов, а также лингвокультурное исследование категории качества.*

Ключевые слова: *художественный текст, художественная литература, перевод, категория качества, лингвокультурное исследование.*

Abstract. *This article covers the specific aspects of translation in English and Uzbek artistic texts, as well as the linguistic study of the category of adjectives.*

Keywords: *artistic text, fiction, translation, adjective category, linguistic research.*

Linguoculturology is a generalization discipline that arises between the disciplines of cultural studies and Linguistics, and deals with the study of phenomena such as the interaction and dependence of language and culture, the formation of this connection and the achievement of reflection outside language and language as a holistic system. On the one hand, linguoculturology studies the place of humanity in the cultural language factor, and on the other hand, the place of man in the language factor, if eaten.

Each language is very closely associated with the history of language owners and also embodies some special aspects of their traditional everyday life, geography, culture that are not written about. Each language influences the culture of nonverbal language owners. It seems to us that students studying a foreign language have difficulty understanding the culture of that nation, the fundamental essence of the original meanings hidden in phrases of another nation until they learn ways to think. There is very - very much written about phraseological units, which have been grammatically, semantically and syntactically analyzed, but have not been sufficiently researched linguomadanically. For the first time, the relationship of language and culture was discussed by the German scientist V. Gumbolt expresses in his works: "The way in which human language conveys information about an object to it lives by it. Any language is enough to express the way of its existence to the people to whom the person belongs". It is worth noting that the main subject of cultural linguistics, in turn, may include several directions:

1. Cognitive-semiological cultural linguistics aimed at studying the properties of linguistic units in terms of determining emotional results;
2. Historical linguoculturology with extensive analysis of national and world linguocultures;
3. Historical and typological cultural linguistics studying the stages of development of linguocultures;
4. Comparative cultural linguistics aimed at solving Pragma
5. Cognitive cultural linguistics analyzing the units of culture and linguoculture included in the basic cognitive base;
6. Cultural linguistics of a particular social group, Ethnos, sub-Ethnos, aimed at understanding a particular linguistic situation or a certain cultural period.

Adjectives occupy an important place in the system of morphological resources of the Uzbek language, along with nouns, numerals and pronouns, and according to their stylistic functions, adjectives are an important source of expressiveness and emotionality of speech, which puts them in a special position compared to other parts of speech. Thus, when studying aspects of speech culture in practical classes in the Uzbek language, you can offer a number of practical tasks that take into account the stylistic potential of adjectives, for example:

- 1) make verbal portraits heroes of feature films (at the same time, you can describe not only the main characters, but also the supporting characters);
- 2) give a written description to friends, relatives and loved ones;
- 3) introduce relatives, friends, buddies during meetings, presentations, etc.;
- 4) make a description of any area familiar from artistic movies or books;
- 5) describe your hometown and its attractions, etc.

When discussing the results of such classes, it is recommended to evaluate the statements of students in terms of their compliance with stylistic norms.

In the process of studying artistic texts, I believe that qualitative component phrases in English are anchored and that it is worthwhile to study and analyze them morphologically into types. At this point, the adjective divides component phrases into oblique groups according to their grammatical structure.

- 1) simple level quality component phrasemes. (young at heart, white lie, black market, a sunny smile, a cash cow
- 2) comparative degree qualitative component phrasemes. (Blood is thicker than water
- 3) incremental level quality component phrasemes. (Your nearest and dearest
- 4) equally comparable qualitative component phrases. (As gentle as a lamb, as tall as maypole
- 5) and adjectival component phrases connected by a link. (Bright-eyed and bushy-tailed, alive and well.

From a grammatical point of view, adjectives are used both in a positive degree of comparison and are part of comparative phrases. The use of dictionary phrases is noted. The author's neologisms have also found their application in the text of the fantasy genre in order to depict an exaggerated and understated time.

The connection with folklore is especially important when it comes to literary works derived genetically from folk oral creativity. Folklore is an oral folk creation that reflects the artistic collective creative activity of the people, embodies folk ideas about life, as well as views, ideals; created by people and exists in various genres.

It is the linguocultural approach that makes it possible to interpret the literary text as a cultural and linguistic phenomenon, in which the peculiarities of the national culture of the people who created it are most clearly revealed.

In order to be able to interest the reader, develop his imagination and attract them, various artistic means are used in works of art. These waxes can be named differently: as tools, items, resources.

Literary tools are a kind of language technique that writers use to create text, immersed in which it is usually clear, interesting and memorable. Words or parts of words they can be placed in clusters or side by side to achieve specific types of effects when we hear them. Many words can convey multiple meanings at the same time, and artistic means can also be generated through it. In fact, the study of figurative language is considered to have a rather long history. Ancient philosophers such as Aristotle were among the first to advance the use and function of figurative language and the theory involved in this branch. Aristotle argued that figurative language is not just an ornament, but reflects in a vital way the original state of people by comparing them to what is already familiar to us.

Methodological resources are not the same in all layers of the Uzbek language. Whether there is little or no image, they all serve an important task-the correct, clear, logically impactful behavior of speech, to be perfect. Through this way, each functionally distinct style of speech is created with a clear expression in interrelationship and with tools that are implemented in the form of separate acts of speech at all levels of the language that are historically formed and in constant contact with the environment of traditional treatment. In order for speech to be impressive, clear, goal-oriented, the user of it must be well versed in the stylistic resources and norms of the language.

Revitalization has manifested itself in the history of Uzbek literature in 2 ways: diagnosis (related to the individual) — the assignment of qualities inherent in the individual to inanimate objects and phenomena: revenge (associated with speech) — to make things and phenomena the owner of

speech. Revitalization is widely used in fairy tales and parables, as well as in discussions. For example:

My wicked mother slew me,
My dear father ate me,
My little brother whom I love
Sits below, and I sing above
Stick, stock, stone dead.

Yoki: "Bozorga borib bir pud yog' oldim, uni etigimga surkasam, bir poyiga yetib, ikkinchi poyiga yetmadi. Yog' yetmagan ikkinchi poyi arazlab ketib qoldi. U borib-borib, bir boyga ikki qop tariqqa mardikor tushgan ekan".

In English literature, the artistic medium of modality (imagery) is also present, and kinesthetic pictorial modality is defined by reflecting how an action is carried out, expressed through aspects such as force and action. For example: "Haligi yigit ming tanga berib, xo'rozni olibdi, oliboq maydonga tashlabdi. Kal xo'roz qaqolab, hezlanib, dam-badam maydondagi raqibiga qarab-qarab, yerdan don cho'qigandek bo'lib boraveribdi".

Or: "The jeweller gave the watch and chain. The bird took it in one foot, the shoes in the other, and, after having repeated the song, flew away to where three millers were picking a millstone. The bird perched on a tree and sang..."

Thus, it can be concluded that the use of the above affixes as part of the morphological structure of adjectives increases their semantic potential. The frequency of the use of such adjectives on the pages of works of art is due to the fact that they increase the accuracy of descriptions in which they are used as definitions, and also contribute to an increase in the degree of expressiveness and expressiveness of the works themselves. The expressive possibilities of adjectives are inherent in the forms of degrees of comparison, as well as in indicating a more or less intense manifestation of qualitative meaning.

REFERENCES:

1. Ataboyev N. et al. The results of the corpus analysis as a quantitative representation of linguocultural concepts //Philology Matters. – 2019. – T. 2019. – №. 2. – C. 97-103.
2. Nargiza K. Linguocultural study of the category of adjectives in english and uzbek artistic texts //E Conference Zone. – 2024. – C. 70-76.
3. Bekiyeva M. J. K. Development of linguoculturology and interpretation of language and culture in modern linguistics //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 93-102.

UDC 82-93

THE PECULIARITIES OF JUVENILE LITERATURE

M.Kuchkarova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

D.Z.Rasulmuxamedova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalar adabiyoti va uning bugungi kundagi ahamiyati haqida. Bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyati o'zgaruvchan hodisa bo'lib, u o'quvchi yoshi, tarixiy davr va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchining yoshini hisobga olish bolalar adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biridir.

Kalit so'zlar: bolalar adabiyoti, xususiyat, voqea, o'quvchi, syujet, fantaziya, yumor.

Аннотация. Эта статья о детской литературе и ее значении сегодня. Характерной особенностью детской литературы является меняющееся явление, которое напрямую связано с возрастом читателя, историческим периодом и социальной средой. Учитывая возраст читателя, это одна из главных особенностей детской литературы.

Ключевые слова: детская литература, художественный сюжет, событие, чтец, сюжет, фантазия, юмор.

Abstract. This article is about children's literature and its importance today. A characteristic feature of children's literature is a changing phenomenon, which is directly related to the age of the reader, historical period and social environment. Considering the age of the reader is one of the main features of children's literature.

Key words: children's literature, feature, event, reader, plot, fantasy, humor.

As specified by the decree of the president of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev "On measures to radically improve the preschool education system" announced on September 9, 2017, teaching-methodical and didactic materials that arouse interest in reading from childhood and the decree of September 13, 2017 on the preparation of fiction, "On the program of comprehensive measures to develop the system of publication and distribution of book products, increase and promote book reading and reading culture" are also the goal of the literature which helps to clarify the essence of the role of the fiction in children's further development. ["Xalq so'zi". 2017, September 11]

By children's literature, we mean special works about literature written by writers for juveniles. Moreover, some works intended for adults, but enriching children's spirituality, can give them educational and aesthetic pleasure, also constitute children's reading. Children's literature, like forms of social consciousness and all areas of ideological work, is inextricably linked with reality, with various social events in life and human life, and reflects them artistically in its own means. The reality reflected in children's literature should be realistic, realistic, suitable for their psyche, mind, understandable and interesting. Such works should arouse certain thoughts in the heart of a young reader, develop his sophistication and, most importantly, arouse a certain attitude towards reality. The perfect unity of honesty and artistry is also a necessary condition of children's literature. [A. Suyumov, M. Jumaboyev, 1995: pp. 3-4]

In children's literature, in addition to the simplicity and serious logical consistency of the picture-story, the struggle between good and evil expressed in it should be clearly depicted in artistic colors and truthfully. Accordingly, children's works of art should not only fully express their character traits, but should also be closely related to the sciences of pedagogy and psychology, that is, they should promote a specific educational and aesthetic idea. An author who wants to work in the field of children's literature should take into account all the features of the reader's age. Otherwise, his book will become unnecessary for both children and adults.

As N. Fozilov wrote: "Children's literature is delicate literature. Children's literature is the beginning of adult literature as we know it... Children's writers are the beginnings of great literature with their works. This literature is a respectful literature. Because if you don't become a child in every work written for children, it will remain a lifeless body. The child's heart is like that. It cannot be broken. He always needs attention. Only then will he be satisfied. He is affectionate. Only then will it become the fruit of your love and follow your footsteps." [N. Fazilov. Creative work. In the book: I did not find or lose. Tashkent, "Sharq", 2010. -P.267]

A characteristic feature of children's literature is a changing phenomenon, which is directly related to the age of the reader, historical period and social environment. Considering the age of the reader is one of the main features of children's literature.

Another feature of children's literature is its richness of action. From this comes the demand for the plot in children's literature. It requires quick, interesting, imaginative, humorous resolution of events.

In children's literature, along with art, enlightenment also takes a leading place. Because examples of children's literature also serve to educate young people in the spirit of human qualities. The development principles of children's literature of all periods are reflected, first of all, in enlightenment and education. However, as children's literature develops, its striving to master the elements of pure art and its cooperation with the principles of development of general literature are also noticeable. For example, at the beginning of the 20th century, Uzbek children's literature was dominated by ideas of enlightenment, in the children's literature of the 1930s, the principles of realistic literature prevailed, and in the children's literature of the 1950s and 1960s, the elements of adventure and fantastic literature increased. In the children's literature of the 80s, there is an increase in psychologism, and in the interpretation of the young hero, there is a spirit of striving to portray him not in the manner of a young child, but as a person who has his own views and is entering life more and more rapidly.

Many good works have been created in children's short stories, and new generations of writers have matured. If we count from Aibek and Abdulla Qahhar to today, their number has finally increased. For example, Hakim Nazir, Shukur Sadulla, Khudoyberdi Tokhtabayev, Khojiakbar Shaykhov, Anvar Obidjon, Latif Makhmudov, Farkhod Musajon, Khabib Pilatov, Mukimjon Niyazov, Rustam Rakhmanov, Shukur Kholmirzayev, Okiljon Khusanov, Marva Jaloliddinova, Asad Dilmurod, Abdusaid Kuchimov, Ergash Raimov, Mamatkul Khazratkulov and others can be shown. During this period, the scope of children's short stories expanded greatly. The work of adults, their courage ("Yonar Daryo"); participation in the Second World War ("Rustamjonning sarguzashtlari"); our increasingly flourishing beautiful cities and generous, humane people ("Komandirning boshidan kechirganlari"); struggle against oppressors in the past, striving for a happy and prosperous day ("Kachal polvon"); children's lives and their activities in the field during the Second World War ("Changalzordagi sharpa"); such topics as the

lives of orphans ("Ulug' kun"), ("Sen yetim emassan"), children and their re-education ("Bizning roman") are in the leading position in the short stories of this period. [M. Jumaboyev, 2002:]

We will dwell on the work of Khudoyberdi Tokhtabayev, a favorite writer of children and adults, who occupies a deep place in children's literature.

Khudoyberdi Tokhtabayev is known and famous to the readers as a talented writer who contributed a lot to the development of adventure and fiction genres in modern Uzbek children's literature.

Khudoyberdi Tokhtabayev worked as a columnist for many years and diligently studied people's heartaches and longings. He tried to find out in detail the behavior of the persons who cause such complaints. He wrote many feuilletons about people who were behind the times, who were mired in vices called sarqit, and who despised the rich world. It would be correct to say that the works "Sariq devni minib" and "Sariq devning o'limi" were created based on the generalization of these facts. It is known that our humorous stories could be counted on the fingers. After "Kalvak maxsum", "Tashpulat tajang", "Tirilgan murda", "Shum Bola", there was no notable work in this genre for a long time. In the following years, Khudoyberdi Tokhtabayev continued the traditions of Abdulla Qadiri and Gafur Ghulam and tried to fill this "gap". [M. Jumaboyev, 2002: 188b]

When Khudoyberdi Tokhtabayev writes a work for children, he always has his students in mind. "What you say to a six-year-old child must be different from what you say to a fourteen-year-old," he says. This is one of the main reasons why the writer's works written for children and teenagers are interesting, educated and attractive. That's why Khudoyberdi Tokhtabayev's first humorous adventure story, "Sehirli qalpoqcha", based on children's lives, soon won the respect of children and was very well received by the public. The writer's penchant for humor and the ability to bring laughter out of ordinary situations were more deeply felt in this work compared to his previous works. He sees the work "Sariq devni minib" as the basis of an interesting plot, and puts Hashimjon, who is a participant and witness of all the events in it, as the storyteller and narrator of the work, and the mentioned events are told in his language. Through the story of Hashimjon, the writer reveals his life's adventures, unique character and psychology. Also, we can see that the character of Hashimjon clearly embodied the qualities of Khoja Nasriddin and the clever children who "fall into the mill and come out whole" in folk tales. [M. Jumaboyev, 2002:]

The writer tried to reveal the image of Hashimjon in all its aspects. Children's domesticity, simplicity and innocence, pride, correct speech, a little boasting, which even freezes a lie, to stand out from others Habits of aspiration, imitation of children, bravery, dexterity and mental freshness, distance from sadness and depression are also characteristic of Hashimjon's character.

Talented children's writer Khudoyberdi Tokhtabayev's "Sir ochildi", "Aka-uka Omonboy bilan Davronboyning qishloqqa gaz olib kelganlari haqida jajji qissa", "Besh bolali yigitcha", "Shirin qovunlar mamlakatida yoki sehrgarlar jangi", "Mungli ko'zlar", the emergence of great works such as "Jannati odamlar" is considered an achievement of Uzbek children's literature.

REFERENCE:

1. Suyumov, M. Jumaboyev Children's literature Tashkent "O'qituvchi" 1995
2. N. Fazilov. Creative work. In the book: I did not find or lose. Tashkent, "Sharq", 2010. -P.267
3. M. Jumaboyev Uzbek children's literature Tashkent "Uzbekistan" 2002
4. Uzbek children's literature and literary process. Tashkent. "Fan", 1989
5. "Xalq so'zi". 2017, September 11

UDC 82(091)

JEAN RHYS AS A PIONEER IN ENGLISH POSTMODERNISM

N. R. Kurbanova, PhD, Bukhara state university, Bukhara

M. A. Xamdanova, Master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Rizning o'ziga anglashni o'rganishi ko'plab madaniy va ijtimoiy kuchlar tomonidan shakllantirilgan konstruksiya sifatida o'zining postmodern tushunchasini aks ettiradi. Uning sub'ektiv tajribaga urg'u berishi muallif va hikoya qiluvchi haqidagi an'anaviy tushunchalarni beqarorlashtiradi. Rizning marginal qahramonlar tasviri jamiyatning e'tiborsiz qoldirilgan a'zolarining ovozi birinchi o'ringa qo'yadi va o'quvchilarni ularning ahvoliga hamdard bo'lishga chorlaydi.

Kalit so'zlar: marginallashtirilgan xarakter, mustamlakachilik, begonalashish, kreollar, feministik nazariyalar, gender zulmi

Аннотация. Исследование Риса фрагментированной идентичности отражает постмодернистское представление о личности как изменчивой и случайной конструкции, сформированной культурными и социальными силами. Ее акцент на субъективном опыте бросает вызов авторитету авторского голоса, дестабилизируя традиционные представления

об авторстве и авторитете повествования. Изображение Риса маргинализированных персонажей, выдвигающее на первый план голоса маргиналов общества и предлагающее читателям сопереживать их тяжелому положению.

Ключевые слова: маргинализированный характер, колониализм, отчуждение, креолы, феминистские теории, гендерное угнетение.

Abstract. Rhys's exploration of fragmented identity mirrors the postmodern notion of the self as a fluid and contingent construct, shaped by cultural and social forces. Her emphasis on subjective experience challenges the authority of the authorial voice, destabilizing traditional notions of authorship and narrative authority. Rhys's portrayal of marginalized characters, foregrounding the voices of those on the margins of society and inviting readers to empathize with their plight.

Key words: marginalized character, colonial, alienation, creol people, feminist theories, gender oppression

Introduction Jean Rhys, a writer whose name reverberates through the halls of English literature, stands as a luminary in the realm of postmodernism. Her works, marked by an unyielding exploration of identity, displacement, and the human psyche, have left an indelible mark on the literary landscape. In this article, we delve into Rhys's thematic preoccupations and her profound contribution to the evolution of English postmodernism.

Born Ella Gwendolyn Rees Williams in 1890, in the Caribbean island of Dominica, Rhys's formative years were colored by the nuances of colonialism and the complexities of identity. Raised in a society stratified by race and class, she grappled with a sense of displacement and alienation that would later permeate her literary path. The influences of her Caribbean upbringing, coupled with her experiences as a woman in a patriarchal society, served as the crucible for Rhys's distinctive narrative voice.[6, 135-151] Jean Rhys's early life and childhood in the Caribbean island of Dominica served as the crucible for her remarkable literary journey. Born Ella Gwendolyn Rees Williams in 1890, Rhys was immersed in a world shaped by colonialism and racial tensions. Raised in a creole society marked by rigid social hierarchies, Rhys grappled with the complexities of her biracial identity from an early age. The lush landscapes of Dominica, with its juxtaposition of natural beauty and colonial exploitation, provided a rich tapestry for Rhys to explore themes of displacement and alienation that would later permeate her writing. Her formative years amidst the cultural and political upheavals of the Caribbean laid the foundation for Rhys's keen observations of human nature and her unflinching portrayal of the human condition in her literary works.[6, 135-151]

Rhys's literary career burgeoned with the publication of her seminal work, "Wide Sargasso Sea," a daring prequel to Charlotte Brontë's "Jane Eyre." Through the character of Antoinette Cosway, Rhys deconstructs the colonial gaze, subverting traditional power dynamics and offering a polyphonic exploration of identity and Otherness. The fragmented narrative structure and fluidity of perspective in "Wide Sargasso Sea" epitomize Rhys's penchant for experimentation and her rejection of linear storytelling conventions. Contribution to Postmodernism: Rhys's contribution to English postmodernism lies in her relentless interrogation of the self and its relation to society. In works like "Good Morning, Midnight" and "Voyage in the Dark," she dismantles the notion of a stable, unified identity, exposing the fissures beneath the veneer of social norms.[2, 224-241] Through her use of stream-of-consciousness narration and unreliable narrators, Rhys blurs the boundaries between reality and fiction, inviting readers into the labyrinthine recesses of the human psyche. Rhys's narrative mastery in "Wide Sargasso Sea" subverts colonial narratives, giving voice to the marginalized and illuminating the complexities of power and identity. Through her exploration of characters on the fringes of society, Rhys delved into the depths of human consciousness, crafting haunting portraits of individuals grappling with alienation and existential despair. Rhys's literary oeuvre continues to resonate with readers and scholars alike, offering timeless insights into the human condition and cementing her legacy as one of the foremost voices of English literature. Jean Rhys's legacy extends far beyond the confines of her own lifetime, resonating with subsequent generations of writers grappling with questions of identity and belonging. Her influence can be discerned in the works of postcolonial authors such as Jamaica Kincaid and Salman Rushdie, who similarly seek to deconstruct colonial discourses and amplify marginalized voices. In academia, Rhys's works continue to be studied as exemplars of postmodern literature, offering fertile ground for interdisciplinary exploration and critical inquiry. [2, 224-241] Rhys's narrative style often eschews linear storytelling in favor of fragmented, nonlinear structures, reflecting the fractured nature of modern experience.

Rhys's protagonists, such as Antoinette Cosway in "Wide Sargasso Sea," defy conventional gender norms, offering nuanced portrayals of women navigating oppressive patriarchal societies. Rhys's work is

deeply informed by postcolonial and feminist theories, as she grapples with themes of colonization, displacement, and gender oppression throughout her narratives.[1,87-95] Rhys's impact on English literature extends beyond her own lifetime, with her works continuing to inspire critical scholarship and creative endeavors in contemporary literary landscapes. Throughout her works, Rhys challenges traditional notions of identity, truth, and reality, inviting readers into a world where ambiguity reigns supreme and multiple perspectives converge. Rhys's narrative style is characterized by its fragmented structure and shifting perspectives, reflecting the fractured nature of modern experience. In works such as "Wide Sargasso Sea" and "Good Morning, Midnight," she eschews linear storytelling in favor of nonlinear narratives that mirror the disjointedness of contemporary existence. By subverting traditional narrative structures, Rhys destabilizes the authority of the author and opens up space for reader interpretation, inviting audiences to actively engage with the text and construct their own meanings.

Moreover, Rhys's exploration of themes such as identity, alienation, and existential angst aligns closely with the existentialist underpinnings of postmodernism. Her protagonists, often women on the fringes of society, grapple with the absurdity of existence and the inherent instability of the self. Through their experiences, Rhys exposes the tenuousness of identity in a rapidly changing world, challenging readers to confront the fluidity of truth and the multiplicity of realities. Furthermore, Rhys's interrogation of power dynamics and colonial legacies underscores her commitment to deconstructing hegemonic discourses and amplifying marginalized voices. In "Wide Sargasso Sea," she reimagines the story of Bertha Mason, the 'madwoman in the attic' from Charlotte Brontë's "Jane Eyre," giving voice to a character traditionally relegated to the margins of the narrative. By centering the experiences of the colonized and subverting colonial narratives, Rhys destabilizes established power structures and calls into question the validity of dominant historical narratives. In essence, Jean Rhys's work embodies the ethos of postmodernism, challenging conventions, and pushing the boundaries of storytelling. Through her innovative narrative techniques and thematic preoccupations, Rhys invites readers to confront the complexities of contemporary existence and embrace the inherent ambiguity of the human condition.

Conclusion. In the tapestry of English postmodernism, Jean Rhys emerges as a trailblazer, challenging the boundaries of storytelling and expanding the horizons of literary expression. Through her unflinching portrayal of the human condition, she invites us to confront the complexities of identity and the fragility of the self. As we navigate the labyrinth of her narratives, we are reminded of the enduring power of literature to illuminate the darkest recesses of the human psyche and to transcend the confines of time and space. Jean Rhys's works exemplify the essence of postmodernism through her exploration of themes such as alienation, displacement, and fragmented identities.[2, 287-298] By portraying characters who are often marginalized and exist on the fringes of society, Rhys challenges conventional narratives and questions the stability of truth and reality. Through her distinctive writing style and complex characters, Rhys invites readers to reconsider traditional notions of identity, belonging, and truth, thus cementing her place as a quintessential representative of postmodernism.

REFERENCES:

1. Rhys, Jean. *Wide Sargasso Sea*. W.W. Norton & Company, 1966.
2. Dalleo, Raphael. "Jean Rhys's Other Modernism." *The Cambridge Companion to British Modernism*, edited by Michael Levenson, Cambridge University Press, 2014, pp. 224-241.
3. Howells, Coral Ann. "Jean Rhys and Postcolonialism." *Journal of Postcolonial Writing*, vol. 39, no. 3, 2003, pp. 287-298.
4. Howells, Coral Ann. *Jean Rhys*. Northcote House Publishers, 1998.
5. Savory, Elaine. *Jean Rhys*. Cambridge University Press, 1998.
6. Smith, Angela. "The Contemporary Woman Novelist and the Postmodernist Aesthetic: Jean Rhys, Muriel Spark, and Angela Carter." *Contemporary Women's Fiction: Narrative Practice and Feminist Theory*, edited by Gabriele Griffin, Manchester University Press, 2000, pp. 135-151.

UO'K 811.161.1

TURLI TIZIMLI TILLARDA "TIL/TONGUE" KONSEPTI NOMINATIV KOGNITIV MAYDONI BIRLIKLARINING LINGVIKOGNITIV, LINGVOMADANIY VA SOTSIOPRAGMATIK JIHATLARI (Ingliz, o'zbek va rus tillari misolida)

Sh.A. Kurbanova, tadqiqotchi, "Kokand university" Andijon filiali, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola ko'p qirrali "til" tushunchasini uchta aniq lingvistik kontekstda: ingliz, o'zbek va rus tillarida o'rganadi. U ushbu tillarning lingvistik, madaniy va sotsiolingvistik o'lchovlarini o'rganadi, ularning o'z jamiyatlarida qanday qabul qilinishi, ishlatilishi va qadrlanishini o'rganadi. Ingliz, o'zbek va rus tillarining o'ziga xos grammatik tizimlari, madaniy ta'sirlari va sotsiolingvistik jihatlari tahlil qilib, ushbu izoh tilning turli madaniy sharoitlarda muloqot, o'ziga xoslik va ijtimoiy

o'zaro ta'sirlarni shakllantirishning turli usullariga oydinlik kiritadi. Ushbu tillarni qiyosiy tahlil qilish orqali u inson ifodasining dinamik va rivojlanayotgan tizimi sifatida tilning murakkabliklari va nuanslarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: til, tilshunoslik, madaniyat, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, madaniy ta'sir, aloqa, tushuncha.

Аннотация. В этой статье исследуется многогранное понятие "язык" в трех различных лингвистических контекстах: английском, узбекском и русском. Он изучает лингвистические, культурные и социолингвистические аспекты этих языков, изучая, как они воспринимаются, используются и ценятся в их собственных обществах. Анализируя специфические грамматические системы, культурные влияния и социолингвистические аспекты английского, узбекского и русского языков, эта аннотация проливает свет на различные способы, которыми язык формирует общение, идентичность и социальные взаимодействия в различных культурных контекстах. Посредством сравнительного анализа этих языков он выделяет сложности и нюансы языка как динамичной и развивающейся системы человеческого выражения.

Ключевые слова: язык, лингвистика, культура, социолингвистика, лингвокультурология, культурное влияние, коммуникация, понимание.

Abstract. This article explores the multifaceted concept of "language/tongue" in three distinct linguistic contexts: English, Uzbek, and Russian. It delves into the linguistic, cultural, and sociolinguistic dimensions of these languages, examining how they are perceived, used, and valued within their respective societies. By analyzing the unique grammar systems, cultural influences, and sociolinguistic aspects of English, Uzbek, and Russian languages, this annotation sheds light on the diverse ways in which language shapes communication, identity, and social interactions in different cultural settings. Through a comparative analysis of these languages, it highlights the complexities and nuances of language as a dynamic and evolving system of human expression.

Keywords: language, tongue, linguistics, culture, sociolinguistics, linguoculurology, cultural influence, communication, concept.

Kirish. Jahon tilshunosligida turli tillar konseptosferasidan o'rin olgan konseptlarninazariy-amaliy aspektida o'rganishga ehtiyoj ortib bormoqda. Natijada ayrim olingan til yoki tillarni alohida madaniy konseptlar doirasida o'rganish, til semantik maydonidagi xususiyatlarini tavsiflash maqsadida qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jihatdan ingliz tilida "tongue" konseptining leksik-semantik xususiyatlarini ochib berish, "tongue" konseptini ifoda etuvchi leksemalarning badiiy matnlarda, shuningdek, maqol va matallardagi struktural modellarini ingliz tili materiallari asosida ochib berish, freym tahlil usuli orqali "tongue" konsepti nominativ maydoni yadro va periferiya qismlarini tashkillovchi birliklar nomenklaturasini aniqlash, shuningdek, "tongue" konseptiga xos belgi xususiyatlar, ularni verballashtiruvchi lisoniy birliklarning paradigmatic va sintagmatic xususiyatlarini o'rganish ehtiyojini yuzaga keltirdi. Dunyo tilshunosligidagi konseptosferani turli uslubda nazariy-amaliy aspektda o'rganishga ehtiyoj o'trib bormoqda. Natijada ularnimadaniy konseptlar doirasida o'rganish, til semantik maydonidagi hususiyatlarini tavsiflashmaqsadida qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada ingliz tilshunosligida "tongue" konseptining kognitiv-semantik va struktur xususiyatlari to'la o'z tadqiqini topmaganligi yoki tadqiqotchilar diqqat markazidan chetda qolganligi sababli ushbu mavzuni tadqiq etish hech kechiktirib bo'lmaydigan masalalar sirasidan ekanini anglatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Dunyo tilshunosligida olamning konseptual va lisoniy manzarasi o'rtasidagi munosabatlarni lingvokognitologiya, lingvokulturologiya, lingvopragmatika kabi hamkor fanlar nuqtai nazaridan tadqiq etilishining nazariy va metodologik asoslari aks etgan qator fundamental tadqiqotlar va qarashlar yuzaga keladi. Jumladan, A.P.Babushkin (2000, 2001), N.N.Boldirev (2000, 2001, 2004), A.A.Zalevskaya (2000, 2001, 2003), V.I. Karasik (2001, 2002, 2004, 2005), G.G.Slishkin (2000, 2004), S.G.Vorkachev (1993, 1995, 2000, 2001, 2002, 2005), V.M.Toporova (1993, 1996, 1998, 1999, 2000), A.V.Rudakova (2000, 2001), M.V.Pimenova (2001, 2004, 2005), V.V.Krasnix (2000, 2003) va boshqa ko'plab tilshunos olimlarning tadqiqotlarini keltirish mumkin.

Mamlakatimizda konsept va u bilan bog'liq qator masalalar A.A.Abduazizov, D.U.Ashurova, M.D.Djusupov, A.E.Mamatov, Sh.Safarov, O'.Q.Yusupov, G'.M.Xoshimov, J.A.Yakubov, A.I.Ziyayev, G.I.Ergasheva, Z.A.Kasimova; D.A. Rustamov kabi tilshunos olimlar tomonidan o'rganilgan.

Biz olib borayotgan tadqiqotimiz yuqoridagi ishlardan quyidagi lisoniy omillar bilan farq qiladi: 1) Ingliz tilida "tongue" konsepti qo'llanishining leksik-semantik xususiyatlarini ochib berilishi, 2) "tongue" freymi turli xil konseptual belgilar bilan ifodalanishini aniqlash, 3) ingliz tilida "tongue" konsepti ifodalanishining o'ziga xos lingvomadaniy xususiyatlarini badiiy matnlar frazeologizm va paremiyalar misolida tahlil qilishdan iborat.

"Til" tushunchasi turli xil nazariy o'lchovlarni o'z ichiga oladi linguo-kognitiv, linguo-madaniy va ijtimoiy-pragmatik turli xil sistematik tillardagi kognitiv kosmik birliklarni nomlash va tushunish bilan bog'liq jihatlar. Ushbu kontsepsiya til va bilish, madaniyat va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Mana bu kontsepsiya bilan bog'liq nazariy ma'lumotlarning taqsimoti:

1. Linguo-kognitiv Jihat:

- Til kognitiv jarayonlarni shakllantirishda va shaxslarning atrofdagi dunyoni qanday qabul qilishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Turli tillarda tushunchalarni tasniflashning o'ziga xos tuzilmalari va usullari mavjud bo'lib, ular ma'ruzachilarning fikrlashi va fikrlashiga ta'sir qiladi.

- Lingvistik-kognitiv jihatlarini o'rganish til tuzilmalari xotira, idrok va muammolarni hal qilish kabi kognitiv jarayonlarga qanday ta'sir qilishini tushunishni o'z ichiga oladi.

2. Linguo-madaniy jihat:

- Til madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'lum bir jamoaning qadriyatlari, e'tiqodlari va amaliyotlarini aks ettiradi. Har bir til aloqa shakllari va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni shakllantiradigan madaniy o'ziga xoslik va dunyoqarashga ega.

- Linguo-madaniy jihat tilning madaniy me'yorlar, urf-odatlar va ijtimoiy tuzilmalarni qanday aks ettirishi va davom ettirishini o'rganadi.

3. Ijtimoiy-pragmatik jihat:

- Til ijtimoiy ta'sir o'tkazish vositasi bo'lib, muloqotda turli pragmatik funktsiyalarni bajaradi. U ma'lum bir ijtimoiy maqsadlarga erishish, his-tuyg'ularni ifodalash, munosabatlarni o'rnatish va ma'lum bir kontekstda ma'no bo'yicha muzokaralar olib borish uchun tildan qanday foydalanishni o'z ichiga oladi.

- Ijtimoiy-pragmatik jihatlar kuch dinamikasi, xushmuomalalik strategiyasi, nutq harakatlari va suhbat implikaturalari kabi omillarni hisobga olgan holda, ijtimoiy kontekstda tildan foydalanishni o'rganishni o'z ichiga oladi.

4. Nominativ kognitiv kosmik birliklar:

- Nominativ kognitiv kosmik birliklar til tizimidagi tushunchalarni nomlash va turkumlashga ishora qiladi. Ushbu birliklar tilning bilimlarni qanday tashkil etishi va tuzilishini aks ettiradi, bu esa shaxslarga dunyoni belgilash va tushunishga imkon beradi.

- Nominativ kognitiv kosmik birliklarning rolini tushunish tilning ma'lumotni qanday kodlashini, ma'no yaratishini va lingvistik vakolatxonalar orqali muloqotni osonlashtirishini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Muhokama va natijalar. "Til" tushunchasi turli xil sistematik tillardagi nominativ kognitiv kosmik birliklarning lingvokognitiv, lingvo-madaniy va sotsiopragmatik jihatlarini bilan bog'liq bo'lib, til va bilish, madaniyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Bu erda har bir jihat bo'yicha qo'shimcha nazariy ma'lumotlar mavjud:

1. Lingvokognitiv Jihat:

- Lingvokognitiv jihat tilning kognitiv jarayonlarga qanday ta'sir qilishini va fikr shakllarini shakllantirishini o'rganadi. Turli tillarda ma'ruzachilarning dunyoni qanday qabul qilishi va talqin qilishiga ta'sir qiluvchi noyob tuzilmalar mavjud.

- Bu jihat tilni bilish, shu jumladan xotira, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilishni qanday tuzishini o'rganishni o'z ichiga oladi. U lingvistik kategoriyalar va tushunchalarning aqliy tasavvurlar va mulohazalarga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

2. Lingvo-Madaniy Jihat:- Lingvo-madaniy jihat til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Til madaniy me'yorlar, qadriyatlar va amaliyotlarni aks ettiradi, muloqot uslublari va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni shakllantiradi.

- Bu jihat tilning madaniy o'ziga xoslik, dunyoqarash va ijtimoiy ierarxiyalarni qanday aks ettirishini ko'rib chiqadi. U tildan foydalanish madaniy e'tiqod va ijtimoiy tuzilmalarni qanday aks ettirishi va davom ettirishini o'rganadi.

- Ushbu jihat tilning ijtimoiy maqsadlarga erishish, kuch dinamikasini boshqarish va xushmuomalalikni etkazish uchun qanday ishlatilishini tahlil qiladi. U turli xil ijtimoiy sharoitlarda nutq harakatlari, suhbat implikaturalari va til o'zgarishi kabi omillarni ko'rib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kurbanova Sh.A. Ingliz tilida "Tongue" konseptiga oid affarizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari // Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – Toshkent, 2022. – P. 107-110.

2. Kurbanova Sh.A. Ingliz tilida "Tongue" konseptiga oid paremiologik birliklarning badiiy voqelanish imkoniyatlari // Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – Toshkent, 2022. – P. 107-110.

3. Kurbanova Sh.A Scientific views on the theory of somatic lexis in linguistic research // International Conference on Developments in education. – Saint-Peterburg, 2022. – P. 75-79.

UO'K 81'23

ISHTIROKCHILAR XUSUSIYATLARIGA KO'RA MULOQOTNING PSIXOLINGVISTIK TASNIFI

M.Yu.Mamajonov, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. So'nggi yillarda antroposentrik paradigma nomi ostida birlashuvchi, til va inson omilining chambarchas bog'liqligi masalalarini o'rganuvchi yangi tilshunoslik yo'nalishlari vujudga kelib, rivojlana boshladi. Shunday sohalaridan biri psixologiya va tilshunoslikning uyg'un nuqtalarini, insonning ruhiy-emotsional holati va til bilan bog'liq jarayonlarni o'rganuvchi psixolingvistikadir.

Kalit so'zlar: psixologiya, psixolingvistika, kommunikativ va ekspressiv vazifalar, transformatsional grammatika.

Аннотация. В последние годы появились и начали развиваться новые направления языкознания под названием антропоцентрическая парадигма, изучающая вопросы тесной связи языка и человеческого фактора. Одной из таких областей является психоллингвистика, изучающая точки соприкосновения психологии и языкознания, психическое и эмоциональное состояние человека, процессы, связанные с языком.

Ключевые слова: психология, психоллингвистика, коммуникативно-экспрессивные задачи, трансформационная грамматика.

Abstract. In recent years, new areas of linguistics have emerged and begun to develop called the anthropocentric paradigm, which studies the close connection between language and the human factor. One of these areas is psycholinguistics, which studies the points of contact between psychology and linguistics, the mental and emotional state of a person, and processes related to language.

Key words: psychology, psycholinguistics, communicative and expressive tasks, transformational grammar.

Muloqot keng qamrovli tushuncha bo'lgani sababli u turli jihatlariga ko'ra tasnif qilinadi. Muloqotda ishtirokchilarning soniga qarab ham turli tasniflar mavjud. Odatda, monolog, dialog va polilog o'zaro farqlangani holda, so'nggi yillarda bu tasnifga nisbatan ham turlicha qarashlar vujudga kelmoqda. Xususan, G.Xasanova monologik nutq va polilogik nutqni o'zaro farqlar ekan, polilog nutqni ham dialog deb atash mumkinligini qayd etadi: "Ma'lumki, dialog savol-javob, munozara, mulohaza va muhokamadan iborat bo'lib, monologda bu holat kuzatilmaydi, ammo polilogda bular ishtirokchilar tomonidan sodir bo'ladi. Shuningdek, agar ishtirokchilar sonini hisobga olsak, monologda ham adresant bir qancha ishtirokchilarga nutq so'zlashi mumkin, lekin monolog ifodalanayotgan nutqqa javob talab qilmasligi, so'zlovchining ichki hissiyotlarini namoyon etishi, ko'pincha, ritorik so'roq gaplardan tarkib topishi bilan xarakterlanadi. Qayd qilingan mulohazalardan shuni ta'kidlashimiz mumkinki, polilogik nutqning xususiyati dialogga o'xshaganligi sababli, uni dialog deb ham aytishimiz mumkin"[1]. Bizningcha esa dialog va polilog o'zaro o'xshash xususiyatlarga ega bo'lsa ham, muloqot jarayonida unda ishtirok etuvchilarning ahamiyatini hisobga olib, alohida tasniflanishi maqsadga muvofiq. Dialogik muloqotda, odatda, bir kishi so'zlagan payt ikkinchisi tinglaydi va javob qaytaradi. Bunda psixik jarayon – diqqat faqat bir suhbatdoshga qaratilgan bo'ladi va shunga ko'ra muloqot davom etadi. Polilogda esa bir paytning o'zida bir necha kishi savolga javob berishi, bir vaqtda ikki va undan ortiq muloqotchilarning fikr bildirishi mumkin, bunda diqqat bo'lingan holda ongda lingvistik mexanizmlarning ishlash jarayonlari ham o'zgaradi, bu esa polilog muloqotning murakkabligini bildiradi.

Shuningdek, psixolingvistik nuqtayi nazardan amalga oshirilgan tasniflar ham mavjud. I.Iagnuk, I.Pononaryov va A.Osipenko muloqotda ishtirok etuvchilar soniga ko'ra muloqotni intrapersonal va interpersonal muloqot turlariga ajratadilar[2]. Biz esa muloqotni psixolingvistik qarashlarga asosan intrapersonal muloqot, interpersonal muloqot va kvazimuloqot kabi turlarga ajratishni ma'qullaymiz.

Jadval.

Ishtirokchilariga ko'ra muloqotning psixolingvistik tasnifi

Muloqot turlari	Xususiyatlari
Intrapersonal muloqot	Muloqotchining o'zi bilan ichki suhbat
Interpersonal muloqot	Muloqotchining boshqa kishilar bilan suhbat: monolog, dialog, polilog
Kvazimuloqot	Muloqotchining kim bilandir xayoliy suhbat: real suhbatdosh bilan tasavvuriy suhbat, xayoliy suhbatdosh bilan tasavvuriy suhbat, Yaratgan bilan suhbat

Intrapersonal muloqot inson ongida, xayolida o'zi bilan o'zi muloqot qilishini anglatadi. Muloqot deganda, odatda, ikki yoki undan ko'p insonlar o'rtasidagi suhbat tushunilsa ham, psixolingvistik nuqtayi

nazardan intrapersonal muloqot alohida ajratiladi. Intrapersonal muloqot yordamida shaxs o'z ichki "men"i bilan suhbat quradi, o'z-o'ziga munosabat bildiradi, o'zini o'zi tanqid qiladi, maqtaidi yoxud koyiydi. Odatda, bu muloqot, verballashmagan holda, ichki ovozda amalga oshiriladi.

Beril Ehonder fikricha, intrapersonal muloqot bir paytning o'zida ham oddiy, ham murakkab mental jarayondir. Bunday muloqotning murakkabligi unda standart muloqotning barcha elementlari ishtirok etishi bilan belgilansa, soddaligi bunday muloqotning faqat bir kishi – muloqotchining o'zi tomonidan boshqarilishi bilan izohlanadi[3]. Demak, intrapersonal muloqotda ham xabar uzatiladi va qabul qilinadi, bunday muloqotda ham adresant va adresat mavjud, lekin bunda so'zlovchi ham, tinglovchi ham shaxsning o'zi bo'ladi.

M.Kagan muloqotning shakllarini keltirar ekan, real suhbatdosh va kvazisuhbatdosh muloqotining birinchi turi sifatida insonning o'z ichki "men"i bilan suhbatini keltiradi. Shuningdek, muallif bunday dialogning sog'lom insonlarda normal shaklda, bemor shaxslarda kasallik belgisi sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi[4]. Sog'lom insonlar ham o'zlariga o'zlari gapirishlari, o'zlari bilan muloqot qilishlari mumkin. Fikrni jamlash, o'zini tahlil qilish, bir qarorga kelish maqsadlarida intrapersonal muloqot yaratilishi mumkin, bu esa doim ham patologik belgi bo'lavermaydi. Patologik shaklda esa gallyutsinatsiya hodisasi sifatida bemor insonlar o'z tasavvurdagi insonlar bilan suhbatlashadilar. Bu esa tasavvuriy dialog sifatida intrapersonal muloqot sanalmaydi.

O'zbek olimlari ham ichki muloqot, ichki nutq mavjudligini e'tirof etadilar. Xususan, professor Y.Solijonov XX asr 80-90-yillar o'zbek romanchiligiga xos badiiy nutq tiplarini tasniflar ekan, ichki nutq ham alohida nutq turi ekanini e'tirof etadi[5]. Intrapersonal muloqot badiiy adabiyotda qahramonlarning ichki psixologik holatlarini ifodalash maqsadida qo'llaniladi, personajlarning ruhiy holati ichki nutq ko'rinishida o'quvchiga yetkaziladi. Kundalik muloqotda esa ko'p hollarda ichki muloqot insonning o'zigagina ma'lum bo'lib, tashqariga chiqarilmasligi bilan xarakterlanadi.

Shunday qilib, muloqot ishtirok etuvchilarning xususiyatlariga ko'ra psixolingvistik nuqtayi nazardan intrapersonal muloqot (shaxsning o'zi bilan ichki muloqoti), interpersonal muloqot (shaxsning boshqalar bilan muloqoti: monolog, dialog, polilog) va kvazimuloqot (real suhbatdosh bilan xayoliy muloqot, xayoliy suhbatdosh bilan tasavvuriy muloqot, Yaratgan bilan muloqot) kabi turlarga bo'linadi. Bu muloqot turlarining barchasi insonning ongi, ruhiy holati bilan chambarchas bog'liqligi bilan ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хасанова Г. Диалогик нутқда новербал воситаларнинг ўрни ва уларнинг прагматик хусусиятлари. Филол.фан.фалсафа доктори (PhD) дисс.автореф. –Фарғона, 2022. –Б.13.
2. Iagniuk, Iaroslava & I., Ponomaryov & A.A., Osypenko. (2016). Book "Communication Psychology".
3. Ehondor, Beryl. Intrapersonal Communication as a Foundation for Personal Branding// https://www.researchgate.net/publication/313529725_Intrapersonal_Communication_as_a_Foundation_for_Personal_Branding_-_Beryl_Ehondor
4. Кaгaн М.С. Мир общения. Электронный ресурс. https://www.studmed.ru/view/kagan-ms-mir-obscheniya-problema-mezhsobektnyh-otnosheniy_6bd5bde497e.html?page=8
5. Солижонов Й. Бадий нутқ поэтикаси. Монография. Фарғона, 2023. Б.4.
6. Purba Norita. The role of psycholinguistics in Language Learning and Teaching. Tell Journal, Volume 6, Number 1, April 2018. –P.47.
7. P.FraisseLa psycho-linguistique // Problems de psycho-linguistique. – Paris, 1965. – P.5.
8. C.E. Osgood, T.A.Sebeok. Psycholinguistics: a survey of theory and research problems. Journal of abnormal psychology, 49 4, Part 2, 1-203.
9. W. D. Carroll Psychology of Language. Fifth edition. 2008.
10. R.W.Rieber, H.J.Vetter. Theoretical and Historical Roots of Psycholinguistic Research.

UO'T 811.111-26

SINEKDOXA ASOSIDAGI MA'NO KO'CHISHLARINING BADIY MATNDA AKS

ETTIRILISHI VA TARJIMADA IFODALANISHI

(S.AHMADNING "JIMJITLIK" ASARIDA MISOLIDA)

Mamarizaeva F.Z., o'qituvchi, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqola asliyat va tarjima tillari stilistik hodisalari o'rtasidagi uyg'un hamda tafovutli jihatlarni puxta o'zlashtirib olgan holda, asliyatning shakl va mazmun birligini ikki tildagi mavjud vositalar yordamida qayta yaratishning asosiy xususiyatlarini ko'chimlar misolida ko'rib chiqadi. Badiiy adabiyotda eng ko'p qo'llaniladigan ko'chimlardan biri sinekdoxa atoqli adibimiz S.Ahmadning "Jimjitlik" romanida ko'p o'rinlarda foydalanilgan bo'lib, quyidagi maqolada ularni tarjimada qanday ifodalash mumkinligi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sinekdoxa, majoziy ma'no, lingvokulturologik farq, ixchamlilik, qism, butun

Аннотация. В данной статье показаны основные особенности придания единства формы и содержания оригинального текста с помощью стилистических приемов на двух языках с учетом сходства и различия стилистических единиц исходного и целевого языков. Синекдоха, одно из удивительных лингвистических явлений в художественной литературе, используется во многих частях романа «Тишина» узбекского писателя С. Ахмада, и в следующей статье представлена информация о том, как их выразить в переводе.

Ключевые слова: синекдоха, переносное значение, лингвокультурная разница, лаконичность, часть, целое.

Abstract. This article shows the main features of giving the unity of form and content of the original text with the help of stylistic devices in two languages, taking into account the similarities and differences between the stylistic units of the source and target languages. Synecdoche, one of the amazing linguistic phenomenon in fictions, is used in many parts of the novel "Silence" by Uzbek writer S. Ahmad, and the following article provides information on how to express them in translation.

Key words: synecdoche, figurative meaning, linguocultural difference, conciseness, part, whole

Kirish. Tarjimon xuddi mahoratli yozuvchi kabi katta hayot tajribalariga ega bo'lganidagina, uning tarjimadagi so'zi yozuvchi so'zidek tiniq, shirali, aniq-ravshan chiqadi. Tarjimon xuddi yozuvchi kabi keng tasavvurlar va fantaziya qobiliyatiga ega bo'lganidagina, qobiliyat teran bilimlar bilan quvvatlangandagina uning ijodi ishonchli, tushunarli, yuksak badiiy ifodaviylik va ta'sirchanlik kasb etadi.

Jahon xalqlari adabiyotida, shu jumladan, o'zbek adabiyotida ham tarjimalar kundan-kunga o'sib, taraqqiy qilib bormoqda. Keng quloch yozib borayotgan tarjimachilik harakatini o'rganishdagi ba'zi masalalar qatorida leksik-stilistik birliklar ham turadi. Mahoratli yozuvchi, shoirlar tomonidan har qanday ijod namunasida metafora, metonimiya, sinekdoxa, o'xshatish, ramz, kinoya va boshqa shu kabi tasviriy vositalardan unumli foydalangan. S.Ahmad ham shunday iste'dod egasi o'laroq, o'z asarlarida yuqoridagilardan juda ko'p o'rinlarda foydalangan. Adibning "Jimjitlik" romani ham bundan mustasno emas. Asarda keng qo'llangan uslubiy vositalardan biri sinekdoxadir. Badiiy tildagi obrazlilikni yuzaga chiqarishda, voqea-hodisalarning aniq, ishonarli va yorqin tasvirlanishida sinekdoxaning o'rni beqiyosdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Sinekdoxa – yunoncha “synecdoche” – “nisbat berish” ma'nosini bildiradi, ko'chim turi, butun-qism aloqasi asosidagi ma'no ko'chishi, metonimiyaning bir ko'rinishi hisoblanadi [1, 198-b]. Sinekdoxada ham ma'no aloqadorlik asosida ko'chadi, shu sababli unga metonimiyaning bir turi (uning miqdoriy ko'rinishi) sifatida qaraladi.

Sinekdoxa qism yoki yaxlitlik ma'nolari turganda yuzaga keladi. Sinekdoxani ajratish uchun turli xil yaxlitlik va qismlar mavjudligini tushunish foydali bo'ladi. Butun va qismga asoslangan sinekdoxaning, odatda, quyidagi turlari mavjud:

- Qism nomi butunga ko'chishi: Qandaydir **qo'llar** uni amal kursisiga o'tqizdi [7, 120-b] **Tirnoq** (farzand ma'nosida), **ko'z** (mahalla qora ko'zlari), **quloq** (Eshitgan quloq nima deydi?), **qo'l** (egri qo'llar), **oyoq** (qing'ir oyoqlar – o'g'rilar ma'nosida), **bosh** (Bu bosh nimalarni ko'rmadi?!), **yostiq** (hayot, umr ma'nosida – (Urush ko'plarining yostig'ini quritdi), **yurak** (Sheryuraklar jangda chekinmaydilar!), **bo'yin** (...yo'g'on bo'yinlar bekor yurishibdi), **tish** (Sichqontish tirjayib javob berdi...), **soch** (Jingalaksoch burilib qaradi), **yuz** (Rapidayuz yoyilib kuldi) so'zlari ham sinekdoxaning shu turiga misol bo'la oladi [1, 58-b];

- Butun nomi qismga ko'chadi: Etaklari tagidan bir gala bedana parillab uchib chiqdi-da, poliz etagiga borib tushdi.[7, 112-b], **qo'l** (Besh qo'l barobar emas), **panja** (Besh panjangni og'zingga tiqma), **osh** (Umuman ovqat ma'nosidan palov ma'nosiga ko'chadi) kabi so'zlardagi ma'no ko'chishi sinekdoxaning shu turiga misol bo'la oladi.

Bundan tashqari, sinekdoxa nima asosida sodir bo'lishiga ko'ra ham bir qancha turlarga ajratiladi [3, 2-b]:

a) Tana a'zolari nomi va ular ifodalagan butunlik: Tolibjon bu gaplarni jimgina eshitarkan, ertalabdan beri ko'ziga telba bo'lib ko'ringan tog'a endi adolatsizlik, shafqatsizlik qurboni, iflos, jirkanch **qo'llar** g'ijimlab tashlagan ayanchli bir kimsa sifatida namoyon bo'ldi [7, 30-b].

b) Obyekt va u yaratilgan material: Bu turdagi sinekdoxada butunni narsaning mohiyati deb hisoblash mumkin - narsa haqiqatdan ham nima bo'lsa, qism uning materiyasi, uni tashkil etuvchi fizik materialdir. "Siz plastik bilan to'laysizmi?" sinekdoxa bo'lib, unda plastik – kredit kartasi yasash uchun material bo'lib xizmat qiladi.

c) Idish va undagi modda: "Topib bordim. Meni ko'rib sevinib ketdi. Xotiniga qozon osishni buyurdi [7, 60-b]" ma'no qozonning o'ziga tegishli emas; bu sinekdoxa bo'lib, unda "qozon" uning ichidagi taomni anglatadi.

d) Kategoriya va ushbu toifalardagi narsalar: Misol uchun, "Fuqarolarning hammasi qilichdan o'tkazildi" sinekdoxa bo'lib, unda "qilich" atamasi o'ldirish uchun ishlatiladigan qurollarning butun toifasini anglatadi yoki "O'tgan-ketganning ko'zi tegmasin, deb ularni ovloqroq joyda oftobga soladigan bo'ldim [7, 68-b]" – jumlada keltirilgan birlik yomon nazar bilan qaramasin, yomon gap aytmasin, g'iybat qilmasin kabi birikmalarning butun ma'nosini yig'ib jamlagan.

Shunday ajoyib til birligi bo'lgan metaforalarni tarjimada ifodalash juda munozarali masalalardan biridir, chunki ingliz va o'zbek tillarida bu tushunchaning aniq o'xshashligi yo'q. Shu sababli, ushbu maqola o'zbekcha badiiy matnlarda uchraydigan sinekdoxani ingliz tiliga tarjima qilishning eng yaxshi usulini tushuntirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Sinekdoxani tarjima qilish va uni o'tkazishda muvaffaqiyatga olib keladigan yo'llarni bilish va uni ingliz tiliga solishtirish juda ko'p harakat talab qiladi. Tillar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni ko'rib chiqib, sinekdoxalar tarjimasida quyidagi qarashlarni foydali deb hisoblash mumkin:

- Sinekdoxani o'zbek va ingliz tillarida bir-biriga mos kelmasligi sababli tarjima qilish qiyin. Shunda ularning o'rnini to'g'ri inglizcha ma'nosini ko'rsatish bilan almashtirish mumkin:

<i>Ko'zim tirik ekan</i> , seni yomon otliq qilmayman [7, 95-b].	As long as I am alive , I will not make revile you.

. Ma'lum sinekdoxani tarjima tilidagi uning mos ekvivalenti bilan berish mumkin.

Nurmat tog'a endi bu odam ustidan mutlaqo hokim edi. Endi bu odam uning qo'lida [7, 56-b].	Uncle Nurmat now had complete authority over this man. Now this man is in his hands .

- Sinekdoxani asl matn tilidagi holaticha berish mumkin, faqat izohlash orqali, chunki u original asarning estetik va majoziy ma'nosini saqlab qoladi va uni tarjima tili kitobxonlariga yetkazadi.

Unga ters keladiganlarning kosasi oqarmasdi [7, 47-b].	The live of those who opposed him would not be plentiful ¹ . [¹ Uzbek people have an expression "kosasi oqarmoq" meaning "live in abundance"]

- Til va madaniyat muammolari sinekdoxa tarjimasiga to'sqinlik qiladi. Shunday qilib, tarjimonlar kommunikativ va majoziy bo'lmagan usullarga murojaat qilishadi. Ushbu usullar qabul qiluvchiga ko'proq tushunarli bo'lsa-da, ularda estetik tuyg'u uyg'otmaydi.

Tarjimalarni baholash asl matn tili va tarjima tili o'rtasidagi tahlil va taqqoslashga asoslangan yondashuvga amal qiladi. Tahlillarda qabul qilingan model sintetik model bo'lib, u Larsonning sinekdoxaning estetik va ritorik qadriyatlarini hisobga olgan holda sinekdoxa va metonimiyani tarjima qilishning uchta protsedurasidan, shuningdek, Nyumarkning [6, 340-b] tarjimaga semantik va kommunikativ yondashuvdan iborat.

Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, majoziy protsedura sinekdoxani ko'rsatishning eng yaxshi usuli hisoblanadi, chunki u sinekdoxaning bevosita va bilvosita ma'nolarini saqlaydi. Biroq, sinekdoxani tarjima qilish til va madaniy cheklovlar tufayli to'sib qo'yilishi mumkin. Bunday holda, sinekdoxa o'z ma'nosida (kommunikativ tarjima yoki majoziy bo'lmagan protsedura yordamida) berilishi kerak, biroq bu asl badiiy ishga adabiy bo'lmagan ko'rinish beradi.

Xulosa. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, sinekdoxa – shaxs yoki predmet qismi nomini aytish bilan uning o'zini tushunish yoki o'zining nomini aytish bilan uning qismini tushunish asosidagi ma'no ko'chishini nazarda tutadi:

- Bir necha asrlardan buyon yozuvchi-shoirlar she'riyatda ham, nasrda ham sinekdoxadan foydalanganlar.

- Sinekdoxa ko'plab idiomalar, so'zlashuv so'z birikmalari va jargon atamalarda qo'llaniladigan lingvistik qurilma.

- Sinekdoxaning keng tarqalgan shakllaridan biri - butun bir shaxsning o'rnida turish uchun tana a'zolaridan (qo'l, yurak, bosh, ko'z va boshqalar) foydalanishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- Erkaboyeva N. Q. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. T.: Akademnashr, 2012. – 432 b.
- Gafurov I., Muminov O., Qambarov N. Translation theory. T.: Tafakkur Bostoni, 2012. - 216 p.
- Ismail, I. (2011) Translating Synecdoche in Arabic Literacy Texts into English. 4. Unpublished M.A. Thesis. Mosul: University of Mosul.
- Mamarizayeva F.Z. Badiiy asarlar tarjimasi jarayonida realiyalarning ifodalanishi tahlili. Proceedings of the ISPC Different approaches to foreign language teaching: problems and solutions. – Jizzakh. 2021
- Musaev Q. Fundamentals of translation theory. T.: Fan, 2005. - 352 p
- Newmark, Peter (1981). Approaches to Translation. Oxford: Pergamon Press.
- Said Ahmad. Jimjitlik. T.: O'zbekiston, 2008. – 276 b.
- Salomov G'. Fundamentals of Translation Theory, T.: Teacher, 1983. - 320 p.
- Sharipov J. Literary translations and skilled translators. T.: Fan, 1972. - 260 p.
- Xolmuradov A., Azizov R. English-Uzbek, Uzbek-English dictionary. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2005. – 504 b.

11. Мамаризаева, Ф. (2022). BADIYIY TARJIMA-ADABIY ALOQA VA O'ZARO TA'SIR VOSITASI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 6(3), 50
<http://cajlp.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/250>
<http://www.tilvaadabiyot.uz/>

UDC 81'373.46

EMERGING PATTERNS IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL TERMS IN ENGLISH

N.A.Mamatova, senior lecturer, Andijan State Medical Institute, Andijan

Annotatsiya. Maqolada tibbiyotga oid terminlarning yaratilish jarayoni haqida so'z boradi. Tibbiy terminlarning aksariyati umumiy lingvistik so'z yasash modellari va so'z birikmalarining modellari asosida yaratilganligi, shuningdek, yunon-lotin va eponimlarning elementlariga mos kelishi ta'kidlanadi. Tibbiy terminlarni shakllantirishning asosiy usullari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, affiksatsiya, yuqori mahsuldor, o'rta mahsuldor, past mahsuldor, leksikalashgan qisqartma, ellipsis, eponimlar.

Аннотация. В статье обсуждается развитие медицинской терминологии. Подчеркивается, что многие термины следуют стандартным лингвистическим моделям и структурам, включая элементы греческого, латинского языка и эпонимов. В нем исследуются различные методы, используемые для создания медицинских терминов, опираясь как на общие модели формирования языка, так и на конкретные условности медицинской лексики.

Ключевые слова: медицинская терминология, аффиксация, высокопродуктивная, среднепродуктивная, низкопродуктивная, лексикализованная аббревиатура, эллипсис, эпонимы.

Abstract. The article discusses how medical terminology is developed, highlighting that many terms follow standard linguistic patterns and structures, incorporating elements from Greek, Latin, and eponyms. It explores various methods used to create medical terms, drawing from both general language formation models and specific medical vocabulary conventions.

Key words: medical terminology, affixation, highly productive, medium productive, low productive, lexicalized abbreviation, ellipsis, eponyms.

For all sciences, including medical science, the statement is true that terminology reflects the result of the cognitive process in a given field of science. The term is a tool of cognition, since it makes it possible to enrich scientific facts, increase knowledge and transfer it to the next generations of scientists. The endless process of understanding the world, the emergence of new and modernization of existing concepts, the discovery and creation of more and more new objects of reality require the language to provide the community speaking a given language with the necessary number of words for their nomination. The medical terminology system of English language is quite diverse in its semantic and morphological-structural characteristics. In this case, according to L.S. Rudinskaya, "the sources of terminology formation are associated with the means of the general literary language (lexical and word-formation), with borrowings from other languages and, first of all, with the borrowing of international Greek-Latin term elements and word formation, including with the help of eponyms" [4, p. 6].

One of the most common sources of enrichment of medical terminological vocabulary and the most important way of forming new terms is word-compounding. The following components can serve as bases: *-phobia*, characterizing a person's pathological fear of something (*agoraphobia* - fear of enclosed spaces; *aquaphobia* (hydrophobia) - fear of water; *acrophobia* - fear of heights; *heliophobia* - fear of sun; *pyrophobia* - fear of fire; *zoophobia* - fear of animals; *hippophobia* - fear of horses; *ailurophobia* - fear of cats (Napoleon suffered); *acousticophobia* - fear of noise; *demophobia* - fear of crowds; *glossophobia* - fear of speaking in public; *telephonophobia* - fear of using the telephone; *tomophobia* - fear of surgical operations; *cardiophobia* - fear of heart disease); *-mania* – obsession with something (*pyromania*, *graphomania*, *histrionicmania*).

The vast majority of English terms are formed by affixation using Greek and Latin prefixes, suffixes and roots. It is noteworthy that commonly English language quite freely accepts and also assimilates word elements and words from other languages, especially in the field of science and technology. The advantage of this method is that new concepts and inventions can be easily and clearly named by specialists. Thus, a recently invented device for crushing kidney and bile tract stones in a non-invasive and non-surgical way was given the name *shock-wave litotripter* (from the Greek *lithos* -'stone' + *tripsis* -'friction') [2, p.10]. Affixation includes several forms and performs several functions. Formally, it can take the form of a prefix and suffixation. From a functional point of view, it can be used either to represent or to modify classes of words (parts of speech). In practice, most English suffixes lead to a change in the

class of the word, while prefixes are used for definition [4, p. 31]. The prefixes of the terminological system under consideration can be divided into three groups: **highly productive** – anti- (*antifat*, *anticonceptive*), dis- (*to disbrain*), in- (*incarnation*), inter- (*interosseous*), re- (*reinfusion*), sub- (*subclinical*); **medium productive** – over- (*overbreathing*), un- (*uncured*); **low-productive** – out- (*outbreak*), tele- (*teleneuron*), under- (*undertoe*). Derivation is widely used to form new terms. The suffixal subsystem of medicine can be presented in the form of the following groups: **highly productive**:

a) Noun forming: -ion, -er, -ity, -ism (*parkinsonism*); b) Adjective forming: -ic, -al, -ous (*catastaltic*); c) Verb forming: -ate (*catenate*); **medium productive**: a) Noun forming: -(a,e)nce, -(a,e)nt, -ment (*assignment*); b) Adjective forming: -ate, -ive, -(a,e)nt, -(a,o)ry (*biliary*); **low-productive**: a) Noun forming: -age, -ate, -al, -ness, -(a,o)ry (*blindness*); b) Adjective forming: -(a,i,u)ble, -ish, -ful, -an, -less (*painless*).

Extremely often in the field of medicine, metaphors are used to roughly describe a phenomenon by comparison with a well-known object (*swiss cheese appearance*; *balloon cell*; *sponge kidney*), which produces metaphorically combined concepts, the motivation of which is in similar elements of form, function and positions.

Another word-formation phenomenon that serves as the source of a significant number of intra-system new formations is also widely known - abbreviation, which is associated with the rationalization of language. In English there is a tendency to abbreviate any term (LK “left kidney”; RK “right kidney”; LN “liquid nitrogen”). Three large groups of abbreviations can be distinguished: graphic, lexical and syntactic.

Among the graphic abbreviations there are standard and widely known, but functionally limited by the framework of semi-official medical documentation (T.S.T.H. “*too sick to send home*”; H.B.D. “*has been drinking*”; G.O.N. “*God only knows*”) [3, p. 113].

There are many abbreviations of Latin origin. It is obvious that if in the written sublanguage of medicine this class of abbreviations belongs to the category of graphic ones, then in professional colloquial speech these are “lexical abbreviations that are widely used and essentially do not differ from other lexical abbreviations” [1]. This class is represented by such abbreviations as: *a.c.* “*ante cibum* (*before meals*)”; *b.i.d.* “*bis in die* (*twice a day*)”; *p.o.* “*per os* (*orally, for oral administration*)”.

The phenomenon of lexicalization of graphic abbreviations seems quite interesting. At the same time, it has its own pronunciation, either alphabetical (BP “blood pressure”, GP “general practitioner”, GB “gallbladder”, OD “occupational disease”, “professional disease”), or sound, resulting in the formation of acronyms. Often the alphabetic way of pronunciation is reflected in the spelling: Bee-pee “blood pressure”; Geepee “general practitioner” [3, p. 114].

Acronyms differ from abbreviations in that they are pronounced as one word, into which an additional letter is inserted as necessary (*possum* “*patient-operated selection mechanism*”; *mulibrey nanism* “*muscle, liver, brain, eyes*”). The lexicalized abbreviation can serve as the basis for subsequent acts of word formation (*FACP* - *facper* “*Fellow of the American College of Physicians*”).

Currently, when creating new special terms, such a degree of abbreviation as homoacronymy is widely used, i.e. acronyms that are homonymous to ordinary words (*HEAR* “*hospital emergency ambulance radio*”; *TOP* “*termination of pregnancy*”) [5, p.36].

To create new terms, a phenomenon such as ellipsis is also used. Ellipsis is characterized by the omission of one of the components of the phrase; the remaining component does not undergo detrimental changes in its morphemic structure, but only “condenses the semantics of the entire phrase” (*gastric* - ‘*gastric ulcer*’; *cord* - ‘*spinal cord*’) [1]. Ellipsis as a linguistic phenomenon which is quite common in professional groups associated with social activities.

One of the most productive areas of the vocabulary of modern medicine is the use of eponyms. Eponyms are words in which the first component is a proper name. These terms play a prominent role in naming new phenomena or discoveries in the field of medicine in connection with the established international tradition of naming a particular discovery or invention after the scientist who made this discovery or invention. [6, p.423]. Here we can highlight several names:

- disease (Hodgkin's disease);
- syndromes (Down's syndrome);
- anatomical units of the body (Horner's muscle);
- medical theories (Fletcherism);
- methods of research and treatment (Bailey's method);
- medicines (Salk and Sabin vaccines);
- medical instruments (Cooper's scissors);
- tests to determine diseases (Dick test).

The clinical syndromes and symptoms associated with the names of literary characters in novels and stories of the 18th-20th centuries are interesting, imaginative and well remembered. Some of these characters are still popular today (Pickwick syndrome is named after one of the characters in Charles Dickens's novel "The Pickwick Papers"; "Alice in Wonderland" syndrome is named after the heroine of the book of the same name by the English writer L. Carroll; Albatross syndrome named after the character in "The Rime of the Ancient Mariner" by Samuel Taylor Coleridge).

Eponyms can be divided according to the method of formation [2, pp. 43-44]: - noun + of + proper noun (*ampulla of Vater* < *Abraham Vater*; *pouch of Douglas* < *James Douglas*); - a proper noun transforming into adjective (*Gasserian ganglion* < *Johann Gasser*; *Haversian canal* < *Clopton Havers*); - proper name + 's + noun.

Based on this, we can conclude that in terms of its word-formation capabilities, medical terminological vocabulary is limitless. Having no equivalents in other languages, the analyzed medical terms are borrowed by various languages and become part of the international vocabulary. In addition, universal characteristics are clearly manifested. The medical lexicon, including terms used in scientific medicine from other sciences (Biology, Chemistry, Physics, Microbiology, Radiology, Genetics, Anthropology, Psychology, Cybernetics, etc.), amounts to several hundred thousand words and phrases. So, the "International Classification of Diseases" mentions more than 50,000 items, although the number of nosological forms identified is several times less than this number. The number of drug names exceeds 80,000. The intensive increase in the volume of medical and biomedical information is accompanied by the appearance in the medical literature of many new terms, the number of which, according to some sources, exceeds 1000 annually.

REFERENCES:

1. Balishin, S.I. About abbreviations in the sublanguage of medicine (based on the English language) [Text] / S.I. Bashilin // Varieties and genres of scientific prose. Linguistic features. - M., 1989.
2. Vasina, M.V. Accentual design of terminological phrases in English medical discourse: Author's abstract. Philol. Sciences [Text] / M.V. Vasina. - Ivanovo: IvGU, 2004.
3. Zubova, L.Yu. On the issue of the features and difficulties of translating English medical abbreviations [Text] / L.Yu. Zubova // Vestnik VSU. Issue 2 - Voronezh: VSU, 2005.
4. Rudinskaya, L.S. Modern trends in the development of hematological terminology (based on the English language): Author's abstract. ...cand. Philol. sciences [Text] / L.S. Rudinskaya. - M., 1997.
5. Biber D. Corpus Linguistics: Investigating language structure and use. / D. Biber, S. Conrad, R. Reppen. - Cambridge University Press, 2001.
6. Murray, J. P. English-Russian medical dictionary reference book "At an appointment with an English doctor" / J. P. Murray, V. L. Rivkin. - M.: RUSSO, 2002. - 423 p.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XARAKTERNI IFODALOVCHI FRAZEOLGIK BIRLIK LARNING LINGVOMADANIY TAHLILI

Sh.Maqsudova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi xarakterni ifodalovchi frazeologizmlarni lingvokulturologik jixatidan qilingan tahlili, hamda ingliz va o'zbek xarakter ifodalovchi frazemalar solishtiriladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, lingvokulturologiya, xarakter iboralar, urf odatlar, madaniy kod.

Аннотация. В данной статье представлен анализ фразеологии, выражающей характер в английском и узбекском языках с лингвокультурологической точки зрения, а также сравнение фразеологии, выражающей характер в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: культура, языковая культура, выражения характера, обычаи, культурный код.

Abstract. this article provides the analysis of phraseology expressing character in English and Uzbek languages from the linguistic and cultural point of view, as well as the comparison of phraseology expressing character in English and Uzbek.

Key words: culture, linguistic culture, character expressions, customs, cultural code.

Ingliz tilidagi ba'zi bir xarakterni ifodalashda yordam beradigan, insonning hissiy kechinmalarini ochib berishda yordam beradigan frazeologik birliklarni millatning madaniyat, urf odatga bog'lab tahlil qiladigan bo'lsak, ularning mazmun mohiyatini yanada yaxshiroq yoritamiz. Xarakterni ochib berishda madaniyat tushunchasini kiritishimizning asosiy sabalaridan biri bu millatlarning milliy madaniy kodlari. Bular o'z o'zidan hayvonlar nomlari bilan bog'langan bo'lishi mumkin, o'simliklar, predmetlar, diniy tushunchalar, milliy kiyimlar, milliy qadriyatlar yoki tana qismlaridan iborat bo'lishi mumkin. Bu turdagi

madaniy konseptlarni o'z ichiga olgan iboralar aslida ikki tilda ham mavjud. Ular turli madaniyatlarning tushunchasiga qarab turli ma'nolarni anglatishga qo'llanilishi mumkin. Yoki bo'lmasam har ikki tilda ham bu tushunchalar juda o'xshash bo'lishi mumkin. Ba'zida esa ular bir biridan mutlaqo farqli va teskari ma'nolarni berishi kuzatilgan. Insonni ko'pgina belgilarga suyanganda sifatlash mumkin. Masalan tashqi ko'rinishiga qarab, xarakteriga, aqliy qobiliyatiga yoki uning hayotiy tajribasiga ko'ra. Xarakterni ifodalovchi frazeologik birliklarning shakllanishida turli lingvistik, ekstralingvistik omillar asosida tashkil etadi: milliy- madaniy hayot bilan bog'liq xarakterni bildiruvchi frazeologik birliklar; O'sha makondagi hayvonot, parrandalar bilan bog'liq inson xarakterini bildiruvchi frazeologizmlar; Milliy-diniy qadriyatlar bilan bog'liq inson xarakterini ochib beruvchi frazemalar.

Milliy madaniy madaniy hayot bilan bog'liq iboralarning ko'pchiligi o'sha xalqlarning milliy kiyimlari, taomlari, madaniy dunyoqarashlari zahirida shakllanib kelgan bo'ladi. Masalan, o'zbek xalqining milliy kiyimlari asosida shakllangan ba'zi bir inson xarakterini tasvirlovchi iboralarga e'tibor qilaylik. O'zbek tilida *to'nini teskari kiymoq* iborasi milliy kodni ifodalaydigan iboralar turkumidan hisoblanadi. To'n aslida o'zbek milliy libosining timsolidir, ingliz tilida aynan buning o'rnini bosadigan kiyim yo'q shu sababdan iborani anglash qiyin bo'lishi mumkin. Iboraning etimologiyasiga atiq shoirimiz Erkin Vohidovdan bir parcha izoh keltiramiz. "To'nni kim teskari kiygan? G'azab otiga minib, mushtlashaman degan kambag'al teskari kiygan. Qon tegsa, loy tegsa astarga tegsin, yirtilsa astar yirtilsin, yamoq tushsa astarga tushsin deb to'nni teskari kiygan. Kambag'alning to'ni ikki bo'lmagan. Yirtilsa boshqasini kiyolmagan." Endilikda to'n kiyish urfdan qoldi ammo hali ham bu qanotli iboraning ishlatilishi bardavom. Buning mazmuni esa insonning emotsional holatiga borib taqaladi, ya'ni teskari to'n kiyish uning fikrini o'zgartirib olganligi yoki qaysarlik qilishidan dalolat beradi. Bunga qo'shimcha tarzda *do'ppi* bosh kiyimi qatnashkan bir nechta insonning emotsional holatini yorituvchi frazemalar ma'nosini o'rgansak: *Do'ppisini osmonga otmoq*- judayam baxtli ma'nosini beruvchi frazeologik birlikning bir qismi bo'lib kelyapti, uning aytilishi va eshutilishi judayam samimiy, quvnoq, tanti bir vakilning qiyofasini ko'rishimiz mumkin. *do'ppisi yarimta*-ishi joyida, g'am-tashvishi yo'q, parvoyi falak, beg'am insonlarni tasvirlashda qo'llaniladi. Bizning sartiya juda beg'am hech nima bo'lmaganday, do'ppisi yarimta! Halqumigacha qarzga botganini o'zi sezmay qoladi.. Birovning do'ppisini birovga kiygizmoq,- O'zining foydasini ko'zlagan holda boshqalarni aldab, laqillatib yuradigan inson xarakterini bildiradi. Afandi-chi: u do'ppi tor kelganda birovning do'ppisini birovga kiydiryapti, *Do'ppini yerga quyib*- xotirjamlik bilan, bamaylixotir, diqqatni bir joyga to'plab, ma'nolarini beradi. Yoki bo'lmasa, o'zbek xalqining milliy taomlari asosida shakllangan frazemalarning adadi ham anchagina. Misol tariqasida, *tayyor oshga bakovul* iborasining mazmuniga qarsak, bu ibora tayyor oshga egalik qiluvchi oshpaz ma'nosini bersada, ammo uning tag ma'nosi ayyor, qulay vaziyatdan foydalanib qolguvchi odam nazarda tutiladi. Ushbu iborani quyidagi jumalalarda tahlil qilsak:

"Mendan boshqa o'yinchi qurib ketibdimi? Ana, trenining jiyaniga uzat, doim tayyor oshga bakovul bo'lib turadi." Ushbu jumalardan ma'lumki, tayyor oshga bakovul o'ta quv, ayyor personajning xarakterini ochib berishda mohirona qo'llanilib, badiiy tilga bo'yoqdorlikni olib kiryapti. Bunga yana quyidagi frazemalarni misol tariqasida qo'shishimiz mumkin: *qulog'iga lag'mon ilmoq*- quruq gap bilan birovni aldamoq, *sirkasi suv ko'tarmas*-gap ko'tarmaydigan tabi nozik odamni tasvirlashda qo'llaniladi., *osmondan chalpak kutmoq* – harakat qilmaydigan dangasa odamni tasvirlash uchun qo'llaniladi kabi birikmalar insonning hissiy ematsional holati va xarakterini bildiradi. Aytmoqchimanki, biz — o'zbeklar tepsa, tebranmas, tanbal xalqqa aylanib qoldik. Bizning *osmondan chalpak yog'ishini kutib* o'tirish odatimiz hech qolmayapti, qolmayapti-da!

Bu iboralardan tashqari zoonim komponentli frazemalar ham har ikki tilda meatforik tarzda kishi xarakterini ochib berishda keng qo'llanilib keladi. Masalan, *qo'y og'zidan cho'p olmagan* – o'ta yuvvosh ma'nosida ishlatiladi. Birinchidan bu zoomorf asosan o'zbek millatining xarakterini ochib berishda ko'p qo'llanilganligi uchun ingliz tiliga tarjima qilinganda bu tilda gapiruvchilarda tushunmovchilik bo'lishi mumkin. Qo'y arxisemasi qatnashgan iboralar yoki maqollar juda ko'p hollarda ijobiy ma'noda ishlatiladi. Bunga izoh tariqasida quyidagi misollarni keltirsak: Lop etib dadam ko'z o'ngimga keldi. Qo'y og'zidan cho'p olmagan, odamlarga ma'rifat tarqatishni o'ylagan, hamisha ozoda kiyinib yuradigan, mayizdekkin muloyim dadam... Ushbu iboraga ma'nodosh chumchuqqa ham ozor bermagan iborasi ham badiiy asarlarda ishlatiladi. Masalan: Huzur-halovat neligini bilmagan odam... Chumchuqqa ham ozor bermagan odam... Bizga yoshligimizdan: "Yaxshi odam bo'l", "Birovga ozor berma" deb uqtirishgan

Milliy urf –odatlarimiz, bayram tantalar asosida ham ba'zi frazemalar kishi tabiatini tasvirlashi mumkin: *ishtahasi karnay*-iste'mol qilish, o'zlashtirish yoki foydalanish uchun istagi, mayli juda zo'r bo'lgan insonlarni tasvirlashda qo'llaniladi Bu yerda karnay aslida misdan yasalgan, uzun, og'zi keng (konussimon), puflab chalinadigan, qattiq ovoqli musiqa asbobi (odatda, to'y va katta tantanalarda

chalinadi).. *to'ydin oldin nog'ora chalmog* – ro'yobga chiqishi aniq bo'lmagan narsa haqida hovliqmalik bilan vaqtdan oldin gapirib yubordi kabi ma'nolarni beradi. Bundan biz hovliqma insonlarni tasvirlashda foydalanamiz va bu yerda nog'ora milliy cholg'u asbobi qatnashmoqda. Yoki bo'lmasan, *kuragi yerga tegmagan* iborasi ham linguokulturologik ahamiyatga ega bo'lib, xalqimizning mard jasur kurashchi polvonlariga nisbatan ishlatiladi. Bu iboralar so'zlashuv uslubiga hos, qochirim va kinoyalaraga juda boy bo'lib hissiy bo'yoqdorlikni ochib, nutqni boyitadi. Ingliz tilida ham ba'zi bir frazeologik birliklarning ma'nolarini tushunishda ularning etimologik kelib chiqishi katta ahamiyatga ega. Sababi ularni so'zma so'z yoki kontekstga ko'ra tushunib bo'lmaydi. Ularning paydo bo'lishi turli ekstralingvistik omillarga ko'ra bo'lishi mumkin. Kelib chiqishi hayvonot dunyosining tashqi ko'rinishiga ,ijobiy va salbiy xatti harakatlari, ularning inson uchun qadr qimmatini aksariyat holatlarda metaforik ko'chim orqali shakllangan frazemalar ingliz tilida ham juda ko'p. Masalan, *like a dog with two tails* – judayam xursand bo'lgan kishilarning holatini tasvirlab beradi. *The child behaved like a dog with two tails after his mother gave him ice cream.* Bola onasi unga muzqaymoq olib bergandan so'ng judayam xursand bo'lib ketdi. Yoki pig komponentli frazemalar ham metaforik tarzda xarakter va holatni tasvirlaydi. *happy as a pig in mud*- judayam xursand ma'nosini ifodalaydi. *Ali was happy as a pig when he learned that he had passed the exam.* (Ali imtixonidan o'tganini bilgandan keyinjuda judayam xursand bo'lib ketdi.) Bu kabi frazemalardan tashqari biz ingliz xalqining milliy taomlari asosida shakllanganlarini ham keltirishimiz mumkin: *nutty as a fruitcake* (s.s : mevali tort kabi ahmoq) as *American as apple pie* (olmali pirog kabi Amerikalik) – qip qizil Amerikalik, *as cool as a cucumber*- (s.s: bodiring kabi salqin)- judayam bosiq har qandya vaziyatda o'zini tuta oladigan inson tasvirida qo'llaniladi. *Sour as a vinegar*- (uzum kabi nordon) - yoqimsiz , bировlar bilan kelisha olmaydigan inson xarakterini tasvirlashda foydalaniladi. Bu kabi frazemalarning adai ko'p bo'lsada, hozircha shularni misol tariqasida berib o'tamiz.

Har bir xalqning turmush tarzida bosh kiyim ularning odob- axloq ramzi bo'lib, uning qaysi shaklda bo'lishi o'sha xalqning o'ziga hosligini ko'rsatib turadi. Shu sababdan “hat” komponentli frazemalar ham kelib chiqqan. *Bad hat*- (yomon shlaypa) - doimo turli ko'ngilsizliklar keltirib chiqaradigan inson tasvirlanadi. Ko'proq norasmiy tilda. *Mad as a hatter* – (s.s: shlayppa tikuvchidek tentak) – ahmoq, tentak insonni tasvirlashda ishlatiladi. *Hat in hand*- (qo'lida shlyappa) - judayam hurmatga sazovor insonlarga qo'llaniladi. Bunga qo'shimcha tarzda “wig” so'zi orqali ham ba'zi frazemalarni aniqlashimiz mumkin. *Blow one's wig*- (kimningdur parigini uloqtirmoq) – judayam qattiq jahli chiqqan inson tasvir uchun qo'llaniladi. Ko'plab xarakterni ifodalovchi frazemalarning linguoanalizi bir nechta linguistic omillar sababi vujudga kelishi mumkin. Bularga tarixiy shaxs nomlari bilan kelgan ba'zi frazemalarni aytishimiz mumkin. *Admirable Crichton* (havas qilsa arziydigan Krikton) – barcha ishlarda yoki sohalarida muvaffaqiyatga erishgan kishini aytishimiz mumkin,. *Jamis Krikton* – shotlandiyalik, o'zining juda aqilliligi bilan tanilgan zodagon bo'lgan; *game as Ned Kelly* (Ned Kelli kabi o'ynamoq) - juda ham jasur. Avstraliyadagi taniqli qaroqchi; *a bloody Mary* (qonxo'r Meri) – hozirda bu kokteyl nomi bo'lib, ilgarilari Tyudor Meriga shafqatsizligi uchun berilgan laqab. Bu kabi birliklarga *jack of all trade, master of none* iborasini ham kiritsak bo'ladi. *Jek* - oddiy odam; yigit, ayniqsa, kambag'al yoki odobsiz nodon kishilarni tasvirlashda keng qo'llaniladi. *My elder brother is an engineer by profession, but he can drive a heavy truck, fix all types of engines, and also own several shops. You can call him a jack of all trades.* Mening katta akamning kasbi muhandis, lekin u og'ir yuk mashinasini boshqara oladi, barcha turdagi dvigatellarni tuzatadi, shuningdek, bir nechta do'konlarga egalik qiladi. Siz uni barcha sohada mahoratli deb atashingiz mumkin. Shunday ekan ingliz tilidagi bir nechta iboralarning asl negzi albatta bu millatning qadryatlari, madaniy merosiga borib taqalar ekan, ularni lingvokulturologik izlanishlarsiz chuqur tahlil qilib tushunush qiyin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shaxs xarakterini ochib berishda birinchi navbatta frazeologik birliklarning hissasi juda kattadur. Ular oddiy so'zlardanda ancha jilovkorligi sabab suxbatdoshning qalbiga tez yetib boradi. Shu sababdan bu iboralar har ikki millatning lug'at boyligida juda mashhur sanaladi. Yuqorida lingvokulturologiyaning tilshunoslikda qanchalik muhim ahamiyat kasb etishi haqida bir nechta tilshunoslar fikrini keltirdik. Bizning maqsadimiz aslida har bir millat o'z madaniy kodiga egaligini ta'kidlash orqali ba'zi bir frazeologik birliklarga misollar berish edi xolos. Asosan inson xarakteri o'sha madaniy birliklarning metaforik ko'chishidan hosil bo'lganligi sababli, tilshunoslikning ushbu tarqmoqlarini birozgina tadqiq etdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Erkin Vohidov. So'z latofati . – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2014. –B. 57
2. iyouz.uz/ozbek-nasri/otauli/otauli-afandining-yorigi-esse/?lng=lat
3. O'zbek tilining izohli lug'ati- 2022-yil
4. Tohir Malik. O'zimizning futbol - 2013
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/suhbatlar/mahmud-sadiy-o-z-qadrini-bilgan-qadr-topadi-1989>
6. O'. Hoshimov “ Ikki eshik orasi “ 264- bet

UDK: 81'373.613:821.

**O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDA "HAYVON" TUSHUNCHASINI PAREMIOLOGIK
VERBALIZATSIYA QILISH XUSUSIYATLARI****R.Masharipova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch**
R.Maxmudov, f.f.d., katta ilmiy xodim, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Ushbu maqolada fransuz va o'zbek tillarida uchraydigan hayvon tushunchasi bilan bog'liq frazemalarning til lug'at qatlamidagi o'rni va ahamiyati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: frazema, so'z ma'nosi, semantika, ko'chma ma'no, metafora.

Аннотация. В данной статье изучается роль и значение словосочетаний, связанных с понятием животное, встречающихся во французском и узбекском лексике.

Ключевые слова: фразема, значение слова, семантика, переносное значение, метафора.

Abstract. This article studies the role and meaning of phrases related to the concept of animal, found in French and Uzbek vocabulary.

Key words: phraseme, word meaning, semantics, figurative meaning, metaphor.

Fransuz va o'zbek paremiologik fondlarida "it" zoonimi qo'llanilishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib chiqib, biz bir xil itlar oilasining yirtqich sutemizuvchisini – bo'rini (loup) ko'rib chiqishga harakat qildik. Biologlar bo'rini uy itining to'g'ridan to'g'ri ajdodi deb hisoblashadi, bu odatda kichik tur hisoblanadi. Ilgari bo'rilar butun dunyo bo'ylab keng tarqalgan, xususan, ular Evroosiyo va Amerikada ko'p bo'lgan.

Biroq, hozirgi vaqtda shahar va qishloqlarning keng shakllanishi va bo'rilarining ommaviy qirg'in qilinishi tufayli, ularning yashash joylari keskin kamaydi.

O'zbek va fransuz tillaridagi "bo'ri" so'zining semantik tuzilishini tahlil qilishga o'tamiz. Buning uchun biz "bo'ri" so'zining o'zbek va fransuz tillarida ma'nolari jadvalini (1-jadval) yaratdik.

1-jadval

O'zbekcha	Fransuzcha
1. Itlar oilasiga mansub yirtqich hayvon, odatda kulrang itga o'xshaydi	1. Mammifère carnivore, à pelage gris jaunâtre, vivant en meutes dans les forêts d'Europe, d'Asie et d'Amérique.
2. G'amgin, do'stona odam	2. Terme d'affection à l'égard d'un enfant, d'un être cher (fam.)
3. Ko'pni boshidan kechirgan, musibatga, xavf-xatarga o'rgangan, biror ishda tajribali (so'zlashuv)	3. Loup de mer (fam.)
	4. Erreur, oubli, malfaçon irréparable dans la confection d'un ouvrage (techn.)
	5. Masque de velours ou de satin noir, couvrant le pourtour des yeux.

Jadvaldan ko'rib turganimizdek, "bo'ri / loup" so'zi fransuz va o'zbek lug'atlarida o'xshash ta'riflarga ega. Bo'ri tom ma'noda kulrang rangga ega bo'lgan yirtqich hayvon bilan tavsiflanadi va majoziy ma'noda u tajriba va nafosatni tasvirlash uchun xizmat qilgan. Biroq, bo'ri o'zbek tilida ham g'amgin va do'stona (vafodor) odam ma'nosini ifodalashda qo'llanishi mumkin. Fransuz tilida bola yoki boshqa yurak uchun qadrlı odam *bo'ri bolasi* deb ataladi.

Bo'ri zoonimi dunyoning ko'plab xalqlarining mifologik g'oyalarida markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Qadim zamonlardan beri bo'ri turkiy xalqlarning totemidir. Evrosiyo va Shimoliy Amerikaning ko'plab hududlarida qadimgi Bo'rining ramziyligi harbiy rahbarga sig'inish bilan bog'liq otryad, urush xudosi, qabila ajdodi, erkak harbiy birodarliklarga ega ma'no-mazmunini ham ifodalashga xizmat qilgan.

Bo'ri hayvonot olamidagi erkinlik, qo'rqmaslik, odob-axloq, oilaga sadoqat, adolat va shuhratparastlik timsolidir. Bo'ri harbiy va sport timsollarida, geraldikada jasorat, jasorat, hushyorlik va ehtiyotkorlik, mustaqillik, chidamlilik, g'alaba, oziq-ovqat uchun g'amxo'rlik qilish timsoli sifatida Sharq va G'arb afsonalarida keng istifoda etiladi.

O'zbek va fransuz xalq og'zaki ijodida bo'ri dual simvolizm, ammo, it misolida bo'lgani kabi, "bo'ri" zoonimidan foydalanishda salbiy baho ustunlik qiladi. Shu bilan birga, har ikkala tilda ham bu hayvonning umumiy salbiy fazilatlariga qaramay, o'zbek va fransuz tillarida zoonimni idrok etishning o'xshash jihatlari ham mavjud.

Bo'ri ramzida asosiy dominant belgilovchi belgi "begona", "yovuzlik" belgisidir, bu odamlarga dushman tasvirdir. Ikkala til madaniyatida ham eng keng tarqalgan e'tiqod bo'ri g'azab, yolg'on va

xiyonat ramzidir. Quyidagi paremiologik birliklar bo'rini makkor va yovuz odam bilan metaforik taqqoslashning mashhur idrokini aks ettiradi:

bo'riga o'xshaydi (ma'yus, dushman ko'rinishga ega);

bo'ri mehribon va ular unga qo'ylarni o'tlatishga ruxsat bermaydilar;

bo'rini otxonaga kiritganidek, u hamma qo'ylarni yeydi;

Bo'rini kulrang bo'lgani uchun emas, qo'y yegani uchun urishgan;

regarder qn comme le loup gris (bo'riga o'xshaydi); *être connu comme le loup gris* (salbiy, dushmanlik obro'siga ega bo'lmoq), *c'est un vrai loup-garou* (beg'ubor bo'lmoq). Bunga, shuningdek, bo'ri kuchli va shafqatsiz dushmanning timsoli sifatida qaralishi ham kiradi: *Qui se fait brebis, le loup le mange* – O'zingizni qo'ydek ko'rsatmang, yo'qsa bo'ri sizni yeydi; *Qo'y bo'lsang* – bo'rilar tayyor (xoin odamlarga o'lja sifatida haddan tashqari mehribonlik).

Paremiologiyada bo'ri ochko'zlik ramzi sifatida ham keng istifoda etiladi: *Bo'ridek ochko'z va quyondek qo'rqoq, och bo'ri kuchliroq, bo'ri qornini pichan bilan to'ldira olmaydi, manger comme un loup* (bo'ri kabi yemoq) kabi maqol, iboralar shular jumlasidan.

Shuni ta'kidlash kerakki, bunday iboralarda har qanday harakat yoki hodisani bo'ri xususiyatiga qiyoslash ham ekstremallik ko'rsatkichidir. Masalan, *avoir un faim/un appetit de loup* iboralari shunga misol bo'la oladi.

Ingliz tilidagi *hungry as a wolf* – “juda, haddan tashqari, nihoyatda och”, fransuz tilidagi *un froid de loup* (juda sovuq), *être enrhumé comme un loup* (bo'ri kabi sovuq bo'lish), *gueule du loup* (yaqin xavf) ma'nolarida ishlatiladi), *se mettre dans la gueule du loup* (o'zingizni bo'rining iniga qo'ying) kabi iboralarda bo'rining aniq xavfli jonzot ekanligi iboralarga ko'chirilmogda.

Bo'rilarning yana bir umumiy til xususiyati – bu o'z sheriklariga sodiqlik va sadoqatdir. Ular qo'llab-quvvatlash, sadoqat, vafodorlik ramzi sifatida harakat qiladilar va o'z sheriklarini yaxshi ko'radilar. Shu bilan birga, yirtqichlik o'z o'rnini uyg'unlik va do'stlikka beradi. Quyidagi maqollar faqat yaqin atrof-muhitga ijobiy munosabatda bo'lgan odamni tavsiflaydi:

Bo'ri bo'rining dumini ezmaydi;

Ixtiyoriy suruvda bo'ri ham qo'rqmaydi;

Les loups ne se mangent pas entre eux (bo'ri bo'rini yemaydi);

Il faut hurler avec les loups (Bo'rilar bilan yashash uchun bo'ridek uvillash kerak);

La guerre est bien forte quand les loups se mangent (Bo'ri bo'rini yiqilishiga yo'l qo'ymaydi).

O'zbek va fransuz xalqlari bo'riga beradigan umumiy xususiyatlarni o'rganib chiqib, biz ushbu zoonimning har bir tildagi o'ziga xos ma'nolarini ko'rib chiqishga o'tamiz. O'zbek madaniyatida to'rt oyoqli yirtqich sutemizuvchi “bo'ri-odam” tushunchasida odamlarga o'tadigan quyidagi xarakterli xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1) Bo'ri ikkiyuzlamachilik, da'vogarlik va nosamimiylik ramzi sifatida ko'riladi. Shunday qilib, o'zbek tilida taniqli timsol ko'z yoshlari iborasi bo'lgani kabi u bilan bir qatorda bo'ri ko'z yoshlari (soxta, ikkiyuzlamachilik) sinonimi barqaror ifodasi mavjud bo'lib, u “Bo'ri ko'z yoshlariga ishonmang” maqolida ishlatiladi. Shuningdek, bo'ri odamning ikkiyuzlamachiligi mavzusini ikkiyuzlamachilikning majoziy ko'rinishlarini to'ldiradigan va kengaytiruvchi “bo'ri-tulki/qo'y/toychoq” metaforik obrazlarida ham uchratish mumkin: Bo'ri toychoqqa rahmi kelib, uning dumini va yelinini tashlab ketdi; Qo'yni bo'ri kabi sevadi; Ko'zlarida – tulkiga o'xshaydi va ko'z orqasida – bo'ri kabi. “Qo'y kiyimidagi bo'ri” paremiologik birligi (o'z yomon ishlarini ezgulik niqobi ostida yashirgan ikkiyuzlamachi haqida). Qadimgi manbalarda “Yolg'on folbinlardan ehtiyot bo'ling: ular sizning oldingizga qo'y kiyimida keladilar, lekin ular ichlarida – yirtqich bo'rilar” va ulardan ogohlantiruvchi xalq maqollariga: Bo'ri qo'y kiyimida yashirinolmaydi; Qo'y po'stinidagi bo'riga ishonma, bog'dagi echkiga ishonma kabi maqollar misol bo'la oladi.

2) Bo'ri obrazi antonim ma'nolarda ham qo'llanishi mumkin. Bir tomondan, bo'ri tajriba va donishmandlik timsoli: keksa bo'ri/zaharlangan bo'ri/oq bo'ri (dunyoni ko'rgan, xavf-xatar va balolarga duchor bo'lgan tajribali odam haqida); Siz qari bo'rini tuzoqqa hayday olmaysiz; Qari bo'rilar uxlamaydilar; Keks bo'ri ko'p narsani biladi. Boshqa tomondan, bo'ri – johillik, tajribasizlik, ahmoqlik timsolidir: Bitta tulki yetti bo'rini yetaklaydi; Bo'ri tuzoqqa tushmaydi, tuzoqqa ilinadi; Agar tulki o'z vaqtida yetib kelmaganida, qo'ylar bo'rini yeb qo'ygan bo'lardi; Buzoq bo'rini tutishga muvaffaq bo'ldi. Bu qarama-qarshilik dunyoda yengilmas mavjudot yo'qligini aniq ko'rsatib turibdi, har kimning o'z yondashuvi va shunga mos ravishda o'z g'olibi bor.

3) O'ljani hidlayotgan bo'ri – o'g'ri yoki qaroqchining ramzi. Qadimgi xalqlar orasida o'g'ri, jinoyatchi, qotil, zo'ravonlik belgisi sifatida an'anaviy ravishda bo'ri tasavvur etilgan. Bu g'oyalar barqaror ifodalarda ham o'z aksini topgan: *bo'ri uyasi* (jinoyatchilar, dushmanlar uchun boshpana);

Bo'ri odamlarning yirtqichlik mohiyatini quyidagi maqollar ham ochib beradi: *Bo'rini qanday boqsang ham, baribir o'rmonga qaraydi; Bo'ri bo'lib tug'ilgan, hech qachon tulki bo'lmaydi; Bo'ri har yili bolalaydi, lekin odatini o'zgartirmaydi.*

Yuqoridagi guruhlarining hech biriga tegishli bo'lmagan "bo'ri" zoonimiga ega bo'lgan ba'zi xalq maqollarini ham ta'kidlaymiz, ammo shunga qaramay, ular nutqda keng qo'llaniladi: *Bo'rildan qo'rqish uchun o'rmonga bormang* (har qanday harakatda xavf bor, lekin siz ham hamma narsadan qo'rqishingiz mumkin emas), hatto bo'ri qichqirsa ham (umidsiz va umidsiz vaziyat haqida), *Tambov bo'ri Sizning o'rtog'ingiz* ("Tambov" bo'ri zoti tabiatda yo'q. Dastlab shaharlarda tiyin evaziga mardikor bo'lib ishlagan Tambovlik dehqonlarga shunday nom berilgan. Daromadlari uzilib qolgan shaharliklar norozi ohangda dedilar: "Yana, Tambov bo'rilar hovlilarni aylanib, narxni pasaytiradi. Shundan so'ng "Tambov bo'ri – sizning o'rtoq" degan maqol 1920-1922-yillarda Tambov viloyatidagi Antonov qo'zg'oloni paytida urf bo'la boshlagan).

Fransuz tilida fransuzlar bo'riga beradigan o'ziga xos xususiyatlar ehtiyohtkorlik, ayyorlik va zaif irodani o'z ichiga oladi: *marcher en pas de loup* (qo'yxonaga yashiringan bo'ri kabi indamay yurmoq), *un vieux loup* (tajribali va ayyor qallob), *avoir un courage de loup* (faqat kuchsizlarga qarshi mard bo'lmoq, o'zbekcha analogi: (Yaxshi odam qo'yga qarshi, yaxshi odamga esa qo'yning o'zi).

Ko'rib turganimizdek, "bo'ri" zoonimi bilan hosil qilingan paremlar o'zbek tilining ham, fransuz tilining ham paremiologik fondining muhim tizimini tashkil qiladi, ammo ular o'zbek madaniyatida yanada kengroq va xilma-xil qo'llaniladi. "Bo'ri" zoonimida faol turg'un birikmalar mavjud potensial, ammo bu zoonim bilan bog'liq bo'lgan assotsiativ xususiyatlarning aksariyati salbiy ma'noga ega. Bo'ri obrazi jismoniy va axloqiy insoniy fazilatlarining mezoni bo'lib xizmat qiladi.

Dunyoning ko'pgina tillarida hayvonlarning nomlari muntazam ravishda shaxsning tashqi ko'rinishi, qobiliyatlari, xarakter xususiyatlari, boshqa odamlar bilan munosabatlari, turmush tarzini nomlash uchun ishlatiladi. Dunyodagi har qanday tilning lug'atida zoonimlar juda keng va o'ziga xos qatlamni ifodalaydi. Bu zoonimiya milliy madaniy g'oyalar, psixologik, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlar va ma'lum bir til hamjamiyatiga va umuman madaniyatga xos bo'lgan turli xil urf-odatlardagi farqlarni aks ettiradi, chunki hayvonlar odamlarga eng yaqin va eng muhim mavjudotdir. Shunday qilib, vaqt o'tishi bilan hayvonlarning odat va harakatlari odamlarning sifatleri bilan o'zaro ta'sir qilib, xalq og'zaki ijodida hayvonlarga insoniy sifatlar berila boshlandi, bu esa zoonimik komponentli paremiologik birliklarning paydo bo'lishiga olib keldi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bir etnik madaniyat doirasida, shuningdek, turli etnomadaniyatlarni qarama-qarshi qo'yish nuqtayi nazaridan, ayrim zoonimlarga (masalan, "mushuk", "it", "ot", "bo'ri", "ayiq" va boshqalar) munosabat turli xalqlarda xilma-xil bo'lishi mumkin. Lekin har doim baholash komponenti, ya'ni maqol ma'nosida mavjud bo'lgan ma'qullovchi yoki rad etuvchi baho mavjud bo'lib, u faqat bitta etnomadaniyatga xos bo'ladi, ya'ni xalq ma'lum jonzo'tning ijobiy jihatini iboralarida aks ettirsa, boshqa xalq uning salbiy tomonlarini iboralarida aks ettiradi. Dunyoqarashlarning o'xshashligigina iboralarining o'zaro o'xshashligini yuzaga keltirishi mumkin.

UO'K 81

SEMANTIK MUNOSABATLAR

Sh.H.Matkarimova, doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqola o'zbek va ingliz tilshunosligida uchraydigan semantik munosabatlarni ingliz tilida berilgan misollar yordamida tadqiq qiladi. Bundan tashqari, bu maqolada ma'naviy munosabatlarning bir nechitasi haqida izohlar va tushuntirishlar yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *semantik munosabat, sinonim, antonim, omonim, giponimiya, parafraza.*

Аннотация. *В данной статье исследуются семантические отношения, встречающиеся в узбекском и английском языкознании, на примерах, приведенных на английском языке. Кроме того, в этой статье приводятся комментарии и объяснения некоторых духовных взаимоотношений.*

Ключевые слова: *смысловая связь, синоним, антоним, омоним, гипонимия, перефраз.*

Abstract. *This article explores the semantic relations found in Uzbek and English linguistics using examples given in English. In addition, this article provides comments and explanations about several spiritual relationships.*

Key words: *semantic relationship, synonym, antonym, homonym, hyponymy, paraphrase.*

Semantik munosabatlar - bu so'zlarning, iboralarining, yoki jumllarning ma'nolari o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatdir. Quyida bunday munosabatlarning tavsifi keltirilgan. So'z darajasida biz

quyidagi kabi semantik munosabatlarni o'rganamiz: sinonimiya, antonimiya, omonimiya, polisemiya va metonimiya.

Sinonimlar

Sinonimlar- bir xil (yoki deyarli bir xil) ma'noga ega bo'lgan va nutqning bir qismiga tegishli bo'lgan, ammo yozilishi boshqacha bo'lgan ikki (yoki undan ortiq) so'zlar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabat. Boshqacha qilib aytganda, sinonimiya leksik birikmalar orasidagi semantik tenglikdir, deyishimiz mumkin. Bunday semantik munosabatga ega bo'lgan (juft) so'zlar sinonim deyiladi.

Misol tariqasida ingliz tilidagi quyidagi so'zlarni keltirishimiz mumkin:

couch = sofa	quickly = rapidly
to begin = to start	small = little
kind = courteous	big = large
beginning = start	to hide = conceal

Sinonim bo'lgan so'zlarning juftligi ularning barcha (yoki deyarli barchasi) se-mantik xususiyatlarini baham ko'radi. Biroq, hech qaysi ikkita so'z paydo bo'lishi mumkin bo'lgan barcha kontekstlarda bir xil ma'noga ega emas. Masalan, use va employ fe'llari We used/ employed effektiv strategies to the problem. Gapida so'zlar sinonim bo'ladi lekin, quyidagi gapda faqat use qo'llanishi mumkin: We used a jimmy bar to open the door. Agar biz employdan foydalansak, jumla g'alati eshitiladi Xulosa qilib aytganda, mutloq sinonimlar, ya'ni ular paydo bo'lishi mumkin bo'lgan barcha situatsion va sintaktik kontekstlarda bir xil ma'noga ega bo'lgan (yoki bir xil semantik xususiyatga ega bo'lgan) juft so'zlar mavjud emas, deyishimiz mumkin.

Antonimlar

Antonimlar - qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan ikki (yoki undan ortiq) so'zlar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabat. Qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan juft so'zlarga antonimlar deyiladi. Antonim juft so'zlar odatda bir xil grammatik turkumga kiradi (ya'ni, ikkala element ham ot, yoki ikkalasi ham sifat, yoki ikkalasi ham fe'l va hokazo). Aytishlaricha, ular bittadan tashqari deyarli barcha semantik xususiyatlarni baham ko'rishadi.

Misol uchun: (cf. Fromkin & Rodman, 1998).

Girl	Woman
+ animate	+ animate
+ human	+ human
+ female	+ female
+ young	- young
- adult	+ adult

Antonimlarning uchta asosiy turi mavjud :

a. To'ldiruvchi yoki qarama-qarshi antonimlar. Ular bir ma'no ikkinchisida mavjud bo'lmagan ma'lum bir semantik xususiyatga ega bo'lgan juft so'zlardir (Lyons, 1977). Shuning uchun bir ma'no to'g'ri bo'lgan kontekst(lar)da boshqa ma'no to'g'ri bo'la olmaydi. Masalan, male/female, married/unmarried, complete/incomplete, alive/dead, present/absent/ awake/asleep.

b. Aloqaviy antonimlar. Ular bir a'zoda ma'lum bir ma'no xususiyatining mavjudligi ikkinchi a'zoda boshqa ma'no xususiyati mavjudligini anglatuvchi juft so'zlardir. Boshqacha aytganda, atamalardan birining mavjudligi ikkinchi atamaning mavjudligini anglatadi. Masalan: over/under, buy/sell, doctor/patient, teacher/pupil, stop/go, employer/employee, taller/shorter, cheaper/more expensive.

c. Darajalanadigan antonimlar. Ular ma'lum bir semantik xususiyatga egalik darajasiga ko'ra qarama qarshi qo'yilgan juft so'zlardir. Har bir atama shkala bo'yicha (masalan, harorat, o'lcham, balandlik, go'zallik va boshqalar) yakuniy nuqtani (yoki ekstremal) ifodalaydi yoki anglatadi; bu so'nggi nuqtalar orasida boshqa oraliq nuqtalar mavjud (ya'ni, ba'zi o'rta nuqtalar mavjud) (Godby 1982; Lyons, 1977). Masalan: hot/cold, big/small, tall/short, good/bad, strong/weak, beautiful/ugly, happy/sad, fast/slow.

Antonimlar morfologik jihatdan bog'liq va morfologik jihatdan bog'liq bo'lmagan turlarga bo'linishi mumkin.

Morfologik jihatdan bog'langan antonimlar quyidagi yo'llar bilan yasalishi mumkin:

1. Not so'zini ishlatish bilan ; masalan, alive/not alive, happy/not happy, beautiful/not beautiful.

2. Un-, im-, in- il-, ir-, non-, mis-, dis-, a- kabi inkor prefikslarni qo'yish orqali. happy/unhappy, do/undo, lock/unlock, entity/nonentity, conformist /nonconformist, tolerant/intolerant, decent/indecant, please/displease, like /dislike, behave/mishave, hear/mishear, moral/amoral, political/apolitical, legal/illegal, logical/illogical, probable/improbable, relevant/irrelevant.

happy/unhappy, do/undo, lock/unlock, entity/nonentity, conformist /nonconformist, tolerant/intolerant, decent/indecent, please/displease, like /dislike, behave/mishave, hear/mishear, moral/amoral, political/apolitical, legal/illegal, logical/illogical, probable/improbable, relevant/irrelevant.

3. –less kabi inkor qo`shimchalarini qo`shish orqali.

Masalan, careful/careless, joyful/ joyless.

Omonimiya

Omonimiya - bir grammatik turkumga mansub, imlosi bir xil, talaffuzi bir xil yoki bo'lmashligi mumkin, lekin ma'no va kelib chiqishi har xil (ya'ni, etimologik va semantik jihatdan har xil) ikki (yoki undan ortiq) so'zlar o'rtasida chiqadigan munosabat). Masalan, to lie (yotmoq, dam olmoq) and to lie (yolg'on gapirmoq); to bear (tug'moq) and to bear (chidamli bo'lmoq); bank (qirg'oq) and bank (moliyaviy tashkilot).

Giponimiya

Giponimiya yoki inklyuziya - bu ikki (yoki undan ortiq) so'zlar o'rtasida shunday semantik munosabatlar mavjud bo'lib, bir so'zning ma'nosi boshqa so'zlarning ma'nosini o'z ichiga oladi. Ma'nosi boshqa atamaning ma'nosini o'z ichiga olgan atama maxsus atamadir; tilshunoslar odatda uni giponim deb atashadi. Agar yuqori turuvchi atamaning ma'nosi yana bir qancha o'ziga xos so'zlarning ma'nosini o'z ichiga olsa bunday so'zlar umumiy so'zlar deyiladi. (Kristal, 1991).

Misollar:

Vehicle -bus, car, lorry, van

Animal – cats, birds, fish

move -walk, run, swim, fly

Metonimiya

Metonimiya ikki yoki undan ortiq so'zlar o'rtasida mavjud bo'lgan semantik munosabat bo'lib, unda so'zlardan biri boshqa so'z (yoki ifoda) o'rnida majoziy ma'noda muayyan kontekstda bir xil ma'noni bildirish uchun ishlatiladi (Fromkin ga qarang). & Rodman, 1998).

Masalan,

brass = military officers

jock = athlete

cops = policemen

Moscow = Russian Government

crown = monarchy

Miraflores = Venezuelan Government

Parafraza

Parafraza - bu deyarli bir xil ma'noga ega bo'lgan boshqa so'zlar, iboralar yoki jumlar yordamida so'z, ibora yoki jumlaning ma'nosini ifodalash (Richards, 1992). Parafraza sintaktik jihatdan birbiridan farq qiluvchi iboralar yoki jumlar o'rtasidagi semantik ekvivalentlik munosabatini o'z ichiga oladi.

Masalan:

John wrote a letter to Mary.

John wrote Mary a letter.

A dog bit John.

John was bitten by a dog.

Parafrazalar ham xuddi sinonimlar singari hech qachon mukammal tarzda bir xil bo'lmaydi. Ta'kidlash yoki urg'uda hamisha farqlar bo'ladi.

Parafrazalarning ikki turi mavjud. Bular:

1. Leksik parafraza-Bu ma'lum kontekstda boshqasi o'rniga semantik ekvivalent atamaning ishlatilishi. Bu sinonimiya sifatida ham tanilgan. Masalan,

John is happy. = John is cheerful.

2. Strukturaviy parafraza. Bu ibora yoki jumlaning boshqa sintaktik tuzilishga ega bo'lsa-da, unga semantik jihatdan ekvivalent bo'lgan boshqa ibora yoki gap o'rnida ishlatilishi.

Masalan: John showed the pictures to me. John showed me the pictures.

Xulosa qiladigan bo'lsak, so'zlararo ma'noviy munosabatlar nutqning turli shakllarida va turlicha ma'nolarda ifodalanishi mumkin biroq, hech qaysi bir so'z ikkinchisining o'rnini to'liq bosa olmaydi. Turli xil ma'noli so'zlarning biri o'rnida ikkinchisini qo'llash nutqga yanada joziba bag'ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R. Safarova. "Hyponymy in the Uzbek language" 1990.
2. Bozorov O. "Leveling in Uzbek language" dissertation for doctor of science of philology. Tashkent. 1994.
3. Cruse D. A. Lexical semantics. Cambridge: Cambridge University Press. 1986.
4. Djumabayeva J. "Lexic graduonymy in Uzbek and English languages". "Mumtoz suz". Tashkent. 2014
5. Synonyms and near synonyms by Hirst (1987).
6. Emele, Heid, Momma, and Zajac 1992.
7. Orifjonova Sh. "Lexical graduonymy in Uzbek language". dissertation for receiving candidate of science of philology. Tashkent. 1996.

BADIIY ADABIYOT TARJIMADA STILISTIK TAHLIL ELEMENTLARI**U.Matmurotova, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax**

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy tarjimaning ayrim jihatlarini va stilistik tahlil elementlariga bag'ishlangan. Unda badiiy tarjimaning ta'rifini va ma'lumotlarini, uslubi, qiyosiy tahlil elementlari berilgan. Ushbu maqolaning yakuniy maqsadi bugungi kunda yaxshi adabiy tarjimaning bir qator talablari haqida fikr yuritishdir.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, uslub, stilistik tahlil, tarjimon, als matn, tarjima matn

Аннотация. Данная статья посвящена некоторым аспектам художественного перевода и элементам стилистического анализа. Он дает определение и информацию о художественном переводе, стиле и элементах сравнительного анализа. Конечная цель данной статьи – дать представление о ряде требований, предъявляемых к хорошему художественному переводу сегодня.

Ключевые слова: художественный перевод, стиль, стилистический анализ, переводчик, исходный текст, целевой текст.

Abstract. This paper is dedicated to giving some aspects of literary translation and the elements of stylistic analysis. It provides definitions and information of literary translation, style, and the elements of comparative analysis. The ultimate objective of this paper is to provide a view of several requirements of a good literary translation today.

Key words: literary translation, style, stylistic analysis, translator, source text, target text.

Kirish. Tarjima turli madaniyatlar va xalqlar o'rtasida bir-birini bilish va qiziqish uyg'otishda muhim rol o'ynaydi. Badiiy tarjima esa usha xalqlarni murosaga kelishiga yordam beradi. Boshqa til adabiyotlariga qiziqish ortib borar ekan, badiiy tarjima muammolarini o'rganishga bo'lgan talab ham oshmoqda. Tarjimon pragmatik, lingvistik, madaniy va stilistik elementlarni o'z ichiga olgan matn bilan shug'ullanadi. Bunday omillar ko'pincha tarjima til o'quvchilariga muammo tug'diradi. Barcha elementlarni hisobga olgan holda tarjima bilan shug'ullanish katta kuch va bilim talab qiladi.

Badiiy tarjimaning mohiyati. Badiiy tarjima tarjimaning bir turi bo'lib umumiy ma'noda tarjimadan ajralib turadi. Badiiy tarjima muallifning tassavuriy, intellektual va intuitsiyaning bayoni hisoblanadi. Haqiqatdan ham adabiyot o'zining estetik tamoyilari bilan faqrlanib turadi. Badiiy tarjima estetikasi birmuncha tashvishli sababi shu tarjimalar asliyat kabi qabul qilinmasligi mumkin.

Belhaag [1:20] badiiy tarjimini quyidagi xususiyatlarga ajratib uning xususiyatlarini jamlaydi:

- ma'noli
- konnotativ
- ramziy
- shaklga va mazmunga e'tibor qaratish
- sub'yektiv
- ko'p talqin qilinish imkoni
- abadiy va umumbashariy
- kommunikativ ta'sirni "kuchaytirish" uchun maxsus uslublardan foydalanish
- til me'yorlaridan chetga chiqish tendensiyalari.

Badiiy tarjima - badiiy ijod sohasidir. Chunki tarjimaning bo'lak sohaslaridan farqli o'laroq, badiiy tarjimaning o'z xususiyatlari mavjud. Bu xususiyatlar badiiy adabiyotning tabiatidan kelib chiqadi. Chunonchi, agar fanda asosiy narsa fakt, tahlil, sxema bo'lsa, badiiy asarda obraz, tasvir va hikoya qilinayotgan voqeaning tasirchanligi muhim rol o'ynaydi. Xuddi shu omillar badiiy tarjima uchun ham muqarrardir. [10:93]

Guttning ta'kidlashicha badiiy asarni tarjima qilish jarayonida, asliyat matnning uslubini saqlab qolmog'i lozim. Unga ko'ra kommunikatsiyaning stilistik tomonlari asosan badiiy izlanishlarda qiziqish uyg'otadi va bu ajablanarli emaski, badiiy tarjima bilan shug'ullanuvchi nazariyotchilar mantnning stiistik fazilatlariga ko'proq e'tibor qaratishadi. Yozuvchining uslubi "u tanlagan so'zlar yoki gaplarni qanday qurilish sh yo'liga" qarab aniqlanadi. [3:123]

Material va metodlar: Tarjimon bilimdonlari o'rtasida shunday kelishmovchiliklar borkim: tarjima orqali nima uzatiladi?. An'anaviy qarashga ko'ra: so'zning, jumlaning, matnning ma'nosini degan javob kelib chiqadi. Va bu holatda ham bizda ikkita savol tug'iladi: ma'no ko'chirilishi mumkinmi yoki u ikkinchi bir tilga o'tganda o'zgaradimi? Va matnning ma'nosini nima tashkil qiladi? Bu ikki savolning javobi uslub tushunchasi bilan bog'liq. Stilistikachilar ma'noni uslubdan ajratib bo'lmaydi degan qarashlarga to'laqonli qo'shiladilar. Leech va Shortning ta'kidlashicha tarjimaga ma'no yoki kontentni

o'zlash deya oddiy ko'z bilan qarash muammolarni keltirib chiqaradi [6:22]. Tarjima sohasidagi ba'zi yozuvchilar ham bu fikrlarni ma'qullashgan [5:65]. Ammo ko'pchiligi uslubni e'tiborga ham olmaydi. Hali hanuz uslub ma'nodan ajiraladimi degan savollar tarjima va stilistika o'rtasida qolmoqda. Tarjima sohasidagi ba'zi tarjimonlar o'rtasida tarjimaning turli xil vazifalaridan kelib chiqqan holda badiiy tarjima va adabiy bo'lmagan tarjima o'rtasidagi farqlar borasida fikr yuritishadi. E. Gutt singari tarjimonlar ular o'rtasidagi farqni uslub bilan bog'liq degan fikrlar bildirishadi [4:130]. Badiiy tarjima manba matni bilan yaqin stilistik bog'lanishni saqlaydi deb hisoblanadi, adabiy tarjima bo'lmagan matn esa oddiygina kontent haqida habar beradi (misol uchun turist broshurasi). Shunday qilib badiiy va nobadiiy tarjima o'rtasida uslubning roli katta.

Muhokama va natijalar: Yaxshi tarjima muallifning fikrini o'quvchiga shunday yetkazadiki, huddi u yozuvchi yozgan matnni o'qiyotganday tuyuladi. Boshqacha qilib aytganda esa, kitobxon oldida tarjima matn turganligi haqida tassavurga ega bo'lmagandagina tarjima haqiqatdan ham yaxshi bo'ladi. Tarjimaning muvaffaqiyatli bo'lishida aslyat mantning uslubi bir qancha muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqacha qilib aytganda, tarjima jarayonida uslub va stilistikaning roli beqiyos. Sababi tarjimaning eng murakkab jihatlaridan biri – uslub, va bu narsa tarjima jarayonida ma'noni to'liq anglashda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Uslub muallifning, janrning, araning adabiy yoki badiiy ifodasini konkretlashtiradigan maxsus shakl. Ushbu tarifdan esa uslub iboraning mazmunini emas balki shaklini anglatadi degan xulosaga kelish mumkin. Aslida “Uslub” so'zining aniq ma'nosi bor: u tilning ma'lum bir kontekstida ma'lum bir shaxs tomonidan va ma'lum bir maqsadda qo'llanilishini anglatadi. Shu sababdan, uslub tahlilining ikki tomoni bor: lingvistik va estetik.

So'ngi tadqiqotlar matn uslubining qay darajada tarjima qilinishiga ko'ra ma'lum bir turga bo'ladilar va ulardan biri tarjima matn bilan manba matnini solishtirish orqali tarjima jarayonida qanday stilistik o'zgarishlar sodir bo'lganligini o'rganish hisoblanadi. Bunda orginalda berilgan tasviriy vositalardan birining tarjimada tushirib qoldirilishi yoki boshqa iboralar bilan ifodalanishi kabi muammolar ustida tahlil olib boriladi. Ushbu tur eng ko'p tarqalgan turlardan biri hisoblanadi. Bularning yana bir turiga bir xil matnning ikki uch xil tarjimalarida ularning xar xil tasirlarini tushuntirish maqsadida stilistik tahlil o'tkazishni hisoblanadi. Bunday stilistik tahlillarda bir matnning ikki xil tarjimon tomonidan tarjima etilganligi va matnning ikki yoki uch tarjimon tomonidan qanday qabul qilinib kitobxonga yetkazgani aniqlanadi.

Tarjima qilingan matn bilan asl matni solishtirishda quydagi elementlar ham muhim:

Tarjimonning eng yaqqol ko'zga tashlangan intervensiyalari masalan, tarjima matnining so'zboshi yoki kirish qismi, predloglar, izohlar, noyob va qiyin so'zlarning matn oxirida ifodalanishi. Bularning barchasi tarjima kontekstida bir butunlikni tashkil etadi, bu esa tarjima matning qadr-qimmati va ahamiyatini tushuribgina qolmay, uning keng tarqalishiga ham to'sqinlik qiladi.

Tarjima qilib bo'lmaydigan so'z va iboralar, shuningdek kursiv yoki qo'shtirnoq ichidagi so'zlar.

Asl matn va tarjima matn o'rtasidagi masofa. Odatda, tarjima tahlili lug'aviy birlik bo'lgan tarjimaning eng kichik bo'limlardan boshlanib, asarning tarkibiy qismlaridan biri paragraf, baytlar, dialoglardan o'tib uning katta birliklari bob, parcha qismlariga yetib boradi. Ushbu tekshirish va ko'rib chiqish usuli turli tarjima mezonlari va tartiblariga masalan qisqartmalar, qo'shimchalar va hattoki asl nusxa shaklini o'zgartirishga qaratilgan tendensiyalarga tayanadi.

Tarjimon strategiyasi. Tarjimon strategiyasini o'rganish asosiy qoidalar, lug'at va matnni tartibga solishni farqlashda alohida ahamiyatga ega. Ushbu tamoyillardan ba'zilari: qo'shimchalar, tushurib qoldirishlar, qisqartirishlar, ko'chirishlar va almashtirishlar.

Yuqoridagi tamoyillarga ishlab chiqishda tadqiqotchi muayyan tarjima amaliyotiga tayanadi. Masalan, qo'shimchalar tartibi barcha turdagi umumlashmalar, kengaytmalar, so'z boshlari, tushuntirishlar, bildirishnomalar, o'z ichiga oladi. Bundan tashqari almashtirish prinsipi parafrazalar, ekvivalentlik, turli transformatsiyalar, moslashtirishlarni o'z ichiga oladi. Va nihoyat, qisqartirishlar qisqartirilgan qismlar, tushurib qoldirishlardan iborat. [9:47]

Tarjima va badiiy tizm. Tarjima matni u yoki bu tarzda manba matning takrorlanishini asl haqiqatdir. Tarjima qilingan asarda turli xil o'zgarishlar va transformatsiyalar sodir bo'ladiki, ularni batafsil o'rganish uchun qiyosiy tadqiqotchilar barchasini hisobga olishi kerak. Qilingan o'zgarishlar va transformatsiyalar orqali tarjimon ekvivalentlikka erishishga harakat qilib tarjima matnining estetik qiymatini oshiradi. Shu tariqa tarjimani asl nusxa bilan qiyosiy-tahliliy tadqiq qilish maxsus adabiy qadryatlarning ikki uslubini qiyoslashga aylantiriladi.

Xulosa. Tarjima nazariyasi paydo bo'lgandan buyon, tadqiqotchilar o'z fikr mulohazalarini va tarjima turlarini berib o'tishgan. Ularning har biri turli yondashuvlarga ega. Badiiy tarjimada stilistik tahlilni o'tkazish va qiyoslab o'rganish bizga tarjimon tomonidan asl matnda yozuvchining maqsadini qanchalik tushungani uni tarjima tilida qay tarzda yoritib berganini aniqlashda yordam beradi. Tarjima

matn va manba matnini stilistik tahlil qilishda, uning ishonchlik darajasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar tadqiqotchi avval asl matnini o'rganib o'qib so'ngra tarjima matnga o'tmog'i va yuqorida berilgan prinsiplarni hisobga olmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bahaa-eddin Abulhassan Hassan "Literary translation" 2011 Cambridge Scholars Publishing
2. BELL, Roger T. (1991): Translation and Translating. Theory and Practice, Londres/New York, Longman, coll. 3. Applied Linguistic and Language Study, 298 p
4. Gutt, E. (1991) Translation and Relevance: Cognition and Context. Basil Blackwell, London
5. Gutt, E.-A. (2000) *Translation and Relevance* (second edn), Manchester: St. Jerome Publishing.
6. Hatim, B. and J. Munday (2004) *Translation: An Advanced Resource Book*, London and New York: Routledge.
7. Leech, G. and M. Short (2007) *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, London: Pearson.
8. Naim Kryeziu a, Naser Mrasori "Literary translation and its stylistic analysis" *Journal of Language and Linguistic Studies*,
9. Matmurotova U. "Badiiy tarjimada ekvivalentlikka erishish masalalari" Xorijiy filologiya, adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik masalalari xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya. Jizzax, 2024-yil, 30-mart (345-347)
10. Pageaux, D. H. (1994). La littérature générale et comparée. Paris: Colin, p. 47.
- Salomov G' "Tarjima nazariyasiga kirish" T: "O'qituvchi" 1978. 93-bet

UO'K 81-13

"HIBAT-UL HAQOYIQ" DA OYAT VA HADISLARNING SHE'RIY BAYONI

S.A.Matrizayeva, o'qituvchi, Alfraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mavlono Shoh Valiulloh Dehlviy muallifligidagi "Hibat-ul-haqoyiq" islom adabiyotining mashhur asari bo'lib, Qur'on oyatlari va hadislarining chuqur ma'no va talqinlarini o'rganadi. Ushbu maqolada biz "Hibat-ul-haqoyiq" asarida topilgan she'riy ta'riflarni o'rganamiz, Mavlono Shoh Valiulloh islom kitoblarida jamlangan ruhiy haqiqatlarni yoritish uchun qanday til va adabiy vositalardan foydalanganini tahlil qilamiz. Ko'p o'lchovli tekshiruv orqali biz ilohiy hikmatning she'riy ifodasida singdirilgan chuqur tushuncha va estetik go'zallikni ochamiz.

Kalit so'zlar: "Hibat-ul-haqoyiq", Mavlono Shoh Valiulloh Dehlviy, islom adabiyoti, Qur'on oyatlari, hadislar, she'riy ifoda, ma'naviy tushunchalar, metafora, o'xshatish, tasvir, timsol, hissiy rezonans, aqliy yorug'lik, ruhiy tafakkur, ilohiy aloqa.

Аннотация. «Хибат-уль-Хакайик», автором которого является Маулана Шах Валиулла Дельви, является известным произведением исламской литературы, которое углубляет более глубокие значения и интерпретации коранических стихов и хадисов. В этой статье мы исследуем поэтические описания, найденные в «Хибат-уль-Хакайик», анализируя, как Маулана Шах Валиулла использует лингвистические и литературные приемы для освещения духовных истин, заключенных в исламских писаниях. Благодаря многомерному исследованию мы раскрываем глубокие идеи и эстетическую красоту, заложенные в поэтическом выражении божественной мудрости.

Ключевые слова: Хибат-уль-Хакайик, Маулана Шах Валиулла Дельви, исламская литература, аяты Корана, хадисы, поэтическое выражение, духовные прозрения, метафора, сравнение, образность, символизм, эмоциональный резонанс, интеллектуальное просветление, духовное созерцание, божественная связь.

Abstract. Hibat-ul-Haqayiq, authored by Maulana Shah Waliullah Dehlvi, is a renowned work of Islamic literature that delves into the deeper meanings and interpretations of Quranic verses and Hadiths. In this article, we explore the poetic descriptions found within Hibat-ul-Haqayiq, analyzing how Maulana Shah Waliullah employs linguistic and literary devices to illuminate the spiritual truths encapsulated in Islamic scripture. Through a multidimensional examination, we uncover the profound insights and aesthetic beauty embedded in the poetic expression of divine wisdom.

Keywords: Hibat-ul-Haqayiq, Maulana Shah Waliullah Dehlvi, Islamic literature, Quranic verses, Hadiths, poetic expression, spiritual insights, metaphor, simile, imagery, symbolism, emotional resonance, intellectual illumination, spiritual contemplation, divine connection.

Kirish: Mavlono Shoh Valiulloh Dehlviy muallifligidagi "Hibat-ul-haqoyiq" nomli islom ilmiga oid mashhur asari islom an'analari doirasidagi chuqur ma'naviy tushuncha va adabiy yuksaklikdan dalolat beradi. 18-asrda yaratilgan bu asar Qur'on tafsiri, hadis talqini va tasavvufiy tafakkur sintezini ifodalab, islom ta'limotlarining mohiyatini chuqur go'zallik va hikmatli she'riy gobelenda qamrab olgan. O'z davrining ko'zga ko'ringan olimi va tasavvufchisi Mavlono Shoh Valiulloh islom dinining muqaddas matnlari ichiga singib ketgan murakkab ma'no qatlamlarini ochishdek monumental vazifani zimmasiga oldi. U "Hibat-ul-haqoyiq" asarida Qur'on oyatlari va hadislarining yuzaki ma'nolarini ochibgina qolmay, balki ularning ma'naviy ahamiyatini ham ochib berishga, so'zning asl so'zlari ostida yashiringan

haqiqatlarni ochib berishga intilgan. Bu harakatning markazida uning ilohiy vahiyni nozik va nozik tomonlarini etkazish vositasi bo'lib xizmat qilgan she'riy til va tasvirlardan foydalanish edi.

“Hibat-ul-haqoyiq” sahifalarida kitobxonlar Alloh taoloning ijodining ulug'vorligi va yo'l-yo'riqlarining teranligidan hayrat va hayrat tuyg'ularini uyg'otadigan boy she'riy ta'riflarga duch kelishadi. Mavlono Shoh Valiyulloh metafora, o'xshatish va yorqin tasvirlar orqali mavhum e'tiqod, axloq va ma'naviyat tushunchalariga jon bag'ishlab, o'quvchilarning ularning ma'nosini tiniq va teran anglash imkonini beradi.

“Hibat-ul-haqoyiq”dagi she'riy asboblari:

Mavlono Shoh Valiyulloh Dehlviyning “Hibat-ul-haqoyiq” asari nafaqat Qur'on oyatlari va hadislarini ilmiy yoritib bergani, balki matnni ma'no qatlamlari va estetik go'zallik bilan boyitgan she'riy vositalarning nafis qo'llanishi bilan ham mashhurdir. Bu bo'limda biz Mavlono Shoh Valiyulloh “Hibat-ul-haqoyiq”da qo'llagan asosiy she'riy vositalarni ko'rib chiqamiz:

Metafora:

Metafora “Hibat-ul-haqoyiq”dagi eng keng tarqalgan she'riy vositalardan biri bo'lib, Mavlono Shoh Valiyullohga jismoniy va ruhiy sohalar o'rtasida ajoyib o'xshashliklar yaratish imkonini beradi. U metaforik til orqali mavhum tushunchalarni moddiy hodisalarga o'xshatish orqali yoritadi va shu orqali o'quvchining chuqurroq tushunishiga yordam beradi. Jumladan, Mavlono Shoh Valiyulloh ilohiy rahmat tushunchasini yoritib ekan, mo'l-ko'lchilik va rizq timsolini o'zida mujassam etgan “qurigan yerni oziqlantiradigan mayin yomg'ir” kabi metaforalarni qo'llashi mumkin.

O'xshatish:

Majozlarga o'xshab, o'xshatish Mavlono Shoh Valiyullohga “o'xshash” yoki “kabi” bilan bo'lsa-da, bir-biridan farq qiluvchi unsurlar o'rtasida taqqoslash imkonini beradi. O'xshatish orqali u o'z ta'riflarining yorqinligini oshiradi va o'quvchining hissiy tajribasini boyitadi. Jumladan, ruhiy sog'inchning shiddatini tasvirlashda “uzoq yo'ldan keyin uyni ko'rishni orzu qilgan sayohatchiga o'xshab”, sog'inch va intizorlik tuyg'ularini uyg'otuvchi o'xshatishlardan foydalanishi mumkin.

Tasvir:

“Hibat-ul-haqoyiq”da obrazlilik muhim rol o'ynaydi, chunki Mavlono Shoh Valiyulloh o'z so'zlari bilan yorqin suratlar chizib, o'quvchilarni hissiy kechinmalarining boy gobeleniga chorlaydi. U jannat go'zalligini yoki do'zax dahshatini tasvirlaydimi, kuchli his-tuyg'ularni uyg'otish va chuqur tushunchalarni olish uchun tasvirlardan foydalanadi. Manzaralar, samoviy mavjudotlar, samoviy hodisalarni jonli tasvirlash orqali kitobxonlarni moddiy olamdan tashqari olamlarga olib boradi, ularning ma'naviy ongini uyg'otadi.

Ritmik naqshlar:

“Hibat-ul-haqoyiq”ning she'riy jozibadorligiga metafora, o'xshatish va tasvirlardan tashqari ritmik naqshlar ham hissa qo'shadi. Mavlono Shoh Valiyulloh nasrida mumtoz arab she'riyatining kadensini eslatuvchi ritmik oqim bilan ajralib turadi. Bu ritmik sifat uning so'zlarining melodik jarangdorligini kuchaytirib, o'quvchi e'tiborini o'ziga tortadi, matnga qiziqishini oshiradi. Ehtiyotkorlik bilan tuzilgan jumla va paragraflar orqali u tuyg'ularni quvontiruvchi, qalbga ozuqa beruvchi til simfoniyasini to'qiydi.

Simvolizm:

“Hibat-ul-haqoyiq” sahifalarida ramzlar keng tarqalgan, chunki Mavlono Shoh Valiyulloh chuqurroq ma'no qatlamlarini etkazish uchun ramziy tildan foydalanadi. Yorug'lik va zulmat ramzi orqalimi, tabiat ramzi orqalimi yoki raqamlar va ranglar ramzi orqali u o'z sharhini o'quvchilarni borliqning chuqurroq sirlari haqida o'ylashga chorlaydigan ahamiyatli qatlamlar bilan sug'oradi. Belgilardan foydalanish orqali u so'zma-so'z talqin qilish cheklovlaridan oshib, ruhiy tushunchalar va vahiylarga yo'l ochadi.

Mavlono Shoh Valiyulloh “Hibat-ul-haqoyiq”da qo'llagan she'riy vositalar ma'naviy haqiqat va tushunchalarni yetkazishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. U metafora, o'xshatish, obrazlilik, ritmik naqshlar va simvolizm orqali mavhum tushunchalarni aniq tajribaga aylantiradi, o'quvchilarni intellektual va ma'naviy kashfiyotlar safariga chorlaydi. Bu bilan u islom adabiyoti manzarasida o'chmas iz qoldiradi, izlovchi avlodlarni islom dinining muqaddas matnlarida mujassamlangan ilohiy hikmatlar qat'ini o'rganishga undaydi.

Poetik ifoda orqali ma'naviy tushunchalar:

Mavlono Shoh Valiyulloh Dehlviy “Hibat-ul-haqoyiq” asarida o'quvchilarda chuqur aks-sado beradigan chuqur ma'naviy fikrlarni yetkazish uchun she'riy ifoda kuchidan foydalanadi. Til, tasvir va timsollardan mahoratli foydalanish orqali u oddiy nutq chegaralaridan oshib, o'quvchilarni qalb tubini o'rganishga va islom kitobida mustahkamlangan abadiy haqiqatlarni ochishga chorlaydi. Bu bo'limda biz “Hibat-ul-haqoyiq”ning she'riy ifodasi orqali yuzaga keladigan ma'naviy tushunchalarga to'xtalamiz:

Hissiy rezonans:

“Hibat-ul-haqoyiq”ning she’riy tili hayrat va ehtiromdan tortib, ishq va sog’inchgacha turli tuyg’ularni uyg’otadi. Mavlono Shoh Valiulloh jonli ta’riflar va samimiy tasvirlar orqali ilohiylik bilan bog’liq holda inson tajribasining mohiyatini qamrab oladi. Kitobxonlar Xudo yaratgan narsaning go’zalligi, Uning rahmatining buyukligi va Undan kechirim so’rashning shoshilinchligi haqida fikr yuritishga undaydi. Matnning hissiy rezonansi ruhiy uyg’onish uchun katalizator bo’lib xizmat qiladi, qalbni Ilohiy Mahbubga yaqinlik izlashga undaydi.

Intellektual yoritish:

“Hibat-ul-haqoyiq”dagi she’riy ifoda shunchaki bezak emas, balki aqliy yorug’lik vositasi bo’lib xizmat qiladi. Mavlana Shoh Valiulloh metafora, o’xshatish va ramziy ma’nolar orqali murakkab ilohiy tushunchalarni tushunarli va jozibali tarzda yoritib beradi. Kitobxonlar Qur’on oyatlari va hadislaridagi ma’no qatlamlarini ochib, intellektual kashfiyotlar sari yo’naltiriladi. She’riy ifoda islom ta’limotlarini yaxlit qadrlashni tarbiyalash, ongni kengaytirish va idrokni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Ruhiy tafakkur:

“Hibat-ul-haqoyiq”da uchraydigan she’riy ta’riflar o’quvchilarni ma’naviy tafakkur maydoniga chorlaydi, u yerda borliq sirlari va hayot maqsadi haqida fikr yuritishga undaydi. Mavlono Shoh Valiulloh ta’sirchan tasvir va ramziy til orqali tasavvur uyg’otadi, aql-zakovatni uyg’otadi, kitobxonlarni bu dunyoning o’tkinchi tabiati va oxiratning abadiy haqiqati haqida fikr yuritishga undaydi. Matn o’quvchilarni ma’naviy o’sish va o’zgarish yo’liga yo’naltirib, introspektsiya va o’z-o’zini kashf qilish katalizatori bo’lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, “Hibat-ul-haqoyiq”ning she’riy ifodasi o’quvchilarni aqliy va hissiy kashfiyotlar sari yetaklovchi ma’naviy tushuncha va vahiylar uchun vosita bo’lib xizmat qiladi. Mavlono Shoh Valiulloh o’zining ta’sirchan tili, jonli tasviri va teran ramziy ma’nosi orqali ma’naviy ma’rifat yo’lini yoritadi, kitobxonlarni haqiqat, go’zallik va ilohiy ishq izlanishlariga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Shukurova, A. (2022). In turkish didactic literature: tradition and innovation. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 8, 87-90.
2. Taskaraevna, N. Z., Yuldibaevich, N. S., Kushakova, N. I., & Anvarovna, S. A. (2022). Manifestation of Types and Motives of Lie in Personality. *Ann. For. Res*, 65(1), 7088-7097.
3. Tojiboyeva, M. (2017). Relations of the representatives of the 20th century literary workers to the sources of classical literature. *Theoretical & Applied Science*, (1), 39-42.

UDK: 335.01(028)

VATAN TAQDIRI VA ISTIQBOLINI KUFLAGAN SHOIR

T.R.Matyokubova, dots., f.f.n., Toshkent o’zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada G’G’ulom she’riyatidagi vatanparvarlik tuyg’ulari o’rganilgan. Unda shoir lirikasidagi vatanimizning ko’rki-jamoli, betakror tabiati, tabiiy boyliklari aks ettirilgan she’rlari tahlil etilgan. Bu esa bizga G’G’ulom she’riy merosida Vatanimiz tarixi, buguni va kelajagi bir-biri bilan bog’liq holda tasvirlanganini anglash imkonini beradi.

Kalit so’zlar: she’riyat, badiiy ijod, vatanparvarlik, badiiylik, milliy g’urur, lirik qahramon, bayt, she’r, tuyg’u va kechinma.

Аннотация. В этой статье исследуются патриотические настроения в поэзии Гулам. В ней анализируются стихи поэта в его лирике, которые отражают величие, уникальную природу, природные богатства нашей Родины. Это дает нам оценку в своем поэтическом наследии Гулам дает возможность осознать, что история, настоящее и будущее нашей родины описаны в связи друг с другом.

Ключевые слова: поэзия, художественное творчество, патриотизм, артистизм, национальная гордость, лирический герой, стих, поэтичность, чувство и прощение.

Abstract. This article explores patriotic sentiments in Ghulam poetry. It analyzes the poet's poems in his lyrics, which reflect the splendor, unique nature, and natural resources of our Homeland. This gives us an assessment in their poetic heritage, Ghulam gives us the opportunity to realize that the history, present and future of our homeland are described in connection with each other.

Keywords: poetry, artistic creativity, patriotism, artistry, national pride, lyrical hero, verse, poetry, feeling and forgiveness.

G'afur G'ulom XX asr o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biridir. Uning she'riyati o'ziga xos noyob hodisa. O'tgan asrning dolg'ali kunlarida ham shoir yuksak badiiy iste'dodi tufayli betakror ijod namunalarini yarata olgan.

Mashhur rus tanqidchisi V. Belinskiy she'riyat haqida so'z yuritib shunday deydi: “Poeziya hayot ifodasidir yoki yanada to'g'rirog'i, hayotning o'zidir. Bugina emas, poeziyada hayot chinakam voqelikdan ko'ra hayotiyroq namoyon bo'ladi” [1. 99].

G'.G'ulom she'riyatida haqqoniylik va insonparvarlikning chuqurlashuvi, badiiylilikning yangi-yangi imkoniyatlarini izlab topish va qo'llash kuzatiladi. U Vatan taqdiri va istiqboli uchun qayg'uruvchi, el-yurt va millat dardiga o'zini hamdard deb biluvchi shoir edi. Shuning uchun ham shoir she'riyatida yuksak vatanparvarlik tuyg'ulari tasviriga alohida ahamiyat qaratiladi. Shoir lirikasida vatanimizning ko'rki-jamoli, betakror tabiati, tabiiy boyliklari aks ettirilgan ekan, uning zahmatkash insonlari orzu-armonlari tasvirlanadi. Vatanimiz tarixi, buguni va kelajagi bir-biri bilan bog'liq holda aks ettiriladi.

Filologiya fanlari doktori J. Jumaboeva G'. G'ulomning tarixga munosabati haqida to'xtalar ekan: “G'afur G'ulomga nisbatan shoir - tarixchi deyish ham, tarixchi - shoir iqtibosini qo'llash ham o'zini teppa-teng oqlaydi. U “Tarixchi bo'lmasdan ulkan shoir bo'lish qiyin”,- degan fikrlarning haqiqatligini isbotlagan ijodkorlardandir” [2. 20], – deb yozadi.

G'.G'ulom ona shahri Toshkent ta'rifiga bag'ishlab bir qator she'rlar yozgan. Ular orasida shoirning 1934 yilda yozilgan “Toshkent” nomli she'ri alohida ajralib turadi. Dastlab “Yurtim” nomi bilan e'lon qilingan ushbu she'r G'.G'ulom “Mukammal asarlar to'plami”ning 1-jildi [8. 126] dan o'rin olgan.

Ushbu she'rda shoir Toshkentning tip-tiniq osmonida ertadan kechgacha tinmaydigan shabada, bu azim shaharning suvi, mevalarini ta'riflaydi. Anashunday yurtda yashayotganidan cheksiz g'urur-iftixor tuyadi. “Uzoq Hind, Xitoyda yurt kechgan quyosh, Toshkent osmonida hordiq oladi” yoki “Beqasam jiloli shu buyuk fazo, Rangini, to'g'risi, Toshkentdan olar”, “Bu yerda uzun yil bilmaydi fasl, Toshkentni vatan deb biladi ko'klam” singari satrlarda betakror poetik topilmalar bilan birgalikda

G'.G'ulomga Toshkentning har qarich yeri, adir hamda irmoqlari g'oyatda aziz va qadrdon edi. Uning she'ru hikoyalarida so'lim tabiat manzaralari go'zalligi muhabbat va samimiyat bilan ifoda etilgan. Shoir bir o'rinda mehnatkash va sahovatli toshkentlik dehqonlarni anhor suvlaridek tiniq va yarqiroq ranglarda ko'radi:

Toshkent paxtakorin ochiq chehrasi.

Salor suvlaridek tiniq, yarqiroq [9. 214].

Tanishganimizdek, G'.G'ulom inson obrazini tabiatga qiyosan ochishda o'xshatishdan unumli foydalangan. Yana bir o'rinda esa, shoir har bir nafasni qadrlash an'anasini saqlagan holda, qish mavsumi bo'lishiga qaramasdan, shahar osmonida firuza rang tiniqlik va shaffoflikni ko'rib mislsiz hayrat tuyadi. Demak, go'zallikni qadrlash, yurt jamolidan ko'rkamlilik axtarish shoir tabiatiga xos muhim fazilat edi.

G'.G'ulom *“O'shning etagidan Xorazmgacha, / Termizdan Bo'stonliq soyiga qadar”* cho'zilgan jonajon Vatan haqida gapirganida:

Iqlimin, boyligin, ko'rkini – savlatin,

Alishgim kelmaydi butun jahonga. [10. 205]

deb yozadi. Ko'rinadiki, shoir yurtimizning iqlimi, yer osti va yer usti boyliklarigina emas, tarixan olamni lol qoldirgan ko'rku savlatidan ham cheksiz g'urur tuygan. Ayniqsa, bunyodkor xalqqa bo'lgan mehrini iftixor bilan bayon etgan:

Bizning ipaklardan olam kiyinar,

Yana zebolanur qizlar jamoli.

Rangidan ko'z quvnar, dillar suyunar,

Arab surmasi-yu, hinduning xoli. [10. 206]

Shoir o'zbek ipagi ulug' e'tibori haqida so'zlarkan, olamni ipakka burkagan elning go'zallik yaratuvchisi ekanini, cho'g'day atlas kiygach yanada chiroy ochgan barno qizlar misolida ko'rsatadi. Ko'zga quvonch, dilga suyunch bag'ishlagan ranglar jilosi qoshida nainki arab surmasi, balki

hinduning xoli ham ip esholmay qoladi. Albatta, shoir bu o'rinda mubolag'aning *tablig'* turini qo'llagani uchun tasvirni birqadar bo'rttirib ifodalagan.

Muhimi shundaki, o'zbek ipagi belgi-sifati harqancha orttirilgan va bo'rttirilgan bo'lishiga qaramasdan, yuqoridagi tasvir inson tasavvuridan yiroq ham, uning aqli ishonmaydigan darajada mubolag'ador ham emas. Shoir aksariyat she'rlarida millatning ittifoq xazinasiga tog'day yuksak, qorday beg'ubor paxta xirmoniyu olamni kiyintirgulik pilla yetkazib berayotganini bejiz ta'kidlamaydi. Jumladan, so'z yuritilayotgan she'rda G'.G'ulom:

Oltindan, urandan, qo'rg'oshingacha,
Mevalar, qorako'l, ipak sarbasar.
Barisi-barisi Vatanimda bor,
Vatanim dunyoning xazinasidir. [10. 206]

deb yozadi. Binobarin, shoir bunday jannatmakon yurti jahonning biror maskaniga almashish mumkin emasligini teran anglaydi. G'.G'ulom mehnat odami har jabhada qadr topishini tilarkan, o'zini ular yonidan bir nafas jilmaslik, har biri qalbiyu shuuriga yetib borgulik biror mujda iliq so'z aytishga burchli deb biladi. Bu qutlug' amalni bajara olgan kezlarida esa, o'zini g'oyat baxtiyor sezadi.

Professor Q. Yo'ldoshev ta'biri bilan aytganda: «...asl iste'dodning qudrati shundaki, u har qanday to'siqni yengib o'tib, zamon kishisi ruhiyati qirralarini jilolantira oladi» [3. 189]. Ayni paytda, shoir ong osti tuyg'ular dunyosida yurtimizdan tashib ketilayotgan bebaho boyliklar butun ko'lami bilan aks etganini ilg'ash ham qiyin emas. Shoir “*gap tagida – gap, kosa tagida – nim kosa*” qo'yib gapirgan bo'lishi ham ehtimoldan yiroq emas. Har holda, o'sha davr ijtimoiy me'yorlari talabiga ochiq-oydin qarshi chiqolmagan, o'z ichki mayllarini oshkor etolmagan G'.G'ulom Vatan boyliklarini birma-bir sanash, har biriga alohida urg'u berib, individ sifatidagi sub'ektiv borlig'i – tasavvurlar olamini ham oshkor etgan.

G'.G'ulomning “Gulxona” nomli she'ri lirik qahramoni vatanning gilamday kichik bir bo'lagini maxsus ajratib, o'sha joyda mazmunan go'zal maskan yaratish ishtiyoqida. Zotan, u insonning har bir nafasi shirin hayot bo'stoni, gulu gulzor ichida kechishini tilaydi.

G'.G'ulom “dostoncha”, ya'ni ko'lamdor adabiy meros qoldirayotganini yaxshi anglagan. Bitiklari Sirdaryoday to'liq va toshqin, o'zani teran ekaniga shubha qilmagan. Xalq dostonlari og'izdan-og'izga o'tib kelajak nasllarga, daryo suvi uzoq yo'l bosib olis sarhadlarga yetib borgani singari asarlarining barhayot qolishiga umid bog'lagan.

Ufqim doirasidan dostoncha gullar terib,
Qachondir ushbu she'rim Sirdaryoday oqolsa.
Vatanim tuprog'ining mag'zi-mag'zida erib,
Qatra-qatralaridan xalqimiz gul taqolsa. [10. 271]

Ma'lumki, ufq – ko'z ilg'agan uzoqlikda samo bilan yerning tutashganday bo'lib ko'rinuvchi chizig'i. Inson umrining ufqi ham hayot va o'lim chegarasida tutashsa ajab emas. Ehtimol, shuning uchun badiiy adabiyotda ufq tasviriga murojaat etilsa, umr shomi yoki istiqbol tongi ma'nosiga ishora qilinadi.

Ta'kidlash o'rinliki, G'.G'ulom ijodiy prinsiplarida umrining har onini davr mazmuniga hamnafas qilish, ya'ni: “*Zamonning mazmunini ishqiy vaznga solmak*” tamoyili yetakchilik qilgan [10. 288]. Shuning uchun shoir lirik merosining o'z davrida qaynoq va otashin bo'lib tuyulgan, ammo bugungi kunda zamonasozlik tufayli yaratilgani ayon ko'rinuvchi kattagina qismi vaqt sinovlariga bardosh berolmadi.

Hamma ko'rganimdan yaxlit xulosa:
Tuqqan Vatan ekan – jahonda go'zal! [10. 329]

Shoir lirik qahramoni uchun Vodilning sharqiroq suvlariga betini yuvib, Farg'onaning zumrad havolaridan yutoqib nafas olgan damlardan baxtiyorroq lahzalar yo'q.

G'.G'ulom lirikasi – xalqchil she'riyat. U inson umri mazmunini uning Vatan ravnaqiga qo'shgan hissasi miqdori bilan o'lchaydi. Orzu-havasni tilakka, tilakni esa real hayotga aylantirmoq elning ulug'vor maqsad sari yakdil harakatiga bog'liq, deb biladi:

Mangulik bo'y-bastiga yarashiq xalqimiz bor,

Biror poydevor qursa ertasini o'ylaydi.

Mehnatining yakuni maqsadiday ulug'vor,

Ko'chat eksa qurimas, chechaklarni bo'ylaydi. [10. 330]

Ko'rinadiki, shoir zahmatkash elning ertani ko'zlab qiladigan har bir harakatida ulug'vorlik mujassam deb biladi. Chunki butun olam doimiy harakat va o'zgarishlar og'ushida, harakat esa eng avvalo, o'zgarishdir. G'.G'ulom

Shoir lirik qahramoni qalban baland himmatli inson. Uning dilida yuksak tog'larimiz salobati, archazorlarimiz vazminligi, o'ngurlarimizdan o'kirib oquvchi shalolalar qudrati va Amu, Sir, Zarafshon, Surxon singari ayqin (toshqin) daryolarimiz jo'shqinligi jipslashgan. Shuning uchun uning tiyran nigohi bugunning ko'zgusida istiqbol jilvasini ko'rishga qodir.

Xalqim bilan hamnafas shuncha bahor o'tkazdim,

Endigi ijodning ham chashmasi el himmati. [10. 330]

Demak, G'.G'ulom bitiklarida Vatan va xalq tushunchalari ajralmas monolit birlik sifatida poetik idrok etiladi.

Umuman, shoir vatanparvarlik g'oyalarini milliy g'urur va iftixor tuyg'ulari bilan mushtarak holda tasvirlab o'ziga xos she'rlar yarata olganki, bu she'rlar yuksak badiiyati bilan bugungi kunda ham o'z qimmatini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Belinskiy V. G. Adabiy orzular. –T.: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1977.
2. Jumaboeva J. XX asr o'zbek she'riyatida psixologik tasvir mahorati. DDA. –T.: 1999. 20- b.
3. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – T.: «Yangi asr avlodi», 2006. 189 bet.
4. Matyoqubova T. G'afur G'ulom badiiyati. – T.: Fan va texnologiya, 2006
5. Matyokubova, T., & Yakubov, I. (2020). Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews, № 7, pp. 28-37.
6. Matyakubova T.R. Poetic character and its specific features // Theoretical & Applied Science. – Marseille, 2015. pp. 40-43
7. Matyokubova, T. Poetic imagery of nature // Theoretical & Applied Science, 2023. 02 (118), 521-524
8. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. 12 tomlik. T.1. – Toshkent: Fan, 1983
9. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. 12 tomlik. T.2. – Toshkent: Fan, 1984
10. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami. 12 tomlik. T.3. – Toshkent: Fan, 1984
11. Yakubov Islamjan. Transformation of aesthetic views and modern uzbek novel. Theoretical & Applied Science. 2017. - № 12. P 120-125.
12. Yakubova S. The issue of «way» in cholpon's poetry. ISJ Theoretical & Applied Science. . 2023. 02 (118), 490-492
13. Yakubov I. Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi. – T.: Nurafshon business", 2021
14. Yokubova S.I. The Issue of way in Cholpon's poetry. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Impact Factor JIF = 1.500.– USA, Philadelphia. 22.02.2023. Issue 02. Volume 118. – Pp. 490-492
15. Yokubova S Principles of renewal of poetic images in modern uzbek poetry || European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA) Available Online at. Vol. 4 No.11, November 2023. – Pp. 74-76

UO'K: 811.512.133.043

OGAHYNING “GULSHANI DAVLAT” ASARI LEKSIKASIDAGI RUS TILI ORQALI KIRIB KELGAN AYRIM O'ZLASHMA SO'ZLAR TAHLILI

R.Maxmudov, f.f.d., katta ilmiy xodim, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
B.Ahmedova, erkin izlanuvchi, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ogahyning “Gulshani davlat” asari leksikaisda uchraydigan rus tili orqali o'zlashgan ayrim so'zlarning etimologik tahlili amalga oshirilgan. Ushbu o'zlashma so'zlarning tarqalish areali aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: turkiy tarixnavislik, tarixiy leksika, etimologiya, davlatchilik terminologiyasi, tarixiy manba, davlat rahbari.

Аннотация. В данной статье проводится этимологический анализ некоторых заимствованных слов, через русский язык, встречающихся в лексиконе произведения Огахи «Гульшани давлат». Определен ареал распространения этих заимствованных слов.

Ключевые слова: турецкая историография, историческая лексика, этимология, государственная терминология, исторический источник, глава государства.

Abstract. This article provides an etymological analysis of some borrowed words, through the Russian language, found in the lexicon of Ogaha's work "Gulshani Davlat". The distribution area of these borrowed words has been determined.

Key words: Turkish historiography, historical vocabulary, etymology, state terminology, historical source, head of state.

Imperator. Hukmdor, qo'mondon. Qadimgi Rim respublikasi va imperiyasida podshoh, sarkarda, qo'mondonning faxriy unvoni yoki ayrim yirik, ko'p millatli davlatlarda podshohlarga berilgan unvon va shu unvonga ega bo'lgan shaxs [8, 204]. Imperiya, imperialist kabi so'zlar bilan bir asosga ega. Eski o'zbek tilining so'nggi davrlarida rus tili orqali o'zlashgan so'z. Ogahiy tarixiy asarlarida *impero't* shaklida faqat "Gulshani davlat"da bir o'rinda uchraydi: *Va O'rus podshohining otig'akim, nasoro lug'atida "impero'r" derlar, muvolafat mazmuni bila bir maktub yozdurub, mazkur elchig'a topshurub, ramazonu-l-muborak oyining yigirma uchida, shnba kuni Xorazm korvonidin bir guruhni anga hamroh qilib, O'rus yurtig'a yibordi* [5, 97]. Ushbu o'rinda Ogahiy lingvist sifatida "impero'r" bu nasoro tilida "O'rus podshosi" ma'nosida qo'llanishini ta'kidlab o'tadi. Ushbu so'zni Ogahiy ilk bor o'zbek tilida yozilgan asarda qo'llamoqda va bu nuqtayi nazardan ushbu qisqa izoh o'z davrida lingvistik nuqtayi nazardan o'ta muhim ahamiyat kasb etgani aniq.

Ushbu so'zning genezisi lotin tilidagi *imperator* so'zi bilan bog'liq. Imperator boshliq, hukmdor, xususan, *harbiy rahbar*, qo'mondon ma'nolarida istifoda etilgan, keyinchalik – imperator davlat, imperiyaning yakka hukmdori, monarxning unvoni harbiy rahbari ma'nosini kasb qilgan. Dastlab ushbu so'z Rim legionlari etakchisining unvoni sifatida qo'llangan. Muannas jinsda imperatritsa tarzida rus tilida keng qo'llanadi va odatda hukmronlik qilayotgan imperatorning ayoli, ba'zida imperiyaning ayol hukmdori ma'nosida istifoda etilgan. Harbiy unvon ma'nosidan mutlaq yakka hukmdor, monarx xarakterini kasb qilishi Rim imperatori Avgust (miloddan avvalgi 27 - milodiy 14) davriga borib taqaladi. Rimnong so'nggi imperatori esa Kvint Yuniy Blezdir. Qadimda imperator so'zi aynan Rim imperiyasi bilan bog'liq holda tasavvur qilingan. Rim imperiyasi qulaganidan so'ng esa *imperator* unvoni Sharqqa – imperator Flaviy Zenonga yuborilgan. Natijada 800-yilgacha Yevropada yagona imperator unvoniga ega hukmdorlar bo'lgan davlat mavjud edi – u ham bo'lsa Vizantiya. 800-yilda Karl I o'zini franklar imperiyasining imperatori deb e'lon qildi. Lekin bu imperator Vizantiya tomonidan tan olinmas edi. Karl imperiyasi qulaganidan so'ng ushbu so'z katta bo'lmagan hudud va kuch egasi ma'nosida yashab qoldi. Lekin 962-yilda "Muqaddas Rim imperiyasi" asoschisi Otto I Germaniya taxti tepasiga kelgach vaziyat o'zgardi va so'z yana avvalgi ma'nosida qo'llana boshladi. 4-salib yurishidan so'ng Vizantiya imperiyasi quladi va uning o'rnida o'zlarini Vizantiya imperatorlarining avlodi, davomchisi deb bilgan uch imperiya – Lotin imperiyasi, Nikey imperiyasi va Trapezund imperiyasi tashkil topdi. 1261-yilda Vizantiya imperiyasi qayta tashkil qopgach Lotin va Nikey imperiyalari Vizantiya imperiyasiga qo'shildi. Ayni shu davrdan boshlab *imperator* va *imperiya* so'zi uch davlat va uning hukmdorlariga nisbatan – Vizantiya, Rim va Trapezund, qo'llana boshlagan. Keyinchalik Usmonli imperiyasi ta'sirida Vizantiya va Trapezund quladi. Usmonlilar o'z mamlakatini Usmonli imperiyasi deb atashni xushlasalar-da, hikmdorlarini sharqona tarzda *sulton* deb atadilar. Shunday qilib XVIII asr boshigacha Yevropada faqat Muqaddas Rim imperiyasi mavjud edi va uning hukmdorlari imperator deb atalardi. Lekin Rusiya hukmdori Pyotr I davridan so'zning qo'llanish areali yanada kengaydi. Государь, Царь va Butun Rusiyaning buyuk knyazi unvonlari bilan ulug'lanadigan Pyotr I 1721-yil Shimoliy jangdagi g'alabasidan so'ng o'zini Butunrusiya imperatori deb e'lon qildi. Garchi bu unvon rus monarxlari tomonidan darrov qabul qilinmagan bo'lsa-da, XVIII asr o'rtalaridan ushbu unvon nomi keng iste'molga kirdi.

Ushbu so'zning eski o'zbek tiliga o'zlashishi ham Rusiya bilan bo'lgan savdo-sotiq, ijtimoiy-siyosiy, diplomatik aloqalar va harbiy harakatlar natijasidir. Ogahiyga zamondosh muarrixlardan biri bo'lgan Bayoniyning "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida ham ushbu davlatchilik terminini "imferatur" shaklida uchratamiz: "Xizmati humoyunlarida Husayn Muhammadboy devonbegi va Muhammad Vafo karvonboshi va Tolibxo'ja va g'ayr ham kettilar va o'n sakkiz kunda Peterburg'g'a borib, **imferatur** a'zamni ko'rdilar va Peterburg' viloyatining sayrin etib, o'n bir kun onda turub, ondin so'ng murojaat inonin Xorazm tarafig'a ma'tuf etib, rajabul murajjab oyining o'n sakkizlanchisi va panjshanba kuni keldilar" [4, 101]. Ushbu misollardan ko'rinadiki, rus tilidan kirib kelayotgan bu kabi o'zlashma istilohlarni ijodkor yoki tildan foydalanuvchi dastlab turli fonetik variantlarda, o'z ixtiyoricha foydalangan. Bu kabi o'zlashma so'zlarning talaffuz va imlo me'yorlari XX asrning o'rtalariga kelibgina paydo bo'la boshlagan. 1956-yilda esa ular imlo qoidalari asosida qonuniylashtirilgan.

Politsiya. Ayrim mamlakatlarda: mavjud ijtimoiy va davlat tuzumini, himoya qiluvchi, jamoat tartibini saqlovchi, jinoyatchilik va huquqbuzarlikka qarshi kurashuvchi ma'muriy organlar tizimi [9, 84]. Sharqda bu vazifani mirshablar bajargan. So'z eski o'zbek tilining so'nggi davrlarida rus tili orqali

o'zlashgan. *Politsiya* atamasi ilk bor Rusiya bilan aloqalar natijasi o'laroq XIX asrning birinchi yarmida kirib keldi. Ayni damda Ogahiy ushbu so'zning eski o'zbek tilidagi shaklini – *bolyuz* tarzida ilk bor o'zbek tilida yaratilgan asarda qo'llagan: *Bu holdin o'rus bolyuzi va ingliz bolyuzi xabar topib, ittifoq bila Shukrulloh oqaning oldig'a kishi yiborib dedilarkim...* [5, 222] Shuni ta'kidlash kerakki, *bolyuz* Ogahiyning tarixiy asarlari orasida faqat so'nggi tarixiy asar – “Gulshani davlat”da to'rt o'rinda uchraydi. Yuqoridagi jumlada ikki o'rinda qo'llanganini kuzatdik. Shuningdek, muarrix ushbu so'zni yana bir o'rinda qo'llab: *Bolyuzlar bu so'zni eshitib, xurram va xushvaqt bo'ldilar va o'zga so'z demadilar*, unga ijodkor tilshunos sifatida hali o'quvchilarga yaxshi tanish bo'lmagani uchun izoh ham berib o'tadi: *Ma'lum bo'lsunkim, “bolyuz” deb har mamlakat podshohining tujjor va o'zga musofirning ahvolidin xabardor bo'lmoq uchun uchan (kema, paraxod) chiqaturg'an yoqishlarda ta'yin etib qo'yg'an kishini ayturlar* [5, 223]. Ushbu izohdan aniq ma'lum bo'ladiki, *bolyuz* bu *politsiya* o'zlashmasining dastlabki shaklidir. Ushbu so'zning genezisi va eski o'zbek tiliga kirib kelish tarixini o'rgandik.

Politsiya (Ogahiyda *bolyuz*) so'zi genezisi qadimgi yunon tilidagi *davlat*, *shahar* ma'nosini anglatuvchi πολιτεία asosi bilan bog'lanadi. Bugungacha πολιτεία Yevropa davlatlari tillarida turli shakllarda yashab kelmoqda. Xususan, fransuz tilida *police*, nemis tilida *polizei*, ingliz tilida *police*, dat tilida *politi*, irland tilida *póilíní*, ispan tilida *policía* va boshqalar.

“*Politsiya*” atamasini birinchi bo'lib garchi u yunoncha so'z bo'lsa-da, 1542-1545-yillarda Saksoniya saylovchilari huzurida kansler bo'lib ishlagan Melxior fon Ossa ishlatgan. Lekin u uchun ham 1750-yilda “*Politsiya* haqida traktat” ni yozgan Nikolya de Lamar uchun ham *politsiya* atamasi *jamoat tartibi* ma'nosini anglatgan, xolos. Yunon tilida πολιτεία shahar, davlat ma'nosida qo'llangan, xolos. Yunonistonda tartib askarlar va ularning qo'mondoni tomonidan o'rnatilgani ma'lum. Shuningdek, qadimgi Misrda ham jamoat tartibi o'rnatuvchi maxsus harbiy guruhlar – mejai [3, 224] bo'lgan [1, 82-85]. Qadimgi Xitoyda ham shunday harbiy guruhlar bo'lganligi ma'lum [6, 73, 552]. Adam Smit 1766-yilda *politsiya* atamasini poklik, xavfsizlik va arzonlik yoki mo'l-ko'llikni singdirish orqali davlatdagi kamchiliklarni yumshatuvchi sifatida qo'llagan. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga kelib atama ma'nosida torayish yuz berdi va davlatning jamoat tartibini hamda qonunlarga, xususan, jinoiy qonunchilikka rioya etilishini ta'minlash vazifasini bajaruvchi guruh ma'nosida qo'llana boshlandi.

Politsiya atamasi, Fasmerning fikricha, rus tiliga polyak tilidagi *policja* va nemis tilidagi *polizei* so'zlari orqali o'zlashgan [11, 310]. Lekin XV-XVI asrlardan boshlab Rusiya amaldorlari orasida fransuz tilini bilish va unda so'zlashish alohida obro' sifatida qaralganini e'tiborga olsak, ushbu so'z fransuz tildagi *police* so'zi orqali rus tiliga kirib kelgan degan mantiqiy xulosani yuzaga keltiradi. Bunga sug'urta ma'nosidagi *polis* (*no'nu*) so'zining rus tiliga ayni shu davrda fransuz tilidagi *police* orqali o'zlashgani ham isbot bo'ladi.

Ogahiyning “Gulshani davlat” asarida qo'llangan *bolyuz* ayni biz tahlil qilayotgan *politsiya* ekaniga hech qanday shubha yo'q. Mustamlaka davrida hududni ruslar *politsiya* va *polismeysterlar* yordamida boshqara boshlagach bu so'zning qo'llanishi kengaya boshladi. Ismoilov G.M. shu sababdan bo'lsa kerak, *politsiya* so'zining o'zlashish davrini ko'proq “Turkiston viloyati gazet”, Abdurauf Fitrat asarlari, ya'ni XIX asrning so'nggi choragi va XX asr boshlari bilan bog'laydi. Gazeta 1870-yildan boshlab hududda avval rus tilida so'ngra o'zbek tilida chiqarila boshlangani ma'lum. Demak, tadqiqotchi Ogahiy tarixiy asarlaridagi *bolyuzdan* bexabar bo'lgan. Asar voqealari esa 1856-yildan boshlanadi. Bundan xulosa chiqadiki, o'zlashmaning til lug'at qatlamiga kirib kelish davri 15-20 yil ilgari sodir bo'lgan.

Zakon. O'zbek tilining lug'at tarkibida aks etmagan bo'lsa-da, vulgarizm sifatida og'zaki so'zlashuvda keng qo'llangan. Fonetik varianti **zakun**. Ushbu so'zni va u asos bo'lgan bir necha yasalmalarni ayrim badiiy asarlarda *zakunchi*, *zakonniy*, *zakunniy*, *zakun* tarzida uchratamiz. Ba'zan uni laqab tarzida qo'llanganini ham badiiy asarlarda kuzatish mumkin [2, 15]. Ushbu fikrlarni umumlashtirib aytishimiz mumkinki, *zakun* o'zbek tili lug'at tarkibida aks etmagan, ammo og'zaki so'zlashuv jarayonida keng iste'molda bo'lgani uchun, ayni damda, o'zbek tilidagi yaratilgan asarlar orasida ilk bora Ogahiy tarixiy asarlarida qo'llangani ushuni ham ushbu o'rinda genealogik tahlil qilishni ma'qul ko'rdik. Demak, *zakun* eski o'zbek adabiy tilining so'nggi davrlarida rus tili orqali kirib kelgan o'zlashmadir. Ogahiy tarixiy asarlari orasida faqat “Gulshani davlat”da bir o'rinda qo'llangan: *Bizlarning zakunimizda hech kishini zarada qo'ymoq ravo ermastur. Agar xohlasang barcha mol va mato'ingni zo'ye' bo'lg'anlari bila bahoyi tamom berib, sotg'un olurmiz* [5, 222]. Bundan xulosa chiqadiki, so'zning qo'llanishi hali keng tus olmagan.

Zakon umumslavyan so'zlaridan biri bo'lib, uning genezisi o'rta yunon tilidagi ζάκων bilan bog'lanadi va qadimgi bolgar tili orqali slavyan tillariga kirib kelgan. Qadimgi rus tili va qadimgi slavyanda ushbu so'z закон νόμος, θέσις shaklida qo'llangan va barcha slavyan tillarida keng istifoda etiladi. Xususan, qadimgi ukrain tilida *zakín* tarzida qo'llanib, *iqrar bo'lish*, *birlashish* ma'nosini anglatgan. Bolgar tilida *zakón*, serboxorvatda *zákon* shaklida qo'llanib, *odat*, *qonun*, *ishonch* ma'nolarini

ifodalagan. Sloven tilida *zákon*, chex va slovakda *zákon* – *qonun*, polyakda *zakon* – *qonun*, *ahd*, *monastir tartibi* ma'nolarini ifodalaydi. So'z *кон* – *boshlanish* asosi bilan bog'lanadi, rus tilidagi *исконіі, начатъ, начну* so'zlari ham ayni asos orqali hosil qilingan. Bunga latish tilidagi *cinâtiês* – *ko'tarilish* so'zi ham isbot bo'ladi. Lotin tilidagi *recēns* – *yangi, barra, yaqindagi* sifati, irland tilidagi *cinim* – *men paydo bo'lmog'daman* so'zlarini ham ayni asos bilan bog'lash mumkin [10, 75]. Ushbu fikrlardan xulosa qilishimiz mumkinki, *zakon* so'zi *dastlabki an'ana bilan belgilanadigan narsa* degan ma'noni ifodalaydi [12, 38].

Xulosa qilib aytganda, Ogahiyning "Gulshani davlat" asari o'z davrining eng yangi so'zlari hisoblangan *imperator, zakon, politsiya* kabi o'zlashm so'zlarning fonetik variantlari birinchilardan bo'lib qo'llangan asar hisoblanadi. Mazkur tarixiy asarning lug'at qatlamini tahlil qilish jarayonida ijodkorning bu kabi yangi o'zlashmalardan foydalanish yoki o'z ijod mahsuli bo'lgan sodda yasama so'zlarni qo'llashdagi alohida tilshunoslik mahorati yorqin ko'zga tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gardiner, Alan H. Ancient Egyptian Onomastica. — Oxford University Press, 1947. —P. 74, 82–85.
2. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. —T.: Sharq. 2012.
3. Wilkinson T. Dictionary of Ancient Egypt. — Thames & Hudson, 2005. —P. 224.
4. Баёний. Шажараи Хоразмшохий. Т.: Адабиёт ва санъат. 1994. —Б. 101.
5. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огахий. Асарлар. VI жилд. Гулшани давлат. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. — Тошкент. Шарқ. 2019. — Б. 97.
6. Редер Д.Г., Струве В.В. *Хрестоматия по истории древнего Востока.* — *Издательство восточной литературы*, 1963. —С. 73., 552.
7. Рыбников В.В., Алексушин Г. В. История правоохранительных органов Отечества. —М.: Щит-М, 2007. —С. 46.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II том. —Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. —Б. 204.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III том. —Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2006. —Б. 84.
10. Фасмер М.Р. «Этимологический словарь русского языка». Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева. Том II. М.: Прогресс . 1986. —С. 75.
11. Фасмер М.Р. «Этимологический словарь русского языка». Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева. В 4 томах. III том.—М.: Прогресс. 1987. —С. 310.
12. Этимологический словарь русского языка. Под редакцией Н.М.Шанского. Том II. Выпуск 6. —М. ИМУ. 1975. —С. 38.

UO'K 81'221

“YIG'I” UMUMIY SEMALI HOLAT FE'LLARINING O'ZBEK TILI IZOHLI LUG'ATIDA BERILISHI

Z.M.Maxmudova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilining izohli lug'atida berilgan fe'llar, xususan “yig'lamoq” umumiy semali fe'llarning ba'zilari tahlil qilinadi. Ushbu tahlil asnosida ularning aynan yoki ko'chma ma'nolari, polisemantiklik hususiyatlari misollar yordamida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: izohli lug'at, o'zbek tili, yig'lamoq fe'li, umumiy sema, leksikografik talqin, lug'aviy ma'no.

Аннотация. В данной статье анализируются глаголы, приведенные в толковом словаре узбекского языка, в частности, некоторые глаголы с общим значением «плакать». На основе этого анализа на примерах изучены их прямое или переносное значение, особенности многозначности.

Ключевые слова: толковый словарь, узбекский язык, глагол плакать, общее значение, лексикографическое толкование, словарное значение.

Abstract. This article analyzes the verbs given in the explanatory dictionary of the Uzbek language, in particular, some of the verbs with the common meaning "cry". On basis of this analysis, their literal or figurative meanings, features of polysemanticity were studied with the help of examples.

Key words: explanatory dictionary, Uzbek language, verb to cry, general meaning, lexicographic interpretation, dictionary meaning

Turkiy tillar oilasida eng uzoq tarixga, keng ko'lamli imkoniyatlarga ega hamda leksik va grammatik jihatdan mukammal shakllanishga ulgurgan tillardan biri bu-o'zbek tilidir. U boshqa turkiy tillar oilasidagi tillardan fonetik sathda unli tovushlar xilma-xilligi, morfologik sathda kategoriyalarning mukammal tizimlashtirilganligi, leksik sathda esa turli polisemantik vositalari bilan ajralib turadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, ushbu til formal jihatdan o'tgan asr boshlariga kelib tadqiq qilina boshlandi. Zero, o'zbek tilining jamiki lisoniy imkoniyatlari turli sathlar doirasida mukammal modellashtirilib bo'lingani yo'q.

Bugungi kunda tilshunos olimlar, tadqiqotchilar tomonidan tilning grammatik kategoriyalari, semantik hususiyatlari ustida tadqiqotlar davom etmoqda. Bu o'rinda shu va shu kabi tilshunoslikka oid nazariyalar tahlilini tugatib, G'arb davlati allaqachon tilning amaliy jihatlari o'rganish, inson nutq mehanizmlarini tadqiq qilish va bu bilan bir qatorda sun'iy intellekt nutqiy imkoniyatlarini kengaytirish ustida faoliyat olib bormoqdalar. Tilning amaliy jihatlari ko'p ma'noda uning leksikografik resurlari bilan chamcharchas bog'liq. Bu borada ham g'arb mutaxassislari ilg'or tashabbus ko'rsatmoqdalar. Jumladan, leksikografik ishlar va lug'at resurslaridan ham an'anaviy ham innovativ onlayn platformalar orqali foydalanish imkoniyati tobora kengaymoqda. Shuningdek, nafaqat tilshunos mutaxassislar balki keng jamoatchilik e'tiboriga yangicha til korpuslari, tezaurus lug'atlar kabi lug'atchilikning yangi namunalari taqdim etilmoqda. Misol tariqasida keltirishimiz mumkinki, ilk elektron korpus lug'at "Qadimiy ingliz tili korpus lug'ati" (Dictionary of old English corpus) 1975-yil to'plam holiga keltirilib, 1981-yilda ommaga taqdim etilgan. U o'zida 3060 ta matnni mujassam etgan va ularda qadimiy ingliz tilining 3million va lotin tilining 1 millionga yaqin faol foydalanishda bo'lgan so'zlarini topish mumkin.[1]

Albatta eng zamonaviy va ilg'or texnologiyalar vositasida g'arbda ishlab chiqilgan lug'atlar bilan qiyoslaganda, o'zbek tili lug'atchiligida ham bu borada talay ishlar qilinayotganini yaqqol ko'rish mumkin. [4;98] Til korpuslari va tezaurus lug'atlar yaratish hamda elektron shakldagi adabiyotni ham topishni oson qilish masalalariga so'nggi yillarda chuqur kirishildi. Bu borada so'nggi kunlarda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbek tilini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan "O'zbek tilining izohli lug'ati" (6 jild) ning elektron shaklda nashr ettirilgani quvonarli hol albatta. Bu esa o'z navbatida, uning asosida turli sohalar doirasida "O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati" (2 jild), "O'zbek tili frazeologik lug'ati", "Xalqaro terminelementlarning izohli-illyustrativ lug'ati kitobi", "Diplomatik terminlar izohli lug'ati"[13; UZTRJ] kabi bir necha lug'atlar orqali elektron adabiyotlar hajmining keskin oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati" mukammal klassik leksikografiya namunasi bo'lib, undagi lug'at maqolalar va illyustrativ misol hamda dalillardan iborat bo'lib, ba'zi zarur o'rinlarda so'zlarning grammatik ko'rsatkichlari va etimologiyasi haqida ma'lumotlarni ham uchratish mumkin. Lug'atda berilgan so'z izohlari va ularni namoyon etuvchi misollarning umumiy xarakterini ochib berishda nutqimizda nisbatan faol qo'llanilish chastotasiga ega bo'lgan yig'lamoq semali fe'llarga murojaat qilamiz:

Dodlamoq 1.Ruhiy yoki jismoniy azobga chiday olmay, qattiq ovoz chiqarmoq, baqirmoq. <i>Xotin kishining dodlagani,erkak kishining so'kingani eshitildi. O'. Usmonov, Sirlisohil. Mening biqinimda oskolka borligini bilardi, dodlab yuboradi,deb o'yladi shekilli.A.Muxtor,Asarlar.</i> 2.Qattiq ovoz chiqarib yig'lamoq, faryod, nola qilmoq. <i>Kampir dodlaganicha borib,o'g'lining o'ligi ustiga o'zini tashladi. A.Qahhor, Oltin yulduz. Sanobar xola soch yulib dodladi,yig'ladi, siqtadi. S.Zunnunova, Olov.</i> 3.Yordamga chaqirib dod solmoq. <i>Dodlab qochar ekan, yiqildi. "Yoshlik". Dodlab yordamga chaqirishga shahzodaning izzat-nafsi yo'l qo'ymasdi. M.Osim, Ibn Sino qissasi</i>	Bag'illamoq 1.Kuyib-pishib norozi ohangda tinimsiz gapirmoq. <i>Samandar tutaqqancha podadan adashgan echkilarini oldiga solib kelayotgan ekan, bag'illab berdi. "Yoshlik".</i> 2. Tinimsiz, qotib yig'lamoq. <i>Bola kechasi bilan bag'illab chiqdi.</i> 3. Shovqinli ovoz chiqarmoq (texnik asboblarda). <i>Samovar bag'illab qaynamoqda.— [Nasos stansiyasida] Qanchadan-qancha aqlli mashinalar bag'illab ishlab turibdi. J.Abdullaxonov, To'fon</i>

Yuqorida keltirilgan "dodlamoq" va "bag'illamoq" fe'llari lug'aviy ma'nosidagi yig'lamoq semasi bilan bir-biriga ma'nodosh bo'la oladi. Ammo izohli lug'atda keltirilgan ta'rif va misollar ushbu ikki leksema nutqda variantdosh sifatida qo'llanilishi mumkin emasligini ko'rsatmoqda. Illyustrativ dalillarda keltirilganidek, "bag'illamoq" fe'li nafaqat to'xtovsiz yig'lash (asosan bola) ma'nosida insonga nisbatan balki, jonsiz texnik asbob-uskunalarining ma'lum bir holatlarda tovush chiqarish vaziyatlarida ham qo'llash mumkin. Shuningdek, ushbu fe'l orqali norozi ohangda gapirilayotgan vaziyatni ham ifodalash mumkin. "Bag'illamoq" fe'lga e'tibor qaratganda esa, xoh u ruhiy yoki jismoniy azobga chiday olmaslik, xoh kimnidir yordamga chaqirish bo'lsin yoki faryod qilish bo'lsin, yetakchi ma'no ovozning balandligiga qaratilganini ko'rishimiz mumkin. Misollardan va berilgan misollardan ko'rinib turibdiki, har ikkala fe'l ham o'zbek tilida nisbatan teng qo'llanilish chastotasiga ega. Har ikkala yig'lamoq semasi doirasida birlashgan fe'lni ham kontekstdan kelib chiqqan holda qo'llash mumkin. Ammo izohlarda ushbu ikki so'z o'zaro ma'nodosh bo'lsada, bir-birining o'rnini bosa olmaydi. Demak, ular o'zaro qisman ma'nodoshdir.[2;367]

Chirillamoq 1."Chir-chir" qilmoq; chig'illamoq. <i>Bu kecha ham bo'rilar uvlar, Chirildoqlar chirillar bir-bir. «Yoshlik». U yer-bu yerda chigirtka erinib chirillaydi. "Yoshlik".</i>	Qotmoq 1.Nami, suvi qochib, qattiq holga kelmoq, qattiq bo'lmoq; zid. yumshamoq. <i>Alebastr tez qotadi. Yelim qurib, qotib qolibdi. Qotgan non. Xamir toshdek qotibdi. Ular o'z qadamlarining tarashaday qotgan yer bilan urishib taraqlashidan bo'lak sharpa eshitmasdilar. P.Tursun, O'qituvchi. Xizmat haqini allaqachon olganmiz,— dedi kurakchasidagi qotib qolgan loyni tozalarkan. N. Aminov, Suvarak.</i>

2. ayn. Qattiq yig'lamoq (chaqaloq, go'dak haqida). Beshikda yotgan bolakay tinimsiz chirillardi. "Yoshlik".

3. ko'chma Kuyinib, iztirob bilan, yig'i aralash so'zlamog. Chirillab, akam, deb tursa boshimda, Qaldirg'och sho'rlik jigirim bo'lmadi. "Alpomish". Uzala tushib yotgan bolasining tepasida xola "Onang o'lsa bo'lmasmidi, bolam!" deb chirillardi. "Sharq yulduzi".

4. ayn. chir-chir aylanmoq q. chir-chir.

2. Qimirlash, harakatlanish xususiyatini yo'qotmoq (tana a'zolari haqida). Gardani qotmoq. Ertalabki gimnastika shalpayish va qotib qolganlikni yo'qotadi, qon aylanishini tezlashtiradi. Gazetadan. Kela-kelguncha mashinada o'tiraverib, beli qotib ketgan Hojimurod u yoq-bu yoqqa yurib, chigilini yozmoqchi bo'ldi. S. Ahmad, Jimjitlik.

3. ko'chma Qo'rquv, hayrat va boshqa sabab bilan harakatini to'xtatib, qimir etmagan holda bo'lmoq. U na yurishini, na yurmasini bilmay, joyida tek qotdi. M. Hazratqulov, Jur'at. Saratonda muallaq qotgan havo g'ubori shabnam bilan yana o'z onasi — tuproq og'ushiga ohista cho'kdi. «Saodat». Oxund bilan qori boshlari yerga tekkudek bo'lib, ta'zimda qotgan edilar. S. Siyoyev, Avaz.

4. ko'chma Harakatsiz, rivojlanishsiz holda bo'lmoq. Adabiyot qotib qolgan narsa emas. U eski, sun'iy yo'ldan yurgan, she'rda qotib qolgan, hozirgi hayot ma'nosini tushunmaydigan.. qalbaki shoirlarga qamchin sola boshladi. Oybek, Nur qidirib. Bu domla [Salimxon Obidiy] qotib qolgan odam..professor unvonini o'sha vaqtda olib qoldi-yu, yigirma yildan buyon hech nima qilgani yo'q. Mirmuhsin, Umid.

5. Qattiq sovuqotmoq, to'ngmoq, muzlamog. Sovuqdan bolaning oyoq-qo'li qotib ketibdi. Qotib o'lasanmi, haromi, isinmasang nima qiladi? Oydin, Hazil emish.

6. Pishiqmoq, chiniqmoq. Uning tani quyoshda qoraydi, muskullari qotdi.

7. ko'chma To'xtovsiz, qattiq kulmoq yoki yig'lamog. Uning gapiga rosa qotdik. Bola qotib-qotib yig'lar edi. Aleksey va Elmurod uning hikoyasini huzur qilib tinglab, kula-kula qotdilar. P. Tursun, O'qituvchi. Bobom kulgidan qotib qoladi. Oybek, Bolalik.

8. Qattiq uyquga ketmoq; dong qotmoq. ..bizning qism komandiri mehmondorchilikdan sahar paytida kelib, qotib qolgan ekan. T. Rustamov, Mangu jasorat.

9. Aralashtirmog, qorishtirmog, qormog. Borib kirsam maydonga, Achchig'im tarqatsam, deb.

Dushmanlarning qonini

Bo'z tuproqqa qotsam, deb. «Ravshan».

10. Juda ozmog, oriqlamog. Bolam bechorani tinch qo'yasanmi, yo'qmi? Yegan-ichgani tatimay, kundan-kunga turnadek qotib ketyapti o'zi. O. Husanov, Nay.

Umuman olganda, "chirillamoq" va "qotmoq" fe'llari ham umumiy semaga ega. Ularni umumlashtirib turuvchi ma'nosi bizning tahlilimizda yig'i holatida bo'lmoq. Bu juftlikda "qotmoq" holat fe'lining qo'llanilish doirasi ham, chastotasi ham ancha yuqori. Buni "qotmoq" leksemasi ta'rifida berilgan turli-tuman janrdagi misollar isbotlaydi.

Izohli lug'atning qiymatini uning informativlik darajasi belgilab beradi. Mukammal izohli lug'atlarda so'zlarning grammatik ko'rsatkichlari, etimologik ma'lumotlar, so'zning qo'llanish o'rni, qo'llanish chastotasi hamda uslubiy ma'lumotlar keltiriladi. Bu parametrlar nafaqat badii asarlardagi misollar, balki xalq og'zaki ijodidan maqollar, naqlar bilan boyitilishi lozim. O'zbek tilining izohli lug'atida shu ko'rsatkichlardan faqat illyustrativ dalillash borasida ustunlikni ko'ramiz. Lug'atdagi misollar manbasi ilova qilingan, dalillar orasida tilning milliy koloritini ko'rsatib beruvchi jumalarni ko'ramiz. Biroq grammatik va etimologik ma'lumotlarga aksariyat hollarda e'tibor qaratilmagan.

Leksemaniy etiologiyasi haqida to'xtalish shart ekanligini bot-bot aytib o'tdik. Bunday ma'lumot tilshunoslar uchun zarur bo'lishi bilan birga o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan o'quvchilarga assotsiativ metodda lug'at sathini o'zlashtirish imkonini beradi. Ya'ni so'z asosi, qaysi tildan kirib kelganligi, yoki qadimiy o'zagi qanday bo'lganligi, vaqt o'tishi bilan leksema tarkibidagi fonetik o'zgarishlar qanday ro'y berganligi – tilning taraqqiy etish mexanizmlarini anglashga ko'mak beradi. Til modelini idrok etish, uning rivojlanish yo'lini anglab yetish esa, bilamizki, ushbu tilni pishiq o'zlashtirish uchun asos bo'ladi. Nafaqat yig'i holat fe'llari, balki butun leksik sathni shunday qomusiy yondashuvda izohlash o'zbekzabon kishilar nutqini ravon qilishda leksik baza vazifasini bajara oladi. Lug'atdagi maqolalarni yanada takomillashtirish mumkin. Masalan, leksemalarning grammatik parametrlarini izohdan avval berish, so'ng so'z etiologiyasi haqidagi ma'lumotlarni berish lozim. Bu lug'atdagi barcha maqolalarda bo'lishi kerak bo'lgan ma'lumotlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmanova, M., & Raxmanova, A. (2021). Корпус лингвистикасида полисемия. Computer linguistics: problems, solutions, prospects, 1(1).
2. Apresyan Y. Lexical semantics. Synonymous means of language. - Moscow: Nauka, 1974. 367 p.
3. Berezhan S. Semantic equivalence of lexical units. – Chisinau: Stiinz, 1973. – 178 p.
4. Dadaboyev H. Zamonaviy o'zbek leksikografiyasi va terminologiyasi moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua – Toshkent: Universitet. 2016–98 b.
5. Hartmann K., James G. Dictionary of Lexicography. Routledge. – L. and N.Y., 2002.

6. Rafiyev A. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston. 2004. – 194 b.
7. Tursunaliyevna, A. M. (2021, August). Occasionalism and their artistic and aesthetic functions. In "online-conferences" platform (pp. 19-23).
8. Денисов П. Об универсальной структуре словарной статьи // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – Москва: Русский язык, 1977. – 503 с.
9. Каламбет Е. Проявления антропоцентризма в современной отечественной лексикографии: на материале лингвистических словарей: дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар, 2007. – 168 с.
10. Ступин Л. Лексикография английского языка. – Москва: Высшая школа, 1985. – 168 с.
11. Юлдашев А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. Москва: Наука. 1965. – 275 с.
12. Corpus web site: www.doe.utoronto.ca
13. (<https://t.me/UZTRJ>)

UO'K 811.161.1'1

INSON INTELLEKTUAL QOBILIYATINI LINGVISTIK BAHOLASHNING TUZILISHI

Z.A.Mengniyozova, o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

J.Yoqubov, f.f.d., prof., O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Qobiliyatlar faqat faoliyatda namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham faqat ana shu qobiliyatlarsiz amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan faoliyatlardagina namoyon bo'ladi. O'quvchida ham zaruriy ko'nikma va malaka tizimi hamda mustahkam bilimlar tarkib topish ushlari yo'qligiga asoslanib, jiddiy tekshirib ko'rilsa, shoshilinch ravishda unda qobiliyatlar yo'q, deb xulosa chiqarish pedagogning jiddiy psixologik xatosi bo'ladi. Qobiliyat kishining psixologik va fiziologik tuzilishi xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shuning bilan birga u ma'lum darajada bilim olish mahsuli hamdir. Umumiy va maxsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy ko'nikmalarni egallab olish jarayonida qobiliyat mukamallashib va rivojlanib boradi. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakadir. Ular faoliyat mexanizmini tashkil qiladilar. Hamda ular qobiliyat bilan birgalikda mahoratga erishishni ta'minlaydilarki, buning natijasida mehnatda katta yutuqlar qo'lga kiritiladi. Qobiliyatli, ammo noshut inson ko'p narsaga erisha olmaydi.*

Kalit so'zlar: *baholash, lingvistik baholash, intellectual qobiliyat, baholash kategoriyasi, qobiliyat, bilim, ko'nikma, malaka.*

Аннотация. *Способности проявляются только в деятельности. Поэтому он проявляется только в деятельности, которая не может быть осуществлена без этих способностей. Серьезной психологической ошибкой педагога было бы поспешно сделать вывод, что у ученика также отсутствуют необходимые навыки и система компетенций, а также надежные знания, основанные на том, что у него нет стилей поиска контента и что, если его серьезно проверить, у него нет способностей. Способности – это свойство психологического и физиологического строения человека. Способность – необходимое условие приобретения знаний, а вместе с тем и продукт приобретения знаний в той или иной степени. В процессе овладения общими и специальными знаниями, а также приобретения профессиональных навыков способности совершенствуются и развиваются. Концепции, которые ближе всего подходят к способностям, – это навыки и компетенции. Они составляют механизм действия. В сочетании со способностями они обеспечивают достижение мастерства, благодаря которому достигаются большие успехи в труде. Способный, но неуклюжий человек многого не добьется.*

Ключевые слова: *оценка, лингвистическая оценка, интеллектуальные способности, категория оценки, способности, знания, навыки, компетенции.*

Abstract. *Abilities are manifested only in activity. That is why it is manifested only in activities that cannot be carried out without these abilities. Based on the fact that the student also does not have the necessary system of skills and competencies, as well as methods of finding solid knowledge content, when seriously examined, it will be a serious psychological mistake of the educator to urgently draw conclusions that he does not have abilities. Ability is a feature of the psychological and physiological structure of a person. Ability is a prerequisite for obtaining knowledge, and therefore it is also a product of obtaining knowledge to a certain extent. In the process of mastering general and special knowledge, as well as acquiring professional skills, the ability is honed and developed. Concepts that stand closer to ability are skills and competence. They form the mechanism of activity. They also ensure the achievement of skill in combination with ability, as a result of which great achievements in labor are achieved. A capable, but ungrateful person will not achieve much.*

Keywords: *assessment, linguistic assessment, intellectual ability, assessment category, ability, knowledge, skills, qualifications.*

Insonning intellektual qobiliyatlarini baholaydigan lingvistik vositalarning o'ziga xos xususiyatlari shaxsning intellektual qobiliyatlari va qobiliyatlarini baholash uchun kognitiv baholashda ishlatiladigan

til tarkibiy qismlarining o'ziga xos xususiyatlari yoki xususiyatlarini anglatadi. Ushbu xususiyatlar turli xil baholash vazifalarida lingvistik kompetentsiya, kognitiv funktsiyalar va muammolarni hal qilish imkoniyatlarini o'lchashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Insonning intellektual qobiliyatlarini baholashda ishlatiladigan lingvistik vositalarning o'ziga xos xususiyatlari uchun ba'zi nazariy mulohazalar:

Aniqlik va ravshanlik: kognitiv baholashda ishlatiladigan lingvistik vositalar shaxsning til qobiliyatlari va kognitiv funktsiyalarini aniq o'lchashni ta'minlash uchun aniq va aniq bo'lishi kerak. Aniq ko'rsatmalar, aniq savollar va aniq belgilangan vazifalar noaniqlikni minimallashtirishga yordam beradi va shaxsning baholashda tushunishi va ishlashini osonlashtiradi.

Murakkablik va chuqurlik: baholash shaxsning bilim qobiliyatlari va muammolarni hal qilish qobiliyatlariga qarshi kurashish uchun murakkabligi va chuqurligi bilan farq qiladigan lingvistik vositalarni o'z ichiga olishi mumkin. Turli darajadagi qiyinchiliklar, lingvistik murakkablik va kognitiv talablarga ega bo'lgan vazifalar turli sohalarida shaxsning intellektual kuchli va zaif tomonlarini har tomonlama baholashga imkon beradi.

Turli xillik va xilma-xillik: baholashdagi lingvistik vositalar intellektual qobiliyatlarning keng doirasini baholash uchun turli xil til tarkibiy qismlarini, vazifa turlarini va bilim jarayonlarini qamrab olishi kerak. O'qishni tushunish, og'zaki fikrlash, yozish qobiliyati va tinglash qobiliyatlari kabi turli xil lingvistik vazifalarni o'z ichiga olgan holda, shaxsning kognitiv va lingvistik kompetentsiyalarini yanada kengroq baholash imkonini beradi.

Kontekstual dolzarblilik: baholashda ishlatiladigan lingvistik vositalar ularning intellektual qobiliyatlarini adolatli va xolis baholashni ta'minlash uchun shaxsning kelib chiqishi, tajribasi va madaniy me'yorlari bilan kontekstual jihatdan bog'liq bo'lishi kerak. Madaniy jihatdan sezgir, inklyuziv va turli xil lingvistik kontekstlarning vakili bo'lgan vazifalar baholash natijalarining asosiligi va ishonchliligini oshiradi.

Moslashuvchanlik va moslashuvchanlik: baholashdagi lingvistik vositalar tilni bilish, kognitiv uslublar va o'rganish imtiyozlaridagi individual farqlarni qondirish uchun moslashuvchan va moslashuvchan bo'lishi kerak. Vazifalarni o'zgartirish, muqobil javob formatlari yoki muayyan ehtiyojlar uchun turar joy variantlarini taqdim etish shaxsning haqiqiy intellektual qobiliyatlarini aks ettiradigan shaxsiylashtirilgan baholash tajribasini taqdim etishga imkon beradi.

Qurilishning haqiqiyliigi: lingvistik vositalar inson aql-zakovati, tilni qayta ishlash va kognitiv faoliyatning nazariy modellariga mos kelish orqali qurilishning asosililigini namoyish qilishi kerak. Vazifalar intellektual qobiliyatlarning tegishli jihatlarini aniq o'lchashni ta'minlash uchun aql nazariyasi, psixolingvistika va kognitiv psixologiyaning belgilangan asoslari asosida ishlab chiqilishi kerak.

Ishonchlilik va izchillik: baholashda ishlatiladigan lingvistik vositalar vaqt o'tishi bilan va turli xil sinov sharoitlarida shaxsning intellektual qobiliyatlarini o'lchashda ishonchlilik va izchillikni namoyon qilishi kerak. Standartlashtirilgan protseduralar, skrolama mezonlari va boshqaruv protokollari baholash natijalarining ishonchliligini ta'minlashga va o'lchov xatosini minimallashtirishga yordam beradi.

Diagnostic qiymat: lingvistik vositalar shaxsning kognitiv kuchli tomonlari, zaif tomonlari va takomillashtirish sohaları haqida tushuncha berish orqali diagnostik ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Muayyan lingvistik muammolarni, kognitiv ishlov berish etishmovchiligini yoki o'rganishdagi qiyinchiliklarni aniqlaydigan baholashlar shaxsning intellektual qobiliyatlarini oshirish uchun maqsadli aralashuvlar, ta'limni qo'llab-quvvatlash yoki terapevtik aralashuvlarni xabardor qilishga yordam beradi.

Insonning intellektual qobiliyatlarini baholashda ishlatiladigan lingvistik iboralarining o'ziga xos xususiyatlari uchun ba'zi nazariy mulohazalar:

1. **Semantik aniqlik:** kognitiv baholashdagi lingvistik iboralar shaxsning tilni tushunish va fikrlash qobiliyatlarini aniq o'lchashni ta'minlash uchun aniq va aniq ma'nolarni etkazish orqali semantik aniqlikni namoyon qilishi kerak. Lug'at, aniq belgilangan ko'rsatmalar va aniq savol formulalaridan aniq foydalanish talqin qilish xatolarini minimallashtirishga yordam beradi va shaxsning baholash vazifalarini tushunishini osonlashtiradi.

2. **Sintaktik murakkablik:** baholashlar shaxsning tilni qayta ishlash qobiliyatlari va kognitiv fikrlash qobiliyatlariga qarshi chiqish uchun turli darajadagi sintaktik murakkablikdagi lingvistik iboralarini o'z ichiga olishi mumkin. Murakkab jumla tuzilmalari, ko'milgan gaplar yoki sintaktik noaniqliklarga ega bo'lgan vazifalar shaxsdan yuqori darajadagi lingvistik vakolatlar va muammolarni hal qilish strategiyasini namoyish etishni talab qiladi.

3. **Pragmatik muvofiqlik:** baholashda ishlatiladigan lingvistik iboralar samarali aloqa va vazifalarni bajarishni ta'minlash uchun kontekstga, kommunikativ maqsadlarga va ijtimoiy me'yorlarga pragmatik jihatdan mos bo'lishi kerak. Madaniy jihatdan sezgir tilni, muloyim murojaat shakllarini va kontekstga tegishli nutq xususiyatlarini o'z ichiga olgan baholashlar shaxsning lingvistik iboralarini to'g'ri talqin qilish va ularga javob berish qobiliyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, insonning intellektual qobiliyatlarini baholashda ishlatiladigan lingvistik iboralarning o'ziga xos xususiyatlari uchun nazariy mulohazalar semantik aniqlik, sintaktik murakkablik, pragmatik muvofiqlik, leksik xilma-xillik, nutqning uyg'unligi, metalingvistik xabardorlik, kognitiv yuklarni boshqarish, madaniy sezgirlik va vazifalarning haqiqiylikni qamrab oladi. Ushbu nazariy tamoyillarni lingvistik baholashga qo'shib, tadqiqotchilar, o'qituvchilar, klinisyenlar va psixologlar shaxsiylashtirilgan aralashuvlar va ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun shaxsning til qobiliyatlari, kognitiv ishlov berish qobiliyatlari va intellektual salohiyatini samarali baholashlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Antrushina G. B. Ingliz tilining leksikologiyasi: /G. B. Antrushina, O. V. Afanas'eva, N.N. Morozov. - 3-nashr, -M.: Bustard, 2001.
2. Izard Kerroll E. Hissiyotlar psixologiyasi / Per. ingliz tilidan. A. Tatlibayeva. - Sankt-Peterburg: Pyotr, -2000 y.
3. Levitskiy V. V. Semasiologiya / V. V. Levitskiy - Vinita: Yangi kitob, - 2006.
4. Popova Z.D., Sternin I.A. Umumiy tilshunoslik - Moskva: AST: Vostok-behind-A2007.
4. Teliya V.N. Ekspressivlik tildagi subyektiv omilning namoyon bo'lishi va uning pragmatik yo'nalishi sifatida / Tildagi inson omili. Ekspressivlikning til mexanizmlari. - M.: Nauka, - 1991. 6. Shaxovskiy V.I. Tilning leksik-semantik tizimida his-tuyg'ularni turkumlash / V.I. Shaxovskiy. - M.: AKI. - 2008 yil.
5. Oksford: OUP, -2000. 8. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.

UO'K 82.09+82-97

DENOV TUMANIDAGI AYRIM ETNOTOPONIMLAR TADQIQI

M.U.Mirzayeva, erkin tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Denov tumanidagi ayrim etnotoponimlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Arg'un, Barlos, Hazorbog', Joriqbosh, Ishqili, Kiyikchi, Oqlar, Potos, Po'stindara, Xitoyon, Qorashulluk, Qorako'z etnotoponimlari leksik-semantik tarafdin tahlil qilingan. Bu etnotoponimlar qaysi qabila yoki urug'ga mansubligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: qabila, urug', kaltatoylar, barloslar, etnogenez, etnik komponentlar, arg'ular, totem, hazora.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о некоторых этнотопонимах Деновского района. В частности, лексико-семантически проанализированы этнотопонимы Аргун, Барлос, Хазарбоз, Жорикбош, Ииикили, Кийикчи, Аклар, Потос, Постиндара, Шинон, Корашуллук, Каракос. Изучено, к какому племени или клану относятся эти этнотопонимы.

Ключевые слова: племя, род, kaltatoy, barlos, etnogenez, этнические компоненты, аргу, totem, хазарейцы.

Abstract. This article provides information about some ethnotoponyms in Denov district. In particular, ethnotoponyms Argun, Barlos, Hazarbog, Zhoriqbash, Ishqili, Kiyikchi, Aqlar, Potos, Postindara, Chinon, Karashulluk, Karakoz, were analyzed lexic ally-semantically. It was studied which tribe or clan these ethnotoponyms belong to.

Key words: tribe, clan, kaltatoy, barlos, ethnogenesis, ethnic components, argu, totem, Hazara.

Toponimlarga nom qo'yish talab va me'yorlari xalq, elat, qabila-urug'lar, shuningdek, turli davrlarda bir xil asosga ega bo'lmaganligi, toponimlarning esa birdaniga emas, ongli ravishda jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida paydo bo'lganligi, etnonim uchun asos bo'lgan so'zning o'zini asoslab aniqlash murakkab.

Ba'zi olimlar, mutaxassislar qabila va urug'larga bo'linishni faqat qozoq, qoraqalpoq, turkman va qirg'iz xalqlari orasida saqlanib qolganligini bayon qiladilar. Ammo ana shunday bo'linish o'zbek xalqining katta bir qismi orasida ham saqlanib qolganligini chetda qoldiradilar. Chunki o'zbek urug'larining ayrimlari qadim davrlardan buyon Markaziy Osiyo hududida o'troqlashganligi va madaniy darajasiga qarab umumiy nom bilan *sipoyi o'zbeklar* deb atash mumkin. Ular o'zlarini qanday qabila va urug'larga aloqador ekanligini allaqachonlar unutib yuborgan bo'lsa, ba'zi birlarigina o'zlarining qanday qabila yoki urug'ga mansub ekanliklarini qisman biladilar. Keyingi davrlarga qadar tog'lik joylarda yashab kelgan turklar (Turkiya davlatidagi turk xalqi emas), kaltatoylar, barloslar, yuzlar, shuningdek, qisman tog'da va qisman dashtda yashagan qarluqlar (Janubiy Tojikistonda yashaydigan qarluqlar nazarda tutilmoqda) va b. shu singari etnik guruhlar shular jumlasiga kiradi. O'zbeklarning juda ko'pi o'zlarining urug'larga bo'linishlarini keyingi vaqtlargacha juda yaxshi saqlab kelganlar [1;95,96].

Ma'lumki, o'zbek xalqining etnik asosini, etnogenezini Movaraunnahr (ikki daryo oralig'idagi) va Xorazmda yashagan (sak, massaget, sug'd va xorazmiylar kabi) kishilar tashkil etgan. Shuningdek, o'zbek xalqining shakllanishida bulardan tashqari Markaziy Osiyodan O'rta Osiyo va Orol bo'yida

yashagan qadimgi va o'rta asrlarda va har xil turkiy qabilalar ittifoqiga kirgan *qangli*, *qarluq*, *qipchoq* kabi turkiy tillarda so'zlashuvchi etnik komponentlar ham ishtirok etgan [2;91].

Boshqa ko'pgina turkiy xalqlar kabi o'zbek xalqi ham qabila-urug'lardan tashkil topgan. Akademik V.V.Bartold fikriga ko'ra dastlab 32 o'zbek urug' bo'lgan. Lekin XVI asrda farg'onalik Mulla Sayfiddin Axsikandiy "Majmuat-tavorix" asarida 92 o'zbek urug'ini tilga olgan. N.Xannikov o'zining "Buxoro xonligi tasviri" (1843) kitobida "Nasabnomai o'zbekiya"ga asoslanib, 97 o'zbek urug'ining ro'yxatini keltirgan.

Qabila nomi joy nomidan oldin paydo bo'ladi. Etnotoponimlar shu nom bilan ataluvchi xalq yashagan, yashayotgan yoki yashab ketgan hududdagina paydo bo'ladi.

Etnotoponim (yunoncha etnos - xalq, topos - joy, o n o m a - nom) - qabila, urug'-aymoq nomiga qo'yilgan toponimlar: **Qo'ng'iro't, Nukus, Mitan** [3;18].

Surxondaryo viloyati hududi O'rta Osiyodagi qadimgi madaniyat markazlaridan biri hisoblanadi. O'rta asrlarda Chag'oniyon (arabcha manbalarda Sag'oniyon) viloyatining tarixiy o'zagi hisoblangan. Arab geografi Muqaddasiy (X asr) ma'lumotlariga ko'ra, Sag'oniyonda 16000 ga yaqin qishloq bo'lgan. Chag'oniyon hozirgi Denov shahri yaqinida bo'lgan. Ayrim manbalarda, Denovning qadimiy nomi deb aytiladi [4;681].

Denov tumanida 98 ta mahalla fuqorolar yig'ini mavjud bo'lib, ularning orasida etnotoponimlar ham talaygina. Shulardan biri **Arg'un** bo'lib, qadimiy turkiy qabilalardan birining nomi. U bir qancha turkiy (o'zbek, qozoq, qirg'iz) xalqlar tarkibiga kirgan. M. Qoshg'ariyda: *arg'u*, ular *sug'dak*, *kenjaklar* singari ikki (turkiy va forsiy) tilda so'zlashgan. Arg'ular Sirdaryoning quyi oqimida yashagan, Movoraunnahrning qadimiy o'troq aholisi sanalgan. Janubiy O'zbekistonda yashagan eng qadimiy qabilalardan biri. *Arg'u+n* morfemalaridan iborat, **-i** affiksi qadimgi turkiy tilda ko'plik, jamlikni bildirgan; **-g'un** affiksining tarkibida ham shu qo'shimcha bor: *g'u+n*. Turli manbalarda *u arg'u-arg'un-arg'o'n*, *arqatug'-arkagut-arqag'un-arg'o'n*, *arqatug'-arkagut-arqag'unarg'anut-arkanut-arkanud* tarzida qayd etilgan. A.P. Dulzonning fikricha, **-g'un** uraloltoy tillariga xos ko'plik qo'shimchasi. Bu etnonimning fonetik o'zgarishi: *arqag'un* > *arg'an* > *arg'o'n* > *arg'u* > *arqa* [5;26]. Demak, *arg'u+n* – *arg'ular*, *arg'u* qabilasiga mansub kishilar.

Barlos – qadimiy turkiy qabila nomi. Barlos va arlot (allot) urug'larini bir urug'dan kelib chiqqan deb hisoblashadi. Shu qadimiy qishloqda yashovchi qatag'onlarning bir kichik bo'limi barlos, o'zlarini va yashash joylarini barlosto'p deb atashadi. Denov, Sariosiyo, Boysun tumanlarining tog'liq qishloqlarida istiqomat qilishadi. Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonida boshqa turkiy qabilalar qatorida barloslar ham Doroga qarshi janglarda ishtirok etganligini yozgan. Ba'zi manbalarga ko'ra, Barlos – kishi ismi, qadim o'tmishda taniqli urug'lardan biri bo'lgan. Qadimgi etnonimlar asosan, qush, hayvon nomidan iborat bo'lib, *totemni* bildirgan. Jumladan, qadimgi turkiy yodnomalarda bunday totemlarni ko'plab uchratish mumkin. Barlos *lashkarboshi*, *yo'lboshchi*, *botir jangchi* ma'nosini ham bildirgan. Bu ma'no barlos so'zining lug'aviy ma'nosi emas, balki shu qabila (urug') vakillarining harbiy jasorati bilan bog'liq xususiyatdir. Barlos – tarixan yasama so'z; qadimda ham yo'lbars (sher)ni ham burgutni bildirgan. Ana shu totem nomidan urug', qabila nomi yuzaga kelgan.

Hazorbog' forscha *hazor* (ming), *bog'* (mevali va mevasiz daraxtlar, gul ekilgan joy (hozir ham shu hududda boshqa hududlarga nisbatan ko'p gullar, daraxt ko'chatlari o'stiriladi), shahar, qishloqdan tashqaridagi daraxtzor) so'zlari asosida izohlash xalq orasida keng tarqalgan. *Hazora* – qabila nomi. *Hazorbog'* - hazora qabilasiga mansub kishilar bog'i, qishlog'i.

Joriqbosh – Denov tumani juzlarining bir urug'i sanaladi. Etnonim oykonimga o'tgan.

Ishqili – qo'ng'irotlarning vohtamg'ali bo'limiga mansub urug'lardan biri. Qirg'izlarning *ichkilik* degan qabilasi bor. *Ichkilik*, *ishqili* o'zakdosh. Ishqi – urug'ning tamg'asi nomi, **-li** affiksi qo'shilgan.

Kiyikchi etnonimi. Qadimda *Kiyikchio'ul*, *Ovulkikiyikchi* nomlari ham bo'lgan. Qishloq aholisining etnik tarkibi asosida nomlangan. Kiyikchikar Amudaryoning quyi oqimida Xorazmda, ozroq qismi Zarafshon vodiysida yashagan. Janubiy Forsistondagi kesamir qabilasi, qurama urug'i tarkibida ham kiyikchi urug'i bo'lgan. B.X. Karmisheva kiyikchilarni mang'itlarga mansub deb qaraydi. Kiyik – totem, totem asosida urug' nomlangan. **-chi** affiksi ko'plik va tegishlilikni bildiradi.

Oqlar etnonimi. Oq - turkman urug'i. O'zbek xalqining urug', urug' bo'limlari nomi va patronimlar tarkibida oq so'zi ko'p takrorlanadi: *oqmang'it*, *oqshix*, *oqpichoq*, *oqqo'yli*, *oqto'nni*, *oqkaltak*, *oqsori*, *oqtamg'ali*, *oqchepkan*, *oqtona*, *oqchonach*, *oqtelpak*, *oqbo'rvoy*, *oqvoy*. Bu tip etnonimlar ko'pchiligining zid nomlari ham bor: *qoramang'it*, *qoraqalpoq*, *qoratelpak*, *qoraqo'ng'iro't*, *qoraquchchi*, *qorato'nni*, *qoraqo'yli*, *qoratona*, *qorakaltak*, *qorapichoq*, va h.k. Turkmanjuzlarning oq urug'iga mansub qishloq Oqlar deb atalgan.

Potos - Surxondaryo turkmanjuzlarining voxtamg'ali bo'limiga mansubdir. Bundan tashqari *boloxo'r*, *ko'sa*, *qarg'a*, *yo'rg'a*, *yos*, *taroqli*, *egarchi* (iyarchi) urug'lari ham shu bo'limga mansub.

Etnonimning bosh va oxirgi tovushlari jarangli bo'lgan: *Botoz~botos (potos)* va *batosh~botosh* (urug' nomi) genetik jihatdan bir sanaladi.

Po'stindara esa *Po'stin* urug'iga mansub kishilar yashaydigan joy hisoblanadi. Po'stin so'zini shu hududning tog'li joylarida yashaydigan aholi "*qalin ustki kiyim*" ma'nosida ham ishlatadi.

Xitoyon qishlog'ining nomi bo'lsa qadimiy o'zbek qabila-urug'laridan biri bo'lib, qozoq, qoraqalpoq, boshqirdlarda ham **qo'tay, qtay** qabilalari bo'lgan. B.X. Karmishevaning aniqlashicha, XX asr boshlarida Xitoyon qishlog'ida juzlar yashagan. **-yon** affiksi forscha bo'lib, kishilar guruhini, jamoasini bildirgan.

Qorashulluk etnotoponimi. Qoraqalpoqlarda arus qo'ng'irotnining *shulluk* urug'i bor. Qashqadaryo - Surxondaryo qo'ng'irotlarida bu urug' nomi – *cho'llik*. *Cho'llik* – qanjig'ali bo'limiga qarashli 14 urug'ning biri. *Shulluk~cho'lluk* – bir etnonim, qorashulluk shu urug'ning bir tarmog'i.

Qorako'z – umumturkiy etnonim. Kavkaz o'g'uzlarining *qorako'zli* urug'i bor. Eronda yashovchi turkiy xalqlarining *qaragyo'zli~garagyo'zli* (*qorako'zli*) qabilasi borligi ma'lum. Ular Xamadon viloyatida yashagan. Farg'ona qipchoqlarining *shatay* urug'ida qorako'z urug' tarmog'i qayd etilgan. S. Tursunov aytishicha, *qorako'z* va *ko'ztamg'ali* etnonimlari bir xil nomlanish prinsipiga ega. Tamg'asi ko'z – qo'sh dumaloq teshik (qal'a) shaklida bo'lgan. Tamg'asidan urug', nisbatlanib qishloq nomlangan. Qorako'z Yakkabog', Dehqonobod, Denov qatag'onlarining urug'i.

Yuqoridagi keltirilgan tahlillardan ko'rinib turibdiki, Denov tumanidagi ko'pgina toponimlar etnotoponimlardan paydo bo'lgan. Bu etnotoponimlar esa oykonimlar(mahalla, qishloq nomlari)dan kelib chiqqanligiga amin bo'lamiz. Maqolada keltirilgan ayrim qabila va urug' nomlari shu etnik birliklar uchun muqaddas sanalgan hayvon nomlari – totemlardan yuzaga kelgan. Etnonimlar tarix taqozosi bilan vujudga kelgan bo'lib, ma'lumot tashiydi. Tobora unutilib borayotgan urug'-aymoq nomlarini to'plash, yig'ish, shu etnonimlar bilan atalgan joy nomlarini, etnonimlar bilan toponimlar munosabatini aniqlash etnotoponimika oldida turgan muhim vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sheraliev Erali. Kenagas etnosi va shevasi tasnifi. Ilmga baxshida umr. To'plam. Urganch "Xorazm nashr matbaa" - 2021.
2. Do'simov Z. Xorazm toponimlari. Toshkent "Fan" nashriyoti -1985.
3. Qorayev S. Toponimika. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent-2006.
4. Mirzayeva M. (2022). Grammatik structure of some oykonyms of the Surkhandarya Region (on the example of 5. Denau District). ISJ Theoretical & Applied Science. <http://t-science.org/arxivDOI/2022/03-107.html>
5. Tursunov S. Surxondaryo viloyati toponimlari. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent-2008.
7. Ibragimov Yu., Ibragimova Z. Yu. (2023) Qoraqalpog'iston respublikasi Xo'jayli tumani etnotoponimlari. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2023/ № 12 11 -b. www.philologicalresearch.u

UO'K 811.512'373

TEMURIYZODA ANTROPONIMLARINI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.Muminova, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada temuriylar davri antroponimlarining o'ziga xos xususiyatlari va ismlar tarkibidagi indikatorlar hamda bolaga ism qo'yish odatlari xususida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, antoponimiya, ism, kishi atoqli otlari, nomshunoslik, til, leksika, semantika, bag'ishlov va orzu-istak ismlari, antropoindikatorlar.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется характеристике антропонимов периода Тимуридов и показателям в именах, а также обычаям наречения имени ребенка.

Ключевые слова: антропоним, антопонимия, имя, имена собственные, номенклатура, язык, лексика, семантика, имена посвящения и желания, антропоиндикаторы.

Abstract. This article focuses on the characteristics of the anthroponyms of the Timurid period and the indicators in the names, as well as the customs of naming a child.

Key words: anthroponym, antonymy, name, proper nouns, nomenclature, language, lexicon, semantics, names of dedication and desire, anthropoindicators.

Ma'limki, antroponimika (ismshunoslik) –nomshunoslikning kishi atoqli otlari (antroponimlar)ning paydo bo'lishi, taraqqiyoti, ism qo'yishdagi motivlat, ularning vazifaviy xususiyatlarini o'rganuvchi bo'lim hisoblanadi. Antroponimiya esa nomshunoslikning kishi atoqli otlari (antro-odam, kishi, shaxs; onoma-ism, nom, ya'ni kishining oti) biror tilda mavjud bo'lgan kishi atoqli otlari majmuidir.

Antroponimlar genezisiga ko'ra tilning eng qadimiy, yashovchan hamda turg'un qatlamlaridan biridir. Ismlar o'tmishda ko'p asrlar davomida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bizga tarixiy-lisoniy bo'lik sifatida yetib kelgan ulkan madaniy va ma'naviy qimmatga molik bo'lgan lug'aviy qatlamdir. Bolaga ism tanlash va unga nom qo'yish tamoyillarida o'zbek xalqi o'tmishining tarixi, orzu va intilishlari, ijtimoiy va diniy-falsafiy qarashlari, urf-odatlar, e'tiqodi hamda ishonchi o'z ifodasini topgan. Mana shu ma'noda ismlar tilning boshqa bir qator lug'aviy qatlamlari kabi o'zbek xalqi ma'naviy qadriyatining tarkibiy qismidir. Mana shu jihatdan qaralganda, o'zbek nomshunosligida Temuriyoda antroponimlarining leksik-semantik xususiyatlarini o'rganish o'zbek tili antroponimiya-sining dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida temuriylar davri antroponimlari manbalarda maxsus o'rganilmagan. E.Begmatovning ta'kidlashicha, o'zbek antroponimlarining bir qator nazariy va amaliy muammolari o'zining ilmiy asosi va teran tadqiqini kutmoqda. Mana shunday muammolar sirasiga o'zbek tarixiy antroponimiyasi, tarixiy yozma obidalar tilidagi antroponimlarni o'rganish kiradi [1:5b].

O'zbek antroponimlarining lisoniy tadqiqiga oid ilmiy ishlar monografik tarzda E.Begmatov, G.Sattorov, S.Raximov, N.Husanovlar tomonidan amalga oshirilgan.

O'zbek tili tarixiy antroponimiyasi, qolaversa, ba'zi temuriylar ismlari bo'yicha yagona va salmoqli tadqiqot N.Husanov tomonidan bajarilgan. U o'zining "O'zbek antroponimlari tarixi" nomli monografiyasida XY asr yozma manbalarida temuriylarning ismlari ko'p va takror-takror uchraganligi sababli, badiiy adabiyotda ismlari aks etgan temuriy ismlar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltiradi. Temuriylar ismlarining 21 tasini qaysi tilga mansubligi, ismlarning ma'nolari, qo'llanilishi, tarixiy va badiiy manbalarda qayd etilgan ismlar haqida fikr yuritgan. Olim Temur, Abdulatif, Boyqaro, Boysung'ur, Mironshoh, Ulug'bek va boshqa ismlarga lisoniy-tarixiy jihatdan izohlar bergan. N.Husanovning ta'kidlashicha, Amir Temur haqida yuzlab asarlar yaratilgan bo'lsa-da, uning va avlodlarining ismlari maxsus o'rganilmagan. Bu yo'nalishda ko'plab tadqiqotlar olib borish zarurligi to'g'risida alohida ta'kidlab o'tgan [4:76-82b].

Mana shu jihatdan qaraganda, bugungi mustaqillik davri o'zbek tilshunosligida temuriylar davri antroponimlari, xususan, temuriylar sulolasi, Amir Temur va uning avlodu ajdodlari, davrdoshlari ismlarining majmuasi, ularning ism qo'yish odatlari, bunday ismlarning ma'nolari hamda ularning leksik qatlamlari, nomlanish tamoyillarini lingvistik jihatdan tadqiq etish dolzarblik kasb etadi.

Temuriylar ism tanlashda jiddiy yondashishgan. Bu ismlarda ota-onaning barcha ezgu tilaklari aks etadi. Shu istaklarning ijobat bo'lishini umid qilishadi. Orzu-istaklarning birortasidan voz kechib bo'lmaydi. Ammo bu istaklar orasida farzandning sog'-salomat o'sishi, balo-qazolardan, aynan bevaqt o'limdan yiroq bo'lishini xohlash orzusi birinchi o'rinda turadi. Jumladan, Turmush og'o, To'lin og'o, Tursun Sulton begim, Tugal xonim, Borbo'l Mirzo, Buzanjir Mirzo, Xolid Mirzo, Abulboqi Mirzo, Sulton begim (umri uzoq bo'lsin), Sulton Najot begim (uzoq umr ko'rsin), Hadicha Sulton begim (umri uzoq bo'lsin, yashab ketsin), Ruhparvar (hayot baxsh, jon baxsh), Poyanda Sulton begim (turg'un, mahkam yashovchi) kabi.

Baxtli va uzoq umr tilab qo'yilgan ismlar: Sevin beka, Sevinch Qutlug' og'o begim, Oq begim, Qutlug' begim, Qutlug' Sulton begim, Baxt Mulk og'o, Saodat Baxt begim, Oysha Sulton begim, Farruh Mirzo, Muzaffar Mirzo.

Temuriylarning aql-zakovatli bo'lishini istab qo'yilgan nomlar: Boysunqur Mirzo, O'g'i begi.

Mehribon, dilkash, yoqimtoy inson orzusi Mihib Sulton begim, Latifa Sulton Og'acha, Mehrlik begim, Husayn Mirzo, Hasan Mirzo kabi ismlarda aks etgan.

Mardlik, jasurlik, shijoat, baquvvatlik xislatlari jo bo'lgan ismlar sirasiga Haydar Mirzo, Komron Mirzo, Faridun Mirzo, Jahongir Mirzo, Sanjar Mirzo, Usmon Mirzo, Boyqaro Mirzo, Qorachar Mirzo singari ismlar kiradi.

Temuriylarning omadli va baxtli inson bo'lishini tilab qo'yilgan ismlar: Qutlug' Nigor xonim, Sad Vaqqos Mirzo, Davlat Baxt Saodat, Zuhra Begim kabilar.

Bolaning shodon, quvnoq bo'lib ulg'ayishi kabi orzularni o'zida mujassam etgan nomlar: Dilshod og'o begim, Shod Mulk begim.

Temuriylar malikalarga alohida mas'uliyat bilan ism tanlashgan. Malikalar ismlarida odoblilik, nafislik va muloyimlik, jasurlik, ochiq ko'ngillik hamda dikashlik, go'zallik va maftunkorlik, nozik did bilan farosatlik aks ettirilgan. Malikalarga munosib chiroyli, mazmunli ismlar berilgan. Bu udum temuriyoda malikalar ismida yaqqol ko'rinadi: Qutlug' begim, Sevin beka, Sevinch Qutlug' og'o begim, Oy begim, Qutlug' Sulton begim, Opoq begim, Oqo begim, O'g'i begi, Beka Sulton, Cho'lpon Mulk og'o, Qutlug' Nigor xonim. Temuriylar qizlariga ism tanlashda ularning ko'rinishi, rang-u ro'yiga ham diqqat qilishgan. Bu nomlarda malikalarning yuz ko'rinishi, ko'zi ing rangi ifoda etilgan: Opoq begim, Qorako'z begim, Oq begim kabi. Temuriy malikalar ismlarida o'tmish ajdodlarining nomi berilganligi

bo'lib, malikalarni asl ismi bilan emas qarindoshlikni anglatadigan so'zlar bilan ham atashgan: Og'o begi, Og'a begim, Og'o Tug'on shoh kabi. Bolaning tanasida biror belgi bo'lsa, unga shu belgi asosida ism qo'yishgan: Menglibek og'oyi, Minglibiy og'acha singari. Temuriyzoda malikalarining ismlarida temuriylar urf-odatlar, orzu-istaklari, o'y-xayollari jo bo'lgan.

Temuriyzoda antroponimlarida nafaqat orzu-istak ismlar, balki bag'ishlov ismlar ham uchraydi. Bag'ishlov – biror narsani, uning yuzaga kelishi, paydo bo'lishi, yashashini, taqdirini biror ilohiy kuchga, narsaga, biror obyektga yoki mavhum, hayotiy narsalarga bog'lash demakdir. Bu juda qadimiy ishonchdir. Bunga ko'ra chaqaloqning tug'ilishi, farzandli bo'lish biror ilohiy, muqaddas kuchning irodasi, ko'magi, ehsoni deb hisoblanadi va chaqaloqqa o'sha taxmin qilingan, e'tiqod qilinayotgan narsa, shaxs, tasavvurning nomi ism sifatida beriladi. Farzandli bo'lishni biror narsa va hodisaga bog'lash asosida kishilar yashagan davrdagi siyosiy-ijtimoiy holat, turli e'tiqod va tasavvurlar, qadimiy etnik ishonchlar muhim o'rin tutadi. Bag'ishlov (memorativ) ismlar uzoq davrlar mahsuli bo'lib odamlarning turli predmet va narsalarga sig'inishi asosida vujudga keladi. Bunday ismlarga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin: Gavharshod begim, Boysunqur Mirzo, Cho'lpon Mulk og'o, Munavvar Sulton begim, Opoq begim kabi.

Temuriylarda uchraydigan ismlar o'ziga xos ma'no qirralariga ega. Aksariyat temuriyzoda ismlarining nomlanish asosida islom dini e'tiqodlari, urf-odatlar o'z aksini topgan. Islom dinida insonlar ismining ma'noli va ko'rkam bo'lishi ahamiyatlidir. Temuriyzoda antroponimlarida Alloh ismlari, payg'ambarlarning ismlari, xalifa choriyorlar nomlaridan yasalgan ismlarni kuzatishimiz mumkin. Bunday ismlar mutlaqo yangicha yo'sinda yaratilgan. Masalan: Muhammad Bakr Mirzo, Sultonali Mirzo, Muhammad Nosir Mirzo, Muhammad Qosim Mirzo, Abdulboqi Mirzo kabi. Bu ismlarda yoki bu ismlar ikki manba payg'ambarlarimiz va xalifalarning ismlari qo'yilishi natijasida yangi nomlar kelib chiqqan. Alloh taolo ismlari, Payg'ambarlarimiz (sav), xalifalar nomlaridan tashqari ularning farzandlari, oila a'zolari ismlari mo'tabar hisoblanib e'zozlangan hamda temuriylar uchun ism sifatida qo'llangan. Masalan, Husayn Mirzo ismini olaylik, Husayn xalifa Alining o'g'li, Muhammad (sav) nabirasidir. Mehribon, saxiy, chiroyli kabi ma'nolarni anglatadi. Muhammad Qosim Mirzo esa Qosim Muhammad (sav) o'g'lining ismi bo'lgan.

Ismlardagi Mirzo, begim, og'o so'zlari indikatorlar hisoblanib, Mirzo, ya'ni "Amirzoda" qisqartma shakli bo'lib, Amir avlodiga mansub bola ma'nosida Amir Temurning o'g'illari va undan keying avlod shunday atalgan. Begim – podshoning xotini yoki qiziga nisbatan qo'llanilib, hurmat ma'nosini ifodalovchi so'zdir. Temuriylarga oid indikatorlarning barchasi unvonni ifodalaydi. Ism xalq ijodi, uning orzu-istaklari mahsulidir. Mana shu tufayli temuriyzodalar o'ziga xos turli-tuman ismlar o'ylab topishgan. Garchi o'zlashma so'zlar qatlamidan hosil qilingan bo'lsa ham, payg'ambarlar va xalifayi bahaqlarning nomlarini birgalikda qo'llanilishi natijasida tilimizda yangidan yangi ismlar hosil qilingan.

Mana shu nuqtayi nazardan qaralganda temuriyzoda ayollar ismlarining til lug'at tizimidagi o'rini, ismlarning til, nutq, yoxud lison-nutq oppozitsiyalari, ularning tizimiy munosabatlari antroponimik qurshovda "qiz", "ayol", "odam" leksemalarining o'zaro paradigmatic (o'xshashlik), ierarxik (pog'onali), sintagmatik (qo'shnichilik) munosabatlarini o'rganish ham katta ahamiyatga egadir.

Ismlar tarkibidagi –aro, -begim, -bonu, -og'o, -xotun, -xonim, -beka, -baxt begim, -turkon, -niso kabi nom yasovchi antropoindikatorlarning lisoniy tizimidagi

Imkoniyatlarni ko'rsatish ham antroponimlarning umumiy va xususiy belgilari bilan bir leksik sistemaga ayollar ismlari guruhiga birlashishini tadqiq etish zarurdir. Shundagina temuriyzoda ayollar ismlarining lisoniy-nutqiy ma'nolari, eng muhimi ayollar ismlarining nomlanish tamoyillari, nomlanishiga asos bo'luvchi nolisoniy hodisalarni tadqiq etish mumkin.

Temuriyzoda ayollar ismlar tarkibidagi nom yasovchi antropoindikatorlar, ya'ni –aro, -begim, -bonu, -og'o, -xonim, -xotun, -beka, -baxt begim, -turkon leksemalarining ismlarga qo'shilishi asosida nomlanishiga ko'ra ularni quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Aro begim antropoindikator asosida: Anjuman aro begim,
2. Begim antropoindikator asosida: Badriniso begim, Gavharshod begim, Oy begim, Opoq begim, Qorako'z begim, Oq begim, Sulton begim, Xadicha Sulton begim kabi.
3. Bonu antropoindikator asosida: Arjumand bonu.
4. Og'o antropoindikator asosida: Dilshod og'o, O'ljoy Turkon og'o, Qutlug' Turkon og'o, Cho'lpon Mulk og'o, Tuman og'o.
5. Xotun/xotin antropoindikator asosida: Tegin xotin, Tog'oy Turkon xotun.
6. Beka antropoindikator asosida: Sevinchbeka.
7. Xonim antropoindikator asosida: Saroymulk xonim (Bibixonim, Begimxonim), To'kal xonim, Qutlug'nigor xonim.
8. Sulton antropoindikator asosida: Habiba Sulton, Maryam Sulton.

9. Niso antropoindikator asosida: Zebuniso.

Yuqorida qayd etilgan temiriyzoda xotinlarning qizlik ismlari keyinchalik ular temuriyzodalarga tekkanidan keyin Amir Temur saroyidagi mavqei, mansabi, obro'si va haramdagi o'rniga ko'ra ularning ismiga yangi antropoindikatorlar qo'shilgan hamda bu antropoindikatorlar ularning saroy muhitidagi mavqeini anglatgan.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylarning ismlarida xalqona, sharqona udum va fazilatlar saqlangan. Har bir ismning asoschisi bu, albatta, xalqdir. Zero, ismlarda o'zligimiz, milliyligimiz aks etadi. Nomshunos olim E.Begmatov ta'biri bilan aytganda, kishi ismlari - bu xalqimiz tarixi, madaniyati va ma'naviyati, etnogra-fiya, ruhiyati, milliyligi hamda o'zligini anglash bilan bog'liq tushunchalar mujassam bo'lgan beqiyos, ulug' manbadir. Mana shu e'tiroflar tufayli ismlar turli xil qadimiy e'tiqodlar, diniy-falsafiy fikrlar va milliy xususiyatlarni o'zida mujassam qilgan holda avloddan avlodga o'tib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E. Ismlarning sirli olami. – Toshkent: Fan, 2014. 173 b.
2. Mahmudov N. Tilimizning tilla sandig'i. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – B. 9.
3. Salohiddin Toshkandiy. Temurnoma (Amir Temur Ko'ragon jangnomasi). Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, lug'at muallifi P.Ravshanov. – Toshkent: "Cho'lpon", 1990. – 349 b.
4. Husanov N. O'zbek antroponimlari tarixi. – Toshkent: Fan, 2013.
5. Yuldashev D. Tarixiy antroponimlarning antropotsentrik talqini // "O'zbek tilining taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik" mazuidagi xalqar ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 123.

UO'K 81-13

“ROHATI DIL”DA CHUMCHUQ OBRAZINING BADIY TALQINI

M.Muxammadiyeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Rohati dil” asaridagi chumchuq obrazi badiiy jihatdan o'rganilgan va o'zaro qiyoslanib, tahlil etilgan. Chumchuqning ramziy obraz sifatida o'zbek adabiyotiga kirib kelishi izohlangan.

Kalit so'zlar: Ramz, ganjashq (chumchuq), obraz, hikoyat, tahlil.

Аннотация. В данной статье художественно изучается, сравнивается и анализируется образ воробья в «Рохати Дил». Объясняется проникновение воробья как символического образа в узбекскую литературу.

Ключевые слова: Символ, ганджаишк (воробей), образ, сюжет, анализ.

Abstract. In this article, the image of the sparrow in "Rohati Dil" is artistically studied, compared and analyzed. The entry of the sparrow as a symbolic image into Uzbek literature is explained.

Key words: Symbol, ganjashq (sparrow), image, story, analysis.

O'zbek adabiyotining yetuk vakili Xo'janazar Huvaydo o'zining lirik merosi bilan adabiyotimizda alohida o'ringa ega. Uning “Rohati dil” dostoni diniy-axloqiy doston bo'lib, o'z navbatida, didaktik mazmunga ega bo'lgan asardir. Doston hazaji musaddasi mahzuf vaznida yozilgan. “Rohati dil” asari ham an'anaviy Ollohgaga hamd va payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ga na't bilan boshlanadi. So'ngra Jabroil alayhissalomning tobut haqidagi hikoyati bayon etiladi. Keying qismlarda chahoryorlar: Abu Bakr Siddiq r.a., Umar r.a., Usmon r.a. va Ali r.a. ta'riflari beriladi. Muallif kitobni yozilish sabablari bayonidan so'ng qiyomat kunini sharhlaydi va ibratomuz hikoyatni bir-bir bayon qilinadi. Asar Olloh taolaga murojaat bilan yakunlanadi. Dostonning asosiy g'oyasi insonning ichki dunyosini poklash, islom dini ruknlariga ongli ravishda amal qilishga undash va foni dunyo insonga sinov uchun berilganligi, har bir xatti-harakat uchun boqiy dunyoda javob berish muqarrar ekanligi uqtiladi.

“Rohati dil” dostoni 30 bob va Ibrohim Adham qissasidan iborat bo'lib, unda keltirilgan hikoyatlar islom dinining mazmunini yanada kengroq ochib berishga qaratilgan. “Huvaydo har bir hikoyatning mazmuni va bosh qahramoni qiyofasini badiiy ifodada ochib berar ekan, o'ziga xos uslub, yuksak badiiylik, tilining ravonligi, she'rning o'ynoqligini rang-barang bo'yoqlar orqali tasvirlaydi. Dostondagi har bir misra o'quvchini to'liqlantiradi. Undagi chuqur mazmunni idrok etishga chorlaydi [“Xassos shoir va dostonnavis Xo'janazar Huvaydo. Rohati dil”, 34-bet]. “Rohati dil” asari o'z tili va badiiy g'oyalariga ega. Asar bir syujet asosida tuzilmagan bo'lsa-da, unda keltirilgan rivoyat va hikoyatlar chuqur didaktik mazmunga egadir.

Asar Ollohgaga hamd bilan boshlanib, uning bir lahzada ikki olamni yaratganligi ta'kidlanadi:

Tavonodurki, ul bir turfatu-l-ayn

Ichinda qofu nundin qildi kavnay [“Roḡamī dil”, 7-bet]

Huvaydo hikoyatlar mazmunini yanada boyitish uchun turli xil obrazlardan foydalanadi. Biz asardagi qushlar obrazini ko'rib chiqamiz. Qushlar jahon xalq mifologiyasida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, voqealar jarayonida birdan paydo bo'luvchi, qahramonlarga yordam beruvchi va vaziyatni keskin o'zgartiruvchi unsur sifatida e'tirof etilgan. Ular, asosan, ilohiyot bilan odamlar o'rtasidagi ko'prik sifatida, yuksaklik va osmon ramzi sifatida talqin etilgan. Jumladan, dostonida chumchuq haqida quyidagi satrlarni o'qish mumkin.

*Havodin nogahon bir qush indi,
Kelub shohi daraxt ustiga qo'ndi.
Oyoq yetgach o'shal shoxi qurudi,
Uchub andin digar shoxig'a qo'ndi.
Ki har shox uza tegdi poyi ganjashq (chumchuq)
Chu al-qissa tamoman ayladi xashk [“Poʻxamu dūl”, 60-bet].*

Ya'ni shayx Basriy yo'lda ketayotgan vaqtda bir qushga ko'zlari tushadi. Havodan bir qush kelib daraxtga qo'nadi va oyog'i yetishi bilan o'sha daraxt shoxi quriydi. Chumchuq yana boshqa shoxga qo'nishi bilan u shoxni ham quritadi.

*Qilib ketdi o'shal qush bozi tayron,
Ko'rib shayx ushbu ishni bo'ldi hayron.
Duog'a qo'l ochib qildi munojot,
Dedi: Ey Xoliqu arzu samovot.
O'shal jonivor bu shoxlar uzra yurdi,
Sabab nedur daraxtning shoxi qurdi.
Nido keldiki hotifdin o'shal hol,
Dedi: - “Ey shayx!” Emd san quloq sol!
Daraxt uzra o'shal qush qo'ndi, ketdi,
Ko'rubsan jumlai shoxni qurutdi.
Qo'nib erdiki qabri benamoza,
Ibodot qilmag'on bir jurmsoza.
Turob andin oyog'iga yopishti,
Uchib andin daraxt ustiga tushti.
Daraxtning shoxi uzra yurudi,
Oyog'i shumlug'idin shox qurudi [“Poʻxamu dūl”, 60-6et].*

Bu voqeani ko'rib shayx Basriy hayron bo'ladi. Duoga qo'l ochib, daraxt shoxining qurush sababini Ollohdan so'raydi. Bu qush umri davomida ibodat qilmagan, benamoz insonning qabri ustiga qo'ngan vaqtda, qabr tuprog'idan oyog'iga yopishdi. Daraxtga qo'ngan vaqtda oyog'ining buzuq fe'lliligidan daraxtning shoxi quridi, degan ovoz keladi.

Bu o'rinda “*ganjashq*” – chumchuq qushi bo'lib, benamoz insonlarning ramzi sifatida ifodalangan. Shu o'rinda haqli savol tug'iladi. Nima uchun aynan chumchuq? Hikoyatning mohiyatini chuqurroq anglash uchun chumchuq va u bilan bog'liq mifologik qarashlarni o'rganish zarur.

Chumchuq “Devoni lug'atit turk” asarining I tomida “*qushg'ach*” [“Девони луғатит турк”, 382-бет] shaklida kelgan. “Devoni lug'atit turk” III tomida esa chumchuq bir nechta nomlar bilan ya'ni “*chanchurg'a*”, “*secha*” shaklida keladi. “At tuhfat uz-zakiyatu fil lug'atit turkiya” lug'atida “*shirsha*” shaklida, “Kelurnoma”da “*chumchug*” nomi bilan ataladi. “Qisasi Rabg'uziy”da esa chumchuq “*kelaz*” nomi bilan kelganligiga ham guvoh bo'lishimiz mumkin. Bilamizki, chumchuq yura olmaydi. Buning sababi esa Iso Masihni ranjitganligi haqidagi quyidagi afsona bilan izohlanadi. Unga ko'ra, Iso masih xochga tortilgan vaqtda, uni xochga to'g'irlashga yordamlashib yuboradi. Shundan so'ng Xudo chumchuqlar oilasini la'natlaydi va ularga yerda yurish qobiliyatini bermaydi. Ilmiy-biologik jihatdan esa oyoqlari juda kaltaligi va agar yurgan taqdirda ham bir oyog'i harakatga kelganda ikkinchisi muvozanatni ushlay olmasligi bilan izohlanadi. Ko'pgina boshqa qushlardan farqli o'laroq, chumchuqlar havoda uzoq vaqt turolmaydi – ular odatda 15-20 daqiqa uzluksiz parvozdan keyin charchashadi.

Chumchuq obrazi Nosiriddun Rabg'uziyning “Qissasi Rabg'uziy” asarida Odam alayhissalom haqidagi hikoyatda ham keladi. “*Anchada Iblis yer yuzindagi qush-qurtlarni yig'ib aydi: “Er yuzinga kim ersa keldi sizlarga mengzamaz. Sizlarni urug'inguz birla o'lturgusi turur, tarkin yig'ilib ani o'lturung. O'lturmasangiz tinmagaysiz”, tedi. Qamug' yig'ilib keldilar. Ilk burun sicha kelib Odamnung boshing'a qo'nub sochin yula boshladi. Aning uchun Odam o'g'lonlari sichani tutub yungini yulub so'klurlar [“Қисаси Рабғузӣй”, 34-бет].* Ya'ni bir vaqt Iblis yer yuzidagi qush-qumrsqalarni yig'ib deydi: “Yer yuziga bir jonzot keldiki, u sizlarni urug'-aymog'ingiz bilan qirib tashlaydi, hammalaring bir uni o'ldiringlar, bo'lmasa omon qolmagaysizlar”. Hammalari yig'ilib keladilar. Eng avvalo, sicha (chumchuq) kelib, Odamning boshiga qo'nib, sochini yula boshlaydi. Shuning uchun Odam avlodlari

sichani tutib, patlarini yulib, pishiradilar. Mazkur parchada chumchuq odamga qarshi chiqqan qush sifatida talqin qilingan. Chunki, u Iblisning gapiga quloq soldi va Olloh buyurgan ish ya'ni insonlarga sajda qilishdan bosh tortdi. Benamoz insonlar ham Olloh buyurgan ish ya'ni besh vaqt namozni vaqtida ado etmagan, shaytonga bo'ysunuvchi insonlardir. Huvaydo asarida benamoz insonlar salom bersa alik olmaslikni, och bo'lsa ham taomini yemaslikni, kasal bo'lsa holidan ham xabar olish kerakmasligini, hattoki, o'lsa janozasini ham o'tkazmaslikni uqtiradi. Muhammad payg'ambar aytganlarki, kim namoz o'qishni qasddan tark qilsa, u kishi Ka'bada onasi bilan 72 kun zino qilgan bilan barobar bo'ladi [“Похати дил”, 63-бет].

Asarning Ibrohim alayhissalom qissasida ham chumchuq qushi haqida yuqoridagi mazmunga o'zaro yaqin hikoyat keltirilgan: “*Aymishlar, bir yig'ochliq yer o'tun yig'dilar, tegrasinga adimdin tom yoptilar, teva birla gugurd suvadilar. Anda kezin o't yoqdilar. Ikki yildin burun Ibrohimni og'ir kishan birla bog'lab ev ichinda tutar erdilar. O'n tun-kun o't kuydi, kuchlandi. Aydilar: “Bor Ibrohimni emdi o'tqa oting”. O'tning adizligi ularning qarisi birla yigirmi qari erdi. O't kelturub yoqg'an Ibrohimning otasi qarindoshi Hozar erdi. Lut payg'ambar aning o'g'li erdi. Qarlug'och tumshug'i birla suv kelturub ul o'tg'a quyay erdi. Ibrohim aydi: “Ey qarlug'och, saning tumshuqungdagi suv bu o'tg'a netak bilgurgay”. Ibrohim anga ezgu duo qildi. Kalaz kelib o'tni uray erdi. Ibrohim anga la'nat qildi. Qirq tun-kun kuydi*” [“Қисаси Рабғузий”, 68-бет]. Ya'ni, bir yig'ochlik (taxminat 9 km) yerni o'tin bilan to'ldiradilar. Atrofini teri bilan to'sadilar. Tuyalarda gugurt suvi keltiradilar. Shundan keyingina o't yoqadilar. O'n kecha-kunduz olov yonib, kuchlanadi. Olovning balandligi ularning o'lchovida yigirma qari (tirsak) edi. Ibrohim alayhissalomni ikki yildan beri og'ir kishanlarga bog'langan holda uy ichiga qamab qo'ygan edilar. O'tning yoqilganiga o'n kun bo'lganda Ibrohimni o'tga oting, deya farmon beriladi. Olov keltirib o't yoqqan Ibrohimning ota qarindoshi Hozar (Lut payg'ambarining otasi) edi. Qaldirg'och tumshug'ida suv keltirib, olovga quyadi va Ibrohim uni ezgu duo qildi va u insonlarga do'st bo'ladi. Chumchuq esa kelib o'tni qanoti bilan uradi, shu bois uni la'natlaydi, qirq kecha-kunduz o'tda kuyadi. Chumchuq cho'p tashigani uchun ham hamma odamlar uni tutib patini yulib, o'tga pishirib yeydilar. Bundan ko'rinadiki, Huvaydo benamoz insonlarni chumchuq obrazi orqali tasvirlagan. Chunki benamoz insonlar ham la'natlangan, o'tda yonuvchi insonlardir. Ularga mahshar kunida jazo muqarrardir. Shuning uchun ham Huvaydo har bir musulmon farzandini islomning besh farzidan biri bo'lgan namozni o'z vaqtida ado etishga chaqiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, chumchuq adabiyotda faqat salbiy obraz sifatida tasvirlanmagan. Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy” asarida donishmand, uzoqni ko'ra oladigan aqlli insonlar ramzi sifatida gavdalanadi. Ya'ni ovchi chumchuqqa tuzoq qo'yadi va bir chumchuq tuzoqqa ilinadi. Ovchi uni qo'yib yuborsa, unga uchta o'git aytishini bildiradi. O'gitlardan birini ovchining qo'lida, qolgan ikkitasini esa daraxt shoxida aytmoqchiligini so'zlaydi. Ovchi rozi bo'ladi. Chumchuq ilk o'gitini aytadi: bo'lmaydigan narsaga kim so'ylasa so'ylasin, ishonma. Ovchi ikkinchi o'gitni eshitish uchun uni qo'yib yuboradi. Chumchuq tomga qo'nib, ikkinchi o'gitini aytadi. Ya'ni, ovchiga o'tgan-ketgan narsalar uchun g'am yemasligini, fursatni boy bersa xafa bo'lmasligini vaqtning qadrini bilib, pushaymonlik bilan vaqt o'tkazmasligini aytadi. So'ngra qo'shimcha qilib, qornida o'n dirhamlik inju borligini va bu inju ovchining barcha avlodlariga yetishini aytadi. Ovchi chumchuqni qo'yib yuborgani uchun afsus qilib, yig'lay boshlaydi. Chumchuq ovchining ikki o'gitiga ham amal qilmaganini ko'rib, o'zi uch dirham chiqmasligini, qanaqa qilib qornida o'n dirham bo'lishi mumkinligi aytadi. Ovchining hushi joyiga kelib, uchinchi o'giti nima ekanligini so'raydi. Chumchuq devordan daraxt shoxiga qo'nib, ikkita o'gitiga amal qilmaganini, uchinchi o'gitni eshitishi befoyda ekanligini aytib uchib ketadi [“*Маснавийи маънавий*”, 46-бет]. Chumchuq qushi keyingi davr adabiyotida ko'p uchraydi. Said Ahmadning “Xotinboz chumchuq”, Shukur Sa'dullaning “Ayyor chumchuq”, Quddus Muhammadiyning “Chumchuqcha haqida ertak”, Safar Barnoyevning “Dangasa chumchuq” kabi asarlarini misol qilib keltirish mumkin. “Dovyurak chumchuq” (o'zbek xalq ertagi), “Dangasa chumchuq” (tojik xalq ertagi), “Sichqon va chumchuq” (udmurt xalq ertagi) ertaklarida ham chumchuq obraz sifatida turlicha talqin etilgan.

Rus adabitoiyida ham chumchuq obrazi uchraydi. Maksim Gorkiyning “Chumchuqcha” hikoyasida ota-onaga itoat qilish, ularga ishonish, ularning mehr va g'amxo'rligini qadrlash, ulardan o'rnak olish, yaxshi maslahatlarga amal qilish, xatolarini tan olish va tuzatish minnatdorlik, kamtarinlik, ehtiyotkorlik, e'tiborli bo'lish, izlanuvchanlik, fidoyi bo'lish, hayot uchun kurashish ulug'langan. Hikoyada bir juft chumchuq palapon ochib, ismini Pudik qo'yadi. Chumchuqcha juda baquvvat va qiziquvchan, bir joyda o'tira olmaydi. U hammom ustiga uya qurgan. Ota-ona chumchuqlar qurtlarni va boshqa oziq-ovqatlarni yig'ib, bolasiga olib kelishadi. Palapon olamni ko'rish uchun onasini gapiga quloq solmay, inidan chiqib yerga tushadi. U hali kichkina, o'zini himoya qila olmaydi: xavf va tahdidga uchraydi. Uni darrov hovli mushugi payqab qolib, Pudikni ushlab olmoqchi bo'ladi. Biroq shu payt onasi kelib, uni butun vujudi

bilan himoya qiladi. Vaqti kelib, Pudik uchib ketishga muvaffaq bo'ladi, biroq onasi dumsiz bo'lib qoldi. Bu yerda chumchuqlar orqali har bir oiladagi vaziyat ramziylik asosida yorqin ifodalab berilgan.

Xulosa qilib aytganda, "Rohati dil" dostonida bugun uchun kerakli bo'lgan axloqiy masalalar badiiy jihatdan talqin etilgan. An'anaviy chumchuq obrazi benamoz insonlarning ramzi sifatida tasvirlangan. Asar o'quvchilar qalbida eng nozik his-tuyg'ularni uyg'otadi, ularga hayotga muhabbat, iymonli, pok e'tiqod egasi bo'lishga chorlaydi. Asarda keltirilgan rivoyat va hikoyatlarning aksariyati o'z manbasiga ega. Bu sujetlar xalq og'zaki ijodidan bahra olgan. Shuningdek, asardagi qiziqarli va ibratomuz voqealar asar qahramonlarining taqdiri bilan mustahkam bog'lanib keladi. Har bir inson o'z qilmishi, yurish-turishi va amallariga ko'ra ma'lum darajaga erishadi. Hikoyatda ko'tarilgan asosiy masala insonlarning ma'naviy-diniy kamolotiga erishish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хувайдо. Роҳати дил. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. 60- б.
2. Saidbek Hasan. Xassos shoir va dostonnavis Xo'janazar Huvaydo "Rohati dil". –Т. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1994.
3. Носирулдин Бурхонуддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. – Т.: Ёзувчи. 1990. 54-б.
4. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. Биринчи, иккинчи ва учинчи дафтарлар. Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржимаси. Тузатилган учинчи наشري. – Т.: "Adabiyot uchqunlari" нашриёти. 2014. – Б. 46.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 11-жилд. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2005. – 330 б.
6. Махмуд Қошғарий. Девони луғатит турк. – Т.: "Фан" нашриёти. 1967. – Б. 382.

UO'K 80/81

O'ZBEK RASMIY MULOQOTNING O'RGANILISHI

X.Sh.Narxodjayeva, prof.v/b., *Pedagogika va iqtisodiyot universiteti, Qarshi*
J.Ismatova, talaba, *Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikda rasmiy nutqiy muloqot turlarining o'rganilishi, o'zbek rasmiy uslubi, ularning janrlari, til xususiyatlarini yoritishda N.Mahmudov boshchiligidagi mualliflar jamoasi tomonidan yaratilgan nashrlarning tahlili, o'zbek tilshunosligida qonun tilining xususiyatlari, rasmiy nutq egalarining nutqiy va notiqlik mahoratini egallashidagi yo'nalishlar, nutqiy muloqot qoidalari, tergov, sud jarayonidagi muloqot masalalarini yoritishga qaratilgan fikrlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, norasmiy muloqot, rasmiy muloqot, lisoniy vosita, muloqot turlari.

Аннотация. В статье проводится изучение видов формального речевого общения в языкознании, узбекского формального стиля, их жанров, анализ публикаций, созданных авторским коллективом под руководством Н. Махмудова в освещении языковых особенностей, характеристики юридического язык в узбекском языкознании, значение овладения речевыми и ораторскими навыками обладателей формальных речей, направления, правила речевого общения, анализ научной литературы, направленный на освещение вопросов общения на следствии, в судебном процессе покрыты.

Ключевые слова: общение, неформальное общение, формальное общение, языковая среда, типы общения.

Abstract. In the article, the study of the types of formal speech communication in linguistics, the Uzbek formal style, their genres, the analysis of the publications created by the team of authors led by N. Mahmudov in the coverage of the language features, the characteristics of the legal language in Uzbek linguistics, the influence of the owners of official speech on the acquisition of speech and oratory skills directions, the rules of speech communication, the analysis of scientific literature aimed at illuminating the issues of communication in the investigation, court process are covered.

Keywords: communication, informal communication, formal communication, linguistic medium, types of communication.

Jahon tilshunosligida o'tgan asrning ikkinchi yarmiga kelib funksional stilistika masalalariga keng e'tibor qaratilishi natijasida ko'plab tilshunoslikda nutq uslublarning vazifaviy xususiyatlarini ilmiy uslubda o'rganish harakati yuzaga keldi. Natijada qator tilshunoslikda badiiy, so'zlashuv, ilmiy, ommabop nutq uslublari qatorida rasmiy uslub, uning janrlari, til xususiyatlarini aniqlashga jiddiy e'tibor qaratildi.[1] Bu muammo, ayniqsa, rus tilshunosligida chuqur o'rganildi.

Rus tilshunosligida nutq uslublari tadqiqiga vazifaviy yondashuv o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab yuzaga keldi. Rus tili stilistikasi masalalari tahliliga bag'ishlangan V.V.Vinogradov, M.N.Kojina, A.I.Yefimov, M.M.Mixaylov, YE.Isserlin, A.N.Kojin, O.A. Krilova, V.V.Odinov, N.S.Valginaning tadqiqot ishlarda nutq uslubi turlari qatorida rasmiy uslubga xos vazifaviy xususiyatlar ham yoritildi.[2]

Rus tilshunosligida rasmiy uslub va uning janrlari tipologiyasi T.Anisimova, M.Shirinkina, S.Fedyurko, A.Mixaylova, N.Tatarnikova tomonidan maxsus tadqiq etildi. Bu ishlarda o'tgan asrning 90-yillarida rus tilshunosi M.M.Baxtin [3] tomonidan ilgari surilgan nutqiy janrlar haqidagi nazariy qarashlar rivojlantirildi. [4]. Rasmiy uslub, uning janrlari haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar monografiyalar, maqolalar hamda rus tilidagi ko'plab o'quv adabiyotlaridan ham o'rin oldi. [5]

S.Maksimov, P.Veselov, N.Chigridova, I.V. Gerasimenko, A.Stebletsova, M.M. Isupova, B.E.Aznauryan, N.A.Karaban tadqiqotlarida rasmiy nutqiy muloqotning pragmatik, lingvomadaniy, kognitiv xususiyatlari ochib berildi. Masalan, S.Maksimovning tadqiqotida xalqaro shartnomalarning pragmatik xususiyatlari tahlil qilindi. P.Veselov rasmiy xatlar yordamida amalga oshiriladigan muloqot madaniyatini ochib berdi. N.Chigridova nemis tili materiallari misolida rasmiy muloqot jarayonida kommunikantlarning xulqi masalasini o'rganishga e'tiborini qaratdi. A.Stebletsova ingliz va rus tillari materiallari asosida rasmiy matnning milliy-madaniy xususiyatlarini tekshirdi. M.M.Isupova, B.E.Aznauryan, N.A.Karaban o'z tadqiqotlarida rasmiy nutqiy muloqotning kognitiv xususiyatlarini yoritishdi.

G'arb tilshunosligida ham rasmiy nutqiy muloqot masalalari tadqiq etilgan ko'plab ishlarni kuzatish mumkin. Masalan, F.Bargiyela-Chiappini, S.Nickerson, B.Planken, A.Trosborg, P.E.F.Jorgensen tadqiqotlarida ishbilarmonlik faoliyatida amalga oshadigan rasmiy nutqiy muloqot xususiyatlari o'rganilgan. [6]

O'zbek tilshunosligida o'tgan asrning 80–90-yillaridan boshlab rasmiy uslub, uning janrlari, rasmiy nutqning xususiyatlarini o'rganishga e'tibor qaratildi. Jumladan, E.M.Gurtuyeva qishloq xo'jaligidagi ish yuritish materiallari asosida oliy o'quv yurtlari milliy guruh talabalariga rasmiy muloqot nutqini o'rgatish masalasini tahlil qildi.

D.A.Babaxanovanning tadqiqot ishida rasmiy uslubning funksional xususiyatlari, leksik, grammatik birliklari, janriy xususiyatlari yoritildi. [7] D.S. Qulmamatov O'rta Osiyo elchixonalari buyruqlarining til xususiyatlarini o'rgandi. [8] Keyinchalik rasmiy uslub, uning janriy va til xususiyatlari Q.Omonov, N.Sadinova, D.Teshaboyeva, R.Karimov tadqiqotlarida turli aspektlarda o'rganildi. Bu ishlarda rasmiy uslubning shakllanish tarixi, vazifaviy-uslubiy, til xususiyatlari qiyosiy-tarixiy, sistem-struktur, milliy-madaniy, lingvopragmatik aspektlarda tekshirildi. Jumladan, N.Sadinovanning "O'zbek tili ish yuritish terminologiyasi" mavzusidagi dissertatsiyasida esa rasmiy idoraviy uslubga xos terminologik tizim birliklari tahlilga tortildi. [9] Q.Omonovning tadqiqot ishida ilk va o'rta asrlardagi turkiy rasmiy uslub, uning shakllanishi, taraqqiyoti, til xususiyatlari o'rganildi. [10] D.Teshabayevanning tadqiqoti ishbilarmonlik faoliyati doirasida yozilgan xatlarda nutqiy etiketning ifodalanishi masalasini o'rganishga qaratilganligi bilan xarakterlidir. Ushbu tadqiqotda rus va o'zbek tillaridagi rasmiy xatlar qiyosan o'rganildi. [11]

D.Lutfullayevaning "Mustaqillik davri rasmiy-idoraviy ish uslubi taraqqiyoti" deb nomlangan monografiyasida esa mustaqillik davrida o'zbek rasmiy-idoraviy uslubida yuz bergan leksik, morfologik, sintaktik o'zgarishlar aniqlanib, tahlilga tortilgan. [12]

O'zbek rasmiy uslubi, uning janrlari, til xususiyatlarini yoritishda N.Mahmudov boshchiligidagi mualliflar jamoasi tomonidan yaratilib, to'ldirilgan holda ketma-ket nashr etilgan "O'zbek tilida ish yuritish (munshaot)" (1990), "Ish yuritish" (2003), "Davlat tilida ish yuritish" (2020) amaliy qo'llanmalarining alohida o'rni mavjud.

D.Lutfullayevaning e'tirof etishicha, o'zbek tilida rasmiy-idoraviy ish hujjatlarini yozish va rasmiylashtirish tartibini ishlab chiqishga bag'ishlangan hamda mustaqillik davri ish hujjatlari matnining lingvistik xususiyatlarini o'rganishni boshlab bergan ushbu kitoblarda mustaqillik davrida o'zbek rasmiy-idoraviy ish hujjatlarida ro'y bergan ayrim o'zgarishlar tahlilga tortilgan. Bu davrda ish hujjatlari matniga kirib kelgan yangi birliklar yoki uzoq yillar davomida qo'llanib kelingan ruscha o'zlashmalar o'rniga hosil qilingan o'zbekcha muqobillari haqida ma'lumot berilgan, ish hujjatlari matnining ayrim morfologik va sintaktik xususiyatlari yoritilgan.

Darhaqiqat, mazkur kitobda rasmiy uslubning janrlari va har bir janrning til xususiyatlari nisbatan chuqur yoritilgan. Unda rasmiy-idoraviy ish hujjatlari tashkiliy, farmoyish, ma'lumot-axborot hujjatlari, xizmat yozishmalari, xodimlar faoliyatiga doir hujjatlarga bo'lingan holda o'rganilgan hamda ularning har biriga hujjat namunalarini asosida tavsif berilgan.

Ma'lum bo'ladiki, rasmiy nutqiy muloqot turlari, asosan, nutq uslublariga oid manbalarda, uslublar tahlili doirasida o'rganildi. Rasmiy uslubning xususiyatlari, turlari yoritilgan ilmiy tadqiqot ishlarida, shuningdek, o'quv adabiyotlarida asosiy e'tibor rasmiy nutqiy muloqotni o'rganishga emas, balki ushbu uslubning til vositalarini aniqlashga, ularning lingvistik xususiyatlarini o'rganishga qaratildi.

Xullas, rus va boshqa tilshunosliklarda rasmiy nutqiy muloqot, uning turlari tadqiqiga oid ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan, ammo o'zbek tilshunosligida bu sohada amalga oshirilgan ishlarda, asosan,

rasmiy uslub, uning ichki turlari, har bir turning janrlari, ularning xususiyatlari, til vositalari tahliliga qaratilgan. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida rasmiy nutqiy muloqot, uning turlari, har bir turning pragmatik, lingvomadaniy, kognitiv xususiyatlarini o'rganish dolzarb vazifalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ковалёв А.Н. Азбука дипломатии. – М.: “Интерпракс”, 1993; Веселов П.В. Аксиомы делового письма: культура делового общения и официальной переписки. – М.: Маркетинг, 1993;
2. Иссерлин Е.М. Официально-деловой стиль. – М., 1970. – 41 с.; Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В. Функциональные типы русской речи. – М., 1982. – 223 с.;
3. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Собрание сочинений в 5 томах. – М.: Русские словари, 1997. Т. 5. – С. 159-206.
4. Анисимова Т.В. Типология жанров деловой речи: риторический аспект: Дисс. ... д-ра филол. наук. – Краснодар, 2000. – 417 с.;
5. Солганик Г.Я. Стилистика текста. Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 253 с.; Кузнецов И.Н. Деловое общение. Деловой этикет. Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2005;
6. Bargiela-Chiappini F., Nickerson C., Planken B. Business discourse. – Houndmills: Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. – 282 p; Trosborg A., Jorgensen P.E.F. Business discourse: text and context. – Bern: Peter Lang International Academic Publishers, 2005. – V. 19. – 250 p.
7. Бабаханова Д.А. Официально-деловой стиль современного узбекского литературного языка: Автореф. канд. филол. наук. – Ташкент, 1987.
8. Кулмаматов Д.С. Среднеазиатские дела посольского приказа как источник для истории русского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1995. – 37 с.
9. Садинова Н. Ўзбек тили иш юришти терминологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2020. – 54 б.
10. Омонов К. Туркий расмий услубнинг юзага келиши ва такомил (илк ва ўрта асрлар): Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – 73.
11. Тешабаева Д.М. Речевой этикет делового письма (на материале русского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2000. – 19 с.
12. Лутфуллаева Д. Мустақиллик даври расмий-идоравий иш услуби тараққиёти. – Тошкент: Нодирабегим нашриёти, 2020. – 95 б.

UO'K 81'33

MAQOLLAR ORQALI YASHIRIN AXBOROTNING IFODALANISHI

Q.Nazarov, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilidagi turli xil tipga mansub matnlarda qo'llangan maqollar pragmatik tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida maqollarning matnlar tarkibidagi kontekstual oshkora va yashirin ma'nolari ko'rib chiqiladi hamda maqollar orqali yetkazilayotgan axborotda yashirin va oshkora ifodalar aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *tagma'no, yashirin axborot, oshkora axborot, kommunikativ maqsad, implikasiya*

Аннотация. *В данной статье прагматично анализируются пословицы, используемые в разных типах текстов на узбекском языке. В процессе анализа рассматриваются контекстуальные явные и скрытые значения пословиц в текстах, а также выявляются скрытые и явные выражения в информации, передаваемой пословицами.*

Ключевые слова: *подтекст, скрытая информация, открытая информация, коммуникативная цель, импликация*

Abstract. *In this article, proverbs used in different types of texts in the Uzbek language are pragmatically analyzed. In the process of analysis, the contextual overt and hidden meanings of proverbs in the texts are considered, and the hidden and overt expressions in the information conveyed by proverbs are identified.*

Keywords: *presupposition, hidden information, open information, communicative purpose, implication*

Kirish. Maqollar murakkab va har tomonlama tadqiq etishni talab qiladigan birliklar hisoblanadi. Maqollarni ilmiy jihatdan o'rganishda juda ko'p sohalarga murojaat qilish lozim [1,11]. Maqollar har qanday madaniyatga mansub xalq donoligi va an'analari ko'rsatib beruvchi tengsiz badiiy ifodalar hisoblanadi. Ma'lum bir xalqqa tegishli bo'lgan qadriyatlar, urf-odatlar, umumiy qarashlar maqollarda aks etadi. Maqollar mag'ziga ularni yaratgan xalqning asriy hayoti, dunyoqarashi, urf-odatlari singib ketgan. Modomiki, shunday ekan, maqollarning tarixiy ildizlarini aniqlash, ularning g'oyaviy – tematik mazmunini ochib berish ko'p izlanishni, uzoq yillar mobaynida sabr-toqat bilan ish olib borishni taqozo etadi [2,8]. So'zlovchi muloqot jarayonida o'z kommunikativ maqsadini amalga oshirish uchun maqollardan unumli tarzda foydalanadi. Buni turli xil xarakterdagi matnlarda kuzatish mumkin. Muloqotga kirishuvchi o'z maqsadini maqollar orqali yashirin ifodalaydi va bu maqollarni pragmatik aspektida tahlil qilish zaruratini tug'diradi. Ma'lum kontekst orqali axborotning ifodalanishi xususida

M.Hakimov: “Ifoda semantik tuzilishidagi hamma uchun ma'lum bo'lgan axborot oshkora (eksplitsit) mazmun deb qaraladi. Buni mantiqiy atama bilan propositsiya deb yuritiladi. Qolaversa, ifoda tarkibida ochiq bayonga ega bo'lmagan presuppozitsion axborot ham ishtirok etadi” – deya ta'kidlaydi[3,74]. Ko'rinadiki kontekstdagi ifodaning semantik tarkibida oshkora axborotdan tashqari yashirin axborot ham ishtirok etishi mumkin. Bunday axborotlar turli leksik, fonetik, morfologik, sintaktik vositalar yordamida tinglovchiga yetkazilishi mumkin. Maqollar tarkibida donolik bilan qo'llangan so'zlar, ularning semantik strukturasi bu birliklarni turlikon tekstlarda presuppozitsion axborotni yetkazish imkonini beradi.

Tadqiqot metodlari va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot uchun ma'lumotlar o'zbek tilidagi turli uslubga kiruvchi matnlardan tanlab olindi. Maqollardagi yashirin axborotni tahlil qilish davomida K.M.Karamatova va H.S.Karamatov, Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov, T.Mirzayev, A.Musoqulov, B.Sarimsoqov kabi tilshunos olimlarning to'plamlariga tayanildi. Shuningdek, presuppozitsiya hodisasi va uning chuqur tahliliga doir bir qancha dunyo miqyosida va o'zbek tilshunosligida tadqiqot olib borgan olimlarning ishlari ko'rib chiqildi.

Shuningdek, ifodaning yashirin mazmuni haqida tilshunos olim M.Hakimov “O'zbek pragmalingsvistikasi asoslari” asarida quyidagi fikrlarni aytib o'tadi: “Umuman yashirin mazmun ifodalash shakllari turlicha ko'rinishlardan iborat bo'lganligi uchun ularni dastlab ikki guruhga ajratib olamiz

- 1.Umumiy yashirin ma'nolar
- 2.Xususiy yashirin ma'nolar”[3,89].

M.Hakimov fikricha, maqollar ham umumiy yashirin ma'no ko'rinishlarini yuzaga chiqaruvchi maxsus matnlar sifatida ajratiladi [3,90]. Bunday birliklar orqali ifodalanagan tagma'nolar har qanday nutq ishtirokchisi uchun ma'lum bo'lishi bilan xarakterlanadi. Chunki maqolning yuzaga kelishi ma'lum bir xalqning turmush tarzi bilan chambarchas bog'liqdir. Mieder [4, 17] fikricha, maqollar izchil ma'noli, qisqa, xalq orasidagi mashhur gaplarni aks ettiruvchi va o'z ichiga donolik, haqiqat, odob-axloq hamda an'anaviy qarashlarni olgan metaforik, ixchamlashtirilgan, oson esda qoluvchi, shuningdek avloddan avlodga o'tuvchi shakllar hisoblanadi. Demak, maqol paremiologik birlik sifatida o'zida qisqa va ixcham ifodani saqlaydi, shu bilan birga undagi mazmun har doim ham oshkora ifodalanavermaydi. Asosan , bunday birliklarda mazmun yashirin tarzda bo'ladi, u orqali yetkazilayotgan axborot takibida obrazlilik, ta'sirchanlik va to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmaydigan tagma'no ham yotadi.

Tahlil natijalari va muhokama. Inson nutqiy faoliyatni amalga oshirar ekan, u o'zining kommunikativ maqsadini turli matnlarga asoslanga holda amalga oshiradi. Kundalik hayotimizning bir qismiga aylangan paremiologik birliklar bunda katta rol o'ynaydi. Ayniqsa, maqollar orqali tinglovchiga axborotni yanada ta'sirchan shaklda yetkazish mumkin. Shu bilan birga maqollar oddiygina axborot tashish vazifasidan tashqari, yashirin mazmunni ham yetkazishi mumkin. Masalan, “*O'zingda yo'q - olamda yo'q*”[5,467] maqoli orqali “kerakli narsa vaqtida topilmaydi”, “*Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi*”[5,484] maqoli “ bir guruhga kiruvchi (yoki kasbga ega) odamlar bir-birini sotmaydi”, “*Yoqig'liq qozon yopig'liq qolsin*” [5,130] deyish orqali “bu sir(gap)ni hech kimga aytma” yashirin tagma'nolar nazarda tutiladi.

Maqollarda yashirin ma'noning ifodalanishi nafaqat o'zbek tilida, balki boshqa tillarda ham kuzatiladi. Masalan, ingliz tilidagi ba'zi maqollarga e'tibor qaratsak: “*Barking dogs seldom bite*” [6, 18] (*Qopag'on it tishini ko'rsatmas*)- “jim yuradigan odamdan ko'p narsa kutsa bo'ladi”, “*After a storm comes a calm*” [7,21] (*suv bir loyqalamay tinimas*)- “hammasi iziga tushib ketadi” qabilidagi tagma'nolar ushbu maqollardan kelib chiqadi.

Ifodaning yashirin tarzda idofalanishini badiiy matnlarda qo'llangan maqollarda ham ko'rish mumkin. Masalan:

“*Ellikboshi ho'kizni juda naqd qilib qo'ydi – go'yo u ko'chaga chiqsa bas – ho'kiz topiladi. Bu "xudo yallaqagur" shunchalik qilgandan keyin bir nima berish lozim-da. Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi. Bu odam ellikboshi bo'lish uchun ozmuncha pul sochganmi? Mingboshining bir o'ziga yetti yuz bog' beda, bir toy bergani ma'lum*”. (A.Qahhor)

Ushbu badiiy matndan olingan parchada “*Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi*” maqoli “Bu “*Xudo yallaqagur*” shunchalik qilgandan keyin bi nima berish lozim-da” ifodasining mantiqiy davomi desak ham bo'ladi. Maqol orqali “hech bir ish manfaatsiz bo'lmaydi” yoki “biror narsa bermasang ishing bitmaydi” mazmunidagi tagma'no o'quvchiga oydinlashadi.

“*B a s h o r a t. «Ichingdan chiqqan baloga, qayga boray davoga» — yaxshimanmi, yomonmanmi — oyimni farzandiman. Oyim mendan tonmaydilar. «Qo'ng'iz bolasini oppog'im deyar ekan, tipratikon yumshog'im deyar ekan», «Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga».*

F a r m o n. «Ko'p gap eshakka yuk».

S o t t i. Sleduyushiy”. (Said Ahmad)

Yuqoridagi badiiy matndan olingan parcha to'lig'icha tagma'noli maqollar ustiga qurilgan. "Ichingdan chiqqan baloga, qayga boray davoga" maqoli orqali "Yaqin insoning seni qadrlamasa, hech kimga dardingni aytoilmaysan", "Qo'ng'iz bolasini oppog'im deyar ekan, tipratikon yumshog'im deyar ekan", "Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga" maqollari bilan "Har kim o'z farzandini yaxshi yoki yomonligiga qaramasdan ardoqlaydi", "Ko'p gap eshakka yuk" maqoli bilan

"Kerakli gapni gapir" qabilidagi umumyashirin tagma'no anglashiladi. Yuqoridagi badiiy matnlardan olingan bir nechta misollar shuni ko'rsatadiki, so'zlovchi o'z kommunikativ maqsadini har doim ham oshkora ifoda bilan bayon etmaydi. Yashirin mazmunga ega axborotdan foydalanish nutqiy faoliyatni amalga oshiruvchining ruhiy holati, tinglovchilarga bo'lgan munosabati bilan uzviy bog'liqdir. Ayniqsa badiiy matn tarkibida tagma'noli maqollardan foydalanish qahramon umumiy holatini ochib berishda qo'l keladi.

Xulosa. Maqollar xalq donoligi natijasida yuzaga kelgan va o'zida qisqa, ixcham mazmunni jamlovchi paremiologik birlik hisoblanadi. Yuqoridagi tahlil qilingan maqollarda ham maqsad qilingan axborot qisqa va ixcham bo'lishidan tashqari umumyashirin mazmunni o'zida ifodalaydi. Maqollar o'z mazmun mundarijasida ma'lum xalqqa xos madaniy, lingvokulturologik, kognitiv belgilarni tashish bilan birga yashirin tagma'noli axborotni ham kontekst bilan bog'liq holda yuzaga chiqaradi. Maqollarning umumyashirin axborotni ifodalashi ushbu nutqiy birliklarning pragmatik aspektida yanada kengroq tadqiq qilish ehtiyojini tug'diradi. Bunda, albatta, matnning stilistik belgilari, inson omili, nutqiy vaziyat kabi omillar ham hisobga olinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qobilbek N. O'zbek va ingliz tillarida IT zoonimli ayrim maqollarning kognitiv-semantik tahlili //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 36. – C. 154-157.
2. Shorahmedov Sh., Shomaqsudov Sh. Hikmatnoma: Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi bosh redaksiyasi, 1990. 527 b.
3. Hakimov. M O'zbek pragmalinqvistika asoslari-Toshkent: Akademnashr, 2013. 157 b.
- 4.W. Mieder, Proverbs: A Handbook. London:Greenwood Press. 2002.
5. Shorahmedov Sh, Shomaqsudov Sh. Hikmatnoma: Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi bosh redaksiyasi, 1990. 527 b.
6. Karomatova K.M, Karomatov H.S. Proverbs-maqollar- пословицы: Toshkent: Mehnat, 2000. 400 b.
7. Jennifer Speake, Oxford Dictionary of Proverbs: Great Britain:Oxford University Press,2008, 625 p.

UDC 821.111

INTERPRETATION OF EDUCATIONAL AND SOCIAL PROBLEMS IN THE NOVEL OLIVER TWIST BY CHARLES DICKENS

M.X.Niyazova, PhD, associate professor, Bukhara State University, Bukhara

F.A.Kushaeva, Master Student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola Charlz Dikkensning "Oliver Twist" romanida tasvirlangan ta'lim va ijtimoiy muammolarni tahlil qiladi. Matnni diqqat bilan o'qish va ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali Dikkens yetim bolaning kurash tarixidan qashshoqlik, bolalar mehnati, jinoyatchilik va 19-asrda Angliyada ta'lim olish imkoniyatlarining yetishmasligini tanqid qilish uchun qanday foydalanishini o'rganadi. Romanda quyi sinflarning ijtimoiy harakatchanligini cheklaydigan ish uylari va jinoiy muhitdagi tizimli ijtimoiy tengsizlik va qorong'u sharoitlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oliver Twist, Charlz Dikkens, ta'lim, qashshoqlik, ijtimoiy sinf, ish joylari, jinoyatchilik, islohot

Аннотация. В этой статье анализируются образовательные и социальные проблемы, изображенные в романе Чарльза Диккенса "Оливер Твист". Благодаря внимательному прочтению текста и обзору научной литературы в нем исследуется, как Диккенс использует историю борьбы мальчика-сироты, чтобы критиковать суровые реалии бедности, детского труда, преступности и отсутствия возможностей для получения образования в Англии 19 века. В романе освещается системное социальное неравенство и мрачные условия в рабочих домах и криминальной среде, которые ограничивали социальную мобильность низших классов.

Ключевые слова: Оливер Твист, Чарльз Диккенс, образование, бедность, социальный класс, рабочие дома, преступность, реформа

Abstract. This article analyzes the educational and social problems portrayed in Charles Dickens' novel Oliver Twist. Through a close reading of the text and a review of scholarly literature, it examines how Dickens uses the story of an orphan boy's struggles to critique the harsh realities of poverty, child labor, crime, and a lack of educational opportunities in 19th century England. The novel highlights systemic social inequities and the grim conditions in workhouses and criminal environments that restricted social mobility for the lower classes

Keywords: *Oliver Twist, Charles Dickens, education, poverty, social class, workhouses, crime, reform*

Charles Dickens' 1837 novel *Oliver Twist* tells the story of an orphan boy born into harsh conditions in an English workhouse who gets drawn into the criminal underworld of London before eventually finding a home with a kind benefactor. On the surface, it is a suspenseful tale that showcases Dickens' mastery of character, plot, and social satire. However, a deeper analysis reveals that Dickens also uses the novel as a vehicle to explore and critique the educational and social problems of his era. This article examines how *Oliver Twist* reflects Dickens' views on education and society. Through a close reading of the novel supplemented by scholarly research, it interprets Dickens' portrayal of the hardships faced by impoverished children, the inequities in opportunities for social advancement, and the need for charitable intervention and reforms to address these ills. In doing so, Dickens turns a spotlight on the difficult living conditions, dangerous labor, and lack of schooling for the lower classes in England during the 1830s, which he saw as serious problems that required fixing. The article argues that by exposing the grim realities of poverty and making an emotional appeal to readers, Dickens aimed to raise awareness of these issues and advocate for social change, especially increased access to education for the poor. As such, *Oliver Twist* stands as both a gripping story and an influential work of 19th century social criticism.

This article relies on a detailed analysis of the primary text of *Oliver Twist*, with a focus on close reading of key passages related to the novel's educational and social themes [1]. The novel was read multiple times to identify relevant scenes, characterizations, plot points, and social commentaries that reveal Dickens' perspective on the problems facing poor children in his time. Passages were carefully selected to demonstrate how the story of Oliver's plight mirrors larger systemic issues. This textual analysis was supplemented by a review of scholarly literature about the educational and social aspects of *Oliver Twist* and Dickens' related works and activities.

Several scholars have examined how Dickens' portrayal of poverty and crime in *Oliver Twist* reflects actual social conditions in England at the time [2] [3]. Morgentaler (2000) explores how the novel depicts urban squalor and the economic dislocation caused by industrialization through its vivid descriptions of London's underworld [4]. Scheckner (1998) argues that Dickens uses the plot to expose how workhouses and the criminal environment could exert a corrupting influence on poor children in the absence of other options [5]. Dickens drew heavily from real-life reports and his own observations of poverty in London, which he supplemented through his visits to workhouses and interviews with social reformers [6].

Other researchers have focused on the importance of education in *Oliver Twist* and Dickens' efforts to promote expanded access to schooling for the lower classes. Worth (2007) contends that the novel critiques a society that denies basic education to the poor, which Dickens saw as a key factor trapping youth like Oliver in a hopeless cycle. The squalid conditions of the workhouses are presented as a stark contrast to the edifying environments of the few charity schools that existed. Andrews (2013) notes that the character of Mr. Brownlow serves as a mouthpiece for Dickens to express his belief in the transformative power of education. Notably, in his own life, Dickens helped found a "ragged school" in London to educate the city's poorest children and gave fundraising speeches promoting education for all. Dickens presents the impersonal way Oliver is treated as "Boy number twenty" and given "no more than necessary" food and other provisions as an indictment of society's heartless policies towards the poor [1]. This reflects the harsh realities of England's "Poor Laws" of the 1830s that forced the destitute into prisonlike institutions [6]. While billed as providing "protection" for homeless youths, Fagin's criminal network serves as a dark parody of the educational and social services denied to the likes of Oliver. Fagin gives the boys food, shelter, and a twisted sense of belonging but forces them to participate in his "school" for thieves [1]. Any charity is deeply tainted. Fagin deliberately corrupts and exploits the boys for his own gain. He is assisted by the menacing Bill Sikes, who frequently beats the children. Dickens depicts the criminal underworld as almost a parallel society with its own cruel codes and punishments. Without better options or guidance, pauper youths could easily be drawn into this seedy environment and trained for a life of crime which provided their only means of survival.

Dickens' sympathetic portrayal of *Oliver Twist* and the other poor children in the novel serves as a powerful critique of the social inequities and lack of educational access in 19th century England. By tracing Oliver's journey from the workhouse to the criminal underworld and then to a middle-class home, Dickens reveals how much one's social position and moral development depends on the environment they are born into and raised in, not their innate character. As Morgentaler (2000) notes, while Oliver is able to preserve his pure heart, most youths in his situation would likely be corrupted by the overwhelming squalor and lack of options surrounding them [4]. The novel is full of examples of adults misusing

positions of authority to exploit vulnerable children for their own gain, like Fagin or the sadistic workhouse managers. With no access to schooling or honest employment to improve their lot in life, the pauper youths are at the mercy of such cruel influences.

However, Dickens also argues that positive interventions by individual philanthropists or society at large can help break this vicious cycle of poverty and open up opportunities for the poor. Mr. Brownlow's adoption of Oliver shows the impact a good education and caring guardians can make on a child's life prospects. But since he is a relative stranger, the story suggests the need for a broader social safety net. The character of Miss Maylie serves as a stand-in for the reader, forced to confront the scope of the problem and recognize the need for major reforms to help pauper children, not just one-off acts of kindness. Scheckner (1998) argues that Dickens uses melodrama to shock the Victorian middle-class out of complacency about the poor and spur them to action [5]. By mixing grim social realism with suspense and tear-jerking scenes, Dickens makes a strong emotional appeal to the reader's conscience. The educational and social problems portrayed in *Oliver Twist* reflect actual conditions in England during the 1830s when Dickens was writing. The Poor Law Amendment of 1834 created a system of prison-like workhouses similar to the one depicted in the novel's opening, where conditions were intentionally harsh to discourage dependency [2]. Most didn't even teach basic literacy. Child labor was still common, and schooling for the lower classes was limited to a small number of philanthropic "ragged schools" started in London's East End around this time [9]. The rapid population growth and economic dislocation of the early Industrial Revolution contributed to a surge in urban poverty. London's population doubled between 1800 and 1850, with the number of "casual poor" living in overcrowded slums increasing along with it [4]. Many orphans or children of destitute parents ended up in workhouses, apprenticeships, or a life of crime.

In conclusion, *Oliver Twist* is a prime example of how Dickens used his immense talents as a writer to cast a critical eye on the educational and social problems of his era. Through the poignant story of an orphan's struggle for survival and redemption, Dickens presented a powerful indictment of a system that failed to protect and nurture its most vulnerable members. At the same time, he pointed the way towards a more just and compassionate society, in which access to education and opportunity would not be determined by the circumstances of one's birth. While much has changed since Dickens' time, the novel remains a compelling call to confront poverty, cruelty, and injustice wherever they persist and to work towards a world in which all can have the chance to fulfill their innate potential. In this way, *Oliver Twist* is more than just a literary classic; it is a vital part of an ongoing conversation about how to build a fairer and more inclusive society for all.

REFERENCES

1. Dickens, C. (1837). *Oliver Twist*. Richard Bentley.
2. Richardson, R. (2012). *Dickens and the workhouse: Oliver Twist and the London poor*. Oxford University Press.
3. Mayhew, H. (1851). *London labour and the London poor*. Griffin, Bohn, and Company.
4. Morgentaler, G. (2000). *Dickens and heredity: When like begets like*. Macmillan.
5. Scheckner, P. (1998). *An anthology of Chartist poetry: Poetry of the British working class, 1830s-1850s*. Associated University Presses.
6. Kaplan, F. (1988). *Dickens: A biography*. Johns Hopkins University Press.

UDC: 811.111.347

FUNCTIONAL-STYLISTIC FEATURES OF LEGAL TEXTS IN ENGLISH

T.J.Nizomova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ingliz tilida, har qanday tilda bo'lgani kabi, stilistikaning o'rni juda katta. Umuman, stilistika tillardagi matnlarning stilistik xususiyatlari bilan shug'ullanadi. Funktsional-stilistik xususiyatlar ingliz tilidagi huquqiy matnlarning ravshanligi va aniqligi uchun ajralmas hisoblanadi. Ushbu hujjatlar huquqiy tushunchalarni to'g'ri yetkazish uchun maxsus terminologiya va murakkab jumla tuzilmalaridan foydalangan holda rasmiy ohangni namoyish etadi. Ingliz yuridik tilining o'ziga xos xususiyatlari juda xilma-xil bo'lib, ushbu maqolada asosan funktsional va stilistik xususiyatlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *huquqiy matnlar, stilistika, funktsional stilistika, lingvistik tahlil, reglament, hujjatlar, nominalizatsiya.*

Аннотация. *В английском языке, как и в любом языке, очень важна роль стилистики. В целом стилистика занимается стилистическими особенностями текстов на языках. Функционально-стилистические особенности являются неотъемлемой частью ясности и точности юридических текстов на английском языке. Эти документы имеют формальный тон, в них используется специализированная терминология и сложные структуры предложений для*

точной передачи юридических концепций. Специфика английского юридического языка весьма разнообразна, и в данной статье анализируются преимущественно функциональные и стилистические особенности.

Ключевые слова: юридические тексты, стилистика, функциональная стилистика, лингвистический анализ, нормативные акты, документация, номинализация.

Abstract. In English, as in any language, the role of stylistics is very important. In general, stylistics deals with the stylistic features of texts in languages. Functional-stylistic features are integral to the clarity and precision of legal texts in English. These documents exhibit a formal tone, employing specialized terminology and complex sentence structures to convey legal concepts accurately. The specific features of the English legal language are very diverse, and this article mainly analyzes the functional and stylistic features.

Key words: legal texts, stylistics, functional stylistics, linguistic analysis, regulations, documentations, nominalisation.

Introduction. Just as every language has its own characteristics, English legal texts also have stylistic characteristics. Texts of this type are mostly written in a formal style and are devoid of stylistic embellishments. At first glance, legal texts seem stylistically narrow due to their precision, but their features are quite diverse. We can see this in the example of the English language. Nowadays, the rule of law prevails in most places, and legal affairs in these places are increasingly international. In addition, English is the most popular international language. Subsequently, it is significant and fundamental for us to talk about the expressive elements of legitimate English to assist pertinent experts and researchers in managing lawful texts in English.

Legitimate English or language of regulation is the style of English utilized by attorneys and other lawful experts in pleadings, legitimate composition and the drafting of composed material. Various components of legitimate language are Authoritative records like agreements, licenses, and so on. In court pleadings like summonses, briefs, decisions, etc. Regulations for models Demonstrations of Parliament and subordinate regulation, case reports, and others are also considered as legitimate resources. What's more, lawful correspondence. Customarily, Legitimate English was the property of attorneys from English-speaking nations like the U.S., the UK, Canada, Australia, New Zealand, Kenya, and South Africa, which have shared customary regulation practices. However, legitimate English is presently a worldwide peculiarity utilized all through the world which is the reason it is alluded, presently a day, as law speak or legal jargon.

Stylistics concentrates on style, so text examination in the field of stylistics covers variation levels. These levels incorporate graphology, grammar, lexical, syntactic, discourse, prosodic, semantic and pragmatic, and phonology. The investigation of the text test is completed by the qualities of these language levels.

Materials and methods. Formal style (style of official documents) - conservative, structural forms and clichés, syntactic constructions, archaic words, complete clarity of the subject, all emotion and subjective modality are completely excluded.

“Basic Types of Legal Documents:

Instrument. This is a formal legal document that grants (or proves the grant) of a right. Examples: • Deeds, Wills, Mortgages, etc.

Pleading. This is a formal statement by a party in the context of litigation. Examples: complaints, answers.

Document. This applies to any other communication set to a permanent medium that is relevant to a legal issue. Examples: police reports, photographs, letters, etc.”[1]

As one of the expert styles of English, legitimate English is frequently utilized by judges, attorneys, examiners, significant researchers and different experts in their work. According to the rules at the graphological level, legal English has stylistic features such as the same capitalization, the same font style and size in legal documents of the same type. For example, in the Constitution of the United States of America, the phrases “We the people of the United States of America”, “To establish a more perfect union”, “To establish justice”, “to insure internal tranquility”, etc., are repeated. All these phrases, with some initials, basically represent or value some lexical item. In addition, legal English is capitalized in the keywords of some legal documents in English. In addition, the lexical level is also very important in English legal discourse.

Results. English legal texts contain many lexical units. Another methodological feature of legal texts in English is their high degree of **formality**. To achieve this level, legal texts mainly include the use of auxiliary words such as “shall” and “will”:

*“The Electors **shall** meet in their respective States, and vote by Ballot for two Persons, of whom one at least **shall not** an Inhabitant of the same State with themselves. And they **shall** make a List of all the Persons voted for, and of the Number of Votes for each; which List they **shall** sign and certify, and transmit sealed to the Seat of the Government of the United States, directed to the President of the Senate” [2].*

Capitalization of names is frequently used not only for individuals, but also for organizations and some documents. For example: *“**Treason** against the United States, shall consist only in levying **War** against them, or in adhering to their **Enemies**, giving them **Aid** and **Comfort**. No **Person** shall be convicted of **Treason** unless on the **Testimony** of two **Witnesses** to the same overt **Act**, or on **Confession** in open **Court**.” [3]*

In addition, we can also witness the frequent use of unusual prepositions in English legal texts. According to scholar Charrow [1979], examples of such prepositions are *“as”* and *“in the event of”*. Also, although the pronoun “any” is considered redundant in other styles, it is often used in formal style texts: *any children, any other assets, any encumbrances.*

Just like in the Uzbek language, we can find many pairs of words in the English language. Such words are often found in legal texts. It should be noted that the use of such words is one of the distinctive features of legal discourse. Such words include: *Last will and Testament, Give and bequeath, Will and bequest, Aid and abet, Cease and desist, Rules and regulations.*

Archaic words. The most important aspect of legal English is that it uses a lot of archaic words, such as Middle English words and Old English words. This characteristic of the language indicates its regularity, solemnity, strictness and authoritativeness. It should be noted that the influence of Old English and Middle English in modern English is very large. Although words from these periods are hardly used in modern everyday English, legal and legal texts retain archaic words from these periods and words that convey their meanings.

Words such as *whereby, thereafter, hereby, henceforth*, which are considered conjunctions, are often found in legal English. In addition to such archaic expressions, the famous linguist **David Mellinkoff** also gives the following examples:

***Here** words: hereby, hereafter, herein, hereof, heretofore, herewith;*

***Aforesaid** and **forthwith**;*

***Thence** and **thenceforth**;*

***Where** words: *whereas* and *whereby*;*

***There** words: *thereafter, thereat, thereabout, thereby, therefore, thereon, thereto, thereupon, therewith*;*

***Witnesseth**, which means to furnish formal evidence of something.*

Passives. These are also one of the main features of legal texts and formal documents. But in some cases, the active verb can be more suitable than the passive verb, so you need to be careful when working with these forms. In some cases, the meaning given in the text cannot be expressed without passive verbs, and the passive voice remains the only choice because there is almost no other unit in the language that can perform this task. In the following example, you can see the usage of passives in legal writing:

*“As tax increases **are ruled out**, lower marginal tax rates and a broadened tax base **are advised**, similar to what **was practiced** in the United States at the time.” [4]*

Long and complex sentences. According to legal scientist Driedger, the use of long and complex words in documents is one of the main features of English official style. Because the legal text requires definite and exact units and there should be no confusion in the meaning of each sentence. In fact, most of the Common Law System uses a lot of words in one sentence and the sentences are therefore very long, sometimes even more than 10 sentences. You can see an example of a similar sentence below:

“The Congress, whenever two thirds of both Houses shall deem it necessary, shall propose Amendments to this Constitution, or, on the Application of the Legislatures of two thirds of the several States, shall call a Convention for proposing Amendments, which in either Case, shall be valid to all Intents and Purposes, as Part of this Constitution, when ratified by the Legislatures of three-fourths of the several States, or by Conventions in three fourths thereof, as the one or the other Mode of Ratification may be proposed by the Congress; Provided that no Amendment which may be made prior to the Year One thousand eight hundred and eight shall in any Manner affect the first and fourth Clauses in the Ninth Section of the first Article; and that no State, without its Consent, shall be deprived of its equal Suffrage in the Senate.” [4]

Conclusion. The English legal language is very rich, and even more diverse stylistic features can be seen in it. Density and incomprehensibility are characteristics of legal English, or legalese. Contracts, wills, and sentences are incomprehensible to the average person due to unique elements found in most

legal texts. Thus, there have been movements in recent years advocating that "law should be comprehensible for people."

REFERENCES:

1. https://www.nationalparalegal.edu/Slides_New/Legal_Document_Prep/SH/Slides_01.pdf
2. Constitution of the US, Article II section 1
3. Constitution of the US, Article III section 3
4. Constitution of the US, Article V
5. The Language of the Law Book by David Mellinkoff, 1963
6. Construction of Statutes, Second Edition, by E. A. Driedger, Volume 63, Number 3 (1985)
7. Charrow, R.P. and Charrow, V.R. (1979) Making Legal Language Understandable: A Psycholinguistic Study of Jury Instructions. Columbia Law Review, 79, 1306-1374.

UO'K 808.5

ISAJON SULTON HIKOYALARIDA YETIMLIK MOTIVNING POSTMODERNISTIK TALQINI

M.T.Norbaboyeva, katta o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada I.Sulton hikoyalarida uchragan yetimlik motivi va yetim bola obrazi muammosi o'rganilgan. Asarlarda yetim bolalar obrazi qiyosiy kontekstda folklorning ertak va maqol janrlariga monand o'rganilgan hamda obrazlarning ruhiy holatlari poetik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, badiiy obraz, "Yetim bola" obrazi, folklor, maqol, yetimlik motivi, yetimlik muammosi, yetimlik mavzusi.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается мотив сиротства и образ сироты в рассказах И.Султана. В произведениях образ детей-сирот исследуется в сравнительном контексте, аналогичном жанрам народных сказок и пословиц, поэтически анализируются душевные состояния героев.

Ключевые слова: художественный образ, художественный образ, образ «Мальчика-сироты», фольклор, пословица, мотив сиротства, проблема сиротства, тема сиротства.

Abstract. This scientific article examines the motif of orphanhood and the image of an orphan in the stories of I.Sultan. In the works, the image of orphans is studied in a comparative context, analogous to the genres of folk tales and proverbs, and the mental states of the characters are analyzed poetically.

Key words: fiction, artistic image, "Orphan boy" image, folklore, proverb, motif of orphanhood, problem of orphanhood, topic of orphanhood.

Kirish. O'zbek nasrida postmodernistik talqin hikoya janrida ham badiiy aks ettiriladi. Jumladan, I.Sulton hikoyalarida ham yangicha yondashuvlar, qahramon ichki dunyosi, ruhiy evrilishlari, obrazga yangicha munosabat motivlari kuzatiladi. Hikoya kompozitsiyasi noan'anaviy tasvir elementlariga boy.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek nasrida modernistik va postmodernistik asarlarning talqini o'zbek adabiyotshunoslari S.O'nar, I.Shomurodov, S.Quronov kabi olimlarning ilmiy-tadqiqotlarida kuzatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Qismat", "Shamolli kecha" hikoyalari tahlili badiiy obrazlar tizimiga qiyosiy-tipologik, sentimental, analitik yondashuv asosida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Postmodernizm yo'nalishi barcha jahon xalqlari adabiyoti kabi o'zbek nasrida ham yetakchi uslubga aylanib ulgurdi, adabiyotshunos olimlarning ham ilmiy bahs-munozalariga ham sabab bo'lmoqda. "Tushunmaydigan qilib, murakkab yozish o'tgan asrning sakson-to'qsoninchi yillarida qoldi. Bugun jahon adabiyotda soddalik tomon yuz burmoqda. Postmodernizmning o'ziga xos jihati ham shu aslida – barcha uslub va qarashlarga o'rin berish, bag'rikenglik bilan yondashish. U modernizm kabi keskin emas, xilma-xillikni ma'qullaydi, barcha yangi va eski uslublar bilan hamkorlik qiladi"[1]. Postmodernizmda yozilgan asarlar mikrosyujetlarning makrosyujetni to'ldirishi, qahramon xatti-harakatlarida ruhiy tasvir elementlarining boyligi, retrospektiv xayolotning mavjudligi bilan farqlanadi.

N.Eshonqul ijodini o'rganishga qaratilgan ishlarda modernizm va "G'arbiga taqlid"[2] degan jumla ishlatilsa, I.Sulton ijodi postmodernizm va folklor motivlari bilan bog'lanadi. I.Sulton nasrining o'ziga xosligi shundaki, uning asarlarida global muammolar bilan milliy muammolar badiiy uyg'unlasha olgan. Yozuvchining hikoyalarida hikoya strukturasining mavhumligi, hikoyaning badiiy qolipiga tushmasligi, nasrda badiiy tafakkurning, ruhiyat tasvirlarining o'ziyoq hikoya mazmunini bera olishi ijodkorning o'zgacha uslubini ko'rsatadi.

I.Sultonning "Shamolli kecha" hikoyasi o'zbek badiiy nasrida yetimlik motivi yetakchilik qilgan postmodernistik yo'nalishdagi asarlaridan biridir. Hikoya epigrafida ("Yetim bola, hoy bola, Singling qani, boy bola?.." R.Rahmat) misralarining aks etishi asarda yetimlik mavzusi tasviriga urg'u berilganligini ko'rsatadi. Hikoyaning "Shamolli kecha" deb nomlanishidan esa shamol yaxshilikka ishora

qilmasligi, kecha so'zining qo'llanishi yetimlarning taqdirida qandaydir qorong'u holat yuz berishiga ishora qilayotgandek tuyuladi. Shamolning yetimlarga qarama-qarshi esishi ular uchun taqdirning kutilmagan zarbasiga o'xshaydi. Badiiy tasvirlashda shamol tasviriga muallifning alohida e'tibor qaratishi shamol o'zbek xalqida yo'ldagi to'siq, g'ov ramzini ham ifodalashini ko'rsatadi. Hikoyada buvinikidan tinchlik, yemak istab yo'lga chiqqan yetim aka-singilning buvining uyigacha yo'lda chekkan qo'rquvlari, iztiroblari o'zbek folklorida uchraydigan yetimlik motivlarini eslatadi. Hikoyada zamonaviy hayot tasviri keltirilgan bo'lsa-da, qo'yilgan muammo folklor janridagi tasvirlarga monand. "O'zbek modern adabiyoti namunalarini kuzatar ekanmiz folklorga bo'lgan kuchli murojaatni, mifik obrazlar, afsona va rivoyatlardagi syujet, motivlardan badiiy-g'oyaviy maqsadlarda keng foydalanilganini ko'rishimiz mumkin"[3].

Azaldan o'zbek xalq ertaklarida yetim bolalarga to'siqlarning ko'p uchrashi, ularning biror narsaga erishishi uchun katta qarshiliklarga duch kelishini ko'rish mumkin. Hikoya matni kichikkina bo'lsa-da, unda barcha zamonlarning hayotiy dolzarb muammolari ko'tarilgani, xalqimizning "Otasiz yetim gul yetim, Onasiz yetim sho'r yetim" maqolini eslatadi. I.Sultonning "Shamolli kecha" hikoyasida onasi vafot etib, ota qo'lida qolgan bolalar taqdiri tasvirlanadi. O'gay onaning bolalarga befarqligi, ota zulmidan qo'rqan yetimlarning ro'zg'ordagi hamma ishlarni o'z gardaniga olishi, shuning evaziga buvisinikiga borishiga imkon yaratilishi yaqqol ko'rinadi. Shamolning uvillashi, bolalarga qarshi esishi hayotda yetimlarga qilingan zo'ravonliklar, ruhiy zarbalar ramziday yangraydi.

I.Sultonning "Qismat" hikoyasini o'qigan kitobxon yozuvchi mahoratini ko'radi. Hikoyaning kompozitsion qurilishi va tasvir usuli noan'anaviy. Hikoyada kichik o'g'il, o'rtancha o'g'il, katta o'g'il, ota va kampir kabi obrazlar tasviri noodatiy. An'anaviy o'zbek hikoyachiligida hikoya qahramonlarining nomlari alohida badiiy ma'no kasb etar edi. I.Sultonning mazkur hikoyasida esa qahramonlarning birortasi nomlanmaganligi hikoyaning o'ziga xos uslubga ega ekanligini ko'rsatadi. Hikoyaning syujet liniyasi esa har bir obrazning o'z hikoyasiga egaligi, bir muammoga turlicha munosabatga ega ekanligini ko'rsatish orqali badiiy talqin etiladi. Hikoyada otasidan ayrilgan bolalarning ota haqidagi turlicha munosabatlari badiiy aks etadi. Hikoyaning asosiy qahramonlari otasi erta vafot etgan yetim o'g'illar. Hikoyada yetimlik motivi asosiy planda tasvirlansa-da, hikoya matnida yetim so'zi uchramaydi.

Hikoya syujeti kichik o'g'il hikoyasining keltirilishi bilan boshlanadi. Kichik o'g'ilning hikoyasi boshqa hikoyalardan farqli tasvirlanadi, ya'ni uning qarashlari bilan akalarining qarashlari mos kelmaydi. Kichik o'g'il qattiqqo'l va badjahl otaning o'zini tomga uloqtirganini eslay olmaydi, shuning uchun unda otaga nisbatan nafrat ko'zga tashlanmaydi. Aksincha, bu tasvirlardan otani sog'inishi, qumsashi seziladi. Kichik o'g'ilning hikoyasida baliq go'yo ota obrazi. Baliqning tilla baliqqa aylanishini intiq bo'lib kutadi, barcha orzularining sarobga aylanishi uni ruhan azoblaydi.

O'rtancha o'g'il hikoyasida esa otaning ruhi baliqqa aylanganligi haqida ishora qilinadi. "Bir gal aytgan ediki, odamning ruhi boshqa narsalarning ichiga, ko'pincha kapalakka yoki kichkinaroq jonzotlarga, ba'zan kattalariga ham kira oladi". "Kapalak uchib kelib jim o'tiradi, uning ichidagi marhumning ruhi esa tevarakni tomosha qiladi" deb o'rtancha o'g'il onasining so'zlarini eslaydi. [4]

Bundan tashqari o'rtancha o'g'il hikoyasida uning tush epizodi ham tasvirlanadi. Tushida bir cholning otaning baliqqa aylangani haqidagi fikrlari uni kichik o'g'ilning baliq haqidagi so'zlarini eslatadi.

Kampirning hikoyasida esa ota ko'zi ko'rmay qolgan kundan boshlab tushiga kiradi va baliq yesa ko'z nurlari qaytishini ta'kidlaydi. Faqat kampirgina eridan rozi ekanligini hikoyasida aytadi.

Katta o'g'ilning hikoyasida esa otaning qahri qattiqligi eslanadi, otaga nafrat tasvirlanadi. "Ana endi qozonda jizillab kuyyapsan, ota. Do'xaxda shunaqa kuyishingni orzu qilgan edim. Xudoyi taolo shunga belgi qilib seni jo'natdi, jo'natgandayam olovda qovuriladigan qilib jo'natdi"[5].

Ko'rinadiki, katta o'g'ilning ko'z o'ngida otaning onani o'ldirmoqchi bo'lagani uning nafratiga sabab bo'ladi va katta o'g'il bir umr shu azob bilan yashaydi, bunday qahri qattiq otani kechira olmaydi, aksincha undan o'ch olish istagi bilan yashaganini baliqni jizillatib qovurib go'yo otaga nafratini oshkor ifodalaydi. Katta o'g'ilning qalbidagi o'zni baliqning jizillab qovurilgani pasaytiradi go'yo.

Xulosa va takliflar. Hikoyada barcha personajlarning hikoyasi ota obraziga qaratiladi. Asar otaning bevaqt yetim qolgan bolalari tilidan hikoya qilinadi. Hikoya kompozitsiyasi makrosyujetni to'ldiruvchi mikrosyujetlar badiiy qolipi asosida tuzilgan. Hikoya qahramonlari nomlanmagan; katta o'g'il, o'rtancha o'g'il va kichik o'g'il kabi noodatiy tasvirga ega. Hikoyada yetimlik mavzusi bor, otasizlik, bolalardagi ruhiy zarbalar tilga olinsa-da, biroq ular yetim so'zi bilan izohlanmaydi. Yuqoridagi badiiy talqinlarga asoslangan holda hikoyani postmodern yo'nalishida yozilgan deyish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ismoil Shomurodov. Asl adabiyot haqida o'ylar. "Yoshlik" jurnali, 2014 yil, 6-son.

2. Sanayev M. Nazar Eshonqul asarlari uslubiyati. Respublika ilmiy-amaliykonferensiyasi. ISSN (E) 2184-1334. 30.01.2021.
3. Sa'dullo Qur'onov. Ibtido va modern «Yoshlik» jurnalining 2012 yil 1-son.
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/isajon-sultonov-1967/isajon-sulton-qismat-hikoya>
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/isajon-sultonov-1967/isajon-sulton-qismat-hikoya>
6. Kuchqarova M. Hozirgi o'zbek nasrida badiiy shartlilik: filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T.: 2018. – 280 b.

UDK: 81.3

INGLIZ TAOM NOMLARINING ETIMOLOGIYASI

*M.B.Norboyeva, magistrant, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz**O.P.Uralova, PhD, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz*

Annotatsiya. Ushbu maqola Ingliz tilidagi taom nomlarining etimologiyasi ya'ni kelib chiqishiga bag'ishlanadi. Shuningdek, ushbu maqolada ingliz tilidagi taom nomlarining ma'nolari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Gamburger, Sukkotash, Biskvit, Barbekyu, Sauté, Jerk tovug'i, Devils on horseback, Vopi pirogi, Sundaes, Shaxmat pirogi.

Аннотация. Данная статья посвящена этимологии, то есть происхождению названий продуктов питания в английском языке. В этой статье также представлена информация о значениях названий продуктов питания на английском языке.

Ключевые слова: Гамбургер, Суккоташ, Печенье, Барбекю, Соте, Вяленая курица, Дьяволы на лошадах, Пирог с коклюшем, Мороженое, Шахматный пирог.

Abstract. This article is devoted to the etymology, that is, the origin of food names in English. This article also provides information about the meanings of food names in English.

Keywords: Hamburger, Succotash, Biscuits, Barbecue, Sauté, Jerk Chicken, Devils on horseback, Whoopie Pie, Sundaes, Chess Pie.

Ingliz tili lug'atida minglab taom nomlariga duch kelishimiz mumkin, ammo ularning barchasi ham aynan ingliz tiliga borib taqalmaydi. Qadimdan dunyo aholisining bir joydan ikkinchi joyga ko'chib borishi, o'sha mamlakatning urf-odatlarini, yashash tarzini va albatta taom nomlarini ham yangi makonlarida tadbiq qilishlariga sabab bo'ladi. Quyida ingliz tilidagi ayrim taom nomlarining kelib chiqishi va ularning ma'nolari haqida ma'lumot beriladi.

1. Gamburger. Pishirilgan qiyma go'shtni iste'mol qilish jarayoni 800 yildan ko'proq vaqtga ega, ammo uni patti shaklida shakllantirish va bulochka orasiga qo'yish zamonaviyroq tushunchadir. Germaniyaning Gamburg shahri nomi bilan atalgan hamburgerlar 19-asr dengizchilari tomonidan mashhur bo'lgan deb hisoblangan, ular Rossiya Boltiqbo'yidan maydalangan xom mol go'shtini iste'mol qilish g'oyasini qaytargan. Ammo ko'pchilik Amerika uslubidagi burgerni birinchi bo'lib taqdim etishni da'vo qiladi:

1) 1885 yil, Viskonsin shtatidagi Seymur shahridan Charli Nagrin Outagami okrugi yarmarkasida o'zining ho'kiz stendidan hamburger sotdi.

2) 1885 yil, Ogayo shtatining Akron shahridan bo'lgan Frank va Charlz Menches hamburgerni O'rta G'arbiy yarmarkalarda, poyga yig'ilishlarida va fermerlarning pikniklarida 100 kishilik konsessiya pallasida sayohat qilganlarida ixtiro qilganliklarini da'vo qilmoqdalar.

3) 1900-yil, Konnektikut shtatidagi Nyu-Xeyven shahridan Lui Lassen o'zining Nyu-Xeyvendagi tushlik taomida birinchi "burger"ni taqdim etgani ham qayd etilgan.

2. Sukkotash. Pishirilgan yangi makkajo'xori va tishli Lima loviyalaridan iborat klassik janubiy taom, sukkotash birinchi marta ingliz tilida 1700-yillarning o'rtalari va oxirlarida paydo bo'lgan. Looney Tunes muxlislari Mushuk Silvestr har safar Tweety Bird uning qo'lidan qochganida, "Tufferin' thuccotash" deganini eshlari mumkin. U o'zi bilmagan holda bu jozibali undovni Narragansettdagi hindcha msickquatash so'zidan qabul qildi, "makkajo'xorining butun yadrolari qaynatilgan".

3. Biskvit. Frantsuz tilidan "ikki marta pishirilgan" uchun pechene o'zining asl ma'nosida tekis, yupqa pechene yoki krakerlarni anglatadi. Britaniyalik oshpazlar bu pishirish usulidan uzoq safarlarda pishiriqlarini yoki dengiz pechenelarini tiniq saqlash uchun foydalanganlar; Italiya biskottillari bu maydalangan dengiz gazaklariga o'xshaydi.

4. Barbekyu. Aksariyat amerikaliklar bu shirin, shirin, achchiq yoki quruq ishqalangan noziklikni tatib ko'rdilar, ammo uning nomining kelib chiqishi haqida bir nechta kelisha olmaydi. Qiziqarli munozarali nazariyalarga quyidagilar kiradi:

1) frantsuzcha "de barbe à queue" iborasi, bu "soqoldan dumgacha" degan ma'noni anglatadi.

2) 19-asr Shimoliy Karolinadagi viski, pivo, bilyard va qovurilgan cho'chqa taklif qiladigan bar uchun reklama, Bar-Beer-Cue-Pig deb nomlanuvchi,

3) tubjoy amerikalik va Karib dengizi dialektlarida uchraydigan barabicu so'zidan kelib chiqqan bo'lib, keyinchalik ispan tilida barbacoa bo'lib, "muqaddas otash qudug'i" degan ma'noni anglatadi.

5. Sauté qovurish, qovurish yoki pishirish kabi amerikacha pishirish atamasi keng tarqalgan, ammo bu so'z fransuzcha "sakrash" degan ma'noni anglatadi. "Ovqatni sevuvchilarning hamrohi" so'zlash deganda skovorodkada yoki tovada oz miqdorda yog' yoki boshqa yog'da ovqatni to'g'ridan-to'g'ri olovda tez pishirish deb ta'riflaydi. Professional oshpazlar odatda dastani yordamida idishdagi ovqatni aylantiradilar, bu esa bu akrobatik pishirish jarayonini tavsiflovchi sakrash sifatini oshiradi.

6. Jerk tovuq'i. Nomidan farqli o'laroq, Yamaykaning bu ixtisosligi hech qachon sizning mashinangizni ishlatmagan yoki tushlik pulingizni o'g'irlamagan. Ko'pgina oshpazlik tarixchilarining ta'kidlashicha, Jerk tovuqi o'z nomini achchiq go'shtni issiq olovda pishirish bilan bog'liq ko'plab uyushmalardan yoki ispancha charqui, ya'ni quritilgan go'sht degan ma'noni anglatadi. Asl texnika go'shtni (odatda cho'chqa go'shtini) mahalliy ziravorlar va chili bilan ziravorlash, uni buzilmasligi uchun chekish va hamma narsani o'choqda sekin qovurishdan iborat edi. Bugungi kunda ko'pchilik ziravorlarga xushbo'y qalampir, issiq chili, tuz, kekik va sarimsoq kiradi.

7. Orqada iblislar. 1970-yillardagi ushbu mashhur ziyofatning "farishta" yoki "iblis" versiyasini tanlaysizmi, siz mazali, bekon bilan o'ralgan luqma olasiz, bu aniq. Ba'zilarining ta'kidlashicha, yong'oq yoki chutney bilan to'ldirilgan bu pastirma bilan o'ralgan olxo'ri o'z nomini qora va qizil ranglarning shaytoncha kombinatsiyasidan olgan. Boshqalar ishtaha etimologiyasini Angliya janubidagi qishloqlarga hujum qilganda grotesk va qo'rqinchli zirhlar shakli sifatida bekonga o'ralgan norman askarlariga ishora qilish bilan izohlaydilar.

8. Sundaes. Ushbu sousli shirin taomning birinchi rasmiy hujjatlari 1892 yilda Ithaca Daily Journal da chop etilgan dorixonaning yangi muzqaymoq ixtisosligining Cherry Sunday deb nomlanuvchi reklamasiga borib taqaladi. Afsonaga ko'ra, farmatsevt cherkovdan keyingi haftalik ziyofat uchun kelgan muhtaramni xursand qilish uchun gilos siropi va shakarlangan olcha bilan bir qoshiq vanilli muzqaymoq qo'ydi, demak, yakshanba kuni! Shu bilan birga, Viskonsin va Buffalo (Nyu-York) shtatlarida gazlangan ichimliklar buzuvchi ta'sirga ega va yakshanba kuni berilmasligi kerak, deb hisoblab, muzqaymoq sodasiga gazzsiz muqobil sifatida yakshanbani yaratdilar.

9. Vopi pirogi. Pensilvaniyada ular "gobs" sifatida tanilgan, ammo ko'pchilik bu kichkina kek va qaymoqli sendvichlarni "wopie pies" deb atashadi. Chiqindilarni istamaydigan Amish turmush tarzi mahsuloti bo'lgan bu taomlar qo'shimcha tort xamiridan foydalanish uchun yaratilgan. Bolalar va fermerlar bu maxsus shirinliklarni topish uchun tushlik qutillarini ochganda, afsonaga ko'ra, ular "Vuui!" Vanil kremli shokoladli keklar klassik, ammo mavsumiy qovoq versiyalari ham mashhur bo'ldi.

10. Shaxmat pirogi. Ushbu shirin janubiy desert tarixiga sho'ng'ishda ritsarlar va yepiskoplarni uyda qoldiring, chunki u xuddi shu nomdagi gaame bilan hech qanday aloqasi yo'q. Shakar, sariyog', tuxum, vanil va ba'zan ayrandan iborat bo'lgan shaxmat pirogi atrofida aylanib yuradigan folklor bu nom ortida bir nechta turli imkoniyatlarni taklif qiladi:

1) "Shaxmat" "pishloq" so'zining noto'g'ri talaffuzi bo'lib, shirinining yaqin qarindoshi bo'lgan limonli tvorog pirogidagi tvorogni nazarda tutadi.

2) Bu pirog juda ko'p shakarni o'z ichiga olganligi sababli uni muzlatgichda emas, balki ko'krak qafasida (Janubiy tortma bilan talaffuz qilinadi) saqlash mumkin.

3) Bu juda yoqimli hid nima degan savolga, plantatsiya oshpazining javobi: "Bu Jes' pirogi".

11. Eng qadimgi va eng keng tarqalgan oziq-ovqat nomlaridan biri frantsuz kartoshkasini Belgiyaning kambag'al aholisi, ularning aksariyati baliqchilar tomonidan ixtiro qilingan.

Sabzavotlari yomonlashishi yoki chirishi oldidan foydalanish uchun ular kartoshkani kesib, qovurishardi. Bu, ayniqsa, qishda baliq yetishish qiyin bo'lgan davrda sodir bo'ldi.

Bu taom birinchi jahon urushi paytida amerikalik askarlarga frantsuz tilida so'zlashuvchi belgiyaliklar tomonidan taqdim etilgan, shuning uchun ularni "frantsuz kartoshkasi" deb atashgan. O'shandan beri bu nom saqlanib qolgan.

12. Hindiston taomlarining asosiy taomi bo'lgan yog'li tovuq go'shtini bu yerda ovqatlanadigan ko'pchilik bir zumda sevib qolishadi!

Odatda tovuq bo'laklarini pishirish va pomidor pyuresi va qaymoq (yoki yogurt) kabi boshqa ingredientlardan tayyorlangan maxsus sousni pishirish orqali tayyorlanadi, bu nafaqat mazali, balki juda mashhur - shuning uchun ham bu nom vaqt o'tishi bilan saqlanib qolgan!

Biz bilgan narsa shundaki, inglizcha nom hindcha Murgh Makhani iborasidan kelib chiqqan bo'lib, uni Chicken Butter deb tarjima qilish mumkin. Turli latifalar, kutilmagan mehmonlarning katta guruhiga

oz miqdorda qolgan tandir tovuqini tarqatish uchun yog'li tovuq sousini yaratgan odam haqida hikoya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, har qanday davlatning taomnomasiga kiritilgan yeguliklar va taom nomlari o'ziga xos kelib chiqish tarixiga va ma'lum bir ma'noga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. H.Jamolxonov. Hozirgi O'zbek adabiy tili. T., 2005.
2. B.Mengliyev, O'.Xoliyov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. T., 2007.
3. Qilichev E. Hozirgi O'zbek adabiy tili. Buxoro, 2001.
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
5. Webster. (2019, March 30). Webster. Retrieved from Webster Dictionary: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/exotic>
6. www.ziyo.uz

UDC 811.116

INTERROGATIVES IN SPEECH ACTS AND THEIR PRAGMATIC MEANING

D.T.Normamatova, senior teacher (PhD), Gulistan State University, Gulistan

Annotatsiya. Maqolada so'roq komponentlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va ulardan ingliz tilidagi nutqiy harakatlarda foydalanish, ularning so'roq vositasida pragmatikasini ya'ni savol ma'nosiga ega yoki ega emasligini aniqlash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: til, nutq, kategoriya, pragmatika, talaffuz, harakat, gap, ma'no, ko'rsatma, nutqiy harakatlar, so'roq

Аннотация. В статье освещаются вопросы изучения прагматических особенностей вопросов и их использования в речевых действиях английского языка для выявления того, являются ли они средствами вопроса или нет.

Ключевые слова: язык, речь, категория, прагматика, высказывание, действие, предложение, значение, установка, речевые акты, вопросительный.

Abstract. The article enlightens the issues of studying pragmatic peculiarities of interrogations and their using in speech acts in English language to identify whether they are in interrogation means or not.

Key words: language, speech, category, pragmatics, utters, act, sentence, meaning, directive, speech acts, interrogative.

Introduction. Categorization of language units in pragmalinguistic research is one of the important tasks in world linguistics. According to the essence of science, the concept of category is interpreted differently. Category (Greek. κατέροια - definition, judgment) is a very broad concept that reflects the important, typical content of the phenomena of existence and the relations that prevail in it. It is known that the concept of "category" is interpreted in a very broad sense and it reflects the most general and important qualities, characteristics, connections and relations of objects and phenomena of reality [1]. Although there are several interpretations of the concept of category in linguistics, generally speaking, category refers to the classification of language elements based on certain similarities. The category problem in the field of linguistics has long been the focus of research scientists. One of the specific categories of language aspects is the category of interrogativeness, which is widely studied in linguistics at the syntactic, semantic, and functional levels, and attention is paid to identifying the means of interrogatives related to various situations and the reflection of feelings in the language in a cognitive pragmatic direction. Because of this, it is one of the urgent problems to study the functional-semantic types of interrogative sentences in the section of speech act groups and the cases of their mutual syncretization, to show the principles of reflecting the unique features of universal and differential aspects in artistic works according to their intellectual aesthetic nature in pragmatic speech acts.

Methodology. Today, the theory of speech acts is one of the discussed, interesting and important topics in the field of pragmatics. The theory of the speech act was first introduced by the English philosopher J. Researched by Austin, the author focused on the formation of the theory of the speech act, the analysis of the performative verbs that form the speech act, and the classification of the types of the speech act. The scientific views of the scientist on this issue were reflected in the book "How to do things with words" [2].

J. Searle J. Based on Austin's concept of the speech act, he created and developed a new concept of the speech act that is somewhat more perfectly grouped. It was also expressed in the linguistic views of Bakhtin and others. Issues of speech activity and speech act in Russian linguistics Yu. Gladkova, A.A. Leontev, I. V existing views on this issue were summarized and supplemented.

In I. V. Kojukhova's interpretation, the speech act is the central concept and the purposeful implementation of the speech act using language tools in the speech process, the expression of the speech

addressed to the speaker with a specific purpose [3]. Sh. Safarov pays special attention in the book "Pragmalinguistics". The scientist evaluates the place of speech act theory in pragmalinguistic theory, analyzed the views of linguists about the speech act one by one and expressed a critical reaction to them; provides detailed information about the locative, illocutionary and perlocutionary types of the speech act.

Sh. Safarov defines the general definition of the speech act as follows, that is, the speech act is a linguistic address of the speaker to the listener in an important environment, for a specific purpose [4]. The content of the speech act fully foresees the goal and result. Pragmalinguists recognize the content of a speech act in a three-stage movement: Locative, illocutionary, perlocutionary.

As we know, illocutionary speech act is an act of a person in the process of speaking and through speech, which realizes different goals, and it depends on different relations of the communicative goal formed in the process of communication. J. According to Searle, the expressive factors of the illocutionary speech act are activities related to the speaker, listener, time and space, purpose and psychological characteristics [5]. In the daily exchange of information, the expression of the speech act between people takes place naturally, not in a complicated way. Since speech acts are often expressed through interrogative structures, we found it necessary to analyze them in English based on the illocutionary classification of interrogative speech structures. In this issue, we appeal to Sh. Safarov, "Human activity takes place within a certain national culture and environment. Therefore, it is natural for structures and structures related to any kind of cognitive process to have a national color" [1]. Because of this, the relationship between language and culture is complex, and language acts can be different in the language of nations.

Results and discussion. Representatives of different cultures living in the world have different rules for information exchange and the use of pragmatic tools. Sometimes they apply different means of questioning to get new information, or conversely, communication signs that are similar in form at the syntactic level may have different pragmatic meanings. Directive speech acts are speech acts that invite the speaker to take action in order to receive information from the listener [3]. Directive speech acts, like other types of speech acts, imply certain conditions for the addressee based on different situations [9].

According to the approach of linguists to the directive speech act, directive speech acts are request, question, encouragement, demand, command, prohibition, permission (give, ask), offer, warning, advice, recommendation, urge (invitation), exhortation, guidance, interrogative and similar speeches that encourage the listener to take action. For example.

Estimation:

"You are not familiar with this part at the country, **are you?**" (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" P 21.)

"Not alone, **are you?** Asked Hanson.?" (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" - P 68.)

"I **suppose** your people will be here to meet you?" He said. (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" P 27.)

"He was no thief, many thoughts formulated themselves". (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" - P 276.)

The intention of the speaker is to encourage the listener to give the information about whether or not he has accurate information about the location of the listener in the first sentence, to know the information that someone will be near the listener in the second sentence, and to tell the information about who will be greeted by the listener in the third sentence. In the first and second examples given, "**are you?**" If the combination expresses confirmation, the speaker encourages the listener to confirm the given message, the third example has the characteristic of expressing an image.

Confirmation:

"Is it? she answered nervously?" (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" – P 21.)

"You will be in Chicago some little time, won't you?" (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" – P 24.)

In these sentences, it was found that the interrogative forms do not carry the interrogative content, but expressive acts such as moaning (longing), surprise, regret, anger, sarcasm and dreaming in a certain communication environment.

For example:

Surprise (excitement):

"I come to tell you that-that I can't take the money".

"Oh, that's it, is it?" (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" – P 81.)

"The man was here for the rent today".

"Oh, was he?" said Hurstwood? (Theodore Dreiser. "Sister Carrie" – P 328.)

It has been determined that the content of interrogative sentences performs the function of constative speech act, in addition to the above-mentioned expressive speech acts. When talking about the pragmatic side of the question-answer unit, A. N. According to Kuzin, "... Ideal communication implies a common goal, and in this verbal means of interrogativeness are the main participants of communication. In fact, each participant in the dialogue often strives for his own goal, and if interrogative verbalizers are used inappropriately, this dialogue may not be appropriate and may even not be a dialogue. [10]

In our view, the pragmatics of verbal means is always more controversial in communicative speech as communication between two people. Because language in dialogue is not only a means of communication, but also the main source of exchange of ideas. We witnessed that interrogative sentences are important in the speech process from the point of view of communicative functional classification. The communicative functional classification of interrogative sentences consists of two main groups: interrogative sentences formed to obtain specific information about an unknown event and interrogative sentences formed to express another purpose while asking a rhetorical question. Such questions are mainly organized to make a proposal, speculate about the true state of reality, state a fact, perform the function of inquiry and communication, etc.

Conclusion. If the dialogue between two people is taken as the basis for the classification of interrogative sentences, the communicative process is defined as a two-way speech activity with a clear purpose. Therefore, determining the functional-semantic type of a question is carried out taking into account the type of answer to it. The most common functional-semantic type of question is the verification type of question, which is used to find out the accuracy of an event. The interrogative expression of this type of communicative interrogative sentence can also be expressed as a repeated question. Re-interrogation is a speech act related to expressing the mental attitude of the interlocutor to the content of the previous message. The complete semantic structure of re-questioning includes the nominalization of the semantic structure of the previous (past tense) sentence, which indicates the mental reaction of the interlocutor. The meanings of interrogative, question, and appeal rely on addressive and denotative meanings of emotional connotation. Therefore, it appears as a manifestation of the events of non-subordination of grammatical forms and structures to the events of syntax.

REFERENCES:

1. Safarov Sh. Cognitive linguistics. - Jizzakh: Sangzor publishing house, 2006. - B. 53.
2. Austin J. Slovo kak deystvie // Novoe v zarubezhnoy lingvistike: Teoriya rechevyx aktov. - M.: Progress, 1986. - S. 22-129.
3. Kojukhova I. V. Pragmatics kosvennykh interrogativov. - Chelyabinsk. ChelGu, 2019. – S. 23.
4. Safarov Sh. Pragmalinguistics. - Tashkent: 2008. - B. 78.
5. Searle J. I Vanderveken D. Osnovnye ponyatiya ischisleniya rechevyx aktov // NZL. Vyp. 18. Logical analysis of aesthetic language. M.: 1986. - S. 242-243.
6. Turdikulovna, Normamatova Dilfuza. "Verbal means of expressing the category of interrogativeness in uzbek and english languages." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 9.05 (2021): 419-431.
7. Turdikulovna, Normamatova Dilfuza. "Question words 'what' and 'who' in different system languages." *British View* 8.5 (2023).
8. Kuzin A. N. Communicatively orientirovannaya svyaznost and illocutionary tactics in question-answer dialog. *Vestnik. Journalism. Pedagogy*. 2006. - No. 3. - S. 63-68.

UO'K 81-11

O'ZBEK TILIDA EPITETLAR VA ULARDA BAHO MUNOSABATI

Z.Normurodova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Keyingi yillarda tilshunoslikda tilni keng lingvistik maydonda tadqiq etishga bag'ishlangan bir qator yangi sohalar paydo bo'ldi. Tilni nainki lingvistik, balki, falsafa, mantiq fanlari bilan bog'liqlikda o'rganish keng yoyildi. Negaki, maqolada fikr yuritadiganimiz baho mantiqiy kategoriya sifatida mantiq faning markaziy tushunchalaridan biri sanaladi. Biz maqolamizda stilistik vosita bo'lmish epitetlarda baho munosabatlarini tahlil etishni lozim deb topdik.

Kalit so'z: epitet, baho, pragmatika, sema, obrazlilik, poetiklik, emotsionallik.

Аннотация. В последние годы в лингвистике появился ряд новых направлений, посвященных изучению языка в широком лингвистическом поле. Широкое распространение получило изучение языка в связи не только с лингвистикой, но и с философией и логикой. Ведь ценность, которую мы рассматриваем в статье, является одним из центральных понятий логики как логической категории. В нашей статье мы сочли необходимым проанализировать ценностные отношения в эпитетах, которые являются разновидностью стилистической формы.

Ключевое слова: эпитет, оценка, прагматика, сема, образность, поэтика, эмоциональность.

Abstract. *In recent years, a number of new fields have appeared in linguistics dedicated to the study of language in a wide linguistic field. The study of the language in connection with not only linguistics, but also philosophy and logic sciences has become widespread. After all, the value we consider in the article is one of the central concepts of logic as a logical category. In our article, we found it necessary to analyze the value relations in epithets, which are a type of stylistic mean.*

Keyword: *epithet, evaluation, pragmatics, sema, imagery, poetics, emotionality.*

Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda o'zbek tilining leksik sathini turlicha yondashuv asosida o'rganish an'ana tusini oldi. Buning natijasida yangi yo'nalishlar, yangicha lingvistik uslublar, qarashlar yuzaga chiqqan boshladi. Bu esa o'z navbatida so'z naqadar jozibali ayni damda sirli, ochilmagan qirralarga boy ekanligini, hali tadqiqotchilarimiz oldida qator muammolar, munozaralar mavjud ekanligini ko'rsatmoqda. Shular qatorida badiiy matnlarda qo'llanilgan stilistik formulalar, tasviriy ifodalarni ham turli lingvistik aspektlarda o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Tasviriy ifodalarda, jumladan epitetlarda baholash, baho munosabatlarni tadqiq etish bizda qiziqish uyg'otadi. Baho pragmatikaning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Negaki, lisoniy birliklarning mazmuniy tuzilishidagi baho semasini o'rganish lingvistik pragmatikaning asosiy vazifalaridandir. Baho falsafiy-mantiqiy kategoriya. U keyingi yillarda faylasuflar, mantiqshunolar tomonidan alohida e'tibor bilan o'rganilyapti. Olimlarning izlanishi natijasida bahoning mantiqiy va lisoniy xarakterli xususiyatlari aniqlanadi. O'zbek tilshunosligida baho ifodalovchi birliklar, baho munosabatining ifodalanish yo'llari oydinlashadi. V.V.Vinogradov fikriga ko'ra, "So'z nafaqat grammatik, leksik ma'nonigina bildiradi, shu bilan birga, obyektga subyektning bahosini ham namoyon etadi" [1]. Mashhur faylasuf olim V. P. Tugarinov baho munosabatlarining mohiyati haqida gapirib, bahoni hozirgi zamonda jamiyat va tabiatning rivojlanishi, takomili va hatto o'zgarishi uchun eng ahamiyatli kategoriya sifatida izohlaydi [2].

Baho ifodalashning barcha usullari ichida leksik usul eng sarmahsul hisoblanadi. So'zlar orqali baho ifodalash leksik vositalar orqali baho ifodalash deb ataladi. Ushbu maqolamizda biz epitetda baho munosabatlarini tahlil etmoqlikni lozim deb topdik. Ma'lumki epitet badiiy nutqdagi eng sarmahsul stilistik vositalaridan biri sanaladi. Epitet hodisasi haqida juda qadimdan rang-barang, bir-birini to'ldiruvchi, ba'zan inkor etuvchi fikrlar bildirilib kelingan. Uning paydo bo'lishi, matnlarga badiiy bo'yoq, rang berishi, shuning barobarida nutqning ta'sirchanligi oshirishdagi ahamiyati, baholash kabi xarakterli tomonlari tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi. Epitetlarning xarakterli xususiyatlari dunyo tilshunosligida, qolaversa, o'zbek tilshunosligida ham olimlarning qiziqishlariga, tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo'lgan. Epitetlarning boshqa yondosh hodisalarga qorishtirib yuborish, ulardan farqlamaslik, u haqida tortishuvlar, turli-tuman fikrlarni paydo bo'lishi ushbu trop ustida ham ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab etadi. O'zbek tilshunosligida M. Mukarramov [3], Z.Tohirov [4], D. Xo'jayeva [5], I.Boltayeva [6], M.Yoqubbekova [7] larning, tadqiqotlarida epitet hodisasining bir qancha xususiyatlari xarakterlab berildi. So'z nutq kechimida to'laligicha ma'lum ma'nosi bilan emas, balki ma'nosining faqat belgi bildiruvchi semasi bilan qo'llanish hodisasi epitet deb qaraladi [8]. Ma'lumki, baho narsaning qiymatini ifodalaydi. Avvalo, baho ifodalash uchun neytral so'z tanlanadi. Leksik ma'no guruhidagi so'zlarning bahosi ana shu neytral so'zga nisbatan olinib, salbiy yoki ijobiy baho tarzda ajratiladi. Har bir so'z ma'lum bir baho munosabatini ifodalaydi. Keyingi yillarda boshqa fan tarmoqlarida bo'lgani kabi tilshunoslikda ham inson omili yuqori o'ringa chiqdi. Bu esa o'z o'rnida shaxs, uning xususiyatlarini baho nuqtai nazaridan tadqiq qilishni zarur ekanligini anglatadi. Epitetlarning baholovchi turida shaxs xususiyatlariga badiiy, ayni vaqtda poetik hukm ifodalanadi. Masalan:

Norin. Sho'x daryo, asov daryo.

Tutqich bermas telba daryo.

Sho'x, asov, telba so'zlari epitet hosil qilgan bo'lib, bu so'zlar inson irodasiga bo'ysunmagan, yuvosh tortmagan, aqldan ozgan kabi ma'nolarga ega. Epitet hosil qilgan so'zlar sifat turkumiga oid bo'lib, ushbu so'zlar xususiyat bildirmoqda. O'zbek tilining izohli lug'atida sho'x so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan: "Vaqtini o'yin bilan o'tkazadigan, o'yinqaroq; to'polonchi. Sifat so'z turkumi baho tushunchasini tashuvchi asosiy turkum sanaladi. Baho obyekt haqida bizning tasavvurimizni, tushunchamizni ifodalar ekan," predmetning baho tushunchasi obyektiv borliqda o'sha narsaning qiymatiga qarab o'lchanar ekan, agar uning xususiyati kerakli, zaruriy, umumiy talabga javob beradigan bo'lsa, u ijobiy baho ma'nosini bildiradi, aksincha bo'lsa, salbiy baho ifodalaydi" [9]. Demak, ko'rinadiki yuqoridagi misolda epitet hosil qilgan so'zlarning barchasida salbiy baho ifodalanyapti.

Bizdan nari uch qishloqning kolxozida

Hisobchimish, po'rim oynak shum ko'zida. (G'.G'ulom). Keltirilgan misolda shum so'zi epitet sanalib, uning O'TIL dagi ta'rifi quyidagicha:

1. Shum – baxtsizlik, musibat, balo, ofat. Yomon fikrdagi; niyati buzuvchi; yomon, yaramas.

2. Baxtsizlik yoki halokat keltiruvchi, baxtsizlikka duchor qiluvchi.

3. Qo'ldan har qanday yomonlik keladigan; ayyor, makkor, quv, qilvir [10]. Badiiy matnda epitet qo'llanilar ekan, shaxsning xususiyatini, uning bahosini ifodalaydi.

She'riy parchadagi shum epiteti hisobchimis so'zining kesatig ma'nosi bilan birgalikda shaxsning ayyor, mug'ombir kabi salbiy xislatlarini ifoda etgan. Demak, bu xususiyatiga ko'ra bu siradagi epitetlarni baholovchi epitetlar deb nomlaymiz.

Shoh qiz, shakar qiz, qizlarning guli,

Qoshlaringni ko'rsatgil, men uning quli. (S.Ayniy)

Shoh, shakar epiteti erkalash ma'nosida qo'llanilib, misrada o'ziga xos ohangdorlikni hosil qilgan. Shu sababli qo'llanilgan epitetlar o'ziga xos badiiy poetik manzarani, estetiklikni, obrazlilikni ta'minlagan. Ma'lumki, shoh davlat boshlig'i, hukmdor ma'nolarini bildiradi. Ammo keltirilgan misolda lirik qahramon oshiq bo'lgan, ko'ngil qo'ygan qiz barcha qizlarning sardori, husnda tengsiz, hatto shakar qiz ta'riflanadi. Shunchalik ijobiy xislatlarga to'laki, u qizlarning guli ya'ni eng chiroyli, nafis degan ijobiy baho yotadi. Demak, ushbu misrada qo'llanilgan epitetlar ijobiy baho hosil qilyapti. Baho shunaqa tushunchaki, u haqida voqeilik, holat, predmetlar sifati, xususiyati haqida tasavvurlar paydo bo'ladi. Munosabat bildirish, voqeilikning mohiyatini to'liq anglash, shakllanadi.

Baho faqat sifat turkumidagi epitetlar uchun xos bo'lib, ba'zi hollarda ravish turkumidagi epitetlarda ham baho munosabati ko'zga tashlanadi. Masalan:

Yoshlik ham o'tadi benishon, besas (A. Oripov). Bu gapdagi besas so'zida epitet yuzaga kelgan bo'lib, u beiz, benishon kabi ma'nolarda qo'llangan bo'lib, bunday belgi bildirishi uning sifat turkumiga xosligini ko'rsatsa-da, lekin u nutq talabiga ko'ra ravish turkumi vazifasida kelyapti. Demak, epitet ifodalovchi so'zda salbiylik bahosi berilar ekan, agar inson yoshlik davrlarini qadrlamasa, uni mazmunli yashamasa, buning natijasida umrini besas, izsiz o'tkazishi muqarrar ekanligi poetik tarzda ifodalangan. Epitetning roli ham shunda. U bir so'z vositasida boshqa bir tushunchani ifodalashi bilan xarakterlidir. Epitetlarga oid fikrlar o'zbek tilshunosligida kichik tadqiqotlardan tortib, keng plandagi dissertatsiya ishlarida ham bahsli munozaralar sifatida bo'y ko'rsatdi. Epitetlar badiiy matnlarda obrazlilik, emotsional-ekspressivlik, ta'sirchanlik, assotsiativ taassurotlarni hosil qilish barobarida, ayni paytda belgi va shaxs va narsalarning xususiyatlarini ta'kidlash uchun ham qo'llanilishini diqqatimizda tutishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbek she'riyatida va xalq og'zaki ijodi bo'lmish dostonlarda epitetlar eng sermahsul tasviriy ifoda sanaladi. Tilshunos olim I. Boltayevaning "O'zbek xalq dostonlarida epitet tabiati" nomli nomzodlik dissertatsiyasida epitetning turlari orasida baholovchi epitetlar talaygina ekanligini ko'rsatib o'tadi. I. Boltayevaning fikriga ko'ra qahramonlarning, jumladan dostondagi parilarning, malikalarning nafaqat tashqi dunyosi, balki ichki qalb olamining ham o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda baholovchi epitet juda ham unumdur [11].

Dostonlardagi baholovchi epitetlar qahramonlarning qiyofasini tanitish bilan birga uning ruhiy holatiga, fazilatlariga, ayrim o'rinlarida kulgi holatlarda ham epitet qo'llanilib, shaxsning ma'naviy kamolatini, insoniylik borasidagi estetik tamoyillarni ochib berilishi bilan ham e'tiborlidir. Zotan hayot bor ekan, qarama-qarshiliklar, ijobiy va salbiy xislatlar yonma-yon turadi. Hayotda bizning xarakterimizga, faoliyatimizga, yashash tarzimizga insonlar tomonidan baho berilishi ham badiiy asarlarda o'z aksini topadi. Umr, vaqt tez o'tadi. Quyidagi misolga e'tibor beramiz: O'g'rilarning eng rasvosi – vaqt o'g'risi. Vaqt o'g'risi epitet vazifasida qo'llanilgan bo'lib, olib qo'yuvchi, beshafqat kabi ma'nolari bilan anlashiladi. O'g'rilik salbiy xususiyat bo'lib, o'z vaqtini va boshqalarning vaqtini ham o'g'irlagan mazmunsiz etgan inson tabiiyki salbiy baholanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, so'z nafaqat grammatik ma'no, balki, leksik ma'noni ham ifoda etadi. Chunki baho ifodalashning barcha usullari orasida leksik ma'no ifodalash muhim hisoblanadi. Shunday ekan, baho so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni ham ifodalaydi. Stilistik formulalarni keng aspektida tahlil qilish, o'rganish oldimizga talay vazifalarni qo'yadi. Xususan, epitetlarni nazariy jihatdan, mantiqiy jihatdan o'rganish badiiy asar tilini, matbuot matnlarini, jurnalistik nashrlar ishini yanada rivojlanishiga turtki beradi. Chunki bu nutq hodisasi badiiy uslub va publitsistik uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных слова в русском языке.- М., 1961.- С. 310.
2. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры.-М., 1960. – С.7.
3. М. Мукаррамов Ўзбек тилида ўхшатиш.- Тошкент. Фан, 1976.
4. Тоҳиров З. Лексеманинг метафорик семемасида прогматик сема. -Ўзбек тили ва адабиёти.- 1981, 1-сон.
5. Хўжаева Д. Ўзбек тилида эпитет. Фил. фан. ном. илмий. даража. дис. Тошкент.-1995
6. Болтаева И. Ўзбек халқ дostonларида эпитет табиати. НДА.-Тошкент.2000.
7. Якуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари. Филология фанлари докторлигини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2005.

8. Шукуров И.К. Нутқий кўчма маъноларнинг ҳосил бўлиши ва конверсия. – Ўзбек тили ва адабиёти. -1975, 5-сон.
9. Қамбаров Ф. Баҳо муносабати ва унинг ўзбек тилида ифодаланиши. Фил.фан.ном.дисс. Т.: 2008- 93-б
10. О'ТIL. VI jild, G'ulom nashriyoti. VI jild 687-bet.
11. Болтаева И. Ўзбек халқ дostonларида эпитет табиати. НДА.-Тошкент.2000.111-bet

UO'K 8'81

BADIIY TARJIMADA METAFORALARNI TARJIMA QILISH BO'YICHA TURLI XIL YONDASHUVLAR

O.B.Normurodova, stajor o'qituvchi, Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy tarjima jarayonida metaforani tarjima qilishda olimlarning turlicha fikr va mulohazalarini ma'lum bir misollar zahirida talqin etadi. Shuningdek, metaforalarni tarjima qilish jarayonida qaysi metodlardan foydalanish ma'qul va ularning kitobxon ongiga ta'sir doirasini oshirish uchun olimlarning fikrlari haqida ma'lumotlarni mulohaza qiladi. Shuni ham ta'kidlash joizki, maqolada metafora tarjimasining nafaqat badiiy adabiyotdagi talqini balki lingvistik nuqtai nazaridan o'rni haqida olimlarning fikr mulohazalarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Metafora, badiiy matn, badiiy tarjima, badiiy metafora, ontologik metafora

Аннотация. В данной статье на конкретных примерах интерпретируются различные мнения и соображения ученых по поводу перевода метафор в процессе художественного перевода. Также учитывается информация о том, какие методы лучше всего использовать в процессе перевода метафор, и мнения ученых для повышения их воздействия на сознание читателя. Следует также отметить, что в статье анализируются мнения ученых о роли перевода метафоры не только в художественной литературе, но и с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: Метафора, художественный текст, художественный перевод, художественная метафора, онтологическая метафора.

Abstract. This article interprets different opinions and considerations of scientists in translating metaphors in the process of artistic translation based on certain examples. Also, it considers information about which methods are best to use in the process of translating metaphors and the opinions of scientists to increase their impact on the reader's mind. It should also be noted that the article analyzes the opinions of scientists about the role of metaphor translation not only in fiction, but also from a linguistic point of view.

Key words: Metaphor, artistic text, artistic translation, artistic metaphor, ontological metaphor

Kirish. Badiiy nutqda metafora tarjimasi murakkab va mashaqqatli vazifadir, chunki metafora ko'pincha madaniy konnotatsiyalar, semantik assotsiatsiyalar va bilvositalikni o'z ichiga oladi. Metafora tarjimasi matnni tarjima qilish usulini umumiy tanlash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u madaniy va semantik assotsiatsiyalar tufayli tarjimonning qobiliyatini ayniqsa izlanuvchan sinovdan o'tkazadi. Tarjimonlar badiiy nutqdagi metafora tarjimasiga turli usullar va mulohazalar orqali yondashadilar. Asosiy jihatlardan biri asl matnning shakli va ma'nosini saqlab qolish, metafora tasvirlari va konnotatsiyalarini saqlab qolish va tarjimada manba tilda mavjud bo'lgan madaniy barchaga ma'lum tushunchalarni aks ettirishini ta'minlashdir. Metaforani o'rganishga yondashuvlarning ko'pligi ko'plab tasniflarning tug'ilishiga olib keladi. Turli tadqiqotchilar metaforalarning turlarini o'zlarining yondashuvlari va mezonlari asosida ajratadilar. Antik davrdan beri ba'zi an'anaviy an'anaviy metafora turlarining tavsiflari mavjud. Ushbu yondashuvlar metafora tarjimasi uchun kognitiv asosni o'z ichiga oladi, u real dunyo va madaniyatning kognitiv sxemalariga, xususan, kognitiv yondashuvga asoslangan "o'xshash xaritalash shartlari" va "turli xaritalash shartlari" dan foydalanadi. Bundan tashqari, 1980-yillarda ishlab chiqilgan metafora kontseptual nazariyasi metafora nafaqat tilda, balki bizning fikrlashimizda ham keng tarqalganligini ta'kidlaydi va murakkab tushunchalarning tuzilishini ta'minlash uchun turli tajriba sohalari o'rtasidagi xaritalash to'plamini tavsiflaydi [1]. Bundan tashqari, tarjima va talqin metaforalari bo'yicha tadqiqotlar turli fanlar bilimni qanday qilib turlicha kontseptsiyalashini ta'kidlaydi, ba'zilar bilimlarni "yaratilgan", "konstruktsiya qilingan" yoki "mujassamlangan" deb hisoblashadi, bu esa bilim va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni yanada kengroq tushunishga olib keladi. "Bilish bo'shlig'iga" tor e'tibor qilinganligini ta'kidlaydi [2].

Materiallar va usullar. Metaforalar tarjima va talqinga oid nutqlarda keng qo'llaniladi va G'arbiy Yevropa tillarida tarjimani ko'rsatish uchun foydalaniladigan atamalarning aksariyati metaforik ildizlarga ega. Metaforaning kontseptual nazariyasi shuni ko'rsatadiki, bu metafora iboralar kontseptual metaforalardan kelib chiqadi, bu bizga murakkab, noto'g'ri aniqlangan tajriba sohalari tashkil qilish

uchun jismoniy tajriba uchun qulayroq bo'lgan boshqa sohalardan kognitiv tuzilmalarni import qilish imkonini beradi. Tarjima va talqin metaforalarini o'rganish turli xil tarixiy davrlardagi metaforalardan foydalangan holda ushbu sohalarni tasavvur qilishning turli usullarini ko'rib chiqadi. Ko'pgina olimlarning fikridan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, metafora ko'pincha klassik ritorikada oddiy tilga aylantirilishi mumkin bo'lgan nutqning dekorativ elementi sifatida ko'rilgan.

Tilshunoslikka she'riy metafora bilan qarshi chiqqan birinchi bo'lib bu tilning umumiy metaforasini ko'rsatgan S. Balli edi. Endi ikki xil metafora - badiiy va lingvistik metaforalar borligi haqida hech kim bahslashmaydi.

Sh.Balli va undan keyin Sklyarevskaya G.N. metaforalarning ikki turi - badiiy va lingvistik mavjudligini ajratib turadi. "Badiiy metafora" atamasining mazmuni yanada kengroq bo'lib, u boshqa atamalarda aks etgan barcha xususiyatlarni o'z ichiga olganga o'xshaydi: individual ijodiy xarakter, vaqti-vaqti bilan (o'ziga xoslik sifatida), ma'lum bir trop turiga mansublik va boshqalar. maqsadli va ongli estetik izlanishlar, badiiy metafora poetikada uning asosiy estetik kategoriyalaridan biri sifatida o'rganiladi.

Keling, obrazlarni yaratishga hissa qo'shadigan yoki obrazli metaforalarni batafsil ko'rib chiqaylik. Keng ma'noda "tasvir" atamasi tashqi dunyo ongida aks ettirishni anglatadi. Badiiy asarda obrazlar muallif tafakkuri, uning betakror dunyoqarashi va dunyo suratining yorqin qiyofasi timsolidir. Jonli tasvirni yaratish, bir-biridan uzoqroq bo'lgan ikkita ob'ektning o'xshashliklaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, amalda qarama-qarshilik turiga asoslanadi. Obyektlarni yoki hodisalarni taqqoslash kutilmagan bo'lishi uchun ular bir-biriga etarlicha o'xshash bo'lmasligi kerak, ba'zan esa o'xshashlik juda ahamiyatsiz, sezilmasligi mumkin, fikrlash uchun oziq-ovqat beradi yoki umuman yo'q bo'lishi mumkin. Obrazning chegaralari va tuzilishi amalda har qanday bo'lishi mumkin: tasvirni so'z, ibora, jumla, superfrazal birlik orqali yetkazish mumkin, u butun bobni egallashi yoki butun bir roman kompozitsiyasini qamrab olishi mumkin. Biroq, metafora tasnifi bo'yicha boshqa qarashlar mavjud. Masalan, J.Lakoff va M.Jonson vaqt va makon bilan bog'liq holda ko'rib chiqilgan metaforalarning ikki turini ajratib ko'rsatadilar: ontologik, ya'ni voqealar, harakatlar, his-tuyg'ular, g'oyalarni ko'rish uchun imkon beradigan metafora. substansiyaning bir turi sifatida (aql - bu mavjudot, ong - bu mo'rt narsa) va yo'naltirilgan yoki yo'naltirilgan, ya'ni bir tushunchani boshqasi nuqtai nazaridan ta'riflamaydigan, ammo butun tushunchalar tizimini bir-biriga nisbatan tartibga soladigan metaforalar, g'amgin pastga; ongli yuqoriga, behush pastga) [3]. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, ontologik atamasini o'zbek tili lingvistik xususiyatlari nuqtai nazaridan tahlil qilaylik: Ontologik tushunchasi o'zbek adabiyotida voqelik tabiati, uning til va muloqotga aloqadorligini falsafiy tadqiq qilishda qo'llaniladi. Demakki, o'zbek adabiyotida ontologik tuzilmalarni metafora orqali tasvirlash mumkin bo'lib, ular bir-biriga o'xshamaydigan, biroq umumiy xususiyatlarni birlashtiradigan ikki narsani qiyoslashda qo'llaniladi. O'zbek adabiyoti, ontologik metaforalardan til va voqelik o'rtasidagi munosabatni, shuningdek, tilning madaniy o'ziga xoslik va tarixiy xotirani shakllantirishdagi rolini tahlil qilishda foydalaniladi.

Rozental D.E. va Telenkova M.A. uch xil metafora mavjudligini tan olish: 1) ob'ektlar yoki hodisalarning bitta umumiy xususiyatga ko'ra yaqinlashuvi asosida qurilgan oddiy metafora.

2) o'xshashlikning turli xil assotsiatsiyalari asosida qurilgan batafsil metafora. 3) leksik metafora (o'lik, toshlangan, o'chirilgan), bunda asl metafora uzatish endi sezilmaydi [4].

N. D. Arutyunova badiiy metaforaning quyidagi xarakterli xususiyatlarini ta'kidlaydi [5]:

- 1) undagi tasvir va ma'nolarning birlashishi;
- 2) ob'ektlarning ahamiyatsiz taksonomiyasidan farqli o'laroq;
- 3) "tasodifiy ulanishlar" ni aktuallashtirish;
- 4) tom ma'noda parafrazaga qisqartirish mumkin emasligi;
- 5) sintetik, tarqoq ma'no;
- 6) turli xil talqinlarni tan olish;
- 7) etishmovchilik yoki ixtiyoriy motivatsiya;
- 8) bilimga emas, balki tasavvurga murojaat qilish;
- 9) ob'ekt mavjudligiga eng qisqa yo'lni tanlash.

Takidlab o'tilgan xususiyatlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, Artyunovning metafora asarida predmet-mantiqiy ma'no bilan kontekstual ma'no o'rtasidagi bog'liqlikning ahamiyati ikki konseptual xususiyatning o'xshashligidan kelib chiqib ta'kidlanadi. Shuningdek, u yorqin, kutilmagan assotsiatsiyalar asosida keng obrazlar yaratishda metafora rolini, uning she'riy tilda majoziy ma'noni yetkazishda qo'llanilishini alohida ta'kidlaydi. Umuman olganda, Artyunovning metaforaga o'ziga xos ta'rifi aniq aytilmagan bo'lsa-da, uning ishida metafora ikki o'xshash bo'lmagan narsa o'rtasidagi

qiyoslashni o'z ichiga oluvchi lingvistik vosita sifatida qaralishini ko'rsatadi, buning maqsadi kutilmagan assotsiatsiyalar asosida ma'noni yetkazish va keng tasvirlar yaratish.

Natijalar. Ko'rsatib o'tilgan mulohazalar va matriallardan shuni aytishimiz mumkinki, Tarjimaga lingvistik yondashuv manba matndagi asosiy kontseptual sxemaning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqish va ularni maqsadli matnda aniq ifodalovchi iboralar bilan almashtirishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, tarjima jarayoni maqsadli matndagi metaforalarni ishlab chiqish, turli metaforik iboralarni qo'llash yoki tarjimada kontseptual metaforaning turli tomonlarini aks ettirishni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu strategiyalar tarjima jarayonida metaforalarning mo'ljallangan ma'nosini samarali tarzda yetkazishga qaratilgan. Tilshunoslik metaforalarni tushunish va tarjima qilish uchun qimmatli asoslar va metodologiyalarni taklif qiladi, metaforalarni tarjima qilishda til, madaniyat va bilish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritadi ammo qay biridan foydalanish tarjimonning o'ziga bog'liq bo'ladi.

Munozara. Badiiy nutqda metafora tarjimasi murakkab jarayon bo'lib, u tarjima qilinayotgan metaforalarning manba va ko'rsatuvchi tillarni, shuningdek, madaniy va kontekstual nuanslarini chuqur anglashni talab qiladi ekan. Metafora tarjimasi faqat o'rganilayotgan tilda so'zma-so'z ekvivalentini topish masalasi emas, balki asosiy kontseptual xaritaning tushunish va uni maqsadli tilda qayta yaratish bo'yicha ijodiy jarayonni o'z ichiga oladi. Tahlil qilib o'tganimiz kognitiv tilshunos olimlarning ta'kidlashicha, metafora asosan tajribaning bir sohasini boshqasiga solishtirishning kontseptual jarayonidir. Bu shuni anglatadiki, tarjimon manba til metaforasining kontseptual xaritasini tushunishi va uni maqsadli tilda qayta yaratish yo'lini topishi kerak. Bu ko'pincha maqsadli tilda asl metafora bilan bir xil ma'no va ta'sir ko'rsatadigan ekvivalent tushunchalar yoki tasvirlarni topishning ijodiy jarayonini o'z ichiga oladi. Badiiy tarjima kontekstida metafora tarjimasi alohida ahamiyatga ega, chunki metafora ko'pincha badiiy matnlarda adabiylikning markazida turadi. Badiiy matnlar ritorik va estetik qiymat bilan ajralib turadi, bu esa badiiy tarjimada ushlanishi va saqlanishi kutilayotgan mohiyatdir.

Til metaforasiga kelsak, bu so'z birikmasining tayyor elementidir: bunday metafora har safar yaratilishining hojati yo'q, u tez-tez nutqda asosiy so'zlarning majoziy ma'nosidan xabardor bo'lmasdan takrorlanadi. Tilshunoslik va badiiy metaforalar o'rtasidagi munosabatlar muammosi milliy va she'riy til o'rtasidagi munosabatlar muammosidan kelib chiqadi: ushbu hodisalarning har birining funktsional xususiyatlarini tan olgan holda, tadqiqotchilar ularni bir-biriga qarama-qarshi, yoki o'zaro birlikda talqin qilishadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, badiiy nutqda metafora tarjimasi murakkab va ijodiy jarayon bo'lib, u manba va ko'rsatuvchi tillarni, shuningdek, tarjima qilinayotgan metaforalarning madaniy va kontekstual jixatlarini chuqur anglashni talab qiladi. Tarjimon tarjima jarayonida takror ishlab chiqarish me'yorlari va badiiy me'yorlarni ham hisobga olgan holda o'z tilidagi metaforaning bir xil ma'no va ta'sirini yetkazish yo'lini topishi kerak. Bu metaforaning kontseptual xaritasini, shuningdek, manba va maqsadli tillarning madaniy va tekstga oid tushunchalarini diqqat bilan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Artyunov, Vladimir. 2012. "Metaphor and Conceptual Integration." In *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by Dirk Geeraerts and Hubert Cuyckens, 382-400. Oxford University Press.
2. Is it time to drop the knowledge translation metaphor? A critical literature review - Trisha Greenhalgh and Sietse Wieringa
3. Martín de León, Celia. 2022. "Metaphors of translation" @ *ENTI (Encyclopedia of translation & interpreting)*. AIETI.
4. *Metaphors We Live By*- George Lakoff and Mark Johnson published in 1980
5. Розентал Д.Э., Теленкова М.А.(1976)Словар – справочник лингвистических терминов. - М.: Просвещение.

UDC 81'373.45

FALSE FRIENDS OF THE TRANSLATOR

G.Nuraliyeva, teacher, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau
S.S.Ubaydullayeva, student, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau
G.Xolmurotova, teacher, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Denau

Annotatsiya. Bu tezisda turli tillarda o'xshash tallafuzi dagi jufti bor so'zlar Yevropa va chet tillari kabi turli tillarda taqqoslanadi. Eng keng tarqalgan o'xshash tallafuzdagi so'zlar kasb nomlari talqinoda. Tillarda ba'zi o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: advokat, o'qituvchi, kosmonavt, hakam, sportchi, politsiyachi, boshliq, shifokor Soxta do'stlar haqida gap ketganda, bu ikki tilda ko'rinishi yoki tovushi o'xshash, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlardir. Ba'zi olimlar buni ona tili - lotin tilining ta'siri, deyishadi. Biroq, boshqalar bu hozirgi tildagi ba'zi o'zlashtirilgan so'zlarga ta'sir qilishi mumkin deb hisoblashadi.

Аннотация. В данной тезис сравниваются слова со схожим произношением в разных языках в разных языках, таких как европейские и иностранные. Наиболее распространены слова со схожим произношением в интерпретации профессиональных названий. Хотя языки имеют некоторое сходство, они могут иметь разные значения.

Ключевые слова: адвокат, учитель, космонавт, судья, спортсмен, полицейский, начальник, врач. Когда речь идет о фальшивых друзьях, эти два языка выглядят или звучат одинаково, но имеют разные значения. Некоторые учёные говорят, что это влияние родного языка – латыни. Однако другие полагают, что это может повлиять на некоторые принятые слова в нынешнем языке.

Abstract. In this thesis the words -false friends are compared in different such as , European and foreign languages. The most common false friends are names of profession. Although there some similarities in languages, there may have some different meanings.

Key words: lawyer, teacher, astronaut, referee, athlete, policeman, chief, doctor When it comes to false friends, these are words that look or sound similar in two languages but have different meanings. Some scientists say that it is the impact of their mother tongue-Latin language. However, others consider that it could influence some borrowed words in the current language.

"Lawyer". Considering the specialized nature of legal vocabulary, there isn't a direct counterpart for the term "lawyer" in any other language. But the Spanish word "la lora" is one example that could cause confusion because of its similarities.

"La lora" is the Spanish word for a parrot or other bird. The similarity in pronunciation between this phrase and the English word "lawyer" may cause one to believe otherwise. Despite having similar phonemes, the meanings of these two terms in Spanish and English are very different. Gaining an awareness of fake friends can assist avoid misunderstandings and facilitate more effective cross-linguistic communication.

"Teacher". The term "teacher" doesn't have exact false friends because of its specificity when it comes to false friends, which are words in other languages that have similar sounds or appearances but differing meanings. But occasionally, terms from other languages may sound similar to "teacher" but have distinct meanings:

1. Portuguese: "Teto" (meaning "ceiling"): Although not a straight false friend, "teto" in Portuguese may at first seem akin to "teacher" in English.

2. German - "Täter": This word means "perpetrator" or "offender" in German; it sounds a lot like "teacher," but it has a totally different meaning.

3. "Tjäna" in Swedish: This word means "to earn" or "to serve," which sounds phonetically similar to "teacher" but actually denotes rather different meanings.

The word "engineer". In investigating false friends associated with the term "engineer," we come across cases where terms from different languages have similar sounds but different meanings. Here are a few instances of "engineer"'s possible false friends:

1. Spanish - "embarazada": This word, which means "pregnant" in Spanish, is sometimes confused with the word "engineer" because of phonetic similarities.

2. French - "ingénieur": Although "ingénieur" in French bears a striking resemblance to "engineer," it actually means "engineer" in English. As such, it's not a false friend in this instance, although the association may cause misunderstanding.

3. Italian - "ingegnere": Like French, "ingegnere" in Italian also means "engineer," but it has subtleties unique to the Italian language

"Athlete". There are various situations that can cause confusion, such as false friends connected to the term "athlete," where words in multiple languages sound similar but have distinct meanings. Here are some instances of "athlete"'s possible fake friends:

1. The term "athlète" in French means "athlete," and it is very similar to the English word. Although this isn't a fake buddy, the similarity—almost exact spelling and pronunciation—may lead to misunderstanding.

2. Spanish - "atlético": This word, which meaning "athletic" or "sporty," is somewhat similar to the idea of an athlete but not quite the same.

3. "Athleta" in Italian: Like "athlete" in French, "athleta" in Italian also means "athlete," albeit it has some syntactic differences.

"Referee". There are a few instances that could cause confusion. Here are a few examples of possible "referee" bogus friends."

1. "Refeição" in Portuguese: While "referee" sounds similar to "meal" or "food," "refeição" in Portuguese indicates something quite different.

2. Spanish - "referí" or "árbitro": These terms both refer to "referee," which is a word that is somewhat similar to the English word but not quite.

3. The word "riflettere" in Italian means "to reflect" or "to think." It is similar to the English word "referee," but it has a distinct meaning.

“Chief”. Here are a few instances of potential false friends for "chief":

1. French - "chef": In French, "chef" means "leader" or "chief," which closely aligns with the English term but is not an exact false friend due to its related meaning.

2. Spanish - "chefe": In Spanish, "chefe" is a slang term for "boss" or "chief," which shares some similarity with the English word.

3. Italian - "chef": In Italian, "chef" refers specifically to a skilled or chief cook, which is a narrower usage compared to the broader meaning of "chief" in English.

“Astronaut”. When exploring false friends related to the word "astronaut," we can highlight some examples that could potentially lead to confusion:

1. Spanish - "astronauta": In Spanish, "astronauta" also means "astronaut," which is very similar to the English term but is not a false friend in the strict sense as they share the same meaning.

2. French - "astronaute": Similarly, in French, "astronaute" refers to an astronaut, maintaining the same meaning as the English term.

3. Italian - "astronauta": In Italian, "astronauta" is used to describe an astronaut, aligning closely with the English word rather than serving as a false friend.

“Policeman”. When it comes to false friends related to the word "policeman," there are examples that could potentially lead to confusion. Here are a few instances of potential false friends for "policeman":

1. Spanish - "policía": In Spanish, "policía" means "police" or "police officer," which is similar to the English term "policeman" but not a direct false friend due to its related meaning.

2. Italian - "poliziotto": In Italian, "poliziotto" translates to "police officer," similar to the English term, but not a false friend in the strict sense as it shares a related concept.

3. Portuguese - "polícia": In Portuguese, "polícia" refers to the "police" or "law enforcement," which is akin to the English term but not a false friend due to the shared meaning.

“Doctor”. Here are a few instances of potential false friends for "doctor":

1. Spanish - "doctor": In Spanish, "doctor" also means "doctor" or "physician," which is quite similar to the English term but not a false friend since they carry the same meaning.

2. French - "docteur": Similarly, in French, "docteur" refers to a doctor or physician, mirroring the English term without being a false friend due to the shared meaning.

Literature Review on False Friends: During the research on false friends, information and insights were gathered from various scholarly works that provide valuable contributions to the understanding of this linguistic phenomenon. Here is a summary of the key sources consulted:

1. Rosado, E. (2017). False Friends: A Comparative Analysis of Spanish-English Dictionaries. *Journal of Linguistic Studies*, 15(2), 45-62:

- Provides a comparative analysis of false friends in Spanish-English dictionaries, shedding light on the challenges and implications of these lexical similarities.

2. Jones, L., & Smith, A. (2018). Detecting and Avoiding False Friends in Language Learning: A Cognitive Approach. *International Conference on Applied Linguistics Proceedings*, 127-139:

- Explores strategies for detecting and avoiding false friends in language learning from a cognitive perspective, enhancing language learners' awareness and skills.

3. Müller, J., & Garcia, M. (2020). The Impact of False Friends on Translation Quality: A Case Study of German-Spanish Translations. *Translation Studies Journal*, 25(3), 88-102:

- Investigates how false friends influence translation quality in German-Spanish contexts, offering insights into the challenges faced by translators.

4. Kim, S., & Lee, J. (2019). Cross-Linguistic False Friends in Korean and English: A Corpus-Based Study. *Bilingualism Research Review*, 7(1), 31-46:

- Examines cross-linguistic false friends between Korean and English through a corpus-based study, highlighting the prevalence and impact of these lexical pitfalls.

5. Wang, Q., & Li, Y. (2016). A Psycholinguistic Analysis of False Friends in Chinese and English: Evidence from Eye-Tracking Experiments. *Cognitive Science Research*, 14(4), 205-219:

- Conducts a psycholinguistic analysis using eye-tracking experiments to investigate false friends in Chinese and English, offering insights into cognitive processing mechanisms.

6. Sanchez, P., & Nguyen, M. (2018). False Friends in French and Vietnamese: An Analysis of Cross-Linguistic Similarities and Differences. *International Journal of Contrastive Linguistics*, 11(3), 76-91:

- Analyzes false friends in French and Vietnamese, exploring cross-linguistic similarities and differences to enhance contrastive linguistic studies.

7. Andersen, H., & Jensen, K. (2017). Identifying False Friends in Danish and German: A Corpus-Based Approach. *Nordic Journal of Linguistic Studies*, 22(2), 55-68:

- Utilizes a corpus-based approach to identify false friends in Danish and German, contributing to the field of contrastive linguistics and translation studies

8. Brown, A., & Garcia, R. (2019). The Influence of False Friends on Language Processing: Evidence from a Bilingual Study. *Applied Psycholinguistics*, 36(4), 441-459:

- Investigates the influence of false friends on language processing through a bilingual study, offering empirical evidence and insights into cognitive mechanisms.

9. Patel, S., & Khan, A. (2020). False Friends in Urdu and Arabic: A Lexical Analysis. *Journal of Lexical Studies*, 18(1), 73-89:

- Conducts a lexical analysis of false friends in Urdu and Arabic, highlighting lexical similarities and challenges faced by speakers of these languages.

10. Li, X., & Song, J. (2018). Error Analysis of False Friends in Chinese-English Translation: A Case Study. *Translation Journal*, 30(2), 124-137:

- Provides a case study on error analysis of false friends in Chinese-English translation, illustrating practical implications and challenges encountered in translation practices.

Research methodology: A number of techniques were employed in this thesis, including comparing word translations, appending suffixes, examining homophones and synonyms of the same term in other languages, and thoroughly examining the words that were extracted. giving the reader a thorough examination of the word that made use of lexical data.

Analysis and result: Ten terms are compared with words from other languages in the introduction section based on shared fake friends. Words like "teacher," "lawyer," and "engineer" feature the suffix "-er," which is a comparative degree for adjectives. It is employed in comparison and contrast analyses of two items, but not in this context. The word "lawyer" is a noun that is arranged as "law"+"y"+"er". Law is a countable noun that denotes an official rule that individuals are required to follow. The suffix -er is used to create new words. Another word is "policeman," which is made up of the nouns "police" and "man." It just has a collocation structure and lacks a prefix or suffix.

The English term "doctor" contains meaning, but it is not dependent on it because it lacks a separated structure. Instead, it is composed of the words "doct"+"or" word groups like astronaut, chief, athlete, and referee are real terms with a single meaning.

More than ten papers were evaluated for this thesis's research, and similar words from profession names were located and compared across languages. In conclusion, while not every English word has a false buddy, there are some terms that have comparable pronunciation and meanings in other languages.

REFERENCES:

1. <https://www.ef.com/wwen/blog/language/false-cognates/>
2. "German Loan Words in English". About.com. Retrieved 2014-04-28.
3. "Online Etymology Dictionary." etymonline.com. Retrieved 2014-04-28.
4. Korpela, Jukka K. (12 August 2014). *Introduction to Finnish*. Helsinki: Suomen E-painos Oy. p. 35. ISBN 978-952-6613-26-0. Retrieved 10 May, 2018.
5. Knospe, Sebastian; Onysko, Alexander; Goth, Maik (September 26, 2016). *Crossing Languages to Play with Words: Multidisciplinary Perspectives*. Berlin: De Gruyter. p. 116. ISBN 978-3-11-046560-0. OCLC 954201320. Retrieved 10 May 2018.

UO'K 803.0:800:378.167.1

NEMIS TILIDA LEKSIKAGA YO'NALTIRILGAN MASHQLAR VA ULARNING TIPOLOGIYASI

Sh.X.Nuritdinova, oq'ituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada nemis tili darslarida qo'llaniladigan mashqlar mavzusi yoritilgan. Mashqlar turlari, ularning maqsadi, mashqlarni o'quvchilar horijiy tilni mukammal egallashlaridagi ahamiyati, mashqlarni qanday tashkil qilish usullari, shu bilan birga til o'rganuvchilarni bilim saviyalarini hisobga olgan holda darsliklardagi mashqlarni turli usullar bilan o'rgatish, bunday usullar bilan darslarni tashkil qilishning til o'rganuvchilarni horijiy tildagi nutq ko'nikma va malakalarini o'stirishga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri, darslarni yangi pedagogik texnologiyalarga asoslanib tashkil qilish usullari, ularning ijobiy tomonlari bayon qilingan.

Shu bilan birga umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari uchun mo'ljallangan darsliklar (VI, VII) sinf darsliklaridagi mashqlar va ularning taxlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Mashqlar tipologiyasi, lingvodidaktika, mashqlar iyerarhiyasi, leksik mashqlar, fonetik mashqlar, grammatik mashqlar, leksik birliklar, retseptiv, reproduktiv, so'z o'zagi, affiks, malaka, ko'nikma, mashqlar sistemasi, interfaol usul.

Аннотация. В статье рассматривается тема упражнений, используемых на занятиях по немецкому языку. Виды упражнений, их назначение, значение упражнений в совершенном овладении учащимися иностранным языком, методы организации занятий, при этом обучение изучающих язык упражнениям по учебникам осуществляется по-разному с учетом уровня их знаний, языка. организации уроков такими методами. Описано положительное влияние учащихся на развитие разговорных умений и компетенций на иностранном языке, методы организации уроков на основе новых педагогических технологий, их положительные стороны. При этом упражнения и их анализ описаны в учебниках (VI, VII) для учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: Типология упражнений, лингводидактика, иерархия упражнений, лексические упражнения, фонетические упражнения, грамматические упражнения, лексические единицы, рецептивное, репродуктивное, основа слова, аффикс, навык, умение, система упражнений, интерактивный метод.

Abstract. The article deals with the topic of exercises used in German language classes. Types of exercises, their purpose, importance of exercises in perfect mastering of foreign language by students, methods of lesson organization, while teaching language learners exercises in textbooks is carried out differently taking into account the level of their knowledge, language. organization of lessons by such methods. The positive influence of students on the development of speaking skills and competences in a foreign language, methods of lesson organization on the basis of new pedagogical technologies, their positive sides are described. At the same time exercises and their analysis are described in textbooks (VI, VII) for students of general education schools.

Key words: Typology of exercises, linguodidactics, hierarchy of exercises, lexical exercises, phonetic exercises, grammatical exercises, lexical units, receptive, reproductive, word base, affix, skill, ability, exercise system, interactive method.

Kirish: Bugunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanayotganligi, xayotning har bir sohasida kuzatilayotganidek, ta'limning ham dunyo ta'limi tizimiga integratsiyalashuvi, demokratiyalash va insonparvarlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ta'lim tizimida isloxotlar o'tkazish zaruratini yuzaga keltirdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish xorijiy tillarni o'qitishda pedagog xodimlar zimmasiga qator muhim vazifalarni yuklaydi[1;295]. Ta'lim soxasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan qator isloxotlar xorijiy til o'qitilishiga ham aloqadordir. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, nemis tili o'qitilishida mashqlar va ularning ahamiyati masalalari ham nemis tili lingvodidaktikasining dolzarb masalalaridandir. Zero mashqlar orqali nemis tili o'qitilishida nutq malaka va ko'nikmalar hosil qilish amalga oshiriladi.

Adabiyotlar taxlili va metodlari:

Chet tili o'qitilishining dolzarb masalari bilan ko'plab metodist olimlar shug'ullanganlar. Professor J.J.Jalolov, A.A. Miroyubov, V.S. Setlin, N.V. Raxmanov va boshqalar shunday olimlar jumlasidandir.

Yetakchi olimlar fikrlari mavzuni yoritishda yordam berdi va nemis tilidagi leksik mashqlar, ularning tipologiyasi va darsliklarda berilishi taxlil qilindi.

Ta'lim - tarbiya jarayonini kuzatish, soxaviy adabiyotlarni o'rganish va taxlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Natijalar, muxokamalar: Nemis tilida leksikaga yo'naltirilgan mashqlar va ularning tipologiyasi mavzusidagi maqolani tayyorlash davomida yetakchi olimlarning mashqlarning til o'rganilishidagi ahamiyati yuzasidan bildirgan fikrlariga tayangan xolda o'rta maktab nemis tili darsliklaridagi og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar bilan tanishib taxlil qilindi.

Nemis tili o'qitishda mashqlar, uning maqsadi va vazifalari. Mashq - chet tilida bajariladigan o'quv amali, tarkibi talab hamda materiallar qismlaridan iborat o'quv birligidir. Mashq o'quv darsliklar

majmui, mashq taslifi, mashq bajarish, mashq tuzish talabi, mashq materiali, mashq mazmuni, informatsion (bilan o'rgatadigan), operatsion (til materialini o'rgatadigan, ko'nikma shakllantiragan) motivatsion (nutqiy ya'ni malaka) hosil qilishga yo'naltiriladi.

Har bir mashq tegishli bilimni egallab olishga mo'ljallanadi.

Leksik mashqlar o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Leksik birliklarini tinglash mashqlari
2. Leksik birliklarini ko'rish mashqlari
3. Leksik birliklarini aytish va yozish mashqlari
4. Retseptiv reproduktiv leksik mashqlar

Leksik birliklarni tinglash mashqlari nemis tilida to'g'ri talaffuzga o'rgatishga yo'naltiriladi.

Ularning bajarilishida oldinga qo'yiladigan talablar quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. So'zni tinglash va tovush tarkibini o'rganish (so'z alohida yoki gap tarkibida taqdim etiladi)
2. O'qituvchi chet tilida nomini aytayotgan predmetni ko'rish
3. O'qituvchi chet tilida aytayotgan harakatni bajarish
4. Oldin o'rganilgan so'zga ma'no jihatdan mos keladigan so'zning tovush tarkibini tinglab tahlil qilish.

5. Yangi so'zni mavzuga oid boshqa so'zlar orasidan tinglaganda tanib olish.

6. Aytilgan so'zlarni mavzularga tegishlilikini topish va shu kabilar.

Leksik birliklarni ko'rish mashqlari esa nemis tilida to'g'ri o'qish va yoza olishga mo'ljallangan, ularning shartlari quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. So'zlarni alfavit tartibida yozish.
2. So'z, so'zlarni harfiy tahlil etish.
3. Tushirib qoldirilgan harf birikmasini qo'yish.
4. Muayyan o'qilish qoidasini, qoidalarini namoyish qiluvchi so'zlarni o'qish.
5. Qoidadan mustasno so'zlarni o'qish.
6. Berilgan so'zlarni o'qish va boshqalar.

Leksik birliklarni aytish va yozish mashqlari tinglab tushunish, o'qish va yozish malaka va ko'nikmalarini shakllantiruvchi mashqlardan iboratdir. Ularinig shartlari quyidagilardan iborat:

1. Ko'rib turgan narsalar (yoki ularning tasviri) nomini chet tilida aytish va yozish.
2. Rasmga oid ma'lum so'zlarni chet tilida aytish va yozish.
3. Berilgan mavzuga ta'luqli so'zlarni aytish va yozish.
4. So'zni qo'llab ogzaki va yozma gap, gaplar tuzish.
5. Harakat hodisa va narsani sharhlab berish.
6. Tayanch so'zlarni qo'llab rasmni tasvirlash kabilar.

Retseptiv, reproduktiv leksik mashqlar o'zga shaxs nutqini idrok etib, ya'ni o'qib yoki tinglab tushunish, nutq egasiga taqlid qilib so'z, so'z birikmasi yoki gapni takrorlash.

1. O'qituvchi aytgan so'zni so'z birikmasida gapda qo'llash
2. Aytib turilgan materialni yozish va qaytarish.
3. Gapda matnda, matndan tanish, notanish so'zlarni topish.
4. Gapni kengaytirish (gap boshi va oxiriga so'zlar qo'shish).
5. Vazifaga tayanib matndan so'zlarni topish.
6. Matndagi bo'sh joylarni to'ldirish kabilardan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari 6 va 7 sinflar darsliklari mashqlari tahlili. Darslik so'zi arab tilidan kirib kelgan so'z bo'lib, o'quvchi kitobi, maktab darsligi, darslik mashq degan ma'nolarini anglatadi. O'zbekiston umumta'lim maktablarining 6-sinfiga mo'ljallangan Zulfira Zuxanova, Nataliya Shayxutdinovalar avtorligi ostida 2009-yili nashr etilgan "Assalom Deutsch" o'quv darsligi bo'lib, bu darslik zamonaviy metodik va didaktik talablarga muvofiq bo'lib, undan o'quvchilarning ona tilidan qat'iy nazar barcha maktablarda foydalanish uchun mo'ljallangan. [3;148].

O'quv majmui quidagi manbaalarni o'z ichiga oladi:

Darslik, ish daftari, audiokassrta, o'qituvchi kitobi

Bu darslikda ham grammatik, leksik va fonetik jihatdan mavzular davlat ta'lim standartlariga moslashtirilgan. Masalan: In den Sommerferien, Freizeit, Schone wilde Welt, Welt der Märchen, Herzlichen Glückwunsch, Im Supermarkt, Kommt Essen, Mein Traumberuf, Hütten, Häuser und Paläste shular jumlasidandir [4;95].

Bu darslikda misol uchun "Freizeit" (bo'sh vaqt) mavzusida asosan gaplarni kerakli zamonda ishlata olishni osonlashtirib berilgan. Leksik mashqlarni biz asosan Hütten, Häuser und Paläste, Welt der Märchen mavzularida ko'rishimiz mumkin. .

Metodik qo'llanmalarda ba'zi bir ko'rsatmalarni uchratamiz:

V-sinf uchun bir darsda 10-12 ta so'z berish yuqori 6-7-sinflar uchun 20 ta 25 tagacha so'z berish taklif etiladi.

Ludmila Uljanowa, Elena Solochovalar avtorligi ostida Toshkentda 2005 yil nashrdan chiqqan „Assalom Deutsch“ o'quv majmui O'zbekiston umumta'lim maktablarining 7-sinfiga mo'ljallangan. U zamonaviy metodik va didaktik talablarga muvofiq yaratilgan bo'lib, asosan o'quvchilarda egallangan bilim doirasida nemis tili soxibi bilan muloqotda bo'lish ko'nikmasini egallashga yordam beradi.

Bu o'quv majmuida ham mavzular kengaytirilgan xolda berilgan. Mavzularning axamiyati va qo'llanilishida maqollar, she'rlar, boshqotirmalar, grammatik va leksik mashqlardan namunalar berilgan. O'quv majmui **Faszinierende Landschaften, Zwei Länder: Das Ganze und Teile, Mein Dorf, meine Stadt, Olumpisches Kaleidoskop, Gesundheit ist das höchste Gut, Mode ist super! Oder?, Lust auf Reisen** mavzularini o'z ichiga qamrab olgan. Gesundheit ist das höchste Gut, mavzusiga oid mashqlar leksik mashqlardan iborat ekanligini kuzatamiz.

Bu mashqlarda tana a'zolarining joylashish tartibi va yangi so'zlarni birlik va ko'plikda qo'llanilishini kuzatamiz. **Keinen persönlichen stil haben!** mavzusida xar bir insonni o'ziga hos xarakterini yorituvchi so'zlar, ular yordamida yangi gaplar tuzish va yangi so'zlar orqali krossvordlarda tartibga qo'yish va shu kabi topshiriqlarni guvohi bo'lamiz.

Markt, *suchen*, *besuchen* kabi so'zlarni keltirib talabalardan ularning ma'nosini ochib beruvchi gaplarni tuzish topshirig'ini ham berish mumkin.

Shundan so'ng yangi pedagogik texnologiya tizimidagi, hamda interfaol o'qitish metodidagi muhim komponentlardan biri xisoblangan baxs-munozaraga asoslangan ushbu bosqichda ma'lum mavzu ustida baxs-munozarani tashkil qilish samarali hisoblanadi[9;3].

Bahs-munozarada usulida asosiy diqqat e'tibor so'z shakliga emas, balki uni turli xil kontekstda turli nutqiy vaziyatga mos qo'llanilishiga qaratiladi.

Nutqiy ko'nikmalar hosil qilishdagi yana bir muhim omil bu guruh-guruh usulida mashg'ulotlarni tashkil qilish hisoblanadi. Sinf 5-6 yoki 4-5 o'quvchidan iborat mayda guruhlarga bo'linadi. Har bir guruh berilgan topshiriq yuzasidan o'z fikrini bildiradi.

Ishning bu kabi jamoaviy shaklida guruhdagi har bir o'quvchiga mas'uliyat yuklanadi. Darsni bunday tashkil qilishda mavzuni oldindan berib qo'yish ham samarali xisoblanadi, chuiki o'quvchilarga uйда mustaqil o'qib o'rganishlari uchun imkon yaratiladi [3;187].

Til o'rganuvchilar til malaka va ko'nikmasiga ega bo'lgandagina mashqning ham leksik, ham grammatik mazmuni tushuntiriladi. Leksik mashqlarni musaxxamlash krossvord, so'z o'yini, topishmoqlar, matnni tartibga keltirishlar orali namoyon bo'lmoqda[8;173].

Xulosa: Maqolada nemis tili o'itishda mashqlar, ularning maqsadi va vazifalarini an'anaviy o'qitishning tashkiliy shakli sifatida qaralgan, shu sababli, sinf (gurux) dars tizimida o'quv faolligini oshirish usullari, sharoitlari, imkoniyatlari batafsil bayon qilingan. Shu bilan birga xorijiy tilga o'qitishning zamonaviy pedagogik taxnologiyalari asoslari o'rganilgan va xorijiy til darslarida qo'llanilayotgan an'anaviy va noan'anaviy materiallar taxlil qilingan va nemis (xorijiy) til darslarida o'quvchilar faolligini oshiruvchi leksik- mashqlar va ularning turlari xaqida mashqlarning axamiyati mazmuni batafsil taxlil qilingan

Shu bilan birga o'rta maktab 6-7-sinf nemis tili darsliklaridagi leksik mashqlarning taxlili hamda mashqlardan namunalar berilgan.

Quyi sinf o'quvchilar bilan mashq qilish bir oz qiyinchilik tudirsada, yuqori sinf o'uvchilarida esa yengiroq kichadi. Lekin 6-7- sinf o'quvchilari hali yangi materialni erkin bayon qilish darajasida til ko'nikma va malakasiga ega emasliklarini yodda tutish kerak. Darsda va boshqa darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'qituvchi ishtiroki va raxbarligida o'quvchilar leksik ko'nikmalarni egallaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг 2021 йил 6- май куни ўтказилган “Чет тилларни ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари” мавзусидаги видеоселектор йиғилиши. Мурожаат санаси: 22.08.2022. <https://iiv.uz>

2. Ж.Жалолов чет тили ўқитиш методикаси ўқитувчи нашр 1996 й 148 бет

3. Наталья Зуханова, Людмила Улянова” Assalom Deutsch” die Klasse für 7.Тош 2005

4.S.Saidaliyev Chet tili o'qitish metodikasidan ocherklar Namangan 2004

5.O'.Xoshimov, I. Yoqubov Ingliz tili o'qitish metodikasi T.2003

6.T.Sattarov Bo'lajak chet tili o'qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi T.2003

7.J.Jalolov Chet tili o'qitish metodikasi T.1996

5. Khamidovna, N. S. (2021). On The Use of Infinitive Groups in German and Uzbek Languages. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 1(1), 202-204.

6. Xamidovna, N. S. (2021). On The Influence of The Phonetic Laws of The Uzbek Language in The Teaching of German. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 46-48.

MUSIQA VA RAQS SOHASIDA QO'LLANILADIGAN

M.R.Ochilova, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa va raqs sohasida qo'llaniladigan terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'atini yaratishning lingvistik asoslari asoslab berilgan. Elektron lug'atlarni yaratishning texnik asoslari, qog'oz versiyadagi lug'atlardan afzalligi va terminlarni lug'atda berishning turli usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Elektron lug'at, musiqa va raqs sohasidagi terminlar, elektron axborot baza, semantik ma'no

Аннотация. В данной статье представлены лингвистические основы создания англо-узбекского словаря терминов, используемых в сфере музыки и танца. Анализируются технические основы создания электронных словарей, их преимущества перед бумажными словарями, различные способы приведения терминов в словарь.

Ключевые слова: Электронный словарь, термины в области музыки и танца, электронная база данных, семантическое значение

Abstract. This article presents the linguistic basis of creating an English-Uzbek dictionary of terms used in the field of music and dance. The technical basis of creating electronic dictionaries, their advantages over paper dictionaries, and different ways of giving terms in the dictionary are analyzed.

Key words: Electronic dictionary, terms in the field of music and dance, electronic database, semantic meaning

Kirish. Yillar davomida yangi terminlarning shakllanishining asosiy usullarini tasniflashga harakat qilindi. Ushbu tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) semantik (ko'p ishlatiladigan tilning so'zi yoki iborasini atama sifatida ishlatish, unga yangi ma'no berish). Taqqoslash:

ingliz tilida *advance* - o'zbek tilida *oldinga siljish*,

ingliz tilida *retire* – o'zbek tilida *nafaqaga chiqmoq*.

Termin yaratishning semantik usuli eng keng tarqalgan, bundan tashqari, bunday atamalar yangi bilim sohalari va inson faoliyati sohalari tushunchalarini belgilash uchun shakllanayotgan terminologiyada eng muhim o'rinni egallaydi.

2) morfologik (affikslash, birikmalash yo'li bilan yangi termin yaratish). Taqqoslash:

ingliz tilida *danceable* – o'zbek tilida *raqsga tusha oladigan*

ingliz tilida *dancegoer* – o'zbek tilida *raqs kursiga qatnashuvchi*

3) sintaktik (terminologik so'z birikmalar).

Taqqoslash:

ingliz tilida *dance hall* – o'zbek tilida *raqs zali*

ingliz tilida *dance card* – o'zbek tilida *raqs kartasi* (raqqosaning ismlari qayd etilgan karta)

4) boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar

Fransuz tilida *moulinet* – o'zbek tilida "tez aylanish".

Adabiyotlar tahlili. Raqslarni tasniflashda R.D. Batchelor tomonidan to'rtta raqs guruhini aniqlagan:

-qo'rg'onning harakatlariga taqlid qilib qurilgan raqslar;

-tanani asta-sekin oldinga va orqaga egib bajariladigan dumaloq raqslar;

-ijrochilar oldinga va orqaga chayqaladigan raqslar;

-birinchi uch guruhning harakatlariga qurilgan raqslar"

Amerikalik tadqiqotchi R.Kraus raqslarni tasniflashda ishtirokchilarning tarkibi, maqsadi, ma'nosi va raqs lug'atiga e'tibor bergan. Shunga ko'ra, u beshta raqs guruhini aniqladi: balet; zamonaviy raqs; ijtimoiy raqs; sahna raqsi; xalq raqsi. L. Grove raqslarni 3 guruhga ajratadi: majoziy yoki poetik; tasviriy; ritual, marosimiy [1]. Zamonaviy psixologik maktablarda "maxfiy raqs", "oqimli raqs", "sehrli raqs" insonning chuqur ichki imkoniyatlarini ochish, o'rganish va o'zlashtirishga mo'ljallangan "sehrli raqs" qayta tiklanmoqda [2].

Tahlil va metodlar. Elektron lug'at yaratishda quyidagilar e'tiborga olinadi:

1) **Lug'atda fe'l-terminlar harakat nomi shaklida va ot-terminlar keltiriladi.**

Ingliz tili so'z boyligini boyitish yo'li konversiya - grammatik xususiyatlarini o'zgartirib, so'z yasash usuli. Amalda biz konversiya deganda faqat fe'ldan ot yasashga nisbatan va aksincha tushunishimiz mumkin. Ot va fe'lning o'zgarishi inglizcha so'z yasashning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Ingliz tilining raqs terminologiyasida ko'p sonli otlar fe'l-o'zakdan shakllanish modeliga muvofiq.

Dance - “a series of movements and steps that match the speed and rhythm of music” [3];

hop - “a short jump on one leg” [4];

tap - “quick light blow” [5];

walk - “style of walking in the dance” [6].

Termin yasallashining faol usullaridan biri fe'llardan post bo'g'inli so'z birikmalariga o'tish yo'li bilan ot yasallashidir:

to step up - step-up

to lead down - lead down

to cast off - cast off

to cast over - cast over

N>V modeli bo'yicha qisqartmalar konversiya qilish uchun asos bo'lib ham xizmat qilishi mumkin:

Commence - to commence (raqsda harakatni boshlash yoki burilish).

2) Lug'atda terminlarning polisemantik ma'nolari ham keltiriladi.

Raq terminologiyasida ko'p ma'nolilik polisemantik atamalarning funktsional jihatdan bir-biridan farq qiladigan uchta guruhini ifodalaydi:

1) tarmoqlararo (umumiy tashqi shaklga ega bo'lgan va ma'nolarining to'liq mos kelmasligi bilan tavsiflangan atamalar).

O'zbek tilida *harakat* (raqsda) - oldinga va orqaga harakat - ingliz tilida *movement*,

O'zbek tilida *harakat* (texnik atama) - vagonning pastki yurish moslamasi, kuzovsiz vagon tizimi - ingliz tilida *running gear*,

O'zbek tilida *harakat* (eskirgan, kortej nomi) - kortej - ingliz tilida *procession*,

O'zbek tilida *harakat* (o'yinda) - o'yinchining navbatdagi chiqishi (shaxmatda, kartalarda) - ingliz tilida *move, turn*;

2) toifalararo (bir terminologik tizim doirasida faoliyat yurituvchi atamalar).

Ingliz tilida *set* – o'zbek tilida 1) kvadril yoki mamlakat raqsi figuralari; 2) qator, ketma-ketlik (fazoda ketma-ketlikni tashkil etuvchi ob'ektlar - qadamlar ketma-ketligi – *set of steps*) 3) (f.) raqsdagi joyni belgilash (*set the place*) 4) (f.) ma'lum bir yo'nalishda harakatlanish (*to set*)

3) konstruktiv element sifatida ko'p qiymatli komponentni o'z ichiga olgan kombinatsiyalar.

O'zbek tilida *raqsda qadam* - ingliz tilida *dance step*,

O'zbek tilida *vint burami* - ingliz tilida *screw pitch*,

O'zbek tilida *oldinga qadam* - ingliz tilida *advance over*,

O'zbek tilida *shimning tor qismi* - ingliz tilida *the trousers are tight in the seat*.

Terminlarning ko'p ma'noliligi ularni to'g'ri tushunishga imkon bermaydi. Odatda atama kontekstga muhtoj emasligi aytiladi, chunki u kontekstsiz tushunarli bo'lishi kerak, ammo bu qoidani mutlaqlashtirib bo'lmaydi, chunki terminologiyada bo'lgani kabi, kontekst ham muhimdir. Bu, ayniqsa, toifali noaniqlik deb ataladigan atama toifalari uchun to'g'ri keladi, uni bartaraf etishning haqiqiy yo'li har doim adabiyotdagi kontekst yoki tasniflash tizimidagi bu turli xil atamalarning turli o'rni bilan ta'minlanadi. Zamonaviy lug'atlarni yaratishda polisemiya qoidalarini berish, kontekstual ma'noni aniqlash birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi, terminologiyadagi noaniqlik jarayoni juda faolligini hisobga olgan holda, so'zlarning leksik o'zgarishlariga uchrashi qoidalariga rioya qilgan holda berish talab etiladi. Elektron lug'atlarning afzalligi so'zlarning ko'p ma'nosini bera olishidadir. Biz o'rganayotgan raqs terminologiyasida "ikkilamchi noaniqlik" deb ataladigan atamalarning mavjudligini kuzatishimiz mumkin va ularning lug'atlarda berilish imkoniyatlarini tahlil qilamiz.

3) Lug'atda bosh so'zning faqat san'at va raqs sohasida qo'llaniladigan terminlarning omonimlari ham keltiriladi, bu holda, omonomik so'z boshqa sohaga daxldor sememalar ham bo'lishi mumkin.

Elektron lug'atlarni yaratishda lug'atning omonimik ma'nosini ham hisobga olish muhimdir. Raqs va san'atning o'rganilayotgan terminologik sohasi ham omonimiya bilan tavsiflanadi - "ma'no jihatidan farq qiluvchi ikki yoki undan ortiq til birliklarining fonetik jihatdan mos kelishi" [7]. Leksik omonimiyaning turli shakllari, shuningdek, tilning boshqa darajalarida (fonetik va morfologik) unga bog'liq hodisalar ma'lum. To'liq leksik omonimiya - bir gap bo'lagiga mansub so'zlarning mos kelishi. Omonimlarning soni va semantik salmog'iga ko'ra, ayniqsa, ikkita turkum ajratiladi: a) omonimlar-otlar va b) omonimlar-fe'llar.

4) Elektron lug'atlarda raqs va san'atga doir terminlarning sinonimlari ham kiritiladi.

Standartlashtirilgan terminologiyada sinonimlar muammosi "savollar savoli" deb hisoblanadi [8].

Ba'zilar sinonimiya jarayonini nomaqbul deb hisoblaydilar va har bir atama faqat bitta ma'noga ega bo'lishi kerak, deb hisoblaydilar, boshqalari esa sinonim (shu jumladan xorijiy) ma'lum afzalliklarga ega degan fikrda. So'zlarni o'zlashtirish jarayoni keng tarqalgan, shuning uchun ko'pincha bir xil so'zlar

(ulardan biri o'zlashtirilgan) bir xil ma'noga ega. Masalan, fransuz tilidan hosil bo'lgan inglizcha *infant* so'zi unga ekvivalent *child* - kichik bolaga mos keladi. Shunga ko'ra, *infant* va *child* sinonimdir. Raqs terminologiyasida chet tilidan kirib kelgan sinonimik terminlar mavjud: frantsuzcha o'zlashgan *pas chasse* (qadam) inglizcha *glide* ga teng, inglizcha *kick* "tepish" va "kik" degan ma'noni anglatadi; *hook turn* - "raqsda aylanish, oyoq bilan ilgak qilish" va "burilish-ilgak"; *set* - "raqsda shakllanish" va "to'plam"; *step* - "harakat" va "qadam".

5) **Leksikografik ma'no terminning semantic strukturasi asosida beriladi.**

Raqs terminologiyasida sintaktik sinonimlarning ikki guruhi aniqlangan: 1) "terminning to'liq shakli – terminning qisqa shakli" sinonimik moslashuvi: *walk* va *dance walk* – "bir qadam oldinga olg'a borish", *step* va *setting step* - "qadam" va "qadam tashlash", 2) sinonimik moslashuv "so'z birikmasi – so'z birikmasi": *drive walk* va *inside turn* - ichkariga, "ichki burilish"; *chicken walk* va *outside turn* - "tashqi burilish", *chaîne turn* va *free spin* - raqqosalar o'rinlarini almashtiradigan, bir yoki boshqa qo'lni navbat bilan beradigan dumaloq raqsga o'xshash figura; *strip the willow - right (left) hand across* - oldinga siljish, raqqoslar navbatma-navbat chap yoki o'ng qo'llarini olishganda; *leading couple - first couple* – yetakchi juftlik; *chasse - slip step* - sirpanish qadam (*chasse* - oldinga siljish, oyoq, go'yo, ikkinchisiga egilib, sakraganda bog'lanadi).

Tilshunoslikda, V.P.Danilenkoning so'zlariga ko'ra, termini shakllantirishning ikkita eng keng tarqalgan lingvistik usuli mavjud: 1) leksik qisqartirish: a) so'z yoki iborani tushirib qoldirish; b) so'z birikmasini iboraning tarkibiy qismlaridan biriga tegishli so'z bilan almashtirish; 2) so'z yasashda (so'z yasash, abbreviatsiya) qisqartmalardan foydalanish [9]. Raqs terminologiyasida asl so'z birikmasining so'zlaridan birini olib tashlash natijasida olingan quyidagi shakllanishlar aniqlanadi:

6) **Elektron lug'atlarda san'at va raqsga xos terminlarning antonimlari (qarama-qarshi ma'nolari) ham beriladi.**

Antonimiya hodisasini tasvirlash uchun biz raqs terminologiyasidan misollar keltiramiz, xususan:

- "*cast off*" (tashqi burilish bilan joyga qaytish) va "*cross over*" (qarama-qarshi turgan sherikning joyiga o'tish),

- "*back-to-back*" (raqsda orqaga joylashish) va "*face-to-face*" (raqsda bir-biriga qaragan holat),

- "*bottom of set*" (qator oxiri) va "*top of set*" (raqs qatorining boshi),

- "*clockwise/natural turn*" (soat yo'nalishi bo'yicha harakatlanish) va "*anticlockwise/reverse turn*" (soat miliga teskari harakat),

- "*inside turn*" (ichki burilish) va "*outside turn*" (tashqi burilish).

7) **Bosh so'zdan keyin uning etimologiyasi bo'yicha ma'lumot berish ma'qul deb topildi.**

Tarixiy raqsda *balance* - bu bir oyoqdan ikkinchisiga qadam tashlash, yarim barmoqlarda ko'tarish va tanani egish bilan raqs harakati. *Balance* (frantsuzcha "muvozanat" dan) *pas grave* (frantsuzcha "pas" "qadam", "grave" "og'ir", "sekin" so'zlaridan) qo'shilgan holda *balance menuet* so'z birikmasi yaraldi. O'rta asrlarda paydo bo'lgan bir qator nomlar uzoq vaqt davomida bal raqslari lug'atiga kirdi. Ulardan harakatlar qanday o'zgarganini, bir xil atama turli davrlarda turli harakatlarni bildirish uchun qanday xizmat qilganini, ba'zida ma'lum bir o'xshashlikni kuzatish mumkin.

Xulosa. Inglizcha-o'zbekcha elektron lug'atini yaratish uchun lingvistik baza yaratish darkor. Buning uchun mavjud so'zlar excel faylda jamlanadi. O'zbek va ingliz xalqiga xos, ya'ni milliy-madaniyatini o'zida yaqqol namoyon etadigan musiqa va raqs harakatlari orqali marosim, to'ylerde urf-odatlar, turmush tarsi, ruhiy kechinmalarini ifoda etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карабанова С.Ф. Танцы малых народов юга Дальнего Востока СССР как историко-этнографический источник. - М., 1979. – С.33-35.
2. Эндрюс Т. Магия танца. Ваше тело как инструмент силы. - М., 1996.
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English 1995. – P.292
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English 1995. – P.573
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English 1995. – P.1221
6. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English 1995. – P.1337
7. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие/Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. - М., 1987. – С.51.
8. Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии//Терминология и норма (О языке терминологических стандартов). - М., 1972. - С.11.
9. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. - М., 1977. – С.183-188.

REFLECTION OF THE “POLITICAL GOAL” OF G. ORWELL’S JOURNALISM IN TRANSLATION

F.I. Otaboyeva, teacher, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi G. Oruell uslubini har tomonlama tahlil qilish va insho tarjimalari misolida o'zbek tiliga tarjima qilishda uni saqlab qolish imkoniyatlarini ko'rib chiqishdir.

Kalit so'zlar: Jorj Oruell, ishning mazmuni, siyosat, insonlarning ta'siri, jamiyat, hayvonlik, hayvonlar tengdir, adolat, tenglik.

Аннотация. Целью данной статьи является комплексный анализ стиля Дж. Оруэлла и возможности его сохранения при переводе на узбекский язык на примере переводов эссе.

Ключевые слова: Джордж Оруэлл, содержание произведения, политика, влияние на людей, общество, анимализм, животные равны, справедливость, равенство.

Abstract. The aim of the article is a comprehensive analysis of G. Orwell's style and the possibility of preserving it when translating into Uzbek on the example of essays translations.

Keywords: George Orwell the content of the work, politics, influence on people, society, animalism, animals are equal, justice, equality.

George Orwell rendered an invaluable service to his researchers, perhaps without thinking about it. He saved them a lot of time and effort by expounding his ideas about “how to write,” as well as his views on writing in general, and the role of the publicist in particular, in several essays. First of all, it is “Politics and the English Language”, in where writer gives examples of “Why I Write” in 1946, “Propaganda and Demotic Speech”, “Suppression of Literature”. Separate stylistic remarks are also found in other essays, in letters, in notes published in the “As I Please” column in the Tribune newspaper (where Orwell worked as a literary editor between 1943 and 1945). This essay is a view of a mature publicist, a kind of intermediate result of writing. Talking about his early literary experiences, the author notes: “I knew that I knew the word and that I had enough willpower to face unpleasant facts...” (Orwell G., 1992: 7). It was then that the future writer manifested his exactingness in the choice of linguistic means, “... I was looking for the right words, it seemed to me that I was making these desperate efforts against my will, under the influence of some kind of coercion from outside.” (Orwell G. 1992:8). This “external compulsion” became part of his writing nature and gradually took shape in a kind of “rules for the selection of means of expression of thought”, set out in the essay “Politics and the English Language” (G.Orwell. 1946. 143-157).

An interesting explanation of “how to write” in order to be understood can be found in the essay Propaganda and Demotic Speech 1944. In this work, G. Orwell argues that the difference between written and spoken English, perhaps much more significant than in other languages, it “...contains thousands of words that are constantly found in writing, but have no real value in oral speech; and it also contains thousands of words, long outdated, which are dusted off and put into speech to sound smarter, to impress.” “When it comes to writing, it is important to strive to express your thought as simply as possible.” To achieve this, Orwell suggests constantly asking yourself, “Can I simplify this? Can I bring this phrase closer to oral speech? At the same time, you need to constantly “keep in mind the colloquial word, the colloquial variant”. To prove his point, the author speaks about the intelligibility of J. Eliot's poems, as well as W. Churchill's phrases, which have become winged. Orwell's own essays are an example of the elegance and persuasiveness of thought put simply. The awareness that “the English language is in a terrible state”, the unwillingness to put up with such a situation and the tendency to constantly analyze one's own and others' writing style forced G. Orwell to develop specific rules on how “one should write”. They are outlined in Politics and the English Language as “one of the best writings on plain and simple style. This essay should be in every popular collection of Orwell's papers. Read it daily. Keep a copy under your pillow.” As the author remarks at the conclusion of the essay, “These rules seem quite simple, and they are, but they require a major change in the minds of those who are accustomed to the style of writing that has now become fashionable.”

In many mature works of G. Orwell, the tasks of propaganda, “the desire to push the world in a certain direction,” come to the fore. Examples of such works are the essays “Notes on Nationalism”, “Literature and Totalitarianism” [1], “Politics Against Literature”, “Writers and Leviathan”, “Arthur Koestler” and many others. Among such works is the satirical fairy tale “Animal farm” written in 1943. This work is a sharp satire on the Stalinist regime and on the totalitarian system as such. Soviet leaders are presented in the form of animals: pigs, barnyard inhabitants. In the Soviet Union, this work was banned

for a long time; however, in England and America, where pro-Soviet sentiments were strong at that time, they also did not want to publish it for a long time / *Animal Farm* was published only in 1945.

When translating, it is important to consider so-called extralinguistic context, which consists of the subject setting (i.e., time and place of action) and the speech situation, reflecting the setting in which language communication takes place, as well as the effect intended by the author, which the material should produce per audience. Given the propagandistic nature of the work, it would be more accurate to call this moment a “sociolinguistic situation”. Below are some examples taken from *Animal Farm* translations into the language of Uzbek.

- *“Is it because this land of ours is so poor that it cannot afford a decent life to those who dwell upon it?”* (Orwell G., 1995: 9).

- *“Bizning yurtimiz juda qashshoq bo'lib, unda yashovchilar munosib hayot kechira olmagan uchunmi?”* (Translated by F.Otaboboyeva).

The action takes place at a secret meeting of the four-legged inhabitants of the cattle farm, where an old, respected boar named Major gives a speech about the hardships of animal life and calls to rise up against their main enemy - Man. In both versions of the translation, the method of concretization is used. However, the option “works”, in our opinion, is in line with public speeches style than simply “processes”.

- *“This single farm of ours would support a dozen horses, twenty cows, hundreds of sheep - and all of them living in a comfort and dignity that are now almost beyond our imagining.”* (Orwell G., 1995:9-10).

• *“Bizning yagona fermamiz o'nlab otlar, yigirmata sigirlar, yuzlab qo'ylarni boqishi mumkin edi - va ularning barchasi hozir biz tasavvur qilib bo'lmaydigan farovonlik va hurmatda yashaydi!”* (Translated by F.Otaboboyeva).

A possible translation of this sentence: “Inson bizning yagona asl dushmanimiz. Insonni voqea joyidan olib tashlang va ochlik va ortiqcha ishning asosiy sababi abadiy yo'q qilinadi”. Since *Animal Farm* is a satirical depiction of events, the translation of this work into Uzbek sometimes has features that do not arise when translated into other languages:

- *“These three had elaborated old Major's teachings into a complete system of thought, to which they gave the name of Animalism. Several nights a week, after Mr. Jones was asleep, they held secret meetings in the barn and expounded the principles of Animalism to the others.”* (Orwell G., 1995: 18).

- *“Uchovlon kekxa mayorning ta'limotlarini to'liq tafakkur tizimiga aylantirgan va unga “Hayvonizm” nomini bergan. Haftada bir necha kechada, janob Jons uxlab yotganidan so'ng, ular omborxonada yashirin yig'ilishlar o'tkazdilar va boshqalarga Animalizm tamoyillarini tushuntirdilar”.*

Some translators also translated secret meetings as secret gatherings. This is an extremely successful replacement, because, no dictionary meaning of the word 'meeting' could convey so accurately the milieu of a revolutionary conspiracy well known to us from history. The translation of the name of the theory as “Animalism” does not seem to be entirely successful, because in Uzbek this word is associated with the name of trends in painting or philosophy, while the English reader first of all singles out the stem 'animal' and the suffix '-ism', which makes the word 'Animalism' related to the names of political movements / for example, 'communism' - communism, and also 'Marxism' - Marxism, the association with which it should evoke. Therefore, in our opinion, it would be worthwhile to translate ‘Animalism’ in parts, for example, “Majorism”, “Borovism” / because, the old Major was a boar, or even “Pigism”, or make another word according to this scheme.

- *“The pigs had an even harder struggle to counteract the lies put about by Moses, the tame raven.”* (Orwell J., 1995: 19.)

- *Cho'chqalar qo'lga o'rgatilgan Muso deb ataladigan qora qarg'a tomonidan tarqatilgan uydirmalarga qarshi kurashishning murakkab ekanligini tushunib turardilar.* (S.Karimova. 8)

The highlighted phrase seems to have been taken from the report “on the fight against the counter-revolutionary conspiracy”, from “the language of the thirty-seventh year”. As can be seen from the examples of the transfer of the sociolinguistic situation given above in this chapter, Uzbek-speaking translators sometimes fail to “get into the tone” of the author, to find words that correctly convey the atmosphere of a totalitarian society, despite the fact that this topic should be clearer to us, closer than to the author himself. At the same time, the writing techniques of G. Orwell illustrated above are only a part of the reverse system created by the author. The imagery is created by the writer with a wide variety of linguistic means, the translator should carefully consider all the details that make up the artistic impression, individual features and colorfulness of the author's style in translation. But the translator should not blindly copy every detail if this goes against the stylistic norms of the Uzbek language. If necessary, the translator has the right to replace one technique with another that produces an equal effect. Such replacements are called “Transformations in the Translation”.

REFERENCES:

1. Golovnin B.N. Language and statistics. M, 1971. P. 189
2. Skorodenko V, New Variations on an Old Theme. Questions of Literature. - 1967. N 9. C.121
3. J.Orwell's Essays, articles, reviews. Volume II, Perm: ", 1992. - 320c.
4. Orwell J. "1984" and essays from different years, M.: "Progress", 1989. - 377c.
5. Kabanova I.V. Documentary and fictional in autobiography: George Orwell and Cyril Conwell // Philological class, 2012. - No. 12. - 404 p.
6. Kabanova I.V. Documentary and fictional in autobiography: George Orwell and Cyril Conwell // Philological class, 2012. - No. 12. - 404 p. P. 107 - 112.
7. Felshtinsky Yu.G., Chernyavsky G.I. George Orwell (Eric Blair): Life, work, time. – M.: Book club, Knigovek, 2014. – 592 p.
8. Vinogradov V.V. Stylistics. - Theory of poetic speech. - Poetics. - M.: Ed. Acad. Sciences. USSR, 1963. - 253c.
9. Retsker Ya.I. Translation theory and translation practice. Essays on the linguistic theory of translation, M.: International relations, 1974. - 216 p.
10. Skorodenko V., New Variations on an Old Theme. Questions of Literature. - 1967. -N 9. - C.121
11. Orwell J. Essays, articles, reviews. Volume II, Perm: ", 1992. P. 303.
12. Orwell J. "1984" and essays from different years, M.: "Progress", 1989. P. 280.
13. Otaboyeva, F. (2022). The essence of the work of Gerge Orwell "Animal farm" and its impact on people. *Scientific methodological journal*.

UO'K 81'44

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PAYT-TO'SIQSIZ ERGASH GAPLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

A.J.Otaboyev, o'qituvchi, Andijon Davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada "payt-to'siqsiz ergash gaplar"ning struktur-semantik xususiyatlari to'g'risida gaplashiladi. Bu mavzuga oid maqola yaratish uchun quyidagi annotatsiya va kalit so'zlar foydalanish mumkin. Shuningdek, maqolada, Ingliz va o'zbek tillarida payt-to'siqsiz ergash gaplarning struktur-semantik xususiyatlari muhokama qilingan. Maqola yozuvchilarga ularni tushunishda yordam beradi va ularni muhim lingvistik konseptlar bilan bog'liq qiladi. Struktur-semantik xususiyatlar, ko'ngil ochish, tarixiy ma'lumotlar va amaliy misollar bilan taqqoslanadi.

Kalit so'zlar: payt-to'siqsiz ergash gaplar, struktur-semantik xususiyatlar, lingvistik konseptlar, tilning ilmiy asoslari, ergash gapli qo'shma gaplar, ish-harakat, fe'llarda zamon kategoriyasi.

Аннотация. В статье речь пойдет о структурно-семантических особенностях "наречий без прерывания времени". Следующие аннотации и ключевые слова могут быть использованы для создания статьи на эту тему. Также в статье рассмотрены структурно-семантические особенности наречий без прерывания времени в английском и узбекском языках. Статья помогает авторам понять их и связывает их с важными лингвистическими концепциями. Структурно-смысловые особенности сопоставляются с интересными, историческими данными и практическими примерами.

Ключевые слова: время-беспрерывные наречия, структурно-семантические особенности, языковые понятия, научные основы языка, наречные союзы, действие, категория времени в глаголах.

Annotation. The article will talk about the structural-semantic properties of "moment-unobstructed following statements". The following annotations and keywords can be used to create an article on this topic. The article also discusses the structural-semantic properties of moment-unobstructed adverbs in English and Uzbek. The article helps writers understand them and makes them related to important linguistic concepts. Structural-semantic features are compared with Entertainment, historical data and practical examples.

Keywords: tense-unobstructed following sentences, structural-semantic features, linguistic concepts, scientific basis of language, adverbial participles, case-action, tense category in verbs.

Kirish. O'zbekcha va inglizcha ergash gapli qo'shma gaplar o'rtasida yana bir sezilarli farqbor. Bu farq, xususan fe'lining zamon formalari qo'llashda namoyon bo'ladi. Ma'lumki, inglizcha fe'llarning bir qator zamon formalari vaqtni, boshqa ish-harakat boshlanish momentiga nisbatan shu harakat bajarilishini ifodalash uchun ma'lum darajada qo'llanadi. Bunday nisbiy zamonlarga bir ish-harakatni boshqa bir ishharakatdan oldin bo'lganligini ifodalash uchun qo'llanadigan Past simple (Past

Continuous, Future in the Past), Present Perfect, Past Perfect taaluqlidir: Present Simple ga nisbatan Present Perfect, Past Perfect – boshqa o'tgan zamon shakllariga nisbatan va hokazo. Quyida bularga aniqlik kiritib o'tamiz:

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ingliz tilida ergash gapning kesimi bosh gapning kesimiga bog'liq bo'ladi. Agar bosh

gapning kesimi hozirgi yoki kelasi zamonda kelsa, ergash gapning kesimi istalgan zamonda ishlatilishi mumkin. Biz o'rganayotgan ingliz ergash gapli qo'shma gaplarida bir qancha o'zbek tilidagi ergash gapli qo'shma gaplar qoidasiga muvofiq kelmaydigan holatlar mavjud va bu tafovutlarni quyidagi bandlarda ko'rsatib o'tmoqchiman:

1. Ba'zi ingliz ergash gapli qo'shma gaplari, xususan, ega ergash gapli qo'shma gaplar o'zbek tiliga sodda yoyiq gap tarzida tarjima qilinishi;

O'zbek tilidagi ergash gapli qo'shma gaplarni tashkil qiluvchi komponentlar o'rtasida tinish belgilarning ishlatilishi qat'iyligi, ingliz tilida esa bu rivojlanmaganligi;

O'zbek tilida fe'l formalari, kelishik qo'shimchalari, affikslar bog'lovchi vazifasida kelib ergash gaplarni bosh gapga bog'lashi, ingliz tilida esa bunday vositalarning yo'qligi;

*O'zbek tili ergash gapli qo'shma gaplari tarkibidagi komponentlarning tartibi qat'iyligi, ingliz tilida esa ergash gapli qo'shma gap tarkibidagi komponentlarning joylashish o'rni erkinligi;

*O'zbek tilidagi bog'lovchisiz ergash gapli qo'shma gaplar bilan ingliz bog'lovchisiz ergash gapli qo'shma gaplari o'rtasida farqning mavjudligi;

*Ingliz tilidagi aniqlovchi ergash gaplarining nisbiy aniqlovchi ergash gap va appozitiv aniqlovchi ergash gap turlariga bo'linishi, o'zbek tili aniqlovchi ergash gaplarida esa bunday bo'linishning yo'qligi.

Payt-to'siqsiz ergash gaplar, yoki "sintaksis" tilning tuzilishi va qurilishi bilan bog'liqdir. Ushbu qism tilda so'zlar va so'z to'plamlari qanday qo'llanilishini, ularning o'zaro bog'liqlik va munosabatlarni o'rganadi.

Ergash gaplar tili grammatikasi va tuzilishining asosiy qismidir. Ushbu qismda gaplar va ularning qaysi tartibda kelishi, ularning funksiyalari, ularning o'zaro munosabatlari kabi mavzular o'rganiladi. Ergash gaplar tili o'z ichiga qoidalarga ega bo'lgan tili bo'lib, insonlar o'z fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalash uchun unga amal qiladi.

Ergash gaplar tili o'rganishda juda muhimdir, chunki bu til orqali insonlar o'z fikrlarini boshqalarga yetkazish, muloqot qilish, yozish-ko'rish va boshqa ko'nikmalar uchun kerak bo'ladi.

Quyidagi misollar payt-to'siqsiz ergash gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini ko'rsatadi: Ingliz tilidagi misol:

1. Subject-Verb Agreement (Sub'ekt-Fi'l kelishimi):

- Incorrect: "He walk to the store."

- Correct: "He walks to the store."

2. Pronoun-Antecedent Agreement (Iltifot-Muqobil kelishimi):

- Incorrect: "Each student must bring their own book."

- Correct: "Each student must bring his or her own book."

3. Verb Tense Consistency (Fe'l vaqtning barqarorligi):

- Incorrect: "She went to the market and buy some fruits."

- Correct: "She went to the market and bought some fruits."

O'zbek tilidagi misol:

1. Sub'ekt-Fi'l kelishimi:

- Noto'g'ri: "U do'konga yuradi."

- To'g'ri: "U do'konga yuradi."

2. Iltifot-Muqobil kelishimi:

- Noto'g'ri: "Har bir talaba o'z kitoblarini olib kelsin."

- To'g'ri: "Har bir talaba o'z kitoblarini olib kelsin."

3. Fe'l vaqtning barqarorligi:

- Noto'g'ri: "U bozorga bordi va mevalarni sotib oldi."

- To'g'ri: "U bozorga bordi va mevalarni sotib oldi."

Bu misollar struktur-semantik xususiyatlarni yoritish uchun yaxshi namunalar bo'lib, ular tilni to'g'ri va aniq ishlatishda yordam beradi.

Muhokama va natijalar. O'zbek tilida ergash gapli qo'shma gaplar komponentlarini biriktirishda ergashtiruvchi bog'lovchilar, fe'l formalari, yuklamalar, ko'makchilar, bog'lovchi so'zlar, nisbiy so'zlar, kelishik qo'shimchalari, -day(-dek) affikslari, intonatsiya va tartib kabi vositalar xizmat qiladi. Ingliz tili ergash gapli qo'shma gaplar komponentlarini biriktirishda ergashtiruvchi bog'lovchilar, ko'makchilar, bog'lovchi so'zlar, nisbiy so'zlar, intonatsiya va tartib kabi vositalar xizmat qiladi. Lekin ingliz tilida o'zbek tilida mavjud fe'lning shaxsli formasi, turli xil affikslar, kelishik qo'shimchalari orqali ergash gapni bosh gapga birikish hollari umuman uchramaydi. Buning o'rniga ingliz tilida shu ma'noni beruvchi bog'lovchilar yordamida beriladi.

Payt-to'siqsiz ergash gaplar tilning aniq va to'g'ri ishlatilishini ta'minlaydi. Bu ergash gaplarning struktur-semantik xususiyatlari quyidagicha:

Struktur-semantik xususiyatlar:

1. Sub'ekt-Fi'l kelishimi: Fi'l subjektga mos kelishi kerak. Masalan: "She sings."
2. Itifot-Muqobil kelishimi: Itifot (pronom) muqobil (antecedent) bilan kelishishi kerak. Masalan: "The boy lost his book."
3. Fe'l vaqtning barqarorligi: Fi'l vaqti so'zning amalni bildirish vaqti bilan mos kelishi kerak. Masalan: "She is reading a book."
4. Obyekt-qabul kelishi: Fi'l obyektga mos kelishi kerak. Masalan: "He gave her a gift."
5. Tarkibiy gaplar: Gapning tarkibida faqat bir maqsad bo'lishi kerak. Masalan: "She likes to read and write."

Bu xususiyatlar tilning to'g'ri va aniq ishlatilishini ta'minlaydi va gapning tushunarli va to'g'ri bo'lishini kafolatlaydi. Bu qoidalarga amal qilish tilni o'rganuvchilarga qo'llanma beradi va ularni tilni to'g'ri ishlatishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A'zamjonovna, Y. S., & Murotovna, K. M. (2023). Second Language Acquisition. Miasto Przyszłości, 31, 5-8.
2. Юсупова, С. А. (2023). Некоторые важные аспекты английских анекдотов. Journal of new century innovations, 12(4), 38-40.
3. A'zamjonovna, Y. S. (2023). Kognitiv lingvistikada konsept tushunchasi. Journal of new century innovations, 12(4), 43-48. International scientific and practical conference "the time of scientific progress" 2023 Warsaw, (Poland) 197
4. A'zamjonovna, Y. S. (2023). Phraseological issues in modern linguistics. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 158-161.
5. A'zamjonovna, Y. S., & Xurshidaxon, A. (2022, December). Ingliz tilida So'z yasash usullari (morfologik usul, semantik usul, Kompozitsion usul). In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 3, pp. 303-306).
7. Yusupova, S. A. Z., & qizi Shodiyeva, G. N. (2022, December). So'z turkumlari tizimining turli tillarda talqin etilishi. International conference: problems and scientific Solutions. (vol. 1, no. 7, pp. 111-114).
8. A'zamjonovna, Y. S. (2022). Metaphor in literature. Analysis of the term through novel "animal farm" by george orwell. Ijodkor o'qituvchi, 3(25), 19-24.
9. A'zamjonovna, Y. S. (2022). Linguistic and social features of slang. Scientific impulse, 1(5), 1789-1793.

UDC 81'373.42

SEMANTIC ANALYSIS OF SOME JEWELRY LEXEMES DONE BY RESEARCHERS

N.Ch.Pirnazarova, master student, Termez Economy and Service University, Termez

K.D.Haydarova, PhD, Termez Economy and Service University, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi ba'zi zargarlik leksemalarining funksional-semantik xususiyatlari haqida qo'shimcha tushuntirishlar berilgan. Ushbu tahlil leksikografik manbalar va qo'shimchalar materiallari bo'yicha strukturaviy, tavsiflovchi usullar doirasida amalga oshiriladi. Shu bilan birga zargarlik buyumlarida qo'llaniladigan qimmatbaho toshlar nomlarining rus, ingliz, fransuz tillarida qo'shimchalar yordamida yasallishi haqida tushuncha beriladi.

Kalit so'zlar: Zargarlik leksemalari, inglizcha atamalar, marjon, marjon, choker, medalyon, akuamarin, akvamarin

Аннотация. В данной статье даются дополнительные разъяснения функционально-семантических особенностей некоторых английских лексем ювелирных изделий. Этот анализ осуществляется в рамках структурных описательных методов на материале лексикографических источников и приложений. В то же время это дает понимание того, как названия драгоценных камней, используемых в ювелирном деле, образуются в русском, английском и французском языках с помощью суффиксов.

Ключевые слова: Ювелирные лексемы, английские термины, ожерелье, медальон, цепочка, чокер, аквамарины, аквамарины;

Abstract. This article gives further explanations on functional-semantic features of some English jewelry lexemes. This analysis is carried out within the framework of structural, descriptive methods on the material of lexicographic sources and enclosures. At the same time, it gives an understanding of how the names of precious stones used in jewelry are formed in Russian, English, and French languages with the help of suffixes.

Key words: Jewelry lexemes, English terms, necklace, pendant, choker, medallion, aquamarine, aquamarine;

Introduction. This article reveals the lexical and semantic meanings of some necklaces in English. Data is contextual, semantic analysis. It provides a broad understanding of necklaces in English. It also provides information about the suffixes of gemstone names used in jewelry.

Semantic analysis of some necklaces in English. Jewellery has always been a favorite of women. Jewelry terms can be classified with words that represent parts of the human body. For example: head jewelry, neck jewelry, wrist jewelry, ear jewelry. Researchers tried to analyze them scientifically. Russian researcher V.S. Smirnov in her scientific work "Necklaces in Russian and English" had provided an information about necklaces in English. For analysis, she selected more than ten lexemes in English. For the purpose of comparative study the researcher had selected the lexemes of neck jewelry based on the "Macmillan" and "Thesaurus" dictionaries on the subject of "types of jewelry" in English. These are: choker, locket, medallion, necklace, pendent, beads, strand, string, riviére, wampum, leather, torque, lavalier.

In her scientific work, V.S. Smirnova had chosen the following lexemes in English jewelry terminology and analyzed them semantically, lexically, cognitively and contextually. He analyzed these lexemes semantically as follows.

He mentioned that the word "choker" was listed in the American English dictionary as "a person who steams". In the "Collins" dictionary, its meaning is divided into two. 1. "steamer". 2. "something that forces a person to steam". For these reason the dictionary meaning of the verb "choker" is related to such meanings as "to suffocate", "to struggle to breathe". She emphasized that in the dictionary Merriam Webster it means "tightly clinging to the neck". In "Dictionary" it was said that this lexeme has two meanings. 1. A piece of jewelry that fits tightly around the neck. 2. Neck scarf or high collar. In Collins dictionary it was said that these two meanings are further divided into two meaning. 1. A high collar which was popular among women at the end of the 19th century. 2. High church collar. Another meaning of this lexeme was stated in the "Dictionary" as "chain" used for transporting firewood in the forest. V.S. Smirnova said that all meanings of choker lexeme are related to the verb "to choke".

The researcher gives such analysis about another English jewelry lexeme "locket". He said that the meaning of this lexeme is that its general meaning is related to "a small closed box, which is worn as a jewelry, and inside which represents the memory of something." According to Merriam Webster's dictionary, a locket is mainly made of precious stones. The second meaning of this lexeme is given in the dictionary "Dictionary". He said that "lock" in the word locket is related to the verb to lock.

The lexeme "medallion" was said to mean "big medal" in all dictionaries. Its second meaning is expressed differently in different dictionaries. In "Dictionary" it was noted as "an ornament reminiscent of something", in "Merriam Webster's dictionary" it means "something like a large jewel", in "Collins" dictionary it was told "an ornamental jewelry resembling a circular or oval medal". Thus, it should be noted that this lexeme is related to the meaning of "a large medal worn as jewelry", which represents its general meaning.

The researcher said that the lexeme "necklace" was expressed in all dictionaries as "jewelry made of precious stones, beads, chain stones". In "Collins" dictionary it was also mentioned that its meanings are "necklace, precious stone, chain made of beads and ribbon". In Merriam Webster's dictionary it defined as "necklace".

The researcher said that the lexeme "pendant" has two definitions in Merriam Webster. A piece of jewelry that hangs like a necklace. *A turquoise pendant hung on her necklace.* 2. Hung an incandescent light pendant from the ceiling over the reading area. In the second example it denotes an electricity which is connected to the roof of the room.

Collins dictionary says that it means "hanging lamp". Collins and Dictionaries of this lexeme say that it means "piece of rope used at sea". "Merriam Webster" dictionary says that it also has the meaning of "filling something". For example; *The portrait of his father is a pendant to the one of his mother.* The portrait of his father is a continuation of the portrait of his mother.

In this way, the researcher specified lexemes belonging to the lexical-semantic group of "necklaces" in the English language. The main word for the neck jewelry is necklace and the lexeme "choker" means jewelry that fastens around the neck. The lexeme "pendant" is related to the lexeme "necklace." The lexemes "locket" and "medallion" was said to mean hanging jewelry. The lexeme "beads" was mentioned to mean a bead. "Torque" is a piece of jewelry used by the ancient Britons. Lavalier and leather is a pendant type of jewelry. The lexemes "String" and "strand" are also considered necklaces and was supposed to be synonyms. The lexeme "pendant" is related to the lexeme "necklace." The lexemes "locket" and "medallion" were said to mean hanging jewelry. The lexeme "beads" was mentioned to mean a bead. The researcher had written that the "Torque" is a piece of jewelry used by the ancient Britons.

V.S. Smirnova made a contextual analysis of the names of jewelry in English. He used two corpora for contextual analysis of jewelry lexemes in English: British English and American English.

Choker – the meaning of this lexeme is necklace in most dictionaries. *A long black dress with a white choker was particularly dramatic.* A long black dress looks especially impressive with a white necklace. *A girl should have something – a simple row of pearls, perhaps a choker.* Girls should have some jewelry like a necklace. *drew an imaginary line across the base of her throat, brushing her double-strand pearl choker.* A double-strand necklace touching her throat came to her mind. *Sally was staring into space, still plucking at her pearl choker in agitation.* Sally was staring at the sky, still thinking about her necklace. *"It's very emotional, always a bit of a choker with me," said Paul McCartney of this Pet Sounds ballad.* It was said that the lexeme "choker" comes from the meaning of tears. So, Paul McCarthy says of this ballad: *"It's so moving, it always breaks my heart."* *"It's very emotional, always a bit of a choker with me," said Paul McCartney of this Pet Sounds ballad.* In this example, it is said that the lexeme "choker" comes in the meaning of shedding tears.

Locket - in the scientific work, this lexeme means jewelry in all texts. V.S Smirnova contextually analyzed the names of jewelry items in Russian and English languages. For example; *The Sokoloffs told us that Wendy was wearing a locket that was also missing.* Sokoloyov said that the lost jewelry was worn by Wendy. So aunt Francine gave me the locket on my 16th birthday. *Aunt Francine gave me a medallion for my sixteenth birthday.* Among the items stolen was a locket given to Andrea by her mother Margaret. Among the items stolen was a medal that Andrea's mother, Margaret, had given her. He also wonders how to open Gabriel's locket. He was wondering how to open Gabriel's locket.

V.S Smirnova said that the lexeme "medallion" is a piece of jewelry that reminds someone or something. ...*the crew left behind a commemorative medallion bearing Gagarin's name.* The team left a medallion in memory of Gagarin's name. She received the American Dietetic Association Medallion Award in 2009. She received the American Dietetic Association Award in 2009. *Inside he found a medal, a heart-shaped metal medallion suspended from a purple ribbon.* According to the researcher, only one place mentions the meaning of this lexeme "neck jewel". He unbuttoned his shirt and the sun shone on the astrological medallion around his neck.

According to the researcher, the lexeme necklace is interpreted as "neck jewelry" in all sources. *I finger the necklace often these days as I think of many friends in that country.* These days, I am holding my necklace thinking about my many friends in that country. I can see her little gold necklace twinkling like a star round her neck. I see a small golden necklace around her neck that shines like a star.

In many sentences it is said that the lexeme pendant comes in the meaning of "neck jewelry". *There was a turquoise stone set in a pendant and hanging from a fine gold chain at Debbie's throat.* Debbie had a turquoise stone in a gold necklace dangling from her throat. An over sized pendant, simple diamond studs. Oversized jewelry with a diamond star. This lexeme is said to represent some kind of dangling object in other sentences. Katie made the headboard, bedside table, pendant lamp fixture. Carbon dioxide and other unwanted exhaled gases are sucked away through the ceiling pen.

He also selected necklaces in Russian for semantic analysis: амулет, бармы, бархатка, бархотка, блесовка, блесоть, булла, бусы, гривна, дукачи, жазеран, колье, крест, кулон, лунница, медальон, монисто, намисто, наперсник, оберег, ожерелье, пекторал, окладень, торкис, цеп;

He used dictionaries for semantic analysis of the names of necklaces. For example; It is said that the lexeme "бархатка"- means "velvet ribbon" as a necklace. Besides that it was also said that the lexeme "бархатка" is used in colloquial speech. All dictionaries show the same meaning of this lexeme.

In addition, in her scientific work, it was said that the lexeme "бусы" has only one meaning in all dictionaries. That is, it is a ball-shaped ornament made of threads. Ushakov's dictionary said that jewelry is made of glass, stone or other materials. Колье – means necklace, was said to mean a necklace made of precious stones in all dictionaries.

In lexicological sources, it was mentioned that this lexeme is a necklace made of several precious stones, worn for women's necklaces. Interestingly, according to the given meaning in dictionaries, this jewelry is mainly used by women.

A medallion – a lexeme oval or circular shaped neck ornament. Dictionaries show that the first meaning of this lexeme is the badge of military personnel. In the "Kuznetsova" dictionary, its lexical semantic meaning is revealed. In the "Yefremov" dictionary, three meanings of this lexeme are given:

1. "Jewellery"
2. "oval frame"
3. "a picture embedded in a frame";

Another Russian researcher M.S. Krilatkov, in his article "Morphological structure of terms related to the names of a precious stone", analyzed the names of precious stones morphologically in Russian,

English, and French languages. Since jewelry is directly related to the names of precious stones, I decided to focus on the scientific analysis in this article. One of the analyzes in the article is related to suffixes, and the terms with their participation were scientifically analyzed. For example; The suffix -ite (-it) is said to be derived from the Latin suffix -ites. In Russian, the terms representing the names of twenty-five precious stones ending with the suffix "-it" are given as an example. Four of these suffixes are used in the -лит stem. They are гелиолит, хризолит, агальматолит, родолит

Eighteen such suffixes are said to be of Greek origin. It is said that there are twenty-five -ite stem terms in English that end with the suffix -ite. In the French language, out of twenty-four terms, there are five terms that end with the suffix -lite. The suffix -ine (-in) comes from the Latin suffix -inus. It is said that the number of Russian and English terms ending with this suffix is seven, and the number of French terms is nine.

Gemstone names ending in -ine and -ite suffixes

in Russian	in English	in French
авантюрин	aventurine	aventurine
аквамарин	aquamarine	aigue-marine
альмандин	almandine	almandine, lamandine, almandite
лавандин	lavandine	lavendine
оливин	olivine	olivine
турмалин	tourmaline, tourmaline	tourmaline
цитрин	citrine	citrine
сукцинит	succinate	succin
флюорит	fluorite, fluorspar	fluorine

It is noted that the main part of the cited examples is made up of the Greek word. For example; The word " оликоглаз " comes from the Greek word "“olios " in the form of "oligoglas" in English and "oligoglas" in French, and it means small, small. Another such example is "marbre-onyx" in French, "onyx marble" in English, and "мраморный оникс" in Russian, which means a shining stone of Greek origin. Or, the words " паухтопа " (дымчатый кварц) in Russian, "smoky quartz" in English, " cristal brun " and " quartz fume " in French mean flint.

Conclusion. Ultimately, it could be noted that neck jewellery related words in English lexicology consist of not many words but they are efficiently used in language. All of them has their own meanings and way of usage.

REFERENCES:

1. Смирнов.В.С.Лексико- семантическая группа "Шейные украшения" в русском и английском языках сопоставительный аспект.Томск.–2021.–стр.69.С.34-35
2. Merriam-Webster's Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/>
3. Dictionary.com. <https://www.dictionary.com/>
4. Collins Online Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/>
5. Крылаткова.М.С.Морфологические способы терминообразования, используемые в номинации драгоценных камней (на примере русского, английского и французского языков).Уральск.– 2016.– с.123С-121.

UDK: 811.512.133.043.

INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILI LEKSIKASIGA KIRIB KELGAN NEOO'ZLASHMALARNING MUXTASAR TAHLILI

S.X.Polvannazirova, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
R.B.Maxmudov, f.f.d., katta ilmiy xodim, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan ba'zi neologizmlar va ularning tasnifi haqida so'z yuritiladi. Ayrim o'zlashmalarning o'zlashtirish sabablari, davri va qo'llanish doirasi haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: neologizm, neoo'zlashma, o'zlashma so'z, so'z boyligi, lug'at tarkibi, ingliz-o'zbek bilingvizmi

Аннотация. В данной статье говорится о некоторых неологизмах, заимствованных из английского языка в узбекский, и их классификации. Подробно рассмотрены причины заимствований, период и сфера применения отдельных сфер.

Ключевые слова: неологизм, неозаимствования, заимствованное слово, словарный запас, англо-узбекское двуязычие.

Abstract. This article talks about some neologisms borrowed from English to Uzbek and their classification. The reasons for borrowing, period and scope of application of certain spheres are discussed in detail.

Key words: neologism, neo-borrowings, borrowed word, vocabulary, English-Uzbek bilingualism

So'nggi yillarda dunyo miqyosida kuzatilayotgan ilmiy-tehnika rivojlanishlar jamiyatimizning har bir jabhasida o'zining yaqqol ta'sirini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, bu jarayon asosiy muloqot vositasi bo'lgan tilimizda jadal suratlatlardagi o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Binobarin, hayot va jamiyatdagi har qanday o'zgarishlar, dastavval, tilda va uning vositasida amalga oshadi. Mazkur o'zgarishlar, rivojlanishlar o'zbek tili leksikasining muntazam ravishda tashqi manbalar hisobiga boyishiga turtki bo'lmoqda. O'tgan asr davomida jamiyat hayotida bo'lgan siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar ko'plab so'zlarning o'zlashishi va ba'zilarining iste'moldan chiqish jarayonini tezlashtirdi. O'sha davrda rus tili vositasida ruscha, inglizcha, xitoycha, fransuzcha, ispancha so'zlar kirib kelgan bo'lsa, bugungi kunga kelib tobora keng yoyilayotgan glaballashuv jarayoni tufayli horijiy tillardagi so'z va iboralar o'zbek tiliga bevosita o'zlashtirilmoqda. O'zbek tili lug'at tarkibini tarixiy jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, o'rta asrlardagi ko'pchilik o'zlashmalar fors-tojik tillariga tegishli ekanini ko'ramiz va bu jarayonning asosiy omili sifatida ijtimoiy-madaniy hamda areal yaqinlikni ko'rsatishimiz mumkin. XIX-XX asrlarga kelib, rus istilosi natijasida rus tilidan ko'p miqdordagi so'zlar kirib kela boshladi va bu jarayon tilimizning milliy lug'at tarkibiga sezilarli o'zgarishlar olib kirdi. Bugungi kunga kelib, hayotimizning turli sohalarida ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarga duch kelamiz. Ijtimoiy, madaniy va hududiy jihatdan bir-biridan ancha uzoq bo'lgan tillarning bunday aloqasiga qanday omillar sabab bo'lishi mumkin? Shu o'rinda tilshunos olimlarning so'z o'zlashish jarayonlari haqidagi fikrlariga murojaat qilishni o'rinli deb topdik. Atoqli tilshunos olim, professor O.Jumaniyozovning "O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari" nomli asarida quyidagi fikrlarni uchratishimiz mumkin: "O'zga tildan qabul qilinayotgan narsa, predmet va tushunchalar bilan ularning nomlarining o'zlashuvi harakterli hisoblanadi. Bunday paytlarda qabul qiluvchi til juda tejamkor bo'lishga intiladi, kirib kelayotgan yangiliklarni iloji boricha bir so'z tarzida o'zlashtiradi" [1, 15]. Bundan tashqari ushbu asarda geografik terminlar, ijtimoiy-siyosiy soha atamaları, til egalarining milliy so'zlari ham so'z o'zlashuvining konkret sababi sifatida ko'rsatilgan. L.P.Krisinning ta'kidlashicha, narsa va tushunchalarga nom berish chet tillardan so'z o'zlashtirishning asosiy sababidir [3, 142, 161]. M.A.Breyter esa bu hususida retseptor tilning kognitiv bazasida mos keluvchi tushunchaning yo'qligini asosiy sabab qilib ko'rsatgan [2, 49, 65]. Shuningdek, o'zlashmalarining o'zlashish sabablari va ishlatilish doirasiga oid ijtimoiy kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatadiki, xalqimiz orasida ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortishi, ingliz-o'zbek bilingvizmi va asosiy axborot oqimining ingliz tilida ekanligi yangi so'z va iboralarning shiddat bilan tilimizga kirib kelayotganining asosiy sababidir.

Mazkur tadqiqot ishi ingliz tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan eng yangi qatlamga kiruvchi so'zlarning tahliliga bag'ishlangan bo'lib, shu o'rinda o'zlashma so'z, neologism va neo'o'zlashma so'zlarini farqlashni zarur deb topdik. O'zbek tili izohli lug'atida o'zlash(ma, gan)- so'zi "o'zga tildan qabul qilmoq" degan ma'noni ifodalishi ko'rsatib o'tilgan. Zamonaviy tilshunoslik manbalarida esa o'zlashma so'zi neologism atamasi bilan sinonim tarzida qo'llana boshlandi. Neo'o'zlashmalar esa tarixan qizqa davr ichida ilm-fanning turli sohalarida, ijtimoiy media diskursida, sport sohasida ommaviy tarzda ishlatilayotgan, ijtimoiy tarmoq va internet foydalanuvchilari tomonidan keng qo'llanilayotgan so'zlarni ifodalaydi. Neo'o'zlashmalarining asosiy manbaasi ingliz tili hisoblanadi va quyida ushbu qatlamga kiruvchi ba'zi so'zlar va ularning o'zlashtirish sababi haqida to'xtalamiz.

Giveaway - ingliz tilida "berib yuborish", "tarqatish" "haridorlarga sovg'a ulashish" ma'nolarini ifodalovchi mazkur so'z ijtimoiy tarmoqda o'tkaziladigan tanlovni ifodalaydi. Dastlab g'arb mamlakatlarida mashhur bo'lgan mazkur nomli tanlov, so'nggi 5 yil ichida o'zbek tiliga huddi shu nom bilan o'zlashdi.

Kontent – ingliz tilidan (content) o'zlashgan ushbu so'z o'zbek tiliga "mavjud bo'lgan narsa", "kitob yoki hujjatda yoritilgan mavzular", "mundarija" tarzida tarjima qilinadi. Fikrimizcha, tilimizda "kontent" so'zi ma'no torayishi tufayli o'z-o'zini ifoda etish, tarqatish, marketing yoki nashr etish uchun nutq, yozuv yoki turli xil san'at turlari orqali ifodalanadigan axborot vositasiga nisbatan qo'llaniladi. Internet tarmog'idan foydalanish xalqimiz orasida ommalashgani tufayli "foydali kontent", "kontent yaratish" kabi birikmalar o'zbek tilida keng istifoda etilmoqda.

Stories – ingliz tilidagi "story-hikoya" so'zidan olingan bo'lib, ijtimoiy tarmoqlarga yuklangan shaxsiy hayot, tajriba, voqea-hodisalar haqidagi qisqa videolarning nomlanishidir. So'nggi 10 yil ichida ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari jadallik bilan o'sib borayotganligi tufayli, shu va shunga o'xshash **like**, **akkount**, **feys**, **kontakt**, **live**, **negativ** kabi so'zlar, ayniqsa, yoshlarimiz tomonidan ko'p foydalaniladi.

Quyida tahlil qilingan o'zlashmalar esa ingliz tilidagi axborotlarning o'zbek tilida qayta ishlanishi va xalqimizga aniq va mufassil yetkazish zaruratidan o'zlashgan so'zlar sirasiga kiradi:

Dayjest – inglizcha “digest” soʻzidan olingan boʻlib, “hazm qilish”, biror muammo, maʼlumot yoki kitobni “tushunish, anglash” kabi maʼnolarda ishlatiladi. Tilimizda qandaydir sohalar, mavzular, jarayonlarga tegishli yoki ularda boʻlayotgan oʻzgarishlar, voqealar, tadbirlarga oid hujjatlar, maqolalar, yangliklar toʻgrisida qisqacha maʼlumotlar toʻplamiga nisbatan ishlatiladi. Yevropada XVII-XVIII asr oxirlarida zamonaviy dayjestlarga oʻxshash davriy nashrlar keng tarqalgan va “Xulosalar, “Parchalar” sarlavhasi ostida nashr qilingan. Dayjest soʻzining ommalashishi va tilimizga kirib kelishi AQSHdagi “Reader’s digest” nomli adabiy-siyosiy jurnal nomi bilan bogʻliq.

Trend (trand) – bu nimanidir oʻzgartirishning asosiy tendensiyasi. Bu soʻzni ingliz tilidagi tendensiya soʻzi bilan sinonim deyishimiz mumkin. Taʼkidlash zarurki, odatda bu soʻzlar yonma-yon ishlatiladi. “Bu bir trend boʻldi” yoki “yangi tendensiya paydo boʻldi” jummalari olingan maʼlumotlar asosida jarayon keyingi rivojlanishining umumiy vektorini aniqlashga imkon beradigan naqshlar aniqlanganligini anglatadi. Bugun biz “trend boʻldingiz”, “falon mahsulot trend boʻlib ketdi” iborasini tez-tez eshitib turibmiz. Bunga moda olamida maʼlum yil moviy rang (sariq, qizil, binafsharang va boshqalar) “trendda boʻlishi”, kelgusi yil esa u “trenddan tushishi” va boshqa rang “trendga chiqishi”ni misol qilish mumkin. Inglizlar buni bu yilda bir tendensiya bor edi, kelasi yil esa butunlay boshqa tendensiya mavjud boʻladi deya ifoda etadilar. Oʻzbek va rus tilida tendensiya soʻzi koʻproq *yoʻl, usul, tamoyil* kabi maʼnolarda istifoda etiladi.

Autentik – inglizcha “authentic” soʻzidan oʻzlashgan hisoblanib, haqiqiy, original deb tarjima qilinadi. Soʻnggi yillarda rasmiy manbalardan olingan materiallar “autentik matn”, “autentik video” tarzida ifodalash urf boʻlgan.

Adekvat – inglizcha “adequate-qoniqarli, yetarli, talabga javob beradigan” soʻzining fonetik oʻzgarishga uchragan shakli boʻlib, oʻzbek tilida “muayyan vaziyatlarga, hodisalarga mos kelish” kabi maʼnolarda ilm-fanning turli tarmoqlarida foydalaniladi: adekvat ovqatlanish, adekvat tarjima, adekvat xulq-atvor singari birliklar shular jumlasidandir.

Podkast (podcast) – bu audio fayl boʻlib, serverda internet orqali xohlagan vaqtingizda tinglashingiz mumkin boʻlgan tarzda joylashtiriladi. Bundan tashqari, koʻp hollarda, uni internetga ehtiyoj sezmasdan xohlagancha tinglashingiz uchun kompyuteringizga yuklab olish imkoniyati mavjud (odatda MP3 formatida amalga oshiriladi). Bugungi kunda podkastni yozib olish har kimning qoʻlidan keladi. Ilgari bu bloggerlar va musiqachilar orasida ajralib turadigan vosita edi, ammo hozirda hattoki korxonalar ham ulardan foydalanishi mumkin. Chunki bu boshqaruv strategiyasida foyda keltiradi. Shuning uchun ular juda muhim deb hisoblanadi. Dastlab podkastlar 2004-yilda paydo boʻlgan va aynan shu yili ushba atama ilk bora qoʻllangan. Keyinchalik hozirda juda urf boʻlib ketgan Apple kompaniyasi taqdim qilgan musiqa pleeri *iPod* nomi paydo boʻlishida asos vazifasini oʻtadi.

Konsalting – “consulting” soʻzi oʻzbek tiliga maslahat berish, maslahat soʻrash yoki maʼlumot olish maʼnolarida istifoda qilinadi. Taʼlim boʻyicha konsalting, IT konsalting, raqamli konsalting kabi soʻz birikmasi tarzida foydalaniladi. Bu soʻz 2020-yillarda, asosan, biznes sohasida xaridorlarning tovarlarni sotib olish, bojxona rasmiylashtiruv, tashish, sertifikatlashtirish, tarqatish bilan bogʻliq xarajatlarini kamaytirish va haridorning vaqtini tejash vazifalarini ifodalovchi faoliyatga nisbatan qoʻllanilgan.

Manevr – ingliz tilidagi “manoeuvre” soʻzining oʻzbek tiliga oʻzlashgan koʻrinishi, tarjimada “uddaburonlik bilan harakatlanish” deb ifodalanadi va “hikoya qilish manevri”, “mudofaa manevri” kabi turli kontekslarda ishlatiladi. Fikrimizcha, bu soʻzning oʻzbek tiliga oʻzlashishiga globallashtirish jarayonida asosiy axborot manbai ingliz tilida ekanligi va ifodalash murakkab boʻlgan tushunchalarni bir soʻz bilan ifodalash zaruriyati asosiy sabab boʻlishi mumkin.

Nepotism – mazkur soʻzni ham yuqoridagi fikrimizning dalili sifatida koʻrsatishimiz mumkin. XVII asr oʻrtalarida Fransiyada qoʻllanilgan “nepotisme” soʻzi “nephew” yaʼni “jiyan” soʻzida kelib chiqqan boʻlib, oʻsha davrlarda katta mansabdagi amaldor yaxshi lavozim, ish oʻrniga oʻzining yaqin qarindosh-urugʻlarini joylashtirish amaliyotiga nisbatan ishlatilgan. Mazkur jarayonni ifodalovchi soʻz ingliz tiliga ham “nepotism” atamasi bilan kirib kelgan va bugungi kunga kelib, boshqa koʻplab soʻzlar qatori oʻzbek tiliga oʻzlashgan.

Shuningdek “**interval**”, “**half time**” kabi soʻzlar ham sport sohasida, ayniqsa, futbol oʻyinlarida “oʻyin orasidagi kichik tanaffuz”, “oʻyin uchun belgilangan vaqtning yarmi” kabi tushunchalarni bir soʻz bilan ifodalash zarurati tufayli oʻzlashgan soʻzlar sirasiga kiradi.

Xulosa qiladigan boʻlsak, zamonaviy dunyodagi ijtimoiy hayot va ishlab chiqarishning oʻsishi, rivojlanishi va ilmiy-tehnika revoliutsiyaning dunyoning hamma burchaklariga shahdam qadamlar bilan kirib borishi, xalq va tillarning bir-biridan ajralib, aloqasiz yashashining imkonsiz ekanini koʻrsatadi. Tabiiyki, bularning hammasi tilda va til orqali namoyon boʻladi. Statistik maʼlumotlarga qaraganda, ingliz tili soʻz boyligi 3500000 ni oʻzbek tili lugʻat tarkibi esa 2000000 ni tashkil etadi va tabiiyki, bu koʻrsatkich

ko'plab narsa, hodisa, jarayonlarni nomlashga ehtiyojimiz borligini namoyon qiladi. So'ngi 5 yil ichida tilimizda paydo bo'lgan neo'zlashmalarni tahlil qilar ekanmiz, milliy so'z boyligimiz tashqi omillar hisobiga kengayib borayotganini guvohi bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyozov O. "O'zbek tilidagi german tillari o'zlashmalari" Toshkent. O'zbekiston "Fan", 1987. B-15.
2. Брейтер М.А. Процесс языкового заимствования как способ реализации коммуникативных потребностей в рамках межкультурного взаимодействия, Лингвокогнитивные проблемы коммуникации. М., 1997. С. 49-65.
3. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). М., 1996. С.142-161

UO'K 81

KOREYS VA O'ZBEK TILIDA GAP BO'LAKLARINING IFODALANISHI

H.Z.Qaxxorova, o'qituvchi, Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Ushbu maqola koreys va o'zbek tillarida gap bo'laklarining ifodalanishiga bag'ishlangan bo'lib, unda koreys tili va o'zbek tilida gap bo'laklari haqida so'z boradi. Koreys tili va o'zbek tillarida gap bo'laklarining kelib chiqishi, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarningning ifodalanishi tavsifi, ularga doir misollar keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: sodda yig'iq gap, sodda yoyiq gap, gap bo'laklari, bosh bo'laklar, ikkinchi darajali bo'laklar, ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol.

Аннотация. Данная статья посвящена выражению частей речи в корейском и узбекском языках и рассказывает о частях речи в корейском и узбекском языках. Приводятся происхождение частей речи в корейском и узбекском языках, описание выражения главных и второстепенных частей, а также примеры их использования.

Ключевые слова: простое сложное предложение, простое расширенное предложение, придаточные, главные придаточные, второстепенные, придаточное, причастие, дополнение, определитель, падеж.

Abstract. This article is devoted to the expression of parts of speech in Korean and Uzbek languages, it talks about parts of speech in Korean and Uzbek. The origin of the parts of speech in the Korean and Uzbek languages, the description of the expression of primary and secondary parts, and examples of them are given.

Key words: simple compound sentence, simple extended sentence, clauses, primary clauses, secondary clauses, possessor, participle, complement, determiner, case.

Sodda gap sintaksisining asosiy masalalaridan biri gap bo'laklarini belgilash va ularning gap qurilishidagi mavqeyini o'rganishdan iboratdir. Bu masala haligacha bahs-munozarali javobi topilmagan savollar bilan qolmoqda. An'anaviy tilshunoslikda gap bo'laklarini belgilashda so'zlarning tobe aloqaga kirishuvi asosiy mezon deb qaraladi. Umuman gap bo'laklari turli xildagi tobe aloqaga kirishgan sintaktik kategoriyalar deb tushiniladi. Gapda tobe aloqadan tashqari teng aloqada muayyan munosabatga kirishgan yoki boshqa bo'laklarga tobe bo'lmagan so'zlar-kirish so'zlar, undalmalar gap bo'lagi sifatida ajratilmaydi. Vaholanki, aynan kirish so'z va undalmalar ham gapda ma'lum bir sintaktik aloqaga kirishadi. A.Nurmonov quyidagi asosli e'tirozni ilgari suradi: "gap bo'laklari gapni tashkil etgan sintaktik shakllarni to'la qamrab olmas ekan, demak, gap bo'laklarga gap bo'laklari rubrikasi ostida ajratish yetarli asosga ega emas".[A.Nurmonov.1995:59]. Gap bo'laklarini belgilashda yetarli asos yo'q ekan, gap bo'laklarning turlari, ular orasidagi munosabat, ularning o'ziga xos belgilari haqidagi qarashlarda ham ziddiyatli fikrlar uchrashi tabiiy. Bunday qarashlar sodda gap sintaksisi o'rganilishiga qiyinchiliklar tug'diradi.

Bizning so'zlashishimiz gaplar orqali amalga oshganidek gaplar ham o'z navbatida sintaktik tomondan o'zaro bog'langan so'zlardan tashkil topadi. Bunday so'zlar gap bo'laklari sanaladi. Ya'ni, gap tarkibini tashkil etuvchi bo'laklar gap bo'laklari deyiladi. Gap bo'laklari bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan tashkil topgan. Gapning grammatik asosini tashkil etuvchi va kesimlik maraz hosil qiluvchi bo'laklar bosh bo'laklar deyiladi. Gapda bosh bo'laklarning mazmunini to'ldirib, aniqlab keladigan bo'laklar ikkinchi darajali bo'laklar sanaladi. Bosh bo'laklar ega va kesimdan iborat bo'lib, ikkinchi darajali bo'laklar: aniqlovchi, to'ldiruvchi, holdan tashkil topgan bo'ladi. Gap bo'laklari grammatik-semantik jihatdan mustaqil funktsiya ifodalab, muayyan so'roqqa javob bo'ladigan, sintaktik kategoriya hisoblanadi. Gap bo'laklari sintaktik kategoriya bo'lib, gapda so'zlarning predikativ qo'shilishi, shuningdek, gap tarkibidagi elementlarning o'zaro munosabati va bu munosabatlarning qay xarakterida ekanini ko'rsatadi. So'z turkumlari va gap bo'lagi orasida o'zaro munosabat mavjud (ot-ega, fe'l-kesim) kabilar bilan ifodalanishi va boshqalar. Lekin gap tarkibida bir xil formadagi ayni bir so'zni o'zi boshqa

soʻz bilan kirishgan munosabatiga koʻra turli gap boʻlagi vazifasida kelishi mumkin. Masalan: a) Uning nihoyat chiroyli (aniqlovchi) koʻzlari iffat va hayo bilan maʼsum boqardi. b) U (Komila) sadolar ohangida nozik va chiroyli (hol) tebrandi. Demak, gap boʻlaklari bilan soʻz turkumlari oʻrtasida oʻzaro bogʻliqlik boʻlsada, ular turli kategoriyalarga tegishlidir. Gap boʻlaklari va soʻz turkumlari oʻrtasida bir qancha nomutanosiblik mavjud; soʻz turkumlari leksik-grammatik belgilar asosida aniqlanadi, gap boʻlaklari esa vazifasiga koʻra ajratiladi. Gap boʻlaklari sintaktik kategoriya sifatida, soʻz turkumlari leksik birlik sifatida oʻrganiladi. Shuningdek soʻzlar kontekstdan tashqari koʻp maʼnoli boʻlishi mumkin, lekin gap boʻlagi gap tarkibida faqat bitta vazifani bajaradi. Gap boʻlaklari orasidagi sintaktik aloqa turli vositalar orqali ifodalaniladi: soʻz formalari (sendan soʻradim), yordamchi soʻzlar (mashina bilan terdim), tartib va intonatsiya orqali (yam-yashil dalalar) kabilar.

Gap boʻlaklarining gap tarkibida bajarilgan vazifalari bir xil emas. Chunki baʼzi boʻlaklar gapning asosini tashkil etib, bu boʻlaklarning gapda ishtirok etishi shart, ularsiz gapni vujudga keltirish mumkin emas. Shuningdek bazi boʻlaklar borki, ular gapda ishtirok etmasligi ham mumkin shu vazifalarga qarab ham gap boʻlaklari bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarga ajratilgan. [Hozirgi oʻzbek adabiy tili.2007:39]

Gap boʻlaklarining darajalanishi haqida hozirgi kunda boshqa fikrlar ham mavjud. Darajalanish tamoyillari yangicha talqin etilmoqda. Xususan, gap boʻlaklari darajalanishining quyidagi tamoyillari mavjud:

1.Gap tuzilishida qatnashgan boʻlaklar leksik maʼno ifodalaydi. Masalan, ega va kesim leksik va semantik xususiyatga koʻra shaxs, predmet, belgi, miqdor,harakat, holat, oʻrin-joy maʼnolarini bildiradi.Undalma leksik-semantik xususiyatga koʻra shaxs, jonli va jonsiz predmetlarga va oʻz-oʻzini undash maʼnosini bildiradi.

2.Gap tuzilishida qatnashgan boʻlaklarning turli soʻz turkumlari bilan ifodalanishidir. Masalan, ega va undalma ot, otlashgan soʻz bilan ifodalanadi.

3.Gap tuzilishida qatnashgan boʻlaklar oʻzaro semantik va grammatik bogʻlanishi mumkin. Ega bilan kesim moslashuvi va undalma gap boʻlaklari bilan muvofiqlashuvi orqali bogʻlanadi.

4.Gap tuzilishida qatnashgan boʻlaklarning gapdagi vazifasida maʼlumki, gapdagi boʻlaklar vazifasiga koʻra anʼanaviy tilshunoslikda bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarga ajratiladi. [M.Qurbonova, H.Shokirova.2008:36]

Undalma va kiritmalarni sintaktik xususiyati, grammatik ifodalanish tarkibi,semantik-grammatik bogʻlanishi va gapdagi vazifasiga qarab gapning uchinchi darajali boʻlaklari deb atash mumkin. Bosh boʻlaklarda shakl va mazmun munosabati. Bosh boʻlaklar haqidagi asosiy qarashlar. Gap ikki azoning – ega va kesim qismlarining oʻzaro munosabatidan tashkil topadi. Bosh boʻlaklar ega va kesimdan iborat. Lekin bu ikki boʻlak munosabati haqida tilshunosligimizda turli xil fikrlar aytiladi va aytilmoqda.

Gapda vazifa bajarishi jihatidan boʻlaklar bir xil emas. Baʼzi gapning mazmuniga aniqlik kiritish, toʻldirish kabi vazifalarni bajaradi, ularning qoʻllanmasligi gap mazmunini tubdan oʻzgartirib yubormaydi. Baʼzi boʻlaklarning gapda ishtirok etishi zarurdir, chunki ularsiz gap maydonga kelmaydi. Ular aynan gapning bosh boʻlaklari sanalgan ega va kesimdir.

Sodda gaplar(단문) tarkibida bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarning qatnashishiga qarab, ikki xil boʻladi: yigʻiq gap **간결한 문장** va yoyiq gap **충실한 문장** kabi turlarga boʻlinadi. Koreys tilida gaplarning grammatik nuqtai nazardan toʻgʻri tuzilishida soʻzlarning ketma ketlikda toʻgʻri qoʻyilishi va ifodalanishi muhim roʻl oʻynaydi. Bu esa oʻz navbatida gapning bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarini maʼnoviy va grammatik jihatdan toʻgʻri bogʻlanishini taʼminlovchi muhim bir vositadir.

Koreys tilida gap boʻlaklari (문장 성분) bosh boʻlaklar(주성분), ikkinchi darajali boʻlaklar (부속성분) va mustaqil soʻzlar (독립성분)ga boʻlinadi. 주어-ega gapning bosh boʻlaklaridan biri boʻlib, fikr ifodasida, gap tuzumida alohida oʻrin tutadi. U gapning nima haqda aytilganini, fikrning nima toʻgʻrisida bayon etilganini koʻrsatuvchi bosh boʻlak hisoblanadi. [이익섭. 국어 문법론 강의.1999. 45 쪽.]

Ega (주어) Gapda mutloq hokim boʻlib, kesim orqali ifodalaniladigan fikrni bildiruvchi bosh boʻlak ega deyiladi. Ega asosan predmet tushunchasini anglatib, kesim orqali, bildirilgan belgi, harakat holatning kimga yoki nimaga tegishligini koʻrsatadi va bosh kelishikdagi soʻz bilan ifodalanib, kim?, nima?, kimlar?, nimalar?, qayer? Soʻroqlariga javob boʻladi. Ega quyidagicha ifodalaniladi: Alisher navoiy gʻazal mulking sultoni. Birikmalar bilan: Oʻylamay gapirgan, ogʻrimay oʻladi. (maqol) [Hozirgi oʻzbek adabiy tili.2003:164]

Ega tuzilishiga koʻra sodda ega va murakkab egaga boʻlinadi. Sintetik formadagi soʻz bilan ifodalangan va birgina sodda tushuncha anglatadigan ega sodda ega deyiladi. Sodda ega ot va otlashgan

barcha soʻz turkumlari bilan ifodalanadi. Ikki yoki undan ortiq soʻzlarning tobelanish munosabatidan tuzilib, bir butun holda qoʻllanadigan, bir murakkab tushuncha anglatadigan boʻlak murakkab ega sanaladi. Murakkab ega quyidagi koʻrinishlarda boʻladi: a) partiya, davlat va hukumat nomlari, b) ilmiy va siyosiy muassasa, d) kitob, jurnal, gazeta nomlari, e) geografik qoʻshma nomlar, f) ism va familiya birgalikda, g) daraja, mansab nomlari, h) murakkab soʻz birikma kabilardir. [Hozirgi oʻzbek adabiy tili.2007:43]

Kesim (서술어) Eganing belgisini, hukmni, tasdiq yoki inkor yoʻli bilan ifodalaydigan bosh boʻlak kesim deyiladi. Eganing harakat, holat, xususiyat, sifat kabi mazmunlarini ifodalaydi. Kesim egaga tobe boʻlib oʻziga bogʻlanib kelgan soʻzlarda nisbatan hokimdir. Masalan: Bu yil bahor ancha kech keldi. Kesim soʻz turkumlari bilan ifodalanishiga koʻra ot kesim va feʼl kesimga boʻlinadi. Feʼl va uning tushlangan shakllari ravishdosh shakli bilan ifodalanib kelgan kesim feʼl kesim sanaladi. Masalan: Haydar ota yer ostidan uning yuziga qaradi. (A.Q.) Oʻlimdan xabarim bor lekin bunday ovozlardan xabarim yoʻq. (A.Q.) Kesim sodda va murakkab kesimlarga boʻlinib, sodda kesim sodda ot kesim va sodda feʼl kesimga boʻlinadi. Sodda ot kesim yakka ot, sifat, son, olmosh, ravish, harakat nomi, undov va taqlid soʻzlar bilan ifodalanadi. Masalan: Oʻzbekistonning poytaxti - Toshkent. [Hozirgi oʻzbek adabiy tili.2003:165]

Feʼl va uning vazifadosh shakllari bilan ifodilangan kesim feʼl kesim hisoblanadi. Masalan: Maktabda oʻtkazilgan shaxmat musobaqasida Odil yutdi. Ikki va undan ortiq feʼllar bilan ifodilangan kesim murakkab feʼl kesim deyiladi. Murakkab kesimlar quyidagicha ifodalanishi mumkin: a) qoʻshma soʻz va soʻz birikmalari bilan: Bu-ishlab chiqarish boshqarmasi. b) frazeologik birikmalar bilan: Mirzakarimboy ilonni yogʻini yalagan. d) son+numerativ soʻzlarning qoʻshilishidan: Ozigina yer emas bu.

Koreys tilida kesim 서술어 egadan keyingi ikkinchi bosh boʻlak boʻlib, fikr almashuvda katta ahamiyatga egadir. Kesim egadan anglashilgan shaxs, narsa – predmet va voqea – hodisaning belgisini bildiradi. grammatik jihatdan kesim oʻz tarkibidagi boʻlaklarga nisbatan hokim, egaga nisbatan esa tobedir. Ega bosh hamda mutloq hokim boʻlak boʻlsa ham, gapni tashkil etishda kesim muhim roʻl oʻynaydi.

[이흥식. 국어 문장의 주성분 연구. 월인. 1996. 34 쪽.

Toʻldiruvchi 목적어 gapdagi biror boʻlakni toʻldirib, unga boshqaruv yoʻli bilan tobe holatda bogʻlangan boʻlakdir. Toʻldiruvchi asosan feʼl – kesimga bogʻlanadi.

예: 저는 그 소식을 친구에게서 들었어요. Men bu xabarni doʻstimdan eshitdim.

Toʻldiruvchi qanday soʻz turkumi bilan ifodalanishi jihatidan egaga oʻxshaydi. Toʻldiruvchi ham, ega ham predmetni bildiradigan boʻlaklardir. Ammo, ega hokim holatdagi predmetni, toʻldiruvchi esa tobe holatdagi predmetni bildiradi [서정수. 국어문법.1996.117 쪽]. Koreys tilida ham huddi oʻzbek tilidagidek toʻldiruvchi tushum kelishigi qoʻshimchasini olgan soʻz bilan ifodalanadi.

예:동생이 책을 읽는다. Ukam kitobni oʻqiyapti.

누나가 종이를 자른다. Opam qogʻozni yirtadi.

Hol (부사어) Ish- harakatning qay tarzda bajarilishini, sabab yoki maqsadini uning bajarilishi bilan bogʻliq boʻlgan oʻrin va paytni ifoda qiluvchi gap boʻlagi hol deyiladi. Hol feʼl bilan bogʻlangan boʻlakka bitishuv yoki boshqaruv yoʻli bilan bogʻlanib keladi. Hollar qanday qili?, qanday?, qachon?, necha?, nima uchun?, qayerda?, qayerdan?, qancha? kabi soʻroqlarning biriga javob boʻlib keladi. Koʻrinib turibdiki, hol bitishuv va boshqaruv yoʻli bilan kesimga tobelanadi va ravishlar hamda ravishdoshlar bilan joʻnalish, oʻrin-payt, chiqish kelishigidagi otlar bilan va koʻmakchilar bilan ifodalanadi [Hozirgi oʻzbek adabiy tili. 2006:149].

Koreys tilda ham oʻzbek tilidagidek Hol -부사어 koʻpincha feʼl-kesimga bogʻlanib, uning ish- harakatdagi belgisini bildiradigan boʻlakdir.

언어를 알아야 세계를 알 수 있다. Til bilsa el biladi.

Mazkur gapda shart holi qoʻllangan.

Koreys tilida ham xuddi oʻzbek tilidagidek, gap boʻlagi ichida holda eng koʻp ravish soʻz turkumidagi soʻz bilan ifodilangan. Ravishning koʻrsatish, payt, holat, maqsad, inkor ravishlari hamda bogʻlovchi revishlar bilan ifodilanganiga duch kelishimiz mumkin.

예: 과연, 그 아이는 똑똑하구나. Shubhasiz, u bola aqlli.

그러나, 희망이 아주 사라진 것은 아니다. Lekin, umid juda koʻp yashaydi degani emas.

바다가 매우 푸르다. Dengiz juda ko'm-ko'k.

Sifat bilan ifodalanishi. 내개 새 옷을 입었다. Men yangi kiyim kiydim.

동생이 어머니의 사진을 가지고 있었다. ukam onamning sur'atini quchoqlab olgan.

Aniqlovchi (관형어) Gapdagi biror bo'lakning belgisini yoki bir narsa buyumning boshqasiga qarashli ekanligini bildirgan gap bo'lagi aniqlovchi deyiladi. Aniqlovchi ikkinchi darajali gap bo'laklari orasida ajralib turadigan sintaktik birlik sanaladi. Ikkinchi darajali bo'laklarda hol va to'ldiruvchi fe'lga bog'lanib kelsa, aniqlovchi ot yoki otlashgan so'zga bog'lanib keladi. Masalan: Har qanday odam halol mehnat tufayligina abadiy baxtli bo'ladi.

Aniqlovchi bog'lanib kelgan ot gapda har qanday bo'lak vazifasida kelishi mumkin, lekin bu hol aniqlovchiga ta'sir etmaydi. Aniqlaydigan bo'lak aniqlovchi, aniqlanadigan bo'lak aniqlanmish deyiladi. Aniqlovchi va aniqlanmish bir-biriga zich bog'lanadi va ikkalasi ham aniqlovchi birikmani hosil qiladi. Aniqlovchilar tobe aloqaga kirishadi va ular 2xil bo'ladi. 1. Sifatlovchi aniqlovchi. 2. Qaratqichli aniqlovchi.

Predmetning qandayligini, tusi, xususiyati, mazasi, shakli, xarakteri, shakli kabi ma'nolarni anglatadigan aniqlovchi sifatlovchi aniqlovchi deyiladi. Sifatlovchi aniqlovchili birikmalarda birinchi aniqlaydigan bo'lak-sifatlovchi, ikkinchi aniqlanadigan bo'lak-sifatlanmish sanaladi. Sifatlovchi aniqlovchi, sifatlanmish bilan bitishuv yo'li orqali aloqaga kirishadi va bunday bog'lanishga bitishuvli aniqlovchi hisoblanadi.

Biror predmetning boshqa bir predmetga qarashlilikini, xosligini bildirib kelgan aniqlovchi qaratqich aniqlovchilar deyiladi. Masalan: Ota-onaning farzanda mehr-muhabbati hamma narsadan qimmatliroqdir.

Qaratqichli aniqlovchi ot yoki ot ma'nosidagi so'z bilan ifodalanadi. Qaratqichli birikmalarda birinchi bo'lak qaratqich kelishigida kelib u qaratqich, ikkinchi so'z egalik affiksini olgan so'z qaralmish deyiladi. Bular ba'zan belgisiz qo'llanishi ham mumkin. Masalan: Sof yurak boshqalar..... baxtsizligi tufayli qurilgan baxtni qabul qila olmaydi [Hozirgi o'zbek adabiy tili.2007:51].

Aniqlovchi ikkinchi darajali bo'laklarning alohida bir turidir. U gapning tarkibidagi roli jihatidan boshqa ikkinchi darajali bo'laklardan farq qiladi. To'ldiruvchi va hol fe'lga bog'lanib kelsa, aniqlovchi otga bog'lanib keladi. Aniqlovchi ot, sifat, son, fe'lning gapdagi sintaktik vazifalaridan biridir. Ammo ularning hammasi ham aniqlovchi bo'la olmaydi. Sifatning aniqlovchi bo'la olishi esa, uning sintaktik vazifalaridan birinchisidir. Quyida ularning gapda uchrash holatlarini ko'rib chiqamiz.

Tuslanuvchi sifatning aniqlovchi formasida sifatdoshning –L formasi qo'llaniladi.

높은 산– baland tog'.

깊은 바다– chuqur dengiz.

Otning aniqlovchi vazifasida kelishi qaratqich kelishigi 의 bilan ifodalanadi.

아버지의 택– otamning uy.i

개회의 완수– rejaning bajarilishi.

Son bilan ifodalanishi, bunda sifatlovchi predmetning miqdor va tartib

jihatdan belgisini bildiradi. 다음 주부터 두째 중간고사는 시작하겠어요

[강영계. 청소년을 위한 철학이야기 2004.124 쪽]Keyingi haftadan ikkinchi oraliq nazorat boshlanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, koreys va o'zbek tili agglyutinativ tillar oilasiga mansubligi sababli gap qurilish birliklari ya'ni, gap bo'laklari tartibi bir xil. Aynan shu sababli koreys tilini o'rganuvchi talabaga bu qulaylik yaratadi. Bu ikkala tilda ham gap qurilishi SOV (Subjekt+Objekt+Verb) ko'rinishidadir. Bunda esa aniqroq aytadigan bo'lsak, gap boshida ega undan keyin ikkinchi darajali bo'laklar va oxirida kesim keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abuzalova M. O'zbek tilida sodda gapning eng kichik qurilish qolipi va uning nutqda voqelanishi. Nomzodli. Dissert...avtoref.Toshkent. 1994:22b
2. Mengliyev B. O'zbek tilining struktur sintaksisi.- Qarshi, 2003:27b
3. Sayfullayeva R, B.Mengliyev, G.Boqieva va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili Sintaksis III. Toshkent. 2006:96b
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2010: 359b
5. Сайфуллаева Р. Хозирги ўзбек тилида қўшма гапларнинг формал-функционал талқини. – Тошкент: Фан, 1994:184б
6. Менглиев Б., Абузалова М. Хозирги ўзбек адабий тили. – Қарши:

7. Насаф, 2005:184 б.
8. Нурмонов А. Гап ҳақидаги синтактик назариялар. – Т.:Фан, 1982:100 б.
9. Курбонова М. Ҳозирги ўзбек тили (содда гап синтаксиси учун материаллар). –Т.:ЎзМУ босмахонаси, 2002:117 б.
10. 서정수. 국어문법. 서울. 한양대학교출판원. 1996. 16 쪽.
11. 정기철. 문장의 기초. 서울. 도서출판 열락. 2004. 19 쪽.
12. 이익섭. 한국어 문법. 서울대학교출판부. 2004. 1 쪽.
13. 이흥식. 국어 문장의 주성분 연구. 월인. 1996. 34 쪽.

UO'K 882:343.23+8-3(021)

TOHIR MALIKNING “SHAYTANAT” ASARIDAGI AYRIM LAQABLAR TAHLILI

X.M.Qodirova, dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

M.U.Ilhombayeva, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tohir Malik asarlarida keltirilgan ayrim laqablar tahlilga tortilgan.**Kalit so'zlar:** antroponim, badiiy asar, laqab, lingvopaeitika.**Аннотация.** В данной статье анализируются некоторые прозвища, упомянутые в произведениях Тахира Малика.**Ключевые слова:** антропоним, художественное произведение, прозвище, лингвонатика.**Abstract.** In this article, some nicknames mentioned in the works of Tahir Malik are analyzed.**Key words:** anthroponym, artistic work, nickname, linguopaeitics.

Laqablarda qadimgi nomlash udumlarining mavjudligi, ayrim laqablarning ijobiy emotsional, ayrimlarining salbiy ma'no ifodalashi kabi jihatlardan kelib chiqib ijodkorlar o'z asarlarida bunday birliklarga murojaat qilishadi. Badiiy adabiyot tilida qo'llangan laqablar asarda ishtirok etuvchi qahramonlar, personajlar xarakterini ochishda, ularni satirik-yumoristik vaziyatlarda tasvirlashda faol qo'llaniladi. Ijodkorlar badiiy asarlarda antroponimlarni ma'lum maqsadlarni nazarda tutib qo'llaganlar. O'zbek shevalarida, yoki o'zbek adabiyotida aksariyat hollarda shaxslarga laqablarning salbiy jihatlari asosida berilishini ko'ramiz.

Tohir Malik mustaqillik yillarining eng ulug' yozuvchilaridan biri bo'lib, uning detektiv mavzudagi dastlab qissa, keyinchalik roman deb nomlangan “Shaytanat” asarida ko'plab laqablar keltirilib, ularning har biri asar mazmunini, qahramonlarning yashash tarzi, kasb-kori va ijtimoiy mavqei ko'rsatib berishda muhim uslubiy vazifani bajaradi. Bularni quyidagi misollar orqali asoslashimiz mumkin.

Asarning bosh qahramoni Asadbek “To'g'ri, u yoqlarda “Asadbek” degan odamni birov bilmas edi. Lekin **“O'qilon”** ko'pchilikka tanqli edi. Elchin umrida o'qilonni ko'rmagan, biroq o'zi kichkina bo'lgan bu ilon o'qday uchib yuradi, odamga duch kelsa tovonidan teshib, miyasidan chiqadi, deb eshitgandi [1.: 37.]. Shaytanat olamida salbiy qahramon sifatida qabih, ablah sifatleri bilan atalgan Asadbek obrazi O'qilon laqabi bilan tanilgan. Laqab uning fe'l-atvoriga mos va xosdir. Ijodkorlar asar muallifi Tohir Malik bilan “Shaytanat” asari haqida suhbat qurishganda bosh qahramon Asadbekning salbiy yoki ilobiy qahramon ekani, kitobxonlar uni yoqtirib qolgani to'g'risida, shuningdek, asar haqida munosabati so'ralganda shunday javob beradi: *kitobni o'qigan odam Asadbekni yaxshi ko'rishi mumkin emas, kitobda uning barcha illatlari berilgan. Kinoda esa bironta kamchiligi yo'q, go'yo farishta! Farzandlariga “Asadbek” deb ism qo'yayotganlar ham kinodan ilhomlanishgan. Kitobdagi Asadbek, shubhasiz, salbiy odam* [5.]. Bular Asadbekka nima uchun **O'qilon** laqabining berilganligiga to'la isbot bo'la oladi. O'qilon – suvilonlar oilasiga mansub, gavdasi ingichka, uzunligi to'qson santimetr gacha bo'lgan, tanasining orqa tomonida to'rtta bo'ylama qoramtir yo'li bor ilon [3. (6-jild): 423.].

Umrini maqtov eshitish-u chiroyli qiz juvonlar bilan aysh qilishga tikkan idora boshlig'ini Xolidiy emas, balki kinoya bilan **“xalq otasi”** deb atash rasm bo'lgan edi. Xolidiy **“xalq otasi”** degan so'zni eshitganida zarracha ranjimasdi, balki unvon sifatida qabul qilishga ko'nikkandi [1.: 12.].

Asarda salbiy obraz sifatida gavdalanitirilgan bu qahramonning fe'l-atvoriga ushbu laqab juda mos kelgan. Qahramonning o'zi ham vaqt o'tgani sari chindan ham xalq otasi ekaniga ishonib boradi. Ammo **xalq otasi** birligini turlicha talqin qilish mumkin. Masalan, o'zbek xalqi ongida **“xalq otasi”** deyilganda ko'z oldimizda muhtaram Prezidentimiz siymosi gavdalanadi. Buni amaldagi prezidentimizga va birinchi prezidentimiz, hurmatli I.A.Karimovga nisbatan ham qo'llashimiz mumkin [6.]. Xalq otasi birikmasini dastlab muomalaga kiritgan shaxs sifatida Konfutsiyni aytib o'tishimiz lozim [7.].

Sadir **qimorboz** vodiya beli baquvvat yigitlardan edi. Bir kechada bir yarim million yutib olib, katta ziyofat berdi [1.: 26.]. Qimorboz – doim qimor o'ynovchi, qimorga berilgan odam [3 (4-jild): 136.]. Asar qahramoni hamisha aysh-ishrat hamda qimor o'ynash bilan mashg'ul bo'lganligi sababli bu obrazga

shunday laqab berilgan. Ushbu soz bilan bog'liq laqab asosida shakllangan asar ham mavjud. Fyodor Mixaylovich Dastoyevskiyning "Qimorboz" nomli romanida ham shunday obrazni uchratamiz [4.].

Ayrim laqablar qahramonga shu darajada munosib bo'ladiki, uning ismini qo'llashga ehtiyoj qolmaydi. Laqabining aytilishi shu shaxsga ishora hisoblanadi:

Shu ko'chadan ko'p qatnaydigan Karvon aravakash qimorbozning uyiga yaqinlashganda otning hurkishidan bir nimani sezdi-yu, ammo "astag'furillox" deb qo'yishdan nariga o'tmadi [1.: 26.].

Romanda epizotik obrazlardan biri hisoblangan Karvon ismli qahramon aravakash laqabi bilan nomlanib kelgan. Aravakash – ot-arava bilan yuk tashuvchi, arava minuvchi, haydovchi odam [3 (1-jild): 131.]. Bu laqabning hududlardagi ba'zi shevalarda qisman o'zgargan ko'rinishlari mavjud. Xorazm hududining o'g'uz va qipchoq shevalarida arva shaklida qo'llanadi va ikki xil ma'noni ifodalaydi: 1-haqiqiy arava: [Ata arva] – Otaxon arava; 2-jinni, telba: [Šāmrāt, arva] – Shomurod arava.

Ozg'in, chayir bo'lgani uchun laqabi Kesakpolvondir, desangiz yanglishasiz... Bu olamga qadam qo'rgan har bir tirik jonga laqab berilardi... Cho'ntak, belbog' kesishga Haydardan o'tadigani yo'q edi. Xullas, belbog' kesildi. Kesishga kesdi-yu og'irligidan hayron bo'ldi. Panaroqqa o'tib qarasaki, belbog'da sariq chaqa ham yo'q – besh-oltita kesak hafsala bilan terib qo'yilgan... Aslida shaharni bir tomosha qilib kelay, deb yo'lga otlangan bu dehqon "tahoratga kesak topiladimi yo'qmi" deb har ehtimolga qarshi belbog'iga tugib olgan edi... laqab ham o'shanda tug'ildi [1.: 71.].

Kesak so'zi ko'chma ma'noda his-tuyg'usi yo'q, hushsiz; hech narsadan ta'sirlanmaydigan [3 (2-jild): 815.]; polvon – jismoniy jihatdan kuchli, baquvvat kishi ma'nolarini beradi. Kesakpolvonning qiladigan ishlari, hatto oilasidagilar (xotini va qizi ham yengil-yelpi hayot kechirishadi), oiladagi uning o'rni va oxirida o'zining taqdiri, inson uchun eng oliy ne'mat bo'lgan hayotning ayanchli yakun topishi kabilar uning laqabiga yuklanganini ko'ramiz.

"Chuvrindi" degan laqab barvasta, yuzlari hamisha qip-qizil, ovozi temir jarangiday bu odamga uncha mos kelmaydi. Yoshligida olgan bu laqabiga ko'nikib ketgan. Asadbek bilan Haydar Andijondan kelgan o'n uch yoshli chuvrindi bu bolani oltmishinchi yilda qanotlariga olib yanglishmagan edilar. Kamgap, sermulohaza, urishganda esa otasini ham tanimaydigan beayov edi bu Chuvrindi [1.: 73.]. Chuvrindi – eski, juldur kiyimli odam; qashshoq [3 (6-jild): 838.]. Bu laqab obrazga tashqi ko'rinish yoki qiladigan ishi yuzasidan emas, balki kutilmagan holatda berilgan. Kesakpolvon laqabini olgan Haydar bu yigitga laqabni uni uchratgan kuni tasodifan shunday chaqirish orqali bergandi.

Laqablar asarlar tilida turli uslubiy vazifalarni bajaradi. Laqab qahramonni xotirada tezroq va mukammalroq saqlashda, milliy koloritni aks ettirishda, adibning badiiy, g'oyaviy maqsadini ifodalashda ahamiyatlidir. O'zbek adabiyoti va folklor asarlari tilida mohirona tanlangan laqablarni juda ko'plab uchratish mumkin. Asarlarda laqablarning ahamiyati beqiyos ekanligi, ijodkorlar badiiy so'z san'atkorlari sifatida ulardan turli uslubiy maqsadlarda foydalanganini ko'rish mumkin [2.: 19.].

Adiblar laqablarni xalqdan olib, xalqqa berishadi. Tarixiy va badiiy asarlar tilida va shevalarda mavjud laqablarni qiyosiy o'rganish orqali, ularning adabiy tilda va Xorazm shevalarida mavjud bo'lgan ichki ma'nolarini ochish hamda ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash orqali shevalarimizning o'ziga xosligini ko'rsatish imkonini beradi [2.: 19.].

Laqablar badiiy asarlarda qo'llanganda qahramonni xotirada tezroq va mukammalroq saqlashda, milliy koloritni aks ettirishda, adibning badiiy, g'oyaviy maqsadlarini ifodalashda ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tohir Malik Shaytanat (1-kitob). – Toshkent: "O'ME", 2018. 414 bet.
2. Qodirova X.M. Xorazm shevalaridagi laqablarning struktur-semantik va funksional xususiyatlari (avtoreferat). Urganch, 2023. B. 68.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati (1-, 2-, 6-jild). – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022.
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qimorboz>
5. <https://tarix.sinaps.uz/hodisa/tohir-malik/>
6. <https://old.tiame.uz/oz/page/pdf/xalq-otasi-xotirasi>
7. <https://fayllar.org/iqtisodiy-talimotlar-tarixi-yakuniy-savollariga-javoblar-eshnu-v3.html?page=2>

UO'K 81'367.622.14

"AJDARNING TOVBASI" HIKOYASIDAGI AYRIM MAVHUM OTLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

X.M.Qodirova, dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch
G.U.Bardiyeva, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annatatsiya. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Ajdarning tovbasi" hikoyasidagi mavhum otlarning lingvokulturologik xususiyatlari ingliz tili bilan qiyoslab, tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, milliy til, ot, mavhum otlar, lakunalar.

Аннотация. В данной статье лингвокультурные особенности абстрактных существительных в рассказе Откира Гашимова «Покаяние дракона» анализируются в сравнительном ключе с английским языком.

Ключевые слова: Языкознание, национальный язык, существительное, абстрактные существительные, лакуны.

Abstract. In this article, the linguistic and cultural characteristics of abstract nouns in O'tkir Hashimov's story "The Dragon's Repentance" are analyzed in a comparative way with the English language.

Key words: Linguistics, national language, noun, abstract nouns, lacunae.

Antroposentrik tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan biri hisoblangan lingvokulturologiya (lot. lingua – til + lot. cultura – ishlov berish + yun. logos – ta'limot) tilshunoslik, madaniyatshunoslik, etnografiya, psixolingvistika sohalari hamkorligida yuzaga kelgan [5.: 11.].

Har bir tilda yozilayotgan asar o'sha tilning xususiyatlari, madaniyati va urf-odatlariga tayangan holda hosil bo'lgan leksik qatlam asosida yaratiladi. Har qanday asarga xalq madaniyatining aksi singdirilgan bo'ladi. Xalqning madaniyati esa tildagi so'zlar, ularning turli ma'no nozikliklari va hatto uning grammatikasida ham namoyon bo'ladi. Bu esa bevosita lingvomadaniyatshunosik bilan bog'liq. O'zbek tilidagi mavhum otlarning aksariyati xalqimizning madaniyatini, urf-odatlari va milliy xarakterini mujassamlashtirishda ahamiyatlidir. Til o'zining kelib chiqishiga ko'ra madaniyat bilan bog'liq bo'lib, u jamiyat bilan birga takomillashadi. Tilning madaniyat bilan organik bog'liqligi uni milliy ruhning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi [1.: 233.].

O'.Hoshimovning "Ajdarining tovbasi" hikoyasida mavhum otlarning keng qo'llanilishi va ulardagi ayrim ichki ma'nolarning boshqa tillarda qanday ifodalanishi, ushbu ma'nolarning boshqa, masalan ingliz tilida ham mavjud yoki mavjud emasligini quyidagi misollar asosida qiyoslab, tahlilga tortamiz.

Kechqurun esa cheksiz nafrat otashin muhabbatga aylanadi [8.: 3.]. Ushbu o'rinda muhabbat ishq, sevgi ma'nosini ifodalagan. Muhabbat – kimsaning kimsaga qalbdan berilish hissi; moyillik tuyg'usi [6 (3-jild): 249.]. O'zbek tilida sevgi, muhabbat, ishq – qarama-qarshi jinsdagi odamlarning (er va xotin, yigit va qiz) bir-biriga nisbatan chin qalbdan iliq munosabat tuyg'usi [7 (2-jild): 116.].

Ingliz tilida ushbu tushunchalar *love* so'zi orqali ifodalanib, *love* – boshqa jinsga, xususan, qarama-qarshi jinsdan biriga sadoqat yoki bog'lanish, mehr; mehr bermoq; yaxshi ko'rmoq; yoqtirmoq; nimadandir zavq olmoq; sevib qolish [3.: 256-257.]. Bundan tashqari, ingliz tiliga *mehr* so'zini ham *love* deb tarjima qilamiz.

Madaniyat aralashgan bugungi kundaturli tillar, xalqlar, ularning madaniyatlariga qiziqish, ularni tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ikkita milliy madaniyat hech qachon bir-biriga to'liq mos tushmaydi [4.: 155.].

Nafrat – biron-bir shaxsga yoki shaxslarga, amaliy faoliyatga nisbatan qattiq g'azab va jirkanish tuyg'usi, g'azab aralash jirkanish [6 (2-jild): 326.]. Ingliz tilida *hatred* – juda katta yoqtirmaslik yoki nafrat [3.: 197.] ma'nosini ifodalaydi va ushbu misolimizda ular bir-biriga nisbatan yaqin ma'nolarni ifodalab kelgan.

O'tirib-o'tirib o'zimga na'sha qildi. Xayolimga g'alati o'y keldi [8.: 7.].

Hikoyada qo'llangan *xayol* mavhum oti ingliz tiliga *mind* deb tarjima qilinadi [10]. *Mind* so'zi hafaqat xayol, balki miya ma'nosini ham ifodalab keladi.

Xayol – o'ylash, fikrlash jarayoni; o'y, fikr; tasavvur; orzu [6 (6-jild): 32.] kabi ma'nolarni ifodalaydigan mavhum ot.

Miya – odam va ba'zi hayvonlar nerv sistemasining markaziy bo'limi; odamda – tafakkur a'zosi [6 (3-jild): 209.] bo'lgan aniq ot hisoblanadi.

Biroq *xayol* va *miya* so'zlari mutlaqo boshqa-boshqa ma'nolarni bildiradi. Miya bu insonning tana a'zolarini boshqarib turuvchi bosh organ hisoblansa, xayol miyamizdan o'tkazadigan fikrni anglatuvchi mavhum ot hisoblanadi. Ingliz tilida *xayol*, *o'ylamoq* kabi ma'nolarni anglatuvchi *thought* [9] so'zi ham mavjud: *My thoughts turned to home* (*Mening xayollarim uy tomonga burildi*).

Children need to be shown lots of love (*Bolalar ko'p mehr ko'rishga muhtoj bo'ladi*) gapida *love* so'zi o'zbek tilidagi *mehr* so'ziga to'g'ri keladi. O'zbek tilida *mehr* – insonning o'z tug'ishganlariga, yaqin kishilariga va umuman, odamga, narsaga bo'lgan samimiy muhabbati; yaxshi ko'rish tuyg'usi; shafqat, rahmdillik [6 (2-jild): 171.] kabi ma'nolarda qo'llanadi.

Ushbu misollar orqali ko'rish mumkinki, ingliz tilida *muhabbat*, *sevgi*, *ishq* kabi so'zlarni faqat *love* so'zi orqali ifodalash mumkin.

Ertalab ko'nglida araqqa nisbatan cheksiz nafrat bilan uyg'onadi [8.: 16.]. O'zbek tilida keng qo'llanuvchi, yuqoridagi misolda keltirilgan *ko'ngil* so'zining ingliz tilida muqobili mavjud emas, ya'ni

u ifodlaydigan ma'noni anglatuvchi alohida so'z yo'q. Ingliz tilida *ko'ngil* so'zining ma'nosi *heart* (*yurak*) so'zi orqali ifodalanadi. Bu esa lakuna hisoblanadi.

Lakuna biror xalqning maishiy, madaniy, ijtimoiy va tarixiy sharoiti uchun xarakterli va boshqa xalq uchun begona bo'lgan, boshqa tilda aniq muqobili bo'lmagan so'z va so'z birikmalaridir [2.: 55.]. Lakunalar madaniyatlararo muloqotda tillar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni ko'rsatib beruvchi muhim omil hisoblanadi. Lakunalar asosan tillarning qiyosida seziladi [4.: 150.].

Lakunalarni muqobilsiz leksika tushunchasi bilan ham nomlash mumkin. Muqobilsiz leksika har qanday tilda uchraydigan hodisa bo'lib, boshqa tilga tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlarni anglatadi. Chunki bu so'z anglatayotgan tushuncha faqat shu til madaniyatigagina xos bo'lib, boshqa xalqlarda uchramaydi.

Har bir til o'zida mavud so'zlarning go'zal va o'zgacha, ichki ma'no qirralarini namoyon qilishi bilan ajralib turadi. Tillardagi so'zlarning barchasi bir-birining ma'nosini to'la ochib berishi mumkin emas, buni asosan mavhum tushunchalar va insonning ichki kechinmalarini ifodalovchi so'zlarda ko'rishimiz mumkin. Chunki har bir xalqda madaniyat va tarbiya shakllari turlicha. Tilimizdagi shu kabi so'zlarni tahlilga tortish orqali, o'zbek tiliga, o'zbek madaniyatiga xos jihatlarni ko'rsatish mumkin. Bu tilshunosligimizning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гердер И.Г. Идеи и философия истории человечества. – Москва: Наука, 1977.
 2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. –М.: Высш. шк., 1986.
 3. William G., Webster A. Dictionary of the english language, explanatory, pronouncing, etymological, and synonymous. New yoeck: Entered according to Act of Congress, 1867.
 4. Usmonova Sh. Lingvomadaniyatshunoslik. – Toshkent: Bookmany print, 2022.
 - Primov A., Qodirova X. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. – Urganch: Adabiyot uchqunlari, 2019.
 5. O'zbek tilining izohli lug'ati (3-, 6-jild). – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022.
 6. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati (2-jild). – Toshkent: G'.G'ulom, 2022.
 7. O'. Hoshimov. Hajviy hikoyalar. –Toshkent: O'qituvchi, 2017.
- <https://uz.opentran.net/ingliz-ozbek-tarjima/thought.html>
<https://uz.opentran.net/ingliz-ozbek-tarjima/mind.html>

UO'K 811:1

KONSEPTUAL VA LINGVISTIK ASIMMETRIYANING TARJIMAGA TA'SIRI

N.F.Qosimova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb muammolaridan sanalgan, simmetriya tushunchasining ziddi bo'lgan asimmetriya qonuniyatlari funksional talqini va mazkur hodisaning tarjima jarayoniga ta'siri masalalari nazariy jihatdan yoritilgan. Maqolada zamonaviy – kognitiv tarjimashunoslikda keng muhokama etilayotgan muammolardan biri –asimmetriyaning asliyat va tarjima matnlariaro namoyon bo'lishi, uning matnning kontekstual mohiyati bilan bog'liqligi ta'riflangan.

Kalit so'zlar: lisoniy birlik, konseptual tarjima, asimmetriya, kontekstual ma'no, tarjima algoritmi, ekvivalentlik.

Аннотация. В данной статье теоретически объяснены вопросы функциональной интерпретации законов асимметрии, противоречащих понятию симметрии, и влияния этого явления на процесс перевода, которые относятся к числу актуальных проблем современного языкознания. В статье описывается одна из широко обсуждаемых проблем в современном когнитивном переводоведении – проявление асимметрии между оригинальным и переведенным текстами и ее связь с контекстуальной сущностью текста.

Ключевые слова: языковая единица, концептуальный перевод, асимметрия, контекстуальное значение, алгоритм перевода, эквивалентность.

Abstract. This article theoretically explains the issues of functional interpretation of the laws of asymmetry, which contradicts the concept of symmetry, and the influence of this phenomenon on the translation process, which are among the pressing problems of modern linguistics. The article describes one of the widely discussed problems in modern cognitive translation studies – the manifestation of asymmetry between the original and translated texts and its connection with the contextual essence of the text.

Key words: language unit, conceptual translation, asymmetry, contextual meaning, translation algorithm, equivalence.

Zamonaviy tarjimashunoslikda, asimmetriya muammosi allaqachon aniq belgilangan bo'lsa-da, uni hal qilish yo'llari hali etarlicha o'rganilmagan. Kognitiv fan asimmetriya fenomenini yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqqan va uni o'rganish uchun o'z vositalarini taklif qilgan. Tarjima jarayonida nafaqat ikkita til, balki umumiy va milliy xususiyatlarga ega bo'lgan ikkita madaniyat o'zaro ta'sir qiladi.

Umuminsoniy boshlang'ichning mavjudligi turli tillarda so'zlashadigan odamlarning fikrlashi o'xshash va bir xil bo'lib qolishi bilan bog'liq. N. G. Valeeva buni insonning jismoniy tabiati, uning miyasi, yuqori asab tizimining funksiyalari bilan izohlaydi. Umumiylik barcha xalqlar yashaydigan dunyoning birligi va ob'yektivligiga hissa qo'shadi [2]. Shular qatorida aytish joizki, har qanday etnik guruhning o'ziga xos tashqi olam milliy konseptual manzarasi va olamning milliy lisoniy manzarasi bazasini ko'rsatib beruvchi o'ziga xosliklar va g'oyalar kompleksini shakllantiradi. Bugungi kunda hech kim tillar borliqini turli yo'llar bilan, asimmetrik tarzda aks ettirishiga shubha qilmaydi. Tarjimada tillar aloqada bo'lganda, voqelikning biron bir qismini tavsiflashda bir tilning ma'nolari boshqasining ma'nolari orqali aniqlanganda, assimetriya eng aniq namoyon bo'ladi.

Madaniyatlararo asimmetriya turli etnik guruhlar vakillari o'rtasidagi aloqani qiyinlashtiradigan asosiy omillardan biri bo'lib, tarjima va tarjimachilik faoliyatining muhim muammolaridan biridir. Boshqa xalqlarning madaniyati bilan tanishish tarjimaning eng muhim ijtimoiy vazifalaridan biridir.

Tarjima bilingizmi o'ziga xos xususiyati, birinchidan, u odatda asimmetrik xarakterga ega ekanligi bilan tavsiflanadi. Aksariyat tarjimonlarda ona suti bilan kirgan bitta til va shu til bilan singdirilgan bitta madaniyat ustunlik qiladi. Ushbu til va ushbu madaniyat tarjimon tarjimada duch kelishi kerak bo'lgan boshqalarni o'zina bo'ysundiradi. Ikkinchidan, tarjima jarayonida ikkala til ham bir vaqtning o'zida faoliyat yuritadi va tarjimon doimo tillar va madaniyatlar interferensiyasini yengib o'tishi kerak bo'ladi.

Tillararo asimmetriya tabiiy til qurilishidagi asimmetriya bilan belgilanadi. Olimlarning fikricha, tillar qiyoslanganda asimmetriyaning paradigmatic, sintagmatic, semiotik, struktur va funksional turlari namoyon bo'ladi. Tillararo paradigmatic asimmetriya bir ma'noning turli tillarda turli vositalar orqali ifoda etilishida, tillararo sintagmatic asimmetriya ifodalanmish va ifodalovchilar miqdorining nomutanosibligida, tillararo semiotik asimmetriya shakl va mazmunning bir-biriga mos kelmasligida, ya'ni "bir tilda ifodalangan ifodalanmish boshqa tilda ifodalanmaganligida" namoyon bo'ladi. Tillararo struktur asimmetriya allomorf vositalarning, ya'ni boshqa tillarda muqobili (ekvivalenti)ga ega bo'lmagan vositalarning mavjudligida namoyon bo'ladi. funksional asimmetriya "bir funksiyaning o'zi bir nechta turli xil lisoniy shakllar bilan ifoda etilishida va, aksincha, bir shaklning o'zi bir nechta funksiyani bajara olishi" da namoyon bo'ladi [3].

Tillararo asimmetriya badiiy matn tarjimasida alohida ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan, V.N.Komissarov "maksimal darajadagi ma'no aniqligi"dan og'maslikning imkoni yo'qligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi O.V.Orishakning e'tirof etishicha, badiiy matn tarjimasida turli tillar lisoniy elementlarining sistem asimmetriyasi emas, balki situativ asimmetriya – "asliyat matnidagi bitta so'z yoki iboraning tarjimada turli xil analoglarini qo'llash" jarayoni qiyinchilik tug'diradi [6].

Badiiy va boshqa matnlarning tarjimasida o'tmish va ehtimol kelajak, va albatta zamonaviy madaniyatlararo muloqotning eng muhim manbalaridan biridir. Biroq, dunyoning konseptual manzarasidagi asimmetriya madaniyatlar to'qnashuvi uchun ob'ektiv asos hisoblanadi. Makon va vaqt ziddiyatini yengib, tarjimon madaniyatlarning o'zaro ta'siri uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

L. V. Kushnina o'z tadqiqotlarida badiiy matnlarni tarjima qilishda tillararo asimmetriya tufayli yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarni hal qilish muammosini tadqiq qilgan [5. L. V. Kushnina konsepsiyasida aks etgan holat matn ma'no to'qnashuvi va faollashtirilishi sodir bo'ladigan madaniyatlarva tillarning kesishish tugunlari, intertekstual muloqot shakli sifatida qaraladi.

Tarjimaning uyg'unligi tarjima yechimining uyg'unligi bilan bog'liq bo'lib, u tillararo asimmetriya tufayli kelib chiqadigan va tarjimaning lisoniy va ijtimoiy-madaniy cheklovlarida ifodalangan qarama-qarshiliklarni hal qilish uchun tarjimon tomonidan tarjima operatsiyalari va tarjima tilining vositalari yoki tarjima variantlarining oqilona tanlovi sifatida belgilanadi.

O. V. Orishak ta'kidlashicha, "tarjimaning ob'ektiv xususiyati-bu asl xabarning ma'nosini qisman yetkazish, bu tarjimada aloqada bo'lgan har qanday juft til tizimlarining muqarrar asimmetriyasi, dunyoning lingvistik manzarasi asimmetriyasi bilan bog'liq"[6].

N. K. Garbovskiyning aytishicha, asimmetriya nisbati asl matn va tarjima matni o'rtasidagi tabiiy va deyarli mumkin bo'lgan yagona munosabatdir. Simmetriya nisbati faqat so'zma-so'z tarjima qilingan taqdirda mumkin. Ammo so'zma-so'z tarjima kamdan-kam hollarda, hatto bir-biriga yaqin tillarga tarjima qilinganida ham, yetkaziladigan ma'nolar nuqtai nazaridan to'g'ri keladi. Tillar bir-biridan qanchalik ko'p farq qilsa, asl matn va tarjima matni o'rtasidagi asimmetriya nisbati shunchalik aniq bo'ladi [3].

Tarjimaning maqbulligi nafaqat "begona" madaniyat algoritmlarini bilish, balki asl matn muallifi va uning tarjimonlarining mental maydonlarining kesishishi bilan ham bog'liq. Bugungi kunda biron bir mamlakatning tarixiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini bilish yetarli emas. Xorijiy madaniyatni o'z mamlakati madaniyati bilan tahliliy va tanqidiy taqqoslash imkoniyati va zarurati tarjimonning kasbiy tayyorgarligi va faoliyatining zaruriy shartidir. O.

V.Orishakning fikriga ko'ra, bu jarayonda asosiy e'tibor ikki jihatga berilishi kerak: milliy va xalqaro. "Har qanday madaniy an'analarga ijobiy va salbiy tanqidiy munosabat faqat umuminsoniy va umume'tirof etilgan madaniy me'yorlar va qadriyatlarga erkin egalik qilish asosida mumkin bo'ladi" [6].

Bu ayniqsa, ongning lingvistik darajasiga tegishli bo'lgan madaniy konseptlarning verbal reprezentatsiyasi va ularning ortida turgan obrazlar va tasavvurlar - ongning kognitiv darajasiga to'g'ri keladi. Turli madaniyat vakillari dunyosining til manzarasi mos kelmasligi asl matn muallifining ma'lumotlarini chet tili respienti idrokiga to'liq moslashtira olmasligiga olib keladi.

Bu ma'lum bir madaniyatning etnospesifik konseptlarini tarjima qilishda asimmetriyaning sababi hisoblanadi. Tarjima matnidagi tarjima variantining konnotativ mazmunining yetarililigi yetkazish darajasi asl matn birliklarining etnik-madaniy belgilariga teskari proporsionaldir. Asl matn birliklarining etnokonnotlangan markirovkalanganlikning katta sig'imi tarjima matnida ma'no yetkazishning ekvivalentligini cheklaydi.

Shubhasiz zamonaviy tarjima nazariyasining qizg'in bahslariga sabab bo'layotgan yana bir hodisa - bu etnik etnosning jamiki madaniy tajribalarini konsentrlangan qolipda aks ettiruvchi bosh kognitiv kategoriyalar tarzida lingvistik shakllar, tushunchalar zamiridagi konseptlar asimmetriyasi g'oyasi hisobga olinadi. Tarjimada umumiy kategorial va milliy o'ziga xoslikning to'qnashuvi mavjud. Kasbiy faoliyat jarayonida tarjimon talqinchining individual qobiliyatlari asosida "bir semiotik tizimdan ikkinchisiga ekvivalent maqsad bilan o'tishni amalga oshiradi, ya'ni, asl xabarda keltirilgan ma'nolarni iloji boricha to'liq, ammo har doim qisman yetkazishni ko'zlaydi" [4]. Tarjima paytida konseptlar asimmetriyasi g'oyasi biz olib borayotgan tadqiqot doirasida ayniqsa dolzarbdir.

Asl xabarning qanchalik to'liq va aniq qabul qilinishi, undagi ma'no tizimi qay darajada ochiqlangani tarjimonning shaxsiyati, uning individualligi, ruhiy holatiga, kognitiv tajribasiga, shuningdek uning axloqiy ustanovkasiga, ya'ni, o'z tarjima missiyasini tushunishiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Быкова О.И. Критерии передачи культуральности единиц текста-оригинала при переводе // Социокультурные проблемы перевода. – Москва, 2008. – С.161-167.
2. Валеева Н.Г. Перевод – языковое посредничество, способ межкультурной и межъязыковой коммуникации [Электронный ресурс] // URL: www.tipub.ru/valeeva-perevod-kommunik.html
3. Гарбовский Н.К. Теория перевода: учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 370 с.
4. Гончар Н.Г. Асимметрия в переводе художественного текста: этнолингвокультурный аспект: автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Тюмень, 2009. – 21 с.
5. Кушнина Л.В. Взаимодействие языков и культур в переводческом пространстве: гештальт-синергетический подход: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Челябинск, 2004. – С. 4.
6. Оришак О.В. Факторы культурной асимметрии в лингвистическом сопоставлении и в переводе (на материале русских и французских военных и военно-политических текстов): автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Москва, 2009. – С. 4.

UO'K: 811:1

TARJIMADA ASLIYATNI QABUL QILISHNING KOGNITIV JARAYONLARI XUSUSIDA N.F.Qosimova, PhD, dotsent, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Tarjima murakkab lisoniy, psixologik, madaniy va adabiy omillarni qamrab olgan murakkab hodisa sifatida izchil tahlil va tadqiqotlarni talab qiladi. Maqolada asliyat matni o'rnini tarjima matni to'ldirganda qanday kognitiv jarayonlar yuzaga chiqishi to'g'risida asosli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: "bilimni xabar berish" va "bilimni o'zgartirish" modellari, ritorik muammoli soha, "sinov va xato" usuli, tarjima variantlarni saralash mexanizmi.

Аннотация. Перевод как сложное явление, включающее в себя сложные лингвистические, психологические, культурные и литературные факторы, требует последовательного анализа и исследования. В статье представлена основная информация о том, какие когнитивные процессы происходят при замене текста перевода текстом оригинала.

Ключевые слова: модели «отчетности о знаниях» и «трансформации знаний», риторическая проблемная область, метод «проб и ошибок», механизм сортировки вариантов перевода.

Abstract. Translation as a complex phenomenon involving complex linguistic, psychological, cultural and literary factors requires consistent analysis and research. This article provides basic information about what cognitive processes occur when the translation text is replaced by the original text.

Keywords: "knowledge telling" and "knowledge transforming" models, rhetorical problem domain, "trial and error" method, translation variant sorting mechanism.

Ko'pincha tillar va madaniyatlar o'rtasidagi ko'prik sifatida ko'rilgan tarjima oddiy lingvistik transformatsiya degan tushuncha chegaralaridan tashqariga chiqadigan murakkab san'at turidir. U manba matnining mohiyatini saqlab qolish, uni maqsadli auditoriya uchun tushunarli va qiziqarli qilish vazifasiga asoslanadi. Ushbu nozik muvozanat fonida asliyatni saqlash va tahlil qilish tushunchasi muhim tarkibiy qismga aylanadi. Tarjimaning o'ziga xosligiga yo'l manba matnni chuqur anglashdan boshlanadi. Tarjimonlar til, madaniyat va kontekstning serqirra jihatlarini tahlil ostiga tortar ekanlar, chuqur ma'noni egallash uchun har bir so'z va iborani tahlil qiladi. Bu jarayon nafaqat tilni bilishni, balki asl xabarning mohiyatini tushunish uchun madaniy empatiyani va kontekstni tushunishni ham talab qiladi.

Nazarimizda, yangi va tajribali tarjimonlar tarjima jarayonida asl matnni turlicha tahlil qilishadi. Ushbu farqlarni R.Yaskelaynen tomonidan taklif qilingan asl matnni tahlil qilishning ikkita usulini ajratib ko'rsatish orqali ko'rsati berish mumkin:

1) notanish leksik birliklarni ajratib ko'rsatish, lug'atga murojaat qilish, jumlaning sintaktik tuzilishini tahlil qilishni o'z ichiga olgan lingvistik tahlil, bunda tarjimonning diqqat-e'tibori asl matnni til tizimi darajasida tushunishga qaratilgan

2) matn tarkibini tahlil qilish, unda tarjimon ma'lumot qidirishni amadga oshirali va asl nusxadagi parchalarni tashqi dunyo bilan bog'liqligi asosida tushunadi, bu fon bilimlarini faollashtirish deb ham ataladi [5].

Biz ushbu nuqtai nazarga qo'shilmiz hamda yangi va tajribali tarjimonlarning kognitiv faoliyatining bu xususiyati tarjima jarayonida ma'lumotni qayta ishlash usuli bilan bevosita bog'liq deb hisoblaymiz, bu turli darajadagi kasbiy kompetentsiyaga ega tarjimonlar tomonidan afzal ko'riladi. Keyinchalik ushbu usullarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Xabar berish va bilimlarni o'zgartirish modellari. Tarjimashunoslik sohasida Karl Jeyms Jensen tarjimaning kognitiv jihatlariga biroz boshqacha yondashuvni taklif qiladi. Uning fikricha, tarjima jarayonini matn yaratishning quyidagi ikkita modeli yordamida tasvirlash mumkin: "bilimni xabar berish" (ingl. knowledge telling) va "bilimni o'zgartirish" (ingl. knowledge transforming). Ushbu modellar tarjimonlarning o'z vazifalariga qanday yondashishlari hamda til va ma'noning murakkabligini boshqarish uchun qanday strategiyalardan foydalanishlari haqida tushuncha beradi [6].

Birinchi model agarda tarjima tarjima muammolarini hal qilishni va tarjima maqsadlarini belgilashni talab qilmaydigan oddiy va oson vazifa bo'lsagina tanish mavzu bo'yicha matn ustida ishlashda ishlatiladi. Ushbu modelda tarjimonlar asosiy matnning chuqur ma'nosi va madaniy tuslarini chuqur o'rganmasdan, uning yuzaki xususiyatlarini yetkazishga e'tibor qaratadilar. Ushbu model doirasida ishlaydigan tarjimonlar lingvistik aniqlik va samaradorlikni birinchi o'ringa qo'yib, asl matnning shakli va tuzilishiga sodiq bo'lgan tarjimalarni yaratishga intiladi. Bu holatda tarjima tilida matn yaratish tematik va tarkibiy "maslahatlar" (ingl. prompts) orqali mavjud kognitiv tuzilmalardan iloji boricha to'liq foydalanishni nazarda tutadi.

Shu bilan birga, "bilimlarni o'zgartirish" modeli ko'pincha tarjimon ko'plab tarjimadagi qiyinchiliklarini yengib o'tishi kerak bo'lganda notanish mavzudagi matnlarni tarjima qilishda ishlatiladi.

Shubhasizki, tarjimonning ixtisoslashuv darajasiga qarab, u ko'pincha yuqoridagi modellardan birini ishlatishi kerak. Agar tajribali tarjimon shunga o'xshash matnlar, cheklangan mavzular majmui bilan ishlayotgan bo'lsa, unda u tarjima muammosiga duch kelishi va "bilimlarni o'zgartirish" modelidan foydalanish ehtimoli unchalik ham katta emas. Yosh tarjimon yoki notanish yoki kamroq tanish mavzular bo'yicha matn bilan ishlaydigan tajribali tarjimon ko'pincha "bilimlarni o'zgartirish" modelidan foydalanadi, shu orqali turli xil tarjima muammolarini hal qiladi, chunki asliyat matnida turli xil "maslahatlar" soni kam, xotirada esa "bilimlarni xabar berish" modelini ishlatishga imkon yaratadigan yetarli bilim va shakllangan yechimlar mavjud emas. Tarjimoni kognitiv vazifa sifatida qayta nomlash va ong, idrok va til o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni ta'kidlagan holda, Jensen asoslari tarjimaning murakkabliklarini tushunishimizni va tarjima amaliyotining sifati va samaradorligini oshirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tarjima variantlarini saralash mexanizmi borasida tarjimon tarjima qiyinchiliklarini A. D. Shveytser tomonidan tasvirlangan "sinov va xato" usuli bilan yengib chiqadi. Uning mohiyati "bir nechta mumkin bo'lgan tarjima variantlarini ko'rib chiqish va ma'lum funktsional mezonlarga mos kelmaydiganlarni rad etish orqali maqbul variantga izchil yaqinlashishdan iborat" [3]. L. K. Latishevning yozishicha, variantlarni saralash tartibi variantlarni yaratish va ularni tashxislash yoki sinovdan o'tkazishdan iborat [1]. Ushbu tartib amerikalik psixologlar G. Miller, E. Galanter va K. Pribram tomonidan ham tavsiflangan va V. N. Shevchuk tomonidan modifikatsiya qilingan [4].

Birinchi bosqichda ("sinov") tarjimon o'z xotirasida saqlangan yoki lug'atdan olingan tarjima variantini tahlil qiladi va uning tarjimaning asl nusxasi va matniga muvofiqligini baholaydi, bu variant

ma'lum bir vaziyatda maqbulmi yoki yo'qligini aniqlashga harakat qiladi, ma'lum bir holatda adekvatlik talablariga javob bera olishini belgilaydi.

Tarjima jarayonida variantlarni saralash mexanizmining samaradorligi tarjimonning qabul qilinayotgan har-bir qarorning tanqidiy baholash qobiliyati, uning til nuqtai nazaridan sezish ko'nikmasi, shuningdek intuitsiyaga bog'liq. Ma'lumki, tanqidiylik yetuk ongning muhim belgisidir. S. L. Rubinshteynga qo'shilgan holda biz ham "amaliyot qanchalik boy bo'lsa va ushbu amaliyot va tajriba umumlashtirilgan bilimlar kanchalik tizimli bo'lsa, fikrda shuncha ko'p nazorat instantsiyalari, uning farazlarini sinash va tanqid qilish uchun tayanch nuqtalari shunchalik ko'p bo'ladi", degan fikrga qo'shilamiz. Shunday ekan, tajribali tarjimonlar tarjima qiyinchiliklarini yengishda eng yaxshi tarjima variantini sinchkovlik bilan tanlaydilar. Masalan, A. S. Makarenko ham ham xuddi shunday fikrda bo'lgan. Qayd etish kerakki, variantlarni ko'rib chiqish jarayoni tarjimon turli xil ekvivalentlarni ketma-ket tahlil qilib, ularning eng yaxshisiga yaqinlashganida ongli ravishda yoki avtomatik ravishda yoki intuitiv ravishda amalga oshirilishi mumkin.

Tarjima san'atini o'rganish jarayoni til mahorati, madaniy empatiya va ijodiy zukkolikni talab qiladigan ko'p qirrali sayohatdir. Bu aslyat matniga sodiqlik va ijodiy ifodaga intilish o'rtasidagi nozik dinamika bo'lib, tarjimonlardan lingvistik nyuanslar labirintida nafis va moslashuvchan harakat qilishni talab qiladi. Tarjima variantlarini saralash mexanizmi hamda Jensen tomonidan taklif etilgan xabar berish va bilimlarni o'zgartirish kabi modellar tarjimada aslyatni qabul qilishning kognitiv ahamiyatini anglash uchun muhim ma'lumotlar manbai sifatida xizmat qiladi. Oxir oqibat, ong va tasavvurning uyg'unligi oddiy so'zlarni transsendent san'at asarlariga aylantiradi, tillar va madaniyatlar o'rtasidagi tafovutni aniqlik va o'ziga xoslik bilan bog'laydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Латышев Л.К. Проблема эквивалентности в переводе: дис. ... д-ра фил. наук. – М., 1983.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. – С. 323.
3. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. М.: Воениздат, 1973. – С. 60.
4. Шевчук В. Н. Когнитивный подход к анализу процессов устного перевода. – С.330.
5. Jayskelainen Ri .Tapping the Process. An Explorative Study of the; Cognitive and Affective? Factors Involved in Translating. University of Joensuu; Publications in Humanities. – P. 5183-186.
6. Jensen, A. The Effects of Time on Cognitive Processes and Strategies in Translation / A. Jensen. Copenhagen Business School Faculty of Modern Languages. 2000. – P. 44.

UDK: 821.512.133 "19" (09)

XX ASR BOSHLARI XIVA ADABIY MUHITINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

K.R.Qurbanova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlarida Feruz davri Xiva adabiy muhiti va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Xiva adabiy muhitida xon Muhammad Rahimxon Feruzning o'рни beqiyos. Xon boshchiligida yaratilgan adabiy muhit xalqni ma'rifatli qilish uchun qilingan harakatlarning bittasi edi, albatta. Bu davr saroy shoirlarining ijodi va ulardagi o'ziga xosliklar hamda yangiliklar ushbu maqolada qisman yoritiladi. Ushbu davr shoirlari ijodida xalqni ilmi, ma'rifatli qilishga undashlar ham talaygina.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon Feruz, saroy adabiy muhiti, she'riyatda ma'rifat mavzusi, Chokar, Tabibiy, Avaz O'tar.

Аннотация. В данной статье рассматривается литературная среда Хивы в период Феруза в начале XX века и ее особенности. Роль хана Мухаммад Рахим-хана Феруза в литературной среде Хивы в неоценима. Литературная среда, созданная при хане, была, безусловно, одной из попыток сделать нацию просветленной. В этой статье частично будут освещены особенности и творчество придворных поэтов этого периода, а также нововведения. В творчестве поэтов этого периода есть и призывы к образованию, и просвещения народа.

Ключевые слова: Мухаммад Рахим Хан Феруз, придворная литературная среда, тема просвещения в поэзии, Чакар, Табиби, Аваз Утар.

Abstract. This article discusses the literary environment of Khiva during the Feruz period and its specific features at the beginning of the 20th century. Khan Muhammad Rahimkhan Feruz had an incomparable place in the literary environment of Khiva. The literary atmosphere created under the leadership of Khan was one of the efforts made to enlighten the people, of course. The work of court poets of this period and their peculiarities and innovations are partially covered in this article. In the works of the poets of this period, it is enough to encourage the people to become knowledgeable and enlightened.

Key words: Muhammad Rahimkhan Feruz, palace literary environment, theme of enlightenment in poetry, Chokar, Tabibiy, Avaz O'tar.

Kirish. XX asr o'zbek adabiyoti o'zining rang-barangligi va yangiliklarga nihoyatda boyligi bilan milliy adabiyotimiz tarixida alohida o'rin egallaydi. To'g'ri, har bir davr adabiyoti o'ziga xosliklari bilan ajralib turadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor, havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelakagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham, albatta, bo'ladi". [1]

Tahlil va natijalar. XIX asr oxiri – XX asr boshlari o'zbek adabiyotini yangi tarixiy bosqichga ko'tarilish davri adabiyoti deb atash mumkin. Ushbu davr Xiva adabiy muhitida ham adabiyotning gullab-yashnagan davri bo'ldi. Ya'ni yangi tarixiy sharoitda – Feruz hukmronligi davrida yashab ijod etgan adiblar o'z asarlarida imkon boricha zamonaning eng muhim masalalarini yoritishga, ro'y berayotgan ijtimoiy-madaniy o'zgarish, yangilanishlarning asl mohiyati va yo'nalishini badiiy so'z vositasida yoritishga intilganlar.

1917-yil inqilobidan so'ng yashash tarzini o'zgartirish, eskilikdan voz kechish hamda yangicha davlat barpo qilish kabi fikrlar paydo bo'la boshladi. Bunday fikr va qarashlar o'zbek adabiyotida, xususan, she'riyatda ham o'z aksini topdi. Turmushning eng dolzarb masalalarini ko'tarib chiqish, erk va ozodlikni kuylash she'riyatning asosiy mavzusiga aylana bordi. Sof ishqiy mavzular o'rini she'riyatda ko'proq ijtimoiy voqelik bilan hamohang tushunchalar egallay boshladi. Xalqning real o'y-fikrlari, orzu-intilishlari, yashash tarzini haqqoniy gavalantiruvchi ko'plab she'rlar yaratildi. Adabiyotda xalqchilik, insonparvarlik xususiyatlari kuchaydi. Bu narsa Xorazm adabiy muhiti misolida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Tabibiy, Bayoniy, Avaz o'tar o'g'li, Chokar, Faqiriy kabi bir qator ijodkorlar faoliyatida zamon va voqelikka munosabat va buning natijasi o'laroq ular she'riyatida xalqchilik, ma'rifatparvarlik hamda insonparvarlik g'oyalarining yuksalganini kuzatishimiz mumkin. Misol tariqasida shoir Avaz O'tarning xalqi uchun har narsaga tayyor ekanligini ifodalovchi bitta g'azalini keltirsak:

Fidoiy xalqim o'lsun tanda jonim,
Bo'lub qurbon anga ruhi ravonim.
Gar o'lsam darbadar mazlumlar uchun,
Budur maqsudi qalbi notavonim.
Mani solsa fano yo'liga davron,
Yurur ustimdin avlodi zamonim.
Umidim: yashasin maktab bolasi,
Alar har biri bir she'ri jahonim.
Na yaxshi o'ylakim, ma'qulu manzur,
Avaz xalqim uchun to'kulsa qonim.

Avaz O'tar o'g'lining fikricha, yangi usuldagi maktablar ochish ishi shunday bir faoliyatki, u xalqqa xizmat qilishi lozim, o'zini xalq, Vatan farzandi hisoblagan har kim ana shu olijanob ishga o'zini bag'ishlashi kerak, chunki maktab xalqni va uning farzandlarini azob-uqubattan va savodsizlikdan, shuningdek, qaramlikdan qutqaradi. Shuningdek, Avaz O'tar o'gli "Faloniy" rukni ostidagi she'rlarida illatlarni, amaldorlarning asl qiyofasini ochib tashlaydi. Avaz O'tar "Millat" radifli g'azalida:

Vatanparvar fidoiy firqalar to bo'lmayin paydo
Na mumkin topmog'i o'lgan taniga toza jon millat? [2]

deb yozib, davrning muhim vazifalaridan biri – xalqparvar firqalar tuzishga chaqiradi, shunday tashkilotgina millatni ozodlik va taraqqiyotga boshlashi mumkin edi.

"Xorazm musiqiy tarixchasi" mualliflari Mulla Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzoda shunday yozadi: "Muhammad Rahimxon Soniy Xorazm o'lkasida o'zidan boshqa kuchli va nufuzli yot bir quvvatni ko'rgach, bir xili zamonlar mutaassir bo'lib yurdi. O'zini tasalli qilajak hech bir mashg'ulot topmoqdan ojiz edi. Biroq oning atrofidagi odamlar, xususan musiqashunos Pahlavonniyoz Mirzoboshi xonning bu holini anglab, oniy majlislar tuzmakka qiziqirdi". [3] Natijada Bayoniy, Kamyob, Laffasiy, Avaz O'tar, Mutrib, Chokar kabi tarixchi va taraqqiyparvar shoirlar yetishib chiqdilar. Bular o'z asarlarida mavjud tuzum illatlarini fosh etib, xalqda taraqqiyot va istiqbolga umid uyg'otdilar. Ularning asarlari jadidlarning dunyoqarashi shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Muhammad Rahimxon Feruz iqtidorli shoirlarni saroyga yig'ib, ularga homiylik qilardi, shuning uchun ham Xorazm o'lkasida hech bir davrda Muhammad Rahimxon Feruz hukmronligi davridagichalik ko'p ijod ahli yetishib chiqmagan. Jumladan, Feruz haftada ikki kun: juma va dushanba oqshomlarida ulamolar bilan suhbat tuzib, kitobxonlik etar edi. Muhammad Yusuf Bayoniyni yozishicha, "xon hazratlari she'rga ko'p zavq paydo qilib erdilar. O'zlari ham burundan Feruz taxallusi bilan mutaxallis bo'lub, she'r aytur edilar. So'ngroq she'rga ko'proq haris bo'ldilar. Har kishining she'r aytmoqqa sahl qobiliyati bo'lsa, nav'i she'rlarni aytib dargohi oliyg'a olib bora berdilar. Shoirlarning adadi kam besh qirqa yovuq bordi". [4]

Hasanmurod Laffasiy esa “Xiva shoir va adabiyotchilarining tarjimai hollari” tazkirasida Muhammad Rahimxon homiyligida yashab ijod qilgan shoirlardan 54 nafarining nomi keltiriladi. Ularning ba’zilar saroyda xizmat qilgan. Bu ijodkorlarning har biriga Feruz o‘z qobiliyatiga qarab ijtimoiy vazifa ham topshirgan. Jumladan, she’riyatda ko‘zga ko‘rinib qolgan, kuchli iste’dod egasi bo‘lgan Tabibiy saroy shoirlarining sardori qilib tayinlangan. G‘oyatda chiroyli xat bituvchi Chokar xattotlik vazifasini bajargan.

Biz fikr yuritayotgan davr ijtimoiy-siyosiy sharoitiga har xil o‘zgarishlar xos bo‘lganidek, adabiy jarayon sohasida ham turlicha qarash, yangilanish va bir qadar faollik hukm surayotgan edi. Bu davrda she’riyat maydonga kirib kelib, o‘zining iqtidoriga, badiiy salohiyatiga yarasha ozmi-ko‘pmi ijod qilib, adabiyotda ma’lum iz qoldirgan boshqa qalam ahllari ham oz emas. Mazkur davr ijodkorlari hayoti to‘g‘risida ma’lumot beruvchi manbalar – Tabibiyning “Majmuatush-shuaro” va Laffasiyning “Xiva shoir va adabiyotchilarining tarjimai hollari” tazkiralari hamda Mulla Bekjon Rahmon tomonidan nashr etilgan “Yug‘urum” majmuasidir.

Tabibiyning “Majmuatush-shuaro” tazkisasi XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan shoirlar faoliyatini aniqlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Tazkirada mazkur davr shoirlaridan 33 tasi haqida ma’lumot keltiriladi. Tabibiy har bir shoir ijodidan bittadan g‘azal va u haqida o‘zi bitgan kichik, asosan, ikki baytli masnaviy keltiradi. Bu tartib tazkira davomida bir necha bor takrorlanadi. Tabibiy masnaviylarida har bir ijodkorga baho berilganda, avvalombor, o‘sha ijodkorning adabiy jarayonda tutgan o‘mi va she’rlarining badiiy darajasiga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, masnaviylarda davr ijodkorlari shaxsiy hayoti va fe’l-atvori xususida ham ayrim ma’lumotlar keltiriladi.

“Yug‘urum” majmuasidagi she’rlarda esa inqilobiy mavzu yetakchidir. Shuningdek, majmuada shoirlar ijodi bo‘yicha ayrim ma’lumotlar ham uchraydi. Majmuaning bu jihatini adabiyotshunos A.Abdug‘afurov alohida ta’kidlab yozgan: “Mulla Bekjon to‘plamidagi boshqa asarlar qatorida ularning har biriga kichik-kichik izohlar beradi, qachon yozilgani va qaysi manbadan olib chop etilayotganligini aniq ko‘rsatadiki, bu davr adabiy jarayonini hamda konkret ijodkor merosini o‘rganishda, uning g‘oyaviy-badiiy evolyutsiyasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. [5]

Yuqoridagi majmua va tazkiralari XX asr Xiva adabiy muhitini yetarlicha o‘rganish va anglashda, ushbu davr adabiy jarayonidagi yangilanishlar bilan tanishishda biz tadqiqotchilarga juda qo‘l keladi, albatta.

Xulosa. XX asr boshlari Xorazm adabiy muhitining o‘ziga xosliklari ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, ma’rifatparvarlik tuyg‘ularining kuchayishi, yaratilgan asarlarda an’ana va yangilanishlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi, turli xil janrlarda asarlar yaratilishida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi // Xalq so‘zi. – 2017, 4-avgust.
2. Avaz. Saylanma. T.:G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1984. 19-bet.
3. Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixchasi. T.:Yozuvchi, 1998. 12-bet.
4. Bayoniy. Shajarai Xorazmshohiy. 256-257-betlar.
5. Abdug‘afurov A. “Yug‘urumiya” o‘zbekcha inqilobiy she’rlar to‘plami // O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1988. №5 -B.3-10.

UO‘K 82.0(075.8)

ADABIYOT OLAMIDA INSONIYAT OLAMI TASVIRI

G.S.Qurbonova, katta o‘qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada yozuvchi Nurali Qobul qissalaridagi Baxmal koloriti haqida fikr yuritiladi. Baxmal tog‘lari, undagi jonivorlar, tabiat qo‘riqchilari bo‘lgan tog‘begilar xatti-harakatlari tahlilga tortilgan. Asli vazifasi tog‘ va uning boyliklarini asrab avaylash bo‘lgan tog‘begilarning tabiatga ziyon yetkazishi, vazifalarini suiste‘mol qilishlari yoritilgan. Tabiatga ziyon yetkazgan tog‘begilarning oxir oqibat tabiat tomonidan jazolanishlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kolorit, inson va tabiat, to‘g‘rilik, jonivorlar, ayiq, bo‘ri, ov, vijdon, tog‘begi, halokat.

Аннотация. В статье рассматривается цвет бархата в рассказах писателя Нурали Кабула. Анализируется поведение Бархатных гор, их животных, а также поведение горцев, которые являются хранителями природы. Подчеркивается тот факт, что альпинисты, основной задачей которых является сохранение горы и ее ресурсов, наносят вред природе и злоупотребляют своими обязанностями. Выяснилось, что альпинисты, нанешие вред природе, в конце концов будут наказаны природой.

Ключевые слова: цвет, человек и природа, правильность, животные, медведь, волк, охота, совесть, гора, разрушение.

Abstract. The article discusses the color of velvet in the short stories of writer Nurali Kabul. The behavior of the Velvet Mountains, its animals, and the behavior of mountaineers, who are nature guardians, are analyzed. The fact that mountaineers, whose main task is to preserve the mountain and its resources, harm nature and abuse their duties is highlighted. It has been revealed that mountaineers who have harmed nature will be punished by nature in the end.

Key words: color, man and nature, correctness, animals, bear, wolf, hunting, conscience, mountain, destruction.

Nurali Qobulning qissachilikdagi badiiy mahorati, uning o'ziga xos uslubi haqida gap ketganda, qissalaridagi inson va tabiat, inson va jonivorlar, inson va o't-o'lanlar mavzusiga to'xtalmaslikning iloji yo'q, bizningcha. Chunki go'zal Baxmal tog'larida, tabiat qo'ynida tug'ilib o'sgan ijodkorning qalbiga bu mavzular juda yaqin bo'lishi tabiiy.

O'zbek adabiyotida inson va tabiat munosabati aks etgan, alohida yoritilgan asarlar kam uchraydi. Ayniqsa, bir yozuvchi ijodining salmoqli qismi bu mavzuga bag'ishlangan holatlar. Nurali Qobul qissalarining barchasida bu mavzu uchrashini aytib o'tdik. To'g'ri, barcha qissalarida asarning asosiy g'oyasini tashkil etmasligi mumkin. Lekin albatta, tabiat tasvirlariga – inson va tabiat, inson va jonivor, inson va o'simliklar olami munosabatiga duch kelamiz. Bular bir-biri bilan uzviy bog'liqligi, bir-birisiz yashay olmasligini, birining ikkinchisiga ta'siri, bir-biriga bo'lgan munosabatlar javobsiz qolmasligi, e'tibor rag'batlantirilishi, befarqlik va salbiy munosabatning jazolanishini ko'rishimiz mumkin.

Atoqli adib Xudoyberdi To'xtaboyev o'ttiz yil avval – 1984-yilda shunday fikr bildirgan edi: “So'nggi yillarda adabiyotimizga o'zining ovozi, o'zining aytadigan gapi, boringki, yuragi to'la dardi bilan kirib kelgan iste'dodli yoshlar anchagina bo'ldi. Shulardan biri Nurali Qobuldir. Inson va tabiat birligi, tabiatni sevib e'zozlagan inson eng avvalo o'zini sevib e'zozlagan bo'ladi – ana shunday mavzularda talaygina hikoya va qissalar yaratgan Nurali Qobul o'zining so'nggi qissasini chorvadorlar hayotidan olib yozdi va uni “Yashash uchun kechikma” deb nomladi. Asarga epigraf sifatida uchta hikmatli so'z keltiriladi. Shulardan biri “Ministr bo'lgandan ko'ra, to'g'ri gapni aytgan ma'qul” deb ataladi. Demak, qissada to'g'rilik, halollik, vijdonlilik xususida gap boradi.

Adibimiz Xudoyberdi To'xtaboyev ta'kidlaganlaridek, Nurali Qobul inson va tabiat birligi aks etgan qissalarida to'g'rilik, halollik, vijdonlilik haqidagi fikrlarini bildirib o'tadi.

Yozuvchi Nurali Qobulning “Bo'ri ovi (Tog'begi)” qissasi “O'rmon insondan avval, sahro esa undan keyin paydo bo'lgan (Shotobrian)” degan epigraf bilan boshlanadi (Birinci bobimizda yozuvchining epigraf tanlash borasidagi badiiy didiga to'xtalib o'tgan edik). Qissa davomida ovchi oilasida tug'ilib o'sgan, ammo ovchi otasining tirikchiligidan ko'ngli ayniydigan bolaning ulg'ayib, oxir-oqibat otasiga o'xshab, hattoki, otasidanda beshafqat ovchi bo'lganligi hikoya qilinadi.

To'qqiz yoshida qishloq maktabining birinchi sinfiga borib, “tuya, nor tuya” degan laqabni olgan Jabbor yettinchi sinfni tamomlagach, o'qituvchilaridan qutulganiga shukr qilib, olis qirlar ortidagi dalalarga cho'ponlikka ketdi. Uylangungacha bo'lgan davrda bir o'zi bitta suruvni boqib yurgan bo'lsa, uylangandan keyin ostonadan ko'chaga chiqmay qo'ydi. Kun qiziguncha cho'ponlikda orttirgan va otasining mulkiga aylangan yetti-sakkiz qo'yni boqib kelardi, xolos. Kunlar shu zaylda o'ta boshladi. Ikki yilga armiyaga ham borib keldi. Armiyadan kelgach, u xizmatdaligida tug'ilgan o'g'li ovunchog'i bo'lib qoldi. O'g'lining yo'l-yo'riqqa yurmasligini bilgan Rahmon ovchi oxiri yorildi: “– Bo'ldi endi. Kuningni ko'r, o'g'lim. Biror joyda ishlab, o'zingga boshpana qur. Men qarzimdan qutuldim. Mana, akangni qara, xotinini o'zi qurgan uyga tushirib oldi. Sen bo'lsang...- dedi ovchi bir kuni nonushta ustida”(1:169-b)

Bu gaplardan so'ng otasi ko'chaga chiqqan vaqt ikki bo'g'cha ko'rpa-to'shagi bilan Mirzacho'lga ko'chib ketgan Tursunboy cho'ponning bo'sh qolgan uyiga ko'chib o'tadi. Hayitboy tog'beginning yordami bilan Jarbuloq uchastkasiga tog'begi bo'ladi.

Tirikchilik maqsadida dastlab to'qqiz dona kaklikni otib kelgan Jabbor xotini Gulasalga: “– Biror ishning boshini ushlaguncha endi tirikchilik mana shu. Otam mening ham tanglayimni ovdan qaytganda ko'targan. Lekin men seni ov qilib boqmoqchi emasman,”- deb aytadi.(1:174-b)

Gulasal Jabborning gaplari va harakatlarini kuzatib turib, “Axir, jonivorlarga ozor berib...”, deya oldi.

Shundan so'ng, oshga chumchuq bostirib yeyishni xush ko'ruvchi Fayziqul Sattorovning iltimosiga binoan oltmishtacha chumchuqni otadi. Bu ishidan so'ng, otasi Rahmon ovchi o'g'liga nasihat qildi: “– Ertalab chumchuq otganingni ko'rdim... Bunaqa mayda-chuyda jonivorlarni otma. Uvoliga qolasan. Odatda ovchilarning dushmani ko'p bo'ladi. Tirik jonga ozor bergani uchun ularni ko'pchilik xush

ko'rmaydi. Ammo ishlari tushsa tovoningni yalashadi... Otish qo'limdan kelar ekan, deb duch kelgan jonivorga o'q uzaverma..."(1:185-b)

Gulasal "bolalari bo'lsa qarg'aydi" deb aytgan ko'kqarg'a va kakliklarni majburlikdan ov qilgan edi. Chunki kaklik ovlab yemasa, qozon qaynatishga hech vaqosi yo'q edi. Ko'kqarg'a ham betob odamga shifo uchun kerak edi. Lekin chumchuqchalarchi? Ular shunchaki so'zi hamma joyga o'tadigan rahbar odamning oshiga bostirma bo'ldi, xolos.

Ikkinchi o'g'li tug'ilganda Jabbor cho'ponlar va tog'begilarni olqor bilan mehmon qilishni kelishib oldi. Ertasiga barchasini yig'ib olqor ovlashga jo'nadi. Olqorni otish uchun gumburlagan qo'shotarning ovozi to'g'larzaga keldi: ayiq o'kirib yubordi, bir to'da kaklik pirillagancha soyga qarab uchdi, atrofini toshrang tog' chumchuqlarining bezovta chirqillashi tutib ketdi.

O'ljani sudrab buloq tomon ketayotgan Jabborning multiq ushlagan qo'li qichitqi o'tga tegib ketdi. O't tekkan qo'lining usti lovullardi. "Qo'lingga qichitqi o't tegib ketganiga shuncha jig'ibiyron bo'layapsan! O'zing esa tog'ni to'ldirib yurgan shunday jonivorlarni o'ldirib, indamay orqalab ketyapsan-ku, ablah! Yorug' dunyoga kelgan farzanding quvonchi yo'lida shunday go'zal jonivorni qurbon etding! Hech bir mulohazasiz bu ishga qo'l urding!" – deya xayolan o'zi bilan suhbatlashardi. Vujudini qamragan fikrdan ma'yus tortib, qadamini sekinlatdi: "Istasang, hozir qo'lingni achitgan o'tni ham yer bilan yakson qilib tashlashing mumkin! Sen buning hammasini qorningni to'ydirish uchun qilasan!.. Nega insonning kun ko'rishi uchun qurbon bo'ladigan jonivorlarga qanoat qilmaysan? Ey, ikki oyoqli alvasti! Yer yuzida sendan ozor chekmagan birorta jonivor yoki o'simlik qoldimi?"(1:200-b)

Yozuvchi tog'begi Jabborning qilmishlari orqali ko'rsatib bermoqchi bo'lgan insonlarning tabiatga, jonivorlarga yetkazayotgan zararlari haqidagi fikrlarini shu birgina ruhiy konflikt orqali yanada kengroq ochib bergan.

Yozuvchi "Yashashga kechikma" qissasida ham "Daraxtlar kesilgandan buyon buloqlarning suvi qurib, odamlar ularni unutishgandi. Hozir negadir bog'-rog' uchun qulay joylarga ham paxta ekib yuborishyapti. Tabiatda mutanosiblik buzilyapti. Paxta dalasida ishlovchi dehqonning soyalashi uchun daraxt, yeyishi uchun meva-cheva kerak-ku", - deb aytib o'tib ketgan. (1:72-b)

Jabbor tog'begining o'tini vada qilgan odamiga, terisi bilan go'shtini Jizzax harbiy komissariatida ishlaydigan Shuvalovga berish uchun Rahmon ovchining talabi bilan ayiq ovlash jarayoni qissada juda ta'sirchan, juda achinarli qilib tasvirlangan: "Ayiqchalar g'ingshigancha tepalikka qarab, o'rmalab borishardi. Ular sodir bo'lgan voqea toqqa ikki oyoqli g'alati maxluqlarning kelishi bilan bog'liqligini sezishgandi. Tez-tez orqalariga qarab qo'yishar, bir-birini turtgancha pildirab qochishardi.

Ona ayiq boshini changallagancha archa ostiga o'zini urib, yer timdalab o'kirardi. Uning ovozi borgan sari bo'g'ilib, xirillay boshladi. So'ngra uzuq-yuluq ingradi va xirillagancha jimib qoldi". (1:211-b)

Yaralangan ona ayiqning o'kirishidan uning bolalari onamiz bizdan bezovtalanyapti deb o'ylab, boshlarini ikki yonga sarak-sarak qilib, ingichka ovoza javob qaytardi. Ikki oyoqli jonzo'tlar yaqinlashgan sari beixtiyor qo'rqib qocha boshladi. Ayiqchalar g'ingshib, bir-birini turtib, tez-tez orqalariga havotirli qarab, pildiragancha tepalikka qarab o'rmalab ketdi. Yozuvchining mahorati shundaki, bu ov sahnasi ta'sirli chiqishi uchun ona ayiq va uning bolalari tanlangan. Ayiqchalarning pildirab nima qilarini bilmay qolishini ko'rib, oramizda shunday razil kimsalar borligiga achinasiz. Beixtiyor ovchiga – tog'begiga nafratingiz uyg'onib, onasiz qolgan ayiqchalarga rahmingiz keladi.

"Johillik va qotillik (Yangi qor tushgan kun...)" qissasida ham ena tilidan Suyunboyning ayiq o'tini pullash maqsadida ov qilishi keltirib o'tilgan: "Tirik jonga ozor berish sening yo'rgagingda tekkan kasal. Hamma bemazagarchilikni aqling yetib turib qilasan!.. Bugun kiyik otsang, ertaga ayiq! Hech kim qilmagan tirikchilikni qilib, ayiqlarni so'yib, o'tini pullaysan!" (2:6-b)

Qissa qahramoni Suyunboy qo'y go'shti medasiga tekkanligi sababli bir hafta kiyik, bir hafta olqor otib yeydi. Yana o'z ishini boshqalarning aybini aytib haspo'shlamoqchi ham bo'ladi: " – Haliyam jonivorlarni ilgargidek otmayapman-ku! Jon desin! Qo'y go'shti yeyish jonimga tekkan, har haftada bitta kiyik yoki olqor otaman. Shu bilan kamayib qolarmidi? Kamayganda menga nima! Hech qachon kiyiklarni suruv qilib boqishmasa kerak? Kattalarning o'zi kelib xohlagancha otishadi. Iblis Xolbek ularga yaxshi ko'rinish uchun kiyiklarni otish qulay bo'lgan joyga haydab keladi." (2:6-b)

Ko'rinib turganidek, Suyunboyning birgina gapidan ma'lumki, bu qissada ham "Bo'ri ovi" qissasidagi kabi tog'begilarning o'zi mumkin bo'lmagan ovga bosh-qosh bo'lishadi. "Katta"larga yaxshi ko'rinish uchun olqorlar, kiyiklar yuradigan, ularni ovlash qulay bo'lgan joylarga olib borishadi. Tog'ni asrash, kesish mumkin bo'lmagan daraxtlarni himoya qilish, jonivorlarni asrash kabi vazifalar zimmasida bo'lgan tog'begilarning o'zlari aslida tabiatga ziyon berayotgani, jonivorlarga qiron keltirayotganini yozuvchi har ikki qissasida ham ko'rsatib o'tgan. To'g'ri, "Johillik va qotillik" qissasida "Bo'ri

ovi”dagidek voqealar tog‘begi atrofiga emas, cho‘ponlar atrofiga yuz beradi. Lekin Suyunboyning yuqorida keltirib o‘tganimiz birgina jumlasining o‘zidayoq yozuvchi bu fikrlarni aytib o‘tgan.

“Men bir oz muddat cho‘ponlik ham qilganman. Biroq o‘sha paytda (sirtidan o‘qirdim) kursdoshlarimdan cho‘ponlik qilayotganligimni yashirardim. Endi bilsam, hayotimning eng pokiza davri o‘sha paytlar bo‘lgan ekan.”(3:3b) Yozuvchi cho‘ponlar hayotini yaxshi bilganligi sababli bir qancha qissalarida cho‘ponlar hayotini yoritadi. Odatda asarlaridagi cho‘ponlar pok vijdonli, jonivorlarga mehribon (“Tubsiz osmon”, “Yashash uchun kechikma”) qilib tasvirlanadi. Lekin Suyunboy obrazi boshqa cho‘pon obrazlarining umuman aksi.

“An‘anaviy peyzaj Nurali Qobul uchun o‘z qahramonlarining turli ruhiy holatlarini va tushunchalarini chuqurroq ifodalash usulidan tashqari, ayni paytda, tabiat go‘zalliklarini zavq-shavq bilan targ‘ib etish orqali tabiatni asrab-avaylashga da‘vat etish yo‘li hamdir. Shu bois uning asarlarida qishloq tabiatining betakror go‘zalliklarini, so‘lim manzaralar tasvirini tez-tez uchratish mumkin.” (4:95-b)

Nurali Qobulning inson va tabiat munosabatiga bag‘ishlangan qissalarida tabiat go‘zalliklari: viqorli tog‘lar, azim daryolar, sho‘x soylar, chechaklar barq urib yotgan so‘qmoqlar, musaffo osmon, oppoq pardek bulutlar, yam-yashil daraxtlar, sirli o‘rmonlar, sayroqi qushlar, barcha-barchasi inson zavq olishi uchun yaratilgan. Ular o‘rtasida muvozanat buzilmasligi kerak deya tasvirlanadi. To‘g‘ri, yer yuzidagi barcha ne‘matlar inson uchun yaratilgan deb bilamiz. Lekin ulardan oqilona foydalanish, ularga nisbatan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishimiz ham zarur. Har narsaning chegarasi bo‘lgani kabi insonning tabiat ustidan hukmronlik qilishining ham chegarasi bo‘lmog‘i lozim. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, yaxshilik ham, yomonlik ham javobsiz qolmasligi barchamizga ma‘lum. Adabiyot esa yana bir buni eslatib qo‘yadi, xolos. Tabiat unga bildirgan har bir munosabatimiz uchun javob qaytaradi. Unga bergan mehrimiz va e‘tiborimiz uchun bizni siylaydi. Unga ozor yetkazadigan bo‘lsak esa albatta, jazolaydi.

Yozuvchi Nurali Qobul ham inson va tabiat munosabati aks etgan asarlarida bu an‘anani davom ettiradi. Jonivorlarga ozor berib, tabiatga ziyon yetkazganlar albatta, Allohning qahriga duchor bo‘lishini yana bir bor eslatib o‘tadi. Jabbor tog‘begi ham, Suyunboy cho‘pon ham qilmishlarining badalini to‘laydi.

Otasi Rahmon ovchining qilmishlarini yoqtirmaydigan, uning ovchilik orqasidan tirikchilik qilishini xush ko‘rmagan Jabbor tog‘begi ham otasi kabi ovchiga aylandi. Tog‘begi ovlagan bo‘rilarni pullash jarayonlarining birida Mahkam buxgalter bilan kelisholmay qoladi. Har doim pulni Mahkam buxgalter orqali olib o‘rgangan tog‘begi bu safar o‘lgan sigiri o‘rniga sigir olish uchun ko‘proq pul talab qiladi.

“Xullas, bu yog‘ining hisob-kitobi o‘zimizga qoldi. Bu yerda Mannon ham bor. ...Senga uch yuz, - dedi Mahkam past ovozda. – Men bir yo‘la pul bilan vedomostniyam olib keldim. Kechagi ikkita bo‘ringga yana yuz so‘m to‘g‘irlatib beraman.

- Hech bo‘lmasa yarmini bering. Sigirim o‘lib qoldi, sigir olmoqchiman...

- Shuncha paytdan buyon seni ovora qilmay, osmondan tushgandek pul olib kelib beraman. Lekin o‘z aqling bilan biror marta bola-chaqangiz bor, sizniki oz bo‘ldi deb aytmayсан. Tag‘in gapirasan-a...

- Teng yarmini olib qolasiz-ku? Yana nima kerak sizga? Pulni yoningizdan berayotganingiz yo‘q-ku?!

- Shunday deydigan bo‘lsang bir tiyin ham ololmayсан! Bidingmi?!

Shuncha jonivorni otganing uchun, istasang, kerakli joyga tiqtirib qo‘yishim ham mumkin! Noshukur ekansanku!

- Haqorat qilmang meni! Pul kerak bo‘lsa pishirib yeng! Lekin haqorat qilmang! – dedi Jabbor yelkalari titrab

- Kim bo‘psan! O‘zi sening ota-bobongni nazari past o‘tgan!...

- Ovozingni o‘chir! Otib tashlayman hozir!

- Otasan! Ot qani! Sendaqa odam otadiganni men loydan yasayman!” (1:236-b)

Mannon kassir ularni yarashtirmoqchi bo‘lgani sari Mahkam past tushgisi kelmasdi. Mahkam buxgalterning gaplari tog‘bening etidan o‘tib suvga taqaldi. Miltig‘ini olib, Mahkamga o‘qtaldi. Mahkam tog‘ga qarab qocha boshladi. Tog‘begi xuddi bo‘rini nishonga olganday tepkini bosdi. Qo‘shotar gumburlab, o‘q Mahkamning o‘ng yelkasini o‘pirib ketdi. So‘ng miltig‘ini soyga uloqtirib, turgan joyida ho‘ngrab yig‘lab yubordi. U Mahkamni otib qo‘ygani uchun emas, bolalarini o‘ylab yig‘lardi. Oxirgi marta qachon yig‘laganini eslolmasdi ham. U uyiga yaqinlashgan sari adoyi tamom bo‘lardi. “Yalanglikda so‘ppayib turgan uyining tomi va ichi-tashi bir suvoq bilan qolib ketganini, tomorqasi devor bilan o‘ralmaganini o‘yladi. Bedazor oralatib ekilgan nihollar hali bo‘y cho‘zmagan, suvsab yotardi. Bo‘rilarning ortidan quvib yurganimcha, shu ishlarni qilsam bo‘lmasmidi, deya o‘yladi nadomatdan yuragi achishib...

...U bir daqiqa tegirmon etagidagi majnuntolorda qolib ketgan bolaligiga qaytmoqni istadi...” (1:238-b)

Tog‘begi oxir oqibat o‘zini falokatga duchor qildi. O‘ziga o‘zi choq qazidi. U ham baxtli oila sohibi bo‘lishi, farzandlari xursandchiliklariga sherik bo‘lishi, ularga mehr va ota bilan birga ulg‘ayish imkoniyatini yaratishi mumkin edi. Afsuski umrining eng gullagan, kuchga to‘lgan davrini sovuq panjaralar ortida o‘tkazishiga to‘g‘ri keladi. Dunyo yaralibdiki, unda inson o‘z aql-zakovati, ongi bilan boshqa hayvonot olamidan ajralib turishi bilan ulug‘lanadi. Badiiy adabiyot ham insonga tabiatan berilgan shunday imkoniyatni madh etish bilan birga, insoniyat tomonidan tabiatga berilgan, berilajak ijobiy va salbiy ta’sirlarni bot-bot ko‘rsatib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qobul N. Bo‘ri ovi. -T.: “Ijod-Press”, 2017.
2. Nurali Qobul. Johillik va qotillik: qissalar. Toshkent, “IJOD-PRESS” nashriyoti, 2017.
3. Qobul N. Vatan va millat qadriga yetgan haqqa yetadi...// Jizzax haqiqati. – 1994. - № 23.
4. Mirzayev I.O. Yangicha tafakkur va hozirgi o‘zbek nasrining taraqqiyot yo‘llari: Filol. Fanlari d-ri. diss. – T. 1991.

UO‘K 808.5

JAHON TILSHUNOSLIGIDA OKKAZIONALIZM MASALASI

M.A.Qurbonova, PhD, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

A.A.Shodiyeva, o‘qituvchi, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Maqolada okkazional birliklar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari, jahon va rus tilshunosligida okkazionalizm hodisasining o‘rganilishi, jahon tilshunos olimlarining nazriy qarashlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: okkazional birliklar, individual-uslubiy neologizm, “yangi so‘z”, suffiks okkazional birliklar, prefiks okkazional birliklar, prefiks-suffiks okkazional birliklar, okkazionalizm.

Аннотация. В статье освещаются окказиональные единицы, их специфика, изучение феномена окказионализма в мировом и русском языкознании, теоретические взгляды ученых-лингвистов мира.

Ключевые слова: окказиональные единицы, индивидуально-стилистический неологизм, “новое слово”, суффикс окказиональные единицы, приставка окказиональные единицы, приставка-суффикс окказиональные единицы, окказионализм.

Abstract. The article highlights the occasional units, their specifics, the study of the phenomenon of occasionalism in world and Russian linguistics, the theoretical views of linguists of the world.

Keywords: occasional units, individual stylistic neologism, “new word”, suffix occasional units, prefix occasional units, prefix-suffix occasional units, occasionalism.

Jahon tilshunosligida muallif ixtirosi – okkazional birliklarning xususiyatlarini tadqiq etish, ularning asar badiiyatini ta’minlashdagi rolini tahlil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til va nutq hodisalarining tarixiy tadrijini sinxron va diaxron aspektda uyg‘un tahlil qilish, tillarning tarixiy manbalarini zamonaviy tillar bilan qiyoslash asnosida til tarixiga oid sinergetik qonuniyatlarni aniqlash dunyo tilshunosligi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi.

Til va nutq hodisalari o‘zaro farqli xususiyatga ega bo‘lsa ham, bir-biriga bog‘liq hodisalardir. Til – bu ongda mavjud reallik bo‘lib, nutq esa ana shu ongda mavjud hodisa negizida yuzaga keluvchi voqelikdir. Til va nutq alohida hodisa ekan, demak, til birliklari va nutq birliklari ham ajratiladi.

Tilshunoslikda shunday birliklar borki, ular hamisha yangiligi, o‘ziga xosligi, g‘ayritabiiyligi bilan ajralib turadi, belgilangan qonuniyatlarga bo‘ysunmaydi. Bunday birliklar tilshunoslikda **okkazional birliklar** nomi bilan yuritiladi. “Okkazionalizm [lot. Occasionalis – tasodifiy] tlsh. Umumiste’molga muvofiq, to‘g‘ri kelmaydigan, individual tarzda ma’noga ega bo‘lgan til birligi”[1]. A.Hojiyev “Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati”da okkazionalizm hodisasini **individual-uslubiy neologizm** atamasi bilan nomlaydi: “Mahsuldor bo‘lmish model asosida yasalgan va faqat shu nutqiy matnning o‘zida qo‘llangan so‘z, individual-uslubiy neologizm”[2].

Okkazional birliklar haqidagi dastlabki ma’lumotlarni Arastuning “Poetika” asarida uchratamiz. Bunday birliklarga nisbatan **“yangi so‘z”** atamasini qo‘llaydi. “Yangi so‘z – hech qachon hech kim qo‘llamagan, faqat shoir tomonidan qo‘llanilgan, o‘ylab topilgan so‘zlardir. Masalan, “shoxlar” o‘rniga “mugizchalar”, “kohin” o‘rniga “duogo‘y” kabilarning qo‘llanishi shunga monanddir” [3].

Rus tilshunosligida N.I.Feldman okkazional terminini birinchi bo‘lib qo‘llagan. “Okkazional so‘zlar so‘z yasallashining mahsuldor tiplariga ko‘ra yuzaga keladi va ularning ma’nolari matnda motivlashadi hamda izohlanadi”[4]. E.Xanpiraning dissertatsiyasi okkazionalizm hodisasini o‘rganishga doir ilk monografik tadqiqotdir. E.Xanpira V.V.Mayakovskiy asarlarida qo‘llangan okkazional so‘zlarni

tadqiq etgan [5]. Rus tilshunosligida okkazionalizm masalasi keng o'rganilgan. Jumladan, N.G.Babenko badiiy matnda qo'llangan okkazional birliklarni struktur-semantik jihatdan tahlilga tortadi. Ularni: 1) fonetik okkazional birliklar; 2) leksik okkazional birliklar; 3) grammatik okkazional birliklar; 4) semantik okkazional birliklar; 5) kombinatsiyon okkazional birliklar (so'z birikmasi) kabi turlarga ajratadi. Ularni adabiy til me'yorlaridan chekinish nuqtayi nazaridan:

1. *Birinchi darajali okkazional birliklar.*

2. *Ikkinchi darajali okkazional birliklar.*

3. *Uchinchi darajali okkazional birliklar* kabi darajalari bo'yicha tasnif qiladi. [6]

Ma'lum bir ijodkor asarlarida qo'llangan okkazional birliklar masalasi bo'yicha keng miqyosda tadqiqotlar olib borilgan. Y.I.Jabayeva V.Visotskiy asarlarida mavjud okkazional birliklarni struktur, semantik, vazifasi jihatdan tahlilga tortadi. Potensial so'zlar va okkazional so'zlarni ma'lum belgilari nuqtayi nazaridan farqlaydi. "Okkazional va potensial so'zlar analogiya natijasida yuzaga kelgan so'zlardir. Potensial so'zlar ma'lum me'yorlar asosida yaratiladi, okkazional so'zlar esa belgilangan me'yorlarga bo'ysunmaydi". V.Gorelkina M.Svetayeva va Belyning memuar asarlarida qo'llangan so'z yasovchi okkazional birliklar yuzasidan tadqiqot olib borgan. So'z yasovchi okkazional qo'shimchalarni

1) *suffiks okkazional birliklar;*

2) *prefiks okkazional birliklar;*

3) *prefiks-suffiks okkazional birliklar* kabi turlarga ajratadi. O.Golovacheva rus romanchiligining mashhur vakillaridan biri *Nikolay Leskov* asarlarida qo'llangan okkazional birliklarni tadqiq qilgan.

Okkazional so'zlar og'zaki nutqda hamda badiiy, publitsistik, ilmiy, umuman, barcha sohada qo'llanilishi mumkin. Ayniqsa, bolalar nutqida okkazional so'zlarni ko'p uchramiz. Chunki ular atrof-muhitni obrazlar orqali ko'radilar, ba'zan so'zlarning talaffuziga qiynaladilar. Natijada ularning nutqida okkazional birliklar yaratiladi. Masalan, *bebek-kompyuter*, *to'r beshga kirmoq* – *to'rt yarim yosh*, *guldur* – *yulduz*, *qo'rqqochi* – *qo'rqqoch*. Ba'zan o'zga til vakillari tomonidan ma'lum tilni tushunmaslik natijasida o'zlari to'la anglamagan holatda okkazional birliklarni ixtirochilariga aylanadilar: *ichqoq* – *ichkilikka berilgan odam*, *vositalisiz to'ldiruvchi* – *vositasiz to'ldiruvchi*, *diqqatlik bilan* – *diqqat bilan*. Og'zaki nutqda yaratilgan bunday okkazional birliklar kam holatlarda xotirada saqlanib qoladi. Shu bilan birga, reklama matnlarida e'tiborni jalb qilish maqsadida okkazonallar yaratadilar: *lag'monjon*, *lag'moniston* kabi. Shu bilan birga, grafik – belgilar yordamida ham okkazional birliklar yaratiladi: **PRiMUS** – xususiy tibbiyot maskaniga nisbatan qo'llangan. "Grafik okkazonalizmlar birinchi navbatda pragmatik vazifaga ega – ayniqsa, reklama matnlarida diqqatni jalb qilish vazifasini bajaradi: **BREEZги** (televideniyadan, **BREEZги** – saqich turi, 2010-yil, iyun).

N.Samilecheva *Nijniy Novgorod ommaviy axborot vositalarida* qo'llangan okkazional birliklarni ekspressivlik nuqtayi nazaridan tahlilga tortgan. Y.Koryakovtseva *reklama matnlaridagi* okkazional birliklarni o'ziga xos xususiyatlari yuzasidan tadqiqot ishini olib borgan. "Ayrin okkazional birliklarni mantiqiylik nuqtayi nazaridan lug'atda qayd etish imkoniyati bo'lmasa ham, tilshunoslik uchun qiziqarli materialdir".

Qozoq olimi G.Muratova qozoq badiiy nutqida qo'llangan okkazional so'zlarni o'rganan. "Okkazional so'zlar nafaqat bir martalik nutq nominatsiyasini aks ettiradi, balki stilistik ohangni ham o'zida namoyon etadi. Uning eng asosiy xususiyati ekspressivligidir." "Okkazional so'zlarning semantik to'liqligi kontekst bilan belgilanadi. Bu qozoq tilining okkazonallar tahlilidagi asosiy qonuniyatidir. Chunki ular til hodisasi emas, balki nutq hodisasidir". V.V.Yeliseyeva tomonidan komik matnlarning tahlili jarayonida okkazonalizmning kulgi yaratish xususiyati pragmatik aspektda tadqiq qilingan. Qozoq tilshunosi L.Yespekova *Qodir Mirzaliyev* asarlaridagi okkazonallar bo'yicha tadqiqot olib borgan. "

O.Yegorova *D.Tomas radiopyesalarida* qo'llangan okkazional so'zlarni semantik, struktur, funksional jihatdan tahlil qilgan. Eng qizig'i shundaki, radiopyesa muallifning o'zi tomonidan o'qilgan, bu esa muallifning maqsadini osonroq tushinishga yordam beradi.

Ozarbayjon tilshunosligida ham okkazonalizm masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, F.Aliyeva tadqiqotlarida okkazional so'zlarning yasallishiga oid tahlil jarayonlari keltirilgan.

Turkman tilshunosi L.Mugalova o'z tadqiqotlarida "okkazonal ekvivalentlik" hodisasiga to'xtalib o'tgan.

L.S.Metlikina *B.Pilnyaka* nasrida qo'llangan okkazonallarni morfologik jihatdan tahlilga tortgan. Y.S.Stepashkina esa o'z tadqiqotida *I.Soljenitsin* publitsistik asarlaridagi okkazonal so'zlarni o'rganan. Okkazonal so'zlarning semantik va poetik funksiyasi N.V.Titova tomonidan o'rganilgan.

Qozoq olimi G.Y.Dyusembina tadqiqotlarida okkazonallar matnning yashirin (ichki) bahosini ifodalashda asosiy vosita ekanligi ta'kidlanadi: "Okkazonalizm aniq baholash vositasi va yashirin baholash vositasi sifatida ishlatilishi mumkin" [7].

Jahon tilshunosligida okkazonalizm hodisasining juda ko'p jihatlari tadqiq etilgan. Ya'ni semantik, struktur, funksional, pragmatik tomonlari, ayniqsa, rus tilshunosligidagi tadqiqot ishlarida uchratish mumkin. Lekin o'zbek tilshunosligida monografik tarzda nominativ, derivatsion, badiiy-estetik xususiyatlari o'rganilgan. Bu hodisani asosan biror ijodkor asarlari doirasidagi tahlillarda ko'rish mumkin. O'zbek tilshunosligidagi tadqiqotlar uchun yuqoridagi manbalar ma'lum ma'noda asosiy manba vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Тошкент: 2005. – Б.103.
2. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати, –Тошкент: 1985. – Б.74.
3. Арасту. Поэтика, Ахлоқи кабир, Риторика. –Тошкент: 2015.— В.56.
4. Фельдман Н.И. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. — 1957,— № 4. — С.66.
5. Ханпира Э. Окказиональное словообразование В.В. Маяковского (отыменные глаголы и причастия): дисс. канд. филол. наук. — М., 1956.
6. Бабенко Н.Г. Окказиональное в художественном тексте структурно-семантический анализ. — Калининград, 1997. — С. 9-12, — С.15.
7. Дюсембина Г.Е. Мерзими баспасоздеги аламын аксиологиялы бейнеси Автореф. дисс. ... PhD — Алматы., 2015. — С.131.

UO'K 808.5

UILYAM UORDSVORTNING “I WANDERED LONELY AS A CLOUD” SHE'RIDA TABIAT TASVIRINING NAMOYON BO'LISHI

N.R.Qurbonova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

U.J.Anvarova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz romantizmining yorqin vakillaridan biri bo'lgan Uilyam Uordsvort qalamiga mansub “I Wandered Lonely As a Cloud” yoki boshqacha nom bilan aytganda “Daffodils” she'rine badiiy tahlili va unda aks ettirilgan tabiat tasvirlarini o'rganishga qaratilgan. Bu she'r tabiatning o'zgaruvchan kuchi va uning inson qalbida hayrat va qo'rquv uyg'otish qobiliyatini ko'rsatadi. Ushbu adabiy tahlil orqali she'r mazmuni, uslubiy vositalar va tabiat tasvirlari chuqur o'rganilgan.

Kalit so'zlar: tabiat, tabiatni ulug'lash, ulug'vorlik, shaxslantirish, metafora, mubolag'a, alliteratsiya, tasvirlar, dengiz, shamol, bulut, nargislar.

Аннотация. Данная статья посвящена художественному анализу стихотворения “I Wandered Lonely As a Cloud” или “Daffodils” одного из ярких представителей английского романтизма Уильяма Уордсворта и изучению отраженных в нем образов природы. Эта поэма рассказывает о преобразующей силе природы и её способности пробуждать любовь и страх в человеческом сердце. В этом литературном анализе глубоко изучены содержание поэзии, методологические средства и образы природы.

Ключевые слова: природа, восхваление природы, величие, персонализация, метафора, преувеличение, аллитерация, изображения, море, ветер, облака, нарциссы.

Abstract. This article focuses on the artistic analysis of the poem “I Wandered Lonely As a Cloud” or “Daffodils” by William Wordsworth, one of the brightest representatives of English Romanticism, and the nature depicted in it. This poem describes the transformative power of nature and its ability to inspire love and fear in the human heart. Through this literary analysis, the content of the poem, the methodological tools and the depictions of nature are studied in depth.

Key words: nature, the glorification of nature, magnificence, personification, metaphor, exaggeration, alliteration, images, the sea, the wind, clouds, daffodils.

Uilyam Uordsvort romantik oqimdagi kashshof roli va ingliz she'riyatiga qo'shgan muhim hissasi bilan mashhur. Uning asarlarida o'ziga xos she'riy uslubini belgilab beruvchi bir qancha asosiy xususiyatlar mujassam. Bu xususiyatlar tabiatga va uning o'zgartiruvchi kuchiga e'tiborni, oddiy va kundalik tajribalarga urg'u berishni, shaxs va tasavvurni ulug'lashni, lirik va tafakkur ohangini o'z ichiga oladi.

“I wandered lonely as a cloud” yoki boshqacha qilib aytganda “Daffodils” 1807-yilda nashr etilgan Uilyam Uordsvortning eng mashhur she'rlaridan biridir. U romantizm mohiyatini tabiatga, his-tuyg'ularga va shaxsning subyektiv tajribasiga qaratgan holda qamrab oladi. Tabiat—she'rning asosiy mavzusi. Uordsvort tabiat olamida taskin va ilhom topadi. She'r tabiatning go'zalligi va qudratini tarannum etib, uning inson ma'naviyatini yuksaltirish, yoshartirish qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. She'rda his-tuyg'u va tasavvur o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Uordsvort nargis gullarni ko'rib, hayajonga tushadi va u bu voqeani keyinroq eslaganida, uning tasavvuri alanganadi. She'rda hissiy

kechinmalarning ahamiyati, dunyoni talqin qilish va anglashda tasavvurning o'zni ko'rsatilgan. "I wandered lonely as a cloud" ya'ni "Men yolg'izlikda bulutdek sayr qildim" gapi yakka hissin anglatadi. Biroq, she'r davom etar ekan, Uordsvortning yolg'izligi o'zini tabiat olami bilan bog'lanish tuyg'usi egallaydi. Nargis gullarining ko'rinishi uni quvonch va hamrohlik bilan to'ldiradi, bu tabiatning yolg'izlik tuyg'usini yengillashtiradigan kuchini namoyish etadi. She'r o'tmishdagi tajribani aks ettiradi. Uordsvort gullarning ko'rinishini va u uyg'otgan his-tuyg'ularni eslab, go'zallik va ilhom lahzalarini saqlab qolish uchun xotira kuchidan foydalanadi. Fikrlash harakati Uordsvortga tajribani qayta boshdan kechirish va undan qayta zavq olish imkonini beradi. Shoir foydalangan til va tasvirlar she'rning ta'sirchanligida markaziy o'rin tutadi. U nargisni "oltin" va "raqsga tushayotgan" deb ta'riflab, tabiat olamining go'zalligi va jo'shqinligini uyg'otadigan yorqin vizual tasvirlarni yaratadi. She'r o'quvchining tasavvurini o'ziga tortadigan, manzaraga sho'ng'ish hissin yaratuvchi hissiy detallar bilan to'ldirilgan.

She'r iambik tetrametrda, nargis gullarning go'zal harakatiga taqlid qiluvchi muntazam ritm bilan yozilgan. Qofiya sxemasi ABABCC bo'lib, she'rning musiqiyliigi va uyg'unlik tuyg'usiga hissa qo'shadigan o'zgaruvchan qofiyalar bilan yoritilgan.

*I wandered lonely as a cloud
That floats on high o'er vales and hills,
When all at once I saw a crowd,
A host, of golden daffodils;
Beside the lake, beneath the trees,
Fluttering and dancing in the breeze.* [1, -p. 7]

Dastlabki qatorda Uordsvort o'zini bulutga solishtirish uchun o'xshatishdan foydalanadi va yolg'izlik hamda maqsadsiz suzishning ajoyib tasvirini yaratadi. Shoir nargis gullariga insoniy fazilatlarni beradi, ya'ni ularni "mezbon", boshqa misrada esa "shamolda tebranib raqsga tushadi" deya ta'riflaydi. Bu ularning jo'shqinligi va jonliligini oshiradi. Uordsvort nargis guli tasvirida ritm va musiqiylik tuyg'usini yaratish uchun alliteratsiyani qo'llaydi. "High o'er vales and hills" misrasida "h" tovushining, "Beside the lake, beneath the trees" misrasida "b" tovushining takrorlanishi alliteratsiyaning yorqin namunasidir. She'r vizual tasvirlarga boy bo'lib, Uordsvortning ta'riflari tabiiy manzaraning yorqin tasvirini chizadi: "That floats on high o'er vales and hills", "A host, of golden daffodils; / Beside the lake, beneath the trees". Muallif o'quvchini tabiiy dunyoga singdirish uchun nafaqat ko'rish, balki bir nechta his-tuyg'ularga murojaat qiladi. Misol uchun, u gullarni "Fluttering and dancing in the breeze" deb ta'riflaydi, bu ham vizual harakatni, ham ritm va tovush hissin uyg'otadi. She'rda metaforadan ham unumli foydalanilgan. Nargis gulini "mehmon" bilan taqqoslash ularning ko'pligini ta'kidlaydi va tabiiy landshaftda ulug'vorlik tuyg'usini yaratadi. Ushbu stilistik vositalar tabiatning jonli va hayratlanarli tasvirini yaratishga xizmat qiladi, bu esa o'quvchilarga Uordsvort bilan birga manzaraning go'zalligi va hayratini his qilish imkonini beradi.

*Continuous as the stars that shine
And twinkle on the milky way,
They stretched in never-ending line
Along the margin of a bay:
Ten thousand saw I at a glance,
Tossing their heads in sprightly dance.* [1, -p. 8]

Uordsvort "Continuous as the stars that shine" misrasi orqali nargisni yulduzlarga qiyoslash uchun o'xshatishdan foydalanadi va samoviy hamda hayratga soladigan tasvirni yaratadi. Uning ta'riflari ko'rfaz bo'ylab cho'zilgan gullarning yorqin tasvirini chizib, kenglik va go'zallik tuyg'usini yaratadi. Uordsvort mubolag'a san'atidan ham foydalanadi. U ko'rgan gullarning sonini bo'rttirib ko'rsatadi, ularning ko'pligini ta'kidlaydi va hayrat tuyg'usini yaratadi: "Ten thousand saw I at a glance". "Tossing their heads in sprightly dance" misrasida shaxslantirishni ko'rish mumkin. Chunki shoir nargislarni boshlarini chaqqon raqsga solgan, deya ularga jonlilikni baxsh etadi. Shoir "stars that shine" jumlasida "s" tovushidan takror foydalangan. Bu esa alliteratsiyaning yaqqol namunasidir.

*The waves beside them danced; but they
Out-did the sparkling waves in glee:
A poet could not but be gay,
In such a jocund company:
I gazed—and gazed—but little thought
What wealth the show to me had brought:* [1, -p. 8]

Dastlabki misralarda Uordsvort nargisga ham, to'lqinlarga ham insoniy fazilatlarni singdiradi. To'lqinlar "raqsga tushdi", gullar esa "yaltiroq to'lqinlarni quvnoqlik bilan o'tkazdi" deb ta'riflanadi, bu ularga

jonlilik va quvonch hissini beradi. Bu satrlardagi tasvirlar sahnaning jonli tasvirini yaratadi, gullar raqsga tushayotgan to'liqlarning go'zalligidan ustun turadi.

*For oft, when on my couch I lie
In vacant or in pensive mood,
They flash upon that inward eye
Which is the bliss of solitude;
And then my heart with pleasure fills,
And dances with the daffodils. [1, -p. 9]*

Bu satrlarda Uordsvort metaforadan foydalanib, nargis guli haqidagi xotirasini "ichki ko'zdan chaqnadi" deb ta'riflaydi. Bu yerda "ichki ko'z" xotira yoki tasavvurga ishora qilishning metaforik usuli bo'lib, gullarning unda qoldirgan doimiy taassurotni ta'kidlaydi. Uordsvort o'zining ko'z o'ngida miltillovchi gul tasvirlarini yaratadi va u duch kelgan tabiiy go'zallikning doimiy ta'sirini jonli tasvirlaydi: "They flash upon that inward eye". So'nggi ikki satr boshida "And" so'zining takrorlanishi shoirning hayotida tabiatning ahamiyatini mustahkamlab, u his qilgan zavq bilan zangori xotirasi o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi.

Ushbu stilistik vositalar nargislarning Uordsvortda qoldirgan doimiy taassurotni va ularning go'zalligi xotirasidan oladigan doimiy quvonchni yetkazish, tabiatning o'zgartiruvchi kuchini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ella Hill "I Wandered Lonely as a Cloud by William Wordsworth" Poetry Recitation Template, 2020.
2. Geoffrey Hartman "Wordsworth's Poetry 1787-1814". Yale University Press, 2015, 448p.
3. Kurbonova Nodira Rozikovna and Umidabegim Ja'farovna Anvarova "William Wordsworth as the founder of romanticism and his contribution to romantic poetry". International scientific conference scientific advances and innovative approaches, 2023, 290p.
4. Kurbonova N. R., & Anvarova, U. J. "The analysis of "Boat stealing" extract from "The Prelude" by William Wordsworth". Innovative Development in Educational Activities, 2023, 456p.
5. Richard Gravil "Wordsworth's "I Wandered Lonely as a Cloud": A Study of its Composition, Publication, Reception and Influence", 2005, 88p.
6. Rozikovna Kurbonova Nodira and Anvarova Umidabegim Ja'farovna. "The Analysis of "Lines Composed a Few Miles Above Tintern" by William Wordsworth". American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education, 2023, 477p.
7. Wordsworth William (1802). "Lyrical Ballads with Pastoral and other Poems". Vol. I (3 ed.). London: Printed for T.N. Longman and O. Rees. Retrieved 13 November 2014, 227p.
8. M. Bakoeva, E. Muratova, M. Ochilova "English literature", 2010, 264p

UO'K 81-119

EKOLINGVISTIKA TILSHUNOSLIKNING TARMOG'I SIFATIDA PAYDO BO'LISHI VA EVOLYUTSIYASI

M.Q.Rahimova, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola ekolingvistikaning tilshunoslikka yangi yo'nalish sifatida kirib kelishi va uning XXI asrdagi evolutsiyasiga bag'ishlangan bo'lib, asosan ekolingvistikaning yangi soha sifatida tashkil topishi bilan bir qatorda uning rivojlanish bosqichida xorijiy va mahalliy tajribaning o'rni ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, tilshunoslikda ekolingvistika yo'nalishining vujudga kelishi jahon va o'zbek tilshunosligida ekologik terminlar sistemasi va semantikasi borasida aniq holatlarni belgilash, ekolingvial birliklar va hodisalar doirasini qat'iy chegaralashni hamda izohlashini ta'kidlab o'tganmiz.

Kalit so'zlar: ekolingvistika, kriminalizatsiya, sotsiolingvistika, lingvosinizm, interlingual, intralingual, translingual, jargon.

Аннотация. Данная статья посвящена вхождению эколлингвистики как нового направления в лингвистику и ее эволюции в XXI веке и главным образом роли зарубежного и местного опыта на этапе ее развития, а также становлению эколлингвистики как новой области. Мы также подчеркнули, что возникновение эколлингвистического направления в языкознании заключается в определении конкретных случаев, касающихся системы и семантики экологических терминов в мировом и узбекском языкознании, строгом разграничении и интерпретации объема эколлингвистических единиц и явлений.

Ключевые слова: эколлингвистика, криминализация, социоллингвистика, лингвосинизм, межъязыковое, внутриязыковое, транслингвальное, жаргон.

Abstract. This article is devoted to the entry of ecolinguistics as a new direction into linguistics and its evolution in the 21st century, and mainly the role of foreign and local experience in its development stage, as well as the establishment of ecolinguistics as a new field. We have also emphasized that the emergence of the ecolinguistics direction in linguistics is the definition of specific cases regarding the system and semantics of ecological terms in world and Uzbek linguistics, the strict demarcation and interpretation of the scope of ecolinguistic units and phenomena.

Key words: *ecolinguistics, criminalization, sociolinguistics, linguosynism, interlingual, intralingual, translingual, jargon.*

Tilshunoslikning rivojlanishi bir qator yangi fanlar va yo'nalishlarning paydo bo'lishi bilan bir qatorda, olimlarning tadqiqot yo'nalishlarini sezilarli darajada kengaytiradi. XX asr boshlarida ekologiya kabi fanning paydo bo'lishi tilshunos olimlarning e'tiborini tortdi va tilshunoslikning ekolingvistika kabi yo'nalishining paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Bugungi kunda dunyo ekologik tanazzul arafasida desak yangilishmaymiz. Bu atrof-muhitda sodir bo'ladigan turli xil o'zgarishlarga bog'liq va bu o'zgarishlar tabiatan murakkabdir. Ekologiya o'z ichiga 70 dan ortiq asosiy fanlarni qamrab olgandir. Ekologiya fanining terminologiyasi ijtimoiy hayotdagi keskin inqiroz holatlarini nomlashda ham keng qo'llaniladi. Tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanish, turli metaforik jarayonlar va tilda ishlatiladigan belgilar ichidagi semantik hamda pragmatik munosabatlarni asoslash u yoki bu atamalar, yoxud terminologik birlikdan foydalanishning kengayishi bilan tavsiflanadi. "Ekolingvistika" so'zini fanga ilk bor 1972-yilda kelib chiqishi norvegiyalik amerikalik tilshunos **Eynar Xaugen** kiritgan bo'lib, u til ekologiyasini til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni deb ta'riflagan [1].

Ekolingvistika tilshunoslikning eng zamonaviy sohalaridan biri hisoblanadi. Ekolingvistika yoxud til ekologiyasi, tilshunoslikda ma'lum bir tilning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi salbiy omillarni o'rganish, shuningdek, til ekologiyasi muammolarini hal qilish yo'llarini izlash bilan bog'liq bo'lgan sohasidir. Ekolingvistika umuman olganda, til siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi [2].

Jahon tilshunosligi olimlari har qanday tilning inqirozga yuz tutishiga olib keladigan ayrim til hodisalariga ham o'zlarining diqqat e'tiborlarini qaratib kelishmoqda. Masalan, tilshunos olim M. N. Epshteyn o'z tadqiqotida bir qator atamalardan jumladan, 'so'z olish sindromi', 'til jinoyati (kriminalizatsiyasi)' va 'lingvosinizm' kabilardan foydalangan [3]. Ushbu atamalar ijtimoiy fikrlashning yetishmasligi, jargon va qo'pol nutqning omma orasida ko'payishi, umumiy jaholat va boshqa sharoitlarni taqazo etayotganini ko'rishimiz mumkin. Darhaqiqat, bugungi kunda o'zbek tilining umumiy holati haqida ijobiy narsa aytish biroz qiyin. Milliy tilimiz borasida balandparvoz nutqlarni ishlatavermasdan, uning kelasi holati, taqdiri haqida ham o'ylab ko'radigan payt keldi. Mazkur masalaga ko'plab olimlar o'z diqqat e'tiborlarini qaratib kelishmoqda. Ekolingvistika tilni o'zaro ta'sir nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi: xuddi ekologiyada organizmlar va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'rib chiqilgandek, ekolingvistika tillar va ularning muhiti hamda ular qo'llaniladigan jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganadi. Ekolingvistika uchun ikkita asosiy qiziqish yo'nalishi mavjud. Birinchisini "Tilning ekologik tahlili", ikkinchisini esa "Tilning xilma-xilligi" deb atash mumkin.

Tilshunos olim **Elvin Fill** birinchi bo'lib ekolingvistikaning turli sohaları uchun aniq terminologiyani ishlab chiqdi. U quyidagi yo'nalishlarni differentsiyasini taklif qiladi:

- 1) Ekolingvistika (ecolinguistics) - bu ekologiya va tilshunoslikni birlashtirgan barcha ta'lim sohaları uchun umumiy atama.
- 2) Til ekologiyasi (ecology of languages)- tillar xilma-xilligini saqlash uchun tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganadi;
- 3) Ekologiya tilshunosligi (ecological linguistics) - ekologiyaning atama va tamoyillarini tilga tarjima qiladi (masalan, ekotizim tushunchasi);
- 4) Lingvistik (til) ekologiyasi (linguistic ecology or language ecology) – til va "ekologik" masalalarning o'zaro aloqasi va bir-biriga bog'liqligi tadqiq etiladi [4].

Jahon tilshunosligida ekologiya yoki lingvistik ekologiyaga murojaat qilishdan asosiy maqsad - bu fanda muhim hisoblangan "saqlanish" g'oyasining ustuvorligidir [5].

Ekolingvistika - tilshunoslikning yangi tarmog'i hisoblanib, hozirda til ekologiyasining uchta aspekti mavjud:

1) Intralingual- nutq madaniyati, uslubi, retorikasi bilan bog'liq bo'lib, unda nutqning to'g'riligi, aniqligi, mantiqiyliigi, ifodalanish qobiliyati va boshqa kommunikatsiya xususiyatlarining buzilishi tadqiqotlarini o'z ichiga oladi.

2) Interlingual- alohida etnik tilning yashash joyi sifatida ko'p tillilik va tillarning yo'q bo'lib ketishi muammosi, tilning chet muhitda mavjudligi va omon qolishi, hamda yer yuzidagi tillar xilma-xilligining kamayishi bilan bog'liq muammolarni tadqiq etadi.

3) Translingual: bir til, bir madaniyatning boshqa madaniyatga tegishli bo'lgan birliklari, vositalarini boshqa til kontekstida (adabiyotda, folklorida, reklama, boshqa tillardan qarz olish sifatida) qo'llash bilan bog'liq [6].

Til ekologiyasi bilan bog'liq asosiy masala - bu tilning evolyutsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan chetdan so'z o'zlashtirish evaziga xorijiy qarzlarning doimiy oshib borishi, hamda globallashtirish va xalqarolashuvning doimiy kengayishi va tez o'sishi bilan har bir tilning lug'at zaxirasi chet eldan olingan

so'zlarga tobora bog'liq bo'lib bormoqda [7]. Chet eldan olingan so'zlar lingvistik lug'at boyligini to'ldirishning muhim manbalaridan biridir. Qarz olish - ona tilini chet tillaridagi birliklar bilan to'ldirish jarayonidir. Bugungi kunda jadallik bilan dunyoning gegemon tiliga aylanib borayotgan ingliz tili xorijiy terminlar va jargon so'zlar bilan kengaytirilmoqda va bu jarayon ingliz tili butunlay inglizcha so'zlardan tashkil topgan degan tushunchaga ziddir.

Tilshunoslikdagi lingvoekologiya yoki ekolingvistikaning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri shundan iboratki, tildan tashqari lingvistik vositalar va jargonga obyektiv, tabiiy yondashishdir.

Jargon so'zlar odatda o'smirlar va yoshlar muloqotida qo'llanilib, ular jargonning rivojlanishiga katta hissa qo'shishmoqda. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bunday tillar diapazoni bilan u muloqotda yanada ravonroq, o'zi uchun shaxsiy muhit yaratadi va norasmiy muhitga moslasha boshlaydi. Masalan, ingliz tilidagi xohlamog "Want to" fe'li bugunga kelib yoshlar tomonidan "wanna" shaklida qo'llanilmoqda, yoxud "hot" "cool" kabi jozibani ifodalovchi so'zlar aslida esa "good looking", "very good" ko'rinishida qo'llanilishi kerak. Jargon har doim nutq ob'yektiga nisbatan kamsitishni va istehzoni ifodalaydi. Bu kabi misollar juda ham ko'p bo'lib, ushbu salbiy parazit komponentlar tillarga suqilib kirayotganini ko'rishimiz mumkin. Bu kabi holatlarni bartaraf etish uchun biz yoshlarimizga ta'lim berayotganimizda milliy tilimizning mavqeini oshirishimiz zarur va tilshunos olimlarning tadqiqot olib borish jarayonida izlanishlarini aynan mana shu til ekologiyasiga bog'lashiga turtki bo'lishimiz kerak.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, lingvistika sohasida yangi yo'nalish sifatida paydo bo'lgan ekolingvistika tarmog'i jamiyatning muhim negizi hisoblanmish milliy tilning saqlanib qolishi, uni chetdan kirib keluvchi turli xil unsurlardan sof holda asrash, tilning kelajakda yo'q bo'lib ketish xavfini oldini olish, turli tillarning qorishuviga yo'l qo'ymaslik va til qonun qoidalarini buzilishini oldini olish kabi muhim vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib olgan desak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Til muhitini har tomonlama o'rganishda lingvistik ekologiya alohida ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Insonni qurshab turgan olamni o'ziga xos tarzda ifodalaydigan tilning hayot qobiliyatini saqlash ekologik lingvistika qurshovida namoyon bo'ladi. Xulosa o'rinda, adabiy til - millat ramzi, ya'ni millatning saviyasini, madaniyatini ko'rsatadi. Shunday ekan, uning sofliqi uchun kurashish har birimizning faxrli ishimizga aylanmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'ldashev.N. Ekologik lingvistika fanlararo ilm-fan sifatida, manba va dinamika. FarDU. Ilmiy xabarlar.-2020. 181-182 b
2. Epstein M. N. Transculture and transcendence: the person and the thing as wanderers pilgrims of the Other. 3.Only unique is global. Personality and management. Culture and education. St.Petersburg, 1997. Pp. 90–102.
4. Fill A. Ecolinguistics und Amerikanistik. – Band 23. Heft 1. - Tubingen, 1998. – S. 9-28
- 5.Saetgaliyeva D.R. [Formation of the vocabulary of modern Russian speech by borrowing words from the English language and the degree of mastering of modern borrowings]. Impact of the latest technologies, media and Internet on education, language and culture: collection of articles on the materials of the All Russian (with international participation) scientific-practical student conference (Moscow, 28 November 2019); — M.: RE'U im. G.V. Plexanova, 2020. — p. 306.
6. Григорян А.Э., Шехирева Н.А. Эколингвистика и подходы к ее освоению: мировоззренческий аспект. А.А. Арупова. 2019. С. 100-104.
7. Bernatskaya, A. A. (2003). About three aspects of language ecology. Bernatskaya // ulletin of KrasGU. - Series:Humanities. 2003. -№4, 32-38.
7. Иванова.Е.В. Цели, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики // Сборник научных трудов Е.В.Иванова. – Челябинск: Изд-во ИИУМЦ. – Образование, 2007. – С. 4-41.

UO'K 811.512'36/37'42

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING QADIMIY ILDIZLARI

Y.Rahmatov, f.f.d. (Dsc), O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklor inistituti, "ALFRAGANUS UNIVERSITY" nodavlat oliy ta'lim muassasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq maqollarining shakllanish omillarining ilk bosqichlari va ularning dastlabki mazmuni haqidagi ilmiy mulohazalar bayon etiladi. Eng qadimgi xalq maqollarining aniq shaklinildizlarini qadimgi yozma manbalardan aniqlash mumkin. Maqolada turkiy xalqlarining mushtarak yodgorligi o'lgan tosh bitiklardagi maqollar haqida bahs yuritiladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, tosh bitiklar, ildiz, takomillashuv, rivojlanish, evolyutsiya, qonuniyat.

Аннотация. В данной статье описаны первые этапы факторов формирования узбекских народных пословиц и их первоначальное содержание. Корни точной формы древнейших народных пословиц можно определить по древним письменным источникам. В статье рассматриваются пословицы сохранившиеся на каменных стеллах, которые являются общим памятником тюркских народов.

Ключевые слова: устное народное творчество, пословица, наскальные надписи, корень, усовершенствование, развитие, эволюция, закономерность.

Abstract. This article describes the first stages of the formation factors of Uzbek folk proverbs and their initial content. The roots of the exact form of the oldest folk proverbs can be determined from ancient written sources. The article examines proverbs preserved on stone steles, which are a common monument of the Turkic peoples.

Key words: oral folk art, proverb, rock inscriptions, root, improvement, development, evolution, pattern.

Badiiy ijodda bir adabiy hodisa davr o'tishi bilan bir necha tarmoqqa bo'linishi, bora-bora har bir tarmoq o'zi alohida o'zanni hosil qilib yangi, yaxlit hodisaga aylanish qonuniyati mavjud. Bu qonuniyat folklor – xalq og'zaki ijodiga ham to'la daxldordir. Shu bois xalq og'zaki ijodidagi ma'lum bir janrning o'ziga xos xususiyati, mazmun-mohiyati, janriy belgilarini aniq ko'rsatish uchun uning og'zaki nutqda qo'llanish tarixini yaxshi bilish lozim. U yoki bu ijod namunasi janr sifatida e'tirof etilgunga qadar og'zaki ijodda qanday yashagan, uning shakli, mazmuni, qo'llanishi qanday bo'lgan? Masalaga shu nuqtayi nazardan yondashmoq, janriy tabiat muammosini to'g'ri hal qilishga yordam beradi. Aytish mumkinki, folklor janrlarining taraqqiy etib, barqaror holatga kelishi insoniyat tarixi bilan dialektik bog'liq. Shuning uchun folklorshunoslikda xalq og'zaki ijodi takomillashuvi ijtimoiy ong shakllarining rivojlanish qonuniyatlariga qarab olinadi.

Maqollar barcha xalqlarning og'zaki ijodida asosiy o'rinni egallovchi kichik janr sanaladi. Maqollar ixcham shakl, keng mazmunga egaligi bilan boshqa xalq ijodi namunalaridan ajralib turadi. Unda xalq dunyoqarashi bilan birga milliy tafakkur o'z aksini topadi. Maqollar xalq tafakkurining falsafiy xulosasi sifatida uzoq tadrijiy jarayon hosilasi o'laroq yuzaga keladi. Ular vaqt o'tishi bilan ham shakliy, ham ma'naviy tomondan takomillasha boradi. Maqollar og'zaki ijod namunasi bo'lgani bois ularning evolyutsiyasini bevosita analiz qilishning iloji mavjud emas, shuning uchun maqollarning rivojlanishi va ma'naviy taraqqiyotini o'rganishning eng maqbul yo'li mumtoz adabiy yodgorliklar tarkibida singdirilgan maqollarni qiyosan o'rganishdir.

Mavjud materiya makon va zamon ta'sirida doim harakatda va evolyutsion tadrijni boshidan kechiradi. Evolyutsiya natijasida butun borliq kechani tark etib bugun qiyofasiga kiradi. Xuddi shunday insoniyat tafakkuri ham davrga hamohang yangilanadi. Mavjud qarashlar to'ldiriladi, ixchamlashadi. Shu asosda tafakkur qatralari – maqollar ham o'zgarishga uchraydi. Maqollar – inson tafakkurini asrdan asrga olib o'tuvchi mukammal nodir axborot vositasi. Shunday bo'lsa-da, ular ham zamon va makon ta'sirida evolyutsion tadrijni boshidan kechiradi.

Maqollar bir kunda yoki bir necha oyda shakllanib qolmaydi. Ommaning ibratli so'zi maqol darajasiga yetishi uchun kattagina davrni o'tamog'i, xalq tafakkurida yetilmog'i, ham shaklan, ham ma'nan takomillashmog'i lozim. Xalq maqollari davrlar o'tishi bilan shakli va mazmunini qisman o'zgartirib, yangi davr til xususiyatiga moslashadi va takomillasha boradi. Xalq maqollarining shakllangan davri noaniq, biroq ular ijtimoiy-ruhiy hodisa til, tafakkurning paydo bo'lishi bilan teppa-tengdir. Negaki inson olam va borliq haqida fikr yuritish qobiliyatiga ega bo'lishi bilanoq, o'z hayotiy tajribasi bilan o'rtoqlashgan. Mana shu hayotiy tajriba hosilasi o'laroq xalq maqollari yuzaga kelgan. Maqollar poetik tafakkur sifatida boyib, og'izdan-og'izga ko'chadi. Otalar so'zi sifatida takomillashib pand va o'gitdan iborat xazinaga aylanadi va hayotni, turmush tajribalarini keyingi avlodga yetkazish vazifasini bajaradi. Shu bois noma'lum makon va noma'lum zamonda shakllangan maqollar hech qachon dolzarbligini yo'qotmay, faol til birligi sifatida qo'llanaveradi. Bu nutq parchasi ibrat va hikmatga yo'g'rilgani bois og'zaki nutqda ham, yozma nutqda ham keng qo'llanaveradi.

Folklorshunoslarning sa'y-harakati bilan o'zbek xalq maqollarining to'plangan miqdori o'ttiz mingdan ortiq. Ularning har biri o'z tarixi, o'z tadriji va takomiliga ega. Og'zaki tarzda yaratilgan hikmat durdonalari – maqollarning tarixiy ildizini aniqlashda esa bizga yozma adabiyot muhim manba sanaladi. Og'zaki ijod namunalarining turli davrlarda turli sabablar bilan yozma asarlar tarkibiga kirgani barchaga ma'lum. Ayniqsa, xalq tafakkurining ixcham ifodasi sanalgan maqollar mumtoz adabiyot vakillarini doimiy ravishda ohanrabodek o'ziga jalb qilib kelgan[2.7.]. Shu bois xalq maqollarining eng qadimgi namunalarini yozma adabiy asarlar qatidan topib, tadqiq etish mumkin. Atoqli folklorshunos Hodi Zarifov asrlar davomida folklordan foydalanish, hatto u yoki bu fikrni tasdiqlash, isbotlash maqsadida xalq ijodi namunalarini, xususan, maqol va matallar, afsona va rivoyatlarni aynan, ko'p hollarda o'zgartirilgan tarzda keltirish an'anasi yuzaga kelganini aytib, adabiyotdagi folklor an'alarini tadqiq etish, bir tomondan, yozuvchi va shoirlarning badiiy mahorati qirralarini o'rganish, folklorizmlar tarixini kuzatish uchun muhim bo'lsa, ikkinchi tomondan, bevosita folklor tarixini tiklash va yaratish uchun ahamiyatli

ekanini ta'kidlaydi. Olimning e'tiroficha, yozma manbalardagi "adabiyatlashgan" folklor xalq ijodi tarixini tiklash uchun qo'shimcha material sifatida folklorshunoslik obyekti hamdir[3.218.].

Bilamizki, turkiy xalqlarning eng qadimgi yozma yodgorliklari V-VIII asrga mansub tosh bitiklar sanaladi. Demak, biz xalq maqollarining dastlabki namunalari izlashda shu yodgorliklar matniga tayanamiz. Biroq bu manbalarda qo'llangan maqollar individual ijodkorning badiiy tafakkurida qayta ishlangan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, tosh bitiklarda qo'llangan ibratomuz fikrlarning o'sha davrda maqol sifatida qo'llanganiga ham aniq isbot mavjud emas. Shu bois tosh bitiklardagi didaktik xarakterga ega ixcham fikrlarni maqollarning dastlabki namunasi sifatida qabul qilamiz.

Maqollarning qadimgi namunalari sifatida turkiy xalqlar yozma adabiyotining ilk namunalari bo'lgan O'rxun Enasoy obidalari (V-VIII) va qomusiy olim Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk"(XI) asarida keltirilgan maqollarga tayanamiz.

Turkiy badiiy nasrning ilk namunasi sanalgan O'rxun-Enasoy yodgorliklari bizgacha hech o'zgarishsiz yetib kelgan[4.5.]. V-VIII asr ijodkorining badiiy tafakkuri, hayotiy tajribalari va kuzatuvlarini mujassam etgan bu yodgorliklarda xalq maqollaridan ham foydalanilgan. Ilmda ushbu qadimiyat obidalarining poetikasiga doir bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ularda e'tiborli ilmiy-nazariy xulosalar bayon etilgan[1.32.]. O'rganilgan aksar ishlarda bitiktoshlar matnida qo'llangan maqollarga ham qisman e'tibor qaratilgan. Bitiktoshlar matnida uchrovchi maqollar shunchaki keltirilmagan, ularga o'ziga xos maqsad va vazifa yuklangan. Ya'ni yodnomadagi maqollar matn mazmuniga mos, qahramon xarakteri va dunyoqarashini ochish, voqea-hodisaning mohiyatini yoritish, ta'kidlash, dalillash vazifasini bajargan. Ularning matnda qo'llanish shakli va ifoda etgan mazmunini kengroq o'rganish orqali maqollarning dastlabki ko'rinishi, tuzilishi va badiiyatini, shuningdek, maqol evolyutsiyasini ham aniqlash mumkin.

"To'nyuquq" bitiktoshida yetti yuz kishini birlashtirib, shad unvonini olgan dono To'nyuquqning turk-sir xalqi uchun qilgan xizmatlari eslanar ekan, "Oriq buqa va semiz buqani (birov) tezagidan bilsa, birov semiz buqa va oriq buqani ajrata olmas"[4.18.] maqoli keltiriladi. Maqolda so'zlar ko'chma ma'noda qo'llanib, oriq va semiz buqa majozan insonni anglatadi. Maqolda aynan buqa so'ziga majoziylikning singdirilishi, bizningcha, Sharq xalqlarida buqaning bevosita ezgulik, kuch-qudrat timsoli sifatida talqin etilishi ("Turkiy xalqlar asotirlariga ko'ra dunyo katta qizil ho'kizning shoxida turadi"[6.12.] yoki "Avestoda" inson bolalari Ahuramazda yaratgan ho'kiz odam – Gavomarddan tarqalgan degan qarash bo'lgan) bilan bog'liq. Shu asoslarga ko'ra xalq maqollarida ham ho'kiz, buqa – insonning ekvivalent timsoli sifatida uchraydi. "*Eru xotin qo'sh ho'kiz*", "*Buzoqning turqi tuqqaniga ma'lum*", "*Buzoqning yugurgani somonxonagacha*", "*Yaxshi buzoq ikki onani emar*". Biroq bitiktoshdagi "Turug buqali samiz buqali arqada bisar, samiz buqa turug buqa tayin bilmaz" (*Oriq buqa va semiz buqani (birov) tezagidan bilsa, birov semiz buqa va oriq buqani ajrata olmas*) maqoli bugunga qadar yetib kelmagan. Maqolda el-yurt osoyishtaligi, farovonligi uchun kimning (xoh gado, xoh shoh bo'lsin) mehnati emas, balki bu ishning mohiyati, qiymati ulug' ekanligi ta'kidlangan. Darhaqiqat, obod qilingan ekinzorga oriq buqaning mehnati singganmi yoki semiz – bu ahamiyatsiz. Muhimi, natija – ekinzor obod. Bu maqol aynan saqlanmagan bo'lsa ham, uning mazmuniga yaqin maqollar nutqimizda mavjud. Chunonchi, "*Vatan uchun o'lmoq sharaf*", "*El ishi deb erinma, ish qildim deb kerilma*" kabi maqollarda aynan yurt tashvishi er yigitning burchi ekanligi va bu burch adosi ulug'ligi uqtirilgan. Ko'rinadiki, qadimiy maqollar vaqt o'tishi bilan shaklini saqlab qolmasa ham, obrazlilikini va g'oyasini saqlab qolib, shunday mazmundagi maqollarning yuzaga kelishiga asos bo'lgan. Bu esa maqollarning davriy takomilini ko'rsatadi.

Bitiktoshda birlikka da'vat ma'nosida: "*Tabg'ach, O'g'uz, Xitoy – bu uchovi qamal qilsa, qamalda qolajakmiz. Unda vujudning ichu toshini – molu jonini topshirgan kishiday bo'lamiz*" degan fikrdan so'ng: "*Yuqa irklig to'pulg'ali uchuz armish, yinchga irklig uzgali uchuz, yuqa qalin bo'lsar, tapul g'uluq alp armish, yinchga yo'g'an bo'lsar, uzugluk alp armish*[4.19.]. (*Yupqa yig'in tor-mor qilishga oson emish, ingichka yig'in uzishga oson emish. Yupqa qalin bo'lsa, tor-mor qiladigan bahodir emish. Ingichka yo'g'on bo'lsa, uzadigan bahodir emish*)" maqoli keltirilgan. Maqol tuzilish jihatdan murakkab qo'shma gap va unda zid ma'noli so'zlarning qo'llanilishi mazmunning qamrovini oshirgan. Ushbu maqol bugungi kunda ayni shu shaklda uchramasa ham, uning mazmuniga muvofiq keluvchi variantlar mavjud. Bu maqol nutqimizdagi birdamlik, hamjihatlikni targ'ib etuvchi "Oltovlon ola bo'lsa, og'zidagin oldirar, to'rtovlon tugal bo'lsa tepadagin indirar", "Birlashgan – o'zar, birlashmagan – to'zar", "Ayrilganni ayiq yer, bo'linganni bo'ri yer", "Yo'g'on cho'zilar, ingichka uzilar" kabi maqollarning yuzaga kelishiga zamin hozirlagan.

"To'nyuquq" bitiktoshida mardlik, jasorat, qahramonliklar madhida maqollarning o'rni alohida ekanini qayd etmoq joiz. Masalan, "*Bizning kuzatuvchilarimiz til tutib keldi. Gapi shunday: Yaris dashtida o'n tuman lashkar yig'ildi. Bu gapni eshitib, bekalar hammasi qaytaylik, pokiza uyat yaxshidir*"

(*Arig o'buti yig*), *dedilar. Men esa shunday deganman: men dono To'nyuquq Oltin yishni oshib keldik, Irtish daryosini kechib keldik. Jangchilarning kelgani qahramon (Erning kalmishi alp), deganlar*”[4.231]. “*pokiza uyat yaxshidir*” maqoli dushman tomonidan qo'lga olingan asir dushmanning qo'shini ko'pligi haqida xabar bergandan so'ng beklar tomonidan aytilgan. Ya'ni hujumga o'tmasdan, ortga chekinishni ma'qul ko'rgan beklarning qarorida qo'llangan. Maqol mazmunan “Uyat – o'limdan qattiq”, “Uyat o'limdan yomon”, “Yutqizganni tan olmoq mardning ishi” kabi maqollarga asos bo'lgan, deyish mumkin.

O'rxun-Enasoy yodgorliklari ilk adabiy yodgorliklar sifatida individual shaxsning xotiralariga asoslanib bitilgan. Unda To'nyuquq mazkur bitiktoshni o'z davrining eng bilimdoni bo'lgan kishiga yozdirgani ham tabiiy hol. Shundan kelib chiqib, bu yodnomalarni badiiy asar sifatida qabul qilamiz va VIII asr ijodkorining asari sifatida o'rganamiz. Shunday ekan, bitiktoshdagi maqollarni ham sof xalq og'zaki ijodiga mansub deyish mushkul. Ijodkor badiiy asar tarkibida folklor namunalaridan foydalanar ekan, albatta ularga nisbatan ijodiy yondashadi. Ular tarkibidagi ohang va so'zlarni mazmun-mohiyatini saqlagan holda qayta ishlaydi. Demak, bitiktoshda uchraydigan xalq maqollari ham bunday o'zgarishlardan mustasno emasligi tabiiydir.

Xullas, xalq maqollarining uzoq yashovchanligi va ko'p qo'llanishini e'tiborga olgan holda ularning tadrijiy taraqqiyotini ilmiy jihatdan o'rganish mumkin. Bu esa bir maqolning har bir davr yozma adabiyotida va og'zaki ijodida qay tarzda qo'llangani, xalq ommasining va individual ijodkorning unga munosabati, badiiy va adabiy yodnomalardagi g'oyaviy-badiiy maqsadi bilan bog'liqlikda o'rganish asosida amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Исҳоқов М. Раҳмонов Н. Ўлмас обидалар. – Тошкент: Фан, 1989.
2. Мирзаев Т., Саримсоқов Б. Ўзбек халқ мақоллари ва унинг наشري ҳақида / Ўзбек халқ мақоллари. I том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 7.
3. Мирзаев Т. Ходи Зариф суҳбатлари. – Тошкент: SHAMS-ASA, 2013. – Б. 218.
4. Раҳмонов Н. Қадимги ҳикматлар / Тўнуқуқ битиги.–Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.19.
5. Раҳмонов Н., Жўраев М., Турдимов Ш., Эшонкулов Ж. ва бошқ. Туркий ёзма ёдгорликлари ва фольклор. – Тошкент: Tafakkur avlodi, 2020. – Б. 218.
6. Эшонкулов Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: Насаф, 1999. – Б. 12.

UDC 808.5

SOME LINGUISTIC AND PSYCHOLINGUISTIC FEATURES OF ADVERTISING TEXTS

L.A.Raimov, teacher, Termez University of Economics and service, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqolada reklama tushunchasi va ko'rinishlari, reklama matnlarining ayrim lingvistik va psixolingvistik xususiyatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *reklama, reklama matni, lingvistik va psixolingvistik xususiyatlari, tarjima, milliy madaniyat.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются понятие и проявления рекламы, некоторые лингвистические и психолингвистические особенности рекламных текстов.*

Ключевые слова: *реклама, рекламный текст, лингвистические и психолингвистические особенности, перевод, национальная культура.*

Abstract. *This article covers the concept and manifestations of advertising, some linguistic and psycholinguistic features of advertising texts.*

Keywords: *advertising, advertising text, linguistic and psycholinguistic characteristics, translation, national culture.*

The word “advertising” is of Latin origin (*gesatage* - “shout”) and has many definitions in modern literature. According to one of them, “advertising is information disseminated in any form, by any means, about an individual or legal entity, goods, ideas and undertakings. It is intended for an indefinite circle of people and is designed to form or maintain interest in these people, goods, ideas and undertakings and to promote the realization of goods, ideas and undertakings.”

An advertisement is an appeal-oriented text. Advertising texts are characterized by the fact that they are always associated with an intention, a certain goal, a certain extralinguistic effect. It is this effect that is the main one. Therefore, when translating, it is necessary, first of all, to maintain a clear appeal to the listener or reader. The linguistic design of a certain content in texts oriented towards conversion should be subordinated to certain specific extralinguistic goal-setting of speech. The

recipient must have a certain reaction, sometimes he must be prompted to take a specific action. Here there is a kind of isolation of the linguistic function of conversion, theoretically present in any linguistic utterance. An advertising text can be a pure message that does not convey the actual information, and does not plan an aesthetic impact. In advertising texts, the content and form are clearly determined by the main goal - to arouse interest in the purchase.

The advertising language is characterized by a number of specific features, which this work is devoted to identifying. The topic under consideration seems relevant, since in connection with the development of international relations, there is a need to expand translation activities. Attention to the issues of language in general and advertising language in particular can increase the communicative value of advertising. It is the dynamism, the need for constant improvement of the advertising language that gives grounds for an in-depth study of this part of speech activity.

Before proceeding to the pragmatics and linguistic characteristics of advertising texts, it is necessary to understand the structure of the text itself, its type. Many well-known translation experts do not distinguish advertising text as a separate type. For example, based on stylistic criteria, the following groups of texts are considered: artistic; journalistic; newspaper information; documentaries; specially scientific.

According to this classification, texts with advertising content can be classified as journalistic, newspaper-informational or even documentary, depending on the context of the message itself.

As you know, in addition to visual memory, emotional memory is very stable in humans, which works according to the principle: pleasant - unpleasant, liked - disliked. Advertising materials inevitably evoke unconscious emotional images. According to psychosemantic scales, the emotional image of an organization can be described as new or old, fast or slow, fresh or callous, one's own or someone else's. The memory of emotional images and emotional states is one of the most durable. It has been established that emotional memory, unlike other types of memory, has a much stronger effect on decision-making, that is, on human purchasing behavior. Experts believe that sympathy for a product is proportional to sympathy for advertising information, that is, the competitiveness of a particular product actually depends on the quality of the translator's work.

Just as in content-oriented texts, the main requirement is the invariance of the content, and in form-oriented texts, it is necessary to ensure the preservation of the analogy of form and aesthetic impact, fidelity to the original in conversion-oriented texts primarily consists in achieving the effect intended by the author, in preserving the appeal inherent in the text.

Like everything in our lives, advertising is also undergoing all sorts of changes. From a means of exerting pressure on the consumer, advertising texts are gradually turning into a well-thought-out means of marketing communication, which effectively plays the role of a language of communication between the manufacturer and the consumer. In addition, the importance of correct translation of advertising texts is growing, especially now, when the Russian market receives many different, and previously unknown to a wide range of consumers, goods from abroad. Each of them already has a rich history and a well-formed image. A comparative analysis of the existing literature on the issue under consideration suggests that when translating advertising texts, specific linguistic characteristics, and most importantly, the special communicative orientation of advertising messages, are not fully taken into account. The advertising language is characterized by a number of features, which include:

- a specific selection of vocabulary characterized by the presence of several meanings;
- words are often stylistically colored, which attracts the attention of the perceiver of the text;
- the use of vocabulary is not in the direct meaning to enhance imagery;
- the numerous use of idiomatic structures to create imagery.

Idioms help to create an image, which is a central means of influencing the recipient. According to the methods of influence, an advertising message can also be rational and emotional.

Rational (objective) advertising informs by appealing to the mind of a potential buyer. She gives arguments to convince him, puts her arguments into verbal form, uses a drawing or drawing in order to enhance the impression of what is said in words.

Emotional (associative) advertising evokes memories. It suggests a thought, appeals to feelings, emotions, the subconscious, affects through the association of ideas and representations. Its most effective means are drawing, color and sound. Some ads are only rational or emotional.

The practice of translation knows many cases when any changes were found when comparing the translation with the original. Today's realities force us to pay more attention to the translation of advertising texts, also in terms of their psychological impact on the mass audience. The texts of the advertisement must contain clear factual data, they must be exhaustively stated and understood. When translating advertising texts, the translator must take into account: the purpose of the text, the nature of the consumer, the linguistic qualities of the original text, the cultural and individual capabilities of the language in the cultural aspect of the consumer, and much more. The translation of advertising texts can be defined as close to "adequate". This type of translation is caused by its practical necessity. This approach requires a good knowledge by the translator of the subject matter in question in the original, what the author of the advertising text wanted to say, that is, the communicative intention of the advertising text.

In no case should we forget about the adequacy and pragmatic aspect of translation. The main requirement for translation is adequacy, that is, the exact transfer of the form and content of the original by equivalent means. An adequate translation causes the foreign-speaking recipient to react in accordance with the sender's communicative attitude. When translating, in addition to taking into account the denotative and connotative components of the content, one should also take into account the pragmatic component, which is the relationship between the linguistic expression and the participants in communication - the sender and recipient of information. In the process of translation, a pragmatic adaptation of the source text is carried out, that is, certain amendments are made to socio-cultural, psychological and other differences between the recipients of the original and translated texts. Along with the comparison of different language systems, different cultures are compared during the translation process. The pragmatic factor is one of the most important factors determining not only the way the translation process is implemented, but also the volume of information transmitted in translation. We are talking about a contradiction between two trends: explication and implication of information. Taking into account these trends is of fundamental importance for understanding the essence of pragmatic adaptation. Advertising in modern business is one of the most effective means of communication. Therefore, any advertising text should be considered primarily in terms of its communicative value when translating. The strength of the impact, expression, and the ability to elicit a strictly defined response from the recipient will be signs of the correct transmission of the text in the translating language. Identifying the characteristic features of the advertising language, understanding their impact on the rational and emotional spheres of the recipient's consciousness and then eliminating the linguistic and cultural barrier between communicants - these are the stages of the process of equivalent translation of advertising texts.

Thus, attention to the issues of language in general and advertising language in particular will help to increase the communicative value of advertising. Only the translation, which is made taking into account all linguistic features, observing pragmatic components and connotative elements, is able to convey to the recipient exactly the semantic load that was contained in the original text, and, in turn, the dynamism of constant improvement of the language of advertising texts requires in-depth continuation of research in this area of speech activity.

REFERENCES:

1. Raimov L. The basic branches of linguistics //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 11 Part 3. – С. 178-180.
2. Raimov L. National specificity and universal properties of verbs with a sensitive base of relationships in the English and Uzbek languages //Interpretation and researches. – 2023. – Т. 1. – №. 12.
3. Alisherovich R. L. Lexical-semantic and structural analysis of construction terminology: on the material of the Uzbek and English languages //World Bulletin of Social Sciences. – 2023. – Т. 22. – С. 72-76.

SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF LITERARY TRANSLATION

N.B.Raimova, PhD student, Tashkent State Transport University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tarjimashunoslik muammolari ijtimoiy lingvistika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Til va muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy rollari o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, so'zlovchilarning mavqei va ijtimoiy mavqeining tilga ta'siri masalalari ham tadqiq etiladi. Tarjimaning sotsiolingvistik xususiyatlarini va uning lingvistik kategoriyalari - kontekst, semantika, lug'at, pragmatika, ritorika, shuningdek, turli tillar va madaniyatlarda so'zlashuvchilar o'rtasidagi muloqotni o'z ichiga olgan madaniyatlararo muloqot muammolarini tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: zamonaviy tarjimashunoslik, sotsiolingvistik qarashlar, ijtimoiy rollar, so'zlovchilarning ijtimoiy pozitsiyasi, til kategoriyalari, kontekst, semantika, lug'at, pragmatika, ritorika, tarjimaning sotsiolingvistik xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ проблем современного переводоведения с позиций социолингвистики. Вопросы связи языка с социальными ролями участников общения, а также влияние статуса и социального положения говорящих на язык. Здесь проанализированы социолингвистические особенности перевода и его лингвистические категории - контекст, семантика, лексика, прагматика, риторика, - а также проблемы межкультурной коммуникации, которая предполагает общение между носителями разных языков и культур.

Ключевые слова: современное переводоведение, взгляды социолингвистики, социальные роли, социальная позиция говорящих, языковые категории, контекст, семантика, лексика, прагматика, риторика, социолингвистические особенности перевода.

Abstract. In this article the analysis of the problems of modern translation studies from the perspective of sociolinguistics is considered. Questions of the relationship of language to the social roles of participants in communication and the influence of the status and social position of speakers on the language as well. Here analyzed the sociolinguistic features of translation and its linguistic categories - context, semantics, vocabulary, pragmatics, rhetoric - as well as problems of intercultural communication, which involves communication between speakers of different languages and cultures.

Key words: modern translation studies, perspective of sociolinguistics, social roles, social position of speakers, linguistic categories, context, semantics, vocabulary, pragmatics, rhetoric, sociolinguistic features of translation.

The translation process, which arose during the formation of different languages and has a thousand-year history, is marked by constant efforts aimed at overcoming the language barrier in various spheres of human communication - economic, political, social, etc. Without the intermediary function of translation, the transfer of information in the fields of philosophy, science, literature, religion, sports. The study of translation as a subject and as a separate branch of science sometimes leads to different and sometimes incompatible understandings of individual directions and theories of translation.

Analysis of recent studies of the phenomenon and process of translation [2; 6; 7] indicates that this issue is far from exhausting its problematics, because even in the definitions of the process of its research, expressions such as: English. theory of translation, translation theory, translation science, translation studies, translatology.

It is known that the quality of literary translation is not always impeccable [5]. This is explained not only by the lack of theoretical knowledge and intercultural competence of the translator, but also by external (extralinguistic) circumstances that are not influenced by it. These, in particular, include the often manifested lack of time and the "pressure" of the customer, who has a certain prejudice regarding the original text, departure from which does not always allow one to defend the principles of translation and take into account the translator's point of view.

Considering translation as a process and as a result, we point out some problems: 1) problems associated with the specifics of the source text (taking into account the characteristics of individual style and expressive means of language); 2) pragmatic translation problems arising from the contrast of extratextual factors of both languages; 3) culturally specific translation problems; 4) contrastive linguistic problems associated with the structural features of the output and target texts.

The main position of the translation process, taking into account its mental-psychological factor and lexical-semantic features, can be the understanding of the text as a certain creative action aimed at the source text to be translated and the target text to which the translation is carried out. At the same time, the translation process is always perceived as functionally and thematically delineated; it occurs consciously,

systematically, realizing its main purpose: providing the necessary information and establishing communication between representatives of different languages and cultures.

Translated texts are super-summary, multifaceted unities that must first be understood, and only then begin translation. Under these conditions, translation options can be based on individual translation categories. From the standpoint of hermeneutics, understanding a text is a process in which the mobilization and replenishment of existing knowledge occurs, because only on the basis of what has already been acquired, the lines of “one’s own” and “their” become more and more blurred and more and more unite the translator and the text. In this regard, we share the opinion of a number of linguists [4], who consider hermeneutics as a fundamental dimension of translation. In this case, the text is understood as a whole and the translation should be just as whole. However, there are no absolute criteria for the equivalence of a text and its translation. The translator strives only for the optimal semantic unity of both texts, where the unit of measurement is the substantive accuracy of the text, on the one hand, and the targeted, addressee-oriented adequacy of the translation, on the other. In addition, the translation must be done idiomatically correctly and be easily understood by the recipient. The translation process requires the performer to select certain language solutions, which cannot be absolute and final, but which should lead to an optimal preliminary result.

In linguistics, especially in text linguistics and semantics, separate research approaches have been developed that are decisive in the translation process. These include linguistic categories: context, semantics, vocabulary - for the receptive aspect of understanding and pragmatics, rhetoric - for the productive aspect of formulation. The criterion for assessing the quality of a translation is its adequacy, one of the prerequisites for achieving which is a holistic approach to the text, i.e. the concept of text integrity both in relation to the original and the translation. Integrity means a certain coherent formation, the individual constituents of which are subordinate to the meaning of the whole.

A coherent text obeys the laws of grammar and syntax, forming a structured linguistic unity. Relevant for understanding a text, however, is not only its syntactic structure, but also textual factors, i.e., context. Texts are only a part against the background of a huge whole of extra-linguistic reality. Context includes the initial situation on which the text is based, its (the text’s) goal setting, as well as the extra-linguistic field, which includes factors that are known to the speakers. This includes culturally specific stereotypes and the sociocultural environment, which is expressed in natural, historical, cultural, religious, social, economic, political, technical, individual and occasional factors. Each text is distinguished by a special thematic structure and is constituted from beginning to end by the relationships between its lexemes.

However, since it is not syntax, but vocabulary that is the central component of language, then these relations are not of grammatical, but of semantic properties. At the same time, thematically oriented lexemes refer to certain groups of words united by a common conceptual feature. Thus, semantic selection occurs, which determines the meaningful lexical solidarity / compatibility of text units (English compatibility, German *Kompatibilität*). In the process of translation, not only the potential meanings of words, but also their sociolectal and special functioning are decisive. Thus, the question of professional vocabulary arises, where we are talking not only about terminology, but which is a tool of cognition and serves to record and transmit observations, hypotheses and theories that develop as research methods and the science of language itself improve. Particularly important in the translation process is the pragmatic aspect, which determines for whom and for what purpose the translation is carried out [5].

At the same time, the purpose of the text may also change. The customer may, for example, require a generalized assessment of the text, which presupposes its deep understanding and explication of the main points. Along with this, for a linguist the philological adequacy of the translation may seem more important. However, advertising texts undergo the greatest changes, the structure of which changes to the extent required by optimizing the resulting effect. An essential prerequisite for the correctness of translation is knowledge in the field of rhetoric or the art of speaking (Greek *rhētorikē technē*) and the translator’s knowledge of rhetorical figures, which are types of planned syntagmatic deviations from the normal sequence of linguistic elements [1]. Such variations can affect all units of the language system and are explicated in such linguistic phenomena as repetition - alliteration, polyptoton, parallelism, poronomasia; expansion/spread - paranthesis, pleonasm; contraction/compression - apocope, ellipse, zoigma; permutation/permutation - palindrome, anastrophe, hyperbaton. This also includes replacement/substitution - tropes, rhetorical questions, prolepses, etc.

The named linguistic categories play a decisive role in translation. In different texts their application is completely different, at the same time they are closely related to each other. The explication of the culturally specific features of the source and target texts also plays a significant role. The translator’s task is to ensure that the information provided by the sender is easily understood by the addressee, and this

process becomes more complicated as linguistic differences grow due to historical, geographical, cultural, economic and other reasons. The translator becomes, in fact, a mediator not only between languages, but also between cultures, in which differences are both a cause and a consequence of the differences in the mentality of the respective nations. Often, a translator who is not sufficiently familiar with the specifics of the national culture, which is immanently manifested in the text of the source language, carries out a descriptive translation, while the author's illocution does not correspond to the text.

Conclusions. Thus, problems of understanding a text are often problems of understanding a culture, and a true translator can only be one who, along with deep knowledge of the language, feels confident in both cultures [3]. This constitutes the quintessence of "intercultural communication" as a separate branch of science, closely related to the theory of translation, sociology, philosophy, psychology, history, religion, literature, ethnology, the degree of knowledge of which determines the level of intercultural competence of the translator. In practical terms, this means building a bridge between the message or idea of the source text and communication with representatives of other peoples and cultural backgrounds, other social systems and languages with different grammatical systems.

REFERENCES:

1. Hesse-Quack O. Der Iibertragungsprozeß bei der Synchronisation von Filmen. Eine interkulturelle Untersuchung. Munich - Basel: Ernst Reinhard, 1969. 384 s.
2. Keller A. von. Translationen von Niclas von Wyle. Stuttgart: Stuttgart Verein, 1861; reprinted 1967. Hildesheim: G. Olms. 548 S.
3. Kelly L. The True Interpreter. A History of Translation Theory and Practice in the West. Oxford: Basil Blackwell, 1979. 518 p.
4. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens // Das Problem des Übersetzens / Ed. Hans Joachim Sturig. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. S. 38-70.
5. Schweitzer A. D. Translation theory and oral translation: status, problems, aspects. M.: Nauka, 1988. 214 p.

UO'K 413:8-1(045)

O'ROZ HAYDARNING LEKSIK BIRLIKLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

N.H.Rajabova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'roz Haydar she'rlarida qo'llangan leksik birliklar izohlangan. Lug'aviy-ma'noviy guruhlarini tashkil qiladigan leksik birliklar uchun muhim belgi ularning bitta umumiy sema asosida birlashishi qayd etilgan. Shoir ijodida so'z qo'llash mahoratining yuksak ekanligi lug'aviy-mazmuniy guruhlariga ajratish orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'roz Haydar she'riyati leksikasi, shaxs faoliyatiga oid so'zlar, zamon tushunchasini ifodalovchi lug'aviy birliklar, tabiat hodisalarini ifodalovchi birliklar, hayvon nomlari, qush nomlari, o'simlik nomlari.

Аннотация. В данной статье анализированы лексические единицы поэзии Уроза Хайдара. Упоминается, что важной особенностью лексических единиц, составляющих лексико-семантические группы, является их объединение на основе одной общей темы. Высокое мастерство употребления слов в творчестве поэта было проанализировано путем разделения их на лексико-семантические группы.

Ключевые слова: лексика поэзии Уроза Хайдара, слова, относящиеся к личностной деятельности, лексические единицы, репрезентирующие понятие времени, единицы, репрезентирующие явления природы, названия животных, названия птиц, названия растений.

Abstract. This article analyzes the lexical units of Uroz Haydar's poetry. It is mentioned that an important feature of the lexical units that make up lexical-semantic groups is their unification based on one common theme. The high mastery of the use of words in the poet's work was analyzed by dividing them into lexical-semantic groups.

Keywords: vocabulary of Uroz Haidar's poetry, words related to personal activity, lexical units representing the concept of time, units representing natural phenomena, names of animals, names of birds, names of plants.

O'roz Haydar o'zbek she'riyatida o'z ovozig, o'z uslubiga ega bo'lgan shoirdir. Shoir ijodi bugungi kunda yetarli darajada tadqiq qilinmagan bo'lsa-da, shoir ijodida tilshunosligimiz uchun tadqiqot markazi bo'lib xizmat qila oladigan vositalar talaygina. Sistem-struktur tilshunoslikda leksik-ma'noviy guruh tushunchasi leksikologiyaning eng muhim tushunchalaridan biri sanaladi. "Muayyan so'zlarning leksik-semantik guruhlarini o'z ichida ikki yoki undan ortiq so'zlarning leksik ma'nolari bo'yicha birlashtiradi"[1]. Ma'lumki, lug'aviy-ma'noviy guruh ma'lum semasi asosida muayyan guruhga birlashuvchi, shu bilan birga farqlovchi semalariga ko'ra o'zaro ajralib turadigan leksemalar qatoridir. So'zlarning leksik-semantik guruhlariga aniqlik kiritish uchun unga yaqin boshqa kategoriyalaridan

farqlovchi chegaralarini belgilash kerak bo'ladi. Shu sababli nutqiy vaziyat, sharoit va fikr mazmunidan kelib chiqqan holda lug'aviy-ma'noviy guruhlar ichidan zarur leksemalar tanlab olinadi.

Demak, lug'aviy-ma'noviy guruhlarini tashkil qiladigan vositalar uchun muhim belgi ularning bitta umumiy sema asosida birlashishidir. Nasriy yoki nazmiy matnlarni ham shu jihat bilan tahlil qilinadi. Jumladan, Z. Xolmonovanning "Boburnoma" leksikasi tadqiqi"ga bag'ishlangan tadqiqotida asosan lug'aviy-ma'noviy maydonga urg'u berilgan hamda lug'aviy mazmuniy guruhlar tadqiqiga ancha chuqur to'xtalib o'tilgan. Masalan, shaxs faoliyati bilan bog'liq tushunchalar bir lug'aviy maydonga qo'yilgan bo'lsa, shaxs ismlari, shaxs xarakteri bilan bog'liq tushunchalar, shaxs ruhiyatiga oid tushunchalar, shaxs e'tiqodi bilan bog'liq tushunchalar kabi bir qancha lug'aviy-ma'noviy guruhlariga bo'lingan.

"Boburnoma"dagi shaxs fe'l-atvorini bildiruvchi so'zlar semantik xususiyatlariga ko'ra ikkiga ajratiladi: 1. Shaxs tabiiy fe'l-atvorini aks ettiruvchi so'zlar: *xushtab, sodda, odmi, zo'r*. 2. Shaxsning faoliyati natijasidagi xarakter-xususiyatlarni yorituvchi so'zlar: *benamoz, kofirvash, faseh, faqir...*"[2].

Badiiy matnni leksik maydon yoki lug'aviy-ma'noviy guruhlar bo'yicha tekshirish faqatgina nasriy matnlar bilan cheklanib qolmaydi. Xususan, U.To'rayevaning "Abdulla Oripov she'riyati leksikasi" deb atalgan tadqiqotida leksik birliklar atoqli otlar, etnik nomlar, kishilararo munosabat atamallari kabi bir qancha lug'aviy-ma'noviy guruhlariga bo'lib o'rganilgan. Shu jumladan, O'roz Haydar she'riyati leksikasini bir qancha mazmuniy guruhlariga ajratib tasniflash mumkin:

1. Shaxs va shaxs faoliyati bilan bog'liq leksik birliklar:

a) inson tanasi a'zolari nomlari: *vujud, yelka, oqsoch, soch, kiprik, yuz, bosh, qo'l, quloq, yurak, ko'z, til, lab, tumshuq, ko'ksi, parichehra, yurak, kaft, musht, jimjiloq, burun, qosh, barmoq, yelka*.

Shu lahza o't qo'yar o'ziga osmon,

Mabodo nam tegsa kiprigingizga. (Kechikkan fasl, 11-6em)

Yig'lashga kuch topmas, ozg'in va qoqshol. (Otam hikoyasi, 133)

b) qavm-qarindoshlikni ifodalovchi leksemalar: *go'dak, bola, yigit, ota, aka, uka, qiz, o'g'il, xotin, er, o'gay, chol, kampir, farzand, ayol, erkak, keksa, singlim, do'st, ona*.

"Lug'aviy birliklar o'zaro ma'noviy munosabatiga ko'ra ma'lum bir darajalanish qatorini hosil etishi fanga qadimdan ma'lum"[3] va bu graduonimiya hodisasi deb ataladi. Shoir ijodida uchragan *go'dak – bola – o'g'il – yigit – erkak – chol* shu bilan birga *qiz – ayol – kampir* kabi leksemalar yosh jihatdan ajratilsa, "aka" hamda "uka" yoki "opa hamda "singil" leksemalari oilada tutgan o'rni jihatdan tasniflanadi. Bundan tashqari yuqoridagi leksik birliklar tur-jins munosabatini ham hosil qila oladi. Tilshunosligimizda giperonim jins belgisini bildirgan predmetning nomini ifodalovchi ko'pgina ma'noni semantik jihatdan umumlashtiruvchi mikrotizimning markaziy leksemasi, dominantasi sifatida namoyon bo'luvchi lug'aviy birlik. Giponim esa ma'lum jins turining nomini hamda o'zining semantik tarkibida implitsit tarzda jins ma'nosini ham ifodalovchi, semantik jihatdan giperonimga nisbatan boy bo'lgan lug'aviy birlik[4].

Adib ijodida qo'llangan "qiz – o'g'il", "ota – ona", "ayol – erkak", "er – xotin", "chol – kampir" kabi birliklar giponimik munosabatdadir.

Yelkasiga tashlab xurjunni otam

Bozordan qaytardi bozorlik olib.

Do'ppisin otardi osmonga akam,

Ukam qiyqirardi hushtagin chalib. (Xurjun, 11)

d) inson tomonidan yaratilgan buyumlar: *egar, traktor, plug, yelpig'ich, urchuq, varrak, chelak, paxta, pul, chaqa, to'qim, pilik, paykon, niqob, libos, vakum, kashta, qoziq, devorlar, xurjun, ko'zoynak, muhr, taxt, narvon, ko'prik, lavh, tarx, sholcha, miltiq, uzuk, tarix, sol, elak, quti, o'q, sham, g'ilof, qayiq, qulf, qo'nalg'a, boshpana, nog'ora, joynomoz, kafan, xanjar, tobut, o'roq, tegirmon, dor, uchar gilam, ko'zgu, perron, kitob, chalg'i*.

Eshak to'qimicha qadrlashmayin.

Pilik o'rnatmoqda kelajaginga. (Otam hikoyasi, 132)

e) kasb-kor nomlari: *cho'pon, askar, aktyor, gladiator, rohib, zobit, sarbon, ovchi, yasovul, ovchi, yasovul, bog'bon, dehqon, maddoh, kulol, sulloh, navosoz, munajjim, muharrir, muxbir, o'yinchi*.

Boring, o'roqchimi, cho'ponni yozing,

Anovi, bog'i yo'q bog'bonni yozing,

Paxtakorni yozing, dehqonni yozing,

Kamsuqum mezbonu mehmonni yozing.

Shoirni uyg'otmang, maddohni yozing,

Betiyoq qo'shiqchi, sullohnini yozing. (Muharrirning muxbirga degani (hazil))

2. **Tabiat hodisalari:** *yomg'ir, laylak qor, bo'ron, momoguldirak-momaqaldiraq, chaqmoq chaqishi, yel, shamol, shabnam, tuman, oq tuman, erib ketmoq, yozning chillasi, muzlamoq, epkin, qor yog'moq, yog'gan qor, yashin, do'l.*

Ey, momoguldirakni kuydirgan shivir,
Musiqor jonidan erur tumoring. (Muhabbat, 79)
Paxtalar shonalar ayol tushida,
Bargga qo'ngan *shabnam* – erkak ko'z yoshi.
Oppoq changday kadar *tumani suzar*
Yurakning kimsasiz sahrolarida. (Otam hikoyasi, 136)

3. **Zamon tushunchasini ifodalovchi lug'aviy-ma'naviy guruh.** O'roz Haydar shariyatida payt ifodalovchi leksik birliklar miqdori anchagina: *mangulik, bir kun, bahor-ko'klam, bugun, erta, yarim asr, qirg'yil, ilk bora, to'rt kun, yarim tun, bu gal, bir lahza, sira, besh oylik, ellik yil, ming yil, bu kun, bir payt, bahor, yoz-saraton, abadiy, yuz yil, o'ttiz yil, uch ming yil, ming asr, besh asr, qish, kuz-xazonrezgilik yoki kuzak, ilk dafa, indin.* Shu asosda payt ma'nosini ifodalovchi lug'aviy-ma'naviy guruhlarni quyidagicha taqsimladik:

a) yil fasllari nomlari: *qish, kuz-xazonrezgilik yoki kuzak, bahor-ko'klam, yoz-saraton.*

Bahor uni avrab qilarmi mazax,
Yoki ovutar yoz qo'ng'iroq chalib.
Bilaman, *kuz* va *qish* tutmoqda aza,
Demak, *bugun* faslim baridan g'olib. (Kechikkan fasl, 30)

b) kunning qismini bildiruvchi leksemalar: *tun, tong, sahar, ufq, xufton, kunduz, kecha, shom, bugun, erta, indin, yarim tun.*

Ko'kda oy suzadir yaldo *tunida*-
Zulmat o'ti birla quvushgan pari. (Tong, 3)
Diydoringa *tonglar* yo'l qarab,
Ko'z tikkanim otam, singlimdir. (Ketsam deymen..., 4)

d) voqea-hodisalarning aniq vaqtini yoki voqea-hodisalar orasidagi vaqt davomiyligini ifodalovchi leksemalar: *bir kun, yarim asr, qirg'yil, to'rt kun, besh oylik, ellik yil, ming yil, yuz yil, uch ming yil, ming asr.*

Nima deb gapirsam gapiraman-da,
Yarim *asr* quduq tubida turib. (O'zimni o'ylayman, 14)

e) o'lehovsiz payt nomini bildiruvchi leksemalar: *sira, mangulik, ilk bora, bu gal, bu kun, bir payt, abadiy, ilk dafa.*

Bandaning ishini gunohga yo'yib,
Falak *bu gal* meni etmadi ogoh. (Tamoyil, 37)

4. **Yer yuza shakllarini anglatuvchi leksemalar:** *tog', cho'qqi, do'nglik, dovon, g'or, sahro, dasht-u cho'llar, maydon, dala, qirg'oq, jarlik, sohil, qumloq.*

Tentirab yurmadim o'zga ellarda,
Yog'iylar qo'lidan tilanmadim rizq.
Sarson kezdim biyday *dashtu cho'llarda*,
Qornim och bo'lsa-da, ko'nglim bo'ldi to'q. (шеър номи)

Yer yuza shakllarini anglatuvchi leksemalarni Zulxumor Xolmonova "Boburnoma" leksikasiga bag'ishlangan tadqiqotida geografik obyekt tushunchasini ifodalovchi terminlar sifatida izohlagan.

5. **Suv havzasini ifodalovchi leksemalar:** *dengiz, ummon, balchiq, anhor, soy, ko'lmak, ummon, quduq, ko'l, kavsar-daryo.*

Adashgan sayyoh emas,
Sayohat qilar ammo.
Sayohatni o'rgansin
Ulovi yo'q *ummonlar* (Uchayotgan daraxtlar. 43-b).

6. **Hayvon nomlarini ifodalovchi leksemalar.** Hayvon nomlarini lug'aviy-ma'naviy guruhlarga bo'lib organish dastlab M. Koshg'ariyning "Devoni lug'atti turk" asariga borib taqaladi. "Lug'atda xalq og'zaki ijodiga oid 300dan ortiq she'riy parchalar, 291 maqol va matal keltirilgan. Bu matnlar tarkibida 200ga yaqin zoonim, jimladan, 100ga yaqin qush nomlari uchraydi"[5]. O'roz Haydar she'rlari matnida qo'llanilgan hayvon nomlari: *it, ajdar, sichqon, kalamush, mushuk, ilon, sher, ot, shoqol, baliq, fil, ot, toshbaliqcha, suvsar, tulki, itbaliq, maymun, eshak, mamont.* Bu birliklarni quyidagi tartibda tasniflash mumkin.

a) quruqlikda yashovchi yovvoyi hayvon nomlari: *sher, shoqol, fil, tulki, maymun, sirtlon, kirpi, cho'chqa, ohu.*

O'z qavmini quvlab olgan kabi sher,
Don sindirgandek tegirmon toshin. (To'g'ri gap..., 117)

b) *suvida yashovchi yovvoyi hayvon nomlari: baliq, toshbaliq, itbaliq.*

Toshbaliqcha erur suratim,

*Ruhim qushin*qanotsiz abgor. (Men ketaman..., 57)

d) uy hayvonlari nomlar: *it, mushuk, eshak, ot, apꝛymoꝛ, qora mushuk, qo'zichoq.*

O, tubsizlik-adoqsiz qora saltanat,

O'g'ri *mushuk* kabi poylar odamni. (Otam hikoyasi, 123)

e) kemiruvchilar nomlari: *sichqon, kalamush.*

Sichqonlar qopqonlararo erkin yugurar,

Kalamushlar xirgoya qilar. (Otam hikoyasi, 123)

7. **Qush nomlari:** *qarg'a, oqqush, tovus, kabutar, turna, g'oz, bedana, qushcha, tovus, sor, quzg'un, bulbul, haqqush, musicha, qarg'a, bulbul.*

Qush uyquli mening go'zalim,

Tovusginam, suvsarim mening.

Qo'l tegmagan shirin aselim,

Rayhon hidli kavsarim mening. (Kinoya, 30)

8. **Hasharot nomlari:** *ari, chumoli, bit, kapalak, ninachi, qurt, o'rgimchak, parvona, shiliqurt, suvarak, zuluk, balchiqqurt, go'ngqo'ng'iz.*

Tomosha ko'rsatar, tomoshabin yo'q,

Bekinmoq — o'zini xalos qilmoqdir,

Tomosha etmoqqa undashardi, lek.

Bizning maqsad esa *balchiq qurtiday*

Alaf hidin sochib o'lar ko'zlarda. (Otam hikoyasi, 124)

9. **O'simlik nomlari – fitonimlar:** *chechak, gulbeor, lola, nilufar, rayhon, savsangul, terak, yalpiz, giyoh, tol, paxta, rayxon, giyoh, nihol, chinor, g'uncha, zafaron, tikon.* Shoir ijodida qo'llangan o'simliklar nomini quydagicha guruhlariga bo'lish mumkin:

a) *gul* bilan bog'liq leksemalar: *chechak, sunbul, lola, gulbeor, nilufar, savsan, gulsapsar, nilufar, rayhon, g'uncha.*

O, uzganing ko'ngil gilidan,

So'lg'in *chechak* - nolalarimmi.

Yulqib oldim ko'zing tilidan,

Uzilmagan lolalarimni (Kechikkan fasl, 6)

b) daraxt nomlari: *novda, terak, tol, chinor.*

Vujudi bardoshdir, mayli tepaqol,

Bir sen tepgan bilan qularmi *chinor*. (Eng og'ir haqorat, 51)

c) boshqa o'simlik nomlari: *yalpiz, giyoh, paxta, zafaron, мукон, alaf, bug'doy.*

Tiniq tortib, chuldirab ariq,

Yalpizlarning hididan xushhol.

Sochib borur kuy-qo'shiqlarin,

*Raq*s tushadi *giyohlar*, alhol. (Sunbul oqshomi, 5)

10. **Oziq-ovqat bilan bog'liq leksemalar:** *ananas, sumalak, sut, issiq non, osh, nok, choy, sut, suv, anor, may, suv, boda, tarvuz, olma, xo'rozqand, bir bog'piyoz.*

a) meva nomlari: *ananas, nok, olma, anor, tarvuz.*

Vujudi bardoshdir, mayli tepaqol,

Bir sen tepgan bilan qularmi *chinor*.

Zamin qoq yorilmas *tarvuz* misoli,

Zilziladan ko'chmas eng baland minor. (Eng og'ir haqorat, 51)

b) ichmlik va suyuqlik nomlari: *boda-may, suv, choy, sharbat, sut.*

Yoki to'rt kun ichadi *boda*,

Og'ochni xivichday bukadi. (Yolg'iz odam, 29)

d) yegulik nomlari: *sumalak, issiq non, osh, xo'rozqand, bir bog'piyoz.*

Yaxshidir to'ningga o'ralib yurmoq,

Xo'rozqand o'rniqa shimaqol Ishqni. (Yupanch, 62)

O'roz Haydar she'rlarida qo'llangan leksemlarning ma'lum bir qismini osmon jismlari va payt nomlari tashkil etadi. Ularning ba'zilar qofiya jihatidan, ba'zilar she'rlardagi badiiy talab yuzasidan qo'llangan.

1. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М., 1982. – С.230.
2. З. Холмонова. “Бобурнома” лексикаси тадқиқи: филол. фан. док. дисс... – Тошкент, 2009. – Б. 69-72.
3. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqieyva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2006. – B. 131.
4. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqieyva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2006. – B.135.
5. Абдурахмонов. Ф. “Девони лугатиг турк” асарининг ўрганилиш тарихидан// Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – №6. – Б.49.

UDK 821.111

QUESTIONS-IN-THE-NARRATIVE AS THE FRAGMENTARY STORYTELLING TECHNIQUE IN “TRANSATLANTIC” BY COLUM MCCANN

Sh.Rakhimova, MA student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola amerikalik yozuvchi Kolum MakKanning “TransAtlantika” romanidagi hikoya qilish usullarini tahlil qiladi, mavzuni chuqurlashtirish va xarakter rivojlanishini yaxshilash uchun savollar va metaforalardan foydalanishga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: bayondagi savol, parchalanish, parcha-parcha hikoya, kontseptual metafora, stilistik vosita.

Аннотация. В этой статье анализируются повествовательные приемы в романе американского писателя Колума Макканна «ТрансАтлантик» и основное внимание уделяется использованию вопросов и метафор для углубления тематического исследования и улучшения развития персонажей.

Ключевые слова: вопрос в повествовании, фрагментация, фрагментарное повествование, концептуальная метафора, стилистический прием.

Abstract. This article analyzes narrative techniques in the novel “TransAtlantic” by American writer Colum McCann, and focuses on the use of questions and metaphors to deepen thematic exploration and enhance character development.

Key words: question-in-the-narrative, fragmentation, fragmentary narrative, conceptual metaphor, stylistic device.

Introduction. This article examines the narrative techniques in Colum McCann's novel “TransAtlantic”, specifically focusing on the use of questions and metaphors within the text. Through detailed textual analysis, we explore how these elements contribute to character development and thematic depth, enhancing the reader's engagement and understanding. The discussion is framed by theoretical perspectives that underscore the unique impact of these stylistic choices.

Methodoly. This article employs a qualitative textual analysis to explore narrative techniques in Colum McCann's “TransAtlantic”. We focus on the use of question-in-the-narrative and metaphor, analyzing specific passages to understand how these elements enhance character development and deepen themes. Theoretical insights from literary theorists like I.R. Galperin and F.M. Khajieva frame our discussion, highlighting the emotional and reflective impacts of narrative questions. Additionally, we examine how metaphors in the text act as conceptual tools, aiding reader engagement and reflection.

Main part. Question-in-the-narrative stands out from common questions in literature. This technique is used to enrich character development and explore themes deeply. These questions are embedded in the narrative, often left open-ended to stimulate thought rather than seek straightforward answers. They invite active reader engagement, prompting reflection on complex themes like morality or social injustice. Unlike common questions that aim for direct responses or move the plot forward, questions-in-the-narrative offer insights into characters' thoughts and emotions, deepening the emotional and intellectual impact of the story.

1. He wanted to know more about the rumors of underground forces. Some of the faces around him smarted. Perhaps he could be told more of Catholic emancipation? Had they read O'Connell's fervent denunciations? Was it true that Irish harpists once had their fingernails plucked so they could not play the catgut? Why had the Irish been deprived of their language? Where were the votaries of the poor? [4, 70]

In Colum McCann's “TransAtlantic”, the syntactical device of question-in-the-narrative vividly captures Frederick Douglass's inner conflict after meeting with Irish activist Daniel O'Connell. This series of fragmented questions effectively mirrors Douglass's confusion and urgency as he investigates complex social and political issues.

The fragmented structure of these questions quickens the narrative's pace, drawing readers into Douglass's rapid, exploratory thought process. This disruption in the narrative flow makes readers pause and consider each query, enhancing their engagement with the text. Rather than passively receiving information, readers are encouraged to actively ponder alongside Douglass.

This stylistic choice also prompts readers to reflect on their own knowledge and assumptions about the historical injustices discussed. By leaving the questions unanswered, McCann fosters a dialogue between the text and its audience, creating a more interactive reading experience. F.M.Khajieva claim that questions-in-the-narrative have a specific purpose: "question-in-the-narrative is stronger than a simple sentence and has a greater impact on the reader because, when a question begins to fulfill function not directly arising from its linguistic and psychological mature, it may have a certain emotional charge. Question-in-the- narrative is a case in point. Here, its function deviates slightly from its general signification." [2, 117] Thus, in our context, it is clear that McCann uses questions-in-the-narrative to evoke deep emotions and engage readers in examining injustices. This approach heightens the narrative's emotional impact and challenges readers to rethink historical events and their meanings.

Additionally, these fragmented questions underscore the complexity of the historical and cultural narratives that Douglass is trying to understand. They portray him as a learner, someone navigating a new oppressive context while still advocating for justice. This approach not only humanizes Douglass but also mirrors the reader's journey through the novel, challenging both to reconsider notions of history and justice. The use of fragmented questions in the narrative is a powerful tool that deepens reader engagement and enhances the exploration of historical and cultural themes in "TransAtlantic".

2. *What was a life anyway? An accumulation of small shelves of incident. Stacked at odd angles to each other. The long blades of an ice saw cutting sparks into a block of cold. Sharpening the blades, seating them, slotting them into handles. Leaning down to make the cut. A brief leap of ember in the air.* [4, 221]

In Colum McCann's "TransAtlantic", Lottie, Emily's daughter, engages deeply with life's existential questions. Known for her thoughtful and observant nature, Lottie reflects on life's essence through a thought-provoking question and compelling metaphors. Her character, informed by the experiences and narratives she inherits from her mother, Emily, a former journalist and aviator, is characterized by a reflective depth that perceives life through a lens of layered complexities.

Her question, "What was a life anyway?" interrupts the narrative flow, drawing readers into a moment of introspection alongside her. This rhetorical technique engages readers, making them co-participants in her philosophical exploration, thus deepening the connection to her character.

This narrative strategy enhances the thematic depth of the novel and deepens reader engagement. Through her questions and metaphors, McCann not only explores existential themes but also showcases how Lottie's introspective nature enriches our understanding of life's fleeting beauty and complexity.

Moreover, this passage is rich in metaphor, which also help to understand the question Lottie asks. First, "an accumulation of small shelves of incident" depicts life as a disjointed collection of experiences. Each shelf holds different events, suggesting life is comprised of various, unconnected moments that together form a personal history. Secondly, "the long blades of an ice saw cutting sparks into a block of cold" suggests that life's routine can be punctuated by moments of intense brilliance. The metaphor of sparks flying from the ice reflects how extraordinary moments can emerge from everyday monotony. Thirdly, "a brief leap of ember in the air" emphasizes the fleeting nature of life's peak experiences. This image highlights how these moments, while brief, are intensely bright and memorable, underscoring the temporary yet impactful nature of life's highlights.

These metaphors collectively present life as a mix of stored memories, brief intense occurrences, and short-lived peaks, adding a layer of complexity to the narrative by portraying life as both fragmented and ephemeral. Moreover, such usage of metaphors reflects Lacoff and Johnson's idea on conceptual metaphors, who say that "metaphorical concepts provide ways of understanding one kind of experience in terms of another kind of experience." [3, 486] In this example, Lottie's character serves as a conduit for exploring profound questions about existence, making the abstract tangible and relatable.

Conclusion. In conclusion, Colum McCann's "TransAtlantic" utilizes stylistic techniques like questions-in-the-narrative and rich metaphors to enhance its storytelling. Through characters such as Frederick Douglass and Lottie, the novel prompts readers to reflect on historical and existential issues. Douglass's questions about freedom and oppression, alongside Lottie's introspective queries and metaphors, invite readers to contemplate life's transient nature and broader themes like justice and the human condition. McCann's novel not only recounts historical events but also challenges readers to consider deep philosophical questions, making it a significant exploration of life and liberty.

REFERENCES:

1. Gal'perin, I. R. Stylistics. Moscow: "Higher School Publishing House", 1977.
2. Khajieva F.M. Theoretical Aspects of the Language Learned (Interpretation of the Literary Text). Bukhara: Durdona, 2023.
3. Lakoff, George, and Mark Johnson. "Conceptual Metaphor in Everyday Language." The Journal of Philosophy, vol. 77, no. 8, Aug. 1980, p. 453, <https://doi.org/10.2307/2025464>.
4. McCann, Colum. Transatlantic. Bloomsbury, 2014

UDC 81'1

SCALAR IMPLICATURE IN NON-FICTION TRAVEL WRITINGS ABOUT CENTRAL ASIA

M.M.Rakhmatova, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Sayohat yozish kabi badiiy bo'lmagan janrlarda implikatura o'quvchining matnni talqin qilishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Mualliflar ko'pincha nozik nuanslarni, asosiy taxminlarni yoki jiddiy dalillarni aniq ko'rsatmasdan etkazish uchun implikaturadan foydalanadilar. Bunga quyidagi maqolada tasvirlangan turli lingvistik usullar yordamida erishish mumkin.

Kalit so'zlar: Sayohatnoma, implikatura, skalar, an'anaviy, so'zlashuv, maksimlar, badiiy adabiyot, janr

Аннотация. В жанрах нон-фикшн, таких как путевые заметки, имплицатура играет значительную роль в формировании читательской интерпретации текста. Авторы часто используют имплицатуру, чтобы передать тонкие нюансы, основополагающие предположения или убедительные аргументы, не указывая их явно. Это может быть достигнуто с помощью различных лингвистических приемов, которые описаны в следующей статье.

Ключевые слова: Травелог, имплицатура, скалярный, конвенциональный, разговорный, максимы, нон-фикшн, жанр.

Abstract. In non-fiction genres, such as travel writings, implicature plays a significant role in shaping the reader's interpretation of the text. Authors often use implicature to convey subtle nuances, underlying assumptions, or persuasive arguments without explicitly stating them. This can be achieved through various linguistic devices, that are described in the following article.

Key words: Travelogue, implicature, scalar, conventional, conversational, maxims, non-fiction, genre

Introduction. Implicature in non-fiction genres is an interesting area of study that explores how meaning is conveyed beyond the literal interpretation of words. In the context of linguistic communication, implicature refers to the additional information that is conveyed implicitly through a speaker's choice of words, tone, or context. It often involves the listener inferring the speaker's intended meaning based on shared knowledge or conversational norms (Levinson, 1983). In non-fiction genres, such as travel writings, implicature plays a significant role in shaping the reader's interpretation of the text. Authors often use implicature to convey subtle nuances, underlying assumptions, or persuasive arguments without explicitly stating them (Rakhmatova, 2023). This can be achieved through various linguistic devices, such as:

1. Presuppositions: Authors may rely on presuppositions, which are underlying assumptions that the reader is expected to accept as true (Sperber & Wilson, 1986). By framing their arguments within these presuppositions, authors can subtly influence the reader's interpretation of the text.

2. Scalar implicature: Scalar implicatures involve conveying meaning by choosing a weaker term over a stronger one. For example, saying "some students passed the exam" instead of "all students passed the exam" implies that not all students passed without explicitly stating it (Levinson, 1983).

3. Conversational implicature: Based on Grice's Cooperative Principle, conversational implicature occurs when speakers adhere to the principles of cooperation, relevance, and informativeness in communication (Grice, 1975). Listeners infer the speaker's intended meaning by assuming that the speaker is being cooperative and truthful.

4. Contextual implications: Authors can rely on the context in which the text is presented to convey additional meaning. This can include cultural references, shared knowledge, or the overall theme of the text.

Methods. To analyze implicature in non-fiction genres, researchers often employ methods such as discourse analysis, pragmatic analysis, and critical reading strategies. By closely examining the linguistic cues, rhetorical devices, and contextual clues within a text, readers can uncover the implicit meanings and implications conveyed by the author. Implicature in non-fiction genres adds depth and complexity to the

way meaning is communicated and interpreted in written texts. By understanding the linguistic ways of inferring meaning through implicature, readers can engage more critically with non-fiction texts and appreciate the nuances embedded within them. The implicatures in the text “A New Ride to Khiva” by Robert Jefferson, “Exploration in Turkestan” (1905) by Raphael Pumpelli and “The Transcaspian Railway” by Curzon G. (1889) suggest a complex interplay of curiosity, ambition, intellectual stimulation, and a deep appreciation for the region's historical and archaeological heritage. The author's internal conflict between past achievements and future aspirations underscores a continuous quest for knowledge and discovery in the fascinating landscapes of Central Asia.

Analysis. Scalar implicature and conventional implicature can be analyzed in the provided text using Gricean maxims to understand the implied meanings behind the explicit statements. Let's break down the text for each type of implicature:

1. Scalar Implicature: Gricean Maxim: Maxim of Quantity Pumpelli (1905) explicit stating Scalar implicature: "Another very significant feature..." implies the use of the "very significant" that the mentioned feature is not just important but holds exceptional importance compared to other features mentioned in the text or possibly even beyond what has been explicitly stated. The author is emphasizing the exceptional nature of this particular feature, suggesting that it stands out significantly.

2. Conventional Implicature: Gricean Maxim: Maxim of Quality Explicit Statement expressed through Conventional implicature: "retaining decorative motifs... directly derived from Graeco-Buddhist art..." (Curzon, 1889) The mention of decorative motifs derived from Graeco-Buddhist art implies that the wood-carvings found in the region are not merely aesthetically pleasing but also hold historical and cultural significance. By invoking the source of these motifs, the author is indicating a deeper connection to a specific artistic tradition and heritage that enriches the understanding and appreciation of the findings.

3. Gricean Maxims Relevance to Scalar and Conventional Implicature: Quantity: The text adheres to this maxim by providing specific details about the abundance of fine wood-carving motifs derived from Graeco-Buddhist art. The use of terms like "abundance" supports the idea of a significant presence of these motifs, enhancing the understanding of the cultural influence in the region. Quality: The author's detailed descriptions and references to specific artistic influences from Gandhara and Chinese Turkestan align with this maxim by ensuring the accuracy and reliability of the information presented.

Relation to Scalar and Conventional Implicature: The elaboration on the racial type of the Darelis and the subtle differences in their features suggest a nuanced understanding of the population in the region. This attention to detail enhances the conventional implicature related to the cultural and anthropological aspects of the findings. The nuanced descriptions also contribute to the scalar implicature by highlighting the author's keen observation skills and ability to discern subtle distinctions that may not be immediately apparent, implying a depth of knowledge and expertise in the subject matter.

Conclusion. The texts utilize scalar implicature by emphasizing the exceptional significance of certain features and conventional implicature by delving into the cultural and historical implications of the findings. The adherence to Gricean maxims, particularly Quantity and Quality, ensures that the information presented is relevant, accurate, and enriched with implied meanings that deepen the reader's understanding of the subject matter. The text provided by Curzon (1889) contains several elements of implicature which can be analyzed for a comprehensive understanding:

1. Explicit Meaning: The texts explicitly mention the results of a past journey through Eastern Turkestan, western China, and Tibet, while highlighting the allure of a potential future Central-Asian expedition due to the geographical and archaeological attractions of the region.

2. Implicature through Contrast: The author's statement that despite the abundant results from the previous journey, the eyes are still drawn to plans of a new expedition implies the insatiable curiosity and thirst for exploration. This suggests that the author is not content with past achievements and seeks further challenges and discoveries.

3. Implicature through Negation: The phrase "could not keep my eyes long from turning towards plans of another Central-Asian expedition" suggests that the desire for a new expedition is so strong that even remarkable past achievements are unable to divert the attention from future prospects. This implies a deep-seated passion for exploration and discovery.

4. Implicature through Hypothetical Reasoning: The mention of the "mere 'call of the desert'" hints at a deeper motivation beyond just the natural appeal of the environment. The author seems to suggest that there is a deeper, more profound reason driving the desire for another expedition, possibly related to the allure of geographical puzzles and archaeological mysteries waiting to be uncovered.

5. Implicature through Enumeration: By listing the joint influences of Buddhist India, China, and the Hellenized Near East on the ancient civilization in the region, the text implies a rich historical and

cultural context that adds to the fascination of exploring the area. This enumeration suggests a multi-layered tapestry of influences that the author finds intriguing.

6. Implicature through Recollection: The author's recollection of missed opportunities for exploration in the vast region during previous travels emphasizes a sense of unfinished business and unexplored potential. This suggests a desire to revisit and delve deeper into areas that were previously left unexamined due to time constraints.

7. Implicature through Nostalgia: The mention of ruined sites abandoned to the desert preserving relics of an ancient civilization evokes a sense of nostalgia and reverence for the past. This hints at a sentimental attachment to the region's history and archaeological significance, driving the author's longing to return and uncover more hidden treasures.

REFERENCES:

1. Grice, H. P. (1975) "Logic and conversation". In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
2. Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Jefferson Robert (1900) "A New Ride to Khiva", New York, New Amsterdam Book company
4. Pumpelli Raphael (1905) "Exploration in Turkestan" Washington, Carnegie Institution of Washington
5. Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
6. Curzon G. (1889) *The Transcaspian Railway. The proceedings of royal geographical society and monthly record of geography*, May, 1889. Vol.11

UDC 078

CREATIVE WAY OF THE GREAT ADIB ALP JAMAL

D.Z.Rasulmuhamedova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

M.Kuchkarova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqola atoqli o'zbek yozuvchisi Alp Jamolning ijodi va hayot yo'li, uning sehrli ijodi, o'zbek adabiyoti, dramaturgiyasi va telejurnalistikasiga qo'shgan ulkan hissasiga bag'ishlangan. Mohir adibning mashaqqatli hayoti, o'ziga xos ijodiy yo'li tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: "Mushtum", "Qabriston", "Otalar so'zi – oqilning ko'zi", "Toshteshar", "Saylanma", "Arosat", "Quvg'in", "Bevafo yaqin", "To'ydagi tutin", "Mexribonlar", "G'izg'izon", *televizion miniatyura teatri, telenovella, intermediya.*

Аннотация. *Данная статья посвящена творчеству и жизненному пути известного узбекского писателя Алпа Джамала, его магическому творчеству и большому вкладу в узбекскую литературу, драматургию и тележурналистику. Анализируется нелегкая жизнь опытного писателя и его уникальный творческий путь.*

Ключевые слова: «Муштум», «Кабристон», «Оталар соъзи – ақилнинг коъзи», «Тоштешар», «Сайланма», «Аросат», «Кувгин», «Бевафо якан», «Тойдаги тутин», «Мексрибонлар», «Гизгизон», *театр телевизионных миниатюр, теленовелла, интерлюдия.*

Abstract. *This article is devoted to the work and life paths of the famous Uzbek writer Alp Jamal, to his magical work and his great contribution to Uzbek literature, dramaturgy, and television journalism. The difficult life of a skilled writer and his unique creative path are analyzed.*

Key words: "Mushtum", "Qabriston", "Otalar so'zi – aqilning ko'zi", "Toshteshar", "Saylanma", "Arosat", "Quvg'in", "Bevafo yakan", "To'ydagi tutin", "Mexribonlar", "G'izg'izon", *television miniature theater, telenovella, interlude.*

Our famous writer Alp Jamal - Jamoliddin Asomiddinov (Alp Jamal), whom we are talking about today, was born on August 20, 1915 in the Chuvalachi quarter of Tashkent city. He was native from Tashkent. The writer's father, Assomiddin Mirazimboy, is very attentive to his son and children. Being a demanding person, he educated his children at home and gave them knowledge. The father, who was dear to poets and creative people such as Miskin, Khislat, Tavallo, was perfectly engaged in educating his children at home [1].

This process of education can be recognized as a correct idea if the writer's further creative path is clearly defined, because the writer is very intelligent, loves folk oral works, knows the Persian language well, and has reached the level of interpreting and analyzing Arabic writings and texts very correctly. That is why Fozil Yo'ldosh works together with his son in the folklore branch of the Institute of Language and Literature. On this basis, he was hired at the institute. This situation did not last long. According to the requirements of the time, at the big conference dedicated to Navoi, scientists objected to the statements that "Navoi was against religion, he was even irreligious", citing examples from the works of the famous historian scientist Khondamir, and told information that Navoi built many mosques and that he himself prayed in those mosques. With the style of the times and the rules of the times, the writer was dismissed

from his job on the same day, and again severely persecuted for not being able to do it. In this way, the writer wandered without work for two years, and finally he simply got a job as a check collector (Check collector - a ticket collector is a person who collects the fee paid by the sellers of products in the market for placing and selling their products somewhere) (in the Chorsu market) (because at that time, those who were under political persecution were not accepted for government jobs at all). Despite working in the market, the writer did not stop his work, on the contrary, he wrote many comic works and published them in magazines and newspapers such as "Mushtum", "Qizil O'zbekiston". It was during these years that a terrible event happened in the life of the writer. Alpiddin Jamoliddinov, the eldest son of Adib, died tragically at the age of 13. This situation had a strong impact on the spiritual world of the writer. Because of this incident, Alp Jamal began to create his later works under the pseudonym "Alp Jamal". After that, there were changes in the work of the writer. In 1961, the writer, who joined the Uzbek television and radio company as an ordinary reporter, started a sharp work, and through this, it can be observed that a new creative person erupted like a volcano in Uzbek literature. In this way, creativity slowly began to reach its peak. In 1969, the famous director Mirabbos Mirzaahmedov's work called "Qabriston", which was a huge sensation on the television of Uzbekistan, was shown in the program "O'talar so'zi – aqilning ko'zi". In those days, works like this work were not created, and even there was never a show on the topic of the cemetery on the television of Uzbekistan. Of course, this work became very popular among the Uzbek people, many letters came from the audience.

Soon after that, the literary works of Ketin became popular among our people, for example, in the work "Toshteshar" the topic of acute social life was raised and discussed ten times, as they say. Correct speech, honesty, sincerity, humility, faith were the main weapons of the writer. That is why the literary works have been criticized many times. Mental stress, nervous breakdowns - Alp Jamal did not break his mood, on the contrary, he tried to work harder in accordance with the rules of that time. As a result of these criticisms, there are several versions of the works. In 1999, after the death of their father, the children of the writer collected the works of Alp Jamal and published them in the form of a large "Saylanma". Because the writer was very humble, he did not have the opportunity to constantly publish his works, and copies of some of his works were not preserved.

Let's not get acquainted with any of the works of the writer, if the issues of sincere love and consequences, honesty, honesty, education, and true friendship are glorified.

In his comic works full of irony, the vices of conceit, arrogance, vanity, bribery, laziness, lies, arrogance, and irreligion are condemned. This type of works was appropriate and characteristic of the theater of miniatures, which is one of the most expensive shows of the writer on the television of Uzbekistan. At that time, the theater of television miniatures, which was very successful, began to work in close contact with writers and artists such as Alp Jamal.

Theater of miniatures is a type of theater. The repertoire consists of compact works (one-act play, interlude, mukallid, monologue, comic - story, comedy, etc.), sometimes subordinated to a common content (plot). Shortcomings in life, funny events, everyday problems and topical issues are expressed with satire and humor. Modern miniature theater in European style appeared in France in the second half of the 19th century. The roots of this genre of entertainment in Uzbekistan go back to the clown theater that appeared in ancient times. Miniature theater in the national style has developed in accordance with the spirit of the time, adopting many forms of the art of clowning and entertainment. Since 1962, the "Television Miniatures Theater" has been operating under the "Yoshlik" studio of Uzbekistan Television. Alp Jamal was able to adapt to this genre very quickly and won the hearts of miniature lovers with his many works.

Alp Jamal's skill was such that no matter which work you take, a person will find the idea he needs very easily. The topics raised in the works were popular, popular, wide-ranging, very quickly captured by readers and viewers, and quickly stored in their memory.

Alp Jamal is a prominent, nationally known author of numerous interludes, television plays, and television novels. The interludes he created during his life were the best of the television miniature theater, rich in strong satire and humor, and distinguished by meaningful features. During his lifetime, the creator authored more than 200 interludes, and more than 20 of them continue to please the audience repeatedly in the television version for the last 40 years.

At this point, I felt that the following thoughts of the famous literary scholar B. Karimov were also relevant to my writer Alp Jamal, whose life and work I studied: "Truthfully, today it is very difficult to find young people who call themselves critics and have a firm goal of working in this field in the future. . Why? No one likes criticism. Secondly, a critic does not mean that he constantly rains down words like a stone, guides and teaches the people of creativity with a spear. Literary criticism is a very important work. In this, aesthetic taste, analysis, evaluation, showing the beauty of the work of art are in the leading

position. Literary-theoretical criteria of the critic are formed after serious reading, discussion, synthesis and analysis of artistic and scientific-theoretical works. If many people are not satisfied with literary criticism today, then there is a flaw in the formation. People of artistic creation and writing. Light upon light when the reader is reading. The written work is excellent, wonderful, instructive in every way. What if the reader doesn't read exactly that? Saying "Read, my dears" is also a task of literary criticism." [1]

According to the opinion of a famous scientist, a true artist should be able to adapt his work to the people's spirit when he presents it to the public - "If the soul is contaminated, it is very bad." It is difficult for a person with an unclean spirit to be a perfect person. A person with a dirty soul is dirty in heart and a liar. Fiction and art deal with the psyche. But there is no clear formula for spirituality. A person often cannot accurately diagnose his own psyche. Therefore, the human psyche cannot be fully expressed even in fiction. Literature is the alphabet of human psyche.

Alp Jamal, a sincere artist whose works can reach the psyche of our people even today, was one of such persons. Because he was extremely honest and sincere, who was oppressed by the regime of the former Shura period, he was able to enter the ranks of writers who won a place in the hearts of the people with his words and voice, even though it was at the cost of great hardships.

Alp Jamal's stage works such as "Toshteshar", "Arosat", "Quvg'in", "Bevafo yakan", "To'ydagi tutun", "Mehribonlar", "G'izg'izon" were staged several times in Tashkent city and regional theaters. In this way, the writer is considered one of the writers who made a great contribution to Uzbek literature, dramaturgy, comedy, and television journalism. Despite this, the work of the writer has not been fully studied until now, and the issues of artistic poetics, dramaturgical skill, skill of creating images in his works should be turned into a complete research object and analyzed separately. It is necessary to emphasize. Because in today's literary process, it is a very sad situation that the works of Alp Jamal's sharp skills are still not studied and are left out of the attention of literary critics. In the future, if scientific studies, shows, and documentary films are made about Alp Jamal, it will not be surprising if the bright figure of a real creator will once again be revived in the memory of our people.

REFERENCES:

- 1."Alp Jamal haqida xotiralar".T.2000 year. (A. Asomiddinov, publisher of the collection)
2. A.Asomiddinov. Otam bilan suhbatlarim.T. "Sharq" publication 2003.
3. B.Karimov."Ruhiyat alifbosi". T.G'.G'ulom publication 2018 year.

UO'K 811.161.1

BUGUNGI KUNDA ZID MA'NOLI SO'ZLAR O'QUV LUG'ATI TUZISHNING LINGVISTIK ASOSLARI

X.N.Raxmatova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Zid ma'nolilik munosabati har doim lug'atshunoslikning e'tibor markazida bo'lib kelgan. Zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzish va ularni til ko'rpularida teglash masalalari bugungi dolzarb vazifalardan. Mazkur maqolada bugungi kunda zid ma'noli o'quv lug'ati tuzishning lingvistik asoslari ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *leksik antonimlar, frazeologik antonimlar, frazeologik-leksik antonimiya, affeksal antonimiya, kontekstual antonimiya.*

Аннотация. *Отношение противоположного значения всегда было в центре внимания лексикологии. Создание словаря слов с противоположным значением и разметка их в языковых корпусах – одна из актуальных задач современности. В данной статье раскрываются лингвистические основы современного построения учебного словаря противоположного значения.*

Ключевые слова: *лексические антонимы, фразеологические антонимы, фразеолого-лексическая антонимия, аффиксальная антонимия, контекстуальная антонимия.*

Abstract. *The relation of opposite meaning has always been in the center of attention of lexicology. Creating a vocabulary of words with opposite meanings and tagging them in language corpora is one of today's urgent tasks. This article reveals the linguistic foundations of today's construction of an educational dictionary with the opposite meaning.*

Key words: *lexical antonyms, phraseological antonyms, phraseological-lexical antonymy, affexal antonymy, contextual antonymy.*

O'quv lug'atchiligi tarmog'i jahonning ilg'or davlatlarida o'rta asrlardayoq paydo bo'lib, turli yoshdagi ta'lim oluvchilarga mo'ljallangan lug'atlar sirasiga kiradi. Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni ma'naviy barkamol, umummilliy qadriyatlariga sodiq qilib tarbiyalash talabi o'quv lug'atlarga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Yalpi axborotlashuv, texnika asrida bolalarni kitobga jalb qilish oson

kechmaydi. O'quvchi kerakli ma'lumotni tez va qulay topish yo'llarini izlaydi, o'quv lug'atlari uning yoshi, qiziqishlari, dunyoqarashiga mos tuzilib, e'tiborini torta oladi. Shuning uchun ham dunyo tilshunosligida bugungi kunda lingvistika bo'yicha bir qancha fundamental tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish yo'nalishida amaliy tadqiqotlarga e'tibor qaratilmoqda. Xususan, leksik-semantik aspektida bajarilgan tadqiqot natijalaridan nazariy va amaliy leksikografiya sohasida keng foydalanish zarurati ortib bormoqda. Zid ma'nolilik munosabati har doim lug'atshunoslikning e'tibor markazida bo'lib kelgan. Zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzish va ularni til ko'rpularida teglash masalalari bugungi dolzarb vazifalardan.

Jahon tilshunosligida tildan amaliy foydalanish ko'nikmalarini oshirish, tilni tasvirlash bilan birga uni tez va oson o'qitish maqsadini birlashtirgan lingvodidaktik vositalar tadqiqiga e'tibor kuchaymoqda. O'tgan asrning boshlariga kelib ko'plab rivojlanayotgan davlatlarda nafaqat til o'rganish, balki yuksak salohiyatga ega, ma'naviyatli, umummilliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxsni tarbiyalashning muhim vositasi deb o'quv lug'atlari tan olindi. Shuning uchun ham mana shunday globallashuv sharoitida milliy madaniyat fenomenining asosiy belgisi bo'lgan tilning mavqeini saqlab qolish, axborot-kommunikatsiya, internet tiliga aylanish darajasini oshirishda ta'limning turli bo'g'inlari uchun o'quv lug'atlari yaratish bugunning dolzarb masalalaridan biridir.

O'zbek tilshunosligida zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzish masalasida yuksak e'tirofga loyiq ishlar qo'lga kiritilgan. Biroq tilning ijtimoiy hodisa ekanligini hisobga olinsa, lug'atlar yaratish ularni takomillashtirish, lug'at bazasini boyitib borish hamisha dolzarbligicha qolaveradi. Zotan, har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni kelajakka e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni, ona vatanga sadoqat ehtirom deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak¹. Jahon tilshunosligida leksikologiya va leksikografiya sohasi bo'yicha bir qancha samarali ishlar olib borilmoqda. XX asrda leksikografiya sohasi yuzasidan tavsifiy, qiyosiy-tarixiy va tarixiy-etimologik xarakterdagi lug'atlar ko'plab yaratildi.

Leksikografiya bo'yicha umumiy filologik hamda sohaviy lug'atlarning ahamiyati, ularni tuzish, leksikologik birlik antonim leksemalar, shuningdek, ularni maxsus filologik yoki o'quv lug'atlarda keltirish, birliklarni izohlash bo'yicha salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilgan, qator yutuqlar qo'lga kiritilgan. XX asrning o'rtalariga kelib jahon tilshunosligida leksikografiyada nazariya yaratish zarurati tug'ildi. V.V.Morkovkin, undan so'ng L.Myorfi, P.Edmons, G.Xirst, S.Felbaum kabi olimlar o'quv lug'atlariga doir salmoqli ishlarni olib borishgan. X.Berxengoltz, D.Bosman, F.Hausman, J.Lyons kabi olimlar zid ma'noli so'zlar, ularning ma'nolari, lug'atlar bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib borishgan va o'zlarining qimmatli fikrlarini bildirishgan.

Milliy tilshunosligimizda ham lug'atchilikka e'tibor tilshunoslikning eng muhim tarmog'i sifatida Mahmud Qoshg'ariy davridanoq boshlangan. O'zbek lug'atchiligi ikki - nazariy va amaliy yo'nalishda rivojlangan. Lug'atchilikning nazariy muammolariga-lug'atshunoslikka ham ma'lum darajada e'tibor qaratilgan. O'zbek tilshunoslaridan M.Mirtojiyev, Sh.Rahmatullayev, N.Mamatov, R.Shukurov, A.Hojiyev, D.Abdullayeva, Y.Odilov kabi olimlar tadqiqotlarida zid ma'noli so'zlarni sistem-struktur tilshunoslik nazaridan tahlil qilishgan. Ushbu tadqiqotlar zid ma'noli so'zlarning atrofli so'zlarning atroflicha o'rganilgan bo'lishiga qaramay, hali o'zining to'liq yechimini topmagan qator muammolar mavjud. Xususan, o'zbek tilshunosligida aynan zid ma'noli so'zlarning leksikografik talqinida maxsus o'quv lug'atlari tuzish va uni takomillashtirish o'z tadqiqini kutayotgan masalalardan.

O'zbek tilida zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzishning o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini ochib berishda zid ma'noli so'zlarning sistem-struktur, tarixiy-etimologik tahlillarini amalga oshirish va zid ma'noli o'quv lug'atlarini tuzish bo'yicha tegishli tavsiyalar berish kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

O'zbek tilidagi zid ma'noli so'zlarning o'quv lug'atlarda berilishi, semantik tavsifini takomillashtirish asosida ularni o'zbek leksikografiyasida yaratilishi ko'zda tutilayotgan lug'atlar uchun paydo bo'ladigan lingvistik muammolarni ochib berishdan iborat.

Bugungi kunda o'zbek tili lug'atlarida zid ma'noli so'zlarning berilishi va undagi muammolarni aniqlash natijasida quyidagilar tahlil qilindi:

tahlil natijasida aniqlangan kamchiliklar yuzasidan zid ma'noli o'quv lug'atlarini takomillashtiruvchi takliflar berish;

o'zbek tilida yaratilgan zid ma'noli o'quv lug'atlarida keltirilgan zid ma'noli so'zlarni izohlashga yondashuvni dalillash;

zid ma'noli o'quv lug'atlarida zid ma'noli so'zlar qatori tuzishning tasniflarini ishlab chiqish va sistem tabiatini ochib berish;

maktab darsliklariga kiritilgan zid ma'noli so'zlar o'quv lug'atini ishlab chiqishda terminlarning adabiy til va boshqa turkiy tillarga mansubligini aniqlash;

zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati tuzilishini aniqlashdan iborat.

Bugungi kunda yaratiladigan zid ma'noli o'quv lug'atlarining ahamiyati shundan iborat:

zid ma'noli so'zlar o'quv lug'atida berilgan zid ma'noli so'larning leksikografik talqiniga doir qismida ko'rsatilgan, ammo lug'atda amal qilinmagan q., ayn. uslubiy belgilar orqali ifodalashdagi ikkita leksik dublet va variantdosh so'zlarning chegarasi bilan bog'liq munozarali o'rinlar aniqlanib, ularni bartaraf etishda leksik dubletlar uchun dubl. uslubiy belgisi, variantdosh so'zlar uchun esa var uslubiy belgisi qo'langan;

zid ma'noli so'zlar o'quv lug'atlarining ona tilidan foydalanish samaradorligini hamda xorijiy tillarni tez va samarali o'rgatish, shuningdek yosh avlodni milliy va madaniy qadriyatlarga sodiq qilib tarbiyalashning muhim vositasi ekanligi asoslangan;

zid ma'noli so'zlarining ta'lim jarayonida adabiy til va o'zbek xalq shevalarida hamda turkiy tillarda qo'llanishidagi fonetik, leksik-semantik farqlari aniqlanadi hamda faktik materiallar asosida dalillanadi;

zid ma'noli so'zlar o'quv lug'atlarining ta'limiy va tarbiyaviy vazifalari, zamonaviy va an'anaviy tiplari, tarkibiy tuzilmasi bilan bog'liq lingvistik masalalar, ularni yaratishning asosiy – lingvistik, psixologik, sotsiologik va semiotik mezonlari yoritilgan;

o'zbek tilida yaratilayotgan yangi avlod o'quv lug'atlarining mazmuni(kontent) va saviyasini lingvistik, lingvodidaktik nazariya va kompyuter texnologiyalari asosida oshirish, korpusini milliy ta'lim kontsepsiyasi talablari asosida takomillashtirish va zamonaviy leksikografik tamoyillar korsatilgan;

zid ma'noli o'quv lug'atlari qamrovini ta'limiy korpus asosida kengaytirish, uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlariga mo'ljallangan lug'atlarni leksik darajalar asosida tuzish, ularni elektronlashtirish, foydalanuvchilarda leksikografik komponentlikni oshirish bilan bog'liq leksik boylik mezonlari belgilangan.

O'zbek tilshunosligi, xususan, o'zbek o'quv leksikografiyasi uchun muhim ilmiy-nazariy ma'lumot bergan, yangi avlod zid ma'noli o'quv lug'atlari yaratishning lingvodidaktik asoslarini aniqlashda amaliy ahamiyat kasb etgan lug'atlar yaratish bugunning dolzarb masalalaridan biridir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zid ma'noli so'zlar o'quv lug'atlarining mamlakatimizda o'zbek tilini zamon talablari asosida rivojlantirish, davlat tili sifatidagi o'rni va nufuzini yanada mustahkamlash va til siyosatini takomillashtirish sohasida olib borilayotgan ishlarni amalga oshirishning muhim vositalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг 30 йиллиги муносабати билан сўзланган нутқ / Халқ сўзи, № 218-сон, 22.10.2019.
2. Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. ...филол. наук. – Москва, 1990. –162 с.; Murphy M.L. Semantic relations and lexicon. // CUP. 2003. Synonymy. ELL. – P. 376-378.; Edmonds P, Hirst G. Near-synonymy and lexical choice. // Computational Linguistics, 2002, MIT Press. № 28 – P. 105-144; Fellbaum C. WordNet: An electronic lexical database. – Cambridge, MA: MIT Press, 1998.– 423 p.; Bergenholtz Henning. Klassifikation in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 53.3, 2009, 275–288.; Bosman D.B. et al. (eds.) Tweetalige woordenboek/Bilingual Dictionary. – Cape Town: Tafelberg, 1984.; Hausmann Franz Josef. 1990. The dictionary of synonyms: discriminating synonymy. Hausmann, F.J. et al. (eds.) 1989-1991.; Wörterbücher. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Berlin: De Gruyter, 1067-1075.; Lyons John. Introduction to theoretical linguistics: Cambridge, "Cambridge University Press". – 1968

UO'K 80.0

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAZA-TA'M SEMASINI IFODALOVCHI

LEKSEMALAR

G.Z.Roziqova, f.f.d., prof., Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona
M.M.Toshmatova, o'qituvchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ingliz va o'zbek tillarida maza-ta'mni ifodalovchi semalarni asosan sifat so'z turkumi doirasida uchratamiz, akraasiyat hollarda esa maza-ta'm ifodalovchi birliklar ko'chma ma'noda ishlarilib atoqli otga aylanish holatlarini ham uchratamiz. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida maza-ta'mni ifodalovchi birliklarni o'z va ko'chma ma'noda qo'llanilgan holatlarini bir-biriga qiyoslagan holatda tahlil etadi.

Kalit so'zlar: maza-ta'm, dennotativ ma'no, konnotativ ma'no, shirin, achchiq, lingvokulturema, sema.

Аннотация. В английском и узбекском языках термины, выражающие вкус, мы встречаем преимущественно внутри группы прилагательных, а в случаях акрации единицы, выражающие вкус, употребляются в переносном смысле и становятся именами собственными. В данной статье анализируются единицы, обозначающие вкус в английском и узбекском языках, в сравнении с их прямым и переносным употреблением.

Ключевые слова: вкус, денотативное значение, коннотативное значение, сладкое, горькое, лингвокультура, сема.

Abstract. In the English and Uzbek languages, we find the terms expressing taste mainly within the adjective group, and in cases of acuracy, the units expressing taste are used in a figurative sense and become proper nouns. In this article, the units representing taste in English and Uzbek languages are analyzed in comparison with their literal and figurative use.

Key words: taste, denotative meaning, connotative meaning, sweet, bitter, linguocultrema, meaning.

Ingliz va o'zbek tillarida maza-ta'mni ifodalovchi birliklar ya'ni semalar faqatgina belgi manosini ifodalab qolmay, nutqiy ifoda semalarini ham o'z ichiga oladi. Bunday semalar matn bilan bog'liq holda yuzaga chiqadi. Maza-ta'm bildiruvchi so'zlar lug'at boyligimizning oz miqdorini tashkil etsa-da, lekin tilimizda o'z o'rniga ega. Aynan shu so'zlar orqali insonlarda o'zlari his etgan lazzatlarini u yoki bu turlarga ajrata olish imkoniyatiga ega bo'lishadi, ya'ni shirin, yoqimli, xushta'm, mazali, hamda achchiq, nordon, o'tkir, taxir, badta'm, bemaza, badxo'r kabilar.

Ingliz tilida ta'm sifatleri ovqat yoki ichimlikning ta'mini ifodalash uchun ishlatiladi. Bular sour (nordon), bitter (achchiq), salty (sho'r), sweet (shirin), mild (chuchuk), savory (mazali), tasteless (bemaza) tangy (tahir) rich, sharp(o'tkir). Ushbu sifatlar taom yoki ichimlikning lazzat profilini tasvirlash uchun ishlatiladi va odamlarga o'zlarining taomlarini afzal ko'rishlari yoki ular boshdan kechirayotgan ta'mini tasvirlashda yordam beradi.

Ingliz tilidagi "taste" so'zi o'zbek tilidagi maza-ta'm bildiruvchi so'zlarning funksiyasini to'liq bajara oladi. Taste leksemasidan hosil bo'lgan – "tasty" so'zi o'zbek tiliga mazali, "maza-ta'mi yoqimli" ma'nosida tarjima qilinadi. Mazkur leksema ingliz tilining CAMBRIDGE lug'atida shunday tariflanadi:

1. Taste-a flavor and feeling produced by food or drink in your mouth that tells you what it is and lets you appreciate it, or the ability to have this feeling;

2. Taste-a person's approval of and liking for particular things;

3. Taste-a small amount of food;

4. Taste-to experience something for a short time;

O'zbek tilining izohli lug'atida "maza" leksemasi quyidagicha izohlangan:

1. Maza–narsalarni ta'm- lazzat bilish a'zolariga ta'sir etib, sezgi uyg'otish xususiyati;

2. Maza-qanoat hissi, rohatlanish, ruhiy zavq

3. Maza–mazali, shirin, ta'mli; antonimi mazasiz, bemaza, ta'msiz kabi ma'nolar izohlangan (O'TIL, II, 524)

Har ikki tilda maza-ta'm bildiruvchi birliklar asosan oziq-ovqat mahsulotlarini va ichimliklarni mazasini ifodalash uchun ishlatiladi, lekin ba'zan voqea-hodisa yoki holatni izohlash, ya'ni badiiy asarlarning ta'sirchanligini oshirish maqsadida konnotativ manolarda ham ishlatiladi. asosan oziq-ovqat va ichimlik maza-ta'mni aniqlash uchun o'z ma'nosida, ba'zan voqea hodisa yoki holatni izohlash, badiiylikni ta'minlash uchun ko'chma ma'nolarda ishlatiladi. Ingliz tilida "sweet", o'zbek tilida uning muqobili bo'lgan shirin sifati badiiy matnda eng ko'p ishlatiladigan leksik birlik hisoblanadi. Ingliz tilida ham o'zbek tilidagi singari shirin ta'm bildiruvchi leksemalar mavjud. "Yoqimli" maza-ta'mni bildiruvchi leksemalar ingliz tilining CAMBRIDGE lug'atida shunday izohlangan:

1. Sweet (adjective): Having a pleasant taste, often containing sugar or a similar substance.

2. Sweet (adjective): Kind, gentle, or affectionate in nature.

3. Sweet (adjective): Pleasing to the senses or mind; delightful or charming.

4. Sweet (adjective): Having a pleasing disposition or character.

5. Sweet (adjective): Used to describe something that is enjoyable or gratifying.

6. Sweet (adjective): Expressing endearment or affection.

Sweet (shirin) leksemasi har ikki tilda ham o'z ma'nosida predmetlarning maza-ta'mini anglatsa, ko'chma ma'noda voqea-hodisa yoki holatni tasvirlashda qo'llaniladi. O'zbek tilining izohli lug'atida "shirin" leksemasi shunday izohlangan.

1. Mazali, totli, shakarli, yoqimli.

2. Shirasi o'tkir shirali: shirin qovun.

3. Ta'mi yoqimli, mazali, totli: shirin sho'rva.

4. Kishi huzur qiladigan, orom oladigan, lazzatlanadigan, xush yoqadigan; shirin xayollar.

5. Ahil, totuv ma'nosida: shirin oila.

6. Shirin – qizlar ismi (O'TIL, IV, 579).

Maza-ta'm sifatleri turkumiga oid bo'lgan shirin so'zining visual ma'nosi shakar, bol, qiyom va shu kabilarning ta'miga xos belgi ma'nosidir (O'TIL, II, 417).

Maza-ta'm bildiruvchi chuchuk leksemasi ingliz va o'zbek tillarida oz miqdorda bo'lsa-da uchraydi, o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llanadi. Ingliz tilining CAMBRIDGE lug'atida:

1. The weather was mild, with a light breeze and a comfortable temperature.
2. She had a mild demeanor and always spoke softly to others.
3. The salsa had a mild flavor, making it suitable for those who prefer less spice.

Chuchuk o'zbek tilining izohli lug'atida O'TILda:

1. Chuchuk – achchiq emas, nordon emas, shirin: chuchuk olma, chuchuk suv (ichish uchun yaroqli).
2. Chuchuk – kishiga ozor bermaydigan, ko'ngilli, yoqimli, shirin: bir achchiqning bir chuchugi bor.
3. Chuchuk – ayrim tovushlarni (m, r tovushlarini) ayta olmaydigan bola haqida: tili chuchuk bola kabi ma'nolarda izohlangan (O'TIL, IV, 518).

“Yoqimsiz” maza-ta'mni bildiruvchi leksemalar: “sour” leksemasi nordon so'zining ingliz tilidagi muqobili bo'lib, “ingliz tilining CAMBRIDGE lug'atida” da quyidagicha izohlangan:

1. Sour - to become sour or to make something become sour; The lemonade was too sour for my liking.
2. Sour - to (cause to) become unpleasant or unfriendly; She had a sour expression on her face when she heard the news.

The word "sour" in English describes a taste that is sharp, acidic, or tangy. It can also refer to a person's expression or mood that is unfriendly or bad-tempered.

Ingliz tilidagi "nordon" so'zi o'tkir, kislotali yoki o'tkir ta'mni tasvirlaydi sour milk (nordon sut yoki qatiq) Bu, shuningdek ko'chma ma'noda, odamning do'stona yoki yomon kayfiyatdagi ifodasini yoki kayfiyatini ko'rsatishi mumkin sour relationship, sour experience. O'zbek tilida ham nordon leksemasi oziq-ovqat mahsulotlarining ta'mini nordon olma, nordon sut, qatiq ko'rinishida ifodalasa, ko'chma ma'noda biror narsaning yoqmaganini ko'rsatish uchun, yoqmaydigan gap eshitganda tushadigan holatni ifodalash uchun ishlatiladi.

Qayd etish kerakki, ingliz va o'zbek tillaridagi lingvokulturemalar ko'chma ma'noda ishlatilganda har doim ham bir-biriga muqobil bo'lavermaydi. Masalan, sour milk birikmasi o'zbek tilida o'z muqobiliga ega bo'lsa, sour relationship lingvokulturemasi bunday madaniyatlararo kommunikativ variantlarga ega emas. O'zbek tilida bunday ifoda uchramaydi.

Tetiklantiruvchi, insonlarning ayrim toifasiga yoquvchi taxir, nordon, chuchuk, sho'r ta'mni bildiruvchi leksemalar badiiy matnlarda boshqa maza-ta'm bildiruvchi leksik birliklarga qaraganda kamroq uchraydi. Maza-ta'm bildiruvchi leksemalardan taxir quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

1. Taxir – ta'mi og'izni burushtiradigan; kakra, talxa.
2. Taxir – dag'al, badhazm (gap, so'z) kabi ma'nolarda izohlangan (O'TIL, III, 15).

Nordon quyidagicha izohlangan:

1. Nordon – tishni qamashtiruvchi, og'izni burushtiruvchi; achchiq.
2. Nordon – nordon gap yoki muomala, so'z; achchiq, ta'zir beradigan, qattiq botadigan kabi. (O'TIL, III, 60).

Ushbu leksema matnlarda oziq-ovqat mahsulotlarining ta'mini bildirganda o'z ma'nosida qo'llansa, badiiy matnda ko'chma ma'noda kelib, “kishiga yoqmaydigan, uni ranjitadigan” gapni sifatlaydi:

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ingliz tilidagi “maza-ta'm” semali leksemalar ham o'zbek tilidagi “ma'za-ta'm” semali leksemalar ham o'z ma'nosidan tashqari ko'chma manoda ham qo'llanilar ekan. Ammo ba'zi so'zlar bundan mustasno ekan. Bunga ingliz tilidagi sour relationship birikmasi misol qilib olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N.R.Amanlikova “O'zbek tilida sifatga oid leksemalarning lingvokulturologik tadqiqi masalalari” monografiya. – Toshkent, 2021.
2. “O'zbek tilining izohli lug'ati”. – Toshkent, 2021.
3. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/taste>

UO'K 821.512.142

ERTAKLARDA MEVADAN TUG'ILISH MOTIVI KO'RINISHLARI

S.Ro'zmetova, katta o'qituvchi, Urganch Ranch texnologiya universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada ertak va dostonlarda epik qahramonning dunyoga kelishi masalasi hamisha mo'jizaviy tarzda amalga oshganligi, dunyodagi ayrim xalqlarda o'zining tarixiga oid yirik hajmdagi katta muhim voqea bayon etiladigan janrlar, hikoyalar va miflarning kelib chiqishi

xaqidagi qarashlar va dostonchilikdagi turli hil janrlarning O'zbekiston hududidagi ilk qarashlari qanday paydo bo'lganligi haqida fikrlar bayon qolib o'tilgan.

Kalit so'zlar: afsona, meva, ertak, gul, sehr-jodu, jasorat

Аннотация. В данной статье всегда чудесным образом исполняется вопрос о рождении эпического героя в сказках и былинах, рассматриваются взгляды на происхождение жанров, рассказов и мифов, с которыми у некоторых народов мира связано большое и важное событие. к их истории и О. Описание того, как появились первые видения Узбекистана.

Ключевые слова: легенда, плод, сказка, цветок, волшебство, смелость

Abstract. In this article, the question of the birth of an epic hero in fairy tales and epics is always miraculously fulfilled, the views on the origin of genres, stories and myths in which some peoples of the world have a large and important event related to their history, and O. The description of how the first visions of Uzbekistan appeared.

Key words: legend, fruit, fairy tale, flower, magic, courage

Ibtidoiy inson o'zini tabiat bilan bir butunlikda tasavvur qilgan va o'simlik olamining ko'pgina turlarini ishonch (kult) sifatida e'zozlagan, unga sig'ingan. Ushbu ishonchlar negizida ko'plab ertaklar yuzaga kelgan. Ushbu tipda tarqalgan ertaklarda qahramonning dunyoga kelishi o'simlik kulti bilan bog'lanib ketadi. Ushbu toifadagi tug'ilish fanda partogenezis, partonogenezis kabi nomlar bilan yuritiladi.

«Partonogenez motivi ayniqsa ertaklarda keng doirada ishlangan. Uning bir necha ko'rinishlari: mevadan, suvdan, shamoldan homilador bo'lish hollari uchraydi».[2.78]

Mazkur lavhalarning paydo bo'lishi mifologiyaning ertaklarga nisbatan o'tkazgan kuchli ta'sirinnig oqibatidir. Turkiy xalqlar ertaklarida asosan meva iste'mol qilish orqali homilador bo'lish motivi ko'proq uchraydi. Bu motiv ertaklardan tashqari dostonlardan ham keng doirada o'rin egallagan.

«Tohir va zuhra» dostonining ertak variantiga nazar solinsa, uning debocha qismida shoh va vazirning befarzandlik dog'ida alam chekayotganligi bayon etiladi. Ular bu taqdirga bardosh bera olmay o'z elidan chiqib ketishadi. Uzoq yo'l yurib, bitta musaffo boqqa duch kelishadilar. O'sha makonda ularga oq soqolli chol yo'liqib, ahvol so'raydi va ushbu kishilarning farzandsizligidan voqif bo'lib, xurjunidan ikkita qizil olma chiqarib, har biriga bittasidan sovg'a qiladi va olmalarni o'z ayollari bilan bo'lib yeyishni, kimning ayoli o'g'il tug'sa ismini Tohir, qiz tug'sa ismini Zuhra qo'yishni, balog'atga yetganda ularni albatta birga turmush qurishini amalga oshirishni tayinlaydi. Shoh bilan vazir oqsoqol cholning aytilganlarini bajo keltirishadi. Oy, kunlar o'tib, shohning qizi, vazirning o'g'li dunyoga kelishadi.[3.42]

«Tohir va Zuhra» ertagining debochasidan keyingi qisqa mazmuni quyidagicha: Shoh qiz ko'rganligidan g'azabga kelib, uni o'ldirishga farmon beradi.

Vazir esa suyunganidan otini tez haydab, undan yiqilib halok bo'ladi.

Zuhrani o'ldirishga olib ketishadi va ko'zi qiymasdan yashirib saqlashadi. Tohir esa yetim qoladi. Bir kuni Tohirga ko'zi tushib, shoh qizini o'ldirganidan afsus chekadi. Shunda unga qizi hayot ekanini aytishadi. Qiz bilan yigitning ahilligidan g'azabga kelgan shoh Toqqa solib daryoga oqizadi. Uni daryodan Rum shohinnig qizlari qutqarib olishadi. Rum shohi kenja qizini Tohirga nikohlab beradi. Biroq Tohir qizga ro'yxushlik bermaydi.

Shu orada Zuhra karvon oqali Tohirni topishga kirishadi. Oxir-oqibat karvon boshi Tohirni topadi. Tohir karvon bilan birga qaytadi. Biroq yo'lda qaroqchilarga duch kelishadi. Qaroqchilar tohirni zindonga tashlashadi. Tohir Zindon ichida Zuhra haqida qo'shiq kuylaydi. Qo'shiqni tuynuk orqali eshitgan bir savdogar Tohirni ovozidan topib, zindondan ozod bo'lishiga yordam beradi. Tohir yana Karvonga qo'shilib eliga jo'naydi. U eliga kelib, Zuhra bilan uchrashadi. Uning kelganligidan xabar topishadi. Shoh uni Zindonga tashlaydi, keyin qatl qilishga farmon beradi. Tohir qatl qilingach, Zuhra uning mozoriga borib, o'zini halok qiladi. O'sha paytda uni Qorabotirga unashgan edilar. Zuhraning o'lganini eshitib, u ham o'zini o'ldiradi va Zuhra bilan Tohir o'rtasiga dafn etishni vasiyat qiladi. Xuddi shunday qilishadi.

Davr o'tib, Tohirning qabridan qizil, Zuhranikidan oq, Qorabotirikidan qora gul o'sib chiqadi. Lekin, qizil va oq gullar qora guldin o'sib, bir-biriga chirmashib ketishadi.

«Tohir va Zuhra»ning ertak varianti doston variantidagi asosiy mazmunni saqlagan. Odatda ertaklar optimizm bilan yakunlanish xususiyatiga ega. Biroq mazkur ertak finali dostonidagi an'anaviy final bilan mos keladi. Aslini olganda doston ertak sujeti asosida yuzaga kelgan bo'lishi kerak. Chunki, «..afsona, rivoyat, ertak dostonga aylanishi mumkin, ammo doston yoki ertak afsona va rivoyatga aylana olmaydi».[4.101]

Shuningdek ertakning dostonga aylanishi tez ko'chadi, biroq dostonning ertakka aylanishi asarning nasriy bayoni sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

«Tohir va Zuhra» ertagini tahlil qilishda asosiy e'tiborni tug'ilishi motiviga qaratganligimiz uchun asosiy tahlilni o'sha yo'nalishda olib borish uchun yana Tohir va Zuhra dostonining dunyoga kelish masalasiga qaytamiz. Bu ikkita insonning o'simlik kulti vositasida tug'ilishi ertaklardagi an'analariga mos tushadi. Ammo Tohir obrazi ertakdagi an'anaviy obrazlardan ma'lum darajada farq qiladi.

Ertaklarda mo'jizaviy tug'ilishning asosiy mohiyati jasorat va mardlik, epchillik xususiyatlarini bo'rtirib ko'rsatishda asosiy vosita sifatida tanlanishini ta'kidlagan edik. Tohir obrazida ana shu xususiyat xira tortgan. Bizning o'ylashimizcha, «Tohir va Zuhra» syujetining dastlab doston shaklida yaratilganligidan bo'lsa kerak. Chunki, tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, mazkur guruhni tashkil etuvchi «Oshiq» turkumi asarlarida bosh qahramon qo'shiqchi, baxshi, jafokash oshiq sifatida namoyon bo'ladi. Xotin-qizlar obrazlarida esa sadoqatli ma'shuqa siymosi jamol ko'rsatadi».

Agarda ertakdagi Tohir bilan Zuhra obrazlariga razm solinsa, ularning har ikkalasi ham ushbu andozaga to'la mos tushadi. Demak doston shaklidagi syujetning ertak tarzida aytishida obrazlarning faoliyat qirralari, asosiy mohiyatlari unchalik qayta ishlashnashiga duch kelmagan. Masalan, Tohir obrazini olib qarasa, u ertaklardagi oshiq obrazlariga o'xshab, uylanadigan qizi yoki uning otasi tomonidan qo'yiladigan turli shartlar: biror vahshiy hayvonni tutib kelib, devni o'ldirish, obi hayot suvini izlab topish kabi vazifalardan xoli. Zuhrada ham shart qo'yish xususiyati yo'q. Shuningdek, bosh qahramonning o'zgarish lavhasi ham ko'rinmaydi.

Demak, mazkur ertakda an'anaviy ertaklarga xos bosh qahramonlar obrazidan qat'iy farqqa ega bo'lgan obrazlar faoliyat ko'rsatadilar. Ularning xatti-harakatlari ertakdagi obrazlarga qaraganda dostonlardagi obrazlarga ancha yaqin keladi. Bu holat ertakning doston ta'sirida yaratilgan degan yuqoridagi fikrimizni yana bir bor tasdiqlaydi.

Albatta mazkur syujetning ertak tarzida qayta ishlanishida ayrim o'zgarishlar borligini inkor qilib bo'lmaydi. Masalan, bizning qo'limizdagi «Tohir va Zuhra» dostonining syujetida «Uch yo'l» motivi yo'q. Ertak variantida esa Tangriga xos bo'lgan bu uchlik motivi juda yaxshi berilgan va uning oqibati mantiqan isbotlangan. Masalan, Karvonboshi bilan kelayotgan Tohir yo'l boshlovchining uch yo'l bandiga keldik, qay biriga ketamiz, deganida Tohir yo'llarga qo'yilgan shartlarga qaraydi:

1. O'ng tomonga-borsa kelmas;
2. Chap tomonga – oxiri yo'q;
3. To'g'riga – borsa xatarli.

Zuhra dostonining visoliga shoshib turgan Tohir tezroq borish uchun xatarli bo'lsa-da, to'g'ridagi yo'lni tanlaydi. Epik qonuniyatga ko'ra ularni xavf-xatar kutib oladi. Tohir va karvonboshi qaroqchilarga duch kelib, zindonga tushishadi. Shu yerda bir narsani ta'kidlash kerakki, an'anaviy uch yo'l motivida hamisha: borsa kelar, borsa kelmas va borsa xatar kabi shartlar qo'yiladi. Bu yerda esa uch yo'l motivi shartlariga ham bir muncha o'zgarishlar kiritilgan. Bu holat ertakning keyingi davrlarda vujudga kelib, qayta ishlanganligidan darak beradi.

Ertak matniga razm solinsa unda doston janri ta'sirining muayyan darajada saqlanib qolganligini sezish qiyin emas. Ma'ulmki, ertaklarda qo'shiq parchalari kamdan-kam holatlarda qo'llaniladi. Biz so'z yuritayotgan ertakda esa she'riy parchalardan yetti band, 31 misra berilgan. Jumladan ertakning Tohir qatl qilinishida bitta ayolning marsiyasi berilgan bo'lib, unda zulm-zo'ravonlik la'natlanadi va voqealarga ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Qolgan she'riy parchalar esa Tohirning Zindonda yotgan paytida Zuhra bag'ishlab aytgan orzu-armonlaridir. Ular to'qalbidagi ichki his-tuyg'ularni nasriy bayonga qaraganda juda yuksak ta'sirchanlikda ifodalay olgan.

Ushbu omillarning barchasi ertakda doston xos xususiyatlarning ancha ustuvor ekanligini tasdiqlaydi. Nima va qanday bo'lishiga qaramasdan ertak debochasidagi meva vositasida tug'ilish motivi alohida o'zini namoyon qilib turadi. Motivning paydo bo'lish ildizlari ibtidoiy hayot qadar qadimiydir. Mazkur motiv ertak mazmuniga yana boshqa mifologik motivlarning kirib kelishiga zamin yaratgan. Bunday motivga Tohirning sandiqqa solinib daryoga oqizilishi va uning taqdirining ezgulik bilan yakunlanishidir.

Ertak finalida optimiz namoyon bo'lmasa-da, umidvorlik, ko'ngilga oz bo'lsa ham taskin beruvchi ramziy ishora bor. Bu ramziylik qizil va oq gullarning qora gulni bosib, o'zaro chirmashib ketishidir. Albatta oq va qizil gullar Zuhra bilan Tohirning ramziy qiyofalari ekanligini ertak tinglovchisi qalbdan his qila oladi. Ertakning nisbiy optimizm bilan yakunlanishi o'sha ramz bilan izohlanadi.

O'simliklar kulti, xususan, olma vositasida tug'ilish motivi ertaklarda ancha keng doirada tarqalgan.

«O'tinchi cholning qizi» ertagi ham ushbu motiv asosiga qurilgan.

Ertakning eng asosiy jihatlaridan biri unda jin obrazi berilgan.

Jin va alvasti obrazlarining shomonlik bilan aloqador bo'lib, ular ko'proq o'simliklar, yog'ochlar tevaragida makon tutishlari haqida Xorazm etnografiyasini tadqiq qilgan G.P.Snesarev alohida ta'kidlab o'tadi[5.24].

Ertaklarda bayon qilinishicha, o'tinchi chol uzoq yillar befarzandlikda umr kechiradi. Kunlardan bir kun o'tin uchun to'qiyga borib, bitta to'nkani yorayotganda ichidan insonga ham, hayvonga ham o'xshamaydigan bir maxluq chiqib qoladi va o'zini asirlikda yotgan jin deyu tanishtiradi va bu xizmati uchun cholga minnatdorchilik bildirib, mendan tilaging nima, deb so'raydi. O'z navbatida cholning befarzand ekanligini ham eslatib, qo'liga bitta olma beradi. Olmani ayoling bilan bo'lib yesang bitta go'zal qiz tug'iladi, u sizlarga baxt, omad keltiradi, deb g'oyib bo'ladi.

Darhaqiqat, chol va kampirning go'zal qizi tugiladi. Kulsa og'zidan qizil gul, yig'lasa ko'zidan dur to'kiladi, yursa uning oyog'i ostidagi qum oltinga aylanadi.

Qiz voyaga yetadi, ko'plab sovchi keladi, ammo chol qizini hech kimga bermaydi.

Bir kuni uzoq eldagi bahodir yigit qizning daragini eshitib, uning huzuriga keladi va chol maqsadini aytadi. Xuddi shu paytda olma bergan jinining raqibi bo'lgan yovuz jin paydo bo'lib, bahodir bilan urush boshlaydi. Chunki qizni yovuz jin xotinlikka olmoqchi edi. Nihoyat urushda bahodir yigit g'alaba qozonadi va chol qizini unga berishga rozi bo'ladi. Baxodir yigit to'y taraddudi uchun o'z eliga qaytib ketadi.

Shu jarayonda yovuz jin aldab, qizni olib ketish uchun yigit nomidan arava yuboradi. Aravada kampir va bir qiz kelib qizni olib ketishadi hamda yo'lda qizning ikki ko'zini o'yib, cho'lga tashlashadi. Kampirning qizini esa bahodir yigitga ro'para qilishadi. Yigit esa qizning boshqa ekanini sezib qoladi.

O'sha paytda olma bergan jin paydo bo'lib, barcha ishlarni ezgulik tomonga burib yuboradi. Natijada qiz va yigit visolga yetishib, baxtli hayot kechirishadi.[6.82]

Ertak mazmunidagi ko'rinadiki, asarda asosan sehr – joduga yo'g'rilgan fantastika birinchi o'rinda turadi. Undagi faoliyat ko'rsatuvchi yetakchi obrazlar jinlar va sehr – joduga ega bo'lgan boshqa maxluqlardir. Ularning faoliyati evrilish, avrash, yovuzlik qilishdan iborat. Shuniki muhimki, ertakda ezgulik bilan yovuzlik o'rtasidagi kurash asosiy o'rinni egallaydi. Endi mo'jizaviy tug'ilish masalasiga kelsak, erakdagi bosh obraz qiz qiyofasida berilgan. Ammo u mo'jiza asnosida dunyoga kelgan bo'lsa-da, juda passiv xarakterga ega. Ertakdagi shiddatli voqealarda asosiy hal qiluvchi kuch sifatida uning homiysi bo'lgan jin maydonga chiqadi. Ammo shunisi borki qizda kurashchanlik, epchillik xususiyati ko'rinmasa ham unda insonlarga o'xshamagan g'ayri tabiiy xislatlar mavjud.

Demak, mo'jizaviy tug'ilishda asar bosh qahramoni ayrim hollarda ayol jinsidan ham tanlanadi. Uning ilohiy xislatlari esa erkaklarnikidan boshqa tarzda talqin qilinadi, bu faoliyatda unga an'anaviy homiy kuchlar yordam beradi.

Ma'lumki, sehrli ertaklar syujeti xayoliy uydirmalar asosiga qurilgan. Har bir xayoliy uydirma voqealar va hodisalar o'rtasida mantiqiy bog'lanishni ta'minlovchi badiiy vosita hisoblanadi. Qahramonning afsonaviy tarzda tug'ilishi, beqiyos kuch hamda o'lim bilmas xususiyatga ega ekanligi o'sha uydirma – sirli vositalar bilan bog'lanadi.[7.73]

Darvoqe, o'sha uydirma – sirli voqealar o'ziga xos mifologik obrazlar yalmog'iz, jin, alvasti kabi maxluqlar faoliyati doirasida harakatga keladi.

«Zar kokilli yigit» ertagi bunga misol bo'la oladi. O'z navbatida shuni ta'kidlash lozimki, mazkur ertak negizida ham olma vositasida tug'ilish motivi yotadi.[8.114] Uning qisqa mazmuni quyidagicha: «Bir qishloqda keksa bog'bon yashar ekan, uning farzandi yo'q ekan. Bir kuni tog'da yashaydigan yalmog'iz bog'bon huzuriga kelib, sadaqa so'rabdi va ne tilaging bo'lsa ayt, debdi. Bog'bon befarzandligini aytibdi. Yalmog'iz unga bitta olma berib: shu olmani xotining bilan bo'lib yesang o'g'il farzanding bo'ladi. Ammo shartim shuni, yetti yoshga to'lganda o'sha bolani menga berasan, unga aql o'rgataman, deydi. Shu tariqa oltin sochli o'g'il tug'ilib, yetti yoshiga kiradi. Xuddi shu paytda yalmog'iz kelib uni olib ketadi. Yo'lda borishda yalmog'iz sadaqa so'rab bir uyga kirganda bolaning yoniga kampir qiyofasidagi pari kelib, unga yalmog'izdan qutilish yo'rgatadi. Bola yalmog'izning uyiga borgach, uni qozonga itarib o'ldiradi va uning uyidagi tutqunlarni ozod qiladi. Ular orasida insonlar, otlar, devlar, qushlar bor edi. Ot, dev va qushlar bolaga bittadan mo'y berib, kerak paytda tutatishni so'raydilar. Shundan keyin bola qaytib ketadi. Yo'lda unga podshoning qizlari duch kelib, ularning kenjasi bolaga oshiq bo'lib qoladi.

Oltin sochli bolani topish uchun podsho barcha yigitlarni ko'shk oldidan o'tkazganda kenja qiz yigitni topib, unga gul otadi. Qizning onalari ham gul otib kuyov tanlashadi.

Shundan keyin kuyovlarga shikorga chiqib ov qilib kelish sharti qo'yiladi. Shunda oltin sochli yigit ot, dev va qushlar bergan mo'ylarni tutatib, ularni yoniga chorlaydi. O'sha jonzo'tlar bir zamda shartni bajo keltirishadi. Boshqa yigitlar esa quruq qaytishadi. Shundan keyin oltin sochli yigitni tan olishib, unga kenja qizni nikohlar berishadi. Yigit ota - onasini topib, birga yashay boshlaydilar».

Ertak syujeti tahlili shuni ko'rsatadiki, boshqa tahlilga tortilgan ertaklar kabi unda ham sehr – jodu bilan aloqador lavhalar juda ko'pchilikni tashkil etadi. Shu narsa xarakterliki, yalmog'iz bergan olma vositasida topilgan oltin sochli yigit unga qarshi kurashishga majbur bo'ladi. Bundan oldingi tahlil qilgan

«O'tinchi cholning qizi» ertagida ham ushbu xususiyat ko'zga tashlagandek bo'lgan edi. Lekin u ertakda jin bergan olma ta'sirida tug'ilgan qizni boshqa bir yovuz jin mahv qilish uchun kurash olib edi. Hozirgi tahlil qilayotgan ertagimizning o'zi bolaning tug'ilishiga homiylik qilgan yalmog'izning o'zi keyinchalik o'sha bolaga yovuzlik qiladi. Mazkur tasvirda boshqa bir qonuniyat borgan o'xshaydi. Chunki o'zi homiylik qilib dunyoga keltirgan inson zotiga hamla qilish motivi boshqa ertaklarda deyarlik uchramaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imomov K. O'zbek xalq ertaklari. // O'zbek folklorining epik janrlari, T.: Fan, 1981.
2. Krinichnaya N.N. Personaji predaniy: Stanovlenie i evolyutsiya obrazi, L.: Nauka, 1989.
3. Karavan chudes, T.: Izd. «Literaturi iskustva», T.: 1981.
4. Karavan chudes.
5. Ro'zimboev S. Xorazm dostonlari, T.: Fan, 1985.
6. Oltin beshik, T.: Fan, 1984.
8. Sarimsoqov B. Epik janrlar diffuziyasi. // O'zbek folklorining epik janrlari, T.: Fan, 1981.
9. Snesarev G.P. Relekt domusulmanskix verovaniy i obryadov u uzbekov Xorezma, M.: Nauka, 1969.

UO'K 81'366.58

FRANSUZ TILIDA ATOQLI OTLARNING STILISTIK RO'LI

H.Q.Ro'zmetov, f.f.n., dots., Urganch Davlat Universiteti, Urganch
Sh.U.Vapayeva, magistrant, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola fransuz tilida atoqli otlarning stilistik ro'liga bag'ishlangan bo'lib, unda otlarning tildagi asosiy funksional vazifasi ob'ektiv axborot yoki baholovchi ramz (belgi) ekanligi ikki guruhga ajratilgan holda o'rganilishi haqida so'z boradi. Shuningdek, A va B guruhiga taalluqli otlarning qo'llanilishi ob'ektiv, hamda otlarning A guruhidan B guruhiga o'tishi va ular oldida artiklning qo'llanilishi yoki qo'llanmaslik holatlari asosan badiiy asarlardan olingan misollar yordamida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: atoqli otlar, turdosh otlar, informativ vazifadagi otlar, artikl, ramz-nomlar, so'zning stilistik belgisi, epitet, metonimiya, metafora, nutq uslublari, mifologiya, notiqlik uslubi.

Аннотация. В данной статье рассматривается стилистическая роль имен собственных во французском языке и обсуждается, что основной функцией существительных в языке является предметная информация или оценочный символ (знак), который делится на две группы. Также объект употребления существительных, принадлежащих к группам А и Б, а также переход существительных из группы А в группу Б и случаи употребления или неупотребления артикля перед ними раскрываются преимущественно с помощью примеров, взятых из произведения искусства.

Ключевые слова: собственные существительные, нарицательные существительные с информативной функцией, артикль, символические имена, стилистический признак слова, эпитет, метонимия, метафора, стили речи, мифология, ораторский стиль.

Abstract. This article deals with the stylistic role of proper names in French and discusses that the main function of nouns in the language is subject information or an evaluative symbol (sign), which is divided into two groups. Also, the object of use of nouns belonging to groups A and B, as well as the transition of nouns from group A to group B and cases of use or non-use of the article in front of them are revealed mainly with the help of examples taken from a work of art.

Key words: proper nouns, common nouns, nouns in an Informative function, article, symbol names the stylistic symbol of the word, epithet, metonymy, metaphor, speech styles mythology, oratory styles.

Atoqli otlarning tildagi asosiy funksional ro'li obektiv-axborot yoki baholovchi-ramz vazifasini bajarish hisoblanadi.

Artiklning ishlatilishi tegishli atoqli otlarning stilistik ro'li bilan bog'liq. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak: artikllardan birini qo'llash yoki uning tegishli atoqli ot oldidan tushib qolishi ko'p hollarda stilistik vosita sifatida qaralishi mumkin.

Atoqli otlarning nomenklatur yoki nominativ (Mariya, Vasiliy, Pavel va boshq.) ro'li ushbu maqolada o'rganilayotgani yo'q.

Atoqli otlar, o'z mohiyatiga ko'ra, bitta, aniq bir predmet va shaxslarni anglatadi. Hozirgi fransuz tilining lug'aviy fondida atoqli otlarning ikki guruhi alohida ajratiladi:

A guruh. Aniq ma'lumotlarni bildiruvchi (geografik nomlar, ma'lum tarixiy shaxslarning ismlari va boshqalar) informant vazifasidagi so'zlar

Birinchi guruh so'zlar semantik hosilalar uchun asos bo'lib xizmat qilishi va ma'lum sharoitlarda B guruhiga o'tishi mumkin.

B guruh. Muayyan tarixiy voqealarni, umuminsoniy xususiyatni ifodalovchi atoqli ramz-nomlar. Ushbu guruhdagi so'zlar ma'noning o'zgarishi va turdosh otlar turiga o'tishi mumkinligi bilan tavsiflanadi. Ramz-nomlar so'zning stilistik belgisini o'zida mujassam etgan hosilalar yasalishi mumkin. Ko'plik shakli ularga -s qo'shimchasi qo'shilishi bilan yasaladi.

A guruh (informant (axborot) vazifasidagi so'zlar)

Geografik nomlar (aniq atoqli otlarning deyarli o'zgarmagan guruhi): dunyo tomonlari, orollar, dengizlar, daryolar, yarimorollar va boshqalar nomlari. Bu kabi nomlar oldidan artikl qo'llanilishi shart. Artikl atoqli ot bilan nomigagina bog'langan, ammo uning ishlatilishi uzus bilan tasdiqlanadi.

Artikl tegishli atoqli otlar (shahar nomlari) oldidan faqat stilistik jihatdan qo'llanilishida (epitet qo'shganda) namoyon bo'ladi: le Paris industriel.

Agar atoqli otga bog'langan epitet affektiv tusga ega bo'lsa, atoqli ot 2-guruhga (B guruh) o'tadi: le Grenoble laborieux; le Paris endormi.

Ko'plik shaklida atoqli otlar quyidagi hollarda -s undoshsiz yoziladi:

1) Agar gap butun oila haqida ketayotgan bo'lsa: les Bonaparte, les Curie, les Goncourt;

2) yozuvchi, rassom va boshqalarning nomi o'rniga uning ijodi nazarda tutilsa: j'ai deniché deux Ronsard dans cette boutique; j'ai vu les trois Figaro dont vous m'avez parlé.

Bunday hollarda artikldan foydalanish saqlanib qoladi.

A guruh atoqli otlarining ishlatilish sohasi:

To'g'ri ma'noda tegishli atoqli otlar ob'ektiv ma'lumotlarda qo'llaniladi va ilmiy funksional uslubga (ayniqsa, tarixiy va adabiy asarlarda), publisistik, badiiy uslubga va tavsiflash uslublariga kiradi. Ularning metonimik jihatdan qo'llanilishi:

Paris acclame l'orateur.

Badiiy adabiyotdan misol:

Napoleon despote fut la dernière lueur de la lampe du despotisme ; il détruisit et parodia les lois comme Voltaire. (A. de Musset)

Turdosh otga aylangan atoqli otlarni biz semantik hosila deb atashimiz mumkin.

Ushbu misolda A guruhidagi ikkita atoqli ot informativ funksiyani bajarib, baholovchi elementga ham ega. Bunda uning roli nafaqat informatsion, balki stilistik jihatdan ham ahamiyatlidir.

A guruhidagi atoqli otlarning ayrim semantik hosilalari atoqlilik bilan bog'liq xususiyatlarni yo'qotishi ham mumkin: *bougie, praline, nicotine, tabac* va *boshqalar*.

Nutqning turli uslublarida ushbu atoqli otlardan yasalgan hosilalar oddiy informant-so'z hisoblanadi.

A guruhidagi so'zlarning stilistik ro'li ob'ektiv informatsiya berishi bilan cheklanadi.

Birinchi guruhga mansub atoqli otlar publisistikada, notiqlik, ilmiy nutq uslubida, badiiy adabiyotda mamlakatlar, shaharlar, qishloqlar va boshqalarni tasvirlashda hamda o'ziga xos belgilarni tavsiflashda qo'llaniladi.

Ko'p hollarda informativ so'zlar (atoqli otlar) tarixiy ocherklar, romanlar va maqolalarda qo'llaniladi. Tarixga muhrlangan nomlar, jumladan shaharlar, ko'chalar, qishloqlar, orollar, daryolar, dengizlar va boshqalar nomlari yozuvchilar va jurnalistlar tomonidan tasvirlanishi jarayonida jonlantirilishi mumkin. Bu esa tegishli nomlarning alohida ishlatilishiga va ularning B guruhi so'zlariga yaqinlashishiga olib keladi.

Atoqli otlar, agar muallif ularga qo'shimcha epitet yoki boshqa xarakterli shakllarni kiritisa, jonlanadi.

Ushbu stilistik vositalar jurnalistika va badiiy adabiyotda romantizm davridan XX asrning ikkinchi yarmigacha keng tarqalgan vositalardan hisoblanadi.

B guruhi (so'z-ramzlar)

So'z-ramzlarning hosil bo'lishi atoqli otlar ma'nosining metonimik, ba'zan metamorfik ko'chishi orqali sodir bo'ladi.

Dastlabki davrda so'z-ramzlar guruhini boyishining asosiy manbai mifologiya va Injil edi; keyinroq – tarixiy voqealar, qahramonlar, adabiy manbalarga oid birliklar misolida ularning soni ortib borgan.

Atoqli ot qiyoslash jarayonida turdosh otga aylanishi mumkin: *beau comme Apollon; sage comme Socrate; fort comme Hercule*.

Atoqli ot-ramzlarni uslubiy qo'llanilishi doirasi juda keng bo'lgan uslubiy ifoda vositasi sifatida ko'rish mumkin. Ushbu otlarning turdosh otlarga to'liq o'tishi, material tadqiqi shuni ko'rsatdiki, har doim ham kuzatilmaligi mumkin.

Atoqli ot-ramzlar odatda bosh harflar bilan yozilib, ko'plik shaklida –s qo'shimchasini olmasligi ham mumkin.

Ikkinchi guruhga aloqador nom-ramz oldidan artiklning qo'llanishi epitetlar bilan birgalikda tegishli atoqli otlar bilan bog'liq stilistik vazifani bajaradi: *le Paris endormi et somnolent*.

Muayyan ob'ektni bildiruvchi atoqli ot (A guruhi) bir vaqtning o'zida ramziy ma'noda ishlatilishi ham mumkin:

... à six ans déjà il ambitionnait la carrière d'un *Toupolev* ; un *tou- polev* a fondu l'air, tel un oiseau légendaire.

...on décolle à six heures: un *iliouchine* vous emportera à Moscou. (Pressa, 1965–1970)

(Informativ so'zlar va so'z-ramzlar kursiv bilan belgilangan).

B guruhining boyish manbalari:

- 1) geografik nomlar bilan bog'liq bo'lgan va ramziy ma'noga ega bo'lgan tarixiy voqealar;
- 2) mifologiyaning salbiy va ijobiy qahramonlari; Injilning ramziy qahramonlari;
- 3) xatti-harakatlari va xislatlari nomini (ismini) ramziy ishlatishga imkon beradigan tarixiy shaxslar;
- 4) adabiy qahramonlar ismlari aksariyat hollarda ramziy nomlarga aylanadi.

Atoqli nom-ramzlar orasida “bir kunlik” nomlar ham uchraydi. Ularni stilistik neologizmlar deb hisoblash maqsadga muvofiq, chunki ularning roli axborot berish va stilistikdir: *tolstoïen*, *mauriacien* va *hokazo*.

Ba'zan ramz-nom qarama-qarshi ma'noda qo'llanilsa, kinoyaning lingvistik ifodasiga aylanadi: C'est presque un *Verlaine* (yomon shoir to'g'risida). Ironiya matn yoki og'zaki nutqda (so'zlashuv nutqida) paydo bo'ladi.

Bunday sharoitda “bir kunlik” so'zlarni keng qo'llash mumkin.

Atoqli ot-ramz qiyoslash va frazeologik birliklarning komponent vazifasini bajarishi ham mumkin.

B guruhidagi atoqli otlarning qo'llanilish sohasi:

Atoqli ot-ramzlar ko'pincha notiqlik va publisistik funksional nutq uslublarida va zamonaviy fransuz adabiyotida juda keng qo'llaniladi va ifoda vositasi rolini bajaradi (maqolalar yordamida va grafik yozuvdan qat'iy nazar). Eslatib o'tamiz, ko'rib chiqilayotgan atoqli otlar xalqlar, mamlakatlar, shaharlarning qahramonlik o'tmishini, ba'zan ularning mag'lubiyatlari va muvaffaqiyatsizliklarini anglatadi (masalan, fransuzlarning mag'lubiyatlari: *Vaterloo*, *Beryozina*)

Ular xarakterli xususiyatlarni ajratib ko'rsatishadi va xarakterni tipizasiya qilishga hissa qo'shadilar. Ulardan foydalanish chastotasi turli xalqlar va mamlakatlarning tili, adabiy an'analari va madaniyatiga qarab o'zgaradi (qarang: “*B guruhining boyish manbalari*”).

Fransuz tilida ramziy nomlarning qiyoslash konstruksiyalarida, individual stilistik vositalarda tez-tez ishlatilishi odatda jurnalistika va badiiy adabiyotda ko'p uchraydi. Bu an'alar, fransuz yozuvchilari va publisistlarining lotin madaniyati bilan aloqasi bilan tasdiqlangan.

Foydalanilib kelinayotgan ko'pgina atoqli otlar internatsional belgilar ekanligi bilan ahamiyatlidir.

Masalan: *Socrate*, *Judas*, *Don-Quichotte*, *Tartuffe*, *Gagarine* va boshq.

Ular tilga turli manbalardan kirib kelgan va bir qancha tillar lug'atidan mustahkam o'rin olgan.

Juda kamdan-kam hollarda bir xil atoqli ot-ramz turli tillarda turlicha talaffuz qilinadi:

C'est un vrai *harpagoti*.

Mana haqiqiy *Plyushkin*.

Anri Barbyus o'zining «Olov» nomli kitobida o'zi bilan birga okoplarda jang qilgan askarlar to'g'risida shunday yozadi:

Ils se débattent contre des fantômes victorieux, comme des *Cyrano* et des *Don Quichotte* qu'ils sont encore. (H.Barbusse)

“Jan Kristof” romanida Romen Rollan o'ziga zamondosh san'at qahramoni haqida gapirib, uning dekadentlik tabiatiga urg'u beradi:

Un vigoureux critique pourrait, en quelques années, se faire le *Napoléon* du goût public, balayer à *Bicêtre* les malades de Part. Mais il n'y a plus de *Napoléon*.

“Napoleon” so'z-ramzi “san'at kasali”ga duchor bo'lganlarni jazolab, jinnixonani (*Bicêtre*), ya'ni barcha dekadentlarni yo'q qilishga qodir bo'lgan yovuz hukmdor ma'nosida ishlatiladi.

Atoqli ot-ramzlar funksional uslublarni, tasvirlashga oid uslublarni boyitadi va zamonaviy fransuz tilining lug'atidagi ikkinchi guruh so'zlarini qisman to'ldiradi.

So'z belgilaridan ko'plab semantik hosilalarni uchratishimiz mumkin, ularning, tasodifiy hosilalardan farqli o'laroq, atoqli otlar bilan aloqasi yo'qolmaydi yoki birinchi guruh so'zlariga qaraganda osongina tiklanadi – (*bougie*, *praline* va boshqalar):

pharisiendonquichotesque

liliputien hitlerisme

cesarien

A va B guruhlarga oid atoqli otlar qo'llanilishiga oid misollar keltiramiz.

1. Jurnalistika (notiqlik uslubi)

Je ne peux m'empêcher d'admirer nos nationalistes. Ces gens-là sont catholiques, militaristes et capitalistes, et par là trois fois internationalistes. Internationalistes par leur religion dont le chef est à Rome, internationalistes par leurs capitaux qui n'ont point de patrie, internationalistes par la fraternité d'armes qui unit entre eux les chefs militaires de toutes les armées du monde, et rapproche sur les cadavres amoncelés des soldats, les *Stessel* russes, des *Nogi* japonais, que l'empereur *Guillaume*, pour mieux affirmer l'hégémonie de l'Allemagne sur l'univers armé, décore les uns et les autres de ses aigles noirs. (A. France, «1905 yil 30 yanvarda Parijdagi yig'ilishda so'zlangan nutq»)

Anatol Frans imperialistik urushlar va Germaniyaga qarshi norozilik bildiradi.

“Rim” va “Vilgelm” atoqli otlari to'g'ri ma'noda ishlatilgan. Papaga ishora qiluvchi g'ayrioddiy iboraga Anatol Frans tomonidan istehzo tarzida bayon qilinadi: *le chef est à Rome*.

Stessel atoqli oti (podshoh generali – 1906 yilgi xoin) va *Nogi* (yapon generali – 1905) ismlari Anatol Frans nutqida “xoin”, “vatan xoini” ma'nosida so'z-ramzlarga aylanadi (“bir kunlik” belgilar)

Nous accusons les gouvernements bourgeois de l'Entente d'oser jeter les dernières ressources et les dernières forces des peuples qu'ils mènent, dans une cause ouvertement, cyniquement réactionnaire, que l'on ne peut sans déloyauté qualifier autrement, celle de ces bouchers, de ces bandits, de ces tzaristes qui s'appellent *Koltchak* et *Denikine*. (H. Barbusse)

Informativ so'z – l'entente.

Paris vient de montrer qu'il était prêt à faire, il y a quatre ans, ce qu'il vient de faire aujourd'hui, si la trahison et la désunion ne lui avaient pas alors tranché les jarrets. (J.-R. Bloch)

Parijning jonlantirilishi tirik odamga murojaat qilinayotgandek namoyon bo'ladi.

Mes regards se tournaient vers les travaux d'*Hercule* où la jeune *Russie des Soviets* allait briser les replis mortels de l'*Hydre* ignominieuse qui l'enserrait... (R. Rolland)

Gerkules kuch-qudratning ramzi hisoblanib, yovuzlik ramzi bo'lgan Gidraga qarshi gavdalanadi.

2. Badiiy adabiyot

O ciel, serait-il un *Danton*, se dit Mathilde. (Stendhal)

Stendal romanining ayol qahramoni Julien Sorel inqilobchi bo'lib chiqishidan qo'rqadi.

Matilda de La Mol ehtirosli inqilobchi Dantonning ramziy nomidan foydalanadi. Uning uchun bu ramziy ism salbiydir.

“Kromvel” dramasi mashhur so'zboshida Viktor Gyugo shunday deb yozadi:

Alors la médiocrité a fait déluge: alors ont pullulé ces poétiques si gênantes pour le talent, si commodes pour elle. On dit que tout était fait, qu'on a défendu à Dieu de créer d'autres *Molières*, d'autres *Corneilles*. (V. Hugo)

Grafik jihatdan ko'plik belgilariga ega atoqli otlar yozuvchilarning haqiqiy iste'dodlaridan darak beradi.

Maintenant il entendit le long roulement qui partait des *Halles*. *Paris* mâchait les bouchées à ses deux millions d'habitants. (E. Zola)

Jonlantirish. Bozorning nomi – 1-guruhga oid informativ so'z hisoblanadi.

Mashhur zamonaviy fransuz yozuvchisi Robert Sabatening so'nggi romanida qahramonning hayoti Parijda, uning chekka mahallalarida kechadi. Muallif doimiy ravishda tegishli atoqli otlar (ko'cha nomlari) bilan bog'liq jonlantirish usulidan foydalaniladi:

Seul. Séparé. Seul comme le chien qui passe. Séparé comme ce court tronçon de la rue *Labat* (du numéro 72 au numéro 78, du numéro 69 au numéro 77) coupé comme une tête du corps de sa plus longue partie par de carrefours successifs, ceux de la rue *Lambert* (*Hotel du Nord*, *Hotel de l'Allier*, *Commissariat de Police*), plus bas, des rues *Ramey* et *Coustine*. (R. Sabatier)

Shubhasiz, atoqli otlarning qo'llanilishini faqat metonimik ko'chishning maxsus turi yoki antonomaziyaning shartli (formalistik) tropi sifatida tavsiflash noto'g'ridir. Turdosh otga aylangan atoqli otni ramz-nom bilan aralashtirib bo'lmaydi.

Atoqli otlarning stilistik ishlatilishi va ulardagi ramziy ma'noning mavjudligi zamonaviy fransuz tilidagi lug'atning soni jihatidan kichik, ammo funksional jihatdan qiziqarli va tez-tez ishlatiladigan qismining alohida rolini belgilaydi. Bu lug'aviy qatlam boyishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка, М., 1955.
2. Долинин К.А. Стилистика французского языка, М., 1985.
3. Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка, М., 1974.
4. Grevisse. Le bon usage 12ème édition, Paris, 1986.
5. Moliné G. Eléments du stylistique française, Paris, 1986.
6. Khovanskaia Z. Stylistique française, M., 1991.

REFLECTIONS ON THE SEMANTIC CORRESPONDENCE OF IDIOMATIC EXPRESSIONS IN TRANSLATION: A COMPARATIVE ANALYSIS ACROSS DIFFERENT LANGUAGES

S.M.Sadikova, doctoral student, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. *Ushbu maqola rus, ingliz va o'zbek tillariga e'tibor qaratgan holda turli til oilalari bo'yicha tarjimada idiomatik iboralarining semantik mos kelishini o'rganadi. Tarjimada madaniy va kontekstga mos ekvivalentlarni tanlash zarurligini muhokama qiladi, tarjimonlarning til aniqligi va madaniy sezgirlikni muvozanatlashtirgan madaniyatlararo vositachilar rolini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Idiomatik iboralar, tarjima muammolari, semantik muvofiqlik, madaniy moslashuv, til xilma-xilligi.*

Аннотация. *В данной статье исследуется семантическое соответствие идиоматических выражений при переводе в разных языковых семьях, уделяя особое внимание русскому, английскому и узбекскому языку. В нем обсуждается необходимость выбора эквивалентов, соответствующих культуре и контексту при переводе, подчеркивая роль переводчиков как межкультурных посредников, которые балансируют лингвистическую точность с культурной чувствительностью.*

Ключевые слова: *Идиоматические выражения, проблемы перевода, смысловое соответствие, культурная адаптация, языковое разнообразие.*

Abstract. *This article investigates the semantic correspondence of idiomatic expressions in translation across different language families, with a focus on Russian, English, and Uzbek. It discusses the necessity of selecting culturally and contextually appropriate equivalents in translation, emphasizing the translators' role as intercultural mediators who balance linguistic precision with cultural sensitivity.*

Keywords: *Idiomatic expressions, translation challenges, semantic correspondence, cultural adaptation, linguistic diversity.*

Introduction. The art of translation goes beyond mere word-for-word transmission; it captures the essence of cultural and contextual understanding [1]. This is especially evident when translating idiomatic expressions related to the cultural and linguistic structure of society [2]. Idiomatic expressions often contain meanings beyond their literal expression, imbued with historical nuances, cultural references, and social concepts [3].

The challenge of translating these expressions lies in the translator's ability to overcome language barriers and cultural landscapes, ensuring that the essence and humor of the original expression is preserved, and that they are coherent and understandable in the target language. This requires a deep understanding of not only the language, but also the cultural context of the source and target languages.

The purpose of this article is to study the difficulties of translating idiomatic expressions in three languages: English, Russian and Uzbek. These languages belong to different language families and are rich in cultural and historical nuances that significantly influence translation strategies. Through comparative analysis, this study examines how translations can maintain semantic accuracy while adapting to cultural nuances, thereby highlighting the role of the translator as an intercultural mediator.

By analyzing case studies from Theodore Dreiser's *Sister Carrie*, this study illustrates the nuanced approaches required to effectively translate idiomatic expressions across cultural boundaries. It also discusses the impact of these translations on the understanding of the text and how they reflect the cultural adaptation required for effective intercultural communication [4].

Methods. This study employs a qualitative research methodology to analyze the translation of idiomatic expressions from English into Russian and Uzbek. The primary data for this analysis consists of selected idiomatic expressions extracted from the novel "Sister Carrie" by Theodore Dreiser, along with their translations in both target languages. These expressions are chosen based on their cultural significance and the complexity of their meanings in the source text.

Data Collection. The idiomatic expressions were systematically identified and extracted from the novel using a combination of manual and automated text analysis tools. Each expression was then paired with its translations from the official Russian and Uzbek versions of the novel. Additionally, literary reviews and previous translations were consulted to understand the nuances of each expression in its cultural and historical context.

Comparative Analysis. The core of this study is a comparative analysis of the idiomatic expressions across the three languages. This involves examining each expression within the context of:

- **Linguistic structure:** Analyzing the grammatical and syntactical differences between the source

and target languages.

- **Semantic fidelity:** Evaluating how closely the translations adhere to the original meaning.

- **Cultural adaptability:** Assessing how cultural references and nuances are handled in the translations to maintain the expression's relevance and impact.

Interpretative Approach. An interpretative approach is used to delve deeper into the translation strategies adopted. This includes analyzing the choice of words, the use of metaphors, and the extent of literal versus figurative translation. The approach helps in understanding the translator's role as a cultural mediator and the creative decisions made to convey the idiomatic expressions effectively.

Ethnographic Insight. To supplement the textual analysis, ethnographic insights from linguistic experts and native speakers are incorporated. This involves discussions and interviews to gauge the cultural perceptions and interpretations of the translated expressions among readers from the respective linguistic backgrounds.

Results. The comparative analysis of idiomatic expressions translated from English into Russian and Uzbek yielded several key findings:

Linguistic Structure

- **English to Russian:** The Russian translations often preserved the syntactic structure of the English idioms but made adaptations in verb forms and prepositions to better fit the Russian linguistic context. For example, the English expression "out of the blue" was translated as "как снег на голову" (like snow on the head), which captures the suddenness but changes the imagery to fit a common Russian expression.

- **English to Uzbek:** Uzbek translations tended to employ a more descriptive approach, often expanding on the idioms to make them more explicit or to add context that aids in understanding. For example, "to bite the bullet" was translated as "qiyinchilikni qabul qilish va davom ettirish" (to accept the difficulty and continue), which explicates the implied meaning of enduring hardship.

Semantic Fidelity

- Both Russian and Uzbek translations showed a high degree of semantic fidelity, with careful attention to preserving the original expressions' meanings. However, some English idioms that relied heavily on cultural or historical contexts were adapted more freely to fit the target cultures' contexts and references.

Cultural Adaptability

- **Russian:** Cultural references such as "pie in the sky" were adapted to equivalent Russian cultural concepts like "запретный плод сладок" (forbidden fruit is sweet), which resonates more closely with the Russian audience.

- **Uzbek:** Expressions involving sports or games, such as "drop the ball," were often translated using local sports terminology, making them more relatable to the Uzbek readers.

Ethnographic Insights

- Feedback from native speakers and linguistic experts highlighted that the Russian translations were generally perceived as more natural and seamless. In contrast, Uzbek translations were sometimes viewed as too explanatory or lengthy, which could occasionally detract from the literary style of the original text.

Analysis. Finding a balance between literal and idiomatic expressions is critical in the translation process, particularly when dealing with different language families. The table below illustrates several examples of how idiomatic expressions from the novel "Sister Carrie" by Theodore Dreiser are translated into Russian and Uzbek, demonstrating the strategies used to maintain semantic fidelity while adapting to cultural nuances[5].

English Expression	Russian Translation	Uzbek Translation	Analysis
All the time she was conscious of certain features out of the side of her eye	Во время этого разговора Керри видела своего собеседника лишь краешком глаза	Kerri suhbat asnosida hamrohiga zimdan qarab quyari edi	This example shows how both translations strive to convey the subtleties of peripheral vision. The Russian translation uses a direct equivalent, while the Uzbek version employs a culturally adapted expression that implies secrecy or indirect observation.
Could not help smiling	Не мог не улыбнуться	Lab-lunjini yig'ishtira olmadi	The phrase in English implies an involuntary smile, translated into Russian directly and into Uzbek by describing the inability to "can't stop smiling" which culturally contextualizes the involuntary nature of the smile.

Took control in directing the conversation	Взял контроль над направлением разговора	Suhbat tizginini qo'lga olmoq	Both translations use metaphors of control. The Russian is more direct, akin to the English, while the Uzbek employs a traditional expression related to taking the reins, highlighting a more dynamic leadership in conversation.

Discussion. This study's findings highlight the complex interplay between linguistic fidelity and cultural adaptability in the translation of idiomatic expressions from English into Russian and Uzbek. The results underscore several key aspects of translation theory and practice:

Linguistic and Cultural Consonance

- The necessity for a balance between linguistic accuracy and cultural resonance is evident. While Russian translations tend to maintain structural and lexical closeness to English, Uzbek translations often prioritize making the idioms understandable within the local cultural context. This approach supports the theory that translation is not merely a linguistic act but also a cultural one.

Challenges of Idiomatic Translation

- The translation of idioms presents unique challenges due to their intrinsic cultural and contextual bindings. For instance, idioms deeply rooted in specific cultural practices or historical events require translators to find an equivalent expression that resonates similarly in the target language, which may not always be possible. This study shows that effective translation may sometimes necessitate the creation of entirely new idioms or the adaptation of existing ones to bridge cultural gaps.

Implications for Language Teaching

- The findings have significant implications for language teaching, particularly in the teaching of English as a second language in Russian and Uzbek contexts. Educators should consider incorporating lessons on idiomatic expressions that include discussions on their cultural underpinnings to enhance learners' comprehension and appreciation of the language.

Future Research Directions

- Further research could explore the impact of these translation strategies on reader reception in different demographic groups within Russian and Uzbek societies. Additionally, comparative studies with other language pairs could provide broader insights into the strategies translators use to handle idiomatic expressions across cultures.

Limitations of the Study

- One limitation of this study is the focus on only two target languages, which may not fully represent the diversity of translation practices globally. Future studies could expand the scope to include more languages and a wider array of idiomatic expressions to better understand the dynamics of translation across different linguistic and cultural landscapes [6].

Conclusion. The translation of idiomatic expressions is not only about linguistic skills but also involves deep cultural understanding and creativity. This comparative analysis shows that translators act as cultural diaries, adapting expressions to maintain the essence of the original text while making them accessible and relatable to the target audience.

REFERENCES:

1. Nida, E. A. (2001). Contexts in Translating. John Benjamins Publishing Company.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Katan, D. (1999). Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators. St. Jerome.
4. Sadikova, S. (2020). "Different Methods of Translating Phraseological Units from One Language into Another." Journal of Modern Linguistics, 12(3), 45-59.
5. Sadikova, S. (2022). "Analysis of phraseological units in the context based text based On the novel "Sister Carrie" by Theodore Dreiser." Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, (2), 300-309.
6. Sadikova, S. (2020). "Reflection of lingvoculturological peculiarities in reflection of lingvoculturological peculiarities in phrases" Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, (3), 120-129.

UO'K 81'42

BOSMA MEDIA OLAMIDA TILNING EKSPRESSIVLIK TENDENSIYALARI

Z.N.Safarmaxmatova, katta o'qituvchi, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ekspressivlik deganda xabar matnning mazmunini kuchaytirish, mustahkamlash u yoki bu ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish va diqqatni ushbu ma'lumotlarga qaratish tushuniladi. Ekspressivlik murakkab tushuncha bo'lib, emosionallik, ekspressivlik, obrazlilik va baholovchilik uning bir-birini aniqlaydigan va tilda o'zaro ta'sir qiluvchi asosan tarkibiy qismlaridir, ekspressivlikni ifodalashning so'z yasovchi, fonetik, leksik, sintaktik va morfologik usullari mavjud.

Kalit so'zlar: Ekspressivlik, matn, OAV, emosionallik, obrazlilik, baholovchilik, fonetik, leksik, sintaktik, morfologik

Аннотация. *Выразительность означает усиление содержания текста сообщения, выделение той или иной информации и привлечение внимания к этой информации. Выразительность – сложное понятие, эмоциональность, выразительность, образность и оценка – ее основные компоненты, определяющие друг друга и взаимодействующие в языке. Существуют словообразовательные, фонетические, лексические, синтаксические и морфологические способы выражения выразительности.*

Ключевые слова: *Выразительность, текст, средства массовой информации, эмоциональность, образность, оценка, фонетическая, лексическая, синтаксическая, морфологическая.*

Abstract. *Expressiveness means strengthening the content of the message text, highlighting one or another information and drawing attention to this information. Expressiveness is a complex concept, emotionality, expressiveness, imagery and evaluation are its main components that determine each other and interact in language. There are word-forming, phonetic, lexical, syntactic and morphological ways of expressing expressiveness.*

Key words: *Expressiveness, text, mass media, emotionality, imagery, evaluation, phonetic, lexical, syntactic, morphological*

Olamning media tasviri – bu insonning uzluksiz axboriy faoliyati mahsuli bo‘lib, dunyoni bilishda mental faoliyatning uzluksiz obyektlashuvi, OAV matnlarida aktualizasiya qilish orqali ko‘plab insonlar ongi hamda dunyoqarashi yoki olam tasvirini alohida insonlar ongining doimiy eksternilizasiya qilinishidir.

Ekspressivlikni tilshunoslikning eng murakkab kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Tilning ekspressivlik kategoriyasi olimlar tomonidan turli jihatlardan o‘rganiladi. Semiologik va lingvokulturologik jihatlariga alohida e‘tibor beriladi. Bizni qiziqtirgan jihatdan kelib chiqib mediamatnning ekspressiv salohiyatini tahlil qilishga to‘xtalganimizda mahalliy va xorijiy olimlarning ekspressivlik sohasidagi tajribasini hisobga olishga harakat qildik. Ekspressivlik tushunchasini izohlashda turlicha yondashuvlar mavjud. I.V.Arnold, E.S.Aznaurova, Y.M.Serebnyov kabi olimlar ekspressivlikni stilistik kategoriyalar turkumiga kiritadilar. N.A.Lukyanova, V.G.Gak, A.Vejbitskaya va boshqalar ekspressivlikni noyob semantik hodisa sifatida ko‘rsatadilar. Ayrim tadqiqotchilar ekspressivlikni tilning vazifasi deb hisoblaydilar: R.O.Yakobson, A.A.Reformatskiy, R.O.Piatrovskiy, A.A.Metsler ekspressivlikni pragmatik kategoriyalar qatoriga kiritadilar. R.O.Yakobson, V.Matezius ekspressivlikni emotivlik (hissiylik) bilan tenglashtiradi, uni bir komponentli hodisa sifatida izohlaydi, boshqalar esa uni baholash bilan tenglashtiradi. Ekspressivlik fikr-mulohazaning zo‘r taassurot qoldiradigan kuchiga ta‘sir qilishga yo‘naltirilgan.

N.A. Trofimova “Ekspressiyaning konseptual tizimini aniqlash va izohlash munozarali masalalar bo‘lib qolmoqda, chunki ular inson ongining lingvistik va emosional-mantiqiy faoliyatiga ta‘sir ko‘rsatadi” deb hisoblaydi.

Ma‘lumki, matn ekspressivlikning tashqi shakliga, uni tashkil etishning turli usullari va vositalariga qiziqish ushbu sohadagi tadqiqotlarning asosini tashkil etadi. Zero, ekspressivlik deganda xabar matnning mazmunini kuchaytirish, mustahkamlash u yoki bu ma‘lumotlarni ajratib ko‘rsatish va diqqatni ushbu ma‘lumotlarga qaratish tushuniladi.

Bu o‘rinda xabarning ekspressivlik funksiyasini amalga oshirish uchun uni kommunikativ jarayonga, ya‘ni aloqa, muloqot jarayoniga kiritish lozimligini unutmasligimiz lozim. Ko‘pgina tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, ekspressivlik murakkab tushuncha bo‘lib, emosionallik, ekspressivlik, obrazlilik va baholovchilik uning bir-birini aniqlaydigan va tilda o‘zaro ta‘sir qiluvchi asosan tarkibiy qismlaridir. Bunda tashqi ekspressivlikni ifodalashning so‘z yasovchi, fonetik, leksik, sintaktik va morfologik usullari mavjud.

Ekspressivlik va emosionallik tushunchalarini farqlash ekspressiv semantikaga oid bir qator qoidalarini konkretlashtirish imkonini beradi. Y.M.Galkina – Fedorchuk, L.A.Kiselova kabi tadqiqotchilar o‘z ishlarini ekspressivlik va emosionallik tushunchalari o‘rtasidagi bog‘liqlik muammolariga bag‘ishlagan. Ularning fikricha, emosionallik kategoriyasi bir necha turlarga bo‘linadi: ekspressivlik-emosionallik-baholash (emosional, hissiy); axloqiy baholarni belgilovchi so‘zlar (vijdonli, halol, fidoiy); ekspressiv (ifodali) bo‘lmagan holda, emosional-baho birliklarini bildiradi. Mualliflarning pozitsiyasi shundan iboratki, bu birliklar ekspressiv (ifodali) bo‘lmasa-da, shu bilan bir qatorda emosional-baholovchi ham bo‘la olmaydi.

Boshqaruv xususiyatlariga ko‘ra, til ma‘lumotlari xilma-xildir: uning turli quyi tizimlari ma‘lum bir kommunikativ xususiyatlarning boshqacha tabiatini ochib beradi, bu esa boshqaruv lingvistik axborot texnologiyasining mavjudligini oldindan belgilab beradi. Ko‘rinib turibdiki, bu o‘rinda lisoniy

ma'lumotlarni nafaqat intellektual (kognitiv) tushunchalar, mulohazalar, xulosalar, balki til tashuvchilarining estetik, emosional baholari, ularning istak, mayl, xohishlarini va kommunikasiyaga bo'lgan intilishlarini til yoki nutq orqali turli kommunikativ maqsadlarda uzatadigan eng keng ma'nodagi emosional konseptlar tarkibida ko'rish lozim.

Ingliz tadqiqotchisi D.A.Richerdson tomonidan taklif qilingan lingvistik ma'lumotlarning tipologiyasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, unda ma'no va so'zlarning ikki turi va ularning vazifalari ajratib ko'rsatilgan: emotiv-evokativ va ramziy-referent. Qabul qiluvchiga nisbatan munosabat, his-tuyg'ularni ifodalash emotiv ma'no uchun xos bo'lsa, ramziy ma'no u yoki bu axborotni yetkazish uchun xizmat qiladi.

Frazeologiya va paremiyalar ekspressivlik toifasida yetakchi rolni egallaydi. OAV matnida maqollardan foydalanish matnning lingvistik mohiyatini tushunishni kengaytiradi. Bundan tashqari, maqollar milliy mentalitetning an'anaviy xususiyatlarini mustahkamlaydi, milliy o'z-o'zini anglash manzarasini aks ettiradi.

L.M.Vasilyev ekspressivlikni ma'noning turli: modal-baholovchi, emosional-baholovchi, emfatik va ramziy ta'sirchanlik (ifodali) kabi emosional-baholovchi ko'rinishlarini o'z ichiga oluvchi keng semantik kategoriya sifatida belgilaydi.

I.V.Arnold ekspressivlikni "matn yoki matn qismining ma'noni kuchaygan shiddat bilan ifodalovchi, natijasi ma'joriy bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin bo'lgan hissiy yoki mantiqiy mustahkamlanishiga olib keluvchi xususiyat" sifatida izohlaydi.

Ekspressivlik konsepsiyalarning semantik kategoriya sifatida izchil rivojlanishini olim V.N.Teliya "til birliklari mazmunida nutq subyekting (gapirayotgan yoki yozayotgan shaxs) ichki dunyosida sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan emosional-baholash munosabatlarining xilma-xilligini ifodalash qobiliyati" bilan bog'laydi.

Har xil turdagi leksik birliklar orasida ma'joriy so'zlar va iboralar o'zining semantikasiga ko'ra ekspressiv birliklar hisoblanadi, bular qatoriga paremiyalar va frazeologiyalarni ham kiritish mumkin. Ekspressiv va emosional bo'yoq berish, ifodalilik (obrazlilik) baholash va funksional xususiyatlar bilan bir qatorda frazeologik birliklarni eng ifodali leksik birliklar sifatida ajratib ko'rsatadi. Frazeologiya sohasida ekspressivlik asosida belgilangan birliklarining nisbati nihoyatda yuqori.

Publisistika ham yuqori ekspressivlik bilan ajralib turadigan funksional turlarga tegishli. Ommaviy axborot vositalari matnining ekspressivligiga nutq aktiga Ekspressivlikni ifodalash tilning barcha darajalarida mavjud murojaat qiluvchining (adresantning) maqsadlari, qabul qiluvchi (adresat)ning dastlabki bilimlari va g'oyalari, shuningdek, kommunikativ aktning lingvistik va ekstralingvistik (ijtimoiy) konteksti ta'sir qiladi. Tadqiqotimiz doirasida o'zbek, ingliz va rus tilidagi ommaviy axborot vositalaridagi paremiyalarni ko'rib chiqamiz. Publisistikada ekspressiv vositalar ijtimoiy hayot va siyosiy jarayonlarni tasvirlash uchun ishlatiladi, bu jarayonda yangi ma'lumotlarni yetkazish funksiyasiga ma'lum bir gazeta yoki jurnal matnining asosiy belgilovchi tipologiyasi sifatida qoraladi.

Hech qanday tematik cheklovlar bo'lmagan holda, zamonaviy publisistika mohiyatiga ko'ra axborot mozaikasi ko'rinishiga ega bo'ladi. U yoki bu sabab jurnalistlar e'tiborini tortgan har qanday voqea, har qanday vaziyat gazeta sahifalarida ozmi-ko'pmi ifodali va emosional tarzda taqdim etilishi mumkin, jurnalist bu voqea-hodisalarni yoritishda noto'g'ri, xato tushunchaga borganida ekspressivlik darajasi maksimal bo'ladi. YE.I.Sheygal ta'kidlaganidek, siyosiy hujjatlarni o'qish va sinchiklab o'rganishga vaqti va ishtiyoqi yo'q, nutq va ma'ruzalarning asl matnlari bilan tanish bo'lmagan, axborotni asosan ommaviy axborot vositalari orqali moslangan, ishlab chiqarilgan shaklda oluvchi ommaviy o'quvchi voqelikni "syujetlar majmui" yoki ma'lum bir siyosiy voqea atrofida to'plangan turli janrdagi nutq shakllari majmui" sifatida qabul qiladi.

Shunday qilib, ommaviy axborot vositalari nutqning doimiy ravishda takomillashib borayotgan ekspressiv salohiyati va uni amalga oshirish usullari ushbu tadqiqotning maqsadini belgilab berdi.

Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, nutqning funksional darajada ekspressivligini yaratuvchi va kuchaytiruvchi maqollarning mazmun komponentlarini aniqlashga harakat qilindi. Ish jarayonida paremiyalar nuqtai-nazaridan ekspressiv birliklarning kommunikativ yuklamasi ochib berildi. Media-kontekst sharoitida leksika qo'shimcha semantik nyuanslar ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lib, ma'lumotni idrok etishga samarali ta'sir qiladi. Ommaviy axborot tilidagi ekspressivlik, asosan, semantik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan va nutqning ekspressiv boyligiga olib keladigan maqollar, matallar, aforizmlar va frazeologik birliklar tufayli amalga oshiriladi. Ular ishontirish yoki ta'sir qilish vositasi sifatida bir nutq birligida birlashishi yoki o'zaro ta'sir qilishi mumkin. OAV matnidagi lingvistik ekspressivlik kategoriyasini o'rganishda lingvomadaniy jihatga alohida e'tibor beriladi.

Mediamatnning ekspressiv imkoniyatlarini o'rganishda xalq madaniyatini chuqur tahlil qilishni taklif etuvchi lingvokulturologik yondashuv samarali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pisarev D.S. Zamonaviy frantsuz tilida undov jumllarining ishlashi va ularning pragmatik jihati // Til faoliyatining pragmatik jihatlari: to'plam. ilmiy tr. Barnaul: ASU nashriyoti, 1983. – B.121.
2. Trofimova N.A. Ekspressiv nutq dialogik nutqda ishlaydi. Semantik, pragmatik, grammatik tahlil. Sankt-Peterburg: VVM nashriyoti, 2008. - 6-7-betlar.
3. Zayseva V.A., Sherstnik O.I. Badiiy matnning lingvistik tasviri va ifodasini etkazishning ba'zi stilistik uslublari // Tilshunoslik nazariyasi va o'quv amaliyoti / Ilmiy maqolalar to'plami. Rep. muharriri I. O. Ulanovich. Minsk: BSU, 2013. - B. 130-133.
4. Zaynuldinov A.A. Semantik toifalar o'rtasidagi munosabatlar masalasi bo'yicha: ekspressivlik, emotsionallik, hissiy baholash // Ruscha so'z dunyosi. 2009. No 2. – B. 28-34.
5. Vasilev, L.M. Stilistik ma'no, ekspressivlik va emotsionallik semantika kategoriyalari sifatida // Tilning ishlashi va nutq turlarining o'ziga xosligi muammolari / L.M. Vasilev. – Perm: PSU, 1985. – B. 672.
6. Teliya V.N. Ruscha frazeologiy. Semanticheskii, pragmaticheskii va lingvokulurologicheskii assetti / V.N. Teliy. – M.: Yaziki russkoy kulturi, 1996. – B. 403.

UO'K 81'25

YURIDIK MATN VA TERMINLARNI TARJIMA QILISHDA MADANIY OMILLARNING TA'SIRI XUSUSIDA

I.Safarova, tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Huquq xalqaro va ijtimoiy munosabatlarni muhofaza qilish va tartibga solishning muhim vositasidir, shu sababli huquqiy tarjimani tadqiq etish tarjimashunoslik sohasida muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, mamlakatlar o'rtasidagi turli xil madaniy omillarning kelib chiqishi tufayli yuridik tarjimada turli ko'rinishdagi noto'g'ri terminlarni talqin qilish holatlari ko'paymoqda. Ushbu maqolada huquqiy tarjimani madaniy omillar ta'sirida uch jihatdan: madaniyat tushunchasi, yuridik tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari va huquqiy tarjimada madaniy omillarning tarjima strategiyalari va uslublari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotimiz nafaqat globallashuv foniga moslashadi, balki huquqiy tarjima bo'yicha madaniy tadqiqotlarni ham targ'ib qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Madaniy omillar, huquqiy tarjima, huquqiy xarakteristikalar, tarjima strategiyalari va usullari

Аннотация. Право является важным инструментом поддержания и регулирования международных отношений и общественных отношений, поэтому изучение юридического перевода имеет важное значение. Кроме того, из-за различий в культурном происхождении между странами неизбежно изучение культурных факторов при юридическом переводе. В этой статье юридический перевод будет исследован под влиянием культурных факторов с трех аспектов: концепция культуры, характеристики юридического перевода, а также стратегии и методы перевода культурных факторов в юридическом переводе. Это исследование не только адаптируется к условиям глобализации, но и способствует культурным исследованиям в области юридического перевода.

Ключевые слова: культурные факторы; юридический перевод; правовые характеристики; стратегии и методы перевода

Abstract. Law is an important tool for maintaining and adjusting international relations and social relations, so the study of legal translation is essential. In addition, due to the different cultural backgrounds between countries, it is inevitable to explore cultural factors in legal translation. This article will explore legal translation under the influence of cultural factors from three aspects: the concept of culture, the characteristics of legal translation, and the translation strategies and techniques of cultural factors in legal translation. This study not only adapts to the background of globalization, but also promotes cultural research on legal translation.

Keywords: cultural factors; legal translation; legal characteristics; translation strategies and techniques

XXI asrdan boshlab, globallashuv sharoitida nizolarni har tomonlama hal etish va manfaatlarni oqilona muvofiqlashtirishda huquqning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu sababli, yuridik tarjima zamonaviy huquqqa konstruktiv ta'sir ko'rsatadi va tarjima qilingan yuridik matnlarning sifati mamlakatda turli sohalarining rivojlanishiga ahamiyatli hisoblanadi, sababi, huquqiy bilim aniqlik, adolatlilik va professionallik, shuningdek, yurislingvistika sohasi esa obro'-e'tibor va ta'sirchanlik bilan ajralib turadi. Xususan, qonun mamlakatning qadriyatlari, diniy e'tiqodlari va ijtimoiy urf-odatlariga guvohlik beradi. Shuning uchun tarjimonlar nafaqat manba matnining to'g'ri ma'nosini yetkazishlari, balki tegishli qonun hujjatlari doirasida qonunning vakolatlarini ham saqlab qolishlari kerak. Shu bois, ushbu maqola huquqiy tarjimani madaniy omillar ta'sirida tahlil qilish va uning mazmun-mohiyatini

izohlashni maqsad qilgan. Bundan tashqari, ikkita asosiy strategiya asosida boshqariladigan ba'zi o'ziga xos tarjima usullari muhokama qilinadi.

Odatda madaniyat keng va tor ma'nolarda ta'riflanadi. Tor ma'noda madaniyat jamoatchilik tomonidan tushunilishi mumkin bo'lgan til, adabiyot va san'at kabi faoliyatlarni anglatadi, shuningdek, *“kichik madaniyat”* (xitoy tilida 小文化 [xiǎo wénhuà]) deb ham ataladi [1]. Madaniyat tushunchasining ta'rifi zamon taraqqiyoti bilan uzviy tarzda o'zgarib boradi hamda u tilga integratsiyalashgan va til orqali uzatiladigan tafakkur, urf-odatlar, tarixiy an'ana va qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Tarjimonlar zimmasiga madaniyat va tilni yoyishdek muhim vazifa yuklangani uchun tarjima qilishda ular kontekst va undagi turli omillarni hisobga olishlari kerak. Tarjimon til ortidagi madaniy omillarni yozma va og'zaki nutqda ifodalay olsa hamda ularni to'g'ri yetkaza olsagina, o'quvchilar tarjima qilingan matn mazmunini aniq tushunishlari hamda o'z fikr-mulohazalarini izohlashlari mumkin.

Tadqiqotning usullari. Mashhur zamonaviy tarjimashunos olim Yevgeniy Nida *“tarjima ikki madaniyat o'rtasidagi muloqot”* ekanligini ta'kidlagan edi. Haqiqatan ham tarjima amalga oshishi uchun ikki tilni o'zlashtirishdan ko'ra, ikki madaniyatni tushunish muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda, bir xil so'zning turli ma'nolarini to'g'ri tarjima qilish muammosini faqat oddiy konvertatsiya qilish yo'li bilan hal qilib bo'lmaydi [2]. Xitoyshunos Tan Zaysi 谭载喜 [Tán Zài Xǐ] ta'kidlashicha, *“tarjima jarayonida asl matnni tushunish nafaqat tom ma'noda, balki madaniyatning chuqur ta'sirida va chegaralangan”*ligini ochiqlab berdi. Til madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, madaniyat ta'sirida va cheklangan tarzda namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida tarjimonning ma'lum bir matnni to'g'ri tushunishi, asosan, tegishli madaniyatni tushunishiga bog'liq hisoblanadi. Tarjimonlar hoh og'zaki, hoh yozma tarjima faoliyatida bo'lishlaridan qat'iy nazar, ikki madaniyat o'rtasidagi o'xshashlik va farqlatini tub mohiyatini anglamasalar, tilni to'g'ri tushunish va to'g'ri ifodalash orqali qayta ishlash vazifasini oqilona bajara olmaydilar, natijada esa tarjima turli hil ko'rinishdagi xatoliklarga yo'l qo'yiladi [3].

Natijalar. Aynan bir – biriga yaqin bo'lgan madaniyatlar foni aksida, o'xshash qadriyatlarga xos so'z va terminlar uchun tarjima ma'lumotlarning ekvivalent uzatilishiga erishishi mumkin, ammo bu o'rinda tarjimon tegishli madaniy konnotatsiyalarni o'rganishi, ma'no, fikrlash tarzi va ifoda odatlarini chuqur tushunishi va kontekstda buni aks ettira olishi lozim. Tarjimaning maqsadi nafaqat oddiy, tushinilishi soda bo'lgan ma'lumotlarni yetkazish, balki eng muhimi, madaniy konnotatsiyalarni va turli madaniyatlarning qadriyatlari va ularning ma'no – mazmunlarini almashishdir, shu sababli, madaniy omillar tarjima jarayonida juda muhim rol o'ynaydi. Chunki til va madaniyat bir-birini to'ldiradi, ya'ni til madaniyatning muhim tashuvchisi, madaniyat esa tilni cheklaydi [4]. Bundan ham muhimi shundaki, adabiy til va umumiy tildan farqli o'laroq, yuridik til mustaqil talaffuz, grammatik tuzilishga ega emas, biroq, lug'at tizimi mavjud bo'lib, o'z ichiga termin va jumlar hamda izohlarni oladi. Yuridik matnlarda madaniy kontekstga xos yuridik tilning ba'zi xususiyatlarini tushunish tarjimonlarga tarjima qilishda tilni to'g'ri tushunishga yordam beradi va shu bilan tegishli tarjima strategiyalari va usullarini qo'llaydi.

Yuridik til ikki qismdan iboratdir: muayyan huquqiy ma'noga ega bo'lgan so'zlar va umumiy iboralar. Har bir so'z yoki jumla benuqson bo'lishini ta'minlash uchun so'zlar juda aniq bo'lishi kerak, shuningdek, yuridik terminlarda darajani ifodalash uchun ishlatiladigan komponentlarga kata e'tibor qaratiladi. Shu o'rinda, amaldagi qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar sud subyektlari tomonidan sud obyektlariga nisbatan qo'yiladigan cheklashlar va majburiy qoidalarini o'zida mujassam etganligi sababli, yuridik matnlarning to'g'ri va standartlashtirilgan tarjimasini amalga oshirish asosiy vazifa hisoblanadi.

Yuridik tarjimaga ta'sir etuvchi o'ziga xos omillarni o'zlashtirgan holdagina tarjima jarayonida tarjimoni asosli va to'g'ri qilish, yetarlicha tushunmaganlikdan kelib chiqadigan noto'g'ri tarjimalarga yo'l qo'yimaslik, so'ngra matnni yaxshi qayta ishlash va integratsiyalash, pirovardida matnning aniq ifodalanishiga erishish mumkin. Til nuqatai nazaridan olib qaraganda, xitoy tili yasama so'zlarga boy til bo'lgani bois uning rivojlanishi va takomillashuviga turli tillar ham ta'sir ko'rsatadi va buning natijasida o'zlashma so'zlar vujudga keladi. Madaniyat nuqta nazaridan esa ilk bor lotin tilida qadimgi Yevropa sivilizatsiyasi qayd etilgan bo'lib, bugungi G'arb sivilizatsiyasi ham shu asosga asoslanadi. Bugundi kunda foydalanilayotgan, ko'p sonli qonunlar aynan lotin lug'ati yuridik va boshqa fanlarda qo'llaniladi. Bundan tashqari, Rim huquqi va keyinchalik fransuz huquqi fuqarolik huquqi tizimi va umumiy huquq tizimining tarmoqlari sifatida jahon huquqshunosligining gullab-yashnashi va rivojlanishida asosiy rol o'ynadi. Shu nuqta nazardan qaraganda, yuridik xitoy tilining shakllanish va rivojlanish jarayoni lotin va fransuz tillari bilan ham qaysidir ma'noda chambarchas bog'liq. Bular lotin, fransuz va boshqa chet tilidagi so'zlarning yuridik xitoy tiliga muhim ta'sir ko'rsatganini guvohi bo'lamiz.

Muhokama. Huquqiy tizim ham yuridik tarjimaga juda muhim ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Huquqiy tizim ayrim mamlakatlar va mintaqalarning qonunlarini o'z ichiga oladi va umumiy huquqiy an'anaga muvofiq ish ko'radi. Turli mamlakatlar va mintaqalarda turli xil huquqiy tizimlar mavjud va bu huquqiy tizimlar orasida zamonaviy dunyoda katta ta'sirga ega bo'lgan

ikkita asosiy huquq turi mavjud: fuqarolik huquqi tizimi va umumiy huquq tizimi. Xitoy Xalq Respublikasi uchun zamonaviy huquq uzoq vaqt davomida Yaponiya, Germaniya va Sovet Ittifoqi tomonidan taqdim etilgan fuqarolik huquqining ta'siri ostida bo'lgan va shuning uchun fuqarolik huquqining ko'plab jihatlari asosiy qonunda ham aks etgandir [4]. Shunday ekan, yuridik tarjima jarayonida ikki huquqiy tizimni bir-biridan farqlash, ikki huquq tizimi doirasidagi huquq va sud jarayonlarining o'xshash va farqli tomonlarini anglash huquqiy matnlarni to'g'ri tushunish va tarjima qilishda katta ahamiyatga ega.

Xususan, madaniy omillarning yuridik tarjimaga ta'siri borasida ham o'z tadqiqotimizda to'xtalib o'tamiz. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning muhim vositasi sifatida huquq ijtimoiy taraqqiyot va hayotning barcha sohalarini qamrab oladi. Shu sababli, madaniyat va huquq tushunchalari nafaqat huquqning paydo bo'lishi va rivojlanishini o'z ichiga oladi, balki qonun ortida turli millatlarning fikrlash odatlarini ham qamrab oladi. Huquqning rivojlanishi muqarrar ravishda madaniy merosga asoslanadi, shu bilan huquqiy tilning rivojlanishi va takomillashuviga ta'sir qiladi. O'ziga xos madaniy omillar yuridik tarjimaning tarmoqlari va kontekst mazmunida hosil bo'ladi. Tarjimonlarga tarjima jarayonida madaniy omillarni hisobga olish va shu asosda huquqiy matnlarni oqilona va to'g'ri tahlil qilish, tushunish va qayta ishlash imkonini beradi [5]. Shuning uchun madaniy omillarni hisobga olish tarjimonga tarjimadan oldin yuridik matnni to'g'ri tushunishga yordam beribgina qolmay, balki tarjima matnining aniqliligini ta'minlash asosida yuridik matnning dolzarbligi va professionalligini ta'minlashga yordam beradi. Yuridik tarjimada madaniy omillarni ko'rib chiqishda odatda ba'zi tarjima strategiyalari qabul qilinadi va amalda qo'llaniladi. Tarjima strategiyasi - bu aniq tarjima maqsadlariga erishish uchun tarjima faoliyatida qabul qilingan tamoyillar va yechimlar to'plami sifatida e'tirof etiladi. Odatda xitoy tilidagi yuridik terminlar tarjima qilinayotganda quyidagi ikki usul "milliylashtirish" va "differensiyalash" orqali tahlil etiladi va tarjima qilinadi [6]. Tarjimada ushbu usullar 1995 yilda amerikalik olim Lourens Venuti tomonidan taklif qilingan [7]. Yuridik matnlarni tarjima qilishda keng qo'llaniladigan tarjima usullariga "tushirib qoldirish", "almashtirish", "tushuntirish" va "izoh berish" kabilar kiradi. Yuridik tarjimada "tushirib qoldirish" usuli asl matndagi tarjima qilinishi shart bo'lmagan ba'zi so'zlarga yoki boshqa mazmunga tegishli bo'lgan jumalarga xosdir. Buning sababi, tarjimadagi ushbu so'zlar yoki ularning ma'nolari o'z aksini topgan kontekstga asosan topgan bo'ladi, aks holda tarjima mujmal yoki xitoycha ifoda odatlariga zid ravishda bo'lishi mumkin [8]. Berilgan so'zning ma'nosiga ko'ra, tarjimon asl matnni normal sharoitda to'g'ri va to'liqonli tarjima qilishi mumkin. Biroq, ba'zi bir alohida holatlarda, lug'atdagi ma'noga asoslangan so'zma-so'z tarjima chalkashtirib yuborishi hamda ifoda ma'nosi ham noo'rin tarzda bo'lishi mumkin. Bunda tarjimon so'z ma'nosini o'z tildagi ifodaga ko'ra o'zgartirishi va muallifning asl ma'nosini ifodalash uchun boshqa tarjimalardan foydalanishi kerak. Interpretatsiya asl matnning o'ziga xos tasviridan voz kechish va konnotatsiyasini ifodalashni anglatadi [9]. Bu usul ko'pincha milliy xususiyatga ega bo'lgan ba'zi huquqiy atamalarini tarjima qilishda qo'llaniladi.

Xulosa. Huquq muayyan ijtimoiy hayot va madaniy an'analar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan xulq-atvor tili bo'lganligi sababli, yuridik tilni boshqa tilda to'g'ri va ishonchli tarzda tarjima qilish juda muhimdir. Yuridik tarjima ijtimoiy munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi va odamlarning o'zaro munosabatlarida ham ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqqan holda, tarjimonlar madaniy omillarni, jumladan, turli mamlakatlardagi tarix, ijtimoiy urf-odatlar, an'anaviy qadriyatlar, fikr - mulohazalar hamda huquqiy tizimlardagi farqlarni hisobga olishlari kerak, shuningdek, tarjima jarayonida turli xil tarjima usullari va strategiyalardan to'liq foydalanishlari va huquqiy matnlarni aniq yetkazib berish asosida tarjima qilinayotgan til va manba tili o'rtasidagi huquqiy funksiyalarning tengligiga erishish, bu esa hokimiyat va ijtimoiy yaxlitlik hamda xalq manfaatlarini ko'zlagan holda himoya qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. NIDA E A. Language, Culture, and Translation [M]. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1993.
2. 谭载喜. 新编奈达论翻译[M].北京: 中国对外翻译出版公司, 1999.
3. BASSNETT. Translation Studies [M]. Shanghai Foreign Language Education Press, 2004.
4. 朱雪林. 文化视野中的法律翻译[J]. 中国科教创新导刊, 2007 (23):88-89.
5. 张法连. 法律英语翻译中的文化因素探析[J]. 中国翻译, 2009, 30(6):48-51, 93.
6. 熊兵. 翻译研究中的概念混淆: 以“翻译策略”“翻译方法”和“翻译技巧”为例[J]. 中国翻译, 2014, 35(3):82-88.
7. VENUTI L. The Translation Studies Reader [M]. 2nded. New York: Routledge, 2004.
8. 王建. 影响法律英语翻译的因素[J]. 中国科技翻译, 2003, 16 (1):1-5
9. Zhang, Qizhi (ed.) 2004. Traditional Chinese Culture. Beijing: Foreign Languages Press.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI INTERNET DISKURSI
Q.Salayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch
F.Bahodirova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada internet diskursi atamasining ma'nosi va uni juda keng va o'zgaras bo'lgan internetda ommalashtirilgan muloqotlarni, fikrlarni va ma'lumotlarni ifodalovchi atama ekanligi, shuningdek, internet platformalarida, masalan, veb-saytlarda, ijtimoiy tarmoqlarda, bloglarda, forumlarda, onlayn maqolalarda va boshqa internet manbalarda, Ingliz va O'zbek tillarini o'rganish, ularga oid savollar va muammolarni baholash, ular haqida muloqotlarni olib borish, tillar boyligida o'z fikrlarini ifoda qilish va boshqa mazkur mavzuda muloqotlar olib borishni anglatishi haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, internet diskursi, yozma diskurs, og'zaki diskurs.

Аннотация. В статье объясняется значение термина интернет-дискурс и то, что это термин, представляет собой очень широкий и неизменяемый смысл, представляющее собой общедоступные диалоги, мнения и информации в интернете, например используется на интернет-платформах, в веб-сайтах, в социальных сетях, в блогах, в форумах, в онлайн-статьях и в других интернет-ресурсах для изучения английских и узбекских языков, для оценки вопросов и проблем, связанных с ними, выражать свое мнение о богатстве языков и вести диалог на эту тему.

Ключевые слова: дискурс, интернет-дискурс, письменный дискурс, разговорный дискурс

Abstract. The article discusses what "internet discourse term" means, which refers to how conversations, opinions, and information are distributed widely and consistently on the internet. This includes platforms like websites, social media, blogs, forums, and online articles. It talks about discussing topics related to learning English and Uzbek languages, evaluating related questions and issues, participating in discussions, expressing opinions in different languages, and starting conversations on related topics.

Key words: discourse, internet discourse, written discourse, spoken discourse

Tilshunos olim A.Pardaev ta'kidlashicha, "diskurs" bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni hisoblanadi. Boshqa bir manbalarda esa "diskurs" lotincha "discursus" muhokama so'zidan olingan bo'lib – hissiy, bevosita, intuitive ya'ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dakik – isbotli bilim demakdir. Soddaroq qilib aytganda bu ta'rifda diskursning muhokama qilish, suhbat qilish ma'nosi ilgari suriladi. Rus tilshunosi Ye.S.Kubryakovani aytishicha, "tilshunoslik fanining hozirgi taraqqiyoti davrida diskursning umumiy qabul qilingan biror bir ta'rifi mavjud emas". Rus tilshunosi Gorshkov ta'kidlashicha lingvistik adabiyotlarda bu terminning qat'iy bir ma'nosi yo'q, u ifodalaydigan hodisalar diapazoni (ko'lami) juda keng, ya'ni "matnning qismi" dan yaxlit "nutq" gacha bo'lgan hodisalarni ifodalash uchun ishlatiladi. "Diskurs" atamasi hozirda lingvistika sohasida ham juda ko'p qo'llaniladigan atamalardan biriga aylangan. Tarixiy jihatdan bu atama birinchi marta amerikalik tilshunos Z.Xarrisning 1952-yilda nashr etilgan "Diskurs tahlili" deb nomlangan maqolasida ishlatilgan. Bu atamaning to'liq ko'lami esa so'nggi 20 yil ichida tilshunoslikda ommalashib bordi. Dastlab, hattoki "diskurs" va "matn" terminlari ayni bir tushuncha uchun ya'ni sinonim sifatida qo'llangan bo'lsa, keyinroq "diskurs" og'zaki kommunikatsiyaga, "matn" esa yozma kommunikatsiyaga nisbatan qo'llanilgan.

Shu bilan bir qatorda O'zbek tilshunosligida diskurs haqida maxsus tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. U diskurs terminini matn termini bilan taqqoslaydi va boshqa tilshunoslar fikriga teskari ravishda shunday deydi: Agar diskurs va matnning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatgichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerakku? Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so'zlovchi istagi bilan bog'liq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o'zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta'minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uyg'unligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta'minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga fagatgina diskurs ega ekanligi e'tirof etilmoqda. Tilshunoslikda diskurs bir gapdan ham uzunroq til birligiga ishora qiladi.

Diskurs soʻzi lotincha dis - “uzoqda” maʼnosidagi prefiksdan va “yugurish” maʼnosini bildiruvchi “currere” oʻzagidan olingan. Shuning uchun nutq “qochish” deb tarjima qilinadi va suhbat qanday oʻtishini anglatadi. Nutqni oʻrganish – bu itimoiy kontekstda ogʻzaki yoki yozma tildan foydalanishni tahlil qilishdir. Diskurs tadqiqotlari nutqda tilning shakli va funksiyasini uning kichik grammatik qismlari, masalan, fonema va morfemalardan tashqari koʻrib chiqadi. Gollandiyalik tilshunos Teun van Deyk rivojlanishda muhim rol oʻynagan ushbu tadqiqot sohasi tilning katta birliklari, jumladan, leksemalar, sintaksis va kontekst suhbatlarga qanday maʼno qoʻshishni oʻrganadi.”Kontekstdagi diskurs “ chekish taʼqiqlanadi” yoki “toʻxta”kabi faqat bir yoki ikkita soʻzdan iborat boʻlishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, nutqning bir qismi, baʼzi romanlarda boʻlgani kabi, yuz minglab soʻzlardan iborat boʻlishi mumkin. Oddiy diskurs hajmi yuqoridagi kabi ikki oʻlchov oʻrtasida joylashgan.

Umuman olganda “Internet diskursi” masofadan turib(online) oʻtkaziladigan suhbatlar, muhokamalar va debatlariga ishora qiladi. Internet diskursida albatta yozma va ogʻzaki diskursning ham taʼsiri boʻladi. Shunisi ravshanki, Yozma diskursning taʼsirini Internet diskursining visual kontekstida koʻrish mumkin. Internet diskursi bu muloqotning yozma koʻrinishidir. Shuningdek, muloqotchilar yozma diskursda boʻlgani kabi, Internet diskurs turiga qarab ajratilingan. Internet diskursining asinxron(without in time) shakli elektron pochta, roʻyhat servislari va devordagi postlarni oʻz ichiga oladi. Sinxron shakli esa chat xonalari-internet relay chatlari (zoom) va ushbu tadqiqotning asosiy yoʻnalishi boʻlmish tezkor xabarlar yaʼni ijtimoiy tarmoqlar(Instant messaging a real-time messaging system that allows users to exchange short messages, GIFs, photos, attachments, documents, videos, and even voice recordings) oʻz ichiga oladi. Misol uchun, deyarli barchamizga maʼlum boʻlgan ijtimoiy tarmoqlardan asosan xabar almashish uchun foydalaniladigan “ telegram” ni olaylik. Hozirda juda koʻpchilik bu ilova orqali hatto biznes qilyapti yaʼni oʻz guruh yoki kanalini ochyapti. Masalan, bilim berishga yoʻnaltirilgan kanal boʻlishi mumkin yaʼni rivojlangan sohalaridan IT yoki birorta chet tilini oʻrgatish uchun kanal yoki guruh ochishadi va odamlarni jalb qilib yigʻishadi. Soʻngra oʻzlari belgilagan narx boʻyicha ham oʻqitishadi, ham biznes qilishadi. Yoki boʻlmasa, savdo-sotiq boʻyicha shunga oʻxshagan guruhlar ochib, odamlarni jalb qilib savdo qilishadi. Aytmoqchimanki, mana shunday guruhlarda har bir kanal egasi tomonidan yozilgan, joylangan xabarlar, postlar ostiga “comment” qismni qoʻshishadi. Chunki shu orqali mijozlar birgalikda fikr bildirishadi, xabar almashishadi yoki muhokama qilishadi. Yoshlar orasida keng tarqalgan “Instagram”, “Facebook” ijtimoiy tarmoqlarida ham xuddi shunday. Hamma narsaning ijobiy va salbiy taʼsiri boʻlgani kabi “Internet diskursi”ida ham xuddi shunday. Bu bir tarafdin hayotimizni yengillashtiradi, yaʼni biz dunyoning u chetidan turib, bu chetidagi insonlar bilan muloqot qila olamiz, konferensiya va shunga oʻxshash tadbirlarni oʻtkaza olamiz, xalqaro aloqalar oʻrnata olamiz, hatto dissertatsiyalar himoya qila olamiz, lekin, salbiy tomoni shundaki, ilgari biz oʻzaro tushunmovchiliklarga ham duch kelishimiz mumkin. Yaʼni baʼzida biz yozma muloqot paytida sherigimizni yoki u bizni yozgan matnimizdan notoʻgʻri tushunib qoʻyish xavfi bor edi. Chunki biz matndan uning hissiyotini anglay olmasligimiz, sezmasligimiz, yaʼni u bu gaplarni qanday ohangda aytgan boʻlardi deb ikkilanishimiz mumkin. Hozirda esa ijtimoiy tarmoq ixtirochilari tomonidan yaratilib, qoʻshilayotgan emotikonlar evaziga bu muammo ham oʻz yechimini deyarli topgan desak adashmagan boʻlamiz, nazarimda. 1998-yilda Hentchel ismli tadqiqotchi qator internet relay chatlarini oʻrganib chiqdi va katta harflardan baqirib yoki baland ovozdan foydalanib gapirish holatini bildirish uchun ishlatilganligini aniqladi. Bu yozma diskursda ham xuddi shuni taʼkidlash uchun ishlatiladigan usuldir. 1991-yilda esa bir qator tadqiqotchilar jumladan Ferrara, Brunner va Whitemore ham tezkor xabarlar orqali Internet diskursini tekshiradilar. Ular tezkor messenjer orqali tadqiqotchi yordamchisi bilan sayohat rejalarini tuzish maqsadi yuzasidan suhbat oʻtkazishgan. Ular tezkor xabar almashish matnlarida katafora(cataphors izohlovchi (= words that refer to and replace other words used later in a text): An example of cataphora would be: “If you want some, there's coffee in the pot”) va toʻgʻridan-toʻgʻri joʻnatilgan havolaning(forwarded message) bir nechta koʻrinishlarini misol tariqasida topdilar. 2008-yilda esa Farias ismli tadqiqotchi internetda ispan tilida boʻlgan suhbatlarni oʻrganar ekan, suhbatning ochilish va yopilish qismi u kutgandan koʻra oddiy ekanligini aniqladi. Misol uchun suhbatga kirganda u yerdagi aloqada oʻtirgan boshqa aʼzolar bilan salomlashmaslik qoʻpollik ekani kabi holatlarga guvoh boʻlgan. 2007-yilda Provin, Spensel va Mandel veb sahifaga joylangan eʼlonlar taxtasidagi xabarlarini oʻrganib chiqishadi va ular “LOL” koʻrinishidagi qisqartmaga duch kelishadi. Bu qisqartmani kengaytiradigan boʻlsak inglizchada “laughing out loud”, yaʼni “baland ovozda kulish” deb tarjima qilinadi. 1998-yilda Hentschel insonning yozayotgandagi hissiyotini ifodalovchi emojilarni oʻrganadi. Misol uchun kulgichli va jilmaygan emotikonlar – xursandlik belgisi, qovogʻi osilgani esa xafalik, xafsalasi pir boʻlganlik, katta koʻzlar esa - ajablanganlik, qizargan yuz va qoshlar bir nuqtaga kelgan emojilar – jahl chiqqanlikni ifodalovchi belgilardir. Ogʻzaki diskursning ham fonetik xususiyatlari Internet diskursida ham orfografiya orqali takrorlanishi mumkin. Misol uchun, ingliz tilida “was” yordamchi feʼlini “wuz” koʻrinishida “what’s” yaʼni “nima” ni esa

“wotz”, “what’s up” ya’ni “ishlar qalay” so’zini esa “wassup” ko’rinishida ifodalash mumkin. Ba’zida esa so’zlar hatto qisqaroq ko’rinishda ham ifodalanishi mumkin. Masalan ingliz tilida yozganda “you” ya’ni “sen/siz” so’zi “u” harfi bilan, “see” ya’ni “ko’rmoq” so’zi esa “c” harfi bilan, “please” ya’ni “iltimos” so’zi esa “pls” harflari bilan yozilsa ham ko’pchilikka lo’nda va tushunarli bo’lib qoladi. Shuningdek, orasida raqamlar bilan ifodalanuvchi so’zlar ham bor, jumladan, “go to go” birikmasi “g2g” bilan, “just for you” birikmasi esa “j4u” shaklida.

Xulosa. Umuman olganda, tilshunoslikda internet diskursi onlayn holatlarda tildan foydalanish va muloqot usullarini o’rganishni anglatadi. Tilshunoslar ijtimoiy tarmoqlar va onlayn forumlar kabi turli xil platformalarda til qanday qo’llanilishini taxmin qiladi. Bunga onlayn muloqotga xos bo’lgan qisqartmalar va emojilarga o’xshash vositalarni tekshirish kiradi. Shuningdek, tadqiqotchilar Internet diskursining til evolutsiyasiga ta’sirini ham o’rganadilar. Onlayn holatdagi o’zaro ta’sirlar til o’zgarishiga, yangi so’zlarning yaratilishiga, hamda grammatika va sintaxisdagi o’zgarishlarga ham qanday hissa qo’shishini ko’rib chiqdilar. Bundan tashqari, ular aloqa tarmog’idagi boshqa hamjamiyatlarning ham o’zlarining muloqot normalari va lingvistik uslublarni qanday ishlab chiqishlarini o’rganadilar. Texnologiya rivojlanayotgan ushbu asrda Internet diskursini o’rganish tilning dinamik tabiatini, o’ziga xosligini va ijtimoiy ta’sirini tushunish uchun ham juda zarurdir.

REFERENCES:

1. Internet Discourse: The application of discourse analysis to instant messaging communication. Honors Thesis. Eric Ketcham, student. Heather Littlefield, Ph.D., advisor. Linguistics Program, Northeastern University/Fall 2010-Spring 2011
2. Interactive written discourse as an emergent register. Ferrara, K., Brunner, H., & Whittemore, G. (1991).
3. Hentschel, E. (1998). Communication on IRC. Linguistic online, 1, n.p. retrieved from <http://www.linguistik-online.de/irc.htm> 39
4. Kubryakova 2000:6
5. Z. Harris 1952 “Discourse analysis”
6. Sh. Safarov. Pragmalingvistika. –T.: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008

UDC 811.111’25

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF MACHINE TRANSLATION IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION: A CRITICAL ANALYSIS

T.N. Saidnazarov, lecturer, Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tarjima texnologiyalarining til to’liqlarini yengib o’tish va xalqaro muloqotni osonlashtirishda mashina tarjimasining (MT) ta’sirini o’rganadi. Ushbu texnologiyalar qulaylik va samaradorlikni taklif qilsada, ular madaniy to’qnashuvlar, idiomatik iboralar va maxsus terminologiya bilan bog’liq muammolarni ham keltirib chiqaradi. Mavjud adabiyotlar va amaliy tadqiqotlarga asoslanib, maqola mashina tarjimasining cheklovlari va tarjima sifatiga ta’sir qiluvchi omillarni o’rganadi. So’nggi yutuqlarga va tarjima platformalariga yangi tillar qo’shilganiga qaramay, aniq va ishonchli tarjimalarni, ayniqsa murakkab yoki maxsus kontentni ta’minlashda jiddiy muammolar qolmoqda. Maqola muhim aloqa muammolarini hal qilish uchun mashina tarjimasidan foydalanishda ogohlik va ehtiyotkorlik muhimligini ta’kidlab, zamonaviy tarjima texnologiyalarining samaradorligi va qulayligini oshirishga qaratilgan kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo’nalishlarni taklif qilish bilan yakunlanadi.

Kalit so’zlar: Mashina tarjimas, google translate, adabiyotlar tarjimas, madaniyatlararo muloqot, zamonaviy texnologiyalar, mashina tarjimasining cheklovlari.

Аннотация. В этой статье исследуется влияние современных технологий перевода с упором на машинный перевод (МП) на преодоление языковых барьеров и содействие международному общению. Хотя эти технологии предлагают удобство и эффективность, они также создают проблемы, связанные с культурными нюансами, идиоматическими выражениями и специализированной терминологией. Опираясь на существующую литературу и тематические исследования, в статье рассматриваются ограничения машинного перевода и факторы, влияющие на качество перевода. Несмотря на недавние достижения и добавление новых языков в платформы перевода, сохраняются серьезные проблемы с обеспечением точных и надежных переводов, особенно сложного или специализированного контента. В заключение статьи подчеркивается важность осознанности и осторожности при использовании машинного перевода для решения важнейших коммуникационных задач, а также предлагаются направления будущих исследований, направленных на повышение эффективности и удобства использования современных технологий перевода.

Ключевые слова: Машинный перевод, Google Translate, перевод литературы, межкультурная коммуникация, современные технологии, ограничения машинного перевода.

Abstract. *This article explores the impact of modern translation technologies, focusing on machine translation (MT), in bridging language barriers and fostering international communication. While these technologies offer convenience and efficiency, they also pose challenges related to cultural nuances, idiomatic expressions, and specialized terminology. Drawing on existing literature and case studies, the article examines the limitations of MT and the factors that influence translation quality. Despite recent advancements and the addition of new languages to translation platforms, significant challenges persist in achieving accurate and reliable translations, particularly for complex or specialized content. The article concludes by emphasizing the importance of awareness and caution when relying on machine translation for critical communication tasks, and proposes directions for future investigation to improve the effectiveness and usability of modern translation technologies.*

Key words: *Machine translation, google translate, translation of literature, cross-cultural communication, modern technologies, limitations of machine translation.*

Introduction. It is undeniable that ongoing technological development is fostering the productivity and consistency of language translation, ensuring uniformity across content regardless of language. Doherty (2016) contends that technologies such as computer-assisted tools and machine translation have enabled us to translate effectively as well as to communicate internationally, suggesting solutions to address the challenging issues of the current language barrier. However, constant application of cutting-edge tools may not always be reliable, since there are a few problems that could arise when certain contexts or words are translated from one language to another without human intervention. Therefore, this paper discusses the influence of modern translation technologies on the process of translation, highlighting both the benefits and the challenges associated with technological advances. Moreover, the question “What are the benefits and limitations of modern translation technologies in bridging language barriers and fostering international communication?” will form the central focus of the research.

Literature Review. Machine translation (MT) has emerged as a critical tool in overcoming language barriers and facilitating cross-cultural communication in today’s globalized world (Vieira et al., 2020). Advancements in MT technology, driven by developments in artificial intelligence and natural language processing, have significantly improved the accuracy and efficiency of translation systems (Hasyim et al., 2021). However, while MT offers numerous benefits, it also poses several challenges that impact the quality and reliability of translations.

One key challenge in MT is the accurate translation of idiomatic expressions and cultural nuances. Idioms, colloquialisms, and culturally-specific phrases often present difficulties for translation systems, as their meanings may not be directly translatable across languages (Abdullayeva and Khushbakova, 2022). This can lead to inaccuracies and misunderstandings in translated texts, particularly in literary works or texts with complex cultural references.

Another challenge is the translation of technical or specialized terminology. Fields such as law, medicine, and engineering often have terminology that is specific to the language and may not have direct equivalents in other languages (Vieira et al., 2020). As a result, MT systems may struggle to accurately translate these terms, leading to errors and inaccuracies in technical documents and communications.

Furthermore, the quality of MT outputs can vary depending on the language pair and the complexity of the text. While MT systems perform well with certain languages, they may struggle with others, particularly those with morphologically complex grammar or syntax according to Sutrisno (2020). Additionally, MT systems may produce inaccurate translations for texts with ambiguous or polysemous words, as they may not always accurately capture the intended meaning of the source text.

Despite these challenges, MT continues to play a crucial role in facilitating communication and knowledge exchange across linguistic boundaries. With ongoing research and development, there is potential for further improvements in MT technology, including the integration of machine learning algorithms and the development of more sophisticated translation models (Doherty, 2016).

In conclusion, while MT offers numerous benefits in overcoming language barriers, it also presents challenges that impact the quality and reliability of translations. Addressing these challenges will require ongoing research and development in the field of MT, with a focus on improving accuracy, handling cultural nuances, and accommodating specialized terminology. By addressing these challenges, MT has the potential to further enhance cross-cultural communication and collaboration in an increasingly interconnected world.

Methodology. This study employs a mixed-method approach to investigate the effectiveness and limitations of modern translation technologies, with a focus on machine translation (MT). Firstly, a comprehensive review of existing literature is conducted to identify key themes, challenges, and advancements in the field of machine translation. This literature review informs the development of a

qualitative analysis of case studies and user experiences, which provides insights into the practical implications of using MT in various contexts. Additionally, quantitative data analysis is employed to assess the accuracy and reliability of machine translation outputs, using a sample of English sentences translated into Indonesian as a case study. The combination of qualitative and quantitative methods allows for a comprehensive understanding of the strengths and weaknesses of modern translation technologies, and offers valuable insights for practitioners, researchers, and users alike.

Results and Discussion

The necessity of machine translation. In the age of the internet, the amount of information has unprecedentedly increased leading to the heavy reliance of people on technologies to consume or convey it in a different language, as (O'Reilly, 2012) traditional human translation is unable to match the speed required to fulfill the current and future demands for translation. Machine translation (MT), which emerged with mechanical multilingual dictionaries in the 1930s, gained attention as a partially automated translation process in the 1950s (Hutchins, 2010). At present, the e-tools of MT particularly Google Translate, DeepL, Amazon Translate, Microsoft Bing Translator, and ChatGPT are being widely used, catering to the translation needs of internet users who prioritize speed and convenience over quality. Besides the time efficiency of MT, affordability should be taken into account seeing that online translation is freely available for every individual.

Furthermore, alongside the remarkable increase in online information, the development of social media, online commerce, and digital content generation has heightened the need for quick and smooth translation services. Hatim and Munday (2019) suggest that globalization and the internet have spurred the demand for rapid translations across various communication mediums. With the overwhelming surge in the volume of content, traditional human translation faces challenges in keeping up, leading to the emergence of machine translation as a vital solution for overcoming language barriers. The ease of access and user-friendly nature of machine translation tools have rendered them essential for both individuals and businesses, facilitating instant communication and market expansion on a global scale. Additionally, the incorporation of artificial intelligence and machine learning algorithms into machine translation systems shows potential for further improving translation precision and speed in the coming years.

Limitations of modern translation technologies. The uptake of technology to deal with the diffusion of information can be considered viable, nevertheless, according to Zhang et al. (2023) there is still limited exploration in the literature regarding the use of prompts for machine translation. There could be several reasons why MT fails to translate the literary works properly. It must be first and foremost cultural nuances that often constitute the majority of novels or stories. The studies by Robinson (2004) highlighted the poor quality or reliability of literary texts translated by machines which can be ascribed to the distinctive characteristics of the language found in literary texts. For example, the extract “ikkita to'tidek xotiningiz bek akam uchun sochini tarab o'lturadir...” from the Uzbek novel “O'tkan kunlar” by Abdulla Qodiriy has been translated into English through Google Translate as “like two parrots, your wife is combing her hair for my uncle...”. This translation can cause trouble for the reader to comprehend the context because in order to describe the women's beauty, the writer used a metaphor which should not be literally translated into another language. Ilhom Tukhtasinov rendered that sentence as “two beautiful wives comb their hair for you, bek” which is more accurate in terms of meaning.

Furthermore, machine translation is not capable of processing when a culture-specific word or phrase is being translated. Besacier and Schwartz (2015) noted that MT systems are not effective due to the fact that various lexical, syntactic, and structural aspects were altered, resulting in adverse impacts on the translation's quality; additionally, certain cultural references were disregarded. To be more exact, it is often called “national realia” which creates issues for MT. The term in translation refers to the words and phrases that depict culture-specific material elements, and “realia” originates from medieval Latin, initially meaning “actual objects”. If this Uzbek sentence “u chopon kiygan bobosi bilan supada chuchvara yeb o'tirar edi” is translated via MT, for instance, Google Translate generated this translation: “he was eating dumplings with his grandfather, who was wearing a cloak”. There are apparently a few problems associated with translation of the specific words namely “chopon”, “supa”, and “chuchvara”. Inappropriate translation misleads readers about the words connected with Uzbek culture.

Another barrier that we come across while translating through the internet is the idiom. Translating idioms directly is challenging due to the context not being transferable; understanding the original language is necessary to grasp it, while proficiency in the target language is needed to locate the suitable equivalent. Baker (2018) suggests that idioms are fixed expressions in language whose meanings cannot be inferred from their individual parts. Considering this sentence “tomdan tarasha tushgandek qilib so'zlangan yuqoridag'i gaplarga boshda ularning ikkovi ham tushunmadi”, an extract from “O'tkan kunlar” by Abdulla Qodiriy, we cannot achieve accurate and proper translation relying on technology,

because it translates the idiom underlined word by word or just omits. As an illustration, Google Translate presented this “the two of them are the first to talk about the above didn't understand either” where the translation of the idiom is not included. In this case, it is typical to use a different word or phrase while preserving the meaning of the idiom. “Tomdan taraasha tushgandek” can be conveyed as “suddenly” or “extemporally” so as to be more comprehensible.

Despite the ongoing development of MT, particularly Google Translate is announced to have recently added 24 new languages to Translate supporting a total of 133 global languages, there are still some shortcoming one of which could be the lower quality of translation of Google Translate in particular languages. As illustrated by Aitken and Balan (2009) and Patil and Davies (2014), Google Translate is proficient in some languages but less so in others. For example, although a few popular languages such as English, French, Russian, Spanish and Chinese are better translated on Google Translate, there are still some issues with the translation of English and Uzbek sentences. It is my confession that simple sentences can be easily and successfully translated but when it comes to complex and long sentences in specific topics like law and medicine, Google Translate fails to function accurately. There is likely to be the inappropriacy of language, which is clear especially in word-choice, grammar or spelling. In accordance with the evaluations of Sutrisno (2020), Google Translate achieves an accuracy rate of over 60% when translating English sentences into Indonesian.

Conclusion. In conclusion, the advancement of modern translation technologies, particularly machine translation (MT), has significantly impacted the way we consume and convey information across different languages. While tools like Google Translate offer convenience and efficiency, they also come with limitations that affect the quality and accuracy of translations, especially in contexts involving cultural nuances, idiomatic expressions, and specialized terminology. Despite recent improvements and the addition of new languages to translation platforms, challenges persist in achieving accurate and reliable translations, particularly for complex or specialized content. It is essential for users to be aware of these limitations and to exercise caution when relying solely on machine translation for critical communication or comprehension tasks. As research continues to explore the capabilities and shortcomings of modern translation technologies, there is potential for further advancements that could enhance their effectiveness and usability in bridging language barriers and facilitating international communication.

REFERENCES:

1. Abdullayeva, I. A. K., & Khushbakova, N. N. K. (2022). PROBLEMS OF TRANSLATING ENGLISH IDIOMS INTO UZBEK. Academic research in educational sciences, 3(11), 208-211.
2. Aitken, M. and Balan, S. (2011). An Analysis of Google Translate Accuracy. Translation Journal.
3. Baker, M. (2018). In Other Words. Routledge eBooks. <https://doi.org/10.4324/9781315619187>
4. Besacier, L., & Schwartz, L. (2015). AUTOMATED TRANSLATION OF A LITERARY WORK: A PILOT STUDY. Proceedings of the Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature. <https://doi.org/10.3115/v1/w15-0713>
5. Doherty, S. (2016). Translations| The Impact of Translation Technologies on the Process and Product of Translation. International Journal of Communication, 10, 23. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/3499>
6. Hasyim, M., Saleh, F., Yusuf, R., & Abbas, A. (2021). Artificial Intelligence: Machine Translation Accuracy in Translating French-Indonesian Culinary Texts. Available at SSRN 3816594.
7. Hatim, B., & Munday, J. (2019). Translation: An advanced resource book for students. Routledge.
8. Hutchins, W. (2010). Machine translation: A concise history. Journal of Translation Studies, 13(1–2), 29–70.
9. O'Reilly, T. (2012). 4 What is Web 2.0? Design patterns and business models for the next generation of software. In New York University Press eBooks (pp. 32–52). <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814764077.003.0008>
10. Patil, S., & Davies, P. (2014). Use of Google Translate in medical communication: evaluation of accuracy. BMJ, 349(dec15 2), g7392. <https://doi.org/10.1136/bmj.g7392>
11. Robinson D. (2004). Becoming a Translator: An Introduction to the Theory and Practice of Translation. Taylor & Francis.
12. Sutrisno, A. (2020). The accuracy and shortcomings of Google translate translating English sentences to Indonesian. Education Quarterly Reviews, 3(4). <https://doi.org/10.31014/aior.1993.03.04.161>
13. Vieira, L. N., O'Hagan, M., & O'Sullivan, C. (2020). Understanding the societal impacts of machine translation: a critical review of the literature on medical and legal use cases. Information, Communication & Society, 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369118x.2020.1776370>
14. Zhang, B., Haddow, B., & Birch, A. (2023). Prompting large language model for machine Translation: A case study. (Cornell University). <https://doi.org/10.48550/arxiv.2301.07069>

QAHRAMONLIK VA MARDLIKNI ULUG'LOVCHI INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING O'ZARO O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

Sh.Saidniyozova, magistrant, Urganch Davlat universiteti, Urganch

N.Sobirova, f.f.d., Urganch Davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi qahramonlik va mardlikni ulug'lovchi maqollarning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganish va maqollarni tarjima qilish, maqollarning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilishga va muqobil variantlarini keltirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: xalq aqollari, paremiologiya, folklor, semantika, qahramonlik va mardlik, ekvivalent.

Аннотация. Целью статьи является изучение лексико-семантических особенностей пословиц, прославляющих героизм и храбрость на английском и узбекском языках, а также перевод пословиц, анализ сходных и разных сторон пословицы и представление альтернативных вариантов.

Ключевые слова: народная мудрость, паремология, фольклор, семантика, героизм и отвага, эквивалент.

Abstract. The article aims to study the lexical-semantic features of proverbs glorifying heroism and bravery in English and Uzbek languages and to translate the proverbs, to analyze the similar and different aspects of the proverb and to present alternative options.

Key words: folk proverbs, folklore, pareiology, heroism and bravery, semantics, equivalent.

Maqol xalq hayotiy tajribasi xulosasini badiiy jihatdan mukammal idodalovchi hikmatli so'zlardan iboratdir. Maqollarda ifodalanishi lozim bo'lgan fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Bizning fikrimizcha, har bir maqolning vujudga kelishida birorta ibratli voqea ro'y bergan va bu voqea o'ta zukko, sinchkov dono ajdodlarimiz vakili tomonidan kuzatilishiga sabab bo'lgan. "Devonu lug'otit turk" dan olingan quyidagi misollarga murojaat qilaylik: "Besh qo'l barobar emas", "Ho'kizning oyog'i bo'lguncha, buzoqning boshi bo'lgan yaxshiroq". Ma'lum bo'ladiki, yuqoridagi har bir misolni yillar davomida tajribadan o'tgan, uning haq ekanligiga ishonch hosil qilingan, badiiy jihatdan mukammallashib brogan namuna sifatida qabul qilish mumkin [1]. Ingliz xalqi hayotida ham maqollar muhim o'rin tutgan va asrlar davomida turli mavzulardagi maqollar paydo bo'lgan.

Taniqli tilshunos maqolga shunday ta'rif beradi: Maqol-xalqning qisqa, hammaga ma'lum bo'lgan, o'zida hikmat, haqiqat, axloq va an'anaviy qarashlarni majoziy, turg'un va esda qolarli holda saqlagan, avloddan avlodga o'tuvchi gaplaridir" [2].

Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, maqollar asosan metaforaga va ko'chma ma'noga asoslangan bo'ladi va u aynan bir insonning gaplari emas, balki avloddan avlodga o'tgan, butun bir xalqning hikmatli so'zi, haqiqati va xulosalari hisoblanadi va bu qisqa vaqt ichida paydo bo'lgan emas, balki asrlar davomida shakllangan til birligidir.

Maqollarning leksik xususiyatlari deganda ularning tuzilishi, uslubi, va ma'nosiga xizmat qiluvchi lisoniy elementlar tushuniladi. Maqollarda tez-tez uchraydigan asosiy leksik-semantik xususiyatlar bu:

1. Majoziy til: Maqollar o'z xabarini yetkazish uchun ko'pincha metafora, o'xshatish, shaxslantirish yoki boshqa majoziy til shakllaridan foydalaniladi. Misol uchun: **"A rolling stone gathers no moss"** metaforadan foydalanib, doimiy harakat turg'unlikning oldini oladi, ya'ni doimo harakatda bo'lgan narsa, mox, mog'or yig'maydi deyilyapti, majoziy man'noda.

2. Ixchamlik: Maqollar odatda qisqa va ixcham bo'lib, bir necha so'zlarga juda ko'p ma'nolarni to'playdi. Bu qisqalik ularni osongina eslab qolish va og'izdan og'izga oson o'tishini ta'minlaydi.

3. Umumiy mavzular: Ko'pgina maqollarning mavzusi sevgi, do'stlik, donolik va qiyinchiliklarga qaratilgan. Ular ko'pincha ushbu mavzular asosida yo'l-yo'riq yoki axloqiy saboqlar beradi.

4. Madaniy kontekst: Ba'zi maqollar universal qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, ularning ko'pchiligi muayyan madaniy kontekstlarga asoslangan. Maqolning qaysi madaniyatdan kelib chiqqanligini bilish uning ma'nosini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Maqollarda o'zi paydo bo'lgan kontekstni tushunishga yordam beradigan muayyan joylar, voqealar, diniy ma'lumotlar yoki urf-odatlar o'z ichiga olgan madaniy havolalarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu leksik xususiyatlar maqollarning kommunikativ vosita sifatida boy va ta'sirchan bo'lishiga xizmat qiladi, ularda murakkab fikr va qadriyatlarni ixcham va esda qolarli tarzda yetkazish imkonini beradi.

5. Arxaizmlar: Ba'zi maqollarda til an'analarini va tarixda qo'llanilgan so'zlarni aks ettiruvchi so'z va iboralarning arxaik yoki eski shakllari mavjud

6.Qofiya va ritm:Ba'zi maqollarda qofiya va ritmik bezaklar namoyon bo'ladi va bu uning oson esda qolishini va og'izdan og'izga oson yetib borishini ta'minlaydi.Misol uchun:"**A stitch in time saves nine**" Qofiya va ritmik takrorlanishni ifodalaydi.

7.Paradoks:Maqollarda ba'zida bir qarashda qarama-qarshi bo'lib ko'rinadigan, lekin mulohaza yuritilganda chuqurroq haqiqatni ochib beradigan paradoksal gaplar mavjud.Masalan:"The pen is mightier than the sword" so'z jismoniy kuchdan,ya'ni qilishdan ham kuchli ekanligini ko'rsatadi.

8.Alliteratsiya va assonans:Maqollarda qo'shimcha urg'u va esda qolish uchun alliteratsiya (undosh tovushlarni takrorlash) va assonans (unli tovushlarni takrorlash) dan foydalanilishi mumkin.Masalan:"Birds of a feather flock together"- "O'xshatmasdan uchratmas"-alliteratsiyani ifodalaydi.

9.Tasviriylilik-Ko'pgina maqollarda o'zi ifodalayotgan mazmunni to'liq yetkazish uchun yorqin tasvirlardan foydalaniladi.Misol uchun "Do'nt count your chickens before they hatch"muaffaqiyatni erta nishonlashning erta vizual tasvirini chizadi. Maqollarda ma'johiy ma'nolar,o'xshatishlar,iboralar kabi majohiy birliklar ko'p qo'llanilib,ularning ma'nosi jonli va hayoliy tarzda ifodalaniladi.

10.Antiteza-Ba'zi maqollar ma'lum bir fikrni ta'kidlash uchun ikkita fikr yoki vaziyatni qarama-qarshi qo'yadi.Misol uchun "The early bird catches the worm" faol va nafaol bo'lishni bir biriga qarama-qarshi qo'yadi.

11.Metonimiya va Sinekdoxa:Maqollarda murakkab fikrlarni ixcham yetkazish uchun ba'zan metonimiya(turdosh atamaning o'rmini bosish) yoki sinekdoxa (butunni ifodalovchi qism) qo'llaniladi.

12.Hikmat va maslahat:Maqollar ko'pincha hayotdagi qiyinchiliklarni yengish uchun amaliy donolik yoki maslahat beradi.Ular xatti-harakatlarimiz yoki qaror qabul qilishimiz uchun ko'rsatmalar bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu leksik va semantik xususiyatlarni tahlil qilishimiz orqali ingliz va o'zbek maqollari tarkibiga kiritilgan madaniy,lingvistik va falsafiy elementlarni chuqurroq tushunishimiz mumkin.

Maqollarni so'zma-so'z tarjima qilish butun bir ma'noni to'liq ifodalash uchun yetarli bo'lmaydi.Bu maqolning ma'nosini xato tushunishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ikki tildagi maqollarning ekvivalentlarini topish zaruriyati tug'iladi.Quyida ingliz va o'zbek tilidagi qahramonlik va mardlikni ulug'lovchi maqollarining o'zaro o'xshash va farqli jihatlarini ko'rib chiqamiz, ekvivalentlarini keltiramiz va ularni leksik-semantik jihatdan tahlil qilamiz:

(1)Old birds are not to be caught with chaff- (Qari qushni tuzoq bilan tutib [aldab] bo'lmas.) To'rga tushgan baliq qarmoqdan qo'rqmas [3].

Bu misollarda hayvonlar timsolida insonning qo'rmaz,botir bo'lishi kerakligiga ishora qilinyapti, kichkina narsa bilan qari qushni yoki to'rga tushgan baliqni qo'rqizib bo'lmasligi nazarda tutilyapti va ikkala maqolda ham bir xil gap qurilishidan foydalanilgan,bular esa berilgan maqollarning ham ma'no,ham gap qurilishi,ham umumiy-hayvon obrazlaridan foydalanilganligi jihatdan o'xshash tomonlari ko'p ekanligini ko'rsatadi.

(2) A little body often harbours a great soul. (Kichik tanda ko'pinchalik buyuk ruh yashaydi.) - Kichkina mitti, xonxo'jani yiqitdi

Bu maqollarda esa antitezadan foydalanilgan. **Little-Great-Kichkina-Xonxo'ja** (katta, bahaybat nazarda tutilgan). Ingliz maqolidan farqli o'laroq(soda gap qurilishi),o'zbek maqolida qofiya va ritmik takrorlanish mavjud.Ammo ma'no jihatdan ikkalasi ham bir xil umumiy mazmunni ifodalaydi-jism yoki inson kichkina bo'lishi mumkin,lekin undagi jasorat,mardlik ulkan bo'lishi mumkin.

(3) The proof of the pudding is in the eating.(Pudingning qanaqaligini bilish uchun uni yeyish kerak.) Botirsingan yigitni —Yov kelganda ko'ramiz.Berilgan ingliz maqolida shu anglashiladiki,biror narsaning haqiqiy qiymati yoki sifatini faqat foydalanishga topshirilganda yoki sinab ko'rilganda bilish mumkin.Bu maqol ehtimol pudingning qanchalik yaxshi ekanligini faqat uni ta'tib ko'rish orqali baholash mumkin degan fikrdan kelib chiqqan.O'zbek maqolida ham xuddi shu g'oya ilgari surilgan-yov kelganda,faqat qiyinchilik bo'lgandagina uning asl botir yoki qo'rqqoq ekanligini sinashimiz mumkin.1-maqolda **alliteratsiya** mavjud va qofiyadosh so'zlardan foydalanilgan.

(4) A living dog is better than a dead lion. (O'lik arslondan tirik it afzal.)

O'lik arslondan tirik sichqon a'lo

Bu yerda ham ko'plab o'xshashliklar topishimiz mumkin. Masalan antiteza-zidlantirish: Living-Dead(o'lik-tirik) bir biriga qarshilantirilyapti.Shuningdek o'zbek maqolida ham "o'lik,tirik" so'zlaridan foydalanilgan.Ingliz maqolining ekvivalenti bo'lgan o'zbek maqolida ham arslon bosh obraz sifatida qo'llanilgan.

(5) A cock is valiant on his own dunghill. (Xo'roz o'z go'ng uyimida botir.)

O'z joyida laycha ham sher.

Ushbu maqollarda ham hayvonlar obrazidan foydalanilgan va ikkalasida ham bir xil fikr-hamma o'z uyida botir, o'ziga bek bo'lishi nazarda tutilgan.

(6) Make or break. (Yo qilmoq, yo sinmoq.)

Yo jon chiqsin, yo nom. Qisqaligi jihatdan ikkala maqol ham bir biriga o'xshash, ikkala maqolda ham qofiyadoshlik mavjud, alliteratsiyadan foydalanilgan, ularning ifodalayotgan g'oyasi ham bir xil-yoki harakat qil va biror narsaga erish yoki hech narsa qilmay, muaffaqiyatsizlikka uchra.

Xulosa qilib aytganda, shunga o'xshash maqollarning bir nechtasini misol qilib keltirishimiz mumkin. Bularning ko'pchiligida ifodalanilayotgan ma'no, qo'llanilayotgan leksik-semantik xususiyatlar, unda qatnashgan obektlar bir xil yoki o'xshash bo'lishi mumkin. Demak, ingliz va o'zbek maqollari mavzu jihatdanam, ma'no jihatdanam bir biriga yaqin hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O. Madayev "O'zbek xalq og'zaki ijodi"
2. Mieder W. International Proverb Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993
3. K. M. Karomatova, H. S. Karomatov "Proverbs-Maqollar- Пословицы"

UDC 81`27

SOCIAL GROUP'S LANGUAGE IN SOCIOLINGUISTICS

Sh.X. Sayidov, assistant, TUIT Fergana branch, Fergana

Annotatsiya. Til ijtimoiy guruhlarda hal qiluvchi rol o'ynaydi, muloqot qilish, o'zlikni shakllantirish va ijtimoiy birlashish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola ijtimoiy guruhlarining tili tushunchasini o'rganadi, tildan foydalanish va o'zgaruvchanlik guruh identifikatorlarini yaratish va saqlashga qanday hissa qo'shishini o'rganadi. Unda ijtimoiy guruh tiliga ta'sir etuvchi asosiy omillar, jumladan umumiy madaniy me'yorlar, ijtimoiylashuv jarayonlari va til mafkuralari muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, tilning ijtimoiy guruhlar ichidagi kuch dinamikasini shakllantirishdagi roli va uning guruhlararo munosabatlarga ta'siri ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy guruhlar, tildan foydalanish, til o'zgarishi, guruh o'ziga xosligi, madaniy me'yorlar, sotsializatsiya, til mafkuralari, kuch dinamikasi, guruhlararo munosabatlar.

Аннотация. Язык играет решающую роль в социальных группах, выступая инструментом общения, формирования идентичности и социальной сплоченности. В этой статье исследуется концепция языка социальных групп, исследуется, как использование и вариации языка способствуют построению и поддержанию групповой идентичности. В нем обсуждаются ключевые факторы, влияющие на язык социальной группы, включая общие культурные нормы, процессы социализации и языковые идеологии. В статье также освещается роль языка в формировании динамики власти внутри социальных групп и его влияние на межгрупповые отношения.

Ключевые слова: Социальные группы, использование языка, языковая вариация, групповая идентичность, культурные нормы, социализация, языковые идеологии, динамика власти, межгрупповые отношения.

Abstract. Language plays a crucial role in social groups, serving as a tool for communication, identity formation, and social cohesion. This article explores the concept of social groups' language, examining how language use and variation contribute to the construction and maintenance of group identities. It discusses key factors influencing social group language, including shared cultural norms, socialization processes, and language ideologies. The article also highlights the role of language in shaping power dynamics within social groups and its impact on intergroup relations.

Keywords: Social groups, language use, language variation, group identity, cultural norms, socialization, language ideologies, power dynamics, intergroup relations.

Introduction. Social groups' language refers to the distinct linguistic patterns, practices, and variations that are characteristic of specific social groups. Language plays a crucial role in shaping group identities, facilitating social interaction, and establishing boundaries between different groups within a society. By examining social groups' language, researchers gain insights into the complex ways in which language reflects and influences social structures, power dynamics, and intergroup relations. By understanding the complexities of social group language, we can gain insights into the intricate ways in which language shapes and reflects social structures and dynamics.

Methods. A number of elements affect how language is used in social groups. Members of a group adopt certain linguistic behaviors and patterns based on shared cultural norms and values. Preferred terminology, speaking patterns, and group-specific communication techniques are a few examples of these standards. The language used by social groupings develops as a result of socialization processes.

Through socialization, people pick up language abilities consistent with their group identification by learning the linguistic rules and practices of their group.

Language variation is another important aspect of social groups' language. Variations in pronunciation, vocabulary, grammar, and discourse patterns can exist between different social groups. These variations, often referred to as dialects or sociolects, reflect the social, regional, and cultural backgrounds of group members. Language variations can serve as markers of group identity, allowing individuals to signal their affiliation with a particular social group. They can also contribute to the formation of linguistic stereotypes and attitudes that may influence intergroup relations. Social groups' language is not homogeneous, but rather exhibits variation within the group itself. This variation can be influenced by factors such as age, gender, social class, and level of education. Social groups may have distinct speech styles or registers associated with specific contexts or roles within the group. Variation within the group can reflect social dynamics and hierarchies, as different linguistic practices may be associated with different levels of prestige or authority.

Results. The language used by social groups is also greatly influenced by language ideologies, or views regarding language. Language is interpreted, assessed, and given social meanings according to ideologies. Beliefs regarding stigmatized variations, prestige dialects, or the standard language are examples of linguistic ideologies. These ideologies have an impact on social group language practices and choices, which can help preserve or alter linguistic traditions. The social norms and expectations of a group influence language use within that group. Members of a group can communicate and interact more easily when they use common language practices and communication techniques. In order to build rapport, manage power relationships, and preserve social cohesiveness within the group, language can be used. In order to facilitate efficient communication inside the group, social groups also use certain discourse patterns, conversational routines, and common knowledge in their language.

Discussion. When it comes to intergroup relations, language can play a significant role in shaping attitudes, perceptions, and stereotypes. Disparities in language between social groups can help to define in-group and out-group identities and can be exploited as an excuse for discrimination or other forms of social inequality. When diversity is accepted and valued, language can also serve as a source of pride and cultural identity, promoting harmonious relationships between groups. Understanding social groups' language requires a multidimensional approach that considers linguistic, sociocultural, and sociopolitical factors. It involves analyzing language use, variation, and attitudes within specific social contexts and examining the dynamic interplay between language and social dynamics. By studying social groups' language, researchers gain valuable insights into the complexities of human communication, social identity, and intergroup relations. Power dynamics within social groups are closely intertwined with language use. Language can be a tool for asserting and maintaining power within a group, as individuals who possess linguistic expertise or conform to group language norms may gain social status and influence. Language can also be used to exclude or marginalize certain members within a group, reinforcing social hierarchies and inequalities. Understanding social groups' language has broader implications for intergroup relations and social cohesion. Language differences between social groups can impact communication and understanding, leading to misinterpretations or misunderstandings. Language can be a source of pride and identity for social groups, but it can also be a source of conflict and discrimination. Recognizing and valuing linguistic diversity within and across social groups is crucial for promoting inclusivity, cultural understanding, and social harmony.

Conclusion. In conclusion, social groups' language encompasses the linguistic patterns, variations, and practices that are characteristic of specific social groups. By studying social groups' language, researchers gain insights into the complex ways in which language shapes and reflects group identities, power dynamics, and intergroup relations. Understanding and appreciating linguistic diversity within and across social groups is essential for fostering inclusive and respectful communication in diverse societies.

REFERENCES:

1. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4-5), 585-614.
2. Eckert, P. (2000). *Linguistic variation as social practice: The linguistic construction of identity in Belten High*. Blackwell Publishing.
3. Giles, H., & Coupland, N. (1991). *Language: Contexts and consequences*. Open University Press.
4. Heller, M. (2010). *Language policy and planning in multilingual societies*. Palgrave Macmillan.
5. Irvine, J. T., & Gal, S. (2000). Language ideology and linguistic differentiation. In P. V. Kroskrity (Ed.), *Regimes of language: Ideologies, politics, and identities* (pp. 35-83). School of American Research Press.

SO'ZLAR SEMANTIK SATHIDA KO'P MA'NOLIK HODISASI

G.Saparboyeva, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

S.J.Sattibayeva, o'qituvchi, Ranch Texnologiyalar Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko'p ma'nolilik tushunchasi, ularning turlari va kontekstlarda qanday farqlanishi haqida so'z boradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi leksik va frazeologik polisemiyaning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan, ularning qiyosiy-tipologik tahlili xususida fikr yuritilgan, va misollar bilan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik polisemiya, leksikologiya, lug'aviy polisemiya, monosemiya, diaxronik, sinxron, sodda va murakkab polisemantik so'zlar, so'zning hosila ma'nosi

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие многозначности, ее виды и то, как она различается в контекстах. Изучены особенности лексической и фразеологической многозначности в английском и узбекском языках, проведен их сравнительно-типологический анализ, приведены примеры.

Ключевые слова: фразеологическая полисемия, лексикология, лексическая полисемия, моносемия, диахроническая, синхроническая, простые и сложные многозначные слова, производное значение слова.

Abstract. This article discusses the concept of polysemy, its types and how it differs in contexts. It deals with the study of the specific features of phraseological polysemy in the English and Uzbek languages, their comparative-typological analysis is discussed, and some examples are given.

Key words: phraseological polysemy, lexicology, lexical polysemy, monosemy, diachronic, synchronic, simple and complex polisemantik words, derivative meaning of the word.

Semasiologiya bu leksikologiyaning so'zning tarkibiy ma'nosi va unga bog'liq hodisalarni o'rganadigan bo'limidir. Ba'zi so'zlar faqat bitta leksik ma'noga ega bo'lsa, ba'zilari ikki yoki undan ko'p leksik ma'nodan iborat. Shu asosda ular ikki qismga bo'linadi:

1. So'zlarning faqat bitta leksik ma'noga ega bo'lishi monosemiya;
2. Polisemiya so'zlarda ikki yoki undan ortiq leksik ma'nolarning mavjudligi hodisasidir [3].

Barcha til birliklari monosemantik va polisemantik ikki guruhga ajratiladi, ulardan polisemantik til birliklari alohida o'rganilishi talab qilinadi. Polisemiya leksik birliklarga ham, grammatik birliklarga ham xosdir.

Ma'lumki, o'zbek tilida polisemiyaning lug'aviy va grammatik turlari farqlanadi. Lug'aviy polisemiya bu leksik birliklardagi ko'p ma'nolilik hodisasi bo'lib, bunda so'zning asl mantiqiy ma'nosi asosida yangi ko'chma ma'no hosil bo'ladi. Masalan, 'bosh' so'zining ma'nosi 'kishi organizmining bo'yindan yuqori qism'; 2. "miya" (uning boshi yaxshi ishlaydi) kabi. Grammatik polisemiya bu bir grammatik unurning ko'p manoliligi tushiniladi. Bunda bir grammatik shakl o'zi birikkan so'z ma'nosiga moslashib turlicha ma'no hosil qiladi. Masalan: -ga, -a

1-o'zi qo'shilgan negiz harakat yo'naltirilgan predmet ekanini bildiradi: Ukamga tikildim; -ga 2-o'zi qo'shilgan negiz harakatni bajarishdan maqsad bo'lgan predmet yoki obyekt uchun ekanligini bildiradi: Ukamga oldim kabi.

Lug'aviy polisemiya ikki xil bo'ladi: 1. Leksik polisemiya- so'zlardagi ko'p ma'nolilik hodisasi: *Picture* so'zining ham 9 xil ma'nosi bor. Masalan, ***She is the picture of her mother*** – bu gapda *picture* nusxa degan ma'noni anglatyapti, ya'ni u 'onasining o'zginasi, onasiga o'xshaydi' ma'nosida kelgan, va yana ***to form a clear picture of smth*** – nimanidir aniq nusxasini tuzish kabi. 2. Frazeologik polisemiya- iboralaridagi ko'p ma'nolilik hodisasi: *ko'zga ko'rinmoq* 1-'tanilmoq', 'ko'zga ko'rinmoq' 2- 'o'ziga e'tiborni jalb qiladigan bo'lmoq' kabi.

Monosemiya yangi yaratilgan so'z va yangi o'zlashtirilgan so'zning dastlabki qo'llanish davriga xosdir. Terminlar ham odatda monosemantik boladi. Monosemantik so'zlar qatoriga shartli ravishda atoqli otlar kiradi. Har bir so'z yaratilishiga ko'ra monosemantik bo'ladi. Keyinchalik, u boshqa hodisalar uchun nom sifatida xizmat qiladi, shu yo'l bilan o'z ma'nosini o'zgartiradi va rivojlantiradi. Natijada, so'z ma'nosida turli xil o'zgarishlar sodir bo'ladi, shuning oqibatida monosemantik so'z polisemantik so'zga aylanadi.

Leksik polisemiya ko'p qirrali va murakkab hodisadir. Deyarli har bir so'zning leksik ma'nosini rivojlantirish konkret, individual yondashuvni talab qiladi. Shuning uchun leksik ma'nolarni aniqlash va tizimlashtirish juda qiyin. So'zning ko'p ma'noliligi haqida umumiy fikrlar odatda so'zning leksik ma'nosining rivojlanishi haqida tasavvur hosil qilish uchungina xizmat qiladi. Ko'p ma'noli so'zlar leksik

ma'nolarning boshqa turkumi vazifasini bajarishi yoki bajara olmasligi xususiyatiga ko'ra ikki turga bo'linadi.

- 1) sodda polisemantik so'zlar;
- 2) murakkab polisemantik so'zlar;

Sodda polisemantik so'zlarning leksik ma'nolari faqat o'zlari tegishli bo'lgan turkum vazifasini bajaradi. Ularga o'zbek tilidagi fe'l va olmoshlarga oid barcha polisemantik so'zlar kiradi. Ya'ni fe'l va olmosh turkumiga kiruvchi so'zlarning leksik ma'nolari boshqa guruh vazifasini bajarmaydi. Bu fikr fe'l turkumiga aloqador ko'p ma'noli so'zlarda izohlansa, tushunish qiyin emas. Chunki fe'l turkumiga aloqador so'zlar, odatda, turkiy tillarda o'ziga xos shaklga ega bo'lib, sof shaklda bo'ladi va boshqa toifalarning shakllarini qabul qilmaydi, shuningdek, boshqa toifalar vazifasini bajarmaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, fe'l hech qanday xoslangan shaklga kirmagan holda sof fe'l holida leksik ma'nosiga ko'ra boshqa turkum vazifasini bajarmaydi. Agar u fe'lning xoslangan shakllaridan biri bo'lsa: sifatdosh, ravishdosh yoki harakat nomi shakliga kirs, u boshqa turkumga aylanadi. Har holda, bu fe'lning xoslangan shakliga xosdir. Masalan: Today most people are working hard in order to live better life – 'bugungi kunda ko'pchilik odamlar yaxshi yashash uchun qattiq mehnat qilishyapti'. Bu misolda to live- harakat nomi bo'lib kelgan va boshqa turkum ya'ni hol vazifasini bajaryapti. Olmosh turkumiga aloqador so'zlar leksik ma'nolarning boshqa turkum vazifasida kelmasligini boshqacha izohlash kerak. Chunki olmosh turkumiga oid so'zning o'zi boshqa so'z turkumiga almashtiriladi. Uning tarkibidagi leksik ma'nolar turli turkumga oid vazifani bajarishi mumkin. Masalan: My mum bought me a dress – 'oyim menga ko'ylak olib berdi'. Claire is so smart girl and she has great imagination – 'Kler juda aqlli qiz va u keng tasavvur olamiga ega'.

Ammo ular mavhum bo'lib, tushunchalarni bevosita ifodalamaydi, balki unga ishora qiladi yoki uni ko'rsatayotganligi sababli olmosh turkumiga xos bo'lib qoladi.

Ko'rinib turibdiki, fe'l va olmoshlar guruhidagi barcha polisemantik so'zlar sodda polisemantik so'zlardir.

Murakkab polisemantik so'zlar sifat, son va ot turkumiga oid so'zlarda kuzatiladi. Sifat va ravish turkumiga oid polisemantik so'zlar orasida sodda polisemantik so'zlar deyarli uchramaydi. Chunki bu ikki turkumning so'zlari deyarli har doim bir belgini bildiradi va ular o'z vazifalarini almashib keladi. Masalan, white collar 'xizmatkor', white race 'oq yo'l', white house 'oq uy', white lie 'aybsiz xato', white witch 'mehribon jodugar'. The lie which you've told us in the way of goodness is white. – 'Yaxshilik yo'lida bizga aytgan yolg'oning bu ayb emas'. Bu gapda white aniqlovchi vazifasida emas balki, kesim vazifasida.

Nutqdagi son so'z turkumiga oid so'zlar sifat so'z turkumiga xos vazifani bajaradi. Hosila ma'nolari sifat turkumiga xosdir. Ular polisemantik so'zlar bo'lib, ular faqat polifunksional holatda kuzatiladi. Ot so'zlar orasida sodda polisemantik so'zlar va murakkab polisemantik so'zlar ham bir vaqtning o'zida sodir bo'ladi. Bu, albatta, yasama otlarining shakl yasovchi affiksining tabiati bilan bog'liq. Misol uchun, it is a fox. Bu misolda 'fox' – 'tulki' ma'nosida ya'ni o'zining asl ma'nosida kelgan va gapda ot-kesim vazifasini bajaryapti; he is a fox. – bu misolda 'fox' – 'ayyor' degan ma'noni anglatadi va gapda vazifasida kelgan. Bu misolni he is a fox man deb ham o'zgartirishimiz mumkin bunda gap 'ayyor odam' deb tarjima qilinadi va gapda aniqlovchi vazifasida keladi; she will fox her husband – bu yerda 'fox' – 'aldamoq' ma'nosini beradi va gapda kesim vazifasida kelgan [3]. Ushbu misollarda otdagi polisemiya hodisasi bir vaqtda sodda hamda murakkab polisemantik so'z bo'lib xizmat qilyapti.

Ingliz tilida polisemiya hodisasi keng qamrovli hodisa bo'lib, unga ikki jihatdan yondashiladi: diaxronik va sinxron. So'zning semantik tarkibining o'zgarishi diaxronik o'rganishni talab qiladi. Diaxronik tarzda ko'p ma'nolilik so'zning asl ma'nosini saqlab qolishini va shu bilan birga bir yoki boshqa yangi ma'nolarga ega bo'lishini ko'rsatadi.

Polisemantik xususiyatga ega bo'lgan ingliz tilidagi "table" so'zining diaxronik semantik tahlili uning qadimgi ingliz tilida asl ma'nosi (a flat slab of stone or wood) ma'nosiga teng ekanligi aniqlandi, qolgan hosila ma'nolar bo'lib, ular boshlang'ich ma'nodan kelib chiqqan.

Ko'p ma'nolilikka sinxron yondashuv - ma'lum bir tarixiy davrda bir so'zning turli xil ma'nolarning birgalikda paydo bo'lishi va so'zning semantik tarkibida bu ma'nolarning birga kelishi tushuniladi.

Zero, so'z til birliklari ichida eng o'zgaruvchan birlik hisoblanadi, vaqt o'tishi bilan uning ma'nolari rivojlanadi va natijada bosh ma'no atrofida yangi hosila ma'nolar paydo bo'ladi.

Deyarli har bir so'z o'ziga xos yasama ma'nolarga ega bo'ladi, ayrim hollarda hosila ma'nolarning paydo bo'lishi natijasida bosh ma'no o'z ahamiyatini yo'qotadi.

So'z ma'nolarining o'zgarishi qizg'in muhokama qilinadigan mavzu bo'lib, ular juda ko'p tilshunos olimlarni jalb qildi. So'zlarning ma'nolari haqida so'z yuritar ekanmiz, doimiy, turg'un va o'zgaruvchan ma'nolar deb ataladigan qarama-qarshi tushunchalar yuzaga keladi. Ayrim ma'nolar turg'unligi va

o'zgaraslik bilan tavsiflansa, ba'zi ma'nolar vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. Ular faqat ma'lum kontekstlarda paydo bo'ladi va bu ma'no lug'atlarda qayd etilmaydi. Asosiy va hosila ma'nolar nisbiy o'zgarasligi bilan farqlanadi, shuning uchun ular ham so'zning semantik tarkibini tashkil qiladi va lug'atlarda qayd etiladi.

Ko'p ma'nolilik muammosi leksikologiyada eng ko'p muhokama qilinadigan muammolardan biri hisoblanadi. Ba'zan ko'p ma'noli so'zning hosila ma'nosidan alohida ravishda, mustaqil so'zni farqlashni imkoni bo'lmaydi, ya'ni hosila ma'nosi bilan bosh ma'no o'rtasida semantik aloqa uzilib, natijada o'zi yasagan so'zning omonimiga aylanadi.

Polisemiya leksikologiyaning alohida kategoriyalaridan biridir. Har bir polisemantik so'z o'ziga xos stilistik xususiyatga ega bo'lib, uning lug'aviy ma'nosidagi leksik ma'nolarni tahlil qilish juda ko'p izlanish va kuzatishlarni talab qiladi. Polisemantik so'zlarning ma'nosi yuzaga chiqishi uchun kontekst muhim ahamiyatga ega. Chunki polisemantik so'zlar bir nechta leksik ma'noga ega, lekin kontekstda faqat bitta ma'nosi bilan ishtirok etadi. Ingliz tilida o'zbek tilidan farqli ravishda, polisemantik so'zning ma'nosini aniqlovchi kontekstlar uch turkumga bo'linadi:

a. Leksik kontekst; b. Grammatik kontekst; d. Ekstralingvistik kontekst

Leksik kontekstda polisemantik so'z birikkan leksik guruhlar asosiy o'rinni egallaydi. Buning uchun heavy so'zini polisemantik tahlil qilsak. Heavy so'zining bosh ma'nosi vazni og'ir deb yuritiladi. Ammo tabiat hodisalarini bildiruvchi leksik guruh bilan qo'llanilsa, "kuchli" ma'nosi yuzaga keladi: heavy wind, heavy storm (kuchli shamol, shiddatli bo'ron). Yoki heavy industry, heavy artillery kabi birikmalarda uchrasa ma'nosi og'ir deb tarjima qilinadi (og'ir sanoat, og'ir artilleriya).

Grammatik kontekstda matn yoki kontekstning grammatik qurilishi polisemantik so'zning ma'nosini aniqlashga yordam beradi. Masalan, make so'zining asosiy ma'nosi qurmoq, bajarmoq. Lekin uning undamoq, majburlamoq ma'nosi faqat / to make + subject+ infinitive / grammatik qurilmasida namoyon bo'ladi. Masalan to make smb laugh, work (biror kishini kuldirmoq, ishlatmoq). Yoki bu so'zning bo'lib chiqmoq ma'nosi faqat / to make+sifat+ot/ grammatik strukturada yuzaga keladi. Masalan, to make a good wife, a devoted teacher (yaxshi xotin, fidoyi o'qituvchi bo'lish).

Bundan tashqari, ingliz tilida ekstralingvistik yoki vaziyatli kontekst ham mavjud. Ba'zan polisemantik so'zning ma'nosi leksik kontekstda ham, grammatik kontekstda ham ma'lum bo'lmaydi. Bu holatda bizda faqat nazarda tutilgan vaziyatdagi polisemantik so'zning ma'nosini aniqlashimiz mumkin. Masalan, ring polisemantik so'zining ma'nosi to give smb a ring birikmasida leksik yoki grammatik kontekst emas, balki situatsion kontekst orqali aniqlanadi. Ring polisemantik so'zi aylana, uzuk, qo'ng'iroq qilish degan lug'aviy ma'nolariga ega bo'lib, to give smb a ring ham 'birovga qo'ng'iroq qilish', 'ham birovga uzuk berish' degani ma'noni anglatadi. Birikmaning aniq ma'nosi faqat gapirilayotgan vaziyatga qarab ma'lum bo'ladi. Bu ekstralingvistik yoki situatsion kontekstning muhim vazifasi hisoblanadi. Har bir tildagi frazeologik birliklar o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ammo barcha tillarda frazeologik birliklar til boyligi bo'lib xizmat qiladi. Polisemantik frazeologik birliklar til lug'aviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va o'zida hissiy bo'yoqdorlik ma'nolarni o'zida mujassam etadi.

Xulosa qilib aytganda, polisemiya va unga oid tadqiqot natijalari turli tizimli tillarda har xil talqin qilingan. Polisemiya hodisasi deyarli barcha (fe'l, olmosh, ot, sifat, son va ravish) so'z turkumlarida uchraydi. Ot, son ko'p tadqiq qilingan, olmosh, ravish va fe'l kam tadqiq qilingan. Buning tadqiqi esa ingliz va o'zbek tillarida qanday farqlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - М., 1969.
3. Buranov D. A practical course in English lexicology. – T., 1990 (79-82)
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956.

UO'K 81'22

SHE'RIY MATNLARDA QO'LLANILGAN DEYKTIK BIRLIKLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D.N.Sarbarova, o'qituvchi, O'zbekiston milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada poetik nutqning o'ziga xosligi borasida fikr yuritilgan. Shuningdek, Usmon Azim she'rlari misolida deyktik birliklarning pragmatik imkoniyatlarini kengroq ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Poetik nutq, pragmatika, deysis, deyktik birliklar, adresat, adresant.

Аннотация. В этой статье рассматривается специфика поэтической речи. Также на примере стихов Усмана Азима была сделана попытка шире раскрыть прагматические возможности дейктических единиц.

Ключевые слова: Поэтическая речь, прагматика, дейксис, дейктические единицы, адресат, адресант.

Abstract. This article reflects the originality of poetic speech. There was also an attempt to reveal more broadly the pragmatic possibilities of deictic units using the example of the poems of Usman Azim.

Keywords: Poetic discourse, pragmatics, deixis, deictic units, addressee, addressant.

Poetik nutq o'ziga xos uslubga egaligi, adabiy til qonuniyatlariga har doim ham bo'ysunmasligi bilan ajralib turadi. Shoirilar nutqining jozibasini, betakrorligini so'z qo'llash bilan birga shakldagi alohidalik ham ta'minlab turadi. Poetik nutqning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilgan I.Kovtunova poetik nutqda sarlavha va matn ko'p hollarda tema va rema munosabatiga to'g'ri kelishini, sarlavha tema va matn – rema orasidagi zich sintaktik aloqa sarlavha ega, matn esa bir qator fe'l – kesimlardan iborat bo'lganda yaqqol ko'rinishini, bunday hollarda she'riy matn yaxlitligicha predikat bo'lishini ta'kidlaydi. Poetik nutqda keng tarqalgan o'ziga xos qurilishlardan yana biri predmetning nomi matnda aytilmay, matnda unga ishora qiluvchi olmosh ifodalanadi. Pragmatikaga oid ilmiy adabiyotlarda olmoshlarning boshqa so'z turkumlaridan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turishiga alohida urg'u beriladi. Olmosh tilshunoslikda ichi bo'sh so'zlar sifatida beriladi. "Ichi bo'sh so'zlar – ma'no qobig'i bo'sh so'zlarga olmoshlar va atoqli so'zlar kiritiladi. Olmosh va atoqli otlar pragmatik funksiyaga ega bo'lib, matn ichida ma'lum nutq vaziyati bilan aloqador ma'no ottenkalari bilan to'ldiriladi". Usmon Azim she'rlarida qo'llanilgan olmoshlar ham, atoqli otlar ham turli vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, shoir she'rlarida qo'llanilgan doston qahramonlari, xalq ogzki ijodi namunalariga ishora qiluvchi atoqli otlar, ya'ni presedent birliklar ma'noni to'ldirishga xizmat qilgan. Olmoshlarning ishora qilish xususiyatiga egaligi uning deyktik birlik sifatida faol qo'llanilishini ko'rsatadi. Sh.Safarov uning "men" olmoshi haqidagi quyidagi fikrlarni keltiradi: "Men" olmoshi ma'nosini faqatgina ma'lum bir nutqiy harakat ijrosiga nisbatan aniqlash mumkin va bu nutqiy harakat doimo yagona, alohida bo'lib qoladi, takrorlanmaydi. Har bir nutqiy harakat alohida obyekt bilan bog'liq bo'lganligi sababli, "men" olmoshining referenti ham o'zgarib turadi. Qisqasi, "men" shakli lisoniy nuqtayi nazardan faqatgina bajarilayotgan, ijro etilayotgan nutqiy harakatda mavjuddir.

Quyidagi misralarda ham men deyksisi takror qo'llanib, so'zlovchi shaxsga ishora qilgan. She'ning dastlabki uch bandi *men senga keltirdim* gapi bilan boshlanib, shu gap bilan yakunlangan. She'riy misralarda bir jumlaning takror kelishi tinglovchining diqqatini so'zlovchi muhim deb bilgan jihatga qaratishi, boshqalar emas, aynan so'zlovchi shaxsining muhimligi, ta'kidni kuchaytirishi uchun xizmat qiladi.

*Men senga osmonni keltirdim, sevgim,
Anov ikki to'zg'in buluti bilan,
nimta oyi bilan, hududi bilan –
men senga osmonni keltirdim, sevgim.*

Olmoshning funksional xususiyatlari nutq jarayonida va kontekstda namoyon bo'ladi. *Men* deyksisi so'zlovchi shaxsiga ishora qilib, nutq jarayonida adresantning ruhiy holati, ijtimoiy mavqeyi, maqsadi, orzu-o'ylarini namoyon qiladi. Quyidagi misralarda so'zlovchining Ollohn topishga bo'lgan kuchli xohish-istagi ifodalangan:

*Chorbog'lardan bir "oh" So'rab keldim men.
Xazonrezdan Olloh So'rab keldim men.*

O'zbek tilida gapda har doim ham ega qo'llanavermaydi. Kesimning ko'rsatkichidan gapning egasi aniqlanadi. Odatda ega kesim ismlar bilan ifodalangan holatlarda tushirib qoldirilmaydi. Yuqorida keltirilgan she'ning barcha misrasida men olmoshi takrorlanib kelib, ta'kid ma'nosini kuchaytirishga xizmat qilgan. Ta'kid ma'nosini kuchaytirishda eganing inversiyaga uchragani ham xizmat qilgan. Quyidagi misralarda men kishilik olmoshi so'zlovchi shaxsiga ishora qilgan. Uning so'z boshida anaforani yuzaga keltirishi esa ta'kid ma'nosini kuchaytirish bilan birga ohangdorlikni ta'minlashga, she'ning tarkiblanishiga ham xizmat qilgan.

*Menga nima kerak zaminda ? Axir,
Menga nima kerak tashvishli olam!
Meni sudrab borar musiqa – g'ovur,
Meni quchog'iga olar restoran.*

She'riy matnlarda deysisning nimaga ishora qilayotganligini bir qarashda anglab olish har doim ham oson bo'lmaydi. Bu holat kitobxonni mushohada yuritishga, o'ylashga undaydi. Shoir she'r misralariga yashirgan ma'noni anglashni tinglovchining o'ziga havola qiladi.

In'om etib bor ne'matini Bog'dan chiqdi Hotamitoi – yoz.

Xayollanib – muruvvatini Rad etganday bir nonko 'r noxos.

Ko'chalarning rangli bag'rida Otash bag'rin tekkizmay – purg'am,

Otash yukin tashlab sag'riga, U o'ltirdi sohilda bir dam.

Bu o'rinda u olmoshi yozga ishora qilgan. Shoir dastlab yozning sifatlarini jonlantirish vositasida ko'z oldimizda namoyon qiladi, uni chiroyli tasvirlaydi. Nimaga ishora qilayotganligini anglash uchun oldingi misralarga e'tibor qaratish zarur bo'ladi.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanganidek, olmoshlarning funksional xususiyatlari nutq jarayonida namoyon bo'ladi. Deyktik birliklarni tadqiq qilgan S.Rahimov shaxs deysisi bo'lgan u olmoshining vazifasi chap tarafdagi kontekstga bog'liq ravishda konkretlashishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bunday hollarda kishilik olmoshi avval qayd etilgan biror voqelikni esga olish vazifasini bajaradi. Quyidagi misralarda qo'llangan u olmoshining shaxsga ishora qilayotganini yig'lardi fe'liga qarab anglab olish mumkin. Aynan kimga ishora qilayotganini tushunish uchun oldingi misralarga nazar solish kerak.

U yig'lardi shashqator. Yig'lar edi... Qizimni

Egmasin deb cho'ng qayg'u.

Siz ham zor yig'lab birdan Osildingiz bo'yniga.

She'riy matnlarda deysisning kimga yoki nimaga ishora qilayotganligini bir qarashda anglab olish har doim oson emas. Quyida keltirilgan misralarda u olmoshi she'rning sarlavhasida tilga olingan, ammo she'rning biror o'rnida qo'llanmagan so'z – *shudgorga* ishora qilgan. Bu esa ixcham shakl orqali yanada ko'proq ma'no ifodalashda uchun xizmat qilgan:

Suv bilan xushlikda muloqot etdi,

Uning yo'rig'ida ish ko'rdi o'g'it.

Uning sabri aro qanchalar o'git:

Shu zayl hosilning mag'ziga yetdi.

Odatiy tarzda tuzilgan jumalalarda avval shaxsni yoki predmetni ifodalovchi birlik qo'llanadi. Poetik nutqda esa avval deyktik birlik qo'llanilib, keyin u kimga yoki nimaga ishora qilayotganligi anglashiladi.

Ochiq darvozaning Yopiq qanotin

Kimdir taqillatar... Kiradi qo'noq.

Keltirilgan misralarda kimdir deysisi shaxsga ishora qilgan bo'lib, uning aynan kimligi keyingi misralardan anglashiladi.

Birov jilovidan Ushlar otini,

Birov o't qalaydi. Guvillar o'choq.

Bu parchada keltirilgan gumon olmoshlari ham shaxsga ishora qilgan bo'lib, avvalgi misrada deysis *qo'noqqa* ishora qilgan bo'lsa, bu misollarda shaxsning aynan kimligi oydinlashtirilmaydi, tinglovchi uni qo'noq kelgan xonadonda yashovchi shaxslardan biri ekanligini nutq vaziyatidan anglab oladi. Keyingi misralarda esa shu xonadonda yashovchi shaxslarga *hamma* olmoshi ishora qiladi.

Hamma uxlab qolar, Hamma... Tinchgina...

To'shakda yo'lovchi "Uf" tortar xalos.

Shoir *qo'noq* shaxs oti o'rnida endi *yo'lovchi* so'zini qo'llaydi. Quyidagi misralarda ham avval u kishilik olmoshi kelib, shaxsga ishora qiladi, uning kimligi esa keyingi misralarda oydinlashadi.

Uning yurak-bovri Yongan bemiqdor,

Ko'p urgan, shekilli, Boshini toshga...

Turna ham to'pidan Qolmagan bekor –

Unga teng kim uchar – Shu "Uf"dan boshqa?

Keltirilgan misralarda u olmoshi ham qo'llangan bo'lib, to'pidan ajragan *turna* ishora qilgan. Ya'ni, kechasi bilan uxlamay "uf" tortgan yo'lovchining ufi ko'kka yetgani, juda olislarda to'pidan ajragan turna misol parvoz qilib yurganini shoir shunday chiroyli tarzda ifodalagan.

Usmon Azimning "Bulbulga maktub" she'ri *Bularga teranlik kelmaydi maqbul* misralari bilan boshlanadi. Bu ko'rsatish olmoshi nimaga yoki kimga ishora qilayotganligini anglash uchun she'rni diqqat bilan o'qish kerak. Ishora shaxslarga bo'lib, haqiqiy kuyni tushunmaydigan, chumchuq chirqillashi va bulbul navosini ajrata olmaydigan shaxslarga ishora qilayotganini she'rni o'qish jarayonida anglab yetish mumkin. Quyidagi misralarda esa takror qo'llanilib, o'ziga xos ta'sirchan ifodani yuzaga keltirgan:

U kuylayveradi — aylanar zamin,

U kuylayveradi — tug'ilar shoirlar!

U kuylayveradi zo'riqib, horib...

Nogoh ko'z oldiga bir surat kelar:

Poetik nutqda ifodalangan deytik birliklar nutq sohibini so'z takrori orqali yuzaga keluvchi uslubiy g'alizlikdan saqlashga xizmat qiladi. Shuning uchun shoir Usmon Azim nutqiy muloqotda ulardan keng va unumli foydalanishga ehtiyoj sezadi hamda ulardan o'z she'rilarida mohirlik bilan foydalanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, deytik birliklar vositasida ishora qilingan shaxs yoki nasrsalarning ma'nolari bevosita ifoda etilmagani she'rni tushunilishini qiyinlashtirmaydi, aksincha, o'quvchini fikr yuritishga, xulosalar chiqarishga undaydi. Umuman olganda, poetik nutqda deytik birliklarning qo'llanilishi nasriy asarlarnikidan farq qiladi. Bunda she'riy matnlarda qofiya, vaznga e'tibor qaratilishini ham sabab sifatida ko'rsatishimiz mumkin. Deytik birliklar nasriy matnlarda nutqda takrorning oldini olishga, bir so'zni qayta qo'llash orqali uslubiy g'alizikni yuzaga chiqishini bartaraf qilishga xizmat qiladi. Ammo poetik nutqda ularni qayta-qayta qo'llash orqali kuchli ta'kid ma'nosi ham ifodalanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ҳакимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. док. дисс. автореф. – Тошкент. 2001.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2008.
3. Умурзокова М. Ўзбек тилида сегмент қурилмаларнинг лингвопрагматик тадқиқи. Филол. фан. бўйича фалсафа док (PhD) дисс. ... автореф. – Тошкент, 2019.
4. Шерматов А. Инглиз илмий-техник матнида дейксиснинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008.
5. Рахимов С. Речевая коммуникация и проблема дейксиса в разносистемных языках. – Тошкент: Фан, 1989.
6. Ковтунова. И.И. Поэтический синтаксис. – М.: Наука, 1986.
7. АЗИМ УСМОН. Соғинч. – Тошкент, 2007.
8. АЗИМ УСМОН. Сайланма. – Тошкент, 1995.

UDC 81'27

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC FEATURES OF SPEECH ETIQUETTE IN DIFFERENT LINGUOCULTURES: BASED ON THE MATERIAL OF RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

G.I.Sarvarova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

V.Sh.Khatamova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada rus va ingliz jamiyatida nutq odob-axloqining ayrim jihatlari, nutq etiketi va xushmuomalalik masalalari muhokama qilinadi. Ikki tilning mentaliteti va uning nutq odob-axloqi muloqotning ajralmas atributi sifatida taqqoslanadi. Xushmuomalalik va nutq odobini ifodalash strategiyalaridagi farqni bilish zarurati tahlili o'tkazildi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, kommunikator, mentalitet, nutq odobi, bilvosita nutq akti.

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты речевого этикета в русском и английском обществе, речевой этикет и вежливость в некоторых ситуациях. Сопоставляется менталитет двух языков и его речевой этикет как неотъемлемый атрибут общения. Понятие речевого этикета дается во многих условиях. Проведен анализ необходимости знать разницу в стратегиях выражения вежливости и речевом этикете.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, коммуникатор, менталитет, речевой этикет, косвенный речевой акт.

Abstract. The article discusses the attitude to speech etiquette in Russian and English society, compliance with speech etiquette and politeness in all situations. The mentality of two cultures and its influence on the possession of impeccable speech etiquette as an integral attribute of communication are compared. The concept of speech etiquette is given. An analysis is made of the need to know the difference in strategies for expressing politeness and speech etiquette and the characteristics of the speech behavior of communicants for successful communication between representatives of different cultures.

Key words: intercultural communication, communicator, mentality, speech etiquette, indirect speech act.

Introduction. Our life, from the moment we are born until the very end, passes in communication with other people, who are usually similar to us by belonging to the same culture, speaking the same language and rules of behavioral and speech etiquette. This happens naturally as the personality develops and is educated. And personality is a product of the society in which we live and with which we interact, plus our own work on ourselves. In essence, a person is a reflection of all the personalities around him, modified by personal perception, from whom he borrowed some characteristic features, habits and judgments and on the basis of which he builds his behavior and speech.

Materials and methods. The art of speaking has always been considered an indicator of a person's upbringing and culture. Undoubtedly, good manners is an important virtue in modern society and culture of any nation. Communication presupposes compliance with speech etiquette and politeness in all situations. In English society, possession of impeccable speech etiquette is an integral attribute of communication. If an Englishman wants to gain the favor of the person he wants and does not follow certain standards of politeness, he will most likely not achieve the desired attitude towards him. Accordingly, his achievements in life and career may not take place due to the lack of support from the influential people he needs. It is unlikely that there will be anyone willing to vouch for him, knowing that their ward may seem ill-mannered or even rude to someone, which can negatively affect business, negotiations or the desire to establish personal relationships.

Results and discussion. Speech etiquette is a set of nationally specific stable communication formulas, conventionally used by interlocutors to establish and continue contact in accordance with the chosen tone of communication [6. P. 161].

It is the most important component of any language and national culture. This is a system of rules of speech behavior, generally accepted stable patterns of speech prescribed by society for communication and establishing mutual understanding and the necessary relationships between talking people.

Etiquette, and speech etiquette in particular, is closely related to the distribution of people into classes and the development of the state as a ruling social system. The division into ranks, ranks, titles and other types of power hierarchy systems definitely requires the development of specific rules and norms of behavior to regulate the process of communication between people who do not belong to the same level of the hierarchy.

Over time, the difference between social groups and layers of society becomes so obvious that a large number of unsystematic rules and norms appear in public communication, which leads to the need to classify and systematize these rules and norms. This is how speech etiquette appears. Examples of speech etiquette include statements and words that are used to express requests, complaints, advice, invitations, praise, compassion, apologies, approval or disapproval, etc. in stereotypical communication situations. All these words and expressions were formed over the years or even centuries in different periods of development of peoples, reflecting the traditions, ceremonies and various rituals characteristic of these particular peoples, and belong to the so-called "small genre" of speech etiquette. Its distinctive feature is its use in various typical formal and informal situations, when language clichés are often used. But this does not mean that the situation necessarily excludes the choice of statement. In every case there is this choice. For example, if you want to give advice, you can choose any stereotypical expression from a given speech genre, which presents speech units with verbs such as advise, suggest, offer, propose, etc.: We would advise you.. ..I'd like to suggest..., I'll offer you... etc. [4. P. 53].

You can choose an option with modal verbs must, need, ought, can, should, etc.: *You sould..., You can..., You ought to..., etc.*

You can give advice using an interrogative construction: *Why not do...?, Why doesn't she...? Why don't you?* The interrogative constructions themselves sound much more polite than direct advice and recommendations contained in affirmative sentences. The recipient always has a choice whether to follow the advice or not. The questions are softer, not so imperative, i.e. direct, expressed through the imperative mood, the nature of the statement. In the presence of a hierarchy, when the addressee is lower on the social ladder, position, or, for example, by age, performatives are more common among interlocutors. Performative (latin *performs* – I act) [1. P. 372] – speech acts equivalent to actions. This term was introduced into widespread use by J. Austin, who divided statements into performative and ascertaining [5. P. 112]. Examples of performatives are oaths, promises, warnings, orders.

The choice of statement also depends on whether advice is being asked or not. If you are asked for advice, you are most likely using the performative. And if not, then the use of the performative can take the situation beyond the bounds of politeness and compliance with speech etiquette:

"Pass me that candle, will you, honey?" (Will you pass me the candle, honey?) "Wait a bit, please" (Just a minute, please)

In English speech, preference is given to indirect speech acts to express a request or wish, which is considered the most polite approach. In Russian speech, this method is common at high and middle levels of culture of society.

Modal verbs are often used to express requests in both English and Russian:

Can you tell me he name? – Можешь сказать, как ее имя?

In Russian there are also impersonal forms:

Можно идти? or Можно ручку?

Sometimes rearrangements are necessary due to differences in the order of words in a sentence in English and Russian [3. P. 208].

Conclusion. The British say hello more often, show more attention to the people around them, show sympathy, say “thank you,” etc.

Russians, on the other hand, do not attach so much importance to the demonstration of politeness; they are more natural, less ritualized, and not so obligatory. So, the English prefer the form when expressing politeness, while the Russians prefer the content. When the relationship is asymmetrical, demonstrating equality is considered polite in both cultures, but the achievement of this will be different: if the Russians of social standing will raise the interlocutor to their status, then the British will descend to the status of a communicator, showing informality.

REFERENCES:

1. Arutyunova N.D. Performative // linguistics: large encyclopedic dictionary. M, 2018. pp. 372–373.
2. Dmitriev D.V. Dictionary. M.: Astrel; AST, 2013. 1578 p.
3. Karpeeva O.Ya. Some types of grammatical transformations when translating from English into Russian // Bulletin of the Chuvash University. 2016. No. 4. pp. 207–210.
4. Karpeeva O.Ya., Petrova O.A. Indirect speech acts in teaching speech etiquette // linguistics, linguodidactics, translation studies: current issues and research prospects: collection. materials International scientific-practical conf. Cheboksary: Chuvash Publishing House. Univ., 2015. pp. 52–60.
5. Austin J.I. Three ways to spill ink // Philosophical works. St. Petersburg, 2016. 335 p.
6. Shulzhenko G.A. Small speech genres in the system of English speech etiquette // Philological Sciences. Questions of theory and practice. 2018. No. 1-2(1). pp. 161–164.

UDC 811

THE COMPARATIVE ANALYSES OF SEMANTIC AND LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECTS IN ENGLISH, GERMAN, RUSSIAN AND UZBEK PROVERBS

N.Sharipova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Maqolada ingliz, nemis va o'zbek tilidagi maqollarning lingvokulturologik tahlili tadqiq etilgan bo'lib, tahlil natijasida tillararo madaniyat xilma xilligi aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *maqollar, paremiologiya, lingvokulturologiya, frazeologik birlik, amaliylik, tahlillar.*

Аннотация. *В статье приведены результаты лингвокультурологического анализа английских, немецких, русских и узбекских пословиц в ходе которого выявлены различия межкультурной культуры.*

Ключевые слова: *пословицы, паремология, лингвокультурология, фразеологическая единица, практичность, анализы.*

Abstract. *Linguistic analysis of proverbs in English, German and Uzbek languages is researched in the article, and interlinguistic cultural diversity is determined as a result of the analysis.*

Key words: *proverbs, paremiology, linguistic culture, phraseological unit, practicality, analysis.*

Linguoculturology is one of the new directions of linguistics, and it is a science that studies culture, customs and traditions that are formed on the basis of the collision of language and culture which are simultaneously reflected in the language of all nations. Linguocultural studies combines language teaching, whereas it provides certain information about the country of the language being studied. The interconnection of linguoculturology with phraseology were studied from different points of view as we, in our research, are learning it with the help of another branch of linguistics – paremiology. This branch was based on the proverbs of different topics and with the effort of them we can be learnt about the culturology of the countries through their languages. As we know, linguoculturology is the branch which can discuss the relationship between the language and the culture.

One of the main phraseological units which are included in Phraseology by Koonin A. V. as phraseological units are proverbs and sayings. 'A proverb', as Arnold defines in her book "The English word", 'is a short familiar epigrammatic saying expressing popular wisdom, a truth or a moral lesson in a concise and imaginative way [Arnold I. V. "The English word" "Высшая школа" 1973 p.161]. They have much in common with set expressions because their lexical components are also constant, their meaning is traditional and mostly figurative and they are introduced into speech readymade.' They are often borrowed from similar languages and cultures and sometimes come down to the present through more than one language. Every culture has its language picture of the world which differs from others and also is described in proverbs.

According to J. Buranov and A. Muminov proverbs and sayings exist also as readymade units with a specialized meaning of their own which cannot be deduced from the meaning of their components. [Buranov J, Muminov A "A Practical course in English Lexicology" Tashkent "Ukituvchi" 1990]

Therefore, they may be included in phraseological units. As for Koonin A. V. proverbs are always considered as sentences. They have didactical aims by which readers could be taught. Differing from other phraseological units, proverbs can often be complex sentences. Supporting this scientist's ideas one of the most famous German linguists Spirband G. K. says although they are complex sentences they can be used as phrases in sentences [Spirband G. K. "Sprichwörter im Deutsch" Berlin. 1988].

I.R. Galperin in his book "Stylistics" mentions that proverbs and sayings have certain purely linguistic features which must always be taken into account in order to distinguish from ordinary sentences. [Galperin I. R. "Stylistics" Moscow, 1971 p 179]

According to the web sites on the topic of our research, the uzbek consider lions as the symbol of bravery and strength, camels as strong patience, donkeys as laziness, sheep as calmness and so on. And it can be seen in the context of their proverbs. In most of Uzbek proverbs animals are used as the symbol of people characters.

Eshak Makkaga borgani bilan mulla bo'lmas.

O'zingni el bilsang, o'zgani sher bil.

The topics of the proverbs in all languages compared by us can be chosen from the natural events till the life experiences.

Be one flash.

Mann und Weib sind ein Lieb.

(Er-xotin bir tanu bir jon.)

Er –xotin – qo'sh ho'kiz.

Although this proverb shows the awkward use of its semantics, the concrete meaning of it is very sensitive: «Two bulls can work in the land better than one and wife and husband are able to support their family better together.

Proverbs have the easy forms of understanding and remembering which strengthen their meanings as the means of ethnopedagogy. They can keep in memory very well. The rhythm of them can help the users to remember and utilize in their speech rapidly. The main tool of proverbs is upbringing which gives the very genre the status of special means of education.

In the proverbs the comfortable and uncomfortable forms of upbringing are also described. Every nation has the necessity of being respectful to teachers- pedagogs. The great attention is turned to the fame of parents: «Ota puli bilan emas, ota aqli bilan yashash kerak», «Eskichada ham, yangichada ham ota o'g'ildan qutlug'», «Otalar so'zi aqlning ko'zi». There are several topics such as friendship, labour, happiness failure, victory, love and so on are described in

There are several zoonomic English, Uzbek and German proverbs which express the positive and negative features of people. The lexical unit Pig (Cho'chqa-das Schwein) is the widely spread one among them. Pigs are the usual domestic animals in Germany. Besides, there are a lot of wild pigs (das Wildschwein) in the German forests. But in our country this animal isn't frequently fed. Pigs are considered as the symbol of richness and good luck for the German. For example: er hat Schwein – u sog'lom; omadi keldi; er hat Schwein gehabt – unga omad juda kulib boqadi; das nenne ich Schwein – mana bu omad! At the same time in our culture and in the culture of German people pigs are the negative sides in its meanings. Masalan: armes Schwein — bechora; bluten wie ein Schwein – qonga botmoq; schwitzen wie ein Schwein – terga botmoq and so on.

Such kind of features can also be seen with other domestic or wild animals. For instance "Осла хоть в Париж, все будет рыж." "Eshak makkaga borgani bilan halol bo'lmas" (The donkey couldn't be honest after visiting Makka) In the Uzbek and Russian proverbs a Donkey is symbolized as the symbol of stupidity. But differing from these two countries German people use another animal - A monkey in this way "Ein Affe bleibt ein Affe werder Konig oder Praffe". But this very animal is characterized as the symbol of activeness and cunning in the Uzbek language. English people avoid using animals as the symbol of stupidity in their proverbs and take examples from real life: All are not saint that go to the church. Some proverbs of these countries are similar in structure and meaning but differing from using words. For example, in German proverb "Besse ein Spatz in der Hand, Als eine Taube auf dem Dach" the birds Taube- a dove and Spatz-a sparrow are used in order to give the main meaning. Russian people use "Синица" and "Журавль" in this way. "Лучше синицу в руки, чем журавля в небе". But English people take this meaning generally and use a bird in this way. A bird in the hand is worth two in the bush. Differing from others Uzbek people don't use any bird in this proverb. They get this meaning with the help of reality "Uzoqdagi quyruqdan yaqindagi o'pka yaxshi" (It is better to have a lung nearer than a buttocks in farther)

In Uzbek proverbs "Daryo bo'yida quduq qazimoq" (To dig a well in the river) we can understand that it's no use of bringing something where it is out of use. But this very proverb is used in other three languages with proper names.

To carry coals to Newcastle.

Eulen nach Athen tragen.

Ехать в Тулу со своим самоваром.

The meaning of these proverbs shows that there is no use of carrying owls to Athens as it is the land of owls, coals to Newcastle where they are produced themselves and samovar to Tula as this city is famous for its samovars.

According to the classification theory of Maslova V. A. above the linguoculturemes which make the semantic structures of the words in the proverbs in three languages are classified by us as following [Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: «Академия», 2001. – С. 9.]:

Words	Free meanings	Cultural meanings
To'n	"The long cloth till the ankle"	Uzbek
Palov	"the meal prepared in a fried way with rice"	Uzbek
Wurst	"the toasted sausages"	German
Currywurst	"German special snack",	German
Toast	"dried bread",	English
Newcastle	The town of England which is famous for its coals	English

The analysis has newly been made from this point of view and it is still being done in our further investigations.

REFERENCES:

1. Arnold I. V. "The English word" "Высшая школа" 1973 p.161
2. Buranov J, Muminov A "A Practical course in English Lexicology" Tashkent "Ukituvchi" 1990
3. Galperin I. R. "Stylistics" Moscow, 1971 p 179
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: «Академия», 2001. – С. 9.
5. Spirband G. K. "Sprichwörter im Deutsch" Berlin. 1988
6. Sharipova N. E. "Linguoculturological aspects of proverbs and sayings in English, German and Uzbek languages", Oriental culture #8 pp.246-259

UO'K 811.161.1 '42(075,8)

REKLAMA DISKURSI XUSUSIYATLARI VA UNDAGI MANIPULATSIYA TEXNIKALARI M.X.Sherqulova, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada diskursning o'ziga xos xususiyatlari, reklama sloganlarining diskurs turi sifatida xususiyatlari va unda qo'llaniladigan manipulatsiya texnikalari yoritilgan. Asosiy maqsadi mahsulotni tanitish va sotuvni oshirish bo'lgan tijoriy reklamalarda mualliflar o'z maqsadi yo'lida turli manipulatsiya usullaridan foydalanadi.

Kalit so'zlar: diskurs, reklama slogani, manipulatsiya, marketolog, og'zaki diskurs, reklama matni

Аннотация. В данной статье описаны специфические особенности дискурса, характеристики рекламных слоганов как вида дискурса и используемые в нем приемы манипуляции. В коммерческой рекламе, основной целью которой является представление товара и увеличение продаж, авторы для достижения своих целей используют различные методы манипуляции.

Ключевые слова: дискурс, рекламный слоган, манипуляция, маркетинг, устный дискурс, рекламный текст

Abstract. This article describes the specific features of discourse, the characteristics of advertising slogans as a type of discourse, and the manipulation techniques used in it. In commercial advertisements, the main purpose of which is to introduce products and increase sales, authors use various manipulation methods to achieve their goals.

Key words: discourse, advertising slogan, manipulation, marketer, oral discourse, advertising text

XX-asr oxiriga kelib ommaviy axborot vositalari taraqqiyoti natijasida reklama sohasi minglab kishilarni ish bilan ta'minlaydigan global sanoatga aylandi. Reklama sanoati tarixida ommaviy reklamadan target guruhlar uchun mo'ljallangan reklamalarga bo'linish evolyutsiyasi bo'ldi. Hozirgi zamonaviy jamiyatda reklama mahsulot va xizmatlarni yanada tanitish maqsadida yaratiladigan sanoat turi hisoblanadi. Reklama bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy hayotning barcha sohalariga kirib borib, iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning o'ziga xos shartiga aylandi. Aytish joizki, mahsulot ishlab chiqarishning kengayishi, xizmat ko'rsatish turlarini ko'payishi bilan bozorlardagi raqobat ham keskin

o'sib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, bozor iqtisodiyoti ishtirokchilarining reklamaga bo'lgan talabini kuchayishiga olib kelmoqda.

Reklama asli nima ekanligini tushunish va uni konseptuallashtirishga bo'lgan jamiyat ehtiyoji sababli, reklama diskursi turli munozaralar mavzusi bo'lib kelmoqda. Reklama matnlari turli sohalar nuqtai nazar bilan tadqiq qilinmoqda: iqtisodiy, sotsiologik, madaniy, huquqiy, psixologik, ijtimoiy-falsafiy, lingvistik va boshqalar.

"Diskurs" atamasi lingvistika sohasida ham juda ko'p qo'llaniladigan atamalardan biriga aylangan. Tarixiy jihatdan bu atama birinchi marta amerikalik tilshunos Z. Xarrisning 1952 yilda nashr etilgan "Diskurs tahlili" deb nomlangan maqolasida ishlatilgan.

"Lingvistik ensiklopedik lug'at"da bu atamaga quyidagicha ta'rif berilgan: Diskurs - ekstralingvistik - pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan birgalikda izchil matn; voqea aspektida olingan matn; maqsadli, ijtimoiy harakat, tarkibiy qism, ishtirokchi sifatida qaraladigan nutq odamlarning o'zaro ta'sirida va ularning ongining mexanizmlarida rivojlanayotgan kognitiv jarayonlar.

"Diskurs" so'zining lug'at ta'riflarini taqqoslab, A.A. Romanov ushbu tushunchaning asosiy va tor (o'ziga xos) ma'nolarini aralashtirishni ta'kidlaydi. [7]

Masalan:

Diskurs - 1. og'zaki muloqot; gapirish; suhbat; 2. nutq yoki yozuvda mavzuga rasmiy munosabat; 3. tilshunoslar tomonidan birdan ortiq jumlani qamrab oluvchi til hodisalarini tahlil qilish uchun foydalaniladigan matn birligi; 4. nutq so'zlam: fikr yuritish qobiliyati (arxaik); 5. to talk on / on: rasmiy ravishda gapirmoq yoki yozmoq; 6. munozara o'tkazmoq; 7. berish (musiq)

Diskurs - 1. suhbat, ayniqsa, rasmiy xarakterdagi; fikrni nutq yoki yozuvda rasmiy va tartibli ifodalash; xutba, risola va boshqalar shaklida ham shunday ifoda; yozuvning bog'langan nutqi birligining bo'lagi (O'rta inglizcha: lotincha so'z: yugurish harakati)

Ko'rinib turibdiki, "diskurs" so'zi o'zining asosiy ma'nosida umumiy so'zlashuv dominantiga ega bo'lib, taxminan mavzu haqida "g'imirlamoq", gapirmoq deb tarjima qilinadi va buni so'zning etimologiyasi ham ko'rsatadi.

Lug'atlar va boshqa ma'lumotnoma nashrlarida ushbu so'zning ma'nosi haqida ma'lum ma'lumotlar berilganiga qaramay, "muloqot" tushunchasi bilan uchrashganda, ushbu so'z sodir bo'lgan kontekstga tayanish maqsadga muvofiqroq va muhimroqdir. Chunki aynan kontekst gumanitar bilimlarning ma'lum bir sohasida qaysi ma'no ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Diskurs tilga qarama-qarshi nutq sifatida tushunilganligi sababli, tabiiy ravishda matn kategoriyasini kiritish zarurati tug'iladi. G'arbiy Yevropa tilshunosligining birinchi mutaxassislaridan biri bo'lgan T.A. Van Deyk "matn" va "diskurs" tushunchalari o'rtasida aniq chegara chizadi: Diskurs haqiqatda aytiladigan matn, matn esa nutqning mavhum grammatik tuzilishidir. Diskurs nutqqa, real nutq aktiga taalluqli tushunchadir, matn esa til tizimi yoki rasmiy lingvistik bilimlar, lingvistik kompetentsiya bilan bog'liq tushunchadir".[10] T.A van Deyk diskursni kommunikativ hodisa sifatida belgilaydi. Kishilar o'z fikr va g'oyalarini uzatishda tildan foydalanadilar. Bu o'z navbatida murakkabroq ijtimoiy harakatlarning bir qismi hisoblanadi. Uning fikrlashicha, "diskurs" tushunchasi, ma'lum bir yo'nalishni ifodalash uchun ham ishlatiladi, masalan, "siyosiy diskurs", "ilmiy diskurs", "baholovchi diskurs" va hokazo.

O'zbek tilshunosligida diskursga doir maxsus tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "Agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerakku? Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so'zlovchi istagi bilan bog'liq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida (qabulida) hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o'zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta'minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uyg'unligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta'minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga faqatgina diskurs ega ekanligi e'tirof etilmoqda". [8]

D.Kristal tomonidan "diskurs" tushunchasining "matn" tushunchasiga lingvistik qarama-qarshiligi doirasidagi qiziq xulosalar qayd etilgan. Uning ta'kidlashicha, "diskurs" tushunchasini o'rganishda tadqiqotchilarning e'tibori, qoida tariqasida, jonli til, tabiiy muloqot, sharhlar, suhbatlarga qaratiladi. Matn tadqiqotchilari esa o'z navbatida til tuzilishi, yozuv, grafik, insho, eslatma va syujetga e'tibor qaratadilar. [4]

Diskurs murakkab kommunikativ muloqat hodisasi sifatida har doim matn shaklida uchraydi, ammo tildagi har qanday matn ham diskurs hisoblanmaydi.

Diskurs tahlili tilni amalda qo'llashni tahlil qilishdir. Lingvistik tahlilda asosiy e'tibor til xususiyatlariga qaratiladi. Diskursiv tahlilda esa til nima uchun, nima maqsadda ishlatilganini o'rganish asosiy o'rinda turadi. [2]

Ye.S.Kubryakova qaydicha, "tilshunoslik fanining hozirgi taraqqiyoti davrida diskursning umumiy qabul qilingan biror bir ta'rifi mavjud emas". [11] Ammo shunga qaramay, ko'pchilik olimlar "diskurs" tushunchasini talqin qilishda uning asosiy formal, funksional va situatsion xususiyatlarini hisobga olish kerak degan xulosaga kelishadi.

Tilshunoslik, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, madaniyatlararo muloqot, adabiyot nazariyasi, madaniyatshunoslik, publisistika, falsafa fanlari bu polisematik hodisaga o'z nuqtai nazarlaridan kelib chiqib, turlicha yondashuvlar, ta'riflar va talqinlarni taklif etadi.

Benvenistning fikriga ko'ra, so'zlovchi va tinglovchini taqozo qiluvchi va so'zlovchining tinglovchiga qandaydir yo'l bilan ta'sir qilish maqsadini aks ettiruvchi har qanday jumla diskurs (nutq) hisoblanadi [1]. Reklama matnining vazifasi ham xuddi shunday maqsadni o'zida yashiradi. Bunday jumlar ko'proq og'zaki reklamada uchraydi. Reklama matnning barcha qismi uyg'unlashib diskursni tashkil etadi.

Diskursning reklama matnidagi o'rni haqida gap ketganda, shuni ta'kidlash kerakki, diskurs – matndagi (og'zaki yoki yozma) voqea-hodisalar, ularning qatnashchilari (shaxslar), yetkazuvchi axborotlar va voqea-hodisalarnigina emas:

a) voqea-hodisalar natijasini (*"Sitro" ichdim va "Spark" yutib oldim!*);

b) jarayonlarni aniqlashtirishadigan mikro elementlar (rang, ovoz, muhit) (*Ucell, Pepsi, Artel, Coca-Cola*)

c) voqea-hodisada qatnashuvchi shaxslarning holatga bahosi (*Artel- mening tanlovim!*)

d) voqea-hodisalar bilan solishtiradigan ma'lumot (*Oddiy kir yuvish kukunidan emas, "Ariel" dan foydalaning!*)

e) voqea va tafsilotlarga munosabat (*Fastum gel- doimiy hamrohimga aylandi!, "You're worth it"- L'Oreal*), ya'ni iste'molchilarga tavsiya qilinadigan mahsulotning barcha ijobiy tomonlarini o'zida namoyon qiladi.

Xo'sh, o'zi reklama nima? Aslida, reklama so'zi lotincha so'z bo'lib "baqirmoq", "jar solmoq", "chaqirmoq" degan ma'nolarni beradi. Demak, reklamanning dastlabki ko'rinishlari ham og'zaki tarzda jar solish, chorlash kabilardan iborat bo'lgan. O'rta Osiyo hududida reklama asosan bozor joylarda shakllangan. Chunki e'lonlar, podsho farmonlari o'sha yerda o'qilgan va mahsulotlar osiyoliklarga xos tarzda baqirib – "ob qoling, yeb qoling, pulingiz o'zingiz bilan ketadi, bunaqasini butun dunyoda topolmaysiz", – deb chorlash orqali sotilgan. Keyinchalik boshqa e'lonlar paydo bo'la boshlagan. [6] Birinchi bosma e'lon 1478-yilda ingliz tilida paydo bo'lgan. 1622-yilda reklama kuchli taraqqiyot yo'liga o'tadi. Buni gazetalar chiqishi bilan bog'liq deyishimiz mumkin.

Reklamaning tarixi uni insonlar ehtiyoji nuqtai nazaridan kelib chiqqanligini ko'rsatadi. Shu ehtiyojlar va talablar ta'siri natijasida reklamalar buguni kunda turli ko'rinishlarga ega bo'lib bormoqda. Vikpedia elektron manbasida yozilishicha, reklama – xohlagan shakl va xohlagan usulda tarqatiladigan, odamlarning e'tiborini qaratishga yo'naltirilgan, omma qiziqishlarini shakllantiruvchi, shu bilan birga, bozorda e'lon qilinayotgan obyekt obro'sini saqlovchi axborotdir.

Reklama- bu ko'p qirrali va ko'p aspektli konsept hisoblanadi. Bunda marketologlar birinchi o'rinda reklamanning iqtisodiy samaradorligiga e'tibor qaratishadi. Sotsiologlar esa reklamalarning aholi turli guruhlariga ta'sirini o'rganadi. Madaniyatshunoslarning diqqat markazida reklama ommaviy madaniyat ko'rinishi sifatida olinib, uning madaniy jihatlari tadqiq qilinadi. Reklamani tadqiq qilayotgan psixologlar asosiy e'tiborni quyidagi voqeliklarga qaratadi: ijtimoiy idrok, jamoaviy faoliyat, muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya, va boshqalar. Faylasuflarning falsafiy asarlarida reklama so'nggi o'n yilliklarda bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar vositasi sifatida qaraladi. Bunda reklama globallashuv jarayoning muhim belgilaridan biri ekanligi aytiladi. Lingvistik nuqtai nazardan o'rganilganda esa, asosiy e'tibor reklamanning lingvistik xususiyatlari va uning "matn-diskurs" paradigmasi asosida tavsifiga qaratiladi.

Bugungi kunda hayotimizda "media diskurs" atamasi keng qo'llanilmoqda. Bu atama TV va radio kabi platformalarda sodir bo'ladigan adressor va adresant o'rtasidagi og'zaki yoki yozma munosabatni o'z ichiga oladi. Bu o'zaro munosabatda adresant ayni aloqa vaqtida mavjud bo'lmagan tinglovchi, tomoshabin yoki o'quvchi hisoblanadi.

Boshqacha qilib aytganda, reklama nutqi omma uchun ishlab chiqariladi va bu shunchaki kundalik beixtiyor suhbatlarga o'xshamaydi. Aksincha, bu hamma uchun ochiq bo'lgan o'zaro ta'sir shaklidir. Shu sababli, reklama diskursini tahliliy o'rganish va tushunish muhim sanaladi.

Og'zaki media turi sifatida reklama diskursi tildan mohirona foydalanish va yashirin g'oyani ozida mujassam qilish nuqtai nazaridan ommaviy axborot vositalarining eng muhim turlaridan biridir.

Reklama diskursi bu "tomoshabin/haridorni biror mahsulotni sotib olishga yoki biror xizmatdan foydalanishga undash maqsadida yaratilgan matndir" degan farazga asoslanadi.

Reklamalarni diskurs sifatida tahlil qilishda asosiy e'tibor faqatgina uning lisoniy xususiyatlariga qaratilmaydi, balki kommunikatsiya kontekstini ham o'rganadi:

- kim kim bilan va nima uchun aloqaga kirishyapti?;
- qanaqa jamiyat va vaziyatda?;
- qanday axborot vositalari orqali?;
- qanday kommunikatsiya aktlari va turlari orqali shakllantirilgan?;
- ularning bir-biriga munosabatini ham o'rganadi.

Agarda reklamaga qo'shimcha ma'no yuklash uchun uning matniga musiqa va rasm ham qo'shilsa, diskurs analizi aloqaning bu vositalarini ham ko'rib chiqishi kerak.

Birinchi bo'lib Guy Cook reklamani diskurs turi sifatida talqin qilgan. Buning sababi esa aloqa ishtirokchilari, aloqa vaziyati, paratil vositalari (nutqning so'zsiz tarkibiy qismlari) siz hech bir muloqat shakli mavjud bo'la olmaydi. [3]

Hermeren tijoriy reklamalarning ishontirish effekti haqida fikr bildirib, reklama bilan 4ta komponentdan iborat ishontirish jarayonini solishtiradi. Ushbu 4ta komponent: tushunish jarayoni, qabul qilish, munosabat o'zgarishi va saqlash jarayonidan iboratdir. [5] Mahsulotni sotish yoki xizmatni taklif qilishga qaratilgan reklama matni tomoshabinni ushbu ishontirish jarayoni orqali yo'naltirishni maqsad qiladi. Bu degani, xabar uni qabul qiluvchida ishontirish vazifasini bajarishi uchun, avvalo, qabul qiluvchi xabarni tushunishi, uni tan olish bilan birga unga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga tayyor bo'lishi lozim.

Garchi mahsulotni sotib olish yoki unga munosabat bildirish shaxsiy tanlov bo'lib tuyulsada, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bizning ma'lumotni qayta ishlash jarayonimiz bizning ongli nazoratimizdan tashqarida bo'ladi. [9] Bu esa reklama yaratuvchilariga u orqali biror ishga undashda kata afzalliklar beradi. Reklama matning aynan reklama ekanligini anglash/anglamasligidan qat'iy nazar tomoshabin miyasi uni ma'lumot sifatida qayta ishlayveradi.

Reklama diskursi o'zidagi so'z o'yinlari bilan bog'liq holda quyidagi xususiyatlarni namoyon qiladi:

- 1) Raqobatbardoshlik – bozordagi o'rni va xaridor uchun kurash va raqobat sharoitida reklamalar orqali kommunikatsiya qilish;
- 2) Qisman ishonsa bo'ladigan ma'lumotlar- reklama qilinayotgan mahsulot haqidagi ma'lumotlar ehtiyotkorlik bilan tanlanadi va kodlanadi, bu esa unga to'liq ishonishga imkon bermaydi;
- 3) ijodiy faoliyat - reklama xabari maqsadli auditoriya e'tiborini jalb qilishi kerak, shuning uchun ekspressiv lug'at va sintaksisdan, shuningdek, stilistik ekspressivlik vositalaridan foydalanish zarurati tug'iladi;
- 4) reklama o'yinida ishtirokchilarning mavjudligi - reklama beruvchi, marketolog va reklama xabarining qabul qiluvchisi; ularning har biri aniq maqsad va vazifalarga ega [4];

- 5) Reklama kommunikatsiyasi sodir bo'ladigan zaruriyat shart sharoitlar va makon.

K. Shennon va V. Weaver tomonidan taklif qilingan aloqa modelini qo'llash, reklama nutqini uchta ishtirokchi bo'lgan kommunikativ jarayon shaklida tasvirlashga imkon beradi.

Reklama nutqi ishtirokchilari deganda odatda reklama beruvchi (reklama xabarini yuboruvchi), reklama ishlab chiqaruvchisi (reklama xabari tayyorlash uchun mas'ul reklama agentligi yoki marketologlar), shuningdek, reklama oluvchi (reklama adresati, ya'ni xaridor nazarda tutiladi).

Reklama diskursi tili haqida gap ketganda, turli xil strukturaga ega bo'lgan og'zaki va yozma diskursni farqlash muhim hisoblanadi. Og'zaki reklama diskursi leksik va grammatik jihatdan turli xillilikka boy va bunda urg'u va intonatsiya alohida ahamiyatga ega. Yozma reklama diskursi o'zining alohida tuzilish konstruksiyasiga ega. Bunda punktuatsiya (tinish belgilarini to'g'ri qo'llash) muhim hisoblanadi. Og'zaki reklamalardagi urg'u va intonatsiya hamda yozma reklamalardagi tinish belgilari ritmni belgilab beradi va tomoshabin tomonidan tushunilishida muhim rol o'ynaydi

Hech kimga sir emaski, reklama ongni manipulyatsiya qilish uchun juda kuchli vositadir. Manipulatsiya lug'at ta'rifi ko'ra, o'z manfaati yo'lida boshqalardan foydalanish, ularni boshqarish orqali ularga ta'sir ko'rsatishdir. Demak, manipulyatsiya yo'li bilan insonlarning o'y-fikrlariga ta'sir o'tkazish va boshqarish mumkin. Bu bir qarashda ko'zga tashlanmaydigan jarayon bo'lib tuyulsa-da, haqiqat shundaki, ko'plab korxonalar iste'molchilarni har kuni manipulyatsiya qiladilar.

Manipulyatsiya qilish deyarli barcha sohalarida qo'llanilsa-da, u ko'pincha siyosatda, psixoterapiyada va reklamada qo'llaniladi. [12]

Tijorat reklamalaridan asosiy maqsad – mahsulotni tanishtirish va maqtash yo'li bilan iste'molchilarga sotish tushuniladi. Bu maqsad yo'lida reklama beruvchilar turli manipulatsiya texnikalaridan foydalanishdi. Manipulyatsiya orqali iste'molchiga uni majburiy qo'rqitish yoki kuch ishlatish yo'li bilan emas, ma'naviy, psixologik usullar bilan ta'sir qiladi.

Manipulatsiya usullaridan bugungi kunda hayotning turli jabhalarda foydalaniladi ammo, bular orasida eng keng tarqalgani – tijoriy manipulyatsiya bo'lib, jamoatchilikka ta'sir etishdagi asosiy quroli ommaviy axborot vositalaridir. OAVda namoyish qilinadigan reklama roliklarida verbal va noverbal vositalar qo'llaniladi. Lekin, asosan, verbal shaklda namoyish qilinadi. Reklama matnini ishlab chiqishda so'z lisoniy tizim qoidalari ichida qaysidir jihatdan erkin bo'ladi. Manipulyatorning asosiy quroli til hisoblanadi. So'zlovchi (matn yaratuvchi)ning iste'molchi ongiga ta'sir etuvchi lisoniy unsurlardan qay darajada foydalanishi uning mahoratiga bog'liq.

Biznes haqida gap ketganda, yirik korporatsiyalar har doim o'z daromadlarini oshirishga intilishadi, ammo raqobat kuchli. Oldinda qolish uchun ba'zi korxonalar iste'molchini ularga o'z biznesini berish uchun manipulyatsiya qiladigan reklama taktikasiga murojaat qilishadi.

Korxonalar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan manipulyatsiya taktikalaridan biri bu mijozlarning his-tuyg'ularini o'lja qilishdir. Ular buni qo'rquv yoki qayg'u kabi hissiy munosabatni uyg'otadigan reklamalar yaratish orqali amalga oshiradilar. Masalan, avtomobil kompaniyasi "Bizning yangi SUV bilan oilangizni xavfsiz saqlang" shiori bilan reklama joylashtirishi mumkin. Ushbu taktika mijozlarga o'z yaqinlarini himoya qilish uchun mahsulotni sotib olish kerakligini his qilish uchun mo'ljallangan.

Yana bir manipulatsiya taktikasi bu - o'tkazib yuborish, ulgurmay qolishlik qo'rquvini yaratish. Bu ko'pincha sotuvlar yoki cheklangan vaqtli takliflar bilan amalga oshiriladi. Bunga misol qilib "ushbu taklif muddati tugashidan oldin harakat qiling!" degan reklamani keltirish mumkin. Maqsad - iste'molchilarni ko'p o'ylamasdan impulsive sotib olishga undash

Korxonalar mijozlarni manipulyatsiya qilishning yana bir usuli - ularning zaif tomoni bilan o'ynashish. Misol uchun, go'zallik mahsulotlari reklamalarida ko'pincha "Bizning mahsulotimizdan foydalanmaguningizcha, siz bunga loyiq emassiz" yoki "Bizning yordamimizsiz hech qachon yaxshi bo'la olmaysiz" degan xabarlarini yuboradi. Ushbu taktika mijozlar o'zlarini yaxshi his qilishlari uchun mahsulotni sotib olishlari kerakligini his qilishadi.

Shunday qilib, hozirgi kunda tilning sof ichki tuzilishini o'rganishni maqsad qilib qo'ygan tilshunoslik yo'nalishi bilan birga, til strukturasi va lisoniy qobiliyat, ya'ni undan foydalanuvchilarning til haqidagi umumiy bilimi, diskurs va kommunikantlarning obyektiv olam haqidagi axborotni uzatishda bir-birini tushunish darajasini o'rganuvchi tilshunoslik yo'nalishi shakllanib, kuchayib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Benveniste E. Problems of General Linguistics / E. Benveniste. Science, - M., 206 - 224. 1966
2. Brown and G. Yule, Discourse analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
3. Cook, G. The Discourse of Advertising. London and New York. 2001
4. Crystal, D. Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2004
5. Hermerén, Lars. English for sale: A study of the Language of Advertising, Lund: Lund University Press. 1976
6. Mamirova D.Sh. O'zbek reklama matnlarining sotsiolingvistik tadqiqi. 2022
7. Romanov A.A., Romanova L.A. Diskursselfi kak kommunikativnyj performativnyj fenomen social'nyh setej // Mezhdunarodnaya kommunikatsiya: teoriya i praktika: sb. nauch. tr. XVII Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Tomsk: Izd-vo Tomsk. politeh. un-ta, 71–78. 2017
8. Safarov, Sh. Pragmalingvistika. 2008
9. Sedivy, J. C., Tanenhaus, M. K., Chambers, C. G., & Carlson, G. N. Achieving incremental semantic interpretation through contextual representation. Cognition, 109–148. 1999
10. E. C. Кубрякова. О ТЕКСТЕ И КРИТЕРИЯХ ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ. (Текст. Структура и семантика. Т. 1. - М., 1977)
11. Психология рекламы. Шуванов В.И. Серия: Высшее образование. 2-е издание. Ростов-на-Дону. Феникс. 2005.

UDC 8; 82

MULTICULTURALISM IN MODERN ENGLISH LITERATURE

D.B.Shimanskaya, doctoral student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Maqolada hozirgi zamonaviy ingliz adabiyotida multikulturalizm tushunchasi q'rganilgan. Yaqin davrlargacha "Ingliz adabiyoti" deganda, birinchi navbatda, Britaniya orollari hududida yaratilgan adabiyot tushunilgan. Angliyadan tashqarida yashagan yirik yozuvchilarning

asarlari ingliz an'analari doirasida yo Amerika adabiyoti Shimoliy Amerikadan tashqarida muntazam ravishda o'rganilgan. Maqolada, faqatgina, Britaniya orolida ijod qilgan adiblar emas, balki Kanada, Avstraliya, Janubiy Afrika kabi mamlakatlar adiblarining ingliz adabiyotiga qo'shgan hissalarini o'rganilgan va muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Multikulturalizm, ingliz adabiyoti, madaniyatlararo muloqot, turli madaniyatlar, global tillar, an'anaviy kategoriyalar.

Аннотация. В статье рассматривается концепция мультикультурализма в современной английской литературе. До недавнего времени под «английской литературой» подразумевалась прежде всего литература, созданная на территории Британских островов. Произведения крупных неанглийских писателей систематически изучались за пределами Северной Америки либо в рамках английской традиции, либо в американской литературе. В статье изучались и обсуждались не только писатели, творившие на Британских островах, но и вклад писателей таких стран, как Канада, Австралия, Южная Африка, в английскую литературу.

Ключевые слова: мультикультурализм, английская литература, межкультурная коммуникация, разные культуры, глобальные языки, традиционные категории.

Abstract. The article examines the concept of multiculturalism in contemporary English literature. Until recently, "English literature" meant primarily literature created on the territory of the British Isles. The works of major non-England writers have been systematically studied outside of North America, either within the English tradition or in American literature. In the article, not only the writers who created in the British Isles, but also the contributions of the writers of countries such as Canada, Australia, and South Africa to English literature were studied and discussed.

Keywords: Multiculturalism, English literature, intercultural communication, different cultures, global languages, traditional categories.

Introduction. Until the 70s of the twentieth century, it was believed that the term "English literature" means, first of all, literature created in the area of the British Isles. The work of major writers who lived outside England was either not studied or assimilated within the English tradition. The literature of the United States of America stood apart because it had its own history. However, American literature was studied sporadically outside North America, although many American writers chose to live in England and Europe.

Literary review and methodology. Since the second half of the twentieth century, the point of view on English-language literature began to gradually undergo changes. The attention of critics was attracted by Australian prose and literature of the Caribbean (West Indies), as well as the work of writers from African and Asian countries that gained independence. A number of universities (Canada, Australia, South Africa) gave courses of lectures on African, Irish and Canadian literature. Books written by regional authors expanded the understanding of the cultural range of the "young literature." The plot of these works, their themes and style were based on extraordinary characteristics that were not always understandable to the European reader. In this case, the consumer of the latest literary products had to deal with such phenomena as social images of the British as perceived by residents of the former colonies, American individualism, Nigerian tribalism, Indian mysticism, and self-identification of the West Indians. As writers outside England seek to work within their own national literary tradition, it seems likely that "a sense of the nature of other English literatures may become part of our reading habit."

Problems of intercultural communication, communication between bearers of different cultural stereotypes in modern society increasingly force researchers to think about issues related to translation as a cultural, linguistic and literary "transfer", and Western writers to increasingly talk about whether the language they "proved to be able to master" was truly a global language based only on the scientific and military superiority of the West. These considerations are becoming more and more relevant every day, since they make it possible to at least somehow understand whether this language, along with the overwhelming flow of standardized slogans of mass media, advertising and marketing, can create a common basis for interethnic communication that will make translation the most important phenomenon of the social landscape.

The globalist trends towards unification in the last decades of the last century were opposed by the position of cultural relativity emerging in modern cultural studies and ethnology, which defended the diversity of cultures and their specific characteristics, even despite the fact that talking about cultures in terms of authentic. It is quite difficult to maintain a self-sufficient "whole". The so-called postcolonial discourse, which emerged after the collapse of the global colonial system, replaced the concept of cultural relativity with the idea of cultural difference, thus embodying a transformed paradigm of cultural contacts and encounters that seriously influenced cultural policy. Newly emerging, largely controversial, theories

about the “clash of civilizations” (S. Huntington) declare that the axis of future international conflicts will pass not along the national, but along the cultural “meridian” separating various religious, political and economic systems: “In the foreseeable future, a universal civilization is not yet in sight; rather, we will be faced with a world of different civilizations, each of which will be forced to learn to coexist with its neighbors.”

Discussion and results. Such postulates pose a serious challenge to the humanities, whose traditional categories and concepts of “intercultural pollination,” mostly Eurocentric, require revision. As a result, the idea that the great diversity of literatures and cultures can be seen as based on a multifaceted “archive” of texts has become less popular in debates about world literature. This diversity must be shaken as a result of a serious collision with the explosive dynamism of the text itself, spreading the energy of unification from its base in the central zones to the periphery of the world cultural space.

On the agenda is the need to create a space of “oscillation” between cultures outside the framework of nations, in which new productivity of atonal harmonies can be discovered, and the experience of border zones in all its contradictions can be mastered. Such a field should come to replace the synthesis of “multicultural symphonies.” Based on this, “every effort to expand the horizons of world literature will encounter cultural misunderstandings, but this point can also play a stimulating role in terms of creativity.” The growing influence of national literatures in English is becoming a reflection of such cultural and political phenomena as the collapse of the British Empire, the entry of new nations into world culture, the weakening of ties within the countries of the British Commonwealth, the growing awareness of independence in former colonies, the reaction to US attempts to play a special role in the world. The English cultural tradition is no longer dominant outside the British Isles, and it is unable to support any elite subject to British influence. The destruction of established images of English in national literatures reflects the increasing cultural fragmentation of the English-speaking world. The English language is in conflict with the lifestyle, behavior and national traditions of those who speak it, and, moreover, those who write it. Writers, teachers, scientists do not unquestioningly follow the patterns of speech, behavior, morality and beliefs that dominated minds in the past. The loss of the unity of literary culture entails the recognition that the acceptance of the pronounced qualities of various national literary traditions has become an urgent necessity.

It is important to note that the so-called “English studies” acquired relevance at a time when the Greek and Latin languages had already lost their unconditional role in the education and upbringing of a gentleman. Homer, Virgil, Cicero, within the European tradition, as sources of moral and intellectual education, gave way to Shakespeare, Donne, Pope, and Dickens on the lists of required reading and study. In the process of this, of course, the sense of cohesion characteristic of the European worldview was lost, the palimpsest of human memory was destroyed, the historical vision, which had previously been built on a more heightened sense of the momentary, closeness to the spiritual world of beloved writers, was shattered.

The literature of the early twentieth century can be seen as an echo of the classical tradition, which was shaped by an instinctive attraction to the cultural heritage of the past. The transnational thinking of T. S. Eliot, E. Pound and D. Joyce became “part of the modern cosmopolitan style, but the writers managed to maintain a clear, timeless, permanent view of human nature in which the past always serves as a tuning fork for existence in the present.”

The embodiment of ideals in English poetic and prose works often boiled down to themes of rural solitude, family values, patriarchal traditions associated with the family estate, and, as a contrast, the depravity of the urban environment. Very often, as for example in “Mansfield Park” by D. Austen or “Howard’s End” by E.M. Forster, the intrigue of the work was connected with who would inherit the estate, and this, to one degree or another, led in the end, to the question of inheriting the best cultural tradition.

Just as the moral aspirations and motives of English literature reflect the patterns of development of British culture as a whole, so the features of the narrative become a direct consequence of changes occurring at the level of language. The English language can create in its verbal fabric, in dynamics and imagery, a feeling of genuine experience, the presence of real life. Rather, it is the use of the riches of the English language, rather than criticism and formal literary conventions, that become the foundation for the development of English prose and criticism. “The English language exhibits its capacity for endless metamorphosis, variations in dynamics and texture within a paragraph, a sentence, a phrase. Sound very often imitates meaning. We could contrast this phenomenon, for example, with the French language, in which the reproduction of local national phenomena is more difficult to imitate.”

Only after a clear definition of the English literary tradition became possible to compare it with the traditions of other countries, “to identify ourselves within the framework of relatively recently formed

nations.” A writer representing a small nationality faces a difficult task when he begins to write in an intermediary language. How can he convey the specifics of his own national and cultural identity using a language that is “alien” to him? How to reconcile the “other,” “alien”—the language of the colonizer—and the cultural spirit that is present as ethnocultural protoplasm in the blood, in the genes of the artist who transmits the spiritual experience of his ancestors to a new generation of readers who will become owners of this experience? “At the same time, the writer must depict various shades and omissions of a certain train of thought, which in a foreign language is not conveyed quite adequately,” states the Indian writer R. Rao. — I use the word “foreign”, although in reality English is not a foreign language to us. This is the language of our intellectual makeup. We are all instinctively bilingual, many of us write in it as if it were our native language. We can't write like native Englishmen, and we shouldn't. We also cannot write only as Indians.”

The work will talk about the English component of new literature, that is, about the layer that appeared in the process of multicultural mixing that took place in the last decades of the twentieth century, and led to a kind of “reactive colonization” of Great Britain, as a result of which people settled in Foggy Albion and thousands of descendants of former colonized peoples were assimilated. These “new Englishmen,” assimilating traditional culture, wittingly or unwittingly bring with them the cultural archetypes of their peoples, which is manifested at different levels and to varying degrees in the hybridization of their literary works, which are sometimes very difficult to call a traditional text of a British writer.

REFERENCES:

1. Literatures of the World in English / Ed. B. King. L.; Boston, 2004. P. 1.
2. Ghosh A. In an Antique Land. N.Y., 2003. P. 237.
3. Huntington S. P. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs (Summer 2003). P. 49.
4. Said E. W. Figures, Configurations, Transfigurations // J. N. Cox, L. D. Reynolds (eds.). New Historical Studies. Princeton, 2003. P. 328.
5. Bachmann-Medick D. Kulturelle Texte und interkulturelle (Miss-) Verstehen // Perspektiven und Verfahren interkultureller Germanistik. Munich, 2007, pp. 653–664.
6. Literatures of the World in English / Ed. B. King. P. 2.
7. Chase R. The American novel and its tradition. Garden City; N.Y., 1957;
8. Bradbury M. Dangerous Pilgrimages. Trans-Atlantic Mythologies and the Novel. L., 2005.
9. Rao R. Kanthapura. N.Y., 2008. P. VII.
10. Lamming G. Introduction (1983) to “In the Castle of my Skin.” L., 2007. P. 38.
11. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. The Empire Writes Back. L.; N.Y., 2009.
12. See: Farah N. Homing in on the Pigeon // Brick. 2004, Spring. No. 48 P. 4–9.
13. Jonathan B. A monumental Task. Why will the new Oxford English History differ from its predecessor? // Times Literary Supplement. 2002. 4 October. P. 17.
14. Абсаламов, X. У. (2023). Ingliz tilida yozma nutq kompetentsiyasining tadqiqi. *Международный журнал искусство слова*, 6(4).

UDC 070.1:811.161.1'373.4 + 81'27 + 159.955

LINGUOCULTUROLOGICAL CLASSIFICATION OF INFORMATION - ANALYTICAL TERMS OF JOURNALISM GENRES IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

N.Sh.Shukurova, Senior teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada jurnalistika janrlarining axborot va tahliliy atamalarining lingvokulturologik tasnifi tadqiqot mavzusining axborot-tahliliy nuqtai nazardan umumiy ko‘rinishi berilgan. Tadqiqot jurnalistik kontekstda axborotni tasniflash va tahlil qilishda til va madaniyat qanday kesishishini o‘rganadi. U ingliz va o‘zbek tillarida jurnalistik janrlarning lingvistik va madaniy jihatlarini o‘rganib, murakkab masalalarni tahlil qilish va asosli nuqtai nazarlarni bildirishda qo‘llaniladigan tahliliy atamalarga e‘tibor qaratadi. Ushbu tillar o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklarni o‘rganish orqali tadqiqot jurnalistikada madaniyatlararo muloqotni tushunishni yaxshilash va madaniy tilshunoslikning kengroq sohasiga hissa qo‘shishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot-tahliliy atamalar, axborot-tahliliy atamalar, lingvistik va madaniy nuanslar, publitsistik janrlar, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация. В данной статье представлен обзор темы исследования лингвокультурологической классификации информационно – аналитических терминов жанров публицистики в информационно – аналитическом плане. Исследование исследует, как язык и культура пересекаются при классификации и анализе информации в журналистском контексте. В нем рассматриваются лингвистические и культурные нюансы журналистских жанров как на английском, так и на узбекском языках, уделяя особое внимание аналитическим терминам, используемым для анализа сложных проблем и передачи обоснованных точек зрения. Исследуя

различия и сходства между этими языками, исследование направлено на улучшение понимания межкультурной коммуникации в журналистике и внесение вклада в более широкую область лингвокультурологии.

Ключевые слова: Информационно-аналитические термины, информационно-аналитические термины, лингвокультурные нюансы, журналистские жанры, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article provides an overview of the research topic linguoculturological classification of information - analytical terms of journalism genres in the information - analytical terms. The study explores how language and culture intersect in the classification and analysis of information within journalistic contexts. It examines the linguistic and cultural nuances of journalism genres in both English and Uzbek languages, focusing on analytical terms used to dissect complex issues and convey informed perspectives. By investigating the differences and similarities between these languages, the research aims to enhance understanding of cross-cultural communication in journalism and contribute to the broader field of linguoculturology.

Key words: Information - analytical terms, information - analytical terms, linguistic and cultural nuances, journalism genres, cross-cultural communication.

Language is not only a medium of communication but also a reflection of cultural nuances and societal structures. The field of linguoculturology delves into the intricate relationship between language and culture, exploring how linguistic elements are intertwined with cultural norms, values, and beliefs. Within linguoculturology, the classification of information plays a crucial role in understanding how different languages and cultures organize and convey information, particularly in journalistic contexts. This essay aims to explore the analytical terms used in journalism genres in both English and Uzbek languages within a linguoculturological framework.

Linguoculturological Perspectives on Journalism Genres:

Journalism serves as a primary source of information dissemination, shaping public opinion and reflecting cultural and societal dynamics. The classification of journalism genres varies across languages and cultures, reflecting unique linguistic and cultural features. From news reporting to opinion pieces, each genre serves a distinct purpose and employs specific linguistic strategies to convey information effectively.

In English-language journalism, genres such as news articles, feature stories, editorials, and investigative reports are commonly recognized. Each genre is characterized by its linguistic style, structure, and intended audience. For instance, news articles typically follow the inverted pyramid structure, presenting the most important information first, while editorials express the author's opinion on a particular issue, often employing persuasive language techniques.

Similarly, Uzbek-language journalism encompasses a range of genres tailored to the cultural and linguistic preferences of its audience. While news reporting and opinion pieces remain fundamental, Uzbek journalism may also incorporate traditional storytelling elements and cultural references to engage readers effectively. Understanding the linguistic nuances of Uzbek journalism genres requires an appreciation of Uzbek cultural norms and communication styles.

Analytical Terms in Journalism Genres:

Analytical terms play a vital role in shaping journalistic discourse by providing frameworks for information analysis and interpretation. These terms serve as linguistic tools that journalists use to dissect complex issues, present informed perspectives, and engage readers critically. In both English and Uzbek languages, analytical terms vary in their usage and cultural connotations, reflecting the unique approaches to information analysis within each linguistic context.

In English-language journalism, analytical terms such as "investigation," "analysis," "commentary," and "critique" are commonly employed to denote different types of journalistic inquiry. "Investigation" implies thorough research and fact-checking to uncover hidden truths or expose wrongdoing, while "analysis" involves examining data and evidence to offer insights into complex issues. "Commentary" and "critique" allow journalists to express personal opinions and perspectives, fostering dialogue and debate within the public sphere.

In contrast, Uzbek-language journalism may utilize analytical terms that resonate with Uzbek cultural values and communication norms. Terms such as "tafakkur" (contemplation), "tahlil" (analysis), "fikr" (thought), and "nazariya" (theory) convey the depth of intellectual inquiry and critical reflection inherent in Uzbek journalistic discourse. These terms reflect the emphasis on introspection, wisdom, and scholarly engagement valued within Uzbek culture, shaping the linguistic landscape of journalism in the region.

Cross-Cultural Perspectives:

The linguistic and cultural differences between English and Uzbek journalism genres highlight the diversity of approaches to information classification and analysis. While English-language journalism often prioritizes objectivity and impartiality, Uzbek journalism may emphasize cultural sensitivity and communal values. These differences underscore the importance of considering the sociocultural context in which journalistic discourse unfolds.

Cross-cultural perspectives on English and Uzbek journalism offer valuable insights into the ways in which language, culture, and societal norms intersect to shape journalistic practices and discourse. By comparing and contrasting the journalistic traditions of these two languages, we can better understand the diverse approaches to information dissemination, audience engagement, and ethical considerations. Here are some key points to consider:

1. *Language and Cultural Influence:* English-language journalism is influenced by Western liberal democratic principles, emphasizing objectivity, impartiality, and the pursuit of truth. In contrast, Uzbek-language journalism reflects the cultural values and historical context of Uzbek society, which may prioritize communal harmony, respect for authority, and traditional storytelling techniques.

2. *Government Control and Press Freedom:* Historically, English-language journalism has operated within frameworks of press freedom and independence, with media outlets serving as watchdogs of government actions and societal issues. In Uzbekistan, journalism has faced greater government control and censorship, with restrictions on freedom of speech and expression. This difference in press freedom significantly impacts the type of content produced and the level of critical discourse allowed in each context.

3. *Audience Engagement and Communication Styles:* English-language journalism often employs straightforward, concise language to cater to diverse and global audiences. In contrast, Uzbek-language journalism may utilize more elaborate storytelling techniques, incorporating cultural references, proverbs, and historical anecdotes to engage readers on a deeper level. Understanding the preferences and communication styles of each audience is essential for effective journalism in both contexts.

4. *Ethical Considerations and Cultural Sensitivity:* Journalists in both English and Uzbek languages face ethical dilemmas related to accuracy, fairness, and cultural sensitivity. However, cultural differences may influence perceptions of what constitutes ethical behavior. For example, Western journalistic standards may prioritize individual rights and privacy, while Uzbek journalistic ethics may prioritize collective well-being and social harmony.

5. *Technological Advancements and Media Convergence:* The rise of digital technology and social media has transformed the landscape of journalism in both English and Uzbek languages, blurring traditional boundaries between print, broadcast, and online media. This convergence has created new opportunities for cross-cultural exchange and collaboration, allowing journalists to reach wider audiences and share diverse perspectives.

Conclusion. The linguoculturological classification of information in journalism genres offers valuable insights into the dynamic interplay between language, culture, and journalism. By examining the analytical terms used in English and Uzbek journalism, we gain a deeper understanding of how linguistic structures and cultural values shape the presentation and interpretation of information. As linguistic and cultural boundaries continue to blur in an increasingly interconnected world, scholars and practitioners must remain attuned to the nuances of journalistic discourse across languages and cultures, fostering cross-cultural communication and mutual respect.

REFERENCES:

1. Bokhodiroya, Nigora. (2018). "Linguistic and Cultural Specifics of English and Uzbek Journalistic Texts." *European Scientific Journal*, 14(35), 323-333.
2. Djuraeva, Mavlyuda & Isakova, Gulchehra. (2020). "Journalistic Texts in English and Uzbek: Linguistic and Cultural Specificity." *International Journal of English Linguistics*, 10(4), 86-96.
3. Makhmudova, Shoiri & Akhmedova, Nodira. (2019). "Linguistic Features of English and Uzbek News Reporting: A Comparative Analysis." *Journal of Language and Literature*, 10(2), 45-58.
4. Saidov, Shavkat & Yunusova, Dilfuza. (2017). "Analytical Terms in English and Uzbek Journalism: A Comparative Study." *International Journal of Linguistics*, 5(1), 25-36.
5. Tursunova, Nilufar. (2016). "Cultural and Linguistic Perspectives on Analytical Terms in English and Uzbek Journalism Genres." *Journal of Cross-Cultural Studies*, 14(3), 112-125.
6. Usmanova, Feruza. (2015). "The Role of Analytical Terms in English and Uzbek Opinion Pieces." *Journal of Linguistic Studies*, 8(2), 75-88.

**AFORIZMLARNING LINGVISTIK MOHIYATI
(MA'NO KO'CHISHLARI, MAZMUNI TOMONI)****N.A.Siddiqova, katta o'qituvchi, Renessans Ta'lim Universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot aforizmning eng lingvistik ahamiyatga ega belgilarining (xususiyatlarining) minimal sonini aniqlash va tavsifini o'rganadi, ularning majburiy / ixtiyoriy tabiatini, o'ziga xosligini / umumiylikini (aforizm va shunga o'xshash superverbal shakllanishlar uchun) belgilaydi. Bu tilshunoslik ob'ekti sifatida aforizmning asosiy belgilarini (xususiyatlarini) aniqlash va tavsiflashga urinishdir.

Kalit so'zlar: lingvistik mohiyat, aforizm, mazmun tomoni, ma'noni etkazish, asosiy xususiyatlar, tilshunoslikning ob'ekti.

Аннотация. В данной исследовании рассматривается определение и описание минимальное количество наиболее лингвистически значимых признаков (свойств) афоризма, установить их обязательный / факультативный характер, их специфичность / общность (для афоризма и близких ему сверхсловных образований). В нем представлена попытка установить и описать основные признаки (свойства) афоризма как объекта лингвистики.

Ключевые слова: лингвистическая сущность, афоризм, содержательная сторона, передача смысла, основные признаки, объект лингвистики.

Abstract. This study examines the definition and description of the minimum number of the most linguistically significant features (properties) of an aphorism, establishing their obligatory / optional nature, their specificity / generality (for an aphorism and similar upper verbal formations). It presents an attempt to establish and describe the main features (properties) of an aphorism as an object of linguistics.

Key words: linguistic essence, aphorism, content side, conveying meaning, main features, object of linguistics.

Since a person does not exist outside of language, with the help of which he comprehends the culture of his people, the formation of the anthropocentric paradigm contributed to the development of such a discipline as linguoculturology, which studies language and culture in their dialogue and interaction. Language, accumulating and transmitting information, is a mirror of culture, which “reflects not only the real world surrounding a person, but also the mentality of the people, their national character, traditions, customs, morality, system of norms and values, picture of the world” (Ter-Minasova, 2000: 14-15). National-cultural specificity is characteristic of all levels of language, but it is especially clearly expressed through aphorisms, the internal form of which preserves and reflects the worldview of a particular ethnic group.

Despite its metalinguistic uncertainty, the term aphorism is widely used in linguistic research on a wide variety of topics, and thousands of scientific works of various genres are devoted to aphorism as an object of linguistic description. In the Russian language alone, over the past twenty years, more linguistic studies of aphorism have appeared than in the entire previous time, including over 50 dissertations (whose titles use the term aphorism or its derivatives) in various linguistic specialties (including such traditionally basic ones for linguistics, as theory of language and comparative historical, typological and comparative linguistics). However, it can be stated that no significant step forward in the understanding of what should be called an aphorism has occurred in linguistics. An aphorism in most studies is either not defined as a linguistic object proper (its general philological or narrow literary interpretation is used), or is defined ad hoc, when each researcher understands it in accordance with his own views and the linguistic material that is being analyzed in this case.

The most controversial are attempts to identify the main features (properties) of an aphorism as an object of linguistics. Thus, when defining an aphorism in linguistic research, the concepts “short (or laconic)”, “original”, “deep”, “honed (in form)”, “expressive”, “witty”, “paradoxical”, “author’s”, “memorable”, “unique”, etc., which are not strictly linguistic (are not part of the metalanguage of linguistics) are widely used. Recently, the search for one defining feature has become noticeable, on the basis of which it is possible to combine all statements of different content and different syntactic forms, which are usually called aphorisms, into one group (type) of linguistic units. “Conceptualization” is proposed as such a feature (reflection of the most relevant “concepts” for native speakers) [2. P. 27], “certification” (native speakers’ knowledge of the author’s language) [1. P. 29-30], “reproducibility” (storage in the minds of native speakers and repetition in speech in a “ready-made” form) [3. P. 81], as well as “idiomatic” (expression of content that goes beyond the sum of the meanings of the lexical components), “poeticism” (expressiveness of the verbal form), etc. However, these and similar properties

are inherent not only in aphorisms, but also in other types of upper verbal formations (phraseologisms, catchwords, literary quotes, etc.), which does not narrow the concept of an aphorism to a certain type of linguistic units, but vastly expands it to any statement (free or stable), which is either conceptualized, or certified, or reproducible, or idiomatic, or poetic (expressive), etc.

In this regard, the most relevant and significant problem of studying an aphorism as an object of linguistics seems to be, first of all, the determination of its own linguistic features (properties), on the basis of which it will be possible to consistently differentiate aphorisms among other upperverbal units.

In science, there are a large number of definitions of the term “aphorism”; they vary depending on the era, country, and views of a particular scientist. The study of the specifics of the functioning of an aphorism and its specific features is complicated by the fact that there is still no clear, generally accepted definition of the genre boundaries of an aphorism, and there is no ordered classification of its various types. For this reason, there is conflicting information in the reference literature. The greatest differences in the definition of an aphorism concern its following features.

- Availability of authorship.
- Paradoxical
- Unsubstantiated
- The need for speculation
- Conciseness
- Generality

Below is a classification of aphorisms compiled by N.T. Fedorenko, with accompanying examples taken from his book “Aphorisms”.

The subject matter of ancient sayings was quite extensive: moral and ethical, political, historical, philosophical, satirical and humorous.

Christian teaching gradually reduced the theme of the aphorism exclusively to: moral, religious and everyday issues.

Over time, aphoristic topics have become extremely broad and varied, and therefore it can only be classified in general terms at this time. Aphorisms can be distinguished: socio-political, ethical, philosophical, pedagogical, everyday life and others. Each of these areas can break down into many more specific topics. For example, aesthetic aphorisms can be about: art, creativity, beauty, painting, architecture, music, etc.

The subject of aphorisms, usually aimed at “eternal questions,” often includes thoughts previously expressed by writers or thinkers of old, or even relatively recent times. In new “clothes” they sound different and are better remembered.

Therefore, for aphorisms, novelty of thoughts is not necessary, but their verbal appearance, achieved by the skillful use of stylistic and emotional means, is very important. These means give originality and originality to once or newly emerged truths, which enhance their effectiveness.

Speech aphorisms have, as mandatory differentiating qualitative features, the presence of an author, expressiveness, direct meaning, and refinement of thought, which lies in the relevance and topicality of the problem being addressed. Such obligatory features of a linguistic aphorism as implicitness (depth of thought) and generality, in speech aphorisms become additional ones, growing due to such a feature as paradoxicality. The set of linguistic means of forming an aphoristic statement in both linguistic and speech aphorisms is the same, but differs in proportion depending on the hierarchy of mandatory and additional signs of the formation of one or another type of aphorism. The transition of a speech aphorism to the status of a linguistic one is determined by both extralinguistic (the significance of the universality of the proclaimed value) and linguistic factors, namely the emergence of a figurative meaning and the correspondence of its linguistic form to literary canons in the time-changing linguocultural space of the national community.

Speech aphorisms, which contain in their semantics information reflecting the experience of a politician in his desire to popularize and promote his ideological platform, occupy a special place in political discourse, which is confirmed by their share in the general text space of discourse (9% of the total volume). The criteria for isolating aphorisms are based on linguistic means at the phonetic, morphological, lexical and syntactic levels, adequate to both its mandatory features (expressiveness, brevity) and additional features (completeness, generality, implicitness and paradoxicality), following in a strict hierarchy and corresponding to such its categorical characteristics as refinement of thought through the tension, relevance and topicality of the storyline.

Speech aphorisms as components of a general aphoristic fund, having a cumulative function, are able to accumulate and generalize extralinguistic information, including culturally significant information, expressing not only the views of the authors, but also the worldview of the era. Both

politicians, adhering to the course of ensuring, first of all, the well-being of their people as a prosperous nation, use aphorisms that reflect the primordial national cultural values: a political leader is characterized by moral values, including responsibility, honesty, work; The American politician in his speech proclaims freedom, independence, equality, and patriotism. The value platform that unites politicians of both countries in modern conditions is patriotism and security.

As a result of the analysis of phrasal texts and set phrases, which are usually qualified as aphorisms, using the material of the English language, it was found that the linguistically relevant features of an aphorism (representing it as an object of linguistics) are superwordism, one-phrase, generality (meanings), nominativity, discursive autonomy, textual form, reproducibility, stability, idiomaticity, expressiveness (verbal form). A number of features coincide in aphorisms and phraseological units (superwordism, reproducibility, stability, idiomaticity), but none is mandatory for an aphorism. The obligatory features of an aphorism are monophrase, generalized meaning, nominativity, and discursive autonomy. The main (differential) feature of an aphorism as an object of linguistics is the generality of meaning, which in relation to the expressed reality acquires a specific character in aphorisms - universalism.

The identification of linguistically relevant features of an aphorism made it possible to define it in linguistic terms as a one-phrase, nominative, discursively autonomous, predominantly super-verbal, reproducible, stable unit, which differs from all other super-verbal units (phrasal texts and set phrases) by one specific feature - generalization of meaning (universal generalization reality). This feature characterizes aphorisms as a type of linguistic units (phrasal texts or set phrases), determines their obligatory properties such as discursive autonomy and nominativity, and manifests the actual linguistic quality of their content - aphorism.

And so an aphorism is a succinctly expressed, complete thought that has an author and contains philosophical subtext, repeatedly reproduced by other people.

REFERENCES:

1. Иванов Е.Е. Лингвистика афоризма. Хрестоматия. Минск: Вышэйшая школа, 2018.
2. Мечковская Н.Б. Жанры афористики и градация высказываний по степени идиоматичности // Жанры речи. Вып. 6. 2009. С. 79-111.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика языковых афоризмов // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1990. С. 71-80.

UO'K 891.709:809:398

ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” ASARIDA AKS ETGAN MAKON TUSHUNCHASINI IFODALOVCHI SO‘ZLAR

Sh.F.Sobirova, o‘qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada Navoiyning «Hayrat ul-abror» dostonida qo‘llangan makon tushunchasini ifodalovchi birliklar xususida so‘z yuritilgan. Bundan tashqari, maqolada eski o‘zbek leksikasining ot so‘z turkumi doirasidagi makon semasini bildiruvchi atoqli va turdosh otlar o‘ziga xos tadqiq etilgan. Bilamizki, mumtoz adabiyotimiz vakillarining asarlarida ham toponimlarning qo‘llanilish ko‘lami nihoyatda keng va biz tadqiq etayotgan Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida makro va mikrotoponimlarning keng qo‘llanilganiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, Chin, Hindiston, Xitoy, Shom, Hirot, Hari, Misr, Iroq, Arab kabi mamlakat nomlari va bu mamlakat nomlarining turli xil variantlari ham keltirilgan bo‘lib, ular hozirgi kunda tilshunosligimizning makrotoponimlari sistemasiga kiruvchi birlik sifatida qaraladi. Ushbu maqolada, aynan, dostonida keltirilgan toponimlar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar. Toponimika, eski o‘zbek adabiy tili, makrotoponimlar, mikrotoponimlar, atoqli otlar, turdosh otlar, makon semasi, talmeh, leksik-semantik xususiyat.

Аннотация. В статье говорится о единицах, репрезентирующих концепцию пространства, используемую в эпосе Навои «Хайрат уль-Аброр». Кроме того, в статье уникальным образом изучаются существительные староузбекской лексики, которые представляют собой пространство именной группы. Мы знаем, что сфера топонимов чрезвычайно широка в произведениях представителей нашей классической литературы, и мы являемся свидетелями широкого использования макро- и микротопонимов в изучаемом нами эпосе Алишера Навои «Айрат уль-Аброр». Например, также перечислены названия таких стран, как Чин, Индия, Китай, Шам, Герат, Хари, Египет, Ирак, Арабская и различные варианты названий этих стран, которые в настоящее время рассматриваются как единица,

включенная в систему. макротопонимов нашего языкознания. В данной статье предпринята попытка раскрыть упомянутые в эпосе топонимы и их специфические особенности.

Ключевые слова. Топонимия, староузбекский литературный язык, макротопонимы, микротопонимы, имена нарицательные, имена существительные нарицательные, пространственная схема, талмех, лексико-семантические особенности.

Abstract. The article talks about the units representing the concept of space used in Navoi's epic "Hayrat ul-Abror". In addition, in the article, the nouns of the old Uzbek lexicon, which represent the space of the noun group, are studied in a unique way. We know that the scope of toponyms is extremely wide in the works of the representatives of our classic literature, and we witness the wide use of macro and microtoponyms in Alisher Navoi's epic "Hayrat ul-Abror", which we are studying. For example, the names of countries such as Chin, India, China, Sham, Herat, Hari, Egypt, Iraq, Arab and various variants of the names of these countries are also listed, which are currently considered as a unit included in the system of macrotoponyms of our linguistics. In this article, an attempt is made to reveal the toponyms mentioned in the epic and their specific features.

Keywords. Toponymy, old Uzbek literary language, macrotoponyms, microtoponyms, common nouns, common nouns, spatial schema, talmeh, lexical-semantic features.

Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" leksikasi turli-tuman semantik maydongan mansub so'zlar tizimidan iborat. Asar leksikasining asosiy qismini shaxs va shaxs faoliyati bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi, maishiy tushunchalar bilan bog'liq, ijtimoiy-siyosiy tushuncha bildiruvchi semantik maydon so'zlari tashkil qiladi. Bundan tashqari, dostonida toponimlarning ham naqadar nafosat bilan qo'llanganiga guvoh bo'lamiz.

"Hayrat ul-abror" dostoni leksikasini semantik maydon tasnifi asosida o'rganish asar leksikasida qo'llangan so'zlarning o'zaro nisbatini belgilashda, asar voqeligini yorituvchi asosiy leksik birliklarni ajratishda, leksik birliklar o'rtasidagi mazmuniy aloqadorlikni yoritishda, leksik birliklarning semantik mundarijasini, semalar tarkibini tahlil qilishda, leksik birliklar semantik tarkibidagi o'zgarishlarni kuzatishda ahamiyatlidir. Ijtimoiy hayotning barcha sohalariga oid tushunchalarni ifodalovchi leksemlarning qo'llanishi asar leksikasining qomusiyligini ta'minlagan. Semantik maydonga ajratib izohlashda so'zlarning ma'no mundarijasi namoyon bo'ladi. Muayyan so'zda bir necha semantik maydon xususiyatlari mujassamlangan. Asarda qo'llangan makon bildiruvchi so'zlarning izohi bilan quyida tanishib chiqamiz. Xo'sh, toponimika deganda biz nimani tushunamiz?

[“Toponim” yunoncha so'z bo'lib, “topos” - “joy, o'rin”, “onuma” - “nom” degan ma'nolarni anglatadi] [1]. Demak, toponim – o'rin-joy nomlaridir. Ular Yer yuzasining quruqlik qismida joylashgan tabiiy geografik va sun'iy (inson yaratgan) obyektlarning atoqli otlari hisoblanadi. Muayyan bir hududdagi joy nomlari majmui - toponimiya, alohida olingan joy nomi esa toponim deb ataladi. O'zbek tilidagi makrosistemalardan birini toponimlar tashkil qiladi. Toponimlar ham til leksikasining bir qismi sifatida boshqa hamma so'zlar singari til qonunlariga bo'ysunadi, lekin o'zining paydo bo'lishi va ba'zi ichki xususiyatlari jihatidan jamiyatning kundalik moddiy va ma'naviy holati, iqtisodiy turmushi, orzu va intilishlaridan aloqador bo'lib, ma'lum darajada boshqa guruh so'zlardan farq qiladi. Shu bilan birga, toponimlarda milliy tilimizda xos bo'lgan qadimiy fonetik, leksik va morfologik elementlari va xususiyatlari ko'proq saqlangan bo'ladi.

Toponimlar yirik yoki kichik obyektlarning nomlari ekanligiga qarab makrotoponimlar va mikrotoponimlarga ajratiladi:

Makrotoponimlar - keng hududlar, katta obyektlar (materiklar, okeanlar, tog'lar, cho'llar, daryolar, shaharlar, qishloqlar va shu kabi) ning atoqli otlari;

Mikrotoponimlar- kichik obyektlar (jarliklar, tepaliklar, quduqlar, ko'chalar, qo'rg'onlar va shu kabi) ning atoqli otlari;

Toponimlar tarix, geografiya, etnografiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular o'zida tarixiy haqiqatni, madaniyatni, qadimgi urf-odatlarini, hozirgi ba'zi geografik muammolarning yechimini tashiydi.

Toponimlar haqidagi dastlabki ma'lumotlar bizgacha aynan adabiy yodgorliklar orqali yetib

kelgan va adabiy asarlarda ular keng qo'llanilgan.

Jumladan, mumtoz adabiyotimiz vakillarining asarlarida ham toponimlarning qo'llanilish ko'lamini nihoyatda keng. Birgina Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonini olaylik. Unda makro va mikrotoponimlarning keng qo'llanilganiga guvoh bo'lamiz.

Masalan: Chin, Hindiston, Xitoy, Shom, Hirot, Hari, Misr, Iroq, Arab kabi mamlakat nomlari va bu mamlakat nomlarining turli xil variantlari ham keltirilgan bo'lib, ular hozirgi kunda tilshunosligimizning makrotoponimlari sistemasiga kiruvchi birlik sifatida qaraladi. Quyida ularning ayrimlari bilan tanishib chiqamiz.

*Ochti gulshanniki rangin erur,
Har gul anga oyinai **Chin** erur. (7-Tom, 11-bet).
Nazmi savodi ar o har doston,
O'ylaki, bir kishvari **Hindiston**. (32-bet).
Bor edi volig'a bir andoq o 'gul,
Kim angayuz **Misr** shahi erdi. (148-bet).
Xattinga bosh qo 'ydi **Ajam** to **Arab**
Tutmasang ilgisiga qalam ne ajab. (24-bet).*

"Hayratul-abror" dostonida Xitoy, Hirot kabi joy nomlari Xito, Hiri kabi variantlarda ham qo'llanganligining guvohi bo'lamiz.

*Tilida yor erdiyu so 'zida yor,
Balki **Xito** mulkida xonlar asir. (228-bet).
Shom, Hiri, Hari, Shom
Gar vataning Shom durur, gar Hari
Shomu Hiri fikrga qilmas gari. (221-bet).*

Toponimlar makroko'lamiga ko'ra 11 ga bo'linadi. Bular oykonim, komonim, urbanonim, agroonim, nekronim, terronim, regionim, dromonim, xoronim, drimonim, insulonim guruhlaridir.

"Hayrat ul-abror" dostonida ham shahar va shaharchalarning nomini ifodalovchi birliklar ko'p uchraydi. O'zbek toponimlari makroko'lamiga quyidagilar kiradi:

Oykonimlar. Bu mikroko'lam shaharlar, shaharchalar (posyolka), qishloqlar, ovullar va mana shu tipdagi obyektlarning atoqli otlarini o'z ichiga oladi. Onomastikada shahar va qishloq, ovullarni o'zaro farqlash uchun shahar va shaharchalar - astionim (yun. ayasteios - shaharga xos + onoma – atoqli ot), qishloq va mana shu tipdagi aholi yashovchi maskanlar - kocmonim (yun. komos - qishloq + onoma - atoqli ot) deb yuritiladi.

Makka

*Xojag'a chun **Makka** sori bo'ldi azm,
Xoja Abu Nasr dog'i bo'ldi jazm. (7-Tom, 249-bet.)*

Ajam

*Xattinga bosh qo 'ydi **Ajam** to **Arab**
Tutmasang ilgisiga qalam ne ajab. (7-Tom, 24-bet.)*

Samarqand

*Misr-u **Samarqand** ne monand anga,
Zimnida yuz Misru anga. 7-Tom, 236-bet.*

Urbanonimlar. Shahar hududi ichida joylashgan har qanday topografik obyektlar atoqli oti urbanonim mikroko'lamiga kiradi. Ba'zi tadqiqotlarda urbanonimlar "shahar toponimiyasi" deb ham yuritiladi. "Hayrat ul-abror" dostonida ham shahar va shaharchalarning nomini ifodalovchi birliklar ko'p uchraydi.

Shahar nomlari:

Turki Xo'tan

***Turki Xo'tan** topti chu zebo jamol,
Mushkfishon bo'ldi nasimi shamol. 7-Tom, 58-bet.*

Hijoz

*Mustaa'sim-fillax etib ko'p niyoz,
Ka'bag'a ul navki ahli **Hijoz**. 7-Tom, 174-bet.*

Bog'dod

Soqiy, olib kel mayi yoqutrang,
Kuy xati **Bog'dodgacha**. bedarang. 7-Tom, 174-bet.

Xorazm, Adoq

Yuz, iki yuzcha kishi birla qazoq,
Gah yeri **Xorazm** edi, gah **Adoq**. 7-Tom, 94-bet.

Hiro

Ulki ani qibla der ahli **Hiro**,
Dema, **Hiro** ahli bari koinot. 7-Tom, 104-bet.

Badaxshon, Kirmon

Ham yiborur la'l **Badaxshon** sari,
Ham keturur zirani **Kirmon** sari. 7-Tom, 107-bet.

Xiyobon, Musallo, Maydon

Qilsa guzar ko'y-u **Xiyobon** son,
O'tsa **Musallo** bila **Maydon** sari. 7-Tom, 145-bet.

Ka'ba

Dedikim: Ey Arsh matofing sening,
Ka'ba qilib azmi tavofing sening. 7-Tom, 86-bet.

“Hayrat ul-abror” leksikasining o'ziga xosligi unda turkiy, arabcha, forsha-tojikcha o'zlashmalarning semantik, funksional-stilistik xususiyatlari aks etgani ekanligidir hamda muallifning so'zlarni qiyoslash, so'z etimologiyasi, imlosi, tahliliga doir mulohazalari ifodalangani, eski o'zbek tiliga oid bir qator manbalarda kuzatilmaydigan arxaik birliklar va muallif mahorati bilan belgilanuvchi okkazonalizmlar qo'llangani bilan belgilanadi.

“Hayrat ul-abror” leksikasi tarixiy-etimologik jihatdan o'z qatlam va o'zlashgan qatlamdan iborat. [Turkiy so'zlar XV-XVI asrlar eski o'zbek adabiy tili lug'at boyligining asosini tashkil etgan. Asar leksikasining o'z qatlamini XV-XVI asrlar eski o'zbek adabiy tili leksikasida faol qo'llangan so'zlar tashkil etadi.]¹ Asardagi turkiy so'zlar hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanish darajasi va semantik xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Turkiy leksik birliklarning asosiy qismi hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanadi.

“Hayrat ul-abror”da eski o'zbek tili davriga xos o'zlashmalar faol qo'llangan. Forscha-tojikcha, arabcha so'zlarni hozirgi o'zbek adabiy tiliga qiyoslash natijasida leksik birliklar semantikasida o'zgarishlar yuz bergani kuzatiladi. Asar leksikasidagi o'zlashmalar hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanadigan, hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanmaydigan so'zlardan iborat.

“Hayrat ul-abror”da eski o'zbek tili davriga xos makon semasini ifodalovchi birliklar ham anchagina ekanligi fikrimizning isbotidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati. E.I.Fozilov tahriri ostida. I tom Toshkent. 1983 -656 s; II tom. Toshkent, 1983. -642 s; III tom. Toshkent, 1984. -622 s; IV tom. 1985. -634
2. Sobirov A. O'zbek tilining leksik sathini sistema sifatida tadqiq etish.-Filol. Fan. nom. ...Diss. avtoref.-Toshkent, 2005.50 b.
3. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.1979.-213 b.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (arab so'zlari va ular bilan hosilalar). Toshkent: Universitet, 2003. -599 b.
5. Abdulxayirov M. Navoiy asarlarida so'z va iboralar.-Toshkent: Tafakkur bo'stoni,2009.-240 b.
6. Nafasov T. O'zbek tili toponimlarining o'quv izohli lug'ati.Toshkent. Yangi asr avlodi.2007.

¹ Abdulxayirov M. Navoiy asarlarida so'z va iboralar.-Toshkent: Tafakkur bo'stoni,2009.-240 b.

DREISER'S "AN AMERICAN TRAGEDY": A CRITICAL STUDY**N.M.Soybnazarov, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Teodor Drayzerning "Amerika fojiasi" romanining keng qamrovli tanqidiy tahlili keltirilgan. U romandagi ijtimoiy tabaqa, axloqiy noaniqlik va Amerika orzusi mavzularini uning adabiy uslublari va hikoya tuzilishini o'rganib chiqadi. Tadqiqotda psixologik chuqurlik, xarakter rivojlanishi va muallifning inson holatiga sotsiologik qarashlari o'rganiladi. "Amerika fojiasi"ning ko'p qirrali jihatlarini o'rganib, ushbu maqola Drayzerning durdona asari va uning Amerika adabiyotiga doimiy ta'sirini ilmiy tushunish va baholashni rag'batlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Teodor Drayzer, Amerika fojiasi, ijtimoiy sinf, axloqiy noaniqlik, Amerika orzusi, adabiy vositalar, hikoya tuzilishi, xarakter rivojlanishi, sotsiologik nuqtai nazar.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний критический анализ романа Теодора Драйзера «Американская трагедия». Он исследует темы романа о социальном классе, моральной двусмысленности и американской мечте, исследуя его литературные приемы и структуру повествования. В исследовании исследуются психологическая глубина, развитие характера и социологический взгляд автора на состояние человека. Рассматривая многогранные аспекты «Американской трагедии», эта статья призвана способствовать научному пониманию и оценке шедевра Драйзера и его непреходящего влияния на американскую литературу.

Ключевые слова: Теодор Драйзер, Американская трагедия, социальный класс, моральная двусмысленность, американская мечта, литературные приемы, структура повествования, развитие персонажей, социологическая перспектива.

Abstract. This article presents a comprehensive critical analysis of Theodore Dreiser's novel "An American Tragedy." It explores the novel's themes of social class, moral ambiguity, and the American dream, examining its literary techniques and narrative structure. The study investigates the psychological depth, character development, and the author's sociological perspective on the human condition. By engaging with the multifaceted aspects of "An American Tragedy," this article aims to contribute to the scholarly understanding and appreciation of Dreiser's masterpiece and its enduring influence on American literature.

Keywords: Theodore Dreiser, An American Tragedy, social class, moral ambiguity, American dream, literary techniques, narrative structure, character development, sociological perspective.

Introduction. Theodore Dreiser's "An American Tragedy" is a seminal work of American literature that delves into the complexities of individual aspirations, social determinism, and moral dilemmas within the pursuit of the American dream. This critical study aims to explore the thematic depth, narrative techniques, and the author's sociological perspective on the human condition as depicted in the novel.

Materials and Methods. This analysis draws upon a comprehensive review of scholarly literature and critical interpretations of "An American Tragedy," encompassing a wide range of primary and secondary sources. The study utilizes a multi-disciplinary approach, incorporating insights from literary criticism, sociological analysis, and cultural studies to offer a comprehensive examination of the novel's themes and narrative techniques.

A significant portion of the analysis involves close textual analysis, delving deep into the nuances of Dreiser's prose, symbolism, and narrative structure. By closely examining the text, the study aims to uncover underlying layers of meaning, thematic motifs, and recurring symbols that contribute to the overall impact of the novel. This meticulous examination of the text allows for a nuanced understanding of Dreiser's artistic choices and their implications for the portrayal of individual aspirations and societal forces in "An American Tragedy."

Results. The study delves deeply into the multifaceted themes and narrative elements present in Theodore Dreiser's "An American Tragedy," revealing a rich tapestry of social commentary and psychological exploration. Through a meticulous analysis of the novel, several key themes and narrative elements emerge, shedding light on the profound complexities of the story and its enduring relevance.

Firstly, the portrayal of social class emerges as a central theme in "An American Tragedy." The novel explores the influence of social class on the protagonist, Clyde Griffiths, and his aspirations and actions. Dreiser vividly depicts the stark disparities between the privileged and the underprivileged, highlighting the impact of social hierarchy on individual opportunities, desires, and the pursuit of the American dream. The study examines how social class shapes the characters' motivations, choices, and ultimately contributes to the tragic trajectory of the narrative. Another significant theme explored in the novel is moral ambiguity. "An American Tragedy" intricately examines the complex relationship between

individual choice and societal pressures. The study analyzes the moral dilemmas faced by the characters, particularly Clyde Griffiths, as he navigates between personal desires and societal expectations. Dreiser masterfully portrays the moral gray areas that arise when individuals are confronted with conflicting values and the consequences that unfold as a result.

The representation of the American dream is a recurrent motif throughout the novel. The study delves into the ways in which Dreiser portrays the American dream and its subversion in the face of socioeconomic realities. Dreiser challenges the idealized notion of the American dream as a path to success and happiness, exposing the harsh realities and systemic barriers that hinder its attainment. The analysis examines the disillusionment experienced by the characters and the implications of their shattered dreams.

Dreiser's sociological perspective and critique of the capitalist system also emerge as significant elements in the study. The analysis delves into the author's examination of the impact of the capitalist system on individual lives, particularly within the context of social class and the pursuit of the American dream. Dreiser offers a critical lens through which to view the societal structures that contribute to inequality, exploitation, and the dehumanization of individuals. The study explores Dreiser's sociological insights and their implications for understanding the novel's themes and social critique.

In summary, the study's analysis of "An American Tragedy" reveals a rich tapestry of themes and narrative elements. It explores the portrayal of social class, the exploration of moral ambiguity, the representation of the American dream, the psychological depth of the characters, and Dreiser's sociological perspective. By unraveling these complexities, the study deepens our understanding of the novel's enduring impact on American literature and its insightful commentary on the human condition and society.

Discussion. The critical analysis of Theodore Dreiser's "An American Tragedy" delves deep into the novel's profound challenge to conventional notions of the American dream and the individual's responsibility within a socially stratified society. Through a meticulous examination of Dreiser's literary techniques, the study reveals how symbolism, foreshadowing, and narrative perspective are employed to underscore the complex interplay between personal desires and societal constraints.

One of the central focal points of the analysis is Dreiser's subversion of the American dream. By depicting the struggles and ultimate tragedy of Clyde Griffiths, the novel challenges the widely held belief that hard work and ambition alone can guarantee success and happiness. The study explores how Dreiser exposes the limitations and inequalities inherent in the pursuit of the American dream, highlighting the systemic barriers that thwart individuals' aspirations and perpetuate social stratification. Dreiser's masterful use of literary techniques further enriches the narrative and enhances its thematic depth. The study analyzes the symbolism employed throughout the novel, uncovering layers of meaning embedded in recurring motifs and objects. These symbols serve to illuminate the characters' inner conflicts, societal pressures, and the consequences of their choices. Additionally, the analysis explores the effective employment of foreshadowing, which creates a sense of impending doom and heightens the dramatic tension, underscoring the tragic nature of the narrative.

Moreover, the analysis delves into the historical and cultural context in which the novel was written, examining the societal and intellectual currents of the time. This contextual approach enables a deeper understanding of Dreiser's motivations, influences, and the broader conversations surrounding social class, morality, and the American dream in the early 20th century. By situating "An American Tragedy" within its historical milieu, the study illuminates the novel's relevance and its enduring impact on subsequent literary and sociological discourse.

In summary, the discussion section of the analysis highlights the ways in which Theodore Dreiser's "An American Tragedy" challenges conventional notions of the American dream and explores the intricate relationship between personal desires and societal constraints. By examining Dreiser's skillful use of literary techniques, situating the novel within the broader context of American literature, and exploring its historical and cultural significance, the study deepens our understanding of the novel's thematic complexities and its enduring relevance in the realm of American literary discourse.

Conclusion. Theodore Dreiser's "An American Tragedy" remains a profoundly influential and thought-provoking work of American literature, offering a nuanced exploration of the individual's struggles within a society shaped by class, ambition, and moral ambiguity. This critical analysis highlights the novel's enduring relevance and continued significance in the scholarly discourse on American literature and the human experience.

REFERENCES:

1. Dreiser, Theodore. "An American Tragedy."
2. Pizer, Donald. "The Novels of Theodore Dreiser: A Critical Study." University of Minnesota Press, 1976.

3. Link, Eric Carl. "American Tragedy and the Social Contract: Dreiser's Discourse on Crime and Punishment." American Quarterly, vol. 45, no. 1, 1993, pp. 1-29.
4. Soybnazarov Navruzбек Mashrabboy o'g'li. (2023). "The image of the author in the articles (Theodore Dreiser)." Innovative Development in Educational Activities, pp.233-238.
5. Soybnazarov Navruzбек Mashrabboy o'g'li. (2024). "Theodore Dreiser: Exploring the Complexities of Human Nature and Society" International conference, pp.283-285.
6. Dreiser Th. Life, Art and America. New York, The Seven Arts Publ., 1917.
7. Kolodny, Annette. "An American Tragedy: The Failure of Dreiser's Naturalism." American Literary Realism, vol. 9, no. 1, 1976, pp. 1-15.

UO'K 811.161.1'42

NUTQDAGI MANIPULYATSIYANING PRAGMATIK TABIATI**O'.U.Sulaymonova, tayanch doktorant, Toshkent Davlat Transport Universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Manipulyativ nutq lingvistika, psixologiya, ritorika, pragmatika, siyosat va ommaviy axborot vositalari kabi ko'plab sohalarining tadqiqot turi sifatida o'rganib kelinmoqda. Manipulyatsiya quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: manipulyatsiya ta'sir qilish obyekti tomonidan idrok etilmaydi; ta'sir qilish nafaqat ongli ravishda, balki ongsiz ravishda ham (instinktlar, his-tuyg'ularni), atrofdagi olamning obyektlari va hodisalariga munosabatini tanlagan uslubda boshqaradi. Manipulyativ nutq tilshunoslik jihatdan chuqur o'rganilishga ehtiyoj bor. Ushbu kichik tadqiqotda ham manipulyatsiyaning aynan tilshunoslik doir bo'lgan xususiyatlari aynan nutqning pragmatik jihatlari haqida bahs yuritiladi.

Kalit so'zlar: pragmatika, manipulyatsiya va rostgo'ylik, yashirin maqsad, xushmuomalalik va manipulyatsiya, xushmuomalalik strategiyalari, taklif va'da

Аннотация. Манипулятивную речь изучают как вид исследования во многих областях, таких как лингвистика, психология, риторика, прагматика, политика и средства массовой информации. Манипуляция имеет следующие основные особенности: манипуляция не воспринимается объектом воздействия; влияет не только сознательно, но и бессознательно (инстинкты, чувства), избранным образом на отношение к предметам и событиям окружающего мира. Манипулятивная речь требует глубокого изучения с лингвистической точки зрения. В этом исследовании обсуждаются лингвистические особенности манипуляции, а именно прагматические аспекты речи.

Ключевые слова: прагматика, манипуляция и честность, скрытый мотив, вежливость и манипуляция, стратегии вежливости, обещание предложения.

Abstract. Manipulative speech is studied as a type of research in many fields, such as linguistics, psychology, rhetoric, pragmatics, politics, and mass media. Manipulation has the following main features: manipulation is not perceived by the object of influence; affects not only consciously, but also unconsciously (instincts, feelings), in a chosen way, the attitude to the objects and events of the surrounding world. Manipulative speech requires a deep study from the linguistic point of view. In this study, the linguistic features of manipulation, namely the pragmatic aspects of speech, are discussed.

Key words: pragmatics, manipulation and truth, ulterior motive, politeness and manipulation, politeness strategies, offer and promise

Nutqdagi manipulyatsiya bu keng ma'noda yashirin xatti-harakatlarning bir turi hisoblanib, manipulyatorlar tomonidan o'z maqsadlari, istaklariga erishish uchun ishlatiladigan muayyan kommunikativ lingvistik va nolingvistik vositalardan foydalanishdir. So'zlovchi ma'lum bir niyatda o'z manfaatini ko'zlab hiyla, yolg'on, ayyorlik va makkorlik kabi turli qurilmalarni mohirono ishlatadi. Manipulyatorlar muvafaqiyatli bo'lishi uchun o'z manfaatlarini amalga oshirishga imkon beradigan bilimga ega bo'lishi, insonni ko'ndira olish kabi ayrim ko'nikmalarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Shunday qilib, manipulyatorlar mo'ljaldagi tinglovchisining hissiyotlari, ishonch va e'tiqodlariga ta'sir qilish uchun ularning zaif tomonlaridan foydalanadi. Ba'zi olimlar manipulyatsiyani psixologik tushuncha bilan bog'laydi, chunki u insonning xulq-atvoriga oid holat, ba'zilar esa manipulyatsiyani tilshunoslik va pragmatikaning bo'g'ini deya e'tirof etishadi. Ushbu kichik tadqiqotda ham manipulyatsiyaning aynan tilshunoslik doir bo'lgan xususiyatlari haqida bahs yuritiladi. Manipulyatsiya tabiatan psixologik jihatdan ko'ra ko'proq pragmatikaga xosdir. Demak, nutqdagi manipulyatsiyaning aynan shu pragmatik tomonlarini o'rganishga zarurat seziladi. Va bu manipulyatsiya va turli pragmatika nazariyalari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash orqali amalga oshiriladi.

Insoniyat juda murakkab xilqat, ular turli vaziyat-ho'latlarda o'zlarini har xil xatti-harakatini nomoyon etadilar. Shunday harakatlarining biri bu manipulyatsiyaga murojaat qilishidir. Ularni bunday xulq-atvoriga undaydigan narsa ularning qanday vositalardan foydalanishdan qat'i nazar maqsadiga

erishish istagidir. Boshqacha qilib aytganda, ular mavjud bo'lgan ko'plab vositalardan insonlarning idrok, kognitiv va hissiy tuyg'ulariga, xatti-harakatlariga bevosita ta'sir qilish uchun foydalanadilar.

Ko'pchilik olimlar (Braiker 2004, Maillat va Osvald 2009), manipulyatsiya bu psixologik muammo ekanligiga ishonishadi. Ammo bunga kognitiv pragmatika jihatdan yondashish o'rinli. Gudın birinchi marta manipulyatsiya atamasini ta'riflab shunday yozadi "manipulyatsiya so'zlovchi (manipulyator) tomonidan qabul qilingan aldamchi va yashirin niyatda to'g'ridan-to'g'ri kimningdir e'tiqodlari, istaklari va his-tuyg'ulariga o'zining shaxsiy manfaatlari yo'lida ta'sir o'tkazishidir. Natijada, manipulyatorning e'tiqodlar, istaklar va his-tuyg'ular ustunlik qiladi. Ko'plab olimlar manipulyatsiyani o'z maqsadlariga erishish uchun qo'llaydigan pragmatik kommunikativ yashirin niyat sifatida qarashadi. Manipulativ vaziyatlarda Tarasov (1990) aytganidek so'zlovchi atayin maqsadiga yetishtiradigan nutq shakllarini foydalanadi. Tinglovchi ushbu nutq ta'sirining orqasidagi yashirin niyatni payqamaydi. Demak manipulyatsiyadan foydalanish orqali manipulyator o'zini sezdirmasdan nosamimiy tutadi va buni ikkinchi tomon buni anglamaydi. Olimlar manipulyativ nutqni tahlil qilish davomida uni nuqsonli ishonitirishning bir usuli deya ta'kidlashadi. Masalan, Mills (1995) ta'riflaydiki manipulyatsiyaning o'ziga xos jihati shundaki, u o'rinli yaxshi sabablarni taklif qiladigan ishonitirish, lekin aslida yomon o'z maqsadiga yetish uchun bir vosita. Blass (2006) ham o'z izlanishi davomida manipulyatsiyani yolg'onning bir ko'rinishi va maqsadni shunday tarzda ta'sir o'tkazishga urinish deya keltirib o'tadi. Shunday qilib, manipulyatsiya aldashning bir shaklidir. Og'zaki nutqimizda "Rozi bo'lasizmi....?" deyish odatiy ammo "Sizni uchun manipulyatsiya qila olamanmi?" deyish noo'rin shuning uchun ham manipulyatsiya yashirin ko'rinishda bo'ladi.

Manipulyatsiya va haqiqat. Manipulyatsiyaning yolg'on va soxtaligini aniqlashda rostlik shartlari asosiy mezon sifatida belgilanadi. Bu fikr bilan manipulyatsiyadagi yashirin ma'no og'zaki kommunikativ nutqdan tubdan farq qiladi. Oshkora ifodalangan yashirin niyatdagi manipulativ nutqni aniqlashda rostlik mezonlarini hisobga olish zarur. Aslida esa haqiqat tinglovchining ongi va voqelikning bog'lanishidir ammo manipulyator suhbatni o'z nazoratiga olgan vaqtda haqiqatdan chalg'itish (dezinformatsiya) kuzatiladi va tinglovchi qarshi fikr bildirolmaydi. Manipulyatsiya ishonchli bo'lishi uchun haqiqatdek ko'rinishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, manipulyatsiya jarayonida manipulyator noto'g'ri yolg'on ma'lumotni haqiqatdek tasdiqlash orqali tinglovchini chalg'itadi. Parret (1987) manipulyatsiya ta'rifini nutq uslublari nazariy tizimi orqali tushuntiradi biroq Searlning (1969) ifoda etish nutq uslubi prinsipiga mos kelmasligi mumkin, sababi chunki "Men seni manipulyatsiya qilaman" deya manipulyatsiyani ochiq tarjima qilib bo'lmaydi. Demak, manipulyativ nutq bu yashirin nutq turi hisoblanadi. Nutq uslubi nazariyasidan kelib chiqish mumkinki, manipulyatsiya samimiylik va haqiqatga xavf soladi.

Xushmuomalalik va manipulyatsiya. Braun va Levinson (1987) fikriga ko'ra, xushmuomalalik ijtimoiy munosabatlarning asosi hisoblanadi. Manipulyatsiya va xushmuomalalikdir o'zaro bog'liq tushunchalar. Xushmuomalalik ijtimoiy rishtalarning lingvistik aloqa ko'rinishi. So'zlovchilar boshqalarni ishonitirishda nutqni ishonarli murojaatlar bilan yengillashtirilgan strategiyalar bilan, aniqrog'i, ijobiy va salbiy xushmuomalalik strategiyalarini qo'llashga harakat qiladilar. Ushbu nazariy takliflarning barchasini hisoblagan holda va ulardan olingan natijalar xulosa qilsak, suhbatdoshlar suhbat davomida qo'llaydigan "xushmuomalalik strategiyalari" deya ataladigan kommunikativ almashinuvlarida bir-biri bilan o'zaro qo'llaydilar. Ushbu strategiyalar quyidagilardan iborat:

1. Bevosita to'g'ridan to'g'ri suhbat strategiyasi. Bunda yuz ifodada ozgina havotir seziladi va favqulodda holatlarda ishlatiladi.
2. Ijobiy xushmuomalalik strategiyalari: yumshatishga qaratilgan shaxsning ijobiy yuziga tahdid;
3. Salbiy xushmuomalalik strategiyalari: yoki yumshatishga qaratilgan strategiyalar kommunikatorning salbiy yuziga tahdidlar;
4. Bilvosita yoki yashirin strategiyalar: maslahatlar, metaforalar va boshqalar sifatida.

Ushbu strategiyalardan faqat ijobiylari manipulyatsiya jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular manipulyatorlar tomonidan mo'ljallangan maqsadga erishish uchun kuchli pragmatik strategiyalar sifatida juda ko'p ishlatiladi.

Ular quyidagichadir:

1. Ijobiy xushmuomalalik strategiyalari

Ijobiy xushmuomalalik strategiyalari uchta keng mexanizmni o'z ichiga oladi: 1) umumiy asosga da'vo qilish; 2) so'zlovchi va tinglovchi birlashishi; va 3) tinglovchining xohishi bajarilishi (Brown va Levinson, 1987).

Umumiy bir sababga ergashish.

Ushbu mexanizm uchun sakkizta strategiya mavjud;

Unda bir guruhga mansub so'zlovchi ham, tinglovchi ham muayyan bir istaklar maqsadlar va qadriyatlarini birga baham ko'radi.

Tinglovchi xohlayotgan istak xohish ham so'zlovchini qiziqtiradi bunda manipulyator ham, nishon ham umumiy istaklarni birga baham ko'radigan shaxslar. Quyida tasvirlanganidek:

Yana bir iqtisodiy rivojlanish. Biz bizning tashqi yordamimiz, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy yordamimiz tartibga solishimiz kerak va bizning do'stlarimizda ishonch hosil qilish uchun, biz sarmoyani muvofiqlashtirishimiz kerak -ularga ko'proq iqtisodiy rivojlanishiga imkon beramiz.

(Nomzodlarda Romni munozara, LYNN universiteti 22 oktyabr, 2012)

Bu misol so'zlovchi va tinglovchi bir xil masalada ishtirok etishini ko'rsatadi. Manipulyator o'zini muayyan maqsadlar va qadriyatlarini o'z ichiga olgan umumiy istaklarni baham ko'radigan odamlar guruhiga tegishli deb hisoblaydi.

Romney bu yerda ommaning istaklarini ko'rsatadi va ularga qiziqish bildiradi. Ushbu tadqiqotga kelsak, quyidagilar strategiyalar eng dolzarb hisoblanadi:

1. Tinglovchining qiziqishi, istak-xohishida ishtirok etish va e'tibor berish. Manipulyator bu yerda o'ljasining holatiga sezilarli o'zgarishiga so'zlovchining e'tiborini tortish va fikrini ma'qullashiga urinishiga diqqat qaratishi lozim bo'ladi.

“Gubernator Romni, sizdan xursandman jangovar guruh bizga katta tahdid ekanligini anglab yetdingiz ; chunki bir necha oy oldin sizdan eng katta geosiyosiy tahdidnima deb so'rashganida siz jangovor guruhni emas g'arb davlatini aytgandingiz” (Obama nomzodlar debatida)

Obama bu yerda Gubernatorni pozitsiyasidagi o'zgarishlarni payqaydi va fikrining keskin o'zgarishini ma'qullaydi.

2. Kelishuvga intilish

Ushbu usulda so'zlovchining tinglovchini tasdiqlashi va uning xohishini haqiqat deya e'tirof etib unga maqul kelgan xavfsiz mavzularni muhokama qilib tinglovchining fikriga roziligini ta'kidlaydi.

Masalan, Ko'rdingizmi, men Nikning fikriga qo'shilaman. Saylov okrugida bo'lgan va o'z deputatlarini topadigan odamlarni chaqirib olish kerak Men bunga qo'shilaman (BBC. Yangiliklar)

Ushbu misol manipulyator va nishondagi inson o'rtasidagi umumiy kelishuvni ko'rsatadi. So'zlovchi roziligini ko'rsatayotganda Nik bilan bu xushmuomalalik strategiyasini aqli tarzda ishlatadi.

3. Oldindan kutilgan manipulyatsiyalar.

Manipulyator nimanidir ko'zlab taxmin qiladi va bu oddiy hol sifatida qabul qilinadi. U bo'lmagan narsani xuddi bordek gapiradi. Van Deyk (1989) ushbu strategiya maqsadli foydalanilganda manipulyatsiya, o'ziga xos ishontirish kuchiga ega bo'ladi edi va u tinglovchining "aqliy nazorati" ni boshqaradi. Pastor (2011) o'z navbatida Van Deykning fikrini tasdiqlaydi. Ushbu strategiya qo'llanilganda eshituvchiga yo'naltirilganda unga taklif qilish va va'da berishning ta'sirli so'z kuchiga egaligi manipulyatsiya sifatida xizmat qiladi ayniqsa siyosiy nutqlarda. Quyidagi misolga e'tibor qarating:

“Siz o'zingizni huquqingizni himoya qilmoqchi bo'ldingiz. Ular korruptsiyaga aralashishdi. Siz ishchilaringizni ishdan bo'shatish huquqiga ham egasiz. Ular sizdan katta mablag' o'marishganida siz ham eng yaxshi jazo siyosatingizni qo'llashga haqlisiz”.

Keltirilgan misolda oldindan taxmin qilingan manipulyatsiya yaqqol ko'rinadi. Ushbu bahs ishtirokchilari korruptsiya bilan ayblanishgan. Bu yerda so'zlovchi tinglovchini himoya qilish uchun ayblaydi aslida aybdorlar ishdan bo'shatilishi taxmin qilinyabdi ammo so'zlovchi tinglovchini manipulyatsiya orqali ularga bundan ham og'irroq jazo tayinlashga haqli ekanligini ta'kidlayabdi.

b. So'zlovchi va tinglovchi o'zaro birlashgan holda.

Braun va Levinsonga (1987) ko'ra bu ijobiy-xushmuomalalikning ikkinchi asosiy sinfidir. Bu mexanizmi aks ettiradi qachonki so'zlovchi va qabul qiluvchi bir faoliyatda o'zaro hamkorlik qilsa. Agar ma'ruzachi va tinglovchi birgalikda bitta sohadagi maqsadlarini baham ko'rishsa, hamkor ekanligini bildirishadi va bu tinglovchining ijobiy yuz holati va ehtiyoji qondirilishiga xizmat qiladi.

Taklif, va'da. Ma'ruzachi tinglovchini ko'ndirish uchun takliflar va va'dalar strategiyasi yordamida o'zining yaxshi niyatini ko'rsatadi. Masalan, “Biz bu holatda tartibsizliklardan qutula olmaymiz. Biz buni o'rni qo'yish uchun insoniyatga yordam beradigan, radikal qarashlar va zo'ravonlikni yo'q qiladigan juda keng qamrovli mustahkam strategiya ishlab chiqmoqchimiz” (Siyosiy nutqdan)

Manipulyator va tinglovchining birgalikda faoliyati. Bunda manipulyator “biz” ya'ni “sen” va “men” deya murojaat qilib ikkalasi birgalikdagi harakatiga ishora qiladi.

“Biz hujumlarni guvohi bo'ldik, aftidan bizga qarshilik ko'rsatgani odamlar yig'ilganidan biz ogoh bo'lishimiz kerak”. Ko'z-qulog'imiz ularda. (Siyosiy nutqdan)

Xulosa qilib aytganda manipulyativ nutq bu kommunikativ pragmatik jarayon bo'lib, unda ma'ruzachi (manipulyator) g'arazli va yashirin tarzda ta'sir qilish niyatida tinglovchining e'tiqodlari,

istaklari, his-tuyg'ulari yoki xatti-harakatlari (maqsad), odatda uning manfaatlariga qarshi, ma'lum bir pragmatik strategiyalar orqali manipulyatsiyani qo'llaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brayker, B. (2004). "Who is Pulling Your Strings? How to Break The Cycle of Manipulation". MakGrou-Xill. Chikago. AQSH
2. Braun Penelopa va Stiven C. Levinson (1987). Xushmuomalalik: tildan foydalanishdagi ba'zi universalliklar. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti.
3. Farid Hamid Al-Hindaviy Manipulyatsiyaning pragmatik tabiati Islom universiteti Gudin, R.E. (1980). Manipulyatsiya siyosati. Nyu-Xeyven va London: Yel universiteti nashriyoti
4. Maillat, D. & Oswald, S. (2009). Manipulyativ nutqni aniqlash: kognitiv illyuziyalarning pragmatikasi. Pragmatikaning xalqaro sharhi, 1, (348-370-betlar).
5. de Saussure, Louis & Peter Schulz (Eds.) (2005). Yigirmanchi asrda manipulyatsiya va mafkuralar. Nutq, til, aql. Amsterdam: Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.
6. Tarasov, E. (1990). Nutqni manipulyatsiya qilish: metodologiya va nazariya, nutq ta'sirini optimallashtirish. Press. Moskva

UDC 81'22

TYPES OF INFORMATION IN THE SEMIOTIC ORDER

M.R.Sultanova, Master's student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot tushunchasi va semiotik tartibdagi axborot turlarining muloqot jarayonlarida qanday ketma ket kelishi haqida o'rganiladi va bu uch qismdan iborat. Semiotik tartibdagi axborot turlari haqida kirish qismida yoritib beriladi. Lisoniy xodisalar va ularning har biri axborotli nutqda foydalanilish strukturasi va bajaradigan vazifalarni aniqlash. Oxirgi qism - xulosa bo'lib, u mavzu bo'yicha barcha ma'lumotlarni umimlashtiradi va tinglovchilarga yakuniy fikrlarni beradi.

Kalit so'lar: axborot, nutqni yetkazib berish, kibernetika, semiotik tartib, konseptual birliklar, substantiv, progmatik.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие информации и последовательность видов информации в семиотическом порядке в коммуникативных процессах, и она состоит из трех частей. Виды информации в семиотическом порядке поясняются во введении. Языковые явления и структура употребления каждого из них в познавательной речи и определении задач. Последняя часть – заключение, в котором обобщается вся информация по теме и высказываются заключительные мысли аудитории.

Ключевые слова: информация, доставка речи, кибернетика, семиотический порядок, концептуальные единицы, содержательный, прогматический.

Abstract. This article examines the concept of information and the sequence of types of information in the semiotic order in communication processes, and it consists of three parts. The types of information in the semiotic order are explained in the introduction. Linguistic phenomena and the structure of use of each of them in informative speech and determination of tasks. The last part is the conclusion, which summarizes all the information on the topic and gives the audience final thoughts

Key words: information, speech delivery, cybernetics, semiotic order, conceptual units, substantive, pragmatic

Speech structures in world linguistics, linguistic phenomena in the delivery of information scientific research aimed at studying its activation the world's leading scientific centers and higher education institutions, including the Oxford University Language Centre; University of Harvard, California State University; Universität Bonn (Germany); University of Oslo (Norway); University of Vienna (Austria); Vrije Universiteit Amsterdam (Netherlands); Stroudsburg Association of Computational Linguistics (France); Shanghai Foreign Languages University (China); New Bulgarian University (Bulgaria); Dublin City University (Ireland); University of Toronto (Canada); as well as the National of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek Tashkent State Uzbek University named after Alisher Navoi foreign languages, Samarkand State University of Language and Literature Institute, Bukhara State University (Uzbekistan). is going.

The concept of "information" correct understanding of the essence, especially communication between people important for process research. The concept of "information" is continuous in a number of scientific fields regardless of the fact that it is being used, in its interpretation no consensus has yet been reached. Dedicated to the topic in research, this concept is viewed from different scientific directions is being studied and the definitions given to it a methodological idea that is a priority in this or that scientific school, being described in accordance with the instructions. Information important in the study of storage

and transfer processes it is clear that the information was collected in the field of cybernetics. K. E. Shannon published in 1948 "Communication "Mathematical Theory" is a statistician of information laid the foundation for the analysis, of course. However, cybernetics and mathematics in the theory, the symbolic nature of information, its formality aspects are being paid attention to and reported the meaning of the information is ignored [1].

Semantic information is in the known view of the message, which transmits the content of the record in the means of characters, or listening comprehension understands [2]. Clearly semantic information rather than destroying syntactic information it is used in reasonable quality. Finally, when it comes to pragmatic information, report it his contribution to the emergence of one or another emotion in the addressee it is meant to motivate to perform a certain action. In this case, the transfer of information with some content to the listener including but not limited to this information the purpose of eliciting a relatively positive or negative attitude intended [3]. Among the listed types of information in the semiotic order study of semantic information of communication processes important for theoretical and practical description. In a communication situation. One of the requirements is information, its content in a compact form without any damage to the contents transmission. Condensed information is easy to understand combined with the fact that it is easier and stronger to remember will remain.

In modern linguistics, the concept of "information" is leading became one of the conceptual units. It's even a language we also observe in the definitions given to the phenomenon. A.E. Kibrick as noted, "has the characteristic of internal integrity and wholeness is a multitasking language. One of its main tasks one is related to actions performed on information" [4]. In cognitive linguistics, the concept of "information" is also broad spread across the scale and interpreted in a unique way. For example, in the special dictionary, this concept is defined as "linguistic in the process of communication knowledge that is realized and transmitted through forms definition is given [5].

The concept of "information" is not without philosophical interpretation. According to the philosophers, in the form of the content of the message the displayed information is "highly structured the material exists as a functional property of the system will be" and the form and content characteristics are the same the only information is transmitted through different means [6]. Philosophers also emphasize the importance of the form of expression of information they don't forget to shoot. But about the nature of this form opinions differ. Expression of information. If it is done by coding, then the code is conditional the system of signs, together with the view, presents the information there is a need to include the rules of the production in this system [7]. But it is known that information is a complex phenomenon not only a formal (syntactic), substantive and pragmatic feature without possessing, but variation or variation has the opportunity. Its accuracy, freshness, completeness, Subject factor to have indicators such as importance requires. Only a person can fulfill the role of such a subject.

According to research, information is actually a process, and this process is a subject does not pass without his participation. Information for a person in the form of knowledge possessing and the actions of this person to collect, store, transfer knowledge able to perform. The information system is formed in the human mind and any action aimed at using information is the same performed on a system basis. Information and communication from it is known that it will be a means of organizing processes.

REFERENCES:

1. Roberts C. Information structure: Towards an integrated formal theory of Pragmatics // OSU Working papers in linguistics 49: Papers in Semantics. –Ohio: Ohio State University, 1996. – P.24.
2. Ўша асар, 13 б.
3. Ўша асар, 13-14 б.
4. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке). - 2-изд. –М.: Эдиториал, 2001. –С. 9.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. –М.: Изд-во МГУ, 1996. –С. 36
6. Дубровский Д.И. Проблема идеального. Субъективная реальность. –М.:Канон, 2002. – С. 128-129.
7. Соколов А.В. Информация: Феномен? Функция? Фикция? // Философские науки, 1990. -№9. –С.18

UDK: 811-81/342

YOSH O'ZBEK NASRIDA MILLIY KOLORIT AN'ANA BO'LIB KELMOQDA

H.N.Suvanov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada Fitrat, A.Qodiriy va Cho'lpon kabi o'zbek adabiyoti namoyondalari ijodida milliy kolorit aks etishi, keyingi avlod vakillari ijodida ham o'zbekona urf-odat va milliy kolorit ifodalangan holatini ko'ramiz. A.Suyun, N.Chori, S.Tursun va Bibi Robia' asarlarida milliy kolorit turlicha yo'sinda xalqona tarzda yetkazilgan.

Kalit so'z: Badiiy adabiyot, xalqonalik, tili, milliy kolorit, milliy ruh.

Аннотация. В статье мы видим отражение национального колорита в творчестве таких деятелей узбекской литературы, как Кадыри, Чулпан, А.Фитрат, в творчестве представителей последующих поколений узбекских традиций и национального колорита. А.Воды, Н.Чори, С.Национальный колорит в произведениях Турсуна и Биби Робиа передается по-разному.

Ключевые слова: художественная литература, народность, язык, национальный колорит, национальный дух.

Abstract. In The Article, Fitrat, A. We see the National Colorite reflection in the work of figures of Uzbek literature such as Kadiri, Chulpan, as well as the expression of Uzbek tradition and national Colorite in the work of representatives of the next generation. A. Peel, N. Chori, S. Tursun and Bibi Robia' works convey national Colorite in a different way.

Keyword: Fiction, chalconism, language, national Colorite, national spirit

Ajdodlarimizning har birining ijodida milliy koloritni ifodalovchi nutq, xarakter, peyzaj tasviri va badiiy asar portretlar aks etib turadi. Milliy koloritni biz Fitrat, A. Qodiriy va Cho'lpon kabi ijodkorlarimiz ijodida uchratishimiz aniq. Sababi shuki, o'zbek tilida ijod qilgandan keyin shu millat koloritini singdirishi tabiiydir.

1919-1921 yillarda Fitrat boshchiligidagi "Chig'atoy gurungi" nomli madaniy-ma'rifiy, ilmiy-adabiy tashkilot tashkil qilindi. "Chig'atoy gurungi" tashkilot tuzushi milliy koloritning ko'rinishi bo'lgan XIII va XVI asrda qo'llanilgan Chig'atoy ulusi, Chig'atoy tili kabi istilohlar bilan bog'liqligi ma'lum edi. Bundan maqsad shuki, Turkiston hududida yashagan Turkiy xalqlar milliy merosini o'rganish va milliy koloritga xos jihatlarni ochish bo'lgan.

"Chig'atoy guruhi" turkiy xalqlar madaniyati, san'ati, adabiyoti, tarixi, til va imlosi kabi sohalarni jiddiy o'rganishga kirishgan. "Chig'atoy gurungi" a'zolari o'zbek tilining sofligi uchun kurashish bilan bir qatorda yangi o'zbek milliy madaniyatini barpo etishga intilganlar [5]. Til va millat qayg'usini yegan ijodkorlarimizdan biri cho'lpon edi. Cho'lponning "Adabiyot nador?" maqolasi xalqni ma'naviyatini o'stirish, shuningdek, ijodkor tomonidan ma'rifat najotkoridan biri adabiyot ekanligini "Adabiyot yashasa — millat yashar" kabi fikri misolida ko'rishimiz mumkin. A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarlarini misol qilishimiz mumkin. Yozuvchi Tohir Malikning quyidagi jumlasini eslash o'rindir. "Yozuvchi adabiyot maydoniga xalq g'amida kuyib-yonib kirib kelganlar. Xalqning taqdirini, kelajagini o'ylab qayg'urganlar. "O'tkan kunlar" ni yozishga ham ana shu millat qayg'usi undagan bo'lsa kerak" [6] bu gaplar ayni haqiqatdir. Milliy koloritni asarlarida namoyon qilish an'anasini A. Qahhorning "Muhabbat va oila", "Bolalar adabiyoti to'g'risida", "Haq so'zning kuchi" maqolalarida ko'rsatishimiz mumkin. Bu kabi misollar o'zbek badiiyatida ko'p. Yana shuningdek an'analarni davom ettirgan holda Ulug'bek Hamdam, Luqmon Bo'rixon va Isajon Sulton kabi qalam sohiblarini keltirish mumkin. O'zbek mentalitetiga mos tarzda yozgan badiiy asarlari milliy ruh va milliy xarakteri o'z ifodasini topgan. Masalan, Ulug'bek Hamdamning "Ota", Luqmon Bo'rixonning "Xizr ko'rgan yigit", "Sirli Muallim", Isajon Sultonning "Hazrati Xizr izidan", "Navoiy" kabi nasriy turda yozilgan asarlarida milliy ruh va milliy koloritning turli ko'rinishlari aks etib turadi. Xalq hayotidan olib xalqqa qaytarib berish badiiy adabiyotda bor narsa. Demak, xalq hayoti millatning milliy koloritining o'zida. Milliy koloritni bugungi kun yosh nasriy ijodkorlarimizdan Anvar Suyun, Nurilla Chori, Sanjar Tursun va Bibi Robia' Saidova asarlarida o'z aksini topib kelmoqda. Bu ijodkorlar joriy asrimizning o'n to'rtinchi yillaridan buyon yosh qalamkash sifatida ijod qila boshladi. Ijodkorlarning ijodida milliy koloritning turli qirralarini kuzatishimiz mumkin. Umuman olganda asarlarining boshidan oxirigacha o'zbeklarga xos mentalniy jihatlar aks etib turibdi.

Albatta, ijodkor ahli xalqining turmush-tarzi, urf-odatini va umuminsoniy qadryatlarni o'z uslubidan uzoqlashmagan holda mohirlik bilan yoritib beradi. Quyidagi ijodkorlarning badiiy asarlari o'zbek millatining sodda va samimiy hayoti tasvirini ko'ramiz. Maqolaga Anvar Suyun, Nurilla Chori, Sanjar Tursun va Bibi Robia' Saidova asarlarini obyekt qilib olishga asos mentalitetga mos xalqonalik mavjudligi, milliy ruhning psixologik jihatdan to'g'ri kelishi, milliy urf-odatlar mavjudligi, milliy nutqning xalqona tarzda qo'llanilganligi shuningdek, erkaklarda o'zbekona g'urur, ayollarda esa ayolga xos ibo, xayo va iffat kabi sifatli ko'rinishlar har bir ijodkorimizda o'zgacha ko'rinishga egaligi asarlarida namoyondir. Yuqorida keltirilgan ijodkorlarning boshqa nasr turda ijod qiluvchi ijodkorlardan farqli jihati shunda-ki, o'zbek millatiga xos bo'lgan nutqiy asliyatni, milliy xarakterni, urf-odatlar, an'anayumarosimlar to'liq yetarli darajada aksini topgan. Quyidagilarni misol qilish mumkin:

- Sho'ro hukumati davri xalq hayoti yoritilishi;
- Paxtachilik siyosatining aks etganligi;
- Beva va yetimlar qismat ayanchli hollari;
- Farzand tarbiyasining muhim ekanligi

- Sho'ro davrida korropsiyaning mavjudligi
- Har bir insonning Vatan oldidagi burchi
- Mustaqillik uchun shukronalik keltirish

kabi xarakterli xususiyatlarning ifodalanishi milliy koloritning o'zginasi. Bu kabi asosli ko'rsatkichlar ko'p. Yuqoridagi ta'riflarimizda ijodkorlar asarlarida turli yondoshish orqali tasvirlay bilgan, shu o'rinlarda avtor pafosi va qahramonlar pafosini milliy ruhda singdirilishi ijodkorlardagi mahorat yaqqol sezilarli ekanligidan dalolatdir. Ijodkorlarimizda ustoz-shogirdlik an'anasi umumiy jihatdan davom etib kelmoqda. O'zidan oldingi avlod vakillariga yosh ijodkorlarimizda ergashish bor. Yuqori avlod ijodkorlarining o'z davrini tasvirlagan ijodkorlarimiz chizgilari bugun yoshlar nasrida bo'y ko'rsatib kelmoqda. Bu kabi bo'y ko'rsatishlar milliy koloritga qiziquvchi ijodkor yoshlar borligi, o'qiganlari esa milliy koloritga qiziqish ortishidan dalolat beradi. Zulimkor va erksiz jamiyatdan namuna yozishlari bugunga e'tibor berish kerakligiga chorlov hamda ogohlantirishdir. Ijodkorlar tarixni va zamonaviylikni so'zlashi albatta, milliy koloritning ma'naviy olamiga singdirishi asarlarining bosh g'oyasidir. Erksizlik dunyoviy ilmdan uzilish holatiga olib keldi. Ilmsizlik zalolat sari yetaklashi aniq edi. Bugun ijodkorlarimiz zamon imkoniyatlaridan foydalangan holda erkin. So'z erkinligidan foydalanib milliy koloritni tasvirlovchi badiiy asar yozib milliy madaniyatimizni boyitmoqda.

Bugungi kun yoshlari ichidan aynan shu ijodlarni tanlab olishim nimada?

- o'zbek xalq dostonlariga xos poetik ko'rinish mavjudligida (A.Suyun Eshmonbek asari misolida)
- xalq hayoti to'g'ridan-to'g'ri tasvirlanganligida (A.Suyun G'o'bdintog' hikoyalari, N.Chorining Tashvishi yo'q odamlar, S.Tursunning Muzaffar tong, Sunbulaning so'ngi oqshomi, Bibi Robia' Saidovaning Kakku ovozi) kabi asarlari misolida

- o'zbek milliy mentalitetiga mos nutqiy birliklar (tovush, so'z, so'z birikmalari, ibora va maqollar uchrashida)

- milliy urf-odatga xos ko'rinishlar mavjudligida (to'y, o'lim va boshqalar)

- ota-ona va farzandlar, aka-uka, opa-singil, aka-singil, opa-ukalar va qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlar mavjudligida

Anvar Suyun ijodida o'zbek xalq dostonlariga xos poetik ko'rinish mavjudligida – Eshmonbek qissasining syujetlarida, obrazlarda, qahramonlar nutqida, qahramonlar psixologik jarayonlarida xalqonalik o'z ifodasini topadi.

Shuningdek, Tush ko'rish, folga ishonish, tog'a-jiyan ori, tumor orqali farzandni tanishi, otning vafosi va otning ovozidan tanib olishi kabi birqancha o'rinlarda dostonga monan ko'rinishlarni kuzatish mumkin.

G'o'bdintog' hikoyalar asarida esa nuroniy shahrimiz Samarqand hududlarining tasviri hamda voqeiyliklari keltirilgan. Albatta, milliy ruh va xarakterlar mentalitetga mos tarzda tasvirlangan. Nurilla Chori asarlarida esa Qashqadaryo vohasida yashovchi o'zbek xalqining umumiy xarakterli ko'rinishi tasvirlangan. Sheva oid so'zlari va milliy koloritlari o'z holicha ifodalagan. Ayni haqiqatni aytish kerakki, muallif nutqida ham shevaga oid so'zlar qo'llanilgan.

Asarning badiiy to'qima syujetlari xalqonaligi sezilib turibdi. Tashvishi yo'q odamlar, Qizg'aldoq, Lo'litopmaslik chol, Bo'ron tingan kecha kabi asarlarida xalq hayoti real tasvirlangan va koloritning turli talqinlari namoyon bo'lgani e'tiborni tortadi. Milliy koloritni obrazlarda, syujetlarda, qahramonlar xarakterlarida aks ettiradi. Darhaqiqat fikrimizga qo'shimcha sifatida ustoz Murod Muhammad do'stning "Eng muhimi – Nurilla Chorining hikoyalarida yolg'oni yo'q. To'qilgan joylari bo'lishi mumkin, lekin yolg'oni yo'q" [4] deya ta'kidlovida ham Nurilla Chori asarlarining xalqonaligi, realligi isbotlab turibdi.

Sanjar Tursun ijodida esa, Surxondaryo vohasiga taalluqli milliy ko'rinishlar o'z aksini topib turibdi. "Sunbulaning so'ngi oqshomi, Taqa va Ota" kabi hikoyalarini misol qilib olsak, barchasida o'zbekka xos umuminsoniy sifatlar aksini topgan. Xalq hayotining turli jabhalarini ochib beragan. Shunisi e'tiborni tortadiki, qahramon hayotining tabiat voqealari bilan o'xshash jihatlari ko'rsatib beradi. Bu tasvirining o'xshashligi ijodkordan katta mahorat talab qilishi tabiiydir. Fikrimizga tasdiq sifatida Isajon Sultonning quyidagi fikrini keltiramiz: "Uning asarlarining o'ziga xosligi – voqealar tabiat hodisalari bilan birgalikda ro'y beradi. Qahramonlar hayoti bepoyon va betakror tabiat bilan chambarchas bog'liq" [1]. Bu o'rinda ijodkorning so'zdan foydalanish va qo'llay olish uslubi ko'rinadi. Sunbulaning so'ngi oqshomi asarida farzand dog'idan kuygan ota misolida milliy xarakterdan biri mehr-oqibat tuyg'usini ochib bergan. Bibi Robia' Saidova asarlarida ham tabiat tasviri orqali syujetlar tasvirlangan. Tabiatning qahramonlar hayoti bilan o'zaro mutanosiblikda ekanligi asar voqeiyligini boyitadi va kitobxonni syujetlar ketma-ketligiga qiziqtirib boradi. Qarg'aga sho'ro davrini taqqoslashini ko'rib chiqamiz: "Bir paytlar qarg'alar dastidan namozlar o'qilmagan, Qur'on tilovat qila olmagan" [2] deyilganda qarg'a ma'nosi dinga cheklov qo'ygan mustabit davri tasvirlanyapti.

Bundan tashqari xalq hayotini tasvirlash holatlari sodda va ravon tarzda ifodalangan. Barcha asarlarida xalq hayoti tasvirlanib, xalq dardi kuylangan.

Yo'qchilik va ochgarchilik kabi real voqealarni ifodalashda turli metodlardan foydalangan.

Maqolada keltirilgan ijodkorlar yengil-yelpilikdan yiroq, xalq hayotini tasvirlashda biri-biridan uslub jihatdan farqli ekani va bitta millat hayoti tasvirlansada turli qirralarni ochib beradi. Sanjar Tursun va Bibi Robia Saidova asarlarida allegoriya xos tasvir mohirlik bilan tasvirlangan. Allegoriyada inson xarakterining yaxshi va yomon xususiyati albatta tabiat hodisasi yoki birorta hayvon, jonsiz predmed orqali tasvirlanishidir. Anvar Suyun va Nurilla Chori asarlarida dialektizmlar ya'ni shevaga oid so'zlar qo'llanilishi asarlariga o'zgacha tarovat bag'ishlaydi. Sanjar Tursun asarlarida ham dialektizm uchratishimiz mumkin.

Masalan, "... Charvi yegan mushukday ko'zlari mo'ltirab hovliga tomoshsha qilib" [3] jumlasida dialektizm hamda insonning mushukka o'xshashatilishi allegorik tasvirlovdir. Bu o'xshatish muallif tomonidan so'zlangan o'xshatishdir. Ijodkorlar dialektizm orqali qahramonlarning qaysi hududdanligini ifodalab va urf-odatlarini ochib beryapti. Bugungi kun yoshlari ham qanday yo'sinda bo'lmasin o'zbek adabiyotida boy mazmunini yanada boyitish kerakligini anglagan holda milliy urf-odatlarga boy bo'lgan umuminsoniy g'oyalar ilgari suryapti.

Ajdodlar merosini avaylab asramoq bilan birga ulardagi g'oyalarni ilgari surmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sanjar Tursun Sunchulaning s'ngi okshomi Toshkent – 2019 y.
2. Bibi Robia Saidova Kakkuy ovozi Toshkent – 2019 y. 115-6.
3. Sanjar Tursun Sunchulaning s'ngi okshomi Toshkent – 2019 y. 30-6.
4. Nurilla Chori Tashvihi y'k odamlar Toshkent – 2019 y
5. [Chig'atoy gurungi - Wikipedia \(wikipedia.org\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Chig'atoy_gurungi)
6. Tohir Malik "O'tkan kunlar romani haqida" 1994 y

UO'K 811.511.1

IT ZOOSEMIZMI "BAHOUDDINNING ITI" HIKOYASIDA

U.S. Toirova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada it zoosemizming o'ziga xos modernistik g'oyasi alohida o'rin egallagan. Unda hikoyada bayon etilgan it ma'nolari xilma-xil mazmun mohiyat kasb etilishi bilan ajralib turadi. It konnotasiyasida vijdon erki, imon-insof hamda o'zligini anglagan inson siymosisi alohida tilga olinadi.

Kalit so'zlar: Zoosemizm, konnotasiya, timsol, imon, insof.

Аннотация. Особое место в статье занимает уникальная модернистская идея собачьего зоосемизма. Описываемые в повести значения собаки отличаются приобретением разного содержания и сущности. В значении собаки отдельно упоминаются воля совести, вера и честность, а также образ человека, осознающего свою личность.

Ключевые слова: Зоосеизм, коннотация, символ, вера, честность.

Abstract. The unique modernistic idea of dog zoosemy interprets a special meaning in the article. The meanings of the dog described in the story are distinguished by the acquisition of different content and essence, The will of conscience, faith and honesty, and the image of a person who realizes his identity are mentioned separately in the connotation of a dog.

Key words: Zoosemy, connotation, symbol, faith, honesty.

Kirish. Zoosemizm Zoosemiya termini birinchi marta 1971-yilda ukrainalik leksikolog N.M. Rayevskaya tomonidan kiritilgan. U inson xususiyatlari va sifatlarini tasvirlashda hayvon nomlaridan metafora sifatida foydalandi [1].

Zoosemiya so'zi yunoncha zoo – hayvon va sema – ma'no so'zlaridan kelib chiqib, "hayvonlar ma'nosi" degan tushunchani anglatadi. I.L. Lasota zoosemiya termini tor ma'noda hayvonot olami bilan mavzu jihatdan bog'liq leksik birikmalarni ifodalashda qo'llanilishini ta'kidlaydi. [2]

Nazar Eshonqul o'zbek modernizm adabiyotining yorqin namoyandalari, sifatida o'zining betarkor ijodi bilan alohida o'rin egallagan. Uning asarlarida g'oyaviy va badiiylik ajralib turadi.

Asosiy qism. It zoosemizmi o'zbek adabiyotida o'ziga xos konnotasion talqinlarda ifodalanib, sadoqat, do'st, hamroh, himoyachi, xaloskor kabi ijobiy xislatlarni anglatasa, qul, laganbardor, kofir, ahloqi buzuk kabi salbiy ma'nolarda ham qo'llaniladi.

Ростданам тасмалардан яна ўша-мунгли ва маҳзун нола — энг қизиги, хиёбонда менга шундай туюлаяпти деган увиллаш келарди. Мен энди тонг қотдим. Ва гап тасмада ҳам, ёзиш ускунасида ҳам эмаслигини сезиб турардим. Хиёбонда менинг кўзимга кўринган ит аслида бўлган

ва у ўша дарахтлар орасида туриб увиллайти, биз гарчи қанча уринмайлик, фақат унинг овозини ёзиб оляймиз. Бу ерда қандай сир бор? У қандай ит бўлди? Унинг увиллашида бизни нимадандир огоҳ қилмоқчи бўлаётгандек, сирли нола бор эди. У қандай ит? У қандай увиллаш, нола?

It orqali yozuvchi insonning psixologik holatini bayon etar ekan, uning o'y –fikrlari, butun vujudi bilan his qilayotgan tuyg'ularini, mungli nolaning qayerdan paydo bo'lganini, uning ko'ziga it ko'ringani, uning uvillashi haqidagi tasavvurlarga alohida urg'u beradi. Chunki it insonni nimadandir ogon qilish uchun mahzuli nola tortib, hammani o'ziga hattoki zamonaviy uskunalarni ham jalb qila oladi. Nolaning o'ziga xos jihati kishini uzoq muddatga xayolga sho'ng'ibga olib boradi va uni shu xayollar og'ushida sarson qiladi. Demak itning qanday hayvonligi, nolaning sirliligi hammani qiziqtirib qo'yadi.

Бу нола, бу маҳзунлик бошқа барча оҳанглари фоида қилиб, сохталаштириб қўярди. Нега мен шу пайтгача бу андуҳни эшитмаганман, нега шу пайтгача бу мусибатдан узоқ бўлганман? Нега бу нола ўзини ҳушанишин оҳанглари тағига яширди экан? Нега увиллаётган ит одамлардан ўзини пинҳон тутаяпти экан?[3]

Yuqoridagi parchada itning xomush, yurakni ezadigan mahzun nolasi insonni o'ylantirib qo'yadi. Nega aynan itning uvillashi kishi tanasini, qalbini larzaga solib, uni ko'roq xavotirga solib qo'yadi. Bu anduhning siri esa qayerdadir yashiribgan va uni hali hech kim topa ololmagan. Parchadagi it nolasi g'am va anduhdan qiyналган ma'nolarida qo'llanilgan.

У ерга бориб, итим увиллар, мен эса кўзларимни юмиб, ёнимда турган итдан узилиб, уни увиллаши билан шу богда қолдирганча, увиллашидаги мусибатга қўшилиб, олис-олисларга, ўзим ҳам англамаган, гўё ҳамма нарсанинг ибтидоси бўлиб туюлаётган олисларга кетиб қолардим. Нола мени энди ҳали яхлит бўлган руҳнинг жилваларга қараб бошлаб кетарди. Ҳали ҳеч нарсага исм ҳам, ном ҳам берилмаган ўша ерда мен итим билан яна юзма-юз келардик ва шундагина биз битта вужуд эканлигимизни сезиб қолардим. [4]

It zoosemizmi inson qalbidagi dard, alam bilan birga uni qiynayotgan vijdon erkinligini ham aks ettiradi. Mening itim uvillar bunda yozuvchi haqiqatni deb qiynalgan inson siymosini gavdalantirar ekan, insonning haqqa tomon intilishi, vijdon azobi uni tinj qo'ymayotganini, butun o'y fikrlarini va ruhiyatini faqatni it nolsi qamrab olganini, o'zi ham itga qo'shib uvillaganini hayotda topa olmagan haqiqati bilan tasvirlaydi. Demak it ma'nosi vijdon va haqiqat kabi talqinlarsa ham ifodalanib kelar ekan.

“Кимсан, мендан нима истайсан, сен ит, нега ичимга кириб олдинг?!” деб шивирлардим... Эҳтимол, у ҳам менга шундай деб тикилаётган ва сўраётгандир? Биз юзма-юз турганча бир-биримизнинг кимлигимизни аниқлашга уринардик. У менга қанча боғланиб қолса, мен ҳам унга шунча боғланиб борардим. [5]

Inson ichidagi it talqini iymon-insof ramzi hisoblanib, insonning o'zligini to'laqonli anglashi kabi ma'nolar bilan chambarchas bog'liqdir. Sababi inson qachon o'zini anglab yetsa, kimligini tushuna boshlasa, haqiqiy insonligini his qilsa, unda vijdon, oqibat hissi uyg'onsa, demak uning siyratida it timsoli gavdalangan bo'ladi. Bu esa o'z navbatida o'z fikriga ega bo'lgan iymonli, insonfli, vijdonli, haqiqatgo'y shaxs sifatida namoyon bo'ladi. O'z dunyosi va olamini yarata olgan inson siymosi aynan Bahouddining iti misolida tanlanib, bu har tomonlama pok, iymonli kishini anglatadi. Bahoudding iti ya'ni avliyodek insonning iti, insonning itga aylanishi, o'zligini anglab, iymonli bo'lishi kabi semalarda talqin qilinadi.

Xulosa. Demak Nazar Eshonqulning modernism oqimiga mansub bu hikoyasida o'ziga xos yana bir jihat aniqlangan. It zoosemizmi insonning borliq bilan bo'lgan munosabatini, hayotning bu tashvishlari o'tkinchi ekanligi, umri davomida anglab, uqib o'rgangan ilmi, o'zligini anglashi kabi talqinlarda o'z aksini topdi. Aynan asarda Bahouddining iti semasida it konnotasiyasini tahlil qilganda itning salbiy xususiyatlaridan yiroqda bo'lgan yana boshqa bir jihatida guvoh bo'ldik. Insonning it bo'lib qolishi, uning haqiqiy, iymon-insofli, o'zligini, dunyosini anglagan, shxsiyatini qadrlagan zot bo'lganidan dalolat beradi. It zoosemizmi insonning xarakter xususiyatlarinigina emas, balki uning iymon, insof, vijdon mazmunlariga alohida e'tibor qaratib, talqin qilinar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Egorova A. Hunting Down Animal Verbs. – Germany: University of Potsda, 2019. – P.22.
2. Лясота Ю.Л. Английская зоосемия. — Владивосток: ДВУ, 1984. — С.198.
3. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962/nazar-eshonqul-bahoviddinning-iti-hikoya>
4. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962>
5. Toirova Umida Sobirovna. (2023). SHER ZOOSEMISM IN UZBEK WORKS. Web of Teachers: Inderscience Research, 1(8), 168–176.
6. Toirova Umida Sobirovna. (2023). The description of lion zoosemy in Uzbek's novels. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 11, 36–45.
7. Toirova, U. (2021). Maqollarda Zoosemizmlarning ingliz va o'zbek tillaridagi talqini. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 1(1).

8. Fayziyev, B. (2022). Linguistic features of the english literary tale "Alice in wonderland" by Lewis Carroll. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 21(21).

9. Fayziyev Bahodir Baxshullayevich. (2023, июль 6). Ingliz va o'zbek adabiyotida o'smirlar muammosi o'rganilishining ahamiyati. Innovative development in the global science, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8120354>

10. Fayziyev Bakhodir. (2023). Myths of the peoples of the world in children's reading. International Journal Of Literature And Languages, 3(06), 56–61. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue06-10>

UO'K 81; 81:39

TILNING MILLAT HAYOTIDAGI O'RNI

B.E.Toshboyev, PhD, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilning millat vakillari hayotida va millat mavjudligidagi ahamiyati hamda tilga e'tiborsizlik va uni asrab avaylaslikning oqibatlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: til, millat, milliy til, "an'analar aravasi", milliy xarakter, hududiy yaxlitlik, iqtisodiy hayot, ma'naviy xususiyat.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение языка в жизни и существовании нации, а также последствия пренебрежения и сохранения языка.

Ключевые слова: язык, нация, национальный язык, "колесница традиций", национальный характер, территориальная целостность, хозяйственная жизнь, духовный характер.

Abstract. This article reflects on the importance of language in the life of the people of the nation and in the existence of the nation, as well as on the consequences of language neglect and adoption.

Keywords: language, Nation, national language, "chariot of traditions", national character, territorial integrity, economic life, spiritual character.

Millat vakillarini birlashtiruvchi asosiy vositalardan biri tildir. Muloqotda ishlatiladigan og'zaki belgilar haqida umumiy tushunchasiz umumiy g'oyalar, madaniy qadriyatlar va iqtisodiyot mavjud bo'lmaydi. Til – millat vujudga kelishidan oldin yuzaga kelib hududda yashovchi etnoslarning birlashishida muhim o'rin tutadi hamda vujudga kelgan millat bilan birga yashaydi. Tilning unitilishi millatning yo'q bo'lishidir. V.Gumbold yozganidek, "Til – millatning nafasi, ruhidir". Millat – hududiy va iqtisodiy hayot, til va ma'naviy xususiyat, ma'lum darajada biologik o'ziga xoslik (tashqi ko'rinishda bilinadi) shuningdek, xarakter, temperament va urf-odat xususiyatlari birligiga ega bo'lgan, tarixan tarkib topgan odamlar uyushmasining maxsus shaklidir.

Til birligi unda gapiruvchilarni bog'laydi, ularning yakdilligini va hamfikrligini ta'minlaydi. Muayyan millatning barcha vakillari bir-birlarini umumiy muloqot vositasi sifatida qabul qilingan belgilar tizimi, ya'ni til orqali bir-birlarini yaxshi tushunishadi, bu esa insonlarning bir-birining qalbini yoki ma'naviy borlig'ini tushunishga xizmat qiladi. Binobarin, hayotning eng chuqur asosida millatning real aloqa va til birligi mavjud. Til nafaqat aloqa (muloqat) vositasi, balki bilish usuli hamdir: til – millatning qalbi (ruhi). Til – bu o'ziga xos "an'analar aravasi", avloddan avlodga hissiyotlarni, timsollarni, emotsional assotsiatsiyalarni va miflarni yetkazib beruvchi vositadir. Til xarakter milliy o'ziga xosligining eng chuqur va asosiy ifodasidir hamdir.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun munosabati bilan O'zbekiston xalqiga yo'llagan bayram tabrigidagi "Atoqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniy bobomiz aytganidek, til – millat ruhini yuksaltiruvchi buyuk kuchdir. Shu ma'noda, Ona Vatanga muhabbat va sadoqat – ona tiliga muhabbat va sadoqatdan boshlanadi, desak, yanglishmagan bo'lamiz" [2] – degan fikrlari ham tilning millat hayotidagi naqadar ahamiyatli ekanligini anglatadi.

Til qalbning tarjimonidir. Agar til bo'lmasa, eng aziz tuyg'ular qalb tubidan chiqmas va ezgu o'y-fikrlar esa qalb tubida qolar edi. Inson faqat til orqali o'zining ichki sirlarini boshqa biron kishiga yetkazadi, birovning etirofini tushuna oladi. Inson o'z fikrini boshqalarga ayta olib, boshqalarning fikrini tushuna olsa bu uning uchun katta baxtdir. Agar odam tili orqali biror fikrni boshqa odamga tushuntira olmasa, unda bunday odamning baxti kemptir. Fikrlar miyada chulg'ansa lekin ularni boshqalarga yetkazishga so'z yetishmasa, qalb qozondek qaynaydi. Bir so'z bilan aytganda, inson til tufayli haqiqiy inson bo'ladi, millat ham til orqali birlashadi va o'zini anglaydi.

Har birimiz uchun til aziz bo'lgani uchun, millat vakillari unga eng muhim qadriyat sifatida munosabatda bo'lishadi. O'z tilini boshqa millat vakillari og'zidan eshitganda yoki boshqa til vakillari istiqomat qildigan hududlarda o'z tiliga oid so'zlarni eshitganda odamda o'zgacha bir hissiyot uyg'onfadi. O'z tiliga ega bo'lmagan, tilini yo'qotgan xalq millat bo'lolmaydi. Millatni belgilovchi birinchi belgi milliy tildir. Milliy tilning yo'qolishi millatning yo'qolishidir. Xalq uchun milliy tildan qadrliroq narsa yo'q. Milliy tilda ko'zgudagidek millatning hududi, tarixi, turmushi, urf-odatlari o'z aksini topadi. Millat hayotiga hamroh bo'lgan ko'pgina holatlar – yashash muhiti, iqlimi, dini, davlat

boshqaruvi, qonunlari va urf-odatlarini ma'lum darajada millatning o'zidan ajralib turishi mumkin. Faqat til – jonli ona tili sifatida millat ongida mavjud va hech qachon u millatdan ajralmaydi.

Aynan tilda butun milliy xususiyat mujassam bo'ladi, unda ma'lum bir xalqning aloqa vositalarida bo'lgani kabi, individuallik yo'qoladi va umumiylik namoyon bo'ladi.

Yagona milliy tilning mavjudligi jamiyat faoliyatining turli sohalarida - maishiy sohadan ishlab chiqarishgacha bo'lgan muloqotda qulaylikni ta'minlaydi.

Milliy til, eng avvalo, har bir insonning kundalik hayotida qulaylik yaratadi. Inson qaysi shaharda bo'lmasin, u boshqa tillarni bilishga murojaat qilmasdan, talaffuzdagi yoki so'zlarning ma'nosidagi farqlar tufayli qiyinchiliklarga duch kelmasdan osongina istalgan savolni berishi va javobini tushunishi mumkin, bu dialektda muloqot qilishda muqarrar bo'ladi. Milliy adabiy tilda so'zlashuvchilar qaysi hududda yashashidan qati nazar, bir xil meyorlarga ega.

Yagona milliy adabiy tilning mavjudligi muassasa va korxonalarning rasmiy ishbilarmon yozishmalari uchun katta qulaylik yaratadi, markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ravshanligini taminlaydi.

Texnika yutuqlarini tez ommalashtirish, ishlab chiqarishni rivojlantirish, mamlakatning iqtisodiy yaxlitligini taminlash uchun ham yagona til zarur. Texnik hujjatlardan terminologiyaning eng yuqori darajasi talab qilinadi, shuning uchun u maxsus standartlar bilan belgilanadi.

Milliy tilni yaxshi bilmasdan turib, adabiyot asarlarini chinakam va chuqur anglab bo'lmaydi. Milliy til sanatning barcha turlarini rivojlantirish vositasi bo'lib, uning birligi talim-tarbiya, ommaviy axborot vositalari, bir so'z bilan aytganda, butun xalq hayoti uchun katta ahamiyatga ega. "Til – xalqning farzandi sifatida uning ijodidir. U xalqqa xos aql, kuzatuvchanlik, tashqi olamni tahlil etish imkoniyati, teran falsafiy xulosalaridan boshlab hikmatlar durdonasiga burkangan ichki dunyosi, boyliklari hamda fikriy kengliklarni ifodalash vositasidir" [4:150].

Biroq, til birligi o'z-o'zidan saqlanib qoladi va hech qanday g'amxo'rlikni talab qilmaydi deb o'ylash mumkin emas. Uni ham parvarish qilish, himoya qilish va rivojlantirish lozim. Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Globallashuv sharoitida milliy tilimizning sofligini saqlash, uning lug'at boyligini oshirish, turli sohalarda zamonaviy atamalarining o'zbekcha muqobilini yaratish, ularning bir xil qo'llanishini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib turibdi" [1]. Shuningdek, millat tilidagi kamchiliklarini bartaraf etish uchun ilmiy jamoatchilik uni organishi va aniqlangan muammolarni ommaga bildirishi joiz. Markaziy Osiyoda millatlararo munosabatlar masalasini tadqiq etgan faylasuf-olim N.Nazarov o'rinni ta'kidlaganidek, "... inson birinchi navbatda o'z ichki dunyosi boyliklarini e'zozlab, uni qalb qo'rda asray olishi lozim. Asray bilmagan boylik, u moddiy bo'ladimi, yoki ma'naviy, o'zgalar tomonidan xo'rlash va talon-tarojga mahkum bo'ladi" [3:82]. Demak, o'z tilimizni o'zimiz qadrlamasak u o'zgalar tomonidan talon-taroj etiladi. Bunga tilimiz tarixidagi ayrim hodisalar: tilimizda arabiy va forsiy so'zlarning ko'p qo'llanilishi va adabiy til me'yorlari turkiy asosda emas balki forsiy negizda amalga oshirilishi kabi holatlarni misol sifatida keltirish mumkin.

Bizningcha, quyidagi omillar millatning til birligiga xavf tug'diradi:

- mamlakatning turli hududlari aholisi o'rtasida kundalik muloqotning kam bo'lishi;
- aholining ayrim qatlamlarining mamlakat bo'ylab ichki turizm sayohatlariga, boshqa hududlardagi qarindosh-urug'larinikiga borishga imkoniyatlar kamligi;
- hududlarda markaziy gazeta va jurnallarga obunaning qisqarishi, chakana savdo tarmog'ida adabiy va ilmiy jurnallarning kamligi;
- aholining asosiy qismi hozirgi kunga kelib axborotlarni turli xil ijtimoiy tarmoqlardan olayotganligi va ularning ayrimlarida adabiy til normalariga amal qilinmayotganligi;
- mahalliy kutubxonalar qishloq, ovul va posyolkalarda deyarli yo'qligi va borlarida ham lug'atlar, o'zbek tili bo'yicha yangi darsliklar, badiiy adabiyotlarning yetishmasligi;
- ko'chalarga ilib qo'yilgan e'lonlarda va turli xil do'kon, restoran kabi maishiy xizmat ko'rsatish joylaridagi peshtoq yozuvlarida o'zbek yoki qoraqalpoq tilida emas balki ingliz, rus yoki boshqa tildagi so'zlarning ko'p uchrashi;
- markaziy OAVlarida jamoatchilikka namoyish qilinayotgan ayrim ko'rsatuv, serial va kinolarda Toshkent shevasida muloqot qilinishi va adabiy til qoidalariga rioya qilinmasligi kabilardir.

Har doim ham darhol sezilmaydigan bu kabi xavflarning barchasi adabiy tilning bir xil so'zlarini tushinishda asta-sekin mintaqaviy farqlarning shakllanishiga olib keladi, so'zlarning ma'nolarida sezilmas siljishlarni keltirib chiqaradi, yangi qonunlar va ko'rsatmalarni noto'g'ri tushinishga olib keladi. Markaziy hukumatdan hududlarni boshqarish va iqtisodiy hamkorlikka putur yetkazishi mumkin.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni ta'kidlash joizki, millatga nisbatan til mustahkamlovchi rol o'ynaydi, ya'ni uning birligini saqlaydi, milliy madaniyatni yaratish va uni keyingi avlodlarga yetkazish

vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bois uni asrab avaylashimiz har birimizning burchimizga aylanmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. gazeta.uz>uz/2019/10/22/uzbek-language/
2. daryo.uz> Shavkat Mirziyoevning o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun munosabati bilan O'zbekiston xalqiga yo'llagan tabrigi.
3. Nazarov N. Markaziy Osiyoda millatlararo munosbatlar. – T.: global books, 2018.
4. Ханазаров Қ. Глобализация и языки// Ижтимоий фикр – инсон ҳуқуқлари. – Т.: 2017.№3.

UDC 81'27

THE FASCINATING WORLD OF SOCIOLINGUISTICS M.I.Toshpo'latova, senior lecturer, TUIT Fergana branch, Fergana Sh. Sayidov, assistant, TUIT Fergana branch, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqola asosiy tushunchalar, tadqiqot usullari va asosiy xulosalarni muhokama qilish orqali, sotsiolingvistika haqida umumiy tushuncha beradi. U tilning xilma –xilligi va o'zgarishi, tilga munosabat va mafkuralar, tilning o'ziga xosligi, ko'p tillilik va til siyosati kabi mavzularni tadqiq etadi. Shuningdek, maqolada turli xil ijtimoiy va madaniy vaziyatlarda muloqotning murakkabligini anglashda, sotsiolingvistikaning dolzarbligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, til o'zgarishi, tilning xilma –xilligi, til munosabatlari, til mafkuralari, tilning o'ziga xosligi, ko'p tillilik, til siyosati, ijtimoiy muhit, muloqot.

Аннотация. В этой статье представлен обзор социолингвистики, обсуждаются ключевые концепции, методы исследования и основные выводы. Он исследует такие темы, как языковые вариации и изменения, языковые отношения и идеологии, язык и идентичность, многоязычие и языковая политика. В статье также подчеркивается актуальность социолингвистики в понимании сложностей общения в различных социальных и культурных условиях.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая вариация, языковое изменение, языковые установки, языковые идеологии, язык и идентичность, многоязычие, языковая политика, социальный контекст, общение.

Abstract. This article provides an overview of sociolinguistics, discussing key concepts, research methods, and major findings. It explores topics such as language variation and change, language attitudes and ideologies, language and identity, multilingualism, and language policy. The article also highlights the relevance of sociolinguistics in understanding the complexities of communication in diverse social and cultural settings.

Keywords: sociolinguistics, language variation, language change, language attitudes, language ideologies, language and identity, multilingualism, language policy, social context, communication.

Introduction. Language is one of the most powerful symbols of social behavior. We use language to communicate about who we are, where we come from, and with whom we communicate. Often, it is about a person's origin, character, and views; his language; judgment based on dialect; and, in some cases, even on a single word. It's amazing to think we can do it. A direction of language study, taking into account the social role of language, should focus on the role of language in society. And this is definitely sociolinguistics. Sociolinguistics is increasingly important, and its popularity is becoming a field of study in world linguistics. One of the examples is that some culture owners around the world expand their communicative base, intergroup relationships, and interpersonal relationships. The basic concept of sociolinguistics is very simple: language is symbolic of the main aspects of social behavior and human interaction. The essence may be simple, but the language reflects the behavior. Sociolinguistics employs various methods to explore the intricate relationship between language and society. Here are some commonly used methods in sociolinguistic research:

Surveys and Questionnaires: Surveys and questionnaires are widely used to collect data on language attitudes, language use, and language preferences. Researchers design structured questionnaires to gather information from individuals or groups about their language practices, perceptions, and beliefs. These methods help uncover patterns of language variation and attitudes towards different language varieties.

Interviews: In-depth interviews are conducted to gather detailed qualitative data about language use, language choices, and language ideologies. Researchers engage with individuals or groups to explore their experiences, motivations, and perceptions related to language. Interviews allow for a deeper understanding of the social and cultural context in which language operates.

Observational Studies: Observational studies involve direct observation of language use in naturalistic settings. Researchers may observe conversations, interactions, or public speeches to analyze linguistic behavior in real-life situations. This method helps capture spontaneous language production and provides insights into the social dynamics of language use.

Experiments: Experimental methods are used to investigate specific sociolinguistic phenomena under controlled conditions. For example, researchers might design experiments to examine how social factors such as gender or ethnicity influence language perception or production. These experiments allow for the manipulation of variables to test hypotheses and draw conclusions about language and society.

Ethnography: Ethnographic methods involve immersive, long-term fieldwork within a particular community or social group. Ethnographers observe and participate in the daily lives of individuals, documenting language practices, social interactions, and cultural norms. Ethnography provides a holistic understanding of the social context in which language is embedded and allows for a rich analysis of language use in specific cultural settings.

It is important to note that sociolinguistic research often employs a combination of these methods to gain a comprehensive understanding of language in its social context. By utilizing a range of approaches, sociolinguists can investigate language variation, language change, language attitudes, and the complex interplay between language and society. Language variation is influenced by various social factors, and here are some examples of how different social factors can influence language variation:

Age: Language variation can be observed across different age groups. Younger generations often exhibit distinct language patterns, influenced by popular culture, technology, and youth subcultures. For example, the use of slang, specific vocabulary, and even grammatical structures may differ between younger and older speakers within a community.

Gender: Language variation is also influenced by gender. Sociolinguistic studies have shown that men and women may exhibit different speech patterns, vocabulary choices, and intonation patterns. This variation may be influenced by cultural expectations, gender roles, and socialization processes.

Ethnicity and Culture: Language variation can be strongly tied to ethnicity and culture. Different ethnic or cultural groups may exhibit distinct language features, dialects, or accents. For example, African American Vernacular English (AAVE) is a distinct variety of English spoken by some African American communities, characterized by specific grammatical and phonological features.

Geographic Location: Geographic location plays a significant role in language variation. Different regions and communities can have distinct dialects or accents. For example, within a country, different regions may have variations in pronunciation, vocabulary, and grammatical structures. The influence of geographic location on language variation is often referred to as regional dialectology. The specific vocabulary used in a particular region can reflect the local culture, environment, historical influences, and social dynamics. Vocabulary choices can vary across dialects spoken in different geographic areas. Regional dialects often have distinct words or expressions for common objects or concepts. For instance, in the United States, the term "subway" is commonly used in the Northeast, while "metro" or "tube" is preferred in other English-speaking regions.

It is important to note that these examples illustrate general trends and tendencies, and individual variation within social groups is also significant. Sociolinguistic research explores the complexities of language variation and its relationship with social factors, shedding light on the rich diversity of language use within societies.

In the study of language contact situations, not only particular language details but also each language of a representative who can speak two languages fluently socially and who shows how to use and transition from one to another can also be studied. Also, depending on the cultural background and interaction, people have their own ways of managing their languages. Sociolinguistics is a fascinating field that explores the intricate relationship between language and society. It recognizes that language is not merely a system of communication, but also a social phenomenon influenced by various social factors such as culture, power dynamics, and social identities. By studying language in its social context, sociolinguists aim to uncover the underlying patterns, processes, and dynamics that shape language use and its impact on individuals and communities. One of the key areas of study in sociolinguistics is language variation and change. Languages vary across regions, social groups, and even individuals. Sociolinguists investigate how and why these variations occur, examining factors such as geographical location, social class, age, gender, ethnicity, and education. They also explore language change over time, tracking linguistic shifts and understanding the social motivations behind them. Language and identity are central themes in sociolinguistic research. Language plays a significant role in constructing and expressing personal and group identities. Sociolinguists study how individuals use language to signal their

social identities, such as ethnicity, nationality, gender, or social class. They investigate the ways in which language choices, accents, and dialects contribute to the construction and negotiation of identity.

Multilingualism is another area of interest in sociolinguistics. Many societies are characterized by linguistic diversity, with individuals speaking multiple languages. Sociolinguists explore the dynamics of multilingual communities, examining language contact, code-switching (shifting between languages within a conversation), language maintenance, and language shift. They investigate how multilingual individuals navigate between different languages and how multilingualism impacts social interactions and identities.

Sociolinguistics provides a rich framework for studying social groups' language, examining the complex interplay between language, identity, power, and social structure. By analyzing language use, variation, attitudes, and ideologies within social groups, researchers gain valuable insights into the intricate ways in which language reflects and influences social dynamics, identities, and interactions.

Sociolinguistic research can inform language teaching methodologies, promote linguistic inclusivity, and enhance intercultural communication by raising awareness of language variation and cultural differences.

Conclusion. In conclusion, the field of sociolinguistics offers a fascinating lens through which we can understand the intricate relationship between language and society. By investigating language variation, attitudes, identity, multilingualism, and language policy, sociolinguists deepen our understanding of how language functions in diverse social contexts. Understanding sociolinguistic principles can contribute to promoting linguistic diversity, inclusivity, and social equality in our increasingly interconnected global society.

REFERENCES:

1. Labov, W. (1972). Sociolinguistic patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
2. Milroy, L., & Milroy, J. (1999). Authority in language: Investigating language prescription and standardisation. Routledge.
3. Bucholtz, M., & Hall, K. (2004). Language and identity. In A. Duranti (Ed.), A companion to linguistic anthropology (pp. 369-394). Blackwell Publishing.
4. Heller, M. (2010). Language policy and planning in multilingual societies. Palgrave Macmillan.
5. Mesthrie, R. (Ed.). (2014). The Cambridge handbook of sociolinguistics. Cambridge University Press.
6. Toshpulatova M. The Challenges of Studying Personality in Different Subjects. International Bulletin Of Applied Science And Technology ISSN: 2750-3402. Vol.3, Issue 10 October, 2023
7. Toshpo'latova M.I. Shaxs fenomenining fanlar tizimida o'rganilishi: Maqola. Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi –12-5/2023.
8. Toshpo'latova Mahbuba Ikromovna. (2024) Article. Linguistic and Cognitive Theories, Communication Research, Cognitive Neuropsychology. American Journal of Social Sciences And Humanity Research (ISSN – 2771-2141)Volume 04 Issue 03 .

UO'K 808.5

BO'RI TALQINI "ENA BO'RI" HIKOYASIDA U.S.Toirova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotasiya. Maqolada bo'ri zoosemizmi sermazmunligi bilan ajralib turadi. Unda bo'ri ma'nolari xilma-xil talqinlarda namoyon bo'lib keladi. Bo'ri zoosemasi orqali yozuvchi ena bo'rining onaga yaqinligi, onalik hissining hech bir jonzotga teng kela olmasligi, inson bolasi bo'lsada uni qutqarib qoluvchi sifatida tasvirlangan. Ena bo'ri mehri va uvvos tortishi inson bolasi uchun xavfdan oghlantiruvchi vosita bo'lib xizmat qildi.

Kalit so'zlar: Zoosemizm, jondor, ena bo'ri, instinct, jonzot.

Аннотация. В статье волчий зоосемизм отличается своим содержанием. У волка значения проявляются в разных интерпретациях. Через зоосему волка писатель описывает близость волка к матери, чувство материнства, с которым не может сравниться ни одно другое существо, и описывается как то, что сводит с ума человеческого ребенка. Любовь и ласка волчицы служили предостережением для человеческого ребенка

Ключевые слова: Зоосемизм, животное, волк, инстинкт, существо.

Abstract. In the article, wolf zoosemy distinguished by its content. Wolf meaning appear in different interpretations. Through the zoosemy of the wolf, the writer describes the closeness of the wolf to the mother, the feeling of motherhood that cannot be equaled by any other creature, and it is described the wolf try to save human child . Wolf's love and wolf served as a warning tool for the human child.

Key words: Zoosemy, connotation, symbol, faith, honesty

Zoosemiya nazariyasi J.Lakoff va M.Turner tomonidan Achilles is a lion misoli yordamida sharhlanib, Axilles metaforasi orqali birinchi navbatda inson jasorati sherga o'xshatilsa, ikkinchi holatda

hayvon instinktiga asoslangan inson xarakteri talqin qilinadi[1]. Sherlar instinktiv xulq-atvorining jasorat sifatida qabul qilishini, ushbu xususiyatni Axillesga nisbatan ishlatilishi, sher va uning “jasorati” o'rtasidagi munosabatni Axilles va uning jasorati o'rtasidagi munosabatga yo'naltirilishi bir-biriga bevosita bog'liq.

O.V.Rayevskaya zoosemizmi hayvon laqabi sifatida ta'riflab, hayvon nomlari ko'pincha inson xususiyatlarini belgilash uchun ishlatiladi[2], degan munosabat bildiradi. Z.Koveksesning so'zlariga ko'ra, inson xatti-harakatlarining aksariyati, aslida hayvonlarning xatti-harakati nuqtai nazaridan metaforik tarzda tushunilganga o'xshaydi.

Nazar Eshonqul asarlarida inson qalbini keng qamrovli faylasufning nigohi bilan chuqur tadqiq etadi, uning holatlarini bamaylixtir hikoya qiladi. Shaxsiy butunlik, shaxsiyat va adabiy vijdon masalasi yozuvchi ijodiy pozitsiyasida birlamchi ahamiyat kasb etadi. Uning qahramoni ozodlik uchun ochiq tashviqot yurgizmaydi, kurashga chorlamaydi, aksincha, fikriy uyg'oqlikka chaqiradi.[3]

Bo'ri zoosemizmining o'zbek millati va madaniyatida turli xil mazmunlari mavjud. Ayniqsa inilik, birodarlik, kuchlilik kabi talqinlarda ishlatilgan. Biroq bu hikoyadagi bo'ri boshqa semalardan ancha farq qiladi va quyidagi keltirilgan parchalarda xilma xil ma'nola'ni ko'rib chiqamiz.

Эна бўри аёлниң некбинлигини сезганидек, Сарагул ҳам чўнқайган жониворнинг келишган келбатиға, салқитоб қизғиш кўксига, дам ўтдек чўғланиб, дам маъюс тортиб турган кўзларига синчков боқаркан, унинг бу ҳудудға бегона, сизинди эканини дарров илғади ва кўнглида жондорға нисбатан ҳамдардлик ҳиси чечак отиб, ҳа-а, ётликдан ёмони йўқ – кўринган қорадан ҳадик тортиб, доим жонинг ҳалакда юради, дея ўйлади. Айни шу пайт, гўё аёлниң кўнглидан нелар кечаётганини уққандай, йиртқич, беихтиёр тарзда, секин нолла тортди – гингишиди[4].

Ayolning ena bo'riga bo'lgan achinish hissi uni bu hududga begona ekanligidan kelib chiqdi. Ena bo'ri o'zini bu joyda begonalardek tutayotganini ayol ko'ngli bilan his qilardi. U jondor deb atalmish bo'riga rahm ko'zi bilan boqar ekan, uning xavf-xatarligi va doimo hadikda bo'lgani haqida qayg'urar, unga nisbatan boshqacha mehribonchilikni tuydi. Biroq ena bo'riga qaraganida uning dardlarini his qilganida, bo'ri ham ayolning nimani taxmin qilib o'ylaganini payqab, sekin nola tortgani bo'ri zoosemizming ichki tuyg'uni his qilishidan darak beradi.

Агар Эна бўри ҳушёр турмаса, нодон жуфти ўртадаги омонат чизиққа – одатда, инсон ақли ва жониворлар фаҳм-фаросати тўфайли юзага келадиган муҳим “битим”га дахл қилиб, яйлов эгалари мол-ҳолига қотиниши, пировардида, Чори чўпонни ўзларига қарши қилиб қўйиши мумкин эди. Бу – болалари тақдирига ниҳоятда масъул бўлган Эна бўри учун фожеадан бўлак нарса эмасди[4].

Keltirilgan asliyatda ena bo'ri hushyor bol'sagina uning oilasiga zarar yekmasligi, mabodo kelayotgan xatardan ogoh bo'lmasa, yaylov egalari insonlar ularga qarshi chiqib butun oila vakillariga va farzandlarining taqdiriga kata fojiani keltirishi tabiiy edi. Bo'ri semasi oilasi uchun xavf xatarni oldini oluvchi va farzandlari taqdirini o'ylovchi zot sifatida tasvirlangan.

Эна бўри калтакни ҳидлаб-ҳидлаб, аёлни йўқлаб-йўқлаб, кўкка боқиб-кўкка боқиб ув тортди. Эна бўри арча шохлари орасида “гингишиб” ётган болага қараб қўйиб-қараб қўйиб, осмонга тумишқ чўзиб-тумишқ чўзиб ув тортди[4].

Ena bo'ri ayolga yaqinligi tufayli, uning farzandi xatarda bo'lganida, ena bo'ri osmonga qarab uv tortdi. Bo'ri uv tortishi uning uchun xavf xatardan darakberuvchi vosita hisoblanadi. Bola daraxt shoxasi orasiga kirib qolganida, uning yiqilishidan ko'ngli og'rib, onalik mehri uyg'onib, unga yordam bergisi keldi. Biroq qo'lidan hech ish kelmasligini sezgach, tinmay osmonu falakka uv tortib ayolni bu xavfdan ogoh etishni xohlardi. Bo'ri mehri-muhabbati, onalik tuyg'usi inson farzandini xavfdan qutqardi.

Demak Normurod Norqobilovning Ena bo'ri hikoyasida bo'ri talqini boshqa asarlaridan serqirraligi va g'aroyibliigi bilan tubdan farqlanadi. Unda xalq madaniyati va mentaliteti bilan bog'liq holatlarda inson va hayvonning bir-biriga yaqinligi alohida e'tirof etilgan. Uning bo'ri obrazidagi aynan Ena bo'ri obrazi ona bo'ri misolida ifodalanar ekan, ayol, ona mehri, instinkti u xoh hayvon bo'lsin, xoh inson bu tuyg'uni begonaligi bilinmasligi haqida ta'kidlaydi. Bo'ri zoosemsida onalik hissi, yaqinlik rishtasi, xavf xatardan ogoh etuvchi ma'nolar ham o'z ifodasini aks ettirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kiełtyka, R. and G.A. Kleparski. “The ups and downs of the Great Chain of Being: The case of canine zoosemy in the history of English”. –Slovakia: SKASE Journal of Theoretical Linguistics 2, 2005. –22 s.
2. Grząsko.A. On Zoosemy, Foodsemy and Plantosemy: A Cognitive Approach to Selected Terms of Endearment. - Rzeszów, Studia Anglica Resoviensia, 2017. pp.29-43
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/normurod-norqobilov-ena-bori-qissa.html>
4. <https://ovina.uz/uz/article/888>
5. Toirova Umida Sobirovna. (2023). The description of lion zoosemy in uzbek's novels. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 11, 36–45.

UDC 808.3

LINGUISTIC STUDY OF GODONYMS IN ENGLISH AND UZBEK

D.A.Turdaliyeva, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada godonim, ya'ni ko'cha nomlarining nomlanishi, xususan, Ingliz va o'zbek tillaridagi godonimlarning lingvistik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: onomastika, toponim, godonim – ko'cha nomlari, lingvistik tadqiqot, madaniy ob'ekt.

Аннотация. В этой статье рассматриваются лингвистические аспекты годонимов, то есть названий улиц, в частности годонимов на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: ономастика, топоним, годоним – названия улиц, лингвистическое исследование, культурный объект.

Abstract. This article covers the godonym, the naming of street names, specifically the linguistic aspects of godonyms in English and Uzbek.

Keywords: onomastics, toponym, godonym – street names, linguistic research, cultural object.

In recent decades, the problem of studying Uzbek onomastics has been experiencing a new rise in Uzbek linguistics. Toponymy acquires special relevance and significance from the point of view of the history and culture of peoples, since it is firmly connected with the consciousness of a particular ethnic group, determined by its picture of the world, reflects the way of life, way of life, mentality and value orientations of the person who exists in this space.

It seems important to show that the names of the place of objects are based on the inner richness of mental space. The names of address objects that arose in different historical periods have specific principles of education, which demonstrates their autonomy. Address objects (streets, alleys, avenues, boulevards, highways) they make up a peculiar and complex system. For the names of this group, it is currently customary to use the term urbanonym, which is defined as a type of toponym, the proper name of any inner-city topographic object. Godonyms, being a kind of urbanonyms and part of the toponymic space, are peculiar linguistic and cultural signs that contain not only linguistic, but also cultural and historical information.

Recent social changes in the region necessitate a comprehensive description of the linguistic status of names, in determining their meaning as a fact of culture, as well as in considering the lexico-semantic and word-formation features that are characteristic of this subsystem.

In the science of language, there is a special section, a whole area of linguistic research devoted to names, names, names, this is onomastics. Onomastics (from Greek onomastic – the art of naming) is a branch of linguistics that studies proper names. The term onomastics is also called a set of proper names.

Onomastics is a part of linguistics. Going beyond the limits of linguistics is carried out at the expense of the extralinguistic components of onomastics, which are mandatory for it. This also explains the possibility of studying onomastic material by linguistic phonetic and morphological patterns. During the extralinguistic analysis of onomastic material, the history of the origin of objects, the change of their names, the transfer of the names of famous objects to others, the chronology of geographical discoveries and the movement of tribes and peoples are studied.

Toponyms are an integral part of the background knowledge of native speakers of a given language and culture: they reflect the history of a given people, the history of settlement and development of a given territory. The study of toponyms is engaged in the science of toponymy, a branch of linguistics.

Toponymy (from Greek. topos – place and onyma – name) is a section of onomastics that explores geographical names (toponyms), their functioning, meaning and origin, structure, distribution area, development and change over time. The totality of toponyms in any territory constitutes its toponymy.

Toponyms are of interest not only to scientists, but also to local historians, every inquisitive person. Names arise and live according to their own laws. It is a national memory of the events of the ancient and recent past, of victories and defeats, of trade and cultural ties, of the development of new lands.

One of the subsections of toponymy is urbanonymy (from Latin urbanus "urban"), which studies the proper name of any inner-city topographic object. The urbanonymic space is an integral part of the toponymic space, it serves as the information base of the urban onomasticon for a person as a carrier of linguistic consciousness.

Any settlement is a creation of human hands, the result of his creative activity. Every populated place is, first of all, houses, streets, alleys, etc. The names of streets, squares, alleys, buildings and other inner-city objects make up a peculiar and very complex system.

Many toponyms appeared earlier than the first written sources, so they are part of the pre-written history of the language. As R. V. Popova writes, the appearance of street names is associated with the practical need for people to name an object, determining its position in the space of a settlement. This process was a consequence of the enlargement of urban settlements in comparison with rural ones. In villages and villages, which consisted mostly of one or two streets, the inhabitants of which all knew each other, it was not necessary to designate the street by name. It was enough to name the name of the owner of the estate, and everyone knew which part of the settlement they were talking about. In large villages, and then in the first cities, toponyms appeared for the convenience of orientation, denoting different "ends" of the settlement. Different still used as a toponym denoting different "ends" of the village: Navoi, Bukhari. Further growth and development of cities led to the appearance of street names, the introduction of numbering of blocks and households.

The streets of the city are like arteries, the city cannot exist without streets. City streets form the appearance by which the city itself is judged. The names of alleys, streets and avenues tell about the history of the city, about how it used to be, reflect the main changes and events in the life of the city. Sometimes the street names change, which is usually associated with some important historical events, or the old names lose their relevance and attractiveness for residents of the village and the city.

One of the varieties of urban toponymy is street names – godonyms. Godonyms are a rather late category of proper names, the need for them arose as the differentiation and clarification of the realities of the material world. Godonyms are the most mobile and changeable layer of vocabulary, they are a mirror of national culture, contain a large amount of information about traditions, foundations, peculiar mentality and features of the worldview that characterize a particular linguistic community. They allow you to see the history of cities through the eyes of distant ancestors.

Godonyms, being a kind of urbanonyms and part of the toponymic space, are peculiar linguistic and cultural signs that contain not only linguistic, but also cultural and historical information. In modern onomastic science, there are several points of view on the definition of a godonym:

1. Godonym is a type of urbanonym; the name of a linear city object.
2. Godonym – the name of linear and point objects (squares).
3. Godonym (in a broad interpretation) is the name of an address object (street, square, boulevard, lane, etc.) in a city and a rural locality (viconym).

Traditionally, it is customary to distinguish three main principles for the nomination of inner-city names:

- 1) in relation to another object;
- 2) by communication with a person;
- 3) according to the natural properties and qualities of the object itself.

As A.V. Superanskaya notes, "street names are like a cluster of all toponymic types: hydronymy, oronymy, toponymy of settlements, roads, etc., since the names of all these objects somehow participated in the formation of street toponymy. As a result, street names are the most diverse and diverse both in origin and motivation".

Features of the nature of the country, historical, social and political phenomenon that has occurred for centuries in the life of society-events, names of the professions of the population, the name of the person who first mastered the settlement or founded it, the name of the tribe-ethnonym city — village, is reflected in the street names. Uzbekistan, including Central Asia, is one of the Centers of culture of the ancient world. Toponyms with a long history of country are also the names of cities and villages such as, ancient Bukhara, Samarkand, Romitan, Choch, Termez, Khiva, Zomin, Ishtikhan, Shopurkon are measured in millennia.

Among all toponyms, godonyms are considered the most valuable monuments, historically, lyrically (linguistically). No matter how many opinions have been expressed about the meaning of these names, which language they belong to, the origin cannot be said to have been permanently resolved. There is a view that the number of opinions expressed about the etymologies of toponyms is not exactly proportional to their degree of accuracy. This means that the degree of accuracy of the etymology will also go back as the said reasoning increases.

Settlements are a socio-economic category. Therefore, it is of great scientific and practical importance to study urban-rural composition, location, laws of the so-called, inextricably linked with concrete natural-historical and political conditions.

Notable in English street names is a group of distinct words representing the second element. For example, the words differences in meanings, such as street, road, alley, porch, corridor, now the second elements of names are erased to some extent, but initially, each such element had its own meaning, which did not allow confuse it with something else. For example, Abbey road, Baker street, Cheyne walk, King's road, Ludgate hill and etc.

In general, Uzbek and English onomastics will not be an exaggeration to say the direction that has passed a long historical period, providing information about the various stages of development of our language. The direction of toponym is considered a kind of onomastic unit, which contains important information about the history of the language, the history of the people and the mutual socio - political and cultural relations of the peoples.

REFERENCES:

1. Guzikova V. V. Linguistic and cultural aspect of urbanonyms as a reflection of the national picture of the world // Actual problems of German studies, Roman studies and Russian studies. - 2012. — No. 1. — pp. 183-190.
2. Dal V.I. Explanatory dictionary of the living Great Russian language in 4 volumes. Moscow: Prosveshchenie, 2001.
3. Linguistic encyclopedic dictionary / Gl. ed. V. N. Yartseva, - M.: Sov. Encyclopedia, 1990. – 686 p.
4. Popov A.I. Geographical names: An introduction to toponymy. – M.-L., 1965.
5. Superanskaya, A.V. Naming and renaming in cities // The study of geographical names.–M.:Mysl, 1966. – pp. 86-96.

UO'K 808.5

UILYAM FOLKNER ASARLARIDA BADIY ZAMON VA MAKON POETIKASI

I.I.Umrzaqov, PhD, dots., Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Uilyam Folkner asarlaridagi badiiy zamon va makon kategoriyasi badiiy asarni tahlil etish tamoyillari usullari hamda intertekstual interpretatsiya uslublaridan foydalanilgan xolda badiiy-ilmiy tahlil qilinadi. Tahlillardan olingan natijalar esa adib qalamiga mansub asarlar mazmunini teran anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: zamon, makon, xronotop, xotira makoni, xotira vaqti, vaqtning to'g'ri chiziqli bo'ylab harakatlanishi, vaqtning spiralsimon harakati

Аннотация. В данной статье категория художественного времени и пространства в творчестве Уильяма Фолкнера анализируется художественно и научно с использованием методов принципов анализа художественного произведения и методов интертекстуальной интерпретации. Результаты, полученные в результате анализа, помогают понять содержание произведений, написанных писателем.

Ключевые слова: время, пространство, хронотоп, пространство памяти, время памяти, линейное движение времени, спиральное движение времени.

Abstract. In this article, the category of artistic time and space in the works of William Faulkner is analyzed artistically and scientifically using the methods of the principles of the analysis of the artistic work and the methods of intertextual interpretation. The results obtained from the analysis help to understand the content of the works written by the writer.

Keywords: time, space, chronotope, memory space, memory time, linear movement of time, spiral movement of time

Kirish. Bugungi kunda badiiy vaqt muammosi adabiyotshunoslar e'tiborini tobora ko'proq o'ziga jalb etmoqda. Bu uning zamonaviy adabiyotda g'oyat muhimligini ko'rsatadi. Xorij adabiyotshunosligida asar tuzilishida badiiy vaqt kategoriyasi san'atkorning ijodiy usuli, dunyoqarashi, vazifalari va uslubi[10] bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Bu esa mazkur kategoriyani adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish va tadqiq etishni kun tartibiga qo'yimoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Adabiyotshunoslikda zamon va makon muammosiga murojaat XX asrning birinchi yarmidan boshlandi. Uni fanga birinchi bo'lib M. M. Baxtin[1] olib kirdi. Keyinchalik xronotop masalasi Yu. M. Lotman[2], V. YE. Halizev[3], N. D. Tamarchenkolar[4] tomonidan keng tahlil etildi. Bu muammoning o'zi ham, uning alohida masalalari ham nihoyatda xilma-xildir. Yozuvchi badiiy olamini teran anglash uchun uning alohida asarlarida aks ettirilgan makoniy, zamoniylar chegaralarni bir joyda umumlantirish, ularning bir-biri bilan bog'liq tomonlarini o'rganish va ularni yaxlit bir olam sifatida tasavvur etish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, epik janrlarda makon va zamon o'zining aniq xususiyatlariga egaligi bilan xarakterlanadi. Birinchidan, asar qahramonlari muayyan bir hududda harakat qiladi (masalan, tog', o'rmon, cho'l, dengiz, shahar, qishloq, uy, xona va boshqalar), ikkinchidan, aniq vaqtda harakatlanadi (yil, oy, fasllar, tun, kun, soat, daqiqa va b.), uchinchidan, matnda yozuvchi tomonidan badiiy makon birlashtiriladi, vaqt zichligi hosil qilinadi. Natijada xotira makoni, xotira vaqti

yuzaga keladi, asar qahramonlari retrospektiv syujet orqali tarixda, hozirgi kunda yashashi, kelajakka sayohat qilishi mumkin bo'ladi. Epik asarlarda makon va zamon badiiy yaxlitlikni ta'minlash bilan birga muallif, qahramon va kitobxon o'rtasidagi munosabatlarni shakllantiradi[5; 84-b.].

Folkner hikoyalari makon konsepti nuqtayi nazaridan baho berish maqsadga muvofiq bo'lardi, zero yozuvchi asarlaridagi makon o'ziga xos tuzilishga egaligi bilan ajralib turadi. Folkner o'zi o'ylab topgan Yoknapatofa okrugi (Missisipi shtati), uning administrativ markazi Jefferson shahrini mahorat bilan tasvirlaydi. Bu makonda o'ziga xos qonun va tartib-qoidalar hukmronlik qiladi. Bu xususiyat Folkner makoninini yagona bir tizim sifatida alohida o'rganish imkoniyatini beradi.

Ayni o'rinda "Bu o'n uch" to'plamiga kiritilgan hikoyalardagi makon konsepti badiiyatini tahlilga tortamiz. Mazkur to'plamga kiritilgan hikoyalarni 4 ta kategoriyaga bo'lish mumkin: Jefferson, xindular, urush va Italiya. Ammo shuni alohida ta'kidlash lozimki, intertekstual nuqtayi nazardan mazkur hikoyalar to'plami bir muncha murakkab tuzilishga ega. Zero, "Emili uchun atirgul" hikoyasi "hair" so'zi bilan yakunlansa, keyingi hikoyaning sarlavhasi "Hair" so'zi bilan boshlanadi va bir qarashda bu ikki so'zning yonma-yon joylashganini payqash qiyin emas. "Hair" va "Dry September" hikoyalari o'rtasidagi bog'liqlik yana ham aniqroq namoyon bo'ladi: Xokshou ishlaydigan sartaroshxona, Minning shahar bo'ylab sayohati, shaharliklarning munosabatlari va bankirning o'zini tutishi tasvirlari ko'p holatlarda Emili va Gomerning hikoyalari bilan mos keladi. "That evening sun" hikoyasining boshlanishi ham to'plamdagi birinchi hikoya bilan bog'langan, va bu yerda ham xuddi avvalgi hikoyadagi kabi qora tanlilarning himoyasizligi va o'limi haqida so'z boradi (Bill i Nensi). Xindu haqidagi birinchi hikoya, bir tomondan, qora tanlining o'limdan qochishi mavzusini davom ettirsa (Red leaves), boshqa tomondan, undan oldingi hikoya Keddi ishtirokidagi voqea bilan tugaydiki, bunda Keddidan daraxt va yaproqlarning xidi kelishi qayta va qayta eslatib o'tiladi (leaves => red leaves). "A Justice" hikoyasi Kompsonlar mavzusini davom ettiradiki, hikoyachi bu o'rinda ham Kventin obrazidir (Bu xolatga biz "Shovqin va g'azab" romanida guvoh bo'lamiz). Mazkur hikoyada xundular mavzusi ham ko'tariladi va bu uni o'zidan keyingi "Ad Astra" hikoyasibilan mavzu jihatdan bog'lanishini ta'minlaydi, zero bu hikoyadagi Sem obrazi ham tanasining rangi sababli jamiyatga begona sanalardi. "Ad Astra" hamda "Victory" harbiy voqealarga bag'ishlanganligi bilan umumiylik kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Folknerning badiiy makoni bevosita Janubning bir o'lkasi bilan bog'liqligi, uning mavzu ko'lami ham shunga bog'liq ekani yuqoridagi misollardan yaqqol ko'rinib turibdi. Buning ustiga Folkner, agar yangi faktlar yoki asar qahramonlarining yangi fikr va g'oyalari paydo bo'lib qolsa, o'z asarlarida qayta-qayta bitta mavzuga murojaat qilavergan. Masalan, "Qo'rg'on" romanida o'zidan oldingi "Qishloq" va "Shahar" asarlarida tasvirlangan Snoupslar shajarasi tarixini qayta gavdalantriladi. Lekin bu romanda oldingilaridan farqli o'laroq o'nlab yangi-yangi obrazlar kiritiladi. Yana qaysidir obrazlar tushirilib qoldiriladi. Bosh qahramonlar ikkinchi darajaliga tushirilsa, orqa plandagilar oldingi planga olib chiqiladi.

"Emili uchun atirgul (A rose for Emily)" hikoyasida zamon kategoriyasining o'ziga xos bir ko'rinishini kuzatamiz. Biz uchun odatiy bo'lgan zamon ketma-ketligi mazkur hikoyada tamomila o'zgacha ko'rinish oladi. Odatda kitobxonlar voqealar ketma-ketligi va ularning sodir bo'lish vaqti ketma-ketligidagi o'zaro mutanosiblikka o'rganib qolishgan. "Emili uchun atirgul" hikoyasida esa voqealarning sodir bo'lishi ketma-ketligi kuzatilmaydi. Masalan, hikoya miss Emilining o'limi haqidagi gap bilan boshlanadi:

When Miss Emily Grierson died, our whole town went to her funeral...[6; 119-b.].

Tarjimasi: Miss Emili Grirson o'lganda, uni ko'mish uchun butun shahar yig'ildi...[7;49-b.].

Keyin esa Emili hayotining ayrim lahzalari haqida hikoya qilinadi. Adibning vaqtni tasvirlash uchun ishlatgan jumalari ham g'ayrioddiy, zero undan aniq vaqtni ilg'ab olish oson kechmaydi:

1) On the first of the year they mailed her a tax notice.

Tarjimasi: Yangi yilning birinchi kuni miss Emiliga soliq to'lash haqida bayonot jo'natildi[7;46-b.].

2) Colonel Sartoris had been dead almost ten years[6;121-b.].

Tarjimasi: Polkovnik Sartorisning o'lganiga chamasi o'n yilcha bo'lib qolgan edi[7;46-b.].

3) That was two years after her father's death ... [6; 122-b.].

Tarjimasi: Bu otasi vafot etgach, ikki yildan so'ng ro'y bergandi[13;48-b.].

4) She was sick for a long time. When we saw her again, her hair was cut short, making her look like a girl, with a vague resemblance to those angels in colored church windows sort of tragic and serene.

5) The town had just let the contracts for paving the sidewalks, and in the summer after her father's death they began the work [6; 124-b.].

Tarjimasi: Keyin u uzoq betob bo'lib yotdi. Uni yana ko'rganimizda, sochi kalta qirqtirilgan va shundan yosh qizchalarga va tag'in jindakkina cherkovlarga qo'yiladigan ma'yus va o'ychan farishtalarga o'xshab ketardi.

Xuddi anashu paytlarga kelib, shahar hukumati ko'chalarga yo'lka yotqizishga qaror qildi, ishga odamlar yollandi va yoz kunlarida (bu paytga kelib uning otasi o'lgan edi) ishlar qizib ketdi [7;48-b.].

6) That was over a year after they had begun to say "Poor Emily," and while the two female cousins were visiting her [6;125-b.].

Tarjimasi: "Sho'rlik Emili" degan so'zlar birinchi marotaba aytilganiga ham bir yildan oshib, nihoyat uning holidan xabar olgani ikki xolavachchasi kelishdi [7;49-b.].

7) When we next saw Miss Emily, she had grown fat and her hair was turning gray [6;127-b.].

Tarjimasi: Miss Emili, yana qaytib ko'rganimizda, biroz to'lishgan, sochlariga esa oq oralagan edi [7;49-b.].

Ko'rib turganingizdek, hikoyada vaqt xuddi mavhum tushunchadek tuyuladi. Voqeaning aniq qachon sodir bo'lganini kitobxon birdaniga ilg'ab ololmaydi. Bir necha marta qayta o'qib chiqqandan keyingina o'quvchi 1894-yilda sodir bo'lgan voqeaga nisbatan vaqtni belgilab olishi mumkinligini tushunib yetadi:

...dating from that day in 1894 when Colonel Sartoris, the mayor he who fathered the edict that no Negro woman should appear on the streets without an apron remitted her taxes, the dispensation dating from the death of her father on into perpetuity [6; 119-120-b.].

Tarjimasi: ...bu narsa Jefersonning meri polkovnik Sartoris 1894-yilda (bu — negr ayollarga shahar ko'chalarida etaksiz yurishni man qilgan o'sha Sartoris edi) qizning otasi o'lgandan so'ng darhol uni soliq to'lashdan bir umrga ozod qilgandan beri davom etib kelardi [7; 119-120-b.]. Qiziqarli tomoni shundaki, voqealarning intihosi asar boshiga joylashtirilgan. Butun hikoya esa o'tmishni o'rganish, tadqiq etishga o'xshaydi. Yana shuni alohida qayd etish lozimki, hikoyada vaqt to'g'ri chiziq bo'ylab emas, balki spiralsimon ko'rinishda aks ettiriladi.

Folkner asarlariga xos bo'lgan bu xususiyat kitobxonlar uchun birmuncha qiyinchilik tug'diradi. Zero, aksariyat kitobxonlar, ayniqsa, o'zbek o'quvchilari badiiy asarlarda voqealarning to'g'ri chiziq bo'ylab gorizontalar tarzda harakatlanishiga ko'nikib qolganmiz. Biz uchun voqealar ketma-ket tarzda, avval o'tmish, keyin hozir va undan keyin esa kelasi zamon voqealari sodir bo'lishi tartibiga moslashganmiz. Folknerda esa bu tartib tamomila buzib tashlangan, uning asarlarida hozir va o'tmish orasida chegara yo'qday, go'yo. Voqealar zamoni shunchalik tez almashadiki, kitobxonning uning ortidan ulgurish judayam qiyin kechadi. To'g'ri, bunday ko'rinishdagi asar o'zbek adabiyotida ham bor. Masalan, O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" [8] romanida ham xuddi shunday uslubni kuzatishimiz mumkin. Biroq bu asarda ham badiiy zamonlar orasidagi sayohat kitobxonni shoshirib qo'ymaydi. "Ikki eshik orasi"da qayta-qayta o'tmish va hozir voqealariga murojaat etilsa-da, personajlar monologi doirasida badiiy zamonning spiralsimon harakati kuzatilmaydi. Monologlarda vaqtning to'g'ri chiziq bo'ylab harakatlanishi guvohi bo'lamiz. Shuning uchun ham asarni o'qish kitobxonga qiyinchilik tug'dirmaydi.

Folkner asarlarida badiiy zamon va makon shunchalik tez almashadiki, bu kitobxonlarni doim sergak turishga, voqealar vaqtini ilg'ab olishda hushyorlikka undaydi. Masalan: "Then we listened. We heard: the names - Forrest and Morgan and Barksdale and Van Dom; the words like Gap and Run which we didn't have in Mississippi even though we did own Barksdale, and Van Dom until somebody's husband killed him, and one day General Forrest rodedown South Street in Oxford where there watched him through a window pane a young girl whos cratched her name on it with a diamond ring: Celia Cook" [9; 14-15-b.].

Tarjimasi: "O'shanda biz hikoya eshitgandik. Hikoyada Forrest, Morgan, Barksdeyl, Van Dorn, bizning o'lkaga xos bo'lmagan g'alati ismlar uchrardi, biroq Barksdeyl bizning hamyurt edi, Van Dorn ham, faqat keyinchalik uni kimningdir eri otib qo'ygandi; general Forrest esa bir kuni Oksfordning Janubiy ko'chasidan o'tib borarkan, deraza oynasiga uzugining olmosi bilan Seliya Kuk deb o'yib yozgan qiz unga derazadan qarab turardi..." [Tarjima muallif tomonidan amalga oshirilgan].

Yuqoridagi parchada ikki xil zamon va ikki xil makon bir jumlaning ichida ishlatiladi, natijada o'quvchi asosiy voqealar rivojidan bir oz chalg'igandek bo'ladi. Shuning uchun ham Folknerning asarlarini o'qish aksariyat kitobxonlarga qiyindek tuyuladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Folkner asarlarida badiiy zamon nuqtayi nazaridan olib qaraganda o'tmish va hozir qarama-qarshiligini kuzatish mumkin. Odatda, adib asarlarida kelasi zamon mavjud emas. Folkner baxtli kun kechirgan an'anaviy jamiyat tasvirini berishdan yiroq bo'lgan. Zamondoshlari kabi u Janubning tanazzulini Fuqarolar urushi sababli deb bilmadi. Folkner Janubning tanazzulga yuz tutishi Shimol bilan to'qnashuvdan ancha oldin ro'y berganiga alohida e'tibor qaratadi.

O'tmish Folkner uchun xuddi qadimiy qadriyatlar va buyuk shaxslar daxmasi kabidir. Ammo ayni paytda Folkner o'tmishdagi bu qadriyatlarga mahkam yopishib olish orqali ana shu qadriyatlarga putur yetkazish mumkinligini ham ko'rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. -М., “Художественная литература”, 1975.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. - М., “Искусство”, 1970.
3. Хализов В. Е. Теория литературы. - М., “Высшая школа”, 2002.
4. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко]. – М.: Издательство Клуагиной; Интрада, 2008.
5. Хурсанов Дилшод. Лирик ва эпик турда хронотопнинг ўзига хосликлари. Хорижий филология. 2018 йил №2. 84-бет.
6. Faulkner W. Collected stories of William Faulkner // New York : Random House, 1950.
7. Фолкнер У. Эмили учун атиргул. И. Гафуров таржимаси // Ёшлик журналы, 1986. №6.
8. Ҳошимов Ў. Икки эшик ораси. Тошкент: Янги аср авлоди 2016.
9. Faulkner W. The Unvanquished / W. Faulkner. - Harmondsworth : Penguinbooks, 1975. p. 14-15.
10. Филология АРКИ.pdf, <https://old.mgpu.ru/materials/directions/1019/programfle.pdf>
11. Umrazakov, Islom. "Уильям Фолкнер ижодида онг оқими феномени." Журнал иностранных языков и лингвистики 2.3 (2021).

UDC 821.161.1

CONTEMPORARY WOMEN'S PROSE AND PSYCHOLOGICAL ISSUES IN RUSSIAN LITERATURE

G.Kh.Umurova, prof., Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada 20-asr oxiri - 21-asr boshlaridagi rus adabiyoti namoyandalarining adabiy ijod na'munalarini o'z ichiga olgan, “ayol nasri” deb ataladigan ilmiy tadqiqot natijalari o'rganilgan. Maqolada zamonaviy ommabop adabiyotning alohida sohasini ifodalovchi yorqin, iste'dodli yozuvchilar: Lyudmila Petrushevskaya, Tatyana Tolstoy, Lyudmila Ulitskaya, Marina Vishnevetskaya, Viktoriya Tokareva, Olga Slavnikova, Marina Paley, Galina Shcherbakova, Nina Sadur ijodi o'rganiladi. Ularning badiiy olamlarining eng muhim qoliplarini aniqlashni asosiy vazifamiz deb olganmiz.

Kalit so'zlar: poetik tushunchalar, ayollar nasri, ruhiyat tushunchasi, an'anaviy adabiyot, zamonaviy adabiyot.

Аннотация. В данной статье рассматриваются результаты научных исследований так называемой «женской прозы», включающие примеры литературного творчества представителей русской литературы конца XX - начала XXI века. В статье рассматривается творчество ярких, талантливых писателей, представляющих особую область современной популярной литературы: Людмилы Петрушевской, Татьяны Толстой, Людмилы Улицкой, Марины Вишневецкой, Виктории Токаревой, Ольги Славниковой, Марины Палей, Галины Щербаковой, Нины Садур. Мы считали своей главной задачей выявить важнейшие закономерности их художественного мира.

Ключевые слова: поэтические концепции, женская проза, концепция духа, традиционная литература, современная литература.

Abstract. This article examines the results of scientific research on the so-called "female prose", which includes examples of literary creations of representatives of Russian literature of the end of the 20th - beginning of the 21st century. The article examines the works of bright, talented writers who represent a special field of modern popular literature: Lyudmila Petrushevskaya, Tatyana Tolstoy, Lyudmila Ulitskaya, Marina Vishnevetskaya, Victoria Tokareva, Olga Slavnikova, Marina Paley, Galina Shcherbakova, Nina Sadur. We considered it our main task to identify the most important patterns of their artistic worlds.

Keywords: poetic concepts, women's prose, concept of spirit, traditional literature, modern literature.

Introduction. In domestic and foreign literary studies, two virtually independent traditions of studying the phenomenon of “women's prose” have formed. The first is characterized by recognition of the priority of philosophical and axiological content (N. Leiderman, L. Anninsky, P. Basinsky). The second line is represented by a set of works that explore the artistic specificity of the figurative form on chronotopic, artistic-compositional and narrative conditions (M. Einstein, I. Skoropanova, E. Lyubeznaya). Our work makes an attempt to combine both trends in the process of analyzing modern literature. Based on the recognition of the unity and diversity of the author's poetic concepts, we consider it possible to talk about a special system of aesthetic world perception in relation to “women's prose” of

the turn of the century, forming an integral cultural space that includes works that “carry the traditional function of moral education, and an aesthetically shocking post-modern... trend” [1, p.13.] The selection of “women's prose” from the general body of modern literature is due to a combination of several factors: the author is a woman, the central character is a woman, the issues are in one way or another connected with the fate of women. The view of the world from a woman's point of view, taking into account female psychology, also plays a significant role. In fact, in “women's prose” the same processes occur as in the rest of literature, but these processes, aimed at searching for new relationships in art and avant-garde techniques for fixing them, manifest themselves more vividly and originally. We can agree with O. Slavnikova's opinion that women writers have almost always been pioneers in the discovery of new aesthetic content.

Literary review and methodology. The most important feature of “women's prose” is that, being in line with the classical tradition, modern “women's prose” makes successful attempts to expand the boundaries of traditional poetics. One of them is the increased journalistic style. Essayism becomes the main feature of the stories, novels and novels of T. Tolstoy, L. Ulitskaya, M. Vishnevetskaya, essayism is included in traditional genres, forming special formations - authorial genres. In fact, in “women's prose” there is a contamination of the artistic and journalistic. For example, T. Tolstaya includes such essays and essays in collections of stories, considering them to be artistic prose, but in fact, they are all the author's prose.

Modern Russian prose is akin to essays, travel sketches, essays, diaries; it simultaneously records “the movements of the soul and the contradictory work of thought” [2, p. 17]. Another characteristic feature of Russian “women's prose” is intertextuality, that is, an abundance of cultural references, allusions filled with special irony, “restrained, guarding against destructive conceit” [2, p. 17]. For V. Tokareva, L. Petrushevskaya, T. Tolstaya, M. Vishnevetskaya, the intertext of folklore and the Bible with its archetypal basis is especially important. The works of women writers, as a rule, are distinguished by a special organization of the plot, most often according to a closed model, include retrospection, multifacetedness, are characterized by an open author's position, a combination of analysis and commentary on the events described, as well as the use of a variety of extra-plot elements and documentary means based on intertexts.

“Women's prose” ignores such a feature of mass literature as leveling the author's point of view - it is emphatically individual, conveying the uniqueness of the author's linguistic personality. This is precisely another feature of the latest Russian elite literature. Its best representative is Tatyana Tolstaya (born 1951) - the most “literary and folklore” master of words, using a variety of intertextual associations to describe the modern world; her writing style is distinguished by its metaphorical style and unique irony. The uniqueness of T. Tolstoy's collections of stories is that their small masterpieces form a single artistic world. The stories are united, first of all, by the author's interest in an unusual person. Tolstoy's prose is characterized by an appeal to eternal problems; her work is focused on understanding good and evil in the modern world. For example, the title of the collection “Night” characterizes the idea of the cycle about the crisis of spirituality. The story “Night” shows the world through the eyes of a sick child who believes that he is “a remnant, a husk destined for burning.” “Night” for Tolstoy's hero Alexei is life without Mommy, among strangers who are “like wolves”: “Small, small, lonely, lost on the street, came into this world by mistake!” [5, p. 127]. The word “Night” written dozens of times by a child sounds like a sentence to a cruel world where people are indifferent to each other. The works of Tatyana Tolstoy tell about a “children's” view of the world, which is full of miracles and imperfections, which is both beautiful and scary, and in which there is always a discord between “dreams and reality.” Tatyana Tolstaya constantly uses methods of “aesthetic salvation” of her heroes: she either “forces” them to flee into the closed world of childhood, or fences them off “from vulgar everyday life.” Moreover, if the heroes in real life cannot find happiness, then in the artistic world Tolstaya creates islands of happiness for them.

The ordinary world in which Tolstoy's heroes blissfully exist is either the world of childhood of an adult child (“They sat on the golden porch...”, “If you love - you don't love,” “Date with a bird,” “Peters,” etc.), or the world of fantasy and the dreams of a hero who has matured under the influence of the hardships of life (“Okkervil River”, “Sonya”, “Fire and Dust”, “Fakir”).

Discussion and results. Interesting connections are found in the formulation of the problems of “discord between dreams and reality”, “lost paradise”, and the search for the meaning of life by the “little man” in the works of T. Tolstaya, L. Ulitskaya, V. Tokareva. An important feature of the organization of narration in “women's prose” is the stream of consciousness, often acting as a plot-forming basis. The stream of consciousness, as M. Vishnevetskaya emphasized, is a favorite technique, thanks to which you can freely, through associations, be transported in time and space. Typically, the stream of consciousness in “women's” prose is subordinated to the identification of the situation that conveys the state of the

heroine and is combined with the device of memory. For example, “Remembrance” by M. Paley begins with a story about her childhood. The reader immediately sees archetypal images of the House and the Road from dreams, symbolizing the life lived by the heroine. Descriptions of dreams extend the duration of the action, and also serve as one of the means of additional characterization of the heroes. Along with memories, they comprehend the past or anticipate the future. In O. Slavnikova’s novel “Dragonfly Enlarged to the Size of a Dog” (2000), “the text is structured as a stream of states flowing into each other” [3, p. 101]. Factuality and “hard realism” are often combined in “women’s prose” with subtle lyricism, which is why the most frequently used genres are socio-psychological, sentimental narration, biography, short story, essay, and novella. The most striking example is the work of Lyudmila Ulitskaya (born 1943), who followed the traditional path, from a small form to a larger one. Ulitskaya’s stories are combined into cycles with common characters (“Poor Relatives,” “Girls,” “New Stories”). The result is a “novel” about the tragic contradictions of life [6, p. 11]. The genre specificity of L. Ulitskaya’s works depends on the breadth of generalizations and the formulation of a range of questions. In his stories, the author moves from everyday conflicts to social ones, and then to universal, pan-human conflicts. Lyudmila Ulitskaya’s stories are specific and local, dedicated to important issues. What they have in common is the image of the unique destiny of man in the world.

The central characters of almost all works, with the exception of “The Kukotsky Incident,” the writer makes a woman or a young girl. It departs from the canons of official Soviet literature and restores the tradition of depicting the “little man” as a bearer of humane ideals. Mythopoetic content is a characteristic feature of L. Ulitskaya’s prose, for which subtext and the internal meaning of the word are important. The writer admitted that many of the themes of her stories were posed by her predecessors, and she sees her task as presenting only her own view of the problem stated in the work (the motive for crime and punishment is discussed in “Medea and Her Children”; the problem without the guilt of the guilty appears in “The Case of Kukotsky” and in the series “Girls”). When creating an artistic picture of the world, L. Ulitskaya constructs the plot in a unique way: it appears as if from direct observations of life phenomena or characters. Clearly expressed autobiography is not characteristic of L. Ulitskaya, like, for example, T. Tolstoy, but her stories are “quite autobiographical”, since they are fantasies on the theme of “experienced events.” “Women’s prose” is complex and diverse, since it brings new spiritual experience, new self-awareness and worldview, built on the basis of the tragic social experience of the 20th century. Writers are intensely looking for value guidelines and creative methods that would open up the opportunity to aesthetically capture the crisis state of the world at the turn of the century. Vanity, cruelty, unbelief, disharmony of human life in their works is opposed by the biblical constancy of the world, and the roll call of world cultures, openness to the noise of time leads to an understanding of the true meaning of existence (“They sat on the golden porch...” and “Sonya” by T. Tolstoy, “Girls” by L. Ulitskaya). “Suffering and disasters are given for this reason, so that the question “for what?” turned into a question “for what?” And then the fruitless attempts to find the culprit, to justify oneself, to obtain evidence of one’s own innocence end... because God does not have such punishments that would fall on innocent babies,” this idea is typical for the works of Lyudmila Petrushevskaya, Tatyana Tolstaya, Lyudmila Ulitskaya and others representatives of women’s prose [4, p. 72].

The work of V. Tokareva (born 1937) represents a genre unity. The writer’s stories highlight characteristic principles and techniques: telling details, psychological landscapes. From their totality, a general idea is formed about the issues, about the characters, and about the uniqueness of conflict situations and ways to resolve them in “women’s prose.” Collections of stories and short stories by Victoria Tokareva (“Avalanche” (1996); “Cat on the Road” (1997); “Casino” (2000)) are designed for the “mass” reader. The main problem posed in the stories in the collection “Casino” is the transience of time, in a short period of which a person needs to have time to understand what “assignment” he was sent to this world with and, if possible, fulfill it.

Conclusion. Thus, the phenomenon of an important section of modern literature, called “women’s prose,” is explained by a unique combination of a unique view of the world from the perspective of folklore and biblical archetypes and the “intelligence” of the style, including special psychologism, metaphorical poetry and everyday accuracy of descriptions. Russian writers, like no one else, were able to artistically capture the essence of the spiritual processes taking place in the modern crisis world.

REFERENCES:

1. Alekseeva, L.F. Literary life of the 1970s–2000s. / L.F. Alekseeva // History of Russian literature of the 20th century. In 4 books. – M., 2008. – Book. 4. – pp. 5–19.
2. Genis, A. Conversations about new literature / A. Genis // Zvezda. – 1997. – No. 4. – P. 13–28.
3. Nefagina, G.L. Russian prose of the late 20th century. : textbook allowance /G.L.Nefagina. –M.: Flinta, 2003.–320 p.
4. Agenosov, V.V. Russian prose of the late 20th century. / V.V. Agenosov. – M.: Academy, 2005. – 420 p.
5. Tolstaya, T.N. Night: stories / T.N. Fat. – M.: Podkova, 2002. – 351 p.

6. Ulitskaya, L. People of Our Tsar / L. Ulitskaya. – M.: Eksmo, 2007. – 367 p.

7. Tokareva, V. Casino / V. Tokareva. – M.: Vagrius, 2007. – 315 p.

8. Умурова, Г. Х. (2019). Образ и философские взгляды в творчестве Зульфии. *Вестник Таджикского национального университета*, (9), 196-199.

UO'K 811.111

“SUT” GASTRONOMIK FRAZEOLOGIZMINING TASNIFI

N.A.Uralova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologizmlar haqida ma'lumot berilgan bo'lib, shu bilan birga tilshunoslikdagi “sut” gastronomik frazeologizmi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, gastronomik frazeologizmlar, “sut” gastronomik frazeologizmlar, leksikograflar, leksikogrammatik.

Аннотация. В данной статье представлена информация о фразеологизмах, а также освещен гастрономический фразеологизм «молоко» в лингвистике.

Ключевые слова: фразеология, гастрономическая фразеология, «молочная» гастрономическая фразеология, лексикографы, лексикогрмматика.

Abstract. This article provides information about phraseological units, and also highlights the gastronomic phraseological unit “milk” in linguistics.

Key words: phraseology, gastronomic phraseology, “milk” gastronomic phraseology, lexicographers, lexicogrammar.

Hayotimiz davomida atrofimizda ko'plab voqea-hodisalarga duch kelamiz. Shunday holatlarda har safar biz o'zimiz uchun yangiliklar olishni ho'xlaymiz va ularning tarixi haqida qiziqamiz. Aslida biz o'ziga xos milliy xarakterga ega bo'lgan ijtimoiy-tarixiy, intellektual va xissiy ma'lumotlarni to'playmiz. Hozirgi kunda bizning muloqotimizga o'zgacha ko'rk beruvchi frazeologiya bo'limi ko'plab olimlar diqqat e'tiboriga tushib ulgurgan.

O'zbek tilshunosligi tilshunoslik va frazeologiyaning ixtisosligi sifatida rivojlandi, qiyosiy-tarixiy va tizimli-struktura yo'nalishida chuqur o'rganildi. Biroq oz'bek tilining gastronomik frazeologizmlari alohida obyekti bo'lmagan, ularning linvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan farq qiladi va tillar bilan solishtirib, qiyoslab o'rganilmagan. Demak, o'zbek tilida gastronomik frazeologiyaning lingvomadaniy xususiyatlari mavjud.

Tilshunoslikda frazeologizmlar tilning boshqa so'zlariga nisbatan bir qadar keyinroq o'rganilgan bo'lsa-da, u o'z tekshirish obyekti, tadqiq etish yo'li va usullariga ega fan tarmoqlaridan biri sifatida shakllandi. Jahon tilshunosligida frazeologiyaning u yoki bu jihatlari nazariy va amaliy o'rganilib, uning turli qirralariga bag'ishlangan monografik kuzatishlar, dissertatsion ishlar, lug'atlar, ilmiy maqolalar yuzaga keldi. Frazeologik birliklarni o'rganishning xilma-xil metodlari ham shakllandi. Bu esa tadqiq etish ishlarini yanada jadallashtirdi, ularni ilmiy-amaliy va sistem o'rganishiga imkoniyat yaratdi.

F.I.Bulsayevning fikricha, frazeologizmlar o'ziga xos kichik olam bo'lib, bular har qanday milliy tilning ruhi, ajdod-avlodlaridan meros bo'lib qolgan axloqiy qoidalar va to'g'ri g'oyalarni o'zida mujassam etgan qisqa hikmatli so'zlardir.

Frazeologizm - ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ma'naviy jihatdan o'zaro bog'liq so'z birikmasidir. Frazeologizm so'z kabi lug'aviy birlik hisoblanadi. Ular ham so'z kabi tilda tayyor holda mavjud bo'lganligi sababli nutq hodisasi emas, balki til hodisasi. Frazeologizmlar, shaklan o'zlariga o'xshash sintaktik tuzilmalardan farqli ravishda, nutqda so'zlarni erkin tanlash, almashtirish yo'li bilan yuzaga kelmaydi, balki ma'no va muayyan leksikogrammatik tarkibli, avvaldan tayyor material sifatida qullanadi. Frazeologizmlar tilda bir necha yuz yillardan buyon mavjud bo'lib, ko'pgina iboralar og'izdan-og'izga ko'chib har bir milliy tilning ravnaqi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar adabiy tilning badiiy va so'zlashuv uslubida keng, ko'proq qo'llanadi va nutqni ta'sirchan, obrazli ifodalashga xizmat qiladi.

Frazeologizmlar xalqning ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy, turmush tarzi hamda o'ziga xosligini yorqin ifoda etadi. “Tilning frazeologik fondi xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi eng qimmatli manbadir, unda xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi eng qimmatli manbadir, unda xalqning afsonalari, urf-odatlar, marosimlari, bayramlari, odob-axloqi va hokazolar mujassamlashgan”, deb yozadi V.A.Maslova.

O'zbek tilidagi frazemalarning struktural-grammatik, semantik, uslubiy xususiyatlarini o'rganish, frazemalarni lug'atlarda izohlash sohasidagi ishlarni davom ettirish bilan birga yana quyidagi uch yo'nalishda ilmiy kuzatishlar olib borildi: a) frazemalarni lug'atlarda izohlash tamoyillari ilmiy jihatdan o'rganildi (S.Akobirov, M.Umarxo'jayev, V.X.Qodirov, M.Abdurahimov); b) frazemalar diaxronik

rejada tadqiq etildi (E.Umarov, M.Hakimov, A.Jo'raboyev); v) o'zbek tili frazemalarini boshqa tillardagi frazemalar bilan qiyoslab o'rganish ishlari jadallashdi.

Gastronomik frazeologizmlar frazeologiyaning yangi tarmog'i bo'lib, uni o'rganish 2000-yillardan boshlanadi. Gastronomik frazeologizmlar kundalik hayotda iste'mol qilinadigan oziq-ovqat, meva, sabzavot, go'sht turlari, sut mahsulotlari, shirinlik va ichimlik nomlarini ifodalagan komponentlardan tarkib topadi. Har bir tilda gastronomik frazeologizmlar shu millatning qadimiy madaniyatdan habar beradi. Gastronomik frazeologizmlarning shaxs yoki narsa-predmet tavsifida qo'llanilishi mahsulotning tashqi ko'rinishi, rangi, xususiyati, tayorlanishi va ta'miga asoslanadi.

Gastronomik frazeologizmlar kundalik hayotda iste'mol qiladigan oziq-ovqat, ichimlik, xom meva va sabzavotlarning lisoniy birliklaridir. O'zbek tilida ovqat nomini qo'llagan frazeologik birliklar bu xalqning qadimiy va haqiqiy madaniyati haqida ma'lumot beradi. Frazeologik birliklar muayyan aholining afsonalar, urf-odatlar, hikoyalar, ma'naviyat, axloq va boshqalar haqidagi tushunchalarini, g'oyalarini o'zida mujassam etadi.

Oziq-ovqatlar moddiy madaniyatning bir elementi bo'lib, o'zida ko'plab boshqa an'anaviy belgilarni saqlab qoladi. Ular o'zining milliy xususiyatlari borasida xalq tasavvuri bilan bog'liqdir, shu bilan birga u tilning boshqa birliklariga qaraganda o'zining variantlili, modifikatsiyasi, bir-biriga bog'liqligi bilan osonroq va tezroq anglab olinadi.

Z.Sh.Jumayeva doktorlik ishida kiyim, oziq-ovqat, zoonimik, rang va raqam komponentli frazeologik birliklarni tahlil qilar ekan, iboralar xalq tafakkuri madaniyati va mentalitetinign muhim xususiyatlari va qimmatli ma'lumotlar manbai sanalganligi uchun, xalqimizning azaliy milliy udumlari, rivoyatlari, taomillari, urf-odatlar, odob-axloq, turmush tarzi va ramzlar haqidagi tasavvurlari inobatga olinib, frazeologizmlarni etnik, semantik va tadqiqot o'zbek tilshunosligida etnofrazeologiya sohasining rivojiga hissa bo'lib qo'shiladi.

O'zbek xalqi ona sutini azaldan ollohning in'omi deb hisoblab kelgan. "Sut" gastronomik frazeologizmlar inson ongida sof va toza mahsulot sifatida gavdalanadi. O'zbek xalqi orasida sutga suv qo'shish haqida bir necha ibratli hikoyalar bo'lib ularida sutga suv qo'shish katta gunohligi uqtirilgan. Qancha go'daklar sut bilan o'sadi. Qancha bemorlar sutli ovqat yeb shifo topadi. Sut esa oqlik, soflik, rozilik, mehr kabi tushunchalarni o'zida mujassamlashtirgan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'zbek lingvomadaniyatida sut gastronomik kodli frazeologizmlarning aksariyati inson xarakterini tasvirlashga xizmat qiladi. Masalan, sutdek oppoq iborasi biror kimsa yoki narsaning beg'ubor va pokligini anglatadi. Odatda, inson xarakteri ko'pincha sutning tozaligi va oqligi bilan muqoyasa qilinadi. Shuningdek, sutdek oppoq iborasidan kishining begunoh ekanligini ko'rsatishda ham foydalaniladi.

Ona suti og'ziga keldi frazeologizmi uzoq vaqt hordiqsiz mehnat qilishni bildirsa, yana biri qattiq charchashni ifodalaydi. Sut azaldan eng to'yimli ozuqa sanaladi, lekin uni suv bilan aralashtirib yuborilsa, sutning kuchi ketib, u to'yimlilik xususiyatini yo'qotadi.

Ona suti og'zidan ketmagan frazeologizmi o'zbeklarning o'ziga xos tabiatini ochib berishga yordam beradi. Ushbu frazeologizmida inson xarakterini ya'ni hali yosh, tajribasiz insonlarga nisbatan ishlatiladi.

1. – Afv etasizlar, urushga manavinaqa ona suti o'zidan ketmagan go'daklarni jo'natishadi. (Xolidiy Husayniy "Shamol ortidan yugurib" Toshkent-2016).

2. "...Har bir ona suti og'zidan ketmagan tentak gimnazistni bir "ozitqi" deb bilardi". (M.M.Yo'ldoshev "Cho'lponning badiiy til mahorati" ("Kecha va kunduz" romani misolida). NDA-T:2000)

Sut puli – qalin puli, ya'ni qiz uzatilayotganda, uni oq yuvib, oq tarab shu qizni katta qilgan va voyaga yetkazgani uchun ota-onaga to'lanadigan pul. Bu qalin puli berilishi o'zbeklarning urf-odatlariga xos bo'lgan xususiyat bo'lib, madaniylik va milliylikni anglatadi. Sut puli— nikoh to'yi bilan bog'liq odat, ba'zi joylarda "qalin puli" ham deyiladi. Sut puli paydo bo'lishi qadim o'tish davriga borib taqaladi. Bu davrda nikohdan so'ng kelinni yashash uchun kuyov xonadoniga olib ketish rusum bo'lgan.

1.– Unda sut pulini kimdan olaman? - Sut pulini ham mendan olasiz, xotiringiz jam bo'lsin. (Erkin Malik "Shaytonvachchaning nayranglari").

2. - Ha endi sut puli deydi, qalin puli deydi. Bir xillar qizini turmushga berayotganida bir nimali bo'lib qolsam deydi. (Nuriddin Ismoilov "Tabib" Toshkent-2015).

Sutdek oppoq frazeologik iborasi biror kimsa yoki narsaning beg'ubor va pokligini anglatadi. Odatda, inson xarakteri ko'pincha sutning tozaligi va oqligi bilan ifoda qilinadi. Shuningdek, sutdek oppoq iborasidan kishining begunoh ekanligini ko'rsatishda ham foydalaniladi.

1. Singlim go'zal bir sanam yetaklab kelayotgan edi, uning ta'rifiga til ojiz! Ayniqsa, oynning sutday oppoq nurida uning chehrasi boshqacha ko'rindi. (Nuriddin Ismoilov "O'limga mahkum qilinganlar").

2. *Munday qaragam, yuzi sutdek tiniq, qop-qora sochlari yelkasiga yoyilgan qiz kumush patnischa ko'tarib kelyapti. (O'tkir Hoshimov, "Ajdarning talvasasi", Toshkent-2016).*

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar juda katta nazariy-amaliy materialni o'z ichiga olgan, ammo ushbu ilmiy ishlarning umumiy tahlili ularning bugungi kunda yetarli emasligini ko'rsatadi. Ayniqsa, gastronomik leksemalarning frazeologik birliklar doirasida keng tadqiq qilinmaganligi, gastronomik komponentli frazeologik birliklarning leksik-semantik, semantik-struktur xususiyatlarini kengroq yoritilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Butun dunyo tillarida frazeologik iboralar shaxslarning obrazli xususiyatlarini ochib berishda ishlatiladi va yuqori konnotativ salohiyatga ega. O'zbek tillarining frazeologik lug'atlarini kuzatish jarayonida xalqlar dunyoqarashi bilan bog'liq frazeologizmlarning ko'p ekanligi ham buning yaqqol dalilidir. Bunday frazeologizmlarning ko'pligi, ularning yorqin majoziy obraz xususiyati tilshunos va leksikograflarning frazeologiya fondining ushbu qismiga qiziqishini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamatov A, Boltaeva B. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy va semantik pragmatik tadqiqi. Mongrafiya. – Toshkent, 2018.
2. Raxmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, T., 1996.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Академия, 2001.
4. Усманова Ш. Лингвокультурология. Дарслик. –Тoshkent, 2019
5. Jumayeva Z.Sh. Frazeologik birliklarning semantic va lingvokulturologik tadqiqi: Filol.fan. fals.dokt.(PhD) diss. – Jizzax, 2021.
6. Berdiyev H, Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. Toshkent: 1984.
7. Mamatov A, O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari, Toshkent, 1999.
8. Shakirova Nodiraxon. "Frazeologizm-tilshunoslikning muhim bir bo'lim". Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №5 156-b.

UO'K 81-119

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZOOLEKSEMALI MAQOLLARNING EKVIVALENTLIK XUSUSIYATLARI

O.P.Uralova, PhD, dots., Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zooleksemali maqollarning ikki tildagi ekvivalentlik xususiyatlari o'rganilgan. Ingliz va o'zbek tillarida maqollarning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari chog'ishtirildi va ilmiy asoslandi.

Kalit so'zlar: maqol, zooleksema, ekvivalent, chog'ishtirish, mintalitet.

Аннотация. В данной статье изучаются особенности эквивалентности пословиц с зоолексемами английского и узбекского языков на двух языках. Сравнены и научно обоснованы сходные и разные аспекты пословиц в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: пословица, зоолексема, эквивалент, сочетание, менталитет.

Abstract. This article studies the features of the equivalence of proverbs with zoolexemes in English and Uzbek languages in two languages. Similar and different aspects of proverbs in English and Uzbek languages are compared and scientifically substantiated.

Key words: proverb, zoolexema, equivalent, combination, mentality.

Kirish. Ingliz va o'zbek tillaridagi it zoonimi qo'llanadigan o'xshatishlarni o'zaro qiyoslasak, ikki millat olam milliy manzarasida ham itning deyarli bir xil konzeptosferani tashkil qilishiga guvoh bo'ldik. Biroq odamning itga munosabati(5-qism)dagi itday otib tashlamoq, itday xor qilmoq kabi iboralar ingliz tilida uchramaydi. Sababi inglizlar itlarini asosan o'zlari yashab turgan xonalar ichida boqishadi. "Itdek xor bo'lmoq" iborasi ular uchun biroz erish tuyuladi. Tarjimaning nozik jihatlari shundaki, bir xalq mentalitetida normal hisoblangan xolat ikkinchisiga mutlaqo tushunarsiz tuyulishi mumkin. Shu o'rinda tarjima tilining olam milliy manzarasidan habardor bo'lish nihoyatda muhimdir. Shuningdek, inglizcha "itning tishidek toza", "it kabi mulozamat" singari idiomalar ham evropalik kishilarning it bilan o'ta yaqin munosabatidan darak bersa, "it va mushuklar yomg'iri", "it kabi hurpaygan hikoya" kabi idiomalar ingliz millatining olamni o'zgacha ranglarda tasavvur qilishini anglatadi.

Keyingi ikki tilda ham uchrovchi zoonim bu mushuk bo'lib, Mushuk ingliz tilida asosan sinchkovlik, qiziquvchanlik kabi hislatlari uchun frazeologizmlarda keng qo'llaniladi:

- **Care killed a cat** (tashvish mushukni o'ldirdi)
- **A cat has nine lives** (mushukni 9 ta joni bor).
- **Curiosity killed the cat** - (sinchkovlik, qiziquvchanlik mushukni xam o'ldiradi).
- **To live cat and dog life** – (it mushuk bo'lib yashash).

Zookomponentli paremiyalarda mustahkamlangan Sharq sivilizatsiyasi tajribasi alohida qiziqish uyg'otadi. Inson har doim o'zini va harakatlarini haqiqiy va afsonaviy tirik mavjudotlar bilan taqqoslagan. Tipik, zamondan tashqari, lokalazatsiya qilinmagan (ma'lum bir joyga bog'liq bo'lmagan) fikrlarga qaramasdan, maqol va matallardan ma'lum kommunikativ sharoitlarda foydalanish pragmatik ma'noni ifodalashga yordam beradi. Ingliz va o'zbek xalqlari batafsil mentalitetga xos paremiologik portreti zoonimli paremalarda namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida eng ko'psonli tematik guruh insonning axloqiy fazilatlarini ko'rsatuvchi guruhdir[7].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Ma'lumki, it va mushuklar sevimli uy jonivorlari hisoblanib, har bir etnos lisoniy tasvirida it va mushuk antitetik (antitetika yunoncha antitetikos so'zidan olingan bo'lib, qarama-qarshilik ma'nosini anglatadi) leksik birlik sifatida frazeologik iboralarda, paremalarda polisemik maydonni hosil qiladi [Baxronova 2015, 92]. Bu hayvonlar iboralarda o'z belgi va xususiyatlaridan uzoqlashib, nafaqat to'rt oyoqli sut emizuvchilar guruhini, balki boshqa sinfga kiruvchi konkret ob'ektlarni, hattoki insonlarni ifodalab keladi. Mushuk zoonimining epchil va chaqqonligi o'zbek tilidagi badiiy asarlarda ham uchraydi: Akbarali **mushukdek sapchib** yulakka borib koldi. Orkasiga burilib karadi (S. Ahmad. Qirq besh kun). Bunga sabab, yoshlik chog'larida, xali «karate», «ushu» degan gaplar yuk paytida Kesak mushtlashguday bulsa **mushukday sapchib**, uch-to'rt davangilga bas kela olardi (T. Malik. Shaytanat). Yana bir ayol jon **achchig'ida mushukdek sapchib**, boshka mug'ulning tomog'iga yopishdi. (Mirmuhsin. Temur Malik). So'ng taraqlab ochildi eshik, Burun tiqdi uyga avtomat. So'ng bir **sakrab misoli mushuk**, Ichkariga **kirdi uch** soldat (H.Sharipov. Bir savol). Ikkimiz bir vaktida Mushukday olmaga **tashlanamiz** (A. Ko'chimov. Bir juft olma).

Mushukning **sharпасiz, tovushsiz, pisib yurishi va ehtiyotkorligi** ham odamning hatti harakatiga (so'z birikmasi tarzida) muqoyasa qilinadi:

Hovli betida yurgan Abdushukur maxdum ko'cha eshigi tagidagi oyok; sharpasini sezib, maxsykalishda **mushukday tovushsiz** qadam bosib kelib, eshikni ochdi (Y. Sulaymon. Armon). Yarim soatlardan so'ng xujraga **mushukday sharпасiz, sassiz** kirib bordim (N. Eshonkul. Qora kitob). Oldinda chirok; tutgan onasi, orqasida charm paltosining o'ng cho'ntagiga qo'l solgan, **mushukdek** ehtiyotkorlik bilan qadam bosayotgan shapkali... (O' .Hoshimov. Tushda kechgan umrlar). Aksariy amirlar ila sizning otingizdan so'zlashib, ishni bitirib kuyg'onmen, - dedi **mushukdek pusib** Berdibekning oldiga etib borganda Tug'libiy (**N. Kobul**. Buyuk To'ron amiri yoxud akl va kilich). Jamshid? - **Asadbek** shunday deb qaddini sal ko'tardi. - Nega **mushukka o'xshab pisib yuribsan?** (T. Malik. Shaytanat). To'raqul butalar **tagida mushukdek sharпасiz yurar**, mevalarni ko'llari va xatto lablari bilan uzib olardi (A. Kuchimov. Baland tog'lar ostida). Mushukning yalab yulqab suykalishi esa ko'pincha adabiyotimizda ibosiz ayollarning o'zini tutishiga ham muqoyasa qilinadi:

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). *Suykalmok, yalab yulqamok.* Erkalaniy yopishavermok, keragidan ortik; mexribonchilik qilmoq. Bor umidi puchga chikkan juvon Asqaralibekka yaqinlashdi, **mushukday suykaldi** (B. M. Ali. Ko'kto'nilar). Ingliz tilida rubbing like cat – mushukka o'xshab suykalmoq iborasi mavjud unda ham mushukning suykalishi ayolga qiyoslanadi: She was rubbing like a cat around Brendan.(K.Martin. Natchez Flame). Mushuk zoonimi nafaqat o'zbek tilida balki ba'zi Evropa tillaridagi FBlarda ham salbiy ma'noda qo'llanishi mumkin. Masalan tilshunos olim Dirlabo Baxronova Perro – It va Gato – mushuk zoonimining ispan tilidagi frazeologizmlarda islatilishi va turli salbiy ma'nolarda kelishini quyidagicha ko'rsatib beradi: 1) persona despreciable (razil odam); 2) hombre tenaz, firme y constante en alguna opinión oempresa (biror fikri yoki maqsadida qattiq turib olgan bir so'zli, qat'iyatli kishi). Ispan tilida o'zbek tilidan farqli o'laroq rod kategoriyasi mavjud. Jenskiy roddagi perra zoomorfizmi ham quyidagi semalarni bildirib keladi: 1) prostituta (fohisha); 2) rabieta de niño (bolaning bir pasda o'tib ketadigan injiqligi); 3) embriaguez, borrachera (piyonistalik, ichkilikbozlik) kabi xarakter -xususiyatlar lug'atlarda aks etgan[2].

Gato zoomorfizmi ham kishilar xarakteriga ko'chganda quyidagi xususiyatlarni bildirib keladi:

1) ladrón, ratero que hurta con astucia y engaño (aldash va firibgarlik yo'li bilan o'g'rilik, kissavurlik qiladigan kishi, o'g'ri);

2) hombre sagaz, astuto (ziyrak, farosatli; ayyor odam);

3) hombre nacido en Madrid (poytaxtda tug'ilgan odam); Salvador va Meksikada.

4) persona que sirve como criado (xizmatkor sifatida ish yurituvchi kishi).

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ingliz tilida “A cat has nine lives” frazeologizmi o'zbek tiliga “mushukning to'qqizta joni bor” deb tarjima qilinadi. O'zbek tilida bu iboraning ekvivalenti yo'qligi bois tarjimon mazkur ibora ma'nosini tarjimada so'zma-so'z berishga harakat qilgan.

- Tybalt. *What wouldst thou have with me?*

- Mercurito. *Good king of cats, nothing but one of your nine lives; that I mean to make bold withal, an, as you shall use me hereafter, dry-beat the best of eight...*[Shakespeare][1].

Muxtaram mushuklar sultoni istagim sizning to'qqiz joningizdan atiga bittasi xolos. Keyin ijozat etsangiz qolgan sakkiztasini xam bitta bittalab kesib olsam qilichingizni qulog'idan tutib tortasizmi?

qilichim qulog'ingizga yetib qolmasin tag'in [Шекспир]. Mazkur frazeologizm qo'llangan "mushuk" zoonimi ingliz tilida – qo'rqmas, chapdast va joni temirdan degan ma'nolarni anglatadi. Ammo o'zbek kitobxoni uchun bu ibora biroz tushunarsiz. Shu o'rinda mazkur zoonimni – "jonigiz qirqta bo'lsada hozircha bittasini keyin ijozatingiz bilan qolganlarini bittalab qilichdan o'tkazsam" deb tarjima qilish ham mumkin edi. Sababi inglizlarda mushukning to'qqizta joni bo'lishi inglizlarning olam milliy manzarasida yorqin tasavvurni hosil qilsa, o'zbek kitobxoni "qirqta jon"ni aniqroq tushungan bo'lardi[3].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa o'rinda, shuni ta'kidlash kerakki, zoonim komponentli maqollar xalqning kundalik hayotning uzoq tarixi, sevimli mashg'ulotlari va madaniy aloqalari, urf-odatlar va an'analari, ruhiy, mental tabiatida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Honeck, R. A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom. – USA.: Lawrence Erlbaum, 1997. – 277p.
2. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. -T.: O'qituvchi, 1990. - 303b.
3. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – T.: Mehnat, –2000. –398 b. 4. Marvin, D.E. Antiquity of Proverbs. - New York and London: G.P Putnam Sons, 1922. –103 p.
4. Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида "оила" бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фанлари фалсафа д-ри... дисс. – Самарканд, 2021. – Б.25.
5. Бакиров П.У. Семантика и структура номинацентрических пословиц (на материале русского, узбекского и казахского языков). – Ташкент: Фан, 2006. – 297 с.
6. Uralova, O. P. Q. (2021). Lexico-semantic features of the proverbs by the names of beverages and vegetables in english, russian and uzbek languages. Theoretical & applied science учредители: теоретическая и прикладная наука, 12, 1165-1169
7. Uralova Oysuluv Poyan qizi. "Adequate characteristics of English and Uzbek proverbs with zoocomponent" International conference of natural and social humanitarian sciences" 21.01.2024/ universalconference.us.

UO'K 808.3

INGLIZ TILINING YANGI RIVOJLANISH DAVRIDA SO'Z O'ZLASHISHI JARAYONI

V.A.Vositov, f.f.d., dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada XVI asrdan ingliz tiliga boshqa tillardan so'z o'zlashishi, o'zlashma so'zlarning tavsifi, shuningdek ularning ksenizm (to'liq va qisman), o'zlashma (to'liq va qisman), ekzotizm, snobizm, varvarizm, chet so'z kabi turlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turkiy so'zlar, o'zlashma so'z, geografik, Usmoniylar imperiyasi, varvarizm, chet so'z.

Аннотация. В статье анализируются заимствование слов из других языков в английский с XVI века, описание заимствованных слов, а также их ксенизм (полный и частичный), заимствованные слова (полная и частичная), экзотизм, снобизм, варварство, анализируются иностранные типы, такие как слова.

Ключевые слова: Турецкие слова, заимствованные слова, географическое, Османская империя, варварство, иностранные слов.

Abstract. The article analyzes the borrowing of words from other languages into English from the 16th century, the description of borrowed words, as well as their xenism (full and partial), borrowed words (full and partial), exoticism, snobbery, barbarism, foreign types.

Key words: Turkic words, foreign words, geographical, Ottoman Empire, barbarism, foreign words.

Hozirgi davr tilshunosligida tilning ijtimoiy tabiatini tashkil qiluvchi tizim uning rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy omildir. Dunyoda yoki ma'lum ijtimoiy guruhda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning lug'at tarkibida aks etishi tilning jamiyat hayoti bilan aloqasi tufayli sodir bo'ladi. Ingliz tilining yangi rivojlanish davrida XVI asrdan boshlab boshqa tillardan so'z o'zlashdi. Masalan, ingliz tiliga birinchi yapon so'zining kirib kelishi XVI, xitoycha XVII, koreyscha XIX asrda sodir bo'lganligi ro'yxatga olingan [5, 635]. O'zlashgan yaponcha, xitoycha va koreyscha so'zlar o'sha xalqlarning yashash tarzi, rasm-rusumi, birdamligi, tibbiyoti, ovqatlanish madaniyati va milliy taomlari tushunchasini bildiradi. Ingliz tili lug'atida til aloqalari natijasida 979 ta xitoy, 613 ta yapon va 26 ta koreyscha so'zlar o'zlashgan [5, 635].

So'z o'zlashtirish jarayoni geografik joylashuvi yaqin davlatlar tillarida, tabiiyki oson kechgan. Usmoniylar imperiyasi va sharqiy O'rta yer dengizi atrofida joylashgan sharqiy davlatlar tillaridan yangi grek tilining kibr dialektiga o'zlashgan turkiy so'zlarning so'z turkumlari va mavzuiy guruhlari bo'yicha izlanishlar olib borgan E.E.Ujininning ta'kidlashicha, ingliz tiliga ko'proq ot turkumiga oid so'zlar o'zlashgan [6, 9]. O'zlashgan ot turkumiga oid so'zlar orasida kundalik hayotda, qishloq xo'jaligida, folklorida qo'llaniluvchilar 18.9% ni tashkil etadi.

Tilshunoslikda o'zlashma so'z, ekzotizm, ksenizm, chet so'z tushunchalari keng qo'llaniladi. Ular o'rtasida farq bor yoki yo'qligini mazkur masala yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borgan ko'plab rus va o'zbek tilshunoslarida bir tushunchani ifodalashini aytib o'tishadi. A.Hojiyev o'zining "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati"da o'zlashma so'zni "O'zga tildan qabul qilingan so'z. Mas., rus tilidan va rus tili orqali qabul qilingan *telefon, mayka, kabinet, adres, gazeta, planeta* kabi so'zlar" [11, 115-116], ekzotik leksikani "O'zga tillardan o'zlashgan, nutqqa alohida bir kolorit berish uchun qo'llaniladigan so'z va iboralar" [11, 110], chet so'zlar yoki varvarizmni "Ona tiliga o'zlashmagan, o'zga til hodisasi sifatida qo'llangan so'z va iboralar, varvarizmlar, odatda, o'zga yerga xos rasm-odatlarini tasvirlashda, mahalliy koloritni yaratishda foydalaniladi: *madam, missis* va b. *Ich, madam, potom gulyatga boramiz* (Oybek)" [11, 25], deb ta'riflaydi.

Rus tilshunos olimi I.R.Galperin o'zining "Stylistics" kitobida o'zlashma so'z, varvarizmlarning stilistik xususiyatlariga to'xtalgan [1, 79-85]. Olimning ta'kidlashicha, ingliz tili lug'at tarkibida ko'p miqdorda varvarizmlar hamda to'liq assimilyatsiyaga uchramagan chet so'zlar mavjud. O'zlashgan so'zlar ingliz badiiy adabiyotining rivojlanishida alohida o'rin tutadi va hozirda ular ingliz tili lug'at tarkibining asosiy qismini tashkil etadi, deydi I.R.Galperin.

O.S.Axmanova ham "Lingvistik terminlar lu'gati"da o'zlashmani "yangi tushunchalarni ifodalash, mavjudlarini yanada farqlash va ilgari noma'lum bo'lgan obyektlarni nomlash uchun boshqa tilning leksik boyligiga murojaat qilish" [3, 150], ekzotik leksikani "Unchalik ma'lum bo'lmagan tillardan, odatda, hind-yevropa tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar va iboralar bo'lib, nutqqa o'zgacha kolorit berish uchun ishlatiladi" [3, 214, chet so'zni esa "qabul qiluvchi tilda kam ishlatiluvchi so'zlar" [3, 214] sifatida izohlaydi. Shuningdek, olima begona so'zga ham alohida e'tibor berib, uni "chet so'z sifatida yaqqol ajralib turadigan o'zlashtirilmagan so'z" [3, 519], deb aytadi. Varvarizmlarni 1. Noto'g'ri shakllangan so'zlar (so'z formasi, birikmalar va b. bo'lib ular ushbu tilda amalda bo'lgan yoki tarixiy (etimologik) jihatdan asossiz bo'lgan so'z yasalishi, so'z o'zgarishi, so'z qo'shish qoidalariga mos kelmaydi. 2. O'zgalarning urf-odatlarini, hayot tarzi va mahalliy koloritni yaratishda foydalaniladigan realiyalar. 3. O'zlashgan tilda mahalliy so'zlar qatoriga o'tmagan va faqat o'ziga xos ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan chet so'z" sifatida ko'rsatadi [3, 70]. Ksenizmlar esa tilga o'zlashgan, assimilyatsiyalashmagan, begonaligi o'zlashtiruvchi tilda sezilib turadi. Masalan, rus tiliga o'zlashgan «chao» yoki «kreyzi» so'zlarini misol qilib olish mumkin. Snobizmlarni ham o'zlashgan so'zlar qatoriga kiritdik. Bunda kishilar o'zini madaniyatli, aqlli, chet tilni biladigan ko'rsatadi va nafis did yoki biron bir sohada obro'li deb davo qilib chet tiliga xos so'zlardan foydalanadi.

Masalan: *Dilfuza: Sen o'zgarib ketibsiz (Qo'lidagi sumkaga qarab.) Nima balo, chelnokchilarga o'xshab xurjun ko'tarib qopsan?* (O'.Hoshimov, 326)

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda biz o'zlashgan so'zlarni o'zga tillardan kirgan so'zlar deb aytishni lozim deb topdik. Shuningdek, o'zga tillardan kirgan so'zlarni ksenizm (to'liq va qisman), o'zlashma (to'liq va qisman), ekzotizm, snobizm kabi turlarga ajratdik. Bundan tashqari bilingvizm, diglossiya, bidialektal terminlari ham ikki til yoki dialektini egallagan shaxsga nisbatan qo'llanadi, va tabiiyki ikki tilni yoki bir tilning ikki xil lahjasini egallagan shaxs beixtiyor o'z ona tilisiga chet so'zlarni o'zlashtiradi. Shuningdek, til interferensiyasi, til konvergentsiyasi, adstrat, substrat, superstrat kabi terminlar ham til aloqalariga xos hodisalardir. O'zlashma so'zlar fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik jihatdan assimilyatsiyalashadi.

Rus tilshunoslaridan A.E.Suprun, L.G.Samotik, E.V.Marinova, A.K.Kazkenova, G.L.Zelenin, o'zbek tilshunoslaridan D.A.Kulmamatov, O.T.Xujanovalarining qarashlarida ekzotik atamasi deyarli o'zlashma so'z, chet so'z sifatida ko'rsatiladi. Ular bu terminlar o'rtasidagi aniq farqlarga to'xtalmaydi.

So'z o'zlashtirish masalasi o'zbek tilshunoslari diqqat markazida ham alohida o'rin tutadi. Rus ish yuritish yodgorliklaridagi sharqiy ekzotizmlar masalasida O.T.Xujanova ilmiy tadqiqot olib borib, rus tilida Rossiya-Sharq diplomatik yozishmalarini o'rnatishda rus va sharqiy tillarning o'zaro aloqasi va bir-biriga ta'sir etishiga olib kelishi, rasmiy diplomatik munosabatlar ma'lum to'plamlarda aks etishi, to'plamlarda mavjud bo'lgan hujjatlar: gramotalar, otpiskalar, hisobotlar, arznomalar, davlat hukmdorlari sovg'alarining ro'yxatlari va surishtirish nutqlari ko'rsatilgan davr rus tili lug'at tarkibida mavjud bo'lgan sharqona ekzotizmlarni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qilishini ta'kidlagan [10, 12]. Ekzotizmlarga bag'ishlangan ilmiy ishlar tahliliga tayangan holda izlanuvchi O.T.Xujanova quyidagi xulosaga keladi: [10, 11]

1) ekzotizm deganda qabul qiluvchi tilning o'rni, vaqti va shartlariga qarab moslashib va assimilyatsiyalashib o'zlashgan, shaklini o'zgartirgan leksikani tushunish kerak;

2) ekzotizmlar tavsifi xususida olimlarning fikri asosan biri-biriga to'g'ri keladi, chunki ular haqiqatan ham rus tilida so'zlashuvchilarga notanish, o'ziga xos hodisalar va tushunchalarni bildiradi;

3) ekzotizmlar, milliy tarixiy koloritni ifodalagan holda, xohlagan tilda qo'llanilishi mumkin;

4) ekzotizmlar periferik leksika fondini to'ldirgan holda, okkazonal tarzda qo'llanilishi ham, qabul qiluvchi til tizimiga kirishi ham mumkin;

5) XVI–XVIII asrlar rus rasmiy yozma yodgorliklarida mavjud bo'lgan sharqona ekzotizmlar monografik planda maxsus lingvistik tahlilga jalb qilinmagan.

Agar biz O.T.Xujanova fikriga to'liq qo'shilsak, unda o'zlashma so'z va ekzotizm tushunchalari bir-biriga mazmun jihatdan aynan yaqindir. Professor D.S.Kulmamatov Rossiya-Sharq diplomatik yozishma hujjatlar to'plamidagi gramota, otpiska, ro'yxatli hisobot, arznoma, ro'yxat, surishtiruv nutqlari kabilarga to'xtalib, ularning har birini alohida izohlaydi [4, 22]. So'z o'zlashtirishning hozirgi vaqtdagi holati bo'yicha tilshunos olim professor M.E.Umarxo'jayev quyidagilarga to'xtalgan: Ko'p tillarda chet tillardan so'z o'zlashtirish intensiv davom etmoqda va kod ko'paymoqda. Shu bilan birga tekst qisqarmoqda. Bu tabiiy, chunki faqat ko'pchilik jamoa uchun tanish bo'lgan belgilargina saqlanib qoladi [9, 31]. Shu o'rinda aytish kerakki, o'zlashma so'z, realiya, varvarizm, ekzotik leksika kabilarda chet so'zlarning turi sifatida e'tirof etilishi mumkin. Negaki, ularning barchasi o'zlashtiriladi va qabul qiluvchi til egasi chet so'zi sifatida, qolaversa, chet tildan kirgan yangi (neologizm) so'z deb qaraydi. Bundan tashqari, tilda qo'llanma so'zlar ham borki, ular ham o'zlashma so'z xususiyatiga ega. Fikrimizning isboti sifatida aytamizki, professor N.Ulukov ilmiy manbalarda o'zbek tilida uchraydigan chet tillarga mansub so'zlarni 1) o'zlashma so'zlar, 2) qo'llanma so'zlarga bo'ladi [8, 184-185]. Qo'llanma so'zlarni kommunikativ va uslubiy vazifasiga ko'ra ikki turga bo'ladi: 1. Ekzotik leksika yoki ekzotizmlar. 2. Kiritma so'z va iboralar [7, 88]. Ekzotizmlar o'zbek tiliga tarjima qilingan adabiyotlarda yoki chet el xalqlari turmushi haqida hikoya qiluvchi asarlarda uchraydi. Ekzotik leksikani o'zbek matnlariga kiritishdan maqsad o'sha asarda hikoya qilinayotgan xalqning turmushi, odatlari, etnografiyasi, til xususiyatlari haqida ma'lumot berishdir. Ekzotik leksika boshqa xalqlarning turmushi, uy jihozlari, rasm-odatlari, kiyim-kechaklari va boshqalar haqida ma'lumot tashiydi [7, 88]. Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, o'zlashma so'z bevosita va bilvosita til aloqasi orqali umumiy o'zlashtirish jarayoni mahsuli, ekzotik leksika esa qabul qiluvchi tildagi shu so'zni ifodalovchi tushunchalar majmuidir.

O'zlashtirish jarayonida nafaqat so'z, balki frazeologik birliklar ham o'zlashtirilishi mumkin. Masalan, Sh.Shobdurahmonov va bir qator tilshunos olimlar hamkorligida yozilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" nomli kitobida frazeologiyaning asosiy qismi o'z qatlamga oid frazeologizmlardan iborat, o'zlashgan qatlam kam miqdorni tashkil etadi, deb ko'rsatiladi [12, 144]. Frazeologizmlarni o'zlashtirish, bir tomondan, juda kam bo'lsa, ikkinchi tomondan frazeologizmlar o'zga tildan aynan o'zicha emas, balki kalkalab o'zlashtiriladi.

Mazkur maqolamizda biz ingliz-turkiy tillar aloqasining tarixiy-lingvistik shart-sharoitlarini tadqiq qilishni ham o'z oldimizga vazifa qilib belgilaganmiz. Ingliz-turkiy tillar aloqalari, albatta, ikki tomonlama sodir bo'lgan. Turkiy tillar faqat ingliz tilidan so'zlarni o'zlashtiribgina qolmay, balki unga o'zlashtirish uchun imkoniyat ham bergan. Bu masala bo'yicha mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda ushbu aloqalarni faqat ingliz tilining turkiy tillarga ta'siri kuzatilgan deb qarab, olimlar til aloqasiga bir tomonlama yondashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Galperin I.R. Stylistics. – Moscow. 1971. – Pp. 79-85.
2. Herbert R.I. English Loanwords in Modern Turkish. Ural-Altaische Jahrbücher. – Wiesbaden: 1967, Band 39, Heft 1-2.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 150.
4. Кулматов Д.С. Среднеазиатские дипломатические документы и их русские переводы XVII в. (Грамоты. Челобитные.). – М.: МПГУ, 1994. – 7 с; Кулматов Д.С. Среднеазиатские дела Посольского приказа как источник для истории русского языка. – Автореф. дисс. д-ра филол. наук. – М.: МПГУ, 1995. – 22 с.
5. Мирзанова Р. Ф., Болотова Е. В. Восточные лексические заимствования в современном английском языке. Вестник Башкирского университета. 2020. Т. 25. №3. 635.
6. Ужинин Е.Е. Турецкие заимствования в языках восточно-средиземноморского ареала (языковые контакты на территории Османской империи): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Москва: 2008. – С. 9.
7. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б. 88.
8. Улуков Н. "Мехробдан чаён" романида қўлланган арабий, форсий киритмаларнинг вазифаси ва услубий хусусиятлари. Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. 2-2021 Iyun. – Б. 184-185.
9. Умархўжаев М.Э. Умумий тилшунослик. 2010. – Б. 31.
10. Хужанова О.Т. XVI–XVIII асрлар рус иш юриштиш ёдгорликларидаги шарқий экзотизмлар: Филол.фан.бўйича фал.докт...дисс. автореф. – Тошкент: 2020. – Б. 12.
11. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Т. 1985. – Б. 115-116.
12. Шобдуррахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиёв А. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. I қисм. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 144.

SHE'RIYATDA OBRAZ VA OBRAZLILIK

M.D.Xakimova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Obraz va obrazlilik she'riyatning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, shoirlar o'z o'quvchilariga his-tuyg'ular, g'oyalar va tajribalarni etkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola she'riyatdagi obraz va obrazlarni ilmiy tadqiq qilish, ularning o'quvchilarga kognitiv, hissiy va estetik ta'sirini o'rganadi. Psixologiya, nevrologiya va adabiyotshunoslik kabi sohalaridagi fanlararo tadqiqotlarga tayangan holda, ushbu maqola she'riy ifoda kontekstida til, idrok va tasavvur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Obraz va obrazlilik, she'riyat, kognitiv ishlov berish, hissiy munosabat, estetik tajriba.

Аннотация. Образ и образы являются фундаментальными компонентами поэзии, служащими средством, с помощью которого поэты передают эмоции, идеи и переживания своим читателям. Эта статья углубляется в научное исследование образа и образности в поэзии, исследуя их когнитивное, эмоциональное и эстетическое воздействие на читателей. Опираясь на междисциплинарные исследования в таких областях, как психология, нейробиология и литературоведение, эта статья призвана пролить свет на сложные отношения между языком, восприятием и воображением в контексте поэтического выражения.

Ключевые слова: образ, образность, поэзия, когнитивная обработка, эмоциональный отклик, эстетический опыт.

Abstract. Image and imagery are fundamental components of poetry, serving as the vehicles through which poets convey emotions, ideas, and experiences to their readers. This article delves into the scientific exploration of image and imagery in poetry, examining their cognitive, emotional, and aesthetic impacts on readers. By drawing upon interdisciplinary research from fields such as psychology, neuroscience, and literary studies, this article aims to elucidate the intricate relationship between language, perception, and imagination in the context of poetic expression.

Keywords: Image, Imagery, Poetry, Cognitive Processing, Emotional Response, Aesthetic Experience.

Kirish. She'riyat badiiy ifodaning eng qadimiy turlaridan biri sifatida asrlar davomida inson tasavvurini o'ziga rom etib kelgan. She'riyat zahirida tilning his-tuyg'ularni uyg'otish, fikrni qo'zg'atish, zamon va makon chegarasidan oshib ketgan jonli ruhiy obrazlar yaratish qudrati yotadi. Ushbu she'riy alkimyoning markazida obrazlardan foydalanish - o'quvchining ko'z o'ngida rasmlarni bo'yash uchun so'zlarni badiiy manipulyatsiya qilishdir.

She'riyatdagi obrazlilik shunchaki obrazlashdan ko'ra ko'proq; bu she'riy ifodaning tamal toshi, shoirlar o'zlarining chuqur fikrlari, his-tuyg'ulari va kechinmalarini yetkazish vositasidir. Tabiat manzaralarini jonli obrazlash, hissiy taassurotlarni uyg'otish yoki mavhum tushunchalarni o'rganish orqalimi, she'riyatdagi obrazlar tasavvurga kirish eshigi bo'lib xizmat qiladi, o'quvchilarni dunyoni yangicha ko'rish, eshitish, hidlash, tatib ko'rish va teginishga chorlaydi. va kutilmagan usullar.

She'riyatdagi obraz va obrazlarni ilmiy tadqiq qilishda biz til, idrok va idrok o'rtasidagi ajoyib o'zaro ta'sirga sayohatga chiqamiz. Psixologiya, nevrologiya va adabiyotshunoslik fanlaridan olingan ma'lumotlarga tayangan holda, biz she'riyatdagi obrazlarning inson ongiga qanday ta'sir etishi, fikrimiz, his-tuyg'ularimiz va estetik hissiyotlarimizni shakllantirish sirlarini ochishga intilamiz.

She'riyatdagi obrazni qayta ishlash asosidagi kognitiv mexanizmlarni o'rganish orqali biz she'riy tilning miyaga ta'sir qilish usullarini, idrok, xotira va hissiyot bilan bog'liq neyron tarmoqlarni faollashtirishni maqsad qilganmiz. Empirik tadqiqotlar va nazariy tahlillar orqali biz o'quvchilarning she'riy matnlarga hissiy va estetik munosabatini shakllantirishda obrazning rolini yoritishga intilamiz.

Bundan tashqari, biz shoirlar tomonidan qo'llaniladigan turli xil obrazlarni o'rganamiz - vizual va eshitishdan tortib hid, ta'm va teginish - va har bir obraz turi she'r o'qishning umumiy estetik tajribasiga qanday hissa qo'shishini ko'rib chiqamiz. Turli adabiy an'analar va tarixiy davrlardagi obrazlarga boy she'riyat namunalarini ko'rib chiqish orqali biz she'riyatdagi obrazning umumbashariy jozibadorligi va bardavom qudratini chuqurroq anglashimizga umid qilamiz.

She'riyatda obrazni kognitiv qayta ishlash:

Inson miyasi murakkablik mo'jizasi bo'lib, juda ko'p miqdordagi hissiy ma'lumotlarni sharhlash va atrofimizdagi dunyoning murakkab aqliy tasavvurlarini yaratishga qodir. She'r o'qish haqida gap ketganda, bu ajoyib kognitiv mexanizm ishga tushadi, bu esa o'quvchilarga shoir so'zlaridan jonli obrazlarni uyg'otib, aqliy simulyatsiya jarayoniga kirishish imkonini beradi.

Kognitiv psixologiyadagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, she'riyatdagi obrazlar vizual idrok etishda ishtirok etadigan o'xshash neyron tarmoqlarni faollashtiradi. O'quvchilar she'rda "daraxtlar orasidan oqayotgan oltin quyosh nuri" yoki "daryoning muzli suvlari" kabi tavsifiy tilga duch kelganlarida, ularning miyasi avtomatik ravishda obrazlangan sahnalarni aks ettiruvchi aqliy obrazlarni yaratadi. Funktsional magnit-rezonans tomografiya (fMRI) kabi neyroimaging usullaridan foydalangan holda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, miyaning vizual ishlov berish bilan bog'liq joylari, masalan, oksipital korteks, odamlar aqliy obrazlash vazifalari bilan shug'ullanganda faollashadi.

Bundan tashqari, she'riyatdagi obrazning jonli va o'ziga xosligi she'riy matnlarning hissiy ta'siriga va esda qolishiga ta'sir qilishi mumkin. Psixologlar uzoq vaqt davomida aqliy obrazning his-tuyg'ularni uyg'otish va kuchli fiziologik reaksiyalarni keltirib chiqarish kuchini tan olishgan. O'quvchilar hissiy obrazlarga boy she'rga sho'ng'ishganda, ular nafaqat obrazlangan sahnalarni tasavvur qilishadi, balki ular bilan bog'liq his-tuyg'ularni visseral darajada his qilishadi. Chunonchi, gullab-yashnagan gullarning hidi yoki to'lqinlar to'lqinlari tovushini uyg'otuvchi she'r o'quvchida sog'inch, sog'inch yoki xotirjamlik tuyg'ularini uyg'otishi mumkin.

Qolaversa, she'riy tildan aqliy obrazlar yaratish harakati o'quvchidan kognitiv kuch va tasavvurni talab qiladi. O'quvchilar shoir tasavvuridagi murakkab manzaralar bo'ylab sayr qilar ekan, taqdim etilgan obrazlarni tushunish uchun o'z xotiralarini, kechinmalari va madaniy birlashmalariga tayanishi kerak. Ushbu aqliy simulyatsiya jarayoni nafaqat o'quvchining matnga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, balki hamdardlik va shoirning ijodiy qarashlari bilan bog'liqlik hissini uyg'otadi.

Ko'rgazmali obrazlardan tashqari, she'riyatda ko'pincha eshitish, hid bilish, ta'm sezish, taktil obraz kabi boshqa sezgi usullari ham o'z ichiga oladi. Masalan, she'rda o'quvchining eshitish va hid bilish organlariga mos ravishda "qalay tomga tushayotgan yomg'ir tomchilarining g'amgin ovozi" yoki "dengiz havosidagi o'tkir sho'r tarangligi" obrazlanishi mumkin. Ko'p hissiy usullarni jalb qilish orqali shoirlar chuqur darajada o'quvchilar bilan rezonanslashadigan immersiv va multisensorli tajribalarni yaratadilar.

She'riyatda obrazni kognitiv qayta ishlash vizual idrok etish bilan bog'liq neyron tarmoqlarni faollashtirishni, jonli va o'ziga xos obrazlar orqali his-tuyg'ularni uyg'otishni, o'quvchining tasavvur va hissiy qobiliyatlarini jalb qilishni o'z ichiga oladi. She'riyatning inson ongiga qanday ta'sir etishi sirlarini ochish orqali biz she'riy ifoda san'atida til, idrok va idrokning murakkab o'zaro ta'sirini chuqurroq anglaymiz.

She'riyatdagi obrazlar o'quvchilarning hissiy va estetik javoblarini olish, inson tajribasi va tasavvurining chuqur qudug'iga kirish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Tilning ta'sirchan qo'llanishi orqali shoirlar o'quvchilarni ham intellektual, ham hissiy darajada aks-sado beradigan hissiyotlarga boy dunyolar yaratadilar, ularni murakkab mavzular va tuyg'ularni o'z idroklari va sezgilari ob'ekti orqali o'rganishga chorlaydilar.

She'riyatdagi obrazlilik hissiyotlarni uyg'otishning asosiy usullaridan biri uning o'quvchining his-tuyg'ularini o'ziga jalb etishi va tasavvurini uyg'otishidir. Shoirlar diqqatga sazovor joylarni, tovushlarni, hidlarni, ta'mlarni va to'qimalarni yorqin tasvirlab, o'quvchilarni uzoq mamlakatlarga olib boradigan, o'tmishdagi voqealar xotiralarini uyg'otadigan va ichki hissiy reaksiyalarni uyg'otadigan immersiv tajribalar yaratadilar. Masalan, quyosh botishining jonli ranglari yoki kuzgi barglarning mayin shitirlashi obrazlangan she'r o'quvchida ularning shaxsiy aloqalari va kechinmalariga qarab qo'rquv, hayrat yoki g'amgin tuyg'ularni uyg'otishi mumkin.

Qolaversa, she'riyatdagi obrazlar ko'pincha ramziy til vazifasini o'taydi, shoirlarga mavhum tushuncha va hissiyotlarni aniq, aniq ifodalash imkonini beradi. Metaforik va ramziy obrazlar she'riy matnlarni ma'no va murakkablik qatlamlari bilan to'ldirishi mumkin, bu esa o'quvchilarni turli darajadagi talqin qilish va asar bilan shug'ullanishga chorlaydi. Chunonchi, zamonning o'tishi yoki go'zallikning o'tkinchiligi timsoli sifatida "qurigan atirgul" obrazi qo'llangan she'r o'quvchida sog'inch, qayg'u yoki iste'fo tuyg'ularini uyg'otadi, ularning yo'qotish va o'zgarmaslik kechinmalari bilan jaranglaydi.

She'riyatdagi obrazlarning hissiy ta'siri uning estetik fazilatlarini, jumladan, ritmi, tovushi, obraziy obrazi bilan yanada kuchayadi. Shoirlar ko'pincha qofiya, metr, alliteratsiya kabi usullardan o'z so'zlarining hissiy aks sadosini kuchaytiruvchi musiqiy effektlar yaratishda foydalanadilar. Masalan, she'rning ritmik kadensi his-tuyg'ularning kechishi va oqimini aks ettirsa, tovushlar yoki so'zlarning takrorlanishi birlik va uyg'unlik hissini yuzaga keltirishi mumkin. Qolaversa, she'riyatdagi obraziy obrazlar kuchli estetik taassurot uyg'otishi mumkin, chunki o'quvchilar shoir so'zlari bilan yaratilgan obrazlarning boy gobeleniga jalb qilinadi.

Bundan tashqari, she'r o'qishning estetik tajribasi chuqur sub'ektiv bo'lib, har bir o'quvchining o'ziga xos nuqtai nazarini, kelib chiqishi va madaniy ta'siri bilan shakllanadi. Bir o'quvchi chiroyli va ta'sirchan deb topsa, boshqasi hayratlanarli yoki ilhomlantirmaydigan bo'lishi mumkin. Demak, she'riyatdagi

obrazlilikka bo'lgan emotsional-estetik munosabat o'z mohiyatiga ko'ra ravon va serqirra bo'lib, inson tuyg'ularining murakkabligi, she'riy an'ananing boyligini aks ettiradi.

She'riyatdagi obrazlilik hissiy va estetik kechinmalarning kuchli katalizatori bo'lib xizmat qiladi, o'quvchining his-tuyg'ulari, tasavvurlari va aql-idrokini til va ma'noning dinamik o'zaro ta'siriga jalb qiladi. She'riyatdagi obrazlilikning hissiy ta'sirlarni uyg'otishi va estetik kechinmalarni shakllantirish usullarini o'rganib, biz she'riy tilning inson ruhiyati va ruhiyatiga chuqur ta'sirini chuqurroq anglaymiz.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, obraz va obrazlar she'riyatning ajralmas unsurlari bo'lib, uning estetik boyligi va hissiy aks sado berishiga xizmat qiladi. Tilni manipulyatsiya qilish va hissiy tasvirlardan mohirona foydalanish orqali shoirlar o'quvchining hayolini o'ziga rom etuvchi, ta'sirchan olamlarni yaratadilar. Ushbu maqola she'riyatdagi obrazlarning kognitiv, hissiy va estetik jihatlarini o'rganib, she'riy ifoda san'atida til, idrok va hissiyot o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yoritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sabirova Z. Z. She'riyatda poetik obrazning badiiy estetik vazifasi. // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2022. — № 1 (41). — B. 169-179.
2. Sarimsokov B. Badiilik asoslari va mezonlari (Fundamentals and criteria of art), Tashkent, 2004, 54 p.
3. Yuldosheva M. Xozirgi uzbek modern she'riyatining asosii xususiyatlari (The main features of modern Uzbek modern poetry), Extended abstract of candidate's thesis, Tashkent, 2004, 155 p.

UO'K 81'367

NOMINATIV BIRLIKLARDA PREDIKATIV MUNOSABATNING AKTUALLASHISHI HAQIDA

D.Ya.Xalikova, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada nominativ birliklar va predikativ munosabat haqida so'z boradi. Nominativ birliklarning ma'nolari, gap tarkibi va predikativ munosabatning afzalliklari haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu maqola nominativ birliklar va predikativ munosabat haqida so'z boradi. Nominativ birliklarning ma'nolari, gap tarkibi va predikativ munosabatning afzalliklari haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, ushbu maqolada biz nominativ birliklar tarixiga, fan yutuqlariga nazar tashlashimiz mumkin. Maqoladagi fikrlar nafaqat yozilgan yoki ma'lumotli, balki aniq fakt va misollar bilan isbotlangan.

Kalit so'zlar: Nominativ birlik, predikativ munosabatlarning tarixi va bugungi kundagi roli.

Аннотация. Не то чтобы вторичные номинативные единицы возникли в хаотическом процессе, но возникновение этих единиц в каждом языке имеет свои особые аналогичные механизмы, которые структурно имеют внутреннюю лингвистическую основу, а организационно-внешнюю лингвистическую основу. Специфические основания для этого очевидны в содержании аналоговых моделей, обеспечивающих последовательность образования вторичных номинативных единиц, как устойчивых синтагм в языке, сначала как отдельных речевых единиц, а затем приобретающих статус единиц социальной речевой деятельности.

Ключевые слова: вторичные номинативные единицы, аналоговый механизм, внутренняя и внешняя лингвистическая основа, вопрос об объекте и субъекте.

Abstract. It is not that secondary nominative units arose in a chaotic process, but the emergence of these units in each language has its own special analogous mechanisms, which structurally have an internal linguistic basis, and organizationally have an external linguistic basis. The specific reasons for this are obvious in the content of analog models that ensure the sequence of formation of secondary nominative units as stable syntagmas in the language, first as separate speech units, and then acquiring the status of units of social speech activity.

Keywords: secondary nominative units, analog mechanism, internal and external linguistic basis, the question of object and subject.

“Nominatsiya” atamasi lotincha (nominatio), nominal, nominatsiyasi. Nomzodlik tushunchasi tushuntirishni talab qilmaydi, bugungi kunda nazariy asos va lisoniy maqomga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga vaqtda, bu nazariyaning birliklari shakllanishining umumiy tamoyillarini o'rganmoqda. Bu juda muhim, chunki tilshunoslikning nominativ holati birliklar ularni qo'llashda juda muhimdir. Leksik nominatsiya va propozitiv nominatsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Darhaqiqat, leksik nomenklatura har qanday tilning asosiy birliklarini talab qiladi tizimi, va propozitiv nomzodlik, o'z navbatida, ichida shakllanadi leksik birliklar doirasida. Til birliklari orasidagi nominativ belgilarga ko'ra, to'plam ibora va iboralar alohida ahamiyatga ega, chunki ularning ikkalasi ham nominativ xususiyatlarga ega. Garchi bularning tarkibiy qismlari birikmalar so'zlardan tuzilgan, bu so'zlar uchun xizmat qilmaydi mustaqil nominativ xususiyatlarning tavsifi, lekin shakllanishi nominativ jihatlar, ular kombinatsiyasi

natijasida hosil bo'ladi. To'plam ibora va iboralarning nominativ belgilari ham doimiy, chunki ular tilning leksik tarkibida mavjud ayniqsa tayyor shaklda. Bunday vaziyatni bilan kuzatish mumkin qo'shma so'zlar ham. Shu bilan birga, kompleksdagi so'z komponentlari ishora qiladi nominativ jihati. Umuman olganda, barcha birikmalarda nominativ xususiyat so'zlar ichki tuzilishi bilan bog'lanadi.

Nutq birliklarining nominativ-kommunikativ xususiyatlari aniq bo'lishi mumkin jumlada kuzatiladi, chunki gap nafaqat bildiruvchini bildiradi ma'noni anglatadi, balki haqiqatda berilgan ma'lumot atamasi sifatida ham ko'rib chiqiladi. Lekin buni isbotlash uchun quyidagi misollarni olaylik: Tom eshikni ochdi yo'l kengayib ketdi. Ushbu misollarda ikkala jumla ham mavjud kommunikativ funktsiyalardir. Predikativ ifoda (yoki shunchaki predikativ) predikatning bir qismi bo'lib, odatda kopulaga (yoki bog'lovchi fe'lga) ergashadigan iboradir, masalan. bo'lmoq, ko'rinmoq, paydo bo'lmoq yoki ma'lum turdagi fe'lning ikkinchi to'ldiruvchisi sifatida namoyon bo'ladi, masalan. qo'ng'iroq qilish, qilish, ism va boshqalar[1] Predikativ iboralarning eng ko'p e'tirof etilgan turlari - bu predikativ sifatlar (shuningdek, predikativ sifatlar) va predikativ nominallar (shuningdek, predikativ nominallar). Barcha predikativ iboralarning asosiy xususiyati shundan iboratki, ular "predmet"ga berilgan xususiyatni ifodalashga xizmat qiladi, bunda bu sub'ekt odatda bo'lak predmeti bo'ladi, lekin ba'zan gap ob'ekti ham bo'lishi mumkin.[2] Predikativ va atributiv iboralar o'rtasida birlamchi farq belgilanadi. Bundan tashqari, predikativ iboralar odatda gap argumentlari emas va ular odatda bo'lak qo'shimchalari ham emas. Demak, predikativ iboralar, dalillar va qo'shimchalar o'rtasida uch tomonlama farq mavjud. Predikat atamasi tilshunoslikda va uning kichik sohalarida ikkita usuldan birida qo'llaniladi. Birinchisi predikatni standart deklarativ jumladagi sub'ektdan tashqari hamma narsa sifatida belgilaydi, ikkinchisi esa uni faqat asosiy mazmundagi fe'l yoki gapning bog'langan predikativ ifodasi sifatida ko'radi. Shunday qilib, birinchi ta'rifga ko'ra, Frenk tortni yoqtiradi jumlasining predikati tortni yoqtiradi. Ikkinchi ta'rifga ko'ra, huddi shu jumlaning predikati shunchaki mazmunli fe'lni yoqtiradi, bunda Frank va tort bu predikatning argumentlari hisoblanadi. Ushbu ikki ta'rif o'rtasidagi farq chalkashliklarga olib kelishi mumkin.

Nominatsiya har bir til sohibi o'z lisoniy faoliyati mobaynida bosib o'tishi shart bo'lgan kognitiv va konseptual fazalar diskursiv-sinergetik izchilligiga asoslanuvchi faoliyat. Ikkilamchi nominativ vositaga xos umumiy lingvokognitiv asoslar nutq ontogeneziga oid diffuz nomlar, tub va yasama nominantlar uchun mushtarak sanaladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi metonimik, metaforik va konversiv nominantlarga xos kognitiv va konseptual asoslar qiyosi asosida ikkilamchi nominatsiya vositalarning ichki diskursiv-sinergetik izchilligida semantik vositalarning yetakchilik qilishi, ingliz va o'zbek tillaridagi formativ hamda endotsentrik, ekzotsentrik va idiomatik tipli kompozitiv nominantlarning qiyosidan kelib chiqib leksik vositalarga xos lingvokognitiv modellarning semantik vositalar funksional faolligida shakllangan kognitiv-diskursiv qurilmalar bilan genetik bog'liqligi ahamiyatlidir.

Ikkilamchi nominativ birliklarning paydo bo'lishi tartibsiz jarayon emas. Balki bunday birliklarning vujudga kelishi har bir tilda o'ziga xos maxsus analogik mexanizmlarga ega bo'lib, bu mexanizmlar struktur jihatdan ichki lingvistik (grammatik), tashkil topish jihatdan esa tashqi lingvistik asoslidir. Buning o'ziga xos asoslari ikkilamchi nominativ birliklarning hosil bo'lish izchilligini ta'minlovchi analogik modellarning dastlab individual nutq birligi sifatida, keyinchalik esa ularning ijtimoiy nutqiy faoliyat birligi maqomiga ega bo'lgan holda, tildagi barqaror sintagmalar sifatida tarkib topishi misolida ko'zga tashlanadi.

Ikkilamchi nominativ birliklarning quyidagi 4 asosiy turini farqlash mumkin:

1. Suffiksatsiya asosida yuzaga keladigan ikkilamchi nominativ birliklar: man+ly (mard+ona);
2. Abbreviatsiya asosida hosil bo'lgan ikkilamchi nominativ birliklar: United Nations Organisation

- UNO;

3. Semantik usulda hosil bo'lgan ikkilamchi nominativ birliklar: page – sahifa, page- varaq;
4. Kompozitiv usulda hosil bo'lgan ikkilamchi nominativ birliklar: black+board=blackboard.

Tadqiqotlarga ko'ra, suffikslarning turli xil turlari ishlatib kelingan va taklif etilgan. Suffikslar o'zining kelib chiqishiga ko'ra, ishlatilishiga ko'ra, mahsuldorligiga ko'ra, va boshqa xarakteristikalariga ko'ra turlanadi

Nutq birliklarining nominativ-kommunikativ xususiyatlari aniq bo'lishi mumkin jumlada kuzatiladi, chunki gap nafaqat bildiruvchini bildiradi ma'noni anglatadi, balki haqiqatda berilgan ma'lumot atamasi sifatida ham ko'rib chiqiladi. Lekin buni isbotlash uchun quyidagi misollarni olaylik: Tom eshikni ochdi yo'l kengayib ketdi. Ushbu misollarda ikkala jumla ham mavjud kommunikativ funktsiyalardir. Predikativ ifoda (yoki shunchaki predikativ) predikatning bir qismi bo'lib, odatda kopulaga (yoki bog'lovchi fe'lga) ergashadigan iboradir, masalan. bo'lmoq, ko'rinmoq, paydo bo'lmoq yoki ma'lum turdagi fe'lning ikkinchi to'ldiruvchisi sifatida namoyon bo'ladi, masalan. qo'ng'iroq qilish, qilish, ism va boshqalar. Predikativ iboralarning eng ko'p e'tirof etilgan turlari - bu predikativ sifatlar (shuningdek, predikativ sifatlar) va predikativ nominallar (shuningdek, predikativ nominallar). Barcha

predikativ iboralarining asosiy xususiyati shundan iboratki, ular “predmet”ga berilgan xususiyatni ifodalashga xizmat qiladi, bunda bu sub’ekt odatda bo‘lak predmeti bo‘ladi, lekin ba’zan gap ob’ekti ham bo‘lishi mumkin.

Predikativ va atributiv iboralar o‘rtasida birlamchi farq belgilanadi. Bundan tashqari, predikativ iboralar odatda gap argumentlari emas va ular odatda bo‘lak qo‘shimchalari ham emas. Demak, predikativ iboralar, dalillar va qo‘shimchalar o‘rtasida uch tomonlama farq mavjud.

Xulosa qilib aytganda, til birliklarining nominativ belgilari doimiydir holbuki, bu jihat nutq birliklari uchun vaqtinchalik. Boshqacha aytganda, nominativ xususiyat asosiy, kommunikativ xususiyat esa til birliklarining ikkilamchi belgilari. Biz buni ifodalashda ishonamiz nutq jarayonida xabar, agar biror kishi tavsifiga yaqinlashsa ichki va tashqi nutq nuqtai nazaridan masala, o‘tkazish nutq fikrlash mahsuli, so‘zga yoki boshqasiga ehtiyoj bor leksik material, keyin esa sintaktik tuzilma tanlanadi. Biroq, agar biz muammoning mohiyatini faqat tashqi nuqtai nazardan ko‘rib chiqib nutq, sintaktik tuzilmani tanlash birlamchi ma’noga ega bo‘ladi. Bu holda, inson ongida mavjud bo‘lgan gaplarning sxemalari ishlatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Алифиренко Н.Ф. Протывовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация. Фил. наук. №5. 2002.- 72-80 с.
2. Allerton, D (1979). Essentials of grammatical theory. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Ackerman, F.; Webelhuth, G. (1998). A theory of predicates. Stanford, CA: CSLI Publications.
4. Burton-Roberts, N (2016). Analysing sentences: An introduction to English Syntax. London: Longman. ISBN 9781317293835.
5. www.ziyouz.net

UO‘K 81-23+81-115

“AYOL” KONSEPTI BILAN BOG‘LIQ LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUVLAR

M.I.Xalilova, o‘qituvchi, Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Har qanday davrda ham biz uchun unutilmas, mehr-muhabbatning monumenti hisoblangan birgina obraz bo‘lib, u obrazni turli millat vakillari turlicha ifodalaydi. Xususan, ingliz tilida bu obraz “ayol” konsepti bilan ifodalanadi. Ushbu konseptni biz nafaqat ingliz klassik va zamonaviy adabiyotida, balki ingliz diniy matn namunalarida ham ko‘rishimiz hamda lisoniy yondashuvlar asosida o‘rganishimiz mumkin. “Injil”da “ayol” konseptini o‘rganish lingvistik va madaniy nuqtayi nazardan har tomonlama tahlil qilishni talab qiladi.

Kalit so‘zlar. Lisoniy yondashuvlar, kognitiv tilshunoslik, ta’rif, tavsif, talqin, ayol, itoatkor, najotkor, saxovat, mehr-muhabbat, farosat timsoli.

Аннотация. В любой стране есть только один образ любви и заботы, который считается незабываемым, и разные национальности выражают это по-разному. В частности, в английском языке этот образ представлен понятием “женщина”. Мы можем увидеть это понятие не только в английской классической и современной литературе, но и на примерах англоязычных религиозных текстов и изучить его на основе лингвистических подходов. Изучение понятия “женщина” в “Библии” требует всестороннего анализа с лингвистической и культурной точек зрения.

Ключевые слова. Лингвистические подходы, когнитивная лингвистика, определение, описание, интерпретация, женщина, послушная, спасительница, великодушная, привязанность, мудрость.

Abstract. In any era there is only one image of love and care which is considered unforgettable and different nationalities express this differently. In particular, in English this image is represented by the concept of “woman”. We can see this concept not only in English classical and modern literature, but also in examples of English religious texts and study it based on linguistic approaches. Studying the concept of “woman” in the “Bible” requires a comprehensive analysis from the linguistic and cultural point of view.

Keywords. Linguistic approaches, cognitive linguistics, definition, description, interpretation, female, obedient, savior, generosity, affection, wisdom.

Ma’lumki, “inson” konseptosferasi bilish birligi sifatida barcha tillar va madaniyatlar sohiblari uchun universal hodisadir, ayni paytda uning idrok etilishi, o‘ziga xos xususiyatlarining lisoniy voqelanishi va borliqni kategoriyalashdagi ahamiyati har bir milliy tilda o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi [1]. Y.N.Karaulov olam manzarasini tasavvur qilishda uni eksplisit usulda izohlash imkoniyati mavjud bo‘lmasa, lug‘atlar orqali ifodalangan strukturalardan foydalanish mumkinligini qayd etgan edi [2]. Turkiy tillarda XIV asrgacha bo‘lgan yozma obidalarda “inson” so‘zi uchramaydi [3]. Xususan, “ayol”

barcha millatlarda ham mehr-muhabbat, shafqat va bag'rikenglik ramzi hisoblanib va shuning bilan, har bir xalq adabiyotida aholida joy oladi. Jumladan, ingliz adabiyoti nodir durdonalarining ayrimlari to'laqonli ushbu shaxsga bag'ishlanadi va konsept darajasiga chiqa olishini namoyish qiladi. Ayol konsepti kognitiv tilshunoslikda keng muhokamalarga sabab bo'lgan mavzulardan biridir.

Prof. Sh.Safarov haqli ta'kidlaganidek, kognitiv qoliplar (konsept, obraz) bo'yicha bilimni ixchamlashtirish uchun shu konseptual tizim birliklari (freym, skript, ssenariy, geshtalt kabilar) tusini olmog'i darkor. Binobarin, lisoniy belgining ma'lum ma'noga ega bo'lishi belgining voqelik bilan to'g'ridan to'g'ri munosabatda ekanligida emas, balki belgining shakl olishi va mazmuni insonning faoliyat tajribasi bilan bog'liq. Insonning har qanday axborotni egallashi bevosita uning xotirasida saqlanayotgan oldingi tajribasi va bilimi doirasi miqyosida amalga oshadi. Har bir inson xotirasida ma'lum miqdordagi bilimlar strukturasi zaxirasi saqlanadi va aynan shu zaxira axborotni qabul qilib idrok etish vositasi rolini o'taydi. Boshqacha aytganda, har bir shaxs ongida "freymlar to'ri to'plami" mavjudki, ushbu to'plam bilim va idrok faoliyatini ma'lum ko'rinishdagi "andoza"lar asosida amalga oshishini ta'minlaydi [3].

"Bibliya"da ayolga quyidagicha ta'rif berilgan:

Ayol – itoatkor. *"Wives, submit yourselves to your own husbands as you do to the Lord. For the husband is the head of the wife as Christ is the head of the church, his body, of which he is the Savior. Now For the husband is the head of the wife as Christ is the head of the church, his body, of which he is the Savior."* [Efesliklar 5:22] "Xotinlar, Rabbiyga qanday bo'ysunsangiz, o'z erlaringizga bo'ysuninglar. Chunki Masih jamoatning boshlig'i bo'lganidek, er ham xotinning boshidir, uning tanasi, uning Najotkori. Endi Masih jamoatning boshlig'i bo'lganidek, er ham xotinning boshidir, u Najotkordir". Bu yerda nafaqat ayolning erga nisbatan itoatkor bo'lishi, balki er-ayolga, oilasiga bosh ya'ni rahbar ekanligi ta'kidlangan. Unga Robbiga bo'ysungan kabi bo'ysunish kerakligi buyuriladi. Er o'z ahli uchun najotkordir.

Ayol – oila ko'makchisi, yordamchi. Muqaddas Kitobdagi ayolning ta'rifini erkakning mohiyatini o'ylamasdan turib ko'rib chiqish mumkin emas, chunki ayol erkakdan yaratilgan: *"Then the Lord God said, 'It is not good for the man to be alone. I will make a helper who is just right for him'. ... So the Lord God caused the man to fall into a deep sleep. While the man slept, the Lord God took out one of the man's ribs and closed up the opening. Then the Lord God made a woman from the rib, and brought her to the man"* [Genesis 2:18]. "Shunda Rabbiy Xudo dedi: "Erkakning yolg'iz bo'lishi yaxshi emas. Men unga munosib **yordamchi** yarataman." ... Shunday qilib, Rabbiy Xudo odamni chuqur uyquga soldi. Odam uxlab yotganida, Egamiz Xudo odamning qovurg'alaridan birini chiqarib, teshikni yopdi. Keyin Rabbiy Xudo qovurg'adan ayolni yaratdi va uni erkakning oldiga olib keldi "[Ibtido 2:18]. Qadimgi dunyo patriarxal jamiyat bo'lganligi sababli, o'sha davrning aksariyat yozma yozuvlari, shu jumladan Muqaddas Bitiklar, asosan erkaklar nuqtai nazarini taqdim etadi. Shunga qaramay, Muqaddas Kitobda ayollar jamiyatda, uyda va jamoatda muhim rol o'ynaydi. Ushbu rollarga nisbatan ayolga murojaat qilish uchun turli Injil so'zlari qo'llaniladi. "Ayol" uchun eng umumiy ibroniycha atama **"iššā"** [4], "xotin" degan ma'noni anglatadi. Yunoncha ekvivalenti – "gynē". Boshqa ko'plab ibroniy va yunoncha so'zlar turli yoshdagi va hayot bosqichlarida ayollarni tasvirlash uchun ishlatilgan.

Bibliyada ayolning asosiy roli – rafiqadir. *"A wife of noble character is her husband's crown, but a disgraceful wife is like decay in his bones."* [Proverbs 12:4].

"Oliyjanob ayol erining tojidir, hurmatsiz xotin esa uning suyaklaridagi chirishga o'xshaydi" [Hikmatlar 12:4]. Bu hayotda ayol kishi uchun Haq yo'liga erishishning asosiy yo'llaridan biri turmush o'rtog'ini rozi qilishdir. Bu o'rinda "ayol" va "toj" konseptlari birlashmoqda. "Toj" aslida "Shoxdarning hukmronlik ramzi bo'lib, qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan ziynatli bosh kiyim" degan ma'noda ishlatiladi. Agar ayol soliha, vafodor bo'lsa, bu er kishiga kiydirilgan **toj** kabidir. Qanoatsizlik qilib eriga hurmatsizlik qiladigan ayollarni esa davosiz berilgan dardga qiyoslash mumkin.

"Bibliya"da Ayol aqlli, mehribon va saxiy deb ifodalanadi. Ayollarga oila va uy yumushlari yuklatiladi. Ayol eriga ta'sir o'tkazmasdan, oilasi, uyi va farzandlarining tarbiyasi bilan shug'ullanishi ta'kidlanadi. Bibliyada "ayol" so'zi quyidagi ijoyib va salbiy o'rinlarda ishlatilgan:

1. **Ayol – Alloh tomonidan yaratilgan xilqat.** "... made by God" [Gen 2:22]
2. **Ayol – erkakdan yaratilgan.** "... taken out of man" [Gen 2:23, 1 Cor 11:9]
3. **Ayol – tabiatan go'zal yaratilgan.** "... beautiful in appearance" [Genesis:12]
4. **Ayol – mohir.** "... skillful" [Exodus 35:25]
5. **Ayol – muloyim, yoqimli.** "...tender" [Deut 28:56]
6. **Ayol – nozik xilqat.** "...refined" [Deut 28:56]
7. **Ayol – nafis, nazokatli.** "...delicate" [Deut 28:56]
8. **Ayol – suyukli.** "...loved" [Judith 16:4]

9. *Ayol – qadrli.* "...worthy" [Ruth 3:14]
10. *Ayol – farosatli.* "...discerning" [Samuel 25:3]
11. *Ayol – dono.* "...wise" [Samuel 14:2]
12. *Ayol – mehribon.* "gracious..." [Proverbs 11:16]
13. *Ayol – hurmatga sazovor.* "...receives honor" [Proverbs 11:16]
14. *Ayol – qimmatbaho.* "...precious" [Proverbs 31:10]
15. *Ayol – ishonchli.* "...trustworthy" [Proverbs 31:11]
16. *Ayol – eriga yaxshilik qilish va uni rozi qilishdan manfaatdor.* "...interested in doing good for and pleasing her husband" [Proverbs 31:12, Proverbs 31:23]
17. *Ayol – ehtiyotkor.* "...prudent" [Proverbs 31:16]
18. *Ayol – kuchli.* "...strong" [Proverbs 31:17]
19. *Ayol – mehnatsevar.* "...diligent" [Proverbs 31:18]
20. *Ayol – saxovatli.* "...generous" [Proverbs 31:20]
21. *Ayol – mehr-muruvvat homiysi.* "...teacher of kindness" [Proverbs 31:26]
22. *Ayol – Robbiydan qo'rqadigan.* "... woman who fears the Lord" [Proverbs 31:30]
23. *Ayol – e'tiqodli.* "... great in faith" [Matthew 15:20-28]
24. *Ayol – ko'pchilikni iymonga yetaklovchi.* "bearer of a faithful testimony that led many to believe" [John 4:39]
25. *Ayol – erkakning shon-sharafi.* "... glory of man" [Corinthians 11:7]
26. *Ayol – erkakka tobe.* "...not independent of man" [Corinthians 11:11]
27. *Ayol – sokin.* "...quiet" [Timothy]
28. *Ayol – zaif.* "...weaker vessel" [Peter 3:7]
29. *Ayol – isyonkor.* "...perverse, rebellious" [Samuel 20:30- spoken by Saul to Jonathan about his mother in order to shame him]
30. *Ayol – la'natlangan.* "...cursed" [2 King 9:34]
31. *Ayol – go'zal ammo aqlsiz bo'lishi mumkin.* "...a beautiful woman without discretion" is like a gold ring in pig's snout" [Proverbs 11:22]
32. *Ayol – janjalkash.* "...living with this kind of woman is worse than living in a desert" [Proverbs 21:19]

Umuman olganda, Injilda "ayol" konseptining ayol shaxsi, uning jismoniy va ruhiy-ma'naviy go'zalligi bilan uzviy bog'lagan holda tasvirllovchi bir-biri bilan ko'zga ko'rinmas ma'noviy-semantik bog'lar bilan bog'langan jami 500 dan ortiq konsept mavjud bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "The Holy Bible" DOUAY-RHEIMS VERSION 1609, 1582. – 1602 p.
2. Адонина, Лариса Валеревна, Концепт "женщина" в русском языковом сознании, тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 10.02.01
3. <https://www.biblegateway.com/passage/?search=1+Timothy+2%3A9-10&version=ESV>
4. <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h802/kjv/wlc/0-1/>

UO'K 81-2

GRAMMATIK MODALLIK KATEGORIYA SIFATIDA

S.N.Xamidova, katta o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada modal komponentlar gap tarkibida qo'llanilishi, ushbu komponentlar grammatikaning sohalariga doir ekanligi, ular bajaradigan vazifalar, anglatadigan mohiyatiga ko'ra sathlarda namoyon bo'lishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: modal ifoda, ot so'z turkumidan ajralib chiqqan modal so'zlar, sifat so'z turkumidan ajralib chiqqan modal so'zlar, ravishdan ajralib chiqqan modal so'zlar.

Аннотация. В статье рассматривается использование модальных компонентов в структуре предложения, также о принадлежности этих компонентов к областям грамматики, задачам, которые они выполняют, и они проявляются по уровням в соответствии со своим значением.

Ключевые слова: модальное выражение, модальные слова, отделенные от существительных, модальные слова, отделенные от прилагательных, модальные слова, отделенные от прилагательных.

Abstract. The article describes the use of modal components in the structure of a sentence, the fact that these components belong to the fields of grammar, the tasks they perform, and they are manifested in levels according to their meaning.

Keywords: *modal expression, modal words separated from nouns, modal words separated from adjectives, modal words separated from adjectives.*

Modallik turli sathlarga oid kategoriya ekanligi keyingi yillarda olimlar tomonidan ko'p talqin qilinmoqda. Unga qadar bu hodisa faqat grammatikaning sintaksis bo'limiga tegishli birlik sanalgan. Tilshunoslikning yangi sohaları uni boshqa qirralarini ham aks ettirib, integratsion xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan tadqiqotlar natijasida ko'p sathli kategoriya ekanligini isbotladilar.

Aytib o'tilganidek, tilshunoslikda modallik kategoriyasini o'rganish uzoq tarixga ega. Aksariyat ishlarda mazkur kategoriyaning muammolari, tarjima qilishdagi holatlari uchraydi. Umuman olganda, modallik kategoriyasini keng va tor ma'noda tushunishni tilshunoslar tavsiya qilishadi. Keng ma'noda modallik predikativ kategoriya sifatida hamda gapning grammatik mazmunini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'lsa, tor ma'noda obyektiv modallik, subyektiv modallik, qasddan modallik ko'rinishlarida yuzaga keladi.

Ko'plab tilshunos olimlarning modallikning grammatik kategoriya sifatidagi fikrlari keltirilgan. Masalan, modallikni predikativlik bilan qiyoslab, mantiqiy hamda grammatik kategoriya sifatida ifodalab bergan tilshunos A.Nurmonov "Sintaktik modallikning gapni shakllantirishdagi o'rni va subyektning gap mazmunidagi munosabat darajasiga qarab, ikki guruhga – obyektiv va subyektiv modallikka bo'linadi. Obyektiv modallik gapni shakllantiruvchi zaruriy belgilardan biri, asosiy uzvi hisoblansa, subyektiv modallik obyektiv modallik ustiga qo'yilgan qo'shimcha modallikdir. Shuning uchun ham u gapning asosiy uzvi emas" degan xulosaga keladi [1; 121].

Modallik so'zlovchining ifoda etilgan fikriga munosabatini ifodalaydigan grammatik kategoriyadir. Ushbu munosabatlar esa turli vositalar orqali ifodalanadi. Jumladan, modal fe'llar, turli so'z hamda iboralar, so'z tartibi, intonatsiya, kayfiyat ana shunday vositalar sirasiga kiradi. Birgina modal fe'llarni oladigan bo'lsak, u matn tarkibida kelib, imkoniyat, shubha, zarurat, ishonch, ehtimollilik, ta'qiqlash, ruxsat etish, biror ishni bajarishga aqlan va jismonan layoqatli ekanligi, maqsadga muvofiqlik, rad etish, xohlash, istamaslik va shu kabi ma'nolarni ifodalab keladi. Ammo ma'lumotni subyektiv baholashni nafaqat modal fe'llar orqali, balki ushbu maqsadga modal fe'llarning ekvivalentlari, jumlaning kirish a'zolari, modal rangli sifatlar va qo'shimchalar, teskari so'z tartibi, predikatning hissiy shakli va boshqalar yordamida erishish mumkin.

Bundan ma'lum bo'ladiki, so'zlovchining kommunikativ maqsadi, uning gapning semantikasiga xissiy munosabati va subyektiv modallik gapning aktuallashtiruvchi qismlari bo'lsa ham, ularning xarakteri va gap tuzilishidagi asosiy vazifasi shu qadar turli-tumanki, ularni faqat grammatik kategoriya sifatida "turli sathlilik", pragmatik jihatdan esa "munosabat ifodalash" belgisi sifatida umumlashtirish mumkin bo'ladi.

Modal birliklarning hosil bo'lishiga etimologik jihatdan qaraydigan bo'lsak, ularning aksariyati mustaqil so'z turkumlaridan hosil bo'lgan:

Ot so'z turkumidan ajralib chiqqan modal so'zlar: *aftidan, haqiqatdan, mazmuni, ehtimol, darhaqiqat.* Bu so'zlar matn tarkibida ham modal ifoda, ham o't so'z turkumi vazifasida keladi, solishtiramiz: *Aftidan, bu gapim hech kimga yoqmadi.* (modal ifoda) / *gaplarim yoqmaganligi uning aftidan sezilib turar edi (ot); Haqiqatdan, sizning gaplaringizda jon bor / haqiqatdan yuz o'girib bo'lmaydi; Ehtimol, bu dunyoning o'tkinchi ekanligi uning yodidan ko'tarilgandir / bu masalada professorning ehtimoliga tayanish joiz bo'ladi.*

Sifat so'z turkumidan ajralib chiqqan modal so'zlar: *yaxshi(ki), to'g'ri, so'zsiz, shubhasiz, tabiiy.* *Yaxshi, sizni tushundim, lekin siz adashyapsiz (modal ifoda) / Yaxshi kishi ko'rmagay yomonlik hargiz...(sifat); E'tirozim yo'q, to'g'ri, men adashdim / Boshingga qilich kelsa ham to'g'ri so'zla; Shubhasiz, eng tajribali xodim menman. / O'zingni buncha qiynamasang, qachon shubhasiz yashashni boshlaysan?; Tabiiyki, bu yilgi hosilimiz har doimgidan-da mo'l bo'ldi / Shifokor o'z bemorlariga faqat tabiiy maxsuslotlardan iste'mol qilishni buyurdi.*

Ravishdan ajralib chiqqan modal so'zlar: *albatta.* Bu so'z gap tarkibida, asosan, modal ifodani bildirib keladi. Biroq, ba'zan tasdiq ma'nosini ifodalovchi ravish turkumiga oid so'zning ma'nosida ham qo'llasa bo'ladi. Qiyoslab ko'ramiz: *Onajon, albatta, sizni ko'rgani kelaman! / – Sizda mening o'lchamimga ko'ylak topiladimi? – Albatta.*

So'z birikmasidan ajralib chiqqan modal so'zlar: *Har qalay, har holda.* Solishtiring: *Har holda, bizga yoqmaydigan gaplarni gapirishmadi-ku! / U o'z erining ko'ziga har holda ko'rinishni yaxshi ko'radi.*

Gapning modal so'zga aylanishidan hosil bo'lgan modal so'z: *holbuki.* Bu so'zning qismlari ajratilsa, ega va kesimdan iborat sodda gap hosil bo'lishi mumkin. Modal ifodani anglatganda esa,

tadiqlash, avvalgi fikrga nisbat berish ma'nolarini anglatadi. *Holbuki, o'zimdand kechgan emasdim... / Holbuki, har neni so'zlamak durust ermas.*

Xuddi shuningdek, modal so'zlar modal ifoda anglatishdan tashqari boshqa lisoniy birliklar vazifasida ham kelishi mumkin. Masalan, so'z-gap vazifasida. Bunda so'z butunligicha so'z-gapga o'tib ketmaydi, shunchaki o'tish "yo'li" da turgan bo'ladi. Ularni modallashayotgan so'zlar (*balki, hatto, aftidan*) deb atash mumkin bo'ladi: **Balki, barchasini aytish vaqti kelgandir. / Bu faqat sizning yutug'ingiz emas, balki ota-onangizniki hamdir.** Modal birliklarning so'z-gap vazifasini bajarishining yana bir ko'rinishi bor, bunda modal so'z so'z-gap shakliga ega bo'ladi, ularga *shunday qilib, baxtga qarshi, tavba, xudo saqlasin* kabi birliklarni misol qilish mumkin. Buni bir gap misolida ifodalashga harakat qilamiz:

- *Kecha qo'shnim Adibaning uyiga o'g'ri tushganmish.*
- *Tavba.... Nega uning boshi kulfatdan chiqmay qoldi o'zi?*
- *Baxtga qarshi.*
- *Xudo saqlasin!*

O'zbek tili grammatikasida soflik va vazifadoshlik degan tushunchalar mavjud bo'lib, ular modal so'zlarga ham doir. Bajaradigan vazifanining xususiyatiga qarab, ularni sof va vazifadosh modal so'zlarga ajratish mumkin bo'ladi [2; 245].

Sof modal so'zlar faqat modal ma'no ifodalashga xizmat qiladi. Ularga *Haqiqatan, darhaqiqat, afsuski, attang, albatta, shekilli, avvalo, xullas, masalan, umuman, taxminan* kabi so'zlar kiradi. Vazifadoshga esa *aftidan, chamasi, balki, ehtimol, shubhasiz.*

Modal komponentlar gap tarkibida qo'llanilib, modallikni ifodalaydi, ushbu komponentlar grammatikaning sohalariga doir bo'lib, ular bajaradigan vazifasi, anglatadigan mohiyatiga ko'ra sathlarda namoyon bo'ladi. O'zbek tili grammatikasida modal so'zlar alohida olingan so'zlar turkumida o'rganiladi, ularni ba'zi adabiyotlarda oraliq so'zlar ham deb atashadi. Nega modal so'z mustaqil so'z bo'la olmaydi, sababi modal elementlar ma'no ifodalaydi, biroq hech qanday so'roqqa javob bo'lmaydi, hech qanday gap bo'lagi vazifasida ham kelmaydi. Boshqa bo'laklar bilan o'zaro aloqaga kirishmasa-da, shu gapda ifodalanayotgan voqelikni tasvirlashda uning butun ma'nosiga ishora qiladi. U gapning istalgan o'rnida – boshida, o'rtasida, oxirida qo'llanilishi mumkin. [3; 5]. Bu gapning mazmuniga katta ta'sir etmaydi. Modal so'zni ma'no anglatganligi uchun mustaqil deb bo'lmaydi, chunki u so'roqqa javob bo'lmaydi, gap bo'lagi vazifasini bajarmaydi, shu xususiyatiga ko'ra uni yordamchi so'z turkumi tarkibiga kiritilsa, u yordamchilardan farqli o'laroq ma'no anglatadi. Aynan mana shu ikkilanish ushbu hodisani oraliq so'z turkumi yoki alohida olingan so'z sifatida talqin etiladi. Shuningdek, modal so'zlarning sintaktik vazifasi kirish so'z hisoblanadi. Kirish so'zlarning modallikni ifodalashdagi o'rnini, o'ziga xosliklari haqida yuqorida mulohazalarimiz mavjud [4; 121].

Modallikning grammatik kategoriya ekanligi tilshunoslikda uzoq yillardan buyon tan olingan, isbotlangan hamda bu borada juda ko'p tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Modallik matnda namoyon bo'ladigan bo'lsa, o'sha mazmunni keltirib chiqarishda uni hosil qiyuvchi vositalarning ham o'rnini bor. Yuqorida modal birliklar sifatida keltirilgan leksik birliklar modal ma'no berishda birlamchi bo'lsa, ularning vazifasini bajaruvchi so'zlar, jumladan, undov, fe'llar, so'z-gaplar ikkilamchi vositalar sifatida qarash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hakimov M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini. Filol. fanlari doktori. diss. avtoref. – TA.G'ulomovning ilmiy merosi. O'zbek tilida ko'plik kategoriyasi. 3-kitob. – Toshkent, 2007. – 121b.
2. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi", 2008. – 245 b.
3. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: "Sangzor" nashr., 2006. – 5b.
4. G'ulomov A. Ilmiy meros. O'zbek tilida ko'plik kategoriyasi. 3-kitob. – Toshkent, 2007. – 121 b.

UO'K 81.322.2

MATNLARNING TIZIMLI SEMANTIK TAHLILI

F.A.Xamrakulova, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ilmiy maqola matnni tizimli tahlil qilish va matnni semantik tahlil qilish muammolarini hal qilish yo'llarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Tizimli-tahliliy matnlar qiziqarli ma'lumotlarni qidirish va tahlil qilishni talab qiladi. Matnni avtomatik qayta ishlash sohasidagi tadqiqotchilar tizimli ravishda eng oddiy tahlil usullaridan murakkabroq usullarga o'tmoqdalar, asta-sekin matnning inson idrokiga mos keladigan semantik tasviriga yaqinlashmoqdalar, ammo tilshunoslik haqiqatga to'liq taqlid qilayotgandek ko'rinadi.

Kalit so'zlar: tahlil, semantik tahlil, tizimli matn tahlili, tasniflash usullari.

Аннотация. Научная статья посвящена рассмотрению путей решения задач системного анализа текста и семантического анализа текста. Системно-аналитические тексты требуют интересного поиска и анализа информации. Исследователи в области автоматической обработки текста планомерно переходят от простейших методов анализа к более сложным, постепенно приближаясь к семантическому представлению текста, соответствующему человеческому восприятию, но лингвистика, похоже, полностью имитирует реальность.

Ключевые слова: анализ, семантический анализ, систематический анализ текста, методы классификации.

Abstract: Scientific article is devoted to the consideration of ways to solve the problems of systematic text analysis and semantic text analysis. Systematic-analytical texts require interesting data search and analysis. Researchers in the field of automatic text processing are systematically moving from the simplest analysis methods to more complex methods, gradually approaching a semantic representation of the text that corresponds to human perception, but it seems that linguistics is completely imitating reality.

Keywords: analysis, semantic analysis, systematic text analysis, classification methods.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tilning har qanday algoritmik tizimli tahlil modeli, u faqat qisman yoki to'liq bo'lishi mumkin bo'lgan hollarda katta yoki kichikroq taxminlarni keltirib chiqaradi. Qisman tahlillar tilning faqat bir qismini ochib beradi, ya'ni uning mexanizmlarini. Qisman modellashtirish uchun odatda matnning ideal tasvirini ochib beradi. Modellashtirishni tahlil qilish ifodadagi xatolarni hisobga olmaydi, shuning uchun modellarni bir vaqtning o'zida tilning barcha mexanizmlarini modellashtiradigan yagona to'liq tizimga birlashtirish alohida tizimli tahlilni talab qiladi.

Matnni semantik tahlil qilish muammolari mahalliy va global tarmoqlarda hujjatlarni qidirish, saralash va tasniflash kabi ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Tahlil uchun boshlang'ich nuqta odatda tuzilmagan yoki yarim tuzilgan tabiiy til matnlarining katta massivlari hisoblanadi. Bunday holda, u tahlil qilish uchun ishlatiladigan ba'zi asosiy ob'ektlar va hujjatlar o'rtasidagi yozishmalarni o'z ichiga oladi. Eng oddiy shakl iboralar va gaplarning mavzusi yoki tahlilda butun iboralar yoki jumlar bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, o'xshashliklarni topish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda matnning tizimli tahlilini ifodalashning ko'plab usullari mavjud, ammo ularning hech biri mukammal emas. Ko'pgina olimlar matn tahlilini o'zaro bog'lash ustida ishladilar. Zero, I.A. Melchuk leksik funktsiya tushunchasini kiritdi, semantik tahlil tushunchalarini ishlab chiqdi va ularni til modeli bo'lgan izohli lug'at kontekstida ko'rib chiqdi. Tahlil jarayonida u so'zlarning ma'nolari tevarak-atrofdagi voqelik bilan bevosita bog'liq emas, balki bu voqelik haqidagi ona tilida so'zlashuvchining fikrlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. V. Sh. Rubashkin va D. G. Lahuti semantik tahlilning yanada samarali ishlashi uchun tizimli munosabatlar ierarxiyasini kiritdilar. Mashhur tilshunos E. V. Paducheva so'zlarning tematik sinflarini, xususan, fe'llarni ko'rib chiqishni taklif qiladi, chunki ular asosiy semantik yukni ko'taradi.

Ushbu yondashuvda til tushunchalarini ma'lum semantik guruhlariga bo'lish g'oyasi muhim ahamiyatga ega, chunki bu tushunchalar ahamiyatsiz umumiy semantik komponentga ega. Bunday guruhlarining elementlari bir xil bog'liq tushunchalarga ega bo'ladi.

Umumjahon tadqiqotlarini tahlil qilish yangi bilimlarni ochish uchun qulay bo'lishi kerak, ya'ni matnlarning to'g'riligini tahlil qilish uchun matnni modellashtirish kerak. Bu erda tizimli tahlil yordam beradi.

V.A.Tuzov tomonidan taklif etilgan semantik tahlil tillardagi predikat mantiqining formalizmlarini, bu tushunchalar bo'yicha vazifalarni, yangi tushunchalarni tavsiflay oladigan xulosalarni o'z ichiga oladi. Kelajakda ilmiy tafakkur ana shunday semantik tillarni yaratish yo'nalishida rivojlanishi mumkin.

Tadqiqot muammosi. Tahlil qilinayotgan matnlarni tasniflash va tizimlashtirish, matn mavzularini aniqlash vazifasining ko'rinib turgan soddaligiga qaramay, ularni amalga oshirish juda qiyin. Muammoni faqat kalit so'zlarga yoki oddiy iboralarining sintaktik tuzilishiga tayanib qoniqarli hal qilib bo'lmaydi. Faqatgina umumiy semantik tahlildan foydalanish hech narsani tubdan o'zgartirmaydi. Mavjud tizimli tahlillar baholash bo'yicha tasniflashning aniqligini ta'minlaydi: oldindan belgilangan bashoratli tahlil - taxminan 5%, oldindan belgilangan tahlildan foydalanish va matnlar mavzusini sozlash - 80% gacha hisoblanadi.

Tor ma'noda matn sintezi rasmiy til yozuvlaridan tabiiy tildagi iboralar va jummalarni qurishni anglatadi. Strukturaviy iboralar uslubiy to'g'rilik talabiga bo'ysunishi ham, bo'lmashligi ham mumkin, lekin har qanday holatda ham ularda semantik va grammatik xatolar bo'lmashligi kerak.

Matnlarning to'g'riligini tekshirish. Bu jumalarni to'liq tahlil qilish zarurati bilan bog'liq bo'lib, uning yordamida matnlarning grammatik jihatdan to'g'riligini tekshirishingiz mumkin.

Tizimli tahlil jarayonida avtomatlashtirish darajasi shundan iboratki, barcha ta'riflar to'plangan ta'riflarning muvofiqligi avtomatik ravishda tekshirilishi mumkin. Muqobil yondashuv tushunchalarning ta'riflari mavjud matnlardan shunday tavsiflarga ega bo'lgan holda yaratiladigan va keyinchalik mutaxassis bilan muloqot jarayonida kerak bo'lganda qayta ko'rib chiqiladigan yondashuv bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuvni amalga oshirish uchun matnlarning semantikasini batafsil tahlil qila bilish kerak.

Matndagi atamalarni tushuntirishning mohiyati matnning asosiy tahlilining qisqacha tavsifini shakllantirishdan iborat. Ikki xil sharh varianti mavjud. Birinchi holda matndagi oz sonli jumalar aniqlanadi va tahlil qilinadi, ular matnning asosiy mavzularini to'liq aks ettiradi. Ikkinchi holda matnning asosiy mavzulari ma'no sifatida aniqlanadi va bu ma'nolar yangi gap va matn orqali ifodalanadi. Oxirgi variant afzalroq, lekin u ham qiyinroq. Barcha zamonaviy mavhum annotasiya tizimlari birinchi variantga asoslanadi.

Hujjatlarni tasniflash va turkumlashtirish, hujjat mavzularini aniqlash va avtomatik abstraktlashtirish va izohlash deb ataladi. Bu nisbatan yosh soha bo'lib, muhim natijalarning aksariyati so'nggi yillarda qo'lga kiritildi. Avvalo, bu hamma uchun mavjud bo'lgan juda katta hajmdagi matnli ma'lumotlarning paydo bo'lishi va bunday hajmlarga mos keladigan hisoblash quvvatining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Matnni tahlil qilish tizimlari so'zlari xususiyat deb hisoblangan hujjatlar to'plamida ishlaydi. Bundan tashqari, bunday hujjatlarning hajmi juda katta bo'lishi mumkin va barcha hujjatlar uchun umumiy lug'at bir necha yuz ming so'zlarga yetishi mumkin.

Tadqiqot natijalari. Bunday analitik tizimni sinab ko'rganimizdan so'ng, biz darhol ko'ramizki, eng ko'p uchraydigan so'zlar bir vaqtning o'zida deyarli ta'sir qilmaydigan qo'shma qo'shimchalardir. Bunday so'zlar to'xtash so'zlari deb ataladi va vektor modelga aylantirilishidan oldin hujjatlardan olib tashlanadi. So'zlarning umumiy lug'atiga qo'shimcha ravishda, har bir aniq vazifa uchun lug'atingizni to'plash foydalidir. So'zlarni olib tashlashdan tashqari yana bir oldindan ishlov berish usuli so'zning muhim qismini ajratib ko'rsatishdir.

Kundalik hayotda tizimli tahlilning quyidagi algoritmi qo'llaniladi va qo'llaniladi. Elektron matn qoidasini yaratish orqali biz ko'plab tizimli tahlillardan foydalanadigan qaror qoidalarini bilvosita nazorat qilamiz. Qoida bo'lmagan tugunlar hujjatga "savollar" turini o'z ichiga oladi, barglar esa natijada olingan toifa ko'rinishidagi javoblarni o'z ichiga oladi. "Savollar"ni yuqoridagi misoldagidek foydalanuvchining o'zi berishi yoki o'quv namunasi asosida hisoblanishi mumkin, bu holda ular odatda quyidagi shaklni oladi: "Matnda shunday so'zlar bormi?"

Tahlilning soddaligi tizimlar to'plamidan bunday savollar daraxtini qurishning murakkabligi bilan qoplanadi. Tasniflashdan tashqari, tizimli qarorlar hujjatlar va toifalar tuzilishini tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin, bu erda qoidalar qimmatli bo'lishi mumkin. Amalda, qaror asosan shu maqsadda qo'llaniladi, chunki tasniflash sifati bo'yicha ular keyinchalik muhokama qilinadigan tizimli modellarga qaraganda ancha past.

Xulosa. Maqolada matnni semantik tahlil qilish muammolari va usullari muhokama qilindi, ammo ma'lum bir usulning natijasi qanchalik to'g'ri ekanligini qanday baholash mumkin? Muayyan toifalarga ega bo'lgan matn ikki qismga bo'linadi: biri o'qitiladi, ikkinchisi tahlil qilinadi. Tizimli ravishda tasniflanadigan hujjatlar test namunasidagi hujjatlarga o'xshash bo'lishi taxmin qilinadi. Albatta, bu umuman bo'lmasligi mumkin, ammo, afsuski, tasniflash sifatini baholashning boshqa usuli yo'q. Tasniflash sifatining umumiy qabul qilingan xususiyatlari aniqlik va to'liqlikdir. Aniqlik tasniflagich tomonidan to'g'ri ijobiy bashoratlar sonining (hujjatga toifa berilganda) ijobiy bashoratlarning umumiy soniga nisbati sifatida hisoblanadi. Qayta tiklash - bu to'g'ri ijobiy prognozlar sonining toifaga tayinlanishi kerak bo'lgan hujjatlar soniga nisbati. Yuqori aniqlikdagi klassifikatorlar odatda kam eslab qolishga ega va aksincha.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D.G.Lahuti, Rubashkin V.Sh. Semantic dictionary for information technologies // Scientific and technical information. 2000.S. 1-9.
2. E.V. Paducheva Dynamic models in the semantics of vocabulary. M.:Languages of Slavic culture, 2004. 608 p.
3. Semantic analysis of natural language texts URL: http://studopedia.su/10_45700_semanticheskij-analiz-estestvenno-yazikovih-tekstov.html (access date: 12/21/2016).
4. V.A.Tuzov Computer semantics of the Russian language. SPb.: Publishing house St. Petersburg. Univ., 2004. 400 p.

IJTIMOIIY TARMOQ MULOQOTIDA VERBAL VA NOVERBAL VOSITALARNING IFODALANISHI

Sh.A.Xoldorova, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Insoniyat paydo bo'libdik, o'zaro fikr almashishning birlamchi vositasi sifatida muloqotga tayanadi. Zamonlar oshgani sayin muloqot usullari ham kengayib, ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshib bormoqda. Ushbu maqolamizda asosan muloqot jarayoni va uning ijtimoiy tarmoqlar asosida namoyon bo'lishiga e'tibor qaratdik. Xususan muloqotning verbal va noverbal shakllar asosida amalga oshishiga to'xtaldik.

Kalit so'zlar: Muloqot, adresat, adresant, ijtimoiy tarmoq, Facebook, V Kontakte, Odnoklassniki, LinkedIn, Telegram, WhatsApp emoji, stiker, kulgichlar, gif.

Аннотация. Человечество появилось и опирается на общение как на основное средство обмена идеями. С течением времени способы общения расширяются и реализуются через социальные сети. основе социальных сетей. В частности, мы сосредоточились на реализации общения, основанного на вербальных и невербальных формах.

Ключевые слова: Общение, адресат, адресант, социальная сеть, Facebook, Вконтакте, Одноклассники, LinkedIn, Telegram, WhatsApp, эмодзи, стикер, смайлик, гифка.

Abstract. Humanity has appeared and relies on communication as the primary means of exchanging ideas. As time goes by, the methods of communication are expanding and are being implemented through social networks. In this article, we mainly focused on the communication process and its manifestation on the basis of social networks. In particular, we focused on the implementation of communication based on verbal and no verbal forms.

Key words: Communication, addressee, social network, Facebook, V Kontakte, Odnoklassniki, LinkedIn, Telegram, WhatsApp emoji, sticker, emoticons, gif.

Muloqot – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. U insonlar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga oladi. Shiddat bilan o'tib borayotgan bugungi kunda har bir soha va tarmoqlarda keskin o'zgarishlar namoyon bo'lmoqda. Bu o'zgarishlardan biri sifatida insoniyatning kommunikativ munosabatlarining ham yangicha pog'onaga chiqqanligini keltirishimiz mumkin. O'tmish zamonlarimizda yozma nutqiy muloqot xatlar vositasida amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda kommunikantlarning axborot almashinuvini real vaqt birligida amalga oshiruvchi tezkor shakldagi ijtimoiy tarmoqlar paydo bo'ldi. Ular vositasida kommunikantlarning diskursiv munosabatlari vaqt va hudud bilan chegaralanmagan tezkor shaklda amalga oshmoqda. Shu sababdan insoniyatning ijtimoiy, madaniy, siyosiy hayotida ijtimoiy tarmoqlarning o'rni muhim ahamiyat kasb etib, undan foydalanuvchilar soni ham keskin oshib bormoqda. Insonlarning o'zaro muloqotida, savdo-sotiq olamida, reklamalarning keng yoyilishida, mahsulot sotuvini amalga oshirishda, biror soha bo'yicha mutaxassis tanlovida ijtimoiy tarmoqlardan keng ko'lamda murojaat qilmoqdamiz. Shu sababdan ham avvalo, ulardan to'g'ri foydalanish strategiyasini yo'lga qo'yib olish kerak bo'ladi. Bu xususda bahs yuritishdan avval ijtimoiy tarmoq tushunchasini ochib olishimiz lozim.

Ijtimoiy tarmoq – bu qiziqishlari o'xshash yoki oflayn aloqaga ega bo'lgan odamlar o'rtasida muloqot qilish, tanishish, ijtimoiy munosabatlar yaratish uchun, shuningdek, ko'ngilochar (musiqa va filmlar) va ish maqsadlarida ishlatiladigan onlayn platforma. Soha mutaxassislarining tadqiqotlariga ko'ra mavjud ijtimoiy tarmoq platformalari asosiy funksiyalariga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratilgan:

1. Muloqot qilishga mo'ljallangan ijtimoiy tarmoqlar
2. Muhokamalar va izohlarga mo'ljallangan ijtimoiy tarmoqlar
3. Jamoaviy muhokamalariga mo'ljallangan ijtimoiy tarmoqlar
4. Mualliflik huquqlariga mo'ljallangan ijtimoiy tarmoqlar
5. Ijtimoiy xatcho'plar saytlari
6. Qiziqishlarga asoslangan tarmoqlar.

Biz yuqoridagi tasniflar ichidan muloqot qilishga qaratilgan ijtimoiy tarmoqlarga e'tibor qaratamiz. Insoniyatning o'zaro axborot almashinuv bosqichida yangi bir pog'ona vujudga kelib, bu jonli muhitdagi og'zaki va yozma muloqotning o'rini keng tusda egallab olgan virtual olamdagi elektron muloqotdir. Odatda virtual olamdagi muloqot internet tarmog'i orqali yuzaga chiqadi. Bu hozirda eng talabgor va ko'p foydalanuvchilarga ega bo'lgan ijtimoiy tarmoqlardir. Bularga Facebook, V Kontakte, Odnoklassniki, LinkedIn, Telegram, WhatsApp kabilarni misol keltirish mumkin. Bu ijtimoiy

tarmoqlarning paydo bo'lishi uzoq davrlarga borib taqalmasa-da, hozirda barcha sohalarida yetakchi hisoblanadi.

Ma'lumki, telegram ijtimoiy tarmog'i o'zining bir qator afzalliklari bilan ayni damda keng foydalanishda. Chunki u muloqot va axborot, turli xil fayl va hujjatlar, tasvir hamda video almashishning eng tezkor, qulay vositasiga aylangan. Undan foydalanuvchi auditoriya tur xil maqsadlarni ko'zlagan bo'lishi mumkin. Masalan, o'zimiz oddiy kundalik hayotimizda yaqinlarimiz, do'st-u birodarlarimiz bilan erkin suhbat qurishimiz, turli xil kompaniyalar o'z brendlarini namoyish qilishi, onlayn savdo qilish, eng asosiy jihati reklamani keng tarqatish, bloggerlarning o'z kontentlarini namoyish qilishi va mashhurlikka intilishi, davlat tashkilotlarining muhim axborot tarqatuvchi matbuot manbasiga aylanishi kabilarda kuzatilmoqda.

«Muloqot» atamasi ko'p holarda verbal, ya'ni so'z, lisoniy vositalar orqali va noverbal, so'zsiz, nolisoniy vositalar (imo- ishora, har-xil belgi, nishona, ramz, simvollar) orqali axborot berish va bir-birining ta'siriga ko'ra **verbal** yoki **noverbal muloqot** sifatida tasnif qilinadi.

Muloqot – odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot ikki asosiy vosita – verbal va noverbal (lat. verbalis - og'zaki va noverbalis og'zaki bo'lmagan) nutqiy ta'sir usullari orqali amalga oshiriladi. Muloqot jarayonida bu omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Demak, bunda axborot insonlarga og'zaki (verbal tarzda) yoki og'zaki bo'lmagan (noverbal) shaklda uzatilishi nazarda tutiladi. Har ikki muloqot vositalari bir xil muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqotni bilvosita shakllar orqali amalga oshiruvchi birliklar bugunga qadar ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ilmiy asosda o'rganilgan. Abdulhamid Nurmonov bu birliklarni **paralingvistik** vositalar deya talqin qilgan. Imo-ishoralarni o'rganadigan «lingvoo'lkashunoslik» va «lingvomadaniyatshunoslik»ning tarkibiy qismi «paralingvistika» dir. Imo-ishoralar fikr ifodalashda nutq uchun yordamchi vosita bo'lish bilan birga o'zbek xalqining o'ziga xos mentalitetini ko'rsatuvchi yorqin dalil hisoblanadi. Shu jihatdan ham o'zbek paralingvistik vositalarini izchillik bilan o'rganish dolzarblik kasb etmoqda.

Insonlarning jonli munosabat o'rnatish jarayoni verbal muloqot asosida amalga oshadi. Shuningdek bu holat noverbal vositalar bilan ham qorishiq holatda bo'lishi mumkin. Noverbal muloqot axborot uzatishning o'ziga xos vositasi sanaladi. Noverbal vositalar nutqqa hamrohlik qilishi, uni to'ldirishi va ba'zi hollarda ma'lumot tinglovchiga "so'zsiz tushunarli" bo'lishi mumkin. Noverbal muloqot so'zlarga tayanmaydigan holda yoki u bilan bigalikda turli imo-ishoralar va jestlardan iborat bo'lgan barcha shakllarni o'zida mujassam etgan tildir.

Amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko'ra muloqot jarayonida so'zlar orqali berilgan axborot faqat 7% ma'noni, 38% tovush va intonatsiya ma'nosini va 55% imo-ishoralar suhbat mazmunini ochib bera oladi. Bundan ko'rinadiki, verbal vositalar bilan birgalikda yuzaga chiquvchi yordamchi noverbal vositalar qo'llanganda muloqot jarayoni tushunilishi oson va qulaylikka ega bo'ladi.

Muloqot jarayonida verbal vositalar ma'lumotni tinglovchiga yetkazib berish vazifasini bajaradi. Noverbal vositalar esa yetkazilgan nutqqa so'zlovchining ruhiy holati, uning tinglovchiga munosabati, suhbatdan ko'zlangan maqsadi kabi mazmunlarni ham ko'rsatib beradi. Noverbal muloqot odatda yuz ifodasi, mimika, ta'na harakatlari kabi vositalar orqali namoyon bo'lishi mumkin. Og'zaki muloqot jarayonida verbal va noverbal harakatlar hamohanglikda qo'llanilib, nutqning ishonchli va ta'sirli bo'lishini, so'zlovchining fikr ifodaviyligini tinglovchiga oson va aniq yetkazishga xizmat qiladi.

Quyida hozirda muloqotning eng keng tarqalgan shakllaridan biri: internet vositasida yuzaga keluvchi ijtimoiy tarmoq orqali amalga oshirilayotgan muloqot jarayoni va unda axborotning bevosita hamda bilvosita uzatilishiga ahamiyat qaratamiz.

Ijtimoiy tarmoq orqali o'rnatilgan muloqot jarayoni asosan yozma ko'rinishga egadir. Yozma nutqning imkoniyati og'zaki nutqqa qaraganda biroz toraygan bo'lib, unda turli shakldagi noverbal vositalarning imkoniyati cheklanganidir. Bu orqali so'zlovchining hissiy munosabatlari va ruhiy holati to'liq namoyon etilmasligidir. Lekin Telegram ijtimoiy tarmog'ida yana bir muhim funksiya borki, unda so'zlovchining o'zaro suhbatdoshlarning munosabatlarini, yoki tinglovchining javob reaksiyasini verbal vositalardan, ya'ni so'zlardan tashqari turli xil ko'rinishdagi noverbal vosita vazifasini bajaruvchi emoji'lar (smayliklar), giflar va stikerlarning mavjudligidir.

Bu kabi noverbal vositalar suhbatdoshlarni bir-birini aniq va maqsadli tushunishlarida katta ahamiyat kasb etadi. Quyida ularni kengroq tahlil qilib o'tamiz:

Elektron muloqotda eng faol qo'llaniluvchi noverbal vosita bu – emoji'lar hisoblanadi. Emoji (yaponcha so'zdan olingan bo'lib, **yaponcha**: 絵 — „rasm“ va 文字 - „belgi“; talaffuzi: [**emodzi**]) elektron xabarlar va veb-sahifalarda qo'llanilish uchun ishlatiladigan piktogrammalardan

iborat ideogrammalar tilidir. Soʻzlar oʻrniga rasmlar kombinatsiyasi foydalanish (ideogramma-grafik dizayn tili), eng avvalo, Yaponiyada paydo boʻldi va sekin-asta butun dunyoga tarqala boshladi.

Jahon tilshunosliga emojiarning axborot almashishdagi ahamiyati borasida bir qator ilmiy qarashlar ilgari surilgan boʻlib. Xususan rus tadqiqotchisi Kojina R.V "emoji tili" tushunchasi haqida batafsil ma'lumot beradi. "Emoji – bu tilshunoslar tomonidan "paralingvistika" deb ta'riflangan zamonaviy muloqotning muhim qismidir. "Emoji" tilining umumiy tushunchalari P. D. Nakostikning ilmiy tadqiqotlarida ham keltirilgan. "Emoji bu – grafik ideogrammalar va kulgichlar tili boʻlib, unda soʻzlar oʻrniga rasm birikmalari qoʻllaniladi"

Emojiarning eng keng shakliy varianti smayliklar (kulgichlar) hisoblanadi. Dastlab kulgichlar tasviri paydo boʻlgan boʻlib, keyinroq bu tasvirlar ommalashgandan soʻng elektron yozma muloqotlarda ham qoʻllanila boshladi. "Smaylik" - inglizcha "smile" kulmoq soʻzidan olinganiga qaramay u nafaqat xushchaqchaq qiyofa, balki xoʻrmayish, yigʻlash, hayratlanish kabi hissiyotlarni ifodalashga ham xizmat qiladi. Iste'molchilar orasida bu belgilar tizimi – "Hisbelgi" nomi bilan ham yuritilmoqda.

Demak kulgichlar emojiarga qaraganda ancha avval yuzaga kelgan boʻlib, yangi tipdagi emojiarning yaratilishiga asos vazifasini bajargandir. Kulgichlar tur xildagi yuz qiyofasi shaklida boʻlib, vaqt oʻtishi bilan ular emojiar tarkibiga biriktirib yuborilgan. Smayliklar deganda odatda yuz qiyofasi shaklidagi belgilarni tushunsak, emojiar nisbatan kengroq tushuncha sanalib, uning tarkibiga tabiat, mevalar, mashgʻulotlar va qoʻl harakatlari shaklidagi piktogrammalar kirishi mumkin.

Emojiardan noverbal vosita sifatida nutqimizni aniqroq tushuntirishda yoki axborotga tinglovchi sifatida munosabat bildirishimizda keng foydalanishimiz mumkin.

Yana bir ijtimoiy tarmoq aloqalarida faol boʻlgan shakliy belgi stikerlardir. **Stiker** —bu multfilmlarga va yaponcha tabassumga oʻxshash "emoji" aralashmasi boʻlgan his-tuygʻu yoki harakatni ifodalovchi qahramonning batafsil tasviri. Ular kulgichlardan (emoticon) koʻra koʻproq xilma-xillikka ega va tana tilini yuz reaksiyasi bilan tasvirlash qobiliyati tufayli internetdagi „reaksiya yuzi“ madaniyatiga asoslanadi. Stikerlar dastlab turli xil sirtlarga yopishtirishga moʻljallangan yopishqoq qogʻoz emblema hisoblangan. Keyinchalik ular ijtimoiy tarmoqlarga koʻchgan. Stikerning emojiardan farqi shundaki, emojiar shakliy jihatdan soddaroq va kichik koʻrinishga ega boʻlib, koʻpincha turli chehralar sifatida namoyon boʻladi. Stikerlar esa, aniqroq axborot tashishga xizmat qilib, u mashhur insonlarning turli tuzilishdagi tasvirlari, nutqiy odat tusiga kirgan jumlar, multfilm qahramonlari koʻrinishida boʻlishi mumkin.

Nutqimizni bilvosita aks ettiruvchi shakllardan biri bu – giflardir. Gif tasvirlar stikerlarga oʻxshab ketadi, lekin ulardan farqliligi harakatlanuvchi tasvir ekanligidadir.

Albatta, yuqoridagi piktogrammik belgilardan foydalanishning oʻz oʻrni va chegarasi mavjuddir. Ulardan asosan norasmiy yozishmalarda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Sizning ijtimoiy tarmoqlar orqali kechayotgan muloqotingiz rasmiy tusda boʻlsa, ulardan foydalanmaganingiz maʼqul. Aks holda nutqqa putur yetishi mumkin. Keyingi tadqiqotlarimizda elektron muloqot matnlarida noverbal vositalarning qoʻllanilishi boʻyicha xususiy jihatdan yondashib, tanlangan obyektlar misolida koʻrib chiqamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. B.E.Toshboyev, S.A.Normatov. Media savodxonlik va axborot madaniyati. Oʻquv qoʻllanma. Jizzax 2024. b-159
2. Ernazarov A.E. Ijtimoiy tarmoqlar turlari va ularning zamonaviy taʼlim tizimidagi ahamiyati. Journal of marketing, business and management. 2023. b-19
3. Sh. Safarov, G. Toirova. Nutqning etnosotsiopragsmatik tahlili asoslari. Oʻquv qoʻllanma. Samarqand. 2007. b-22
4. A. Nurmonov. Tanlangan asarlar. I jild. b-154.
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Emoji>. Alex Hern. Don't know the difference between emoji and emoticons? Let me explain, The Guardian
6. Кожина Р.В. Эмодзи как часть современной коммуникации / Кожина Р.В. // XX Юбилейная всероссийская научно-практическая конференция молодых ученых, аспирантов и студентов: материалы конференции. – 2019. c-140
7. Накостик П.Д. Смайлы (эмодзи) как современный способ общения / Накостик П.Д. //
8. Сборник научных трудов по итогам XI Межвузовской научно-практической конференции. – 2019. c-145

UO'K 81'255.4

O'ZBEK QALAMKASHLARI ASARLARINING INGLIZ TILIDAGI TARJIMASI VA TARJIMA MAKTABLARI

D.I.Xudoyberganova, talaba, Toshkent Davlat Transport Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tadqiqotda oʻzbek adiblarining asarlarini ingliz tilidagi tarjima variantlari va ilk tarjima maktablari hamda ularning faoliyati haqida yoritib berilgan. Shuningdek, tarjima maktabining asoschilari va ularning olib borgan faoliyati hamda oʻzbek asarlarini ingliz tiliga

tarjima qilish davomidagi o'zgarishlar va yuzaga keladigan qiyinchiliklar haqida so'z boradi. Maqolada sanab o'tiladigan tarjimonlik maktablari ushbu faoliyat tarixni keng yoritib berish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, tarjimashunoslar, metodlar, o'zbek adiblari, tarjima, tarjimon, matn

Аннотация. В данном научном исследовании освещены варианты перевода произведений узбекских писателей на английский язык, а также первые школы перевода и их деятельность. Также рассказывается об основателях переводческой школы и их деятельности, а также об изменениях и трудностях, возникающих при переводе узбекских произведений на английский язык. Перечисленные в статье школы перевода позволили дать широкий обзор истории этой деятельности.

Ключевые слова: узбекская литература, переводчики, методы, узбекские писатели, перевод, переводчик, текст.

Abstract. In this scientific research the works of Uzbek writers translation options in the language and the first translation schools and their activities are explained. It also talks about the founders of the translation school and their activities, as well as the changes and difficulties encountered during the translation of Uzbek works into English. The translation schools listed in the article served to provide a broad overview of the history of this activity.

Key words: uzbek literature, translators, methods, uzbek writers, translation, translator, text.

Kirish: O'zga tilda bitilgan badiiy yodgorlikning davr talabi darajasida tasavvur beradigan tarjima matnini yaratish san'atkorning bu sohadagi amaliy va nazariy bilimlar bilan puxta qurollanishi zarurligini tug'diradi. Chunki badiiy mahorat sirlarini har tomonlama mukammal egallab olgan qalamkashgina mazkur ijod mahsuli bo'lmish asliymonand tarzda ifoda etish san'atini o'zida puxta singdirib olgan iste'dod sohibi sifatida to'laqonli badiiy tarjimalar yaratishdek o'ta mas'uliyatli ishning uddasidan chiqishi mumkin.

"O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari"ning 2003 yilda nashr etilgan birinchi jildi (tuzuvchilar - professorlar Nasimxon Rahmon va Hamidulla Boltaboev) so'zboshisida o'zbek adabiyotining (umuman, qadimgi turkiy adabiyotning) ilk davri to'g'risida fikr yuritilib, milodning V asridan boshlab adabiyotda alohida buriilish yuz bergani ta'kidlanadi va shu sababli o'zbek yozma adabiyotini X asrdan - "Qutadg'u bilig"dan boshlab emas, balki milodning boshlaridan o'rganish lozim, degan mulohaza bildiriladi. [6]

Bu ham, shubhasiz, o'zbek adabiyotining jahondagi qadimiy adabiyotlar sirasiga kirishini tasdiqlab turibdi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, o'zbek adabiyoti namunalaridan ingliz tiliga qilingan tarjimalar tarixini o'rganish asnosida, ikki jihatga e'tibor qaratishni joiz deb hisobladik.

Birinchiidan, adabiyotimiz namunalarini ingliz tiliga, nafaqat ingliz tiliga, balki boshqa tillarga ham tarjima qilish shu paytgacha rejali yo'sinda olib borilmagan, aslida, bu yerda rejani talab qilish ham o'rinsiz, tarjima ham ijod, ijodni esa rejaga solish mushkul. Aksar hollarda, biron adib yoki shoirning yubileyi yoki adabiyot kunlari, umuman olganda, biron sabab bilan tarjimalarga qo'l urilgan.

Tarjimonlik ijtimoiy hayot taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq, ya'ni madaniyat, san'at va adabiyot tarixi bilan uzviydir. Arab yurishlari siljib borgan mamlakatlarda, shu qatorda hozirgi O'zbekiston hududida Islom dini o'rta asrlarda yagona dinga aylandi, arab tili esa ilm-fan tili maqomiga ko'tarildi. O'rta asrlarda Markaziy Osiyo madaniy hayotida tarixiy-adabiy janrlarga daxldor asarlar tarjimalari sezilarli o'rin tutdi.

VIII-XI asrlarda fan, san'at, adabiyot, madaniyat yuqori darajada rivojlandi. Bu davrda Farobiy, Ibn Sino va Beruniy kabi mashhur olimlar yetishib chiqdi. Ularning barchasi arab tilida ijod qilishgan. Ularning faoliyatida yunon, rum va lotin yozuvchilarning asarlari tarjimalari muhim o'rin egallaydi. Biz ularni qadimiy tarjimachilik madaniyatimizni boyitgan ilk tarjimonlar sifatida qadrlaymiz va Sharq Renessans davrining vakillari deb qaraymiz. Bu allomalar ko'p tillarni bilishar va o'z asarlarini turli xil tillarda- fors, arab, yunon, sanskrit, suryoniy tillarida yozishardi. Misol uchun, Farobiy bir qancha sharq tillarini bilgan va o'z asarlarini asosan yunon va fors tillarida yozgan. Mashhur olim Abu Ali Ibn Sino o'zining ilmiy asarlarini arab tilida yozgan. Uning tibbiyotga oid mashhur asari "Tib qonunlari" va falsafiy asari "Davo haqidagi kitob" Yevropa tillariga tarjima qilingan.

Ahmad al-Farg'oniy dunyo madaniyatini rivojlanishiga ulkan xissa qo'shgan. Bizga faqatgina 8 ta kitobi ma'lum. Uning qo'lyozmalari Parij, Berlin, London. Qohira va Hindiston kutubxonalarida saqlanmoqda. Al-Farg'oniy tarjimachilik rivojlanishi uchun ham sa'y-harakatlar qilgan. U qadimgi yunon olimlarining kashfiyotlarini lotin tilidan arab tiliga tarjima qilib ommaga tarqatdi. 1669-yilda alloma asarlari Yakob Gamus tomonidan lotin tiliga tarjima qilingan. [4]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Uzoq vaqt davomida og'zaki shaklda hukm surgan tarjima faoliyati asta-sekin yozma uslubga o'tdi. Mamlakatlar o'rtasida o'rnatila boshlagan aloqa va

munosabatlar turli-tuman hujjatlarning o'zga xalqlar tillariga tarjima qilishni taqazo etgan. Vaqt o'tishi bilan fan-texnika, adabiyot va san'atning rivojlanishi munosabati bilan turli sohalarga oid ko'plab adabiyotlar paydo bo'la boshladi va ularni muloqotda bo'lgan yoki o'z ona tillaridan boshqa tillariga tarjima qilish zarurati tug'ildi.

Shunday qilib, ko'plab adabiy, tarixiy, ilmiy-texnikaviy asarlar ona tilimizga arab, fors, qisman hind, yunon va usmonli turkiy tillaridan, keyingi bir yarim asr davomida esa rus va G'arbiy Yevropa tillaridan tarjima qilindi va ular o'zbek xalqi yozma adabiyotining bir qismi, ulushi hisoblanadi.

Mamlakatimizda tarjima adabiyoti Vatan adabiyoti bilan birga rivojlanib, uning ajralmas qismiga aylandi. Shayx Sa'diyning "Guliston", Nizomiy Ganjaviyning "Maxzanul Asror", Firdavsiyning "Xisrov va Shirin", "Shohnoma", Kaykovusning "Kabus", Umar Xayyom ruboiylari, Hofiz g'azallari, shuningdek, arab ijodiy fantaziyasi. «Ming bir kecha» spektakli, «Kalila va Dimna» hind ertagi, Robindranat Tagor romanlari, «Manas» qirg'iz xalq eposi, L. N. Tolstoy romanlari, A. S. Pushkin she'riyati. Muxtor Auevning "Abay" romani. S. Ayniy va M. Tursunzoda, turkman adabiyoti namoyandalari Maxtumquli, Kerboboevlar ijodi ijodiy mahsuldir. T. G. Shevchenkonig har bir she'riyati va boshqa yuzlab asarlari o'zbek madaniyati tarkibida mustahkam o'rin egallagan bebaho yodgorlikdir. Ularni va tarjimalarini o'qish orqali biz nafaqat adekvat tarjima yaratish yo'lidagi bosqichma-bosqich rivojlanishni, balki bu asarlar yaratilgan davrning madaniy hayoti, o'sha davr adabiyotining o'ziga xos yo'nalishi, stilistik xususiyatlari kabi muhim masalalarni ham o'rganamiz.

XX-asr boshidan G'arbiy Yevropa tillarida turli sohalarda yaratilgan ko'plab asarlar o'zbek tiliga tarjima etila boshlandi va bu jarayon keyingi yarim asrda tezlashdi, bu esa O'zbekistonning ilmiy-texnik salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimiz boshqa xalqlar bilan adabiy-madaniy aloqalarning kengaytirishga erishgan.

E'tiborimizni eng ko'p o'ziga tortadigan davlatlar bu -G'arbiy Yevropa mamlakatlari adabiyotining ajralmas qismi hisoblangan Britaniya adabiyoti va ingliz tilida so'zlashuvchi ijodkorlar hisoblangan Amerika adabiyoti vakillaridir.

Ingliz yozuvchilarining asarlari tarjimalari tarixiga nazar tashlasak, XIX-asr oxiri — XX-asr boshlarida A. Konan Doylnig «Sherlok Xolms», Daniel Defoning «Robinson Kruzo» asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinganiga guvoh bo'lamiz. Asarlar qisqartirilgan shaklda yarim hikoya tarzida tarjima qilingan. Masalan, 1891 yilda nashr etilgan "Mashhur ingliz Rubinsonning qissasi" ozarbayjoncha tarjimasining o'zbekcha nusxasi bo'lib, 400 betlik ruscha nashrdan 77 betga qisqartirilgan, Muhammad Fozilbek o'g'li tomonidan yana 48 betga qisqartirilgan.

Bu asarlarning tarjimalari bugungi kun talabi darajasidan yiroq bo'lsa-da, asrimiz boshlarida o'zbek madaniyatida ro'y bergan buyuk voqea xalqimiz badiiy yodgorliklarini tarjima qilishda ilk qadam sifatida adabiyotimiz tarixida alohida ahamiyatga ega. [2]

Tadqiqot metodologiyasi : Ingliz adabiyoti XX-asrning 30-yillariga kelib, tarjima qilina boshlandi. Hozirgi kunga qadar bir qancha Amerika va Lotin Amerika yozuvchilarining, va 20 dan ortiq ingliz yozuvchilari hamda shoirlarning kitoblari jumladan, Shekspir sonetlari, Bayron she'rlari o'zbek tiliga tarjima qilingan. "Robinson Kruzoning sayohatlari" asari o'zbek tiliga ingliz adabiyotidan qilingan ilk tarjimadir. Bu kitobni 1911-yilda o'zbek tiliga Muhammad Fozil Otabek ozarboyjoncha bayonidan tarjima qilgan.

O'zbek adabiyotida badiiy tarjimachilikdagi ilk yorqin misollar Xamza Xakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Oybek, Mirtemir, Zulfiya va boshqa ko'plab ijod ahllarining qalamiga mansubdir.

O'zbek yozuvchisi Abdulla Qahhor A.P.Chexov asarlarining eng yaxshi tarjimonidir. U o'zining hikoyalari fenomen (his- tuyg'u tajribasi bilan payqaladigan hodisa)ning mohiyatini ochib berdi. A.P.Chexov hikoyalarining tarjimasini yozuvchi-tarjimonlarga A.P.Chexov tabiatini o'rganishga chuqurroq yordam bergan va bu esa uning iste'dodi kuchini his qilishga va o'zbek kitobxonlariga taqdim etishga imkon berdi. 1950-yillarning oxiriga kelib O'zbekistonda tarjima tarixi va nazariyasi tadqiq etila boshlandi, taniqli yozuvchi olim va tarjimon Jumaniyoz Sharipov "O'zbekistonda tarjima tarixidan", "Badiiy tarjimalar va mohir tarjimonlar" kabi monografiyalar chiqardi. Taniqli olim va fan tashkilotchisi G.Salomov "Tarjima nazariyasiga kirish", "Tarjima nazariyasi asoslari" kabi darslik va qo'llanmalar yozdi, "Tarjima san'ati" kabi turkum to'plamlarni chiqarishga bosh- qosh bo'ldi.

1917-yilgacha qilingan tarjimalar V.Raxmonova, H.Hamidova, N.V.Vladimirova, T.Qarayeva, M.Soipova, N.Komilov R. Vohidovlar tadqiqotlarining muhim obyekti bo'lgan va o'tgan asrning o'rtalarida tarjima nazariyasini keng qamrovli tadqiq etish davom etdi, ularda nazariyaga oid ko'p ma'lumotlarga O'tgan asrning o'rtalarida tarjima nazariyasini keng qamrovli tadqiq etish davom etdi, ularda nazariyaga oid ko'p ma'lumotlarga oydinlik va aniqlik kiritildi, tarjimonlar faoliyati o'rganildi.

Najmiddin Komilov o'zining "Xorazm tarjima maktabi" nomli doktorlik dissertatsiyasida quyidagi an'anaviy tarjima maktablarini o'rgangan:

XII-XVI-asrlardagi Hirot tarjima maktabi;

XVI-XVIII-asrlarda Qoshg'ar tarjimonlik markazining vujudga kelishi;

XIX-XX-asrning boshlarida Turkistonda tarjimonlikning rivojlanishi.

XX-asrning boshlarida ma'rifatparvar Fitrat tarjimonlik faoliyatini rivojlanishida ancha katta xissa qo'shgan. Fitrat shoir, yozuvchi va olim bo'lgan. Fitrat Turkiyada ta'limolgan va u Sharq yozuvchi va shoirlarining adabiyoti va tarixini o'rgangan. U Bedil, Umar Xayyomning mumtoz she'riyatini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon yangi o'zbek she'riyatining asoschilaridan biri bo'lgan. U 1897-yilda Andijonda dunyoga kelgan. Dastlab u Islom dini asosiy o'rin tutgan maktabda, so'ng madrasada ta'limolgan. Arab, fors, rus tillari bilan birga barcha rus va sharq adabiyotini ham o'rgangan va o'zbek badiiy tarjima maktabining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U Maksim Gorkiyning "Ona" romanini, Pushkinning "Dubrovskiy", "Boris Godunov" va Shekspirning "Gamlet" va yana boshqa bir qancha asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Abdulla Qodiriy tarjimonlik ravnaqiga ham katta xizmat ko'rsatgan adibdir. Abdulla Qodiriy chet tillarni o'rganishni qadrlagan. U arab, rus, fors, turk, tatar, ozarboyjon tillarini o'rgangan. Mashhur rus yozuvchisi Chexovning "Xameleon" hikoyasini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Abdulla Qodiriy ruscha-o'zbekcha lug'atni tuzishda qatnashgan. Abdulla Qodiriy asl nusxa va tarjimaning mazmun jihatdan bir biriga mos kelishiga katta e'tibor bergan. XX asrda O'zbekistonda faol tarjimonlik maktabiga asos solindi. Mirzakalon Ismoil, Mirziyod Mirzoidov, Qodir Mirmuhamedov, Vahob Ro'zimatov, Husan Ruzimetov, Odil Sharopov, Odil Rahimov, To'xtasin Jalolov, Sharif Tolib, Shoislom Shomuhamedov, Rahmonberdi Muhammadjonov, Ansoriddin Ibrohimov, Tohir Ibrohimov, Zinatilla Ashurboyev, Nabi Muhamedov, Jamol Kamol, Ubaydulla Karimov, Yanglish Egamo- va, Asomiddin O'rinboyev, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Ibro- him G'afurov, Nizom Komilov, Ozod Sharafiddinov bu maktabning yorqin vakillaridir. [1]

Tahlil va natijalar. G'aybull Salomov O'zbekistondagi tarjima nazariyasi asoslari ustida ilmiy faoliyat olib bordi. U tarjimada milliy hususiyatlarni aks ettirishga katta e'tibor bergan va frazeologizmlarni tarjimada ifodalash yo'llari, she'riy tarjimalarning o'ziga xosliklari ustida ishlagan. Kitoblarda u tarjimada shakl va tarkibning yaxlitligini saqlab qolish to'g'risida nazariy bilimlar bergan. Shuningdek, G'aybull Salomov chet el tarjimonlari tomonidan qilingan "Boburnoma" tarjimalarini mukammal tahlil qilib chiqdi. 1922-yilda "Boburnoma" hozirgi fors tiliga Murod Qarluqi tomonidan tarjima qilingan. Qarluqining tarjimasini G'aybull Salomov asl nushaga yaqinroq deb topdi. "Yaqinroq" so'zining ma'nosi shundaki, u aniq, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilingan deb xulosa chiqargan. Jumaniyoz Sharipov "Badiiy tarjima va mohir tarjimonlar" kitobida (1972-yilda "Fan" nashriyoti), Ogahiy, Avloniy, Murodxo'ja.

Tarjima ijodiy jarayon va unda ba'zi bir psixologik-ruhiy diqqatga sazovor holatlarni kuzatish mumkin: chunonchi, kishi tarjima ishiga avvalo o'ziga hamroh, maslakdosh izlab, urinadi. Tarjima og'irchilikda bo'lsa-da, doimo ijodiy nafas bilan yashash, ijodning tirik tomirini ushlab turishga bo'lgan ulkan ehtiyojning mevasi. Chunonchi, Sanjar Siddiq, Abdulla Qahhor, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Sulaymon Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek, Hamid Olimjon, Mirtemir, Zulfiya tarjimalariga ular yaratilgan muhitdan kelib chiqib shunday qaralsa, o'rinli deb o'ylaymiz.

Bizning qadim va hozir o'zbek tarjimonlarimizga eski ko'z ilg'amas zamonlardan Muhammad Muso Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Qutb Xorazmiy, Qaffol Shoshiy, Sayfi Saroiy, Haydar Xorazmiy va nihoyat, Alisher Navoiydan meros bo'lib kelayotgan, nasldan nasiga o'tayotgan katta e'tiborga loyiq bir ijodiy fikrni esga olib o'taylik. U Al-Mansur topshirig'iga ko'ra buyuk "Siddxanta"ni tabdil etib, uni zamonasi va butun islom Sharqi madaniyatlari uchun qayta yaratarkan, dunyo falakiyot ilmiga, uning taraqqiyotiga mislsiz hissa bo'lib qo'shilgan "Ziji Xorazmiy"ni dunyoga keltirarkan: "Men bu asarimni odamlarga foyda keltirsin, deb yozdim", deb qayd qilib o'tdi. Tarjimalar orqali o'z xalqi ongini ochish, xazinalarini boyitish, ruhoniylar tarzda sarafroz etish g'oyasini Beruniy ham "Hindiston"da, Qutb "Husrav va Shirin"da, Saroiy "Guliston"da, Navoiy esa "Nasoyim", "Nasrul-laoliy", "Lison ut-tayr", "Nazm ul javohir"da aniq odamparvarona, vatanparvarona so'zlar bilan bayon etib o'tganlar. Tarjimadan o'z xalqini insoniyat yaratgan buyuk madaniyat obidalaridan bahramand etishlikni maqsad qilib qo'yg'alar. XX asrning eng mahsuldor va eng sinchkov tarjimonlaridan biri Ozod Sharafiddinov o'z tarjimachilik amaliyotida shu olijanob merosiy g'oyani muvaffaqiyat bilan davom ettirdi. [5]

Xulosa va takliflar. Yozuvchilar hamma narsalarni yozib tashlayvermaganlari singari tarjimonlar ham, duch kelgan asarlarni tarjima qilishga urina-vermaydilar. Shunday tarjimonlar borki yoki bo'lganki, ular faqat o'zlariga yoqqan, o'zlari sevgan adiblarning asarlarinigina o'g'irganlar. Har qancha bo'lmasin,

boshqa tarjimalarga qo'l urmaganlar. Yana boshqa tarjimonlar ham bo'ladi yoki bo'lganki, ular faqat o'zlarining g'oyaviy, insoniy e'tiqodlari, qarashlariga to'g'ri kelgan, shunga mos va munosib kitoblarnigina tarjima qilganlar. Tolstoy Mopasanning bir hikoyasini o'qib g'oyatda ta'sirlanib darhol uni tarjima qilgan.

Essenstik asarlarni tarjima qilish unchalar ham oson ish emas. Badiiy adabiyot tarjimasidan farqi, bunda juda katta bilim talab qilinadi. Ikkinchidan, mutaxassislikning butun sir-asrorlaridan xabardorlik. Terminlar, tushunchalar ichida bilimdonlik bilan mohir ixtisos egasi sifatida ishlash. Uchinchidan, rivojlantirilayotgan fikrlar va g'oyalarning nozik tovlanishlari va bog'lanishlarini anglash va tushunish. To'rtinchidan, buyuk qunt. Qunt va sabr-toqat bilan tarjima ustida o'tirish. Beshinchidan, qilayotgan tarjimang hech qanday moddiy manfaatdorlik keltirmasligini aniq bilish. Oltinchidan, qanday bo'lmasin, zamondoshing yoki kelajakning kishilari bu asarlarga muhtoj, ehtiyojmand ekanliklarini to'la ma'noda his qilish... Tarjimon Ozod Sharafiddinov o'z e'tiqodiga ko'ra, o'qivchisining manfaatlarini ko'zlab, uning ongi va qarashlarini o'stirish, estetik olamni boyitish uchun ishlardi... Agar unda yuqorida so'z yuritganimiz sinchkovlik, farosat va xafsala yuksak bir tarzda shakllanmagan va jamlanmaganda edi, hech qachon bu ma'rifatchilik va muallimlik yo'nalishidagi ishlarni ado etmagan bo'lardi. [3]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tarjima Nazariyasi I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov 2012
2. Google hamda ijtimoiy tarmoqlar bazaviy ma'lumotilar.
3. Translation and Practice Theory. Maeve Olohan.
4. Tarjima Nazariyasi Asoslari. Тошкент тумани Келес ш. К. Рофуров кучаси МЧЖ “Нош ир” Qudrat Musayev.
5. Ганишер Рахимов. Таржима назарияси ва амалиёти. –Тошкент: 2016, 23, бет
6. https://www.oriens.uz/media/conferencearticles/1.Gulnoza_SAYDALIYEVA_7-12.pdf

UO'K 811.512.1

“DEVONU LUG'OTIT TURK” ASARIDA QO'LLANGAN MAQOLLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

N.J.Yarashova, f.f.d., DSc, Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. “Devonu lug'otit turk” asaridagi maqollarni lingvokulturologik aspektda tadqiq etish

Kalit so'zlar. Maqol, matal, lug'at, lingvistik hodisa, milliy-madaniy.

Аннотация. Исследование пословиц в работе “Devonu lugotit Turk” в лингвокультурологическом аспекте позволяет анализировать языковые единицы, языковые явления, речь исходя из мировоззрения, культуры, ценностей носителей языка.

Ключевые слова. Пословица, поговорка, лексика, языковое явление, национально-культурное

Annotation. The study of proverbs in the work “Devonu lugotit Turk” in the linguistic and cultural aspect allows us to analyze linguistic units, linguistic phenomena, speech based on the worldview, culture, and values of native speakers.

Keywords. Proverb, saying, vocabulary, linguistic phenomenon, national cultural.

XI asrda yashagan dunyo fan tarixida birinchi turkshunos, lahjashunos va qiyosiy uslub sohibi Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asari milliy-madaniy belgilarimizni o'zida aks ettirgan lug'atlar jumlasiga kiradi.

Bu asar jahon tilshunos olimlari e'tiborini tortgan qadimiy asarlardan biridir. “Devonu lug'otit turk” turkiy so'zlarning arabcha izohli lug'ati bo'lgani uchun ilmiy jihatdan alohida ahamiyatga molikdir. Uni har tomonlama tadqiq qilish turkiy xalqlarning, jumladan, o'zbek xalqining tarixini, urf-odatlarini, so'z boyligini, adabiy merosini o'rganishda katta ahamiyat kasb etadi.

“Devonu lug'otit turk” asarida turkiy xalqlar tarixiga oid qadimiy afsona va rivoyatlar, 300 ga yaqin maqol va matallar, hikmatli so'zlar, 700 satrdan oshiq she'riy parchalar o'rin olgan. “Devon”da keltirilgan she'riy parchalardan 150 satrga yaqini islom davri she'riyatiga xos bo'lgan “bayt” tipidagi masnaviy, qasida, g'azal, qit'a parchalari bo'lib, muallif ularni “bayt” deb ataydi. “Devon”dagi qo'shiqlar ko'proq jangnoma xarakterida bo'lib, ba'zi yirik she'riy parchalarga shartli ravishda “Tangutlar bilan jangnoma”, “Uyg'urlar bilan jangnoma”, “Yabaku bilan jangnoma” deb nom qo'yilgan.

Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asari o'sha davr xalqlar tili uchun asosiy manba bo'lish bilan bir qatorda, asarda tabiat va tabiat hodisalariga doir-yer va suv, tog' va cho'l, iqlim va osmon, hayvon va o'simlik singarilarga bog'liq yuzlab xalq so'z-terminlari, maqol va iboralarni topish mumkin. “...Shunday so'zlarki, xilma-xil, sodda va sarmazmun. Bularni yig'ish uchun Mahmud ko'p yillar sayohat qilgani, har bir hodisaga, har bir qabilaning so'zlariga diqqat bilan e'tibor berganligi ko'rinish

turibdi. “Men buni Qonigutda Yag‘mo qabilasidan eshitdim”, “ishonchli bir buxorolik olimdan va nishoburlik boshqa bir ishonchli olimdan shunday eshitgan edim”, “Men Farg‘onada, kishilarning buhoq kasalining sirini so‘raganimda shunday javob bergan edilar”...va hokazo” [1].

Yirik fransuz sharqshunos olimi P.K.Juze bu asar haqida shunday degan edi: “Mahmudning bu tekshirishlari shu qadar keng va chuqurki, hatto bunday asar XIX asrda yozilganda ham unga shon-sharaflar bo‘lardi. Uning asari bamisoli turkiy qomusdir” [2]. Shunday ekan bu asar til kabi tunganmas xazinadir.

Asarda qo‘llanilgan maqollarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi milliy-madaniy jihatlar kitobxon ko‘z o‘ngida yaqqol namoyon bo‘ladi:

Auüz ajyʻ mʻjõym altun qauüz ajyʻ mʻn qajdaman? (Qozon aytur: tubim oltin, cho‘mich aytur: men qaydaman?) (I, 106-17; ar.73. 537-bet)

Bizga ma‘lumki, qadim zamonlardan oq insonlarga xos sifatlar jonsiz predmetlarga, hayvonlarga ko‘chirilgan hamda qiyoslangan. Jumladan, M.Koshg‘ariyning asarida keltirilgan ushbu maqolda ham bu holatni kuzatishimiz mumkin. Insonga xos bo‘lgan sifatlar qozon va cho‘mich milliy-madaniy etalonlari orqali uning kimligini biladigan tanish kishilar oldida maqtanuvchi shaxsга nisbatan ishlatilgan. Bu bilan bizni millatimizga yod bo‘lgan maqtancholik odatini qoralab, insonlarni bunday xislatlardan xoli bo‘lishga, ya‘ni kibrlik, manmanlik, o‘zida yo‘q bo‘lgan jihatlarni bo‘rttirib ko‘rsatishdek illatlarni tark etishga undaydi. Shuningdek, bugungi kunda xalqimiz orasida ushbu maqolga sinonim sifatida “*Echki qo‘yga kulibdi*” kabi maqol ishlatiladi. Ko‘rinadiki, o‘sha davr hamda bugungi davrdagi maqolda ham hayvonlar obrazi orqali majoziy tarzda insonlarga xos bo‘lmagan milliy-madaniy jihatlar yoritib berilgan.

Azır azaq ʻmrjilgi. (Og‘ir oyoq kechadan bir muncha muddat o‘tgandan keyin to‘xtadi) (I, 106-17; ar.73. 541-bet)

Bu maqol og‘ir oyoqli kishi sekin va sust bo‘lsa ham manzilga yetishi to‘g‘risida ishlatilgan. Aynan ushbu maqolni “Yurgan daryo, o‘tirgan bo‘yra” maqoliga sinonimik qilib olsak, bo‘ladi, albatta, bu yerda og‘ir oyoq bo‘lsa ham, to‘xtab qolmagani manzilga yetish uchun harakatda bo‘lgani, hatto sekin va o‘ta sust yurgan bo‘lsa ham, hayotda to‘xtab qolmaslikka chorlagandir. Koshg‘ariy bobomiz aynan o‘sha davrga moslab aytgan bu maqoli ayni haqiqatdir. Chunki og‘ir oyoqli ayol juda yurish-turishga qiynalishi hammaga ma‘lum bir obraz hisoblanadi. Shuning uchun ham bu maqol aniqlik jihatdan shu personaj tashiydigan ma‘noni yuklagani uchun ham shu obraz tanlangandir. Insonlarga qanchalik maqol orqali ta‘sir qilmoqchi bo‘lsangiz uni aynan eng kuchlisi yoki eng o‘jiz tomonlari ko‘rsatilsagina ta‘sir kuchi shunchalik qiymatga ega bo‘ladi. Shu bois ijodkor ham ushbu maqolda o‘zbek millatiga mansub bo‘lgan og‘ir oyoq birikmasini ifodalab, milliy-madaniy jihatlarimizni yanada yorqinroq ifodalashga xizmat qilgan. Shu bois har qanday vaziyatda ham inson xoh yomon vaziyatga tushgan bo‘lsin xoh yaxshi sharoitga hech qachon hayotda oldinga qadam tashlashdan to‘xtab qolmaslik kerakdir. Bu har bir o‘zbekning shioriga aylanmog‘i darkor.

Aupı uşchü al bilsä, azız anga jal bilip. (Ovchi qancha ov hiylalarini bilsa, ayiq ham shuncha qochish yo‘llarini biladi)

Bu maqolda ikki tajribali kishi tortishib qolganda so‘zlashishi to‘g‘risida. Aynan bu maqolda tajribali ikki kishining tortishib qolganligi nazarda tutilib, ularni ovchi va ayiq timsolida gavdalandiradi. Bu ham o‘z ma‘nosida, ham ko‘chma ma‘noda ishlatilgan desak xato bo‘lmaydi. Chunki, hayotda ham ovchi ov uchun ovlash tufayli qancha hiyla va nayranglarini ishga solgani bilan nishondagi hayvon, ya‘ni ayiq ham o‘z jonini asrash uchun shuncha harakat qilishini, qochish yo‘llarini bilishni nazarda tutgan holda shu hayotiy tajribasini insonlar o‘rtasidagi tortishuvga qiyoslab aytilgandir. Shu sababli ham Mahmud Koshg‘ariy tajribali, ya‘ni bilimli kishilarning tortishuvi befoyda ish ekanligiga ishora qilmoqda. Ikki bilimdon kishilarning bilimlari o‘zlaricha dunyoqarashlarini belgilaydi, shu tufayli ham ularning noto‘g‘ri gapirmasligiga amin bo‘lish kerakdir.

Kyñdä iryk joq, bõzda qyiq jaq. (Quyosh kulchasida dog‘i (teshigi) yo‘q bo‘lganiday, bek va‘dasida ham, xilofgarchilik, qaytish yo‘q)

Mahmud Koshg‘ariy bu maqolda quyoshning kulchasida teshigi yo‘q ekanligini ilmiy ma‘lumot orqali keltirib, aynan bek, hokim, hukmdorlarga, ya‘ni mansabdor shaxslarga nisbatan mansabidan kelib chiqib, oddiy xalq manfaati uchun qilinadigan ishga va‘da berib qo‘yib keyin qaytmaslikka da‘vat etish va ularga pand-nasihat ruhida aytilgan va aynan shuning uchun ham quyoshning kulchasida teshigi yo‘q bo‘lganidek deb o‘xshatish qilgan va biroz beklarga laganbardorlik ham qilinganligi ishora qilmoqda. O‘sha davrda beklar o‘z aytgan ishlaridan ham, so‘zlaridan ham qaytaverishgan va shu sababli ham shu maqol keng qo‘llanilgan. Bizda hozirgi kundagi variant qisqaroq shaklda qo‘llanilib kelmoqda “Aytilgan so‘z – otilgan o‘q” tarzda ishlatiladi. Demak, Mahmud Koshg‘ariyning bizgacha yetib kelgan maqollari hozirgi kunda ham o‘z kuch-qudratini yo‘qotmay xalqimiz tilida yashab, o‘z mohiyatini saqlab qolgan. Bu maqol beklarni o‘z va‘dalariga xilof ish qilmaslikka undaydi. Bu orqali Koshg‘ariy o‘zbek millatida

hukmdorning maqomi yuksak ekanligini ta'kidlab, beklar millat taqdirini o'ylaydigan shaxslar sifatida gavdalantirishga harakat qiladi. Shu bois xalq dardi bilan yonib yashaydigan millatimizning beklarini va'daga vafo qiladigan insonlar bo'lishga undaydi.

A: *lin arslan tutar kĳgin ujuq tutmas.* (*Hiyla bilan arslon tutilar, kuch bilan uyuq tutilmas*).

Kuch bilan polizlarda o'tqazib qo'yilgan qo'g'irchoq-qo'riqchini ham tutib bo'lmaydi. Bu maqolni ikki xil tarzda talqin qilish mumkin. Birinchidan, ushbu maqolda aynan hiyla-nayrangli bo'lish kerakligi aytilmagan-u, ammo kuch bilan hatto polizlarda qushlardan himoya qilish uchun odam shaklida qilib qo'ldan tayyorlangan qo'g'irchoq-qo'riqchini ham tutib bo'lmas deb bejizga aytmagandir. Chunki bu jonsiz bo'lib faqat poliz qo'riqchisi sifatidagina ishlatiladigan buyum bo'lib, hattoki shu jonsiz narsani ham kuch bilan tutib bo'lmasligi nazarda tutilgandir. Bu yerda fikr nutq qaratilgan narsa hiyla bilan arslon tutilar emas, bu yerda erkinlik, ozodlik nazarda tutilyapti deb o'ylayman va aynan ana shu nazarda tutilyotgan erk qo'g'irchoq-qo'riqchi sifatida jonlantirilgan, balki shu obraz orqali insonlar tushunchasida o'sha davrda qo'g'irchoq-qo'riqchi keng dala va polizlarda turganligi uchun ham odozlik ramzi sifatida gavdalangandir. Hozirgi kunda biz nutqimizda ishlatayotgan "Qo'ldan berganga qush ham tuymas" maqoliga sinonimik uya desak xato bo'lmaydi. Ikkinchidan,

Ėrik Ėrni jazlĳz, Ėrmagu bashĳ qanlĳz. (*Tirishqoqning labi yog'liq, erinchoqning boshi qonliq*).

Ushbu maqol yalqovlikni tashlashga, g'ayrat bilan ishlashga undash haqida bo'lib, aynan yog' va qon detallari orqali keltirilmoqda. Bu o'rinda tirishqoqning labi timsol sifatida, erinchoqning esa boshi timsol sifatida aytilishi ham bekorga emasdir. Chunki tirishqoq, mehnatsevar kishilar hech qachon och qolmaydi, birovg'a muhtoj bo'lib bir tiyin ham so'ramaydi. U doimo mehnatining orqasidan halol yashab hech qachon och qolmaganligi uchun ham labi yog'li deb tasniflangan. Bilaks erinchoq, dangasa odamning boshi qonlik deganida ham juda to'g'ri g'oya yotibdi. U mehnat qilmaydi, kasb kori yo'q, albatta, dangasa bo'lganidan keyin qanday qilib kasb-hunar o'rgansin, undan keyin esa, oldinda hayot degan so'qmoq turibdiki, unda yashash uchun yeyish kerak, kiyish kerak, holbuki u qanday qilib yeyishga non topadi deb o'ylaysan kishi. Shunda u osonlik bilan non topish yo'llarini qidira boshlaydi va bu oson yo'l birovning tayyor oshiga sherik bo'lish, ya'ni o'g'irlik bilan kun ko'rishdir. Bu o'g'irlik hech qachon uzoqqa bormaydi va u oshkor bo'ladi. Shunda erinchoqning boshi qonlik degani chin haqiqat ekanligi oynaday aniq bo'ladi. Bunday xalq boshidan o'tgan uzoqni ko'zlab aytilgan maqollarni qancha tahlil qilsak, shuncha ichiga kirib, uning oqibatlari nimalarga olib kelishi yuzaga chiqadi. Milliy-madaniy jihatlarimizni aks ettiruvchi ushbu maqolda ham xalqimizga xos bo'lgan xislatlardan biri mehnatsevarlik ulug'lanib, o'zbek millatiga yot bo'lgan, biroq ba'zi shaxslar orasida kuzatiladigan, qoralanadigan illat dangasalik salbiy baho formasi bilan yaqqolroq gavdalantirilmoqda. Bu maqolga sinonim sifatida "**Holva degan bilan og'iz chuchimas**", "**Olma pish, og'zimga tush**" maqollarini keltirish mumkin. Zamirida, dangasalik, tayyorg'a ayyorlik kabi xislatlarni qoralab, mehnatsevarlikka, o'zi ishlab, halol mehnat bilan pul topishga chorlaydi. Ya'ni inson biror nimani orzu qilganligi bilan u amalga oshib qolmaydi, uning amalga oshishi uchun, albatta, harakat qilish kerakligi uqtirilmoqda. Etalon bo'lib kelgan so'z "holva" o'zbek milliy shirinligi hisoblanadi.

"Devonu lug'otit turk" asaridagi maqollarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinishi til va madaniyat munosabati, maqollar tarkibidagi zoonimlarning xalq dunyoqarashi, tafakkuri, qadriyatlarini to'plash va ifodalash funksiyasini yoritishda ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hasanov H. Mahmud Qoshg'ariy (Hayoti va geografik merosi). – T., 1963. – B. 18.
2. Жузе П.К. Диван лугах ат-турк. «Известия Восточного факультета Азербайджанского Государственного университета». Т.И., Баку, 1926, стр.75-94.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. №5. -23-27.
4. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. –135 b.
5. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 jildlik, 1-jild. – Toshkent: O'zRFA, 1960. – 500 b.
6. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 jildlik, 2-jild. – Toshkent: O'zRFA, 1963. – 428 b.
7. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. 3 jildlik, 3-jild. – Toshkent: O'zRFA, 1963. – 468 b.

UO'K 81'373

SO'ZLARNING LINGVOMADANIY VA LEKSIKOGRAFIK TAHLILI

(lingvomadaniy so'zlar misolida)

A.Yusupov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

<https://orcid.org/0009-0006-0496-911X>

Annotatsiya. Mazkur maqolada lingvomadaniy birliklarning tilshunoslik va tarjimashunoslik doirasidagi tadqiqi va tahlili borasidagi muhokamalar bayon etilgan. Leksikografiyaning yangi tarmog'i hisoblangan lingvomadaniy birliklar lug'atini yaratish zaruriyati, metaleksikografiyada

leksikograflarning lug'at yaratishdagi qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yuzasidan fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: lug'at, leksikografiya, metaleksikografiya, lingvomadaniy birlik, madaniyatlararo muloqot, ekvivalent.

Аннотация. В данной статье описываются дискуссии по поводу исследования и анализа лингвокультурных единиц в рамках лингвистики и переводоведения. Выражены необходимость создания словаря лингвокультурных единиц, который считается новой отраслью лексикографии, трудности лексикографов металексикографии при создании словаря и их устранении.

Ключевые слова: словарь, лексикография, металексикография, лингвокультурная единица, межкультурная коммуникация, эквивалент.

Abstract. This article describes the discussions on the research and analysis of linguocultural units within the framework of linguistics and translation studies. The need to create a dictionary of linguocultural units, which is considered a new branch of lexicography, the difficulties of lexicographers in metalexigraphy in creating a dictionary and their elimination are expressed.

Keywords: dictionary, lexicography, metalexigraphy, linguocultural unit, intercultural communication, equivalent.

Kirish. Tilshunoslarning tilni yanada chuqurroq anglash va tatqiq etishga urinishlari natijasida tilshunoslikda zamonaviy yo'nalishlar yuzaga kela boshladi. Fikrimiz dalili sifatida psixolingvistika, pragmalolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, kompyuter lingvistikasi kabi yo'nalishlarni keltirishimiz mumkin. Tilshunoslikdagi bunday yangi yo'nalishlar so'zlarni shu yo'nalishlar doirasida tahlil qilinishini, sohaga doir so'zlarni to'plab borilishini, to'plangan so'zlar asosida lug'at tartib berilishini taqozo etmoqda va shu o'rinda yaratilgan lug'atlar ham leksikografik tahlilga chuqurroq kirib borishda muhim rol o'ynamoqda.

Adabiyotlar tahlili. Aytish mumkinki, insoniyat olamida tafakkur va muloqot paydo bo'lgandan boshlab so'z bilan ish tutadi va undan istifoda qilib kelmoqda. Kishilar bir-biri bilan muloqotga kirishar ekan, tildan foydalanish jarayonida ularda turli ehtiyoj paydo bo'ladi. Bu ehtiyojlarni qondirish lug'at yaratishni taqozo etadi. Tilning so'z boyligini jamlash, ularni tartibga solib, so'z tahlilida foydalanish uchun qulay holatga keltirish, tavsiflash, imkoniyatlarini ochib berish leksikografiya sohasining bosh vazifasi ekanligi ma'lum.

Lug'atshunosligimiz tarixida turkiy tilga mansub leksik birliklarni to'plash, tahlil qilish va ularni ilmiy jihatdan asoslash an'anasi, albatta, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari bilan chambarchas bog'lanadi. Ushbu noyob asar muallifi o'z davrida yashagan turli qabila-urug'lar tiliga mansub so'z va iboralarni to'plash printsiplarini ishlab chiqqan hamda o'z asarida amalda qo'llab ko'rsata bilgan. Bu borada Mahmud Koshg'ariyning o'zi quyidagilarni yozadi: "Men turklar, turkmanlar, o'g'uzlar, chigillar, yag'molar, qirg'izlarning shaharlarini, qishloq va yaylovlarini ko'p yillar kezib chiqdim, lug'atlarini to'pladim, turli xil so'z xususiyatlarini o'rganib, aniqlab chiqdim. Men bu ishlarni til bilmaganim uchun emas, balki bu tillardagi har bir kichik farqlarni ham aniqlash uchun qildim. Ularni har tomonlama puxta bir asosda tartibga soldim" [Кошғарий М. 2017: 47].

Mustaqillikka qadar hamda mustaqillikdan keyingi davrda lug'at turlari chuqur tadqiq etilib, "O'zbek tili sinonimlar lug'ati", "O'zbek tili omonimlar lug'ati", "O'zbek tili paronimlar lug'ati" kabi sohaviy lug'atlar ham yaratildi. Shuningdek, lug'atchiligimizda "O'zbek tilining izohli lug'ati" to'ldirilgan holda 5 jildda yaratilishi sezilarli yutuq bo'ldi.

Tilshunoslikdagi yangi yo'nalishlar o'z navbatida tarjimashunoslik sohasida ham o'zgarishlar bo'lishiga, yangi sohalarga doir tarjima lug'atlarining yaratilishini talab etmoqda. Tilshunoslik va tarjimashunoslikning yangi tadqiqot obyekti bo'lgan lingvomadaniy birliklarni leksikografik jihatdan tahlil qilish leksikografiyaning dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda. Chunki global miqyosda bir-biriga bog'langan dunyo sabali biz o'zimizni kundalik hayotda, sayohatda, chet tilini o'rganishda yoki tarjimonlik faoliyatida bo'ladimi, albatta, madaniyatlararo muloqot bilan shug'ullanamiz. Madaniy tafovutlar natijasida muloqot noto'g'ri tushunilgan va hatto buzilgan holatlar juda ko'p, chunki ikki tilda muloqot qiluvchilar til bilish darajasiga e'tibor qaratib, madaniy farq va o'zgachalikka e'tibor bermaydilar [Newmark, 1988].

Madaniy birliklar qayta-qayta nazariy va uslubiy munozaralar mavzusi bo'lib qoladi, chunki madaniy nomuvofiqlik natijasida boshqa tilda ko'pincha leksik bo'shliq yuzaga keladi [Stolze 1999: 224].

Tilshunoslik va tarjimashunoslikda bunday lingvomadaniy bo'shliqlarni to'ldirish hamda madaniy nomunofiqliklarni bartaraf etish uchun ham tilda mavjud bo'lgan lingvomadaniy birliklarni to'plab, lug'at holiga keltirish leksikografik tahlillarni jadallashtirib, yuqorida keltirib o'tilgan tarjima va tilga oid muammolarni bartaraf etishda dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikning lingvomadaniy birliklari, ularning tarjimasida borasidagi leksikografik tahlilimizni leksikografiyaning ikki tarmog'i, ya'ni amaliy leksikografiya va nazariy leksikografiya (metaleksikografiya)ning yurtimiz hamda jahon miqyosidagi yutuq-kamchiliklarini baholagan holda qiyosiy tahlil metodi asosida olib boramiz. Tadqiqotimizdan ko'zlangan madsad tilshunoslikning yangi yo'nalishlaridan biri hisoblangan lingvokulturologik birliklar tadqiqida istifodalanishga doir lug'atlar yaratishdagi amaliy harakatlarni tadqiq etish hamda tahlil etish hisoblanadi.

An'anaviy lug'atlardan farqli o'laroq, lingvomadaniy lug'atlar so'z va iboralarining madaniy ahamiyatini chuqurroq o'rganadi. Ular tilning ma'no yaratish jarayonini shakllantiradigan tarixiy voqealar, an'analar, mifologiya va ijtimoiy-madaniy tuzilmalar kabi tushunchalarni o'rganadilar. Shuningdek, Ananaviy lug'atlar birinchi navbatda denotatsiyaga, so'zning so'zma-so'z ma'nosiga e'tibor qaratadi, lingvomadaniy lug'atlar esa konnotatsiya, madaniy shakllanish va so'zlarga nutq va muhitning ta'sirini o'rganadi. Bu tilning kontekstda qanday ishlatilishini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Bugungi kunga qadar jahon miqyosida leksikograflar tomonidan madaniyga doir lug'at yaratish, tadqiq etish va to'plash bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Misol tariqasida bir qator lug'atlarni keltirib o'tish mumkin:

Umumiy madaniyatga oid lug'atlar. Ushbu lug'atlar madaniyatning asosiy tushunchalari va leksik birliklari haqida umumiy ma'lumot beradi. Ular til o'rganuvchilarga madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni yuzaga keltiruvchi bayramlar, taomlar, san'at hamda ijtimoiy urf-odatlar kabi mavzularda ma'lumot beradi.

Ixtisoslashgan madaniy lug'atlar. Bu turdagi lug'atlar huquqiy atamalar, siyosiy iboralar yoki argo va jargon kabi madaniyat ichidagi muayyan sohalarga doir birliklarni o'rganishga yo'naltirilgan lug'atlardir. Ular ma'lum bir madaniy sohani chuqurroq tushunishga intilayotgan o'quvchilar yoki mutaxassislariga xizmat qiladi.

Kontrastiv madaniy lug'atlar. Ushbu lug'atlar ikki yoki undan ortiq tillardagi madaniy tushunchalarni taqqoslaydi va qiyoslaydi. Ular tillardagi ekvivalent so'zlarning turli xil madaniy ma'no-mazmun ifodalaydigan jihatlarini ajratib ko'rsatadi, bu esa madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, jahon leksikografiyasida lingvomadaniy lug'atlar yaratish borasida qator ishlar olib borilmoqda, biroq yurtimizda lug'atshunoslik sohasida qilingan ishlarning ko'lami kengligiga qaramasdan, lingvomadaniy lug'atlar tuzish bo'yicha qilinayotgan ishlar biroz ortda qolmoqda. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot kuchaygani sari tillar va madaniyatlar o'rtasidagi tafovutni to'xtatuvchi resurslarga bo'lgan ehtiyoj yanada dolzarb bo'lib boraveradi. Bu ishda lingvomadaniy leksikografiya muhim rol o'ynaydi deb hisoblaymiz.

Tahlil va natijalar. Taxmin qilish mumkinki, leksikograflar hozirgi kunga qadar ikki va undan ortiq tilli lug'atlardagi madaniy birliklarni tarjima qilish muammosini hal qilishga urinishgan va bu lug'atlar foydalanuvchilar uchun mos ekvivalentlarni taklif qiladi. Valekin bu ekvivalentlar tilning madaniy darajasiga nisbatan to'liq mutanosib bo'lmaydi. Hozirga qadar mavjud lug'atlarda muayyan madaniyat yoki millatga xos bo'lgan va boshqa tilda na lingvistik, na madaniy ekvivalenti bo'lmagan (o'zbekcha: "*Qurtoba*" [5, 384]) madaniy ashyolarga ko'p e'tibor berilgan bo'lsa-da, bir necha (kamida ikkita) madaniyatga xos bo'lgan va shu sababli boshqa tilda lingvistik ekvivalentlari mavjud bo'lgan madaniy ob'yektlarning adekvat tarjimasini yoki leksikografik tavsifiga kamroq e'tibor qaratilgan. Lug'atshunoslik uchun madaniyat bilan bog'liq bo'lgan narsalarni toifalash juda muhim. Lug'atlarda berilgan ekvivalentlar ko'pincha to'liq madaniy ekvivalent emas, chunki madaniyatlararo kompetentsiyasiz madaniy tafovutni bir qarashda tanib bo'lmaydi [Nied Curcio, 2020:181].

			
Frühstück (nemischa)	Colazione (italyancha)	Kahvaltı (turkcha)	Nonushta (o'zbekcha)

1-rasm.

Nonushta yoki *qahva* kabi so'zlar har doim ikki tilli lug'atlarda ekvivalentga ega, ya'ni *nonushta*: *frühstück* (nemis), *petit déjeuner* (fransuz), *colazione* (italyan), *kahvaltı* (turk), *nonushta* (o'zbekcha) yoki

qahva: *kaffee* (nemis), *kafe* (fransuz), *caffè* (italyan), *kahve* (turk), *qahva* (o'zbekcha). Ushbu so'zlarning ba'zilar xalqaro bo'lishi mumkin va tushunarli bo'lishi mumkin, ammo madaniy jihatdan ular ko'pincha mazmuni, qo'llanilishi, odatlari va an'analari bo'yicha tarjimonlar va lug'at foydalanuvchilari uchun soxta do'stlardir (false friend). 1-rasmda ko'rinib turganidek, (odatiy) nonushta tarkibiga kiruvchi ingredientlarni tanlash turli madaniyatlarda turlicha bo'lishi va bir-biridan farq qilishi mumkin.

Madaniyatlararo tafovutni "choy, choy tayyorlash hamda choy ichish" borasidagi yondashuvlarda ham ko'rish mumkin.

2-rasm.

2-rasmda guvohi bo'lganimizdek, an'anaviy ko'p tili tarjima lug'atlarida ma'lum bir til madaniyatiga oid lingvomadaniy birliklarning mutanosib ekvivalentini topish mumkin. Biroq lingvomadaniy birliklarning qay yo'sinda paydo bo'lishi, foydalanilishi, iste'moli, muomala ko'lami kabi madaniy jihatlarini bilish imkonsiz va bu, albatta, til o'rganuvchilarga o'rganayotgan tili madaniyatidagi nozikliklarni to'liq his qilishda muammolarni keltirib chiqaradi. O'zbek madaniyatida choy kun davomida iste'mol qilinadigan an'anaviy ichimlik sifatida qabul qilingan va uning tayyorlanish jarayoni ham ko'p vaqt talab etmaydi hamda maxsus madaniyatimiz belgilaridan hisoblangan choynak-piyola yordamida ichiladi. Turk choyi ham yuqoridagi kabi jarayonni o'z ichiga oladi, lekin turk choyini tayyorlash uchun maxsus ikki qavatli choynak talab etiladi hamda turklarning mayda stakansimon idishlarida ichiladi. Xitoyda choy odatiy ichimlik bo'libgina qolmasdan, dorivor damlama sifatida ham iste'mol qilinadi va tayyorlanish jarayoniga ham o'ta nazokat va noziklik bilan yondashiladi.

Xulosa. Til o'rganuvchilar ko'lami oshgani sayin tilning turli nozikliklarini o'rganishga bo'lgan talab ham oshib boradi. Bu o'z navbatida tilning turli zamonaviy tarmoqlarini yuzaga kelishiga va tilni tadqiq etilishiga olib keladi, til sathlarini tahlil va tadqiq etishda esa, albatta, lug'atlar muhim rol o'ynaydi. Lingvomadaniy birliklar tadqiqi zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikda ilmiy izlanishlarning asosiy obyekti sifatida olinmoqda. Lingvomadaniy birliklar tarjimasida lingvomadaniy birliklarning izohli hamda tarjima lug'atlarini yaratish va rivojlantirish leksikograflar oldidagi eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Marco Josep. 2019. The Translation of Food-related Culture-specific Items in the Valencian Corpus of Translated Literature (COVALT) Corpus: A Study of Techniques and Factors. Perspectives 27(1): 20-41. DOI:10.1080/0907676X.2018.1449228 (Accessed 21 December 2022.)
2. Nied Curcio, Martina. 2020. Kulturell geprägte Wörter zwischen sprachlicher Äquivalenz und kultureller Kompetenz. Am Beispiel deutsch-italienischer Wörterbücher. Lexicographica, – 204 p.
3. Persson Ulrika. 2015: Culture-specific Items. Translation Procedures for a Text about Australian and New Zealand Children's Literature. MA Thesis. Växjö: Linnaeus University, Sweden.
4. Stolze Radegundis. Die Fachübersetzung. Eine Einführung. Tübingen: Narr. 1999.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild. – Toshkent: "O'zbekiston". 2010. – 591 b.
6. Мадвалиев А. Ўзбек лексикографияси тарихидан // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. – 270 б.
7. Махмуд Кошғарий. Девону луготит турк (Туркий сўзлар девони) – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 488 б.

UO'K 81'366

O'ZBEK VA INGLIZ OLAM LISONIY MANZARASIDA O'TGAN ZAMONNING IFODALANISHI

I.M.Zaynobidinova, o'qituvchi, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tili olam lisoniy manzarasida o'tgan zamon shakllari o'tgan zamonni tasavvur qilishda ma'no va lisoniy qurilish jihatdan farqlanishlari hamda ingliz tilida oddiy o'tgan zamon, o'tgan zamon davom fe'li hamda o'tgan zamondagi kelasi davom zamon ma'nolariga ajratilsa, o'zbek tilida aniq o'tgan zamon, uzoq o'tgan, o'tgan zamon hikoya (yaqin o'tgan), o'tgan zamon davom fe'llariga bo'linishlari va bu zamonlar odatiy, takrorlanib turadigan harakat, aniq vaqt oralig'ida sodir bo'lgan harakatni ifodalashiga ko'ra aniq farqlanishlari yoritilib beriladi. Shuningdek, o'zbek tilida o'tgan zamonning ma'nolari fe'l zamoni ko'rsatkichining qo'llanishi bilan

farqlansa, ingliz tilida zamon ko'rsatkichi, fe'l konstruksiyasi hamda gap konstruksiyasi bilan farqlari haqida ham ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: olam lisoniy manzarasi, farqlanish, fe'l, o'tgan zamon, kelasi zamon, konstruksiya, gap, shakl, farq.

Аннотация. В данной статье формы прошедшего времени в языковом картине английского и узбекского языков различаются по смыслу и языковому построению при представлении прошедшего времени, а также простого прошедшего времени, прошедшего продолженного глагола и прошедшего времени. Если в английском языке будущее продолженное время в прошедшем времени делится на временные значения, то в узбекском языке они делятся на определенное прошедшее время, долгое прошедшее, прошедшее время повествовательного (недавнее прошедшее), глаголы прошедшего продолженного времени, причем подчеркнуто, что времена четко дифференцируются по тому, выражают ли они регулярное, повторяющееся действие, действие, произошедшее в определенный промежуток времени. Также, если значения прошедшего времени в узбекском языке различаются в зависимости от использования времени глагола, также дается информация о различиях между временем, построением глагола и построением предложения в английском языке.

Ключевые слова: языковой картина, дифференциация, глагол, прошедшее время, будущее время, конструкция, предложение, форма, различие.

Abstract. In this article, the forms of the past tense in the linguistic image of the English and Uzbek languages differ in meaning and linguistic structure when representing the past tense, as well as the simple past tense, the past continuous verb, and the past tense. If in English the future continuous tense in the past tense is divided into temporal meanings, then in the Uzbek language they are divided into the definite past tense, long past tense, narrative past tense (recent past), past continuous tense verbs, and it is emphasized that tenses are differentiated by whether they express a regular, repeated action, an action that occurred within a certain time. Also, if the meanings of the past tense in the Uzbek language differ depending on the use of verb tense, information is given about the differences between tense, verb construction, and sentence construction in English.

Keywords: linguistic image, differentiation, verb, past tense, future tense, construction, sentence, form, difference.

O'zbek tilida o'tgan zamonning ko'rinishlari haqida turli qarashlar mavjud. Jumladan, V.V.Reshetov va A.A.Koklyanovlar hozirgi o'zbek tilidagi o'tgan zamon fe'lining oltita shaklini ko'rsatishadi:

1. -di (ol- dim);
2. -gan (olganman);
3. -(i)b (olibman);
4. -gan edi (olgan edim);
5. -(i)b edi (olib edim);
6. -(a)r edi (olar edim).

Sh.Shukurovga ko'ra, o'zbek tilshunosligida odatda «o'tgan zamon davom fe'li» deb ataluvchi *olar edi* tipidagi analitik shaklni A.K.Borovkov, A.A.Koklyanova va A.Hojiyevlar omoforma sifatida qarashadi. Sh.Shukurov o'zbek tilida zamon taraqqiyotini o'rganar ekan, eski o'zbek tilidagina emas, hozirgi o'zbek tilida ham o'tgan zamon fe'liga oid ayrim masalalar yetarli yoritilmaganligini uqtiradi. Masalan, o'tgan zamon fe'li shakllarining miqdorini belgilashda o'zbek tilshunoslari o'rtasida turli xil fikrlar mavjud.

A.G'.G'ulomov, U.Tursunov va J.Muxtorovlar yuqoridagi oltita shaklni asosga olib, to'liqsiz fe'lining *ekan, emish* shakllari ishtirokida hosil bo'lgan *olgan ekan, olgan emish, olar ekan, olar emish* tipidagi birikmalarni ham o'tgan zamon fe'li sifatida qaraydilar. Bu shakllar qatoriga S.Usmonov *olayotgan edi, olmoqda edi, olmoqchi edi, oladigan edi* tipidagi, J.Jo'rayeva esa *olayotib edi, olayotir edi* tipidagi shakllarni ham qo'shadi.

A.N.Kononovning ko'rsatishicha, hozirgi o'zbek tilida o'tgan zamon fe'lining to'qqizta shakli bo'lib, bulardan uchta sodda (prostie), oltitasi murakkab (slojnie) shakllardir:

1. -di (yozdim);
2. -gan (yozganman);
3. -(i)b (yozibman);
4. -gan+edi (yozgan edim);
5. -(i)b+edi (yozib edim);
6. ~(a)r + edi (yozar edim);

7. -a/-y+yotgan+edi (yozayotgan edim);

8. -(a) yotir+edi (yozayotir edim);

9. -moqda+edi (yozmoqda edim).

Demak, Ye.D.Polivanov, V.V.Reshetov, A.A.Koklyanovlar ko'rsatgan oltita shaklga A.N.Kononovda keyingi uchasi (7, 8, 9) qo'shilgan.

A.Hojiyev o'tgan zamon fe'li shakllariga bag'ishlangan maqolasida to'qqizta shaklni ko'rsatgan. Lekin A.Hojiyev o'tgan zamon fe'lining murakkab (analitik) shakllariga yozayotib edim tipidagi shakllarni ham qo'shib, A.N.Kononovdagi yozayotir edim (8) tipidagi shaklni ko'rsatmagan. A.G'.G'ulomov -gan affiksli formani «tarixiy o'tgan zamon fe'li», -gan+edi formasini «uzoq o'tgan zamon fe'li», -(i)b+edi formasini «o'tgan zamon hikoya fe'li» deb ataydi.

O'tgan zamon nutq jarayonidan oldin bo'lib o'tgan ish-harakatni anglatadi. Bu ma'no turli turllarda turli usulda ifodalanadi: rus tilida -l affiksi yordamida ifodalanadi: Doktor prishyol.

Ingliz tilida agar to'g'ri fe'l bo'lsa, -(e)d, agar noto'g'ri fe'l bo'lsa, suppletiv, yo fe'l o'zagidagi unlini o'zgartirish orqali ifodalanadi: *Jon helped me. Tom brought me a book. Mery went home.*

M.Irisqulov ayrim tillarda o'tgan zamonning bir qancha ko'rinishi borligini ta'kidlaydi hamda bunday tillar sirasiga o'zbek va nemis tillarini kiritadi. Ingliz tilida ham o'tgan zamonning bir qancha ko'rinishlari mavjud. Buni quyida izohlaymiz.

M.Irisqulov hozir o'zbek tilida o'tgan zamonning turlari, ularni ifodalovchi vositalarni quyidagicha ajratadi (Qarang: 1-jadval):

1-jadval.

Hozir o'zbek tilida o'tgan zamon turlari va ularni ifodalovchi vositalar

O'tgan zamon fe'li ma'nosi tasnifi	O'tgan zamon fe'lini ifodalovchi vositalar	Nutqiy qo'llanishi
Yaqin o'tgan zamon	-di	Men ishladim
Uzoq o'tgan zamon	-gan	Men ishlaganman
O'tgan zamon hikoya fe'li	-(i)b	Men ishlabman
	-(i)b + yotgan + edi	Men ishlar edim
O'tgan zamon davom fe'li	-(a)r + edi	Men ishlamoqchi edim

A.Sodiqov esa o'tgan zamon shakllari sifatida -di, -gan, -(i)b, edi kabi analitik va sintetik forma orqali hosil qilinib, qo'llanish vazifasi va ma'nosiga ko'ra farqlanishini ta'kidlaydi.

Sh.Rahmatullaev esa o'tgan zamon fe'llarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Yaqin o'tgan zamonning aniq shakli (-di).

2. Yaqin o'tgan zamonning eslatish shakli (-gan) (buni boshqa olimlar uzoq o'tgan zamon deb atashadi).

3. Uzoq o'tgan zamon shakli (-gan edi).

4. O'tgan zamon hikoya shakli (-ibman).

5. Uzoq o'tgan zamon hikoya shakli (-ib edim).

6. Uzoq o'tgan zamon davom shakli (-ar edim).

7. Uzoq o'tgan zamon hozirgi davom shakli shakli (-yotir edi, -yotib edi, -moqda edi, -yotgan edi).

A. Kononov o'tgan zamonni quyidagicha tasniflaydi:

1. Uzoq o'tgan zamon

2. Oldindan o'tgan zamon

3. O'tgan davomli zamon.

4. Kelasi ehtimoliy zamon.

5. Kelasi kategorik zamon

6. Kasi toifali tarixiy zamon.

Demak, A.Kononov ham zamonlarni ichki bo'linishlar bilan beradi.

Ko'rinadiki, o'zbek olam lisoniy manzarasida ham o'tgan zamonning ichki bo'linishlari mavjud. O'zbek lisoniy manzarasida o'tgan zamonning aniq, hikoya, davom, o'tgan zamondagi hozir davom shakllari farqlanadi. O'zbek tili grammatikalarida o'tgan zamonning shakllarini sun'iy ravishda qisqartirish to'g'ri emas.

Ingliz tilida ham o'tgan zamonning ko'rinishlari mavjud.

Oddiy o'tgan zamon (Past simple) o'tgan zamonda sodir bo'lgan ish- harakatni ifodalash uchun qo'llanadi. Bu zamon o'tgan zamonda sodir bo'lgan voqealarni hikoya qilishda ishlatiladi. Past simple *yesterday, last week, an hour ago, the other day, in 1998, during the war* kabi payt hollari bilan ishlatiladi: *The goods arrived yesterday.*

Past simple o'tgan zamondagi odatiy, takrorlanib turadigan ish-harakatni ifodalash uchun ishlatiladi: *Last winter I spent a lot of time in the library.*

Ushbu holat ko'pincha used +to+V qolipi bilan hosil qilinadi: *Last winter I **used to spent** a lot of time in the library.*

used +to o'tgan zamonda uzoq davom etgan ish-harakatni yoki holatni ham ifodalaydi (ayniqsa, *to be, to know, to live* kabi fe'llar bilan): *He **used to be** very in his youth.*

O'tgan zamon davom shakli. Past continuous o'tgan zamondagi biror vaqtdan oldin boshlanib, o'sha vaqtda ham davom etayotgan ish-harakatni ifodalaydi. Bu vaqt:

a) at five o'clock (soat beshda), at noon (peshin), at midnight (yarim tunda) kabi vaqt ko'rsatkichlari bilan ifodalanadi: *He **was writing** his exercises at five o'clock;*

b) Simple past bilan ifodalanagan o'tgan zamondagi ikkinchi bir ish- harakati bilan: *He **was writing** his exercises when I entered the room.*

Past continuous gapda ish-harakat sodir bo'layotgan vaqt ko'rsatilmaligi va u boshqa gaplarda bo'lishi mumkin. Bunday hol ko'pincha biror joyni tasvirlashda sodir bo'ladi: *It was evening. My mother **was reading** a book, and I **was watching** TV. Suddenly the door opened and my brother came in.*

Past continuous o'tgan zamonda uzilib-uzilib uzoq vaqt davom etgan ish-harakatni ifodalaydi: *he **was writing** a play during the summer* (U yozda pyesa yozayotgan edi).

All day long (kun bo'yi), all day yesterday (kecha kun bo'yi), all the time (butun vaqt), the whole evening (butun oqshom), from five till eight (soat beshdan sakkizgacha) kabi vaqt ko'rsatkichlari bilan Simple past ham, Past continuous ham ishlatilishi mumkin. Past continuous ishlatilganda ish-harakatning bajarilishi jarayoni tushuniladi, Simple past ishlatilganda esa ish harakatning bajarilishi dalili (bajarilganmi yo'qmi) tushuniladi:

I was reading all day yesterday	I read all day yesterday	Men kecha kun bo'yi o'qidim
It was raining the whole evening	It rained the whole evening	Butun oqshom yomg'ir yog'di
I was working in the library from three till five	I worked in the the from three till five	Men soat uchdan beshgacha kutubxonada ishladim.

O'tgan zamondagi kelasi davom zamon. Future Continuous in the Past zamon shakli bosh gapdagi fe'l o'tgan zamonda bo'lganda ergash gapdagi kelasi zamonda davom etadigan ish-harakatni ifodalash uchun Future Continuous in the Past ishlatiladi, should, would shakli bilan hosil qilinadi: *I **should be working**.* Bu zamon ko'pincha ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga aylantirganda ergash gapda ishlatiladi: *She said that she would be giving an English lesson at five o'clock* (U soat beshda ingliz tilidan dars berayotgan bo'lishini aytdi).

Ko'rinadiki, ingliz tilida o'tgan zamon ma'nosi turlicha tushuniladi va ifodalanadi. Oddiy o'tgan zamon o'tgan zamon davom fe'lidan harakatning sodir bo'lishi aniqligi bilan farq qilsa, o'tgan zamondagi kelasi davom zamon ergash gapli qo'shma gapdagi bosh va ergash gapdagi zamonlarni bir-biridan farqlaydi.

Ingliz va o'zbek tili olam lisoniy manzarasida o'tgan zamon shakllari o'tgan zamonni tasavvur qilishda ma'no va lisoniy qurilish jihatdan farqlanadi. Ingliz tilida oddiy o'tgan zamon, o'tgan zamon davom fe'li hamda o'tgan zamondagi kelasi davom zamon ma'nolariga ajratilsa, o'zbek tilida aniq o'tgan zamon, uzoq o'tgan, o'tgan zamon hikoya (yaqin o'tgan), o'tgan zamon davom fe'llariga bo'linadi. Shuningdek, bu zamonlar odatiy, takrorlanib turadigan harakat, aniq vaqt oralig'ida sodir bo'lgan harakatni ifodalashiga ko'ra aniq farqlanadi.

O'zbek tilida o'tgan zamonning ma'nolari fe'l zamon ko'rsatkichining qo'llanishi bilan farqlansa, ingliz tilida zamon ko'rsatkichi, fe'l konstruksiyasi hamda gap konstruksiyasi bilan farqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Решетов В.В. Основы фонетики и грамматики узбекского языка, Ташкент, 1965, стр. 141-154. Коклянова А.А. Категория времени в современном узбекском языке. – М., 1963. – стр. 74, 80, 85, 89, 93, 94.
2. Юлдашев А.А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. – М., 1965. – стр. 128, 251.
3. Shukurov Sh. O'zbek tilida fe'l zamonlari taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1976. – 158 b.
4. G'ulomov A. Fe'l. – Toshkent, 1954. – 27, 30-betlar; Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 1960. – 79-80-betlar.
5. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. O'zbek tili. – Toshkent, 1966. – 147-150-betlar.
6. Hozirgi o'zbek adabiy tili, I. Fonetika, leksikologiya, morfologiya. – Toshkent, 1966. – 287-292-betlar (Bu asarnivg «Fe'l zamonlari» qismini J.Jo'raeva yozgan).
7. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – М. – Л., 1960. – стр. 215-228.
8. Hojiyev A. Fe'lning o'tgan zamon formalari // O'TA, 1969, 2-son.
9. G'ulomov A. Fe'l. – 25-27-b.
10. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – T.: O'qituvchi, 1992. – 256 b. – B. 79-80.
11. Sodiqov A. va boshqalar. Tilshunoslikka kirish. – T.: O'qituvchi, 1986. – B. 164.
12. Rahmatullayev Sh. O'zbek va rus tillarini qiyoslash. – Toshkent: O'zbekiston, 1993. – 112 b.
13. Кононов А. Грамматика узбекского языка. – Ташкент, 1948. – 287 с. – С. 180-187.
14. G'apponov M, Qosimova R. Ingliz tili grammatikasi. – Toshkent: Turon-iqbol, 2010. – 336 b. – B. 78-79.
15. G'apponov M, Qosimova R. Ingliz tili grammatikasi. – Toshkent: Turon-iqbol, 2010. – 336 b. – B. 86.

THE ROLE OF SPEECH VERBS IN EFFECTIVE COMMUNICATION

D.A.Ziyayeva, *ESL teacher, Bukhara State Medical University, Bukhara*

Annotatsiya. Samarali muloqot g'oyalar, his-tuyg'ular va niyatlarni aniq va aniq yetkazish uchun nutq fe'llarini sinchkovlik bilan tanlash va ulardan foydalanishga asoslangan. Ushbu maqolada nutq fe'llarining muloqotdagi ma'nosi va ulardan to'g'ri foydalanish xabarining umumiy ta'sirini qanday oshirishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Nutq fe'llarining turli kontekstlardagi rolini tahlil qilib, ushbu tadqiqot ularning odamlar o'rtasidagi o'zaro tushunish va o'zaro munosabatlarni rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: nutq fe'llari, aloqa, til, samaradorlik, ravshanlik.

Аннотация. Эффективная коммуникация основывается на тщательном выборе и использовании речевых глаголов для ясной и точной передачи идей, эмоций и намерений. В этой статье рассматривается значение речевых глаголов в коммуникации и то, как их правильное использование может усилить общее воздействие сообщения. Анализируя роль речевых глаголов в различных контекстах, данное исследование направлено на то, чтобы подчеркнуть их важность для содействия взаимопониманию и взаимодействию между людьми.

Ключевые слова: Речевые глаголы, коммуникация, язык, эффективность, ясность.

Abstract. Effective communication relies on the careful selection and use of speech verbs to convey ideas, emotions, and intentions clearly and accurately. This article examines the significance of speech verbs in communication and explores how their proper use can enhance the overall impact of a message. By analyzing the role of speech verbs in various contexts, this study aims to highlight their importance in fostering understanding and engagement between individuals.

Keywords: Speech verbs, communication, language, effectiveness, clarity

Communication is a fundamental aspect of human interaction, serving as a means to exchange information, express thoughts and feelings, and build relationships. Within the realm of communication, speech verbs play a crucial role in shaping the way messages are delivered and received. Speech verbs, also known as action verbs or dynamic verbs, are words that describe an action performed by a person or thing. They are essential for conveying actions, emotions, and states of being in a sentence. The choice of speech verbs can significantly impact the effectiveness of communication. By selecting the appropriate verbs, speakers can add depth, clarity, and emotion to their messages, making them more engaging and compelling to the listener. For example, consider the difference between saying "She said" and "She whispered." The use of the verb "whispered" conveys not only the action of speaking but also the tone and volume at which it was done, providing a richer context for the message.

Effective communication is fundamental to human interaction, facilitating the exchange of ideas, emotions, and information. While various linguistic elements contribute to effective communication, speech verbs hold a central position in conveying actions, intentions, and nuances within discourse. This article aims to provide a comprehensive scientific analysis of the role of speech verbs in effective communication, exploring their syntactic, semantic, and pragmatic functions across different contexts and languages. Drawing upon linguistic theories and empirical research, this article elucidates the significance of speech verbs in encoding speech acts, modality, politeness, and social dynamics. Furthermore, it discusses practical implications for language teaching, interpersonal communication, and natural language processing technologies. Effective communication is essential for human interaction, enabling individuals to convey ideas, emotions, and intentions successfully. Within the intricate fabric of language, speech verbs play a pivotal role in structuring discourse and conveying crucial information about communicative acts. Speech verbs, also known as reporting verbs or speech act verbs, refer to lexical items used to report or describe speech acts, such as speaking, saying, telling, and whispering. This paper aims to explore the multifaceted role of speech verbs in effective communication, shedding light on their syntactic, semantic, and pragmatic functions across various linguistic contexts.

Syntactic and Semantic Analysis: At a syntactic level, speech verbs often serve as predicates, governing the syntactic structure of reported speech clauses. They can occur in various syntactic frames, including direct speech ("She said, 'I love you'") and indirect speech ("She said that she loved him"). Semantically, speech verbs encode crucial information about the illocutionary force of speech acts, indicating whether the reported utterance is a statement, question, command, or request. Moreover, they contribute to the expression of modality, evidentiality, and speaker attitude, influencing the interpretation of reported speech.

Pragmatic Functions: In addition to their syntactic and semantic roles, speech verbs play significant pragmatic functions in communication. They convey information about the speaker's perspective, attitude, and stance towards the reported discourse. For instance, the choice of a speech verb like "assert" versus "claim" can signal the speaker's degree of confidence or skepticism regarding the reported statement. Furthermore, speech verbs contribute to the negotiation of politeness and social dynamics in interaction, reflecting cultural norms and interpersonal relationships.

Cross-Linguistic Perspectives: The role of speech verbs in communication varies across languages due to differences in syntactic structures, semantic nuances, and cultural conventions. Cross-linguistic studies have highlighted diverse strategies for reporting speech acts, ranging from grammatical markers to lexical items. Understanding these cross-linguistic differences is crucial for effective intercultural communication and translation practices.

The insights gained from the analysis of speech verbs have practical implications for language teaching, interpersonal communication, and natural language processing technologies. In interpersonal communication, awareness of the pragmatic nuances of speech verbs can improve interlocutors' ability to interpret and respond appropriately to reported speech. Moreover, in the realm of natural language processing, algorithms must accurately recognize and interpret speech verbs to facilitate tasks such as sentiment analysis, opinion mining, and dialogue generation.

Speech verbs play a crucial role in effective communication by structuring discourse, encoding speech acts, and conveying pragmatic information. A comprehensive understanding of their syntactic, semantic, and pragmatic functions is essential for achieving communicative competence across different linguistic contexts. By recognizing the significance of speech verbs, researchers, educators, and practitioners can contribute to the development of more effective communication strategies and technologies.

In addition to adding nuance and emotion, speech verbs help to create vivid imagery in the minds of the audience. By using descriptive verbs that paint a clear picture of actions or emotions, speakers can evoke powerful mental images that enhance understanding and retention. For instance, compare "He walked" to "He strutted." The verb "strutted" conveys a specific way of walking that suggests confidence and pride, creating a more vivid image in the listener's mind.

Furthermore, speech verbs contribute to the overall flow and rhythm of communication. By varying the choice of verbs and their placement within a sentence, speakers can create a dynamic and engaging dialogue that captures the listener's attention. Well-chosen speech verbs can help maintain coherence and coherence in a conversation, guiding the listener through the speaker's train of thought.

Effective communication is a vital skill in both personal and professional settings. One key element of communication is the use of speech verbs, which can greatly enhance the clarity and impact of your message. Speech verbs are action words that describe how someone is speaking or interacting verbally. By incorporating speech verbs into your conversations, presentations, or writing, you can bring your words to life and engage your audience more effectively.

Here are some tips on how to communicate effectively using speech verbs:

1. Add Emotion and Tone: Speech verbs can convey the emotions and tone behind the words being spoken. For example:

- "She whispered softly," conveys a sense of intimacy or secrecy.
- "He shouted angrily," expresses strong emotions and intensity.
- "They laughed heartily," indicates a joyful and light-hearted atmosphere.

2. Show Intentions and Attitudes: Speech verbs can reveal the speaker's intentions or attitudes towards the listener or subject. For instance:

- "He persuaded her gently," suggests a persuasive and caring approach.
- "She scolded him sternly," implies disapproval or authority.
- "They praised her enthusiastically," demonstrates admiration and appreciation.

3. Create Vivid Imagery: Speech verbs help paint a picture in the listener's mind, making the communication more vivid and engaging. Consider these examples:

- "He mumbled hesitantly," evokes a sense of uncertainty or nervousness.
- "She rambled aimlessly," paints a picture of disorganized or unfocused speech.
- "They chattered excitedly," conjures up an image of lively and animated conversation.

4. Enhance Dialogue: In storytelling or dialogue, using varied speech verbs can differentiate between characters and add depth to their interactions. For instance:

- "She stammered, 'I-I'm sorry,'" indicates hesitation or nervousness.
- "He retorted sharply, 'That's not true!'" shows a defensive or confrontational response.
- "They whispered conspiratorially, 'Let's make a plan,'" suggests secrecy or plotting.

5. Maintain Engagement: Using dynamic speech verbs can help maintain the listener's interest and attention. Consider these examples:

- "He rambled on and on," might indicate boredom or lack of focus.
- "She captivated the audience with her storytelling," implies a captivating and engaging presence.
- "They debated passionately for hours," suggests an intense and lively discussion.

In conclusion, incorporating speech verbs into your communication can add depth, emotion, and clarity to your message. By choosing the right speech verbs that align with the tone and context of your conversation, you can effectively convey your thoughts and feelings to others. Practice using speech verbs in your everyday conversations and see how they enhance your ability to communicate with impact.

REFERENCES:

1. Gopen, G. D., & Swan, J. A. (1990). The science of scientific writing. *American Scientist*, 78(6), 550-558.
2. Pinker, S. (2014). *The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century*. Penguin Books.
3. Strunk Jr., W., & White, E. B. (2000). *The Elements of Style* (4th ed.). Longman.
4. Ziyoyeva, D. A. (2023). Semantics of the speech verbs speak, talk in the english language. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 217-225.
5. Anvarovna, D. Z. (2023). Paradigmatic analysis of speech verbs in english and uzbek languages. *Journal of new century innovations*, 38(2), 49-52.
6. Anvarovna, Z. D. (2023). Paradigmatic structure in speech production. *World scientific research journal*, 20(1), 37-40.
7. Anvarovna, Z. D. Ziyoyeva, DA (2023). Semantics of the speech verbs speak, talk in the english language. *Innovative Development in Educational Activities*, 2 (6), 217–225.
8. Ziyoyeva, D. A., & Anvarovna, Z. D. (2023). Syntagmatic Properties of English Speech Verbs Speak, Talk, Say, Tell. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)*, 152–158.
9. Anvarovna, Z. D. (2023). Syntagmatic Properties of English Speech Verbs Speak, Talk, Say, Tell. *Academic Integrity and Lifelong Learning (France)*, 152-158.
- 10.. Ziyoyeva, D. A. (2023). Semantics of the speech verbs speak, talk in the english language. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(6), 217-225.

УДК 81-13

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРОПОВ В РОМАНАХ АБДУЛЛЫ КАДИРИ

Н.К.Аблагава, старший преподаватель, НОУ «Университет-Маъмуна», Хива

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk qalam sohibi, o'zbek romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy asarlarida troplarning qo'llanilishi tahlil etilgan bo'lib, jumladan, metonimiya, allegoriya, ramz, metafora ya'ni tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadigan hodisalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: roman, tilshunoslik, troplar, allegoriya, metonimiya, so'z.

Аннотация. В данной статье анализируется употребление тропов в творчестве Абдуллы Кадыри, великого автора пера, основоположника узбекского романа, в том числе метонимии, аллегории, символа, метафоры, т.е. явлений, имеющих важное значение в лингвистике.

Ключевые слова: роман, лингвистика, тропы, аллегория, метонимия, слово.

Abstract. This article analyzes the use of tropes in the works of Abdulla Qadiri, the great author of the pen, the founder of Uzbek novel, including metonymy, allegory, symbol, metaphor, i.e. phenomena that are important in linguistics.

Key words: novel, linguistics, tropes, allegory, metonymy, word.

Вопросы стилистики художественного текста и самих тропов неоднократно рассматривались в работах В.В. Виноградова, М.Н. Кожинной, И.Б. Голуб, Г.А. Копниной, Л.И. Богдановой и других лингвистов. Что касается их перевода на другой язык, переводчик неоднократно сталкивается с проблемой перевода выразительных средств в художественном тексте, так как переводчик должен передать весь смысл (в выразительных средствах – скрытый) и логическую суть текста, а также ему следует правильно донести до читателя экспрессивную составляющую того или иного выражения. Правильный перевод стилистических средств, а также сохранение стиля текста при переводе всегда были трудными задачами для переводчика. Тропы и другие выразительные средства языка практически всегда встречаются в художественном произведении. Однако, при их переводе на другой язык переводчики сталкиваются с проблемой отсутствия прямого эквивалента в языке перевода и различия реалий в двух языках. Все это актуализирует интерес современного переводоведения к проблеме перевода тропов и обуславливает актуальность выбранной темы. В статье представлен анализ и систематизация способов передачи тропов в переводе на русский язык на материале романов А.Кадыри.

Слово – самое мощное оружие человека. Ничто не имеет на человека более сильного влияния, чем слово. Даже если это слово, соответствующее нормам художественного и

литературного языка. И художник, который умело и красиво преподнесет это, будет иметь большую силу, чем самое ужасное техническое оружие в мире. Абдулла Кадыри – один из великих творческих личностей и писателей, который смог использовать столь мощное оружие.

Уважение Абдуллы Кадыри к слову, художественному стилю, узбекскому литературному языку очень сильно. Через каждое его слово проходит крепкие духовные нити, которые притягивают душу человека к этому слову. В каждом его слове есть сила, которая своей красотой завораживает читателя. Без чувства и волнения невозможно читать речь каждого героя его романов. Потому что тот факт, что каждый персонаж живой и чувствует развитие событий душой и сердцем, доказывает, что писатель является истинным создателем – великим художником слова.

В произведениях Абдуллы Кадыри мы можем увидеть прекрасные примеры использования тропов не только в художественной литературе, но и в лингвистике. Известно, что художественную литературу невозможно представить без тропов, очень важно, чтобы повествование о событиях, отраженных в произведении, привлекало читателей и впечатляюще отражалось у них на глазах. Раскрытие содержания произведения при умелом использовании этих художественных изобразительных средств требует от автора большого мастерства и находчивости.

Метафора занимает важное место среди тропов, почти все остальные тропы родственны ей или являются особыми видами метафорических выражений. Итак, метафора – это перенос названия с предмета на предмет на основании внешних или сходства внутренних свойств, впечатления от строения предмета или сходства идеи. В его основе всегда лежит аналогия, которую многие лингвисты определяют как сравнение с опущенным сравнительным союзом. Однако метафору сравнивать сложнее, она более полная. Например:

1. В романе Абдуллы Кадыри «Скорпион из алтаря» «очагом зла» назван дворец.

2. В романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» Джаннату метко даётся такое определение: «Kumushbibi o'ziga tomon kelguchi bu dahshatlik xotinni umrida birinchi martaba ko'rar edi. "Nima qilib yuribti bu och arvoh!" deb o'yladi. Xotin o'n adimlab uzoqdan yuziga sovuq va tushda qo'rqrarliq bir kulgi tusi berdi. Dimog'i bilan "qix" etib qo'ydi"». «Женщина направилась к Кумуш... Впервые в жизни Кумуш видела такую страшную женщину. «Что тут нужно этому голодному приведению?» - подумала Кумушбиби. Шагов за десять от нее женщина как –то холодно и странно, как в страшном сне, засмеялась, издав носом гнусавый звук. (перевод М.Сафарова 2009)

Кроме того, Абдулла Кадыри начиная свой труд «Минувшие дни» писал так:

«Благое это дело, когда приступая к новому, оглядываешься на прошлое, гласит народная мудрость. Памятуя об этом, я решил посвятить свое повествование прошлому, недавно минувшим дням, самым кровавым, грязным и темным дням истории нашей «времени последних ханов» ("Moziyg'a qaytib ish ro'rish xayrlik, deydilar. Shunga ko'ra mavzuni moziydan, yaqin o'tgan kunlardan, tariximizning eng kirlik, qora kunlari bo'lg'an keying "xon zamonlaridan boshladim") Своеобразная передача смысла формируется на основе метафоры при использовании термина «черные дни».

Метонимия (от греческого «метонимия» — «переименование») — образное выражение, замена одного слова другим, близким по смыслу. Например: вместо предложения «зрители аплодировали» можно использовать выражение «зал аплодировал». На основе этого правила есть несоответствие, ведь слова при метонимии бывают не близкими по смыслу, а связанными по значению.оборот речи, слово, которым заменяется другое, смежное понятие – это и есть метонимия. В узбекском языке распространено явление переноса имени на основе метонимии. В разной литературе существуют различные объяснения видов метонимии. Но оно может различаться или иметь разную форму в зависимости от того, к какой языковой семье принадлежит тот или иной язык и его морфологическая природа. Например:

1. В романе «Скорпион из алтаря»: Рано так описывает скупость своего отца:

«...Коль прольется масло в лужу, — выпьет лужу господин.

На базаре покупает что похуже господин»

(Yog'lar to'kilsa erga, yotib yalar taqsirim,

Bo'lsa bozorda pastlik, sotib olar taqsirim.)

2 «На голубом куполе неба зажглись вечерние звезды, мерцавшие, как свечи. Луна стала ярче и словно смеялась над этими двумя молодыми существами, которые неловкими шагами вступали в жизнь. Поднявшийся ветер клонил друг к другу цветы в саду, будто говоря этим двум молодым: «И вы, подобно цветам, клонитесь ближе друг к другу». («Gumbazi niligun qandilida sham'i kofuriylar yoqila boshlag'on edi. Oy ham bir oz nurlanib, turmushka yangi qadam bosqan bu ikki yoshning hozirgi hollaridan kulimsigandek ko'rinar edi. Boyag'idan bir muncha kuchayatushgan shamol

gulni gulga qovishtirib, go'yo bu ikki yoshg'a 'Siz ham mana shu gullar kabi qovishing' degandek bo'lar edi»)

Из фрагмента романа «Минувших дней» мы видим, что использован ряд художественных образных средств. Например: такие словосочетания и выражения, как «вечером кельи заняты готовкой», «во дворце оживленно», «белолицый» используется в переносном значении. Такие сочетания и выражения делают романы А Кадыри еще красочнее и колоритнее. Персонажи романов прямо оживают перед нашими глазами. Например: в сочетании «кельи заняты приготовлением ужина» одним из инструментов художественного изображения является передача смысла посредством метонимии. То есть имеется в виду люди, живущие в кельях. Метонимия используется посредством сокращения слова «люди». В переводе не используется образный язык. То есть форма предложения была изменена и его смысл был дан как «люди»

«Если же спросишь о положении дел наших в Ташкенте, то , возможно, и в Маргилане слышали о мятеже, который поднял Азизбек, опираясь на неведомые силы. [1]. Он убил и повесил на дворцовых воротах беков дивана, прибывших для проверки казны, видимо, и Коканд в ответ решил предпринять меры». [2,35.]. («Bundan tashqari, Azizbek qandog'dir kuchga tayanib, Qo'qong'a isyon etdi. Xazina hisobini olg'ani kelg'an devon beklarini o'ldirib o'rda darbozasiga osdi, bunga qarshi Qo'qon ham tinch yotmag'an bo'lsa kerak»)

Перенос по значению места: Кокан - Коканское ханство. По закону государственности территории, находящиеся под контролем страны, подчиняются главному правителю, и об этом событии говорится в произведении. «Olg'ani» во втором предложении (исходное выражение og'ani) употребляется в чисто узбекских диалектах, это литературной формой является слово «олгани». Абдулла Кадыри использовал форму чисто узбекских диалектов.

«Что до моего мнения, то сейчас не то что по тридцать две таньги, а по тридцать две копейки трудно собрать. Дайте народу дней десять- пятнадцать, чтобы немного отдышаться. прийти в себя, а потом уже...» [3,105] («Menga qolsa bu kunlarda o'ttiz ikki tanga emas, o'ttiz ikki qora pul solish ham og'irdir. Yurt besh-o'n kun orqa – o'ngini olsin, so'ngra...»)

Перенос названия по соотношению: страна - население. Согласно государственности, подконтрольное ей население должно находиться под покровительством правителя, именно об этом событии идет речь в произведении. Местоимение «Я» в этом предложении употребляется в чисто узбекских диалектах, и это же слово было заимствовано в литературный язык. Абдулла Кадыри использовал форму чисто узбекских диалектов.

Перенос имени по родству: Маргилан, страна, большой-маленький, этот-это, соседский, грязный - люди. Каждый заинтересован в точном решении какого-либо события или задачи, и в произведении обозначена эта ситуация.

«Я много сидел на вашей курпаче, и мне не нужно еще больше гостеприимства» («Men sizning ko'rpachangizga ko'b o'lturganman, endi menga ortiqcha takallufingizning hojati yo'q.»)

Перенос имени по родству: курпаче – дом. По обычаю узбеков гостю, пришедшему в дом, стелили новое одеяло, эта ситуация упоминается в романе. Слово «курпаче» в этом предложении употребляется в исконно узбекских диалектах, и это же слово было заимствовано в литературный язык. Абдулла Кадыри использовал форму исконно узбекских диалектов.

Аллегория считается одним из стилистических приемов и используется для придания художественной окраски любому тексту. Также аллегорические средства не только обогащают речь говорящего, но и скрывают в ней грубый смысл, создают странный смысл. Мы можем дать разные определения аллегории. Например, если назвать аллгорию художественным инструментом, то это форма символа, придающая красочный смысл литературной речи. Кроме того, аллегория – стилистический троп, представляющий собой разновидность таких стилистических приемов, как метафора, метонимия, синекдохическое сравнение. Например, мы, собаки, готовые сделать наш Туркестан свинарником, погребая святое дело Дедов, обязательно перейдем в руки Творца! («Bobolarning muqaddas gavdasi madfun Turkistonimizni to'ng'uz xona qilishg'a hozirlang'an biz itlar Yaratguvchining qahrig'a albatta yo'liqamiz!» («Минувшие дни»)

Таким образом, мастерски используя разные виды изобразительных средств языка, А.Кадыри смог создать поистине величайшие произведения не только о жизни, обычаях и быте узбекского народа, а еще передать эмоциональный фон того времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Qodiriy — Mehrobdan chayon. T. 1994. 7. A. Qodiriy — O'tkan kunlar T. 2007.
2. Абдулла Қодирий. Романлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: "Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат" нашриёти. 1994. 35-105-бет.
3. Qodiriy.A. Kichik asarlar. T.: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969

4. Базаров З.М. Бадиий таржимада лексик-стилистик бўёқдорликни сақлаш муаммолари (А. Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романи таржималари мисолида). Фил. фан. бўйича фалс. док. дисс. Самарқанд, 2020.

УДК 37.041

СКАЗКА, ИНСТРУМЕНТ НА СЛУЖБЕ ПРЕПОДАВАНИЯ

М.Ю.Алимжанова, старший преподаватель, Ферганский Государственный Университет, Фергана

Аннотация. Ertak bolaning rivojlanish manbaidir. Qanday bo'lmasin, u o'z o'quvchilarini o'qish davomida rivojlanishga majbur qiladi. Bu bir necha bosqichda yuzaga keladigan bolaning o'sishi uchun ajralmas vositadir. Ammo ertak rivojlanishning barcha bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. Xususan, ertaklar bolalarga ma'lum bir muvozanatga erishish uchun haqiqiy va xayolni, yaxshi va yomonni farqlash imkonini beradi.

Калит so'zlar: Ertak, tasavvur, qahramonlar, rivojlanish, aniqlash, ertak qahramonlari.

Аннотация. Сказка - это источник развития для ребенка. Таким, какой он есть, он заставляет своих читателей развиваться по мере чтения. Это незаменимый инструмент для роста ребенка, который проходит в несколько этапов. Но сказка важна на всех стадиях развития. В частности, сказки позволяют детям различать реальное и воображаемое, а также хорошее и плохое, чтобы достичь определенного баланса.

Ключевые слова: Сказка, воображения, герои, развития, идентификация, персонажи.

Abstract. A fairy tale is a source of development for a child. As he is, he makes his readers evolve as they read. It is an indispensable tool for the growth of a child, which takes place in several stages. But a fairy tale is important at all stages of development. In particular, fairy tales allow children to distinguish between the real and the imaginary, as well as the good and the bad, in order to achieve a certain balance.

Keywords: Fairy tale, imagination, heroes, development, identification, characters.

Введение. Сказка призвана успокоить ребенка. По сути, это позволяет ему столкнуться с реальностью своей жизни, отождествляя себя с персонажами сказок, которые могут испытывать те же эмоции, что и сам ребенок. Ребенок находит себя в герое, он делится своим опытом, и это позволяет ему строить свою личность. Для ребенка идентификация заключается в том, чтобы самому войти в историю, став главным героем.

Жанр сказки, в силу своих собственных особенностей, облегчает эту идентификацию. Персонажей сказок редко называют по именам, а скорее по выражениям, которые их характеризуют (например, Красная Шапочка, Дюймовочка, Синяя Борода, Спящая красавица...). Кроме того, у нас никогда не бывает точных сведений о личности этих персонажей, например, возраст никогда не известен, мы только приблизительно знаем, на каком этапе жизни находится персонаж (детство, юность, взросление). Физические характеристики также даны кратко. Именно все эти элементы облегчают ребенку идентификацию. Но эта идентификация с персонажем героя или героини не является обязательной, он также может видеть себя в одном плохой персонаж, который действует против героя. Однако это отождествление скорее напоминает проекции фантазий, страхов, которые может испытывать ребенок.

Теоретические основы. Сказка успокаивает и развивает ребенка, потому что у героя этого жанра всегда все складывается позитивно. Благодаря герою маленький ребенок может преодолеть свои страхи и, таким образом, достичь определенной зрелости. Путешествие героя также помогает ребенку чтобы обрести уверенность. Это правда, что герою оказывается много помощи в успешном прохождении переживаний, которые он переживает, многие люди доверяют ему. Таким образом, ребенок может обрести уверенность, потому что он видит, что если персонаж может этого достичь, то и он тоже. Даже персонажи в почти безнадежных ситуациях в начале истории они познают счастье, а в конце-безмятежную жизнь. Помимо придания уверенности, сказка даже несет в себе послание надежды. Мы не должны опускать руки, любая ситуация может в конечном итоге разрешиться.

Ребенок переживает несколько этапов своего развития, и сказка помогает ему пройти через эти различные этапы. Это развитие постепенно приводит ребенка к взрослой жизни, что предполагает определенную зрелость, но также и определенную мудрость. Ребенок также развивает несколько моральных ценностей, которые прививаются ему с помощью рассказов. Сказка передает ребенку послание:

Она показывает, что если мы столкнемся с жизненными трудностями, мы в конечном итоге победим и преодолеем препятствия. Таким образом, нет смысла убегать от страхов : « борьба с серьезными жизненными трудностями неизбежна и является неотъемлемой частью

человеческого существования, но если вместо того, чтобы уклоняться, мы твердо противостоям неожиданным и часто несправедливым испытаниям, мы преодолеваем все препятствия и трудности в итоге мы одержали победу». Таким образом, ребенок может испытывать только удовольствие от того, что сталкивается со своей тревогой.

Беспокойство по поводу ухода от ситуации страха превращается в удовольствие от победы над этим страхом. То, что происходит в сказке, является воображаемым, поэтому ребенку не нужно бояться, что это произойдет с ним, поскольку оно вымышленное. Тогда ребенка можно успокоить. Именно этот нереальный аспект также часто подвергается критике, особенно со стороны родителей, которые отказываются читать сказки своим детям, видя в этом жанре лживое повествование, которое не отражает реальность. Но совпадает ли реальность детей с реальностью взрослых? Мы можем считать, что реальность детей на самом деле не такая, как у взрослых, потому что ребенок – это личность в процессе становления, развивающаяся личность, которая, следовательно, испытывает множество психологических расстройств. Ребенку приходится сталкиваться не только со своими страхами, тревогами, фантазиями, но и с конфликтами, главным из которых, несомненно, является Эдипов конфликт, который необходимо преодолеть.

Воображение – это способность ума воспроизводить образы уже воспринимаемых объектов или способность создавать образы. Сама суть воображения состоит в том, чтобы оторвать человека от мира реальный, чтобы блуждать по вселенной нереального, возможного. Но различие между реальным и воображаемым не происходит естественным образом. До того, как пойти в школу, ребенок не различает реальное и воображаемое, он не способен на это. Многие дети дошкольного возраста думают, что реальность сказки сосуществует с их воображаемой реальностью. Таким образом, именно позже, во время учебы, ребенок начинает различать реальное и воображаемое, между тем, что возможно и что нет.

Реальное – это то, что возможно, а воображаемое-то, что невозможно, по крайней мере, в реальности. Но ребенок не может войти в воображаемое, пока у него нет доступа к рациональному миру.

Реальный мир очень тяжел для ребенка, и именно по этой причине детям необходимо уйти от реальности. Этот побег имеет решающее значение для ребенка, и волшебство сказок хорошо удовлетворяет эту потребность. Это потому, что ребенку легче поверить в данное научное объяснение сказкой, и которая в таком случае является фантастической, чем реальное объяснение, предоставленное родителями, поскольку он не способен понять последнее. Таким образом, воображение сказки позволяет ребенку освободиться от своего внутреннего давления. Эта потребность в «грезе» служат прекрасным в сказках.

Вывод. Символическое настолько важно в сказках, что мы часто находим его в самом названии сказки: красное в Красной Шапочке, лес в Спящей красавице или даже пепел в Золушке. Эти символические объекты выбираются не случайно, и психоаналитические исследования пытаются найти причины этого. Другие символические предметы просто прекрасны. Все нереальное, что мы можем найти в сказке, делает ее жанром, который иногда критикуют и считают лживым. Тем не менее, мы не можем игнорировать тот факт, что ребенку удается различать истинное или ложное, реальное или воображаемое, хотя это возможно только с определенного возраста. Это свидетельство того, что произошел внутренний процесс, который привел ребенка к психологическому равновесию, которое приведет его к зрелости во взрослую жизнь.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Alimjanova M. Pedagogical system of formation of responsibility in primary school students on the basis of national values. *Theoretical & Applied Science*. 2020(4):914-7.
2. Alimjanova, M. (2023). Bolalarga o'yin orqali dars o'tish usuli. *Iqro jurnali*, 2(2), 562-570.
3. Ботирова, Н. Д., & Алимджонова, М. Ю. (2022). Бўлажак Бошланғич Синф Ўқитувчиларини Эвристик Фаолиятини Ривожлантиришнинг Ташкилий Омиллари. *Scientific progress*, 3(4), 519-524.
4. Yunusovna, A. M., & Faziljanovna, S. G. (2023). Pedagogical skills. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(12), 801-806.
5. Yunusovna, A. M. (2023). Creative ideas for elementary schools. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(12), 105-108.
6. Муминжонова, Д. З., & Алимжанова, М. Ю. (2023). То, что нужно детям. Образовательные и образовательные цели в педагогике для детей, достигших школьного возраста.
7. Alimjanova, M., Umarova, M., Dadaboyeva, N., & Muminjonova, D. (2023). What children need. educational and educational goals in pedagogy for children who have reached school age. *Modern Science and Research*, 2(6), 1165-1168.
8. Yunusovna, A. M. (2021). Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff.
9. Alimjanova, M. (2023). Working with children with speech disorders and socialization problems. *Modern Science and Research*, 2(6), 1169-1171.

СЕХРЛИ ЭРТАКЛАРДА ҒАЙРИТАБИЙ ТУҒИЛИШ МОТИВИГА ДОИР

Ж.Асқарова, докторант, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек халқ эртакларидаги ғайритабиий туғилиш типига мансуб қаҳрамонлар функциялари ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз юритилади.

Калим сўзлар: сеҳрли эртак, ғайритабиий туғилиш, мифологик, тотем, кампир, қаҳрамон.

Аннотация. В данной статье говорится о функциях и характеристиках героев неестественного типа рождения в узбекских народных сказках.

Ключевые слова: волшебная сказка, противоестественное рождение, мифологическое, тотем, старуха, герой.

Abstract. This article talks about the functions and characteristics of heroes of unnatural birth type in Uzbek folk tales.

Key words: fairy tale, unnatural birth, mythological, totem, old woman, hero.

Ўзбек халқ сеҳрли эртакларнинг ғайриоддий туғилиш типига мансуб эртаклар шартли равишда иккига – тотемдан ва кампирдан туғилганларга бўлинади. Чунки қаҳрамон ташқи киёфасидаги белгилари ва бажарадиган вазифалари туғилишига бевосита алоқадор. Тотем ҳайвон (айиқ, йўлбарс)дан туғилганлар “Девбачча”, “Айиқполвон”, “Хандалак полвон”, “Майизполвон”, “Гунгила” ва “Туяйихон” эртакларининг қаҳрамони бўлиб, уларнинг кўзи, овози, қўл оёқлари антроморф хусусият касб этса, тукли бадани, жуссаси зооморф кўринишига эга. Шу ўринда қаҳрамон кўриниши ва характерида бир-бирига ўзаро боғлиқ, аммо карама-қарши жараён – инсон ва табиат уйғунлиги кўзга ташланади. К.Имомов “бош қаҳрамоннинг ғайритабиий туғилиши ва номутонасиб киёфаси тотемлар таъсиридан” дея таъкидлайди.

“Айиқполвон” эртаги қаҳрамони малика ва айиқдан “туғилган боланинг белидан юқори қисми одам, пастки қисми жунли – айиқсимон экан. Бола кунда бир ўсар экан”. “Хандалак полвон”даги Лўнда полвон ҳам малика ва айиқдан туғилган бўлиб, одамдек кўринса-да, лекин унда айиқдек куч бор: “болалар билан соққа ўйнаб, бир қанчаларининг кўзларини кўр қилиб, уриб юраверибди. Катта бўлган сари подшо берган озиқ-овқатга қаноат қилмай, нонвойхоналарга кириб, нонларни еб қўядиган бўлибди”. “Майизполвон” эртагида “малика ва айиқ бир ўғил кўришибди. Унинг отини Майизполвон кўйишибди. Майизполвон кун сайин ўсиб улғаяверибди”.

“Девбачча” эртагида девдан туғилган бола “қуш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган” юртда маликани курашда енгиб, унга уйланади. Девбаччадаги ғайритабиий куч унинг туғилиши билан боғлиқ бўлиб, “халқ тасаввурида дев ва одамзоднинг қўшилишидан жуда оқил, кучли, донишманд туғилармиш” деган қараш маъсулдир. Эртакда ҳам девбачча малика билан олишувда енгилиб, зиндонга тушган одамдан туғилган акасини қутқаради.

Айиқ тотеми ва айиқдан туғилиш мотиви дунё фольклорида кўп учрайди: “фольклор матнларида ярим одам, ярим айиқ – дурагай мавжудотлар ҳақидаги мифологик ғоялар дунё халқлари орасида кенг тарқалган. “Айиқ одамлар” ҳақидаги маълумотлар қадимги Шарқ (хусусан ҳетлар) матнларида мавжуд. Бундай қарашларга айиқнинг ўзига хос – ўрмон руҳи, ҳайвонлар эгаси, ов ҳомийси сифатларигина эмас, балки одам билан алоқаси ҳам туртки бўлган. Шу сабабли айиқ одамларнинг аждоди, қариндоши сифатида тотем кўринишини олган”.

Ўзбек халқ сеҳрли эртакларида айиқлар олиб қочган қизлардан туғилган болаларнинг ғайриоддий хусусиятлари замирида ҳам тотемистик ғоялар туради. Маликаларни тотем ҳайвон (аксарият ҳолларда айиқ) ўғирлаб кетиши ва бу эртакда кўрқинчли эмас, оддий ҳолдек тасвирланиши, ўғил туғиб қайтган қизни отаси тўй-томоша билан кутиб олиши замирида тотем билан рамзий боғлиқлик, қариндошлик вужудга келганидан, дунёга келган фарзанд энди енгилмас кучга эга бўлганидан дарак беради. Оддий қизлар эмас, айнан маликаларни ўғирланиши, йигитни эртак сўнгида бобосидан подшоликни олишида тузумни бошқаришида тотемистик руҳлар аралашуви ва қўллаб қувватлаганини кузатиш мумкин. Эртакда айиқ-йигит бемисл куч-қудратга эгаллиги, қаҳрамонликлар кўрсатиши ва бироз айиққа хос қўпол ҳаракатлари билан оддий одамлардан ажралиб туради. Барча қаҳрамонлар одамлар орасига қўшилмай, синовдан ўтиш, “одам бўлиш” учун инициациядан ўтадилар. Девлар мамлақати, айиқлар макони ва саёҳат баҳонасида одамлардан йироқлашади. Айиқполвонга Тошчи ва Тоғчи полвонлар, Майизполвонга арқон эшувчи, дарёни қулочкашлаб тесқари оқизувчи ва тоғ кўтарувчи, Хандалак полвонга тегирмон тошини кўтарувчи, тоғ минган ва дарё хўпловчи полвонлар ҳамроҳлик қилишади. Ушбу кўмакчилар вазифаси юқорида таҳлил қилинган “Аҳмадлар” эртагига ўхшаш бўлса,

“Айикполвон” ва “Майизполвон” эртакларида “Ўзи бир қарич, соқоли қирқ қарич” маҳлук “Кенжа ботир”даги билан бир хил.

Кампирдан туғилган ғайриоддий қаҳрамонлар “Пуфаквой”, “Хурмача полвон”, “Қулоқбой” ҳамда “Хамир ботир” эртакларида ўзларининг нотабий кўринишлари билан бошқалардан ажралиб туради. Уларда юқоридаги тотем қаҳрамонлар сингари одам+хайвон эмас, балки одам+ғайритабий мавжудот унсурлари кўзга ташланади. Қариб қолган чол ва кампирдан туғилган болалар аксар ҳолларда музаккар жинсда бўлади. “Пуфаквой” эртагида қариб қолган чол фарзандсизликдан нолийди шунда кампир уни юпатади. Бир кун эрталаб “Ўғиллик бўлди” деб чолни уйғотади. “Оёқлари чиллакдек, қорни мешдек” бир бола пайдо бўлади. “Хурмача полвон” эртагида ҳам кампир “боши ҳам йўқ, оёғи ҳам йўқ, қўли ҳам йўқ бир хурмача ўғил туғибди”. “Қулоқбой”да кампир еттита кулоқ туғади. “Уларнинг сурати кулоққа ўхшаса ҳам оғзи, кўзи бор, овқат ер экан”. Бундай эртакларнинг ўхшаш жиҳати шуки, уларда қаҳрамон митти ёки ноқис бўлса-да бемисл ишларни амалга оширадилар.

Кампир ўғли Пуфаквойни ялмоғиз эканини бозордаги ҳамма нарсани ютиб келганда сезиб қолади. Кампир унинг қорнига қиздирилган оташкуракни босиб ютилганларни қутқаради. Синовдан ўтган қаҳрамон асл одам қиёфасига қайтади ва кампир билан чолга қараб уларни хизматини қилади. Пуфаквойда ялмоғизнинг ялмай ютиш функцияси қаердан пайдо бўлди ёки бу хусусият кампирдан ўтганми? Ғайритабий туғилган персонажлар ҳақида Ж.Юсупов “бефарзанд оилага ҳомий руҳлар аралашуви, яъни магик хусусиятга эга бўлган бирор нарсани кампир еганидан кейин ҳомиладаор бўлиши сабаб бўлади. Эртақнинг қадимий сюжет типларида ғайритабий туғилиш мотиви тугал тузилишга эга бўлган, ҳомий руҳлар мададидан баҳраманд бўлиш лавҳаси тасвирланган бўлиши керак. Айтувчининг эпик билим доираси чеклаганлиги ёки маҳоратсизлиги туфайли мотивнинг бош қисми тушиб қолдирилган ёхуд унутилган бўлиши мумкин” деган фикрни билдиради. Бизнингча, барча ноқис туғилган персонажлар ҳақидаги эртакларнинг инициал қисмида бу ҳақда айтилмаслиги, ижодкорлар барча вариантларда олим айтган мотивни унутиб қолдиришлари мумкин эмас. Кампирнинг бирида девдек, бирида ялмоғиздек, бирида полвон, бошқасида кулоқдек ёки аккли бола туғиши ва туғилганларнинг бари жисмонан ноқис эканлиги бундай эртақларда чол ва кампир мифологик мавжудот бўлиши мумкин деган фикрни уйғотади. Туркшунос олим В.А.Гордлевский Усмонлилар демонологиясидаги дев-кампирни қуйидагича тасвирлайди: “унинг бошида бир кўзи бор ва инсон гўшти билан озиқланади. Бир куни дев-кампир бир йигитни уйга олиб кириб емокчи бўлди, аммо йигит унинг ҳийла-найранглари биларди. У кампирнинг темир таёғини олиб оловга ташлади, уни қиздириб дев-кампирнинг қорнини ёрди ва ундан қутилди”. Бу тасвирлар “Пуфаквой” эртаги сюжетида жуда уйғун келади. Фикримизча, “дев-кампир”дан туғилган бола – Пуфаквойнинг қорнига қиздириб босилган оташкурак аслида мифологик кампирнинг муҳим атрибутидир.

Эртақларда кампир образи тўрт хил хусусияти билан намоён бўлади: ёвуз душман (ялмоғиз, мастон, шум кампир), меҳрибон ҳомий (сеҳргар кампир), ғайриоддий бола туғувчи, қутиб олувчи – қузатувчи мақомларида келади. Уч хил кампир образи қаҳрамонга доимо “ўзга олам”да дуч келса, ноқис бола туғувчи кампирлар, шунингдек чоллар ҳам бу оламга тегишли эмасдек, назаримизда. Эртақда чол ва кампирнинг ўз функцияси бор: чол эркаклик принципи бўйича муаммони ҳал қилувчи бўлса, кампир уни амалга оширувчи, истакни моддиятга айлантирувчи ролида келади. Дунёга келган мифологик образ сюжет давомида ўз-ўзини “эплайди”, кулоқдек, нўхатдек, хурмачадек ё пуфакдек бўлса-да, одамдек, қаҳрамондек ҳаракатланади. Уларнинг ташқи кўриниши, ва ҳаракатларида ички моҳиятлари намоён бўлади. Кулоқ, нўхат, хурмача, пуфак – барчаси шаклан юмалоқ ва кичик. Буларнинг бари дунё яралиши ҳақидаги космогоник мифларни ёдга солади.

Изоҳли луғатда “кампир” сўзи асли форсийча бўлиб, “қари одам, эркак ёки аёл” маъносини билдириши айтилган. “Қиссаси Рабғузий”да кампир сўзи “қуртқа” шаклида учрайди. “Қиссаси Рабғузий”да келтирилган термин оғзаки ижодда фаоллашмаган бўлиб, бу сўз XIII-XIV асрларда халқ жонли тилида ишлатилган, ҳозирги кунда эса эскириб, кампир эквиваленти билан алмашган архаик сўз.

Қозоқ фольклоршуноси С.Қондибай ушбу сўзни шундай изоҳлайди: “Ўрта Осиё халқлари орасида “кам-пир” сўзи (VIII-XII асрлар) қадимги туркий сўз “кам” ва сўфийлик тарихидаги форсийча “пир” сўзларининг қўшилишидан шаклланган. Бу даврда пир сўзи сўфийликдаги “пир” эмас, балки табиат ҳодисаларининг тимсоли бўлган аёл кўринишидаги руҳларнинг номи сифатида ишлатилган. Кейинчалик бу сўз эртақлардаги сеҳрли куч соҳибаларига нисбатан ишлатилган бўлса, йиллар ўтиб кекса ёшдаги барча аёллар “кампир” дея атала бошланган”. Қадимги туркий тилда “қам” сўзи “шомон” маъносини англатганини ҳисобга олсак, кампир образида илоҳий куч-

кудрат мавжудлиги ойдинлашади. Шунингдек, археологик ва этнографик тадқиқотларда ҳам энг қадимги даврларда табиатдаги фасл ўзгариши билан боғлиқ маросимларда аёл худолар образига сиғиниш урф-одати мавжудлиги айтилади: “Табиат ҳодисалари ва кучларини илоҳийлаш, ҳамиша тирилиб турадиган табиатнинг абадийлигини ифодаловчи мотам-маърака маросимининг марказий сиймосига айланган худо образи аёлларнинг ҳомийси сифатида бутун Шарқ мамлакатларида, қадимги Миср, Юнонистон, Римда ўтказиладиган махсус байрамларда намойиш қилинган. Ҳозиргача сақланиб келган момолар образи, бир томондан, аёлларнинг ҳомийлигини ифодаловчи ғайритабиий куч (худо)лар образи билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, кекса аёллар ибодати (культи) билан боғлиқ анимистик тасаввурларни ифодалайди”. Умуман олганда, кампир образининг кўп қирралилиги унинг узок вақт давомида шаклланиганидан дарак беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Имомов К. Эртақ ва дostonларда идеал қахрамон талқини масаласига доир // Пўлкан шоир. – Тошкент, 1976. – Б.130
2. O‘zbek xalq ertaklari. III jildlik / Tuzuvchilar: M.Afzalov, X.Rasulov, Z.Husainova. – Toshkent: O‘qituvchi, 2013.- Б.228
3. Сунбул куш. 19 жилд / Тузувчилар: Мансур Афзалов, Комил Имомов, Маматқул Жўраев. – Тошкент: Фафур Гулом, 2020. – Б.405
4. Жуманиёзов Б. Ўзбек халқ эпосида ялмоғиз образи. Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент: 1996. Б.
5. Мифы народов мира. Энциклопедия. Главный редактор: С.А.Токарев. – Москва, «Советская энциклопедия», 1980.- С.651
6. Юсупов Ж. Хоразм эртақлари бадийи структураси. Урганч, 2008. – Б. 23
7. Гордлевский В.А. Из османской демонологии. — Избранные сочинения. Т. III. М., 1962. С.320-321
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати / А.Мадвалиев таҳрири остида. 5 жилдлик. 2 ж. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси нашриёти, 2006. – Б. 310
9. Шукурова З. “Қиссаси Рабғузӣ” асарида қуртқа образи” // Шарқ юлдузи журнали. – Тошкент, 2014. №5
10. Қондыбай С. Мифология предказахов. https://otuken.kz/topics/serikbolkondybai/mithology_serikbol

UDK: 81-373

ИССЛЕДОВАНИЕ КОГНИТИВНОГО АСПЕКТА ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

А.Базарбаева, доц., PhD, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Аннотация. Лингвисты согласны в том, что лингвокультурема представляет собой основную лингвистическую единицу, объединяющую языковую форму и внеязыковое культурное содержание в диалектическое единство. Когда речь идет о культурно-маркированной лексике, важно выделить взаимосвязь между стилистически выделенной лексикой и ее культурным потенциалом. Особенно важным в этом контексте является рассмотрение образных слов и выражений. Исследования когнитивного аспекта формирования значения английских фразеологических единиц (ФЕ) представляют собой важную область современной лингвистики. Когнитивное моделирование ФЕ направлено на изучение того, как люди воспринимают и интерпретируют выражения, основываясь на их когнитивных процессах, таких как ассоциации, образы, метафоры и ментальные модели.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, моделирование, интерпретация, дискурс, метафоры и ментальные модели.

Annotatsiya. Tilshunoslar lingvokulturema lingvistik shakl va tildan tashqari madaniy tarkibni dialektik birlikka birlashtirgan asosiy lingvistik birlik ekanligiga qo'shiladilar. Madaniy jihatdan belgilangan lug'at haqida gap ketganda, stilistik jihatdan ta'kidlangan lug'at va uning madaniy salohiyati o'rtasidagi munosabatni ta'kidlash muhimdir. Ushbu kontekstda majoziy so'zlar va iboralarni ko'rib chiqish ayniqsa muhimdir. Ingliz frazeologik birliklari (FE) ma'nosini shakllantirishning kognitiv jihatini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim sohasini ifodalaydi. Fe ning kognitiv simulyatsiyasi odamlarning assotsiatsiyalar, tasvirlar, metaforalar va aqliy modellar kabi kognitiv jarayonlariga asoslanib, ifodalarni qanday qabul qilishlari va talqin qilishlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, modellash, talqin qilish, nutq, metafora va aqliy modellar.

Abstract. Linguists agree that a linguocultureme is a basic linguistic unit that unites linguistic form and extra-linguistic cultural content into a dialectical unity. When it comes to culturally marked lexis, it is important to highlight the relationship between a stylistically marked lexicon and its cultural potential. Especially important in this context is the consideration of figurative words and expressions. Research on the cognitive aspect of meaning formation of English phraseological units (PEs) represents an important area of modern linguistics. Cognitive modelling of PEs aims to study how people perceive and

interpret expressions based on their cognitive processes such as associations, images, metaphors and mental models.

Key words: *cognitive linguistics, modelling, interpretation, discourse, metaphors and mental models.*

Введение. Изучение когнитивного аспекта формирования значения английских фразеологических единиц представляет собой важную проблему когнитивной стилистики. Рассматривая фразеологические единицы как часть языковой системы, исследователи обращают внимание на то, как люди воспринимают и интерпретируют эти выражения с точки зрения их когнитивной структуры.

Одной из проблем, возникающих в этом контексте, является исследование когнитивных процессов, которые происходят в момент восприятия и понимания фразеологических выражений. Как люди ассоциируют их с определенными концептами, какие образы и ассоциации вызывают у них данные выражения, и как эти процессы влияют на формирование значения.

Другой проблемой, которую можно выделить, является исследование влияния культурного контекста на восприятие фразеологических единиц. Как различные культуры и традиции могут влиять на понимание и интерпретацию данных выражений, и какие когнитивные процессы происходят в момент ассоциации этих выражений с определенными ценностями, нормами и образами.

Таким образом, изучение когнитивного аспекта формирования значения английских фразеологических единиц предполагает решение нескольких важных проблем, связанных с когнитивными процессами восприятия, интерпретации и ассоциации данных выражений, а также их влиянием на культурный контекст.

Обзор литературы. А.В. Кунин отмечает, что когда значение "чистый, порядочный" внедрилось в структуру слова "white" и стало стандартным в словарях, оно начало сочетаться с различными существительными.

Часто писатели вносят изменения в устойчивые выражения, заменяя, например, один компонент другим. Например, лексема, ассоциированная с чёрным цветом в фразеологизме "a black sheep" – паршивая овца, может быть заменена лексемой, связанной с красным цветом, в следующем фрагменте художественного произведения:

Lanny told briefly about this "red sheep" of his mother's family. "There aren't apt to be two American painters such active reds [U. Sinclair]. Такое непривычное сочетание лексемы *red* (красный) с лексемой *sheep* (овца) приводит к формированию шуточного эффекта, т.к. красных овец в природе не существует.

Фразеологические выражения с элементами цветовой символики обладают абстракцией, представляющей собой форму познания, основанную на мысленном выделении существенных характеристик и взаимосвязей объекта, отделенных от других, более специфичных свойств и связей. Существуют два типа абстракции – изолирующая, или аналитическая, и отождествления, и оба эти типа присутствуют в фразеологии.

Создание значения фразеологической единицы с цветовым компонентом в английском языке представляет собой сложный когнитивный процесс, включающий в себя несколько этапов.

Первый этап включает в себя установление связи между цветом и определенными концепциями или образами. В английском языке существует множество выражений, в которых цвет используется для описания различных качеств или состояний.

Например, фраза "green with envy" (зеленый от зависти) выражает сильную зависть, а "black sheep" (черная овца) описывает человека, выделяющегося отрицательно среди других. Цвета создают ассоциации, вызывая определенные эмоции и представления.

На втором этапе происходит установление соотношения между цветовыми ассоциациями и конкретными фразеологизмами.

Некоторые из них напрямую связаны с определенными цветами, например, "red herring" (красная треска), используемая для обозначения отвлечения или ложного следа.

В то время как другие фразеологические выражения могут иметь более сложные связи с цветами, которые возникают из определенных культурных или исторических контекстов.

На третьем этапе осуществляется усвоение и применение фразеологических выражений с цветовым компонентом в повседневной речи. Когнитивный процесс формирования значения фразеологизма включает в себя понимание и усвоение его значения, а также освоение способов корректного использования в различных контекстах.

Для эффективного использования фразеологических выражений с цветовыми

компонентами необходимо не только понимать их смысл, но и уметь применять их в соответствующих ситуациях.

Методология исследования. Фразеологии, использующие цветные термины, составляют значительную долю, и высокая частота их появления свидетельствует о том, что цветные термины обладают высоким потенциалом для формирования выражений, часто употребляемых вместе.

Этот феномен объясняется несколькими факторами.

Во-первых, основные цветные термины принадлежат к древнейшим элементам лексики и стали частью общественного сознания всех носителей языка.

Они характеризуются высокой частотой использования, простой морфологией и количеством слогов.

Во-вторых, они являются ключевыми элементами соответствующих лексико-семантических групп, обладают общей лексикой и играют доминирующую роль в данной группе, имея наибольшее количество связей.

В-третьих, они обладают многоуровневой организацией, включая “ниши”, где могут быть неявно закодированы мифы, персонификации, образы и метафоры [Алефиренко 2002: 56];

В-четвёртых, в сфере цвета отсутствует четкий ориентир, то есть отсутствуют определенные языковые концепции, которые могли бы эффективно и точно объяснить значения цветов. Это приводит к значительной неопределенности в интерпретации цветных терминов.

И в-пятых, цветная лексика относится к основным категориям коннотативной лексики, включая относительные термины, названия животных, частей и органов тела, а также предметов и явлений природы, связанных с материей и действиями, воспринимаемыми пятью органами чувств.

Таким образом, сфера цвета составляет один из глубоких слоев основ национального понимания, которые можно определить как “совокупность знаний и структурированных обязательных идей, специфичных для национального уровня”.

Анализ и результаты. Концептуальный анализ фразеологизмов, содержащих компоненты, связанные с обозначением цвета, осуществлялся через следующие этапы:

Первичным толчком, известном как словарный этап, производится анализ базовых когнитивных аспектов концепта.

Этот анализ осуществляется позволяет выделить ядро концепта и определить его периферию.

Заключение. Исследование цветной терминологии становится все более актуальным в контексте современных культурно-когнитивных лингвистических исследований. Уникальные особенности цветных терминов наиболее выразительно проявляются в грамматическом облике мира, поскольку цветная лексика обладает яркой способностью символично отражать особенности мировоззрения, культурные влияния, мифы, символы, исторические события и другие факторы, влияющие на формирование дополнительных смыслов. Значительное количество фразеологизмов формируется на основе цветных терминов, что свидетельствует о их высокой продуктивности и потенциальной активности в языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Межвуз. сб. научн. тр. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С. 25-36.
2. Василевич А.П. Цвет и названия цвета в русском языке / А.П. Василевич, С.Н. Кузнецова, С.С. Мищенко. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011. – 216 с.

УДК 821-31:[371+316.614]

УЧЕБНЫЙ РОМАН –НОВЫЙ ТИП РОМАНА

Н.Бойсариев, преподаватель, Джизакский политехнический институт, Джизак

Annotatsiya. *Mustaqillik davri adabiyotida ijodiy erkinlikning ta'minlanishi tufayli xalqimizning ziyoli farzandlari, buyuk sarkardalar, donishmand olim va allomalar haqida turli janrlarda ko'plab asarlar yaratildi.*

Kalit so'zlar: *asarlar, fan, ijod, ijtimoiy sharoitlar, tarixiy manbalar, adabiy tanqid, badiiy asarlar.*

Аннотация. *В литературе периода независимости, благодаря предоставлению свободы творчества, создано множество произведений в различных жанрах об интеллектуальных детях нашего народа, великих полководцах, мудрых учёных и учёных.*

Ключевые слова: *произведения, наука, творчество, социальные условия, исторические источники, литературоведение, художественные произведения.*

Abstract. *In the literature of the period of independence, thanks to the provision of creative freedom, many works were created in various genres about the intellectual children of our people, great commanders, wise scientists and scholars.*

Key words: *works, science, creativity, social conditions, historical sources, literary criticism, works of art.*

Введение: В том числе «Амир Темура» известного ученого-историка Боривого Ахмедова, «Алишер Навои» известного навоийского ученого Азиза Каюмова, Беруни, Замахшари, Хорезми литературоведов Пирмата Шермухаммедова, невестки Амира Темура Султанбегим, Шайхзаде Наима Керимова, Зульфия, Миртемир, Хамид Олимджон, Гафур. Среди них его произведения о Гуламе, Ойбеке, Усмани Насире, Чолпоне. В этих произведениях конфликты между эпохой и судьбой личности, наукой, творчеством и общественными условиями, временем раскрываются через исторические источники и новую, беспристрастную интерпретацию художественных произведений. В перечисленных нами произведениях есть общее чувство, которое представляет собой «тенденцию к художественно-философскому обобщению образа литературных деятелей с эмоциональным мышлением». Кроме того, эти произведения значимы как синтезированный тип в литературоведении, так как в них проявляются элементы эссе. Человеческие качества, такие как толерантность и человеколюбие таких исторических деятелей, художественные образы как личности и писателей, освещаются с помощью интересных и убедительных рассказов. Влияние жанра эссе на другие жанры заметно в научных и художественных исследованиях.

В книге американских литературоведов У. Остина и Р. Уэллека «Теория литературы» М. Кочкарова пишет о процессе написания былин: общие комментарии даются от первого лица (т. е. на языке лирический характер), который можно назвать эссеистическим стилем. Изложены также взгляды М. Бахтина на эссе жанра романа, М. Н. Эпштейна, Н. Рахимджонова на участие эссеистических элементов в прозаических жанрах. Научные выводы, признанные учёными, заслуживают внимания. Наличие в произведении «я-автор» и свободных мнений – одна из жанровых особенностей эссе. Соответственно, появились термины эссе-роман, рассказ-эссе, рассказ-эссе, эссе-мемуары, статья-эссе, диалог-эссе.

Стиль эссе помогает понять структуру, стиль письма, язык и другие художественные аспекты ряда «просветительских» произведений, созданных в период независимости. Ведь эти произведения отличаются от чисто художественных произведений, написанных на историческую тему, своим научным преувеличением и лидерством публицистической интерпретации. Также произведения искусства основаны на определенной хронологической системе, в которой создается образ конкретного исторического и литературного деятеля в научном и художественном аспекте.

При таком подходе к объекту изображения и интерпретации решающее значение имеет научный потенциал автора. Ко всем датам и историческим фактам биографии своего героя, а также связанным с ними источникам он подходит с хронологической точки зрения. В то же время широта авторского воображения, личность героя и то, насколько глубоко он проникает в свою творческую концепцию, определяют социальный вес и художественно-эстетическую ценность произведения. С этой точки зрения в воспитательной работе преувеличены исторические, научные и художественно-идеологические концепции. В этом аспекте образовательные романы предстают как своеобразный тип этого жанра - жанр романа.

Часто уровень национальной литературы определяется тем, насколько развит роман. До сегодняшнего дня узбекские романы также прошли долгий путь развития. Жизнь, времена и изменения во времени определили его развитие. Потому что в романе широко выражены изменения. Роман — самый крупный жанр эпического типа. Творец имеет возможность выразить в романе события мироздания, которые он осознал в своем сознании и пережил сердцем. То, как выражены в произведении события жизни, требует разделения романов на исторические, философские, политические, бытовые, фантастические и детективные темы. Но в романе появился такой тип, что освещаемые в нем вопросы не укладываются в рамки вышеуказанных тематических направлений. Это учебно-биографический роман.

Феномен сочинения в эпических жанрах привел к возникновению учебной прозы. Это событие, также произошедшее в романе, крупнейшем жанре эпического типа, определило в романе воспитательную направленность. Романы-эссе стали появляться в нашей литературе со второй половины прошлого века. Наряду с направлением научно-теоретических исследований видно, что приоритетными в них являются черты научной популярности и просвещения. Этими

характеристиками обладают «Хамид Олимджон», «Ойбек» Н. Каримова, «Абдулла Каххор» О. Шарафиддинова, «Миртемир» Отайора, «Я пришел посмотреть на солнце».

В целом эссе представляет собой явление соединения научного и художественного мышления. В эссе свободно выражены идеи, связанные с творчеством художника, личностью, природой, процессом написания его произведений. Не будет важно полностью обосновать информацию, изложенную в эссе. В этом отношении он свободен. В эссе показана глубина эмоционального мышления. Влияние эссе на другие жанры можно увидеть в том, что в прозаических произведениях последних лет все чаще встречаются элементы эссе, воспоминания-воспоминания, научно-художественного анализа. Этот эффект эссе также послужил мотивом для создания образовательных и биографических романов.

Прежде всего, чем отличается роман от того, что мы называем учебным романом-эссе? «Классический роман в прямом смысле слова — эпический жанр с устоявшимися, неизменными и устойчивыми главными героями. Возможно, автор в нем не так уж и много фигурирует. А в романе-эссе ведущие и устойчивые черты романного жанра могут меняться более ярко и свободно. В нем авторская речь, точка зрения и даже восприятие активнее, чем роман в целом.

На Западе, в том числе «в русской литературе произведение Радищева «Федор Васильевич Ушаков», созданное в 1789 году, представляет собой один из первых образцов новелизированной биографии». Хотя явление сочинения в прозе в восточной литературе относится к XI веку («Кисси Рабгузи» Рабгузи), формирование традиций учебно-биографического романа ограничивается 60-ми годами XX века. «Абу Али ибн Сина», «Беруний», «Алишер Навои» А. Каюмова, «Умар Хайём» Ш. Султанова и К. Султанова, «Джалалуддин Руми» Радия Фиша, «Улугбек» Б. Ахмедова, образующие циклы эссе-романа и «Амир Темур», «Хамид Олимджон» Н. Каримова, «Ойбек», «Чолпон», «Миртемир» Отайора, «Я пришел посмотреть на солнце», «Хамза». К этой категории относятся Л. Каюмов, «Абдулла Каххор» О. Шарафиддинова и такие произведения Х. Каримова, как «Урол Тансикбоев».

Эти романы оправдали решение о новом явлении в романописании. Главным фактором возникновения этого типа романа была необходимость обратить внимание на творческую жизнь художника, его мировоззрение, особенности природы, историю и причины создания того или иного произведения, особенности окружающей среды, что повлияло на формирование художника как личности и творца. Кроме того, в романе-эссе писатель-критик «чувствует себя свободным, бесконечность мира мыслей, многообразие эмоций дают ему большие возможности». Эти факторы приводят к тому, что биографические романы занимают достойное место в литературоведении.

Эссе, т. е. учебные романские произведения, во-первых, направлены на всестороннее освещение портрета творца, создание широкого представления о периоде, в котором он творил, выявление тенденций его творческого становления и развития, во-вторых, читатель интересуется миром жизни и творчества творца и направлен на формирование воображения, усиление читательского потенциала, художественное освоение важной для жизни художника исторической правды, формирование осознанного отношения к его личности.

Учебная проза — промежуточный тип, рожденный из союза искусства и науки. Он одинаково увлечен искусством и наукой. В создании подобных произведений руководит не только научный, но и художественный образ мышления. Воспоминания, дневники и романы, заметки сочиняемого литературного деятеля служат основным первоисточником при создании образцов учебной прозы. «Они занимают важное место в совершенствовании жанров нашего литературоведения, вбирая в себя элементы обоих способов мышления. Ведь в них уникальным и прекрасным образом переплетаются и интегрируются эмоциональное восприятие — эмоциональное обсуждение и увлечение логическими рассуждениями».

Особенностью учебной прозы является то, что правда документа и художественное выражение образуют воплощение вместе. Но в таких произведениях «жизненные факты и информация, конечно, не претендуют на отражение реальных событий. Оно не может взять на себя ответственность выразить всю правду о том или ином событии или судьбе человека. Документация уже характеризуется объективной исторической сущностью литературного материала с научной точки зрения. Оживить жизнь литературного деятеля, хронологически и художественно восстановить его биографию — цель учебной прозы. Элементы эссе появляются в ходе реализации этой цели.

Русский литературовед В. Белинский пишет о биографическом романе: «Ты не просто читаешь произведение (сборник), ты не стоишь перед грудой доказательств, ты плывешь в живой, полной жизни... Это на самом деле это не роман и не биография. Это продукт ума и

увлекательного воображения, он применим и к науке, и к искусству: это совершенно уникальный, неповторимый тип.

Заключение: Подводя итог, мы не ошибемся, если скажем, что образовательные романы, вид просветительской прозы, пришедший в мир в результате слияния документального и художественного, науки и искусства, стали новой опорой в построении наш романизм.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ходи Зариф. "Рустамхон" достони. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
2. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. – Тошкент: Фан. 1975. – Б. 3.
3. Будагов Р.А. Введение в наука о языке. – М.: Учпедгиз, 1958. –С 39-50.
4. Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент: Фан, 1981. –Б.209.
5. ЎТИЛ, 5, 2020: 469-470
6. Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлар лексикаси, –Тошкент.: Фан. 2016, 149-151 б.
7. Жуманазарова Г. Фозил Йўлдош ўғли достонлар тилининг лингвопоэтикаси (лексик-семантик, лингвостилистик ва лингвостатистик таҳлил). Докторлик диссертацияси. Тошкент, 2017 йил.

УДК 811.512.141'42

О ПРОБЛЕМЕ КЛАССИФИКАЦИИ И ТИПОЛОГИИ ТЕКСТОВ

Д.М.Газиева, старший преподаватель, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada matnlarning funksional-uslub parametrlari bo'yicha tasnifi, matnlarning psixolingvistik tipologiyasi yaxlitlik/ulanish parametrlari, algoritmlashtirish, kontseptsianing eksplikatsiya darajasi, shuningdek funksional-pragmatik parametr bo'yicha ko'rib chiqiladi. Tuzilish parametrini hisobga olgan holda matnlar oddiy, murakkab va murakkab bo'linadi. Oddiy (ibtidoiy matnlar) shiorlar, chaqiriqlar, sarlavhalar, belgilar, reklama matnlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. murakkab matnlar hajmi (bu juda batafsil matnlar) va og'zaki tashkil etishning murakkabligi bilan ajralib turadi. Bir matnni boshqasiga kiritish (matn ichidagi matn) fenomeniga duch kelgan hollarda, biz murakkab matnlar bilan shug'ullanamiz. Bu matnni tashkil qilishning eng murakkab usuli bo'lib, uni talqin qilish va idrok etishning murakkabligini tushuntiradi, o'quvchining yuqori darajadagi adabiy va badiiy kompetentsiyasini talab qiladi. o'zbek tili

Kalit so'zlar: matn turi, deontik matn, epistemologik (tavsiflovchi) matn, aksiologik matn, degrammatizatsiyalangan izchil, ammo ob'ektiv bo'lmagan matnlar.

Аннотация. В статье рассматриваются классификация текстов по функционально-стилевому параметру, психолингвистическая типология текстов по параметрам цельности/связности, алгоритмизации, степени экспликации замысла, а также функционально-прагматическому параметру. С учетом параметра структуры тексты делятся на простые, сложные и комплексные. К простым (текстам-примитивам) относятся лозунги, призывы, заголовки, вывески, рекламные тексты и т. п. Сложные тексты отличаются как объемом (это достаточно развернутые тексты), так и сложностью словесной организации. В тех случаях, когда мы сталкиваемся с явлением включения, вставки одного текста в другой (текст в тексте), мы имеем дело с комплексными текстами. Это наиболее сложный способ организации текста, объясняющий сложность его интерпретации и восприятия, требующий высокого уровня литературно-художественной компетенции читателя.

Ключевые слова: текстотип, деонтический текст, эпистемического (дескриптивного) текста, аксиологический текст, деграмматизированные связные, но нецельные тексты.

Abstract. The article deals with the classification of texts according to the functional-style parameter, psycholinguistic typology of texts according to the parameters of wholeness/connectedness, algorithmicisation, the degree of explication of the idea, as well as the functional-pragmatic parameter. Taking into account the parameter of structure, texts are divided into simple, complex and complex. Simple texts (primitive texts) include slogans, appeals, headlines, signs, advertising texts, etc. Complex texts differ both in volume (they are rather extended texts) and in the complexity of their verbal organisation. When we encounter the phenomenon of inclusion, insertion of one text into another (text in text), we are dealing with complex texts. This is the most complex way of text organisation, which explains the complexity of its interpretation and perception, requiring a high level of literary and artistic competence of the reader.

Keywords: textotype, deontic text, epistemic (descriptive) text, axiological text, degrammatized coherent but non-objective texts

Введение. Текст как целостное связное речевое произведение отличается сложностью и многослойностью своей содержательной, структурной и коммуникативной организации, что обуславливает, с одной стороны, многоаспектность рассмотрения его природы, а с другой

стороны, множественность его квалификации. Различные варианты типологии текста строятся на разных основаниях, учитывают разные параметры его организации. С учетом параметра структуры тексты делятся на простые, сложные и комплексные. К простым (текстам-примитивам) относятся лозунги, призывы, заголовки, вывески, рекламные тексты и т. п. Сложные тексты отличаются как объемом (это достаточно развернутые тексты), так и сложностью словесной организации. К ним относятся произведения художественной литературы (пьесы, романы, повести, поэмы и пр.), научные произведения (монографии, статьи и т. п.). В тех случаях, когда мы сталкиваемся с явлением включения, вставки одного текста в другой (текст в тексте), мы имеем дело с комплексными текстами. Это наиболее сложный способ организации текста, объясняющий сложность его интерпретации и восприятия, требующий высокого уровня литературно-художественной компетенции читателя. К подобным текстам можно отнести повесть В. Ерофеева «Москва - Петушки», насыщенную аллюзиями и разного рода реминисценциями, поэзию постмодернизма.

Методология и анализ литературы. Классификация текстов по функционально-стилевому параметру осуществляется с учетом целей и сферы общения, так что и предлагаемая типология текстов соответствует основным функционально-стилистическим разновидностям речи: выделяются официально-деловые тексты, научные, публицистические, разговорные, художественные в научных работах М. И. Кожинной, О. Б. Сиротининой, А. И. Васильевой. Не бесспорным в этом ряду является выделение как особого типа разговорного текста. Но работы последних лет по разговорной речи О. Б. Сиротининой, Е. А. Земской, О. А. Лаптевой, Е. Н. Ширяева и др. убеждают в том, что текстом можно считать любое связное речевое целое независимо от формы его репрезентации - устной или письменной. При этом устные разговорные произведения, рассматриваемые в их отдельности и завершенности, являются особыми разновидностями текста, которые отличаются от других текстов еще и по параметру подготовленности.

Результат и обсуждение. По параметру подготовленности тексты делятся на спонтанные, ситуативные, и подготовленные. К первому разряду принадлежат тексты разговорной речи, производимые симультанно в сфере общения. Тексты всех других функционально-стилистических разновидностей относятся к разряду подготовленных текстов.

Психолингвистическая типология текстов по параметрам цельности/связности предложена Л. В. Сахарным. Учитывая наличие/отсутствие в текстах этих категорий, он предлагает выделять следующие разновидности текстов:

I. Нормативные тексты - цельные и связные.

II. Дефектные тексты:

1. Деграмматизированные несвязные, к которым относятся прежде всего наборы ключевых слов текстов (связность КС не эксплицирована, восстанавливается из их набора). Такого рода тексты встречаются и в поэзии - см., например, у А. Блока: Ночь, улица, фонарь...

Затем это тексты больных афазией. Приведем пример из работы Т. В. Апухтиной [1]

Девушка дает шар. Мальчик. Книга. Скамейка. Ребят два - мальчик девочка. Маленькие - девочка юбка мальчик штаны. Дедушка борода - Москву. Улица.

И наконец, это тексты с неправильно выраженной связностью, которые чаще всего встречаются в детской речи, в речи иностранцев и в устной речи. Данное явление называется синтаксическим аграмматизмом: Такой большой... фабрика. Контейнер два стоять третий ряд; Саша хохотается и плясается.

1. Деграмматизированные связные, но нецельные тексты (лишенные общего смысла). Например: В огороде бузина, а в Киеве дядька. Обычно подобные тексты являются характерной особенностью патологии речи (при шизофрении), могут они присутствовать и в спонтанных диалогах. В литературном творчестве часто используются как прием языковой игры. Приведем такого рода текст (фрагмент), принадлежащий перу Л. Петрушевской (текст называется «Пуськи бятые»):

Сяпала Калуша по напушке и увазила бутявку и волит:

- Калушата, калушатошки!

- Бутявка! Калушата присяпали и бутявку стрямкали...

3. Распад текста. Наблюдается в речи больных шизофренией, в бессвязном бормотании, в речи иностранцев.

Параметр алгоритмизации. А. Н. Баранов, исследуя текст по степени алгоритмичности/эвристичности, выявил три разновидности текстов: фиксированные, полужиксированные и нефиксированные (см.: Баранов, 1993). На его взгляд, фиксированные

тексты имеют преимущественно документальный характер, опираются на формуляры, которые содержат основной текст, и пробелы в нем. Заполнение пробелов составляет процедуру создания алгоритмизированного текста. Полуфиксированные тексты строятся по фиксированным стратегиям порождения текста на основе фиксированного замысла. Они функционируют в сфере живого человеческого общения, а конкретные ситуации обуславливают выбор вербальных средств выражения замысла. Это тексты приветствия, прощания, благодарности и т. п. Нефиксированные тексты отличаются индивидуальностью замысла, интенциональностью, ситуативностью и, главное, огромной вариативностью вербального выражения. К ним относятся прежде всего художественные тексты. По параметру степени экспликации замысла различаются жесткие и мягкие тексты. Жесткие тексты - это тексты государственных договоров, указов, заголовки, тексты типа расписания движения поездов и п. Подобные тексты отличаются полной экспликацией информации и в силу своей однозначности просты с точки зрения интерпретируемости. В мягких текстах, наоборот, наблюдается имплицитность в реализации замысла, порождающая неоднозначность. Следствие неопределенности, многослойности содержания таких текстов - множественность их интерпретаций. Художественно произведения относятся к этому типу текстов. Свой вариант типологии текстов в функционально-прагматическом аспекте с учетом фактора адресанта и фактора получателя информации, т. е. с учетом порождения и восприятия текста предложил А. Н. Баранов. Главный - уровень субъективной межличностной модальности, который специализирован в виде трех частных параметров - предписания, описания, оценки, - определяющих текстотип. Предписание порождает деонтический (нормальный, предписывающий) текст, который создается с целью регулирования совершения какого-либо действия с точки зрения правил и норм. Это официально-деловые тексты, акты, уставы, инструкции, приказы. Подобные тексты также дифференцируются на два подкласса: персональные и интерперсональные (директивные с учетом статуса автора и реципиента). К первым относятся личные просьбы и приказы, мольбы и т. д. Ко вторым - директивные, интерперсональные призывы, морально-этические правила. Описание составляет основу эпистемического (дескриптивного) текста, который призван с той или иной степенью достоверности и истинности описать положение дел в мире. Оценка лежит в основе аксиологических (оценивающих) текстов, порождаемых с целью оказать воздействие на эмоциональную сферу сознания реципиента, для того чтобы сформировать у него определенную систему ценностей. В зависимости от типа оценочного оператора (положительная/отрицательная оценка) разграничиваются поощряющие и порицающие тексты. Итак, функционально-прагматический параметр позволяет выделить тексты-предписания, тексты-описания, тексты-оценки.

Таким образом, если рассмотреть художественный текст в контексте различных классификаций, то его можно охарактеризовать так: художественный текст - это сложный или комплексный текст (параметр структуры), произведение художественного стиля (параметр функционально-стилевой), это текст подготовленный (параметр подготовленности), нефиксированный (параметр алгоритмизации), мягкий (параметр экспликации замысла), дескриптивный с элементами деонтического и аксиологического текстов (функционально-прагматический параметр), целостный и связный.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апухтина В.Б. Психолингвистический метод анализа смысловой структуры текста. М., 1977.
2. Баранов А. Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом // Человек. 1997. № 6. С.108-118.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
4. Олешков М. Ю. Пропозициональная синхронизация в дидактическом дискурсе // Известия УрГПУ. Лингвистика. Выпуск 15. - Екатеринбург. – 2005 с. - С. 201-208.

УДК 82.225

ОБЩНОСТЬ СТРУКТУРНЫХ КОМПОНЕНТОВ РОМАНОВ В.А. ПЬЕЦУХА «НОВАЯ МОСКОВСКАЯ ФИЛОСОФИЯ» И Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»

Ш.М.Гаппарова, преподаватель-стажер, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada F. M. Dostoyevskiyning V. A. Pyetsuxning roman makonidagi qabul qilinishi ko'rib chiqiladi. Postmodern yozuvchilar ijodida rus adabiyoti klassiklari asarlariga havola mavjud bo'lib, bu ularning asarlaridan g'oyalar, tasvirlar va iqtiboslardan foydalanishda aniq ifodalangan. V. A. Pietsux o'zining "yangi Moskva falsafasi" asarida zamonaviy shahar aholisining keng

tarqalgan ma'naviy qashshoqligining axloqiy oqibatlarini haqida hikoya qiladi va F. M. Dostoevskiyning "Jinoyat va jazo" romani bilan o'xshashliklarni keltirib chiqaradi.

Калит so'zlar: V. A. Pietsux, badiiy tizim, adabiy jarayon, qabul qilish, axloqiy va falsafiy ong, falsafa, iqtibos.

Аннотация. В статье рассматривается рецепция Ф.М. Достоевского в романном пространстве В.А. Пьецуха. В творчестве писателей постмодернистов прослеживается отсылка к произведениям классиков русской литературы, что явно выражено в использовании идей, образов и цитат из их произведений. В.А. Пьецух в своем произведении «Новая московская философия» повествует о нравственных последствиях повсеместного духовного обнищания современных городских жителей и проводит параллели с романом Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание».

Ключевые слова: В.А. Пьецух, художественная система, литературный процесс, рецепция, нравственно-философское сознание, философия, цитация.

Abstract. The article examines the reception of F.M. Dostoevsky in the novel space of V.A. Pietsukh. In the works of postmodern writers, there is a reference to the works of classics of Russian literature, which is clearly expressed in the use of ideas, images and quotations from their works. V.A. Pietsukh in his work "New Moscow Philosophy" tells about the moral consequences of the widespread spiritual impoverishment of modern urban residents and draws parallels with F.M. Dostoevsky's novel *Crime and Punishment*.

Keywords: V.A. Pietsukh, artistic system, literary process, novel space, reception, moral and philosophical consciousness, philosophy, citation.

Творчество Ф.М. Достоевского является своеобразной призмой раскрытия специфики взаимоотношений художественной системы писателя и мирового литературного процесса. Произведения классика продолжают быть актуальными и востребованными для читателей всего мира уже несколько столетий. Романное пространство XX-XXI века отражает широкое разнообразие рецепций творчества Ф. Достоевского. Имя Ф. М. Достоевского стало мерой оценки не только художественного, но и нравственно-философского сознания в мировой литературе XIX - XX веков. Одно из интересных и значимых исследований рецепции Ф.М. Достоевского впервые обобщил С.Е. Трунин в своей работе «Рецепция Достоевского в русской прозе конца XX - начала XXI вв.» [1] в котором выявляет рецепцию Достоевского в творчестве писателей конца XX - начала XXI вв.

Из ряда писателей кто мастерски использовал коды Достоевского в своих произведениях можем отметить В. Пьецуха. В. Пьецух вплетает в ткань своих повествований иронические культурно-исторические и литературные реминисценции, обращаясь к цитации и параллелям. Роман В. Пьецуха «Новая московская философия» (1989) насыщен цитатами и аллюзиями из произведения Достоевского «Преступление и наказание». Произведение В. Пьецуха - результат глубоких и печальных раздумий автора над важнейшими проблемами времени. Автора интересуют, прежде всего, нравственные последствия повсеместного духовного обнищания современных городских жителей и поэтому автор переосмысливает Достоевского, воссоздавая точные картины повседневной современной будничной действительности с глубоким ощущением социального трагизма и философской масштабностью образов писателя.

Автор использует цитатный язык, который становится здесь своего рода «структурным принципом», способом формировать свой собственный смысл путем диалога с другим текстом.

В «Новой московской философии» основополагающие, базовые для автора концептуальные модели («Литература- идеал» и «Жизнь – вариант») находятся в отношениях со- и противопоставленности. Основным способом экспликации (закрепления формально) значимого для Пьецуха соотношения Литературы и Жизни становится со- и противопоставление одного из «эталонных» для художника текстов, прототекста, по сути отождествляемого автором с понятием Литература («Преступление и наказание» Достоевского Ф.М.), и его собственного, который мыслится им не как художественный текст, а как воплощение Жизни.

Оппозиция задается уже заглавием повести «Новая московская философия». Лексема «новая» предполагает, что существовала и, возможно, существует «старая» философия.

Противопоставление «нового» и «старого» актуально в свете оппозиции «прошлого» и «настоящего». Далее текст углубляет эту оппозицию: философия XIX века противопоставлена философии XX века, литература XIX века – литературе XX века – как итог – Литература противопоставлена Жизни. Лексема «московская» в заглавии актуализирует пространственное соотношение вступающих в диалог текстов. Становится очевидным противопоставление

«московская» - «петербургская», поскольку «Преступление и наказание» воспринимается как текст петербургский, отражающий петербургскую философию.

Итак, основным способом создания диалогичной ситуации в повести Пьецуха является цитация, которая понимается как интертекстуальный знак, представляющий собой дословное воспроизведение текста, заимствование образов, сюжетных ходов и отсылающий, таким образом, к тексту – источнику. Концептуальной модели «Литература - идеал» соответствуют цитаты из прототекста («Преступление и наказание»), а модель «Жизнь - вариант» репрезентируется в «варианте» которым является современный текст В. Пьецуха.

Литература, как уже отмечалось, не любит этих подробностей. Она сразу, как говорится, берет быка за рога, предварительно просеивая реальность и отмечая все то, что не соответствует какому – то ее основному строительному закону, либо сообразно ему превращает всякое действие, предмет и фразу: скажем, литература не может принять вполне жизненную фразу: «Зачем вы стулья – то ломаете, не пойму?! Вот, тоже, народ: придет и сразу начинает стулья ломать, как будто их для того и поставили, чтобы все, кому не лень, ломали их на дрова»[3].

Так, Карлова Т.С. в книге «Достоевский и русский суд» отмечает, что «художественная действительность произведений Достоевского организуется гуманистической убежденностью в том, что человек должен быть счастлив, а мир гармоничен. Эта мысль – источник силы, света, жизни во вселенной, созданной творческим воображением писателя»[4].

Действительно, в пространстве творений Ф.М. Достоевского есть свои истины, которые остаются таковыми вопреки видимому злу, что кривая человеческих исканий в итоге приведет к тому же гармоническому результату, что и путь по прямой.

Проза Пьецуха «верна» истинам Достоевского, во всех своих работах, и в частности в повести «Новая московская философия», он провозглашает возвращение русской литературы. Многим, наверно, известны его «золотые слова»: «Литература продолжает дело сотворения человека. Это религия, способная из млекопитающего отряда приматов сделать человека»[3].

И в «Новой московской философии» красной нитью проходит мысль о том, что человеку придется уповать лишь на прекрасное и в «царстве нового хама, незнающего простейших нравственных норм» привести человека в надлежащий вид по плечу только русской литературе.

И мысль эта звучит во все аккорды в финале повести «Новая московская философия»: «литература - это духовный опыт человечества в концентрированном виде и, стало быть, она существеннейшая присадка к генетическому коду разумного существа, что помимо литературы человек не может вполне сделаться человеком – что - то передается из поколения в поколение с кровью предков, а что - то только посредством книг; из этого вытекало, что люди обязаны жить с оглаской на литературу, как христиане на «Отче наш...»[3].

Таким образом, финал приводит автора к концепции, противоположной той, которую он постулировал в начале повести. «Литература осознается им теперь не как «идеал», как один из вариантов «жизни», а точное, как сама жизнь: «А что, если нет ничего нового под луной, а все только суэта сует и всяческая суэта, что жизнь покоится, крепится на каком - то едином каркасе, который допускает лишь малозначительные отклонения в строении ее черт, а так как она проистекает по раз заведенному и во веки веков нерушимому образцу? Что если за этой неизменностью кроется разгадка каббалы: V жизнь X талант = литература». «Словесность - это далеко не просто такое отражение действительности, которое себе на уме, а запечатленная идея самой жизни со всем тем, что ей так или иначе принадлежит, - не даром вся мировая литература посвящена единственному положению: человек есть чудо; иными словами, жизнь в своей основе и литература в свой основе - это одно и то же. В таком случае понятия «жизнь», «талант», «литература» составляют троицу, триединство»[3].

Специфика рецепции творческого наследия Достоевского заключается в опоре на него как на пратекст, содержащий ответы на многие вопросы современности. Именно поэтому Достоевский оказался созвучен ушедшему веку и востребован в литературном процессе на переломе эпох - конца XX - начала XXI века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Трунин, С.Е. Рецепция Достоевского в русской прозе конца XX – начала XXI вв.: монография / С.Е. Трунин. – Минск, 2006.
2. Ф. М. Достоевский. Собрание сочинений в 15-ти томах. Л., "Наука", 1989. Том 5.
3. В. Пьецух. Новая московская философия. Журнал «Новый мир» №1- 1989.
4. Карлова Т.С. Достоевский и русский суд. – Казань: Казанский университет, 1975.

80-ЙИЛЛАР ЎЗБЕК АДАБИЙ ТАНҚИДЧИЛИГИДА ТАҲЛИЛ ВА ТАЛҚИН МУАММОЛАРИ

М.Дехқонова, катта ўқитувчи, PhD, Фарғона Давлат Университети, Фарғона

Аннотация. 80-йиллар ўзбек адабий танқидчилигида бадиий асарлар юзасидан турли таҳлил ва талқинлар пайдо бўлди. Мақолада шу давр адабиётшунослиги ва танқидчилигидаги баъзи масалалар ўрганилган.

Калим сўзлар: ўзбек адабий танқидчилиги, таҳлил, талқин, давр адабиётшунослиги, талқин ва таҳлил.

Аннотация. В узбекской литературной критике 80-х годов появились различные анализы и интерпретации произведений бадия. В статье рассматриваются некоторые вопросы литературоведения и критики того же периода.

Ключевые слова: узбекская литературная критика, анализ, интерпретация, литературоведение того периода, интерпретация и анализ.

Abstract. In the Uzbek literary criticism of the 80s, various analyzes and interpretations of works of art appeared. The article examines some issues of literary studies and criticism of this period.

Key words: Uzbek literary criticism, analysis, interpretation, literary studies of the period, interpretation and analysis.

Адабий танқидчиликда таҳлил ва талқин муаммоси ҳақида сўз кетар экан, аввало, уларнинг маъносини изохлаб кетишни жоиз деб билдик. Талқин тушунчасига адабиётшуносларнинг таърифи турлича. Профессор Дилмурод Куроновнинг нуктаи назари [1.82] биз ўрганган манбалар сирасида илмий мушоҳадага бойлиги билан ажралиб туради. Олим ўз эътиборини дастлаб бадиий ва адабий талқиннинг фарқига қаратади. Унинг фикрича, бадиий талқин бу ижодкорга тегишли (ижод жараёни), адабий талқин эса ўқиш жараёни, яъни ўқиш билан боғлиқ бўлса, адабий талқин эса “талқиннинг талқини”, ижодкор бадиий талқинига мунаққид томонидан маъни берилишидир. Шунингдек, адабий талқин бадиий образлар тилини мантикка кўчиради. Ўқувчи асарнинг маълум қирраларини ҳис этади, бунинг учун танқидчи ўша қирраларни мантикий жиҳатдан тўғри тушунтириши зарур, дея таъкидлайди. Ҳақиқатан, адабиётшунос ва танқидчилар бадиий асарни адабий асарга айлантира олади. Бу ҳам бир санъат. Бу санъатни эгаллаш учун эса назарий жиҳатдан пишиқ, тажрибага бой, бадиий асарни ўқувчи англамаган жиҳатларини ўқиб олувчи синчков бўлиш талаб қилинади. Биз тадқиқотимизда “талқиннинг талқини”ни ўрганишга киришган эканмиз, тадқиқотимиз, “талқин талқинининг талқини” бўлишидан умидвормиз. Биз ўрганаётган 80-90-йиллар адабий танқидчилигини қуйидагича тасниф этдик: 1. Ушбу давр ўзбек адабий танқидчилигида “ўтиш” ёки “ўзгариш” даври эканлиги. 2. 80-йилларда мунаққидларнинг анъанавий таҳлил йўлидан борганлиги. 3. Асар персонажларининг ишчи сифатидаги қаҳрамонликларига эътибор қаратиш. 4. 90-йилларга келиб бадиий асарга турлича талқинлар асосида ёндашиш мезонларининг пайдо бўлиши. 5. 90-йилларда бадиий асарда қаҳрамон қалби, рухияти, инсоний кечинмаларининг таҳлилга тортилиши. 6. Адабий танқидчиликнинг инсон рухияти, унинг маънавий оламига кириб бориши. 7. Мустабид тузум даврида айта олмаган фикрларини айта олиши учун имкониятларнинг майдонга келиши.

“Ўзбек адабиётшунослигида танқидий тафаккур таҳлилига асосан 60-йилларнинг охирига келиб жиддий киришилди” [2.15]. Бу даврда бадиий асарни ҳаёт билан қиёслаб ўрганиш танқиднинг бош мезонига айланди. Айни шу йўналиш Ҳ.Ёқубов, М.Қўшжоновлар тадқиқотларида яққол кўзга ташланди. Хусусан, М.Қўшжонов тадқиқотларида адабиёт ва эстетиканинг муҳим масалалари тадқиқ этилди. Биз ўз тадқиқот ишимизда 80-90-йиллар адабий танқидчилиги тенденциялари ва муаммоларига эътиборимизни қаратганмиз. Шундан келиб чиқиб, бу ўн йилликда ҳам бўлган даврда адабий танқидчиликнинг ўз мезонлари ва тамойиллари бўлган, деб айта оламиз. Биз ўрганаётган давр ҳам айнан шу мезонлар асосида шаклланган. “Қарийб чорак кам бир аср давом этган совет тузumi даврида бадиий адабиёт ҳам, адабиётшунослик илми ҳам фақат социалистик реализм методининг чекланган қолиплари доирасида иш олиб боришга мажбур бўлган эди” [3.3]. Олим санаган бадиий адабиёт, адабиётшунослик шу қолипда шаклланиб борган. Унга ёндош бўлган адабий танқидчилик ҳам бадиий адабиётдан социалистик реализмнинг ютуқларини излаган. Профессор Й.Солижонов таъкидлаганидек, биз ўрганаётган 80-90-йилларгача бўлган даврда социалистик реализм методи адабиёт чегарасини белгиловчи мезон бўлиб қолди. Унинг нутқ ҳақидаги қарашларини ўрганар эканмиз, “партиявийлик”, “синфийлик” кишанларидан озод бўлган, социалистик реализм

қолиpidан халос бўлиб ранг-баранглашган ўзбек адабиётида муаллиф нуткининг доираси кенгайганлигини қайд этади. Шу даврдан адабий танқидчилик социреализмнинг исканжасидан биров чекинди. Ижоди таққ этилган ёзувчилар асарларини ўрганиш, мумтоз адабиёт намуналарини чоп этиш ишлари жадаллашди.

80-йиллар адабий танқидчилигининг ўзига хослиги унинг турлича ёндашувларга асосланганида кўринади. Шу йиллар танқидчилигининг баъзи масалалари А.Кулжоновнинг “Замонавийлик ва ижодий метод” [4.255] номли тадқиқотида акс этди. Унда бадиий асарлар таҳлили социалистик реализм нуқтаи назаридан текширилди. Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Асқад Мухтор кабиларнинг асарлари ўрганилди. Танқидчи дастлаб эътиборини анъана ва новаторлик масаласига қаратади. У бу даврда социалистик адабиётни эски адабиётдан фарқлаш ва унга ижтимоийликни бадиий тадқиқ этиш нуқтаи назари авж олганини таъкидлайди. Замонавий адабиёт осмондан тушмагани, “у адабий мероснинг танқидий ўзлаштирилиши натижасида юзага келган”лик ҳақидаги хулосалар пайдо бўлганини қайд этади. Юқоридаги фикрларни ўрганар эканмиз, бирёқламалик, мумтоз адабиётга нисбатан шубҳа билан қараш, ўтмиш адабиётини нотўғри талқин этилганига амин бўлишимиз мумкин. Бизнингча, новаторлик деб аталаётган адабиётни ўтмиш адабиётининг янгиланган варианти деб қарасак, мақсадга мувофиқ бўлади. XX аср адабиёти ҳақида сўз кетар экан, бу давр ижодкорлари мумтоз адабиёт намуналарини ўзлаштириш жараёнида шаклланган ва айтиш мумкинки, уларнинг бадиий тафаккури ҳам шу асосда шаклланган. Бу борада “Адабий мероснинг танқидий ўзлаштирилиши натижасида” деган фикрлар ҳам асоссиз. Чунки XX асрнинг энг етук шоир ёки ёзувчиси ҳам халқ оғзаки ижодиёти, мумтоз адабиёт намуналарининг танқидчиси бўла олмаган. Аксинча, шу асарларни ўрганиш асосида ижодий камолга етган. Биз юқоридаги фикрларга қўшилмаган ҳолда, социалистик реализм “нуқсон”ларини ўзлаштириш натижасида хулоса чиқарган, деб ҳисоблаймиз. Маълумки, мустамлака даврида ижтимоийлик адабиётга ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмаган. Афсуски, шу даврда яратилган барча асарларда социалистик реализм талаби биринчи ўринга чиққан. Аслида, ижодкорлар адабиётнинг ижтимоийлашуви асар савиясини туширишга хизмат қилишини англалар ҳам, баъзи босимлар таъсирида ижод қилганлик, ваҳоланки, бу талабдан узоқда турган тарихий асарлар, тарихий сиймолар гавдалантирилган қатор ижод намуналари, мумтоз адабиётнинг ўрганилишига доир илмий асарлар 80-йилларга қадар ҳам яратилган эди. Унинг фикрича, замонавий адабиётни мумтоз адабиётдан бутунлай ажратиб қўйиш йўлини тўғри деб бўлмайди. Чунки улардан бири иккинчисидан айро яшай олмайди. Бу – анъаналар бадиий тарққийнинг маҳсули. Танқидчи янги социалистик адабиётнинг новаторлиги анъанани ворис сифатида қандай қабул қилганлигида намоён бўлишини қайд этади. “Янги ўзбек совет адабиётида замонавийлик худди шу тарзда традициянинг вориси ва новаторликнинг асосчиси бўлиб қолди” [4.83].

Олим XX аср адабиётида социалистик реализм ва унинг бадиий асарда ифодаланиши юзасидан адабиётшунослар ўртасидаги баҳсларга тўхталади. Умуман олганда, ҳар бир даврда маълум метод бадиий асар баҳосини белгилаб келганлиги кўзга ташланади. Биз ўрганаётган XX аср ўзбек адабиётида ҳам социалистик реализм етакчилик қилган. Бу бўйича минглаб баҳслар, тадқиқотлар яралишига қарамасдан, ҳозирги кунга келиб социалистик реализм ўз аҳамиятини йўқотди. Аммо реализм адабиётининг чегараси йўқ. У ҳар қандай бадиий асарнинг таркибига сингиб кетган. Бугунги кунда модернизм йўналишида ёзилган бадиий асарларда психологик метод фаоллашуви ёки методлар синтезлашуви кўзга ташланади. Тадқиқотда тарихийлик ва замонавийлик масаласига тўхталинар экан, замонавийлик тарихий асарнинг ҳам асосини ташкил қилиши таъкидлаб ўтилади. Тарихий мавзуда асар ёзиш – бу замонавийликни инкор этиш эмас, балки замонавий адабиёт талаблари асосида тарихий мавзуга мурожаат қилишга эътибор қаратишдир. Аммо тадқиқотда замонавийликнинг “энг юқори чўққиси – бу партиявийликдир” дейилади. Хулоса қилиш мумкинки, танқидчи сиёсатга хизмат қилган даврда адабиётнинг замонавийлиги ҳам сиёсий талабларни бажаришда деб тушунади. Ойбекнинг “Навоий” романига тўхталар экан, “Навоий” романи энг юқори даражадаги замонавий асардир. Замонавийлик асосида “Қутлуг қон” романига нисбатан “Навоий” асарида тарихийлик принципи янада чуқурлашгани аниқ сезилади. Бу ҳол ёзувчининг тасвир объектига муносабатида ҳам, буюк шоир образи талқинида ҳам, даврнинг мураккаблигини тушунишида, қаҳрамон ва муҳитнинг ўзаро муносабатларини чуқур бадиий тадқиқ этишида ҳам намоён бўлади. Ойбек ўзбек адабиётида социалистик реализмнинг ана шу етакчи принципларини янада бойитди ва чуқурлаштирди” [4.83], деган хулосалардан кўринадики, ҳар қандай тарихий асар замонавийлик касб этади. Бунга юқорида ҳам таъкидлаган эдик. Биз олимнинг “социалистик реализмнинг ана шу етакчи принципларини янада бойитди” деган фикрларига эътибор қаратадиган бўлсак, тарихий

романнинг социалистик реализмни бойитган асар сифатида баҳоланиши бироз асоссиздек кўринади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Куронов Д. Талкин имкониятлари. – Тошкент: “Turon zamin ziyo”, 2015. – 87 б.
2. Ўтаев Ў. Танқид ва услуб. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – Б. 5.
3. Солижонов Й. XX асрнинг 80-90-йиллари ўзбек насрида бадий нутқ поэтикаси: Филол. фан. д-ри...дисс. – Тошкент, 2002. – Б.3.
4. Кулжонов А. Замонавийлик ва ижодий метод. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – 255 б.

УДК 168.522:/124.5/167.1

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ИЗУЧЕНИИ ЖЕНСКОГО ОБРАЗА В ПОСЛОВИЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА

З.Н.Джуманиязова, преподаватель, Ташкентский университет прикладных наук, соискатель, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada maqollardagi ayol obrazini aksiologik tadqiq etishning nazariy asoslari muhokama qilinadi. Ta'kidlanishicha, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda lug'at, frazeologiya, paremiologiya sohalarida turli til hodisalarining qadriyat jihatlarini tahlil qilishda aksiologik yondashuv faol qo'llanilmoqda, bu esa tadqiqotchilarning til va nutqdagi qadriyatlar o'rniga qiziqish ortib borayotganidan dalolat beradi. Zamonaviy tilshunoslikdagi aksiologik tadqiqotlarni ko'rib chiqish til va nutqning turli jabhalarida qadriyatlarning rolini o'rganishga tilshunos olimlarning qiziqishi ortib borayotganini ko'rsatadi. Aksiologik tadqiqotlar ob'ektlarning keng doirasini qamrab oladi - alohida so'zlardan tortib, turli janr va nutq turlarining butun matnlarigacha.

Kalit so'zlar: aksiologiya, tilshunoslik, madaniyat, aksiologik yondashuv, qadriyatlar va antiqadriyatlar, baholash, obraz, gender lingvistika, fundamental qadriyatlar, semiotika, maqollar, til madaniyati.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы аксиологического изучения женского образа в пословицах. Отмечается, что аксиологический подход активно используется в современных лингвистических исследованиях для анализа ценностных аспектов различных языковых явлений в области лексики, фразеологии и паремиологии, что отражает растущий интерес исследователей к роли ценностей в языке и речи. Обзор аксиологических исследований в современной лингвистике показывает возрастающий интерес лингвистов к изучению роли ценностей в различных аспектах языка и речи. Аксиологические исследования охватывают широкий круг объектов – от отдельных слов до целых текстов разных жанров и типов дискурса.

Ключевые слова: аксиология, языкознание, культура, аксиологический подход, ценности и антиценности, оценка, образ, гендерная лингвистика, система ценностей, фундаментальные ценности, семиотика, фразеологизмы, пословицы, лингвокультура.

Abstract. The article discusses the theoretical foundations of the axiological study of the female image in proverbs. It is noted that the axiological approach is actively used in modern linguistic research to analyze the value aspects of various linguistic phenomena in the field of vocabulary, phraseology, and paremiology, which reflects the growing interest of researchers in the role of values in language and speech. A review of axiological research in modern linguistics shows a growing interest among linguists in studying the role of values in various aspects of language and speech. Axiological studies cover a wide range of objects – from individual words to entire texts of different genres and types of discourse.

Key words: axiology, linguistics, culture, axiological approach, values and anti-values, assessment, image, gender linguistics, value system, fundamental values, semiotics, phraseological units, proverbs, linguistic culture.

В последние годы аксиологический подход стал все более популярным в области лингвистики. Аксиология, наука о ценностях, исследует их сущность и влияние на общество и индивида. Внедрение этого подхода в лингвистические исследования предоставляет ученым инструментарий для изучения того, как системы ценностей отражаются в языковых структурах и категориях. Обзор текущих научных работ в этой сфере показывает широкий спектр аксиологических исследований в лингвистике, что подчеркивает его актуальность и разнообразие в современной науке.

Аксиология – это наука, которая изучает комплекс ценностей и их взаимодействие с общественной и культурной реальностью, а также с индивидуальными характеристиками

человека. В Википедии аксиология определяется как область философии, которая концентрируется на изучении ценностей и исследует, как ценности формируются, каково их место в реальном мире, и как они взаимодействуют с различными аспектами личности, культуры и социальных структур [17]. Аксиология, таким образом, является научной дисциплиной, целью которой является анализ и интерпретация основных ценностей, которые направляют поведение и мышление человека. Эти ценности формируются и функционируют в контексте культурных и социальных норм, а также в соответствии с общепринятыми законами и правилами в обществе.

Культура представляет собой сложную систему, которая проявляется в разнообразном культурном пространстве, состоящем, в свою очередь, из различных «субпространств», каждое из которых связано с определенной национальной культурой. В этих субпространствах ценности играют ключевую роль и могут быть выражены как в духовных элементах (например, идеология или моральные принципы), так и в материальных (например, произведения искусства) [6, с. 18]. Иначе говоря, культура не является однородным явлением; она складывается из множества различных элементов, объединенных в большое культурное пространство. В этом пространстве каждая национальная культура представляет собой свою уникальную ячейку, которая обусловлена ценностями, акцептированными в разных обществах, и эти ценности могут проявляться в разных формах – от духовных идеологий до материальных произведений искусства. Таким образом, культурное пространство является местом, где ценности принимают физическую и духовную форму.

В истории философии вопрос о ценностях впервые выдвинул Сократ, утверждая, что исследование блага – это изучение реализованной ценности или полезности. В этом контексте, понятия «ценность» и «полезность» можно рассматривать как две стороны одной монеты. В античных и средневековых философских системах вопрос о ценностях тесно связан с понятием бытия, например, у Платона понятия Блага, Красоты и Добра совпадают с понятием абсолютного бытия [6, с. 18]. Тема ценности прослеживается во всей платонической линии философской мысли, включая таких философов как Гегель и Кроче. С развитием философии аксиология стала выделяться в отдельный раздел, особенно когда понятие бытия начало разделяться на два компонента: реальность и ценность. В этой перспективе, задачей аксиологии становится не просто описание ценностей, но и исследование, как эти ценности могут быть реализованы на практике [6, с. 18].

Таким образом, аксиология стремится понять, какие ценности считаются ключевыми в различных социокультурных средах и как они влияют на жизнь индивида.

Как отмечает Р.У. Маджидова, фундаментальные ценности и общепринятые нормы играют ключевую роль в формировании основ бытия и социальной интеграции индивида. Они не только определяют, как человек должен вести себя в обществе, но и влияют на его речевое поведение. Речь в данном контексте является отражением широкого спектра факторов: от языковых и коммуникативных навыков до культурных и социальных характеристик, таких как национальная принадлежность, образование и социальный статус [9, с. 44].

Ценности не являются каким-то отдельным, независимым элементом реальности, а скорее встроены в материальный мир и его разнообразные аспекты, такие как вещи, свойства и межличностные отношения. Они не формируют какую-то отдельную, «высшую» реальность, а являются частью существующего мира. Эти ценности отражают глубокую связь человека с окружающим миром и актуализируются через взаимодействие с социальным и природным окружением. В этом смысле, мир ценностей есть не что иное, как конкретное проявление ценностного сознания в реальном мире [12, с. 8].

На наш взгляд, понимание ценностей как интегральной части реального мира подчеркивает их практическую значимость. Они не только направляют нашу деятельность, но и обогащают наш опыт взаимодействия с миром. Это также поднимает вопрос о том, как ценности могут меняться в ответ на социальные и культурные изменения, поскольку они являются динамичной частью нашего взаимодействия с окружающей средой.

С точки зрения семиотики выделяются два типа ценностей: описательные, которые включают в себя вещи, наслаждения и эмоциональные состояния, и модальные, которые связаны с желаниями, возможностями и обязанностями. Антиценности представляют собой элементы, которые воспринимаются как отрицательные в культурном контексте, такие как болезни, бедность или смерть [1, с. 13] и часто становятся объектами избегания или презрения. К описательным ценностям чаще всего относятся те, которые можно каким-то образом измерить или описать, например, материальные вещи или чувства. Модальные же ценности больше связаны с внутренними убеждениями или желаниями человека, такими как стремление к чему-то или

чувство долга. Описательные и модальные ценности в совокупности обуславливают поведение человека.

Поведение человека в большей степени формируется его социально-культурным опытом, а не просто инстинктивной потребностью адаптироваться к окружающему миру. Вместо приспособления к обстоятельствам, человек стремится активно изменить окружающую его реальность. Это предполагает, что до начала какого-либо действия в сознании человека уже существует определенный «образ» или модель того, как это действие должно быть выполнено [15, с. 9]. Этот ментальный эталон помогает человеку направлять и контролировать свои действия.

Для понимания основ человеческого поведения необходимо исследовать внутренние образы или представления о взаимоотношениях с реальностью. Как пишет Н.Л. Худякова, эти образы определяют, как человек будет взаимодействовать с миром и какие действия он будет предпринимать [15, с. 10]. То есть, ключ к пониманию поведения лежит в анализе этих внутренних моделей, которые формируют ориентацию его действий и деятельности.

Речевое взаимодействие индивида в конкретных ситуациях всегда определяется социальными факторами. В этом процессе один участник общения становится инициатором разговора, в то время как другой принимает его, слушая и реагируя. Речевое поведение, по утверждению Э.Р. Сайфуллиной, может быть подвергнуто влиянию биологическими и психологическими факторами, такими как пол, возраст, здоровье, темперамент и даже степенью близости между коммуникантами [13, с. 8]. Все эти аспекты совместно формируют языковое сознание индивида, которое в свою очередь отражает общие ценности и нормы общества, в котором он живет и в языке которого они закодированы.

Как пишут З.Н. Худойбергенова, Б.Б. Мамаражабов, в каждом языке присутствует уникальный набор национальных черт, которые формируют взгляды на мир у его носителей [14, с. 34]. Действительно, каждый язык служит не просто средством общения, но и призмой, через которую его носители взаимодействуют с окружающей реальностью. Эти «языковые линзы» формируются исторически и культурно, влияя на то, как люди воспринимают и оценивают мир вокруг себя. Это особенно заметно, когда сравниваются разные культуры и языки: каждый из них может иметь свои особенности в ценностном отношении в миру.

Исследованию проблем отражения ценностей в языке посвящено немало работ. Например, Р.Д. Юнусова исследует аксиологические аспекты фразеологии, связанные с понятием гостеприимства в русском и татарском языках, а именно: как эти фразеологизмы отражают культурные и моральные ценности, связанные с гостеприимством, в обоих языках. Для этого проводится сравнительный анализ идиом, а также исследуются национально-культурные особенности в их использовании. Автор подчеркивает, что гостеприимство является морально-этической ценностью, которая находит свое отражение в фразеологии обоих языков. Также подтверждается национально-культурная детерминированность ценностей и соответствующих стереотипов в ситуациях гостеприимства [16, с. 7]. Данная работа представляется весьма ценной, поскольку демонстрирует, как аксиологический анализ фразеологии позволяет выявить культурные стереотипы и этические нормы, связанные с гостеприимством в разных лингвокультурах.

Диссертация В.В. Котляровой посвящена изучению парадигм аксиологического познания, которые представляют собой системные онтогносеологические модели исследования ценностей. В.В. Котлярова анализирует различные интерпретации парадигмального подхода в философии науки и социально-гуманитарных исследованиях. Особое внимание уделяется формированию новой аксиологической парадигмы в контексте постнеклассической науки, а также тенденциям развития неклассической аксиологии и обоснованию формирования онтологической парадигмы русской религиозной аксиологии [8, с. 10]. Это фундаментальное исследование вносит большой вклад в методологию аксиологических исследований, предлагая целостную систематизацию подходов к изучению ценностей.

С.Н. Аюшеева, изучая оценочные метафоры в современном немецком молодежном языке, ставит перед собой задачи определения основных структурно-семантических типов таких метафор, а также исследования глубинных смыслов, закрепленных за ними. В работе представлен анализ различных аспектов, таких как черты характера, интеллектуальные способности и другие, которые могут быть выражены с помощью метафор в языке молодежи [2, с. 17]. Таким образом, исследование С.Н. Аюшеевой представляет для нас особый интерес, так как оно не только фокусируется на структурно-семантических типах метафор, но и стремится понять глубинные смыслы, которые эти метафоры несут. Анализируя такие аспекты как черты характера и интеллектуальные способности, исследование расширяет понимание того, как молодежь

использует язык для выражения своих взглядов и оценок. Оно также может предложить новые методологические подходы для изучения языковых феноменов, особенно в контексте межкультурной коммуникации и социолингвистики.

Г.А. Багаутдинова изучает проблемы антропоцентрических фразеологизмов в русском, английском и татарском языках. Автор анализирует, как эти фразеологизмы отражают различные аспекты человеческой жизни, такие как чувства, отношения, психические состояния и моральные ценности. Особое внимание уделяется сравнительному анализу и выявлению универсальных и уникальных образов в этих фразеологизмах. Раскрываются также философские, поэтические и социологические представления о ценностях и антиценностях, которые нашли отражение в фразеологии этих языков [3].

Исследование С.В. Гузина посвящено анализу ценностных ориентиров в художественном мире И.И. Козлова. Автор стремится выявить и описать основные ценностные категории, которые присутствуют в творчестве этого художника. Основной акцент делается на изучении художественного мира Козлова через призму его ценностных ориентиров, которые могут быть выражены через различные художественные средства, такие как цвет, форма, композиция и т.д. [4].

К.В. Костина в своем исследовании внимание фокусирует на аксиологическом аспекте языковой репрезентации образа России в современном немецком медиадискурсе. Основным объектом исследования – это немецкий медиадискурс, который охватывает политические, экономические и социальные события в современной России. В работе анализируются стереотипы и языковые особенности, которые используются для создания образа России. Это включает в себя различные стилистические средства и тропы, а также аксиологические характеристики известных российских политиков. Например, в немецком медиадискурсе часто используются перифразы с отрицательной коннотацией для характеристики российских политических деятелей и ситуации в России в целом [7, с. 66]. К.В. Костина также отмечает, что в немецких СМИ преобладают высказывания, которые отсылают к монархическому прошлому России, что указывает на наличие устойчивых стереотипов в сознании немцев [7, с. 35].

Л.М. Макаренко выявляет особенности концепта «DREAM» (Мечта) и его ценностный смысл в английском языке и дискурсе. Целью работы является изучение семантического потенциала термина «DREAM» и способов его представления в английском языке. Автор в результате выявления способов актуализации термина в каузальных и аксиологических (связанных с ценностями) контекстах, а также установления параметров для индивидуальной интерпретации термина в метафорических высказываниях приходит к выводу, что концепт «DREAM» концептуализируется с точки зрения «Себя» и «Другого». Он тесно связан с другими ценностными терминами, такими как «HOPE» (Надежда), «WISH» (Желание) и «DESIRE» (Стремление). Термин «DREAM» также ассоциируется как с положительными, так и с отрицательными оценками, что делает его сложным и многогранным концептом в английском языковом сознании [10, с. 14].

Н.П. Жилина изучает концепцию личности в русской литературе первой трети XIX века через призму христианской аксиологии. Опираясь на историко-литературный, структурно-семантический и сравнительно-типологический методы для анализа произведений, автор рассматривает различные аспекты, такие как гордость, свобода, страсти и грех, в контексте христианской нравственности [5]. В таком ракурсе исследование расширяет понимание того, как религиозные и моральные ценности могут быть воплощены в литературе, а также предлагает новые перспективы для понимания социокультурных и духовных аспектов русской литературы того времени.

Исследование В.А. Марьянчик посвящено аксиологической структуре медиа-политического текста и особенностям отражения ценностных ориентиров и установок в медиа-политических текстах. В работе раскрывается научная гипотеза о том, что влияние на широкую аудиторию осуществляется через целесообразное создание аксиологической картины реальности в медийном дискурсе. Эта аксиологическая структура является продуктом сочетания социальной информации, встроенной в текст, авторского взгляда на мир и системы ценностей конкретного читателя или зрителя и отличается от общей ценностной картины мира тем, что она присуща именно тексту, и в отличие от аксиологического поля, она формируется с использованием текстовых элементов. Хотя аксиологические и оценочные аспекты тесно связаны, они являются независимыми функциональными и семантическими категориями [11, с. 6]. Постоянная модель этой аксиологической структуры может служить основой для разработки методики аксиологического анализа текста.

Итак, рассмотрение современных исследований в области аксиологической лингвистики подтверждает возрастающий интерес ученых к изучению ценностных аспектов языка и речи. Этот подход находит применение в анализе различных элементов языка, таких как слова, фразеологические единицы, пословицы, стилистические особенности текста и даже медиадискурс. Широкий спектр исследований в этой области указывает на значительный исследовательский потенциал аксиологической лингвистики и открывает путь для ее дальнейшего прогресса.

Таким образом, изучение текущих тенденций в лингвистике подтверждает растущую популярность аксиологического подхода в разных сферах языковедения. Пословицы представляют собой одну из наиболее перспективных областей для аксиологической лингвистики, так как они являются зеркалом культурных и исторических ценностей, а также общественных стереотипов. Изучение этих кратких народных изречений может помочь в воссоздании частей национального языкового мировоззрения. Особенно интересным является анализ образа женщины в пословицах различных культур. Это исследование может раскрыть традиционные взгляды на гендерные роли и женское поведение, которые сохраняются в паремиологических сокровищницах разных языков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аверьянова Е.В. Аксиология православного житийного дискурса середины XV – XVII в. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 5. Ч. 2. – С. 13.
2. Аюшеева С.Н. Оценочная метафора немецкого молодежного языка: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Иркутск, 2012. – 17 с.
3. Багаутдинова Г.А. Человек во фразеологии: Дисс. ...докт. филол. наук. – Казань, 2007. – 333 с.
4. Гузина С.В. Ценностные ориентиры художественного мира И.И. Козлова: Дисс. ...канд. филол. наук. – М., 2013. – 183 с.
5. Жилина Н.П. Концепция личности в русской литературе первой трети XIX века в свете христианской аксиологии: Дисс. ...докт. филол. наук. – М., 2010. – 355 с.
6. Касаткин П.И. Ценностная аксиоматика образовательного пространства: Автореф. дисс. ... докт. фил. наук. – М., 2018. – С. 18.
7. Костина К.В. Аксиологический аспект языковой репрезентации образа России в современном немецком медиадискурсе: Дисс. ...канд. филол. наук. – Иркутск, 2011. – С. 66.
8. Котлярова В.В. Парадигмы аксиологического познания: Дисс. ...докт. фил. наук. – Ростов-на-Дону, 2015. – С. 10.
9. Маджидова Р.У. Аксиологическое исследование антропоцентрических пословиц (на материале узбекского и русского языков): Дисс. ...докт. филол. наук. – Фергана, 2020. – С. 44.
10. Макаренко Л.М. Ценностный смысл DREAM и его репрезентация в лексико-семантической системе английского языка и дискурсе: Дисс. ...канд. филол. наук. – Абакан, 2014. – С. 14.
11. Марьянчик В.А. Аксиологическая структура медиа-политического текста: Дисс. ...докт. филол. наук. – Архангельск, 2013. – С. 6.
12. Палей Е.В. Проблема ценности: Автореф. дисс. ...канд. фил. наук. – Иваново, 2007. – С. 8.
13. Сайфуллина Э.Р. Когнитивная сфера русских и татарских паремий: «образ языка» и нормы речевого поведения: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Уфа, 2009. – С. 8.
14. Худойберганава З.Н., Мамаражабов Б.Б. Тил ва маданият: ўзаро муносабат ва ўзаро таъсир масаласи. // Современное образование. – М., 2016. – № 1. – С. 34.
15. Худякова Н.Л. Аксиологические основы поведения человека. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2010. – С. 9.
16. Юнусова Р.Д. Аксиология фразеологизмов со значением «гостеприимство / кунакчылык» в русском и татарском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Казань, 2015. – С. 7.
17. <https://ru.wikipedia.org/Аксиология>.

УДК 81'255.2

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РУССКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКИ И ВИДЫ ИНФОРМАЦИИ, ТРАНСЛИРУЕМЫЕ ЯЗЫКОВЫМИ ЕДИНИЦАМИ НАРОДНОЙ СКАЗКИ

Г.Б.Ескараева, преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus xalq ertaklarini tahlil qilish, ularning til xususiyatlari va tasvirlarini o'rganishga asosiy e'tibor berilgan. Tadqiqot rus xalqining madaniyati va tarixini chuqur tushunishni taklif etadi, shuningdek, rus tilini chet tili sifatida o'rganayotgan talabalarning so'z boyligini kengaytirish va til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar folklorni, uning adabiyot va jamoat madaniyatiga ta'sirini o'rganish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: rus xalq ertaklari, madaniyati, tarixi, til xususiyatlari, stilistika, milliy o'ziga xoslik, g'oyalar, fikrlash, hukmlar, ideallar, tasvirlar, ramziylik, kalit so'zlar, ilmiy tadqiqotlar, folklor, adabiyot.

Аннотация. В данной статье представлен анализ русских народных сказок, с основным вниманием на исследование их языковых особенностей и образов. Исследование предлагает глубокое понимание культуры и истории русского народа, а также способствует расширению словарного запаса и развитию языковых навыков студентов, изучающих русский язык как иностранный. Подобные исследования имеют важное значение для изучения фольклора, его влияния на литературу и общественную культуру.

Ключевые слова: русские народные сказки, культура, история, языковые особенности, стилистика, национальная специфика, представления, мышление, суждения, идеалы, образы, символика, ключевые слова, научное исследование, фольклор, литература.

Abstract. This article presents an analysis of Russian folk tales, with the main focus on the study of their linguistic features and images. Russian Russian Language Research offers a deep understanding of the culture and history of the Russian people, as well as contributes to the expansion of vocabulary and the development of language skills of students learning Russian as a foreign language. Such studies are important for the study of folklore, its influence on literature and public culture.

Keywords: Russian folk tales, culture, history, linguistic features, stylistics, national specifics, ideas, thinking, judgments, ideals, images, symbolism, keywords, scientific research, folklore, literature.

Фольклорные истории являются важной составляющей культуры и истории народов. На протяжении веков они развивались, передаваясь от поколения к поколению, и приобретали уникальные языковые особенности и стилистические оттенки, отражающие национальную специфику. Эти истории стали отражением широко распространенных представлений о различных аспектах жизни, мышления, суждений и идеалов. Язык, как неотъемлемая часть народной культуры, не только помогает в понимании окружающей природы, но и служит ключом для понимания духовной жизни людей [4,5].

Следовательно, включение анализа сказок в рамках гуманитарных наук (русская литература, родная литература, иностранный язык) может быть эффективным средством для осмысления оригинальности и уникальности другой культуры, при условии исследования присутствующего национального компонента в сочетании с универсальными взглядами на различные явления.

Одной из характеристических черт народных сказок является их устное происхождение, что делает их использование свойственным живому разговорному языку. Они не только раскрывают мысли людей, но и приносят читателям значительное эстетическое удовольствие. Русские народные сказки обладают важнейшим социокультурным значением и высокой художественной ценностью, они служат источником бесконечных духовных ценностей нации [1, 315].

1. Традиционные образы русских народных сказок характеризуются наличием неизменных ключевых слов и выражений, которые были узнаваемыми на протяжении веков. Они тесно связаны с фольклорными традициями и отражают менталитет народа. Типичными представителями традиционных русских сказок являются такие положительные герои, как Василиса Мудрая, Иван Царевич, Иван Благонравный, Елена Красная, Морозко, Мороз Иванович; против них стоят отрицательные персонажи, обычно представляющие злых духов, таких как Баба Яга, Кощей Бессмертный, Змей Горыныч, водяные, эльфы, кикиморы, русалки, гоблины. В борьбе с враждебными силами против человеческих героев часто используются различные заклинания, например невидимая шляпа, меч-сокровище, скатерть самобранка, обувь для ходьбы, живая и мертвая вода. Все эти слова и выражения представляют собой особый языковой материал, который отражает уникальную культуру России.

Такие образы и ключевые слова в русских народных сказках являются неотъемлемой частью национального фольклорного наследия. Они отражают особенности русской культуры, ценностей и верований. Изучение этих образов и ключевых слов на уроках русского языка как иностранного может помочь студентам понять и ценить культурное наследие.

Применение этих образов и ключевых слов на уроках может включать чтение и анализ народных сказок, обсуждение их образов и символики, а также создание историй и интерпретаций на основе этих образов. Учащиеся могут обсудить различия между положительными и отрицательными героями, анализировать их характеристики и роли в сюжете сказки.

Кроме того, можно провести исследование происхождения и значимости этих образов и ключевых слов в русской культуре, включая обсуждение их современного использования и ассоциаций. Это поможет студентам осознать, как русские народные сказки оказывают влияние на современное искусство, литературу и культуру в целом.

2. В русских народных сказках эпитеты применяются для придания выразительности и художественности повествованию. Эпитеты являются ярко окрашенными словами с национальным колоритом. Однако каждая культура имеет свои особенности в использовании эпитетов. В русских народных сказках эпитеты часто употребляются в сочетании с существительными. Эти эпитеты можно считать постоянными, так как они сохраняются в той же форме, что и много веков назад. В русских сказках часто встречаются такие эпитеты, как яркий (о луне), красный (о сельди), высокий (о башне), влажный (о земле), широкий (о реке), густой (о лесе), хороший (о молодце). Кроме того, эпитеты могут включать парные слова и фразы, такие как «удивительное чудо», «медовое пиво», «грибы, ягоды». Эти фразы, придают тексту особую значимость и эффект. Изучение эпитетов в современных лингвистических и поэтических исследованиях считается сложным и многофункциональным явлением. В работах Ю.М. Лотмана отмечается, что повторение символов в тексте превращает их в знаки и создает особую структуру текста, которая может быть исследована в контексте его семантики и синтаксиса.[3].

Изучение эпитетов в русских народных сказках имеет большое значение для методики преподавания русского языка и литературы. Активное использование эпитетов в учебном процессе позволяет развивать навыки анализа и интерпретации литературных текстов, обогащает словарный запас учащихся и способствует формированию художественного вкуса. Кроме того, изучение разнообразных эпитетов в русских сказках помогает студентам понять и оценить национальный колорит.

3. В русских народных сказках животным присваиваются определенные качества, которые проявляются через постоянные эпитеты и олицетворения. Например, лиса часто олицетворяется как лжец и обманщик, серый заяц – как вышибала и трус, а кошка может принадлежать злым существам, таким как Баба Яга, и проявлять обманчивое поведение, но в то же время она способна помочь человеку. Таким образом, через олицетворение животных в русских народных сказках передается сложная дихотомия их характеров, где бытует сочетание злых качеств с возможностью совершать благоприятные действия.

Изучение таких олицетворений и эпитетов в русских народных сказках предоставляет учащимся уникальную возможность расширить свой словарный запас и оттачивать навыки точного и выразительного языкового выражения. При анализе этих образов и их качеств, учащиеся узнают не только новые слова, но и обогащают свой репертуар выражений, что позволяет им более ярко и точно описывать разные ситуации и персонажей в письменных и устных работах. Этот процесс также способствует развитию лексического креатива у студентов, позволяя им находить нестандартные и выразительные словесные образы для передачи своих мыслей и идей.

4. В сказках присутствуют уникальные свойства традиционной устной речи, которые проявляются через ритмичные и гармоничные выражения, используемые в форме сказочных повествований, высказываний и крылатых выражений. Эти элементы сказочного ритма обладают особой экспрессивностью и являются важной составляющей сказочной культуры. Часто они являются наиболее выразительными и узнаваемыми, и даже одно из них может настолько характерно, что позволит почти каждому человеку продолжить данную сказку. [2]

Начало сказки играет значительную роль, поскольку создает атмосферу волшебного мира, подготавливая слушателей к погружению в сказочное происшествие. С другой стороны, концовка сказок, наоборот, возвращает читателей или слушателей к реальности и обычно связана с описанием дальнейшей судьбы героев, например, «Они жили, жили и хорошо жили». Характерной чертой русской сказки является также наличие традиционных мест действия, таких как Дальнее государство, пятидесятое государство, а также волшебные миры под водой или волшебном лесу.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о важности и актуальности изучения русских народных сказок как носителей исторической, культурной и лингвистической информации. Анализ языковых особенностей и образов народных сказок с одной стороны помогает понять национальное наследие и культуру русского народа, а с другой стороны – способствует формированию и развитию коммуникативных и языковых навыков учащихся, изучающих русский язык как иностранный.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Архангельский Н.В. нравственное воспитание. М.:Просвещение, 2018.
2. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки. — 2-е изд., вновь пересм. — М.:
3. К. Солдатенков, 2017. — Кн. I—IV 3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М.; Воронеж 2017г.
4. Варбот Ж.Ж., Журавлев А.Ф. Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии. – Российская

академия наук: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2018. –54 с.

5. Ескараева Г. Б. Формирование лингвокультурологической компетенции на материале русских народных сказок в преподавании РКП //Research and Publication.–2024.–Т.1.–№.1.–С.58-62.

УДК 82-09

РОЛЬ ПЕЙЗАЖНЫХ ДЕТАЛЕЙ В РАСКРЫТИИ ВНУТРЕННИХ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ГЕРОЕВ ПОВЕСТИ «ОЛЕСЯ» А.И.КУПРИНА

Д.Д. Жабборова, PhD, Гулистанский государственный педагогический институт, Гулистан
У.Ирисбоева, студент, Гулистанский государственный педагогический институт, Гулистан

Annotatsiya. Maqolada A.I.Kuprinning "Olesya" hikoyasi qahramonlarining ichki axloqiy fazilatlarini ochib berishda landshaft detallarining roli haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Olesya, qahramonlar, adabiyot, peyzaj, san'at, qahramonlar.

Аннотация. В статье говорится о роли пейзажных деталей в раскрытии внутренних нравственных качеств героев повести А.И. Куприна «Олеся».

Ключевые слова: Олеся, герои, литература, пейзаж, искусство, герои.

Abstract. The article talks about the role of landscape details in revealing the inner moral qualities of the heroes of A.I. Kuprin's story "Olesya".

Keywords: Olesya, heroes, literature, landscape, art, heroes.

«Олеся» (1898) - одно из тех произведений, в котором наиболее полно раскрылись лучшие черты купринского таланта: мастерская лепка характеров, тонкий лиризм, яркие картины природы, неразрывно связанные с ходом событий в повести, с чувствами и переживаниями действующих лиц.

Повесть возникла из наблюдений писателя над поэтичной природой Полесья, и ее действие разворачивается в полесской глуши. По своей идейной насыщенности, по глубине образов, поэтической настроенности она уже не укладывалась в рамки рассказов о живописном уголке России.

Писатель создал идеальный образ «дочери природы» - прекрасной, чистой, непосредственной и мудрой. Поэзия ее любви отражает эстетическое отношение автора к действительности: подлинно прекрасное может существовать лишь вдали от мира, где царят чистоган и лицемерие.

Образ Олеси – один из самых пленительных и человечных в богатой галерее женских фигур, созданных А.И.Куприным.

Заслуживает внимание искусство, с каким писатель вводит в рассказ, где действует будничный и заурядный Иван Тимофеевич, а также написанные в привычных приемах бытовой жанровой живописи эпизодические персонажи вроде полесовщика Ярмолы, урядника или конторщика Никиты Назаровича, романтический образ Олеси.

Писатель создает детализированный портрет-описание героини.

Он сознательно избегает излишней обстоятельности в описании ее внешнего облика, обосновывая это тем, что «оригинальную красоту ее лица, раз его увидев, нельзя было позабыть, но трудно было, даже привыкнув к нему, его описать».

«Прелесть его заключалась в этих больших, блестящих, темных глазах, которым тонкие, надломленные посредине брови придавали неуловимый оттенок» лукавства, властности и наивности; в смугло-розовом тоне кожи, в своевольном изгибе губ, из которых нижняя, более полная, выдавалась вперед с решительным и капризным видом».

В данном случае художественная деталь выполняет оценочную функцию. В портрете проявляются авторская оценка персонажа через подбор художественной детали.

Этим описание писатель ограничивает внешнюю характеристику героини. На первый взгляд, кажется, что ее черты обрисованы бегло и вскользь, но эти портретные детали имеют большую силу художественной выразительности, потому что живут на всем протяжении повествования, передавая малейшие оттенки чувств и мыслей Олеси.

Вот минута любовного свидания с Иваном Тимофеевичем.

«Я помню, очень ясно помню только то, что ко мне быстро обернулось бледное лицо Олеси и что она на этом прелестном, новом для меня лице в одно мгновение отразились, меняя друг друга, недоумение, испуг, тревога, и нежная улыбка... И как много я читал в больших темных глазах Олеси: и волнение встречи, и упрек за мое долгое отсутствие, и горячее признание в любви».

А теперь обратимся к заключительным страницам повести, где Олеся описывается избитой невежественными деревенскими женщинами.

«Лицо Олеси пылало лихорадочным румянцем, темные глаза блестели неестественно ярко, сухие губы нервно вздрагивали».

Таким образом, одна и та же портретная деталь помогает писателю отразить чувства девушки сначала в радостный, а затем в трагический моменты ее жизни.

А.И.Куприн тщательно работал над языковой характеристикой своей героини. Какие слова вложить в уста полудикой девушки, выросшей на лоне природы, не получившей никакого образования? Как должна она выражать свои мысли и чувства, чтобы не нарушилось гармоническое впечатление, произведенное ее образом?

В решении этой проблемы также сказались свойственные писателю стремление к благородной простоте, нелюбовь к аффектации, «красивости», чувство меры. Речь Олеси включает в себе некоторые элементы «просторечия», но без грубых и малопонятных местных слов, которых в повести вообще мало. Лексика Олеси отличается разнообразием, гибкостью и удивительной точностью.

«Ну хорошо, я, пожалуй, скажу - согласилась наконец Олеся. - Только смотрите, уговор лучше денег: не сердиться, если вам что не понравится. Вышло вам вот что: человек вы хотя и добрый, но только слабый... Доброта ваша не хорошая, не сердечная. Слову вы своему не господин. Над людьми любите верх брать, а сами им хотя и не хотите, но подчиняетесь. Вино любите, а также... Ну, да все равно, говорить, так уж все по порядку... До нашей сестры больно охочи, и через это вам много в жизни будет зла... Деньгами вы не дорожите и копить их не умеете — богатым никогда не будете...»

Используя речевые детали, писатель сохраняет некоторые черты слога, каким обычно пользуются гадалки. Но Олеся избегает готовых, застывших фраз, вроде: «Большой интерес тебе выходит через дальнюю дорогу», «Падают тебе какие-то хлопоты». Такие предсказания просто набор готовых фраз, которые гадалка лишь слегка варьирует и за которыми не кроется никакого содержания. Другое дело — «гадание» Олеси; оно построено на своеобразном психологическом анализе. Девушка раскрывает характер, обнажает слабости человека, которого готова полюбить. Духовная жизнь Олеси так благородна и чиста, что нельзя допустить и мысли о каком-то обмане с ее стороны.

Речевые детали выполняют в данном случае характерологическую функцию наряду с социально-определяющей.

В связи с вышесказанным можно привести высказывание Г.О. Винокура, который писал: «Индивидуализация образа средствами языка состоит не в том, что персонажи говорят по-своему и обладают неизменной и им только свойственной манерой речи, а в том, что они говорят сообразно их характеру и положению в ходе сценического действия».

В этом произведении природе отводится исключительная роль. Уже в третьей главе, описывающей охоту, художник рисует зимний лесной пейзаж. Этот пейзаж способствует возникновению нового состояния духа, предвещающего то огромное чувство, которое ждет героя.

«Было так тихо, как только бывает в лесу зимой в безветренный день. Нависшие на ветвях пышные комья снега давили их книзу, придавая им чудесный, праздничный и холодный вид». По временам срывалась с вершины тоненькая веточка, и чрезвычайно ясно слышалось, как она, падая, с легким треском задевала за другие ветви. Снег розовел на солнце и синел в тени. Мной овладело тихое очарование этого торжественного, холодного безмолвия, и мне казалось, что я чувствую, как время медленно и бесшумно проходит мимо меня...»

Купринский пейзаж не только предельно выразителен, точен, богат, но и необычайно динамичен. Писатель находит такую деталь, с помощью которой ощутимо передает особенность изображаемого момента — в данном случае тишину зимнего утра. Там, где другой художник изобразил бы спокойствие зимнего леса, подчеркивая его неподвижность, А.И.Куприн отмечает его движение, которое еще более отчетливо оттенят тишину.

Точно также, рисуя картину весны, писатель не ограничивается описанием бегущих ручьев, но отмечает, что «в огромных лужах воды отразилось голубое небо с плывущими по нему крупными, точно крутящимися, белыми облаками».

Природа ее красотой и очарованием, с ее властным воздействием на человеческую душу занимает исключительно важное место в повести, определяет весь ее колорит.

Первое свидание Олеси состоялось зимой, а последующие происходят весной. За время разлуки созрели чувства в душе двух людей, ощутивших симпатию друг к другу при первой

встрече. И когда начинается пробуждение природы, вся радостная и торопливая тревога ожившего леса вызывает в душе героя смутные предчувствия, томительные ожидания.

Могучий порыв весны овладевает им так властно потому, что и образ девушки, постоянно возникающий перед ним, неотделим от природы.

«Мне нравилось, оставшись одному, лечь, зажмурить глаза, чтобы лучше сосредоточиться, и беспрестанно вызывать в своем воображении ее то суровое, то лукавое, то сияющее нежной улыбкой лицо, ее молодое тело, выросшее в приволье старого бора так же стройно и также могуче, как растут молодые елочки, ее свежий голос, с неожиданными низкими бархатными нотками...»

В лесу, приютившем Олесю и ее возлюбленного в первую ночь их любви, все полно таинственного очарования. Лунный луч, пройдя, сквозь листву, рисует причудливые узоры на стволах деревьев. Главные усилия художника направлены к тому, чтобы передать многоцветность, бесконечное разнообразие и глубокую, затаенную жизнь ночного леса. Сияние лунных лучей он уподобляет «серебристым», «прозрачным» и «газовым» покровам. Световую дорожку он называет «светлой», «нарядной», «прелестной» аллеей. Здесь, как часто у А.И.Куприна, наиболее распространенными являются сочетания трех прилагательных с существительным. Это имеет большое значение в звуковом отношении, создавая гармоничную завершенность.

Добрая, чуткая, восприимчивая натура, Олеся не хотела служить злу. Но неудачная попытка прийти в церковь на праздничный молебен и особенно – неожиданное исполнение гневного пророчества, которое Олеся кинула в отместку преследовавшей ее толпе, окончательно убедили девушку в невозможности противостоять могучей дьявольской власти. Снятые кораллы – это не только дар, оставленный на память любимому, это и выражение безнадежной покорности злему року, от которого героине не видится больше спасения. Таким образом, за гранями самоцвета, словно случайно, мимоходом брошенного писателем на страницы произведения, скрывается глубокий смысл.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание человека // -Педагогика, 1998. № 4. - 3-8с.
2. Тома Ф. Нравственность и воспитание. СПб.,-М. 1900. — 76 с.
3. Ярош К.Н. Современные задачи нравственного воспитания. -Харьков, 1893, — 163с.

УДК 82:1/82-43

ТЕМА ЛЮБВИ К РОДНОМУ КРАЮ И ПРОБЛЕМА ЭКОЛОГИИ В ПОВЕСТИ РАСПУТИНА «ПРОЩАНИЕ С МАТЕРЬЮ»

Д.Д. Жабборова, PhD, Гулистанский государственный педагогический институт, Гулистан
М.Юсуфбоева, студент, Гулистанский государственный педагогический институт,
Гулистан

Annotatsiya. Maqolada Rasputinning "Matera bilan vidolashuv" hikoyasida o'z vataniga muhabbat mavzusi va ekologiya muammosi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: vidolashuv, aloqalar, muhabbat, vatan tushunchasi

Аннотация. В статье говорится о теме любви к родине и проблеме экологии в рассказе Распутина «Прощание с Матерой».

Ключевые слова: прощание, отношения, любовь, понятие Родины.

Abstract. The article talks about the theme of love for one's homeland and the problem of ecology in Rasputin's story "Farewell to Matera".

Key words: farewell, relationships, love, concept of homeland

Повесть «Прощание с Матерой». В этой повести Распутин затрагивает такие проблемы: проблему экологии, проблема исчезновения деревни, проблема нравственности, ответственность человека за судьбу страны, связь и преемственность поколений, столкновение старого и нового, будущее земли, тема памяти

Авторская позиция, несомненно, вложена в уста Дарьи, главной героини повести. Она своего рода народный философ. Много повидала за свою долгую жизнь, накопила огромный жизненный опыт. Она имеет полное право называться носителем народной правды, народной философии.

Это произведение посвящено нравственным проблемам в современной деревне.

Сюжет повести взят из жизни самого писателя. И это легко угадывается при чтении. Матеру ждет участь Атамановки - родной деревни писателя, которая находилась в зоне затопления, когда строилась Братская ГЭС.

И вот остров, имя которого срослось с землей, должен уйти под воду. А это, как ни ряди – смерть, перед лицом которой раскрывается человек, его истинная суть. Затопление деревни и связанный с этим переезд для кого-то трагедия, а для кого-то пустяк. Трагедия для старушек, проживших всю жизнь на этой земле, собравшихся здесь и умирать. Старухи и сами понимают, что уход с острова Неизбежен, но их тревожит, как легко люди прощаются с родными местами, как бесцеремонны с могилами, за которыми вековая жизнь деревни и память об ушедших.

Сами миры, в которых живут старушки и молодые, очень не похожи. Молодому парню, приехавшему сжигать деревню, непонятно, зачем старухе надо убирать избу, которую все равно сожгут, тогда как для нее это целый ритуал и устоявшаяся привычка. Читая повесть, я чувствовала, как переживает автор, как безразлично ему все происходящее. Но он не ищет правых или виноватых, не очерняет одних и не подкрашивает других, а правда сама находит каждому место в читательском сердце.

Главная тема этой повести – начавшееся нравственное опустошение людей. Теряются такие понятия, как совесть и правда. Люди забывают о святынях, об истории своего народа, которая передавалась из поколения в поколение. И только костяк деревни смог сохранить этот особый мир. Вот именно им мы обязаны сохранением культуры, которой гордился. Язык Распутина – это точность и ясность выражений, а самое главное – простота, которая помогла писателю в воссоздании подлинно народной жизни.

Для полной остроты восприятия произведения Распутин использует лирические отступления, в которых показывает связь между людьми и природой. Старушки – костяк деревни – сравниваются с «царским Лиственем», который не поддавался руке разрушителей и остался погибать вместе с островом. А молодой лес сгорает дотла, не оставив и следа, как и молодые, уехавшие с Матеры. И конечно, если для людей святое место – кладбище, то и у Матеры существует свой святой дух, оберегающий остров, – «хозяин Матеры».

В этой повести нашли дальнейшее развитие и освещение проблемы, которым посвящены первые произведения Распутина: эволюция представлений о материальных ценностях, перелом в духовной жизни человечества.

Тема «Матеры» еще не закрыта. Она довольно долго будет оставаться актуальной. Но она уже имеет свое продолжение в других повестях и рассказах Распутина, да и не только в его. Материала для этого достаточно, но хотелось бы, чтобы произведения получали отклик в сердцах читателей и воздействовали на принятие решений.

С изменением образа жизни изменились нравы, а с изменением нравов – все тревожнее за человека. Старая мудрость гласит: не плачьте об умершем – плачьте о потерявшем душу и совесть. Самый главный вывод, который можно сделать, прочитав эту повесть, заключается в том, что нужно беречь не только свою душу, но и сохранять духовные ценности народа.

Дарья обвиняет самого человека в оскудении души. Человек запутался в этой жизни, возомнил себя царём природы, делает с ней что захочется. Человек не желает брать на себя ответственность за судьбу природы, земли. Быть посторонним наблюдателем проще и легче. По мнению Дарьи, люди потеряли совесть в себе и стыд перед другими. Им всё равно, затопят Матёру или сожгут, лишь бы было где жить.

Дарья – воплощение совести и народной нравственности. Она её хранительница. Перед затоплением Дарья идёт на кладбище. Здесь покоится вся её родня: братья, сестра, прадеды, деды... Она винит себя за то, что не смогла отстоять их покой. Старуха хочет перенести родные могилки на новое место, хочет спасти их от кощунственного уничтожения. Память предков для неё – святое. Очень трогательной изображена сцена, где Дарья готовит свою избу в последний путь. Она вымыла каждую дощечку, каждое брёвнышко, побелила печку. Изба для неё не просто место проживания, это нечто большее, священное. Здесь прошла её жизнь, жизнь, её родителей, предков. *В чём автор видит нравственное величие Дарьи?* Дарья как будто главная в деревне. К ней идут за советом, с ней считаются. Она всем помогает. Когда начали уничтожать кресты на кладбище, Богодул первым делом примчался к Дарье, зная, что она сможет дать отпор. *Как Дарья относится к Матёре? Что она для неё значит?* Матёра для Дарьи – это не только деревня, где она родилась и прожила жизнь. Это мать-земля, это прочная, вечная крепость крестьянского уклада жизни. Для неё трагедия в том, что происходит гибель тысячелетнего человеческого уклада, выкорчёвывание жизни многих и многих поколений, стирание с лица земли целого природного мира, который был родным домом для человека. Дарья сама стала похожа на Матёру. Крепко держится за эту землю, с которой у неё общая судьба и одна правда. До конца своих дней женщина верна Матёре.

Дарья и Матёра – воплощение образа женщины – матери. Не случайно и Земля, и Природа, и деревня – всё женского рода. Их назначение – рожать, давать жизнь другому и вырастить, уберечь от бед, сохранить. Дарья понимает, что с развитием технического прогресса физические возможности самого человека несколько не увеличились. «Какой был, такой и есть. Был о двух руках-ногах, боле не приросло», – с грустью произносит Дарья. Сама она уверена, что человек силен прежде всего своими корнями, традициями, памятью.

В чём Дарья видит причину нравственной катастрофы?

Причина – в разрушении связи с природой, с корнями. Дарья беспокоится об утрате нравственных ценностей, памяти: нельзя разрушить связь с природой и остаться нравственным. Финал повести трагический и в то же время открытый. Это оставляет надежду, что должно произойти нравственное пробуждение народа. Жива в людях ответственность за будущее природы и земли. «Жизнь на то она и жизнь, чтобы продолжаться, она всё перенесёт и примется везде, хоть и на голом камне и в зыбкой трясине...», – утверждает В.Распутин. *Что для этого необходимо?* Нельзя дать оскудеть душе, нельзя, чтобы очерствело сердце, надо жить в гармонии с природой, беречь память, ибо «правда в памяти. У кого нет памяти, у того нет жизни».

Люди, к сожалению не изменились ничуть. Поэтому литература конца XX века продолжала говорить о безнравственности и бездуховности. Проблемы оставались прежние, к ним добавлялись всё новые и новые.

Тема любви к родному краю и проблема экологии посвящена повесть Распутина «Прощание с Матёрой». Если обратиться к образу тёти Грани, воспитавшей Леонида Сошнина, мы увидим пример самопожертвования и человеколюбия. Никогда не имевшая своих детей, она берется за воспитание сирот, отдает всё свое время им, тем временем терпит унижения и грубости от мужа, но даже после его смерти не смеет сказать о нем плохого слова.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. / Пер. С англ. и фр. Сост. Л. И. Василенко, В. Е. Ермолаева. -М.:Прогресс, 1990. - 495 с.
2. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание человека // -Педагогика, 1998. № 4. - 3-8с.
3. Соваж Л. Нравственность как предмет обучения. СПб.-М., Т-во М.О. Вольф, 1908. — 16с.
4. Тома Ф. Нравственность и воспитание. СПб.,-М. 1900. — 76 с.
5. Ярош К.Н. Современные задачи нравственного воспитания. -Харьков, 1893, — 163с.

УДК 811.161.1'373.7

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПТА ВРЕМЕНИ В РУССКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

М.Зияева, PhD, Джизакский политехнический институт, Джизак

Annotatsiya. Vaqt tushunchasi inson bilishi va tilining asosiy jihati hisoblanadi. Rus tilshunosligida vaqt talqini oddiy grammatik turkumlardan tashqari, boy semantik va madaniy landshaftni qamrab oladi. Ushbu maqola rus tilida vaqtni qanday kontseptsionalash, ifodalash va talqin qilishning turli o'lchovlarini ko'rib chiqadi, uning lingvistik, falsafiy va madaniy asoslarini o'rganadi. Vaqt, aspekt, leksik iboralar va madaniy ta'sirlarni o'rganish orqali ushbu maqola rus tilshunosligidagi temporal tushunchalarning ko'p qirrali tabiati haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Rus tilshunosligi, vaqt, vaqtinchalik, zamon, aspekt, kayfiyat, leksik iboralar, Madaniy istiqbollar

Аннотация. Понятие времени является фундаментальным аспектом человеческого познания и языка. В русской лингвистике интерпретация времени выходит за рамки простой грамматической категоризации и охватывает богатый семантический и культурный ландшафт. В этой статье рассматриваются различные аспекты того, как время концептуализируется, выражается и интерпретируется в русском языке, углубляясь в его лингвистические, философские и культурные основы. Путем исследования времени, вида, лексических выражений и культурных влияний данная статья предлагает понимание многогранной природы темпоральных концептов в русской лингвистике.

Ключевые слова: Русское языкознание, Время, Темпоральность, Время, Вид, Настроение, Лексические выражения, Культурные перспективы

Abstract. The concept of time is a fundamental aspect of human cognition and language. In Russian linguistics, the interpretation of time extends beyond mere grammatical categorization to encompass a rich semantic and cultural landscape. This article examines various dimensions of how time is conceptualized, expressed, and interpreted in the Russian language, delving into its linguistic, philosophical, and cultural underpinnings. Through an exploration of tense, aspect, lexical expressions,

and cultural influences, this paper offers insights into the multifaceted nature of temporal concepts in Russian linguistics.

Key words: *Russian linguistics, Time, Temporality, Tense, Aspect, Mood, Lexical expressions, Cultural perspectives*

Время — это фундаментальное измерение человеческого опыта, формирующее наше восприятие, взаимодействия и интерпретации мира. В сфере лингвистики изучение времени выходит далеко за рамки простой грамматической классификации времени и вида; он углубляется в сложные способы концептуализации, выражения и интерпретации темпоральных концепций в языке и культуре. Русское языкознание с его богатым лингвистическим наследием и культурной глубиной предлагает уникальную точку зрения для изучения многогранной природы времени.

Интерпретация времени в русском языкознании представляет собой сложное взаимодействие грамматических структур, лексических выражений, культурных перспектив и философских исследований. От спряжения глаголов до идиоматических словосочетаний, от литературных размышлений до экзистенциальных размышлений — русский язык воплощает в себе богатую палитру временных концепций, отражающих уникальное историческое, культурное и философское наследие русского народа.

В данной статье предпринимается попытка раскрыть смысловые слои, заложенные в понятии времени в русском языкознании. Через исследование времени, вида, лексических выражений, культурных перспектив и философских последствий мы стремимся пролить свет на сложные отношения между языком, культурой и временностью в русском лингвистическом ландшафте. Тем самым мы надеемся углубить наше понимание не только русской лингвистики, но и более широкого человеческого опыта времени.

Грамматическое представление времени:

В русском языкознании выражение времени сложно вплетено в ткань грамматических конструкций, охватывая категории времени, вида и наклонения. Эти грамматические особенности работают в тандеме, передавая не только временные отношения, но и нюансы продолжительности, завершения и повторения.

Временные различия в русском языке прежде всего проявляются через спряжение глаголов, указывающих на временное место действия или события по отношению к моменту речи. В языке различаются прошедшее, настоящее и будущее время, каждое из которых имеет свой набор спряженных окончаний и вспомогательных глаголов. Например, прошедшее время образуется путем добавления к основе глагола суффиксов, таких как «-л», «-ла» или «-ло», тогда как будущее время обычно образуется с использованием вспомогательных глаголов, таких как «буду», «будешь», «будет» и т. д.

Видовые различия играют решающую роль в русской грамматике, дополнительно проясняя временную структуру событий. Язык имеет два основных аспекта: несовершенный и совершенный. Несовершенный аспект обозначает действия или события, которые длятся, привычны или повторяются без определенной конечной точки или завершения. Напротив, совершенный аспект означает действия или события, которые рассматриваются как завершенные, ограниченные или конечные. Аспектные пары, образованные посредством префиксов или чередования основ, обеспечивают тонкое изображение временных отношений. Например, несовершенный вид слова «читать» (читать) — «читать», а его совершенный аналог — «прочитать» (прочитать).

Категории настроения в русском языке также способствуют временной интерпретации высказывания, отражая отношение говорящего к выражаемому содержанию. Изъявительное наклонение используется, чтобы делать утверждения или задавать вопросы о реальных или предполагаемых фактах, тогда как повелительное наклонение используется для отдачи приказов или выражения просьб. Кроме того, сослагательное наклонение используется для передачи гипотетических или нереальных ситуаций, часто в сочетании с условными предложениями.

В целом грамматическая репрезентация времени в русском языкознании характеризуется богатым взаимодействием категорий времени, вида и наклонения, предоставляя говорящим универсальный инструмент для передачи временных отношений и нюансов общения. Благодаря овладению этими грамматическими структурами говорящие могут точно и ясно ориентироваться во временном ландшафте языка.

Лексические выражения времени:

Помимо сложных грамматических структур, русское языкознание изобилует разнообразным набором лексических выражений, отражающих различные измерения времени.

Эти лексические единицы не только обозначают конкретные временные ссылки, но также передают культурные отношения, представления и опыт, связанные с темпоральностью.

1. Единицы времени:

В русском языке, как и во многих языках, имеются лексические единицы для обозначения различных единиц времени – от секунд до столетий. Такие слова, как «секунда» (секунда), «минута» (минута), «час» (час), «день» (день), «неделя» (неделя), «месяц» (месяц) и «год» (год).) обеспечивают точные временные ссылки в повседневном дискурсе.

2. Временные наречия:

Наречия играют решающую роль в определении временного положения событий или действий в дискурсе. Такие выражения, как «сейчас» (сейчас), «вчера» (вчера), «сегодня» (сегодня), «завтра» (завтра), «рано» (рано), «поздно» (поздно) и «часто» (часто).) придают предложениям временную ясность и конкретность.

3. Времена года и погода:

Русские лексические выражения часто содержат отсылки к временам года и погодным условиям, которые тесно связаны с течением времени и цикличностью жизни. Такие термины, как «весна» (весна), «лето» (лето), «осень» (осень) и «зима» (зима), вызывают отчетливые временные и экологические ассоциации.

4. Культурные и исторические ссылки:

Русские лексические выражения времени часто опираются на культурные и исторические ссылки, отражая богатое наследие и коллективную память нации. Такие слова, как «перестройка» (перестройка), «революция» (революция) и «война» (война) вызывают ассоциации с конкретными историческими эпохами и событиями, закрепляя темпоральный дискурс в более широком социально-политическом контексте.

5. Идиоматические фразы:

Идиоматические выражения в русском языке часто включают временные элементы, чтобы передать нюансы значения или понимание культурного отношения ко времени. Например, фраза «время летит» (время летит) отражает мимолетную природу времени, а фраза «время — деньги» (время — деньги) отражает прагматичный подход к управлению временем.

6. Литературные и поэтические образы:

Русская литература и поэзия изобилуют богатыми образами и метафорами, связанными со временем, предлагая глубокое понимание экзистенциальных тем и человеческого опыта. Поэтические приемы, такие как метафоры, сравнения и персонификации, используются для того, чтобы вызвать временные ощущения и эмоции, преодолевая языковые границы и резонируя с читателями на более глубоком уровне.

Таким образом, лексические выражения времени в русской лингвистике охватывают широкий спектр языковых ресурсов: от основных темпоральных единиц до тонких культурных отсылок и поэтических образов. Эти лексические единицы не только облегчают общение, но также отражают и формируют культурные установки, представления и опыт, связанные с временностью в русскоязычном мире.

Заключение:

Исследование интерпретации понятия времени в русском языкознании обнаруживает богатую палитру грамматических, лексических, культурологических и философских аспектов. Благодаря анализу времен, видов, категорий наклонений, лексических выражений, культурных точек зрения и философских последствий мы получили ценную информацию о том, как время концептуализируется, выражается и интерпретируется в русском языке и культуре.

В русском языкознании время – это не просто грамматическая категория, а многогранное явление, пересекающееся с различными сторонами человеческого опыта. Грамматические структуры, такие как время и вид, предоставляют говорящим универсальные инструменты для кодирования временных отношений и нюансов общения. Лексические выражения времени предлагают конкретные временные ссылки, отражая культурные отношения, представления и опыт, связанные с временностью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Janda, L. (2002). The conceptualization of events and their relationship to time in Russian. *Glossos*, 2, 1-10.
2. Apresjan, V. (2012). The 'Russian' attitude to time'. *Space and Time across Languages and Cultures*, 2, 103-120.
3. Viimaranta, J. (2006). Talking about time in Russian and Finnish.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЯЗЫКА И МЫШЛЕНИЯ, КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ С ВОЗМОЖНЫМ ПРИОРИТЕТОМ ОДНОГО НАД ДРУГИМ**З.Т.Исаева, преподаватель, Ферганский государственный университет, Фергана**

Annotatsiya. Maqolada til va fikrlash o'rtasidagi munosabatlar uchta asosiy psixologik oqim doirasida ko'rib chiqiladi: bixeviorizm, kognitivizm va konstruktivizm. Bunda fikr va til dinamik munosabatlarda bo'ladi. Kognitivistik model genetik epistemologiyada nazariy asos sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: til, fikrlash, kognitivizm, bixeviorizm, konstruktivizm.

Аннотация. Статья рассматривает взаимосвязь между языком и мышлением в рамках трех основных психологических течений: бихевиоризма, когнитивизма и конструктивизма. При которых мысль и язык находятся в динамических отношениях. Когнитивистская модель рассматривается как теоретическое обоснование в генетической эпистемологии.

Ключевые слова: язык, мышление, когнитивизм, бихевиоризм, конструктивизм.

Abstract. The article examines the relationship between language and thinking within the framework of three main psychological movements: behaviorism, cognitivism and constructivism. In which thought and language are in a dynamic relationship. The cognitivist model is considered as a theoretical basis in genetic epistemology.

Key words: language, thinking, cognitivism, behaviorism, constructivism.

Введение. Язык – это система знаков (звуков, слов, жестов), приобретающих значение и направленных на представление мысли и ее передачу. Однако термин мысль указывает на психическую деятельность, посредством которой человек приобретает осознание себя и внешней реальности. Взаимосвязь между языком и мышлением — тема, вызвавшая оживленные споры в различных психологических школах. Вопросы касаются развития и использования как мысли, так и языка, а также возможного приоритета одного над другим. Теоретическое столкновение имело место, в частности, между бихевиористским, когнитивистским и конструктивистским течениями, и преобладание одного над другим способствует признанию разных правил на разных этапах обучения и, следовательно, приводит к использованию существенно разных методологий преподавания.

Для бихевиористов важно сосредоточить исследования на поведении. Таким образом, основная идея заключается в том, что обучение, даже вербальное, происходит из окружающей среды, а не из врожденных факторов. Мысль, по сути, совпадает с языком. Скиннер, главный представитель бихевиоризма, был сторонником теории стимула/реакции. Он построил так называемый «Ящик Скиннера», где проводил эксперименты по кондиционированию животных, используя технику подкрепления [1, стр.137]. Фактически определенное поведение имеет тенденцию повторяться с течением времени, если последствия позитивны для тех, кто его осуществляет, и имеет тенденцию ослабевать, если имеет место противоположное. «Подкрепление» — это именно то, что приводит к усилению поведения. В 1950-х годах Хомский совершил первый разрыв с господствовавшей в то время бихевиористской теорией, критикуя Скиннера. По мнению Хомского, необходимо было признать, что язык имеет врожденную основу у человека, но существует разница между «компетенцией» или «внутренним языком», то есть той «системой имплицитного знания, на которой основано производство и понимание высказываний». на основе языка» [2, стр.235] – и «исполнение», т.е. реальное производство, фактическое использование языка в конкретных ситуациях.

Теоретические основы. Фактически когнитивизм Хомского зародился как реакция на господствовавший до тех пор бихевиоризм и внес значительный вклад в изучение мышления и его взаимоотношений с языком, анализируя когнитивные процессы в мультидисциплинарном контексте и имея своим объектом изучение человеческого разума. Когнитивизм делает акцент на анализе когнитивных процессов, то есть на изучении возможных форм представления знаний. В исследованиях в области образования когнитивисты пытались определить стратегии рассуждения, используемые учащимися для построения обучения и знаний. Основная идея когнитивистики заключается в том, что психические процессы — это алгоритмы, т. е. процессы вычислений, которые действительно можно описать и автоматизировать. Иными словами, интерес когнитивистов всегда был направлен на выявление моделей, представляющих собой упрощенное представление реальности. В этом смысле теория поддерживается нейробиологией, которая стремится понять связь между механизмами функционирования системы мозг-тело и социальными когнитивными навыками [3, стр. 273].

Когнитивистская модель находит свое теоретическое обоснование в генетической эпистемологии Жана Пиаже. По мнению психолога, язык — это аспект более широкой символической способности, влияющий на переход от сенсомоторного интеллекта к репрезентативному интеллекту. Мысль, следовательно, предшествует языку и автономна от него, поэтому развитие языка зависит от развития структур мышления. Автор утверждает, что от 2 до 6/7 лет речь ребенка можно определить как «эгоцентрическую», в смысле склонности ребенка воспринимать, понимать и интерпретировать мир со своей точки зрения. За этой фазой следует фаза социализированной речи, на которой ребенок способен принимать во внимание точку зрения других людей. Необходимым условием перехода от одного типа языка к другому является развитие структур мышления. Язык, следовательно, является способом выражения мысли и играет вспомогательную функцию в развитии познавательных структур, поскольку позволяет ребенку отстраниться от конкретности первых форм мышления [4, стр 56.].

Иной точкой зрения, чем Пиаже, является теория Выготского, согласно которой мысль и язык находятся в динамических отношениях. Язык является важнейшим психологическим инструментом, поскольку он является посредником между ребенком и окружающей средой. Его функция — активировать социальный контакт и обеспечить переход от интерпсихического к интрапсихическому. Более того, язык позволяет нам организовывать категории реальности, представления прошлого и планирования будущего. Для российского психолога интериоризация языка является фундаментальным эволюционным шагом, ведущим к формированию высших психических функций, и это происходит уже примерно к 3-летнему возрасту, когда межличностный язык распадается на социализированный язык с коммуникативной функцией по отношению к другим и в эгоцентрический язык, позволяющий ребенку вести диалог с самим собой, направляющий его мышление, помогающий ему решать проблемы и планировать свои действия. По мере взросления он совершенствует свою способность к речевому общению, усваивает эгоцентрический язык и делает его своим собственным внутренним языком, что позволяет ребенку «думать словами», то есть в тишине. В отличие от Пиаже, где язык «становится» социальным после «эгоцентрической» фазы, у Выготского сознание ребенка «по своей природе» социальное, а эгоцентрический язык всегда остается инструментом внутреннего.

Жером Брунер, хотя и разделяет идеи Пиаже, не согласен с мнением о связи развития языка и развития мышления. Для него овладение языком действительно необходимо для умственного развития. Интериоризируя языковые структуры, ребенок конструирует для себя реальность, используя символические схемы (категоризация, обобщение, случайность и т. д.), однако структура мышления отражает структуру языка, существующую в определенной культуре: следовательно, она находится под ее влиянием. Фундаментальное различие между Брунером и Пиаже заключается, следовательно, в разном весе, придаваемом культуре и образованию в развитии. По мнению Брунера, дети благодаря приобретению определенных языковых структур получают возможность представлять ситуацию независимо от того, что они видят. Эта способность является центральной проблемой когнитивного развития и находит свое наиболее очевидное проявление в языке. Психолог утверждает, что в развитии существуют три фазы, характеризующиеся разными репрезентативными кодами. На первом этапе ребенок способен к активному представлению, то есть к моделям действий, связанных с определенными стимулами. На второй фазе код является иконическим, где и мысленная граница, и внутренняя пространственная схема относительно независимы, но все еще связаны с ассоциацией между внешними стимулами и внутренними ощущениями. Однако третий код — это код символического представления, построенный на абстрактных схемах, усвоенных из культуры социальной группы. Через символическое представление мы учимся воспринимать мир определенным образом, в соответствии с культурными и случайными моделями.

Из когнитивизма развилось течение конструктивизма, рассматривающее человека не как простого процессора информации, а как истинного «конструктора смысла». Окружающая среда — это не просто контейнер феноменальных данных, но набор символов, на которых основаны переживания и перцептивные действия. Таким образом, объектом исследования является уже не просто разработка реальности, предшествующей познавательному акту, а скорее процесс формирования понимания, который зависит от точки зрения наблюдателя. Таким образом, знание будет продуктом активного конструирования субъекта, оно тесно связано с конкретной ситуацией, в которой происходит обучение, и возникает в результате социального сотрудничества и межличностного общения. По мнению конструктивистов, создание среды обучения, основанной на этом педагогическом предположении, гораздо сложнее, чем разработка серии традиционных обучающих мероприятий. Конструктивистская модель обучения способствует

облегчению обучения и сосредоточена на строительных лесах; те стратегии поддержки и руководства, которые помогают учащемуся расширить свои знания; этот метод также обладает особенностью облегчения значительного обучения, которое позволяет вам осмыслить полученные знания путем развития решения проблем, критического мышления и преобразования «знаний» в «навыки»; Новая парадигма, по сути, ориентирована на учащегося.

В 1990-е годы Гарднер, отталкиваясь от конструкционистских теорий, но дистанцируясь от них по содержанию, разработал теорию девяти форм человеческого интеллекта. Он заявил, что под интеллектом следует понимать не только логико-математическую, зрительно-пространственную или языковую компетентность, но и такие: телесно-кинестетический, музыкально-ритмический талант, внутриличностные способности (понимание самого себя и адаптацию согласно этим знаниям) и межличностные (восприятие и распознавание настроений, намерений, мотиваций и чувств других) и, наконец, натуралистический интеллект, который определяется как чувствительность к окружающей среде. После длительного изучения этих различных форм интеллекта с психологической, физиологической, клинической и антропологической точки зрения Гарднер пришел к выводу, что между некоторыми типами интеллекта и другими (например, между музыкальным и математическим интеллектом) существуют общие черты. , но каждый тип интеллекта каким-то образом автономен от других и имеет свое собственное нейрологическое представление. Это означает, что различные категории обладают специфическими характеристиками, которые не всегда переносятся на других, и что человек может быть более одаренным в одном виде интеллекта и менее - в другом, что педагоги должны учитывать при индивидуализации обучения [5, стр. 219].

Вывод. У каждой из этих теорий есть плюсы и минусы, поскольку ни одну нельзя считать «правильной» или «неправильной», «эффективной» или «неэффективной», поскольку ее необходимо включать в образовательный контекст, в котором она реализуется. Очевидно, что область исследования взаимосвязи языка и мышления не ограничивается сделанными до сих пор соображениями, которые представляют собой лишь стимул для развития обсуждаемых аргументов и напоминание о важности, которую они имеют при оперативном выборе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Б.Дж.Скиннер, «Наука и поведение», Франко Анджели, 1992, Милан. стр. 137;
2. «Преподавание грамматики и ее изучение», изд. Авраам Хомский стр. 235;
3. «Дополнительная информация о когнитивизме Р.Ревлин, Когнитивная психология». Теория и практика. стр. 273;
4. Пиаже Ж. «Генетическая эпистемология», изд. Студия, Рим. стр 56.
5. Гарднер Х. «Воспитание и развитие разума. Множественный интеллект и обучение», Эриксон, Тренто, стр. 219.
6. Исаева, З., Икбалжанова, С. (2024). Современное состояние русского языка. *Евразийский журнал академических исследований*, 4(3), 157-161.
7. Исаева, З. Т. (2023). Синтагматика и парадигматика как типы отношений и связи языковых единиц в современной лингвистике. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(9), 99-103.
8. Исаева, З. Т. (2023). Важность исследования лексикологии как раздела языкознания. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(19), 900-903.
9. Исаева, З. (2023). Современные технологии при обучении русскому языку. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(5 Part 2), 151-154.
10. Исаева, З. Т. (2023). Идентификация парадигматики и синтагматики в корпусно-ориентированной лингвистике. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(4), 269-264.
11. Исаева, З. Т. (2023). Идентификация парадигматики и синтагматики в корпусно-ориентированной лингвистике. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(4), 269-264.
12. Исаева, З., & Мадаминова, Д. (2024). Постмодернистский дискурс в романе Дэниела Киза «Цветы для Элджернона». *Евразийский журнал академических исследований*, 4(3 Part 2), 174-179.
13. Tairovna, I. Z. (2024). Linguistic intensifiers of the russian language in the semantic segment of the xxi century. *Journal of language and linguistics*, 7(1), 24-29.
14. Исаева, З. Т. (2023). Понятие «концепт» в современных лингвистических исследованиях. *Scientific Impulse*, 2(13), 442-448.
15. Исаева, З. ., & Шагиахмедова, Р. (2024). Аксиологический подход к современной литературе на основе произведения кристины старк «Гончие лилит». *Евразийский журнал академических исследований*, 4(4 Part 2), 50-52.

УЎҚ 821.111(73)

ЭРОН-АМЕРИКА АДАБИЁТИ ВА УНДА АЁЛ ИЖОДКОРЛАРИНИНГ ЎРНИ

З.Н.Исламова, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. Диаспора бир ҳудуддан келиб чиққан, лекин турли жойларга тарқалиб кетган этник ёки диний гуруҳ аъзоларига ишора қилади. Америка Қўшма Штатларига Эронликларнинг илк келиши 2 аср аввал бошланиб, ҳозиргача давом этмоқда. Эронликларнинг Америкага кўчиб

келиши уч босқичда Амалга ошган ва ҳар бир тўлқин турли хил сабаблар билан турли хил инсонларнинг Америкага келиб ўрнашшига олиб келган. Эрон-Америка адабиёти Америкага яхши ҳаёт излаб келган ва шу ерда қолиб ижод қилаётган ёзувчиларнинг ижодидан иборатдир.

Калим сўзлар: Диаспора, Эрон-Америка диаспораси, Эрон-Америка адабиёти, мемуар, маданият

Аннотация. Диаспора – это члены этнической или религиозной группы, которые возникли в одной и той же местности, но распространились в разные места. Первый приезд иранцев в США начался 2 века назад и продолжается по сей день. Иммиграция иранцев в Америку проходила в три этапа, и каждая волна приводила в Америку разных людей по разным причинам. Ирано-американская литература состоит из произведений писателей, приехавших в Америку в поисках лучшей жизни и оставшихся здесь.

Ключевые слова: диаспора, ирано-американская диаспора, ирано-американская литература, мемуары, культура.

Abstract. A diaspora refers to members of an ethnic or religious group that originated in the same area but have spread to different locations. The first arrival of Iranians to the United States began 2 centuries ago and continues to this day. Iranian immigration to America occurred in three phases, and each wave brought different people to America for different reasons. Iranian-American literature consists of the works of writers who came to America in search of a better life and stayed here.

Key words: diaspora, Iranian-American diaspora, Iranian-American literature, memoirs, culture.

Диаспора атамаси том маънода “тарқалиш” деган маънони ифодалаб, одамларнинг бир ватандан кўп қитъалар ва миллий давлатлар бўйлаб миграция механизми орқали тарқалишини англатади. Энг кўзга кўринган тарихий диаспоралар орасида яхудий ва арман гуруҳлари, шунингдек, халқаро кул савдоси туфайли тарқалиб кетган Африка жамоалари мавжуд.

Диаспора бир ҳудуддан келиб чиққан, лекин турли жойларга тарқалиб кетган этник ёки диний гуруҳ аъзоларига ишора қилади. Диаспора сўзи қадимги юнонча “*δια σπειρο*” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “экин экиш” деган маънони англатади. Диаспора тушунчаси илк маротаба юнонлар ва яхудийларга нисбатан ишлатилган. 1950 ва 1960-йиллардан бошлаб, олимлар Африка кўчманчиларига нисбатан ҳам “диаспора”ни қўллашни бошладилар ва кейинги ўн йилликларда бу атаманинг қўлланилиши янада кенгайди.

Ижтимоий фанларда диаспора тушунчаси 1960 йилларнинг охиригача муҳим ўрин тутмаган. Бироқ, қадим замонлардан бери бу тушунча милоддан аввалги VI-IV асрлар оралиғида замонавий Туркия ва Қрим қирғоқларидан Гибралтар бўғозигача бўлган Ўрта Ер денгизи ерларининг юнон мустамлакачилигига ишора қилиш учун қисман ижобий маънода қўлланилган. Ғарбда бу тушунчага икки хил қараш мавжуд бўлган бўлса, шарқда бу термин анча ижобий маъно англатган. Масалан, Хитой аҳолисининг бошқа ҳудудларга тарқалиши кўпинча ижобий, ҳеч бўлмаганда нейтрал ҳодиса сифатида қабул қилинган. Ҳиндистон аҳолисининг бошқа ўлкаларга тарқалиши ҳатто қўллаб қувватланган. XIX асрдан бошлаб эса қишлоқ хўжалиги ва саноат ишларида ишлаш учун кўчиб келган малакасиз ишчилар сони янада ошганлиги аҳамиятга лойиқдир.

Олимлар диаспоранинг келиб чиқишига турли хил омилларни келтириб ўтадилар. Баъзи таҳлилларга кўра, диаспоралар яралишининг асосий сабабларига кўра қуйидагича таснифланиши мумкин: *жабрланувчи*, *босқинчи/мустамлакачи*, *савдо* ёки *меҳнат* диаспоралари; яъни мос равишда ҳайдаш, кенгайтириш, тижорат ҳаракатлари ёки иш топишга интилиш натижасида юзага келган гуруҳлар. Бошқа типологиялар *анъанавий/тарихий* (яхудий, юнон, финикия) ёки *фуқаролиги бўлмаган* (Фаластин, Рим) диаспоралари каби тарихий ёки сиёсий омилларга урғу беради. Аксарият олимлар XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб аҳолининг оммавий ҳаракати кўплаб диаспораларни вужудга келтирганини, айниқса бу XX аср охирида яққол кўзга ташланишини таъкидлашади.

Тахминан икки аср, АҚШга илк Эронлик келганидан бери Эрон-Америка диаспораси кенгайиб бормоқда. Бу одамлар ривожланиш учун, озодлик учун имконият кидириб янги ерларга кўчишди. Улар шу ерда илдиз отиб, ўз қадриятларини янги маданиятга мослаштириб яшашда давом этишди. Эронликларнинг Америкага ассимиляция жараёни бошқа муҳожирларникига ўхшаш бўлса-да, АҚШ ва Эрон ўртасидаги низолар сабабли, жамоалар ўзига хос қийинчиликларга дуч келди. Бироқ, тиришқоқлик ва машаққатли меҳнат туфайли Эрон-Америка ҳамжамияти ушбу муаммоларни самарали ҳал қилди ва ривожланишда ҳамда ўсишда давом этмоқда.

Биринчи таниқли Эрон-америкалик инсон Мирзо Муҳаммад Али бўлиб, у Ҳожи Сайёх номи билан машҳур бўлган. Ҳожи Сайёх 23 ёшида 18 йил давом этган дунё бўйлаб саёҳатига чиқади. Ўрта Осиёдан бошланиб, Европа бўйлаб ҳаракатланиб, тахминан 1867-йилда Нью-Йоркка етиб келади. Кейинги ўн йил ичида у Қўшма Штатлар бўйлаб саёҳат қилиб, мамлакат маданияти ва бошқарув амалиётини ўзлаштирди. Ўшандан бери, юз минглаб Эронликлар Ҳожи Сайёх изидан бориб АҚШда ўз ҳаётларини қуриб келмоқдалар.

Эроннинг Қўшма Штатларга иммигрантсиясининг учта асосий тўлқини мавжуд:

- 1) 1950-йилдан 1979-йилгача;
- 2) 1979-йилдан 2001-йилгача;
- 3) 2001-йилдан ҳозирги кунгача содир бўлмоқда.

Ҳожи Сайёхдан сўнг Эронликларнинг Америкага ташрифи ўса бошлади лекин бу сонлар қайд қилиш даражасида эмас эди. Эронликларнинг АҚШга биринчи ҳақиқий оқими 1954-1960-йилларда нефт даромадларининг ошиб боришидан ҳамда АҚШнинг иқтисодий ва ҳарбий ёрдамидан фойдаланаётган Эрон мамлакатни модернизация қилишга қаратилган иқтисодий, ижтимоий, маъмурий ва қишлоқ хўжалиги ислохотларини амалга оширгани сабаб бўлди. Давлат ва хусусий банклар аҳолини ишончли кредит манбалари билан таъминлай бошлади, бу эса йирик хусусий ишлаб чиқариш корхоналарини яратиш имконини берди. 1968-1978 йилларда мамлакатга чет эл сармояси ва импорти жалб қилинди, бунинг натижасида Эроннинг қурилиш, газ ва нефт саноати қарийб 500 фоизга ўсди. Давлат харажатлари, нефт даромадлари, ички ва хорижий сармояларнинг бундай ўсиши Техронда ва мамлакатнинг бошқа йирик шаҳарларида ўрта синфнинг ривожланишига туртки бўлди. Ёшлар ва ўз касбининг дастлабки босқичида бўлганлар мамлакатдаги иқтисодий ўзгаришлар туфайли юзага келган эҳтиёжларни қондириш учун таълимга ва касб-ҳунар эгаллашга эътибор қарата бошладилар. Эрон академик муассасаларининг тўсатдан олий таълимга бўлган талабни қондира олмаслиги, шунингдек, энг илғор саноат техникаси ва технологиялари бўйича курслар ва тренинглар йўқлиги кўплаб ёшларни Эрондан ташқарида таълим олишга ундади. Эрон ҳукумати чет эл таълимини қўллаб-қувватлади ва бу талабаларнинг қўпчилигига молиявий ёрдам кўрсатди. Бу даврда Америка университетлари муҳандислик ва бошқа техник соҳаларда энг яхши дастурларни таклиф қилишарди ва хорижий мамлакатлардан талабаларни жалб қилишга интилишарди. Инглиз тилини биладиган Эронлик ёшлар АҚШ коллежлари ва университетларига муваффақиятли қабул қилиндилар. 1975-йилда келтирилган статистикага кўра еронлик талабалар Қўшма Штатлардаги халқаро талабаларнинг энг катта гуруҳини (9 фоиз) ташкил қилар эдилар.

Бу даврда АҚШга келган Эронликларнинг мақсади ўқишни битириб, ўз уйларида кетиш бўлган. Аммо 1979-йилда рўй берган инқилоб ва ундан кейинги воқеалар, уларни бу фикрларидан воз кечишга мажбур қилди.

Эроннинг Қўшма Штатларга иммиграциясининг иккинчи тўлқини 1979-йилги Эрон инқилобидан биров олдин бошланди ва 2001-йилгача нисбатан ўзгармади. 1979 йилда инқилоб натижасида Эрон Ислом Республикасига айлантирилди ва ҳукумат бошига Оятуллоҳ Рухуллоҳ Ҳумайний келди. Шариат қонунларига асосланган исломий ҳукуматнинг ўрнатилиши, Эрон ва Ироқ ўртасидаги саккиз йиллик уруш аксарият ўрта синф вакиллариининг оммавий Эронни тарк этишига олиб келди. 1988-йилги Жаҳон қочкинларини рўйхатга олиш тадқиқотлар маркази маълумотларига кўра, Эрон энг кўп қочкинлар сони бўйича ўнинчи ўринни эгаллади. Илк тўлқинда келган Эронликлардан фарқли равишда, навбатдаги муҳожирлар талаба ёки мутахассис эмас балки ўрта ва юқори синф вакиллари бўлиб, уларнинг аксарияти сиёсий қочкинлар ва сургунлар эди. Улар орасида ҳукумат аъзолари, ҳарбий хизматчилар ва йирик бизнес эгаларидан ташкил топган Эрондаги аввалги тузумга алоқадор оилалар бор эди. Янги муҳожирлар орасида сиёсий диссидентлар, шунингдек, ёзувчилар, журналистлар, рассомлар ва мусиқачилар каби ўз ўрнини янги диний тизимда тополмаган маданият ходимлари ҳам бор эди. Сиёсий қочкинлар дастлаб Эрондаги сиёсий шароитлар тез орада ўзгариб, ватанига қайтишларидан умидвор, АҚШни тез орада тарк этишга ишонардилар. Улар охир-оқибат Эрондаги вазият аввалги ҳолатига қайтмаслигини англаб етадилар ва аста-секин АҚШда доимий муҳожир сифатида яшай бошлашади.

2001-йил 11-сентябрдаги ҳалокатли терактлар Эроннинг АҚШга иммиграциясига сезиларли таъсир кўрсатди. Эронликлар Қўшма Штатларга қарши ҳужумларда иштирок этмаган бўлсада, 2002 йил январида Президент Жорж Буш Эрон, Ироқ ва Шимолий Кореяни терроризмга ҳомийлик қилаётган мамлакатлар сифатида қайд этди ва 2002-йил “Чегара хавфсизлиги ва виза ислохоти тўғрисида”ги қонунни имзолади. Унга кўра бу мамлакат фуқароларига виза бериш

таъқиқланди. Бу даврда Эрондан Америкага келадиган муҳоҷирлар сони кескин камайди ва бу ҳолат вазият ўзгариб виза бериш тартиби қайтиб кўриб чиқилмагунча бир неча йиллар давом этди.

Иммиграцион гуруҳлар ҳақида гап кетганда, “биринчи авлод” атамаси бошқа мамлакатдан кўчиб келган одамлар ва уларнинг ўн уч ёшгача бўлган болаларини назарда тутди. Бироқ, Эронликлар ҳолатида “биринчи авлод” Эронлик-америкаликлар Эрондан АҚШга кўчиб келган одамларни назарда тутса, уларнинг фарзандлари “иккинчи авлод Эронлик-америкаликлар деб аталади. Ричард Алба ва Виктор Ни ассимиляцияни “пасайиш” деб таърифлайдилар ва уни охир оқибат этник/ирқий тафовутлар ва уларни ифодаловчи маданий ва ижтимоий фарқларнинг йўқолишига олиб келади деб ишонадилар. Ушбу таъриф доирасида ассимиляция шунчаки бир маданиятни бошқаси билан алмаштириш эмас, балки этник озчилик маданиятларининг ҳукмрон маданият элементларини ўзлаштириши ёки ўз ичига олиши қобиляти - гибрид маданий аралашмани яратишни назарда тутди. Ушбу таъриф ассимиляциянинг ўтмишдаги меъёрий ёки мафкуравий қўлланилишидан қочади ва мезбон мамлакат маданияти ҳам иммиграция тажрибаси билан ўзлаштирилган ва ўзгартирилган деган ғояни ўз ичига олади. Ассимиляция - бу иммигрант мамлакатга кирган пайтдан бошлаб, аста-секин содир бўладиган жараён. Ассимиляция жараёнига кундалик ўзаро таъсирлар ва тажрибалар таъсир қилади. Шахслар янги маданият, жамият ва иқтисодга турли суръатларда ўзлашса-да, бутун бир гуруҳнинг янги мамлакатга сингиб кетиш жараёни ўнлаб йиллар ва авлодлар орқали содир бўлади. Бу жиҳатдан Эрон-Америка ассимиляция жараёни бундан фарқ қилмайди. Айнан ўша ассимиляция ҳар бир диаспорада ўзлигини, ўз тилини ва маданиятини йўқотиш фожияси сифатида кўрсатилади. Айниқса, “учинчи авлод” вакиллари на она тилидан, на адабиётидан ва на маданиятидан беҳабарлиги сабаб, улар орасида диаспора адабиёти анъаналарини мужассамлаган ижод аҳлини учратиш қийин.

Эрон-америка адабиёти

Эрон-Америка адабиёти - Эрон миллатига мансуб америкаликлар томонидан миграция, ассимиляция, бегоналашув ва Эронга қайтиш мавзуларида ёзилган асарлар жамланмаси. Эрон икки минг йиллик адабий тарихга эга бўлса, Эрон-Америка адабиёти XX асрда бошланган. Ушбу бўлимга мос келадиган асарларнинг аксарияти Эронлик сургунлар ёки Қўшма Штатлардаги сургун болалар томонидан ёзилган. Ероний америкалик ёзувчиларнинг аксарияти аёллар бўлиб, улар ижод қилган машҳур жанр мемуар бўлган. Бестселлерлар рўйхатида киритилган муаллифлар: Азар Нафиси (“*Техронда “Лолита”ни ўқиш*”), Тара Баҳрампура (“*Қайта қайта кўриш: Эрон ва Америкадаги ҳаёт*”), Азаде Моавени (“*Лаб бўёғига Жиход: Эронликнинг Америкада америкаликнинг Эронда улғайиши хотираси*”), Геларех Асаеш (“*Заъфарон осмон: Эрон ва Америка ўртасидаги ҳаёт*”), Фирузе Думас (“*Форсча ҳазил: Эронликнинг Америкада улғайиши*”).

Биринчи ва энг сермахсул Эрон-Америка ёзувчилардан бири бу – Наҳид Реклиндир. **Наҳид Реклин** Эроннинг Ахваз шаҳрида туғилган ва халқаро таълим лойиҳаси доирасида талаба сифатида АҚШга коллежда таълим олиш учун келган. У ўз юртига қайтишдан кўра Америкада қолишни ва шу ерда турмушга чиқишни танлади. Унинг илк романи “*Ажнабий*” (Foreigner), узок йиллар Америкада яшаган Эронлик аёлининг америкалик эри билан ўз ватанига қайтиши ҳақида бўлиб, кўплаб танқидчиларнинг эътирофига сазовор бўлди. Шундан кейин унинг “*Нотаниш ила турмуш*” (Married to a stranger), “*Пардалар: Қисқа ҳикоялар*” (Veils: Short stories), “*Юрак орзуси*” (The heart’s desire), “*Олов устидан сакраш*” (Jumping over the Fire) каби асарлари ва “*Форс қизлари*” (Persian Girls) мемуар китоби кетма-кет нашрдан чиқди. Унинг асарлари шоирона тушкунлик кайфияти ва содда тили билан ажралиб туради. Аёл қаҳрамонлари ўзлари яратган маконга етиб боргунларигача бегоналашув қатламларини бошдан кечирадилар. “*Форс қизлари*” номли мемуарида унинг Эрондаги қайғули болалиги тасвирланган бўлиб, бошидан кечирган йўқотишлари ва ўз ўрнини тополмаслик ҳисси ижодкор бўлишига туртки бўлгани айтилади.

“*Ажнабий*” ва “*Нотаниш ила турмуш*” мемуар асарларида Реклиннинг Эрондаги суюкли бева ҳоласи қўлида ўсганлиги, ҳукмрон ота ва чекловчи мусулмон қонунлари томонидан зулм остида қолгани ҳамда ўз уйи ва Америка маданияти ўртасидаги тафовут тасвирланган.

Наҳид Реклиннинг ушбу мемуар асарлари бир Эронлик оиланинг ҳақиқий ҳаётини реал тасвирларда кўрсатади. У эркак устун бўлган жамиятда аёл бўлишнинг мураккаб ва жозибали динамикасини яратишга ҳаракат қилди. Узок йиллар давомида Наҳид юрагида оғир юк билан яшади. Ва ниҳоят, энг яқин сирдоши, синглиси Парининг ҳаётини қаламга туширишга жазм қилади. Ўсмирлик чоғларидан опа-сингил иккаласи ҳам анъанавий мусулмон урф-одатларини қабул қилишдан бош тортадилар ва адабиёт ва санъатда ўз ўринларини топишни орзу қилишади. Уларнинг бахтли болалиги Парини ўз уйида маҳбус сифатида сақлаган бадавлат, шафқатсиз одамга турмушга чиқишга мажбурланганда тугайди. Наҳид ота-онаси танлаган

эркакка турмушга чиқишдан аранг қочиб, Америкада ўқишини давом эттириш учун отаси билан келишиб олади.

Қўшма Штатларда адабий муваффақиятга эриша бошлаган Наҳид оиласи билан алоқаларини тиклай бошлайди. Аммо бир мудҳиш хабар, синглиси Парининг сирли ўлими, уни ватанига қайтиб боришга мажбур қилади. *“Форс қизлари”* биографик романида нафақат Наҳиднинг ҳаёти, балки унинг холаси, онаси ва опаларининг ҳам бир-бирига боғланган ҳаёт излари, ғам-ғусса, опа-сингиллик ва келажакка умид ҳикоя қилинади.

Реклин туғилганидан то тўққиз ёшигача бева холаси Марям қўлида катта бўлади. Кейинчалик уни ўз отаси олиб кетади ва у ўз туғишганлари билан яшашга мажбур бўлади.

“Форс қизлари” мемуарида Наҳид Эрондаги мураккаб ва чигал ҳаёт, шухратпарастлик, зулм, оғриқлар даврида улғайганини ҳикоя қилади. Наҳид энг яқин дўсти бўлган – синглиси Пари билан ўтказган вақтларини тасвирлаб, иккаласи ҳам мусулмон аҳкомларига риоя қилган ҳолда яшаб, анъанавий қарам аёл ролини қабул қилишни хоҳламаганлари, тақиқланган китобларни ўқишгани ва ушалмайдиган орзуларга берилишни ёқтиришганини эслайди.

Наҳидга синглиси вафот этгани ҳақида хабар келганида, у ўзи катта бўлган, ҳозир исломий режим даврида яшаётган, сўнгги бир неча йиллардан бери бутун Ғарб дунёси диққат билан кузатиб келаётган юртига, ягона дўсти бўлган синглиси билан хайрлашиш учун йўл олади. Айнан ўша ерда у ўзининг ўтмиши ва оиласи аёллари билан юзма-юз келади. Бажарилмаган ваъдалар, ушалмаган орзулар ва айтилмаган сирлар, энг муҳими, опа-сингиллар ҳақидаги *“Форс қизлари”* мемуари юракка етиб борадиган асар бўлиб, ҳар кимнинг Эронга ва у ерда яшовчи аёлларга қарашини буткул ўзгартиради.

Асли Эронлик америкалик ёзувчилар анчагина бўлиб, уларни мукамал Эрон-Америка антологиялари остида бирлаштирган шоира ва олима **Персис Каримдир**. Шоира **Персис Карим** Муҳаммад Меҳди Хуррабий билан ҳаммуаллифликда *“Аросатдаги дунё: Эрон-Америка адабиёти антологияси”* (A world between) ни яратишда муҳаррирлик қилган ва *“Қаерда бўлганимни сизга айтаман: Эрон диаспора аёлларининг янги ижоди”* (Let me tell you where I've been: New writing by women of the Iranian Diaspora) китобини таҳрир қилди. Отаси асли Эронлик Францияда ўсган, онаси Франциялик бўлган Карим Сан-Франциско кўрфази худудида туғилиб ўсган. Шоира сифатида унинг асарлари кўплаб журнал ва газеталарда нашр этилган ва ҳозирда у Сан-Хосе давлат университетиде дарс беради. Ўзини Эрон-Америка адабиётининг дояси деб атаган Карим ўзининг антологияларида машҳурликка эришган ва эришаётган Эрон диаспора ёзувчиларини кучли бир жамоа остида бирлаштира олди.

Яқин-яқингача Эрон адабиёти деганда асосан эркак ёзувчилар ижоди тушунилар эди. Аммо Эрон диаспорасининг янги гибрид маданияти ўзига хос нуктаи назар ва овозни акс эттирувчи, самарали аёллар адабиётини яратди. *“Қаерда бўлганимни сизга айтаман”* – бу тақдир йўллари Эроннинг яқин тарихи, сургунлик, иммиграция ва Қўшма Штатларда ва Европадаги янги маданий ўзига хосликлар таъсирида шаклланган аёллар томонидан ёзилган шеърят, фантастик ва илмий адабиётларнинг кенг қамровли тўпламидир. Бу асарлар ривожланаётган ва кўп қиррали аёллар жамиятинининг моҳиятини акс эттиради. Оммавий ахборот воситаларида Эронлик аёлларнинг ҳалигача ёпиқ, сирли кўринишдаги кўплаб юзаки тасвирларидан фарқли ўларок, бу муаллифлар Эрон маданияти ва унинг таъсирига мураккаб адабий нуктаи назардан қарашни таклиф қилишади. Ушбу ёзувчилар ватан ва тил тушунчаларини таҳлил ва танқид қиладилар, ўзгача маъно берадилар ва уларнинг асарлари ўқувчиларга Эрон диаспораси маданияти ҳақида тушунча беради. Тўпламга элликдан ортиқ муаллифнинг, жумладан Геларех Асаеш, Тара Бахрампур, Фирузе Думас, Роя Ҳакакян ва Мими Халвати каби таниқли ёзувчиларнинг юздан ортиқ сараланган асарлари (уларнинг учдан икки қисми илгари нашр этилмаган) киритилган. Олти бўлимга бўлинган китоб *сургунилик, оила, маданий тўқнашув ва севги* мавзуларини ўрганиб, Эрон диаспорасининг бой ва ранг-баранг портретини яратади. Шеърлар, ҳикоялар ва эсселар Эрон ва унинг маданияти, форс ва инглиз тиллари ва муаллифларнинг аросатдаги ҳаёти ҳақида сўзлайди.

Асарлари ҳазиломузлиги ва сиёсий кескинлиги билан Эрон стереотипларини бузишга ҳаракат қилган ёзувчилардан бири Тара Бахрампурдир. **Тара Бахрампур** отаси Эронлик, онаси америкалик, *“Қайта-қайта кўриш: Эрон ва Америкадаги ҳаёт”* (To see and see again: A life in Iran and America) мемуарининг муаллифи. Бахрампур 11 ёшида оиласи билан Эронни тарк этган ва Калифорниянинг Пало-Алто шаҳрида ўсган. У 1994-йилдаги инқилобдан кейин биринчи марта Эронга қайтади. Журналист сифатида у *New York Times*, *Village Voice*, *Travel and Leisure* ва *New Republic* нашриётлари учун ижод қилди. У ҳозирда *Washington Post* учун ёзади ва навбатдаги китоби устида ишламоқда.

“Қайта-қайта кўриш: Эрон ва Америкадаги ҳаёт” – бу ажойиб мемуар асар бўлиб, бир еронлик қизнинг Америкадаги ҳаёти билангина чекланмайди. Тара ҳаётининг илк йилларида Америка ҳаёти ва одатларини ўз меъёрига айлантиради. Аммо, оиласи билан Еронга қўчиб ўтганларида, аввалги ҳаётига тўлалигича зид бўлган қадриятларга дуч келади. Қўшма Штатларда аёлларнинг велосипед ҳайдаши одатий ҳол деб ҳисобланган бўлса, Эронда бу нарса кўпчиликни ғазаблантирарди. Вакт ўтган сайин, ёш Тара Эрон урф-одатларига ҳам ўрганиб қолади, шунинг учун оила Ислом инкилоби туфайли (у 11 ёшда еди) АҚШга қайтиб келганларида, муаллифнинг Америка ҳаётига мослашиши яна қийин кечди. Молиявий муаммолар, бир жойдан иккинчи жойга қўчиб ўтиш ва янги дўстлар орттиришга уринишлари, унинг Эрондаги чекланган ҳаёти ва катта оиласи нафақат умидсизлик, балки барқарорлик манбаи бўлиши мумкинлигини ҳис қила бошлайди. Бахрампур на Америкада ва на Эронда ўзини тўла эркин ҳис қилолмасди, ҳеч бирида ўзлигини топа олмаганди. Ўсмир Тара Америкадаги янги ҳаётга мослаша борсада, Эрон анъаналари ҳали ҳам унинг қонида эди; 1990-йилда у ватанига сафари чоғида ўзининг Эронга нақадар яқин ва жондош эканлигини англайди. Китобхон асарда икки маданиятнинг ўзига хос хусусиятлари билан бир қаторда, қарама-қаршиликларга ҳам дуч келади, аммо энг аҳамиятлиси Тара яна Ғарбга қайтганида содир бўлади. У Эроннинг ахлоқ нормаларига ҳамфикр бўлмасада, бироқ Брюсселда бегона жуфтликнинг жамоат жойида қўл ушлашганини кўриб, ҳайратда қолади. Бу ерда у Эрондаги каби тинчлик, бирдамлик ришталарини, хушёр ва тасалли берувчи жамоани топа олмаслигини тушунади. Асарда ростгўйлик ҳиссий мураккабликка олиб келиши моҳирона очиб берилган.

Нью-Ёрк Таймснинг энг кўп сотилган “*Лаб бўёғига Жиҳод: Эронликнинг Америкада америкаликнинг Эронда улғайиши*” (Lipstic Jihad: A memoir of growing up Iranian in America and American in Iran) мемуар китобининг муаллифи **Азаде Моавенидир**. Азаде Эронда туғилган ва Калифорниянинг Паоло Алто шаҳрида улғайганган. У коллежни тугатгандан сўнг Эронга қайтиб келади ва *Time* журналида, кейинроқ *Los Angeles Times*да Яқин Шарқ бўйича мухбир бўлиб ишлади. “*Лаб бўёғига Жиҳод*” унинг биринчи китоби эди. Унинг охириги асарларидан бири 2003-йилда Тинчлик учун Нобел мукофоти совриндори Ширин Эбадийнинг “*Эрон уйғониши*” (Iran awakening) номли мемуаридир. Моавени мемуарнинг ҳаммуаллифларидан бири ҳисобланади.

“*Лаб бўёғига Жиҳод: Эронликнинг Америкада америкаликнинг Эронда улғайиши*” мемуари, уйда ўзини мукамал Эрон қизи, дўстлари орасида эса замонавий Калифорния қизидек кўрсатадиган Моавенининг эронлик сургунларнинг фарзанди сифатида икки оламда ўсиб улғайган тажрибаларига асосланади. Унинг коллежда ўқиган даври икки маданият ўртасидаги бу тафовутни янада кучайтиради. Журналист бўлиб ишлаш учун Эронга қўчиб ўтган Азаде ислоҳот ҳаракатлари ва зўравон муҳолифат томонидан парчаланиб кетган маданият шароитида ўз шахсини излайди. Маданиятлар тўқнашуви, иммигрантлик тажрибаси, биринчи авлод америкаликлар ва уларнинг муҳожир ота-оналари ўртасидаги зиддият ва Эрон сиёсати мавзуларини ўрганувчи “*Лаб бўёғига Жиҳод*” Эрон сургун жамиятига ва Эрон ислоҳот ҳаракатига чуқур назар билан қараши асар муваффақиятини таъминлади.

Асар бошида Азаде ўзини на Америка, на Эрон маданиятига мос келмаслигини ҳис қилади. Уйда у ўзининг қаттиққўл онасига анъанавий Эрон қизи ролини ўйнайди. У инсон ўз илдизларига содиқ қолиши кераклигини таъкидлайди, лекин уйдан ташқарида замонавий Америка маданиятига мослашишга ва уни қабул қилишга ҳаракат қилади. У ўзини қаерга тегишли эканлигини ҳис қилмайди, мактаб ва ижтимоий ҳаёт уни ташвишга солади. Унинг онаси Американи ҳеч қабул қилолмайди ва кўпинча маданиятдан шикоят қилади, Азаде эса бу фикрларга тобора қўникиб боради. Азаде коллежни тамомлаб, Қоҳирада ишлайди ва шу ерда асли қаерданлигини англайди. Энди у ўз маданиятини кўпроқ тушуна бошлайди. У Эрон таомларини истеъмол қилади ва Эронга ташриф буюришни хоҳлайди. У сўнгги йилларда Эронда ишлаган биринчи америкалик журналистдир. Эронда яшар экан Азаде бу ердаги инсон шахсияти, эркинлиги айниқса аёлларга нисбатан муносабатни кўриб, бу давлат ҳали катта ислоҳотларга муҳтожлигини англайди. Азаде асли эронлик бўлишига қарамасдан уни чет эллик, америкалик деб ҳисоблашади. У ўз ватанида ўзини бегонадек ҳис қилади.

Яқуний боб 11-сентябр террор ҳужумларидан кейинги воқеалар, президент Буш Эронни терроризмни тарғиб қилишда айблаши билан бошланади. Азаде ўзини ҳар икки маданиятга ҳам бегонадек ҳис қилади. У охир-оқибат Эронни тарқ этишга қарор қилади. У Эронни ҳар доим қўмсаса ҳам, қалби америкалик эканини тушунади.

Американча ҳазил йўналишида Жеймс Тюрбер мукофотига номзод бўлган биринчи Эрон-америкалик ёзувчи **Фирузе Думасдир** “*Форсча ҳазил: Эронликнинг Америкада улғайиши*” (Funny in Farsi: A memoir of growing un Iranian in America) мемуар асарининг муаллифи. У Эроннинг

Абадан шаҳрида туғилган ва етти ёшида АҚШга кўчиб кетган. Унинг китоби *San Francisco Chronicle* ва *Los Angeles Times* газеталарида қайд этилган энг кўп сотилган китоблар рўйхатида тушган. У ўзининг илк мемуари учун ПЕН/АҚШ 2004 мукофотининг ғолиби бўлган. Думас, шунингдек, 2006-йилдан буён Калифорниянинг Моунтинвю шаҳрида илк бор тақдим қилинган, яқка ижрочи томонида намоиш этиладиган "Урғусиз кулиш" шоусини ҳам ижро этиб келади.

Фирузе Думаснинг "Форсча ҳазил: Эронликнинг Америкада улғайиши" мемуарида 1970-йилларда ёш Фирузе оиласи билан Эрондан Америкага кўчиб ўтади. Бу даврда эронликларнинг Америкага кўчишига муносабатлар нисбатан ижобий бўлган ва оиланинг янги маданиятга мослашиш жараёни силлиқ кечади. Кўчиб келганда эндигина етти ёшда бўлган Фирузе тезда инглиз тилини ўзлаштириб, оиласининг норасмий таржимонига айланади ва уларга янги муҳитда ҳаракат қилишда ёрдам беради. Фирузе Америка мактаб тизимида ҳам тез кўникади. Фирузенинг отаси Козимнинг бошидан ўтказган саргузаштлари уни китобнинг бош қаҳрамонига айлантиради. Асли касби муҳандислик бўлган Козим ҳаётга оптимистик руҳда қарайди, ҳар хил нарсаларга қизиқиши орқасидан турли муаммоларга дуч келиши, тил ва маданият тафовутлари орқасидан юзага келадиган кулгили, бахтсиз ҳодисалари асарнинг асосий юморини очиб беради. Унинг Америкага бўлган муҳаббати ва ўзгармас оптимизми Фирузега янги муҳитга мослашишини осонлаштиради.

Бироқ, Фирузе улғайгани сари унинг кечинмалари мураккаблашади. Стереотиплар, нотўғри қарашлар, ксенофобия Фирузенинг Америкага мослашиш жараёнини мураккаблаштиради. Вакт ўтган сари Фирузе ўзида ёзувчилик қобилиятини сеза бошлайди. Илк ижод намуналари унга нотиклик танловида ғолиблик олиб келади ва шу касбни эгаси бўлишга ундайди. Касби орқасидан Фирузе ўз бахтини топади ва француз йигитига турмушга чиқади ҳамда бу ҳодиса ҳикоянинг қувончли чўққиси бўлади.

Охириги бобларда Фирузе ҳам эронлик, ҳам америкалик шахсияти учун чуқур миннатдорчилигининг моҳиятини очиб беради. Унинг таъкидлашича, у "ярим эронлик" ёки "ярим америкалик" эмас, балки "тўлиқ иккаласи". Бу тушунча иммигрантлар тажрибасининг нозик тасвирини - бир нечта маданиятни бирлаштириш ва қадрлаш қобилиятини намоиш этади.

Китоб якунида Фирузе Эронга қайта ташриф буюради. Унинг ватани энди бегона давлат. Бу ҳиссий ва маданий бурилиш унинг саёҳатини яқунлайди. Америка ҳаётига муваффақиятли мослашганига қарамай, Фирузе икки маданият ўртасида яшашнинг кўп қиррали ҳақиқатлари билан курашаётган Эронлик бўлиб қолмоқда.

Эрон-Америка адабиёти сўнгги йилларда қизиқиш билдириладиган йўналишлардан бири ҳисобланади. Осиёга бўлган қизиқиш Америка университетларининг ўқитиш дастурларида Яқин шарқ муаммоларига эътибор сабабли Эрон-Америка адабиёти ва тушунчаси янада мустаҳкам ўрин эгалламоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ali Ferdowsi. Hajj Sayyah. Encyclopædia Iranica, XI/5, pp. 556-60, and XI/6, pp.561; available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/hajj-sayyah>
2. Azade Moaveni. *Lipstick jihad: A memoir of growing up Iranian in America and American in Iran*. Canada: Public Affairs, 2006.-260 P.
3. Azar Nafisi. *Reading Lolita in Tehran*. New York: Random House, 2003.-400 P.
4. F. Sensenbrenner, "H.R.3525 - 107th Congress (2001-2002): Enhanced Border Security and Visa Entry Reform Act of 2002," legislation, May 14, 2002, <http://beta.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3525>
5. Firoozeh Dumas. *Funny in farsi: A memoir of growing up Iranian in America*. New York: random House, 2004.-240 P.
6. Gelareh Asayesh. *Saffron Sky: A life between Iran and America*. Boston: Beacon Press, 2000.-240 P.
7. Mehdi Bozorgmehr. *Diaspora*. Encyclopædia Iranica, Vol. VII, Fasc. 4, pp. 370-387; available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/diaspora>.
8. Nahid Rachlin, *Foreigner*. New York: Norton, 1978.-194 P.
9. Nahid Rachlin, *Jumping over fire*. San Francisco: City Lights Books, 2005.-224 P.
10. Nahid Rachlin, *Married to a stranger*. New York: Dutton, 1983.-220 P.
11. Nahid Rachlin, *Persian girls: a memoir*. New York: Jeremy P. Tarcher, 2005.-316 P.
12. Nahid Rachlin, *The heart's desire*. San Francisco: City Lights Books, 1995.-198 P.
13. Nahid Rachlin, *Veils short stories*. San-Francisco: City Lights Books, 1992.-146 P.
14. Persis M. Karim & Mahammad Mehdi Khorrami. *A World between*. George Braziller Inc., 1999.-224 P.
15. Persis M. Karim. *Let me tell you where I've been: New writing by Women of the Iranian diaspora*. Fayetteville: 15. The University of Arkansas Press, 2006.-428 P.
16. Richard Alba & Victor Nee. *Rethinking Assimilation for a new era of immigration*. International Migration Review 31 (4): 863
17. Roger Sedarat & Rouhollah Zarei. *Nature and nostalgia in the poetry of Nader Naderpour*. Cambria Press, 2017.-136
18. Roger Sedarat. *Dear regime*. Athens: Ohio University Press, 2008.-88 P.
19. Roger Sedarat. *Emerson in Iran*. New York: State University of New York Press, 2020.-230 P.
20. Roger Sedarat. *Foot Faults: Tennis poems*. David Roberts Books, 2016. 108 P.

21. Roger Sedarat. *Ghazal Games*. Athens: Ohio University Press, 2011.-80 P.
22. Roger Sedarat. *Haji as puppet: an orientalist burlesque*. Washington: Word Works, 2017.-88 P.
23. Shirin Ebadi&Azadeh Moaveni. *Iran awakening*. New York: Random House, 2006.-256 P.

УДК 8.1751

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОФИЦИАЛЬНО - ДЕЛОВОГО СТИЛЯ

*М.Б.Касимова, преподаватель, Ташкентский государственный аграрный университет,
Ташкент*

Annotatsiya. Mazkur maqola zamonaviy ish yuritish tilining ahmiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Hujjatni baholashning umumiy asoslaridan biri uning til uslubi samaradorligi kabi mezondir. Ish yuritish tili hamda matnining muhim xususiyati shundaki, u kommunikativ o'zaro ta'sirning o'zini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: hujjat, hujjatchilik, ish yuritish, xususiyati, hujjat aylanishi, muloqot, ma'lumot.

Аннотация. Статья посвящена анализу значения современного делового языка. Одним из общих оснований оценки документа является такой критерий, как его эффективность. Важной особенностью делового текста является то, что он является средством делового общения и сам обеспечивает коммуникативное взаимодействие. Создание текста, не соответствующего требованиям языка, стиля и коммуникативной ситуации, может существенно снизить эффективность документа.

Ключевые слова: документ, документация, делопроизводство, особенность, документооборот, связь, информация.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the importance of modern business language. One of the general bases for evaluating a document is a criterion such as its effectiveness. An important feature of business text is that it is a means of business communication and ensures communicative interaction itself. Creating a text that does not meet the requirements of the language, style and communicative situation can significantly reduce the effectiveness of the document.

Key words: document, documentation, record keeping, feature, document circulation, communication, information.

Возникновение официального стиля связано с необходимостью документирования различных процессов политической и экономической жизни общества, что определяет его языковые и неязыковые особенности.

Официальный метод служит для реализации основных функций официальных отношений в обществе, он направлен на регулирование отношений между людьми, организациями, государственными органами и странами, то есть официальный метод работы возникает из необходимости документирования общественных, государственных и межгосударственных отношений. По реализуемым функциям и областям использования этот метод имеет ряд специфических особенностей: императивность, точность и стандартизированность изложения, обезличенность речи и т. д.

Однако в целом официально-деловой стиль имеет иное содержание и характеризуется дифференциацией на подстили. Некоторые исследователи выделяют 3 подстиля: 1) клерикальный (профессиональный, административно-канцелярский, канцелярский); 2) юридический (язык законов) и 3) дипломатический.

Л. Р. Душкаева классифицирует российский официально-деловой стиль на четыре подстиля - законодательный, правовой, административный, дипломатический.

Жанровые характеристики текстов официально-делового стиля определяются определением обычной цели, которое осуществляется в правовом поле. Постановка каждой цели осуществляется как определенная последовательность коммуникативных действий. Таким образом, жанровая форма может реализовать общую цель через совокупность коммуникативных действий, подкреплённых социальным опытом. Каждому подстилю свойственен свой набор жанров, например: для бизнеса - распорядительные документы, инструкции, приказы, договоры, деловая переписка и т.п.; для юридических - закон, указ, кодекс, конституция, различные статуты и т. д.; для дипломатических - международный договор, конвенция, нота, декларация, меморандум и т.п.

Прежде всего, М. Халилова отмечает, что существует два типа формального стиля [1]:

Главной особенностью формального стиля является точность и лаконичность, - продолжают думать Н. Махмудов и другие, - в нем широко используются определенные речевые образцы,

профессиональные слова, термины, готовые синтаксические приемы, что обеспечивает четкое и ясное выражение.

Формально-деловой стиль – это особый тип взаимодействия людей в общественно важных целях. Именно поэтому общение формируется не на основе личных предпочтений, а на основе социальных интересов. Этим объясняется особенность письменного делового общения – его формальность. Основой письменных отношений физических и юридических лиц является обмен информацией, представленной в документированной форме – деловых письмах.

Целью и функцией формального стиля формального общения являются: информаторы и получатели, которые классифицируются на два случая:

В первой классификации информатором является руководитель, а получателем информации – сотрудник. Среди официальных рабочих документов к рабочим документам, включенным в эту группу, относятся приказные документы: приказы, инструкции, распоряжения и т.п.

По мнению Н.Махмудова, А.Рафиева и И.Юлдошева, официальный стиль – это стиль, который обслуживает социально-правовые отношения в обществе, государственные и межгосударственные официальные, политико-экономические, культурные отношения.

Текст официально-делового характера прежде всего коммуникативен, поскольку он в первую очередь должен быть правильным и понятным. Написание текста, не отвечающего требованиям языка, стиля и коммуникативной ситуации, может помешать ходу работы, повлиять на авторитет организации и «привести к крайне неадекватному отношению адресата». Поэтому в языке деловой переписки необходимо использовать речевые средства, которые помогают более ясно, сжато и точно выразить мысль, помогают устранить двусмысленность и иное толкование текста документа. Смысловая точность деловой речи — одно из главных условий, обеспечивающих практическую, а зачастую и юридическую ценность делового письма. Неправильно выбранное слово может существенно исказить смысл такой буквы, дать возможность двоякого толкования определенной фразы или придать модальность тексту.

А. А. Леонтьев говорит, что мышление и мировоззрение каждого народа основано на собственной системе объективных значений, социальных стереотипах и когнитивных схемах. Поэтому разум человека всегда этнически обусловлен...».

Термин «формальный стиль работы» используется для обозначения особенностей государственного языка, прежде всего организационного и административного. Оно выступает в письменной форме, поскольку письменный служебный текст – это не просто текст, а документ, подтверждающий существование чего-либо где-либо, заключение сделки; определение своих прав и обязанностей по отношению к другим лицам и т.п. Это уже не просто слова «в воздухе», а слова, подкрепленные каким-то материальным носителем.

Гальперин называет формальный стиль работы формальным стилем документации. Основная цель официальных документов — установить отношения и условия между двумя и более сторонами, которыми могут быть представители государства, граждан, предприятий, правительств стран и т. д. «Цель общения на этом языке — достижение соглашения. »

Формально-деловой функциональный стиль, как и другие стили, предполагает организационный принцип в выборе и использовании языковых элементов, который признается благодаря наличию ряда характерных особенностей.

Отличительными чертами официально-делового стиля являются следующие:

1. *Семантическая корректность и точность* передачи деловой информации, не допускающей интерпретации. Факты, изложенные в документе, должны быть тщательно проверены и четко изложены. Каждый информационный бюллетень должен содержать только объективную информацию, необходимую для конкретного случая.

2. *Полнота информации.* Письменная деловая речь – это речь в отсутствие собеседника, поэтому ситуацию в документе следует показать всеми способами так, чтобы она была понятна адресату.

3. *Компактность.* В официальной переписке краткость достигается использованием готовых речевых формул и сочетается с принципом достаточности информации.

4. *Строгость и ограниченность изложения.* В официально-деловой речи главным является факт и тема написания документа, поэтому эмоционально-выразительные средства речи практически отсутствуют и представлены преимущественно в рамках дипломатического подстиля.

Тексты, ориентированные на повседневные дела, значительно короче, это достигается за счет сразу указания темы разговора. Этой компактности способствуют давно устоявшиеся и четко оформленные узоры, даже графические формы.

Перечисленные функциональные особенности официально-метода работы выражаются в построении текста документа и подборе языковых средств (лексических, морфологических и синтаксических). Современная речевая ситуация приводит к появлению большого количества «гибридных» текстов, к которым относятся: ежегодное послание президента парламенту, обращения парламента, главы государства народу страны, преамбула, межгосударственные соглашения и т. д. Появление гибридных жанров официально-письменного стиля говорит о его взаимодействии с другими стилями, поэтому он включен в функционально-стилистическую систему узбекского литературного языка, несмотря на то, что это один из наиболее консервативных и стандартизированных стилей. , у него есть динамика, указывающая на его существование.

Современный формально-стиль письма – один из стилей и функций книги в форме письменной речи. Доминирующей чертой официально-делового стиля является точность, не допускающая других интерпретаций. В целом можно сказать, что официально-деловая речь содержит стилистическую окраску обязательности. Таким образом, можно сделать следующие выводы: основные требования к должностным методам работы: рациональная стандартность; простота, точность, устранение двусмысленности; чистота; компактность подачи материала. Формально-деловой стиль характеризуется стремлением к синтаксической компактности. Сжатие направлено на увеличение объема информации при уменьшении объема текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. М. Халилова. Основы стилистики узбекского языка. Фергана-2009, стр.-33
2. Н. Махмудов, А. Рафиев и И. Ёлдошев. Ведение бизнеса на государственном языке. (Учебник для академических лицеев). Ташкент-2010, стр.-42
3. Н. Махмудов, А. Рафиев и И. Ёлдошев. Ведение бизнеса на государственном языке. (Учебник для академических лицеев). Ташкент-2010, стр.-42
4. Толковый словарь русского языка. - Ташкент: «Национальная энциклопедия Узбекистана». 2018.
5. Ходжиев А. Толковый словарь лингвистических терминов. - Ташкент: Учитель. 2015.
6. Мукаррамов М. Научный стиль русского языка. - Ташкент: «Фан». 2014.

УДК 821.0

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПОВТОРА В ДАСТАНЕ «АЛПАМЫС»

Г.П.Кудайбергенова, докторант, Каракалпакский Государственный Университет, Нукус

Аннотация. *Ушбу мақолада бадий матнинг хусусиятлари, бадий такрор ва унинг турлари ҳамда уларнинг эстетик аҳамияти таҳлил қилинади. Қорақалпоқ лингвофольклористикаси қорақалпоқ тилигунослигининг янги ривожланаётган соҳаларидан бири бўлиб, олимларимиз тамонидан кўплаб махсус илмий мақолалар, ўқув-услугий қўлланмалар яратилмоқда. Шунингдек, фольклорнинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш ҳар бир олимнинг ўз олдига қўйган вазифаларидан биридир.*

Калит сўзлар: лингвистик фольклористика, бадий матн, бадий метафора, анафора, эпифора, аллитерация, ассонанс, эпанстроф, эпаналепсис.

Аннотация. *В данной статье анализируются особенности художественного текста, художественного повтора и его видов, а также их эстетическое значение. Каракалпакская лингвофольклористика является одной из новых развивающихся отраслей каракалпакского языкознания, нашими учеными разрабатывается множество специальных научных статей, учебных пособий, методических пособий. Также изучение языковых особенностей фольклора – это одна из задач, который поставил перед собой каждый учёный.*

Ключевые слова: лингвофольклористика, художественный текст, художественная метафора, анафора, эпифора, аллитерация, ассонанс, эпанстрофа, эпаналепсис, учебных пособий, методических пособий.

Abstract. *This article analyzes the features of the literary text, literary repetition and its types, as well as their aesthetic significance. Karakalpak linguo-folkloristics is one of the new developing branches of Karakalpak linguistics; our scientists are developing many special scientific articles. Also, studying the linguistic features of folklore is one of the tasks that every scientist has set for himself.*

Keywords: *linguo-folkloristics, literary text, literary metaphor, anaphora, epiphora, alliteration, assonance, epistrophe, epianalepsis, teaching aids, teaching materials.*

Введение. «Великие мыслители смотрели на устные народные организации как на надежный инструмент этического воспитания, на свой язык - как на совершенный метод изучения родного языка, а на культуру - как на инструмент воспитания культуры».

А. А. Потебня — один из ведущих ученых, изучающих язык художественных произведений, в своих исследованиях изучает поэтическое слово в связи с вопросами его образности в теоретической поэтике.

Особую роль играет художественный повтор для усиления художественности, эстетического пафоса.

В 1-8 томах многотомного каракалпакского фольклора представлен дастан «Алпамыс» (версия Хожамбергана Нияза), в котором использованы художественные приемы повтора как изображение впечатлительности мысли, образности, градация.

Художественный повтор играет особую роль при дальнейшем усилении впечатлительности идеи, его художественной выразительности в каждом произведении.

Например в дастанах повторяется несколько раз мысль главного героя, его образ, изображаемый предмет или явление. В дастанах можно наблюдать применение таких приёмов как повторные слова, словосочетания, фразы и предложения. Особенно из приёмов художественного повтора часто использованы в дастанах такие виды как аллитерация, ассонанс, анофара, эпифора, эпанстрофа, эпаналепсис.

Метод

Например, применение аллитерации в дастане «Алпамыс» в целях усиления художественного повтора мы можем наблюдать повторное применение слов в том же синтагматическом окружении слов и словосочетаний вполне тождественными фонемами.

*Кимиңди құл демейин,
Кимиңди тул демейин,
Кимиңди хан демейин,
Аты озганга тийейин.
кого не буду называть рабом
кого не буду называть сиротой
кого не буду называть ханом
выйду замуж за того, у кого конь пойдёт вперёд*

В начале этих строк песни повторение согласной фонемф «к» в слове *кимиңди* и в конце согласной фонемы «д» в слове *демейин* создало аллитерацию важный приём художественного влияния. Также:

*Тандыр басында жеңгелер,
Беррегирек келиңлер,
Биз бенен ойнап кулиңлер,
Бир-бир наннан бериңлер. (61 б)
Снохи возле тандыра
Приходите поближе
Повеселитесь с нами
Дайте по одному хлебу*

Результат

В этих строках песни повторение согласной фонемы «б» в словах *басында, беррегирек, биз бенен, бир-бир, бериңлер* (в начале, поближе, с нами, по одному, дайте) приводятся повторно, что усиливает впечатлительность изложенной мысли и обеспечивает эстетическую роль, послужило в качестве разновидности художественного приёма, в результате которого было усилено его эмоционально-экспрессивное влияние.

Встречающиеся в ряду словосочетаний или в составе предложений согласные фонемы влияют друг на друга, их созвучие считается ассонансом.

Можно увидеть, что это явление в дастане «Алпамыс» применено эффективно.

Например:

*Алып едим ал менен,
Алтыс еки тууар мал менен,
Я взял с подачи
Со скотом, которая рождает 62 раза*

В этих строках гласный звук «а» в словах *алып, ал, алтыс, тууар, мал* (взял, возьми, шестьдесят, рождает, скот) повторяется несколько раз и обеспечивает созвучие классных звуков

В начале речи и в словосочетании повторение одних и тех же слов или конструкций, таких как приём анафоры в дастане «Алпамыс» встречается несколько раз в строках песни.

Термин «Анафора» — было взято с греческого обозначает «в начале предложения» или «поднимать вверх»

*Менде аскер қойдың ба?
Менде нокер қойдың ба,
Мен-мен деген ерлерди,
Батпаңсыған шерлерди.
Оставил ли ты мне воинов?
Оставил ли ты мне нукеров?
Многих отважных мужей,
Львы дюжинные.*

В данном примере личное местоимение «менде» в начале строки песни повторяется в первом и втором строках, наблюдаем, что влияние высказанного мнения возросло.

*Ат үстінде алысты,
Жағаға қол салысты,
Биреуі арман тартады,
Биреуі берман тартады.
Сражался на коне,
Взялись за воротники,
Один тняет туда,
Другой тняет сюда.*

В этих строках песни «биреуі» является неопределённым местоимением, повторяется в последних третьем и четвертом рядах, используется для увеличения смыслового содержания песни.

Встречающиеся в фольклорных произведениях художественный повтор также влияет на остроту мысли, передаваемый через повторение в предложении.

В приведённых ниже строках песни художественный повтор, использованное в приёме анафоры во второй и четвертой строках песни представлены в тождественном виде, в последнем куплете в первой и третьей строках они были повторены, что пробуждает чувство морали вместе с эмоциональным воздействием на человека.

*Ата деген қәдирдан,
Сыйлайгөр, балам, атаңды,
Ене деген мийирман
Сыйлайгөр, балам, енеңди.
Отец роднее всех,
Уважай отца, сын мой,
Мать добрее всех
Уважай, дитя мое, свою мать.
Сыйламасан атаңды,
Қойларды баққан қул болар.
Сыйламасаң енеңди,
Тезеклеп терген күн болар.
Если ты не уважаешь своего отца,
Станешь рабом, пасущего овец.
Если ты не уважаешь мать,
Станешь рабом, что собирает навоз.*

В языке дастана в конце строки песни повторение одних и тех же слов и словосочетаний также усиливает явление эпифоры.

*Ғауа жауып, айдын көллер хөл болсын,
Жылдан жылға аз дәулетің мол болсын.
Пусть идёт дождь и пусть озера наполняются,
Пусть с каждым годом у тебя будет все больше богатства.*

В данном примере сослательное (желательное) наклонение «болсын» через использование в конце первой строки песни усиливает выразительность речи.

*Кимиңди қул демеймен,
Кимиңди тул демеймен,
Кимиңди хан демеймен,
Кимиңди қара демеймен,
Кимиңди бала демеймен,
Кого не назову рабом
Кого не назову сиротой*

*Кого не назову ханом
Кого не назову чернью
Кого не назову ребёнком*

Обсуждение

В этом примере вспомогательный глагол «демеймен» использовано со словами *қул, тул, хан, қара, бала (раб, сиорта, хан, чернь, ребенок)* повлияло на общее смысловое содержание песни в целом.

Также мы наблюдаем, что в этом фольклорном произведении повторяющиеся вопросительные местоимения умело использованы в строках песни для придания смысла не только вопросительной речи, но и усиления их выразительности.

*Алты ай қыслар аман ба?
Алты ай жазлар аман ба?
Акишал бай атаң аман ба?
Құлтай бир бабаң аман ба?
Живы-здоровы ли вы в шести месяцах зимы?
Живы-здоровы ли вы в шести месяцах лета?
Живы-здоров ли твой отец Акишал бай?
Живы-здоров ли твой дедушка Құлтай?*

Художественный повтор придаёт художественную эстетическую привлекательность слову, контексту и композиции, играет роль для усиления мысли, которую необходимо высказать, а также для создания небольшой градации.

Например :

*Биреу айтты Тарлан деп,
Биреу айтты Қара ат деп,
Кто-то сказал, что Тарлан
Кто-то сказал, что это черная лошадь.*

В этих строках неопределённое местоимение «биреу» (кто-то) с повтором в начале строки песни обогащает впечатлительность высказанной речи.

Также встречается использование слов и словосочетаний одной и той же формы посередине строки песни на языке дастана.

*Түйе баққан жылқыманга,
Малды баққан падашы,
Қойды баққан шопанга,
Дийхан менен тыштабанга,
Коневоду, который пасёт верблюда,
Пастуху, который пасёт скот,
Пастуху, пасущему овец,
Дехкану и его обуви,*

В дастанах каракалпакского фольклора художественные повторы были использованы по-разному.

Один из повторяющихся элементов употребляется в конце первой синтаксической единицы, второй - в начале второй синтаксической единицы.

Это явление называется эпанстропа (цепь).

Оно выполняет роль в реализации идеи в первоначальной синтаксической единице через соединение, связывание, укрепление с последней единицей, а также служит для соединения их друг с другом через противопоставление.

Явление эпанстрофы проявляется как в форме отдельных слов, так и в словосочетании, а также встречается в устойчивых сочетаниях предложений.

*Астына тосен ақ қийиз,
Ақ қийизге түсіріп,
Тум-тусына көтеріп,
Хұрметлеп киргиз инимди.
Постелите род него белую кошму,
Спустите его на белую кошму,
Поднимая его с разных сторон
Пригласи моего младшего с почётом.*

В приведённых строках словосочетание «белая кошма» находится в конце первой строки, и повторяется в начале второй строки.

*Ярым ақшам ўақтында,
Қайым келди, қумлақ жер.
Қумлақ жерге келгенде,
Қыйып түсти Байишубар.
В половине вечернего часа,
Настал удобный час, песчаное место
Когда приехали к песчаному месту
Байишубар упал на землю.*

Это один из повторяющихся элементов в художественном тексте в начале синтаксической единицы, где второй используется в конце синтаксической единицы, соединяя их, создаёт явление эпанафисиса (в конце строки песни и в начале следующих строк повторение одно за другим).

Такие слова и словосочетания в предложении служат для сравнения значений и дополнения, уточнения идеи предыдущего предложения в следующем предложении:

*Бир газ турып ганқ етти,
Кейнинен келип оқ жетти.
Хат котерген қоңыр газ,
Баратыр екен кейнинде.
Одна утка простояла и закричала
Вслед за этим подросла стрела
Коричневая утка, которая несла письмо
Летела вслед за ней*

В первом и третьем строках этой песни «бир газ» (одна утка) а «қоңыр газ» (коричневая утка), повторяет и усовершенствует эмоциональное воздействие, увеличивает определение слова «утка» в составе словосочетания.

Вывод. Итак, как можно наблюдать в строках песни в дастане, оно характеризуется тем, что художественные выражения не только служат подтверждению и усилению значения слов и словосочетаний, но и выполняют определенную синтаксическую и семантическую функцию.

Один из повторяющихся элементов употребляется в конце первой синтаксической единицы, второй - в начале второй синтаксической единицы. Оно выполняет роль в реализации идеи в первоначальной синтаксической единице через соединение, связывание, укрепление с последней единицей, а также служит для соединения их друг с другом через противопоставление. Применение аллитерации в дастане “Алпамыс” в целях усиления художественного повтора мы можем наблюдать повторное применение слов в том же синтагматическом окружении слов и словосочетаний вполне тождественными фонемами.

Поэтому художественный повтор в дастане имеет свою особенность для раскрытия основополагающей идеи в произведении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика (Окыў колланба). Нөкис, 2020 ж.
2. Абдиназимов Ш. Лингвофольклористика. Ташкент. 2018 ж.
3. Каракалпак фольклоры (Коп томлык) 1-8 том. «Алпамыс» дәстаны (Өгиз жыраў варианты).
4. Кудайбергенов М. Досжанова Г. «Текст лингвистикасы». Нөкис, 2018ж.
5. Щербак А.М. Грамматика староузбекского языка -М.-Л.:1962.
6. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. Мышление поэтическое и мифическое. – М.: 1980.

УДК 801.3;001.4

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

*Г.А.Курбанова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт,
Термез*

Аннотация. В данной статье изложены аналитические материалы об источниках формирования и развития терминологии животноводства в русском языке. Также представлены выводы по результатам проведенных научных и фундаментальных исследований лексических свойств и стадий формирования этих терминологических единиц.

Ключевые слова: терминология русского языка, термины по животноводству, источники, лексические источники, источники формирования и развития

Abstract. This article presents analytical materials about the sources of formation and development of livestock terminology in the Russian language. Conclusions are also presented based on the results of

scientific and fundamental studies of the lexical properties and stages of formation of these terminological units.

Key words: *terminology of the Russian language, terms on livestock farming, sources, lexical sources, sources of formation and development*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada rus tilida chorvachilik terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi manbalariga oid tahliliy materiallar keltirilgan. Shuningdek, ushbu terminologik birliklarning leksik xususiyatlari va shakllanish bosqichlarini ilmiy va fundamental tadqiqotlar natijalari bo'yicha xulosalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *rus tili terminologiyasi, chorvachilik bo'yicha atamalar, manbalar, leksik manbalar, shakllanish va rivojlanish manbalari.*

Введение. Учет будущей специальности является одним из основных принципов в современном преподавании русского языка. Особую актуальность тема профессионально ориентированного обучения приобрела в связи с развитием сотрудничества стран СНГ.

Это широкомасштабное сотрудничество сегодня также укрепляется в сфере образования и в технологической сфере. Из них было много договоров и эффективных соглашений в аграрной сфере. Поэтому изучение отраслевых аспектов терминологического языкового знания сегодня рассматривается как актуальный вопрос в лингвистике.

Из множества терминов, используемых в дисциплине «Кормление сельскохозяйственных животных», становится понятно, что коммуникация не так проста, как может показаться на первый взгляд. Любое общение предполагает наличие терминов (названий, символов, кодов, обозначений) для описания понятий (сущности, объектов, идей, представлений), которые они призваны передать. Сложности в коммуникации возникают, когда термины поразному связаны с понятиями, а такое встречается куда чаще, чем многие думают [1].

Значения терминов могут различаться в разных дисциплинах и для разных людей в зависимости от исторических, культурных особенностей и часто сугубо личного опыта. У каждой сферы деятельности человека своя терминология. Сельское хозяйство – не исключение. В последнее время еще большей путаницы добавили новые ориентированные на охрану природы классификации и, чтобы понимать, о чем пишут в специальной литературе, студент должен ознакомиться с данным учебно-методическим пособием.

Обзор литературы. В области животноводства, а также специальной лексики, связанной с названиями животных, зверей, птиц, рыб, насекомых и пр., с указанием довольно полной библиографии имеются такие последние работы и специальные исследования, как: Аширов П. Животноводческая лексика в туркменском языке. Автореф. канд. дисс. Ашхабад, 1971; Буранов М. Термины животноводства в узбекских говорах Каракалпакии. Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1972; Биялпев А.

1) Киргизские народные термины промысловой охоты. Автореф. канд. дисс. Фрунзе, 1972;
2) Киргизско-русский словарь терминов промысловой охоты. Фрунзе, 1967; Ишбердни Э. Ф. Названия животных и птиц в башкирских говорах. Автореф. канд. дисс. Уфа, 1970; Айтазип К. Профессиональная лексика рыбного хозяйства Казахстана. Автореф. канд. дисс. АлмаАта, 1973; Дуйшеналиева Т. Киргизские народные термины животноводства. Автореф. канд. дисс. Фрунзе, 1969.

А также обобщающие исследования, например: Щербак А. М. Названия домашних и диких животных в тюркских языках. — В кн.: Историческое развитие лексики тюркских языков. М., 1961, с. 82—172; Номпханов Ц. Д. Термины животноводства в тюркских и монгольских языках. и др. Интересные исследования в области этнографической лексики проведены отдельными авторами по различного рода обрядам, ср., например: Мпрласв Н. Этнографическая лексика узбекского языка. Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1971, в котором автор систематизирует лексику, связанную со свадебными и похоронными обрядами, обрядами обрезания, национальными играми и пр. Специально свадебным обрядам посвящена кандидатская диссертация А. Джурабаева «Названия свадебных церемоний в узбекском языке» (Ташкент, 1971).

Методы. В настоящее время профессионально ориентированное обучение представляет собой самостоятельную, очень востребованную и активно развивающуюся область теории и методики преподавания РКИ. Большой вклад в разработку этого аспекта внесли Л. П. Клобукова, Е. И. Мотина, О. Д. Митрофанова, Е. И. Пассов, А. Н. Щукин и др. В Республике Узбекистан известны работы по этой проблематике М. Джусупова, В. И. Андриановой, Д. И. Рузиевой, Р. Т. Талиповой, М. А. Бердиевой и В. Д. Янченко [2].

С опорой на современные исследования нами уделяется особое внимание особенностям обучения сельскохозяйственным терминам в курсе РКИ и предлагается методика работы с профессиональной лексикой.

Обсуждение. Возросший объем терминологической работы, ее высокий научно-теоретический уровень поставили перед Научным советом по лексикологии и лексикографии задачу определения перспектив ее развития, выявление наиболее важных пунктов ее современного состояния. Словари, в том числе и терминологические, можно рассматривать в двух аспектах: во-первых, как составную часть науки о языке и, во-вторых, как существенный элемент вообще справочной литературы, соотнося их, таким образом, с новой наукой, именуемой информатикой. Важное значение словарей в языкознании теперь нет уже нужды доказывать. (В. Дорошевский остроумно это показал на изменении смысла термина «лексикография». [3]) Связь словарей с информатикой нуждается еще в выяснении и конкретном определении.

Источники на русском языке, относящиеся к этой области, включая справочники и словари до 1989 года, содержали свои терминологические стандарты.

Настоящий стандарт устанавливает термины и определения понятий в области скотоводства. Термины, установленные настоящим стандартом, обязательны для применения во всех видах документации и литературы, входящих в сферу деятельности по стандартизации или использующих результаты этой деятельности [4].

Эта лексика неслучайно занимает одно из главных мест в словарном составе забайкальского региона, поскольку занятие животноводством являлось основным видом хозяйственной деятельности у коренного населения края и жизненно важным у русских в процессе освоения забайкальского региона. В региональном узусе того времени функционировали древние, восходящие к праславянскому периоду наименования домашних животных, их древнерусские и старорусские названия, пришедшие вместе с их носителями с самых разных территорий Московской Руси, и новообразования, представляющие собой заимствования из языков коренных народов Сибири.

Мы уже ранее отмечали что усвоение узбекскими студентами сельскохозяйственной терминологии – это длительный процесс, требующий терпения и значительных усилий педагога. Работая над расширением словарного запаса обучающихся, преподаватель русского языка может научить студентов избегать ошибок с помощью синтаксической синонимии, подбора разных вариантов высказывания, перефразированию, чтобы студент научился формулировать свою мысль вариативно и при этом без ошибок. К примеру, научиться перефразированию помогает следующее задание: передать содержание текстами миниатюры на профессионально значимую тему своими словами [5].

Заключение. Терминология животноводства очень большая по своему объему, что в определенной мере затрудняет процесс её исследования. Лингвистический и транслатологический анализ животноводственной терминологии дает возможность выявить свойства и закономерности, присущие данной области науки, как в русском так и в чешском языках. Знание этих свойств и закономерностей необходимо, поскольку оно позволяет сравнивать терминологию сельского хозяйства и определять все аспекты ее образования, структуры и т.п.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лисунова Л.И. “Термины и терминологии к дисциплине “кормление сельскохозяйственных животных” Витебск ВГАВМ 2021
2. Юсупов Э. К. Проблема обучения студентов неязыкового вуза сельскохозяйственной терминологии и ее решение // Наука и школа. 2022. № 3. С. 245–251
3. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики. М., 1973, с. 32.
4. Скотоводство термины и определения ГОСТ 27773-88 (СТ СЭВ 5 9 6 2 -8 7) Издание официальное Государственный комитет стандартам Москва 2
5. Э.К. Юсупов “Обучение узбекских студентов сельскохозяйственной терминологии на занятиях по русскому языку как иностранному” Наука и Школа / Science and School № 2’2023 205

УДК 81

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Д.С.Мавланова, преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqollarning madaniyatdagi o'rnini aniqlash va maqollarning lingvistik va madaniy ahamiyati va ta'sirini ikki tilda - rus va ingliz tillarida o'rganish ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: maqol, iboralar, janrlar, til, tadqiqot, metafora.

Аннотация. В данной статье рассматривается - определение место пословиц в культуре и изучение лингвистического и культурного значения и влияния пословиц на двух языках – русском и английском.

Ключевые слова: Пословица, выражения, жанры, фраза, исследование, метафора.

Abstract. This article examines the definition of the place of proverbs in culture and the study of the linguistic and cultural significance and influence of proverbs in two languages – Russian and English.

Keywords: Proverb, expressions, genres, phrase, research, metaphor.

В мире существует множество языков, среди которых русский и английский - языки с богатым потенциалом. Образные выражения этих языков богаты, и богатство также отражено в пословицах.

Пословицы отражают национальную культуру, менталитет и словарный запас. Пословица, которая является один из древнейших образцов фольклора, отличается от других жанров своей краткостью, лаконичностью, образностью и глубоким смыслом. Пословица - это короткая фраза, передающая истину или практический совет. Обычно она основана на интуиции или личном опыте. Пословицы очень богаты и разнообразны по содержанию и могут использоваться как сами по себе, так и в переносном смысле. Пословицы выражают мудрость как нечто самоочевидное. Одна и та же пословица неоднократно повторяется несколькими людьми. Истинные пословицы - это высказывания, которые передавались из поколения в поколение в основном на словах из уст в уста, хотя они также могли быть записаны.

Пословица - это фразеологическая единица с метафорическим значением, которая сравнима с предложением с точки зрения общего смысла, который она может придать выражению. Более того, во время общения была отчетливо видна их разнообразная выразительность и эмоциональность. Как следствие, пословицы будут адекватно отражать состояние речи. Пословицы ясно отражают широкий спектр фактов, касающихся повседневной жизни даже обычных людей.

Системно-структурный подход, основанный на объективности, универсальности, в исследовании использовались принципы конкретности, логики и исторической диалектики. Это позволяет рассматривать понятия пословиц и языков как целостную систему человеческого общества. Лингвокультурология является одним из основных аспектов лингвистических исследований, она занимается различными вопросами, связанными с языковым духом и культурным разнообразием нации, охватывает различные национально-культурные концепции и теории структуры разговорной речи. Это направление изучает национальный дух, отраженный в языке. Оно связано с другими науками, такими как философия, логика, социология, антропология и семантика, и охватывает национально-культурные знания посредством речевой коммуникации.

Появление лингвокультурологических исследований в значительной степени зависит от развитие философских и лингвистических теорий на протяжении XIX-XX веков. В прошлом веке в России был опубликован ряд научных работ. Одна из известных книг В.А. Масловой под названием “Введение в Лингвокультурологию” (Введение в лингвокультурологию). В своей книге автор подробно определяет направления исследований и методологические основы современной лингвокультурологии. Ее гипотеза ценна для применения в современных исследованиях, посвященных не только лингвокультурным проблемам, но и другим лингвистическим и философским наукам.

Ученые, имеющие отношение к этой лингвистической отрасли, проводят большое количество исследований. В.Н.Телия пишет, что методологической основой лингвокультурологии служат “семиотические репрезентационные признаки этого взаимодействия, рассматриваемые как когнитивное содержание ментальных процедур, результатом которых является культурная ликвидация ментальных структур”. Согласно этой идее, лингвокультурология не изолирована от других научных областей. Поскольку это лингвистическая область, она помогает другим областям изучения языка и развивается с их помощью. В книге о русского лингвиста У.К. Юсупова “Сравнительная лингвистика английского и русского языков” четко указано, что лингвокультурология - это языковая или речевая единица, определяющая одну из частей культуры; следовательно, лингвокультурология - это раздел лингвистики, который изучает взаимосвязь между языком и культурой и передачу культуры в языке. Еще уточняется, что лингвокультурология акцентирует внимание на отражении в языке духовного состояния человека в обществе.

В Британской энциклопедии пословиц и поговорок приводится следующее определение: "Этнолингвистика - это раздел антропологической лингвистики, занимающийся изучением

взаимосвязи между языком и культурным поведением тех, кто на нем говорит". Согласно русским пословицам и поговоркам, "Каждый народ облакает свой собственный опыт в пословицах, но как часто это совпадает с опытом других народов. Вот почему иногда оказывается, что многоязычные пословицы как будто скопированы друг с друга".

В 2020 году Ш.Абдиназимов и Х. Толыбаев опубликовали первую книгу в этой области "Лингвокультурология" на русском языке. В целом, это направление анализирует культурную окраску языковых единиц, а также изучает язык через культуру. Кроме того, лингвокультурология обладает рядом следующих специфических особенностей:

1) это предмет синтетического типа, занимающий пограничное положение между наукой и культурологией и филологией;

2) основным объектом культурологии является взаимосвязь языка и культуры и интерпретация этого взаимодействия;

3) предметом исследования лингвокультурологии выступает духовная и материальная культура, вербализованные артефакты, формирующие "языковую картину мира".;

4) лингвокультурология ориентирована на новую систему культурных ценностей, выдвигаемую современной жизнью общества, на объективную информацию о культурной жизни страны. У каждого предмета или отрасли предмета есть свой объект изучения. Термин "культурология" (или "лингвокультурологический термин") допускается использовать в научных исследованиях для обозначения объекта лингвокультурологии. Разница между культуремой и лексемой видна из ее определения: культурема - это слово, словосочетание или даже целое предложение в языке, которое отражает национальные, социальные или ментальные особенности, характерные для культуры данного языка. Некоторые ученые успешно выделяют подтипы одного языка в соответствии с типами культурных слоев:

1) литературный язык – элитарная культура;

2) народный язык – "третья культура";

3) диалекты и поговорки – народная культура;

4) арго (слова и выражения, которые используются небольшими группами людей и которые нелегко понять другим людям) – традиционная профессиональная культура.

Очевидно, что на появление и формирование пословиц, а также на включение их в разговорную речь народа иногда уходит значительно больше времени. Считается, что английский и узбекский языки имеют долгую историю.

Английский язык имеет корни, которые происходят из латинского языка, поэтому огромное ряд английских паремииологических словарей имеют латинскую основу; некоторые из них идентичны историческим формам, некоторые из них претерпели изменения по сравнению со старыми те. Русский язык также имеет давнюю историю. Огромное количество пословиц, поговорок и афоризмов считается великим богатством русской культуры. Основные источники можно классифицировать следующим образом: некоторые персонажи из религиозных источников и заимствованные переводы (в основном с арабского, турецкого, казахского и русского языков). Более того, есть некоторые пословицы, которые взяты из высказываний, созданных средствами массовой информации (телевидением, радио или социальными сетями), выражений из фильмов и песен и даже рекламных слоганов на всех языках включая английский и русский языки.

Пословицы и поговорки - это короткая, но глубокая по смыслу часть фольклора. Они выражают мировоззрение определенного количества людей через их социальные и идеальные функции. Пословицы и поговорки включают в себя некоторые определенные особенности исторического развития и культуры народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. Москва, 1997.
2. Телия В.Н. Фразеология в контексте культуры. Языки русской культуры. Москва, 1999. С. 17-20.
3. Юсупов У.К. Сравнительная лингвистика английского и узбекского языков. Ташкент: Академнашр, 2013. С. 27-262.
4. Британская энциклопедия. <http://www.britannica.com>.
5. Бийимбетов, Джахилик. "Философский анализ проблемы информационно-психологической безопасности". Адам элэми 88.2 (2021) 3-9.
6. Тулепбергенова П. "Современная проблема техногенного загрязнения окружающей среды". Материалы республиканского.
7. Периизат Тулепбергенова. "Перспективы Развития Экологического . Туризм в Узбекистане." Texas Journal of Multidisciplinary Studies (2021).
8. Но'Кисбаевна, Тлепбергенова Периизат. "Перспективы развития экологического туризма в Узбекистане". Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 2 (2021) 144-146.

9. Алламуратов, Максуд и Перизат Тлепбергенова. "Загрязнение атмосферы как актуальная глобальная проблема". Инновационные разработки и исследования в сфере образования 2.14 (2023) 42-48.

УЎТ 811.161.1'42

ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСИНИНГ КОМПОНЕНТЛАРНИ АЛМАШТИРИШ УСУЛИ

А.Э.Маматов, профессор, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Н.Ю.Каримбоева, магистрант, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада француз тилида фразеологик бирликларнинг индивидуал-муаллифлик трансформациялари ва уларнинг прагматик хусусиятлари ҳақида сўз боради. Шунингдек, фразеологик бирликлар трансформациясининг компонентларни алмаштириши усули ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: трансформация, субституция, антонимик субститусия, прагматик ўзгартириши, фразеологик бирликларнинг компонентларини алмаштириши, субстанция, лексема.

Аннотация. В данной статье говорится об индивидуально-авторских трансформациях фразеологизмов во французском языке и их прагматических особенностях. Также представлена информация о способе замены компонентов трансформации фразеологизмов.

Ключевые слова: трансформация, замена, антонимическая замена, прагматическое изменение, замена компонентов фразеологизма, вещество, лексема.

Abstract. This article talks about individual-author transformations of phraseological units in French and their pragmatic features. Also, information is provided about the method of replacing the components of the transformation of phraseological units.

Key words: transformation, substitution, antonymic substitution, pragmatic change, replacement of components of phraseological units, substance, lexeme.

Фразеологик бирликларнинг нутқда қўлланилиши пайтида уларнинг баъзи бир компонентлари лугатда қайд қилинганига қараганда бошқача қўлланилиши ва бу билан гўё тил меъёрларини бузиши, аммо фразеологизмнинг мазмунан айнан ўхшашлигига путур етказмаслиги трансформация тушунчаси билан барчамизга маълум. Бу айниқса бадий услубга хос ходисалардан бири ҳисобланадики, бунда фразеологизмларнинг турғун ва барқарорлигига муаллифнинг мақсади ва асарнинг тузилиши туфайли осонгина путур етиши мумкин. “Тил ибораларга ва оборотларга қанчалик бой бўлса, моҳир ёзувчи учун шунчалик яхши”, - деб таъкидлар эди А.С. Пушкин [Дубинский, 1984, 16].

Бадий услубда фразеологик бирликлар матн мазмунига мувофиқ ҳолда кенг қўлланилади. Фразеологизмларни қайта ўзгартиришнинг хилма-хил усуллари уларнинг ўзларини ўраб турган сўзлар билан янада чамбарчас боғланишига кўмаклашади. Қайта ўзгартирилган фразеологик бирликлар матнда лексикализациялашган сўз бирикмаларига хос бўлган нисбий мустақилликни йўқотади. Бу фразеологик бирликларнинг трансформацияси коммуникатив вазиятнинг вазифаларига ҳамда мақсадларига бутунлай бўйсунди деганидир. Фразеологик бирликларнинг “нутқий хусусиятлари” фикрнинг ўткир ва самарали амалга ошишига ёрдам беради. Фразеологизмларни қайта ўзгартириш усуллари ташқи безак учун қўлланилмайди, балки, оғзаки ва ёзма бадий услубнинг барча воситалари каби матн ичида “ишлаб”, умумий мазмунга муҳим қўшимчалар киритиб, йўл-йўлакай уни янгилайдилар [Дубинский, 1984, 11].

Фразеологик бирликнинг бадий нутқдаги семантик структурасини қайта ўзгартириш фразеологизмларнинг экспрессивлигини кучайтириш, эмоционал-баҳолаш, функционал-стилистик коннотасияларини ва денотатив мазмунини ўзгартиришнинг турли хил стилистик усуллари асосланадилар. Тил ва нутқ тизими аспектларида аниқланадиган фразеологик бирликларни окказионал қайта ўзгартириш усуллари тизимлиги уларни индивидуал-муаллифлик, ижодий амалга ошиши билан ва нормативлиги бирга қўшилиб кетадилар.

Бадий услубда энг кўп учрайдиган фразеологик бирликларни қайта ўзгартиришнинг кизиқарли ва самарали ижодий усули лингвистик адабиётларда субституция деб аталувчи фразеологик бирликларнинг компонентларини алмаштириш йўли билан тақдим қилинган. Таҳлил кўрсатадики, прагматик ўзгартиришга тортилган фразеологизмларнинг асосий ҳажми фразеологик бирликлар трансформациясининг шу турига тўғри келади.

Ушбу ҳолда денотатив, контекстуал жиҳатдан муносабатдош субстанциялар, яъни коммуникатив вазият билан тематик боғланган лексемалар билан эришиладиган прагматик самарани алоҳида қайд қилиш керак бўлади.

Масалан:

...Depuis quatre mois, nous étions fiancés officieusement; depuis quinze jours nous l'étions officiellement, en vertu de ce faire part qui faisait fi de tout protocole: Monique Arbin et Jean Rezeau ont le plaisir de vous annoncer... Bien entendu, je n'avais reçu de personne les félicitations d'usage... sauf une carte de Fred...: Bravo! Alors, c'est en vendant cet article que tu *as trouvé chaussette à son pied*. [Hervé Bazin, «Mort du petit cheval», p.258]

Бошланғич фразеологик бирлик *“trouver chaussure à son pied”* *“trouver ce qui vous convient exactement; trouver qn qui correspond à vos désirs”* → *trouver chaussette à son pied*. Муаллиф контекстуал вазиятга тематик жиҳатдан яқин бўлган фразеологик бирликнинг компонентини онгли равишда ўзгартиради, бу билан Фреднинг ўз акаси Жаннинг хатти-ҳаракатига кинояли муносабатини ифодалаб, фойда келтирмайдиган никоҳга ишора қилади: иккаласи хил тушган, ўхшатмасдан учратмас; эшагига яраша тушови.

- Me voici dans ta chambre. Je ramasse le portefeuille, qui, nul n'en pouvait douter, est venu se blottir sous la plinthe pendant mon absence. Six mille sept cents francs. Folcoche *ne se mouche pas de la main gauche*. [Hervé Bazin, Vipère au poing, p.148-149]

Фразеологизм *ne pas se moucher du pied (du talon, du coude) “avoir de grandes prétentions”* → *ne pas se moucher de la main gauche*. Ушбу бирлик нутқий ўзгариштиришга учрайди, бу трансформация *du pied* компонентини *de la main gauche* сўз бирикмаси билан алмаштиришдан ташкил топади. Бироқ, аниқ образнинг модификациясига, тўғри, номи тилга олинган формал даражадаги фразеологик бирликнинг барқарорлигининг бузилиши билан боғлиқ бўлган арзимас модификацияга қарамасдан, унинг актуаллашуви семантик бир хилликнинг ўзгаришисиз кечади. Бу тил ва нутқ бирлиги ички шаклининг сақланиб қолиши, яна шунингдек шу вазият биланки, бир-бирини алмаштирадиган компонентлар *du pied va de la main gauche* умумий маъновий белгини “инсон танасининг органини” ўз ичига оладилар, у бошланғич фразеологизмнинг ички шаклининг таъсири остида шундай қайта ўзгартиришга учрайди. Бунда муаллиф компонент алмаштиришни тасодифан амалга оширгани йўқ; у курумсоқ Резо хонимда яхши кўрмайдиган ўғлига катта микдордаги пулни қарз бериб туришни истаб қолган қутилмаган сахийликнинг пайдо бўлишини кўрсатиб, вазиятнинг маълумотини бойитди; ҳикоячи қаҳрамоннинг ушбу персонажга кинояли муносабати сезилиб туради. Баҳо окказионал семасининг баҳосиз *ne ras se moucher du pied* фразеологик бирлик семантикасида пайдо бўлиши муаллиф томонидан берилган салбий баҳони кучайтиради.

...La punition doit être proportionnée à la gravité de la faute.

Folcoche, ulcérée, ne me quittait plus d'une semelle. Voulais-je franchir une porte? Elle accourait, se jetait devant moi, criait:- Alors, tu ne veux pas laisser le pas de ta mère? Et même, s'arrangeant pour se précipiter sur mon coude:

- Sale petite brute! Tu l'as fait exprès. Veux-tu me *demande pardon* immédiatement!

Je m'exécutais avec le sourire:

- Je vous *demande excuse*, ma mère. [Hervé Bazin, « Vipère au poing», p.105].

Романнинг қаҳрамони норматив *demande pardon* (yoki *faire ses excuses*) ўрнига бу ернинг ўзида *demande excuse* вариантини қасддан қўллаиди, бу билан ўз онасини хуш кўрмаслигини ифодалайди, у (онаси) ҳам, ўз навбатида, ўғлига бўлган нафратини яширмайди. Қайта ўзгартирилган фразеологизм экспрессивлигининг кучайиши муаллифнинг прагматик йўл-йўриқларини амалга оширишга ёрдамлашадиган коммуникатив вазиятнинг вербал маркерлари: Резо хонимга у қанчалик бешафқатлигини, ноҳақлигини ва ўз ўғли томонидан севилмаслигини ва ёмон кўрилишини ҳис қилишга имкон бериш билан боғлиқ.

Прагматик мақсадларда энг амалий натижа берадигани нутқий фразеологик антонимларни яратиш ҳисобланади. Ушбу усулнинг характерли ўзига хос хусусияти фразеологизмларнинг айрим компонентларини семантикаси бўйича зид лексемалар билан субституциялаш (алмаштириш) ҳисобланади, улар контекстуал жиҳатдан муносабатдошдирлар. Бу алмаштириш контекстнинг китобхонга таъсирини оширади ҳамда персонажларни тасвирлашда қандайдир деталларга, хатти-ҳаракатларга эътиборни кучайтиришга сафарбар қилинган; кўпинча муаллифнинг ўз қаҳрамонларига субъектив баҳоси ифодаланади. Бизнинг материалимизда компонентларнинг антонимик субституцияси асосан таркибида компонентлар-сифатлар (субстантив сифатлар, сифатлар-равишлар) бўлган ўша фразеологик бирликларга хосдир, уларнинг вазифаси, кўпчилик ҳолларда – баҳодир. Масалан:

Le sou de Madame Mère s'étira légèrement. Mais *son pain noir était mangé*. [Hervé Bazin, « Mort du petit cheval », p.45]

Бошланғич фразеологик бирлик *manger son pain blanc le premier* “*profiter de circonstances favorables qui ne se renouvelleront plus*” – *manger son pain noir*. Мураккаб комбинациялар ёрдамида ушбу фразеологик бирликни ўзгартириб, муаллиф ўзининг қаҳрамонига китобхоннинг эътиборини тортди, бу қаҳрамон учун гўё ҳамма ёмон нарса тугади. Муаллиф номи келтирилган фразеологик бирликни қайта ўзгартиришнинг бир неча усуллари қўллайди: структуранинг шаклини бузиш + антонимия + компонентни қисқартириш (*le premier*).

Кейинги мисол:

- Dans la rue, malgré moi, je me retournai... Au bout d'un regard tendu vers moi comme une linge, luisait l'ablette. Mais elle lacha aussitôt l'hamécon et revient s'accrocher à cet autre fil, la haine d'un nouveau tricot. [Hervé Bazin, “Mort du petit cheval » , p.198].

Феъл компоненти *gobner* феълли лексема *lacher* билан *gobner l'hamécon* “*se laisser abuser, duper*” фразеологик бирлиkning таркибида ўзгартириш фразеологизмнинг образли компоненти асосида деталлаштираш ҳисобига (*une ligne, l'ablette, se fil, s'accrocher* каби компонентларнинг қўлланилиши шарофати билан) амалга оширилади. Трансформациянинг натижаси фразеологик бирлиkning “қармоққа тушмоқ (илинмоқ), алданмоқ, тузоққа илинмоқ, қўлга тушмоқ” маъноларининг қўлга киритиши ҳисобланади; яъни антонимик фразеологик бирликни ўша образни ривожлантириш ҳисобига, бу ушбу фразеологик бирлик билан яратилган прагматик йўналтирилганлик: “бекорга овора бўласан, мени қўлга киритиш унчалик ҳам осон эмас”.

Таҳлил қилинган материал шундай хулоса қилишга имкон берадики, микдорий жиҳатдан энг кенг тарқалган антеседентларга от ва сифат, феъл компонентлари кирадилар, бу ушбу мустақил маъноли сўзларнинг ўзига хослиги билан асосланади, уларнинг субституцияси бошланғич фразеологик бирликдаги марказий (асосий) ҳолати сабабли программалаштирилган прагматик самарага эришиш имконини беради.

Фразеологизмларнинг бадиий коммуникацияда ўзининг айрим компонентларини алмаштириш йўли билан трансформацияси фразеологик бирлик маъносининг денотатив ва сигнификатив жиҳатларини ўзгартириш билан бирга келади, бу ушбу бирлик билан ифодаланган белгининг интенсификациясига, унинг семантикасига қўшимча маъновий нозик фарқларни киритишга, фразеологик бирлиkning антонимик маънони қўлга киритишига олиб келади. Фразеологик бирлик маъносининг коннотатив жиҳатини қайта ўзгартириш унинг образини индивидуаллаштириш йўли билан баҳолаш ва экспрессивлигини оширишга қўмаклашади. Буларнинг ҳаммаси жамулжам бўлиб, муаллифнинг прагматик йўл-йўригини амалга оширишга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Кунин А.В. Замена компонентов фразеологизмов как стилистический прием // Иностранные языки в школе, 1977. - № 2. - С.3-12.
2. Соколова Г.Г. Составляющие коннотативного значения фразеологических единиц // Лингвистические проблемы перевода. - М., 1961. - С.54-61.
3. Bazin H. Vipère au poing. - La mort du petit cheval. - Cri de la chouette. - Moscou: "Progres", 1979. - 526 p.
4. Rat M. Dictionnaire des locutions françaises. – Paris, 1957.
5. Le Petit Robert 1: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (Par P.Robert). - Paris, Le Robert, 1992. - 2171 p.

УЎК 82.091

ДОСТОН ВОҚЕАЛАРИ ТАСВИРИДА МИФОЛОГИК ОБРАЗЛАРНИНГ КЎРИНИШИ Н.С.Матязова, PhD, доц., Тошкент ахборот технологиялари университети Урганч филиали, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада достонлар таркибида намоён бўлувчи мифларни таҳлил қилиш эпоснинг шаклланиши ва тараққиёт сари юз буриши, ҳозирги шаклга келиши каби умумий эволюциясини белгилашда муҳим аҳамияти каби воқеа-ҳодисаларни ўз ичига олади.

Калит сўзлар: Миф, мифология. мотив, достон, қаҳрамон, партогенезис, ҳомий, культ, этик.

Аннотация. Анализ мифов, появляющихся в эпосах, в данной статье включает такие события, как становление и развитие эпоса, его важность в определении общей эволюции современной формы.

Ключевые слова: миф, мифология. мотив, эпос, герой, партогенез, покровитель, культ, эпос.

Abstract. *The analysis of the myths that appear in the epics in this article includes events such as the formation and development of the epic, its importance in determining the general evolution of the present form.*

Keywords: *Myth, mythology. motive, epic, hero, partogenesis, patron, cult, epic.*

Мифлар табиат ҳодисаларнинг ибтидоий инсон тафаккурида қайта жонланиши бўлиб, унинг негизида ғайритабиий мотивлар ётади.

Инсониятнинг онг даражаси тараққий этгани сари жамият билан алоқадор турли жанрлар пайдо бўлиб, мифлар аста-секин уларнинг таркибидан жой ола борди. Айниқса эпос мифларни ўз таркибига кўпроқ сингдириб юборди. Мифлар жамият ва инсон ҳаёти ҳақидаги воқеаларни тасвирловчи эпик асарларда ўзига хос фантастик безак бўлиб қолди. Эпос жамият, инсон ҳақидаги маълумот беришидан қатъий назар уни мифологик тасвирларсиз тасаввур қилиш қийин.

Фольклор жанрлари орасида дoston бошқа турларга нисбатан воқеликни кенг миқёсда, романик, тарихий-фантазия, қаҳрамонлик руҳида идеаллашган, халқ ҳаётининг ёрқин ва тўла манзарасини тасвирлаши ва мифологик мотивларга бойлиги жиҳатидан ажралиб туради.

Хоразм минтақаси ўзига хос эпосига эга бўлиб, улар асосан романик турдаги дostonлар тизимини ташкил қилишади. Шундай экан, улар таркибидagi мифологик қатламнинг ўзига хос салмоғи мавжуд. Бу масаланинг бир томони бўлса, иккинчидан, айрим дostonларни мустасно қилганда Хоразмдаги эпоснинг образлари маълум даражада ҳаётгйлашганлиги билан ажралиб туради. уларнинг фаолияти иложи борица далилланиб, асосланиб борилади. Шундай экан, ушбу минтақада тарқалган дostonларнинг мифология билан алоқадорлигида ҳам ўзига хос алоҳидалик мавжуд.

Е.М.Мелетинскийнинг хулосасига кўра, эпос ҳаётгй шахслар ва халқ ҳаётидаги юз берган воқеаларнигина тасвирлаб қолмасдан, эртак мотивлари ва ҳатто мифик моделлардан ҳам ўз таркибидa кенг фойдаланди. Маданий мифик қаҳрамон образи эпик образ учун субстрат вазифасини бажаради.

Б.Саримсоқовнинг фикрича, миф структураси ривожлантирилиб, поэтик қобикка ўралиб, афсона, ривоят, эртак ва эпос учун эпик ячейка берди ёки мураккаб структурадаги эпик жанрлар таркибига мустақил мотив сифатида кириб келди. Дostonлардаги танланган асосий воқеаларни очиб бериш жараёнида жуда кўп ёрдамчи омилларга таянилади. Образ портрети чизилади, мазаралар тасвири берилади, ҳайвонлар, қушлар билан алоқадор лавҳалар келтирилади, турли урф-одатлар, маросим қабиларга мурожаат этилади. Ушбу мураккаб жараён эпос таркибига жуда кўп архаик мотивларнинг кириб келишига йўл очади. Шу тариқа эпос воқеалари орасига халқнинг хусусий эпосидаги архаик мотивлар билан бир қаторда бошқа халқлар фольклори билан алоқадор айрим мифологик лавҳалар ҳам кириб, сингишиб кетади.

Архаик мотивларга асосланиб, дostonнинг қачон пайдо бўлганини аниқлаш мумкин эмас. Чунки, дostonнинг пайдо бўлиш даври билан унинг таркибидagi турли тасвирларнинг, мифологик мотивларнинг яшаб келиши ва уларнинг эпос воқеалари ичига сингиб кетиши масаласи бутунлай бошқа нарсадир.

Дoston таркибидagi архаик эпосга хос мотивларнинг ишлатилиши аксарият ҳолларда уни ижро этувчи бахшилар таъсири билан боғлиқдир. Дoston ижроси давомида бахшилар бошқа бир дoston таркибидagi образ портретини ижро этилаётган дoston образига кўчириб юборавериши мумкин. Табиат манзаралари ёки урф-одатлар билан алоқадор лавҳалар ҳали бундан мустасно эмас. Бахшилар профессионал ижодкор бўлганликлари сабабли уларда анъанавийлик барқарор сақланади. Мазкур масала дostonдаги компонентларга тааллуқлидир.

Ҳар бир дostonда воқеаларни ҳаракатга келтирувчи восита сифатида образнинг майдонга чиқиши ўз-ўзидан маълум. Дostonдаги бош қаҳрамон барча ҳолларда ўзида халқ идеалини мужассамлаштиради, ҳалоскор куч сифатида гавдаланади. Уларга қарама-қарши бўлган рақиб образлари ҳам бош қаҳрамон даражасида, айрим ҳолларда эса ундан ҳам қувватлироқ тарзда тасвирланади.

Кўп ҳолларда эса курашувчи икки гуруҳнинг ёки рақибнинг биттаси инсон тарзида (бош қаҳрамон) иккинчиси эса ёвуз мифологик жонзот сифатида намоён бўлади. Мана шу ҳолатлар бош қаҳрамон ёки рақиб образининг портретини чизганда мифик тасвирдан фойдаланишни тақозо қилади. Дoston воқеаларидаги мантиқ нуқтаи назаридан қараганда, мана шу тасвирланган эпик қаҳрамонга қарши борган рақиб ҳам у билан тенг ёки ундан ҳам устун бўлган куч-қудратга эга бўлиши лозим. Шу сабабли унинг рақиблари ҳам ниҳоятда муболоғали тарзда тасвирланади. Тасвир эса ўз-ўзидан архаик эпосдаги мифологик образларга хос бўлган кўриринишларни эсга

солади. “Гўрўғли”нинг “Бозиргон” шохобчасидаги Бозиргоннинг портрети ҳам шунга яқин берилади.

Райҳон араб билан Бозиргонга берилган таъриф уларнинг ниҳоятда куч-қудратга эга эканини, ҳатто одамзод қиёфасидан дев қиёфасига яқинроқ эканини кўрсатади. Эпик душманларга берилган ушбу характеристиканинг замирида икки нарса ётади. Биринчидан, Гўрўғли мана шундай қудратли душманларга қарши курашиб енгиб чиқиши керак. Демак, эпик қаҳрамон улардан ҳам кучли, қудратли, идеал инсондир. Иккинчидан, эпик душманларнинг қиёфасини тасвирлашда муболоға жуда қуюқлашади ва ниҳоят улар мифик демонлар шаклига ўхшаш ҳолатда берилади. Бу эса ўз-ўзидан архаик эпос анъаналарига мурожаат қилишдир. Чунки, ҳар миллат поэтик маданиятида анъанавий бадиий-услубий воситаларнинг қўлланилишида характерли белги уларнинг барқарорлиги бўлиб ҳиобланади. Шу сабабдан достонларда мифик лавҳалар ҳам баъзи эволюцион ўзгаришларга учрасалар-да, анча барқарор сақланиб қолганлар. Достонларда бош қаҳрамон портрети турли жойларда турлича тасвирланади. Бу ҳолат ҳар бир достондаги воқеа характери билан боғлиқдир. “қирқ минглар” достонида Гўрўғли Хунхоршоҳнинг қирқ минг кишилиқ кўшинига қарши жанг қилади. Бу лавҳада Гўрўғли портрети янада маҳобатли тасвирланади. “Гўрўғлининг ўзи ўттиз ботмон келадиган ёйини олиб, ўттиз кўйнинг терисидан тикилган силкма чўғирмасини кийиб, ўттиз туянинг тукидан тўқилган чекманини кийиб, белини ўттиз газ арқон билан боғлаб олдинда бораберди”.

Ушбу муболоғали тасвирга разм солинса, унинг замирида ҳам мифологик образ бўлган девлар тасвирига ҳамоҳанглик сезилади. Гўрўғли достонда инсон сифатида ҳаракат қилади. Юқорида тасвир баҳши томонидан таъриф этилганда эшитувчи унга тўла ишонади. Бироқ, жиддий таҳлил нуқтаи назаридан қараганда, архаик эпосдаги мифологик образларга берилган қиёфа таърифи ушбу тасвирда ўзининг мўйян барқарорлигини сақлагани аён бўлади.

Демак достонлардаги қаҳрамонлар ва персонажлар образларидаги қиёфа тасвирида қадимги мифологик образларнинг кўриниши айрим эволюцион ўзгаришлар орқали намоён бўлади. Хоразм достонларида портрети билан алоқадор мифологик тасвир турли достонларда ҳар хил тарзда намоён бўлади. “Гўрўғли” туркуми достонларида жисмоний кураш, олишув, жангу жадал эпизодлари кўп бўлгани сабабли образлар портретини чизишда унинг куч-қудратига кўпроқ эътибор қаратилиб, муболағали, ғайритабиий тасвир юзага келади. Бу образларнинг барчаси мифологиянинг маҳсули бўлиб, асардаги фантастик руҳни янада кучайтиради.

Ушбу лавҳалар достонлар таркибига асрлар оша, бахшиларнинг бадиҳагўйлиги натижасида кириб, сингишиб кетган. Достонларнинг бадиийлик мезонини белгилашда улар таркибидаги мифологик тасвирларнинг ролини эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Акрамов Ғ. Мифологиянинг айрим эпик жанрлар билан ўзаро муносабати. Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари, Т., “Фан”, 1981 й
2. Саримсоқов Б. Эпик жанрлар диффузияси. Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари.
3. Рўзимбоев С. Хоразм достончилиқ анъаналарининг асосий кўринишлари ва ўзига хос хусусиятлари. Гўрўғли, Урганч, 2004 й

УДК 821.161.1"10/16"

ДРЕВНЕРУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Х.Б.Мурадова, преподаватель, Кариинский государственный университет, Кариин

Annotatsiya. XI-XVII asrlarni qamrab olgan qadimgi rus adabiyoti o'rta asrlar Rossiyasining ma'naviy, madaniy va ijtimoiy dinamikasiga noyob oynani taqdim etadi. “Birlamchi yilnoma”, “O'tgan yillar haqidagi ertak”, “Igor yurishi qo'shig'i” kabi asosiy asarlar tarixiy hikoyani afsonaviy unsurlar bilan uyg'unlashtirib, qahramonlik, e'tiqod va taqdir mavzularini namoyish etadi. Bu davr adabiyoti o'zining didaktik tabiati, avliyolar hayoti va axloqiy ertaklar orqali axloqiy va ma'naviy tarbiyaga qaratilganligi, shuningdek, cherkov slavyan tilidan foydalanishi bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: qadimgi rus adabiyoti, o'rta asr Rossiyasi, sharqiy pravoslav cherkovi, epik she'rlar, rus yilnomalari, didaktik adabiyot.

Аннотация. Древнерусская литература XI-XVII веков представляет собой уникальное окно в духовную, культурную и социальную динамику средневековой России. Крупные произведения, такие как «Первая летопись», «Повесть минувших лет», «Песнь о полку Игореве», сочетают исторический сюжет с легендарными элементами и демонстрируют темы героизма, веры и судьбы. Литература этого периода отличается дидактическим характером, направленностью на нравственное и духовное воспитание через жития святых и нравоучительные сказания, а также использованием церковнославянского языка.

Ключевые слова: древнерусская литература, средневековая Русь, восточная православная церковь, эпические поэмы, русские летописи, дидактическая литература.

Abstract. Old Russian literature spanning the 11th-17th centuries provides a unique window into the spiritual, cultural, and social dynamics of medieval Russia. Major works such as "The Primary Chronicle", "The Tale of the Past Years", "The Song of Igor's March" combine the historical story with legendary elements and demonstrate the themes of heroism, faith and destiny. The literature of this period is distinguished by its didactic nature, its focus on moral and spiritual education through the lives of saints and moral tales, as well as its use of the Church Slavonic language.

Keywords: old Russian literature, medieval Russia, eastern orthodox church, epic poems, Russian chronicles, didactic literature.

Древнерусская литература, охватывающая период с 11 по 17 века, предлагает богатый набор повествований, которые дают глубокое понимание духовной, культурной и социально-политической структуры средневековой России. Этот период, отмеченный консолидацией Киевской Руси и ее эволюцией в Российское Царство, стал свидетелем глубокого влияния Восточной Православной Церкви, которая не только сформировала духовную жизнь населения, но и оказала длительное влияние на искусство и литературу.

Литературные произведения этой эпохи, глубоко переплетенные с религиозно-этическими ценностями того времени, были написаны преимущественно на старославянском языке — языке, сыгравшем решающую роль в культурной и богослужебной деятельности региона. Литература этого периода включает в себя самые разные жанры: от эпической поэзии и агиографических повествований до дидактических текстов, все из которых были направлены на обучение, морализаторство и развлечение. Эти произведения были не просто художественным выражением, но и инструментами морального и духовного воспитания, отражающими византийское влияние и местную славянскую культуру.

Корни древнерусской литературы неразрывно связаны с духовными и культурными преобразованиями, произошедшими с распространением христианства в Восточной Европе. Официальное принятие христианства Владимиром Великим в 988 году нашей эры стало важным поворотным моментом для Киевской Руси, более тесно приведя ее в соответствие с византийскими традициями и положив начало периоду обширного культурного и религиозного обмена. Этот переломный момент положил начало развитию богатой литературной традиции в средневековой России.

Появление грамотности и кириллицы

Введение кириллицы, приписываемое миссионерским усилиям святых Кирилла и Мефодия в IX веке, имело решающее значение для развития грамотности и письменной культуры в славянском мире. Этот новый сценарий позволил транскрибировать религиозные тексты и переводить важные византийские произведения на славянские языки, делая их доступными для местного населения. Кириллица стала средством передачи религиозных, философских и правовых концепций, служа одновременно инструментом религиозного образования и средством культурной консолидации.

Влияние устных традиций

Параллельно этим письменным усилиям существовала яркая устная традиция, которая процветала среди простых людей. Народные былины, сказки и героические поэмы, передававшиеся в устной форме, сыграли значительную роль в формировании культурной самобытности и ценностей славянского народа. Со временем эти устные повествования стали фиксироваться в письменной форме, сохраняя богатство фольклора, которое на протяжении веков оказывало влияние на русскую литературу.

Агиография и дидактическая литература

Другой значимой составляющей древнерусской литературы является агиографическая литература, к которой относятся «Жития святых». Эти тексты были призваны назидать и вдохновлять примерами святой жизни, предлагая образцы христианской добродетели и благочестия. Наряду с ними были дидактические тексты, такие как «Домострой», в которых предлагались рекомендации по ведению домашнего хозяйства и моральному поведению, отражающие социальные нормы и ценности того времени.

Таким образом, раннее развитие древнерусской литературы представляло собой слияние религиозного учения, исторической летописи и народной традиции. Эти элементы в совокупности создали уникальный литературный ландшафт, который не только документировал духовные и

светские путешествия русского народа, но и помог сформировать коллективную идентичность, которая сохранилась на протяжении веков.

В этих произведениях возникают общие темы, такие как божественная справедливость, моральная праведность и героические усилия. Эти темы отражают глубоко религиозное мировоззрение, характерное для средневекового российского общества. Дидактический характер большей части этой литературы служил укреплению социальных и моральных кодексов того времени, способствуя развитию чувства общественной идентичности и общих ценностей.

Древнерусская литература служила краеугольным камнем культурного и духовного воспитания русского народа. Тексты сыграли решающую роль в распространении христианских ценностей и византийских интеллектуальных традиций, которые правящая элита стремилась привить обществу. Они также создавали ощущение исторической преемственности и самобытности, связывая современное средневековое общество с легендарным прошлым и христианским духом.

Сохранение этих текстов и их включение в образование духовенства и дворянства обеспечили им длительное влияние на интеллектуальную жизнь России. Их влияние можно увидеть в более позднем развитии русской литературы, особенно в произведениях XVIII и XIX веков, где такие авторы, как Пушкин и Достоевский, черпали эти средневековые тексты в качестве тем и стилистического вдохновения.

Древнерусская литература также внесла свой вклад в более широкие славянские литературные традиции, сохранив славянское языковое наследие и способствуя развитию литературной культуры, которая оказала влияние на соседние регионы. Использование церковнославянского языка в качестве литературного языка помогло объединить восточнославянский народ лингвистически и культурно, продвигая общую литературную и религиозную традицию в разных княжествах.

Непреходящее наследие древнерусской литературы проявляется не только в ее вкладе в формирование русской культурной и религиозной идентичности, но и в ее влиянии на более широкие восточноевропейские литературные традиции. Его темы и повествования продолжают находить отклик, отражая универсальный человеческий опыт и эмоции, а его исторические повествования сформировали коллективную память российского народа. Этот анализ подчеркивает глубокую значимость средневековых русских текстов как в исторической, так и в культурной панораме России.

Для оценки эффективности и влияния древнерусской литературы как на исторический, так и на культурный контекст была использована комплексная методология. Эта методология сочетает в себе количественный и качественный подходы, включая литературный анализ, историческую интерпретацию и культурную критику, чтобы обеспечить целостное представление о литературном вкладе XI-XVII веков.

Исследование древнерусской литературы XI-XVII веков обнаруживает глубокое и многогранное влияние на культурное, духовное и интеллектуальное развитие России. Эти литературные произведения, глубоко укоренившиеся в религиозной и социальной структуре средневековой России, не только сформировали моральный и этический ландшафт своего времени, но и заложили фундамент будущего русской литературы и идентичности.

Культурное и духовное влияние. Древнерусская литература сыграла решающую роль в укреплении христианских ценностей, привнесенных с распространением православия. Тексты служили средством духовного образования и нравственного руководства, используя повествования о святых, героях и исторических личностях для иллюстрации добродетелей и пороков. Эта литература помогла сформировать единую культурную идентичность, которая сохранилась даже в условиях политической раздробленности российских территорий.

Стилистические и тематические новации, внесенные в эти произведения, существенно повлияли на развитие русской литературы. Интеграция фольклора, библейских тем и исторических повествований создала богатую литературную традицию, которая будет вдохновлять будущие поколения русских писателей. Эпические сказки и моралистические сочинения послужили образцом и источником вдохновения для глубины повествования и моральной сложности, наблюдаемых в произведениях более поздних литературных гигантов, таких как Пушкин и Достоевский.

В заключение можно сказать, что древнерусская литература — это не просто исторический артефакт, а живая часть культурного наследия России. Его наследие продолжает влиять на современную литературу, образование и культурные нормы, подтверждая его важность в каноне

мировой литературы. Изучение этих текстов необходимо каждому, кто стремится постичь широту и глубину русской культурной и интеллектуальной истории.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Томпсон Е.М. Понимание России: Юродивый в русской культуре. Университетское издательство Америки, 1987.
2. Франклин С и Шепард Дж. Возникновение Руси 750-1200 гг. Лонгман, 1996.
3. Зеньковский С.А. Былины, летописи и сказания средневековой России. Исправленное издание. Меридиан, 1974 год.
4. Дэвидсон П. Русская литература и ее демоны. Книги Бергана, 2000.
5. Мозер Ч., изд. Кембриджская история русской литературы. Издательство Кембриджского университета, 1992.
6. Пиккио Р. Древнерусская литература. – Litres, 2022.
7. Кусков В.В. История древнерусской литературы. – Общество с ограниченной ответственностью Издательство ЮРАЙТ, 2018.
8. Демин А. Поэтика древнерусской литературы XI–XIII вв. Litres, 2022.
9. Кусков В.В., Кононова В.И. История древнерусской литературы. – 2015.

УЎК 802.0

БОШҚАРУВ ПСИХОЛОГИЯ СОҲАСИГА ОИД ТЕРМИНОЛОГИЯСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚОТЛАРИ

Д.Ж.Норбоева, ўқитувчи, Самарқанд иқтисодий ва сервис институти, Самарқанд

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий бошқарув психология терминларининг чоғиштирма таҳлили асосида икки миллат дунёқараши, психологиясининг ўзига хослиги, қўплаб халқаро терминларни ўзбек тилида бериши имкониятлари кўрсатиб ўтилган. Рус ва ўзбек тиллари бошқарув психологиясига оид терминлари лексик-семантик хусусиятларидаги фарқлари, бошқарув психологиясига оид терминларнинг бошқа соҳага оид терминлардан махсус термин (ва қисқартма)ларга бойлиги, сўз қўллаидаги анъанавийлик ва айрим синтактик ибораларни нисбатан кўпроқ ишлатилиши таъкидланган.

Калит сўзлар: бошқарув психология, терминология, лексика, семантика, синтактик ибора, чоғиштирма, хусусият, соҳа, тадқиқ

Аннотация. Данная статья основана на сравнительном анализе терминов современной психологии управления, мировоззрения двух народов, специфики психологии, возможности приведения многих интернациональных терминов на узбекском языке. Различия в лексико-семантических особенностях русских и узбекских терминов, относящихся к психологии управления, богатство терминов, относящихся к психологии управления, от других отраслевых терминов до специфических терминов (и аббревиатур), традиционное использование слов и относительно большее использование некоторых синтаксических выражений.

Ключевые слова: психология управления, терминология, лексика, семантика, синтаксическое выражение, сравнение, признак, отрасль

Abstract. This article is based on a comparative analysis of the terms of modern management psychology, the worldview of the two peoples, the specifics of psychology, the possibility of bringing many international terms in the Uzbek language. Differences in the lexico-semantic features of Russian and Uzbek terms related to management psychology, a wealth of terms related to management psychology, from other industry terms to specific terms (and abbreviations), traditional use of words and relatively greater use of some syntactic expressions.

Keywords: management psychology, terminology, vocabulary, semantics, syntactic expression, comparison, feature, industry, study

Жаҳонда қиёсий тилшунослик ривожининг асосий омилларидан бири сифатида турли соҳалар, жумладан, бошқарув психологиясига оид терминларни таснифлаш ва тавсифлаш, уларни турли тизимларга мансуб тиллар кесимида қиёсий таҳлил қилиш бўйича муайян натижаларга эришилмоқда. Шу кунга қадар илмий-тадқиқот қўлами кенгайиб, тил бирликлари интерференциясини қиёсий жиҳатдан ўрганиш, лексик-семантик категорияларини чоғиштирма тадқиқ қилиш, термин таржимаси масалаларига бағишланган илмий тадқиқотлар муҳимлигини белгилаб беради.

Раҳбар кадрларни психологик баҳолаш, уларга зарур бўлган хислатлар мажмуасини ишлаб чиқиш, номзодларни тўғри танлаш масалаларини ўрганиш анъанаси бошқарув психология соҳасида мавжуд. Бу соҳада амалга оширилган илмий тадқиқотларнинг жиддийлиги ҳамда

долзарблиги – бошқарув психологияси деб аталувчи мустақил йўналишнинг юзага келишига сабаб бўлди [1.11].

Агар Ўзбекистон мисолида олинадиган бўлса, муомала анъаналари, миллий кадриятларимиз, менталитетимизнинг ўзига хос нодир қирраларини йўқотмаган ҳолда жаҳон цивилизациясининг таъсирларидан, умуминсоний кадриятлардан холи бўлмаган бошқарувчилар қатламини шакллантириш, уларнинг фаолияти орқали адолат, инсонийлик ҳамда демократиянинг асосларини инсонлар онги ва шуурига сингдириш – давр талабидир [1.21]. Бу ҳолат инсоний муносабатлар соҳасида ҳам ислохотлар юз бериши, интеллектуал савияси юқори инсонлар билан муомала қилишнинг ва уларга самарали таъсир кўрсатишнинг нозик ҳамда ўзига хос усулларини танлашни талаб қилади. Шунга кўра, бошқарув психологиясига оид терминологияни бугунги кунда кенг тадқиқ этиш эҳтиёжи мавжуд.

Ўзбекистонда инновацион ғоялар ривожланиши билан янги соҳаларнинг терминологияси ҳам тараққий қилиб боради. Шунга кўра тараққиёт тамойилларига асосланган ҳолда «Энг аввало, она тилимизнинг қўлланиш доирасини кенгайтириш, унинг тарихий илдиэларини чуқур ўрганиш ва илмий асосда ҳар томонлама ривожлантириш бугунги кунда ўта долзарб масалага айланмоқда» [2.14.].

Бунда бошқарув психология терминларининг чоғиштирма таҳлили асосида икки миллат дунёқараши, психологиясининг ўзига хослиги, кўплаб халқаро терминларни ўзбек тилида бериш имкониятларини кўрсатиш муҳим аҳамият касб этади.

Терминология масалалари ҳамиша тилшуносликнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб келган. Чунки терминларнинг соҳалар луғавий қатламларидаги ўрни ва вазифасини белгилаш, тушунчанинг мазмун –моҳиятини тўғри англаш имконини беради. Терминологияга бағишланган ишларнинг барчасида у ёки бу соҳанинг муайян тушунчаларини англатадиган, дифеницияга эга бўлган ва асосан, номинатив функцияни бажарадиган бирликлар термин ҳисобланади деб қаралади. А. Реформатский терминга таъриф берар экан, «... терминлар – бу махсус сўзлардир» [3.5.]. деган хулосага келади.

Тилнинг луғат таркиби – узлуксиз равишда тўлиб боради ва бу лингвистик ҳодиса фан ва техниканинг ривожланиши, уларнинг жамиятдаги маъқейининг ошиши ҳисобига, сўнги йилларда фан ва техника тараққиётининг интенсив суратларда ўсиши натижасида юзага келган янги тушунча ва ҳодисаларни аташ, номлаш учун яратилган янги махсус терминлар ҳисоби юз бермоқда.

Узоқ муддатли тарихий тараққиёт давомида ўзбек халқи ўзга халқ ва миллатлар билан мустаҳкам сиёсий, иқтисодий, маданий, илмий, ва лисоний муносабатларда бўлган. Бундай алоқалар натижасида ўзбек адабий тилининг луғат таркиби янги тушунчалар ҳамда реалиялар ҳисобига янада бойида ва бойиб бормоқда. Ўзбек илмий тилига келиб чиқиши нуқтаи назаридан турфа ва ранг-баранг сўзлар ўзлашган. Калкалаш сўз ўзлаштиришнинг олий шакли бўлиб, тилнинг бугунги кундаги луғат таркиби кенгайиши ва бойишида жуда фаоллиги аллақачон аниқланган [4.98.].

Жаҳон тилшунослигида раҳбар психология терминларининг тадқиқ ва таҳлили бўйича Е.В.Жучкова, А.М.Клестер, И.Ю.Савостьянова, Г.Н.Хайбулина каби олимлар муайян ишларни амалга оширишган.

Ўзбекистонда психология терминлари тадқиқига бағишланган ишлар сифатида психолог Л.Турсунов, Э.Ғозиевларнинг асарларини келтириш мумкин.

Калкалаш жараёни ўзбек тилининг барча терминологик ситемаларига хос бўлиб асосан икки маълум, яъни: а) структур (сўз ясаш), б) семантик калка тури орқали реаллашади. Бу тизимда, шубҳасиз, структур калкалар етакчилик қилади. Структур (сўз ясаш) калкалар сирасига ўзбек адабий тили воситалари ёрдамида бошқа тилларга оид моделлардан, уларнинг морфологик қисмларини таржима қилиш билан ясалган терминлар киради. Муайян тилнинг лексик – сўз ясаш материаллари негизида ҳосил қилинган структур калкалар том маънодаги ўзлашма ҳисобланмайди[4.100.].

Ҳозирги ўзбек терминологияси тизимида чет тилларга хос элементларнинг алоҳида миқдори мавжуд бўлиб, уларни калкалашга ҳеч қандай ҳолат йўқ. Масалан, психология, менежмент, менежер, аффе́кт, аттра́кция, аглере́ция, алгоритм, акмеология, аттестация, аффи́лиация, гений, индивид, интеллект, иллю́зия, инсайт, конформизм, опта́ция, оптимизм, персонал, панелог, психодиагностика, психоанализ, психотехника, референт, предикат, симпатия, стереотип, антипатия, эмпатия, талант, характер, идеал, инновация, акселерация, мотивация каби русчабайналминал характердаги кўпгина терминал таркибан ўта ранг-баранг бўлиб, техника, илм-фан, маданият, санъатнинг ҳамма соҳаларини қамраб олган. Бундай юзага келишни ифодаловчи

ҳамда мутгасил ривожланувчи терминлар қатлами ўзбек тилининг мулкига айланган. Ҳозирги пайтда ҳам тайёр терминларни ўзлаштириш жараёни ўз фаоллигини сақлаб қолмоқда.

Айни чоғда, ўзбек тили ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, илмийтехникавий ва ҳ.к. соҳалари терминологияси тизимида ўзбек тили қонунларига бўйсунган ҳолда муайян қисми ўзбек тилининг сўз ясовчи элементлари билан алмаштирилган улкан миқдордаги русча-байналминал терминлар қўлланмоқда. Сўз ясовчи суффикси ўзбек тили аффикси билан алмаштирилган ўзлашма-терминлар. Рус тили терминологияси таркибининг салмоқли улушини сўз ясовчи суффикслар билан ясалган, мотивланган терминлар ташкил қилади[4.266.].

Бошқарув психология соҳасига оид терминларнинг бошқа соҳага оид терминлардан махсус термин (ва қисқартма)ларга бойлиги, сўз қўллашдаги анъанавийлик ва айрим синтактик ибораларни нисбатан кўпроқ ишлатилиши билан ажралиб туради. Бирор матн (айниқса раҳбар психологиясига оид матн)да махсус терминларнинг кўп миқдорда бўлиши, аинқса яқинда янгитдан пайдо бўлганлари (неологизмлар) ва ҳали луғатларда қайт этилиб улгурмаганлари, масалан, «делегирование полномочий» (бошлиқ томонидан мажбуриятларни тўғри тақсимлаш) [7.40.], термини амалиётда сезиларли қийинчиликларга олиб келди. Бошқарув психология соҳасининг бу қадар янги терминларга бойлиги терминлар тил луғат таркибининг табиатан ҳаракатчан қатлами эканлиги билан изоҳланади [5.34.].

Рус ва ўзбек тиллари бошқарув психология терминлари лексик-семантик хусусиятларидаги фарқларга асосий сабаб - миллий менталитет, дин, тарихий илдишлар, урф-одатлар, психология муайян соҳасининг яхши тараққий қилмаганидир. Ўзбек тилидаги психология терминлари луғати тузилаётганда буларнинг барчаси ҳисобга олиниши зарур.

Кузатишлар шуни кўрсатдики, ўзбек тили бошқарув психология терминологиясида ХХ асрнинг бошларида ўзлашган терминлар ҳамон қўлланиб келмоқда. Масалан, «Психология. Қисқача изоҳли луғат» асосида ўзлашма терминлар хусусида муайян фикрларни билдириш мумкин.

Терминлар қуйидаги йўллар билан ўзлаштирилган: а) тўғридан - тўғри ўзлаштириш; б) тўлиқ калька йўли билан; в) ярим калька йўли билан. Тўғридан-тўғри ўзлашган терминлар русча (европа тиллари)дан қабул қилинган терминлардир: акмеология, гендер, мотив, имидж ва ҳ.к. [6.28.].

Ўзбек тили бошқарув психология терминологиясида кўпгина терминлар тўлиқ калька йўли билан ҳосил қилинган: бошқарув (<управление), жамоа (<коллектив), мартаба, мавқе (<карьера), касб (<профессия) ва ҳ.к. Ярим калька йўли билан ясама терминлар ҳам, бирикма терминлар ҳам ҳосил бўлган: коммуникатив компетенция (<коммуникативная компетенция), кадрларни бошқариш (<управление кадрами), лабиллик (<лабильность); касбий карьера (<профессиональная карьера), раҳбар психологияси (<управленческая психология).

Шу билан бир қаторда, феълдан от - терминлар ўзлаштириш жараёнида ўзбек тили таъсирига учрайди ва феълдан от ясовчи суффикслар ҳеч бир қийинчиликсиз ўзбекча-лаш-лаштириш лаби фаол аффикслар билан алмаштирилади. Баъзи бир ашёвий материалларга мурожаат қиламиз:

а) – ни (е): аккредит- лаш (akkreditovaniye), код-лаш (кодирование) ва ҳ.к. Торможение, кооперирование, изолирование, планирование, прогнозирование, деформирование, сингари ўзлашма терминларнинг асоси ўзбек тилда мустақил маъно ифодаламайди. Бундай вазиятларда ўзбек тилида ўзлашманинг асоси қайта тикланади ва унга ўзбекча аффикс қўшилади. Масалан, тормоз-лаш (торможение), абстракт-лаш (абстрагирование), модел-лаштириш (моделирование) ва ҳ.к.

Рус тилининг бошқарув психология терминологиясида юнон, лотин, француз, инглиз тилларидан термин ўзлаштириш, уларга русча қўшимчаларни қўшиш кучли. Ўзбек тили бошқарув психология терминологиясида русча-байналмилал ўзлашмалар, форс-тожикча ўзлашмалар ва арабча ўзлашмалар кенг қўлланилади [6.56.].

Ўзбек ва рус тиллари бошқарув психология терминологияси тилларнинг ички ҳамда ташқи имкониятлари, яъни сўз ўзлаштириш асосида шаклланган ва ривожланган. Терминларнинг ички имкониятлар асосида шаклланишида умумадабий тилдаги сўзларнинг терминлашуви характерлидир. Терминлар аниқ тушунчаларни ва мавжуд бўлган нарсаларнинг аниқ номларини ифодалаши керак ва бошқарув психологиясига оид соҳаси вакиллари орасида аниқ бир маънода ишлатилиши лозим. Шу сабабли ушбу терминларга талаб юқори.

Бошқарув психология терминологияси тилларнинг ички имкониятлари ҳамда ташқи имкониятлар, яъни сўз ўзлаштириш асосида шаклланган ва ривожланган. Терминларнинг ички

имкониятлар асосида шаклланишида ҳар икки тил учун умумидабий тилдаги сўзларнинг терминлашиши характерлидир.

Демак, терминлар умумидабий сўзлардан тубдан фарқланувчи лексик қатламни ўзида мужассам этади. Ушбу фарқ куйидаги асосий хусусиятларда аксини топади: семиотик (терминларда белги ва ифодаловчи ўзаро симметрик муносабатга киришади); вазилавий (терминлар нафақат номинатив, балки дефинитив функцияга эгаллиги билан ҳам характерланади);

Семантик (терминлар фақат махсус тушунчаларни ифодалайди, уларнинг ҳар бири ўз маъносига кўра уникалдир); тарқалиш, оммаланиш (фақат фан тилига оид терминлар муайян қисмининг умумидабий тилга кириши уларнинг бошқа системага хошлигига тўқинлик қилмайди); шаклланиш йўллари ва воситалари (терминологияда умумидабий тил сўз ясаиши воситаларининг ҳаракати махсуслашган, стандарт, турғун моделларни ишлаб чиқишга бўйсинади)[4. 268.]

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек тили бошқарув психология терминологияси бошқа тиллардан сўз ўзлаштириш даражасининг юқори эканлиги билан характерланади. Терминологик тадқиқотларнинг хилма-хиллиги, атаманинг ўзи кўп қиррали бўлганлиги сабабли, унинг табиатини тушуниш учун кўплаб ёндашувларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Терминологиянинг мавжуд тушунчаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, турли тадқиқотчиларнинг назарий ёндашувлари атаманинг асл моҳиятини ўзгартириб юборади. термин аниқ ва маъноли бўлиши учун мантикий аниқлаш йўли билан олиб борилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳайитов О.Э., Джалалова С.М. Бошқарув психологияси: Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2008. – 184 б.
2. Саломов Ғайбулло «Тил ва таржима» ўқув қўлланма «Фан» нашриёти Т., 1996. 108-115б.
3. Реформатский А. О некоторых явлениях словообразования в русской терминологии // Труды МИФЛИ. Т.У. 1999. - 165с.
4. Норбоева Д.Ж. Бошқарув психологиясига оид терминларнинг лексик-семантик хусусиятлари. Бердак номидаги Қорақалпоқ давлат университетининг ахборотномаси № 4 (63) 2023. 266-268 б.
5. Хайбулина Г.Н. Структурно-семантические особенности психологической терминологии в современном русском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. –Уфа, 2012.–27 с.
6. Ғозиев Э., Турсунов Л. Психологияда мукамал луғат тузиш хусусиятлари (университетларнинг талабалари учун ўқув қўлланма). –Т., 2005.
7. Эргашева Г.К. Ўзбек ва рус тилларида психологияга оид терминларнинг ясаиш хусусиятлари // Таълим тизимида ижтимоий гуманитар фанлар.– Тошкент, 2011. – № 3-4. –Б. 125-129 (10.00.00 № 16).
8. Норбоева Д.Ж. Олий таълим муассасаларида мутахассислик терминларини ўқитишнинг инновацион технологиялари. Сервис. СамИСИ 2020.-№2. 177-180 б.

УДК 882

САТИРА 20-30X ГОДОВ XX ВЕКА: Н.ТЭФФИ

Д.А.Обидова, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada N.Teffi ijodi misolida XX asrning 20-30-yillari ijtimoiy-siyosiy sharoitida satira ta'sir vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Uning bugungi kunda ham keng nashr etilayotgan "sof hazil" (ijodining ilk davridagi) asarlari, keyingi asarlaridan farqli o'laroq, asosan XX asr hajviy adabiyotining umumiy g'oyaviy yo'nalishi ta'sirida yozilgan.

Kalit so'zlar: hazil, satira, hajviy.

Аннотация. В данной статье рассматривается сатира как средство воздействия в социально-политических условиях 20-30х годов XX века на примере творчества Н.Тэффи. Ее произведения «чистой юмористики» (раннего периода творчества), которые и на сегодняшний день выходят массовым тиражом в отличие от произведений поздних, во многом написаны под влиянием общей идейной направленности юмористической литературы XX века.

Ключевые слова: юмор, сатира, комическое.

Abstract. This article examines satire as a means of influence in the socio-political conditions of the 20-30s of the twentieth century using the example of the work of N. Teffi. Her works of "pure humor" (from her early period of creativity), which are still widely published today, unlike her later works, were largely written under the influence of the general ideological orientation of humorous literature of the 20th century.

Key words: humor, satire, comic.

Критики В. Блюм и И. Нусинов следовали постулату Гегеля: «Сатирическое осмысление жизни не создаст ни поэзии, ни истинных произведений искусства», при этом Гегель исходил из эстетических принципов, а не из социально - политической ситуации, как названные выше

критики. «Сатира, - говорил он, - непозитична, т.е. нехудожественна в силу своей специфики» [1]. И далее: «Сатира не наслаждается собою в свободной, неестественной красоте представления» [2]. Способность сатиры невероятно преувеличивать и заострять явления жизни привела Гегеля к мысли: «Она (сатира) впадает в полнейшую субъективную случайность, извращает и смещает всякую предметность при помощи остроумия и игры субъективного взгляда на мир» [2].

Необходимо отметить следующее: если в дискуссиях о сатире 20-х годов, в основном, утверждался тезис о бессмысленности ее существования и развития, то в 30-е годы эта проблема решалась уже на другом уровне

В развитии сатиры начинает реализовываться ограничитель в строгих идеологических рамках, что существенно скажется на идейной и художественной стороне отдельных сатирических произведений 20-30-х годов.

Параллельно с этими воззрениями в литературном процессе самостоятельно развивается новое направление, признававшее живительную силу смеха, помогающее преодолевать противоречия и утвердить истинное отношение к жизни.

Ведущее место в этом направлении занимает творчество Тэффи, с именем которой связано выделение «русской» линии юмора. Своеобразие «русского» юмора Тэффи определяется особой доброжелательностью повествования, теплотой отношения писательницы к своим героям. Правомерно отметить, что и сама Тэффи, по воспоминаниям современников, отличалась удивительной добротой и человечностью, которые не покидали её даже на страницах сатирических рассказов.

Литературная деятельность Тэффи определена двумя периодами творчества – доэмигрантский и послеэмигрантский. В истории отечественного литературоведения долгое время сохранялся запрет на публикацию материалов периодических изданий русского зарубежья.

Особый интерес для исследования представляет политическая проза Тэффи, без учёта которой невозможно представить и воспринять всю палитру оттенков комического, которые были доступны писательнице. Именно политические фельетоны раскрывают Тэффи-сатирика, приближающегося по меткости и колкости пера к стилю М.Е. Салтыкова-Щедрина. Но даже «бичующая сатира» не лишена доброй улыбки писателя, что служит подтверждением тому, что нет в творчестве Тэффи прямолинейности и заданности, а всё «на грани». Если она смеётся, то сквозь грусть и печаль, если печалиться, то непременно сквозь улыбку. Кроме того, исследование рассказов политической тематики позволяет сделать вывод, что все три вида комического – юмор, ирония, сатира – активно функционируют в художественном мире Тэффи, но каждый из них выходит на авансцену, занимает лидирующее место в разные периоды творчества.

В литературной критике имя Тэффи прочно связано с юмором ранних рассказов, написанных в России. Для публикации выбирались в основном именно ранние юмористические произведения; штампы вроде «жемчужина русского юмора» [4] кочевали из рецензии в рецензию. «Позднюю» Тэффи русские читатели узнали лишь в конце девяностых годов, благодаря работам Д.Д. Николаева, Е.М. Трубиловой, С.Князева и других исследователей.

Произведения «чистой юмористики» (раннего периода творчества), которые и на сегодняшний день выходят массовым тиражом в отличие от произведений поздних, во многом написаны под влиянием общей идейной направленности юмористической литературы XX века. «Бичевали все, и я помогала бичевать» [3], - вспоминает Тэффи. Комизм характеров в основе сюжета, который определяет художественный стиль писательницы на раннем этапе, - это более тенденция времени, нежели выражение личностной системы ценностей. В первую очередь, подобное стремление к реализации задачи времени и общества связано с работой Тэффи в журнале «Сатирикон». Знакомство с творчеством писателей-«сатириконцев» позволяет проследить общие черты их творчества и заданность литературного направления. «Сатириконцы» ставят задачу, которая объединяет творчество различных писателей-юмористов на долгие годы – создание колоритной фигуры мещанина, вызывающего насмешку и презрение своим поведением, логикой рассуждения, разговорами. Образ «человекообразного», который становится господствующим для творчества Тэффи периода «чистой юмористики», - это лишь одна из вариаций исследуемого «Сатириконом» героя. Несмотря на заданную тенденцию, Тэффи всегда находилась несколько в стороне от остальных «сатириконцев»: не было в её рассказах насмешки, ненависти, злобы даже по отношению к самому закоренелому мещанину. Такое качество как человеконенавистничество было чуждо писательской душе. Всегда чувствовалась жалость к героям, понимание их необдуманных поступков, как будто между строк говорила Тэффи, что их глупость возможно оправдать и простить.

В 1920 году Тэффи покидает Россию, с чем связаны серьёзные изменения в её мироощущении, во взгляде на окружающую действительность. Юмор, который был неотъемлемой частью стиля писательницы, всё более и более сменяется лирическим настроением и трагическими ощущениями. Смех приобретает функцию маски, за которой Тэффи прячет свою печаль и боль. Предметом изображения становится не жизнь мещанина, а серьёзная человеческая трагедия - эмиграция. Именно после знакомства с произведениями Тэффи эмигрантского периода возможно говорить об эмиграции не просто как о социальном явлении, но как об особом состоянии души человека, потерявшего Родину и оставившего на родной земле свою индивидуальность. Однако Тэффи удавалось писать смешно о трагическом, хотя этот смех не имел ничего общего со смехом ранних рассказов. Утратив в настоящем Родину, Тэффи всё больше обращается на страницах своих рассказов к прошлому, к детским воспоминаниям, к суевериям и преданиям русского народа, в общении с которым нуждался каждый человек, оказавшийся на чужбине. Появляются рассказы о детях и премудростях их «маленькой» жизни, о преданности животных, даже появляется цикл рассказов о нежити, который позволил многим критикам разглядеть мистицизм в поздней Тэффи. Творчество становится отражением мировосприятия; исповедальное начало определяет характер повествования, свои чувства и эмоции вкладывает писательница в каждый рассказ. Появляются рассказы, полные трагизма и горечи. Сама Тэффи, находясь в эмиграции, говорила, что её ранние рассказы - это проба пера, нечто вроде периода становления личности писателя, а «серьёзная» проза - это «тайна души». В творчестве Тэффи правомерно определить некоторые особенности комического с учётом как содержания объекта смеха, так и интенции воспринимающего субъекта.

1. Проблема комического предполагает дискурсивный подход к изучению, который основан на рассмотрении условий, при которых отношения становятся комическими: в частности, тип комической ситуации, её участники, языковые правила. Комическое для Тэффи является всеобъемлющей категорией и требует многостороннего освоения.

2. В произведениях политической тематики происходит становление индивидуального стиля писательницы, характеризующегося сочетанием комизма сюжета и персонажей с лиризмом повествования и трагическим подтекстом.

3. Доэмигрантское творчество Тэффи развивается в русле «сатириконского» направления юмористической литературы начала XX века, однако с произведениями Тэффи связано выделение особой «русской» тенденции смеха, отличающейся сочетанием комического и трагического, насмешки над героем и сочувствия к нему, радости и грусти. Комическое в доэмигрантских произведениях касается, прежде всего, объекта изображения - обывателя, особенностей его психологии.

4. В эмигрантских рассказах Тэффи появляется новый тип героя - русский эмигрант. Ирония является не просто формой комического, но и способом мышления, восприятия действительности. Комически обрисованы не смешные случаи из жизни обывателя, которые становились предметом изображения в доэмигрантских рассказах, комически изображена трагедия жизни русских эмигрантов.

5. Основным объектом изображения в рассказах о детях становится трагическая судьба ребёнка во взрослом мире. Комический эффект основан на противопоставлении крылатой детской фантазии и приземлённой, бытовой рассудительности взрослого.

6. Комическое, трагическое, лирическое переплетаются в художественном мире Тэффи, представляя органичный синтез и определяя всю поэтику комического.

Следует отметить, что и в жизни и в художественном творчестве различные эстетические категории находятся в сложной и гибкой взаимосвязи и взаимопереходах. Анализ творчества писательницы позволяет отметить, что своеобразие и уникальность художественного метода Тэффи состоит в органичном синтезе, на первый взгляд, несовместимых начал: комического, трагического и лирического, между которыми в произведениях писательницы стираются непроницаемые границы. Сама Тэффи по этому поводу приводила свое ироническое толкование: «Я родилась в Петербурге весной, а, как известно, наша петербургская весна весьма переменчива: то сияет солнце, то идет дождь. Поэтому и у меня, как на фронте древнего греческого театра, два лица: смеющееся и плачущее». Стихия комизма в художественном мире Тэффи чрезвычайно разнообразна: от едкой иронии и сокрушающей сатиры до добродушной улыбки и горького сожаления по поводу наблюдаемого несовершенства человеческого бытия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лежнев А.А. Сборник критических статей. М. Политиздат. 1987.С.92
2. Гегель, Эстетика в 4.х томах.т.4-1973.С.166.
3. Тэффи Н.А. 45 лет // Тэффи Н.А. Моя летопись. - М.: Вагриус, 2004. - С. 244.

УЎК 811.161.1

БУЮК ЖАНГЧИ ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ҲАҚИДАГИ АСАРЛАРДАГИ ҲАРБИЙ АТАМАЛАРНИНГ МАЪМУН ВА МОҲИЯТИ

Н.О. Палванова, ўқитувчи, Урганч давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада буюк жангчи Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги асарлардаги ҳарбий атамалар ёшларимизда Ватанга бўлган муҳаббатини ошираётгани ва шу билан бир қаторда матнларда учраган ҳарбий атамаларнинг маъмуни ва моҳияти билан ҳам қизиқиб, уларнинг ёшлар онгига маънавий таъсири борасида айрим хулосалар қилинди. Умуман ўзбек адабий тилимиз ҳалқимизнинг ривожланиш тарихи билан чамбарчас боғланиб, такомиллашиб ва ривожланиб келаётганлигига иқтибослар орқали ҳам амин бўлдик.

Калим сўзлар: фатх, кўз тикмоқ, ёв, довюрақ, буюк шайх, мардонавор, арқон, Қорақўл йўлбарси

Аннотация. В данной статье военные термины в произведениях о великом воине Джалалуддине Мангуберди повышают любовь к Родине в нашей юности, и в то же время нас интересуют значение и сущность военных терминов, встречающихся в текстах, и сделаны некоторые выводы об их духовном влиянии на сознание молодежи. В целом через цитаты мы убедились в том, что наш узбекский литературный язык тесно связан с историей развития нашего народа, совершенствуется и развивается.

Ключевые слова: завоевание, глазить, свирепый, храбрый, великий шейх, доблестный, верёвка, каракольский тигр

Abstract. In this article, military terms in the works about the great warrior Jalaluddin Manguberdi increase love for the Motherland in our youth, and at the same time we are interested in the meaning and essence of military terms found in the texts, and some conclusions are drawn about their spiritual influence on the consciousness of young people. In general, through quotes we are convinced that our Uzbek literary language is closely connected with the history of the development of our people, is being improved and developed.

Key words: conquest, stare, fierce, brave, great sheikh, valiant, rope, Karakol tiger.

“Чакмоқдек қисқа умри мобайнида ўзбек халқига хос бўлган Ватанга чексиз муҳаббат ва садоқат, юксак ҳарбий салоҳиятни намоён этиб яшаган Жалолиддин Мангуберди каби буюк аждодларимиз билан ҳар қанча фахрлансак, ғурурлансак, арзийди. Ишонаман, орадан йиллар, асрлар ўтади, Султон Жалолиддин ҳамиша юртимизни кўз қорачиғидай асраб-авайлаш, унга фарзандлик меҳри, иймон-этиқод билан хизмат қилишнинг ўчмас тимсоли бўлиб қолади..” Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг ушбу сўзлари, ҳамда Жалолиддин Мангуберди фаолиятини чуқур ўрганиш, уни халқ, айниқса, ёшлар ўртасида кенг тарғиб этиш зарурлигини ҳам таъкидлаб ўтганини барчамиз биламиз.

Ўзбекистон ва Туркия ҳамкорлигида суратга олинган «Мендирман Жалолиддин» деб номланган кўп қисмли бадиий сериални томоша қилиб, ҳамда ёзувчилар Кудрат Машариповнинг “Жалолиддин Мангуберди – буюк ватанпарвар саркарда” китоби, Зухра Рўзиеванинг “Дунёни ҳайратда қолдирган буюклар” тўпламидаги “Жалолиддин Мангуберди” ва “Қорақўл йўлбарси” қиссалари ва Эркин Самандарнинг “Султон Жалолиддин” романини мушоҳада қилганимизда ёш шахзоданинг довюрақлиги ва ватанпарварлигига ҳавас қилганмиз. Шу билан бир қаторда матнларда учраган ҳарбий атамаларнинг маъмуни ва моҳияти билан ҳам қизиқиб, уларнинг ёшлар онгига маънавий таъсири борасида айрим хулосалар қилдик. Умуман ўзбек адабий тилимиз ҳалқимизнинг ривожланиш тарихи билан чамбарчас боғланиб, такомиллашиб ва ривожланиб келаётганлигига иқтибослар орқали ҳам амин бўлдик.

“Мендурман Жалолиддин” сериалида шахзоданинг ёшлик пайтидаги ҳарбий муҳитга шундай баҳо берилади: “XIII асрнинг биринчи чорагида Туркистон, Эрон, Хуросон ва Ироқ худудларини камраб олган буюк Хоразмшоҳлар давлати ўша даврнинг энг қудратли икки салтанати Қорахитойлар ва Ўрийларни ҳалокат ёқасига келтирди. Шу аснода шарқий сарҳадлар орқали Чингизхон бошчилигидаги Мўғул империясига қўшни бўлиб қолди. Шимолий Хитойни босиб олган Чингизхон энди ғарбга кўз тикканини, ҳамда аввало Хоразмга таҳдид солажагини Султон Олавууддин яхши биларди. Туркий уруғларининг саркардалари аскарияти Туркон хотинга бўйсунар ва бу ҳолат Хоразмшоҳни ташвишга солар эди. Уруш довуллари гўмбирлай

бошлаганида майдонга тўнғич шахзода Жалолиддин Мангуберди чиқиб келди. Ва довурак шоҳзодани ваҳший арслонни овлаш пайтида кўрамиз...”

Кудрат Машарипов [1] нинг “Жалолиддин Мангуберди – буюк ватанпарвар саркарда” номли китоби Хоразм Маъмун академиясининг “Жалолиддин Мангуберди – буюк ватанпарвар саркарда” мавзусидаги лойиҳаси доирасида тайёрланган кенг маънода илмий - тадқиқий асар бўлиб, улуг аждодимиз, Ватан озодлиги учун курашган буюк саркарда Жалолиддин Мангубердининг ҳаёти ва фаолиятига ва у ҳақидага турли даврларда ёзилган илмий ва бадиий асарларнинг савиясига бағишланади.

Куйида эслатилган адабиётлардан олинган матнларда ҳарбий атамалар курсивда берилмоқда. Кудрат Машариповдан: “*Хоразмшоҳ ануштагинлар давлати вужудга келишидан то инқирозгача ҳарбий салоҳиятини янада яхшилаш, қўшинни ўз даврининг энг мукаммал қурол аслаҳа билан таъминлаш ва уларнинг сонини тўлдириб туриши, қўшин таъминотини узлуксиз таъминлаб туришига ҳаракат қилганлар. Дастлабки хоразмшоҳлар даврида Хоразм армияси яхши ўқиган, ҳар хил қуроллар билан қуролланган мунтазам қўшин бўлиши билан бирга, унинг қўмондонлари ҳам жангларда ўзининг жасорати ва тадбиркорликлари билан Хоразмнинг шу даврдаги душманлари билан муваффақиятли кураш олиб борганлар. Ҳатто Ҳазар ҳоқонлигининг ҳам энг сараланган гвардияси хоразмликлардан иборат бўлган. Аммо, вақт ўтиши билан Хоразмшоҳлар қўшини ўзининг жангаворлик қобилиятини йўқота бориши билан бирга ёлланма қўшинга айланиб борган. Илгариги Хоразмнинг асосий қўшин турини ташиқил қилувчи оғир қуролланган отлиқлари энди аҳамиятини йўқотди. Бу эса катта мағлубиятларга ва охир оқибат мўғуллар томонидан босиб олинишига сабабчи бўлди.*” Бу юқоридаги матннинг барчасини ҳарбий атамалардан иборат деса бўлади. Буларни ўқиб, қадимги Хоразм армиясининг муваффақиятли даврдан фахрланиш ҳиссини туйсак, юртимизни мўғуллар томонидан босиб олиниши эса ўта ачинаш ва афсусланиш ҳиссини уйғотади қалбимизда.

3. Рўзиеванинг [4] “Дунёни ҳайратга қолдирган буюклар” китобидан:

“Жалоладдин Мангуберди туғилганда унинг тарбияси *буюк шайх*лардан бири Нажмиддин Куброга топширилди. Шайх чақалокни кўлига олар экан:- машаллоҳ умрини берсин,- деди.

- *Олимларнинг олими, валий зот*, бу гўдакда нима *каромат* кўрдингиз, сизнинг чехрангиз гўдакни кўриб, ёришиб кетгандек бўлди?

- Кўрганларимнинг ҳаммасини айтмоғим дуруст эмас, аммо бу чақалок *буюк инсон*, *етти иқлимда донги* кетадиган *моҳир саркарда* бўлишига ишончим комил. Мен *билимим ва тарбиямни* имконият етганча шу гўдакка бераман,- деди аллома...”

Юқоридаги матндаги: *буюк шайх*, *олимларнинг олими*, *валий зот*, *каромат*, *буюк инсон*, *етти иқлимда донги* кетадиган *буюк саркарда*, *билимим ва тарбиямни* сўзлари мустақил ва ясалган ҳарбий атамалар ҳисобланади. Ўқувчилар ҳайрон бўлиши мумкин, ахир, бу сўзларнинг кўпчилиги оддий сўзлар-ку, нега улар ҳарбий атама бўлиб қолди деб? Жавобини тушуниш қийин эмас. Гап шундаки, матнлардаги гапларнинг мазмун ва моҳиятига қараб, уруш ва тинчлик учун курашишда ишлатилатилаётган сўзлар ҳарбий атама бўлаолади. Масалан, *буюк шайх* –сўзларини ҳарбий атама деб атадик. Чунки Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши курашишда иштирок қилмоқда. Бундай курашларда иштирок қилишда ишлатиладиган сўзлар Ўзбекистон Республикаси Тил ва адабиёт институти Кенгаши томонидан тавсия этилган “Ҳарбий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати”да(2007 йил) ҳам ҳарбий атамалиги баён этилган. Буюк шайхнинг мардановарлиги Жалолиддин Мангубердининг ўз жангчиларига берган жавобида ҳам очиқ кўнгилдан айтилган:

“*- Жанг қилиб чарчамайсиз, кун сайин кучингизга куч, ғайратингизга ғайрат* қўшилаяпти, сиз куч оладиган *манба* нима?- сўради аскарларидан бири Жалолиддин Мангубердидан. - *Устозим валий зотлардан бўлмиш* Нажмиддин Кубро мени *Ватанни севишига* ўргатдилар. Ҳар бир тупрокни *муқаддас* билиб, Ватанга *муносиб фарзанд* бўлиш учун таълим бердилар. Устознинг ҳар бир гапи мен учун ҳаётим давомида *дастуриламал* бўлиб хизмат қилди. Ёшгина йигитлар гоҳида жангни ташлаб қочади, *олийҳиммат* устозим Нажмиддин Кубро эса 76 ёшларида *ватан* учун *жанг қилиб*, *шаҳид бўлдилар*. Шайх муридларини жамлаб, *ватан ҳимояси* учун *отланишини* буюрдилар. Ул зотларнинг Ватан учун курашга бўлган чақириқлари ҳар бир йигитни жанг қилишга ундади. Асхоблар эса шайхга илтимос қилиб: “От-уловлар тайёр, агар биз билан кетсангиз яхши бўларди” дейишди. Уларга жавобан валий зот: - Мен бу ерда *шаҳид бўлам*ан, менга Хоразмни *тарк этишига руҳсат йўқ*” дедилар. Мўғуллар томонидан элчи келади у шайхга сизга *омонлик ва бойлик* берамиз, биз томонга ўтинг, дейди. Аммо *валийтарош*, яъни валийлар тарбиялаган зот бундай *пасткашликка* бормади. Эшитишимча, Нажмиддин Кубро ўлими олтидан тўттинчи кун мўғул *сарбозига ташиланиб*, бир кўли билан уни қатл этаётган мўғул

йаловининг учини ушлаб турган. Охири қўлини қирқиб, туғни олган эканлар,- Жалолиддин кўзидаги ёшни билдирмай артди. – У буюк зот “ Ё Ватан, ё шарафли ўлим!” деганларида бутун шаҳар бир қалқиб тушган экан. Менга беназир устозимнинг ”она Ватани йўлида Ватанни ҳимоя қилаётиб, шаҳодат топишини жўш айлаш Аллоҳ висолига етишмоқ ила баробардир” деган гаплари мислсиз куч-қувват беради.”

Буюк зот Нажмиддин Кубронинг мўғул босқинчиларининг катта ваъдаларига учмасдан “Ё Ватан, ё шарафли ўлим!” деган чорлови нафақат Жалолиддинга, у ҳақидаги ёзилган асарларни ўқийдиган ҳар бир замонамиз ёшларига ҳам куч-қувват бериши, шубҳасиз,албатта.

Яна шу китобдан:

“Чингизхон машварат ўтказиш учун ҳаммани йиғди.

Ўтган гал Бекчак ва Тимқур нўёнлар Жалолиддин Мангубердини “Қорақўл йўлбарси” деб, унга мағлуб бўлишганда, уларни йазокқа топширгандим. Аммо бутун кўриб турибманки, Жалолиддин Мангуберди чиндан ҳам кучлига ўхшаяпти. Саркардалар , сиз бунга нима дейсиз?

- ...

- Зоти олийлари, фикримни айтишга ижозат берсангиз – деди содиқ аскарларидан бири таъзим қилиб.

-Айтавер, қўрқма!

-Мен Жалолиддин Мангубердини жангларда кузатдим. У жангга киришар экан, бир дақиқа ҳам тиним билмайди. Унинг бобоси Тоқашдан қолган Дамашқ нўлатидан ясалган қиличчини хавода шунчалик тез ўйнатишини кўриб ҳайрон қолганман. Эрта тонгда бошланган жанг кечгача душман обдон ҳолдан тойгунча давом этаркан. Жалолиддин йўлбарсдек ўлжасига ташланади, гоҳ ўнг қанотда, гоҳ чап қанотда пайдо бўлади. Унинг панжалари жангларда қатнашавериби, темирга ўхшаб кетган. Ғалабага бўлган қатъий ишончи навкарларига ҳам таъсир кўрсатади. Балки гапларим ғалатидир, лекин Жалолиддин бу дунёнинг одамига ўхшамайди. Унга куч-қувват қаердан қўйилиб келади, билмайман, аммо афсоналарда айтилгандек ғайритабиий кучи борлигини яшираолмайман”.

Чингизхон содиқ аскарининг гапини бўлмай тинглагани ҳам Жалолиддин Мангубердига ёвузларча ҳавас қилаётганини билдирмайдими, билдиради, албатта. Саркардалари-чи? Улар ҳам лом дея олмай тургани-чи? Жалолиддиндан енгилганликларининг оқибати бу! Лекин ихлос билан жавоб берган аскарга раҳмат дейишга арзийди. У Жалолиддинни алқайдиган матндаги барча ҳарбий атамаларни “ишлатиб” гапирди.

Эндиги матнлар Эркин Самандар [3] нинг “Султон Мангуберди” романидан олинмоқда:

“– Падари бузруквор,- юмшоқ гапиришга уринарди Жалолиддин,- дангал сўзларим учун маъзур тутгайсиз, ҳали машваратда ҳам дедим, дағи айтурманким, бугунги Фармони олий салтанатни муқаррар таназзулга олиб боргай, элни пороканда айлагай. Ҳали ҳам кеч эрмас, падари бузруквор, жами лашкарни Самарқанд яқинида – Катвон даштида жамулжам айлаб, ёғий устига юрмоғимга изн бергайсиз.

Алоуддин Хоразмшоҳ ўғлидан бу сўзларни биринчи бор эшитганида унга жавоб берган, бари қўшинни жам айлашнинг ҳожати йўқлигини тушунтирганди. Фармони олийдан кейин ҳам ўз айтганидан қолмаслигидан ранжиб, одати бўйича мўйлавини бир силаб олдида:

Қайсарликни бас қил,- деди ўқрайиб, - оқимга қарши бормоқ одатингдан кеч, машваратнинг юзига оёқ босма.

Туркон хотин бошлиқ бекларнинг ғаразли фикрлари машварат ҳукми бўлибдими. Эмишки, ҳар битга қалъа ўзини ўзи ҳимоя айлосин. Яхлит бир салтанатни очкўз итнинг олдида бўлаклаб ташлашнинг ўзгинаси бу, ўйларди шоҳзода.

-Мени тўғри тушунгайсиз, падари бузруквор, вазминлик билан деди Жалолиддин,- ёғий довул янглиз бостириб келаётган асно оқимга қарши чиқмоқликдан ўзга чора бўлгайми? Бори лашкарни ўшал оқимга қарши отлантирмоқдин ўзга йўл йўқтур, ахир.

Жалолиддин бори лашкар деганда, қудратли қўшин – Самарқанддаги олтмиш минг, Бухородаги эллик минг, Урганчдаги етмиш минг аскарни назарда тутаётган эди. Оларни ягона муштга айлантirmай туриб Чингиз юмругини синдириб бўлмаслигини англамасми. Ёв ила олишмоқлик санъатин билгири, не-не шоҳанишоҳу султонларни тиз чўктирган бу муаззам зот ақлу шууру ҳали ўтмаслашган эрмас. Шундоқ экан гап нимада эрур?”

Шоҳ ва шоҳзода ўртасидаги бу суҳбатдан маълум бўладикки, отанинг машваратдаги Фармони олийси Чингизхон қўшинларининг даҳшатли кучини ҳисобга олмай қабул этилган, ҳар бир қалъанинг ҳимояси ўзига ташлаб қўйилди. Туркон Хотин бошлиқ бекларнинг ғаразли фикрларига асосан Хоразмшоҳ Олавуддин ўз ўғли Жалолиддинга бори қўшинни ишониб топширмапти. Матндаги ҳарбий атамалар бу воқеаларнинг авж олишига фаол иштирок этган...

“Оиласи Чингиз кўлига тушгани ҳақидаги хабар Султон кулоғига етди ҳамки, тўшакда бир сапчиб тушди. *Ичида бир нима узилди...*

Падари бузруквори чорлатганини эшитган асно Жалолиддин отини Абаскин сари елдирди. Келиб кўрдик, падари *сўнги нафасда ётар.*

Ота тили калимага келди:

Ўғлум! Шукрим, *дийдорлашмоқ* насиб айлади. *Зорларим Оллоҳга етибдур.* Эмди эшиттил.. *Мен адашдим.* Сенга *изн бермаганимдан кўп озурдамен.*

Ўғлум! Билғилким, мен *Чингиздин кўрқиб қочган эмасман...* Вобариг! Бул *аждаҳо ила – Чингиз ила олиш! Олиш!*

Ул кўрсинки, менда ҳам *ўғил бордур..*

Ўғлум!

Эмди, ма, ол, *шоҳлик камарини белингга бойла.*

Эмди сен ўрнимга ўринсан.

Эмди сен шоҳсан, Хоразмшоҳсан!... Ўғил сўз айтмоқ бўлди, аммо падари бузрукворнинг умр шами ўчган эди.”

Ҳа, *ичида бир нима узилган* Хоразмшоҳнинг куни битган эди. У ўғлига ишонишда адашганини айтди ва шоҳлик камарини тоширишга улгурди. Умуман бу видолашувда ишлатилган ҳарбий атамалар ота ва ўғилнинг ўзаро муҳаббати қалбларида чексиз эканлигига ишончли ишорадир. Отасининг – “Чингиз ила олиш! Олиш!” деган даъватли сўзларини шахзода улуг Ватан ҳимоясига бўлган қасамдай қабул қилди...

“Чингизхон султонни сайхонликда кўп қўшин ила кутиб турар, етиб келиши билан уни *қуршаб олмоққа шай эди.* Унинг мақсади не қилиб бўлса-да *Хоразмшоҳнинг бу қайсар, исёнкор ўғлини* тириклайин кўлга туширмоқ, терисини шилиб хумордан чиқмоқликдир. Аммо кутишдан тоқати тоқ бўлган *ҳақон Жалолиддин устига ўзи қўшин тортди...* Юзма- юз келмоқлик иккаласининг ҳам мақсади эди. Улар *жанггоҳда* бир-бирига рўбарў бўлдилар...*Кўзлар ҳужумидан кейин қличлар ёлқини* бошланди. Биринчи *зарбадаёқ Чингизхон ўз қўлининг силтаниб кетганини* сездди. Кўп ўтмай толиқиб қолаётганини ҳис қилди. Шундай бўлса-да, *нўёнлар мададини* рад этиб, Жалолиддин *қиличига қилич ураберди.* Бу *Қорақум йўлборсини* танҳо ўзи ушлаб олмоққа қасд этгани боис шерикларидан ҳеч бирини бўлажак *ғалабага даҳлдор* қилишни истамас эди. Охири Жалолиддин унинг *қиличига шундай бир зарб билан қилич солдики,* қуроли илгидан қандай чиқиб учиб кетганини сезмай қолди ҳақон. Уч нўён дарҳол уни ўраб *ҳимояга олишди.* Султон шунда белида тайёр арқонни *зарб билан ҳақон боши узра отди.* Мўлжал аниқ олинган эди, арқон тўппа-тўғри ҳақоннинг бўйнига бориб тушди. Аммо ҳақон жон ҳолатда қўлини томоғига олиб боришга улгурган эди.

- *Чингиз қочди!*

- Қочди? Қайга қочди?

- Тумтарақай қочди. *Бўйнига солинган арқонни ўлиб-тирилиб ечди-да, ура қочди.* Султон они *қувлаб кетмиш.* Чингизхон *қочиб борар, Жалолиддин қувиб.* Ора масофа тобора қисқарар. Ора юз кадам. Эллик кадам. Ана шунда...*минглаб мўғул лашқари пистирмадан отилиб чиқиб,* Қорабайирнинг йўлини тўсди. Тўрт томондан ўраб олина бошлади. Энди Чингизхон от бошини орқага – Жалолиддин сари бурди. *Чингиз ҳийла ишлатмоғини* нечун ўйламадим, деган ҳаёл кечди Султон кўнглидан. Бу ҳаёлни бўлар иш бўлди, деган фикр босди. *Чингизни тутмоқ, бўғиб ўлдирмоқ жадали ўрнини қуришовни ёриб чиқмоқлик ишддати эгаллади*” ва у Қорабайирнинг ёрдами билан *қуришовларни ёриб чиқди.* Қорабайир дарё томон елди. Отлар унга ета олмади. *Чингизхон онг-тонг бўлиб қолди.* Қорабайир дарё қирғоғига етгач *чавандози билан бирга ўзини сувга отди.* Шунда Чингизхон ўзига келиб, ҳаётида биринчи марта бўлса керак кўнглида ҳавас уйғонди ва ўғилларига қараб деди: - *ўғлинг бўлса Жалолиддиндай бўлса экан!*”

Эркин Самандарнинг романдан олинган юқоридаги матнларда асосий икки атама *Чингизхон* ва *Жалолиддин* ҳарбий атамалари маънавий моҳияти жиҳатидан бир-бирига қарама-қарши образлардир. Чингизхон ёвуз босқинчи, нафақат ўзини енгган шахзодани, ҳатто Хоразм аскарларининг ҳам битта қўймай терисини шилишни ҳавас қилади. Жалолиддинга келсак, унга ўз хизматини бағишлаган замондоши Ан-Насавийнинг ёзишича:” у мард, жасур жангчи, олийжаноб ҳукмдор, илм-фан ҳомийси бўлган ва адолатга таяниб иш кўрган [5]”. Чингизхоннинг Жалолиддиндай ўғилни ҳавас қилиши эса табиий дақиқалик ҳолатдир.

Мақоламиз хулосасида Хоразмшоҳ Мангубердиннинг кейинги ҳаёти ва фаолияти ҳақида Қудрат Машариповнинг машҳур китобидан олинган куйидаги муҳим иқтибосни келтириб ўтамыз: “Жалолиддин Мангудерди шундай бир оғир вазиятда, Ватан ва халқ эрки учун курашиб, мўғулларга қарши 11 йил давомида кураш олиб борди. 14 маротаба мўғулларга қарши от суриб,

унинг 13 тасида ғолибликни қўлга киритди”. Ҳа, тарихимизда ёш шахзоданинг мардлик ва матонат кўрсатганидан завқланмай ва фахрланмай бўлмайди. Инсонларнинг бирон ҳаракат ё муносабатдан завқланиши ё фахрланиши давом этаверса ижобий ҳолат бўлиб, бу ҳиссиёт севгига олиб бориши табиийдир. Қаранг-а, буюк аждодларимиздан Мирзо Улуғбек айтганидай буюкларнинг буюги бўлган жангчи Мангуберди ёш бўлишига қарамасдан Ватан ва халқ эрки учун мўғуллар билан 14 марта курашиб, 13 тасида ғалаба қилган! Шундай жангчини Ватан ҳам, бутун халқ ҳам, ёшлар ҳам севади, албатта. Ва матнларда ишлатилган ҳарбий атамаларнинг ёшларнинг ватанпарварлик туйғусини мустаҳкамлашда қўшган ҳиссаларини алоҳида таъкидлашни истардик.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қудрат Машарипов, Жалоладдин Мангуберди – буюк ватанпарвар саркарда, Тошкент – 2009 “Наврўз” нашриёти
2. Эркин Воҳидов, Ўзбекистон қаҳрамони, халқ шоири. Иброҳим Ҳаққулов, “Занжирбанд шер қошида”, 7-бет, Тошкент, “Юлдузча”, 1989
3. Эркин Самандар “Султон Жалолиддин” Ғофур Ғулом нашриёти, Тошкент-2007
4. Зухра Рўзиева, “Дунёни ҳайратга қолдирган буюклар”, Тошкент, 2022
5. Ан-Насавий-замондоши “Султон Жалолиддиннинг ҳаёт тафсилоти” асари
6. “Фасоҳат – шеъринг нутқ гузаллиги, унинг хос, инжа қонун қоидалари”. Ботирхон Акрам “Фасоҳат мулкининг султони”, Тошкент “Ўзбекистон” 1991

УЎК 398

ЎЗБЕК ХАЛҚИ ИЖОДИЁТИДА ДОСТОНЧИЛИК МАДАНИЯТИ Б.Ғ.Рахмонов, ўқитувчи, ТИҚХММИ Миллий тадқиқот университетининг Қариш Ирригация ва агротехнологиялар институти, Қариш

Аннотация. Мазкур мақолада достонларни ижро этадиган бахшилар ва уларнинг ҳаёти, турмуш тарзи билан боғлиқ касб корлари, бахши сўзининг маъноси, Ўзбекистонда бахши қўшиқ ва достонларни ёддан қуйловчи, айтувчи, авлоддан- авлодга етказувчи санъаткор эканлиги, бахши сўзи баъзан шаман маъносида ҳам қўлланилганлиги, достончилар, достон айтувчиларни эса юзбоши, соқи, санновчи, жирова деб номланганлиги билан боғлиқ этнографик маълумотлар ёритиб берилган.

Калим сўзлар: этнология, этнография, фольклор, достон, фольклор факти, миф, ҳомий, халқ турмуш тарзи, халқ оғзаки ижодиёти, анъана, урф-одат, маросим, ислом, дин, образ, мотив, эътиқод.

Аннотация. В данной статье описаны бахши, исполняющие эпосы, и их профессии, связанные с их жизнью и образом жизни, значение слова бахши, тот факт, что бахши – это артист, поющий и декламирующий песни и былины по памяти, и передающий их из поколения в поколение, что слово бахши иногда употребляется и в значении шаман, сказителей, сказителей и выделены этнографические сведения, связанные с именами старосты, соки, становчи, жирова.

Ключевые слова: этнология, этнография, фольклор, эпос, фольклорный факт, миф, покровитель, народный быт, фольклор, традиция, обычай, обряд, ислам, религия, образ, мотив, поверье.

Abstract. In this article, bakhshis who perform epics and their professions related to their life and lifestyle, the meaning of the word bakhshi, the fact that bakhshi is an artist who sings and recites songs and epics from memory, and transmits them from generation to generation, that the word bakhshi is sometimes also used in the sense of shaman, storytellers, storytellers and the ethnographic information related to the names of the headman, soki, stanovchi, and jirov are highlighted.

Keywords: ethnology, ethnography, folklore, epic, folklore fact, myth, patron, folk life, folklore, tradition, customs, ritual, Islam, religion, image, motive, belief.

Ўзбек халқининг бой ва бетакрор фольклор асарлари, хусусан достонлар “бизга инсонпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишига, ўз юртимизни, оиламиз кўрғонини кўриқлашга, дўсти ёримизни, ор-номусимизни, ота- боболаримизнинг муқаддас мазорларини ҳар қандай тажовуздан химоя қилишга ўргатади” [1]

Ўзбек фольклоршунослигида достончиликнинг муҳим жихатлари таҳлил этилган. Бу санъатнинг ўзига хослиги, ривожланиш қонуниятлари, техникаси, бадиияти ҳақида қимматли фикр-мулоҳазалар кўрсатилган асарлар ва бошқа ўнлаб тадқиқотларда кўпроқ Самарқанд, Бухоро ва Хоразм анъанавий достончилиги материаллари асосида олиб борилган ҳолда қадимдан мавжуд бўлган Жанубий Ўзбекистон достончилиги ва бахшилари маҳорати жуда кам ёритилган. Мустақиллик йилларида “аввал амалга оширилган тадқиқотларни янгидан баҳолаш илгари

мутлақо ўрганилмаган ёки тадқиқ этишга монелик қилинган даврлар, мавзулар, асарлар ва ижодкорлар фаолиятини ўрганиш ҳамда уларни зудлик билан илмий муомалага киритиш каби масалаларни таҳлил-тадқиқ қилиш биринчи ўринга чиқди” [2].

Ўзбек миллатининг бебаҳо хазинаси ҳисобланган бахши ва дoston этнотопонимларига бир-бирини тўлдирувчи бўлиб, уларнинг мазмунан ҳам бир-бирини тўлдириб бориб, ўз мазмун ва маъносини асрлароша миллий жиҳатдан бойитиб келмоқда. Этнотопоним луғати таҳлилига эътибор берилса; “Бахши (бахси, бақси) сўзи луғатларда туркий сўз бўлиб, мураббий ва муаллим маъноларини англатади, умуман, тарбиячи, етакчи, йўлбошчи каби талқинлар ҳам унда мужассам [3]. Шунингдек, халқимиз қалбида алоҳида ўрин олган дoston атамаси кенг қамравга эга назм ва насрдан ташкил топган катта ҳажмли асар, қаҳрамонлар силсиласи, воқеалар ҳалқаси узвийлиги ва ўзаро ҳамоҳанг боғланиши билан диққатлидир. Ўзбек халқининг миллий ифтихори бўлган Алишер Навоий аслида ижодни баён этишда сўз воситаси орқали бахшиёна усулда атрофдагиларга баён этган, унинг ижодида ҳар бир нарса яхшиликга бағишланган. албатта ўзининг ижобий натижасини беришини халқга тушуниришга куч бағишда этган. Унинг ижодида инсон, ақл-идрок, одоб, меҳнат, бурч, маъсулият, ўз сўзида туриш, илмга илҳом бериш, одамларни эртанги кунга ишонтириш, кулфат, жаҳолат, имонсизлик, хиёнат албатта эртага чекиниши ёки мағлуб бўлишини дostonларда афсонавий, қиёсий қиёфалар ҳамда халқ орзу-умид қилган қаҳромонларни ору-номуси, ўз халқига садоқати билан эришиши мумкинлигини сингдира олган. Масалан, Алишер Навоий “Сабъаи сайёр” достони ўн биринчи бобининг сарлавҳасига эътибор қилинг: “Шоҳ Баҳром достониға шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга муртакиб бўлмоқ ва ул дostonда тағйир ва табдил воқеъ бўлгоннинг узрин қўлмоқ...” [4]. Алишер Навоий дoston атамасини айни шу ўринда “Шоҳ Баҳром достони...” деганда “Шоҳ Баҳром қиссаси...” яъни дostonдан мурод қисса бўлиб, ривоят ва афсона маъноларига ҳам ишора мавжуд. Демак бахши ва дoston ёки бахшичилик ва дostonчилик атамалари уйқаш маъноларни талқин этиб, эл ҳурматига сазовор бахши ҳамда эл қалбига етиб борган дoston тарзида олқишлар оламида устувор мақом эгаллаган.

Ўзбек халқи миллий оғзаки ижодида бахшичилик ва дostonчиликнинг маънавий қадриятларимиз бевосита этнография билан тўлиқ боғлиқ бўлиб, бахши ижодидаги ҳир бир сўз қандай йўналишда баён қилинмасини халқ урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари ва маросимларини қайси бир соҳасини талқини этмасин у албатта этнологик таҳлиллар билан боғлиқдир.

Этнографик тадқиқотлар жараёнида шу нарса маълум бўлдики, дostonлар бахшиларни синовлардан ўтказган, бахши бўлиш ҳам табиий қобилият ҳам катта меҳнат эвазига бевосита боғлиқ бўлиб, халқни ишонтириш учун сўз ва дўмбира қуввати бир-бирини тўлдирган. Акс ҳолда халқ бахши бўлиш илинжида юрганларни даврага қабул қилмаган. Тадқиқотлар давомидаги энг муҳим нарса шу бўлдики, бахшилар сокинлик, жим-житлик, камгаплик, кўз қарашларни фақат дўмбирага қартаоладиган, кўйни кетма-кетлигини бевосита сўзлар кетма-кетлигига боғлаш усулига ҳамиша уйғунлаштирадиган ҳолда ижро усулини қўллаганлар. Бахши ижодга киришиш жараёнида атрофни унитган, бутун куч-ғайратини сўз ва дўмбира нуқталарига қаратган, у қўйлашга тушганда фақат адолатни, шуқуруналикни, диёнатни, холисликни, камтарликни, сахийликни, қўрмасликни, шижоатли бўлишни ўзига қалбдан сингдирган. Унинг оҳангларида инсонни умидсизликдан олиб чиқиш, ақл-куч бирлашса албатта ғалабага эришиш мумкинлиги ишонтириш ғояси билан ожизларни қувватга киритган, дармонсизларга дармон берган, касалларга шифо ато этиб, яшашга бўлган умидни инсонлар онгига руҳ билан киритган.

Миллий халқ оғзаки ижодини ўзида муъжассам этган дostonларни, термаларни ва айтушувларни ўзида акс этган кўйловни амалга оширган бахшининг халқимиз ўз талқини бўйича шоир, созчи, созанда, соқи, сановчи, юзбоши, халфа, жиров, жирчи, оқин, охун ва бошқалар [5]. Шундан уларни Жолмон бахши, Жоссоқ шоир, Йўлдош шоир, Биби шоира, Шерна юзбоши, Хонимжон халфа, Қурбон созчи, Қодир созчи, Ҳайбат соқи ва бошқа номларда аташган. Улар элнинг, улуснинг сеvimли кишилари бўлган, уларга доимо эъзоз ва эҳтиром изҳор этилган, улар туфайли тўйларга, йиғинларга, сайилларга, базмларга файз кирган. Бахшилар ижросидаги “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Кунтуғмиш”, “Рустамхон”, “Муродхон”, “Мискол пари”, “Ҳасанхон”, “Авазхон”, “Равшан”, “Интизор”, “Эрали”, “Ойсулув” ва бошқа кўплаб шу каби дostonлар эл ардоғига сазовор этилган. Дostonлар – халқнинг тарихи, эл-улус ўтмишининг баёни, орзу-армонлар кечмиши, бир сўз билан айтганда халқ тарихининг кўшиғи, тақдирининг оҳанги, қисматининг мунгли мусиқаси, келажакнинг шодон яллasi. Бахшилар эса ана шу халқ тарихининг куйчиси, тенгсиз ҳофиз, туғрироғи, аждодлар ва авлодлар ўртасидаги олтин занжир, тарихни

тарихга оғзаки кўчирувчи, тарихни тарихга муҳрловчи, тарихни тарихда қолдирувчи моҳир ижодкор.

“Алпомиш” туркий халқлар ижтимоий ҳаёти билан чамбарчаслиги янада мароқли, дostonнинг ўзбек, қирғиз, қозоқ, қорақалпоқ, татар, бошқирд ва Олтой ўлкаси каби улкан заминда тарқалганининг ўзи ҳам бунини тўлиқ тасдиқлаб турибди. Бу хил ҳодиса “Тўрўғли” туркум дostonларга ҳам тааллуқли, дoston ўз миқёси жиҳати билан Марказий Осиё ҳамда Кавказ халқларидан Азәрбойжон, Арман, Грузин ва ҳатто Туркия ва Эрон сингари кенг ҳудудда тарқалган.

Бахшичилик санъати илк бор мамлакатимизнинг жанубий ҳудудларида шаклланиб, қадимий Термиз туманидаги Айритом археологик обидасидан топилган оқ фризда ишланган созандалар, унда уд, арфа ва чилторларни акс этиши бунган асос бўлади. Чунки ушбу санъат асари ўзининг қадимийлиги, унинг ноёблиги, асл нусхаси эканлиги билан бирга бутун маҳоратини ишга солиб қўй чалаётган созандаларнинг маънавий қобилияти мусиқа билан боғланганлиги баён қилинган. Ушбу жараён мамлакатимизда илк мусиқага асос солинганлиги, унинг заминиди халқнинг орзу- умидлари, хушёрлиги, оғоҳлиги, меҳнатсеварлиги, мардлик ва жасурлиги, севги- вафога содиқлиги, каби хислатлари муъжассам бўлганлиги қайд этилади. Этнологик тадқиқотлар жараёнида олиб борилган дала кузатувлари жараёнида жанубий ҳудудлардаги бахшичилик мусиқа услуби мазкур ҳудудда яшаётган халқнинг этник таркиби, келиб чиқиши, шароитлари ушбу услубнинг ўзига ослиги билан бегилайди. Жумладан, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари ўзбек аҳолисининг кўпчилик қисми азалдан ярим кўчманчи ҳаёт кечириб, ушбу турмуш тарзи билан боғлиқ ичида бахшилар қўшиқлари салмоқли ўрин тутди. Жумладан, мамлакатимизнинг бошқа минтақаларида кам учрайдиган бахшилар томонидан қўйланган “соғим қўшиқлари” (“Хўш-хўш”, “Турей-турей”, “Чурей-чурей”) соғилаётган жониворларни тинчлантириш, эркалаш ва уларни ййдириш мақсадларида кенг қўлланилади. Шунингдек, асосий анъанавий хўжалик бўлган деҳқончилик билан боғлиқ бахшилар томонидан ижро этилган қўшиқлар эса ер ҳайдаш (“Қўшчи қўшиғи”, “Шох мойлаш”, “Қўш ҳайдаш”), ҳосилни ўриш (“Ёзи”), хирмонда буғдой ёки арпани янчиш (“Майда”), баҳор келиши (“Наврўз” ва бошқалар) пайтларда қуйланади. Айниқса, қадриятлар, маросимлар билан боғлиқ ижтимоий-маиший турмуш тарзига оид бахшилар томонидан ижро этилаётган “қарсақ” (“бешқарсақ”) давра ўйин қўшиқлари машҳур. Анъанавий мусиқа чолғулари эса асосан бахши чўпонлар ижодига хос сибизга, ғажир най, лапарчи аёллар томонидан кенг қўлланиладиган чанг қўбиз, бахшиларга жўр бўлган дўмбира (яқин ўтмишда-қўбиз) билан чегараланган. Мусиқа ҳаётида бошқа ҳудудлардан фарқли ўлароқ жанубий ҳудудларда бахши-шоирлар ва дўмбиракаш бахшилар асосий ўрин тутди. Жанубий ҳудудларда кенг тарқалган чорвачилик хўжалик ҳаётини ўзида акс эттирувчи чўпонлар меҳнати билан боғлиқ чолғу қуйлар (“Чўпонча”, “Қўйларни судраш”, “Қўйларни ййиғиш”, “Чўпонни чақириш” каби), дoston қуй (“Бахши қуй”) лар кенг тарқалган.

Тарихий-этнографик тадқиқотларига қараганда, дастлабки диний тасаввурлар мифология билан боғлиқ бўлиб, халқ ижодининг турли жанрларида, айниқса, афсона ва ривоятларда, эртақ ва дostonларда, ҳатто халқ ўйинлари ва рақсларида сақланиб келган. Масалан, ўзбекларда нишонладиган мавсумий сайилларда, Наврўз, “Лола” ва “Қизил гул” халқ байрамларида ижро этиладиган қуй ва рақсларда сеҳргарлик ва тотемистик тасаввурларнинг элементлари ёрқин намоён бўлади. Масалан, Хоразмда ўтказиладиган байрам сайилларидаги ўйин-кулгилар, ёр- ёрлар, қўшиқ айтишлар, кичик жанрдаги халқ оғзаки драмалари, “чағаллоқ” ва “сулгин” ўйинлари ва ҳатто машҳур “лазги” рақсида тотемистик ва сеҳргарлик тасаввурлари билан боғлиқ элементлари аниқ сезилади. Айниқса, “чағаллоқ” ўйини пантомимасида раққоснинг балиқчикушнинг балиқ тутиш пайтидаги ҳаракатларини дўппи ёки пиёла атрофида бўйинини чўзган ҳолда икки қўлини қанот қилиб, пирпиратиб, кушдай овоз чиқариб, ҳаракат ва имо- ишоралар билан ифодалаши ибтидоий- тотемистик руҳдаги рақсларни эслатади [6].

Қадимги туркийларнинг диний эътиқодлари ва уларнинг халқ оғзаки ижоди намуналарида акс этишини таҳлил этиш жараёнида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

Қадимги туркий халқлар узок тарихий ўтмишида кўп диний ақида ва таълимотларга эътиқод қўйдилар. Шу сабабли ҳам уларнинг исломгача бўлган даврдаги диний эътиқодларини фақат бир дин таъсири ёки қобиғида тасаввур этиб бўлмайди. Аҳамиятли томони шундаки, туркий халқларнинг ҳар бир диний эътиқоди ҳамда маросимлари уларнинг оғзаки, кейинчалик ёзма адабиётида ҳам ўз ифодасини топди.

Хулоса шуки, дostonларни ижро этадиган бахшилар ва уларнинг ҳаёти ва турмуш тарзи билан шуғулланиш жараёнидаги таҳлиллардан келиб чиқиб, бахши сўзининг маъноси мўғулча ва бурятча бахша, бағша – устод, маърифатчи; санскритча бхикшу – қаландар, дарвеш деган маънони

беради деб изоҳланади. Ўзбекистонда кўшиқ ва дostonларни ёддан куйловчи, айтувчи, авлоддан-авлодга етказувчи санъаткор. Бахши сўзи баъзан шаман маъносида ҳам қўлланади, умуман, дostonчилар, дoston айтувчиларни эса юзбоши, соки, санновчи, жиров деб атайдилар.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҲХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Алпомиш” дostonининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимида сўзлаган нутқи // “Ўзбекистон овози” газетаси, 9 ноябрь 1999. № 32.
2. Мирзаев Т. Ўзбек филологияси янги боскичда // Ўзбек тили ва адабиёти. 2003.-№ 4.- Б.31.
3. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 82.
4. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 10 –том. Хамса. Саъаи сайёр. – Тошкент: Фан, 1992. –Б.72.
5. К.Имомов, Т.Мирзаев, Б.Саримсоқов, О.Сафаров. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. –Б. 227–232.
6. Турсунов С., Пардаев Т., Махмадийрова Н. Сурхондарё – этнографик макон. – Тошкент: Академнашр, 2012. –Б. 93.

УЎК 811

ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИНГ КОННОТАЦИЯНИ ИФОДАЛАШДАГИ ЎРНИ

С.А.Раҳматова, докторант, Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада тилнинг экспрессивлик хусусиятини акс эттирувчи ҳодиса бўлган коннотация ва унинг ўзига хос хусусиятлари, вазифалари ҳамда унга ёндош бўлган ҳодисалар ҳақида атрофлича сўз юритилади. Шу билан бирга, унинг инсон ҳиссиётларини намоён қилувчи эмотивликдан фарқи ва ўзаро боғлиқликлари кўрсатилади. Фонетик, лексик ва грамматик бирликлар орқали коннотациянинг ифодаланиши мисоллар ёрдамида ёритилади.

Калим сўзлар: коннотация, экспрессивлик, эмотивлик, ҳиссий муносабат, денотатив маъно, коннотатив маъно

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается коннотация, которая представляет собой явление, отражающее выразительность языка, а также ее специфические особенности, функции и связанные с ними явления. При этом показаны ее различия и взаимосвязи с эмоциональностью, проявляющей чувства человека. Выражение коннотации через фонетические, лексические и грамматические единицы поясняется с помощью примеров.

Ключевые слова: коннотация, выразительность, эмоциональность, эмоциональное отношение, денотативное значение, коннотативное значение

Abstract. In this article, the connotation which is a phenomenon that reflects the expressiveness of the language, its specific features and functions are discussed in detail. Apart from this, its difference and interrelationships with emotionality, which shows human feelings, are shown. The representation of connotation through phonetic, lexical and grammatical units is illustrated with the help of examples.

Key words: connotation, expressiveness, emotionality, emotional attitude, denotative meaning, connotative meaning

Коннотация тилнинг экспрессивлик хусусиятини акс эттирувчи ҳодисадир. Коннотация тил бирликлари орқали нутқда намоён бўлишига кўра тил ва нутққа хос хусусиятларни қамраб олади.

Коннотация инсон ҳиссиётларини намоёиш қилувчи эмотивликдан фарқ қилади, аммо бу икки ҳодиса ўзаро боғлиқ ва нутқда кўпинча бирга воқеаланади. Коннотация тил бирликларининг таъсирчанлик хусусиятини акс эттирса-да, асосий ҳолларда ҳиссий муносабат фонида реаллашувига кўра эмотивлик ҳодисаси билан бевосита алоқага киришади.

Инсоннинг ҳиссий муносабати акс этган нутқи, албатта, таъсирчан бўлади. Бундай вазиятда коннотация эмотивлик билан бирга намоён бўлади. Айрим тилшунослар мана шу жиҳатни инобатга олиб, коннотацияни ҳиссий муносабат ифодаловчи тил ҳодисаси сифатида талқин қилишади. Жумладан, В.И.Шаховскийнинг қайд этишича, “коннотация мантикий-предметлик номинациясига ҳамроҳ бўлган, ном объекти ёки унинг муайян белгисига нисбатан билдирилган сўзловчининг ҳиссий муносабатидир” [1].

С.В.Марченко эмотивлик ва экспрессивликнинг бирга намоён бўлиши, аммо айнан категориялар эмаслигини эътироф этган ҳолда уларнинг алоқаси сўзнинг коннотатив компонентлари реаллашувида аниқланишини қайд этади. Олиманинг фикрича, эмотивлик коннотациянинг компоненти бўлиши мумкин. Экспрессивлик – бу сўзнинг бир-бирига таъсир кўрсатувчи ҳамда умумийликка бирлашувчи эмотивлик, интенсивлик, образлилик каби коннотатив компонентлари орқали ҳосил бўлувчи хусусиятидир [2].

Таъкидланганидек, коннотация асосий ҳолларда эмотивликнинг ифодаланиши фонида юзага чиқади. Аммо бу коннотация ифодаланган гапларда доимо инсоннинг ҳиссий муносабати,

эмоциялари акс этади дегани эмас. Масалан, мулоқот жараёнида “*Эшикни ён*” ахборотини “*Эшикни ёпасанми?*” сўроқ гапи орқали баён қилиш мумкин. Бунда буйруқ характеридаги ахборотни сўроқ гап орқали ифода этиш орқали таъсирчанликка эришилади. Натижада сўроқ гап коннотацияни ифодалашга хизмат қилади. Аммо сокинлик билан айтилган мазкур сўроқ гапда нутқ эгасининг ҳиссий муносабати сезилмайди. Албатта, бундай вазиятда гап интонацияси ҳам муҳим ўрин тутаяди. Ушбу гапнинг оҳангини ўзгартириш орқали ҳиссий муносабат (эътироз, ғазаб кабилар)ни ифодалаш ҳам мумкин.

Бундан маълум бўладики, коннотация эмотивлик ёнма-ён юрса-да, у билан айнан ҳодиса эмас. Эмотивликни коннотациянинг муайян компоненти сифатида баҳолаш ҳам унчалик тўғри эмас. Бу ўринда коннотация билан алоқадор *экспрессивлик* ва эмотивликни англатувчи *эмоционаллик* тушунчаларини фарқлаш лозим бўлади. *Экспрессивлик* тушунчаси анъанавий тарзда тил бирликлари орқали намоён бўладиган нутқнинг таъсирчанлик, ифодалилик белгисини англатса, *эмоционаллик* деганда ҳиссий муносабатнинг ифодаланиши тушунилади. *Экспрессивлик* бирвақтда нутқий таъсир кўрсатиш жараёнини ҳам қамраб олади. *Экспрессивлик* тилнинг барча сатҳларида намоён бўлса, *эмоционаллик*нинг асосий ифода бирлиги инсоннинг ҳиссий ҳолати, унинг эмоцияларини ифодаловчи махсус лексемалар саналади. Эмотивлик ва *экспрессивлик*нинг фарқли белгиларини инобатга олган С.В.Марченко эмотивликни семантик категория, *экспрессивлик*ни эса стилистик ҳамда умумматний категориялар таркибига кирувчи алоҳида категория ҳисоблайди [2]. Бизнингча, *экспрессивлик*ни коннотативликни акс эттирувчи прагматик категория сифатида баҳоланиши мақсадга мувофиқ. Зеро, коннотация тил бирликларининг *экспрессивлик* хусусиятини акс эттирувчи прагматик ҳодисадир.

Эмоционаллик *экспрессивлик* умумий ва хусусий белгиларга эгаллиги ҳамда нутқда бири бири билан боғлиқликда юзага чиқиши сабабли тилшуносликда бу икки категория кўпинча *экспрессив-эмоционаллик* термини остида бирлаштирилиб, тадқиқ этилганлиги кўзга ташланади. Бундан маълум бўладики, тилшунослар бу икки категория бўйича яқдил фикрда эмаслар. *Экспрессивлик* категориясининг *эмоционаллик* категорияси билан алоқаси, уларнинг ўзаро мувофиқлашуви масаласи бўйича ханузгача сўнгги хулосага келинмаган.

Маълумки, ҳар бир инсон воқелик ҳақида шунчаки ахборот бермайди, воқеликни таъсирчан ифодалаш жараёнида унга ўз баҳосини билдириб ўтишга ҳаракат қилади. Бундай вақтда коннотацияга субъектив баҳо ҳамроҳлик қилади. Масалан, “*Эҳ, қани энди ҳаммаси сен айтгандай яхши бўлса!*” гапи орқали “*Ҳаммаси сен айтгандай яхши эмас!*” ахбороти таъсирчан ифодаланган. Шу билан бирга ушбу гапда нутқ эгасининг тушқун кайфияти, воқеликка салбий муносабати сезилади. Демак, бундай гапларда коннотация, эмотивлик ва баҳо категориялари бир вақтда бир синтактик структура орқали намоён бўлади.

Англашиладики, коннотация эмотивлик, баҳо муносабати каби ёндош ҳодисалар билан боғлиқ ҳолда воқеланади. Шунга кўра айрим тилшунослар эмотивлик ва баҳо муносабатини коннотациянинг таркибий компонентлари сифатида баҳолашади. Жумладан, М.С.Пестованинг таъкидлашича, баҳолаш структураси коннотациянинг компоненти сифатида субъектнинг эксплицит ёки имплицит баҳоси, шахс ёки жамият томонидан тақдим этиладиган, уларнинг нуктаи назаридан бериладиган баҳо, баҳолаш объекти (шахс, предмет ёки ҳодиса), баҳоланувчи элемент, шунингдек, баҳолаш шкаласи ва баҳо стереотипларини қамраб олувчи “қайта ҳисоблаш нукта”си ҳисобланади [3].

Коннотация тилнинг нутқий таъсир кўрсатиш вазифасини ҳам акс эттиради. Коннотатив бирликлар таъсирчанликни ифодалаш фонида тингловчига ҳиссий таъсир кўрсатиш, унда турли жавоб реакциялари, эмоцияларни ҳосил қилиш вазифасини бажаради. Коннотация эмотив характерда бўлганда тилнинг бу вазифаси янада ёрқин кўзга ташланади.

Коннотация нутқда тилнинг фонетик, лексик, грамматик, интонацион воситалари орқали ифодаланади. Шуниси характерлики, ўзбек тилидаги айрим лексик бирликларда коннотация сўзнинг луғавий маъно компонентидан ўрин олади. Хусусан, салбий ёки ижобий баҳо муносабатини ифодаловчи бўёқдор сўзларда денотатив маъно билан бирвақтда коннотатив маъно ҳам мавжуд бўлади. Масалан, *қилтириқ*, *бақалоқ*; *тентак*, *аҳмоқ* сўзлари луғавий маъносида муайян кишиларнинг ташқи кўриниши, характериға хос сифатларни англатувчи денотатив маъно билан бирга салбий баҳо билан уйғунлашган коннотация ҳам ифодаланади. Аммо *озгин*, *семиз*; *ақлсиз*, *беақл* сўзларида баҳо муносабати мавжуд эмас, бу сўзлар тўғридан-тўғри салбий характердаги белгини номлаш вазифасини бажаради. Бу ҳолат айрим типдаги лексик бирликларда коннотатив маъно доимий белги сифатида мавжуд бўлишини асослайди.

Ўзбек тилида шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар нутқ жараёнида коннотатив маънога эга бўлади. Нутқ эгаси фикрини таъсирчан баён қилиш ёки нутқ объектига баҳо муносабатини

билдириши орқали таъсирчанликка эришишни кўзлаганда лексик бирликка коннотатив маъно юклайди. Натижада бу бирлик коннотацияни ифодалаш вазифасини ҳам бажаради. Масалан, инсонга нисбатан кўчма маънода қўлланган *шайтон*, *иблис* сўзлари фикрни таъсирчан ифодалаш билан бирга, нутқ эгасининг бундай инсонларга салбий муносабатини ҳам акс эттиради. Ёки эркалаш грамматик маъносини ҳосил қилувчи *-жон*, *-хон*, *-ой*, *-бой*, *-бек* аффиксларининг шахс отлари, киши исмларига қўшилиши натижасида ҳосил бўлган *ойижон*, *болажон*, *акахон*, *укахон*, *Нарғизаой*, *Каримбой*, *Алишербек* сўзлари шахсни англатиш билан бирга эркалаш, ҳурмат маъноларини ифодалаб, коннотатив бирликка айланади. Шу билан бирга, нутқ эгасининг ижобий муносабатини акс эттиришга хизмат қилади.

Англашиладики, коннотация баҳо муносабати категорияси билан ҳам бевосита боғланади. Нутқ эгаси воқеликка салбий ёки ижобий баҳосини билдиришда тил бирликлари коннотатив вазифа юклайди ёки унинг бу вазифасидан фойдаланиб, нутқининг таъсирчан бўлишига эришади. Бундай вақтда коннотация баҳо муносабати категорияси билан бевосита боғланади.

Хулоса қилиш мумкинки, лексик бирликларда икки турдаги коннотация кузатилади: 1) лексик бирлик луғавий маъно компонентида табиий равишда мавжуд бўлган коннотация; 2) лексик бирликка нутқ эгаси томонидан юклатилган коннотация.

Айрим тилшунослар лексик бирликларга нутқда коннотатив маъно юкланишини инобатга олган ҳолда коннотацияга таъриф беришда лексик бирликларнинг мана шу белгисига таянишади. Масалан, С.Махсумованинг фикрича, “Коннотация тил бирлигининг қўшимча маъно компоненти бўлиб, у орқали нутқнинг эмоционал-экспрессивлиги таъминланади ёки нутқ субъектининг баҳо муносабати юзага чиқарилади. Бунда коннотация нутқ субъектининг руҳий ҳолатини, баҳо муносабатини очиб беришга хизмат қилувчи семантик-прагматик аспект сифатида намоён бўлади” [4]. Аммо коннотация ҳар қандай тил бирлигининг қўшимча маъно компоненти бўла олмайди. Қачон бу бирликка коннотатив маъно юклатилсагина, у қўшимча маънога эга бўлади.

Маълумки, фонетик бирликлар, масалан, унли ёки ундош товушлар коннотатив маъно ташимайди, аммо улардан нутқда коннотативликни ифодалашда фойдаланиш мумкин. Жумладан, сўз таркибида келган унли товушни чўзиб талаффуз қилиш, ундошни иккилантириш орқали шу сўзга коннотатив маъно юкланади. Бундай ҳолатда товуш эмас, балки сўз таъсирчанлик белгисига эга бўлиб, коннотатив бирликка айланади. Масалан, *узун* сўзи таркибидаги у унлисини чўзиб талаффуз қилишда (*уз –у –у – н*) нафақат бу сўзнинг белги даражаси ортади, балки талаффуздаги оҳанги ўзгариб, таъсирчанлиги таъминланади. Демак, бу ўринда ҳам товуш эмас, балки сўз коннотатив маънога эга бўлади. Худди шундай, *мазза* сўзидаги з ундошининг иккилантирилиши ушбу сўзнинг коннотатив маънога эга бўлишига олиб келади.

Илмий манбаларда ўзбек тилининг грамматик воситалари, хусусан, кўплик, эгалик, кичрайтириш, эркалаш шакллари орқали гапда коннотациянинг ифодаланиши кўп таъкидланади. Албатта, бундай бирликлар нутқни таъсирчан қилишга хизмат қилади. Аммо бу ўринда мазкур грамматик шаклларнинг нутққа қандай мақсад асосида олиб кирилиши муҳим аҳамиятга эга. Сўзловчи қайд этилган грамматик шакллар ёрдамида нутқнинг таъсирчанлигини таъминласа, бу воситалар коннотацияни ифодалаш вазифасини бажаради. Сўзловчи ушбу грамматик шаклларни ўз маъно ва вазифасида ишлатганда коннотатив маъно ифодаланмайди. Хусусан, кўплик қўшимчаси жумла таркибида микдорни ифодалаб келганда коннотатив маънони ҳосил қилмайди. Бироқ бу аффикс кесатик, ҳурмат, менсимаслик маъноларини ифодалашда ишлатилганда ҳиссий муносабат ва баҳо муносабати ифодаланиб, матнда таъсирчанлик юзага келади. Масалан, *Сенлар ҳакамни ҳам сотиб олгансанлар!* гапида қўлланган *сенлар* олмоши менсимаслик маъно оттенкасига эга. Бу маъно *-лар* аффикси орқали ҳосил қилинган. Кўпликни ифодаловчи *сиз* сўзи ўрнида ишлатилган *сенлар* олмошида кўплик маъноси бутунлай ўчиб кетмаган, бу олмош ҳам кўпликни англатади. Аммо олмошда менсимаслик оттенкаси ҳам мавжуд бўлиб, у фикрни таъсирчан ифодалашга, шунингдек, нутқ эгасининг салбий баҳосини акс эттиришга хизмат қилган. Демак, *сенлар* олмоши бирвақтда кўплик, менсимаслик, баҳо муносабатини ифодалаб, коннотатив бирликка айланади. Олмошга бу каби вазифаларнинг юкланиши натижасида гапда таъсирчан ифода юзага келади.

Айрим шеваларда *сенлар* олмоши *сиз* олмоши ўрнида кўпликни ифодалашда ишлатилади. Бундай вақтда гапда коннотативлик юзага келмайди. Қиёсланг: *Сенлар яхши бола бўлишинг керак, бўлмаса дадангнинг юзи ерга қарайди.* (Сўзл.)

Англашиладики, грамматик шаклларнинг коннотатив маънолари гап таркибида намоён бўлади. Уларни гапдан ажратганда коннотативлик белгиси йўқолади. Умуман, нафақат грамматик шакллар, балки фонетик, ҳатто коннотатив вазифа юклатилган лексик бирликлар ҳам алоҳида олинганда коннотатив хусусиятини намоён қила олмайди. Бу жиҳатдан, коннотациянинг тил

бирликларининг нутқий маъно хусусиятини намоён қилувчи ҳодиса сифатида баҳолаш мумкин бўлади.

Синтактик сатҳда, жумладан, гапда коннотациянинг ифодаланиши ҳам ўзига хос. Гап таркибида қўлланган бўёқдор сўзлар, гап оҳангининг ўзгариши, гапда такрор бирликларнинг қўлланиши кабилар мазкур синтактик бирликда коннотациянинг ифодаланишига сабаб бўлади. Аммо ҳар қандай гапда коннотация ифодаланавермайди, нутқ эгаси муайян гап орқали коннотацияни ифодалашни мақсад қилганда, нутқда коннотацияни ифодаловчи воситаларни қўллаш орқали бу мақсадига эришади.

Хуллас ўзбек тилида коннотациянинг ифодаланишида тил бирликларининг улуши турлича ва ўзига хос. Коннотатив семага эга бирликларда коннотативлик бевосита ифодаланса, ушбу хусусиятга эга бўлмаган бирликлар уларга коннотацияни ифодалаш вазифаси юклатилганда бу белгига эга бўлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексикосемантической системе языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1987. – С. 21. (– 192 с.)

2. Марченко С.В. Категория эмотивности и экспрессивности в повестях и рассказах И.С.Тургенева 1871-1882 гг.: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Самара, 2001. – С.5.

3. Пестова М.С. Эмотивность и оценочность как основные компоненты коннотации дисфемистичных фразеологических единиц, построенных на гиперболе, в английском и русском языках // <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/2798/1/licu-2010-04-14.pdf>

4. Максумова С. Э. Вохилов асарларида коннотативликнинг ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – 21 б.

УЎК 821.111

МАЪРИФИЙ РОМАНДА ҲУЖЖАТ ҲАҚИҚАТИ ВА МУАЛЛИФ ГИПОТЕЗАСИ

Д.А.Соатова, доц., Жиззах политехника институти, Жиззах

Аннотация. Адабиёт – сўз санъати Санъатнинг бошқа шакллари камситмаган ҳолда айтиши керакки, бадиий адабиётда кечинмани нафис, таъсирчан, фикрни гўзал, улугвор ва залворли тарзда ифодалаш имконияти кўпроқдир. Инсоният тамаддуни тарихига назар ташласак, поэтик тафаккур ва тахайюл қудрати, сўз санъати ифода имкониятларига индивидуал ёндашиш асосида яратилган, бир-бирини асло такрорламайдиган кўплаб шох асарларни кўришимиз мумкин.

Калим сўзлар: Санъатнинг бошқа шакллари, поэтик тафаккур, Бадиий асарлар.

Аннотация. Литература – искусство слова. Не унижая других видов искусства, следует сказать, что в художественной литературе имеется большая возможность выразить переживания изящно, впечатляюще, красиво, величественно и красиво. Если мы посмотрим на историю человеческой цивилизации, то сможем увидеть множество шедевров, созданных на основе индивидуального подхода к возможностям поэтического мышления и воображения, искусства речи и никогда не повторяющих друг друга.

Ключевые слова: другие виды искусства, поэтическое мышление, произведения искусства.

Abstract. Literature is the art of words. Without disparaging other forms of art, it should be said that in fiction there is a greater opportunity to express the experience in an elegant, impressive, beautiful, majestic and beautiful way. If we look at the history of human civilization, we can see many masterpieces that are created on the basis of individual approach to the possibilities of poetic thinking and imagination, the art of speech, and never repeat each other.

Key words: other forms of art, poetic thinking, works of art.

Уларни мутолаа қилган китобхон ҳар гал поэтик яратик эстетик таъсирида, бетакрор экспрессив кечинмалар оғушида қолади. Бундай ҳолат ҳаммамизга таниш. Ҳатто айрим асарлар ўз жозиба сеҳри билан бир умрлик ҳамроҳимизга айланган. Шундай умрбоқий асарларнинг ижодкорлари воқеликни қалбдан кечиниш баробарида уларга ўз қобилият ва салоҳияти, меҳр ва маҳоратини сарфлаб бадиий ифода самимиятини таъминлашган. Бинобарин, ижод онларида тасаввур этилган ўқувчи ва китоб мутолласига киришган кезде тасаввурда тикланувчи муаллиф онг-туйғулари туташган нуктада тарихий ва бадиий ҳақиқат гўзал тарзда уйғунлашиб, эстетик ҳодисанинг чин жозибаси намоён бўлади.

Ҳар қандай бадиий асар, яратилган тур ва жанрий шаклидан қатъий назар – ижодкор инсон қалб ардоғидаги фикр-туйғулар изҳори, унинг юрак парчасидир. Демак, бадиий матнда яратувчи инсоннинг муайян фазилатлари, гўзал инсоний сифатлари, илҳом лаҳзаларида маънавий-руҳий оламида кечган ғалаёнлар муҳрланади. Матнга сингдирилган ўша кайфият-ҳолатлар муаллиф

шахси билан биргаликда эстетик идрок этилсагина, талқин холислиги ва мукамаллиги таъминланади. Шундай экан, бадий асарни тўла ҳис этиш, англаш учун поэтик матндан ташқари уни яратган ижодкор яшаган даврнинг талаб эҳтиёжлари, муаллиф ва эстетик объект дунёқараши, айниқса маърифий-биографик романда объект учун танланган шахснинг яқин маслакдошлари ҳақида ҳам етарлича тасаввурга эга бўлиш талаб этилади. Филология фанлари доктори, профессор Наим Каримов қаламига мансуб маърифий-биографик романлар: (“Усмон Носир”, “Усмон Носирнинг сўнгги кунлари”, “Чўлпон”, “Мақсуд Шайхзода”, “Ойбек”, “Ғафур Ғулом” “Ҳамид Олимжон” ва б.) ни кузатиш асносида фикримизни тасдиқлаш мумкин.

Н.Ф.Каримов яқин ўтмишда яшаган тарихий шахсларнинг айримларини кўрган, улар билан ҳамсухбат бўлган, танланган асарларини нашрга тайёрлаган. Уларнинг ҳаёти ва ижодини таҳлил ва тадқиқ этган. Академик Б.А.Назаров таъбири билан айтганда, муаллиф тийнатида хассос олимлик, инсоний бағрикенглик ҳамда самимият уйғунлашганлиги тарихий- адабий сиймоларнинг ҳаёти ва ижодига кўнгил призмаси орқали кириб бориш, инсон ва давр фожиасини руҳан ҳис этиш имконини берган. Н.Каримов маданият ва маънавият дарғалари ҳаётига оид маълумотларни тўплаб, уларни бадий асар шаклида китобхонга етказишга биринчилардан бўлиб киришди. Чунки муаллиф тарихнинг ғоятда мураккаб даврида яшаган, қатоғонлик даври қурбони бўлган ёхуд имконсизликка имкон топиб қалам тебратган бобокалонларимизни бизга янада яқинлаштиришни мақсад қилган эди. Аслида, бу давр ва китобхон эҳтиёжи, бинобарин адабий-маърифий зарурат эди. Н.Ф.Каримов саъй-ҳаракатлари натижасида мустақиллик даври ҳужжатли бадий насри – биографик роман ривожини янги босқичга юксалди.

Биографик роман тури ҳақида тўхталган В.Г.Белинский шундай ёзади: “Сиз шунчаки асар (конпиляция) ўқимасиз, далиллар уюми қаршисида туриб қолмасиз, жонли, тўлақонли ҳаёт ичида сузасиз... Бу аслида на роман, на биография. У ақл ва жозибали ҳаёлот маҳсули, у ҳам илм, ҳам санъатга тааллуқли: у тамоман бетакрор, оҳорли турдир” [1].

Дарҳақиқат, мустақиллик даври миллий романчилигида ҳаётий далилларга жон ато этиш, тўлақонли ҳаёт бағишлаш фикр ва ҳаёлотни туташтириш орқали жозибали асарни юзага келтириш ҳаракати кучайди. Н.Каримов қаламига мансуб маърифий-биографик романлар ҳам биринчи навбатда, илм-фан ва санъатнинг гармоник бирикувидан туғилган бетакрор ҳодисадир. Бу турнинг ривожини қадим Шарқ мумтоз адабиётидаги дидактизм, ҳужжатчилик руҳидаги насрий асарлар, қарийиб бир асрлик миллий роман анъаналари ва қисман Ғарб романчилигида мавжуд ҳужжатли, маърифий романчилик тажрибалари таъсири билан боғлиқ. Шунга қарамасдан, тарихий факт ва ҳужжат материалларини бадийлаштирган ҳолда тизимлаштириш осон юмуш эмас. Муҳими, ўқувчи бир асар орқали бой таассурот ва ишониш мумкин бўлган далиллар билан учрашади. Унинг қиёслаш, муҳокама-мунозара қилиш салоҳияти ортади. Бадий асарни ўқиш истаги кучаяди.

Наим Каримов бу типдаги асарларни ёзиш учун узоқ йиллар давомида турли архивларда ишлаган, мазкур ижодкорларнинг қариндош-уруғлари билан, замондошлари ва уларни кўрганлар билан суҳбатлашган. Шунинг учун асарлари ҳамма билган, ҳаммага маълум тарихий воқеалардан ташқари, ўқувчи тасаввурини ҳамда маънавиятини ижодкорларнинг ҳалигача қоронғу бўлиб келган ҳаёт ҳамда ижод йўли билан анчайин бойитади. Яъни бу маърифий асарлар қаторини янги факт ва маълумотларни халқ эътиборига ҳавола этади. Жумладан, Насрулла Даврон хотиралари бўлмаганида У.Носир ҳақидаги гипотезаларни тасдиқлаш, Зарифа Саидносирова эсдаликларисиз Ойбек маънавиятини ёритиш анча мушкул кечарди. Шу маънода, маърифий-биографик роман зоҳиридаги тарихийлик сарҳади янада бойитилади. Бадий асарлари моҳияти билан қиёсан таҳлилга тортилади. Мавзу тарихдан олинини баробарида, у бадий-эстетик жиҳатдан тўйинтирилади. Аммо, тарихий изчиллик ва ҳужжатчилик бадий тўқимадан устун келади. Шу боис, бундай асарлар жанрида маърифий руҳ босимроқ бўлади. Демак, маърифий асарда муаллиф фақат ҳужжатларгагина таянмайди. Чунки, қаламга олинаётган ижодкор ҳаёти, эстетик олами инкишоф этишда тарихий ҳужжатлар тўлиқ тасаввурлар бера олмайди. Айнан шунинг учун, муаллиф ўз фикр-мулоҳазаларини ҳам асар матнига олиб қиради.

Рус ёзувчиси М.Горький: “Санъат тўқима билан тирик...” деса, А.Глодко: “тўқимасиз яхши роман бўлмайди”, дейди [2]. Чиндан ҳам, санъат асарида ҳаёл ва тасаввурда яратилган образ ва воқеаларсиз тўла мукамалликка эришиш мумкин эмас. Маърифий насрда эса буни “тўқима” деб эмас, балки муаллиф гипотезаси деб белгиласак, тўғрироқ бўлади. Зотан, тарихий романдан маърифий роман, тўқимадан гипотеза фарқланади.

Наим Каримовнинг ҳаётий лавҳалар, ҳужжатлар, ривоятларни ўз ичига олган “Усмон Носир” ва “Усмон Носирнинг сўнгги кунлари” маърифий асарларида ўзига хос ифодани кўрамиз. Бунда Усмон Носир ҳаёти воқеалари ҳақида муаллиф келтирилган ривоятларга ўзининг

гипотетик мулоҳазаларини ўз ички интуицияси, ақлан ва қалбан англаган далиллари воситасида муносабат билдиради. Баъзи ривоятларга мойиллик билдирса, айримларини инкор этади. Шу тариқа тарихий ҳужжатларни ўз гипотезаси билан уйғунлаштириб тартибга солади. Жумладан, ривоятларнинг бирида Усмон Носирнинг болаликда ўғай ота томонидан кўп азоблангани ҳикоя қилинади. Муаллиф шу ривоятдан таъсирланиб ва У.Носирнинг баъзи мактабдош дўстлари хотираларига таяниб, ўғай ота ва бола ўртасида муайян зиддият мавжуд бўлганини асар давомида далиллашга интилади. Усмон Носирнинг синглиси ота ва ўғил ўртасида яши муносабат бўлганини таъкидлайди. Муаллиф буни нисбатан кейинги давр маҳсули сифатида мантиқан далиллайди. Мантиқ талаби бўйича ўша даврда фаолият юритган “Янги Фарғона” газетаси мухбири Собир Абдулла берган маълумотларнинг айримларини гипотетик тарзда инкор этишга тўғри келади.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар қандай асарда тўқима бўлгани сингари, маърифий романда ҳам муаллиф гипотезаси алоҳида аҳамиятлидир. Тарихий фактлар муаллиф гипотезаси билан синтезлашган ҳолда асарга ўзгача маърифий рух беради. Юқоридаги икки асар мутолаасида буни сезиш қийин эмас. Бу асарлар орқали китобхон ўзини Усмон Носир билан тенгдош, замондош, туйғудош каби ҳис қилади. У билан гўё суҳбатдошдек яқин мулоқотга киришади. Бу ҳол асар воқеалари жонли тасвирланганидан гувоҳлик беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Курунов Д. Адабиётшунослик луғати. Тошкент, “Академнашр”, 2010,- Б.74.
2. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. –Т.: Fan. 2006.
3. Ahmedova Sh. O'zbek adabiy tanqidchiligi janrlari. –Т.: Fan. 2008.
4. Nazarov B., Rasulov A., Ahmedova Sh., Qahramonov Q. O'zbek adabiy tanqidi tarixi. –Т.: Tafakkur qanoti. 2012.

УДК 82.01

ПОНИМАНИЕ ПОНЯТИЯ ЖАНРА В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР

Б.Суванкулов, преподаватель, Джизакский педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Rus adabiyotshunosligida janr tushunchasi asrlar davomida ilmiy nutq markazida bo'lib kelgan. Ushbu maqola rus adabiyotidagi janrlarning evolyutsiyasi, ma'nosi va nazariy asoslarini har tomonlama ko'rib chiqadi. Maqolada Qadimgi Yunoniston va Rimda janrlar nazariyasining kelib chiqishidan boshlab, rus adabiyotshunosligida ilk slavyanfillardan to hozirgi kungacha janr tushunchalarining rivojlanishi kuzatilgan. Asosiy nazariy istiqbollarni ko'rib chiqish va rus adabiyoti tarixidan ko'zga ko'ringan misollarni tahlil qilish orqali ushbu maqola janrning ko'p qirrali tabiatini va rus adabiyotining boy rang-barangligini tushunishdagi hal qiluvchi rolini ochib beradi.

Kalit so'zlar: janr nazariyasi, rus adabiyoti, adabiy tanqid, slavyanfillar, nazariy asoslar.

Аннотация. Понятие жанра в русском литературоведении на протяжении веков было в центре научного дискурса. В этой статье представлен всесторонний обзор эволюции, значения и теоретических основ жанров в русской литературе. Начиная с истоков теории жанров в Древней Греции и Риме, в статье прослеживается развитие жанровых концепций в русском литературоведении от ранних славянофилов до современности. Рассматривая ключевые теоретические точки зрения и анализируя выдающиеся примеры из истории русской литературы, данная статья раскрывает многогранную природу жанра и его решающую роль в понимании богатого многообразия русской литературы.

Ключевые слова: теория жанра, русская литература, литературоведение, славянофилы, теоретические основы.

Abstract. The concept of genre in Russian literary criticism has been at the center of scientific discourse for centuries. This article provides a comprehensive overview of the evolution, meaning and theoretical foundations of genres in Russian literature. Starting from the origins of the theory of genres in Ancient Greece and Rome, the article traces the development of genre concepts in Russian literary criticism from the early Slavophiles to the present. By examining key theoretical perspectives and analyzing prominent examples from the history of Russian literature, this article reveals the multifaceted nature of the genre and its crucial role in understanding the rich diversity of Russian literature.

Key words: genre theory, Russian literature, literary criticism, Slavophiles, theoretical foundations.

Введение. Изучение литературы всегда было неразрывно переплетено с исследованием жанров — тех отдельных категорий, которые определяют форму и содержание литературных произведений. В контексте русского литературоведения понятие жанра имело огромное значение и служило линзой, через которую ученые анализируют разнообразие и сложность богатой

литературной традиции России. От эпической поэзии средневековья до экспериментальной прозы современной эпохи русская литература охватила широкий спектр жанров, каждый из которых отражал культурные, социальные и исторические течения своего времени.

В данной статье предпринята попытка углубиться в понятие жанра в русском литературоведении, проследить его эволюцию, теоретические основы и современную актуальность. Исследуя ключевые исторические перспективы, теоретические основы и критические дебаты, мы стремимся осветить многогранную природу жанра и его ключевую роль в формировании ландшафта русской литературы.

На протяжении всей своей истории русская литературная критика была отмечена оживленными дискуссиями о природе и функциях жанров. От ранних славянофилов, подчеркивавших органическую связь литературы с коллективной душой русского народа, до теоретиков-формалистов и структуралистов XX века, сосредоточивших внимание на формальных элементах литературных текстов, ученые подходили к жанрам с самых разных точек зрения. перспективы. Эти разнообразные теоретические основы способствовали богатому и тонкому пониманию жанра в русской литературе, проливая свет на его эстетические, культурные и идеологические аспекты.

Более того, концепция жанра продолжает развиваться в современном российском литературоведении, поскольку ученые решают проблемы интертекстуальности, гибридности и жанровой трансформации в литературе. Такие писатели, как Владимир Сорокин и Виктор Пелевин, раздвинули границы традиционных жанровых условностей, создав произведения, которые не поддаются простой категоризации и бросают вызов ожиданиям читателей. В этом контексте изучение жанра остается динамичной и развивающейся областью исследований, предлагающей новое понимание постоянно меняющегося ландшафта русской литературы.

Исторические перспективы:

Исследование жанра в русском литературоведении уходит корнями в плодородную почву российской литературной и интеллектуальной истории, где ученые и мыслители уже давно решают вопросы классификации, эстетики и культурной идентичности. От периода раннего средневековья до современной эпохи концепция жанра развивалась в ответ на меняющиеся литературные тенденции, социально-политические потрясения и культурные сдвиги.

Средневековый и ранний современный период:

Самые ранние проявления русской литературы можно найти в средневековый период, когда процветали такие жанры, как эпическая поэзия, летописи и религиозные тексты. Эпические поэмы, такие как «Слово о полку Игореве», иллюстрируют выдающееся положение эпического жанра, отражая героические темы и исторические события. Точно так же хроники служили историческими повествованиями, документирующими жизнь правителей и события их правления. Эти ранние литературные формы были глубоко укоренены в устной традиции и религиозных верованиях, воплощая духовное и культурное наследие русского народа.

В период раннего Нового времени русская литература пережила расцвет литературных жанров под влиянием европейских литературных тенденций. Правление Петра Великого стало поворотным моментом в истории русской литературы, поскольку усилия вестернизации привели русских писателей к контакту с европейскими литературными формами, такими как роман, драма и сатира. Появление литературных салонов и типографий способствовало распространению новых литературных жанров, способствовало разнообразию и обогащению русской литературной культуры.

Золотой век русской литературы:

XIX век стал свидетелем золотого века русской литературы, характеризующегося беспрецедентным творчеством и художественными достижениями таких писателей, как Пушкин, Гоголь, Достоевский и Толстой. В этот период происходит консолидация различных литературных жанров, в том числе романа, рассказа, драмы и поэзии. Мастерство Пушкина в стихах и прозе иллюстрирует многогранность жанров русской литературы, а сочетание реализма и фэнтези Гоголя в таких произведениях, как «Мертвые души», бросило вызов традиционным жанровым границам.

Более того, XIX век стал свидетелем интенсивных дебатов о роли жанра в литературе, когда критики и писатели боролись с вопросами эстетической автономии, социальной активности и национальной идентичности. Виссарион Белинский и Николай Чернышевский отстаивали реалистический роман как средство продвижения социальных реформ и разоблачения несправедливости российского общества, в то время как другие критики, такие как Александр Веселовский, подчеркивали важность формальных экспериментов и эстетических инноваций.

Советский период и за его пределами:

Наступление советского периода привело к значительным изменениям в русской литературной культуре, поскольку писатели столкнулись с требованиями социалистического реализма и государственной цензуры. Социалистический реализм с его акцентом на идеологическое содержание и оптимистическое изображение советской жизни стал доминирующим литературным жанром в этот период, сформировав творчество таких писателей, как Максим Горький и Александр Фадеев.

Однако, несмотря на ограничения, налагаемые государственной цензурой, писатели и критики продолжали экспериментировать с литературными формами и жанрами, зачастую с большим риском для себя. Оттепель хрущевской эпохи ознаменовалась возникновением движения «деревенской прозы», которое исследовало сельскую жизнь и традиции вопреки городскому уклону социалистического реализма. Такие писатели, как Василий Гроссман и Варлам Шаламов, бросали вызов традиционным жанровым условностям, создавая произведения, выходящие за рамки советской литературной ортодоксальности.

В постсоветскую эпоху русская литература продолжала развиваться, осваивая новые формы выражения и вступая в мировые литературные тенденции. Такие писатели, как Татьяна Толстая и Михаил Шишкин, исследовали в своих произведениях темы идентичности, памяти и изгнания, опираясь на разнообразные литературные жанры и традиции. Более того, развитие цифровых медиа и онлайн-публикаций открыло новые возможности для литературных экспериментов, позволяя писателям охватить аудиторию за пределами традиционных печатных каналов.

В заключение отметим, что исторический взгляд на жанр в русском литературоведении раскрывает динамичную и постоянно развивающуюся связь между литературными формами, культурным контекстом и эстетическими идеалами. От средневекового эпоса Киевской Руси до постмодернистских экспериментов современных писателей жанры русской литературы служили средством художественного самовыражения, культурной критики и формирования национальной идентичности. Прослеживая историческое развитие жанров в русской литературе, ученые могут получить ценную информацию о разнообразном и сложном узоре русской литературной культуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. University of Texas Press.
2. Belinsky, V. G. (1847). *Selected Philosophical, Critic, and Social Works*. Foreign Languages Publishing House.
3. Dostoevsky, F. (1866). *Crime and Punishment*. Penguin Classics.
4. Gogol, N. (1842). *The Overcoat and Other Stories*. Penguin Classics.
5. Pushkin, A. S. (1833). *Eugene Onegin*. Oxford University Press.

УДК 821.161.1: 82-3

ТВОРЧЕСТВО В.ТОКАРЕВОЙ В КОНТЕКСТЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX-XXI ВЕКА

М.Р.Турдыева, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada V.Tokareva ijodining o'ziga xos xususiyatlari 20-21-asrlar rus adabiyoti kontekstida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiy markazchilik, montaj, qabul, nasr, adabiy jarayon.

Аннотация. В данной статье рассматривается специфика творчества В.Токаревой в контексте русской литературы XX-XXI века.

Ключевые слова: литературоцентризм, монтажность, рецепция, проза, литературный процесс.

Abstract. This article examines the specifics of V. Tokareva's creativity in the context of Russian literature of the 20th-21st centuries.

Key words: literary centrism, montage, reception, prose, literary process.

Литературный процесс XX-XXI века на волне перестройки и общей демократизации российского общества претерпевала значительные изменения. Начало XX века было ознаменовано возрождением женской поэзии, а модернизм стал освобождающей стихией для творчества русских поэтов, внесших в культуру Серебряного века свободу чувств, индивидуализм и тонкий эстетизм. В дальнейшем, с 60-х годов XX века происходит смена эстетических, идеологических, нравственных парадигм. Многие современные критики сходятся во мнении, что в этот период происходит слом литературной эпохи, утрата литературоцентризма

в обществе, резко меняется тип писателя и читателя. Как отмечает Н.Иванова, литературе данного периода характерно: «...тотальное изменение самой литературы, роли писателя, типа читателя» [1., С.283].

В конце 90-х гг. появляется новая волна русской литературы, которой была характерна неоднородность: зачастую авторов объединяла только хронология создания произведений и поиск новых литературных художественных форм. Появляются такие писательницы, как Т.Толстая, Л.Петрушевская, Г.Щербакова, Л.Улицкая, В.Токарева и т.д. Прежде всего, они являют своим творчеством главные на сегодняшний день формы и возможности вхождения и пребывания прозаиков в потоке российской словесности. С целью систематизации новой литературы результаты их литературной деятельности начали относить к так называемой «женской литературе», имевшее в виду не только пол ее авторов, но доминирующую роль героинь с их специфическим социально-бытовым положением, особое место любовно-психологических и семейных коллизий, господство некой «женской» точки зрения на все изображаемое и даже подчас жанрово-стилевое своеобразие авторских пристрастий [2].

Творчество современных женщин-писателей стало ярким явлением в контексте российского литературного процесса, обнаружило уникальный женский взгляд на многие социально-психологические проблемы, по-своему отразило исторический перелом, пережитый русским обществом. Одной из таких писательниц является Виктория Самойловна Токарева, естественно перешедшая в нынешний поток российской словесности из предыдущего периода развития литературы, где уже успела утвердиться на достаточно высоких позициях.

Самойловна Токарева — современный русский прозаик, чье творчество занимает отдельное место в литературном процессе XX-XXI вв. Также она является драматургом, киносценаристом. Опыт киносценариста в дальнейшем оказал большое влияние на формирование ее авторского стиля, в частности, можно выделить такие специфические черты, как кинематографичность, монтажность текстов литературных произведений; (Сценарии фильмов «Мимино», «Джентльмены удачи», «Мимино», «Совсем пропащий» были написаны в соавторстве с Георгием Данелией). Внимание к проблеме обычного человека, разнообразие жизненных ситуаций, проблема недопонимания представителей разных поколений, глубокий психологизм, ироничный стиль повествования являются отличительными чертами прозы В.Токаревой. Во всех произведениях писательницы изображается бытовая жизнь обычного человека, что, по мнению критика И.И.Мироновой, способствует «знакомости» и «вечности» героев и проблем в произведениях [4., С.6].

Согласно исследованиям Н.Н.Тертычной, логичность, жизненность сюжетов рассказов В.Токаревой «...помогает приблизить произведения к реальности и упростить понимание его читателем» [5., С.117]. При помощи своеобразных приемов, авторского стиля В.Токарева показывает всю правду действительности, где любая подмеченная автором деталь играет важное значение в раскрытии характера героев. Через призму женского восприятия писательница пытается дать точную картину действительности, человеческих взаимоотношений т.д. Также стоит отметить, что произведения В.Токаревой имеют историко-культурное значение, так как реалистичный подход писательницы к изображению действительности дает современному читателю представление о ценностной системе и социальной жизни (бытовая жизнь заурядного гражданина в деталях) людей XX-XXI-столетий («Террор любовью», «Мужская верность»). При создании портрета эпохи с ее особенностями В.Токарева вписывает в художественный мир произведений и себя, свою жизнь и впечатления от событий и явлений тех времен, таким образом выражая состояние собственной души, она находит отклик в каждом человеке. Как подмечено самой Токаревой, писательство, как и любая творческая работа — самовыражение. И для этого автор должен иметь качественную душу. В своих рассказах В.Токарева затрагивает проблему падения духовности в современном обществе, связывая это с рядом причин: утратой морали, отсутствием религиозного и нравственного фундамента, изменением роли женщины в семье, ее отношением к материнству и стремлением соответствовать общественным нормам, отсутствием понимания между людьми.

Многими литературными критиками отмечается рецепция А.П.Чехова в прозе В.Токаревой. А.П.Чехов, по утверждению самой писательницы, оказал большое влияние на формирование ее авторского стиля, которому характерны следующие специфические черты:

- интерес к малым эпическим жанрам;
- продолжение чеховских литературных традиций;
- изображение бытовой жизни обычных людей;
- реалистичный стиль изображения;

- трансформация чеховского «смеха сквозь слезы» в «горький оптимизм» (ироническое восприятие окружающей действительности);
- обращение к вечным темам и проблемам;
- симбиоз краткости и лаконичности языка текста произведения с глубоким психологизмом и т.д.

В произведениях В.Токаревой можно отметить ярко выраженное авторское начало и автобиографический характер сюжетов рассказов и повестей. Ярким примером этому служат произведения, вышедшие в 1990-е годы, такие сборники рассказов как: «Летающие качели», «Ничего особенного», «Сказать – не сказать», «Своя правда», «Казино», «Лиловый костюм», «Маша и Феликс», «Лавина», «Банкетный зал», «Все нормально, все хорошо», «Гладкое личико», «Звезда в тумане», «Из жизни миллионеров», «Между небом и землей» и другие. Для ее творчества характерен интерес к исследованию таких нравственных категорий, как душевная неуспокоенность, потребность самовыражения, страх одиночества. Писательница задается вечными вопросами человеческого бытия, однако при этом в ее произведениях отсутствует нравоучительная назидательность, зачастую ограничивающая читательское воображение. В свое время А.П.Чехов писал: «Художник наблюдает, выбирает, догадывается, komponует — уж одни эти действия предполагают в своем начале вопрос; если с самого начала не задал себе вопроса...», так как был убежден, что для художника важнее обозначить, правильно поставить вопросы, которые волнуют людей. И никто не должен требовать от него ответа: «...суд обязан ставить правильно вопросы, а решают пусть присяжные, каждый на свой вкус...». Главное подтолкнуть человека к размышлениям об этих вопросах [6., С.45].

Оптимизм В.Токаревой в восприятии жизни было отмечено знаменитым итальянским режиссером Ф. Феллини, встреча с которым легла в основу рассказа «Римские каникулы»: «Какое доброе дарование. Она воспринимает жизнь не как испытание, а как благо» [7., С. 383-448].

Персонажи Токаревой, меняющиеся внешне в соответствии со временем, внутри вовсе не меняются. У них те же обиды, та же грусть и надежда на лучшее. Эти чувства – цель описания. Жалость к себе, к своим близким, к случайно встреченным людям не оставляют героев Токаревой, тем самым обозначает фундаментальное отношение к окружающему миру, характерное самой писательнице.

Специфические повествовательные особенности проявились уже в первом рассказе В.Токаревой «День без вранья», где школьный учитель французского языка, не произнеся в течение дня ни одного лживого слова, выводит для себя незамысловатую, но бесспорную правду жизни: надо не только говорить правду, а жить по правде, иначе превратишься в неудачника. Открытый финал, отсутствие назидательности, ироническое восприятие происходящего допускают различные варианты развития судьбы героя. Герои произведений В.Токаревой зачастую обычные люди, увязшие в своих проблемах бытового характера, и попытки вырваться из житейской рутины, как правило, не приносят им счастья» [8]. Однако заурядность персонажей, жизненных ситуаций в произведениях писательницы часто обманчива. А внутренние переживания, трагические события, трудные моменты в жизни своих героев В.Токарева передает сквозь призму горького иронического восприятия жизни, что приближает ее творчество с творчеством А.П.Чехова. Так ироническое восприятие окружающей действительности, взгляд на проблемы сквозь призму горького оптимизма, являющейся одной из главных особенностей авторского стиля В.Токаревой, позволяет ей реализовывать серьезные проблемы человеческого бытия в положительном (оптимистическом) ключе. При этом проза писательницы не тяготит назидательностью, о чем свидетельствует отсутствие прямой авторской оценки поступков героев.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванова Н. Гибель богов. – М., 1993. – С. 283.
2. Кошкарлова Е.Г. Идеино-художественный диапазон "женской темы" в прозе современных русских писательниц и оценках литературной критики: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – Псков, 2005.
3. Миронова И.И. И вновь грамматика любви... //Книжное обозрение, 1997.
4. Тертычная Н.Н. Жанровое своеобразие прозы Виктории Токаревой // Вестник ХНПУ им. Г.С.Сковороды. Серия: Литературоведение. 2011, №2.
5. Попова И. М., Любезная Е. В. Феномен современной «Женской прозы» // Вестник ТГТУ. 2008, №4.
6. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А.М.Горького. – М.: Наука, 1974 – 1983. Т. 3. Письма, Октябрь 1888 – декабрь 1889. – М.: Наука, 1976.
7. Токарева В. Римские каникулы. –М., 2015.
8. Токарева В. Лавина // Токарева В. Казино. СПб.: Азбука-Аттикус, 2007.

АЛЬБЕР КАМЮ ИЖОДИДА МИФОПОЭТИКА

Н.Х.Турсунова, катта ўқитувчиси, PhD, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. Йигирманчи аср адабиёти турли жанрлар, услублар ва шакллар билан ажралиб туради ва ҳанузгача адабиётишунослар ва тадқиқотчиларда чексиз қизиқиш уйғотмоқда. Қадимги эллилар бутун дунё халқларига бизнинг кунларимизгача етиб келган энг бой мероси – уларнинг дунёқараши ва дунёқарашини акс эттирувчи қадимги Юнонистоннинг қадимий анъаналари ва афсоналарини қолдирдилар. Қадимийлигига қарамай, афсоналар ҳали ҳам замонавий олимлар ва ёзувчиларда чинакам қизиқиш уйғотмоқда. Улар орасида йигирманчи асрнинг француз экзистенциалист ёзувчиси А.Камю ҳам бор. У ўзининг фалсафий дунёқарашини афсонавий сюжетлар ва персонажлар орқали ифодалаган.

Калит сўзлар: афсона, архетип, символ, мифологизм, титанизм, экзистенциализм.

Аннотация. Литература XX века характеризуется разнообразием жанров, стилей и форм и до сих пор вызывает живой, неугасающий интерес у литературоведов и исследователей. Древние эллины оставили народам всего мира богатейшее наследие, дошедшее до наших дней, – древние традиции, мифы Древней Греции, которые отражают их миропонимание и мировоззрение. Несмотря на свою древность, мифы до сих пор вызывают неподдельный интерес у современных ученых и писателей. Среди них – французский писатель-экзистенциалист XX века А. Камю. Он выражает свою философскую позицию через призму мифических сюжетов и персонажей.

Ключевые слова: миф, архетип, символ, мифологизм, титанизм, экзистенциализм.

Abstract. The literature of the twentieth century is characterized by a variety of genres, styles and forms and till nowadays causes a lively, undying interest among literary critics and researchers. The ancient Hellenes left the to the nation of the whole world the richest legacy that has survived to our days, ancient traditions – the myths of Ancient Greece, which reflect their world understanding and worldview. Despite their antiquity, myths still cause genuine interest from modern scholars and writers. Among them – the French writer-existentialist of the twentieth century A. Camus. He expresses his philosophical position through the prism of mythical plots and characters.

Key words: myth, archetype, symbol, mythologism, titanism, existentialism.

Франция доимо Европа маданияти маркази саналган давлатлардан бири бўлиб келган. Кўп асрлар давомида айнан ушбу мамлакат маданият, санъат, сиёсий ва ижтимоий ҳаёт тараққиётини белгилаган. Кўҳна қитъанинг интеллектуал меросини француз маданияти таъсирисиз тасаввур этиш мушкул.

Дунёнинг кўплаб давлатлари қаторида Франция ҳам XIX аср охири ва XX асрда кечган ғожевий ўзгаришлардан қатта ташвиш ва азият чекди. Сиёсий режимларнинг муттасил ўзгариши, иккита жаҳон уруши ва Виши режими давридаги фашистлар оккупацияси, 1968 йилги талабалар ғалаёнлари – буларнинг бариси француз маданияти тадрижида ўчмас из қолдирди. Бутун дунёни титратган бу ўзгаришлар у ёки бу шаклда маданият ривожига ва қисман адабиётда ҳам акс этди.

Жан-Поль Сартр ўзининг “Адабиёт нима” (*Qu'est-ce que la littérature*, 1948) номли эссесига ёзувчилар ҳақида қуйидаги таърифни келтирди: «...ёзувчи ўз қарорига қўра дунё ва одамлар устидаги чойшабни очиб, оламга намоён қилади – бу фош этиш эмас, балки бошқа инсонлар шу тариқа ошқоралик қаршида ўз масъулиятини англаши учундир».

А.Камю Ж.-П.Сартр учун қай даражада ҳамфикр, сафдош ва дўст эканлигига ойдинлик киритиш мақсадга мувофиқ. Аввало, Альбер Камю биографиясидаги айрим деталларга эътибор қаратмоқ лозим: Сартр ҳамда Камю фикр ва қарашларидаги зиддият, уни юзага келтирган омил нима эди? «Қадрли Камю! Бизнинг дўстлигимиз осон бўлмади, аммо мен бу борада таассуфдаман», – деб ёзган эди Сартр ўз мақолаларидан бирида. Фикрий зиддиятнинг туб сабаби, қуйидаги танловда эди: озодликка эришиш йўлида зўровонлик қўллаш ва куч ишлатиш мумкинми-йўқми?

А.Камю 1913 йили Жазоирнинг Мондови шаҳарчаси чеккасидаги «Муқаддас Павел» фермасида, *pieds noirs* деб аталмиш камбағал оилада дунёга келди. Адибнинг отаси Люсьен Камю, Биринчи жаҳон урушида бошида Марна ёнидаги жангда ҳалок бўлади. Камюнинг онаси, келиб чиқиши испан бўлган Кутрин Сантэ, фаррош бўлиб ишларди.

Ж.-П.Сартр жамиятдаги олий табақа вакили (*beau monde*), Парижда туғилган, оилада ягона фарзанд эди. Отаси Жан-Батист Сартр, Франция ҳарбий-денгиз кучлари офицери, онаси — Анна-Мария Швейцер. Она аждодлари томонидан Жан-Поль Альберт Швейцерга жиян, яқин қариндош саналади. Жан-Пол 15 ойлик бўлганида отаси қазо қилади, шу сабабли оила Мёдонга ота-она уйига кўчиб ўтади.

Жазоирда таҳсилни тугатган Камю 1940 йилда Парижга кўчиб келади. Немис оккупацияси даврида Парижда танишган Сартр ва Камю кейинчалик, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг янада иноқлашиб кетишди. Камю узоқ изланиш ва ижод тўлғоқларидан сўнг 1941 йилнинг феврида «Сизиф ҳақида афсона» эссесини якунлади. Эссе абсурдизм фалсафасининг ўзига хос манифести ўлароқ қабул қилинади. Асар 1942 йилнинг октябрида, нуфузли *Gallimard* нашрида ўз устози Жан Гренъенинг урта эссеси билан бир тўпламда дунё юзини кўрди. Китоб фашистларга қарши кураш авжига чиққан даврда (шу боисдан эссе инсон тақдиридаги фожевий чорасизлик сезгиси билан тўйинган), «Бегона» қиссаси чоп этилганидан сўнг 6 ой ўтгач нашр қилинган. Урушдан сўнг, 1945 йили чоп этилган қайта нашрида Кафка ижоди ҳақида режалаштирилган этюд ўрнига «Достоевский ва худкушлик (суицид)» номли боб киритилди. Ушбу боб тафсилоти 1943 йили Лионда чиқадиغان «*L'Arbalète*» журналича эълон қилинган. Мазкур матн билан танишув китоб мағзини англаш ва моҳиятни тўғри қабул қилишда кўл келади. Эсседаги биринчи ибора: «Фалсафадаги ягона муаммо – ўз жонига қасд қилишдир. Яшаш ёки ўлим ўртасидаги танловни муҳокама қилиш – фалсафанинг фундаментал саволига жавоб топмоқ деганидир» ва сўнгги: «Юксакка интилиш учун кураш инсон юрагига шижоат бағишловчи кучдир. Сизифни шу маънода бахтли инсон, дейиш мумкин».

Барча асарлар ўлим мавзусига бағишланган, дейиш муболаға, аммо воқеалар ўлим билан боғлиқлиги, «Бегона», «Калигула», «Мавҳумлик» да ўлим жуда кўп тилга олинади таҳлилга чуқур фалсафий ёндошув зарурлигини кўрсатади.

Кўп замонлар нарисиди Болқон яриморотида яшаган қадимги юнонлар бутун дунё аҳлига жуда бой маданий мерос қолдирганлар. Бизнинг давримизгача етиб келган Қадимги Юнонистон афсоналарида уларга хос дунёқараш ва оламни англаш акс этган. Бу кўҳна асотирлар хануз олимлар ва адабиётшунослар диққат марказидан тушмаётди. Улар орасида француз экзистенциалист адиби Альбер Камю ҳам бор. У ўз фалсафий позициясини афсонавий сюжет ва персонажлар призмаси орқали ифода этади.

XX аср адабиёти ва санъатида мифлар ва мифологияга бўлган кучли қизиқиш, ўз навбатида инсоният маданиятининг мазкур йўналишини чуқур ўрганишга замин яратди. Миф — кўҳна дунё ва у ҳақидаги дoston, қисса, афсона ва ривоятлар билан чамбарчас боғлиқ.

Миф (қад.юнон *μῦθος* – «нутқ, сўз; *ривоят, нақл*») – одамларнинг дунё ва унда инсоннинг ўрни ҳақидаги, борлиқнинг пайдо бўлиши, худолар ва қаҳрамонлар ҳақида тасаввурлари. Моҳиятига кўра, бу дунёнинг инсоният ижодий онгида шаклланган ўзига хос картинаси: «уйғун, қатъий тартибот ва амалий тажрибадан ташқарида турувчи хаёлий дунё. Турли фанлар вакиллари миф ва мифологияни ўз нуқтаи-назаридан келиб чиққан ҳолда ўрганадилар.

Масалан, рус файласуфи, қадимшунос, таржимон ва ёзувчи А.Ф. Лосев (1893-1988) фикрича, Миф – идеал тушунча эмас, бошқача айтганда, миф ғоя ҳам, тушунча ҳам эмас, миф – бу ҳаёт: «Миф – ҳаётда ва фикрлаш жараёнида жуда зарур категория; унда ҳеч қандай тасодифий, кераксиз, ўйлаб топилган (тўқима) ёки фантастик нарсалар йўқ. Миф – асл ва максимал даражада конкрет реаллик... У тўқима эмас, балки қатъий ва аниқ-тиниқ структурага эга ва *мантиқли, энг аввало, онг ва борлиқни билиш жараёни учун зарур диалектик категория*».

Клод Леви-Стросс (1908-2009), француз этнографи, социолог ва санъатшунос, шажаралар, мифология ва фольклор тадқиқотчиси — афсона моҳияти ҳақида: «Юнгга кўра, моҳият архетип деб номланган муайян афсонавий мавзулар билан боғлиқ.» Архетип (юн. *ἀρχέτυπο* — илк образ) – афсонавий ёки эртак қаҳрамонининг такорланувчи тақдир тарзи. Платонга кўра (эр.аввалги IV аср): «Архетиплар – боқий образлар, улар воситасида шаклсиз материялар оқими орқали кўплаб реал воқеаларни уюштириш ва изоҳлаш мумкин».

Архетиплар ҳақидаги таълимот швейцариялик психиатр ва педагог, аналитик психология асосчиси Карл Густав Юнг (1875-1961) томонидан яратилган. Юнг архетипларда, шунингдек мифлар ва тушлар оламида умуминсоний рамзлар манбаини кўра олди. Гап, одамда ўзгача ҳис-туйғу уйғотувчи ва муайян фикрлашга ундовчи образ ва рамзлар ҳақида бораётди: «Архитепга айниқса, туш кўриш, галлюцинация, мистик тасаввурлар яқин туради, бу жараёнда ақл-идрок иштироки минимал даражада... Архетиплар орқали мулоқот – минглаб овозларда ҳақиқатни сўзлаш кабир».

Ролан Барт француз файласуфи, адабиётшунос, структурализм ва постструктурализм оқими вакили, «Мифология» китобида илк бор ўзининг белгилар жараёни назариясини тавсифлайди: «...мифология, белгилар ҳақидаги *семисиология* фанига тааллуқли алоҳида йўналиш». Семиотика, ёки семиология – белги ва белги тизимларини ўрганувчи фан.

Ю.М.Лотманга кўра, семиотика мулоқот жараёнида қўлланиладиган коммуникатив тизимлар ва белгиларни ўрганади.

Ҳаётлигида “Ғарб виждони” деган фахрли ном олган, адабиёт бўйича Нобель мукофоти лауреати (1957), Альбер Камюга кўра, юнон афсоналари – у ўзини худди уйдагидек ҳис этадиган дунёдир («*Le monde où je suis le plus à l'aise: le mythe grec*»).

Демак, Камю учун миф – «асл ва максимал конкрет реаллик» (Лосев), афсоналар, “абдий намуна, бу шаклсиз материя оқимидан жуда қўплаб реал нарсаларни уюштириш мумкин” (Платон), ёки «ҳақиқатни сўзловчи минглаб овозли архетип», балки, «мулоқот жараёнида қўлланиладиган коммуникатив тизим ва белгилар»ми (Юнг)?

Камю ижодини шартли равишда уч давр ёки “қават”ларга (Камюга кўра) бўлиш мумкин. Бунда ҳар бир циклни афсонавий персонажлар номи билан: Сизиф (Sisyphé), Прометей (Prométhée), Немезида (Némésis) деб атаса бўлади. Муаллифнинг бевақт вафоти туфайли учинчи цикл афсуски, якунланмай қолди. Камю фикрича, мутафаккир ва рассом ҳақиқатни Ўрта ер денгизи тамаддунида яратилган афсоналар призмаси орқали англаб етади. Албатта, бунда ҳар бир фикр эгаси ўзича ёндошиб, тегишли хулосаларга эга бўлади. Камю ижодининг биринчи даврига мансуб «Сизиф ҳақида афсона» эссесини дунё ҳақидаги ўз фикрини афсона воситасида айтишга уриниш сифатида баҳолаш мумкин. Бунда муаллиф замонавий одам “ҳолати” ва антик персонаж ўртасида аниқ чегара қўяди: «Фақат инсон ҳукмронлик қилувчи дунё мавжуд... Бу дунё алоҳида таъкидланишига қараганда, яна қандайдир бошқа дунё ҳам мавжудлиги англашилади. Инсон фикри уни сураатлар кўринишида қабул қилса-да, аммо аслида мавжудлигини инкор этмайди. Афсоналарда фикр ўзини эркин сезади, аммо мифлар инсон изтироблари сингари юзаки, шу билан бирга, инсон фикри каби бепоёндр».

“Исёнкор одам ҳимояси” (*Défense de L'Homme révolté*)да Камю ёзади: «19 аср мафкураси, ҳар ҳолда, Европа интеллигенцияси озикланаётган бугунги кўринишида, Гёте Фауст ва Еленани бирлаштирган фантазиясини такрорлаб, замонавий титанизм ва антик гўзалликнинг ҳосиласи бўлиши ўғил Евфорионга қайтаради».

Камю Гётега буткул хайрихоҳ эмас: «Еленасиз Фауст эмас, Елена Фаустсиз – мана, ҳақиқат нимада. Гёте ҳақиқатни англаб чоғида Евфорионни ўлдиради, бу бахтсиз дунё учун у ўта ажойиб эди. Менинг нуқтаи-назаримча, «Исёнкор одам» финалида Евфорионни тирик қолдириш ёки ўлдириш, ўзимизга боғлиқ». Камю назарида Евфорионни асраб қолиш, қачонлардир антик юнонлар эришган мувозанат дарсини замонавий давр қанчалик ўзлаштирганини кўрсатиши керак эди.

“Ўлат” (*La Peste*) романида Камю ўз анъанасини давом эттириб, афсонавий персонажларга яна мурожаат қилади. Роман Оран шаҳри тасвири билан бошланади: аҳоли, уларнинг одатлари, қайғу ва ғамлари юнон афсоналарига мажозан, фақатгина Камюга хос услубда ёритилади. Романни ёзиш жараёнида у устози Жан Гренъега дил очади: «Мабодо Оранга тушиб қолсангиз, ташки дунёдан нақадар узилишингизни тасаввур қилиш мушкул. Бу – ҳақиқий *лабиринт*. Ҳар бир кўча муволишида одамлар нохушлик деб аталмиш Минотаврга дуч келаверади».

Тўртинчи бўлимда, К.В.Глюкнинг «Орфей ва Эвридика» операсида ҳозир бўламыз. Бу томоша, бизни шаҳар ва унинг ҳар бир фуқароси бошига тушган фожеадан гўё чалғитиши лозим. Романнинг бу лавҳаси, фожеада акс этган ҳақиқатга ишора қилади: «Ким сезгандир, иккинчи актда Орфей Ерости подшоҳлиги ҳукмдорига бир қадар кўтаринки, аммо титроқ овозда мурожаат қилади, ваҳоланки, бундай бўлиши керак эмас, негаки унинг кўзёшлари Аид кўнглини юмшатиши мумкин».

Шундай қилиб, келтирилган мисолларга кўра, муаллиф матнни архетип воситасида тўлдириш учун афсонавий сюжетларга мурожаат қилади, масалан, “Ўлат” романидаги афсона ва персонажлар фожеавий оҳангни кучайтириш ўларок, муайян вазифа ҳам бажаради. «Ўлат»даги ушбу эпизод, – деб ёзади Ф.Бартфельд, – махфийлик тарихи, ходисалар моҳияти билан қизиқмайдиганлар диққатини тортади. Ғамдан куйган Орфей ўз-ўзини барбод этишини томошабинлар кўришга маҳкум эдилар, ваҳоланки, улар (Оран аҳли) бундай воқеликдан бир дақиқага бўлса-да юз ўгиришга уринардилар».

Бу эпизод «Сизиф ҳақида афсона»да Эдип айтган иборага оҳангдош: «Айнан шу дақиқадан фожеа бошланади». Келтирилган парчада афсона ва рамз (*символ*) алоқаси яққол кўринади, чунки Орфей ва Эвридика ҳикояси – бу шунчаки афсона эмас, бу туб моҳиятига кўра инсон тақдири,

демакдир. Бундан ташқари, “Сизиф ҳақида афсона” ва “Ўлат” романини таққослаб, улар ўртасидаги мантикий боғлиқликни кўриш мумкин: роман охирида бош қаҳрамон доктор Риё оғир айрилиқ – хотинининг ўлиmidан сўнг яна касалликлар билан курашиш мақсадида ишга қайтади. Бу худди, Сизифнинг сўнмас ғайратини эсга солади: [...] “жамийки инсонийликнинг келиб чиқиши умуминсонийликка уланиши”га ишончи комил, у «хануз ўз йўлида давом этаётир».

А.Камю ижодида афсоналарнинг роли ҳақида яққол кўрсатма беради: тоққа харсангтошни думалатиб бораётган Сизиф, қувғиндаги гўзал Елена, оролдан-оролга сузиб юрган толмас Одиссей, юрагини ўлаксахўр чўкиб кетадиган кўркмас Прометей, улкан замонавий шаҳарда пайдо бўлган Минотавр – бу афсонавий персонажлар инсон тақдирига ўзгача услуб бағишлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сартр Ж.-П. Что такое литература? – Мн.: Попурри, 1999. – 448 с.
2. Барт Р. Мифологии. – М.: Москва, Академический Проект, 2008.
3. Леви-Стросс К. Структура мифов.
4. Лотман Ю.М. О мифологическом коде сюжетных текстов. Сборник статей по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1973.
5. Юнг К. Архетип и символ. Хрестоматия по психологии. – М., 2000.
6. Camus A. Œuvres complètes. Bibliothèque de la Pléiade, 4 vol. – Paris, Gallimard, 2006-2008.
7. Bartfeld Fernande. L'Effet tragique, « Essai sur le tragique dans l'œuvre de Camus ». – Paris, Champion-Slatkine, 1988.
8. Jean Sarocchi, dans Les Critiques de notre temps et Camus. – Paris, Garnier, 1970.

УЎК 82

ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИДА ХАРАКАТ ВА ҲОЛАТНИ БИЛДИРУВЧИ СЎЗЛАРДАГИ КЎПМАЪНОЛИЛИК ҲОДИСАСИ ҲАҚИДА

Х.Хамдамова, доц., PhD, Жиззах политехника институти, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақолада халқ оғзаки ижодининг йирик жанри ҳисобланган достонлардаги кўпмаънолилик ҳодисасининг матн семантик қурилишидаги аҳамияти, хусусан, феъл сўз туркумига оид бир қатор сўзларнинг полисемия ҳодисаси асосида кўчма маъно англатиши каби масалалар ўз аксини топган.

Калим сўзлар: халқ оғзаки ижоди, полисемия, кўчма маъно, семантик қурилиш, кўпмаънолилик, феъл сўз туркуми.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение явления многозначности в былинах, считающихся основным жанром народного творчества, в смысловом построении текста, в частности, таких вопросах, как переносное значение ряда слов глагола.

Ключевые слова: фольклор, полисемия, переносное значение, семантическая конструкция, полисемия, глагольное словосочетание.

Abstract. This article examines the significance of the phenomenon of polysemy in epics, considered the main genre of folk art, in the semantic construction of the text, in particular, such issues as the figurative meaning of a number of verb words.

Key words: folklore, polysemy, figurative meaning, semantic construction, polysemy, verb phrase.

Кўпмаънолилик ҳодисаси ҳар қандай тилда салмоқли ўрин тутди. Тил бойлиги фақат сўзлар, иборалар билангина эмас, сўзларнинг лексик маънолари билан ҳам ўлчанади. Сўзларнинг кўп маънолилиги – полисемия ҳодисаси тил бойлигида ўз ўрнига эга. Кўп маъноли сўзнинг алоҳида олинган семалари қанчалар ранг-баранг бўлмасин, улар ҳар доим ягона маъновий асос теваарида гуруҳлашади. Иккиламчи маънолар дастлабки маънонинг кейинги тараққиёти тарзда эътироф этилади. Кўп маънолилик сўзнинг семантик қурилишига оид лисоний ҳодисалардандир. Бирдан ортиқ маънога эгалик (полисемия) деярли барча сўз туркумларида учрайди. Айни тамойилларга асосланиб «Рустамхон» достони матнида қўлланган кўп маъноли сўзларни семантик, лексик-грамматик ва генеалогик нуқтаи назардан ўрганишга ҳаракат қилдик.

Дастлаб иш-ҳаракат ва ҳолат маъносида қўлланилган сўзлардаги кўпмаънолилик масаласига қисқача тўхталамиз. Изланишларимиз кўпмаънолиликнинг феъл категориясига оид сўзларда фаоллигини кўрсатди. Достон матнида эликдан ортиқ соф туркийча кўп маъноли феъллар учради. Қуйида ушбу феълларнинг айримларига тўхталамиз.

“Кўриш қобилятига эга бўлмоқ” бош маъносининг ўзида мужассамлаштирган соф туркийча кўрмоқ феъли ҳозирги ўзбек адабий тилида ўн олти маънони ифодалайди (ЎТИЛ, 5, 469-470). “Қадимги туркий луғат”да бу феълнинг олти маънода истеъмолда бўлганлиги эътироф этилган (317). Алишер Навоий асарлари тилида шу феъл лексеманинг ўн маънода қўлланганлиги (АНАТИЛ, II, 153), шунингдек, шоирнинг тарихий асарлари лексикасида ушбу истилоҳ етмиш

олти ўринда тўрт хил маънода ишлатилганлиги ҳам аниқланган. Биз ўрганган дoston матнида кўрмоқ феъл лексемаси куйидаги маъноларда ишлатилганлиги маълум бўлди:

1) “*Кўриш қобилиятига эга бўлмоқ, эпик қаҳрамон ва нарсаларнинг борлиқнинг кўриниши қандайлигини фарқлай билмоқ*” маъносида: Кўнглида сал қувват энгандай бўлиб, кўзини очди. Бояги ўзининг боқиб юрган тозиларини кўрди, Рустамга кўзи тушмай, бу сўзларни айтиб турди: (387); Шу вақтда Ҳуройим Рустамни кўрди; дунёга қайтадан келгандай бўлди. (389);

2) “*Дуч келмоқ, кўрмоқ, учратмоқ*” маъносида: Бу ерларни Ҳуройим кўрди, чалдивор, чўлистон бўлиб қолган, Арабнинг қилган иши шу бўлган. (382); Ҳаялламай бери келгин, Рустамжон! // Сени кўрдим, кетди мендан юз армон, (389);

3) “*Бошдан кечирмоқ*” маъносида: Ажаб ишлар кўрдим фони дунёда, // Уч кун яёв юрдим пойи пиёда. (382); Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим, // Етмаган ажалим, қутулиб қолдим. (391);

4) “*Кўз билан илғамоқ, кўз воситасида аниқ фарқламоқ, сезмоқ, билмоқ*” маъносида: Бир қора кўзига кўринди. Кўрди, тўзон келаяпти. (385); Жаллод, эшит менинг айтган сўзимди, // Мен ҳам кўрдим келаятган кўзимди, (386);

5) “*Бирор нарсани таъкидлаш ва унга диққат-эътиборни жалб этиш*” маъносида: Кўрди: бу работ тилланинг сувини югуртириб солган, эшик бўсағаларини ёкут-жавоҳиротлардан ўтқазиб, тилладан сув берган. (394); Кўрди: ажаб суратли бир қиз, жамоли кунни хира қилгудай, ҳар ким хусини кўрса, ақли кетиб, отдан йиқилиб қолгудай. (396);

6) “*Ҳол-аҳвол сўраб йўқламоқ*” ёки “*сўраш орқали вазиятни билмоқлик*” маъноларида: Омон-эсон ўлмай, энажон, кўрдим, // Эсон-омон кўрдим сенинг давлатинг. (390); Ҳайрон қолиб, ахволингни сўрайман. // Элингни кўрдиму бўлганман хайрон, (402);

7) “*Бирор кимса ёки нарсага эга бўлмоқ, эришмоқ, етишмоқ*” маъноларида: Ётиб эдим тонг олдида туш кўрдим, // Бу тушимда бир ажойиб иш кўрдим, // Ғариб бўлган кўнглимни хуш кўрдим, // Бу тушимда у аждаҳар ўлгандай, (405); Тоғай келиб янги кўрди бекликни, // Шиқирлатиб кийди-ку кўк этикни. (410);

8) “*Юз берган воқеага бошиқа киши ёки нарсани сабаб қилиб кўрсатмоқ*” маъносида: Неча вақтлар қолдинг хорлик тортиб, // Бу ерда кун кўрдинг кўп ғамга ботиб, (416); Аввал қилич уриб сўнгра билдим, // Аждаҳар ўлганин, мен сўнгра кўрдим, // Тирик эмас, ўликка дучор бўлдим; // Шоҳим, бориб Офтоб қизингни кўрдим, (417);

9) “*Кўз билан кўрмоқ, кўз воситасида аниқ фарқламоқ, сезмоқ, билмоқ*” маъносида: Зўр аждаҳар армон билан ўлибди, // Санаб кўрди: қирқ бир бўлак бўлибди. (415); Энасини кўрди, икки тозини икки ёққа бойлаб, йўлга тиклаб ўтирибди. (422);

10) “*Пайқаб олмоқ, илғамоқ, туймоқ*” маъносида: Рустам шундай қаради. Кўрди: бир дев келаятир. Кўзини олайтиб девга қаттиқ тикилди. (426); - Энам деб ахтариб келдим, // Мен энамдан зулм кўрдим. // Энамнинг жабридан мен ҳам // Кўр бўлиб мазорда қолдим. (432);

11) “*Танишиш, билиш, аниқлаш ва шу каби мақсадда кўздан, назардан кечирмоқ; назар солиб текишмоқ; қарамоқ*” маъноларида: Шу аҳволда келиб бизларни кўрди. // Қарайман тарзига термулиб турди, // Кўриб ахволинг кўнглим бузилди, // Тарзига қарадим, бағрим эзилди. (437); Бу қаландарни кўрди: белида камарлари тилладан; қадди-жасади - келбати Рустамча келади. (439);

12) “*Томоша қилмоқ, қузатувчи сифатида қарамоқ*” маъносида: Момасининг афти-жасадини кўрди, шундай: манглайлари чўтдай, кўзлари ўтдай, жағининг гўшти қочган, ён ёғидан тарлон очган, яхшилиқдан мудом қочган. (357);

13) “*Тақдиридан кўрмоқ*” маъносида: Неча кундир ғариб бўлиб кун кўрдим, // Бу дунёда кўрган кунларим бекор. (434);

14) “*Тахминламоқ*” маъносида: Кампир чўтлаб кўрди. Агар тортса, ҳар қопи ботмон даҳсари, ботмон понсари чиқаберадигандай. Зиёд чиқишини билиб, кампир айтди: - Болам, тортиб, тарозини шақиллатиб, ғалвани кўпайтиб юрамизми, чўт, чўтдан зиёд кетарми?! (360);

Дostonда кўрмоқ феъл лексемаси кўмакчи феъл вазифасида “муайян ҳаракатнинг синаш учун бажарилиш натижасини, хоҳиш-истагини ёки бажарилмаслик ҳақидаги огоҳлантириш, умидсизлик” маъносини ифодалайдиган матнлар ҳам учрайди.

Ҳозирги ўзбек адабий тилида “Бирор нарсани ичига ёки устига жойламоқ, қўймоқ, ташламоқ” (ЎТИЛ, 3, 548) каби бош маънони ифодалайдиган *солмоқ* феъли ўн саккиз маънони ифодалаши қайд этилган. Эски туркий тилда ҳам фаол қўлланган ушбу феълнинг Навоий асарлари тилида ўн икки маънода қўлланганлиги эътироф этилган. (АНАТИЛ, III, 101-102). Алишер Навоий тарихий асарлари лексикасида *солмоқ* феълнинг ўндан ортиқ маъноларда қўлланганлиги ҳақида

маълумот берилган. Биз ўрганган дostonда ушбу истилохнинг қуйидаги маъноларда ишлатилганлигини кузатдик:

1) “Бермоқ ёки бермаслик, ташиламоқ ёки ташламаслик, бирор ишни бажармаслик” маъносида: Маҳрамнинг сўзига кулоқ солмади, // Кампир, маҳрамларни писанд қилмади, (364); Сўз сўзласам, сира кулоқ солмади, (366);

2) “Бирор нарса ёки кимсага йўналтирмоқ, қўймоқ” маъносида: Жоним опа, меҳрибонлик қил энди, // Энам кетган ёққа йўлга сол энди. (374); Рустамхон: - Эй опа, беҳуда қўп сўзлаб, мени қийнаб, гапга айлантириб тургунча, агар ундай минадиган отим бўлса, эгарлаб, чоқлаб, мени энамнинг кетган тарафига йўлга солиб юборгин, - деди. (375);

3) “Бирор ҳолатга туширмоқ ёки бирор ҳолатни юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ” маъносида: Мен шу ерда юрсам, сен бир куни туғиб соларсан. (352); Султонни узатиб йўлга солибди, // Подшо бўлиб Хуройим турибди. (355);

4) “Розилик, бажаришлик, хоҳиш ёки истак” маъносида: Кўринган йигитни қайтариб олиб, // Ким бўлса бўйнига қўлини солиб, (361); «Жаллод!» деб шу замон довуш қилади. // Жаллод кулоқ солди бу нолишига, (365);

5) “Бирор ишга, ҳаракатга туширмоқ, йўлламоқ, ташиламоқ” маъносида: Хуройим устидан додқа бўлинглар, // Шундай қилиб, болам, хатга солинглар: (361); Химча, кулоқ солгин айтган нолама, // Жала тушди менинг кулба хонама, (377);

6) “Ўрнатмоқ, қўймоқ” маъносида: Кампир бу дунёдан тўрт юз тангани олиб, ёнига солиб, Оқтош шаҳрини оралаб чиқиб кетди. (360);

Хуллас, биз тадқиқотнинг ҳажми имкониятидан келиб чиқиб, юқорида фақатгина *солмоқ, ўтмоқ, тортмоқ, кўрмоқ* каби феъл лексемаларининг матндаги маъно қирраларини кўриб чиқиш билан чекландик. Бу борадаги кенг қамровли муайян кузатишларимизни монографик тадқиқотда беришни маъқул топдик.

Фойдаланилган адабиётлар ро'yxати:

1. Ходи Зариф. “Рустамхон” дostonи. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
2. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. – Тошкент: Фан. 1975. – Б. 3.
3. Будагов Р.А. Введение в наука о языке. – М.: Учпедгиз, 1958. –С 39-50.
4. Ўзбек тили лексикологияси. –Тошкент: Фан, 1981. –Б.209.
5. ЎТИЛ, 5, 2020: 469-470
6. Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлар лексикаси, –Тошкент.: Фан. 2016, 149-151 б.
7. АНАТИЛ, II, 614-615.
8. Жуманазарова Г. Фозил Йўлдош ўғли дostonлар тилининг лингвопоэтикаси (лексик-семантик, лингвостилистик ва лингвостатистик таҳлил). Докторлик диссертацияси. Тошкент, 2017 йил.

УДК 81'42

КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПARENТЕЗНЫМ ВСТАВНЫМ КОМПОНЕНТОМ КАК ЛИНГВОПРАГМЕМ В РЕЧИ М.Г.Хошимов, PhD, Андижанский государственный институт иностранных языков, Андижан

Annotatsiya. Maqola nutqda lingvopragmemalar vazifasini bajaradigan, pragmatik nuqtai nazardan biz tomonimizdan “*assessiv komplementiv*” deb atalgan nutq aktini voqelantiruvchi parentez kirish komponentli qoshma gaplarning (KtKQG) kommunikativ xususiyatlarini ochib berishga bag'ishlangan bo'lib, unda lingvopragmemalar sifatida qo'llaniladigan KtKQGlarning 20 ga yaqin struktural-semantik turlari uchta zamonaviy, tipologik jihatdan bir-biriga o'xshamaydigan (ingliz, o'zbek va rus) tillarda birinchi marta aniqlangan va tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Qo'shma gap, parentez komponentli qo'shma gap, *assessiv komplementiv*, lingvokulturema, lingvokulturemalar tasnifi.

Аннотация. Статья посвящена раскрытию коммуникативных особенностей сложных предложений с парентезным вставным компонентом (СППВСК), функционирующих в речи как лингвопрагмемы, вербализующих «оценочные речевые акты дополнительного повествования», названные нами как «*ассессивные комплементивы*». В ней автором впервые выявлены около 20 структурно-семантических типов СППВСК, функционирующих в речи как лингвопрагмемы на материале трех современных, типологически несходных языках (английском, узбекском и русском), установлены и охарактеризованы их лингвопрагматические изоморфные и алломорфные свойства.

Ключевые слова: сложное предложение, сложное предложение с парентезным компонентом, *ассессивный комплементив*, лингвокультурема, таксономия лингвокультурема.

Abstract. The article is devoted to the disclosure of the communicative features of the composite sentences with parenthetical insertive component (CSPIC), functioning in speech as linguopragmemes, verbalizing such speech acts as "assertive speech act of additional narration", termed by us as "assertive complementive", in which for the first time about 20 structural-semantic types of CSPIC functioning as linguopragmemes in three modern, typologically dissimilar languages (English, Uzbek and Russian), their linguopragmatic isomorphic and allomorphic properties have been established and characterized by the author.

Key words: composite sentence, composite sentence with a parenthetical component, assertive complementive, linguocultureme, taxonomy of linguoculturemes.

В специальных исследованиях как зарубежных [8, с.45-97] так и отечественных лингвистов-прагматиков отмечается, что лингвопрагматика, являясь одним из антропоцентричных направлений современной лингвистики, изучает отношение между высказыванием, говорящим и контекстом с целью определения условий, средств и способов вербализации прагматической семантики в разрезе трех взаимосвязанных актов речи: локутивного, иллюкутивного и перлокутивного». Именно этот перлокутивный акт и связывает прагматику с тем контекстом, который присущ предложению, тексту, содержащему СППВсК. С точки зрения прагматики, главная цель любого употребленного адресантом предложения и текста - убедить адресата совершить ответные действия, реакции. При этом особо важное значение имеют так называемые «речевые стратегии» - коммуникативные интенции автора повествования, которые и являются основным генерирующим фактором для создания текстов [9, с.183], содержащего тот или иной тип сложных предложений с парентезным вставным компонентом (СППВсК). Так, нашим анализом установлено, что ПК, включающие в себя парентезный компонент (лексему, фразу, предложение) (простую, сложную), политаксему и текстему) призваны вербализовать коммуникативно-прагматическую интенцию адресанта для того, чтобы состоялся запланированный им тот или иной дополнительный акт речи - «ассессивный комплементив» (означающий оценочный акт дополнительного повествования), подобно таким классическим актам речи Дж.Сearла как «перформатив, менасив, декларатив, комиссив» и т.п. При этом наряду с известными нам немаловажными по Сearлу актами речи: 1) representative –репрезентатив (акт утверждения, заявления, суждения и сообщения); 2) declarative –декларатив (акт постановления); 3) performative –перформатив (акт высказывания: умоления, извинения) и т.п., и позже обновленными и дополненными молодым поколением прагматиков их такими типами как: assertives –ассертив, positive –позитив, erotetics –эротетика и т.п., можно добавить и следующие коммуникативно-востребованные типы таких актов речи, вербализованных, наряду с другими ПК, и СППВсК, как: 1) **comparative** - **компаратив** (акт сравнения, сопоставления); 2) **constative** – **констатив** (акт подтверждения); 3) **concessive** - **консесив**, (акт уступки); 4) **surprisive** – **супрайзив** (акт удивления); 5) **suppositive** – **суппозитив** (акт предположения); 6) **consecutive** – **консекутив** (акт последствия) и т.п., посредством которых выражается «ассессивный комплементив» по отношению к тому, что уже было высказано автором (персонажем) - повествователем в основной части данного предложения.

В данной статье нами предпринята попытка лингвопрагматического анализа коммуникативной природы сложных предложений с парентезным вставным компонентом (СППВсК), являющихся «одним из инвариантных структурно-семантических типов сложных предложений, существующих в системе языка и широко употребляемых в речи как лингвопрагмемы» представляющие одну из разновидностей коммуникативной единицы. При этом мы исходим из следующего определения лингвопрагмемы: Лингвопрагмема – это основная единица лингвопрагматического анализа, объективируемая целостными единицами существующих уровней языковой иерархии, репрезентирующая диалектическое единство лингвистического контекстуального (имманентного и трансцендентного) содержания и функционирующая в речевом контексте как средство вербализации определенной аксиологической оценки в различных актах речи. В данной работе впервые нами выявлены и охарактеризованы 18 коммуникативно-прагматических типов СППВсК как лингвокультурам, парентезные вставные компоненты которых вербализируют следующие типы «ассессивного комплементива» (оценочного речевого акта дополнительного повествования):

1) **комплементивный консесив** (акт уступки), например, в *англ.*: в Jack is working very hard (*even though he himself is seriously ill*) (S. Maughan); в *узб.*: Жак (*жиддий касал бўлса ҳам*) жуда каттиқ ишлапти (*в русск.*: Джек очень усердно работает (*хотя он сам серьезно болеет*)) (С. Моэм). В этих СППВсК в их парентезной – вставной части выражается такой ассессивный

комплементив как консессив, указывающий на допущение, совершение действия, несмотря на наличие препятствующих ему условий в основной части СППВСК;

2) **комплементивный супрайзив** (акт удивления), например, в *англ.*: Theodor is impatiently waiting for us outside (why are we sitting here?) (O'Henry); в *узб.*: Теодор бизни ташқарида сабрсизлик билан кутяпти (биз нега бу ерда ўтирибмиз ўзи?); в *русс.*: Теодор с нетерпением ждет нас на улице (почему мы здесь сидим-а?). В таких типах СППВСК в их вставной части выражается такой ассессивный комплементив как супрайзив, выражающий удивление тому, что выражено в предикате основного предложения;

3) **комплементивный консекутив (акт последствия)**: в *англ.*: «He served ten years in prison (he's finally free!)» (Maugham W.S. Cakes and ale or The skeleton in the cupboard, 142 p.)

в *узб.*: «U o'n yil qamoqda o'tirdi (**u vanihoyat ozod!**)» (Maugham W.S.);

в *русс.*: «Он отбыл десять лет тюремного заключения (**наконец-то он свободен!**)» (Maugham W.S.). Такие типы СППВСК характеризуются тем, что в их парентезной – вставной части выражается такой ассессивный комплементив как консекутив, указывающий на последствие того, что выражается в предикате основного предложения.

4) **комплементивный компаратив** (акт сопоставления): в *англ.*: «That knot that seemed unsolvable was resolved by this unexpected (**as it seemed to Nikolai**) letter to Sonya not caused by anything» (Толстой Л.Н. Воскресение. Повести и рассказы, 318 с.); в *узб.*: Yechilmaydigandek ko'ringan tugun hech qanday sababsiz (**Nikolayga shunday tuyildi**) Sonyaga kelgan maktubda o'z echimini topdi». (Толстой Л.Н.); в *русс.*: «Тот, казавшийся неразрешимым узел был разрешен этим неожиданным (**как казалось Николаю**), ничем не вызванным письмом» (Толстой Л.Н.). Эти типы СППВСК являются одними из наиболее частотно употребляемых типов, в вставном компоненте которых выражается такой ассессивный комплементив как компаратив, указывающий на сравнение с тем, что выражается в предикате основного предложения.

5) **комплементивный апеллатив** (акт прямого обращения):

В *англ.*: And we, **sorry**, can't trust anyone but God only! (M.Spark); В *узб.*: Va biz, **meni kechiring**, Xudodan boshqa hech kimga ishonmaymiz (M.Spark); В *русс.*: И мы, **простите**, не верим никому кроме Бога (М.Спарк). В парентезной части таких типов СППВСК выражается такой ассессивный комплементив как апеллатив, выражающий прямое обращение к субъекту основного предложения.

6) **комплементивный суппозитив** (акт предположения): В *англ.*: «Robert went on a trip to Europe (**but he may return very soon!**)» (M.Spark); В *узб.*: «Robert Yevropa sayohatga jo'nab ketdi (**lekin u tez orada qaytib kelishi mumkin!**)»; В *русс.*: «Роберт уехал в путешествие по Европе (**но он может вернуться очень скоро!**)» (М.Спарк). Такие типы СППВСК примечательны тем, что в их вставной части употребляется такой ассессивный комплементив, который указывает на предположение того, что может совершиться в предикате вставного компонента.

7) **комплементивный импрекатив** (акт обещания, принятия клятвы т.п.): в *англ.*: «You have caused so much trouble for the people here (**you shall be cruelly punished for all that** (Hemingway E. Farewell to Arms, 83p.)) в *узб.*: «Siz bu yerdagi odamlarga shunchalik ko'p tashvishlar keltirdingiz (**bularning barchasi uchun siz qattiq jazolanasiz**)» (E.Heminguei); в *русс.*: «Вы причинили столько неприятностей здешним людям (**за все это вы будете жестоко наказаны**)» (Э.Хемингуэй). В таких типах СППВСК в их вставной части употребляется такой ассессивный комплементив, как импрекатив, указывающий на обещание или клятву в ответ тому, что выражается в предикате основного компонента.

8) **комплементивный амазив** (акт изумления): в *англ.*: «He sings beautifully (**What a great talent he is!**)» (Galsworthy J. The Man of property, 242 p.); в *узб.*: «U chiroyly kuylaydi (**U naqadar zo'r iste'dod!**)» (J.Golsuorsi); в *русс.*: «Он прекрасно поет (**Какой у него большой талант!**)» (Дж.Голсуорси). Для таких типов СППВСК характерно то, что в их вставной части употребляется такой ассессивный комплементив, как амазив, указывающий на очарование или изумление тем, что выражается в предикате основного компонента.

9) **комплементивный квеситив** (акт постановки вопроса): в *англ.*: And it happens every evening, at the hour appointed like this (**or is it just me dreaming?**)» (Maugham W.S. Theatre, 237 p.); в *узб.*: «Va har kuni kechqurun, belgilangan shundai soatda (**yoki men tush ko'ryapmanmi?**) shundai voqea sodir bo'ladi» (Maugham W.S.); в *русс.*: «И каждый вечер, в час назначенный так (**или это только снится мне?**) это происходит». (Мозэм У.С.) Особенность таких типов СППВСК заключается в том, что в их вставной части употребляется такой ассессивный комплементив как квеситив, указывающий на постановку вопроса о точности того, что выражается в предикате основного компонента.

10) комплементивный эмотив (акт эмоционального выражения):

В англ.: «Jasmine, daisies, forget-me-nots, violets, lilies of the valley, lilacs will give their lives - **flowers are so sensitive!** - for my happy crown day» (Sev.); В узб.: «Jasmin, papatyalar, unut-mamenilars, binafshalar, zambaklar, nilufarlar jon beradi - **gullar juda ajoyib!** - baxtli kunimda menga gulchambar!» (Sev.); В

русс.: «Жасмин, ромашки, незабудки, фиалки, ландыши, сирень жизнь отдадут

- **цветы так чутки!** - мне для венца в счастливый день» (Сев.).

11) комплементивный каузатив (акт каузирования): В англ.: «Your friend seems to be a little late for the meeting (**his little son has a little fever**)» (The Morning Star); В узб.: «Do'stingiz majlisga bir oz kechikib keladigan ko'rinadi (**kichik o'g'li biroz isitmalab qolibdi**)». (The Morning Star) в русск.: «Ваш друг немного опаздывает на собрание (**у его маленького сына небольшая температура**)». (Морнинг стар). Вышеприведенные типы СППВСК характеризуются тем, что их вставной компонент содержит такое действие или ситуацию, которые каузируют или обуславливают последствия или непосредственные результаты действия или изменения ситуации, выраженные в предикате гнездового - основного предложения.

12) комплементивный хабитатив (акт привычного действия), например, в англ.: «When they knocked at the door again (**the bell, like everywhere else, did not work**) (OS)»; (Maugham W.S. Sixty-five short stories, Octopus, 682 p.); в русск.: «Когда опять постучали в дверь (**звонок как и везде не действовал**) (Maugham W.S.)»; в узб.: «Ular yana eshikni taqillatganlarida (**qo'ng'iroq, hamma joyda bo'lgani kabi, ishlamadi**)» (Maugham W.S.). При помощи таких парентезных – вставных компонентов СППВСК даются необходимые дополнительные пояснения, почему то или иное действие, ситуация или событие стало обычным, привычным, повторяющимся явлением.

13) комплементивный аддитив (акт дополнения, добавления, завершения), например, в англ.: «We walked around the ruins (**Asya followed us**) and admired the views (I. Turgenev)»; в узб.: «Biz xarobalarni aylanib chiqdik (**Asya bizga ergashdi**) va manzaralarga qoyil qoldik (I. Turgenev)»; в русск.: «Мы обошли развалину кругом (**Ася шла за нами следом**) и полюбовались видами (И. Тургенев)». Эти СППВСК примечательны тем, что то, что выражается в предикате вставного компонента, именно и есть продолжение, дополнение или добавление того, что выражается в предикате гнездового компонента СППВСК.

14) комплементивный альтернатив (акт выбора), например, в англ.:

«The exception is the first call of tomorrow's (**or may be yesterday's**) rule (M. Ancharov)»; в узб.: Istisno - ertangi (yoki kim biladi, balki kechagi) hukmronlikning birinchi chaqiruvi (M. Ancharov); в русск.: «Исключение — это первый вызов завтрашнего (или может быть вчерашнего) правила (М. Анчаров)». В СППВСК вышеприведенных типов их вставной частью выражается такой ассессивный комплементив как альтернатив, указывающий на наличие альтернативы тому, что выражается в предикате гнездового - матричного компонента.

15) комплементивный имплицатив (акт импликации): в англ.: «We shall go there earlier (if it is so necessary)» (J. London, Short Stories, 123 p.); в узб.: «Biz u erga boshqalardan oldinroq boramiz (agar kerak bo'lsa)» (Дж. Лондон); в русск.: «Мы пойдем туда раньше всех (если это так необходимо)» (J. London). Из вышеприведенных типов СППВСК видно, что в их вставной части выражается такой ассессивный комплементив как имплицатив, указывающий на имплицативный (условный) характер действия или события в предикате основного предложения. Главное отличие таких типов СППВСК от других заключается в том, что в их вставной части, выражается такой ассессивный комплементив как констатив, указывающий на утверждение того, что в самом деле есть объективное.

Как видно из вышеизложенного, различные структурно-семантические типы СППВСК в сопоставляемых языках наделены способностью репрезентировать одну общую для них коммуникативно-прагматическую установку – точнее коммуникативную интенцию носителя языка, автора повествования, составляющую их такую аксиологическую основу как «оценочный речевой акт дополнительного повествования», названный нами «ассессивным комплементивом». Сопоставительным анализом установлено, что СППВСК как лингвопрагмемы в языках обнаруживают определенные изоморфные и алломорфные свойства, при этом первые объясняются общими закономерностями развития и функционирования языков как орудий общения, так как каждый конкретный язык предназначен для того чтобы адекватно обслуживать тот или иной языковой социум своими необходимыми ресурсами - типами единиц существующих уровней языковой иерархии, в том числе и синтаксического, которые и функционируют как лингвистические репрезентанты того или иного глубинного когнитивного контента – речевого акта, каковым является и «ассессивный комплементив». Что касается алломорфных свойств

СППВсК, то они непосредственно связаны с их поверхностной структурой, продиктованной действующими в языках моделями структурно–семантического конструирования данных единиц, т.е. идиоматическими особенностями синтаксического строя того или иного языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бессонова И. В. Речевые акты похвалы и порицания собеседника в диалогическом дискурсе современного немецкого языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тамбов, 2003. 23 с.
2. Вежицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке // Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелёв А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. М.: Языки славянской культуры, 2005. 540 с.
3. Евсеева Л. А. Прагматика как объект исследования в зарубежном языкознании // Вестник ТГУ, выпуск 11 (127), Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, г. Тамбов, 2013. С. 1–4.
4. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. Из наследия мировой философской мысли: НМФМ. История философии. Изд-во: УРСС, 2012. 194 с.
5. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. М.: Язык. Семиотика. Культура, 2009. 507 с.
6. Ленец А.В. Прагмалингвистическая теория лжи//Языкознание и литературоведение, Вестник Иркутского государственного лингвистического университета, 2013. -с.86-89
7. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари, Филол. фан.докт.дисс.автореферати. Ташкент,2000. - 23 с;
8. Моррис, Ч.У. Основания теории знаков [Текст] / Ч.У. Моррис // Семиотика : Антология / сост. Ю.С. Степанов. - М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. - С. 45-97.
9. Норман, Б. Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков) : курс лекций / Б. Ю. Норман. – Минск, 2009. – 183 с.;
10. Остин Ж. Слово как действие. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. М. 1985.-С.76;

УДК 81

РОЛЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Р.Хужакулова, доц., Ташкентский финансовый институт, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilining O'zbekistonning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ta'lim taraqqiyotida tutgan o'rnining turli jihatlarini tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida o'zbek tiliga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatdagi aksariyat maktab va universitetlarda ta'lim o'zbek tili hisoblanadi. Mualliflar uning tarbiyaviy qadriyatlarini shakllantirish, milliy adabiyot rivoji va ilmiy izlanishlardagi o'rnini tadqiq qiladilar. Maqolada O'zbekistonda jamiyatning turli sohalarida rivojlanishida o'zbek tilining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, jamiyat, taraqqiyot, ta'lim.

Аннотация. В статье анализируются различные аспекты роли узбекского языка в социальном, политическом, экономическом и образовательном развитии Узбекистана. Особое внимание в статье уделяется также узбекскому языку в образовательной системе. Узбекский язык является языком обучения в большинстве школ и университетов страны. Авторы исследуют его роль в формировании образовательных ценностей, развитии национальной литературы и научных исследований. Статья подчеркивает важность узбекского языка в развитии общества Узбекистана в различных сферах.

Ключевые слова: узбекский язык, общество, развитие, образование.

Abstract. The article analyzes various aspects of the role of the Uzbek language in the social, political, economic and educational development of Uzbekistan. Particular attention is also paid to the Uzbek language in the educational system. Uzbek is the language of instruction in most schools and universities in the country. The authors explore its role in the formation of educational values, the development of national literature and scientific research. The article emphasizes the importance of the Uzbek language in the development of society in Uzbekistan in various fields.

Keywords: Uzbek language, society, development, education.

Узбекский язык играет важную и многогранную роль в развитии узбекского общества. Он является не только одним из официальных языков Узбекистана, но и ядром культурного и идентификационного образования узбекского народа. Узбекский язык имеет богатую историю, которая тесно связана с историей самого народа. В контексте современного общества, где происходят быстрые социальные, политические и экономические изменения, роль узбекского языка становится особенно актуальной и значимой. Язык — это культурный феномен, наследие каждой страны зависит от ее языка. Известно, что современные языки являются языком международного общения, они проникают во все стороны нашей жизни и не будет ошибкой

сказать, что язык облегчает решение политических и экономических вопросов. Каждая страна должна стараться сохранить свой язык, потому что именно язык делает ее уникальной и отличает ее от других стран. Необходимо сохранить многоязычный мир, потому что с каждым изучаемым языком мы получаем новые знания. В развитии нации, государства и общества очень важно, нужно и актуально знание своего национального языка. Ведь эти понятия являются диалектически связанными и взаимосвязанными понятиями. По мере развития нации, государства и общества развиваются ее язык и лингвистика. Изменения в государстве и обществе в первую очередь отражаются на языке, в частности на его лексике - словарном богатстве. Пока язык социален по своей природе, прогресс в социальной жизни определяет прогресс языка. Доказательства этому можно найти сегодня в мире – в любой стране, где в обществе царят мир и процветание, язык и языкознание развиваются, а в странах, где наоборот, невозможно думать о развитии языка и языкознания. Более того, язык – это, прежде всего, инструмент объединения нации, это зеркало нации. Ведь в нашем языке отражается наш образ и духовность, язык показывает духовность представителя нации. Одной из величайших возможностей и благ периода независимости является то, что узбекский язык завоевал престиж и внимание на своей земле, получил статус государственного языка. Сегодня узбекский язык остается одной из составляющих нашей национальной идеологии и одним из главных символов нашей независимости.

Таблица 1.

Значение узбекского языка в развитии общества

Аспект	Роль узбекского языка в развитии общества
Культурное наследие	Узбекский язык является неотъемлемой частью культурного наследия Узбекистана. Он используется в литературе, поэзии, музыке и других сферах искусства, сохраняя и передавая традиции и ценности народа.
Образование и наука	Узбекский язык является официальным языком образования и науки в Узбекистане. Обучение на родном языке способствует эффективному усвоению знаний, развитию критического мышления и сохранению культурного и исторического наследия.
Социальная интеграция	Узбекский язык служит средством коммуникации и социальной интеграции для различных этнических групп в Узбекистане. Способствует формированию единства нации и укреплению межэтнических отношений.
Экономическое развитие	Знание узбекского языка является важным в экономической сфере, особенно в торговле, туризме и услугах. Он облегчает деловые контакты, содействует развитию малого и среднего бизнеса и повышению конкурентоспособности страны на мировом рынке.
Поддержание идентичности	Узбекский язык играет ключевую роль в поддержании и укреплении национальной идентичности узбекского народа. Сохранение и развитие языка способствует сохранению исторических традиций, ценностей и обычаев, что сплочает общество и обеспечивает его устойчивость и согласие.
Международное взаимодействие	Узбекский язык является ключевым средством для международного взаимодействия Узбекистана с другими странами, особенно в Центральной Азии. Знание родного языка способствует укреплению дипломатических отношений, культурного обмена и сотрудничества в различных сферах.

В таблице 1 приведены аспекты роли узбекского языка в современном социальном развитии Республики Узбекистан.

Литературный язык — наиболее приемлемый и чистый вариант этого языка. Обычно это не тот язык, на котором говорит большинство населения, поскольку люди постоянно открывают для себя его различные формы, но преимущество литературного языка состоит в том, что он документирует, другими словами, когда диалект используется одним поколением и забыт другим, литературный язык выживает. Диалекты специфичны для местных групп населения и передаются устно, не сохраняясь в письменной форме.

Сегодня на земле существует около шести тысяч языков и диалектов, но лишь около сотни из них имеют статус государственного языка. Наше счастье и гордость, что узбекский язык входит в их число. 21 октября 1989 года, когда еще существовал прежний режим, принятие Закона о государственном языке было большим мужеством для осознания нашей идентичности. Соответственно, правовой статус узбекского языка как государственного был четко определен в Конституции Республики Узбекистан. Таким образом, узбекский язык стал одним из священных символов нашего независимого государства, охраняемых законом, стоящим среди флага, герба, гимна и Конституции.

Прошло 30 лет с тех пор, как узбекскому языку был присвоен статус государственного языка. Наука узбекского языкознания должна была постоянно меняться и развиваться, согласно требованию, освещать и анализировать изменения XXI века. Ведь основной задачей узбекского языкознания во все периоды было анализ и исследование путей формирования, развития и

совершенствования литературного языка, законов, причин и возможностей, действующих в нем. Если мы посмотрим на историю народов мира, особенно в XX веке, то удивительно, что многие из них начали борьбу за свою национальную независимость с борьбы за придание родному языку статуса государственного. В частности, первоначальная борьба за независимость в странах, которые были колониями Англии, Франции в Африке, Испании в Америке, таких как Индия, Пакистан и Бангладеш, началась с борьбы за придание их родному языку статуса государственного языка. Но, к сожалению, еще не все из них достигли своей цели. Даже сейчас английский, испанский, французский и португальский являются официальными языками в некоторых странах.

Узбекский язык не простой язык, он относится к числу агглютинативных языков и имеет различные формы вежливости. В этом языке есть грамматические элементы, которых нет в других языках. Поэтому изучающие этот язык могут столкнуться с различными трудностями. Потому что в процессе его овладения они сталкиваются с совершенно новыми сторонами речи. Однако их это не должно разочаровывать, выучить можно любой язык, а изучение узбекского языка означает знакомство с новой интересной культурой, изучение богатого словарного запаса.

За последние годы экономические и политические связи Узбекистана с мировым сообществом расширяются. Благодаря благоприятным условиям, созданным для инвестиций в нашу страну, она становится одной из самых интересных стран для бизнесменов, банкиров и мировых туристов. Недавно в Интернете были объявлены 50 самых привлекательных городов мира, которые необходимо посетить на основе выводов влиятельных центров социологических исследований [1]. На первом месте в этом списке находится город Самарканд. Соответственно, у народов мира может возрасти потребность и внимание к изучению узбекского языка. Молодые люди Японии, Китая и Кореи обладают сильным интересом и потенциалом к узбекскому языку, имеют возможность выступать на чистом узбекском языке. Хотя молодежь США и Европы, представители славянских народов не могут полноценно и правильно произносить специфические звуки, характерные для узбекского языка, у них также имеется острая потребность в изучении узбекского языка. Многие из них могут приехать в Узбекистан учиться, но для этого нам необходимо развивать высшее образование в Узбекистане.

Также в более чем в десяти зарубежных университетах, таких как США, Корея, Китай, Япония, Турция, Украина, Россия, Азербайджан, узбекский язык преподается как предмет среди предметов кафедры «Восточные языки». Узбекским ученым следует сотрудничать с этими учебными заведениями и начать писать учебники и учебные пособия на узбекском языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. <https://abdatravel.uz/ru/novosti/>
2. Гафурова Н.Т. «Роль языка в развитии высшего образования» НЖ. «Архивариус» №7
3. Муртазаева Р.Х. Узбекистан - уникальный край межнационального согласия и толерантности // Узбекистан - страна мира и согласия: Сб. материалов конференции. Ташкент: Узбекистан, 2017. С. 343.
4. Иноятова Д.М. «Языковая политика в современном Узбекистане» <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-politika-v-sovremennom-uzbekistane>

УДК: 811.161.1:512.133:81.373.4

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПАРОНИМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Н.С.Шавилова, преподаватель, Термезский государственный педагогический
Институт, Термез*

Annotatsiya. Maqolada qiyosiy tadqiqotda kuzatilishi mumkin bo'lgan paronimiya hodisasining leksik-semantik jarayonlari tasvirlangan, shuningdek, o'rganilayotgan tillar lug'atida paronimlarning tematik guruhlarini aniqlashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: lug'at tahlili, semantik bog'lanish, moslik, tematik guruhlar, mental leksika.

Аннотация. В статье описываются лексико-семантические процессы явления паронимии, которые можно наблюдать при сопоставительном исследовании, а также сделана попытка выделить тематические группы и подгруппы паронимов в лексике исследуемых языков.

Ключевые слова: анализ лексики, смысловая принадлежность, сочетаемость, тематические группы, ментальный лексикон.

Abstract. the article describes the lexical-semantic processes of the phenomenon of paronymy, which can be observed in a comparative study, and also makes an attempt to identify themantic groups and subgroups of paronyms in the vocabulary of the languages under study.

Key words: words analysis, semantic affiliation, compatibility, thematic groups, mental lexicon.

Введение. Паронимия как явление языка до сих пор исследовано недостаточно полно. В настоящее время разработка вопросов паронимии очень важна при обучении языку и развитию речи, этим обуславливается актуальность исследования. Паронимия занимает определённое место в лексикологии.

Взгляд на паронимы как на близкозвучные слова, имеющие одинаковое ударение и одни грамматические признаки, но семантически различные слова, описывается в работах многих учёных-лингвистов.

Полное отражение семантики паронимов в языках исследования можно проследить при проведении анализа паронимической лексики с точки зрения значений и смысловой принадлежности паронимов по тем или иным особенностям лексической системы языков.

Литература и методы. Для исследования лексико-семантической системы паронимических процессов в языках сопоставления изучены труды таких учёных-лингвистов как Азизов А.А. [1], Бердиев Х. [3], Маъруфов А. [4], Нафасова В. [5], Якубова Х.Я. [6], Снетова Г.П., Власова О.Б. [2].

Результаты и обсуждение. Рассматривая вопрос о лексико-семантических отношениях паронимов русского языка, проанализировав всю зафиксированную в словарях паронимов лексику, можно поделить их на группы по смысловой составляющей:

- семантически близкие по смыслу, но различные лёгкими смысловыми оттенками (*гривастый – гривистый, длинный – длительный, жизненный – житейский, желанный – желательный*), пр.: Придёт желанная пора... (А.Пушкин, «Во глубине сибирских руд...») – Он был уже старым прокурором, отказавшимся от некоторых перемещений, ожидая более желательного места... (Л.Толстой, «Смерть Ивана Ильича»);

- семантически разных по смыслу (*гнездо – гнездовье, дефектный – дефективный, классный – классовый, диктант – диктат*), пр.: Наконец с арифметикой было покончено, начался диктант. Аркадий Иванович заходил вдоль стены и особым сонным голосом начал диктовать... (А.Н.Толстой, «Детство Никиты») – Начальника цеха не любили рабочие за его диктат, нежелание считаться с мнением коллектива. (В.Федотов);

- семантически схожие, но различающиеся лексической сочетаемостью (*постройка – строение, выполнять – исполнять, наследие – наследство*), пр.: «Светлана Ивановна Горелова взялась за розыск наследия живописца.» (Е.Кончев, «Картины из старого сундука») // «- Я лишу тебя наследства – клянусь истинным богом!» (А.Чехов, «Моя жизнь»).

Лексическая сочетаемость слов-паронимов может служить дополнительным дифференцирующим признаком к основному семантическому признаку. Отдельные члены паронимических пар могут различаться сочетаниями, при этом:

- одно слово сочетается с узким, ограниченным кругом слов (закреплённость за определёнными словами), другие – с широким кругом слов. Так, слово *будний* сочетается с очень ограниченным рядом слов, обозначающих понятия времени (*день, время, пора*); прилагательное *будничный* по отношению к будний является паронимом и отличается от него наиболее широким кругом сочетаемости, употребляется в сочетании с различными словами, конкретными и отвлечёнными (*работа, занятие, труд, день, время, пора, событие, одежда, платье, голос, ответ, поручение, обстановка, жизнь* и т.д.). Пр.: Был будний день, и потому песни поутру сначала удивили меня. (Л.Толстой, «Песни на деревне») – Когда Обломов пожелал её увидеть, она на домашнее будничное платье накинула восресную свою шаль (И.Гончаров, «Обломов»);

- один компонент паронимической пары сочетается с конкретной лексикой – с отвлечённой, абстрактной. Например паронимическая пара *бывший* и *былой*, где *бывший* – это тот, кто со временем изменил своё положение, является прилагательным и сочетается с конкретными существительными, *былой* – это определение того, что уже прошло, и сочетается, как правило, с абстрактными существительными. Пр.: «За каменной высокой стеной находятся бывшие архиерейские палаты.» (В. Солоухин, «Владимирские проселки») – «Если я в тебе принял участие и устроил на работу, то это в память нашего бывшего знакомства с твоими родителями.» (В.Панова);

- одно слово в паронимической паре сочетается с одушевленными именами существительными, а другое – с неодушевленными (*понятливый – понятный, соседский – соседний, желанный – желательный, обидчивый – обидный, ласковый – ласкательный, героизм – героика* и т.п.). Так, слово *соседский* сочетается с существительными одушевленными, а также со словами объединяющими людей, а слово *соседний* с неодушевленными словами. Пр.: «Всё небо в тучах, по лужам пузыри прыгают, у забора под реденькой ёлкой соседская собака сидит.» (Б.

Семенов, «Собака под дождём») – «Тогда все в селе на время бросились свои дела и собрались, и даже не только из своего села, а также из *соседних* деревень.» (М.Пришвин, «Кладовая солнца»);

- одно слово возможно в сочетаниях со словами специальной сферы употребления (терминологической лексикой, научно-технической, производственной и т.д.), а другое – со словами общеупотребительными (*глубинный* – *глубокий*, *добротный* – *добрый*, *голосовой* – *голосистый*, *ветровой* – *ветряной* – *ветренный* и т.п.). Так, прилагательное *глубинный* более употребительно, чем *глубокий*, в сочетаниях научно-технического и производственного характера. Прилагательное *глубокий* сочетается с широким кругом общеупотребительных слов (*колодец*, *тыл*, *древность*, *знания*, *любовь* и т.д.). Пр.: «Глубинные насосы беспрерывно качали грунтовые воды.» (К.Паустовский) – «За столом, покрытым пятнами и *глубокими* царапины, сидел Степа, гимназист второго класса.» (А.Чехов);

- одно слово описывает признаки к места, пространства, размера, а второе – признаки времени (*далекый* – *дальний*, *длинный* – *длительный*, *короткий* – *краткий*). Пр.: «На маленькой сцене сидел у пианино *длинный* молодой человек.» (А.Н.Толстой, «Хмурое утро») – «Только *длительные* раскопки могут вскрыть залегающие под землёй слои со следами тех времён.» (Б.Фролов, «О чём рассказала сибирская мадонна»).

Рассматривая паронимические пары, описывающие русскую языковую картину мира в общем, и её отдельные фрагменты, в частности, можно представить паронимическую лексику следующими тематическими группами: «Время и место», «Окружающий нас мир», «Личностные качества человека». А также в данных тематических можно рассмотреть и подгруппы: «Время и место» – «Пространство», «Характеристика места»; «Окружающий нас мир» – «Описание природы», «Описание живых существ»; «Личностные качества человека» – «Умственные способности человека», «Внешность человека», «Характер человека», «Поведение человека», «Сфера межличностных отношений» и т.п. и т.д.

Так, в тематической группе «Окружающий нас мир» паронимические пары *гористый* – *горный*, *каменистый* – *каменный*, *лесистый* – *лесной*, *болотистый* – *болотный*, *травянистый* – *травяной* описывают природные материалы, и соответственно, входят в подгруппу «Описание природы», а пары *хищнический* – *хищный*, *черепаховый* – *черепаший* входят в подгруппу «Описание живых существ» и т.д.

Анализируя фрагменты художественных текстов, где даётся определённая характеристика человека, можно наблюдать активное употребление паронимов. Зачастую употребляется лишь стилистически подходящий пароним из пареоппозиции. В связи с этим необходимо описать некоторые подгруппы тематической группы паронимов «Личностные качества человека»:

1) «Умственные способности человека»: *рассудительный* – *рассудочный*, *умный* – *умственный*. Пр.: «Кашевой был *умный* и хитрый казак, знал вдоль и поперёк запорожцев.» (Н.Гоголь, «Тарас Бульба») – «А кто знает, как рано начинается развитие *умственного* зерна в дестком мозгу.» (И.Гончаров, «Обломов»);

2) «Характер человека»: *гордый* – *горделивый*, *злой* – *злбный*, *обидчивый* – *обидный*. Пр.: «Во глубине сибирских руд храните *гордое* терпенье...» (А.Пушкин, «Послание в Сибирь») – «Вошёл в контору человек низенького роста, чахоточный на вид, с неподвижными глазами и весьма *горделивой* осанкой.» (И.Тургенев, «Контора»);

3) «Поведение человека»: *деловитый* – *деловой* – *дельный* – *деляческий*, *дипломатичный* – *дипломатический*. Пр.: «“Не сам от себя говорю: так нас старики обучили”, - говорил мягко и плавно тонко-*дипломатичный* Макридий Сафроныч.» (Н. Златовратский, «Устой») – «*Дипломатическая* дама, она всегда находила выход из сложных житейских ситуаций.» (А.Лебеденко);

4) «Сфера межличностных отношений» – это особая подгруппа, куда входят паронимы, отражающие этические нормы общества, положительную, отрицательную или нейтральную оценку: *признание* – *признательность*, *враждебный* – *вражеский*, *содействовать* – *воздействовать*.

Все вышеописанные условные группы и подгруппы паронимической лексики русского языка подчёркивают семантическую самодостаточность слов в паронимических парах и доказывает то, что их взаимозамена невозможна.

Лексемы в составе паронимических пар узбекского языка с позиции особенностей взаимоотношения и соответствия, отношений между значениями можно классифицировать на следующие группы:

1) Паронимы, объединяемые смысловыми отношениями, близкими или общими смыслами. Каждый из них, в свою очередь, также делятся на отдельные группы:

- паронимы, объединяющиеся в смысловую группу со значением личность+личность: *bosqonchi* (молотобоец, кузнец) – *bosqinchi* (завоеватель, нападающий), *mo'uxo 'r* (любитель масла) – *ma'uxo 'r* (человек, употребляющий хмельные напитки), *emchi* (прививающий детей) – *enchi*. Общим и объединяющим для паронимических пар этой группы является значение личность. Потому как основной частью для всех являются лексемы в разных значениях, то они выполняют функцию разделения и дифференциации выраженного смысла. Именно близость этих смыслов и лексем в фонологическом строении обеспечивает условия для вступления лексем в паронимические отношения, в результате которого появляется паронимическая пара;

- паронимы, в которых главным и объединяющим смыслом является личность-человек: *mirza* (секретарь во дворце) – *mirzo* (потомок эмира или чиновника, приравненного к нему), *so 'fi* (человек, читающий молитвы в мечети) – *so 'fiy* (последователь или поклонник тасаввуфа, суфизма). В указанных паронимах каждая лексема имеет также специальный, частный смысл: в паронимической паре *mirza* – *mirzo* семы рода деятельности и поколения выполнили функцию различения;

- паронимы, обозначающие внутренний мир человека и относящиеся к нему понятия: *e 'tiqod* (мировоззрение, вера) – *e 'timod* (надежда, на то что считается правильным), *taassub* (идти за кем-либо, верить кому-то) – *taassyf* (сожаление), *kafolat* (гарантия, уверовать кого-либо в себя) – *kaforat* (возвращение чего-либо для смытия греха);

- паронимы, обозначающие умственный и творческий труд человека: *tahlil* (мысленный анализ с разделением на составные части) – *tahrir* (исправление ранее написанного), *tafsil* (полный комментарий, подробное изложение) – *tafsir* (комментирование сложного, простое объяснение);

- паронимы, обозначающие части тела человека: *go 'sh* (ухо) – *go 'sht* (мясо или мышечные связки живых существ), *qovoq* (веко) – *qovuq* (мочевой пузырь);

- паронимы, обозначающие части тела человека и предметы необходимые для их жизнедеятельности: *angar* (поле, очищенное от урожая) – *angor* (лицо и внешний вид человека), *bo 'g 'im* (место стыка костей) – *bo 'g 'in* (часть слова, единица измерения);

- паронимы, выражающие человека, личность и вещи, необходимые в его жизни: *nufus* (люди, население) – *nufuz* (внимание, уважение), *janob* (человек высокого сословия) – *janub* (противоположность севера), *harif* (напарник, соперник) – *harf* (письменное выражение звуков речи);

- паронимы, выражающие экономическое положение личности, общества: *yo 'qchilik* (экономический кризис, бедность) – *yo 'qchillik* (крайняя нужда).

- паронимы, выражающие понятия относительно мира человека: *ota* (мужчина, имеющий детей) – *ato* (дар, подарок), *oraz* (лик, красивое лицо) – *araz* (прекращение общения с кем-либо вследствие обиды).

- паронимы, выражающие род деятельности человека и сопутствующие ему понятия: *hofiz* (мастер, исполнитель классических песен) – *hofiza* (мысль, понятие, способность и сила памяти человека), *goviy* (сказатель преданий, рассказчик) – *raviy* (звук/буква в конце корня рифмирующихся слов).

2) Паронимы, состоящие из лексем, относящихся к различным лексико-семантическим группам:

- паронимы, выражающие человека и предметы: *pochcha* (муж сестры) – *pocha* (часть ноги ниже колена живого существа), *mashshoq* (музыкант) – *mashoq* (упавший во время жатвы колосок);

- паронимы, обозначающие материальные и абстрактные вещи, понятия: *burgh* (обязанность, ответственность, задача) – *burj* (созвездие и каждая звезда, минарет крепости и остаток), *kafil* (гарант, берущий ответственность на себя) – *kafel* (узорная плитка, кафель), *ovqat* (еда, пища) – *avqot* (времена, много слов связанных с этим);

- паронимы, выражающие значения общества и человека, личности: *salor* (тюркский народ, язык, узбекское племя) – *solor* (предводитель, начальник), *qaraman* (племя, вошедшее в состав узбекского народа) – *qahramon* (человек, показавший своё стремление, участник художественного произведения).

Смысловый аспект паронимов исследуемых языков раскрывает своеобразие ментального лексикона с точки зрения разнообразия семантических групп и подгрупп. Лексическая осмысленность паронимических пар в русском и в узбекском языках по своим семантическим полям очень схожи и затрагивают такие тематические группы как «Время и место» – «Пространство», «Характеристика места»; «Окружающий нас мир» – «Описание природы», «Описание живых существ»; «Личностные качества человека» – «Умственные способности

человека», «Внешность человека», «Характер человека», «Поведение человека», «Сфера межличностных отношений» и т.п.

Закключение. Паронимия как явление языка до сих пор исследовано недостаточно полно. В настоящее время разработка вопросов паронимии очень важна при обучении языку и развитию речи. Паронимия занимает определённое место в лексикологии.

Взгляд на паронимы как на близкозвучные слова, имеющие одинаковое ударение и одни грамматические признаки, но семантически различные слова, описывается в работах многих учёных-лингвистов.

По отношению к частям речи в узбекском языке выделяется больше разновидностей, чем в русском. В словаре паронимов узбекского языка зафиксированы даже смешанные паронимические пары, чего в словарях паронимов русского языка не выявлено. Хотя смешанные паронимические пары русского языка можно наблюдать как авторские в художественных произведениях, что является паронимической аттракцией. Сходством в образовании паронимов в языках исследования является только наличие межъязыковых паронимов, таких как *адресат – адресант, коагулят – коагулянт, абонент – абонемент, экспонат – экспонент*. И в русском и в узбекском языке аффиксы, при помощи которых образованы данные паронимы являются иностранными, заимствованными.

Очень важно выявление деривационных отношений лексических единиц языков обеспечивающие системную обусловленность паронимической лексики.

Следует отметить, что сопоставительно-контрастивное исследование системных составных частей лексики разных языков в области паронимических отношений выявит новые сходства и различия между контактирующими языками и позволит изучить научно-теоретические и прикладные свойства, отражающие специфику каждого языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азизов А.А. Сопоставительная грамматика русско-узбекских языков. – Ташкент, 1960. – 198 с.
2. Снетова Г.П., Власова О.Б. Словарь паронимов русского языка. – М.: Мир и образование, 2021. – 416 с.
3. Berdiyev X. Va boshqalar. O'zbek frazeologiyasidan materiallar. – Samarqand, 1979.
4. Ma'rufov A. Paronimlar lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1974.
5. Nafasova V.T. O'zbek tili paronimlarning lisoniy tahlili: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. ...avtoref. – Qarshi, 2019.
6. Якубова Х.Я. Практикум по сопоставительной типологии русского и узбекского языков. – Т.: Укитувчи, 1986.

УДК 070

ВЛИЯНИЕ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СМИ УЗБЕКИСТАНА

Д.К.Шадиева, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarni uzatish usullari va gaplarni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda me'yorlarga rioya qilish masalalari muhokama qilinadi. Til jamiyat hayotining in'ikosi sifatida turg'un emas va tuzilish doirasida muntazam jarayonlarni boshdan kechiradi. O'zbek tili bir muncha vaqt oldin o'zlashtirgan ruscha so'zlar bilan to'libgina qolmay, balki rus tilida ham bir vaqtning o'zida qo'llanilayotgan so'zlar bilan boyidi.

Kalit so'zlar: turg'un so'zlar, o'xshash, lingvistik birlik, o'zlashmalar, til, tuzilish, tahlil, uzatish, semantizatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы о способах передачи фразеологизмов и соблюдении норм при переводе предложений с русского языка на узбекский. Язык как отражение жизни общества не статичен и претерпевает регулярные процессы внутри структуры. Узбекский язык наполнен не только русскими словами, которые он почерпнул некоторое время назад, но и обогащается заимствованиями, одновременно входящими в обиход в русском.

Ключевые слова: устойчивые слова, аналог, языковая единица, заимствования, язык, структура, анализ, передача, семантизация.

Abstract. This article discusses questions about methods of transmitting phraseological units and observing norms when translating sentences from Russian into Uzbek. Language as a reflection of the life of society is not static and undergoes regular processes within the structure. The Uzbek language is filled not only with Russian words, which it picked up some time ago, but is also enriched with borrowings that simultaneously come into use in Russian.

Key words: fixed words, analogue, linguistic unit, borrowings, language, structure, analysis, transmission, semantization.

«Средства массовой информации (СМИ) играют значительную роль в просвещении общества. Их типовое и тематическое разнообразие, а также доступность позволяют получать знания об окружающем мире в удобной форме и в различных условиях». Сегодня можно говорить о феномене информационной перенасыщенности, так как СМИ влияют на индивидуума практически везде, где бы он ни находился: телевидение работает в компаниях и социальных организациях, радиостанции – в общественном транспорте, интернет-СМИ публикуют свои сообщения для приложений в смартфонах, газеты и журналы распространяются как в платном, так и в безвозмездном порядке. Таким образом, человек воспринимает информационные сообщения как непосредственно, так и опосредованно в течение дня. СМИ являются источником просвещения общества на социально-значимые темы.

На сегодняшний день еще не устоялась единая система получения информации. Пока еще существуют альтернативные источники: радио, телевидение, Интернет, газеты. Выбор часто зависит от возрастной категории. Для возрастной категории единственным источником были радио, телевидение и пресса, проходившие цензуру. Для молодых, чей ритм жизни не оставляет времени на перерыв, Интернет с его безостановочным потоком информации – незаменимый вариант. При этом никто не задумывается, что спешка – враг мыслительным процессам, и жизнь потребителя проходит бездумно.

Для очередного исторического периода развития общества неизбежны изменения строя языка: выход из употребления (историзмы – вышедшие из употребления слова связаны с отсутствием предметов и понятий, которые они обозначают: урядник, подьячий, полушка; архаизмы – понятия и предметы до сих пор существуют, но обозначавшие их слова были вытеснены более современными вариантами: перст – палец, позорище – театр), приобретение нового денотативного значения у сохранившейся лексики, заимствование и ассимиляция языковых единиц. В конце XIX-го и на протяжении XX-го веков из-за экономических, политических, миграционных процессов среднеазиатские языки, в том числе и узбекский, испытывают огромное влияние со стороны русского и опосредованно заимствуют пласт интернациональной лексики.

Культура речи предполагает знание культуры, в том числе и особенностей восприятия окружающей действительности. Фразеология – один из пластов, составляющий картину мира определенной субкультуры. Знание русской фразеологии и корректное употребление устойчивых имеет важное общеобразовательное и воспитательное значение при обучении русскому языку как иностранному. Усвоение и правильное употребление этих языковых единиц – путь к формированию речевых навыков. Методические материалы и пособия, содержащие примеры и задания с русскими фразеологизмами, позволяют узбекской аудитории усвоить и усовершенствовать навыки использования фразеологизмов, благодаря сравнительному анализу с аналогами родного языка. «Усвоив фразеологический пласт лексики изучаемых текстов, студенты обогащают свой словарный запас, повышают культуру собственной речи» [3].

Тема исследования предполагает анализ способов передачи фразеологизмов из одной культуры в другую как часть ассимиляции в ней иностранного языка.

Но знакомство с фразеологией русского языка не ограничено только механическим запоминанием. Правильность и соответствие ситуации – основное требование к их употреблению. Соответственно, аудитория, изучающая русский язык, усваивает нюансы их употребления с учетом показаний к их использованию: возможность передачи значения фразеологического оборота с русского языка на узбекский при помощи свободных словосочетаний и языковых единиц, связанных с ними по смыслу. Включение в контекст фразеологизма возможно и при помощи семантизации, когда нет необходимости перевода, а возможно усвоение по аналогии с единицей, представленной в родном языке (имеет сходное звучание и написание). Но главным требованием при переводе является необходимость передачи значения за счет сохранения единства формы и семантического значения оригинала.

Русский язык обогатил лексический состав узбекского и активно пополняет различными по составу единицами, заимствование которых происходит в первую очередь в связи с отсутствием в узбекском языке слова для обозначения неологизма. Здесь можно выделить слова с непроемной основой (*стол, класс, партия, риелтор, салон* и др.); производными образованиями (*механизация, аттестация, коммуникация, транзакция* и др.); сложными словами (*пароход, вездеход, ледоход, шоумен* и др.), сокращенными или аббревиатурами (*РФ, ООН, ДТ-28, ХТ-4* и др.). При образовании аббревиатур в узбекском языке изначально основой служил русский, который долгое время использовался для образования сложносокращенных слов, ввел слова с иноязычными компонентами, а затем стал образцом для самостоятельных аббревиатур на

узбекском языке: *ЛТД*, *САМАВТО*, *Узмаишолдинг*, *АОГМУzbekistan* и т. п. Далее в период независимости появляются аббревиатуры, образованные по тому же принципу, но на узбекском языке: *МЧЖ* (*маъсулиятичекланганжамият*), *Самкўчавто* (*Самарқандкўчамаавто*), *ИИБ* (*ички ишлар бўлими*) и др.

Узбекский входит в группу тюркских языков, которые являются агглютативными – основа и аффикс представляют собой отдельные части слов с собственным значением, которые соединяются или «склеиваются» между собой», т. е. это многоморфемные слова с четким морфемным разделением: *Билмайдилар* – они не знают, где *бил* – знать, *май* – отрицание, *ди* – 3 л., *лар* – мн.ч. Но, как уже отмечалось выше, ассимиляция языков в силу частых контактов ведет к неизбежному заимствованию не только фонетического и лексического, но и грамматического строя. Это в первую очередь выражено во введении в оборот существительных, образованных при помощи суффиксов и окончаний, обозначающих женский род: *скрипач* – *скрипачка*, *лев* – *львица*, *миллионер* – *миллионерша*.

Рассмотрим каждый из этих способов в отдельности.

1. При эквивалентном переводе фразеологических единиц сохраняется лексическое содержание. Одновременно сохраняется образность и структура единицы: *ничоги мой устида* (‘его нож наверху масла’) – как *сыр в масле катается*; *бурнини (осмонга) кутармок* (‘поднять нос на небо’) – задрать нос. Не всегда лексическая, семантическая и структурная эквивалентность при передаче сохраняются. Совпадение всех трех видов эквивалентности – крайне редки (*Аввал ўйла, кейин сўйла* – *Сначала думай, потом говори*).

2. Общее лексико – грамматическое значение фразеологических единиц в узбекском языке часто передают лексико – грамматическое значение оригинала. Различие же между ними проявляется в лексическом составе или в структуре. Такой способ передачи фразеологической единицы не позволяет раскрыть образность. Это и отличает его от первого способа перевода, это различие мы можем с вами встретить в примере «*в рот залетит муха*» - «*огзингга паишиа киради*».

Рассмотрим ещё несколько примеров, но эти примеры уже вошли в узбекский язык через русский, и они довольно часто встречаются в СМИ

«*Оқ қарға*» — дословный перевод “белая ворона”. Так говорят о человеке, который чем-то отличается от других. Это выражение — калька с лат. *Alba avis, albus corvus*.

«*От тепкисини, от кутаради*» - «*тинок лошадди выдерживает только лошадь*».

Иногда, чтобы точнее выразить мысль и эмоции, не достаточно собрать слова в предложения. Тогда на помощь приходят фразеологизмы, которые помогают точнее передать человеческие чувства, дают возможность ярче изъясниться.

Разновидностью такого способа передачи значения фразеологизмов с русского на узбекский можно считать совпадения по смыслу, но с различием в лексическом наполнении.

Заключение. Исследуя роль влияния русских фразеологизмов в СМИ Узбекистана, можно выделить несколько способов образования фразеологических единиц, которые выступают средством экспрессивной окраски текста. При таком способе состав фразеологизма остается неизменным, но на этом фоне добавляются дополнительные коннотации, возникает игра слов.

В целом сопоставительный анализ фразеологизмов в плане перевода с русского языка на узбекский и наоборот показывает, что в большинстве случаев невозможно полное совпадение смысловых оттенков в обоих языках. Объясняется это особенностями лексико-семантической системы каждого языка, внешних или знаковых проявлений отдельных значений полисемантических слов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бакиров П.У. Пословицы – энциклопедия народной жизни. Ташкент: Akademnashr, 2018. 173 с.
2. Цынк С.В. Об отношении к норме русского литературного языка в XXI веке // Вестник Ульяновского государственного технического университета. 2016. № 2. С. 28– 30.
3. Шадиева Д. К. Изменение формата русскоязычных СМИ УЗБЕКИСТАНА //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 4.
4. Шадиева Д. К. Экстраполяция и изучение тенденций на изменение норм русского языка //Современные проблемы филологии. – 2022. – С. 133-138.
5. Шамне Н.Л., Шовгенин А.Н. Теоретические основы изучения языковых контактов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание. 2008. № 1 (7). С. 72–77.

НАСЛЕДИЕ НУАРА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННУЮ ЛИТЕРАТУРУ

З.Х.Шамамедова, преподаватель, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Maqola nuar janri merosi va nuar detektivining zamonaviy adabiyotga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. 1940-1950 yillardagi Amerika adabiyotida paydo bo'lgan nuar detektiv hikoyasi zamonaviy adabiyotga chuqur va doimiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Nuarning noodatiy personajlari, qorong'u muhit va burilishli syujetlar kabi xususiyatlari bugungi kunda ham kitobxonlar va yozuvchilar o'rtasida alohida o'ringa ega. Maqolada zamonaviy yozuvchilar zo'ravonlik, korruptsiya va axloqiy nomutanosiblik mavzularini o'rganib, murakkab personajlarni yaratish uchun nuar elementlardan qanday foydalanilganligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Nuar detektiv, qorong'u muhit, mavhum syujet, axloqiy nomutanosiblik, nomaqbul qahramonlar.

Аннотация. Статья посвящена исследованию наследия нуара и влияние нуарного детектива на современную литературу. Она анализирует, как нуарные тропы и темы были адаптированы и переосмыслены современными авторами, создавая новые и захватывающие произведения литературы. Статья исследует, как современные писатели используют нуарные элементы для создания сложных персонажей, исследования тем насилия, коррупции и моральной неоднозначности.

Ключевые слова: Нуарный детектив, мрачная атмосфера, запутанные сюжеты, крутой жанр, циничный герой.

Abstract. The article explores the legacy of noir heritage and the influence of the noir detective on contemporary literature. It analyses how noir tropes and themes have been adapted and reinterpreted by contemporary authors, creating new and exciting works of literature. The article explores how contemporary writers use noir elements to create complex characters, exploring themes of violence, corruption, and moral ambiguity.

Keywords: Noir detective, dark atmosphere, intricate plots, hard-boiling genre, cynical hero.

Что приходит на ум обычному человеку когда он слышит Нуар? Прогнивший тёмный город, продажные полицейские, безжалостные преступники, роковые красотки и их накрученные криминальные истории. За свою почти вековую историю этот жанр детективной литературы претерпел довольно многих изменений. Оброс различными ответвлениями и поджанрами, а его элементы можно встретить в самых различных книгах, комиксах и литературных произведениях.

"Swell. Come in. Here's another one for you." Spade pressed the girl forward. "She killed Miles. And I've got some exhibits—the boy's guns, one of Cairo's, a black statuette that all the hell was about, and a thousand-dollar bill that I was supposed to be bribed with." [1]

Нуар в его первоначальном понимании и нуар сегодняшний практически два самостоятельных явления, связанные между собой лишь базовыми элементами и условностями. Каждое новое произведение, каждый новый автор приносили в нуарный детектив что-то своё, играя с визуальной стилистикой, атмосферой, персонажами и сюжетами. Первоначально, нуаром называли особую разновидность крутых детективов появившихся на полках книжных магазинов Америки в 20 годы 20го столетия В эпоху «Великой депрессии (1929-1933 гг.) известной как самый тяжёлый кризис XX века, сложившейся картины событий во время рецессии неразрывно связанного с именем 32-го президента США – Франклином Делано Рузвельтом, вступившим на должность президента в самый разгар кризиса – в 1932 году» [2] нуарный детектив отличался напряжённым криминальным сюжетом и грубой натуралистической манерой повествования. В плане стилистики прародителями нуарной литературы можно считать Эрнеста Хемингуэя и Джона Дос Пассоса. Авторы нового жанра нуар в литературе взяли на вооружение их язык и добавили к нему натурализм в описании насилия, социальную проблематику, саморазрушение, обилие сленга и ненормативной лексики, несколько новых типов персонажей вроде уже упомянутых роковых женщин и приправили всё это обилием сцен курения и употребления алкоголя. Другой отличительной особенностью данной детективной литературы, выделявших среди гор детективов стал особый образ главного героя. Это был не служитель закона, а частный детектив или к примеру, ведущий собственное расследование журналист, непосредственно вовлечённый в акт правонарушения человек, преступник или даже жертва. Персонажи эти как правило, были людьми довольно несимпатичными, обладающими ярко выраженной девиантной моделью поведения. Долгое время такого рода литература была невостребованной литературой

на любителя. Нуарные романы и рассказы печатали в различных бульварных журналах вроде “Black Mask”.

“More than one famous author of the hard-boiled or crime noir genre were first introduced to the reading public through the Black Mask. Masters of the detective story whose work was published in Black Mask include none other than Raymond Chandler and Dashiell Hammett. Indeed, it was in the Black Mask that Hammett introduced the Continental Op, one of the most famous characters of the genre and pulp magazines.”[3]

Настоящий пик популярности данный жанр достиг только 1950-60 годы. Тогда романы 1920-30 годов стали массового переиздавать. Основателем Нуара принято считать Американского писателя Cornell Woolrich, его такие книги как *The Bride Wore Black* (1940), *“Waltz into Darkness”* (1947), *“Deadline at Dawn”* (1944) считаются классическими чёрными романами. Другим важным автором жанра является William Burnett который в 1929 году опубликовал один из первых нуарных детективов *“Little Caesar”*. Преподаватель университета Квинс в Белфасте Andrew Pepper называет тремя отцами основателями нуарного детектива Dashiell Hammett, Raymond Chandler и Mickey Spillane:

“While the classic hardboiled private detective—as exemplified by the creations of writers such as Dashiell Hammett, Raymond Chandler and Mickey Spillane—may bend or break the law, this is done by a protagonist with meaningful agency in pursuit of justice, and “although not every one of their cases may have a happy conclusion, the hero nonetheless will emerge with a clean ethical slate.”[4]

Возникновение нуара не прошло бесследно и другого важного явления американской культуры как комиксов. В 1939 году в 27 номере “Detective Comics”, в первые появляется один из самых мрачных и по-настоящему нуарных супергероев “Batman”. В его образе, биографии и антураже отчётливо чувствуется влияние чёрных крутых детективов, рисуя, по сути, жертвоприношение у него на глазах убили родителей, поэтому он вынужден восстановить справедливость и правосудие своими руками. При этом Бетмена нельзя полностью назвать положительным персонажем. В “Detective Comics” он убивал людей, игнорируя своё главное правило сходил с ума и становился маньяком. Не стоит забывать и про место действие Gotham, город как будто срисованный со страниц лучших нуарных детективов. Он полон различного преступного общества и продажных полицейских. В нём зашкаливает уровень преступности, трущобы соседствуют с богатыми зданиями. Существует и масса других нуарных комиксов. За 8 лет до Бетмена на страницах Американской газеты “Detroit Mirror” вышел первый комикс о детективе Дики Треси “Dick Tracy”. Как утверждает Frank Noessel из университета Луисвил, США:

“The name of the strip and its protagonist, Dick Tracy, derive from the common slang term for a detective, namely, “dick,” a shortened form of “detective.” The surname Tracy, of course, is derived from the verb “to trace” since certain detectives are involved in tracing lost persons, among other duties. Dick Tracy originated during a time of exceptional lawlessness in the US that included the rise of organized crime and many highly publicized criminals such as Bonnie and Clyde, John Dillinger, Pretty Boy Floyd, Ma Barker, and others. These outlaw types appeared in the early strips, and their characters were drawn from real life, albeit with name changes. The strip evolved over the years, and the plots always reflected the times (The Great Depression, WWII, the Silent Generation, moon exploration, and so forth).”[5]

Произведения с данным персонажем совместили в себя не только чёрный детектив, но и шпионский триллер и боевик. Сейчас интерес к нуару и комиксах не ослабевает. Любой поклонник этого жанра с ходу назовёт вам и “Город грехов” Френка Миллера, и серию “Марвел Нуар”. Однако большинство людей узнали об этом жанре благодаря различным фильмам, поток которых не ослабевает и по сей день. Сам термин “Noir” впервые появился во Франции. В 1946 году кинокритик Нино Франк запустил в обиход выражение “Фильм Нуар”, позаимствовав его из книжной серии нуар Марселя Дуамеля. Однако стать термином, подразумевающим с собой фильмы со схожими чертами и интонацией нуар смог только в 1955 году, когда во Франции вышла книга Раймонда Борде “Панорама Американских кинонуаров”, ставшей сразу популярной среди любителей детективного жанра. Автор в своём труде проанализировал целый ряд детективных произведений от “Мальтийского сокола” до “Обнажённого города”.

“Spade, who had held his breath through much of this speech, now emptied his lungs with a long sighing exhalation between pursed lips and said: “You won’t need much of anybody’s help. You’re good. You’re very good. It’s chiefly your eyes, I think, and that throb you get into your voice when you say things like ‘Be generous, Mr. Spade.’ ” She jumped up on her feet. Her face crimsoned painfully, but she held her head erect and she looked Spade straight in the eyes.”

Подводя итоги нужно отметить что нуарный жанр имеет огромное значимое место в истории американской литературы в качестве лучших видов мрачного детектива.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Dashiell H., "The Maltese Falcon" - ALFRED · A · KNOPF NEW YORK -1930, 164 p.
2. Медникова П.А., «Великая Депрессия в США – преодоление ловушки», "Национальный исследовательский университет "Высшая школа экономики", Москва -2020, 1 стр.
3. <https://kcsivils.com/short-stories-deleted-scenes-explanations/excerpts/reviews/magazines/pulp-fiction-the-magazines-and-books-that-created-a-genre/black-mask-magazine-the-ultimate-hard-boiled-detective-story-magazine/>
4. Ellroy, James; Penzler, Otto, eds. (2010). *The Best American Noir of the Century*. Mariner Books. pp. x–xiii. ISBN 978-0547577449.
5. Frank N., "A Note on the Names of Selected Characters and Villains in Dick Tracy" Classical and Modern Languages, Program in Linguistics, University of Louisville, Louisville, names, Vol. 57 No. 1, March, 2009, 63–68
6. Kayumovna B. M., Xayrulloevna S. Z. Description of Historical Background and Socio-Economic Life in Theodore dreiser's "The Financier" //Middle European Scientific Bulletin.
7. Xayrulloevna S.Z. Development of the detective genre in american literature //International Journal Of Literature And Languages. – 2023. – Т. 3. – №. 03. – С. 24-33.
8. Mukhsinovna A. D., Ozoda U. English as a global language. International bulletin of applied science and technology, 3 (5), 1310–1313. – 2023.

УДК 811.111

АНАЛИЗ ПРАКТИЧЕСКОЙ ЗНАЧИМОСТИ КАТЕГОРИИ «ЖЕЛАНИЯ» СВЯЗАННОЙ С ЛЕКСИЧЕСКИМИ И ГРАММАТИЧЕСКИМИ КАТЕГОРИЯМИ

Ф.Шарипов, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. *Xohish-istak kategoriyasi masalasi mamlakatimiz va xorijda tilshunosligida kam o'rganilgan sohalaridan biridir. Ushbu tadqiqot istak kategoriyasini ifodalovchi tilning turli qatlamlari vositalarini aniqlashga va ularning sotsiolingvistik xususiyatlarini o'rganishga harakat qiladi. Tadqiqot davomida, xususan, istak ma'nosi bilan turli leksik va grammatik kategoriyalar bilan bog'langan so'zlardan keng lingvistik material olindi. Materialda badiiy, publitsistik, ilmiy va texnik asarlaridan tanlangan leksikografik manbalar, misollar va namunalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *istak kategoriyasi, lingvistik material, leksikografik manbalar, qiyosiy tipologik tahlil.*

Аннотация. *Вопрос о категории желания является одной из сложных и малоизученных областей в языкознании нашей страны и за рубежом. В данном исследовании предпринята попытка определить средства разных слоев языка, выражающие категорию желания в английском языке, и изучить их социолингвистические характеристики. В процессе исследования был получен обширный лингвистический материал, в частности, из слов связанные с различными лексико-грамматическими категориями со значением желания. В материал включены лексикографические источники, примеры и образцы, отобранные из художественных, публицистических, научно-технических произведений английских и американских писателей.*

Ключевые слова: *категория желания, лингвистический материал, лексикографические источники, сравнительно-типологический анализ.*

Abstract. *The question of the category of desire is one of the complex and little-studied areas in linguistics in our country and abroad. This study makes an attempt to determine the means of different layers of language that express the category of desire in the English language, and to study their sociolinguistic characteristics. During the research, extensive linguistic material was obtained, in particular, from words associated with various lexical and grammatical categories with the meaning of desire. The material includes lexicographic sources, examples and samples selected from artistic, journalistic, scientific and technical works of English and American writers.*

Key words: *category of desire, linguistic material, lexicographic sources, comparative typological analysis.*

Введение. Большое теоретическое значение имеет определение социолингвистических характеристик выбранных лексических единиц в зависимости от возраста, образования, гендерных особенностей, национально-культурных особенностей социальных групп, говорящих на двух сравниваемых языках. Результаты и выводы анализа практической значимости исследования могут быть использованы при сравнительно-типологическом изучении английского и других языков. Это важно и с практической точки зрения для сравнительного языкознания, социолингвистики, теории перевода, методики преподавания иностранного языка.

Человеческие желания всегда интересовали представителей всех областей, в том числе лингвистов. Как предмет исследования категории желания причина, по которой мы выбрали ее,

заключается в том, что это один из наименее изученных аспектов и что эта категория выражается через морфологические, синтаксические, лексические и произношения и что они тесно взаимосвязаны. Актуальность выбранной темы заключается в возросшем интересе к изучению категориальных понятий в современной лингвистике с точки зрения их выражения в разных пластах. Цель исследования – использование различных методов в рабочем процессе.

Материалы и методы. Методом служил метод функционально-семантического анализа существующего языкового материала. В связи с необходимостью использовались описательный метод, моделирование и диахронический, сравнительно-типологический анализ. Анализируя лингвистические исследования, проведенные в ходе изучения данной категории, у нас вызвали большой интерес комментарии некоторых лингвистов. В частности, Е. В. Гулыга, изучавшая особенности категории желания в немецком языке, принадлежащем к индоевропейской языковой семье, обращает внимание на то, что эта категория тесно связана с тремя функциями языка. Эта идея была предложена ранее Карлом Бюлером и позже принята Н. С. Трубецким. Отличительной особенностью категории желания является ее способность выполнять три функции: выражение, обращение и мотивация. Е. В. Гулыга говорил, что категория желания выражается в немецком языке через комплексную систему грамматических и лексических средств. Тот же процесс происходит и в английском языке. Среди лингвистов нашей страны А. Анализируя характер, функции и семантику предложений, составленных с английским глаголом Абдурафиков, он обращает внимание на то, что повелительные аналитические приемы, составленные с помощью этого глагола, имеют общее значение «согласный» А. Абдурафиков развивает мнение Г. Н. Воронцовой, Г. Г. Почепцова и других лингвистов от взглядов на приведение значения «желания говорящего» к общему категорическому значению императива.

В результате анализа словосочетаний с участием третьего лица типа «пусть все сделают», «пусть будет так, как ты говоришь» значение выражается в синтаксическом слое с помощью единиц, принадлежащих этому слою. Эти единицы формируются с помощью специальных приемов — синтаксических моделей, состоящих из словесных единиц. В результате исследования установлено, что словосочетания активно участвуют в качестве синтаксических способов выражения смысла желания.

Обсуждение. Современная социолингвистика изучает язык целыми группами, т.е. среди молодых и старых, женщин и мужчин, сельского и городского населения. Речь обычно не запланирована и внезапна, поэтому желательно изучить взаимодействие таких социальных факторов, как социальный класс, пол и возраст, а также речь. Социальные факторы могут влиять на словарный запас или выбор слов, произношение, синтаксис и морфологию. Ряд ученых изучали языковые и социальные влияния. Возраст и выражение значения желания в зависимости от возраста человека. Для изучения методов выражения желания большое внимание уделяется прагматическому аспекту изучения языка. Детей можно разделить на три способа выражения своих желаний. Пожилые люди при выражении своих пожеланий используют следующие способы обращения:

В изъявительных предложениях никакого желания явно не видно, а смысл передается имплицитно. Такие предложения требуют информации о желаемых предложениях (все мелкие закончились). Национально-культурные особенности в выражении желания Язык и культура, национальный язык и национальная культура тесно связаны между собой. Создание языка и культуры является одним из основных средств творчества. Языкознание развивается на основе когнитивной лингвистики и изучает сложное и многогранное взаимодействие языка и культуры. Гендерные особенности в выражении желания Ряд исследователей отмечают различия в использовании языка женщинами и мужчинами. Они обнаружили, что мужчины чаще, чем женщины, упоминают длинные и оскорбительные слова, артикли и географические названия, а женщины чаще используют в своей речи наречия, союзы («но»), модальные и вспомогательные глаголы («могли бы»). Робин Лакофф изучает женскую речь на уровне специальных выражений и говорит, что они чаще, чем мужчины, используют выражения, выражающие неуверенность («кажется») и утвердительные вопросы. Ньюман и другие исследователи пишут, что разница между женской и мужской речью заключается в следующем: Женщины предпочитают использовать в своей речи больше местоимений, социальных слов, психологических процессов, чаще упоминать свой дом и больше негативных глаголов. Мужчины отстают от женщин в использовании чисел, артиклей и предлогов. По словам Броуди, женщины выражают свои чувства, эмоции и желания больше, чем мужчины. Мужчины выражают свои чувства напрямую. Используя вышеперечисленные моменты, мы провели исследование, чтобы определить разницу между женщинами и мужчинами в выражении своих желаний.

Природа языкового знака такова, что одна из его сторон обращена к соответствующей языковой системе, внутри которой ему приписывается определенное языковое значение. Существуют разные типы знаков, которые в рамках единой репрезентативной системы - языковой системы отражают отдельные стороны концептуальной картины мира. Другая сторона языкового знака обращена к психическим процессам личности, обеспечивающим его сигнификативную основу и получение знаний о мире. Посредством мышления, т. е. опосредованно, языковой знак связан с действительностью (см., например, представление этих отношений в виде треугольника Огдена — Ричардса или треугольника Фреге). Поэтому для объяснения и описания того или иного значения, особенно категориального, включающего в себя знание о мире как неотъемлемую часть, необходимо не только раскрыть механизм его формирования в языке, но и проанализировать когнитивную основу этого смысла для того, чтобы выяснить, какие причинно-следственные связи и взаимозависимость внешнего мира определяют представление данного «куска» картины мира в нашем сознании и, с помощью сознания, в языке и речи.

Как самостоятельная категория, категория желания в английском языке, недостаточно изученная, находит свое широкое выражение в морфологическом, синтаксическом, лексическом слоях языка. категорией желания в английском языке является желание. Аналитические и синтетические формы, входящие в систему желаний, выражают желательность действия, определенный уровень стремления к его совершению. В данной диссертации мы использовали фразеологизмы, а именно пословицы, при исследовании национально-культурных особенностей лексических единиц, выражающих желание в английском и узбекском языках. Ведь фразеологизмы неразрывно связаны с давним и недавним прошлым, обычаями и нынешним бытом и чаяниями людей, говорящих на этом языке. Именно во фразеологизмах ярко проявляются национально-культурные особенности этого народа [3].

Закключение. Определение характера, темпов, масштабов, направлений и особенностей воздействия научно-технической революции на языковую жизнь общества является важнейшей и актуальной задачей социолингвистики. Язык как социальное явление находится в постоянном движении. Язык считается не только продуктом мышления, средством выражения определенной идеи, но и сложным явлением, служащим для отражения устройства и сущности всего мира, Вселенной в сознании человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдурашиков А. Природа, функции и семантика конструкций с глаголом "let" в современном английском языке. Т.: 1990.
2. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М., 1966.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Наука, 1985
4. Lakoff, R. Language and women's place. New York: Harper Colophon Books. 1975

УЎК 811(410.1)

ФРАЗЕМАЛАРДАН БАДИЙ, ПУБЛИЦИСТИК ВА ОҒЗАКИ СЎЗЛАШУВ НУТҚИДА ИЖОДИЙ ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Ш.М.Юсуфжонов, ўқитувчи, Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Ушбу мақола таржимада миллий ва маданий хусусиятлар доирасида фразеологик бирликларнинг тавсифланиши, уларнинг лугатларда таржима қилиш муаммолари масалаларига асосланган.

Калим сўзлар: ходисалар, фразеологик бирликлар, нутқ, умумлаштирилган маъно, лексик – семантик бирлик, метафора, парадигма.

Аннотация. В данной статье рассматривается описание фразеологизмов в рамках национально-культурных особенностей, проблемы их перевода в словарях.

Ключевые слова: события, фразеологизмы, речь, обобщенное значение, лексико-семантическая единица, метафора, парадигма.

Abstract. This article discusses the description of phraseological units in the framework of national and cultural characteristics, problems of their translation in dictionaries.

Key words: events, phraseological units, speech, generalized meaning, lexical-semantic unit, metaphor, paradigm.

Ҳаётимиз давомида атрофимизда кўплаб воқеа – ходисаларга дуч келамиз. Шундай ҳолатларда ҳар сафар биз ўзимиз учун янгиликлар олишни хоҳлаймиз ва уларнинг тарихи ҳақида қизиқамиз. Аслида биз ўзига хос миллий характерга эга бўлган ижтимоий-тарихий, интеллектуал ва ҳиссий маълумотларни тўплаймиз. Ҳозирги кунда бизнинг мулоқотимизга ўзгача кўрк берувчи

фразеология бўлими кўплаб олимлар диққат эътиборига тушиб улгурган десам адашмайман. Аслида фразеология - турли хил филологик текширувларнинг машхур соҳаси ҳисобланади. Олимларнинг фикрларига кўра фразеологик бирликлар маданият ҳодисалари сифатида тушуниш билан боғлиқ бўлиб, уларнинг маданий хусусиятлари улар иштирок этган гапларда ўрганилади. Шундай қилиб, “фразеологизм” сўзи социолингвистика фани доирасига киритилди. Фразеологик бирликларнинг энг яхши таърифларидан бири қуйидагича: бу қисман ёки тўлиқ мажозий маънога эга сўзларнинг барқарор, изчил бирикмасидир.

Фразеологик бирликлар маълум бир тилда сўзлашувчи халқнинг маданий тил бойлигини акс эттиради ва уларнинг дунёқарашининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ёрдам беради. Фразеологик бирликлар тилнинг ўзига хос бирликлари сифатида XX аср бошларида тилшуносларнинг диққат марказига тушди ва ушбу сўз бирикмаси илмий тадқиқот объектига айланди. Биринчи марта XX асрнинг 20-йилларида таникли рус олими В.В.Виноградов мустақил тилшунослик фразеологиясини бир бўлим сифатида ажратди ва нутқ фаолиятига нисбатан фразеологик бирликларни ўрганди; у фанни ва фразеологизм ҳажмини, объектини аниқлади, яъни В.В.Виноградов фразеологик бирликни фразеологизмнинг асосий объекти сифатида белгилайди.

Бизга маълумки, ҳозирда “фразеология” атамаси тилдаги фразеологик бирликлар тўпламига ёки уларни ўрганаётган лингвистик бўлимга мурожаат қилиш учун ишлатилмоқда. Шубҳасиз, Олимлар ушбу бирликларга турли хил таърифлар ва уларни таснифлаш учун турли мезонларни тақдим этишган. Буни немис ва ўзбек тиллари мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, кўпгина немис тилидаги иборалар ва уларнинг этимологик манбасидаги бошқа фразеологик бирликларнинг келиб чиқишини излаш жуда муҳимдир, чунки бу фразеологизмнинг ички шакли ва натижада унинг ҳақиқий маъносини тушунишга ёрдам беради. Фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши тўғрисида тилшуносларнинг фикри жуда хилма-хилдир ва табиийки, фразеология жуда мураккаб лингвистик масала бўлиб кўринади. Шунга қарамай, ушбу лингвистик соҳада ишлайдиган барча тилшунослар учун муҳим вазифа - фразеологик бирликнинг этимологик манбасини янада чуқурроқ очиб беришда саъй-ҳаракатларни ва манфаатларни бирлаштиришдир. Л.П.Смит, А.В.Кунин, Б.А.Ларин, Л.П.Постушенко ва бошқаларнинг асарлари фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши билан боғлиқ кўплаб қизиқарли маълумотларни очиб берди. Фақатгина XX асрнинг бошларида мустақил лингвистика қоидаларига кўра фразеологияларни ажратиш учун дастлабки низомлар яратилди. В.В.Виноградов ўз изланишлари натижасида фразеологизм ҳақида шундай деган эди: “Тил луғат таркибига қирадиган сўзларнинг бойиш ва мураккабланиш моҳиятига тўхталиб ўтиш жуда зарур, чунки тилнинг луғат таркибига оид сўзларнинг семантик ривожланиши стандарт тил фразеологиясини бойитиш билан боғлиқ”. Тилдаги барча сўзлар, иборалар йиғиндиси ва тилнинг луғат таркибига тегишли сўзларда мажозий маъноларнинг шаклланиши ва кенгайиши натижасида тил лексикасига киритилган фразеологик бирликлар ҳосил бўлади. Маълумки, луғат ва иборалар тўпламидаги барча фразеологик бирликлар бошқа тилларда ҳам ўз эквивалентига эга.

Фразеологик бирликлар ўзларининг тўлиқлиги, ишлатилиш қулайлиги, ихчам ва нафислиги билан бошқа тил бирликларидан катта фарқ қилади. Улар тил бирлиги сифатида ифодаланади ва нутқнинг таъсирчанлигини оширади. Ўзбек тилшунослари орасида Ш.Раҳматуллаев, М.Содиқов, М.Абдурахимов, А.Е.Маматов, Б.Юлдашев, М.Х.Ҳаликова, К.Д.Тухтаева, Ш.Абдуллайев ва Г.Ергашевлар ҳам фразеология бўлимига ўз хиссаларини қўшишди. Улар ўзларининг “фразеологик бирликлар” ҳақидаги илмий ва назарий тушунчаларини баён қилдилар. А.Маматов таърифига кўра, фразеологик бирликлар ўз таркибида сўзларнинг ёки сўзларнинг бирикмасидан иборат бўлган барқарор лексиксемантик birlik бўлиб, умумлаштирилган маънони англатади. Фразеологик бирликларни таржима қилиш муаммолари доимо олимлар Л.С.Барҳударов, Я.М.Рецкер, А.В.Федоров, В.Н.Комиссаров, В.Виноградов, Г.Саломов, Қ.Мусаев, Н.Комилов, Н.Отажонов, С.Шукруллаева ва бошқаларнинг диққат марказида бўлиб келган. Р.Файзуллаева: “Фразеология халқнинг бой тарихий тажрибасини, уларнинг донолигини ўзида мужассам этиб, унда одамларнинг меҳнат, ҳаёт ва маданият билан боғлиқ барча ғояларини акс эттиради. Бадиий асарда мақоллар, мақоллар, идиоматик иборалар энг кўп миллий рангни тасвирлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади.” - деган фикрни баён этган.

Хулоса. Таржима соҳасида миллий тилларни таржима қилиш ва ривожлантириш санъати ҳам кўрсатилиши керак. Бадиий ижод таркибидаги лексик-фразеологик бирликларнинг тўғри таржима қилиниши асар ғоясини нутқ маданияти, муаллиф назарда тутган маъноси ва услубий хусусиятига кўра беҳато изоҳлашни таъминлайди. Бирликларнинг коммуникатив ва услубий қобилиятини ҳисобга олмасдан, уларни ўз ўрнида ишлатилинмаслиги, таржима жараёнида ғайриоддий маъноларни келтириб чиқариши аниқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мусаев Қ. Бадий таржима ва нутқ маданияти - Т., 1996.
2. Саломов Ғ. Тил ва таржима. - Тошкент: "Фан", 1966
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М.: Высшая школа, Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996
4. Abdurazzakov Y.U. Use of non- standard forms and methods in a foreign lesson.- Academia: Gospodarka I Innowacje, 2022.- 1003-1010 b.
5. Abdurazzakov Y.U. Organizing lecture activities effectively foreign languages.- Academia: Galaxy international interdisciplinary research journal(GIIRJ), 2022
6. Abdurazzakov Y.U. About the Problems of Language Teaching to Little Children.- Academia: International Journal of Culture and Modernity, 2022 673-680.
7. Yusufjonova, S. (2021). Certain linguistic peculiarities of phraseological units. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(2), 289-293.
8. Mukhtorovna, Y. S. (2022). Historical Development of Translation of Phraseological units. International Journal of Culture and Modernity, 14, 20-29.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/4 (114)
2024 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.05.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 31.0 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18